ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

ΑΡΧΕΙΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

ΑΡΧΕΙΟ

ΓΕΓΟΝΟΤΑ & ΚΕΙΜΕΝΑ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ
Καθηγητής Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΙΔΡΥΜΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ

ΙΚΚ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΔΟΣΕΩΣ:
Γεώργιος Α. Χριστόπουλος, Ἰωάννης Κ. Μπαστιᾶς

Ἐκδοτική ἐπιμέλεια: Ἰωάννα Ν. Πεπελάση
Καλλιτεχνική ἐπιμέλεια: Ἀγγέλα Σίμου
Συντονισμός ἐκδόσεως: Εὐάνθης Χατζηβασιλείου
Σχεδιασμός τίτλου: Σπύρος Καραχρῆστος
Ἐπιλογή φωτογραφιῶν: Τατιάνα Σουμαλεύρη-Φίλη
Διορθώσεις κειμένων: Ἰωάννα Ν. Πεπελάση
Σελιδοποίηση: Μαίρη Ἀντωνοπούλου, Τόνια Κοτσώνη, Ἑλένη Μήλου
Στοιχειοθεσία: Φ. Παναγόπουλος καί Σία Ο.Ε.
Ἀναπαραγωγή φωτογραφιῶν: Σ. Παπαδόπουλος — Κ. Ἀλεξανδρῆς Ε.Π.Ε.

Ὑπεύθυνοι παραγωγῆς: Αἰμιλιανός Μπαστιᾶς, Δημήτριος Τζίμας
Μοντάζ: Ἀθανασία Γεμιχοπούλου
Ἐκτύπωση: Γραφικές Τέχνες Λεωνίδας Καρυδάκης
Ἐκτύπωση ἐξωφύλλου: Ἐκδοτική Ἑλλάδος Α.Ε.
Βιβλιοδεσία: Κ. Στάμου καί Σία Ο.Ε.

ISBN 960-213-265-5 (set)
ISBN 960-213-336-8

Copyright © 1995
Ἵδρυμα Κωνσταντῖνος Γ. Καραμανλῆς

IKK

7

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ
1963-1974

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄
21 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1967 - 24 ΙΟΥΛΙΟΥ 1974

ΣΥΝΤΑΞΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 13

Η ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΟΥ ΑΥΤΑΡΧΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ 15

Η ΜΑΚΡΑ ΝΥΧΤΑ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ 65

Η ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΑΥΤΑΡΧΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ 169

ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ 207

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ 239

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 349

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 363

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ 369

Ἡ ἑπταετία 1967-1974 ἀποτέλεσε περίοδο σκληρῆς δοκιμασίας γιά τήν Ἑλλάδα. Φαινόμενο ξένο πρός τίς δημοκρατικές παραδόσεις τοῦ ἔθνους καί τίς ἀρχές πού ἐνέπνευσαν τή σύσταση καί προσδιόρισαν τή λειτουργία τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας στήν εὐρύτερη ἱστορική της διαδρομή, τό καθεστώς τῶν Συνταγματαρχῶν ἀντέφασκε ἀκόμη μέ τούς θεμελιακούς κανόνες πού διέπουν τή σύγχρονη φιλελεύθερη διεθνή κοινωνία. Ἡ καταπάτηση τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων ἦταν αὐτονόητο νά προσκρούσει στήν πηγαία ἀντίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί, παράλληλα, νά ἐπιφέρει τήν ἀπομόνωση καί τό διεθνή διασυρμό τῆς χώρας.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, μετά τήν ἐπαλήθευση τῶν δυσοίωνων προβλέψεών του γιά τή μοιραία κατολίσθηση τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, διέγραψε, μέ ὑπευθυνότητα καί σαφήνεια, τήν πορεία πού θά ὄφειλε κατά τήν ἄποψή του νά ἀκολουθηθεῖ προκειμένου νά ἀπαλλαγεῖ ἡ χώρα ἀπό τά δεσμά τῆς τυραννίας καί νά ἀποβλέψει στήν ἐδραίωση ἑνός ριζικά ἀνανεωμένου δημοκρατικοῦ βίου. Οἱ ἐμπιστευτικές παραινέσεις καί, κυρίως, οἱ δημόσιες παρεμβάσεις του προσέβλεπαν σταθερά στό συγκερασμό τῶν ζωτικῶν αὐτῶν ἀναγκαιοτήτων. Οἱ δηλώσεις του — 28 Νοεμβρίου 1967, 30 Σεπτεμβρίου 1969, 23 Ἀπριλίου 1973 — συγκλόνισαν τό δικτατορικό καθεστώς, ἔστω καί χωρίς νά ἀποφέρουν τήν ἄμεση πτώση του, καί σηματοδότησαν καίρια τήν πορεία τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγῶνα. Στή συνείδηση τόσο τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὅσο καί τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης, ὁ Κ. Καραμανλῆς, ἔχοντας ἤδη προσγράψει στό ἐνεργητικό του τό δημιουργικό ἔργο τῆς Ὀκταετίας, ἔτεινε, ὁλοένα καί περισσότερο μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου, νά συγκεράσει τίς ἀντιθέσεις πού εἶχαν στό παρελθόν διχάσει τή φιλελεύθερη κοινή γνώμη καί νά ἐνσαρκώσει τήν προσδοκία γιά μιά νέα ἐθνική πορεία, ἀπαλλαγμένη ἀπό ἱστορικά παρωχημένες ἀνασταλτικές δυνάμεις. Αὐτή τήν πεποίθηση ἀντανακλᾶ καί ἡ ἔκκληση πού θά τοῦ ἀπευθύνουν, σχεδόν ὁμόθυμα, ἔνοπλες δυνάμεις καί λαός, ὅταν κορυφωθεῖ δραματικά ἡ δοκιμασία τοῦ ἔθνους, στίς 23 Ἰουλίου 1974.

Η ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΟΥ ΑΥΤΑΡΧΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ

Ἡ ἐπικράτηση τοῦ ἀπριλιανοῦ πραξικοπήματος κορύφωσε δραματικά τήν κρίση πού μάστιζε, στά χρόνια πού εἶχαν προηγηθεῖ, τήν πολιτική ζωή τῆς χώρας. Ἡ πορεία τῶν γεγονότων, μέ τήν πάροδο τῶν ἑβδομάδων καί τῶν μηνῶν, θά ἐπιβεβαιώσει τίς πιό ἀπαισιόδοξες προβλέψεις. Οἱ πραξικοπηματίες δέν θά φανοῦν εἰλικρινά διατεθειμένοι, σέ ὁποιαδήποτε περίπτωση, νά ἀπαγκιστρωθοῦν ἀπό τήν ἐξουσία, γιά τή διατήρηση τῆς ὁποίας ἡ προσφυγή στή βία καί ἡ καταπάτηση κάθε ἀρχῆς τοῦ Κράτους Δικαίου θά ἀποτελέσει κανόνα, ὅσο καί ἀποτρόπαιο μέσο. Τά θεμέλια τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, κλονισμένα ὑπό τό βάρος ἀχαλίνωτων πολιτικῶν παθῶν, ἐκβιαστικῶν πιέσεων, ἀλλά καί σωρείας ἐκτροπῶν ἀπό τήν κοινοβουλευτική καί τήν ἠθική τάξη, ὑπεχώρησαν στά πλήγματα τῶν Συνταγματαρχῶν. Ἄραγε, τήν ὥρα τῆς σκληρῆς αὐτῆς δοκιμασίας, οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καί, γενικότερα, τῆς ἰθύνουσας κοινῆς γνώμης τῆς χώρας θά ἀποδεικνύονταν ἱκανοί νά ἀντιμετωπίσουν ἀποτελεσματικά τά διλήμματα πού συνέχονταν μέ τήν καταπολέμηση τῆς δικτατορίας, καί νά προσανατολιστοῦν στήν ἀποκατάσταση ἑνός δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἀπαλλαγμένου ἀπό τίς ἀδυναμίες τοῦ πρόσφατου παρελθόντος;

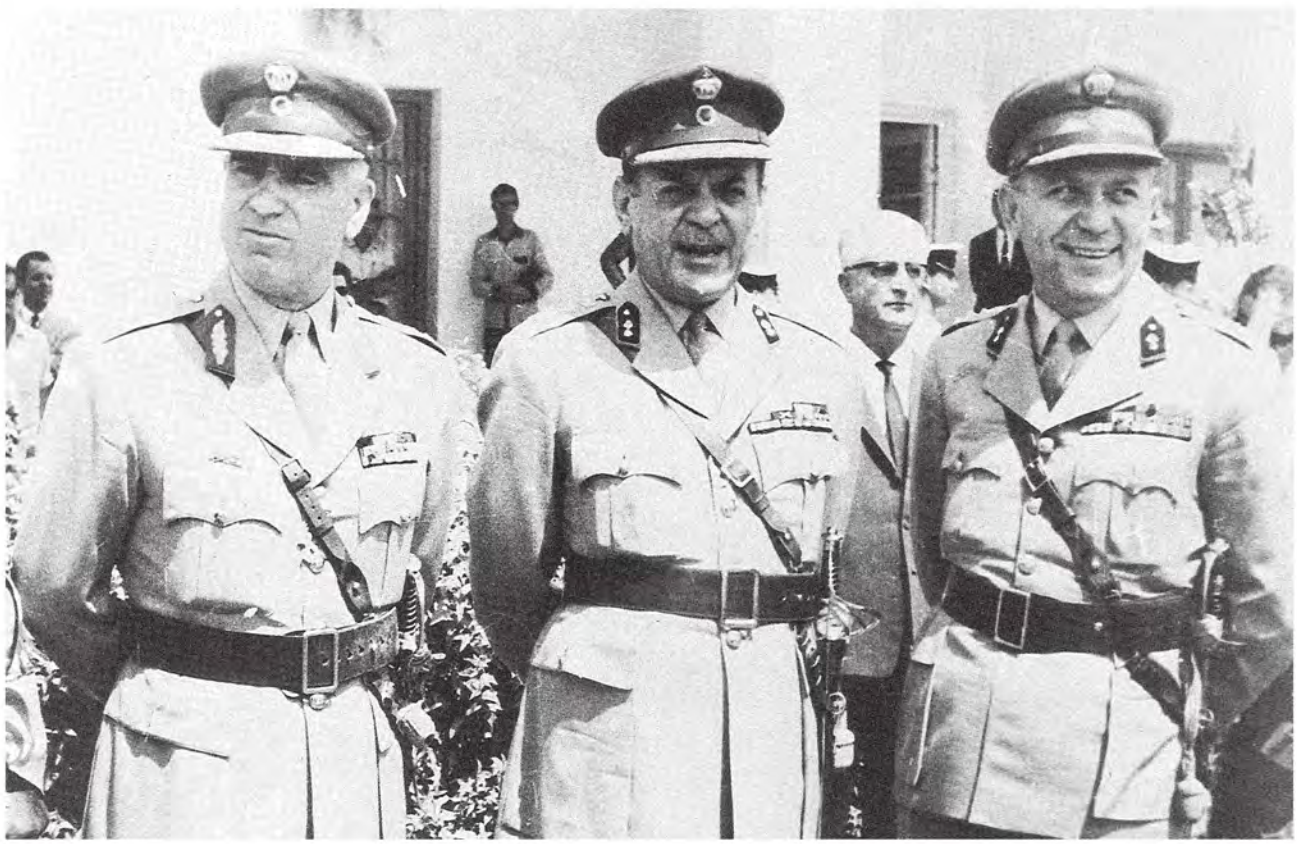
Ἔχοντας ἔγκαιρα ἐπισημάνει τόν ἐπικείμενο κίνδυνο, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά δώσει, πρῶτος, καί τήν ἀπάντηση στό κρίσιμο αὐτό ἐρώτημα: ὁ πολιτικός κόσμος θά πρέπει νά συνειδητοποιήσει τά σφάλματα τοῦ παρελθόντος καί νά δημιουργήσει τίς ἀναγκαῖες προϋποθέσεις γιά τήν ἀνατροπή τοῦ αὐταρχικοῦ καθεστῶτος καί, ταυτόχρονα, τήν ἀποκατάσταση μιᾶς νέας καί ὑγιέστερης δημοκρατικῆς ζωῆς. Ἀφοῦ ἐξαντλήσει τά στενά περιθώρια πού τοῦ προσφέρονταν γιά τή διατύπωση συμβουλῶν πρός τό βασιλέα καί παραινέσεων πρός τόν πρωθυπουργό Κ. Κόλλια, θά καταδικάσει ἀπερίφραστα, μέ δημόσιες δηλώσεις του, τό αὐταρχικό καθεστώς, στίς 28 Νοεμβρίου, ὅταν ἐπιβεβαιωθεῖ ἡ τάση πρός τή μονιμοποίηση τῆς ἐκτροπῆς καί ἐκδηλωθεῖ, μέ γενικότερες ἐπιβαρυντικές συνέπειες, σοβαρή ἐθνική κρίση στήν Κύπρο.

Ἡ τοποθέτηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ θά ἀποτελέσει κορυφαία στιγμή στή διεξαγωγή τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα. Μέ τή δραστική παρέμβασή του, ὁ πρωθυπουργός τῆς Ὀκταετίας θά προσδιορίσει τό περιεχόμενο καί θά ὑποδείξει, ἀκόμη, τά μέσα πού κατά τή γνώμη του προσφέρονταν γιά τήν εὐόδωσή του. Μολονοτοῦτο, ἡ πρωτοβουλία αὐτή θά ἦταν δυνατό νά ἀποδώσει, καί βραχυπρόθεσμα, θετικούς καρπούς, ἐφόσον οἱ παράγοντες τοῦ δημόσιου βίου, πού καλοῦνταν νά τήν ἀξιοποιήσουν, ἀποδεικνύονταν πρόθυμοι καί ἱκανοί νά τό πράξουν. Τό βασιλικό, ἐντούτοις, ἀντικίνημα, πού θά ἐκδηλωθεῖ μετά ἕνα δεκαπενθήμερο, ἀτελές στό σχεδιασμό καί ἀδέξιο στήν ἐκτέλεση, ἀντί νά ὁδηγήσει στήν ἀνατροπή, θά συμβάλει στήν ἑδραίωση τοῦ ἀπριλιανοῦ καθεστῶτος.

21 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1967

Ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἐπικράτηση τοῦ στρατιωτικοῦ πραξικοπήματος πού ἐκδηλώθηκε τίς πρῶτες πρωινές ὧρες, μέ πρωταγωνιστές τήν τριάδα Παπαδόπουλου - Παττακοῦ - Μακαρέζου καί μέ τή συνέργεια περιορισμένου ἀριθμοῦ ἀνώτερων ἀξιωματικῶν, μυημένων στήν κίνηση. Ὁ πρωθυπουργός, Π. Κανελλόπουλος, ὅπως καί ἄλλα μέλη τῆς Κυβερνήσεως, εἶχε συλληφθεῖ προτοῦ προλάβει νά ἀντιδράσει στήν κατάλυση τῆς ἔννομης τάξεως. Μόνος ὁ Γ. Ράλλης, ὑπουργός Δημοσίας Τάξεως, ἐπιχείρησε, χωρίς ἐπιτυχία ὅμως, νά κινητοποιήσει κατά τῶν πραξικοπηματιῶν τίς στρατιωτικές μονάδες τῆς βόρειας Ἑλλάδος. Τήν ἴδια τύχη μέ τόν πρωθυπουργό εἶχαν καί οἱ ἀρχηγοί τῶν δύο ἰσχυρότερων σχηματισμῶν τῆς ἀντιπολιτεύσεως, Γ. Παπανδρέου καί Ι. Πασαλίδης. Στήν ἐκβιαστική πίεση τῶν πραξικοπηματιῶν ὑπέκυψε καί ὁ βασιλεύς Κωνσταντῖνος, ἐκμαιεύοντας

Κυβέρνηση Κόλλια (ἄνω). Οἱ τρεῖς πρωτεργάτες τοῦ πραξικοπήματος (κάτω).

τήν ἐπιβολή ὁρισμένων ὅρων, μέσω τῶν ὁποίων προσδοκοῦσε νά διατηρήσει, ὡς ἕνα σημεῖο, τόν ἔλεγχο τῆς καταστάσεως μέ τήν προοπτική νά συμβάλει στήν ἀποκατάσταση τῆς συνταγματικῆς νομιμότητας. Ὁπωσδήποτε, ἡ συνδιαλλακτική αὐτή στάση κατέληξε νά ἀποθαρρύνει καί τίς τελευταῖες ἀντιδράσεις πού θά ἦταν δυνατό νά ἐκδηλωθοῦν στούς κόλπους τοῦ στρατεύματος ἀπέναντι στήν αἰφνιδιαστική ἐνέργεια τῶν πραξικοπηματιῶν.

Ἡ κατάλυση τῆς συνταγματικῆς τάξεως συνοδεύτηκε μέ τή σχεδόν ταυτόχρονη δημοσίευση τοῦ Β.Δ. 280 —τό ὁποῖο, σημειωτέον, δέν ἔφερε τήν ὑπογραφή τοῦ βασιλέως. Μέ τά δύο ἄρθρα του, τό τελευταῖο αὐτό ἔθετε «προτάσει τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου» σέ ἐφαρμογή «καθ' ἅπασαν τήν χώραν» τόν ν. ΔΞΘ΄ τῆς 8ης Ὀκτωβρίου 1912 «περί καταστάσεως πολιορκίας ὡς ἐτροποποιήθη κ.λ.π.» (ἄρθρο 1), ἀνέστελλε «καθ' ἅπασαν τήν Ἐπικράτειαν τήν ἰσχύν τῶν ἄρθρων 5, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 20, 95 καί 97 τοῦ Συντάγματος...» καί παρεῖχε στόν ὑπουργό Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἁρμοδιότητα νά καθορίζει πῶς τά ὑφιστάμενα Στρατοδικεῖα καί τά «συσταθησόμενα ἔκτακτα» θά ἀσκοῦν τίς ἁρμοδιότητές τους κατά τόν ν. ΔΞΘ΄, δηλαδή τό δικαίωμα νά δικάζουν πολίτες γιά ἀδικήματα ἄσχετα πρός τόν στρατό.

Ἐπισημαίνοντας τά παραπάνω, ὁ Φαίδων Βεγλερῆς παρατηρεῖ ἀκόμη:

«Πρέπει νά σημειωθεῖ ἐξ ἄλλου ὅτι οἱ κινηματίες τῆς 21 Ἀπριλίου δέν "ἀνέστειλαν" τή μέρα ἐκείνη μόνο τά δέκα ἄρθρα τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952, ὅσα δηλαδη ἀναφέρει τό β.δ. 280, κατ' ἀντιγραφήν τοῦ ἄρθρου 91. Ἀνέστειλαν σιωπηρά κ' ἐξ ἴσου ἀπεριόριστα καί ὅσα εἶναι σχετικά μέ τήν ὕπαρξη Βουλῆς καί ἐκλογῶν βουλευτικῶν καί δημοτικῶν. Τό γεγονός, ὅτι ἀπό τίς 14 Ἀπριλίου ἡ Βουλή εἶχε διαλυθεῖ γιά νά γίνουν γενικές ἐκλογές, ἁπλούστευε τίς νομικές φροντίδες τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς πολιτικῆς δράσεώς τους»[1].

Θά ἐπακολουθήσει, στίς 5 Μαΐου, ἡ δημοσίευση, χωρίς μνεία ὑπογραφῆς τοῦ βασιλέως, τῶν Συντακτικῶν Πράξεων Α΄ καί Β΄. Ἡ πρώτη περιεῖχε τήν ἐξαγγελία καταρτίσεως «νέου Συντάγματος» ἀπό τό «Ὑπουργικό Συμβούλιο», τό ὁποῖο καί προβλεπόταν νά ὑποβληθεῖ «εἰς τήν διά δημοψηφίσματος κύρωσιν τοῦ Λαοῦ»· καί παράλληλα προέβλεπε τήν ἄσκηση τῆς Συντακτικῆς ἐξουσίας «μέχρι ψηφίσεως τοῦ νέου Συντάγματος, ὑπό τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου διά Συντακτικῶν Πράξεων» καί τῆς Νομοθετικῆς «μέχρι συγκλήσεως τῆς Βουλῆς, ὑπό τοῦ βασιλέως ὑπ' εὐθύνην τῆς Κυβερνήσεως». Ἡ Συντακτική Πράξη Β΄ κήρυσσε «ὁλόκληρον τήν χώραν εἰς κατάστασιν πολιορκίας», προσθέτοντας ὅμως στά δέκα ἄρθρα τοῦ Συντάγματος πού εἶχαν ἀνασταλεῖ μέ τό Β.Δ. 280, δύο ἀκόμη —ὑπ' ἀρ. 99 καί 101.

Μέ τά βασικά αὐτά κείμενα, ἡ Κυβέρνηση τῶν πραξικοπηματιῶν θά ἀσκήσει τήν πολιτική ἐξουσία καί θά νομοθετήσει, ὡς τίς 13 Δεκεμβρίου 1967, δημοσιεύοντας 215 «Ἀναγκαστικούς Νόμους» καί 14 «Συντακτικές Πράξεις».

Ἡ συγκρότηση καί ὁρκωμοσία τῆς νέας Κυβερνήσεως πραγματοποιήθηκε πρίν ἀπό τήν πάροδο τοῦ πρώτου εἰκοσιτετραώρου. Ὡς πρωθυπουργός ὁρκίστηκε, μετά ἀπό ἀπαίτηση τοῦ βασιλέως, ὁ εἰσαγγελέας τοῦ Ἀρείου Πάγου, Κωνσταντῖνος Κόλλιας, ἐνῶ ὁ ἀντιστράτηγος Γ. Σπαντιδάκης, ἀρχηγός τοῦ ΓΕΣ, ὁρίστηκε ἀντιπρόεδρος καί ὑπουργός Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Οἱ Παπαδόπουλος, Παττακός καί Μακαρέζος ἀνέλαβαν τά ὑπουργεῖα, ἀντίστοιχα, Προεδρίας, Δημοσίας Τάξεως καί Συντονισμοῦ. Τό κυβερνητικό σχῆμα θά ὁλοκληρωνόταν τήν ἑπομένη. Εὐθύς μετά τή σύγκληση τοῦ πρώτου ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ἐκδόθηκε διάγγελμα ὅπου ἀναπτύσσονταν οἱ λόγοι πού ἐπικαλοῦνταν οἱ πραξικοπηματίες προκειμένου νά δικαιολογήσουν τό ἐγχείρημά τους:

«Ἑλληνικέ Λαέ,

Ἀπό μακροῦ παριστάμεθα μάρτυρες ἑνός ἐγκλήματος, τό ὁποῖον διεπράττετο εἰς βάρος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου καί τοῦ Ἔθνους μας.

Ἡ ἀδίστακτος καί ἀθλία κομματική συναλλαγή, ὁ ἐκτραχηλισμός μεγάλης μερίδος τοῦ τύπου, ἡ μεθοδική ἐπίθεσις ἐναντίον ὅλων τῶν θεσμῶν, ἡ διάβρωσίς των, ὁ κατεξευτελισμός τοῦ Κοινοβουλίου, ἡ κατασυκοφάντησις τῶν πάντων, ἡ παράλυσις τῆς Κρατικῆς Μηχανῆς, ἡ πλήρης ἔλλειψις κατανοήσεως πρός τά φλέγοντα προβλήματα τῆς Νεολαίας μας, ἡ κακομεταχείρισις τῶν φοιτητῶν καί σπουδαστῶν μας, ἡ ἠθική κάμψις, ἡ σύγχυσις καί ἡ θολότης, ἡ μυστική καί φανερά συνεργασία μέ τούς ἀνατροπεῖς καί τέλος τά συνεχῆ ἐμπρηστικά κηρύγματα ἀσυνειδήτων δημοκόπων κατέστρεψαν τήν γαλήνην τοῦ τόπου, ἐδημιούργησαν κλῖμα ἀναρχίας καί χάους, ἐκαλλιέργησαν συνθήκας μίσους καί διχασμοῦ καί μᾶς ὡδήγησαν εἰς τό χεῖλος τῆς Ἐθνικῆς καταστροφῆς. Δέν ἀπέμενεν πλέον ἄλλος τρόπος σωτηρίας ἀπό τήν ἐπέμβασιν τοῦ Στρατοῦ μας.

Ἡ ἐπέμβασις αὕτη βεβαίως ἀποτελεῖ ἐκτροπήν ἐκ τοῦ Συντάγματος, ἀλλά ἡ ἐκτροπή αὕτη ἦτο ἐπιβεβλημένη διά τήν σωτηρίαν τῆς Πατρίδος.

Ἡ σωτηρία τῆς Πατρίδος εἶναι ὁ ὑπέρτατος Νόμος.

Αἱ ἐκλογαί, αἱ ὁποῖαι προεκηρύχθησαν, δέν ἦτο δυνατόν νά δώσουν τήν λύσιν εἰς τό δημιουργηθέν ἀδιέξοδον. Πρῶτον, διότι, ὑπό τάς παρούσας συνθήκας, ἦτο ἀδύνατος ἡ ὁμαλή διεξαγωγή των καί δεύτερον, διότι οἱονδήποτε καί ἄν ἦτο τό ἀποτέλεσμα αὐτῶν θά ὡδηγούμεθα μοιραίως εἰς τήν αἱματοχυσίαν καί τό χάος.

Δι' αὐτό ἐπενέβη ὁ Στρατός. Διά νά ἀνακόψη τήν πορείαν πρός τήν καταστροφήν ἕνα βῆμα πρό τῆς ἀβύσσου».

Παράλληλα, θά δοθοῦν στή δημοσιότητα καί ἐκτενεῖς «προγραμματικές δηλώσεις τῆς Κυβερνήσεως», ἡ ὁποία καί δήλωνε ὅτι ἐντοπίζει τήν ἀποστολή της στά ἀκόλουθα σημεῖα:

«Νά ἐφαρμόση τόν Νόμον. Νά ἀποτρέψη τόν διχασμόν καί τήν ἀπειλουμένην κοινωνικήν καί ἐθνικήν καταστροφήν. Νά ἐπαναφέρη τήν ἐσωτερικήν γαλήνην, ἡσυχίαν καί τάξιν. Νά ἐξαγάγη τήν χώραν ἀπό τό ἀδιέξοδον, εἰς τό ὁποῖον εἶχεν ὁδηγηθῆ. Νά πραγματοποιήση τήν ἐπιβαλλομένην Ριζικήν Ἀλλαγήν εἰς ἅπαντας τούς τομεῖς τῆς κρατικῆς δραστηριότητος. Νά δημιουργήση τάς καταλλήλους προϋποθέσεις διά τήν ἐπάνοδον τῆς χώρας εἰς τόν κοινοβουλευτισμόν ἐπί ὑγιοῦς βάσεως καί νά ἐξυγιάνη τόν κρατικόν μηχανισμόν».

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, παρά τίς δυσοίωνες προβλέψεις του, θά δεχτεῖ μέ ἔκπληξη καί ὀδύνη τό ἄγγελμα τῆς βίαιης καταλύσεως τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Ἀπό τίς πηγές τῆς μεταγενέστερης πληροφορήσεώς του, θά θεωρήσει ὡς περισσότερο ἀξιόπιστες —σύμφωνα μέ τό κείμενο ὑπαγορευμένων σημειώσεών του— τίς ἀπόψεις τοῦ Π. Πανουργιᾶ:

«Πληροφορίας περί τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖον ἐγένετο τό κίνημα εἶχα ἐκ διαφόρων πλευρῶν. Πληρέστεραι καί ἀσφαλέστεραι εἶναι τοῦ ταξιάρχου Πανουργιᾶ, Διευθυντοῦ τοῦ Β΄ Γραφείου τοῦ ΓΕΣ, ὁ ὁποῖος εἰς μακράν ἔκθεσιν μοῦ περιγράφει τά γεγονότα.

Ἀπό τήν ἔκθεσιν αὐτήν προκύπτει, πρῶτον, ὅτι οἱ ἀξιωματικοί πού ἔκαμαν τό πραξικόπημα τοῦ Ἀπριλίου ἀπό μακροῦ χρόνου παρεσκευάζοντο γιά τήν ἐπιβολήν δικτατορίας καί, δεύτερον, ὅτι μολονότι ἐγνώριζαν ὅτι ἡ στρατιωτική ἡγεσία εἶχε ἀποφασίσει τήν ἐπέμβασιν ἔσπευσαν νά τήν προλάβουν, ὠθούμενοι ἀπό προσωπικάς φιλοδοξίας.

Θά παραθέσω ἀποσπάσματα τῆς μακρᾶς αὐτῆς ἐκθέσεως, τά ὁποῖα ἐπιβεβαιώνουν τά ἀνωτέρω:

«Ἡ ὀργάνωσις τοῦ ΙΔΕΑ εἶχε διαλυθεῖ οὐσιαστικῶς ἐπί Παπάγου. Τό 1956 ὅμως ὅτε ἐδημιουργήθη τό Λαϊκόν Μέτωπον ἤρχισε νέα κίνησις μεταξύ τῶν παλαιῶν μελῶν αὐτοῦ... Εἰς ἐμένα ἐγένοντο κατ' ἐπανάληψιν κρούσεις ὑπό τοῦ Ταξιάρχου Παττακοῦ κατά τό 1959, ἀρχικῶς, καί κατά τό 1961, μετά φορτικότητος, νά συμμετάσχω τῆς ὁμάδος των καί μάλιστα μέ ἐπρότειναν ὡς ἀρχηγόν των. Γνωρίζω ὅτι παρεμφερεῖς κρούσεις καί προτάσεις ἐγένοντο καί εἰς ἄλλους ἀνωτέρους ἀξιωματικούς. Ἡ ὁμάς εὑρίσκετο εἰς ἀναζήτησιν προσωπικοτήτων δι' ἀνάδειξιν ἀρχηγοῦ. Εἶχον κατ' ἐπανάληψιν συζητήσεις μετά τινων ἐξ αὐτῶν, κυρίως δέ μετά τοῦ Παττακοῦ καί ἑνός ἑτέρου τότε μέλους τῆς Ἐπιτροπῆς. Εἰς μίαν περίπτωσιν, πιθανῶς ἐκ παρερμηνείας ἀπαντήσεώς μου, μέ ὁδήγησαν εἰς μίαν συγκέντρωσίν τους. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι παρίσταντο τότε οἱ κ.κ. Παττακός, Παπαδόπουλος, Μακαρέζος, Σταματελόπουλος, Λαδᾶς, Ρουφογάλης καί τινες ἄλλοι. Μέ ὑπεδέχθησαν καί ἤρχισαν τήν συζήτησίν των, ὁπότε τούς διέκοψα καί τούς ἐξέθεσα τούς λόγους δι' οὕς δέν συνεφώνουν. Τό σύνολον ὅμως καί τότε καί εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἐθεώρει ὅτι ἔπρεπε νά ἐπιβληθῆ δικτατορία κατά τήν περίοδον αὐτήν διότι δέν ἦσαν εὐχαριστημένοι μέ τά ἀντικομμουνιστικά μέτρα τῆς τότε Κυβερνήσεως Καραμανλῆ.

. . . . . .

Τήν Πέμπτην 20 Ἀπριλίου ὁ στρατηγός Σπαντιδάκης ὑλοποιῶν τήν ἀπόφασίν του περί ἐπεμβάσεως τῆς ἡγεσίας ἐκάλεσε 6 ἀντιστρατήγους. Δέν ἐκάλεσε ὅλους διότι δέν εἶχεν ἐμπιστοσύνην εἰς τόν διευθυντήν τῆς Στρατιᾶς καί τούς δύο ὑπαρχηγούς του Ἀρμπούζην καί Ἀνδριώτην. Εἰς τούς ἀντιστρατήγους ἐξέθεσε τήν κατάστασιν καί ἐζήτησε τήν γνώμην των. Ἅπαντες ὁμοφώνως παρεδέχθησαν τήν ἀνάγκην ἐπεμβάσεως τῶν ἐνόπλων δυνάμεων διά τῆς ἡγεσίας των καί ἅπαντες —πλήν τοῦ ἀντιστρατήγου Ζωϊτάκη— ἐπρότειναν ὅπως ἐνημερωθῆ ὁ βασιλεύς καί ληφθῆ ἡ συγκατάθεσίς του. Ὁ ἀντιστράτηγος Ζωϊτάκης δέν συνεφώνησεν εἰς τό νά ἐνημερωθῆ ὁ βασιλεύς, ἀλλά ἐπρότεινεν ὅπως ἐνεργήσουν αὐτοβούλως. Τελικῶς, κατόπιν τῆς γνώμης τῆς πλειοψηφίας, ἐξουσιοδοτήθη ὑπό τῶν ἀντιστρατήγων ὁ Α/ΓΕΣ νά παρουσιαστῆ εἰς τόν βασιλέα, νά τοῦ ἐκθέση τήν κατάστασιν καί νά λάβη τήν ἐντολήν του. Συνεφώνησαν ὅπως συνέλθουν ἐκ νέου τήν Δευτέραν 24ην Ἀπριλίου γιά νά συσκεφθοῦν ἐπί τῶν περαιτέρω ἐξελίξεων.

Τά τῆς συσκέψεως, τά ὁποῖα εἶχον ἀναλάβει νά τηρήσουν ἀπόρρητα, ἐξέθεσεν ὁ στρατηγός Ζωϊτάκης εἰς τούς ἐπαναστάτας. Δέον νά σημειωθῆ ὅτι ὁ στρατηγός Ζωϊτάκης ἐκοιμᾶτο ἐπί δύο νύκτας, καθ' ἅς εὑρίσκετο εἰς Ἀθήνας, εἰς τήν οἰκίαν του κ. Μακαρέζου.

Ὑπάρχει ὅμως καί τρίτη ἐπιβεβαίωσις ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἐγνώριζαν ὅτι ἡ ἡγεσία τῶν ἐνόπλων δυνάμεων ἐπροχώρει πρός τήν καί ὑπ' αὐτῶν ἐπιθυμητήν λύσιν.

Τήν πρωΐαν τῆς 20ῆς Ἀπριλίου ἀνώνυμος ἐτηλεφώνησεν εἰς τήν σύζυγον τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Λάζαρη, διευθυντοῦ τοῦ Γραφείου Α/ΓΕΣ, ὅτι "ἀπόψε θά κτυπήσουν τόν ἀρχηγόν καί τόν ἄνδρα σου". Ταῦτα ἀνεκοινώθησαν ὑπό τοῦ Λάζαρη εἰς ἐμέ καί τόν ἀρχηγόν. Εἰς συζήτησιν ἐξετίμησα, ὅτι ἤ εἶναι κομμουνιστική ἀπειλή ἤ οἱ λοχαγοί τοῦ Παττακοῦ καί Παπαδοπούλου ἑτοιμάζουν κάτι. Ὁ Α/ΓΕΣ ἐκάλεσε χωρίς νά μέ πληροφορήση τόν Παπαδόπουλον, τόν ἠρώτησε ἐάν συμβαίνη τι καί τόν ἠπείλησεν ὅτι θά τούς συντρίψη. Ὁ Παπαδόπουλος τόν ἐβεβαίωσεν ὅτι οὐδέν συμβαίνει.

Ἐγώ κατ' ἐξουσιοδότησιν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ΓΕΣ ἐκάλεσα τόν Παττακόν. Εἰς σχετικήν ἐρώτησιν μέ διεβεβαίωσεν ὅτι οὐδέν συμβαίνει, παραβαίνων οὕτω τόν λόγον τῆς στρατιωτικῆς του τιμῆς, τόν ὁποῖον κατά δικήν του πρωτοβουλίαν μοί εἶχε δώσει. Εἰς σχετικήν συζήτησιν μοῦ εἶπε ὅτι πρέπει νά προχωρήσωμεν. Τοῦ ἐδήλωσα, ὅτι ἀπό τῆς πρωΐας ἐγραφομηχανοῦντο συμπληρωματικαί καταστάσεις συλλήψεων πού μοῦ εἶχε δώσει ὁ ἀρχηγός καί ὅτι ἀπέμενε νά καθορισθοῦν τά πολιτικά μέλη τῆς Κυβερνήσεως καί νά γραφῆ τό διάγγελμα. Μοί ἐδήλωσεν τότε μετά βεβαιότητος, ὅτι ταῦτα εἶχεν ἤδη προετοιμάσει ὁ στρατηγός Σπαντιδάκης, πρᾶγμα τό ὁποῖον ἐγώ δέν ἐγνώριζα. Τοῦ ἐδήλωσα τότε ὅτι, ἐν τοιαύτη περιπτώσει, ἀπό τῆς ἐπομένης Δευτέρας θά εἴμεθα ἕτοιμοι νά προχωρήσωμεν. Εἶναι μᾶλλον βέβαιον ὅτι ὁ Σπαντιδάκης εἶχε προετοιμάσει διάγγελμα καί κατάλογον Ὑπουργῶν καί τοῦτο ἐγνώριζεν ὁ Παττακός καί οἱ συνεργάται του. Ὑφίσταται τουτέστιν μία εἰσέτι ἀπόδειξις ὅτι ἐγνώριζεν τάς προπαρασκευάς τῆς ἡγεσίας.

Ἐξ ὅλων αὐτῶν προκύπτει ἀναμφισβητήτως τό συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἐπανάστασις ἐγένετο ἀκριβῶς γιά νά προλά-

βουν τήν ἐπέμβασιν τῆς ἡγεσίας ἤ οἱουδήποτε ἄλλου, ἵνα μή ἀπωλέσουν οὗτοι τήν εὐκαιρίαν τήν ὁποίαν ἀπό 15ετίας προετοίμαζον γιά τήν προσωπικήν των ἀνάδειξιν»[2].

Ὁπωσδήποτε, ἡ αἰφνιδιαστική ἐκτέλεση τοῦ στρατιωτικοῦ πραξικοπήματος, βάσει καί τοῦ προδιαγεγραμμένου ἐπιτελικοῦ σχεδίου «Προμηθεύς», δέν ἄφηνε σοβαρά περιθώρια γιά τήν ἐκδήλωση λαϊκῶν ἀντιδράσεων. Ἀντίθετα, ἀπό τίς πρῶτες ὧρες τῆς ἐκτελέσεώς του, εἶχε τεθεῖ σέ ἰσχύ τό διάταγμα «περί καταστάσεως πολιορκίας» καί εἶχε ἀνασταλεῖ ἡ ἐφαρμογή σειρᾶς ἄρθρων τοῦ Συντάγματος «λόγω ἐκδήλου ἀπειλῆς κατά τῆς δημοσίας τάξεως καί ἀσφαλείας τῆς χώρας ἐξ ἐσωτερικῶν κινδύνων». Ἤδη, ἡ μαζική σύλληψη πολιτῶν, πού ἀνῆκαν κατά πλειοψηφία στήν ἀριστερά, ἔδωσε τόν τόνο τῆς τρομοκρατίας καί ὑπογράμμισε τήν ἄτεγκτη βούληση τῶν ἡγετῶν τοῦ κινήματος νά καταπνίξουν βίαια κάθε φωνή διαμαρτυρίας. Παράλληλα, ὅμως, ἡ σταθερή ἀντίθεση ὅλων τῶν πολιτικῶν παρατάξεων —μέ κορυφαία ἔκφρασή της τήν ἄρνηση τοῦ Π. Κανελλόπουλου νά ἐπιδείξει ὁποιαδήποτε συγκατάβαση ἀπέναντι στήν πρωτοβουλία τους— ἔμελλε τελικά νά προσδιορίσει καί τά περιθώρια πού προσφέρονταν, ἀπό τήν πρώτη στιγμή, στή Χούντα τῶν συνταγματαρχῶν γιά νά ἀποκτήσει, ὡς καθεστώς, σοβαρά ἐρείσματα στό ἐπίπεδο τῆς κοινῆς γνώμης. Παρέμενε ἐντούτοις ἀνοιχτό καί τό ἐρώτημα ἄν ἡγεσία καί λαός, ὑπό τό κράτος τοῦ ἰσχυροῦ κραδασμοῦ πού ἦταν φυσικό νά προκαλέσει ἡ ἀναστολή τῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος, εἶχαν τή δύναμη νά προσμετρήσουν τίς εὐθύνες τους γιά τή δημιουργία πολιτικοῦ κλίματος πού ἐνθάρρυνε τούς καιροσκόπους πραξικοπηματίες στήν καταπάτηση τῆς νομιμότητας καί νά συμβάλλουν στή δημιουργία τῶν ἀπαραίτητων προϋποθέσεων γιά τήν ἀνατροπή τους.

23 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1967

Ὁ Κ. Καραμανλῆς δίνει στή δημοσιότητα τήν ἀκόλουθη δήλωση:

«Ὡς ἀληθής δημοκράτης ἐλυπήθην βαθύτατα διά τήν δραματικήν τροπήν τήν ὁποίαν ἔλαβεν ἡ ἐν Ἑλλάδι κατάστασις.

Ἡ χώρα συγκλονιζομένη ἀπό ἄγρια πολιτικά πάθη εὑρίσκετο οὐσιαστικῶς εἰς ἀνωμαλίαν ἀπό τριετίας. Τάς ἐξελίξεις αὐτάς ἄλλωστε τάς προέβλεψα καί προσεπάθησα νά σώσω τήν ἀσταθῆ ἑλληνικήν Δημοκρατίαν διά τῆς ἐξημερώσεως τῶν πολιτικῶν μας ἠθῶν καί τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ πολιτεύματος τῆς χώρας. Καί ὅταν διεπίστωσα ὅτι ματαιοπονοῦσα ἀπεχώρησα ὁριστικῶς τῆς πολιτικῆς.

Ἔκτοτε διεπράχθησαν πολλά σφάλματα καί ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν. Τό πρωταρχικόν ὅμως ἁμάρτημα, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπέρρευσαν καί τά βασικά σφάλματα, βαρύνει τόν ἀρχηγόν τῆς Ἑνώσεως Κέντρου. Εἰς αὐτόν ἐνεπιστεύθη ὁ λαός, καί μάλιστα μέ τήν εὔνοιαν τοῦ Στέμματος, τήν τύχην τῆς χώρας. Ἐάν ὁ κ. Παπανδρέου ἐπολιτεύετο μέ στοιχειώδη σύνεσιν οὐδέποτε ἡ χώρα θά ἔφθανεν εἰς τήν παροῦσαν ἐπικίνδυνον περιπέτειαν. Ἀντ' αὐτοῦ διέπραξε τό σφάλμα νά ἐξαπολύση θύελλαν παθῶν καί ἀπειλῶν θεσμούς καί πρόσωπα νά δημιουργήση τό κλῖμα τό ὁποῖον ἐξέθρεψε καί τό προχθεσινόν πραξικόπημα.

Ἀλλά εἶναι τόσον παράλογα τά συμβαίνοντα ἀπό τριετίας ἐν Ἑλλάδι, ὥστε θά ἠμποροῦσε κανείς νά δεχθῆ δι' ὅλους τό ἐλαφρυντικόν τῆς συγχύσεως. Τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον, ἡ ἀναζήτησις τῶν εὐθυνῶν ὑπό τάς παρούσας συνθήκας θ' ἀπετέλει ἐπικίνδυνον βυζαντινολογίαν.

Ἐκεῖνο τό ὁποῖον προέχει σήμερον, εἶναι ἡ ἀποτροπή δεινῶν μεγαλυτέρων, ἐν ὄψει μάλιστα τῶν ὑφισταμένων ἐσωτερικῶν καί ἐξωτερικῶν κινδύνων.

Ἀπέχων ὁ ἴδιος τῆς πολιτικῆς θά ηὐχόμην ὅπως ὅλοι οἱ ἐν Ἑλλάδι ὑπεύθυνοι συνειδητοποιήσουν τά σφάλματα καί τάς εὐθύνας των καί ἀναζητήσουν ὑγιεῖς μεθόδους ἀποκαταστάσεως τῆς ὁμαλότητος, ἐπ' ὠφελεία τῆς ἀσφαλείας καί τῆς ἑνότητος τοῦ Ἔθνους».

Ἡ δήλωση τοῦ Κ. Καραμανλῆ δέν δημοσιεύθηκε στόν ἑλληνικό τύπο. Μολοντοῦτο, τό περιεχόμενό της ἔγινε ταχύτατα εὐρύτατα γνωστό.

Μέ τή δήλωση αὐτή, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπιβεβαίωνε τήν προσήλωσή του στό πολίτευμα τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας· παράλληλα ὅμως προέβαινε καί στήν καταδίκη τῆς καταστάσεως, πού εἶχε δημιουργηθεῖ πρίν ἀπό τήν 21η Ἀπριλίου, τή μοιραία ἐξέλιξη πρός τήν ὁποία εἶχε ἔγκαιρα ἀλλά μάταια προσπαθήσει νά ἀναστείλει. Ἡ διατύπωση αὐτή ἔτεινε νά ἀντιδιαστείλει τή στάση του πάνω στό ἑλληνικό πρόβλημα ἀπό τήν πλειονότητα τῶν ἐκπροσώπων τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Σύμφωνα μέ τήν ἄποψη τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἡ λύση τοῦ προβλήματος δέν συνεχόταν μέ μόνη τήν ἀνατροπή τῶν πραξικοπηματιῶν καί τήν ἀποκατάσταση τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν, ἀλλά καί μέ τήν ἐξασφάλιση τῶν προϋποθέσεων γιά τήν ἀναδόμηση τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος πάνω σέ νέες βάσεις, ὑγιέστερες καί ἀσφαλέστερες ἀπό τίς ἀντίστοιχες τοῦ παρελθόντος. Ὁ πολιτικός προσανατολισμός του θά παραμείνει ἔκτοτε συνυφασμένος μέ τήν παράλληλη ἀντιμετώπιση τῶν δύο αὐτῶν θεμελιακῶν ἀναγκαιοτήτων.

Ἐνδεικτικά τῆς διαφοροποιήσεως αὐτῆς τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπέναντι, ὄχι μόνο στούς πρώην πολιτικούς ἀντιπάλους του, ἀλλά καί στούς ἰθύνοντες ἐκπροσώπους τῆς δικῆς του παρατάξεως, εἶναι ἡ ἀπάντηση σέ μεταγενέστερη ἐπιστολή τοῦ Π. Κανελλόπουλου. Στήν παρατήρηση τοῦ τελευταίου ὅτι οἱ

πραξικοπηματίες ματαίωσαν τή φυσική ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων στά δημοκρατικά πάντοτε πλαίσια —ἔστω καί μέσα ἀπό σκληρές δοκιμασίες— πρός μία λύση σύμφωνη πρός τίς θέσεις τοῦ κόμματος καί τό συμφέρον τοῦ ἔθνους, ὁ ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ ἀντέτεινε τή δική του, διάφορη ἀντίληψη:

«Προέβλεπα βέβαια ὅτι ὁ τόπος μας θά περνοῦσε ἀπό κάποιαν ἀνωμαλίαν, ἀλλά δέν ἀνέμενα ὅτι θά ἔπαιρνε αὐτή τήν δραματικήν μορφήν.

Συμμερίζομαι τίς ἀνησυχίες σου γιά τό μέλλον. Δέν ξέρω ὅμως ἄν πρέπει νά συμφωνήσω μέ τίς διαπιστώσεις πού κάνεις γιά τό παρελθόν. Γνωρίζω ὅτι προσωπικῶς ἔκανες ὅ,τι μποροῦσες γιά νά ἀποτρέψης τίς ἐξελίξεις αὐτές. Πολλές φορές μάλιστα ἐθαύμασα τήν ὑπομονή σου. Πιστεύω ὅμως ὅτι ὑπεύθυνοι γιά τήν πτῶσιν τῆς Δημοκρατίας στόν τόπον μας εἶναι οἱ ἀντίπαλοί μας, οἱ ὁποῖοι τυφλωμένοι ἀπό τό πάθος των ἔπαιξαν τό παιχνίδι τῶν καραδοκούντων συνταγματαρχῶν. Τό πολίτευμα εἶχε κλονισθεῖ οὐσιαστικῶς ἀπό τήν ἐποχήν τοῦ Ἀνενδότου Ἀγῶνος, ὁ ὁποῖος ἀποτελοῦσε ἐκτροπήν, ὄχι μόνον ἀπό τήν συνταγματικήν ἀλλά καί ἀπό τήν ἠθικήν τάξιν»[3].

26 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1967

Ἡ Συμβουλευτική Συνέλευση τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης ἐκδηλώνει ζωηρό ἐνδιαφέρον γιά τίς ἐξελίξεις στήν Ἑλλάδα. Εἰδικότερα, μέ τό ψήφισμα 256, ἔχοντας ἤδη ἐξετάσει τήν πολιτική κατάσταση, ὅπως εἶχε ἤδη διαμορφωθεῖ μετά τό πραξικόπημα, καλεῖ «τίς ἑλληνικές ἀρχές νά ἀποκαταστήσουν τό συνταγματικό καθεστώς καί τό σύστημα τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας».

Ἕνα μήνα ἀργότερα, ἡ Νομική Ἐπιτροπή τῆς Συνελεύσεως θά προτείνει, κατά τή σύνοδό της στό Λουξεμβοῦργο, τή σύσταση στίς Κυβερνήσεις τῶν Κρατῶν-μελῶν νά φέρουν τό ἑλληνικό ζήτημα ἐνώπιον τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων. Πράγματι, ἡ Προσωρινή Ἐπιτροπή τῆς Συνελεύσεως θά υἱοθετήσει, στίς 23 Ἰουνίου, τό ψήφισμα 346, μέ τό ὁποῖο ἐξέφραζε τήν εὐχή ὅτι «οἱ Κυβερνήσεις τῶν Κρατῶν-μελῶν πού ἔχουν συμβληθεῖ μέ τήν Εὐρωπαϊκή Σύμβαση Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων θά φέρουν, εἴτε μεμονωμένα εἴτε μέ κοινή προσφυγή τους, τήν Ἑλληνική Ὑπόθεση στήν Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων κατά τίς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 24 τῆς Συμβάσεως».

Παράλληλα μέ τίς ἀντιδράσεις στούς κόλπους τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, εἶχαν οὐσιαστικά διαρραγεῖ, ἀπό τή στιγμή τῆς καταλύσεως τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν, οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στήν Ἑλλάδα καί τίς Εὐρωπαϊκές Κοινότητες, μέ τήν «ντέ φάκτο» διακοπή τῆς λειτουργίας τῶν ὀργάνων —ὅπως τοῦ Συμβουλίου Συνδέσεως ἤ τῆς μικτῆς Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς Ἑλλάδος - ΕΟΚ— πού προορίζονταν νά ἐνεργοποιήσουν τή Συμφωνία Συνδέσεως μέ τίς Εὐρωπαϊκές Κοινότητες. Μέ ἐξαίρεση πράγματι τίς εἰδικές διαδικασίες πού λειτουργοῦσαν αὐτόματα —ὅπως π.χ. ἡ σχετική μέ τή βαθμιαία μείωση τῶν δασμῶν, οἱ κύριες λειτουργίες πού εἶχαν προβλεφθεῖ ἀπό τή Συμφωνία Συνδέσεως ἀναστέλλονταν μέ ἀποτέλεσμα, πέρα ἀπό τήν ἠθική μείωση καί τό γενικότερο πολιτικό κόστος, νά στερηθεῖ ἡ χώρα σημαντικά χρηματοδοτικά κεφάλαια, καθώς καί τή δυνατότητα γιά ἐξαγωγή καί προστασία τῶν ἀγροτικῶν της προϊόντων, ἐνεργή κοινοτική σύμπραξη γιά τήν ἀνάπτυξή της, καθώς καί, γενικότερα, γιά τήν προαγωγή σκοπῶν τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως μέ ἰδιαίτερη σημασία γιά τήν Ἑλλάδα.

Οἱ συγκεκριμένες ἐπιπτώσεις ἀπό τήν ἀναστολή τῆς ἐφαρμογῆς βασικῶν διατάξεων τῆς Συμφωνίας τῶν Ἀθηνῶν, τήν ὁποία εἶχε συνάψει τό 1961 ἡ Κυβέρνηση Καραμανλῆ, ἀναλύονται σέ κείμενο πού συνέταξε καί δημοσίευσε μεταγενέστερα, στή διάρκεια τῆς δικτατορίας, ὁ Ἰωάννης Πεσμαζόγλου:

«Αἱ βασικαί διατάξεις καί διαδικασίαι τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως τῆς Ἑλλάδος μετά τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος, ἄλλως ἀποκαλουμένης καί Συμφωνίας τῶν Ἀθηνῶν, αἱ ὁποῖαι ἐξ αἰτίας τῆς ἀναστολῆς τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν δέν ἐφαρμόζονται ἀπό τοῦ 1967, καθώς καί αἱ ἐκ τοῦ λόγου τούτου δυσμενεῖς διά τήν Ἑλλάδα συνέπειαι, εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

1. Στέρησις μακροπροθέσμων κεφαλαίων ἀναπτύξεως συνολικοῦ ποσοῦ περίπου 200 ἑκατ. δολλαρίων.

Συμφώνως πρός τό Χρηματοδοτικόν Πρωτόκολλον 19 τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως, ἡ Κοινότης ἀνέλαβε νά χορηγήσῃ εἰς τήν Ἑλλάδα, ἐντός πενταετίας ἀπό τοῦ 1962, μακροπρόθεσμα δάνεια συνολικοῦ ποσοῦ 125 ἑκατ. δολλ. Ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1967 ἐχορηγήθησαν δάνεια περίπου 70 ἑκατ. δολλ. Τό ὑπόλοιπον, 55 ἑκατ. δολλ. περίπου, ἐδεσμεύθη μετά τήν ἀναστολήν τῆς δημοκρατικῆς διαδικασίας εἰς τήν Ἑλλάδα τόν Ἀπρίλιον τοῦ 1967. Ἐκ τοῦ δεσμευθέντος ποσοῦ περίπου 30 ἑκατ. δολλ. προωρίζοντο δι' ἔργα ὑποδομῆς, καί ὡς ἐκ τούτου ἡ μέν διάρκεια τῶν σχετικῶν δανείων θά ἠδύνατο νά ὁρισθῇ μέχρις 25 ἐτῶν, κατ' ἀνώτατον ὅριον (Παράγρ. 36, Πρωτοκόλλου 19), τό δέ ἐπιτόκιον νά τύχῃ ἐπιδοτήσεως κατά τρεῖς ποσοστιαίας μονάδας (Παράγρ. 4, Πρωτοκόλλου 19). Ἡ διαπραγμάτευσις διά τήν συμφωνίαν, ἐπί νέου Χρηματοδοτικοῦ Πρωτοκόλλου, προεβλέπετο διά τόν Νοέμβριον τοῦ ἰδίου ἔτους, ἀλλ' αἱ σχετικαί συνεννοήσεις μετά τήν μεταβολήν τοῦ Ἀπριλίου 1967 δέν ἐπραγματοποιήθησαν. Ἐκ τοῦ νέου Πρωτοκόλλου εὐλόγως ἀνεμένετο συνολικόν ποσόν δανεισμοῦ ἀνώτερον τοῦ ἀρχικῶς συμφωνηθέντος —ὡς συνέβη ἀργότερον διά τήν Τουρκίαν, ἡ μετά τῆς ὁποίας συμφωνία ἦτο μεταγενεστέρα τῆς ἑλληνικῆς. Ἐστερήθη καί στερεῖται ἐπομένως ἡ Ἑλλάς ἐξωτερικῶν πόρων ὑπό μορφήν μακροπροθέσμων δανείων συνολικοῦ ποσοῦ 200 ἑκατ. δολλ. περίπου.

2. Ἀναστολή ἐναρμονίσεως τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς Κοινότητος καί Ἑλλάδος πρός διαμόρφωσιν μονίμου καθεστῶτος διά τήν ἐξαγωγήν καί προστασίαν τῶν ἑλληνικῶν ἀγροτικῶν προϊόντων.

Κατά τό ἄρθρον 33 τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως: "... κατά τόν καθορισμόν τῆς κοινῆς γεωργικῆς πολιτικῆς ἡ Κοινότης λαμβάνει ὑπ' ὄψιν, κατά τρόπον ἀποτελεσματικόν, τήν ἰδιομορφίαν, τάς δυνατότητας καί τά συμφέροντα τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας. Ἡ ἐναρμόνισις (τῆς γεωργικῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Κοινότητος) ἔχει ὡς σκοπόν νά ἐξασφαλίσῃ τήν ἰσότητα μεταχειρίσεως τῶν προϊόντων τῆς Ἑλλάδος καί τῶν ἰδίων προϊόντων τῶν Κρατῶν-μελῶν καί λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τούς καθοριζομένους ἐν ἄρθρῳ 39 τῆς ἱδρυτικῆς τῆς Κοινότητος Συνθήκης σκοπούς...". Ἡ ἀναφορά εἰς τό ἄρθρον 39 τῆς Συνθήκης τῆς Ρώμης ἐσήμαινε καθιέρωσιν εἰς τό πλαίσιον τῆς Κοινότητος ὑπέρ τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν τῶν κοινωνικῶν σκοπῶν τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς, ὡς ὁρίζονται εἰς τήν Συνθήκην τῆς Ρώμης, διά τῆς ὁποίας συνεστήθη ἡ Κοινότης. Μεταξύ τῶν σκοπῶν τούτων ἐπιδίωξις τῆς ἐναρμονίσεως εἶναι καί "...ἡ ἐξασφάλισις... ἑνός δικαίου ἐπιπέδου διαβιώσεως τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, κυρίως διά τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀτομικοῦ εἰσοδήματος τῶν ἀπασχολουμένων εἰς τήν γεωργίαν...".

Ἡ διαδικασία τῆς ἐναρμονίσεως ἤρχισεν ἀμέσως μετά τήν ἔναρξιν ἐφαρμογῆς τῆς Συμφωνίας τῶν Ἀθηνῶν, διότι τότε συνεπληρώθησαν καί οἱ πρῶτοι κανονισμοί τῆς κοινῆς γεωργικῆς πολιτικῆς τῆς Κοινότητος. Καί ὡς πρός μέν τήν ἐξασφάλισιν τῆς πλήρους ἰσότητος ἐμπορικῆς μεταχειρίσεως ἡ συμφωνία ἐπί τῆς ἐναρμονίσεως ὑπῆρξε ταχυτάτη. Ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς διαδικασίας καθυστέρησε διότι ἡ Ἑλλάς ἐπέμενε καί δι' οἰκονομικήν ἐνίσχυσιν πρός τήν ἑλληνικήν γεωργίαν. Καί ἐπί τῆς τελευταίας αὐτῆς ἑλληνικῆς διεκδικήσεως εἶχεν ἐπιτευχθῆ μία πρώτη προσέγγισις, ἄν καί παρέμενεν ἡ διαφωνία ὡς πρός τήν μορφήν καί τήν ἔκτασιν τῆς ἐκ τῆς Κοινότητος βοηθείας. Ἐπί τοῦ θέματος τούτου ἡ μικτή Κοινοβουλευτική Ἐπιτροπή Κοινότητος - Ἑλλάδος, εἰς τήν σύνοδον αὐτῆς εἰς Θεσσαλονίκην τῆς 31ης Μαρτίου 1967, προέτεινε τήν ἵδρυσιν Ταμείου διά τήν ἑλληνικήν γεωργίαν ἀναλόγου καί παραλλήλου πρός τό Εὐρωπαϊκόν Ταμεῖον διά τήν Γεωργίαν. Ἡ ὅλη διαπραγμάτευσις διά τήν ἐναρμόνισιν διεκόπη ἐξ αἰτίας τῶν γεγονότων τοῦ Ἀπριλίου 1967, μέ τά ἀκόλουθα ἀποτελέσματα: Πρῶτον, ἀνεστάλη ἡ μόνιμος κατοχύρωσις τῶν ὅρων ἐξαγωγῆς τῶν ἑλληνικῶν ἀγροτικῶν προϊόντων εἰς τήν Κοινότητα. Οὕτω, τό καθεστώς ἴσης μεταχειρίσεως τό ὁποῖον "ἐπί τῇ προόψει τῆς ἐναρμονίσεως" εἶχεν ἐξασφαλισθῆ διά τοῦ ἄρθρου 37 τῆς Συμφωνίας, ἔπαυσε νά ἰσχύῃ ἀπό τῆς 1ης Ἰουλίου 1969 διά τά φροῦτα καί λαχανικά κατά τήν Κοινότητα, ἡ ὁποία εἰς τοῦτο στηρίζεται διά τήν ἐπιβολήν ἀντισταθμιστικῶν εἰσφορῶν ἐπί τῶν ἑλληνικῶν προϊόντων. Εἰς τάς νέας αὐτάς συνθήκας ὀφείλονται αἱ ἀβεβαιότητες καί δυσχέρειαι πού ἀνακύπτουν κατά καιρούς εἰς βάρος ἑλληνικῶν ἀγροτικῶν ἐξαγωγῶν, μέ δυσμενεῖς ἐπιδράσεις ἐπί τῆς ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς ἀναπτύξεως. Δεύτερον, διεκόπη ἡ προώθησις τῆς ἑλληνικῆς διεκδικήσεως διά τήν ἐκ τῆς Κοινότητος οἰκονομικήν ἐνίσχυσιν τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας —καθ' ὅν χρόνον αἱ ἐκ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Ταμείου διά τήν Γεωργίαν πληρωμαί ηὐξήθησαν ἀπό ὀλιγώτερα τῶν 350 ἑκατ. δολλ. συνολικῶς κατά τήν τριετίαν 1962-65 εἰς πλέον τῶν 2.500 ἑκατ. δολλ. κατά τό ἔτος 1970.

3. Διακοπή τῆς ἐνεργοῦ συμπράξεως τῆς Κοινότητος εἰς τήν περιφερειακήν καί βιομηχανικήν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας.

Συμφώνως πρός τό ἄρθρον 62, ἐδάφ. 2, τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως, ἡ Κοινότης καί ἡ Ἑλλάς "...καταβάλλουν προσπαθείας πρός ἐξεύρεσιν παντός μέσου προωθοῦντος τάς ἐν Ἑλλάδι ἐπενδύσεις κεφαλαίων προερχομένων ἐκ τῶν χωρῶν τῆς Κοινότητος καί δυναμένων νά συμβάλουν εἰς τήν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας". Εἰς πρώτην ἐφαρμογήν τῆς διατάξεως ταύτης ἀπεφασίσθη ἡ ὀργάνωσις τῆς μελέτης τῆς βιομηχανικῆς περιοχῆς Βόλου, μέ τήν συμμετοχήν καί τήν τεχνικήν καί οἰκονομικήν βοήθειαν τῆς Κοινότητος καί τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τραπέζης Ἐπενδύσεων. Ἡ διαδικασία αὐτή ἀπέβλεπε εἰς τήν διερεύνησιν καί τόν καθορισμόν τῶν βιομηχανικῶν δραστηριοτήτων, αἱ ὁποῖαι θά ἠδύναντο ἐπιτυχῶς νά ἀναπτυχθοῦν εἰς τόν Βόλον διά νά ἀκολουθήσῃ ἡ ἐνθάρρυνσις καί χρηματοδότησις τῶν ἀναγκαίων ἐπιχειρηματικῶν συνεργασιῶν εἰς τό πλαίσιον τῆς Κοινότητος. Ἡ διαδικασία αὐτή ἦτο σημαντική διά τούς ἑξῆς κυρίως λόγους: Πρῶτον, διότι ἐστηρίζετο εἰς ὑπεύθυνον ἔρευναν μέ τήν ἐνεργόν συμμετοχήν τῆς Κοινότητος· καί δεύτερον, διότι αἱ πρῶται αὐταί πρωτοβουλίαι ἦσαν ἡ ἀπαρχή εὐρυτέρου μηχανισμοῦ ἐνισχύσεως, εἰς τό πλαίσιον καί διά μεθόδων τῆς Κοινότητος, τῆς περιφερειακῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος. Ἐπί τῆς πρωτοβουλίας ταύτης παρατηροῦνται τά ἀκόλουθα εἰς τήν Δεκάτην Γενικήν Ἔκθεσιν τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Κοινότητος (παράγρ. 303, σελ. 317): "Ἡ ἐπιτυχία αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας θά ἔχῃ χρησιμότητα πέραν τοῦ καθαρῶς περιφερειακοῦ πλαισίου διά τό σύνολον τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, διότι θά συμβάλῃ εἰς μίαν καλυτέραν γεωγραφικήν κατανομήν τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, καί θά ἀποτελέσῃ, ἐξ ἄλλου, πρότυπον συνεργασίας μεταξύ δημοσίων ἀρχῶν καί τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέως, καθώς καί μεταξύ τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Κοινότητος". Καί αἱ προσπάθειαι αὐταί ἐγκατελείφθησαν μετά τά γεγονότα τοῦ 1967.

Κατά τό ἄρθρον 46 τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως: "Τό Συμβούλιον Συνδέσεως δύναται νά ἀντιμετωπίσῃ τήν κατάρτισιν καί ἀνάπτυξιν προγραμμάτων τεχνικῆς βοηθείας ὑπέρ τῆς Ἑλλάδος εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τούς ἐργάτας. Ἀποφασίζει ὡσαύτως περί τῆς ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ χρηματοδοτήσεως τῶν προγραμμάτων τούτων". Ἡ Ἑλλάς ἐζήτησε τήν παροχήν βοηθείας εἰς ἐφαρμογήν τοῦ ἄρθρου τούτου, οὐδεμία ὅμως ἐσημειώθη συνέχεια καί ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θέματος.

Ἡ ἀναστολή μεγάλων τμημάτων τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως θίγει καί ἀμέσως τά συμφέροντα τῆς ἑλληνικῆς ἀναπτύξεως διότι: Πρῶτον, ἡ ἀβεβαιότης ὡς πρός τήν ἐξέλιξιν τῆς Συνδέσεως μέ τήν Κοινότητα περιορίζει τήν διαπραγματευτικήν ἱκανότητα τῶν Ἑλλήνων ἐπιχειρηματιῶν δι' εὐρυτέρας ἐκτάσεως ὑγιεῖς καί γονίμους συνεργασίας μέ ξένας ἐπιχειρήσεις, μειουμένης ἀντιστοίχως τῆς ἱκανότητος ἀντλήσεως κεφαλαίων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Δεύτερον, ἡ ἐπ' ἀόριστον ἀναβολή τῆς ἐναρμονίσεως ἀναστέλλει τήν δι' ὑγιῶν μεθόδων μόνιμον ἐντός τῆς Κοινότητος ἐνίσχυ-

σιν τῶν ἀγροτικῶν εἰσοδημάτων, ἐκ τῆς ὁποίας θά ἐπήρχετο οὐσιώδης διεύρυνσις τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς ἄνευ δυσμενῶν ἐπιπτώσεων ἐπί τῶν τιμῶν καί τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν.

4. Ἡ Ἑλλάς μακράν τῶν σχεδίων Εὐρωπαϊκῆς Νομισματικῆς Ἑνοποιήσεως.

Ἡ Ἑλλάς παρέμεινε μακράν τῆς ὅλης προεργασίας διά τήν εὐρωπαϊκήν νομισματικήν ἑνοποίησιν, ἄνευ ἐπισήμου ἑλληνικῆς ἐνημερώσεως ἐπί τῶν ὑπό διαμόρφωσιν σχεδίων. Τό ἑλληνικόν ἐνδιαφέρον ἐν τούτοις εἶναι ζωηρόν διά τά θέματα αὐτά καί θεμελιοῦται τόσον ἐπί τῶν ἄρθρων 58, 59 καί 60 τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως (τά ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν εἰς τά ἄρθρα 107 καί 108 τῆς Συνθήκης τῆς Ρώμης) περί ἀντιμετωπίσεως δυσχερειῶν τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν, ὅσον καί ἐπί τῶν ἄρθρων 65 καί 70 τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως, διά τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζονται εὐρύταται ἁρμοδιότητες εἰς τό Συμβούλιον Συνδέσεως, τό ἀνώτατον κυβερνητικόν ὄργανον διά τήν ἐφαρμογήν τῆς Συμφωνίας καί τήν ἀντιμετώπισιν καί ρύθμισιν παντός θέματος προάγοντος τούς σκοπούς αὐτῆς. Ἀπό τριῶν ἀπόψεων τά σχέδια εὐρωπαϊκῆς νομισματικῆς ἑνοποιήσεως ζωηρῶς ἐνδιαφέρουν τήν Ἑλλάδα: Πρῶτον, ἡ ἔναρξις τῆς διαδικασίας νομισματικῆς ἑνοποιήσεως ἀποτελεῖ ἀποφασιστικήν καμπήν τῆς οἰκονομικῆς καί γενικωτέρας ἑνοποιήσεως τῆς Εὐρώπης καί ὁδηγεῖ εἰς τήν δημιουργίαν ὑπερεθνικοῦ ὀργάνου εὐρωπαϊκῆς νομισματικῆς πολιτικῆς. Δεύτερον, ἡ σύνδεσις τῆς Ἑλλάδος πρός τήν διαδικασίαν νομισματικῆς ἑνοποιήσεως σημαίνει σοβαράν ἐνίσχυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ νομισματικοῦ συστήματος καί τῆς διεθνοῦς ἐμπιστοσύνης εἰς τήν ἑλληνικήν οἰκονομίαν. Τρίτον, ἡ ἐντός τῆς νομισματικῆς ἑνοποιήσεως μεσοπρόθεσμος χρηματοδότησις πρός ἀντιμετώπισιν δυσχερειῶν ἰσοζυγίου πληρωμῶν εἶναι ἰδιαιτέρας σημασίας διά τήν ὑπό ἀνάπτυξιν ἑλληνικήν οἰκονομίαν, ἐν συνδυασμῷ βεβαίως καί πέραν τῆς διά μακροπροθέσμων κεφαλαίων χρηματοδοτήσεως τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

5. Τό Συμβούλιον Συνδέσεως οὐδέποτε συνῆλθεν ἐπί κυβερνητικοῦ ἐπιπέδου ἀπό τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967.

Ἀπό τῆς ἐνάρξεως ἐφαρμογῆς τῆς Συμφωνίας μέχρι τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967, δηλαδή εἰς διάστημα περίπου τεσσάρων ἐτῶν καί πέντε μηνῶν, τό Συμβούλιον Συνδέσεως, ὡς ἀνώτατον πολιτικόν ὄργανον μέ εὐρυτάτας ἁρμοδιότητας, συνῆλθεν εἰς 24 συνόδους ἐκ τῶν ὁποίων 10 εἰς ἐπίπεδον ὑπουργῶν. Κατά τά ἑπόμενα σχεδόν 4 ἔτη ἀπό τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967, τό Συμβούλιον Συνδέσεως συνῆλθε μόνον εἰς 7 συνόδους ἐκ τῶν ὁποίων οὐδεμία εἰς ἐπίπεδον ὑπουργῶν. Σημειωτέον, ὅτι συμφώνως πρός τήν παράγραφον 1 τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ Ἐσωτερικοῦ Κανονισμοῦ τοῦ Συμβουλίου, τοῦτο ἔπρεπε νά συνέρχεται τουλάχιστον μίαν φοράν ἀνά ἑξάμηνον εἰς ὑπουργικόν ἐπίπεδον. Ἡ πλήρης διακοπή τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συμβουλίου Συνδέσεως εἰς ὑπουργικόν ἐπίπεδον ἀποτελεῖ τήν πλέον ἔντονον ἐκδήλωσιν ἀναστολῆς τῆς Συμφωνίας ἐξαιρέσει μόνον τῆς "τρεχούσης ἐφαρμογῆς" της.

Διά τήν ἀξιοποίησιν τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως ἦτο καί παραμένει ἀναγκαία ἡ εἰς βάθος καί πλάτος ἀνάπτυξις τῶν κάθε εἴδους συνεργασιῶν μεταξύ δημοσίων ὀργάνων καί ἰδιωτικῶν ὀργανώσεων πάσης φύσεως, τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Κοινότητος, ὑπό τήν αἰγίδα καί τήν προώθησιν συνεχῶν διακυβερνητικῶν συνεννοήσεων καί μιᾶς ὁλονέν ἐνισχυομένης συμπράξεως εἰς ἀνώτατον πολιτικόν ἐπίπεδον. Ἡ ἀναστολή τῶν συνεργασιῶν τούτων σημαίνει ἀνάσχεσιν τῆς διαδικασίας ὀργανικῆς ἐντάξεως τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας εἰς τήν Κοινότητα καί ἑπομένως ὑποβιβασμόν τῆς σχέσεως μεταξύ Κοινότητος καί Ἑλλάδος εἰς ρύθμισιν καθαρῶς ἐμπορικοῦ περιεχομένου.

6. Διακοπή τῆς λειτουργίας τῆς Μικτῆς Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς Κοινότητος - Ἑλλάδος καί ἐγκατάλειψις τῆς ἀποφάσεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου, τῆς 2ας Δεκεμβρίου 1966, περί τῶν εἰδικῶν κατευθύνσεων συνεργασίας τῆς Κοινότητος μετά τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ λειτουργία τῆς μικτῆς Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς Κοινότητος - Ἑλλάδος, συσταθείσης κατά τό ἄρθρον 71 τῆς Συμφωνίας, διεκόπη μετά τήν κατάργησιν τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοβουλίου. Ἐξηφανίσθη οὕτω ἕνα σημαντικόν πολιτικόν ὄργανον γονίμου ἀναπτύξεως τῶν σχέσεων τῆς Ἑλλάδος μετά τῆς Κοινότητος. Σημειωτέον ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἓξ χωρῶν τῆς Κοινότητος εἰς τό Εὐρωπαϊκόν Κοινοβούλιον εἶναι κατά κανόνα ἐκπρόσωποι τῶν χωρῶν των καί εἰς τήν Συμβουλευτικήν Συνέλευσιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, αἱ ἐργασίαι τῆς ὁποίας ὡς πρός τήν Ἑλλάδα ἐχαρακτηρίσθησαν προσφάτως ὑπό ἁρμοδίου διά τάς ἐξωτερικάς ὑποθέσεις τῆς Ἑλλάδος ὡς "πλήρως ἀδιάφοροι".

Χαρακτηριστική τῆς εὐρύτητος καί τῆς σημασίας τῆς μετά τῆς Κοινότητος συνεργασίας, ὡς καί τῆς συμβολῆς τῆς μικτῆς Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς Κοινότητος - Ἑλλάδος εἰς τήν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, εἶναι ἡ ἀπόφασις τῆς 2ας Δεκεμβρίου 1966 τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου ἐπί τῶν εἰδικῶν ἐπιδιώξεων τῆς ἀπό κοινοῦ δράσεως τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Κοινότητος.

Ἡ ἀπόφασις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου τῆς 2ας Δεκεμβρίου 1966, ἡ ἀναφερομένη εἰς τήν ἀνάπτυξιν τῶν σχέσεων Κοινότητος - Ἑλλάδος, δημοσιευθεῖσα εἰς τά ἐπίσημα Πρακτικά τῶν Συζητήσεων τῆς Συνόδου 1966-67 (1/67, ὑπ' ἀρ. 88, σελ. 242-243), ἔχει ὡς ἑξῆς:

.....

"Τό Εὐρωπαϊκόν Κοινοβούλιον .....

1. Ἐγκρίνει εἰς τό σύνολον καί ὡς πρός τά κριτήρια ἐκ τῶν ὁποίων ἐμπνέονται, τάς εἰς τήν ἔκθεσιν τῆς μικτῆς Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς (Κοινότης - Ἑλλάδος) προσηρτημένας προτάσεις·

2. Διαπιστώνει ὅτι ἡ ἐφαρμογή τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως ἐπέτρεψε ἀνάπτυξιν καί γενικήν βελτίωσιν τῶν σχέσεων μεταξύ Κοινότητος καί Ἑλλάδος·

3. Ἐκφράζει ἐν τούτοις ἀνησυχίας διά τήν ἐπιδείνωσιν τοῦ ἐμπορικοῦ ἐλλείμματος τῆς Ἑλλάδος, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς σημασίας τούτου ἐπί τοῦ συνόλου τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας καί τῶν ἀρνητικῶν ἐπιδράσεων, τάς ὁποίας θά ἠδύνατο ἡ ἐξέλιξις αὕτη νά ἔχῃ ἐπί τῶν προοπτικῶν οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος·

4. Θεωρεῖ ὅτι ἡ Κοινότης δέν θά παραλείψῃ τήν παροχήν βοηθείας εἰς πρόγραμμα ἐκσυγχρονισμοῦ καί ἀναδιαρθρώσεως τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, τό ὁποῖον θά ἀπέβλεπε ἐπίσης καί εἰς μεγαλυτέραν διαφοροποίησιν τῶν ἑλληνικῶν ἐξαγωγῶν·

Πρώτη συνέντευξη Γ. Παπαδόπουλου.

5. Λαμβάνει εὐχαρίστως ὑπό σημείωσιν τήν ἀπόφασιν τῆς Κοινότητος ὅπως συμμετάσχῃ διά συγκεκριμένων ἐνεργειῶν εἰς τάς ἀναγκαίας μελέτας διά τήν ἵδρυσιν πόλων βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως εἰς τήν Ἑλλάδα καί ἐκφράζει τήν εὐχήν ὅπως αἱ μελέται αὐταί προωθηθοῦν μέ τόν ταχύτερον δυνατόν ρυθμόν·

6. Ἐκφράζει τήν εὐχήν ὅπως αἱ χρηματοδοτήσεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τραπέζης Ἐπενδύσεων εἰς τήν Ἑλλάδα καταστῇ δυνατόν νά πραγματοποιηθοῦν μέ διαρκῶς ταχύτερον ρυθμόν, συμφώνως πρός τήν πρόθεσιν τήν ὁποίαν ἐξεδήλωσαν προσφάτως ἡ ἑλληνική Κυβέρνησις καί ἡ διοίκησις τῆς Τραπέζης·

7. Θεωρεῖ ὅτι περαιτέρω προσπάθειαι δέον νά ἀναπτυχθοῦν διά νά ἐνισχυθοῦν εἰς τήν Ἑλλάδα, πλήν τῶν δημοσίων ἐπενδύσεων, αἱ ἰδιωτικαί ἐπενδύσεις, αἱ ὁποῖαι δύνανται νά συμβάλουν εἰς τήν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας·

8. Δηλοῖ τήν πεποίθησίν του ὅτι ταχεῖα καί ἱκανοποιητική λύσις τῶν προβλημάτων ἐναρμονίσεως τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς τῆς Κοινότητος καί τῆς Ἑλλάδος —διευκολυνομένης ἤδη ἀσφαλῶς ἐκ τῆς προόδου εἰς τήν διαμόρφωσιν καί ἐφαρμογήν τῆς κοινῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς— θά ἐπιτρέψῃ τόν ἐκσυγχρονισμόν τῆς διαρθρώσεως τῆς ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἡ ὁποία θά πρέπει νά προσαρμοσθῇ εἰς τάς ἀπαιτήσεις τῆς ἀγορᾶς καί νά ἐνταχθῇ ἐνεργῶς εἰς τήν γενικήν οἰκονομικήν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας·

9. Ἐκφράζει τήν εὐχήν ὅπως προσδιορισθῇ τό ταχύτερον κοινοτική πολιτική ἐπί τοῦ καπνοῦ λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τά προβλήματα καί τάς ἀνάγκας τῆς Ἑλλάδος εἰς τόν τομέα τοῦτον·

10. Ἐφιστᾶ τήν προσοχήν ἐπί τῆς ἀνάγκης προωθήσεως, ἄνευ καθυστερήσεως, τῆς ἐπεξεργασίας τῶν προγραμμάτων τεχνικῆς βοηθείας πρός τήν Ἑλλάδα τῶν ἀναφερομένων εἰς τό ἐργατικόν δυναμικόν καί τήν ἐπαγγελματικήν εἰδίκευσιν τῶν Ἑλλήνων ἐργατῶν, τόσον εἰς τήν Ἑλλάδα ὅσον καί εἰς τάς χώρας τῆς Κοινότητος·

11. Ζητεῖ ὅπως ἐξασφαλισθοῦν εἰς τούς Ἕλληνας ἐργάτας, τούς διαμένοντας εἰς τάς χώρας τῆς Κοινότητος, συνθῆκαι ἐργασίας καί κοινωνική προστασία ἴσαι πρός ἐκείνας τῶν ὁποίων ἀπολαμβάνουν οἱ ἐργάται τῆς Κοινότητος, καί ὅπως κατοχυρωθῇ ὑπέρ τῶν Ἑλλήνων ἐργατῶν ἡ διατήρησις τῶν δικαιωμάτων των εἰς περίπτωσιν μετακινήσεως ἐντός τῆς Κοινότητος καί ἡ ἐξαγωγή τῶν κοινοτικῶν εἰσφορῶν των, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τήν ἀσφάλισιν κατά τοῦ γήρατος, εἰς περίπτωσιν ἐπιστροφῆς των εἰς Ἑλλάδα·

12. Ὑπογραμμίζει ὅτι αἱ ἤδη ὑπογραφεῖσαι ἤ ὑπό διαπραγμάτευσιν συμφωνίαι τῆς Κοινότητος μέ διαφόρους τρίτας χώρας, ἀνηκούσας εἰς τόν αὐτόν γεωοικονομικόν χῶρον, θά ἔπρεπε νά ὑποκινήσουν τήν Κοινότητα εἰς τόν συντονισμόν τῆς ὀργανώσεως τῶν ἀγορῶν τῶν πλέον εὐπαθῶν προϊόντων τῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου·

13. Ἐγκρίνει τάς πρωτοβουλίας τῆς μικτῆς Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς (Κοινότητος - Ἑλλάδος), αἱ ὁποῖαι ἀποβλέπουν εἰς πλέον ἀποτελεσματικήν συνεργασίαν μέ τό Συμβούλιον Συνδέσεως (Κοινότητος - Ἑλλάδος), ὡς καί συχνοτέρας ἐπαφάς εἰς κοινοβουλευτικόν ἐπίπεδον·

14. Ἀναθέτει εἰς τόν Πρόεδρον αὐτῆς ὅπως διαβιβάσῃ τήν παροῦσαν ἀπόφασιν ὡς καί τήν ἔκθεσιν (τῆς μικτῆς Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς Κοινότητος - Ἑλλάδος), ὁμοῦ μέ τάς συνημμένας γνωματεύσεις καί τά λοιπά ἔγγραφα, εἰς τό Κοινοβούλιον τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, εἰς τό Συμβούλιον Συνδέσεως (Κοινότητος - Ἑλλάδος), καθώς καί εἰς τό Συμβούλιον τῶν Ὑπουργῶν καί τήν Ἐπιτροπήν τῆς Κοινότητος".

.....

Οὐδέν ἐκ τῶν ἀνωτέρω προτεινομένων ἐφηρμόσθη μετά τήν ἀπό τοῦ Ἀπριλίου 1967 ἀναστολήν τῆς λειτουργίας τῶν πολιτικῶν ὀργάνων τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως. Πέραν δέ τῶν κατευθύνσεων δράσεως, αἱ ὁποῖαι περιελήφθησαν εἰς τήν ἀπόφασιν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου τοῦ Δεκεμβρίου 1966, κατά τά τελευταῖα ἔτη προήχθησαν καί ἄλλα θέματα ἐντός τῆς Κοινότητος, διά τά ὁποῖα εἶναι ζωηρόν τό ἑλληνικόν ἐνδιαφέρον. Μεταξύ τῶν θεμάτων αὐτῶν ἰδιαιτέρας σημασίας εἶναι τά σχέδια νομισματικῆς ἑνοποιήσεως, εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς περιφερειακῆς ἀναπτύξεως καί συντονισμοῦ τῆς ἐπιστημονικῆς καί τεχνολογικῆς ἐρεύνης, καθώς καί αἱ διαπραγματεύσεις διά τήν προσχώρησιν εἰς τήν Κοινότητα τῆς Μεγάλης Βρετανίας, τῆς Νορβηγίας, τῆς Δανίας καί τῆς Ἰρλανδίας, αἱ συζητήσεις δι' ἐνδεχομένην σύνδεσιν τῆς Σουηδίας, τῆς Ἑλβετίας καί τῆς Αὐστρίας, καί αἱ ἐμπορικαί συμβάσεις μέ ἄλλας χώρας. Ἐφ' ὅλων τῶν διαπραγματεύσεων τούτων ἔπρεπε νά πραγματοποιηθοῦν ἐπίσημοι διαβουλεύσεις μετά τῆς Ἑλλάδος κατά τάς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 64 τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως.

7. Ἀναστολή προαγωγῆς σκοπῶν τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως ἰδιαιτέρας σημασίας διά τήν Ἑλλάδα.

Κατά τό ἄρθρον 2 τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως αὕτη "...σκοπόν ἔχει νά προαγάγῃ τήν διαρκῆ καί ἰσόρροπον ἐνίσχυσιν τῶν ἐμπορικῶν καί οἰκονομικῶν σχέσεων μεταξύ τῶν Μερῶν (Κοινότητος καί Ἑλλάδος), λαμβανομένης πλήρως ὑπ' ὄψιν τῆς ἀνάγκης ὅπως ἐξασφαλισθῇ ἡ ἐπιτάχυνσις τῆς ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας τῆς Ἑλλάδος, ὡς καί ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἐπιπέδου ἀπασχολήσεως καί τῶν βιοτικῶν συνθηκῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ".

Εἰς τήν δευτέραν παράγραφον τοῦ ἰδίου ἄρθρου ἐξειδικεύονται ὡς ἐξῆς αἱ ἐπιδιώξεις πρός πραγματοποίησιν τῶν ἀνωτέρω σκοπῶν: «Πρός ἐπίτευξιν τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ ἀναφερομένων σκοπῶν, ἡ Σύνδεσις συνεπάγεται κατά τούς ὑπό τῆς Συμφωνίας προβλεπομένους ὅρους καί ρυθμόν:

»α) τήν σύστασιν τελωνειακῆς ἑνώσεως·

»β) τήν ὑπό τῶν Μερῶν ἀνάπτυξιν ἀπό κοινοῦ δράσεως καί τήν ἐναρμόνισιν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἐπί τῶν ἐν τῇ Συμφωνίᾳ προβλεπομένων πεδίων·

»γ) τήν θέσιν εἰς τήν διάθεσιν τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ προσηρτημένου εἰς τήν Συμφωνίαν Πρωτοκόλλου Χρηματοδοτήσεως, πόρων προοριζομένων νά διευκολύνουν τήν ἐπιτάχυνσιν τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς».

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἐπιδιώξεων διά τήν προαγωγήν τῶν σκοπῶν τῆς Συμφωνίας ἡ δευτέρα καί ἡ τρίτη ἐπιδίωξις ἔχουν πλήρως ἀνασταλῆ, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀτελῆ πραγματοποίησιν καί τῆς πρώτης, δηλαδή τῆς τελωνειακῆς ἑνώσεως διά τά ἑλληνικά ἐξαγώγιμα ἀγροτικά προϊόν-

τα. Τόσον ή ἀνάπτυξις "κοινῆς δράσεως" καί ή "ἐναρμόνισις" ὅσον καί ή χρηματοδότησις τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας ἔχουν ἀνασταλῆ, εἰς δέ τήν ἐξαγωγήν τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων παρεμβάλλεται ή ἀπειλή ἐπιβολῆς ἀντισταθμιστικῶν εἰσφορῶν, ἐνῶ οὐδεμία πρόοδος συντελεῖται διά τήν μόνιμον ἐντός τῆς Κοινότητος ἐνίσχυσιν καί προστασίαν τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας.

Ἡ σχέσις τῆς Ἑλλάδος μέ τήν Εὐρωπαϊκήν Οἰκονομικήν Κοινότητα εἶχε συλληφθῆ καί συμφωνηθῆ ὡς μία δυναμική ἰσόρροπος διαδικασία, ἐξελισσομένη διά συνεχῶν διαπραγματεύσεων βάσει καθωρισμένων ἐπιδιώξεων καί κριτηρίων, ἐντός τοῦ Συμβουλίου Συνδέσεως, ὡς τοῦ ἀνωτάτου πολιτικοῦ ὀργάνου. Ἡ ἄμεσος ἀναγνώρισις τῆς ἀρχῆς τῆς ἴσης μεταχειρίσεως τῶν ἑλληνικῶν προϊόντων ἐξησφάλιζεν οὐσιώδεις εὐκαιρίας ἐπεκτάσεως τῶν ἑλληνικῶν ἀγροτικῶν ἐξαγωγῶν, ὡς καί τόν ἐθισμόν καί τήν προπαρασκευήν δι' ἀνάπτυξιν τῶν βιομηχανικῶν ἐξαγωγῶν. Παραλλήλως, ή μακροπρόθεσμος χρηματοδότησις τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας θά ἐπέτρεπε τήν ἔντονον ἐνίσχυσιν τῆς ὑποδομῆς, ὡς καί προπαρασκευήν εὐρυτάτων γονίμων ἐπιχειρηματικῶν συνεργασιῶν, ἐντός τῶν ὁποίων θά ἠδύναντο νά ἀποκτήσουν ὁλονέν ἀσφαλεστέραν καί ἰσχυροτέραν θέσιν αἱ ἑλληνικαί ἐπιχειρηματικαί δυνάμεις, διά νά ἀντιμετωπίσουν τόν ἀπό τοῦ 1972 αὔξοντα ἀνταγωνισμόν. Καθ' ὅλην αὐτήν τήν διαδικασίαν θά ἔπρεπε νά πυκνωθοῦν καί ἀναπτυχθοῦν αἱ σχέσεις καί συνεργασίαι μέ διαρκῶς ἐνισχυομένην κυβερνητικήν διαπραγματευτικήν συμπαράστασιν ἐντός τῆς Κοινότητος. Ἡ ὡς πρός τάς ἐξελίξεις αὐτάς ἀπώλεια εὐκαιριῶν καί χρόνου εἶναι δυσαναπλήρωτος.

Δέν ἀνταποκρίνεται, ἐπομένως, πρός τάς σημειωθείσας καί διαγραφομένας ἐξελίξεις, ὡς αὐται προκύπτουν ἐξ ἐπισήμων διεθνῶν κειμένων καί ἀνακοινώσεων, ἡ ὑπό τοῦ ἁρμοδίου ἐκπροσώπου τοῦ καθεστῶτος πρό ἡμερῶν γενομένη διαπίστωσις καί ἡ συναφής πρός αὐτήν πρόβλεψις ὅτι "ἡ λειτουργία... τῆς Συνθήκης Συνδέσεως καταξιώνει, κατά τό μέγιστον μέρος, τήν ὕπαρξίν της καί πείθει ὅτι συντόμως θά ὁλοκληρωθοῦν οἱ στόχοι τούς ὁποίους περιλαμβάνει ἡ Συμφωνία τῶν Ἀθηνῶν".

Τό συμπέρασμα τοῦτο εἶναι ἀντίθετον πρός οἱανδήποτε ἐκτίμησιν τῆς πορείας τῶν σχέσεων μεταξύ Ἑλλάδος καί Κοινότητος κατά τά κριτήρια τῆς ἰδίας τῆς Συμφωνίας»[4].

27 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1967

Τό πραγματικό πρόσωπο τῆς στρατιωτικῆς δικτατορίας ἀρχίζει νά διαγράφεται καθαρότερα μέ τή συνέντευξη τύπου πού θά δώσουν γιά τούς ξένους ἀνταποκριτές οἱ ἡγέτες τοῦ κινήματος τῆς 21ης Ἀπριλίου. Πρωταγωνιστική θά εἶναι ἡ παρουσία τοῦ συνταγματάρχη Γεωργίου Παπαδόπουλου.

Ὁ Γ. Παπαδόπουλος θά ἀποδώσει τήν ἐπέμβαση τοῦ στρατοῦ στό φόβο τῆς ἀναρχίας καθώς καί στήν ἀνάγκη γιά ἐξυγίανση τοῦ δημόσιου βίου τῆς χώρας. Καί ἐπιδιώκοντας νά ἀποδώσει παραστατικά τίς προθέσεις τοῦ κινήματος, θά παρατηρήσει:

«...Μήν ξεχνᾶτε, κύριοι, ὅτι εὑρισκόμεθα ἐνώπιον ἑνός ἀσθενοῦς, τόν ὁποῖον ἔχομεν ἐπί τῆς χειρουργικῆς κλίνης καί τόν ὁποῖον ἐάν ὁ χειρουργός δέν προσδέση κατά τήν διάρκειαν τῆς ἐγχειρίσεως ἐπί τῆς χειρουργικῆς κλίνης, ὑπάρχει περίπτωσις ἀντί διά τῆς ἐγχειρίσεως νά τοῦ χαρίση τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὑγείας του, νά τόν ὁδηγήση εἰς τόν θάνατον... Οἱ περιορισμοί τούς ὁποίους θά ἐπιβάλλωμεν εἶναι τό δέσιμο τοῦ ἀσθενοῦς ἐπί τῆς κλίνης διά νά ὑποστῆ ἀκινδύνως τήν ἐγχείρισιν».

Ἐρ.: Ἤθελα νά γνωρίζω, πόσον θά διαρκέση ἡ ἀνάρρωσις τοῦ ἀσθενοῦς;

«Ὁ χρόνος ἀναρρώσεως τοῦ ἀσθενοῦς μετά τήν ἐγχείρισιν, ἐξαρτᾶται ἀπό τήν βαρύτητα τῆς ἀσθενείας, τήν ὁποίαν αὐτήν τήν στιγμήν δέν μπορῶ νά προσδιορίσω».

Ἐρ.: Εἶναι ἀλήθεια, κύριε ὑπουργέ, ὅτι ἡ στρατιωτική Κυβέρνησις μόλις τελειώσει τήν ἀποστολήν της πρόκειται νά καλέση ἕναν πολιτικόν ἀρχηγόν ὡς διαιτητήν καί αὐτός εἶναι ὁ Καραμανλῆς;

«Δέν εἶναι ἀλήθεια τίποτα».

Ἡ πρώτη συνέντευξη τύπου τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ πραξικοπήματος συνέπεσε χρονικά μέ τή διεύρυνση τῶν ἔκτακτων μέτρων μέ στόχο τήν κατάπνιξη κάθε ἀντιδράσεως καί τήν ὑπαγωγή τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καί κάθε μαζικοῦ συλλογικοῦ φορέα ὑπό τόν ἔλεγχο τῆς αὐταρχικῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Μετά τίς ἀρχικές μαζικές συλλήψεις καί τόν ἐγκλεισμό δεκάδων πολιτικῶν σέ ἀπομονωτήρια καί χιλιάδων πολιτῶν στό γήπεδο τῆς Νέας Φιλαδέλφειας καί στόν Ἱππόδρομο, συστάθηκαν, στίς 25 Ἀπριλίου, δέκα Ἔκτακτα Στρατοδικεῖα σέ ἰσάριθμες πόλεις τῆς Ἐπικράτειας, ἀναγγέλθηκε —τήν ἴδια ἡμέρα— ἡ διατήρηση τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου, σέ συνδυασμό μέ τήν ἐξακολουθητική πρόβλεψη αὐστηρῶν περιοριστικῶν διατάξεων πού πρόσβαλλαν καί τά πλέον στοιχειώδη ἀτομικά δικαιώματα, ὀργανώθηκε σύστημα αὐστηρῆς λογοκρισίας στόν τύπο. Παράλληλα, θά ἐγκαινιαστεῖ, στίς 29 Ἀπριλίου, ἡ πρακτική τῆς διαλύσεως τῶν πολιτικῶν κομμάτων, μέ πρώτη τήν ΕΔΑ, καί θά ἀκολουθήσει, στίς ἑπόμενες ἡμέρες, ἡ κατάργηση 161 ὀργανώσεων καί σωματείων στήν περιοχή τῆς πρωτεύουσας καί 113 στίς ἐπαρχίες. Τέλος, μεθοδεύονταν μαζικές ἐκκαθαρίσεις στό χῶρο τοῦ στρατεύματος, ἀλλά καί τῆς δημοσίας διοικήσεως —μέ ἔμφαση στούς εἰδικότερους τομεῖς τῆς δικαιοσύνης καί τῆς παιδείας— ὅπου μέ εἰδικές νομοθετικές πράξεις, καταργήθηκε τό συνταγματικά κατοχυρωμένο καθεστώς τῆς ἰσοβιότητας. Ὁ ἔλεγχος τῆς κρατικῆς μηχανῆς θά ὁλοκληρωθεῖ μέ τήν τοποθέτηση ἀξιωματικῶν ὡς γενικῶν γραμματέων στά ὑπουργεῖα καί ὡς κυβερνητικῶν ἐπιτρόπων στά ἀνώτατα ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα.

28 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1967

Ἐνῶ ἡ διαδικασία ὁρκωμοσίας, ἀπό τόν ἴδιο τό βασιλέα, τῆς νέας Κυβερνήσεως δέν ἀφήνει περιθώρια γιά τή μή ἐπίσημη διεθνῆ ἀναγνώρισή της, ὁ ὑπουργός Ἐξωτερικῶν τῶν ΗΠΑ, Ντήν Ράσκ, ἐκ-

φράζει τό ἐνδιαφέρον του γιά τήν κατάσταση στήν Ἑλλάδα σέ συνδυασμό μέ τήν προσδοκία ὅτι θά τηρηθεῖ ἡ ὑπόσχεση τῶν πραξικοπηματιῶν γιά σύντομη ἐπάνοδο στήν κοινοβουλευτική τάξη. Ἡ ἀνοχή τῆς Οὐάσιγκτων —ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ— συναρτᾶται μέ τόν ὅρο τῆς παραμονῆς τῆς χώρας στό ΝΑΤΟ καί μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά ἀπελευθερωθοῦν οἱ πολιτικοί κρατούμενοι.

Ἤδη, ἐξάλλου, δύο ἡμέρες νωρίτερα εἶχε, ἀπό ἐπίσημη κυβερνητική πηγή τῆς Οὐάσιγκτων, ἀνακοινωθεῖ ὅτι τό πρόγραμμα στρατιωτικῆς βοήθειας τίθεται «ὑπό ἀναθεώρηση». Σαφέστερα, ὁ ὑπουργός Ἀμύνης, Ρόμπερτ Μακναμάρα, θά προειδοποιήσει, στίς 11 Μαΐου, ὅτι, ἐφόσον δέν ἀποκατασταθεῖ τό κοινοβουλευτικό πολίτευμα, θά διακοπεῖ ἡ βοήθεια. Σέ ἐπιβεβαίωση, θά ἀναγγελθεῖ, λίγες ἡμέρες ἀργότερα, ἡ ἐπιβολή «ἐμπάργκο» στή χορήγηση βαρέως ὁπλισμοῦ —κυρίως σέ ἀεροπλάνα, τεθωρακισμένα, πυροβολικό καί ναρκαλιευτικά[5].

Ἡ γνωστοποίηση ἐντούτοις τῶν πρώτων αὐτῶν ἀντιδράσεων συνέπιπτε μέ τήν κυκλοφορία ἀλληλοσυγκρουόμενων φημῶν καί πληροφοριῶν σχετικά μέ τό ρόλο τοῦ ἀμερικανικοῦ παράγοντα στήν πρόσφατη ἐσωτερική ἑλληνική κρίση. Γενικά, θά ἦταν δυνατό νά ὑποστηριχτεῖ ὅτι ἡ στάση τῆς ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως ἀπέναντι στό καθεστώς τῶν Ἀθηνῶν εἶχε, ἀπό τίς πρῶτες ἡμέρες τοῦ πραξικοπήματος, διαμορφωθεῖ κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση ποικίλων καί κάποτε ἀντιφατικῶν παραγόντων, ὅπως λ.χ. ἡ ἐμμονή στίς ἀρχές τῆς Ἀτλαντικῆς Συμμαχίας, ἡ ἐνδεχόμενη ἄσκηση πιέσεων ἀπό τήν ἀμερικανική κοινή γνώμη καί τά κοινοβουλευτικά σώματα, ἡ στάθμιση τῶν στρατηγικῶν δεδομένων καί τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων στήν περιοχή, ἡ εὐχέρεια ἤ ἡ ἐμπλοκή τῶν διπλωματικῶν χειρισμῶν ὑπό τό κράτος γενικότερων διεθνῶν περιπλοκῶν, ἡ προοπτική τῶν ἐξελίξεων μετά τήν τυχόν ἀνατροπή τοῦ ἐπαναστατικοῦ καθεστῶτος κ.ἄ. Σύμφωνα μέ μίαν ἄλλη ἄποψη, εὐρύτατα διαδεδομένη ἀλλά δύσκολα ἐπιβεβαιούμενη, στά πλαίσια τῶν διαδικασιῶν γιά τή λήψη τῶν κρισίμων ἀποφάσεων πάνω στό ἑλληνικό θέμα ἐκφράζονταν διάφορες τάσεις ἀπό διαφορετικούς φορεῖς.

Σέ μιά προσπάθεια ὑπεύθυνης συναγωγῆς ὁρισμένων πρώτων συμπερασμάτων, διατυπώνονταν ἐμπιστευτικά στόν Κ. Καραμανλῆ —σέ κείμενο συντεταγμένο ἀπό πρόσωπο τῆς ἐμπιστοσύνης του— τόν Ὀκτώβριο 1967, οἱ ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

«Ἡ θέσις τῶν Ἀμερικανῶν ὑπῆρξεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς σαφῶς ἀντίθετος πρός τήν ἐπανάστασιν. Ἐκυκλοφόρησαν βεβαίως φῆμαι καί δημιουργήθησαν ὑπόνοιαι ὅτι ὄπισθεν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκρύπτοντο ἡ Ἀμερικανική Ὑπηρεσία Πληροφοριῶν. Ὁ Ἕλλην στρατιωτικός ἀκόλουθος εἰς Οὐάσιγκτων κληθείς ἐνταῦθα ἀνέφερεν ὅτι ἐκ τῶν συνομιλιῶν του τόσον μετά ἀξιωματικῶν τοῦ Πενταγώνου ὅσον καί μετά ὀργάνων τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἐσχημάτισε τήν ἐντύπωσιν ὅτι αἱ ἀμερικανικαί ὑπηρεσίαι ἦσαν εὐχαριστημέναι ἐκ τῆς ἀντικομμουνιστικῆς θέσεως τῆς ἐπαναστάσεως καί ὅτι τήν ὑπεστήριζαν. Τά αὐτά ἄλλωστε ὑποστηρίζουν καί οἱ ἀριστεροί. Παρά ταῦτα, τόσον ἐκ τῆς ἐπισήμου θέσεως τῆς Ἀμερικῆς ὅσον καί ἐξ ἐπαφῶν μετά Ἀμερικανῶν ἐνταῦθα προκύπτει τό συμπέρασμα ὅτι ἡ θέσις τῶν Ἀμερικανῶν εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

Δέν ἐγνώριζαν καί δέν ἐγκρίνουν τήν ἐπανάστασιν ὡς αὕτη ἐγένετο. Παρά ταῦτα τῆς παρέχουν μίαν ὑποστήριξιν ἀνοχῆς διά νά ἐπιτευχθοῦν οἱ ἀναγγελθέντες ἀντικειμενικοί σκοποί οἱ ὁποῖοι θεωροῦνται καί ὡς ὀρθοί. Θεωρεῖται ὅμως ἀπαραίτητον ὅτι πρέπει νά παρασχεθοῦν ἐγγυήσεις καί νά ἀποκατασταθῇ ἡ ὁμαλότης εἰς σύντομον χρόνον»[6].

11 ΜΑΪΟΥ 1967

Μέ τόν Ἀναγκαστικό Νόμο 3/1967 θεσπίζεται ὡς ὅριο ἡλικίας τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος τό 80ό ἔτος, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐκτοπιστεῖ ἀπό τή θέση του ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος καί νά κηρυχτεῖ ὁ θρόνος ἐν χηρεία.

Εἶχε προηγηθεῖ ἡ ἄσκηση συνδυασμένης πιέσεως ἀπό τήν Κυβέρνηση τῶν Συνταγματαρχῶν καί τό βασιλέα Κωνσταντῖνο προκειμένου νά συγκατανεύσει ὁ γηραιός ἱεράρχης, ὑπό νοσηλεία στό νοσοκομεῖο τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, στήν ὑποβολή παραιτήσεως. Εἰδικότερα, τοῦ εἶχε ὑποβληθεῖ ἕτοιμο καί σχετικό σχέδιο ἐπιστολῆς, τό ὁποῖο ὁ Χρυσόστομος ἀπέρριψε ἐμμένοντας στή διατήρηση τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου, σύμφωνα μέ τά πάγια ἐκκλησιαστικά νόμιμα.

Δύο ἡμέρες ἀργότερα, στίς 13 Μαΐου, εἰδικά συγκροτημένη νέα ἀριστίνδην Ἱερά Σύνοδος θά ἀναδείξει τρεῖς ὑποψηφίους, μεταξύ τῶν ὁποίων θά ἐπιλέξει ὁ βασιλεύς ὡς Ἀρχιεπίσκοπο, μέ τήν ἔκδηλα σύμφωνη γνώμη καί τῆς Κυβερνήσεως τῶν Συνταγματαρχῶν, τόν πρωθιερέα τῶν Ἀνακτόρων, ἀρχιμανδρίτη Ἱερώνυμο Κοτσώνη.

ΜΑΪΟΣ 1967

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπισκέπτεται τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, ὅπου ὑποβάλλεται σέ ἐντατική θεραπεία γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ἀκοῆς του.

Σέ σχετικό συνοπτικό σημείωμα, ἀναφέρει τά ἀκόλουθα:

«Ὀλίγας ἡμέρας μετά τό κίνημα ἀνεχώρησα εἰς Ἀμερικήν ὅπου ὑπεβλήθην εἰς ἐγχείρισιν πρός βελτίωσιν τῆς ἀκοῆς μου.

Κατά τήν διάρκειαν τῆς ἐκεῖ διαμονῆς μου, μέ ἐπεσκέφθη ἀπεσταλμένος τῆς ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως, ὁ ὁποῖος μέ ἠρώτησεν πῶς κρίνω τήν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν καί ἐάν πρέπει νά διακοπῇ ἡ πρός αὐτήν βοήθεια, δεδομένου ὅτι ἡ Κυβέρνησίς

Πόλεμος ἕξι ἡμερῶν.

του ἀνησυχεῖ γι' αὐτό πού ἔγινε στήν Ἑλλάδα.

Τοῦ ἀπήντησα ὅτι ἡ πρό τοῦ πραξικοπήματος κατάστασις ἦτο τόσον ἀθλία, ὥστε κατέστησεν σχεδόν ἀναπόφευκτον τήν ἐκτροπήν, ἀλλ' ὅτι ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος νά ὁδηγηθῶμεν εἰς νέαν περιπέτειαν ἐάν οἱ ἐπαναστάται ἐπιδιώξουν, ὅπως ὑποπτεύομαι, νά μονιμοποιήσουν τό καθεστώς. Προσέθεσα δέ ὅτι γιά τήν ἀποτροπή τοῦ κινδύνου αὐτοῦ θά πρέπει νά ἀσκήσουν τήν ἐπιρροήν τους. Ὡς πρός τό θέμα τῆς βοηθείας, τοῦ εἶπα, ὅτι αὕτη θά πρέπει νά διακοπῆ, ἀλλά ἀργότερα καί ἀφοῦ στήν ἀρχήν χρησιμοποιηθῆ ὡς μέσον πιέσεως γιά τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος.

Ὅταν, περί τό τέλος Μαΐου, ἐπέστρεψα εἰς τό Παρίσι εὗρῆκα σωρείαν ἐπιστολῶν φίλων καί ἀντιπάλων τοῦ νέου καθεστῶτος, οἱ ὁποῖοι μέ ἐνημέρωναν περί τῆς ἐπικρατούσης ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως.

Τό γενικόν συμπέρασμα ἦτο, ὅτι οἱ πραξικοπηματίες εἶχον σκοπόν νά μεταβάλουν εἰς καθεστώς τήν ἐπανάστασιν»[7].

5-10 ΙΟΥΝΙΟΥ 1967

Κορυφώνεται ἡ μεσανατολική κρίση μέ τήν αἰφνιδιαστική ἐξαπόλυση σφοδρῆς ἐπιθέσεως τοῦ Ἰσραήλ σέ βάρος τῶν γειτόνων του. Σέ διάστημα λίγων ἡμερῶν, ἡ πλάστιγγα τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων κλίνει ἀποφασιστικά ὑπέρ τῶν ἰσραηλινῶν δυνάμεων, οἱ ὁποῖες καί ἐπεκτείνουν τή ζώνη ἐλέγχου τους ὡς τή Διώρυγα, τόν Ἰορδάνη, τά ὑψίπεδα τοῦ Γκολάν καί τά Ἱεροσόλυμα, χωρίς ὅμως πάντοτε νά ἐπιβάλουν τήν πολιτική ἐπίλυση τῶν διαφορῶν μέ τά ἀραβικά Κράτη.

Τά δραματικά γεγονότα στή Μέση Ἀνατολή ἔδωσαν λαβή σέ ποικίλες διαδόσεις καί ὑποθέσεις γιά τίς πιθανές ἐπιπτώσεις τους στό εὐρύτερο γεωπολιτικό πεδίο τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ, εἰδικότερα, τήν Ἑλλάδα, γενική ὑπῆρξε ἡ ἐντύπωση ὅτι συνέβαλαν εὐνοϊκά στή στερέωση τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος, ἀμβλύνοντας τίς διεθνεῖς ἀντιδράσεις καί παρέχοντας στούς συνταγματάρχες τή δυνατότητα νά προσφέρουν βραχυπρόθεσμα χρήσιμες ὑπηρεσίες στούς δυτικούς συμμάχους: Μετάθεση τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης πρός ἄλλη κατεύθυνση, παροχή ποικίλων διευκολύνσεων σέ στρατηγικούς λιμένες καί ἀεροδρόμια.

Ὁ Κρίς Γουντχάουζ συνοψίζει παραστατικά:

«Ἡ Χούντα εἶχε τή μεγάλη τύχη νά ξεσπάσει, δύο μόλις μῆνες μετά τό κίνημα, ὁ πόλεμος τῶν Ἕξη Ἡμερῶν μεταξύ Ἰσραήλ καί Αἰγύπτου. Αὐτομάτως οἱ ἐγκαταστάσεις τοῦ ἀμερικανικοῦ στρατοῦ στήν Ἑλλάδα καί τήν Τουρκία ἀπόκτησαν κεφαλαιώδη σημασία γιά τήν ἄμυνα τοῦ Ἰσραήλ, ἀλλά καί τοῦ ΝΑΤΟ. Χωρίς καμμία ἐπίσημη ἀνακοίνωση, ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἀποστολῆς βαρέων ὅπλων προοδευτικά ἔπαψε νά ἰσχύει. Μιά ἀκόμη συνέπεια τοῦ πολέμου ἦταν ἡ συνειδητοποίηση τῆς ἀνάγκης ἐπιλύσεως τοῦ Κυπριακοῦ. Ἡ ἀμερικανική Κυβέρνηση ἄφησε νά ἐννοηθεῖ ὅτι οἱ διαπραγματεύσεις μεταξύ Ἑλλάδος καί Τουρκίας θά ἦταν χρήσιμο νά ξαναρχίσουν. Ἡ Χούντα ἀντέδρασε θετικά»[8].

15 ΙΟΥΝΙΟΥ 1967

Σέ ἐκτέλεση σχετικῆς κυβερνητικῆς ἀποφάσεως καί, μετά τήν ἐπίσημη ἐξαγγελία τῆς συγκροτήσεώς της ἀπό τό βασιλέα, στίς 23 Μαΐου, ἀρχίζουν οἱ ἐργασίες τῆς εἰκοσαμελοῦς Ἐπιτροπῆς Ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος ὑπό τήν προεδρία τοῦ ἐπίτιμου προέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, Χ. Μητρέλια. Ἡ πρώτη συνεδρίαση προσέλαβε πανηγυρικό χαρακτήρα μέ τή συμμετοχή τοῦ πρωθυπουργοῦ, μελῶν τῆς Κυβερνήσεως, καθώς καί ἀντιπροσώπων τοῦ ἑλληνικοῦ καί ξένου τύπου.

Ὅπως δήλωσε ὁ πρωθυπουργός, Κ. Κόλλιας, βάση τοῦ νέου Συντάγματος θά εἶναι τό ἰσχύον Σύνταγμα, τό ὁποῖο καί προβλέπεται νά ἀναθεωρηθεῖ ὡς πρός τίς μή θεμελιώδεις διατάξεις του, καθώς καί πρός ἐκεῖνες πού δέν ἀφοροῦν τή μορφή τοῦ πολιτεύματος. Σέ παρέμβασή του, ἐξάλλου, στή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συμβουλίου τοῦ ΝΑΤΟ στό Λουξεμβοῦργο, ὁ ὑπουργός Ἐξωτερικῶν, Γ. Οἰκονόμου-Γκούρας, εἶχε τονίσει —ἀκριβῶς τήν παραμονή:

«Ἡ Κυβέρνησις ἔχει ὡς ἀποστολήν της νά ἑτοιμάση μίαν νέαν συνταγματικήν τάξιν, ὑγιά καί ἱκανήν νά καταστήση δυνατήν τήν λειτουργίαν μιᾶς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας, ἀναζωογονημένης καί προσηρμοσμένης πρός τάς ἀπαιτήσεις τοῦ παρόντος».

20 ΙΟΥΝΙΟΥ 1967

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, ἔχοντας καταλήξει στό συμπέρασμα ὅτι οἱ πραξικοπηματίες ἐπιδιώκουν νά μεταβάλουν «τήν ἐπανάστασιν εἰς καθεστώς» καί σταθμίζοντας τούς θανάσιμους κινδύνους, πού περιέκλειε ἡ τακτική τους, ἀπευθύνει στόν πρωθυπουργό, Κ. Κόλλια, τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή:

«Κύριε Πρόεδρε,

Μέ ἱκανοποίησιν ἔλαβον γνῶσιν τῶν τελευταίων δηλώσεών σας πρός τήν Ἐπιτροπήν Ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος. Ἐπιβεβαιώνουν τήν θέλησιν τῆς Κυβερνήσεως ὅπως ἀποκαταστήση τήν ὁμαλότητα καί μάλιστα, ἐπί ὑγιεστέρων βάσεων, διά τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ πολιτεύματος τῆς χώρας.

Δέν σᾶς ἀποκρύπτω ὅτι κατειχόμην ἀπό τήν ἀνησυχίαν ὅτι ἦτο δυνατόν νά ἐκτραπῆ ἡ ἐπανάστασις πρός ἐπιδιώξεις ἀντιθέτους πρός τήν ἀποστολήν της. Διότι ὑπῆρξαν πληροφορίαι καί ἴσως καί ἐνδείξεις, ὅτι θά ἐπεχειρεῖτο νά δοθῆ εἰς τήν μεταβολήν τοῦ παρελθόντος Ἀπριλίου κάποια μορφή μονίμου καθεστῶτος. Γνωρίζω τάς ἀντιλήψεις σας καί ἐκτιμῶ τό ἦθος σας, ὅπως γνωρίζω καί ἐκτιμῶ τήν σύνεσιν καί

τό θάρρος, μέ τό ὁποῖον ὁ βασιλεύς ἀντιμετωπίζει τήν δημιουργηθεῖσαν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν. Καί θά ἀπετέλουν αὐτά ἐγγυήσεις διά τό μέλλον ἐάν ἡ ἐξουσία δέν ἦτο σήμερον ἐν Ἑλλάδι πολυκεντρική.

Δέν ἀμφιβάλλω ὅτι οἱ πρωτοστατήσαντες εἰς τήν ἐκτροπήν ἐκινήθησαν μέ ἀγαθάς προθέσεις (τό ἄν, καλῶς ἤ κακῶς, ἐξετίμησαν τούς κινδύνους οἱ ὁποῖοι κατά τήν γνώμην τους ἠπείλουν τό Ἔθνος, θά κριθῆ ἀπό τήν ἱστορίαν). Εἶναι γνωστόν ὅτι ὅλαι αἱ ἐπαναστάσεις περικλείουν καί δυνάμεις ἐξτρεμιστικάς καί εἶναι, ἐπίσης, γνωστόν ὅτι μή δεσμευόμενοι ἀπό κανόνας αὐτοσχεδιάζουν καί διαμορφώνουν καθ' ὁδόν τήν πολιτικήν των. Καί σᾶς γράφω, ἀκριβῶς, γιά νά ἐπιστήσω ἐπ' αὐτοῦ τήν προσοχήν σας.

Θεωρῶ περιττόν νά τονίσω τούς κινδύνους πού συνεπάγεται γιά τό Ἔθνος οἱαδήποτε ἀπόπειρα μονιμοποιήσεως τοῦ παρόντος καθεστῶτος. Μία ψύχραιμος ἐκτίμησις τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος καί ἰδίως τῆς κρισίμου γεωπολιτικῆς θέσεως τῆς χώρας μας, πείθει ἀπολύτως περί τούτου.

Ἀλλά καί ἄν ἀκόμη ἀποκλεισθῆ ὁ κίνδυνος αὐτός, καί μόνη ἡ ὕπαρξις παρομοίων τάσεων εἶναι ἱκανή νά ἐκτρέψη τήν Κυβέρνησιν ἀπό τήν κυρίαν της ἀποστολήν καί νά δημιουργήση προβλήματα τά ὁποῖα θά καταστήσουν δυσχερῆ τήν ἀκίνδυνον ἐπάνοδον τῆς χώρας εἰς τήν ὁμαλότητα.

Καί τό τελευταῖον αὐτό ἔχει βαρύνουσαν σημασίαν. Διότι ἐάν ἡ ἀποκατάστασις τῆς ὁμαλότητος γίνη ἀνωμάλως, θά δημιουργηθῆ ἐν Ἑλλάδι κατάστασις χειροτέρα ἐκείνης τήν ὁποίαν ἡ ἐπανάστασις ἐφιλοδόξησε νά θεραπεύση. Ἡ ἐπανάστασις, ὡς γνωστόν, ἐξεδηλώθη ὡς ἀντίδρασις κατά τῆς ὑφισταμένης ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως, τήν ἀθλιότητα τῆς ὁποίας συνομολογοῦν ἤδη ὅλοι οἱ Ἕλληνες καί ὅταν ἀκόμη διαφωνοῦν ὡς πρός τούς ὑπευθύνους. Καί εἶναι ἀληθῶς ἀτύχημα ὅτι ἡ ἀντίδρασις αὐτή δέν προῆλθεν ἀπό τούς κόλπους τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς χώρας —ὅπως συνέβη εἰς Γαλλίαν— ὥστε νά καταστῆ περιττή ἡ πρωτοβουλία τοῦ στρατεύματος. Πρός τήν κατεύθυνσιν αὐτήν κατέβαλλα ματαίως προσπαθείας καί πρό καί μετά τήν ἀποχώρησίν μου ἐκ τῆς πολιτικῆς. Τάς ἀντιλήψεις μου ἐπ' αὐτοῦ θά τάς εὕρετε, ἄν σᾶς ἐνδιαφέρουν, εἰς τήν ἐσώκλειστον ἐπιστολήν τήν ὁποίαν ἀπηύθυνα πρό ἐτους πρός παλαιόν μου συνεργάτην. Ἀνεξαρτήτως, ὅμως, τῶν αἰτίων, τά ὁποῖα ὁδήγησαν εἰς τήν ἐκτροπήν, βέβαιον εἶναι ὅτι τά ἴδια αὐτά αἴτια προσδιορίζουν καί τήν ἀποστολήν της. Ἀποστολήν, ἡ ὁποία συνίσταται εἰς τήν ἐξυγίανσιν τῆς δημοσίας μας ζωῆς καί τήν ταχεῖαν ἀποκατάστασιν τῆς Δημοκρατίας ἐπί βάσεων ἀσφαλεστέρων. Ὑπό τήν ἔννοιαν δέ αὐτήν καί μόνον τήν ἐστήριξε ὁ στρατός, τήν ὑπεδέχθη ἡ κοινή γνώμη καί τήν ἠνέχθησαν ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἠδύναντο ἐγκαίρως νά ἀντιδράσουν. Πᾶσα παρεξήγησις ἐπ' αὐτοῦ θά ἀπετέλει βαρύτατον ἱστορικόν σφάλμα.

Δέν ἀμφιβάλλω ὅτι ἡ Κυβέρνησις, ἐν τῷ συνόλῳ της, ὑπό τήν ἔννοιαν αὐτήν συνέλαβε τήν ἀποστολήν της καί ὅτι θά εἶναι εἰς θέσιν συντόμως νά προσδιορίση τά μέτρα καί τήν διαδικασίαν διά τῶν ὁποίων θά τήν πραγματοποιήση. Ἡ ὕπαρξις ἀμφιβολιῶν περί τῶν προθέσεών της θά προκαλέση σύγχυσιν καί ἐπικινδύνους ἀντιδράσεις.

Αἱ ἀσθένειαι, ἄλλωστε, τῆς δημοσίας μας ζωῆς εἶναι γνωσταί ὅπως εἶναι γνωστά καί τά αἴτια πού τάς προκαλοῦν. Παραλλήλως, ἡ Κυβέρνησις διαθέτει, ὡς ἐπανάστασις, ἀπεριόριστον ἐξουσίαν. Ἐξουσίαν, ἡ ὁποία τῆς ἐπιτρέπει νά ὠφελῆ ἀλλά καί νά βλάπτη μεγάλως. Καί διά νά ὠφελήση, δέν ἔχει παρά νά τήν χρησιμοποιήση μέ αἴσθημα εὐθύνης καί τόλμην συνετήν.

Κύριε Πρόεδρε,

Δέν γνωρίζω οὔτε τάς προθέσεις οὔτε τάς δυνατότητας τῆς ἐπαναστατικῆς Κυβερνήσεως. Εὔχομαι νά ἔχη συλλάβει ὀρθῶς τήν ἀποστολήν της καί νά ἔχη τήν ἱκανότητα νά τήν φέρη εἰς πέρας. Ἐάν ὅμως, δι' οἱονδήποτε λόγον, ὑστερῆ εἴτε εἰς τό πρῶτον εἴτε εἰς τό δεύτερον, τότε ὀφείλει νά ἀφήση τήν πρωτοβουλίαν εἰς τόν Ρυθμιστήν τοῦ Πολιτεύματος, προσφέρουσα εἰς Αὐτόν καί τήν συμπαράστασίν της»[9].

Ἡ ἐπιστολή τοῦ Κ. Καραμανλῆ συντάχθηκε λίγες ἡμέρες μετά τίς δηλώσεις τοῦ Κ. Κόλλια σχετικά μέ τήν προοπτική ἐκπονήσεως νέου Συντάγματος. Συγκεκριμένα, ὁ πρωθυπουργός, προσφωνώντας τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος εἶχε ζητήσει τήν ὁλοκλήρωση τοῦ ἔργου τους σέ διάστημα ὄχι μεγαλύτερο τῶν ἕξι μηνῶν καί εἶχε τονίσει ὅτι τή βάση τοῦ νέου καταστατικοῦ χάρτη τῆς πολιτείας θά ἀποτελέσει τό ἰσχῦον Σύνταγμα.

Μολονότι κάμει εὔφημη μνεία τῶν δηλώσεων αὐτῶν, προφανῶς γιά νά ἐνθαρρύνει τίς τυχόν θετικές τάσεις πού θά ἦταν δυνατό νά ἐκδηλωθοῦν στούς κόλπους τοῦ «καθεστῶτος», ὁ Κ. Καραμανλῆς —ὅπως οὐσιαστικά ἀποδεικνύει τό περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς του— διακατέχεται, ὁλοένα καί περισσότερο, ἀπό τήν αἴσθηση ὅτι οἱ πραξικοπηματίες ἀποβλέπουν στήν ἐδραίωσή τους στήν ἐξουσία. Ἤδη, παράλληλα μέ τή διακήρυξη τῆς προθέσεώς τους νά προετοιμάσουν τό ἔδαφος γιά τήν ἀποκατάσταση ὁμαλοῦ δημοκρατικοῦ βίου, σειρά ἐνδείξεων μαρτυροῦσε τά ἀντίθετα. Ἐκτός ἀπό τά ἀρχικά σκληρά περιοριστικά καί βάναυσα καταπιεστικά μέτρα, ἐπιβλήθηκαν ριζικές «ἀλλαγές» στούς κόλπους τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καί τῆς Ἐκκλησίας καί ἐκδηλώνονταν τάσεις, ἔστω ἀκόμη συγκρατημένες, γιά ριζικές ἐκκαθαρίσεις στή διοίκηση, τή δικαιοσύνη καί τήν παιδεία, ἐνῶ γινόταν, παράλληλα, ὁλοένα

Ὁ βασιλεύς Κωνσταντῖνος μέ τά ἡγετικά στελέχη τοῦ στρατεύματος.
Δεξιά, ὁ ἀντιστράτηγος Σπαντιδάκης.

καί περισσότερο ἔκδηλη ἡ ροπή τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν τῆς Χούντας πρός τήν ἐξαγγελία μακροπρόθεσμων κυβερνητικῶν στόχων.

Τήν ἐπιστολή πρός τόν Κ. Κόλλια, ἐξουσιοδοτήθηκε νά ἐπιδώσει ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου.

Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά ἐκθέσει στόν ἔμπιστο φίλο καί συνεργάτη του, τίς συγκεκριμένες σκέψεις πού τόν ὤθησαν στήν ἀπόφαση νά ἀπευθυνθεῖ στόν πρωθυπουργό:

«Παρ' ὅλον ὅτι δέν συνηθίζω αὐτόκλητος νά προσφέρω συμβουλάς, ἀπεφάσισα νά ἀπευθύνω πρός τόν πρωθυπουργόν τήν ἐσώκλειστον ἐπιστολήν μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά βοηθήση καί αὐτόν καί τόν βασιλέα. Ἴσως, ἐν τελευταία ἀναλύσει, τόν τόπο. Ἀλλά καί ἄν δέν ἐπηρεάση τάς σκέψεις των, θά μοῦ δώση τό δικαίωμα νά κάμω ἀργότερα κάτι ἐντονώτερον.

Σέ παρακαλῶ νά τήν διαβιβάσης, ἀφοῦ τήν διαβάσης καί τήν κλείσης.

Τό πρόσωπο πού θά τήν παραδώση πρέπει νά εἶναι ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης καί νά μή γνωρίζη ὅτι ἡ ἐπιστολή προέρχεται ἀπό μένα.

Φρόντισε, ἄν μπορῆς, νά ἔχης καί τίς ἀντιδράσεις πού θά προκαλέση»[10].

Ἡ πρωτοβουλία τοῦ Κ. Καραμανλῆ δέν ἔμελλε νά ἔχει θετικό ἀποτέλεσμα. Ὅταν ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου τοῦ ἐνεχείρησε τήν ἐπιστολή, ὁ Κ. Κόλλιας ἀπάντησε μέ τρόπο ἀδιάφορο: «Πές στόν κ. Καραμανλῆ νά μήν ἀνησυχεῖ». Ἡ ἀντίδραση αὐτή εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά ἀπομακρύνει τόν Κ. Καραμανλῆ ἀπό κάθε σκέψη γιά νέα ἐπαφή καί νά ἐπιβεβαιώσει ὁριστικά τούς φόβους του ὅτι οἱ πραξικοπηματίες ἀπέβλεπαν στήν παράταση τῆς ἀνωμαλίας. Ὁ ἴδιος, καταγράφοντας μεταγενέστερα τίς ἐντυπώσεις του, θά παρατηρήσει:

«Ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως μέ ἀπηξίωσε ἀπαντήσεως, ἀρκεσθείς νά δηλώση κατά τρόπον ἀόριστον εἰς τόν κ. Παπακωνσταντίνου, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐπέδωσε τήν ἐπιστολήν, ὅτι δέν ἔπρεπε νά ἀνησυχῶ. Παρά ταῦτα, οἱ λόγοι καί αἱ πράξεις τῆς Κυβερνήσεως ἐνίσχυον τάς ἀνησυχίας μου»[11].

Ἀναλυτικά, ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε ἐκθέσει τίς ἀπόψεις του σέ νέα ἐπιστολή πρός τόν Κ. Παπακωνσταντίνου:

«Μέ ἀπεγοήτευσαν βαθύτατα αἱ ἀντιδράσεις τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως. Τόσον ἀπό ἀπόψεως οὐσίας ὅσον καί ἀπό ἀπόψεως συμπεριφορᾶς.

Ὅπως γνωρίζεις δέν εἶχα κανέναν λόγον νά τοῦ ἀπευθύνω, αὐτόκλητος, συμβουλάς. Τό ἔκαμα, ὅμως, γιά νά ἐνθαρρύνω καί αὐτόν καί τόν βασιλέα —δέν φαντάζομαι νά παρέλειψε νά τόν ἐνημερώση— ἐάν πράγματι τούς ἀπασχολῆ ὡς πρόβλημα ἡ ἀποκατάστασις τῆς ὁμαλότητος. Τούς ἔδιδα ἐπιχειρήματα καί τούς δημιουργοῦσα μία προοπτική στό ἀδιέξοδο πού εὑρίσκονται.

Δέν νομίζω ὅτι δέν ἀντελήφθησαν τήν σημασία τῆς ἐπιστολῆς μου. Τό γεγονός ὅτι δέν ἠθέλησαν νά ἐπωφεληθοῦν σημαίνει ὅτι δέν κατέχονται ἀπό ἀνησυχίας, τουλάχιστον γιά τό προσεχές μέλλον.

Ἀπ' ὅ,τι μοῦ γράφεις, συμπεραίνω ὅτι ἔχουν προσανατολισθῆ πρός τήν ἰδέα, ἄν ὄχι τῆς μονιμοποιήσεως, τουλάχιστον, τῆς παρατάσεως τῆς ἀνωμαλίας. Εἰς τό συμπέρασμά μου δέ αὐτό ἐνισχύομαι καί ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ βασιλεύς, ὁ ὁποῖος κατ' ἐπανάληψιν πρό τῆς ἐπαναστάσεως μέ παρεκάλεσε νά ἀναλάβω πρωτοβουλίες πολιτικές, ἀπέφυγε οἱανδήποτε ἐπαφήν μαζί μου μετ' αὐτήν. Διότι, ὅπως ἀντιλαμβάνεσαι, ἐάν ὑπῆρχε προοπτική ταχείας ἐπανόδου εἰς τήν ὁμαλότητα θά ἐνδιαφέροντο νά μάθουν τάς σκέψεις μου καί τάς προθέσεις μου γιά τό μέλλον.

Πρέπει βέβαια νά ἀναγνωρισθῆ ὅτι ἡ θέσις των εἶναι δυσχερής. Διότι ἡ ἐπάνοδος εἰς τήν ὁμαλότητα δέν εἶναι πρόβλημα ἁπλό, ἀφοῦ προϋποθέτει τήν δημιουργίαν συνθηκῶν ἀσφαλείας καί γιά τούς ἐπαναστάτας καί γιά τόν βασιλέα καί πρό παντός γιά τόν τόπο.

Πάντως, τό φθινόπωρο θά εἶναι ὑποχρεωμένοι ὅλοι νά φανερώσουν τά χαρτιά τους. Ἴσως τότε θά μποροῦσε νά γίνη κάτι τό ἀποτελεσματικό.

Δέν νομίζω ὅτι θά πρέπει νά ἐπιδιώξης νέαν συνάντησιν ἐκτός ἐάν τήν ζητήση ὁ ἴδιος. Καί στήν περίπτωσιν αὐτήν, πολύ ἐπιφυλακτικά, γιατί, ὅπως ἀντιλαμβάνεσαι, ἡ συμπεριφορά του μέ ἐνώχλησε.

Υ.Γ. Φρόντισε νά μάθης ἐάν ἀνεκοίνωσε, ὡς ὄφειλε, τήν ἐπιστολήν εἰς τόν βασιλέα»[12].

25 ΙΟΥΝΙΟΥ 1967

Σέ δημόσια ὁμιλία του, στή Στρατιωτική Λέσχη Θεσσαλονίκης, ὁ βασιλεύς Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ ἐπικαλεῖται μέ ἔμφαση τήν πεποίθησή του στό «θαρραλέο πνεῦμα» καί τή «νομιμοφροσύνη» τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, ἀπό τήν ὁποία σταθερά καί ὁ ἴδιος «ἐνισχύεται» καί «ὁδηγεῖται», κάμει τήν ἀκόλουθη ἀποστροφή στίς πρόσφατες πολιτικές ἐξελίξεις:

«Ἅπαντες ὀφείλομεν νά συμβάλωμεν εἰς τήν ἐπανάληψιν πολιτικοῦ βίου ἀξίου τοῦ ἔθνους μας... Ἡ προσπάθεια αὐτή θά ἔχη τήν πλήρη συμπαράστασίν μου.

Εἰς τήν ἐπιδίωξιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ περιλαμβάνεται καί ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος... Ὁ μόνος σκοπός τῆς ἀναθεωρήσεως εἶναι ἡ μεγαλυτέρα δυνατή ἐξασφάλισις τοῦ δημοκρατικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων.

Πιστεύω δέ ὅτι μετά τήν ἐπιψήφισιν τοῦ Συντάγματος, δέν θά βραδύνη ὁ χρόνος διά τήν ἐπάνοδον τῆς χώρας εἰς τήν πολιτικήν ὁμαλότητα...».

Τό κείμενο τῆς ὁμιλίας τοῦ βασιλέως, τό ὁποῖο καί διέγραφε τή σταθερή ἐμμονή του στήν ταχύτερη δυνατή ἐπάνοδο σέ συνθῆκες δημοκρατικῆς διακυβερνήσεως, δέν λογοκρίθηκε ἀπό τό καθεστώς. Δέν συνέβη ὅμως τό ἴδιο μέ τήν προσφώνηση τοῦ στρατηγοῦ Περίδη, διοικητῆ τοῦ Γ΄ Σώματος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀφήσει νά ὑπονοηθεῖ ὅτι τό σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν θεωρεῖ τό βασιλέα ὡς πραγματικό ἀρχηγό του.

6 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1967

Μυστική προκήρυξη, μέ τήν ὑπογραφή «στρατηγός Ἀκρίτας» καί στό ὄνομα τοῦ «Ἐθνικοῦ Κινήματος Ἑλληνικῆς Ἀντιστάσεως», ἀπευθύνει ἔκκληση πρός «ὅλους τούς Ἕλληνες, χωρίς πολιτικές διακρίσεις» νά συνασπιστοῦν γύρω ἀπό τόν Κ. Καραμανλῆ προκειμένου νά ἀνατρέψουν τό στρατιωτικό καθεστώς. Μέ τήν ἴδια προκήρυξη, ἡ μυστική αὐτή ὀργάνωση ἀναλαμβάνει τήν εὐθύνη γιά τήν πρόσφατη ἔκρηξη δώδεκα βομβῶν σέ γραφεῖα καί αὐτοκίνητα Ἀμερικανῶν.

Παράλληλα, στή διάρκεια τῶν θερινῶν μηνῶν, ἐκδηλώνεται ἡ ἀντίδραση καί ἄλλων ὀργανώσεων, ὁρισμένες ἀπό τίς ὁποῖες θά ἀποδεικνύονταν βραχύβιες. Μεταξύ τῶν πρώτων ὀργανώσεων, ὑπῆρξαν τό Ἑλληνικό Δημοκρατικό Κίνημα Ἀντιστάσεως (ΕΔΚΑ), τό Πατριωτικό Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο (ΠΑΜ), τό Ἀντιδικτατορικό Ἐργατικό Μέτωπο, ἡ Δημοκρατική Ἄμυνα. Ὅσα μέλη τους ἐντοπίστηκαν ἀπό τίς κυβερνητικές ἀρχές συνελήφθησαν καί καταδικάστηκαν σέ βαριές ποινές φυλακίσεως.

17 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1967

Μετά τή σύλληψη κορυφαίων πολιτικῶν παραγόντων καί ἡγετικῶν στελεχῶν τῆς ΕΡΕ, ὅπως ἰδιαίτερα ὁ Π. Κανελλόπουλος, ὁ Γ. Ράλλης, ὁ Π. Παπαληγούρας, προσάγεται στό Στρατοδικεῖο Ἀθηνῶν ὁ Εὐάγγελος Ἀβέρωφ, ὁ ὁποῖος καί καταδικάζεται σέ 5ετῆ φυλάκιση, χωρίς ἀναστολή, μέ τήν κατηγορία ὅτι πραγματοποιοῦσε, στήν κατοικία του, συγκεντρώσεις «περισσοτέρων τῶν πέντε ἀτόμων», χωρίς νά ζητήσει τήν ἄδεια τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν.

Ἡ ἀναγγελία τῆς καταδίκης προκάλεσε θύελλα διαμαρτυριῶν, στό ἐσωτερικό καί τό ἐξωτερικό. Ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς ἔκαμε τήν ἀκόλουθη δήλωση:

«Λύπην καί ἔκπληξιν μοῦ προεκάλεσε ἡ καταδίκη τοῦ κυρίου Ἀβέρωφ. Διότι ἡ ἀπόφασις τοῦ Στρατοδικείου Ἀθηνῶν δέν ὑπῆρξεν ἁπλῶς ἄδικος καί αὐθαίρετος. Ὑπῆρξε πρᾶξις ὠμῆς καί ὑπόπτου πολιτικῆς σκοπιμότητος. Καί ὡς τοιαύτη εἶναι φυσικόν νά προκαλῆ βαρείας ἀνησυχίας διά τάς μελλοντικάς ἐν Ἑλλάδι ἐξελίξεις. Διότι ἀποκαλύπτει, ἴσως, σκέψεις αἵτινες εὑρίσκονται ἐν πλήρει ἀντιθέσει μέ τάς ἐπισήμους διακηρύξεις τῆς Κυβερνήσεως καί τοῦ βασιλέως, ὡς πρός τάς προθέσεις τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἐλπίζω ὅτι ἡ Κυβέρνησις θά ἐπωφεληθῆ τοῦ θλιβεροῦ αὐτοῦ περιστατικοῦ διά νά ἀποσαφηνίση τήν θέσιν της».

Τελικά, μετά ἀπό παρέμβαση τοῦ Κ. Κόλλια πρός τόν Γ. Παπαδόπουλο, ἀναγγέλθηκε ἀπό τόν ἴδιο τόν πρωθυπουργό ἡ ματαίωση ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς —γεγονός πού ἐπιβεβαιώθηκε μέ τήν ἀπονομή χάριτος ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως καί τήν ἀποφυλάκιση τοῦ Ε. Ἀβέρωφ, στίς 24 Αὐγούστου.

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1967

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, κατά τή μετάβασή του στή Ζυρίχη, γιά λόγους αὐστηρά ἰδιωτικούς, συναντᾶ τόν Π. Πιπινέλη καί τόν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀμερικῆς Ἰάκωβο, στίς συνομιλίες μέ τούς ὁποίους ἀναφέρονται μεταγενέστερα ὑπαγορευμένες παρατηρήσεις του:

«Τόν Αὔγουστον τοῦ 1967, μετέβην εἰς τήν Ζυρίχην, ὅπου συνήντησα τόν κ. Πιπινέλη καί, ἐν συνεχείᾳ, τόν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀμερικῆς Ἰάκωβον, ἐλθόντα ἐξ Ἀθηνῶν εἰδικῶς πρός συνάντησίν μου. Ὁ κ. Πιπινέλης ἐφαίνετο εὐνοϊκῶς διατιθέμενος πρός τήν κατάστασιν καί ἐξέφρασεν αἰσιοδοξίαν διά τό μέλλον, δεδομένου ὅτι ἀνεγνώριζε καλήν πίστιν εἰς τούς ἐπαναστάτας. Συγχρόνως, ἐπέκρινε τό Στέμμα διότι ἐξετίθετο εἰς τήν ἀφελῆ προσπάθειαν νά διαιρέση τούς ἐπαναστάτας.

Ἐγώ ἐξέφρασα τάς ἀμφιβολίας μου γιά τάς προθέσεις τῶν ἐπαναστατῶν, καί τοῦ εἶπα ὅτι ὁ μόνος τρόπος γιά νά ἀποφύγωμεν νέαν περιπέτειαν ἦτο νά παραχωρήσουν οἱ στρατιωτικοί τήν θέσιν των εἰς ἔμπειρα πολιτικά πρόσωπα, τά ὁποῖα μέ τήν συμπαράστασίν των νά πραγματοποιήσουν τάς ἀναγκαίας μεταρρυθμίσεις καί νά ἀποκαταστήσουν ἐν καιρῷ ἀκινδύνως τήν Δημοκρατίαν.

Οὗτος συνεφώνησε κατά βάσιν μέ τήν θέσιν αὐτήν καί ἐξέφρασε τήν ἐλπίδα ὅτι αὐτήν τήν πορείαν θά ἠκολούθει ἡ κατάστασις ἐν Ἑλλάδι. Εἰς τήν ἑπομένην συνάντησίν μας, μοῦ εἶπεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἐζήτησε τάς ἀπόψεις του ἐπί τοῦ παρασκευαζομένου Συντάγματος.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἰάκωβος μοῦ ἐξέθεσε τάς ἐντυπώσεις τάς ὁποίας ἀπεκόμισεν ἀπό τάς συνομιλίας τάς ὁποίας εἶχε εἰς Ἀθήνας μέ τόν βασιλέα καί μέ τήν Κυβέρνησιν. Μοῦ εἶπε, ὅτι δέν ἠδυνήθη νά σχηματίση σαφῆ γνώμην περί τῆς πορείας, τήν ὁποίαν θά ἠκολούθουν τά πράγματα, ἐζήτησε τάς κρίσεις τάς ἰδικάς μου καί μέ ἠρώτησε, ἐάν θά ἐπεθύμουν νά διαβιβάση τίποτε ἀπό μέρους μου εἰς τόν

Ὁ Ε. Ἀβέρωφ μετά τήν ἀπονομή χάριτος (ἄνω). Ὁ Α. Παπανδρέου μετά τήν ἀποφυλάκισή του (κάτω).

βασιλέα, τόν ὁποῖον ἐπρόκειτο νά συναντήση μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς τήν Ἀμερικήν. Τοῦ εἶπα, ὅτι δέν ἔχω νά διαμηνύσω τίποτε πρός τόν βασιλέα, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον οὗτος, μολονότι ἔλαβε γνῶσιν τῶν ἀπόψεών μου ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τήν ὁποίαν εἶχα ἀπευθύνει τόν Ἰούλιον πρός τόν πρωθυπουργόν του, δέν ἐπεδίωξε ἐπαφήν μαζί μου.

Τήν 7ην Σεπτεμβρίου, ὁ κ. Πιπινέλης μοῦ ἔγραψεν ὅτι τόν ἐκάλεσε ἡ Κυβέρνησις γιά νά ἀκούση τάς συμβουλάς του ἐπί τοῦ Κυπριακοῦ, μετά τό φιάσκο τοῦ Ἔβρου, τό ὁποῖο οὗτος ἀπέδιδε εἰς ἐπιπολαιότητα τῶν κ.κ. Τούμπα καί Χριστοπούλου πού κακῶς ἡρμήνευσαν προγενεστέρας συνομιλίας των μέ τούς Τούρκους.

Εἰς μεταγενεστέραν ἐπιστολήν, μοῦ ἀνέφερεν ὅτι ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως τόν ἐβολιδοσκόπησεν, ἐάν θά ἐδέχετο νά ἀναλάβη διπλωματικήν ἀποστολήν μέ εὐρείας ἁρμοδιότητας, δηλαδή πρεσβευτοῦ at large καί ὅτι ἀπήντησεν ἀρνητικῶς»[13].

9 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1967

Μέ πρωτοβουλία τῆς ἑλληνικῆς πλευρᾶς πραγματοποιεῖται κατά μῆκος τοῦ Ἔβρου διμερής ἑλληνοτουρκική συνάντηση σέ ἐπίπεδο πρωθυπουργῶν, ἡ ἀρνητική ἀπόληξη τῆς ὁποίας σηματοδοτεῖ τήν πορεία πρός νέα σοβαρή κρίση στίς σχέσεις τῶν δύο χωρῶν, μέ ἐπίκεντρο τό Κυπριακό.

Ἡ ἰδέα ἐσπευσμένης διασκέψεως κορυφῆς εἶχε κυοφορηθεῖ στούς κόλπους τῆς ὁμάδας τῶν Συνταγματαρχῶν στή διάρκεια τῶν θερινῶν μηνῶν, μέ πιθανό σημεῖο ἀφετηρίας τή Μεσανατολική κρίση. Εἰδικότερα, ἡ ἀνάληψη τῆς σχετικῆς πρωτοβουλίας συνδέθηκε, πιθανότατα, μέ τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ Οὐάσιγκτων, μετά τή λήξη τοῦ Ἀραβοϊσραηλινοῦ πολέμου, προσανατολιζόταν στήν ὁριστική ρύθμιση τοῦ κυπριακοῦ ζητήματος εὐνοώντας τή λύση τῆς Ἑνώσεως ἔναντι περιορισμένων ἐδαφικῶν ἀνταλλαγμάτων. Πρός τήν κατεύθυνση αὐτή βρίσκονταν σέ ἐπικοινωνία, μέ ἀφετηρία τή συνάντησή τους στή Σύνοδο τοῦ ΝΑΤΟ —τόν Ἰούνιο στό Λουξεμβοῦργο— οἱ ὑπουργοί τῶν Ἐξωτερικῶν, Οἰκονόμου-Γκούρας καί Τσακλαγιαγκίλ. Παράλληλα, πέρα ἀπό ἐπίσημες κυβερνητικές δηλώσεις καί χαρακτηριστικά σχόλια τοῦ φιλοκυβερνητικοῦ τύπου, εἶχε σπεύσει νά ἐπισκεφθεῖ τήν Κύπρο, ὁ ἴδιος ὁ Γ. Παπαδόπουλος, δηλώνοντας κατά τήν ἐπιστροφή του στήν Ἀθήνα ὅτι «ἀντικειμενικός σκοπός εἶναι ἡ ἕνωσις δι' εἰρηνικῶν μέσων καί μεθόδων, τάς ὁποίας ἡ ἑλληνική Κυβέρνησις εἰς συνεργασίαν μέ τόν Ἐθνάρχην θά καθορίση».

Στή συνάντηση πῆραν μέρος ἐκτός ἀπό τούς πρωθυπουργούς, Κόλλια καί Ντεμιρέλ, ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, Γ. Σπαντιδάκης, οἱ ὑπουργοί Ἐξωτερικῶν, καθώς καί, ἀπό τήν ἑλληνική πλευρά, οἱ συνταγματάρχες Παπαδόπουλος, Λαδᾶς καί Μέξης. Ὅπως ἀποδείχτηκε, τά δύο μέρη δέν εἶχαν κατάλληλα προετοιμαστεῖ καί ἀμοιβαῖα ἐνημερωθεῖ, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐκδηλωθεῖ ριζική διάσταση ἀπόψεων. Μολονότι στό κοινό ἀνακοινωθέν ἔγινε λόγος γιά συνέχιση τοῦ διμεροῦς διαλόγου, τό ναυάγιο τῶν συνομιλιῶν ἔγινε ἄμεσα αἰσθητό. Ὁ ἴδιος ὁ Τοῦρκος πρωθυπουργός δέν δίστασε, σέ δηλώσεις του, νά ἐπιβεβαιώσει τή ριζική διάσταση ἀπόψεων μεταξύ τῶν δύο μερῶν σχετικά μέ τό μελλοντικό καθεστώς τῆς Κύπρου[14].

10-12 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1967

Ὁ βασιλεύς Κωνσταντῖνος, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐπισκέψεώς του στόν Καναδᾶ γιά νά παραστεῖ στόν ἑορτασμό τῆς ἑκατονταετηρίδας ἀπό τή σύσταση τῆς Ὁμοσπονδίας, διέρχεται ἀπό τήν Οὐάσιγκτων, ὅπου ἔχει συναντήσεις μέ τόν πρόεδρο Τζόνσον, τούς ὑπουργούς Ἐξωτερικῶν καί Ἀμύνης, Ράσκ καί Μακναμάρα, καθώς καί μέ τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων τῆς Γερουσίας.

Τό περιεχόμενο τῶν συνομιλιῶν τοῦ βασιλέως περιέχεται ἀναλυτικά σέ σημείωμα —«ἄκρως ἀπόρρητον»— πού ἀπέστειλε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς Ἰάκωβος στόν Κ. Καραμανλῆ μέ τό χαρακτηρισμό «β΄ συνομιλία Σεβ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς Ἰακώβου μετά τοῦ βασιλέως»:

«Αὕτη ἔλαβε χώραν ἐπί τοῦ προεδρικοῦ ἀεροπλάνου, τό ὁποῖον μετέφερε τόν βασιλέα ἐκ Νιούπορτ, R.I. εἰς τό ἀεροδρόμιον Κέννεντυ, μεταξύ 8:50 καί 9:10 τό ἑσπέρας τῆς 12ης Σεπτεμβρίου 1967.

Ἡ δευτέρα αὕτη συνομιλία ἐγένετο κατόπιν σχετικῆς ἐπιθυμίας τοῦ βασιλέως, ἐκφρασθείσης μοι ἐν Μοντρεάλῃ τό ἑσπέρας τῆς 6ης Σεπτεμβρίου. Σκοπός ἦτο νά μέ κατατοπίσῃ ἐπί τῶν ἐν Οὐάσιγκτων συνομιλιῶν του.

Αἱ πρῶται του λέξεις ἦσαν λέξεις εὐχαριστήσεως καί ἱκανοποιήσεως ἐκ τοῦ ἐγκαρδίου τρόπου, μέ τόν ὁποῖον ἐγένετο δεκτός παρά τοῦ πρόεδρου Τζόνσον, καί ἐκ τῆς θερμότητος τῶν συνομιλιῶν, τάς ὁποίας εἶχε μετά τοῦ προέδρου πρό καί μετά τάς συζητήσεις, τάς ὁποίας εἶχεν ὁ βασιλεύς κεχωρισμένως μετά τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Ράσκ καί τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Γερουσίας ἐπί τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων, τῆς προεδρευομένης ὑπό τοῦ γερουσιαστοῦ Φουλμπράιτ.

Ἡ πρό τοῦ προγεύματος συνομιλία μετά τοῦ προέδρου ἐστράφη περί τό ἱστορικόν τῆς ἐπαναστάσεως, τῆς σημερινῆς καταστάσεως, καί τό θέμα τῆς στρατιωτικῆς καί γενικώτερον τῆς οἰκονομικῆς βοηθείας, χωρίς τήν ὁποίαν ἡ Ἑλλάς ἐνδέχεται νά κακοπάθη οἰκονομικῶς, ἀλλά καί πολιτικῶς, διότι πτῶσις τῆς στρατιωτικῆς Κυβερνήσεως θά ἐσήμαινε καί πτῶσιν τῆς Ἑλλάδος εἰς νέας περιπετείας καί νέον χάος, ἴσως δέ πτῶσιν της καί εἰς τάς χεῖρας τῶν κομμουνιστῶν.

Ἡ ἀπάντησις τοῦ προέδρου ὑπῆρξεν εἰλικρινής, φιλι-

κή, χαρακτηριζομένη ἀπό κατανόησιν, συμπάθειαν καί ἀγαθήν διάθεσιν. Διεβεβαίωσε πρῶτον τόν βασιλέα περί τῆς ἀπολύτου ἐκτιμήσεως τῆς θαρραλέας στάσεώς του κατά τήν 21ην Ἀπριλίου καί μετ' αὐτήν, ὡς καί περί τῆς ἑτοιμότητός του νά τόν συμπαρασταθῇ εἰς τήν συνέχισιν τῆς τοιαύτης στάσεώς του, εἰς τρόπον ὥστε ὁ βασιλικός ρόλος νά μή εἶναι ἁπλῶς ἀνασταλτικός, ἀλλά καί ἰσχυρῶς καθοδηγητικός τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τήν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἔργου της εἰς ὅλα τά τρία στάδιά του: τήν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος, τήν ἐπιψήφισιν καί ἀποδοχήν του παρά τοῦ λαοῦ, καί τήν διεξαγωγήν ἐκλογῶν ἐντός τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1968.

Ὁ βασιλεύς μέ τήν σειράν διεβεβαίωσε τόν πρόεδρον, ὅτι κατά τόν τρόπον αὐτόν ἐνήργησε μέχρι τοῦδε καί ἐνεργεῖ καί θά ἐνεργῇ ἀλλ' ἔχει ἀνάγκην οὐχί ἁπλῶς τῆς ἠθικῆς συμπαραστάσεως τῆς ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως, ἀλλά καί τῆς ὑλικῆς καί κυρίως εἰς τό στάδιον τοῦτο ἀκριβῶς. Ὁ πρόεδρος εἰσερχόμενος εἰς τήν συζήτησιν τοῦ θέματος τῆς βοηθείας, εἶπεν, ὅτι ἡ σχετική βραδύτης περί τήν παροχήν βοηθείας ὀφείλεται κατά πρῶτον καί κύριον λόγον εἰς τήν παρατεινομένην ἐν τῷ Κογκρέσσῳ συζήτησιν τῆς προεδρικῆς εἰσηγήσεως ἐπί τοῦ θέματος ἐξωτερικῆς βοηθείας καί μόνον συμπτωματικῶς εἰς τήν δημιουργηθεῖσαν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν. Παρεδέχθη ὁ πρόεδρος, ὅτι ἡ ἐπανάστασις δέν παρέσχεν ἀκόμη ἐνδείξεις, ὅτι δέν θά παρεκκλίνῃ ἐκ τῶν ἐπαγγελιῶν της, ἀλλά προσέθεσεν, ὅτι ὁ ἴδιος πιστεύει, ὅτι πρόκειται περί μεταβατικῆς καταστάσεως, καί ὅτι θά κάμῃ ὅ,τι δύναται ὑπέρ τῆς Ἑλλάδος, ὥστε ἡ παροῦσα Κυβέρνησις νά μή αἰτιασθῇ (δεδικαιολογημένως ἴσως) τήν Ἀμερικήν, ὅτι ἐγκατέλειψεν αὕτη τήν Ἑλλάδα εἰς τήν τύχην της.

Τοῦτο ἦτο εἰς τάς γενικάς του γραμμάς τό περιεχόμενον τῆς πρό τοῦ προγεύματος συνομιλίας τοῦ βασιλέως μετά τοῦ προέδρου. Κατά τό πρόγευμα, εἰς τό ὁποῖον παρεκάθησαν καί οἱ ὑπουργοί Ἐξωτερικῶν καί Ἐθνικῆς Ἀμύνης κ.κ. Ράσκ καί Μακναμάρα, ἡ συνομιλία ἐστράφη περί τά αὐτά ὡς ἄνω σημεῖα, ἐπαναληφθείσης τῆς ἰσχυρᾶς ἐπιθυμίας τῆς ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως, ὅπως μή ἐκτραπῇ τῆς σοβαρότητος καί εὐπρεπείας ἡ παροῦσα Κυβέρνησις, καί ὅπως μεθ' ὑπευθυνότητος καί προσοχῆς χωρήσῃ πρός τήν συμπλήρωσιν τοῦ προγράμματος τῆς ἐπαναφορᾶς τῆς χώρας εἰς ὑγιέστερον καί σταθερώτερον κοινοβουλευτικόν βίον.

Εὐθύς μετά τό πρόγευμα ὁ βασιλεύς μετέβη εἰς τό Κογκρέσσον, ὅπου τόν ἀνέμενον τά μέλη τῶν ἐπί τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων ἐπιτροπῆς τῆς Γερουσίας. Ἐδῶ ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς συζητήσεως δέν εἶχε πολλήν ἀπαλότητα. Ἡ εἰσαγωγή καί παρουσίασις τοῦ βασιλέως ὑπό τοῦ προέδρου τῆς ἐπιτροπῆς πρός τά μέλη της ὑπῆρξεν εὐγενής καί ἀβρόφρων, αἱ ἐρωτήσεις ὅμως, αἱ ὁποῖαι τῷ ὑπεβλήθησαν καί ὁ τόνος, εἰς τόν ὁποῖον μερικαί ἐξ αὐτῶν ἐγένοντο (κυρίως δέ αἱ ὑπό τοῦ γερουσιαστοῦ Γιένγκ) δέν ἐχαρακτηρίζοντο ἀπό πολλήν λεπτότητα.

Τῷ ἐγένοντο, ἐξ' ὅσων ἠδυνήθην νά συμπεράνω, αἱ ἀκόλουθοι περίπου ἐρωτήσεις:

α. Διατί, ἐφ' ὅσον ἀντέστητε εἰς τήν ἀρχήν, δέν ἀνθίστασθε καί τώρα εἰς μερικάς πράξεις τῆς Κυβερνήσεώς σας, αἱ ὁποῖαι ἐκθέτουν τήν χώραν σας καί ὑμᾶς, ὅπως ἡ συνεχιζομένη φυλάκισις 2.000 πολιτικῶν ἐχθρῶν της καί δηλώσεις, ὡς ἡ ὑπό τοῦ ὑπ. Παπαδοπούλου γενομένη, «ὅτι ἡ δημοκρατία θά βραδύνῃ νά ἐπανέλθῃ εἰς τήν Ἑλλάδα, διά τόν λόγον ὅτι οἱ Ἕλληνες δῆθεν δέν εἶναι ὥριμοι διά δημοκρατικόν πολίτευμα».

β. Διατί Σεῖς ἄν καί φύλαξ τοῦ Συντάγματος ἐδέχθητε νά ὁρκίσητε μίαν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία ἀνέστειλε τήν ἐφαρμογήν τοῦ Συντάγματος;

γ. Τί ἐπράξατε ἤ τί πράττετε μετά τήν ἀναγγελίαν, εἰς τήν ὁποίαν προέβητε κατά τήν 21ην Μαΐου, καθ' ἥν θά διωρίζετο ἐπιτροπή πρός ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος μέ τήν προοπτικήν ἐπιψηφίσεώς του ὑπό τοῦ λαοῦ καί ἀκολούθως τήν διεξαγωγήν ἐκλογῶν; Εἴσθε βέβαιος, ὅτι ἡ Κυβέρνησίς σας ἔταξε σκοπόν της νά σεβασθῇ τήν ἐπιθυμίαν σας καί ὅτι ἐπομένως ὁ χαρακτήρ της εἶναι μεταβατικός;

Εἰς τήν πρώτην ἐρώτησιν ὁ βασιλεύς ἀπήντησε περίπου ὡς ἑξῆς:

Ἡ ἀντίθεσίς μου πρός τήν ἐπανάστασιν δέν ὑπεχώρησεν, ἐπ' οὐδενί ὅμως λόγῳ θά ἐπιτρέψω εἰς τόν ἑαυτόν μου ἡ ἀντίθεσίς μου νά παραμείνῃ ἀρνητική ἤ νά ρίψῃ τήν χώραν μου εἰς αἱματοχυσίας. Προσπαθῶ δι' ὅλων τῶν δυνάμεών μου νά ἀπαλύνω τάς ὀξύτητας, νά κάμψω τάς ἀκρότητας, νά ἐμπνεύσω μετριοπάθειαν καί σοβαρώτερον αἴσθημα εὐθύνης εἰς τήν Κυβέρνησιν. Οἱ πολιτικοί κρατούμενοι ἀνήρχοντο εἰς 6.000. Ὁ ἀριθμός κατῆλθεν εἰς 2.000 καί θά κατέλθῃ ἀκόμη περισσότερον. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἱκανοποιητικήν δι' ἐμέ ἔνδειξιν, ὅτι ὁ Θρόνος ἀσκεῖ τήν ἐπιρροήν, τήν ὁποίαν θά ἔδει νά ἀσκῇ.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν δήλωσιν ἑνός ὑπουργοῦ, τόν ὁποῖον δέν διώρισα ἐγώ, δέν νομίζω, ὅτι βαρύνομαι ἐγώ ἐξ ὅσων εἶπεν. Ὁ λαός μου ἔδωκε τήν δημοκρατίαν εἰς τόν κόσμον, ἄρα εἶναι ὥριμος δι' αὐτήν, ὅσον καί διά νά κρίνῃ ποῖα καί πόσα εἶναι τά σημεῖα, τά ὁποῖα ἔκαμε ὄχι ἀπολύτως ὁμαλήν τήν λειτουργίαν της παρ' ἡμῖν κατά τό ἐγγύς παρελθόν.

Εἰς τήν δευτέραν ἐρώτησιν ἡ βασιλική ἀπάντησις ὑπῆρξεν ὡς ἀκολούθως:

Ἀναστολήν τοῦ Συντάγματος οὐδέποτε ὑπέγραψα. Ὥρκισα ὅμως τήν Κυβέρνησιν, μίαν Κυβέρνησιν, τήν ὁποία δέν διώρισα ἐγώ, μίαν Κυβέρνησιν προελθοῦσαν καί ἐπιβληθεῖσαν ὑπό τῆς ἐπαναστάσεως τῆς 21ης Ἀπριλίου, φρονῶ δέ, ὅτι ἔπραξα συμφώνως πρός τάς ὑποδείξεις τῆς συνειδήσεώς μου. Ὁρκίζων τήν Κυβέρνησιν δέν ἐκήρυξα ἐμαυτόν ἀλληλέγγυον πρός ὅλας τάς πράξεις της, πολύ δέ ὀλιγώτερον εἰς τήν πρᾶξιν, δι' ἧς ἀνέστειλε προσωρινῶς μερικάς διατάξεις τοῦ Συντάγματος ἀναφερομένας εἰς τάς ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν.

Εἰς τήν τρίτην ἐρώτησιν ὁ βασιλεύς φαίνεται νά ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς:

Εἶναι ἀληθές, ὅτι μερικαί ὑπουργικαί ἤ κυβερνητικαί πράξεις ἤ δηλώσεις φαίνονται νά ἔρχωνται εἰς ἀντίθεσιν μέ τόν μεταβατικόν χαρακτῆρα τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλ' εἶναι ἐξ ἴσου ἀληθές, ὅτι ὁ βασιλεύς οὐδέποτε ἔπαυσε νά ὑποδεικνύῃ ἁρμοδίως καί μετ' ἐπιμονῆς πολλάκις τήν ὑποχρέωσιν τῆς Κυβερνήσεως νά σέβηται ἑαυτήν καί τήν ἀποστολήν, τήν ὁποίαν ἡ ἰδία ὥρισεν εἰς ἑαυτήν.

Ἐκ τῶν διαμειφθέντων μεταξύ μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης καί τοῦ βασιλέως συνεπέρανα, ὅτι ἡ Ἐπιτροπή ἠθέλησε νά γνωρίσῃ ὑπευθύνως καί παρά τοῦ ἰδίου προσωπικῶς τόν ρόλον του κατά τήν 21ην Ἀπριλίου καί σήμερον,

'Από τήν ἑλληνοτουρκική συνάντηση στόν "Εβρο (ἄνω). 'Επάνοδος τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας στήν 'Αθήνα (κάτω).

προκειμένου νά συνηγορήση ὑπέρ ἤ μή τῆς περικοπῆς ἤ τῆς συνεχίσεως τῆς παρεχομένης βοηθείας εἰς τό ἀκέραιον, καί διά νά δύναται ἐπί πλέον νά ἔχη ὑπεύθυνον γνώμην περί τοῦ βασιλέως καί τῶν σχέσεών του πρός τήν παροῦσαν Κυβέρνησιν, ὥστε "νά δίδη λόγον τῷ αἰτοῦντι". Εἰς τόν πειρασμόν δέ αὐτόν ἔπεσε μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης, ὅταν ἐδήλωσε πρός δημοσιογράφον τῆς ἐγκύρου (ἀλλά μή συμπαθῶς διακειμένης πρός τήν σημερινήν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν) ἐφημερίδος "Washington Post".

Αὕτη εἰς τό χθεσινόν (12 Σεπτ.) φύλλον της ἐδημοσίευσεν, ὅτι ὁ βασιλεύς ἐδήλωσεν, ὅτι ἡ σημερινή Κυβέρνησις δέν εἶναι Κυβέρνησίς του, καί ὅτι ἠρνήθη νά ὑπογράψη τήν προκήρυξιν τῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ βασιλεύς ἐπί τῇ πληροφορίᾳ ταύτῃ ἐθορυβήθη τόσον, ὥστε νά καλέση διά τοῦ πρεσβευτοῦ παρά τῷ ΟΗΕ κ. Δ. Μπίτσιου τούς Ἕλληνας δημοσιογράφους εἰς τό ἀεροδρόμιον, διά νά ἀρνηθῆ ὅτι ἔκαμε ποτέ τοιαύτας δηλώσεις πρός τήν "Washington Post". Τόν παρεκάλεσα νά τό ἀποφύγη πάσῃ δυνάμει ἐπί τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς, ὅτι ὁ βασιλεύς δέν κάμει δηλώσεις εἰς τόν τύπον, καί διότι ἡ διάψευσις θά ἔκαμε διπλοῦν κακόν εἰς τόν ἴδιον. Τῷ εἰσηγήθην δέ ἐπί τῇ εὐκαιρίᾳ, ὅπως καλέση τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον ἐπί τῇ ἐπανόδῳ του καί τούς ἐνημερώση ἐπακριβῶς ἐπί τῶν ἐν Οὐάσιγκτων συνομιλιῶν του. Ὑπεσχέθη ὅτι θά τό πράξῃ. Ἐπί πλέον τόν παρεκάλεσα, ὅπως κάμῃ πλήρη χρῆσιν τῆς αὐξούσης δημοτικότητός του παρά τῷ λαῷ (πρᾶγμα τό ὁποῖον γνωρίζουν οἱ στρατιωτικοί) καί ὁμιλεῖ μετά δυνάμεως καί αὐθεντίας, ὁσάκις ὁμιλεῖ πρός τήν Κυβέρνησιν, εἰς τήν ὁποίαν δύναται μετ' ἐμφάσεως νά ἐπαναλάβῃ τήν ὑποχρέωσίν της νά ἀκολουθήση μετά πιστότητος καί ἀκριβείας τά τρία στάδια τοῦ προγράμματος καί τῆς ἀποστολῆς της, πρᾶγμα τό ὁποῖον θά ἔκαμε τόν λαόν εὐγνώμονα πρός αὐτήν, ὁμαλήν δέ τήν ἐπάνοδον (καί προαγωγήν) τῶν στρατιωτικῶν εἰς τό στράτευμα. Ἐφάνη νά ἔδιδε μεγάλην προσοχήν καί εὔχομαι νά πράξῃ ὡς ἄνω.

Εἰς ἐρώτησίν μου, ἐάν ἐγένετο παρέμβασις ὑπέρ τοῦ Ἀνδρέου Παπανδρέου ἀπήντησεν, ὅτι ἐγένετο αὕτη παρά πάσης πλευρᾶς καί ὅτι εἰς ἑκάστην περίπτωσιν ἔδωκε τήν ἀπάντησιν, ὅτι ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου ἐκρίθη ὑπόδικος πρό τῆς 21ης Ἀπριλίου, ὅτι ἐπομένως θά δικασθῇ, ἐτόνισε δέ εἰς ὅλους, ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά γνωρίζῃ τήν ἔκβασιν τῆς δίκης. Εἰς σχετικήν ἐρώτησιν τοῦ προέδρου, μου εἶπεν, ὅτι ἀστειευόμενος ἀπήντησεν: "ἐάν ἀθωωθῇ νά σᾶς τόν ἀποστείλωμεν εἰς Ἀμερικήν", εἰς τήν ὁποίαν ἀπάντησιν τοῦ βασιλέως ὁ Πρόεδρος ηὐχήθη μετά σοβαρότητος: "νά μεταβῇ ὁπουδήποτε ἀλλοῦ, ἀλλ' οὐχί ἐδῶ".

Ἡ μετά τοῦ προέδρου καί τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν ἐπί μίαν ὥραν καί ἡμίσειαν συνομιλία τοῦ βασιλέως κατόπιν τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ τελευταίου ἀπό τό Κογκρέσσον, ὅπου συνηντήθη μετά τῆς ἐπί τῶν "ἐξωτερικῶν σχέσεων" ἐπιτροπῆς τῆς Γερουσίας, διεξήχθη εἰς τόνον οἰκειότητος, ἀπέδωκε δέ αὕτη τό αἴσθημα εἰς τόν βασιλέα, ὅτι ἡ ἀμερικανική Κυβέρνησις δέν θά παύσῃ ἐνισχύουσα καί ἠθικῶς καί ὑλικῶς τήν Ἑλλάδα, καί ὅτι ἐπί πλέον θά παρέχῃ αὕτη ἀμέριστον τήν συμπαράστασίν της εἰς τόν ἴδιον, ὥστε νά μή ἀποκόψῃ οὗτος οὐδ' ἐπί στιγμήν τήν πίεσίν του ἐπί τῆς Κυβερνήσεως διά τήν ἐπάνοδον τῆς χώρας του εἰς τήν κοινοβουλευτικήν ὁμαλότητα.

Πρωΐα, Τετάρτη, 13 Σεπτεμβρίου 1967»[15].

Σύμφωνα, ἐξάλλου, μέ μεταγενέστερες πληροφορίες, ὁ Κωνσταντῖνος, στή διάρκεια τῆς παραμονῆς του στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, δέχτηκε τήν ἐπίσκεψη πρέσβεων τῶν κυριότερων χωρῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, οἱ ὁποῖοι καί τοῦ δήλωσαν ὅτι ἡ κατάσταση στήν Ἑλλάδα θά ἦταν ἀδύνατο νά γίνει ἀποδεκτή γιά μεγάλο χρονικό διάστημα καί θά ἀνέκυπτε σύντομα πρόβλημα ἑλληνικῆς συμμετοχῆς στό NATO καί στούς εὐρωπαϊκούς ὀργανισμούς.

Στήν ἐπιστολή τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἰακώβου θά ἀναφερθεῖ ὁ Κ. Καραμανλῆς στή μεταγενέστερα ὑπαγορευμένη ἀφήγησή του:

«Κατά τήν αὐτήν ἐποχήν, ἔλαβα ἐπιστολήν ἀπό τόν Ἀρχιεπίσκοπον Ἰάκωβον, ὅστις μοῦ ἀνέφερεν ὅτι ὁ βασιλεύς ἦτο ἱκανοποιημένος ἀπό συνομιλίας τάς ὁποίας εἶχεν εἰς τήν Ἀμερικήν: —παρά τήν δυσάρεστον σκηνήν εἰς τό Κογκρέσσο, ὅπου τόν ἐπέκριναν διότι ἠνέχθη τό πραξικόπημα. Μοῦ ἀνέφερεν, ἐπίσης, ὅτι ὁ Τζόνσον συνέστησε εἰς τόν βασιλέα τήν ἀμνήστευσιν τοῦ Α. Παπανδρέου καί παρέσχε τήν διαβεβαίωσιν τῆς ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως περί τῆς συμπαραστάσεώς της εἰς τήν προσπάθειάν του πρός ἀπομάκρυνσιν τῶν κινηματιῶν.

Τέλος, μοῦ ἀνέφερεν ὅτι ὁ βασιλεύς ἦτο αἰσιόδοξος γιά τήν ἐξέλιξιν, ἀνέμενεν τήν ταχεῖαν φθοράν τῆς Κυβερνήσεως, ἐπίστευεν ὅτι εἶχε ὑπό τόν ἔλεγχόν του τό Στράτευμα, τό Σύνταγμα θά ἐψηφίζετο τήν ἄνοιξιν τοῦ '68 καί τό φθινόπωρον θά ὡδηγούμεθα πρός ἐλευθέρας ἐκλογάς. Εἰς ἀπάντησιν, ἔγραψα πρός τόν Ἀρχιεπίσκοπον ὅτι δέν συμμεριζόμουν τήν αἰσιοδοξίαν του βασιλέως καί ὅτι ἐφοβούμην ὅτι δέν ἔκανεν καλήν ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως»[16].

18 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1967

Ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου, ἔγκλειστος στίς φυλακές Ἀβέρωφ, διαμηνύει στόν Κ. Καραμανλῆ τήν πρόθεσή του νά στηρίξει τήν ἀνάληψη, ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ὀκταετίας, πρωτοβουλίας γιά τήν ἐπάνοδο τῆς χώρας στήν ὁμαλότητα.

Ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς, σέ μεταγενέστερο χρόνο, θά καταγράψει τό γεγονός:

«Ὁ Α. Παπανδρέου διά πρώτην φοράν καί καθ' ἣν ἐποχήν εὑρίσκετο εἰς τάς φυλακάς, μοῦ ἔστειλε τήν 18ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1967 τόν καθηγητήν κ. Ρουσσέαν καί τόν ἐξάδελφόν του κ. Μινέικον γιά νά μοῦ ἀνακοινώσουν τά κάτωθι:

α. Ἔχει μεγάλην ἐκτίμησιν γιά τό πρόσωπόν μου, μέ θεωρεῖ τόν μόνον ἐνδεδειγμένον γιά νά ἐπαναφέρω τήν χώραν εἰς τήν ὁμαλότητα καί ὅτι τίθεται εἰς τήν διάθεσίν μου.

β. Σέβεται τόν βασιλικόν θεσμόν καί δέν προτίθεται εἰς τό μέλλον νά δημιουργήση ζητήματα.

γ. Τά ἀνωτέρω τά διεβίβασεν διά τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Δανίας κ. Κράγκ εἰς τόν εὑρισκόμενον ἐν Ἀμερικῇ βασιλέα καί τήν ἀμερικανικήν Κυβέρνησιν, καί

δ. Μέ παρεκάλει νά ὑποδείξω ἕναν φίλον μου εἰς τάς Ἀθήνας ὡς σύνδεσμον μεταξύ μας.

Ἀπήντησα, ὅτι ἐκτιμῶ τήν πρωτοβουλίαν αὐτήν τοῦ κ. Α. Παπανδρέου, ἀλλά δέν προτίθεμαι νά ἀναλάβω πολιτικάς πρωτοβουλίας ἐμμένων εἰς τήν ἀποχήν μου ἐκ τῆς πολιτικῆς»[17].

Ἀναλυτικότερα, οἱ ἀπόψεις πού ὁ Α. Παπανδρέου ἐπεδίωξε νά διαβιβάσει στόν Κ. Καραμανλῆ ἀναφέρονται σέ συνοπτικό σημείωμα πού συνέταξε ὁ Κ. Χρυσοστάλης, ἀφοῦ ἐπεκοινώνησε μέ τούς ἐκπροσώπους τοῦ φυλακισμένου Ἕλληνα πολιτικοῦ:

«Πρώτη συνάντησις εἰς οἰκίαν κ. Προέδρου. Δευτέρα, 18 Σεπτεμβρίου 1967, ὥρα 19.30. Μαζί μέ καθηγητήν οἰκονομολόγον κ. Ρουσσέαν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νέας Ὑόρκης. Ἦλθαν ὡς ἀπεσταλμένοι τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου διά νά μεταφέρουν μήνυμα ὅτι ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου εὐχαρίστως θά ἔβλεπε τόν κ. Καραμανλῆν νά ἐπανέλθη στήν Ἑλλάδα καί ὅτι δέν πρόκειται οὐτος εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν νά θέση καθεστωτικόν. Εἶπαν ἐπίσης ὅτι ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου πιστεύει ὅτι ὁ μόνος πού μπορεῖ νά σώση σήμερα τήν Ἑλλάδα εἶναι ὁ κ. Καραμανλῆς.

Εἰς τάς 20 Ὀκτωβρίου 1967 ὁ κ. Μινέικος ἐπεσκέφθη τόν κ. Χρυσοστάλη στό σπίτι του. Διεμήνυσεν ὅτι ὁ κ. Ρουσσέας ἐπληροφόρησεν τόν ὑφυπουργόν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας περί τῆς θέσεως τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου ἔναντι τοῦ κ. Καραμανλῆ καί ὅτι ὁ Δανός πρωθυπουργός Κράγκ μετέφερε εἰς τόν βασιλέα διά τοῦ πρεσβευτοῦ του εἰς Ν. Ὑόρκην τήν ἀφοσίωσιν τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου πρός αὐτόν καί τόν κ. Καραμανλῆν.

Εἰς τήν δανικήν τηλεόρασιν ὁ φίλος τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου κ. Μ. Κάμρε μετέφερε τίς ἀπόψεις τοῦ Ἀνδρέα πρός Καραμανλῆν, ὅτι ὁ Ρουσσέας πρόκειται νά ἐκδώση βιβλίον εἰς Ἀμερικήν. Τήν ἄποψιν τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου πρός τόν Δανόν πρωθυπουργόν μετέφερε ὁ κ. Μόργκενε. 27 Ὀκτωβρίου 1967. Τρίτη ἐπίσκεψις κ. Μινέικου πρός κ. Χρυσοστάλη. Παρακαλοῦν νά τούς φέρουμε σέ ἐπαφήν μέ πρόσωπον ἐμπιστοσύνης εἰς Ἀθήνας διά νά τούς δίδουμε τήν κατεύθυνσίν μας ἐάν θέλουμε.

27 Νοεμβρίου 1967. Τετάρτη ἐπίσκεψις κ. Μινέικου εἰς κ. Χρυσοστάλην. Μετέφερε ὅτι ἡ ἑλληνική Κυβέρνησις ἐπληροφορήθη τάς ἀπόψεις Ἀνδρέα περί Καραμανλῆ καί κατόπιν τούτου τόν ἔχουν εἰς πλήρη ἀπομόνωσιν. Ὅτι ὁ βασιλεύς εὐνοεῖ λύσιν Κυβερνήσεως Γ. Παπανδρέου - Κανελλόπουλου καί κάμει ὅ,τι μπορεῖ πλησίον τῆς ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως διά νά ἐμποδίση λύσιν Καραμανλῆ.

Διεμήνυσεν ὅτι ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου θά ἤτο πρόθυμος νά μετάσχη Κυβερνήσεως ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ Κ. Καραμανλῆ»[18].

18 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1967

Σέ ἀπάντηση φημῶν γιά δῆθεν πρόσκληση τῆς στρατιωτικῆς Κυβερνήσεως πρός τόν Κ. Καραμανλῆ νά ἐπιστρέψει στήν Ἑλλάδα, ὁ ἰδιαίτερος γραμματέας τοῦ Ἕλληνα πολιτικοῦ δήλωσε τά ἑξῆς:

«Αὐτήν τήν στιγμήν δέν ἔχω πληροφορίας ἐπί τοῦ θέματος. Δέν θά ἐπεθύμουν νά διατυπώσω εἰκασίας ἐπί τοῦ ἄν ὁ κ. Καραμανλῆς πράγματι θά ἐπέστρεφεν εἰς τήν Ἑλλάδα, ἄν ἤθελε λάβει τοιαύτην πρόσκλησιν».

Τήν ἐπομένη, κυκλοφόρησε ἡ εἴδηση ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς δήλωσε ὅτι *«δέν ἔχει σχέδια περί ἐπιστροφῆς του εἰς τήν Ἑλλάδα καί οὐδέν γνωρίζει περί οἱασδήποτε προσκλήσεώς του ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ὅπως ἐπανέλθη εἰς τήν πατρίδα»*. Σύμφωνα μέ πηγές προσκείμενες στόν ἴδιο, «παρακολουθεῖ τάς ἐξελίξεις εἰς τήν πατρίδα του μολονότι μέχρι τοῦδε ἀπέφυγε ἀνάμιξιν εἰς τήν ἐσωτερικήν πολιτικήν»· καί ἐκφράζονταν ἀμφιβολίες γιά τήν πιθανότητα ἀνταποκρίσεώς του σέ ἀνάλογη πρόσκληση τῆς στρατιωτικῆς Κυβερνήσεως[19].

20 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1967

Σέ ἐφαρμογή τοῦ ψηφίσματος 346 τῆς Προσωρινῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Συμβουλευτικῆς Συνελεύσεως τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, οἱ Κυβερνήσεις τῆς Δανίας, τῆς Νορβηγίας καί τῆς Σουηδίας καταθέτουν προσφυγή κατά τῆς Ἑλλάδος στήν Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων· θά ἀκολουθήσει λίγες μέρες ἀργότερα, ἡ Ὁλλανδία, ἐνῶ ἡ Ἰσλανδία, τό Βέλγιο καί τό Λουξεμβοῦργο θά ἐκφράσουν τή συμπαράστασή τους στήν πρωτοβουλία τῶν σκανδιναβικῶν χωρῶν.

Ἡ Ἐπιτροπή θά δώσει προτεραιότητα στήν ἐξέταση τῆς ὑποθέσεως μέ ἀποτέλεσμα νά ὁλοκληρωθεῖ ἡ πρώτη φάση τῆς προβλεπόμενης διαδικασίας, στίς 24 Ἰανουαρίου 1968, μέ τήν ἀποδοχή τῶν προσφυγῶν ὡς παραδεκτῶν καί τή δρομολόγηση τῆς διαδικασίας γιά τήν παραπέρα διερεύνησή τους.

Παράλληλα, μέ τό ψήφισμα 361, ἡ Συνέλευση συνιστοῦσε στήν Ἐπιτροπή τῶν ὑπουργῶν «ὅπως τό βραδύτερον μέχρι τήν Ἄνοιξη τοῦ 1969, ἐάν στό μεταξύ δέν ἔχει ἀποκατασταθεῖ μιά παραδεκτή μορφή κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα, προχωρήσει στήν ἀποπομπή τῆς χώρας αὐτῆς ἀπό τό Συμβούλιο ἤ καί νά υἱοθετήσει τό μέτρο αὐτό ἀκόμα νωρίτερα ἐάν ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ ὑποσχέσεις πού ἔδωσε τό Ἑλληνικό καθεστώς δέν πρόκειται νά τηρηθοῦν»[20].

27 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1967

Ὁ Π. Κανελλόπουλος, σέ συνέντευξη τύπου πού ὀργάνωσε αἰφνιδιαστικά στήν κατοικία του, καταγγέλλει μέ βαρυσήμαντη ἔγγραφη δήλωσή του τό καθεστώς τῶν Συνταγματαρχῶν.

Ὁ ἴδιος, σέ μεταγενέστερη ἀφήγησή του, περιγράφει πῶς «ἀναζήτησε καί βρῆκε τήν κατάλληλη εὐκαιρία γιά νά δείξει ὅτι δέν εἶχε ἐγκαταλείψει τή νόμιμη ἐξουσία τοῦ Ἔθνους, καί εἰδικώτερα τήν Δημοκρατία»:

«Ἐκήρυξα, στίς 27 Σεπτεμβρίου 1967, τόν πολιτικό καί ἠθικό πόλεμο κατά τῆς δικτατορίας. Ἐφρόντισα νά ἀποτελέση αἰφνιδιασμό ἡ πράξη μου ἐκείνη. Οἱ πραξικοπηματίες δέν ἐπρόλαβαν νά ἐμποδίσουν τήν συγκέντρωση στό διαμέρισμά μου τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ξένου τύπου, τῶν ξένων εἰδησεογραφικῶν πρακτορείων καί ραδιοσταθμῶν»[21].

Τό κύριο μέρος τῶν δηλώσεων τοῦ Π. Κανελλόπουλου περιελάμβανε τά ἀκόλουθα:

«Ἀπό τῆς 21ης Ἀπριλίου σιωποῦν εἰς τήν Ἑλλάδα ὅσοι πρό τῆς ἡμερομηνίας αὐτῆς ἦσαν περισσότερον τοῦ δέοντος ὁμιλητικοί. Ἐννοῶ τούς πολιτικούς ἄνδρας. Ὑπεχρεώθησαν νά σιωπήσουν. Ὁ τύπος δέν δικαιοῦται νά δημοσιεύση τάς σκέψεις των, οὔτε νά ἀναφέρη κἄν τό ὄνομά των. Ἐάν ἐπεχείρουν νά ἐπικοινωνήσουν κατ' ἄλλον τρόπον μέ τούς Ἕλληνας πολίτας, θά παρεπέμποντο εἰς τό στρατοδικεῖον. Ὑβρίζονται ὡς "φαῦλοι" καί διασύρονται ὡς "διεφθαρμένοι" καί δέν δικαιοῦνται ἤ δέν τολμοῦν νά ἀπαντήσουν. Ἡ ἀπαράδεκτος αὐτή καί ἄδικη κατηγορία, θίγουσα ἐμμέσως ὁλόκληρον τόν Ἑλληνικόν Λαόν, ἀπό τόν ὁποῖον προέρχονται, ὑπῆρξε δυστυχῶς, μεταξύ τῶν ἀναριθμήτων διακηρύξεων τοῦ καθεστῶτος τῆς 21ης Ἀπριλίου, ἡ μόνη πού υἱοθετήθη προθύμως ἀπό ὁλόκληρον τόν διεθνῆ τύπον. Ἀμφιβάλλω, ἄν ἡ ὑπηρεσία αὐτή τῆς στρατιωτικῆς Κυβερνήσεως πρός τήν χώραν εἶναι ἀξιέπαινος.

Δέν γνωρίζω —οὔτε ἐπιθυμῶ νά ἐξετάσω— ἐάν οἱ κυβερνῶντες σήμερον τήν χώραν εἶναι ἐντιμότεροι, σοφώτεροι καί περισσότερον πατριῶται, ἀπό ὅλους ἡμᾶς πού ἐκυβερνήσαμε προηγουμένως καί εἴχομεν ἀφιερώσει τήν ζωή μας εἰς τά κοινά ὑποστάντες ἐπί πολλά ἔτη ταλαιπωρίας καί πικρίας, καί ἀντιμετωπίσαντες πάσης φύσεως κινδύνους. Ἀλλά δέν δέχομαι νά εἶναι οἱ κύριοι αὐτοί οἱ μόνοι εἰς τήν χώραν μου πού ἔχουν τό δικαίωμα νά ὁμιλοῦν ἐλευθέρως ἐπί τῶν πολιτικῶν πραγμάτων καί ἐπί τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλλάδος. Οὔτε θεωρῶ, ἐξ ἄλλου, ὀρθόν νά ἀσκῆται ἡ κριτική ἐναντίον των μόνον ἀπό Ἕλληνας πού, ζῶντες εἰς τό Ἐξωτερικόν, τό πράττουν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς. Ἔχουν, βεβαίως, δικαίωμα νά ὁμιλοῦν καί αὐτοί, ἀλλά μεγαλύτερον ἠθικόν δικαίωμα νά ὑψώσωμεν τήν φωνήν ἔχομεν ὅσοι ζῶμεν εἰς τά ὅρια τῆς Ἑλλάδος.

Ἐάν ἐδεχόμην, ὅτι μόνον οἱ σήμερον κυβερνῶντες τήν χώραν μου δικαιοῦνται νά ὁμιλοῦν ἐλευθέρως, θά ἔπρεπε νά παραδεχθῶ, ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου εἶναι ἀποκλειστικόν προνόμιον ἐκείνων πού διαθέτουν αὐτόματα ὅπλα καί τάνκς. Ἀλλά αὐτό δέν τό παραδέχομαι. Δι' αὐτό καί ἀπεφάσισα νά ὁμιλήσω.

Ὑπῆρξαν Ἕλληνες πολῖται, πού, κατά τήν πρώτην στιγμήν, ἐπεδοκίμασαν ἤ ἠνέχθησαν εὐχαρίστως τήν ἐνέργειαν τῆς μικρᾶς ὁμάδος ἀξιωματικῶν πού —παραπλανήσαντες τάς ἐκτός τῶν Ἀθηνῶν μεγάλας μονάδας τῶν ἐνόπλων ἑλληνικῶν δυνάμεων διά τοῦ γνωστοῦ εἰς ὅλους πρώτου ἀνακοινωθέντος των— ἐπραγματοποίησαν τό στρατιωτικόν πραξικόπημα τῆς 21ης Ἀπριλίου. Δέν ἐπιθυμῶ νά χαρακτηρίσω τήν διαδικασίαν τοῦ πραξικοπήματος, διότι ἡ κρίσις μου θά ἦτο δυνατόν νά θεωρηθῆ —δεδομένου, ὅτι ἔπληξαν προσωπικῶς ἐμέ, ὡς Πρωθυπουργόν τῆς χώρας, βαρύτατα— προκατειλημμένη, δηλαδή ἐπηρεασμένη ἀπό τήν πικράν δοκιμασίαν πού ὑπέστην. Θεωρῶ, ὅμως, καθῆκον μου νά διακηρύξω πρός τόν Ἑλληνικόν Λαόν ὅτι, κατά τήν ἰδικήν μου τουλάχιστον γνώμην, ὅσοι ἐπεδοκίμασαν— καί γνωρίζω, ὅτι ὁ ἀριθμός των μειοῦται ἀπό ἡμέρας εἰς ἡμέραν περισσότερον καί εἶναι σήμερον πολύ μικρός— τό στρατιωτικόν πραξικόπημα, ἐπλανήθησαν. Οὔτε ἐξῆλθεν ἡ χώρα, διά τοῦ πραξικοπήματος τούτου, ἀπό τό χάος, οὔτε ἀπετράπη, ὡς διεκηρύχθη, μέγας ἄμεσος κίνδυνος, οὔτε ἐξησφαλίσθη ἡ ὁμαλή μελλοντική ζωή τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους»[22].

Οἱ δηλώσεις τοῦ Π. Κανελλόπουλου δέν δημοσιεύτηκαν στόν ἑλληνικό τύπο. Ἀντίθετα, δόθηκε στή δημοσιότητα ἀπάντηση τοῦ ταξίαρχου Στ. Παττακοῦ, ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν καί Δημοσίας Τάξεως, χωρίς καί πάλι νά ἐπιτραπεῖ ἡ δημοσίευση τῆς ἀπαντήσεως τοῦ τελευταίου νόμιμου πρωθυπουργοῦ τῆς χώρας. Παράλληλα, διατάχτηκε ὁ κατ' οἶκον περιορισμός, στό ἑξῆς, τοῦ Π. Κανελλόπουλου.

15 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1967

Ὁ Κ. Καραμανλῆς δέχεται στό Παρίσι τήν ἐπίσκεψη τοῦ στρατηγοῦ Β. Καρδαμάκη, ὁ ὁποῖος συνδέεται στενά μέ τούς ἡγετικούς ἐκπροσώπους τῆς Χούντας. Στή συνομιλία πού ἐπακολούθησε ἀναφέρεται τό ἀκόλουθο σημείωμά του:

«Εἰς τάς 15 Ὀκτωβρίου 1967 μέ ἐπεσκέφθη ὁ στρατηγός Καρδαμάκης, ὁ ὁποῖος ἐπιστεύετο ὅτι εἶχε στενούς προσωπικούς δεσμούς μέ τούς ἐπαναστάτας, γιά νά μέ ἐνημερώση ἐπί τῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως. Ἐκ τῶν ὑστέρων ἐσχημάτισα τήν ἐντύπωσιν, ὅτι ἦλθεν μᾶλλον γιά νά ἐνημερώση τούς ἐπαναστάτας ἐπί τῶν ἰδικῶν μου προθέσεων. Πάντως ἐπωφελήθην τῆς ἐπισκέψεώς του γιά νά προειδοποιήσω τήν Κυβέρνησιν, ὅτι ἐάν δέν μεταβάλη συντόμως τήν πορείαν της θά εὑρεθῶ εἰς τήν ἀνάγκην νά τήν κτυπήσω.

Ὁ στρατηγός Καρδαμάκης, ἀπό μακροῦ χρόνου παρεσκευάζετο, ὅπως μοῦ εἶπεν, νά μέ ἐπισκεφθῆ, ἀνέβαλλεν ὅμως συνεχῶς διότι ἤθελε νά εἶναι εἰς θέσιν νά μέ ἐνημερώση πλήρως ἐπί τῆς καταστάσεως καί ἐπί τῶν προθέσεων τοῦ βασιλέως καί τῶν ἐπαναστατῶν. Ὅταν ὡς ἐκ τούτου μοῦ ἀνηγγέλθη ἡ ἐπίσκεψίς του ἐπίστευσα, ὅτι θά εἶχα μίαν σαφῆ εἰκόνα τῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως καί κάποιαν προοπτικήν γιά τό μέλλον. Ἦτο συνεπῶς δικαιολογημένη ἡ ἀπογοήτευσίς μου ὅταν μέ ἐπεσκέφθη καί μοῦ εἶπε τά ἑξῆς:

1. Ὅτι, μολονότι εἶχε προσφάτους συνομιλίας μέ τόν βασιλέα καί μέ τούς ἐπαναστάτας, δέν ἠμπόρεσε νά διακρίνη τάς προθέσεις των γιά τό μέλλον.

2. Ὅτι ὁ βασιλεύς εὑρίσκεται πάντοτε εἰς ἀντίθεσιν μέ τούς ἐπαναστάτας, ὄχι ὅμως διότι ἔκαναν τό πραξικόπημα, ἀλλά διότι τόν ἐπρόλαβαν, ὅπως εἶπεν εἰς τόν κ. Καρδαμάκην, καί τόν ἐταπείνωσαν.

3. Ὅτι θά ἤθελε νά τούς ἀπομακρύνη, ἀκόμη καί βιαίως ἐάν ἠδύνατο, ἀλλά γιά νά ἐγκαταστήση Κυβέρνησιν δυναμικήν καί πάλιν μέ ἀπροσδιόριστον διάρκειαν ἐλεγχομένην πλήρως παρ' αὐτοῦ.

4. Ὅτι ὑφίσταται ἀπόλυτον τήν ἐπιρροήν τῆς μητρός του, ἡ ὁποία εἶναι ἐναντίον πάσης ἰδέας ἐκλογῶν καί

5. Ὅτι ὅταν τοῦ εἶπε ὅτι θά ἔλθη εἰς τό Παρίσι καί τόν ἠρώτησε ἐάν ἔχη νά μοῦ διαβιβάση τίποτε τοῦ ἀπήντησε: "Θερμούς χαιρετισμούς".

Ὡς πρός τούς ἐπαναστάτας μοῦ εἶπεν:

α. Ὅτι δέν ξεπέρασαν ἀκόμη τό δίλημμα, μονιμοποίησις τοῦ καθεστῶτος ἤ ἐπάνοδος εἰς τήν ὁμαλότητα.

β. Ὅτι ἀρχίζουν νά ἀποκτοῦν συνείδησιν τῆς ἀποτυχίας των, ἀλλά ὅτι κυριαρχοῦν οἱ ἐξτρεμισταί.

γ. Ὅτι τό σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν δέν εἶναι ἱκανοποιημένον ἀπό τήν πορείαν τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλά ὅτι δέν πρέπει νά ἀναμένωνται συντόμως ἀντιδράσεις ἐπικίνδυνοι γιά τούς ἐπαναστάτας. Τέλος, μοῦ εἶπεν ὅτι τό συμπέρασμα ἀπό τάς συνομιλίας του ἦτο ὅτι, τόσον ὁ βασιλεύς ὅσον καί αἱ ἐπαναστάται προτιμοῦν νά πραγματοποιήσουν τούς σκοπούς των μέ τόν Καραμανλῆ εἰς τό περιθώριον. Ὁ καθένας τους ὅμως σκέπτεται, ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας τῶν σχεδίων του, νά προσφύγη πρός αὐτόν ὡς πρός σανίδα σωτηρίας.

Ὅταν τοῦ ἐξέφρασα τό ἀνησυχαστικό συμπέρασμά μου ἐκ τῆς συνομιλίας μας, μέ ἠρώτησε, ἐάν ἐκαλείσθω εἰς τήν Ἑλλάδα γιά νά ἀναλαμβάνατε τήν ἐξουσίαν θά ἐδέχεσθω;

Τοῦ ἀπήντησα, ὅτι αὐτό ἀποκλείεται καί ὅτι θά ἐδεχόμην ἴσως νά τούς δώσω συμβουλάς ἐφ' ὅσον θά εἶχα ἐκ τῶν προτέρων τήν διαβεβαίωσίν των ὅτι θά μέ ἀκούσουν καί ἐφ' ὅσον τό αἴτημα θά διετυποῦτο ἀπό συμφώνου μέ τόν βασιλέα.

Τέλος, μέ ἠρώτησε τί φρονῶ ἐγώ γιά τήν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν. Τοῦ ἀπήντησα ὡς ἑξῆς:

1. Ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἀπέτυχαν ἤδη διότι ὑπέκυψαν εἰς τόν πειρασμόν νά δημιουργήσουν μόνιμον καθεστώς.

2. Ὅτι θά δημιουργήσουν γι' αὐτούς καί γιά τήν χώραν τραγικά διλήμματα ἐάν δέν ἀναθεωρήσουν ἀμέσως καί εἰλικρινῶς τήν θέσιν των.

3. Ὅτι θά πρέπει μέχρι τέλος τοῦ ἔτους νά παραδώσουν τήν ἐξουσίαν εἰς Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία νά κάμη αὐτά τά ὁποῖα δέν δύνανται νά κάμουν οἱ ἴδιοι

Ὁ βασιλεύς, κατά τήν ἐπάνοδό του ἀπό τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες.

καί νά ἀποκαταστήση ἐν καιρῷ ἀκινδύνως τήν ὁμαλότητα. Καί

4. Ὅτι ἐάν δέν προσανατολισθοῦν συντόμως πρός τήν κατεύθυνσιν αὐτήν, θά εὑρεθῶ εἰς τήν ἀνάγκην νά τούς καταγγείλω δημοσίως.

Ὁ στρατηγός Καρδαμάκης ἐπανελθών εἰς Ἀθήνας, μοῦ ἔγραψε μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ὅτι ἔθεσε ὑπ' ὄψιν καί τοῦ βασιλέως καί τῶν ἐπαναστατῶν τάς ἀπόψεις μου, αἱ ὁποῖαι ἠκούσθησαν μέ ἐνδιαφέρον ἀλλά τίποτε πέραν αὐτοῦ! Τό περίεργον εἶναι ὅτι μετά τινας ἡμέρας ὁ βασιλεύς μέ ἠρώτα διά τοῦ κ. Ἀρναούτη ἐάν εἶναι ἀληθές ὅτι εἶπα εἰς τόν κ. Καρδαμάκην να τοῦ πῆ ὅτι ἡ παροῦσα κατάστασις πρέπει νά παραταθῆ καί ὅτι ὀφείλει νά ἔχη ὑπομονήν. Ἐννοεῖται ὅτι τό διέψευσα κατηγορηματικῶς»[23].

9 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1967

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, ὁλοένα καί περισσότερο ἀνήσυχος, τόσο γιά τή γενικότερη πορεία τῶν πολιτικῶν πραγμάτων στήν Ἑλλάδα ὅσο καί γιά τήν «ἐπικίνδυνη σύγχυση στήν ἐκτίμηση καί ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῆς χώρας», ἀπευθύνει τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή στό βασιλέα Κωνσταντῖνο:

«Μεγαλειότατε,

Εἰς ἐπιστολήν τήν ὁποίαν ἀπηύθυνα πρός τόν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως, τόν παρελθόντα Ἰούνιον, ἐξέφραζα τάς ἀνησυχίας μου διά τήν πορείαν τῆς ἐπαναστάσεως. Εἶχα μορφώσει ἔκτοτε τήν γνώμη ὅτι οἱ πρωτοστατήσαντες εἰς αὐτήν δέν εἶχον συλλάβει ὀρθῶς τήν ἀποστολήν των καί, τό χειρότερον, ὅτι κατείχοντο ἀπό τόν πειρασμόν τῆς μονιμοποιήσεως τοῦ παρόντος καθεστῶτος.

Ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως μοῦ ἀπήντησε κατά τό μᾶλλον καί ἧττον καθησυχαστικῶς. Καί ἦτο ἐπόμενον νά ἀναμείνω τήν ἔμπρακτον ἐκδήλωσιν τῶν προθέσεων τῆς Κυβερνήσεως, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ἔκρινα ὅτι δέν εἶχα τό δικαίωμα νά δυσχεράνω δι' ἀσυντονίστων ἐνεργειῶν τούς χειρισμούς τοῦ Στέμματος, τάς ἀπόψεις καί δυνατότητας τοῦ ὁποίου ἀγνοοῦσα. Ἀτυχῶς αἱ σημειωθεῖσαι ἔκτοτε ἐξελίξεις, ἀντί νά κατασιγάσουν, ἐνίσχυσαν τάς ἀνησυχίας μου.

Αἱ προσπάθειαι τῶν ἐπαναστατῶν νά θέσουν ὑπό τόν ἔλεγχόν των τό στράτευμα. Ἡ συνεχής ἀντιδικία των μέ τό Στέμμα, φορέα ἐν τούτοις τῆς πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ὁμαλότητος. Ἡ κατασυκοφάντησις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἐν τῷ συνόλῳ του, ἐν συνδυασμῷ μέ τήν καταδημαγώγησιν τῆς κοινῆς γνώμης. Καί τέλος, αἱ ἐξωφρενικαί, ὅπως πληροφοροῦμαι, ἀντιλήψεις των περί τοῦ νέου Συντάγματος ὁδηγοῦν εἰς τό ἀδιάσειστον συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀποκατάστασις τῆς ὁμαλότητος δέν εὑρίσκεται εἰς τάς προθέσεις τῶν ἐπαναστατῶν.

Μεγαλειότατε,

Πρό τῆς ἐπαναστάσεως μοῦ ἐκάματε τήν τιμήν, κατ' ἐπανάληψιν, νά μέ καλέσετε νά ἐπανέλθω εἰς τήν Ἑλλάδα καί ἀναλάβω πολιτικάς πρωτοβουλίας. Σᾶς ἐξήγησα, τότε, τούς ὑποκειμενικούς καί ἀντικειμενικούς λόγους διά τούς ὁποίους δέν ἠδυνάμην νά ἀνταποκριθῶ εἰς τήν πρόσκλησίν Σας. Ὁ βασικώτερος ἦτο ἡ πεποίθησίς μου ὅτι ἡ Δημοκρατία δέν ἦτο δυνατόν νά λειτουργήση ἐν Ἑλλάδι χωρίς τήν ἐξυγίανσιν καί τόν ἐκσυγχρονισμόν τῆς δημοσίας μας ζωῆς, ἀρχῆς γενομένης ἀπό τό Σύνταγμα. Εἰς τήν πεποίθησίν μου, ἄλλωστε, αὐτήν ὠφείλετο καί ἡ ἀποχώρησίς μου ἀπό τήν πολιτικήν μετά τήν ἀποτυχίαν τῶν προσπαθειῶν μου ὅπως ἀναμορφώσω τόν δημόσιον βίον τῆς χώρας. Αἱ προβλέψεις μου, ἀτυχῶς, ἐπαλήθευσαν καί ἡ Δημοκρατία κατέρρευσεν. Καί κατέρρευσεν ὑπό καθεστώς ἐλευθερίας, πλησσομένη ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν. Οἱ ἐπαναστάται ἐπωφεληθέντες, τῆς κατάφεραν ἁπλῶς καί ὑπό τά ὄμματα τῶν κομμάτων τήν χαριστικήν βολήν. Καί ἐπαλήθευσεν οὕτω, καί εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν, ἐκεῖνο πού καθιέρωσε πεῖρα αἰώνων. Ὅτι δηλαδή, ἡ Τυραννία εἶναι μοιραία συνέπεια τοῦ ἐκφυλισμοῦ τῆς Δημοκρατίας. Διότι θά ἠμποροῦσαν τά κόμματα, ἐάν ἐμιμῶντο, ἀκόμη καί τήν τελευταίαν στιγμήν, τό προηγούμενον τῆς Γαλλίας, ὄχι μόνον νά ἀποτρέψουν τήν ἐκτροπήν, ἀλλά νά διευκολύνουν καί τήν τόσον ἀναγκαίαν ἀνασύνταξιν τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς.

Αἱ διαπιστώσεις αὐταί δέν ἔχουν μόνον ἱστορικήν ἀξίαν. Ἔχουν ἀποφασιστικήν σημασίαν διά τό μέλλον, δεδομένου ὅτι ἡ ἀποκατάστασις τῆς Δημοκρατίας ἐν Ἑλλάδι προϋποθέτει τήν συνειδητοποίησιν τῶν αἰτίων τά ὁποῖα ὁδήγησαν εἰς τήν πτῶσιν της. Ἀνεξαρτήτως ὅμως εὐθυνῶν, τό γεγονός εἶναι ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἀποτελεῖ ἤδη σκληράν πραγματικότητα. Πραγματικότητα, ἀπό τάς ἐξελίξεις τῆς ὁποίας θά ἐπηρεασθῆ βαθύτατα τό μέλλον τοῦ Ἔθνους. Εἶναι μέγα ἀτύχημα, μεγαλύτερον ἀπό τήν ἐκτροπήν, ὅτι οἱ πρωτοστατήσαντες εἰς αὐτήν, μολονότι εἶχαν χρήσιμα ἱστορικά προηγούμενα, δέν συνέλαβον ὀρθῶς τήν ἀποστολήν των. Καί ἐστερήθησαν τῆς ἱκανότητος αὐτῆς διότι ὑπέκυψαν εἰς τόν πειρασμόν νά μεταβάλουν εἰς καθεστώς τήν ἐπανάστασιν. Καί τό μέγα αὐτό σφάλμα ἐδημιούργησε ἤδη μέγα καί σύνθετον πρόβλημα. Διότι ὁ τρόπος καί ὁ χρόνος ἀπομακρύνσεως τῶν ἐπαναστατῶν συνδέεται μέ τό πρόβλημα τῆς ἀκινδύνου ἐπανόδου τῆς χώρας εἰς τήν ὁμαλότητα. Διότι εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἄνευ προϋποθέσεων ἐπάνοδος εἰς αὐτήν, μέ μειωμένον μάλιστα τόν παράγοντα ἀσφαλείας, δέν θά ἐσήμαινε παρά ἀλλαγήν μορφῆς ἀνωμαλίας.

Ἐκπλήσσομαι ὡς ἐκ τούτου ὅταν βλέπω ὅτι ἐν Ἑλλάδι, τό σύνθημα τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν ἐπαναστατῶν δέν συνοδεύεται καί ἀπό τήν φροντίδα διά

τήν θεραπείαν τῶν αἰτίων τά ὁποῖα ὡδήγησαν εἰς τήν ἐκτροπήν.

Δέν ἀντιλαμβάνονται, προφανῶς, ὅτι ἡ δημιουργία τῶν προϋποθέσεων διά τήν μή ἐπάνοδον εἰς τήν ἀθλιότητα τοῦ προσφάτου παρελθόντος, δέν ἐπιβάλλεται μόνον διά λόγους ἀσφαλείας ἀλλά θά ἀποτελέση καί τό ἰσχυρότερον ὅπλον διά νά πεισθαναγκασθοῦν οἱ ἐπαναστάται νά ἀποχωρήσουν ἀβιάστως, ἀλλά καί ἀφόβως, ἀπό τήν ἐξουσίαν.

Ἀλλά ὁ δύσκολος αὐτός σκοπός δέν ἐπιτυγχάνεται μέ θορυβώδεις καί ἀσυναρτήτους ἐκδηλώσεις. Ἀπαιτεῖ σχέδιον τό ὁποῖον θά συντονίση τάς ἐνεργείας καί θά κινητοποιήση τάς δυνάμεις ἐκείνας πού θά κληθοῦν νά συμπράξουν εἰς αὐτό.

Εἶμαι βέβαιος ὅτι καί μόνη ἡ ὀργάνωσις παρομοίου σχεδίου θά ὑποχρεώση τούς ἐπαναστάτας νά ἀναζητήσουν πρόσχημα καταθέσεως τῆς ἐξουσίας. Ἀλλά καί ἐάν δέν τό πράξουν οἱ ἴδιοι, θά τούς ἀναγκάσουν ἄλλοι πρός τοῦτο, ἐφ' ὅσον, ὅμως, θά ἔχουν τήν βεβαιότητα ὅτι τό μέλλον εἶναι ἀσφαλές. Καί ἔχω πολλάς ἐνδείξεις περί τούτου.

Δύο θά εἶναι κατά ταῦτα οἱ στόχοι τοῦ σχεδίου αὐτοῦ: Ἡ ἀπομάκρυνσις, ὁμαλή ἤ βιαία, τῶν ἐπαναστατῶν καί ἡ προγραμματισμένη ἀποκατάστασις τῆς ὁμαλότητος.

Ὡς πρός τό πρῶτον:

Ἔχω τήν γνώμην ὅτι, εἰς πρῶτον στάδιον θά πρέπει νά γίνη ἔντονος προσπάθεια νά πεισθαναγκασθοῦν οἱ ἐπαναστάται νά ἀποχωρήσουν εἰρηνικῶς ἀπό τήν ἐξουσίαν. Εἰς τήν προσπάθειαν αὐτήν ἡ ὁποία θά συνδυάζη τάς συμβουλάς μέ τήν πίεσιν, δύναται νά διαδραματίση, λόγω τῆς θέσεώς του, πρωταρχικόν ρόλον ὁ πρωθυπουργός, γενόμενος συντονιστής ἤ τοὐλάχιστον σύνδεσμος τῶν παραγόντων ἐκείνων πού θά συμπράξουν εἰς αὐτό. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι κατά τό στάδιον αὐτό θά πρέπει νά ἀποκρουσθῆ, ἀντί πάσης θυσίας, οἱαδήποτε ἐνέργεια ἐνισχύουσα τήν θέσιν τῶν ἐπαναστατῶν καί ἰδίως εἰς τάς Ἐνόπλους Δυνάμεις. Ἐάν μέ τήν πάροδον δύο-τριῶν μηνῶν δέν ἔχει ἀποδώσει ἡ προσπάθεια αὐτή καί δέν ὑπάρχει ἡ βεβαία προοπτική τῆς ἐσωτερικῆς των ἀποσυνθέσεως, τότε, ἀλλά τότε καί μόνον, θά πρέπει νά ἀντιμετωπισθῆ ἡ βιαία ἀπομάκρυνσις τῶν ἐπαναστατῶν ἀπό τήν ἐξουσίαν.

Τοῦτο θά ἠδύνατο νά γίνη κατά δύο τρόπους:

1. Διά τῆς αἰφνιδιαστικῆς παραιτήσεως τοῦ κυρίου Κόλλια καί ταυτοχρόνου διορισμοῦ δυναμικῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία θά εἶναι ἱκανή καί ἀποφασισμένη νά ἀντιμετωπίση δι' ὅλων τῶν μέσων οἱανδήποτε ἀντίδρασιν καί 2. διά τῆς ἐγκαταστάσεως εἰς Θεσσαλονίκην ἤ ἀλλαχοῦ νομίμου Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία θά ἀναγκάση τούς ἐπαναστάτας νά συνθηκολογήσουν.

Δέν ἔχω ὅλα τά δεδομένα διά νά κρίνω ποία ἐκ τῶν δύο λύσεων εἶναι περισσότερον ἀσφαλής, δεδομένου ὅτι ἀμφότεραι συνεπάγονται κινδύνους. Πιστεύω, ὅμως, ὅτι ἑκατέρα τούτων εἶναι ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνος ἀπό τήν ὑπέρμετρον παράτασιν τοῦ παρόντος καθεστῶτος, ἡ ὁποία, πέραν τῶν γενικωτέρων κινδύνων πού δημιουργεῖ θά προκαλέση μοιραίως καί τήν ἰδικήν Σας φθοράν. Καί τοῦτο ἔχει βαρύνουσαν σημασίαν δοθέντος τοῦ πρωταρχικοῦ ρόλου τόν ὁποῖον Σᾶς ἐπεφύλαξεν ἡ ἱστορία κατά τήν κρίσιμον αὐτήν περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ Ἔθνους.

Παράλληλα πρός τήν προσπάθειαν τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν ἐπαναστατῶν θά πρέπει νά παρασκευάσητε ἤ τοὐλάχιστον νά σχεδιάσητε κατά νοῦν τήν Κυβέρνησιν ἡ ὁποία θά διαδεχθῆ τήν παροῦσαν κατάστασιν καί θά ὁδηγήση σταδιακῶς καί ἀκινδύνως τήν χώραν εἰς τήν ὁμαλότητα.

Ἡ Κυβέρνησις αὐτή δέν ἠμπορεῖ νά εἶναι τοῦ εἴδους τῶν Κυβερνήσεων τῆς τελευταίας τριετίας, ἡ ἀνικανότης τῶν ὁποίων ὡδήγησεν εἰς τήν ἐκτροπήν. Διότι ἡ νέα Κυβέρνησις θά ἔχη νά ἐπιτελέση δυσχερέστατον ἔργον.

Θά πρέπει νά εἶναι ἱκανή νά κρατήση πλήρη τόν ἔλεγχον τῆς καταστάσεως, δεδομένου ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν ἐπαναστατῶν θά δημιουργήση πιθανότατα κλῖμα ἐπικίνδυνον.

Ἀλλά, πρό παντός, θά πρέπει νά εἶναι ἱκανή νά πραγματοποιήση τήν μεταρρυθμιστικήν ἐκείνην ἐπανάστασιν τῆς ὁποίας ἔχει ἀνάγκην ἡ χώρα διά νά κυβερνηθῆ δημοκρατικῶς καί νά προοδεύση ἐν ἀσφαλείᾳ.

Κατά τήν γνώμην μου, ἡ Κυβέρνησις αὐτή, ἀσκοῦσα ἐκτάκτους ἐξουσίας, θά πρέπει ἐντός τό πολύ ἔτους:

1. Νά κατασιγάση τά πάθη καί νά δημιουργήση οὐσιαστικάς καί ψυχολογικάς προϋποθέσεις πού θά ἐπιτρέψουν τήν ἀναδιάρθρωσιν καί τόν ἐκσυγχρονισμόν τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς, ἄνευ τῶν ὁποίων εἶναι ἀδύνατος ἡ ἐπιβίωσις τῆς Δημοκρατίας ἐν Ἑλλάδι.

2. Νά καταρτίση τό νέον Σύνταγμα, τό ὁποῖον θά πρέπει νά εἶναι αὐστηρόν, χωρίς ὅμως νά εἶναι ἀντιδημοκρατικόν. Νά καθιερώση, δηλαδή, τήν κυβερνουμένην ἀντί τῆς κυβερνώσης Δημοκρατίας. Νομίζω ὅτι ἡ ἀκολουθουμένη ἤδη διαδικασία ἀπεδείχθη ἀτυχής. Δέν χρειάζονται πολλοί ἄνθρωποι οὔτε πολύς χρόνος καί, πρό παντός, πολυπραγμοσύνη ἐπιστημονική. Ὀλίγοι ἄνθρωποι μέ πεῖραν τῶν ἀναγκῶν τῆς χώρας θά ἠμποροῦσαν νά καταρτίσουν τό νέον Σύνταγμα ἐντός βραχυτάτου χρόνου.

3. Νά ἀναδιοργανώση τήν διοίκησιν καί τήν παιδείαν αἱ ὁποῖαι, κακοποιηθεῖσαι εἰς τήν ἐπανάστασιν ὅσον καί τάς ἀπό τάς προηγηθείσας αὐτῆς Κυβερνήσεις, εὑρίσκοντο εἰς κατάστασιν ἀποσυνθέσεως.

4. Νά ἐξυγιάνη διά ριζικῶν καί ἀντιδημοτικῶν μέτρων τήν οἰκονομίαν τῆς χώρας ἀπό τήν ἀνάπτυξιν

τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται ἡ ὑλική καί ἠθική πρόοδος τοῦ Ἔθνους. Καί τά μέτρα αὐτά εἶναι εἰς ὅλους μας γνωστά.

5. Νά ἀποκαταστήση τήν πειθαρχίαν εἰς τό Στράτευμα καθώς καί τό γόητρον τῆς χώρας τό ὁποῖον κατά τά τελευταῖα ἔτη ὑπέστη διεθνῶς ἀληθῆ καταρράκωσιν.

6. Νά λύση τό Κυπριακόν, τό ὁποῖον ἀκαίρως καί ἀνοήτως ἀνακινηθέν ἀπειλεῖ μονίμως τήν γαλήνην τῆς χώρας. Καί λέγω ἀνοήτως διότι εἶναι βέβαιον ὅτι διά τῆς Ἀνεξαρτησίας θά φθάναμεν ἀβιάστως εἰς τήν Ἕνωσιν, ἐάν ἐδημιουργούσαμεν, ἐν τῷ μεταξύ, τάς καταλλήλους ψυχολογικάς καί διπλωματικάς προϋποθέσεις. Καί τέλος νά διεξαγάγη δημοψήφισμα καί ἐν συνεχείᾳ ἐκλογάς μέ τό κατάλληλο εἰς τάς περιστάσεις σύστημα.

Τάς ἀνωτέρω σκέψεις, Μεγαλειότατε, θά ἠδυνάμην νά τάς καταστήσω περισσότερον συγκεκριμένας ἐάν ὁρισθῆ καί μοῦ ὑποδειχθῆ ὁ ἐκτελεστής τοῦ προτεινομένου σχεδίου»[24].

Ἡ ἐπιστολή εἶχε ἀκολουθήσει ἔμμεση ἐπαφή τοῦ Κ. Καραμανλῆ μέ τόν Κωνσταντῖνο, μέσω τοῦ Ο. Ἀρναούτη. Στό περιεχόμενο τῆς συνομιλίας του μέ τόν πρώην ὑπασπιστή τοῦ βασιλέα, ἀναφέρεται ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς σέ μεταγενέστερα ὑπαγορευμένο πρόχειρο σημείωμά του:

«Τήν 31ην Ὀκτωβρίου 1967, ἐξ ἄλλου, μέ ἐπεσκέφθη κατ' ἐντολήν τοῦ βασιλέως ὁ εἰς Λονδῖνον εὑρισκόμενος πρώην ὑπασπιστής του κ. Ἀρναούτης. Αὐτή ἦτο ἡ πρώτη ἐπαφή τήν ὁποίαν εἶχα μέ τόν βασιλέα, ἀφ' ἧς ἐγένετο τό κίνημα τῆς 21ης Ἀπριλίου.

Ὁ κ. Ἀρναούτης μοῦ ἐξιστόρησε τά τοῦ πραξικοπήματος, γιά τό ὁποῖον ἐθεώρει συνένοχον τόν κ. Σπαντιδάκην ὡς προδώσαντα τό σχέδιον τῶν στρατηγῶν. Μοῦ εἶπε, ὅτι ὁ βασιλεύς ἔχει τήν πεποίθησιν ὅτι οἱ ἐπαναστάται, παρ' ὅλα ὅσα λέγουν, εἶναι ἀποφασισμένοι νά μονιμοποιήσουν τό καθεστώς, ὅτι θεωρεῖ ἀναγκαίαν τήν ἀπομάκρυνσίν των ἀπό τήν ἐξουσίαν καί ὅτι πρός τόν σκοπόν αὐτόν ἀντιμετωπίζει καί τό ἐνδεχόμενον νά συγκρουσθῆ μαζί τους.

Ἐπιθυμεῖ, ὡς ἐκ τούτου, νά γνωρίζη τάς ἀπόψεις μου καί πρό παντός ἐάν θά ἤμουν διατεθειμένος νά ἀναλάβω τήν Κυβέρνησιν μετά τήν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐπαναστατῶν καί νά ὁδηγήσω τήν χώραν ἐν καιρῷ εἰς τήν ὁμαλότητα.

Τοῦ ἐδήλωσα κατηγορηματικῶς, ὅτι δέν θά δεχόμουν νά ἡγηθῶ μεταβατικῆς Κυβερνήσεως καί ὅτι παρ' ὅλον ὅτι δέν ἐπιθυμῶ νά ἐπανέλθω εἰς τήν πολιτικήν, θά ἦτο δυνατόν νά κατέλθω εἰς τάς προσεχεῖς ἐκλογάς, ἐάν τοῦτο ἤθελε κριθῆ ἐθνικῶς ἀναγκαῖον. Τοῦ εἶπα, ἐν συνεχείᾳ, ὅτι θεωρῶ τήν κατάστασιν δύσκολον καί ἐπικίνδυνον, δεδομένου ὅτι παράλληλα πρός τήν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐπαναστατῶν, θά πρέπει νά δημιουργηθοῦν αἱ προϋποθέσεις τῆς ἀκινδύνου ἐπανόδου εἰς τήν ὁμαλότητα, πρᾶγμα εἰς τό ὁποῖον ἀποδίδω πρωτεύουσαν σημασίαν.

Τοῦ ἐτόνισα, ἐν συνεχείᾳ, ὅτι γιά νά πραγματοποιηθοῦν οἱ δύο αὐτοί σκοποί χρειάζεται συγκεκριμένον σχέδιον, τό ὁποῖον θά καθορίση τάς μεθόδους καί θά συντονίση τάς ἐνεργείας, ὅλων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι δύνανται νά συμβάλουν εἰς τήν ἐπιτυχίαν τῶν ἀνωτέρω σκοπῶν.

Μέ παρεκάλεσε νά διατυπώσω, ἐάν δύναμαι, τό σχέδιον αὐτό γιά νά τό διαβιβάση εἰς τόν βασιλέα. Τοῦ εἶπα ὅτι θά προσπαθήσω νά τό κάμω ἐντός τῶν ἡμερῶν καί ὅτι θά τόν ἐνημερώσω ἐγκαίρως.

Εἰς τό σημεῖον αὐτό ἐπανῆλθε ἐπί τοῦ θέματος τῆς διαδόχου καταστάσεως καί μοῦ ἐζήτησε, ἀπό μέρους τοῦ βασιλέως καί πάλιν, νά ὑποδείξω τουλάχιστον τό πρόσωπον εἰς τόν ὁποῖον ὁ βασιλεύς θά ἐνεπιστεύετο τήν μεταβατικήν Κυβέρνησιν. Τοῦ ἀπήντησα, ὅτι καί ἐπ' αὐτοῦ δέν ἤμουν ἕτοιμος νά δώσω ἀπάντησιν καί ὅτι κατ' ἀρχήν εἶναι δύσκολον νά ἀναλάβη κανείς παρομοίαν εὐθύνην, χωρίς νά γνωρίζη τάς προθέσεις καί τάς δυνατοτήτας τοῦ ὑποδεικνυομένου προσώπου.

Τόν ἠρώτησα ἐν συνεχείᾳ ποία εἶναι ἡ δυνατότης τοῦ βασιλέως εἰς τό στράτευμα. Μοῦ ἀπήντησε, ὅτι στάς Ἀθήνας εἶναι δύσκολος ἡ ἀναμέτρησις μέ τούς ἐπαναστάτας, ἀλλά ὅτι εἰς τήν Μακεδονίαν θά ἦτο εὔκολον νά ἡγηθῆ ὁ βασιλεύς ἀντεπαναστάσεως, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον ἐλέγχει τόν στόλον καί τό πλεῖστον τῆς Ἀεροπορίας.

Εἰς τό σημεῖον αὐτό, ἐπέστησα τήν προσοχήν του καί τοῦ εἶπα, ὅτι μία τέτοια ἐπιχείρησις θά πρέπει νά ἔχη πλήρως παρασκευασθῆ διότι ἐνδεχομένη ἀποτυχία της θά εἶναι συμφορά.

Τέλος, μοῦ εἶπε ὅτι ὁ βασιλεύς ἤθελε νά πληροφορηθῆ ἐάν ὁ κ. Καρδαμάκης εἶχε ἐντολή νά ἐπισκεφθῆ τόν βασιλέα μετά τήν ἐπιστροφήν του ἀπό τήν Γαλλίαν καί ἐάν ἦσαν ἀκριβῆ τά ὅσα τοῦ μετέφερε ὡς σκέψεις ἰδικάς μου. Ὅτι, δηλαδή, ὁ βασιλεύς δέν πρέπει νά πιέζη τούς ἐπαναστάτας ὅπως ἀποχωρήσουν καί ὅτι θά πρέπει νά τούς ἀφήση νά πραγματοποιήσουν τό ἔργον τό ὁποῖον ἔταξαν εἰς ἑαυτούς πρίν ἀποκατασταθῆ ἡ ὁμαλότης.

Τοῦ ἀπήντησα ὅτι τά ἀνωτέρω εἶναι ἀνακριβῆ καί ὅτι ἐκπλήσσομαι πληροφορούμενος ταῦτα, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον εἶπα εἰς τόν κ. Καρδαμάκην, ὅτι θεωρῶ ἀποτυχόντας τούς ἐπαναστάτας καί ὅτι ἐπιβάλλεται συντόμως καί εἰρηνικῶς νά ἀποχωρήσουν τῆς ἐξουσίας.

Κατά τήν συζήτησιν, μοῦ ἀπεκάλυψε ὁ κ. Ἀρναούτης ὅτι οἱ ἴδιοι ἀξιωματικοί, οἱ ὁποῖοι ἔκαμαν τό πραξικόπημα τοῦ Ἀπριλίου, εἶχαν σχεδιάσει κίνημα ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεώς μου τό 1961 καί ὅτι τό ἀπέτρεψε τότε ὁ κ. Καρδαμάκης μέ τόν κ. Βέρρον.

Ὁ Π. Πιπινέλης, ὑπουργός Ἐξωτερικῶν (ἄνω). Συνάντησή του μέ τόν Σ. Βάνς, μεσολαβητή στό Κυπριακό (κάτω).

Τοῦτο συμπίπτει καί μέ τήν ἀφήγησιν τοῦ ταξιάρχου Πανουργιᾶ, ὁ ὁποῖος μάλιστα, ὅπως μέ ἐβεβαίωσεν, εἶχε κληθῆ νά μετάσχη τότε τοῦ κινήματος»[25].

Ἡ ἐπιστολή τοῦ Κ. Καραμανλῆ πρός τό βασιλέα Κωνσταντῖνο δέν ἔτυχε ὁποιασδήποτε ἀπαντήσεως.

15 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1967

Αἱματηρή σύγκρουση μεταξύ ἑλληνικῶν καί τουρκικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων στήν Κύπρο κορυφώνει τήν ἔνταση στή Μεγαλόνησο μέ σοβαρές συνέπειες γιά τήν πορεία, καί γενικότερα, τῶν σχέσεων μεταξύ Ἀθήνας καί Ἀγκύρας.

Τό ἐπεισόδιο προκλήθηκε ὅταν ἐνισχυμένες ἑλληνικές δυνάμεις ὑπό τίς διαταγές τοῦ στρατηγοῦ Γρίβα προσέβαλαν καί ἐκκαθάρισαν τόν τουρκικό θύλακα στό στρατηγικό κόμβο Κοφινοῦς - Ἁγίου Θεοδώρου, ἰσοπεδώνοντας, μετά τήν ἐπικράτησή τους, τόν τουρκικό οἰκισμό. Ἡ Τουρκία ἀντέδρασε ἄμεσα καί ἀποφασιστικά: κινητοποίηση ἰσχυρῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων μέ ἔκδηλο στόχο τήν προσβολή τῆς Μεγαλονήσου, ἐξουσιοδότηση τῆς Κυβερνήσεως ἀπό τή Μεγάλη Τουρκική Ἐθνοσυνέλευση νά προχωρήσει σέ ἔνοπλη ἐπέμβαση. Ἡ σύρραξη ἀποσοβήθηκε μέ τή δραστική παρέμβαση τοῦ προέδρου Τζόνσον, ὁ ὁποῖος καί ἐπιφόρτισε, στή συνέχεια, τόν τέως ὑφυπουργό Ἄμυνας, Σάυρους Βάνς, μέ τήν ἀποστολή νά ἐξομαλύνει τίς σχέσεις μεταξύ Ἀθήνας, Ἄγκυρας καί Λευκωσίας. Τελικά, ἡ ἔνταση ἀποκλιμακώθηκε μέ ἀντίκρυσμα τήν ἀπόσυρση τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος —μεραρχικῆς συνθέσεως 10.000 ἀνδρῶν— καί τήν ἀνάκληση τοῦ στρατηγοῦ Γρίβα... Ἡ ἐπιπόλαιη διαχείριση τοῦ ἐθνικοῦ θέματος μετά τήν ἐπικράτηση τῶν Συνταγματαρχῶν ἐπέσυρε συρροή, ἔκτοτε, ἀρνητικῶν ἐπιπτώσεων.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς θά ἀποδώσει, σέ μεταγενέστερα ὑπαγορευμένο κείμενό του, τά αἰσθήματα πού τόν διακατεῖχαν στή διάρκεια τῆς κρίσεως:

«Ἡ Κυπριακή κρίσις εἶχεν προκληθῆ ἀπερισκέπτως ἀπό τήν ἑλληνικήν πλευράν. Διότι, μολονότι ἡ Κυβέρνησις εἶχε πληροφορηθῆ εἰς τόν Ἔβρον τήν ἀντίστασιν τῶν Τούρκων πρός τήν πολιτικήν τῆς Ἑνώσεως, ἐσυνέχιζε τάς ἀποστολάς εἰς Κύπρον ἐπισήμων —Ἀρχιεπισκόπου, Σπαντιδάκη κ.λ.π.—οἱ ὁποῖοι διεκήρυσσαν δημοσία τήν ἀπόφασιν τῆς Ἑλλάδος νά πραγματοποιήση τήν Ἕνωσιν. Καί σάν νά μήν ἔφθαναν ὅλα αὐτά, ἡ Κυβέρνησις ἐνεθάρρυνεν τόν στρατηγόν Γρίβαν νά ἀναλάβη τήν ἐπιχείρησιν κατά τῶν Τούρκων τῆς περιοχῆς Κοφινοῦς.

Ἡ κρίσις ἀπό ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἐλάμβανε δραματικήν μορφήν, ἡ διεθνής κοινή γνώμη ἦτο ἀνάστατος καί ὑπῆρχεν ἡ βεβαιότης ὅτι ὡδηγούμεθα πρός ρῆξιν ἡ ὁποία ἀσφαλῶς θά ἀπέβαινε εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος. Καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τῆς κρίσεως ἡ Κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν, ὄχι μόνον δέν ἠσθάνθη τήν ἀνάγκην, ὅπως ἦτο καί φυσικόν, νά ζητήση τήν συμπαράστασίν μου κατά τάς κρισίμους ἐκείνας στιγμάς, ἀλλά οὔτε κἄν ὑπεβλήθη εἰς τόν κόπον νά μέ ἐνημερώση διά τῶν ἀντιπροσώπων της ἐπί τῆς ἐξελίξεως τῆς κρίσεως»[26].

Καί σέ ἐπιστολή του, πού ἀπηύθυνε κατά τίς ἡμέρες τῆς κρίσεως στόν πρώην ὑπουργό τῶν Ἐξωτερικῶν, Ε. Ἀβέρωφ, θά ἐπισημάνει:

«Ἡ Ἑλλάς ἀντιμετωπίζει τίς ἡμέρες αὐτές τόν ἔσχατον τῶν κινδύνων. Τόν πόλεμο μέ ὅλας τάς τραγικάς συνεπείας του. Ἔχω πεῖραν τοῦ Κυπριακοῦ, ἔχω κάποιο κῦρος καί θά ἠμποροῦσα ἐνδεχομένως νά βοηθήσω μέ τίς συμβουλές μου. Ὄχι μόνον κανείς δέν τίς ἐζήτησε, ἀλλά οὔτε κἄν αἰσθάνθησαν τήν ἀνάγκην ἡ Ἀθήνα καί ἡ Λευκωσία, νά μέ ἐνημερώση ἔστω καί γιά τούς τύπους διά τῶν ἀντιπροσωπειῶν των. Καί ἐν τῷ μεταξύ ὑφιστάμην ἀφόρητον πίεσιν ἐκ μέρους τῶν ξένων νά ὁμιλήσω. Τί νά πῶ ὅμως, χωρίς τόν κίνδυνον νά βλάψω τόν τόπον, ἀφοῦ δέν γνωρίζω οὔτε τάς ἐπιδιώξεις του οὔτε καί τήν μορφήν πού πῆρε τό θέμα; Καταλαβαίνεις τήν ἀγωνία μου γιά τήν τύχην τοῦ τόπου, ἐπηυξημένη καί ἀπό τήν προσωπικήν μου ἀμηχανία.

Πρό διμήνου μέ πῆρε στό τηλέφωνο ἀπό τό Λονδῖνο ὁ Κυπριανοῦ καί ἀφοῦ μέ ἠρώτησε φιλοφρόνως γιά τήν ὑγείαν μου ἠθέλησε νά μάθη πῶς βλέπω τήν κατάστασιν. Τοῦ εἶπα ὅτι τήν θεωρῶ ἐπικίνδυνον καί ὅτι πρέπει αὐτό τόν καιρό νά εἶναι πολύ προσεκτικοί. Οἱ Τοῦρκοι, τοῦ προσέθεσα, δυσφοροῦντες γιά τήν ἐκκρεμότητα ἠμποροῦν νά θελήσουν νά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τήν ἀνωμαλίαν πού ὑπάρχει εἰς τήν Ἑλλάδα καί τήν συνεπείᾳ αὐτῆς διεθνῆ ἀπομόνωσιν τῆς χώρας καί νά μᾶς δημιουργήσουν δραματικά ἀδιέξοδα. Ἐφάνη ἐκτιμῶν τήν συμβουλήν μου, ἀλλά εἰς τήν πράξιν ἔγινε τό ἀντίθετον.

Γράφων περί τοῦ Κυπριακοῦ ἐσκέφθηκα νά σοῦ στείλω δύο ἐπιστολές πού ἀπηύθυνα πρός τόν κ. Κανελλόπουλον τήν ἄνοιξιν τοῦ 1964 καί εἰς τάς ὁποίας ἐκφράζω τάς ἀνησυχίας μου γιά τήν ἄκαιρον ἀνακίνησιν τοῦ Κυπριακοῦ καί γιά τήν ἀσυνάρτητον πολιτικήν τῆς τότε Κυβερνήσεως.

Λυποῦμαι διότι εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν ἐδικαιώθησαν οἱ φόβοι μου. Καί λυποῦμαι περισσότερον, διότι ἐφθάσαμε ἐκεῖ πού ἐφθάσαμε ὄχι ἀπό ἄγνοιαν τῶν ἀληθειῶν αὐτῶν ἀλλά διότι ἐπερίσσευσεν ἡ δημαγωγία καί ἔλειψεν τό θάρρος καί ἡ λογική. Τό ἀθεράπευτον πνεῦμα τοῦ '97 μᾶς ὁδηγεῖ καί πάλιν εἰς τό τραγικόν δίλημμα, νά διαλέξωμεν τό εἶδος τῆς ταπεινώσεως πού πρέπει νά ὑποστοῦμε.

Δέν γνωρίζω πῶς τίθεται αὐτήν τήν στιγμήν τό θέμα. Πιστεύω ὅμως, ὅτι ἡ ἀνωτέρω θέσις ἰσχύει καί διά τήν παροῦσαν κρίσιν, ἄν δέν εἶναι βέβαια ἀργά»[27].

20 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1967

Ὁ Π. Πιπινέλης, ἄλλοτε στενός συνεργάτης τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί ἀπό τά κορυφαῖα στελέχη τῆς ΕΡΕ, ὁρκίζεται, μετά τήν παραίτηση τοῦ Γ. Οἰκονόμου-Γκούρα, ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν στήν Κυβέρνηση τῶν πραξικοπηματιῶν.

Ἡ ἐσπευσμένη ὑπουργοποίηση τοῦ Π. Πιπινέλη ἀποδόθηκε στήν ἐπιτακτική ἀνάγκη γιά σοβαρότερη ἀντιμετώπιση τῆς ἐπικίνδυνης κρίσεως πού εἶχε ἐκδηλωθεῖ μέ ἐπίκεντρο τό Κυπριακό. Ὁπωσδήποτε ὅμως, ἡ παρουσία τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ ἐνίσχυε τήν Κυβέρνηση καί προσφερόταν, παράλληλα, γιά νά δημιουργήσει ἐπικίνδυνες παρεξηγήσεις. Ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς θά πληροφορηθεῖ τήν εἴδηση μέ ἰδιαίτερη δυσαρέσκεια καί ἔκδηλη δυσφορία:

«Τήν 18ην Νοεμβρίου ἐξερράγη ἡ κρίσις τοῦ Κυπριακοῦ καί μετά τριήμερον εἰσήρχετο ὁ κ. Πιπινέλης εἰς τήν Κυβέρνησιν. Ἡ ὑπουργοποίησις τοῦ κ. Πιπινέλη ἦτο χρήσιμος βέβαια γιά τήν ἀντιμετώπισιν τοῦ Κυπριακοῦ, ἀλλά ἦτο συγχρόνως δυσάρεστος διότι ἐνίσχυε ἠθικῶς τήν Κυβέρνησιν καί διότι δημιουργοῦσε τήν ἐντύπωσιν ὅτι οὗτος εἰσῆλθε εἰς τήν Κυβέρνησιν μέ τήν συγκατάθεσίν μου. Τό ἀληθές εἶναι ὅτι ὁ κ. Πιπινέλης δύο ἤ τρεῖς ἡμέρας μετά τήν ὁρκωμοσίαν του μοῦ ἐγνώρισεν διά τρίτου προσώπου, ὅτι ἀνέλαβεν τό ὑπουργεῖον ἐκ καθήκοντος καί ὅτι ἐπίστευεν ὅτι θά ἐπηρέαση εὐεργετικῶς τήν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς καταστάσεως. Νομίζω, ὅτι ὁ κ. Πιπινέλης εἰλικρινῶς τό ἐπίστευε καί συνεπῶς κακῶς τοῦ ἀπεδόθη φιλαρχία»[28].

Ὅταν ὑπαινίσσεται τή διαβίβαση, μέσω τρίτου προσώπου, τῶν ἐξηγήσεων τοῦ Π. Πιπινέλη σχετικά μέ τίς συνθῆκες ὑπουργοποιήσεώς του, ὁ Κ. Καραμανλῆς προφανῶς ἀναφέρεται στήν ἀκόλουθη ἐπιστολή τοῦ Π. Κόντα:

«Τό ἱστορικόν τῆς ὑπουργοποιήσεως τοῦ Π. Πιπινέλη, ὅπως τό διηγήθη καί τό ἐξέθεσε εἰς τόν Τζώρτζην, παρακαλέσας νά σᾶς τό ἐκθέσω ἐγώ δι᾽ ἐπιστολῆς μου:

Τό Σάββατο, 11 Νοεμβρίου ἔγινε μία σύσκεψις εἰς τήν ὁποίαν μετεῖχαν οἱ Κόλλιας, Παπαδόπουλος, Παττακός, Μακαρέζος καί Ζωιτάκης, ἐκλήθη δέ καί ἔλαβε μέρος εἰς αὐτήν καί ὁ Πιπινέλης. Συνεζητήθη ἡ ἔκρυθμος κατάστασις πού ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ Κυπριακοῦ. Ὁ κ. Πιπινέλης ἠρωτήθη καί ἐξέθεσε τίς γνωστές ἀπόψεις του. Οἱ στρατιωτικοί ἦσαν ἀρκετά ἀνήσυχοι καί μέ τήν πρόσκλησιν αὐτή παρεδέχθησαν κατά ἕναν τρόπο τήν ἀποτυχία των εἰς τόν χειρισμόν τοῦ Κυπριακοῦ, ζητοῦντες τήν βοήθειαν Πιπινέλη.

Μετά τήν σύσκεψιν, τόν ἐκάλεσε διά δευτέραν φοράν ὁ βασιλεύς καί τόν ἐπίεσε νά δεχθῆ τό ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, διότι, ὅπως τοῦ εἶπε, εἶναι ὁ μόνος πού μπορεῖ νά σώση τήν κατάστασιν, ἔστω καί τήν τελευταίαν στιγμήν. Ὁ Π. Πιπινέλης ἀπήντησε ὅτι δέν μπορεῖ νά ἀναλάβη λόγω τῆς πολιτικῆς του τοποθετήσεως καί τῶν διαφωνιῶν του ὡς πρός τήν πολιτικήν τῆς παρούσης Κυβερνήσεως.

Τήν Παρασκευήν ἐν τούτοις ὁ Κόλλιας τόν ἐκάλεσε καί τοῦ εἶπε σᾶς συγχαίρω καί σᾶς εὔχομαι, καλήν ἐπιτυχίαν. Ἔμεινε ἔκπληκτος διότι εἰς οὐδένα εἶπε μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης τό «ναί». Καί ἐν συνεχεία ἀνέπτυξε εἰς τόν κ. Πρωθυπουργόν, τούς λόγους, πού τόν ἀναγκάζουν νά ἐμμείνη εἰς τήν ἄρνησίν του: α. Ἡ πολιτική του τοποθέτησις β. ἡ μείωσίς του ἡ προσωπική ὅτι ἀπό τέως πρωθυπουργός γίνεται ἁπλῶς ὑπουργός (ἄν καί ἐπ᾽ αὐτοῦ τοῦ εἶπε καί ὁ βασιλεύς γιατί δέν πρέπει νά γίνη ἔστω καί ἀντιπρόεδρος. Τούς λόγους ὅμως δέν ἠθέλησε νά μᾶς πῆ). Ἀλλά, ἐφ᾽ ὅσον τίθεται τό θέμα ἐπί ἐθνικοῦ ἐπιπέδου διά νά δεχθῆ θέτει τούς κάτωθι ὅρους: 1. Λύσις τοῦ Κυπριακοῦ, κατά τάς γνωστάς ἀπόψεις του. 2. Ὁ στρατός νά περιορισθῆ εἰς τά ἔργα του καί οἱ 600 τόσοι ἀξιωματικοί πού ἔχουν σήμερα ἐπανδρώσει τάς πολιτικάς ὑπηρεσίας νά ἐπανέλθουν εἰς τό στράτευμα. 3. Νά ἐπανέλθη εἰς τόν στρατόν ἡ πειθαρχία καί ἡ ἱεραρχία. 4. Πᾶν θέμα νά συζητῆται εἰς μικρόν Ὑπουργικόν Συμβούλιον εἰς τό ὁποῖον νά μετέχουν καί ὑπουργοί ἐκ τῶν πολιτῶν ὑπουργῶν καί ὄχι μόνον οἱ στρατιωτικοί. 5. Πᾶν νομοσχέδιον, καί αὐτά ἀκόμα πού ἔχουν ψηφισθῆ νά περνᾶ ἀπό νομοπαρασκευαστική ἐπιτροπή καί ὄχι νά ξεφυτρώνουν νόμοι σάν μανιτάρια καί χωρίς νά ξέρει καί κανείς ἀπό ποῦ, καί 6. Ἡ Κυβέρνησις νά προχωρήση βάσει τῶν ἐξαγγελιῶν τοῦ πρωθυπουργοῦ της πρός τήν ὁμαλότητα καί τόν κοινοβουλευτισμόν.

Ὁ κ. Κόλλιας ὅλους τούς ἀνωτέρω ὅρους τούς ἐδέχθη. Κατόπιν ὅλων αὐτῶν, ἐπειδή δέν ὑπῆρχε περιθώριον περαιτέρω τραιναρίσματος, λόγω τῆς ἀπό στιγμῆς εἰς στιγμήν εἰσβολῆς τῶν Τούρκων καί παρ᾽ ὅλον ὅτι ὑποχρέωσίς του ἦταν νά σᾶς ἐνημερώση ὄχι γιά νά τοῦ πῆτε τό ναί ἤ τό ὄχι, ἀπεφάσισε νά δεχθῆ. Ἄλλως τε σκέφθηκε ὅτι αὐτοί δέν μπορεῖ νά πέσουν τώρα μιά πού ἔχουν καί τήν συμπαράστασιν τοῦ βασιλέως, πού κατά ἕνα τρόπο ἐξεδηλώθη καί μέ τήν πίεσιν πού τοῦ ἔκανε νά δεχθῆ νά βοηθήση τήν Κυβέρνησιν στίς κρίσιμες στιγμές. Ἐπίσης σκέφθηκε πώς ἡ ἀνάληψις ὑπουργείου ἐκ μέρους του ἐκτός τοῦ ὅτι θά βοηθήση τόν βασιλιά, θά συντελέση πολύ εἰς τήν ταχεῖαν ἐπάνοδόν σας εἰς τήν πολιτικήν διότι θά ἀποτελέση, ὁ Π. Πιπινέλης, τόν κρῖκο μεταξύ τῆς ἐπαναστάσεως καί τῆς μετέπειτα ὁμαλῆς πολιτικῆς ζωῆς ἤ μᾶλλον τή γέφυρα καί θ᾽ ἀποφύγη ἡ χώρα τόν ὄλεθρον καί τό χάος κατά τό κρίσιμον αὐτό χρονικόν σημεῖον. Καί ὅτι, παρά τήν μείωσίν του, αἰσθάνεται εὐτυχῆ τόν ἑαυτό του διότι προσφέρει αὐτήν τήν ὑπηρεσίαν εἰς τόν τόπον, ἔστω καί ἐπί θυσία τῆς περαιτέρω πολιτικῆς του καριέρας. Ἡ ἱστορία θά τόν κρίνη καί ὄχι οἱ καλοθελητaί πού ἀσφαλῶς θά βάλλουν ἐναντίον του καί θά θελήσουν νά ἐπηρεάσουν ἐνδεχομένως καί σᾶς καί γιά τό ὁποῖο καί μόνο ἐνδιαφέρεται γιατί μόνον πρός σέ σᾶς ἔχει ὑποχρέωσιν καί σέ κανέναν ἄλλο, γιατί σεῖς τόν κάνατε ὑπουργό, ἀποτυχόντα βουλευτή, καί σεῖς τόν κάνατε μετέπειτα καί πρωθυπουργό. Ἐπομένως μόνον ἡ δική σας γνώμη τόν ἐνδιαφέρει καί ὅπως εἴπαμε καί ἡ ἱστορία.

Τοῦ ὑπεδείχθη ἐκ μέρους τοῦ Τζώρτζη ὅτι ὅλα αὐτά ἔπρεπε νά τά διασφαλίση κατά ἕναν τρόπο καί ἀπό τούς στρατιωτικούς τῆς Κυβερνήσεως. Πράγματι ἐκάλεσε τόν Παπαδόπουλον, Παττακόν καί Μακαρέζον εἰς τούς ὁποίους ἀνέπτυξε τούς ἀνωτέρω ὅρους του. Οἱ ἀξιωματικοί τούς ἐδέχθησαν χωρίς καμμιά ἀντίρρησιν καί κατόπιν τούτου ὡρκίσθη ὡς ὑπουργός. Ἔχει δέ ἑτοίμην τήν παραίτησίν του ἐν περιπτώσει πού ἀθετήσουν τά συμφωνηθέντα»[29].

Ὁ ἴδιος ὁ Π. Πιπινέλης θά ἀπευθύνει, στίς 25 Νοεμβρίου, ἐπιστολή στόν Κ. Καραμανλῆ, ἐπεξηγώντας τή στάση του σέ συνάρτηση μέ τήν ἐκτενῆ ἀναφορά στήν πρόσφατη ἐθνική κρίση:

«Ἡ κατάστασις συνοψίζεται ὡς ἑξῆς κατά τήν παροῦσαν στιγμήν. Οἱ Τοῦρκοι ζητοῦν πρό οἱασδήποτε ἄλλης συζητήσεως μαζί μας τήν ἄμεσον ἀνάκλησιν ὅλων τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐν Κύπρῳ. Ἔχουν τήν ἄποψιν ὅτι τήν ἀποκλειστικήν εὐθύνην τῶν ἐπεισοδίων φέρουν ἡ Ἐθνοφρουρά καί εἰδικώτερον οἱ Ἕλληνες ἀξιωματικοί οἵτινες τήν πλαισιώνουν καί ἀκόμη εἰδικώτερον ὁ στρατηγός Γρίβας. Ἰσχυρίζονται ὅτι ἔχουν ἀποδείξεις περί τοῦ ὅτι ὅλη ἡ ἐνέργεια τῶν τελευταίων ἐπεισοδίων διετάχθη καί ὠργανώθη ἐξ Ἀθηνῶν. Εἰς τοῦτο τούς ἐνισχύει ἀθελήτως καί ὁ στρατηγός Γρίβας ὁ ὁποῖος περιφέρει τηλεγραφήματα καί σήματα τά ὁποῖα τοῦ μετεδόθησαν ἐξ Ἀθηνῶν καί τάς ἀπαντήσεις τάς ὁποίας ἔδωκε. Τά σήματα αὐτά θεμελιώνουν βαρυτάτας εὐθύνας ἐκ μέρους τῶν στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν ἐάν βεβαίως δέν ὑπάρχουν καί ἄλλα περί τῶν ὁποίων ὁ στρατηγός Γρίβας δέν ὁμιλεῖ. Αἱ διαπιστώσεις αὐταί καί ἡ συγκίνησις τήν ὁποίαν προεκάλεσαν αἱ ὠμότητες αἱ ὁποῖαι ὄντως διεπράχθησαν ἐν Κύπρῳ κατά τά ἐπεισόδια τῆς Κοφινοῦς, ἔχουν προκαλέσει ἐν Τουρκίᾳ μίαν ψύχωσιν πολεμικήν, ἓν εἶδος ἀμόκ τό ὁποῖον συγκλονίζει ὅλην τήν χώραν καί ὅπως εἶπεν ὁ Ντεμιρέλ πρός ξένον διπλωμάτην "τόν ἐστρίμωξαν εἰς μίαν γωνίαν ἀπό τήν ὁποίαν δέν εἶναι δυνατόν νά ξεφύγῃ". Ἀδιαφόρως τοῦ ἂν τό στρίμωγμα αὐτό ἐγένετο ἀπό τόν ἴδιον ἤ ἐάν ἐγένετο ἐξ αἰτίας τῶν γεγονότων τῆς Κύπρου, ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι σήμερον ἡ τουρκική Κυβέρνησις δέν εἶναι πλέον ἐλευθέρα νά ἐλέγχῃ τάς περαιτέρω ἐνεργείας της δι' ὅ καί λαμβάνει αὐτήν τήν ἀπροσπέλαστον καί ὠμήν στάσιν ζητοῦσα νά ταπεινώσῃ ἡμᾶς καί νά ἐξασφαλίσῃ ὅ,τι ἐπιθυμεῖ πρό οἱασδήποτε συζητήσεως.

Ἡ ἄμεσος ἀνάκλησις τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων πλήν ἄλλων, θά εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι θά ἄφηνε τήν Κύπρο ἀνυπεράσπιστον καί θά προεκάλει ἐνδεχομένως νέα ἐπεισόδια μεταξύ τῶν δύο Κοινοτήτων τῶν ὁποίων θά ἐπωφελεῖτο ἡ Τουρκία διά νά προβῇ εἰς ἀπόβασιν ἐν τῇ Νήσῳ ὅταν δέν θά ὑπῆρχον πλέον καί ἑλληνικαί δυνάμεις διά νά βοηθήσουν εἰς τήν ἀντίστασιν.

Αὐτή ἡ κατάστασις μᾶς ἔφερεν εἰς τά πρόθυρα τοῦ πολέμου ὁ ὁποῖος ἀναμένεται νά ἐκσπάσῃ, ἐν Κύπρῳ τοὐλάχιστον, ἀπό μιᾶς ὥρας εἰς τήν ἄλλην. Ἀπό ἑβδομάδος τελοῦμεν ἐν διαρκῇ ἐπιφυλακῇ καί ἀϋπνίᾳ ἀναμένοντες ἀνά πᾶσαν ὥραν μίαν τουρκικήν ἐνέργειαν. Ἡ ἐλπίς μου ὅτι ἐπρόκειτο περί διπλωματικοῦ ἑλιγμοῦ καί ὄχι τόσον περί πραγματικῆς τουρκικῆς προθέσεως, ἔχει σχεδόν καθ' ὁλοκληρίαν ἐξαφανισθῇ.

Ἔναντι τῆς τουρκικῆς αὐτῆς τοποθετήσεως, ἔχομεν ἐπιπροσθέτως καί δύο ἄλλα στοιχεῖα βαρύνοντα εἰς τήν κρίσιν μας. Πρῶτον τήν δήλωσιν τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ προέδρου Τζόνσον εἰς ἀπάντησιν εὐθέως καί ἀπεριφράστου ἐρωτήματος πρός αὐτόν τοῦ βασιλέως, ἐάν εἰς περίπτωσιν πολέμου αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι θά παρενέβαιναν καθ' οἱονδήποτε τρόπον. Εἰς τοῦτο ὁ κ. Βάνς ἀπήντησεν ὅτι αὐτό ἀποκλείεται ἀπολύτως. Ἐκεῖνο τό ὁποῖον δυνάμεθα νά πράξωμεν, εἶπεν, εἶναι νά πιέσωμεν τούς Τούρκους ὅπως μεταβάλουν στάσιν, πέραν τούτου ὅμως, δεδομένων τῶν περιστάσεων, δέν δυνάμεθα νά προβῶμεν εἰς ἄλλην ἐνέργειαν καί ἀκόμη ὀλιγώτερον νά ἀναλάβωμε ἐκ τῶν προτέρων δέσμευσίν τινα.

Ἡ διενέργεια τουρκικῆς ἀποβάσεως ἐν Κύπρῳ θά ἔθετε εἰς κίνησιν ἀναποδράστως σειράν ἐπιπτώσεων αἱ ὁποῖαι ἀναγκαστικῶς θά ἐπιφέρουν καί ἐμπλοκήν τῆς Ἑλλάδος. Τοῦτο διότι εἶναι ἀδύνατον νά παραμείνουν σιωπηλοί θεαταί μιᾶς κατακρεουργήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Νήσου. Ἀλλά μία οὐσιαστική ἀεροπορική ἤ ναυτική βοήθεια ἐξ Ἑλλάδος εἶναι διά γνωστούς λόγους ἀνέφικτος. Θά εὑρεθῶμεν ἐπομένως εἰς τήν θέσιν ὅτι ἐνῷ ἐν Κύπρῳ θά σφάζεται ὁ ἑλληνικός πληθυσμός, ἡ Ἑλλάς ἐλαχίστην βοήθειαν θά εἶναι δυνατόν ἐντεῦθεν νά τῆς προσφέρῃ. Ἐμπλοκή μας ἀφ' ἑτέρου εἰς πόλεμον ἐν Θράκῃ πρός ἀντιπερισπασμόν, θά μᾶς ἐξέθετε ἀκόμη εἰς μεγαλυτέρους κινδύνους δεδομένου ὅτι ἡ ἀναλογία δυνάμεων εἶναι εἰς βάρος μας δύο πρός ἕνα, τά δέ ἐντεῦθεν τοῦ Ἔβρου μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς σύνορά μας ἐκτεθειμένα εἰς πάσης φύσεως ἐπιδρομάς. Αἱ ἐπιδρομαί αὐταί, δέν εἶναι ἀνάγκη νά λάβουν τήν μορφήν ἀνοικτῆς ἐπιθέσεως ἀρκεῖ νά ἀρχίσῃ ἡ παλαιά ἱστορία τοῦ κλεφτοπολέμου. Ὁ πειρασμός θά ἦτο πάρα πολύ μεγάλος ὥστε οἱ γείτονές μας ἐκ βορρᾶ νά μήν ἐπωφεληθοῦν τῶν περιστάσεων.

Εἰς τήν τραγικήν αὐτήν κατάστασιν κατέληξεν ἡ ἐπί μακρά ἔτη συνέχισις τῆς πολιτικῆς τῆς παθητικῆς ἀναμονῆς ἤ ἀτολμίας διά τήν ἐπίτευξιν ρεαλιστικῆς λύσεως ἐν τῇ ἐλπίδι ὅτι ὁ χρόνος ἤ τά τεχνάσματα τοῦ Μακαρίου θά ἐπραγματοποίουν ἀκινδύνως τήν οὐσιαστικήν ἕνωσιν, ἰδιαιτέρως δέ ἡ ἐγκληματική ἀφροσύνη Γαρουφαλιᾶ-Παπανδρέου διά τήν ἀποστολήν μιᾶς ὁλοκλήρου μεραρχίας ἐν Κύπρῳ.

Πρό τῆς καταστάσεως αὐτῆς, ἡ γραμμή μας εἶναι νά προσπαθήσωμεν πάσῃ θυσίᾳ νά διαφυλάξωμεν τήν εἰρήνην καί συγχρόνως τήν ἀξιοπρέπειαν τοῦ Κράτους μας. Βεβαίως δέν εἴμεθα διατεθειμένοι νά προβῶμεν εἰς θυσίας αἱ ὁποῖαι θά ἐνεφάνιζον τήν Ἑλλάδα ταπεινωθεῖσαν πρό τῆς σκαιᾶς τουρκικῆς στάσεως. Ἀλλά ἔχομεν ἀπόφασιν νά ἐξαντλήσωμεν ὅλας τάς προσπαθείας νά εὕρωμεν μίαν λύσιν ἡ ὁποία θά ἀπέφευγεν τόν πόλεμον ἱκανοποιοῦσα καί τήν ἑλληνικήν ἀξιοπρέπειαν. Ἐν τῷ πνεύματι αὐτῷ, προέβην εἰς ἀλλεπαλλήλους ἐνεργείας ἀπό τῆς πρώτης στιγμῆς καθ' ἣν ἐπωμίσθην τήν εὐθύνην ὅλων τῶν τραγικῶν καταστάσεων περί τῶν ὁποίων ὡμίλησα ἀνωτέρω.

Προέβην εἰς πρότασιν συγκεκριμένην ἀπ' εὐθείας πρός τούς Τούρκους, ἐχρησιμοποίησα τήν παρέμβασιν τῶν Τριῶν Μεγάλων Δυνάμεων, Ἀμερικῆς, Ἀγγλίας καί τοῦ Καναδᾶ. Πρό παντός ἀξιοποιοῦμεν αὐτήν τήν στιγμήν τήν παρέμβασιν τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ προέδρου τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν κ. Βάνς μέ τόν ὁποῖον εἴχομεν συζητήσεις

μέχρι τῶν πρωϊνῶν ὡρῶν τῆς χθές. Ἐκ τῶν συνομιλιῶν αὐτῶν προέκυψε μία βάσις συζητήσεως τήν ὁποίαν ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ προέδρου ἀνέλαβε νά ὑποστηρίξῃ ἀπέναντι τῶν Τούρκων ἔχων ἐλπίδας ὅτι εἶναι δυνατόν νά τούς πείσῃ ἀλλά βεβαίως μή ὢν περί τούτου βέβαιος. Ἡ στάσις τῶν Τούρκων θεμελιῶνεται ἐπί τῆς διαπιστώσεως ὅτι ἐπί μακρά ἔτη ὑποσχόμεθα τήν ὕφεσιν, τήν ἀποφυγήν ἐπεισοδίων, τήν διευθέτησιν τοῦ ζητήματος, ἐνῶ παραλλήλως τά ἐπεισόδια ἐπληθύνοντο ἡμεῖς δέ ἐμμένομεν «ἀνένδοτοι» συναγωνιζόμενοι ἀλλήλους εἰς πατριωτισμόν ἐπί τοῦ θέματος Ἕνωσις καί μόνο Ἕνωσις.

Τό ἀποτέλεσμα ὅλων αὐτῶν τῶν ἐνεργειῶν μας μέχρι τῆς στιγμῆς δέν ἀπέδωσε παρά μίαν προϊοῦσαν ἀντιστροφήν τῆς καταστάσεως μέ πληρεστέραν κατανόησιν τῆς τουρκικῆς ἀδιαλλαξίας ὅσον καί τῆς ἡμετέρας συμβιβαστικότητος καί ἠρεμίας. Ὅπως μοῦ ἔλεγε χθές τήν νύκτα ὁ πρέσβης τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν μέχρι τῶν εὐθύς ἑπομένων τήν δεκάτην πέμπτην Νοεμβρίου ἡμερῶν, ἡ Ἑλλάς δέν εὕρισκε οὔτε ἕνα ἄνθρωπον ἐν τῷ κόσμῳ διά νά ὑποστηρίξῃ τό δίκαιον τῆς ἀπόψεώς της, σήμερα ἀντιθέτως δέν ὑπάρχει ἕνας ὑπεύθυνος ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος νά μή δίδῃ δίκαιον εἰς τήν Ἑλλάδα. Αὐτό βεβαίως δέν μᾶς ἀρκεῖ, ἀλλά εἶναι μία παρηγορία ὅτι ἡ ἐπίμονος προσπάθεια εἰς τήν γραμμήν τῆς ἀξιοπρεπείας καί τῆς συμβιβαστικότητος ἀρχίζει νά ἀποδίδῃ ἀποτελέσματα. Ἐάν τά ἀποτελέσματα αὐτά θά ἐπιτρέψουν καί τήν ἀποφυγήν τῆς παρούσης κρίσεως, τοῦτο εἶναι αὐτήν τήν στιγμήν τελείως ἀβέβαιον. Φοβοῦμαι ὅτι ἐκεῖ πού ἔφθασαν τά πράγματα καί μέ τήν διαμορφωθεῖσαν ἐν Τουρκίᾳ ψυχολογίαν, μόνον ἡ παρουσία συμμαχικοῦ στόλου εἰς τά ὕδατα τῆς Νήσου θά ἀπετέλει ἀληθές κατευναστικόν. Τοῦτο εἶπον πρό ὀλίγου εἰς τόν κ. Μπρόζιο προσθέτων ὅτι πρός αὐτήν τήν κατεύθυνσιν ἔπρεπε νά στρέψῃ κυρίως τήν προσοχήν, παραλλήλως πρός ὅσα ἔχει νά κάμῃ ἐν Ἀγκύρᾳ.

Εἰς τάς συζητήσεις μας μέ τόν κ. Βάνς καί τάς προτάσεις τάς ὁποίας οὗτος κομίζει πρός τήν τουρκικήν Κυβέρνησιν, προβλέπεται καί μία προϊοῦσα διαμόρφωσις λύσεως εὐρυτέρας μορφῆς διά τό Κυπριακόν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ διάθεσις τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως νά μήν ἀποκρούσῃ ἀπό τῆς πρώτης στιγμῆς τήν ἀπόσυρσιν τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων ἐκ Κύπρου καί ἡ ὑπό τάς προϋποθέσεις τάς τιθεμένας πραγματοποίησις αὐτῆς θά εἶχεν ἀπό τῆς πρώτης στιγμῆς ἕν μέγα ἀγαθόν ἀποτέλεσμα ὅτι θά ἀπαγκίστρωνεν ὁριστικῶς τήν Ἑλλάδα ἀπό τῆς ἐπισφαλοῦς καταστάσεως εἰς τήν ὁποίαν εὑρίσκεται σήμερον νά ἔχῃ ὡς οἰωνεί ὅμηρον ἐν Κύπρῳ μίαν ὁλόκληρον μεραρχίαν, τήν ὁποίαν εἶναι ἀδύνατον νά βοηθήσῃ διά νά ἀπαγκιστρωθῇ εἰς περίπτωσιν κρίσεως, νά ὑφίσταται ὅλας τάς συνεπείας τῶν ἐκρήξεων του κ. Μακαρίου-Γρίβα κ.λ.π. καί νά μήν ἔχῃ τήν δύναμιν πραγματικῶς νά ἐλέγξῃ τάς ἐνεργείας αὐτῶν περιοριζομένη εἰς τό νά ὑφίσταται ἑκάστοτε τάς συνεπείας των. Αὐτό θά ἦτο μία καλή ἀρχή ἡ ὁποία θά μᾶς ὁδηγήσῃ σέ τελείως ἄλλην διαμόρφωσιν τῆς κυπριακῆς μας πολιτικῆς. Πρέπει ὅμως νά ξεπεράσωμεν τόν ἄμεσον κίνδυνον καί εἰς τοῦτο συγκεντρώνονται ὅλαι αἱ προσπάθειαί μου»[30].

24 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1967

Ὁ Κ. Καραμανλῆς δέχεται τήν ἐπίσκεψη τοῦ πρέσβη Θ. Χρηστίδη, ὁ ὁποῖος καί τοῦ μεταφέρει μήνυμα τοῦ ἑνός ἀπό τούς πρωτεργάτες τοῦ πραξικοπήματος, Ν. Μακαρέζου. Τό γεγονός καταγράφει, σέ σχετικό σημειωμά του, ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς:

«Τήν 24η Νοεμβρίου μέ ἐπεσκέφθη ὁ κ. Θ. Χρηστίδης καί μοῦ ἀνακοίνωσε τά κάτωθι:

Ὁ κ. Μακαρέζος τόν ἐκάλεσε, εὑρισκόμενον εἰς Ἀθήνας, τήν 22αν Νοεμβρίου καί ἀφοῦ τοῦ εἶπε ὅτι ὁ μόνος πού δύναται ν' ἀσφαλίση τό μέλλον τῆς Ἑλλάδος εἶναι ὁ κ. Καραμανλῆς, τόν παρεκάλεσε νά μέ ἐρωτήση ἐάν θά ἤθελα νά δώσω συμβουλάς εἰς τήν Κυβέρνησιν ἐπί τῶν κάτωθι θεμάτων:

— Ἐπί τοῦ Κυπριακοῦ.

— Ἐπί τῶν μέτρων τῆς ἐξυγιάνσεως τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας, καί

— Περί τοῦ μεταβατικοῦ σχήματος τό ὁποῖον θά καλύψῃ τόν χρόνον ἀπό τῆς λήξεως τῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ὁμαλότητος —καί τοῦ προσέθεσε ὅτι αὐτή ἡ πρωτοβουλία εἶναι δική του καί ὄχι τῆς Κυβερνήσεως.

Τοῦ ἀπήντησα ὅτι δέν μπορῶ νά δώσω συμβουλάς διότι δέν τούς ἔχω ἐμπιστοσύνην καί διότι εἶναι πλέον ἀργά.

Αὐτή ὑπῆρξεν ἡ πρώτη φορά πού οἱ κινηματίαι ἐζήτησαν τάς συμβουλάς μου»[31].

25 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1967

Ὁ Σάββας Κωνσταντόπουλος, ἐκδότης καί ἀρθρογράφος τοῦ «Ἐλεύθερου Κόσμου», κύριου δημοσιογραφικοῦ βήματος τῶν πραξικοπηματιῶν, ἀπευθύνει στόν Κ. Καραμανλῆ τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή:

Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Εἶχα τήν πρόθεσιν νά σοῦ γνωστοποιήσω τά συμπεράσματά μου ἀπό τήν μέχρι τοῦδε πορείαν τῶν πολιτικῶν μας πραγμάτων μετά τάς ἑορτάς τῶν Χριστουγέννων καί τῆς Πρωτοχρονιᾶς. Τά γεγονότα, ὅμως, προσέλαβαν ἐπιταχυνόμενον ρυθμόν καί μοῦ ἐπιβάλλουν νά ἐπισπεύσω. Βασική μου διάγνωσις εἶναι ὅτι θά πρέπει ἡ ἐπανάστασις νά θεωρηθῆ ὡς οὐσιαστικῶς τερματισθεῖσα. Τό ἐπαναστατικόν καθεστώς ἠμπορεῖ νά διατηρηθῆ ἀκόμη εἰς τήν Ἐξουσίαν ἐπί τι χρονικόν διάστημα. Τοῦτο δέν θά μεταβάλη τήν οὐσίαν τῆς ὑποθέσεως. Ἡ ἐπανάστασις δέν ἔχει πλέον ἀποστολήν. Δέν εἶναι εἰς θέσιν νά βοηθήση τό Ἔθνος καί ἡ διατήρησίς της μόνον ζημίας θά συσσωρεύη.

Δέν χρειάζεται, ὅταν ἀπευθύνεται κανείς πρός ἐσένα, νά ἀναφερθῆ εἰς τό παρελθόν. Ἡ ἐπανάστασις τῆς 21ης Ἀπριλίου ἦτο ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς ζωῆς μας. Ἡ ἀναχαίτισις τοῦ κεντρο-ἀριστεροῦ χειμάρρου, ὁ ὁποῖος ἐντός ὀλίγου θά παρεῖχε εἰς τό κομμουνιστικόν κόμμα τήν δυνατότητα νά ἀποβλέψη ἀμέσως εἰς τήν κατάληψιν τῆς ἐξουσίας, δικαιώνει ἱστορικῶς τήν ἐπαναστατικήν πρωτοβουλίαν τῶν ἀξιωματικῶν. Κατά τό στοιχεῖον τοῦτο ἡ μεταβολή τῆς 21ης Ἀπριλίου ἀπετέλεσε ἀναμφισβητήτως ὑπηρεσίαν πρός τό Ἔθνος. Πέραν αὐτῆς ὑπῆρ-

ξεν ή ἐλπίς ὅτι ἴσως τό νέον καθεστώς κατώρθωνε νά ἐπιλύση μερικά μόνιμα καί ὀργανικά προβλήματα τοῦ τόπου εἰς τρόπον ὥστε νά πραγματοποιηθῆ βῆμα προόδου καί νά διευκολυνθῆ ἡ περαιτέρω ὁμαλοποίησις τοῦ δημοσίου βίου. Κατά τό στοιχεῖον τοῦτο ἡ ἐπανάστασις ἐναυάγησεν.

Ἀναγνωρίζω εἰς τούς πλείστους ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς 21ης Ἀπριλίου ἐντιμότητα προθέσεων καί καλήν θέλησιν. Βεβαίως, μεταξύ τῶν ἐπαναστατῶν, συγκαταλέγονται καί πρόσωπα στερούμενα σοβαρότητος ἤ μειωμένου ἤθους. Ἀλλά αὐτά δέν ἔπαιξαν μέχρι τῆς στιγμῆς ρόλον, εὔχομαι δέ νά μή τό κάνουν μέχρι τέλους. Οἱ κυβερνῶντες στρατιωτικοί, παρά τήν ἐπιθυμίαν τους νά ὁδηγήσουν τήν χώραν ἔξω ἀπό τό τέλμα τῶν ἁμαρτημάτων τοῦ παρελθόντος, δέν ἠδυνήθησαν νά ἀνταποκριθοῦν εἰς τάς ἀπαιτήσεις τῶν περιστάσεων. Εἰς τήν πολιτικήν δέν ἀρκοῦν οἱ ὁραματισμοί καί ἡ αὐτοπεποίθησις. Χρειάζονται καί πολλά ἄλλα. Καί ἀπό αὐτά φαίνεται ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπό τούς πρωτοστατήσαντες εἰς τήν ἐπανάστασιν στεροῦνται παντελῶς.

Ἐπιφυλάσσομαι νά σοῦ ἀναλύσω εἰς ἄλλην ἐπιστολήν λεπτομερέστερον τάς σκέψεις μου. Πρός τό παρόν περιορίζομαι νά μνημονεύσω συνοπτικῶς τά αἴτια τοῦ ναυαγίου τῆς ἐπαναστάσεως.

Πρῶτον: Δέν ἐνεφανίσθη μεταξύ τῶν κυβερνώντων πολιτικόν δαιμόνιον. Οὔτε φαντασία, οὔτε ἱκανότης. Σχεδόν κανείς δέν ἔχει πολιτικά προσόντα. Τοῦτο ἔγινε φανερόν ἀπό τά πρῶτα βήματα τῆς ἐπαναστάσεως καί ἐπεβεβαιώθη ἐν συνεχείᾳ ἀπό σειράν γεγονότων.

Δεύτερον: Ἡ διαχείρισις τοῦ Κυπριακοῦ ἔφερε τό Ἔθνος εἰς τό χεῖλος τῆς ἀβύσσου. Ἦτο ἀσυγχώρητον σφάλμα ἡ συνάντησις τῶν πρωθυπουργῶν Ἑλλάδος καί Τουρκίας εἰς τόν Ἔβρον. Ἀλλά καί ὕστερα ἀπό αὐτήν ἐπηκολούθησε σειρά ἐσφαλμένων χειρισμῶν. (Μετατροπή τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἱερωνύμου εἰς πολιτικήν ἐκδήλωσιν, μετάβασις εἰς Κύπρον τοῦ ἀντιπροέδρου τῆς Κυβερνήσεως καί ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης κ. Σπαντιδάκη, ἐπεισόδια Γρίβα, κ.λ.π.).

Τρίτον: Ἡ ἐπανάστασις εὑρέθη εἰς πλήρη ἀδυναμίαν νά χρησιμοποιήση ἀξιόλογα πρόσωπα εἰς τάς κυβερνητικάς θέσεις. Δέν ἀντιμετώπισε μόνον ἀπροθυμίαν. Δέν εἶχε καί ἡ ἰδία τήν διάθεσιν νά ἀναζητήση τάς ὑπηρεσίας ἱκανῶν καί πεπειραμένων προσωπικοτήτων. Μία μερίς στρατιωτικῶν ἐκήρυσσε ὅτι δέν πρέπει νά ἔλθη ἡ ἐπανάστασις εἰς ἐπαφήν μέ ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι εἶχαν καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἀναμιχθῆ εἰς τόν δημόσιον βίον. Ἔτσι κατέφευγαν εἰς τούς ἀνικάνους ἤ εἰς τούς ἀπείρους.

Τέταρτον: Εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις ἔλειψε δυστυχῶς καί ἡ πλέον στοιχειώδης σοβαρότης. Πανηγυρικῶς ἐξαγγελλόμεναι ἀποφάσεις ἀνεκαλοῦντο. Νόμοι δημοσιευόμενοι εἰς τήν ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως ἀπεσύροντο. Γνωστοποιούμενα μέτρα μετεβάλλοντο ἀπό τῆς μιᾶς στιγμῆς εἰς τήν ἄλλην. Ἀποκορύφωμα ἡ περίπτωσις τοῦ ὑπουργοῦ Ἐργασίας. Ὡρκίσθη ὁ Ι. Ξυδόπουλος. Εὐθύς ἀμέσως ἀντελήφθησαν ὅτι ἔκαμαν λάθος. Καί μετ' ὀλίγας ἡμέρας τόν καθήρεσαν διορισθέντος ἑτέρου προσώπου.

Πέμπτον: Ἡ Κυβέρνησις δέν προχωρεῖ. Ἐκόλλησε ὅπως τό αὐτοκίνητον εἰς τήν λάσπην. Βηματίζει ἐπί τόπου. Εἰς τήν παιδείαν καί τήν διοίκησιν οὐδέν ἐγένετο, παρ' ὅλον ὅτι παρῆλθον ἑπτά μῆνες ἀπό τῆς 21ης Ἀπριλίου. Οὔτε ἐπαναστατικόν μέτρον οὔτε βαθεῖα τομή.

Ἕκτον: Δέν παρουσίασε ἡ ἐπανάστασις ἰδεολογικόν κόσμον. Αἱ διακηρυσσόμεναι ἀπό αὐτήν ἀρχαί εἶναι κοινοτοπίαι καί εὑρίσκονται κάτω ἀπό τό ἐπίπεδον τῆς μορφώσεως καί τῶν σκέψεων τοῦ μέσου ὅρου τῶν πολιτῶν. Τό νέον καθεστώς δέν ὡμίλησεν εἰς τήν ψυχήν τῆς νεολαίας οὔτε ἐθνικῶς οὔτε πολιτικῶς. Καί κανείς δέν γνωρίζει τί εἴδους ἰδεολογικαί ἐπεξεργασίαι συντελοῦνται εἰς τήν συνείδησιν τῆς νέας γενεᾶς.

Ἕβδομον: Λυποῦμαι, τέλος, διότι εἶμαι ὑποχρεωμένος νά μνημονεύσω καί ἕνα ἄλλο ἐκτάκτως λυπηρόν φαινόμενον. Ἐνεφανίσθη καί ἀναπτύσσεται μία νεο-φαυλοκρατία. (Ἀτομικά ρουσφέτια, προσωπικαί ἐξυπηρετήσεις, τακτοποιήσεις συγγενῶν, ἀτομική προβολή, κ.λ.π.).

Θά ἠὐχόμην νά εἶχε ἐπιτύχει ἡ ἐπανάστασις. Ὁ λαός στερεῖται τῶν ἐλευθεριῶν του καί τοῦτο εἶναι βαρύ τίμημα. Ἐάν ἀντιστοίχως εἶχε ὠφεληθῆ τό μέλλον τοῦ τόπου θά ἐλέγαμεν ὅτι ἤξιζε τόν κόπον νά γίνη ἡ ἐπανάστασις.

Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Ἀνακύπτει τό ἐρώτημα τί πρέπει νά γίνη. Βλέπω τό μέλλον ζοφερόν. Εἴτε φθάσωμεν εἰς πόλεμον, εἴτε γίνει συμβιβασμός ὑπό τήν πίεσιν τῶν τουρκικῶν ἀπειλῶν, θά ἐπακολουθήση ἐπικίνδυνος κατάστασις. Χρειάζεται, κατά τήν γνώμην μου, νά ἀρχίση ἀμέσως ἡ προετοιμασία τῆς διαδοχῆς. Εἰς μίαν παλαιοτέραν μου συζήτησιν μέ τόν συνταγματάρχην κ. Γ. Παπαδόπουλον, τοῦ εἶχα ὁμιλήσει εὐθέως. Τοῦ ἀνέπτυξα ὅτι ἐάν διαπιστώση ἀνεπάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως νά φέρη εἰς πέρας τό ἔργον της, ὀφείλει νά συνεργασθῆ εἰς τόν σχεδιασμόν τοῦ διαδόχου σχήματος. Τοῦ ἐξέφρασα τήν πεποίθησίν μου ὅτι τό Ἔθνος ἕνα διαθέτει κεφάλαιον: Τόν Καραμανλῆν. Ἤδη, ἡ πρότασίς μου ἐκείνη κατέστη ἐκ τῶν πραγμάτων κατεπείγουσα ἐθνική ἀνάγκη. Τί πρέπει νά γίνη; Ἐπιβάλλεται ἤ νά κληθῆς ἐσύ νά ἀναλάβης ἀμέσως τήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας ἤ νά ὑπάρξη μία μικτή μεταβατική πολιτικοστρατιωτική Κυβέρνησις ἡ ὁποία ἐντός τακτῆς προθεσμίας νά σοῦ παραδώση τήν Ἐξουσίαν. Ἄλλην λύσιν, ἐννοῶ λύσιν ἐποικοδομητικήν καί ἐθνικῶς συμφέρουσαν, δέν βλέπω. Ἡ προοπτική μου σ' ἔβλεπε πάντοτε εἰς τό βάθος τοῦ ὁρίζοντος. Τώρα τά δεδομένα ἤλλαξαν. Ἡ ἀνάγκη τῆς λύσεως Καραμανλῆ δέν εὑρίσκεται εἰς τό βάθος ἀλλά εἰς τό προσκήνιον. Ἐάν οἱ ὑπεύθυνοι παράγοντες δέν τό ἀντιληφθοῦν θά ζημιώσουν ὁπωσδήποτε τόν τόπον. Μέ ποίαν πρακτικήν διαδικασίαν θά προχωρήσωμεν; Ἐπ' αὐτοῦ θά μοῦ ἐπιτρέψης νά σέ ἀπασχολήσω εἰς ἄλλην ἐπιστολήν»[32].

Ἡ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ εἶχε ἀκολουθήσει χρονικά τούς συχνούς ὑπαινιγμούς τοῦ Σ. Κωνσταντόπουλου στήν ἀνάγκη νά ἐπιζητήσουν οἱ κινηματίες τήν ἐπάνοδο τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ. Σέ ἄρθρο του, στίς 26 Ὀκτωβρίου, ἀφοῦ τόν διαχώριζε ἀπό τήν ΕΡΕ —μετά τή δική του ἀποχώρηση, κατέληγε στό συμπέρασμα ὅτι «μένει μόνον ὁ Καραμανλῆς, ἱκανός νά ὑπηρετήση τό Ἔθνος, ἄν αἱ περιστάσεις τό ὑπαγορεύσουν καί ὁ Λαός τό ζητήση». Μέ ἀφορμή, ἐξάλλου, τό τελευταῖο αὐτό δημοσίευμα, Σουηδή δημοσιογράφος, στή διάρκεια συνεντεύξεως τύπου, εἶχε ρωτήσει τόν ὑπουργό Προεδρίας Γ. Πα-

παδόπουλο, ἄν ἡ «ἐπανάστασις» ἔχει τήν πρόθεση «ὅταν τελειώση τό ἔργο της» νά ἐπαναφέρη τόν Κ. Καραμανλῆ, χωρίς νά δεχτεῖ συγκεκριμένη ἀπάντηση[33].

Ἀπό τήν πλευρά του, ὁ Κ. Καραμανλῆς διασταυρώνοντας τίς ἀπόψεις τοῦ Σ. Κωνσταντόπουλου μέ τίς ἀντίστοιχες πού τοῦ εἶχαν ἐκθέσει οἱ Καρδαμάκης καί Ἀρναούτης, θά ἐπισημάνει τή «διαφορά τῆς εἰκόνος» ἀνάμεσά τους, καταλήγοντας, σύμφωνα μέ μεταγενέστερη παρατήρησή του, στήν ἀκόλουθη διαπίστωση:

«Τό ὀλιγώτερον πού θά ἠμποροῦσα νά συμπεράνω εἶναι, ὅτι ὑπῆρχε ἐπικίνδυνη σύγχυσις στήν ἐκτίμηση καί ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῆς χώρας»[34].

28 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1967

Ὁ Κ. Καραμανλῆς παραχωρεῖ βαρυσήμαντη συνέντευξη πρός τήν ἐφημερίδα «Le Monde».

Τό περιεχόμενο, ὅπως ἀποδόθηκε σέ ἑλληνική μετάφραση, ἀναφέρει τά ἑξῆς:

— Ποίαν γνώμην ἔχετε διά τήν παροῦσαν Κυπριακήν κρίσιν;

«Οἱ κίνδυνοι τούς ὁποίους προκαλεῖ τό κυπριακόν πρόβλημα, εἶναι πολλαπλασίως μεγαλύτεροι ἀπό τάς οὐσιαστικάς του δυσκολίας. Κατά τήν γνώμην μου, ὑπάρχουν ὅλαι αἱ προϋποθέσεις διά ἕναν εἰρηνικόν καί δίκαιον διακανονισμόν τοῦ προβλήματος, δεδομένου ὅτι τά συμφέροντα πού ἑνώνουν τήν Ἑλλάδα καί τήν Τουρκίαν εἶναι πολύ ἰσχυρότερα ἀπό τάς διαφοράς πού ἔχουν ἐπί τῆς Κύπρου. Οἱ Τοῦρκοι γνωρίζουν ὅτι ἡ φυσική λύσις τοῦ προβλήματος εἶναι ἡ Ἕνωσις ὅπως γνωρίζουν καί οἱ Ἕλληνες, ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά πραγματοποιηθῆ ἡ Ἕνωσις χωρίς λογικάς παραχωρήσεις πρός τούς Τούρκους. Παρά ταῦτα κατέστησαν τό πρόβλημα ἄλυτον διότι διέπραξαν τό σφάλμα νά τό μεταβάλλουν εἰς θέμα ἐσωτερικῆς πολιτικῆς καί νά γίνουν αἰχμάλωτοι τῶν φανατισμῶν πού προκάλεσαν».

— Πῶς κρίνετε ὑπό τό φῶς τῶν τελευταίων γεγονότων, τάς συμφωνίας Ζυρίχης καί Λονδίνου;

«Αἱ συμφωνίαι ἐκεῖναι τίς ὁποῖες ὑπέγραψα ἐν πλήρει ὁμοφωνία μέ τόν Μακάριον, ἔχουν τά ἀσθενῆ σημεῖα τους. Καί φυσικόν ἦτο νά ἔχουν ἐφ' ὅσον ὑπεγράφησαν μέσα σέ ἕνα κλῖμα ἐθνικοῦ φανατισμοῦ καί ἀμοιβαίας δυσπιστίας. Εἶχαν ὅμως καί μεγάλα πλεονεκτήματα:
1. Ἀπέτρεψαν τόν πόλεμον, ὁ ὁποῖος ἠπειλεῖτο τότε. 2. Κατέστησαν τήν Κύπρον, μετά μακραίωνα δουλείαν, ἐλεύθερον καί 3. Ἐπέτρεπαν τήν πλήρη ἀποκατάστασιν τῆς ἑλληνοτουρκικῆς φιλίας, πρᾶγμα πού θά διευκόλυνε, κατά τήν διαδρομήν τοῦ χρόνου τήν ἤρεμον ἀναζήτησιν τῆς ὁριστικῆς λύσεως τοῦ προβλήματος.
Τούτων δοθέντων, εἶναι μέγα ἀτύχημα ὅτι κατά τά τελευταῖα ἔτη ἀναθερμάνθη καί πάλιν τό θέμα μέ ἀποτέλεσμα νά ὀπισθοδρομήση ἐπικινδύνως».

— Τί συμβουλεύετε διά τήν ἔξοδον ἐκ τῆς παρούσης κρίσεως;

«Δέν εἶμαι ἐνημερωμένος ἐπί τῶν τελευταίων ἐξελίξεων καί δέν θά ἠδυνάμην νά ὑποδείξω λύσεις χωρίς τόν κίνδυνον νά ἐπαυξήσω τάς δυσχερείας. Ἐκεῖνο, ὅμως, τό ὁποῖον θά συνεβούλευα εἶναι ψυχραιμία καί σύνεσις καί ἰδιαιτέρως εἰς τούς Τούρκους, νά ἀποφύγουν τάς ὑπερβολάς καί πρό παντός τήν βία, διά νά μή μεταμελῶνται εἴτε ὡς νικηταί εἴτε ὡς ἡττημένοι. Διότι εἶναι προφανές ὅτι πιστεύουν πώς δύνανται νά ἐπωφεληθοῦν τῆς ὑφισταμένης σήμερον ἐν Ἑλλάδι ἀνωμαλίας. Πιστεύω ἐπίσης, ὅτι ἀπό ἑλληνικῆς πλευρᾶς τό Κυπριακόν εἶναι συνάρτησις τοῦ γενικωτέρου προβλήματος τῆς χώρας καί ὅτι ἐπιβάλλεται ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἔγκαιρος ἀποχώρησις τῆς ἐπαναστατικῆς Κυβερνήσεως ἀπό τήν ἐξουσίαν».

— Πῶς καί διατί ἔγινε ἡ ἐπανάστασις ἐν Ἑλλάδι;

«Διότι ὑπῆρξαν ὡρισμένοι φιλόδοξοι ἀξιωματικοί καί διότι εἶχε χρεωκοπήσει ἡ Δημοκρατία. Ἐάν ἔλειπε τό ἕνα ἀπό τά δύο, δέν θά εἶχε γίνει τό πραξικόπημα. Γιατί κανείς δέν ἠμπορεῖ νά ἀνατρέψη ἕνα ὑγιές πολίτευμα. Πεῖρα αἰώνων καί ὅλοι οἱ πολιτικοί φιλόσοφοι μᾶς ἐδίδαξαν ὅτι ἡ τυραννία εἶναι ἡ μοιραία συνέπεια τοῦ ἐκφυλισμοῦ τῆς Δημοκρατίας. Θά ἠμποροῦσε κανείς νά πῆ ὅτι ἡ Δημοκρατία ἐδολοφονήθη ἐν Ἑλλάδι ὑπό καθεστώς ἐλευθερίας καί ὅτι οἱ συνταγματάρχαι τῆς κατάφεραν ἁπλῶς τήν χαριστικήν βολήν».

— Ἠδύνατο κατά τήν γνώμην σας νά ἀποτραπῆ τό πραξικόπημα;

«Ἀσφαλῶς ναί, ἐφ' ὅσον ὅλοι τό ἔβλεπαν ἐρχόμενον. Καί ὄχι μόνον δέν προσεπάθησαν νά τό ἀνατρέψουν ἀλλά τυφλωμένοι ἀπό τά πάθη των τό προκαλοῦσαν, ὅταν δέν τό ἐνεθάρρυναν. Ἐάν ἐπί παραδείγματι, τά κόμματα ἔκαναν κάτι ἀνάλογον μέ αὐτό πού ἔγινε εἰς τήν Γαλλίαν τό 1958, ὄχι μόνον θά ἀπέτρεπον τό πραξικόπημα ἀλλά θά διευκόλυναν καί τόν ἐκσυγχρονισμόν τῆς δημοσίας μας ζωῆς, ἄνευ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀδύνατος ἡ λειτουργία τῆς Δημοκρατίας ἐν Ἑλλάδι».

— Ὑπῆρχε κατά τήν γνώμην σας ὁ κίνδυνος τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ κομμουνισμοῦ ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ ἐπαναστάται;

«Δέν γνωρίζω ἐάν ὑπῆρχε καί εἰς ποίαν ἔκτασιν ὁ κίνδυνος αὐτός. Γνωρίζω ὅμως, ὅτι ὑπῆρχεν κάτι χειρότερον: ἡ πολιτική καί ἠθική ἀναρχία. Καί ὅτι ἡ χώρα συγκλονιζομένη ἀπό ἄγρια πολιτικά πάθη ἐφέρετο πρός ἐμφύλιον σπαραγμόν. Αὐτό τό συνομολογοῦν ἤδη ὅλοι οἱ Ἕλληνες καί ὅταν ἀκόμη διαφωνοῦν ὡς πρός τούς ὑπευθύνους».

— Ποῖοι εἶναι κατά τήν γνώμην σας οἱ ὑπεύθυνοι διά τήν πτῶσιν τῆς Δημοκρατίας ἐν Ἑλλάδι;

«Κανείς καί ὅλοι. Κατά τήν διάρκειαν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Ταλεϋράνδος ἀπολογούμενος διά μιάν ἀντικαθεστωτικήν ἐνέργειάν του, εἶπε τά ἑξῆς: "Ἡ σύγχυσις καί τά πάθη κατά τάς ἡμέρας ἐκείνας ἦσαν τόσο ἔντονα ὥστε οὐδείς Γάλλος ἦτο ὑπεύθυνος διά τάς πράξεις του".
Θά ἠμποροῦσε νά λεχθῆ τό αὐτό διά τήν προκειμένην περίπτωσιν μέ τήν προσθήκην ὅτι περισσότερον ὑπεύθυνοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι διήγειραν τά πάθη».

— Εἰς τήν Ἑλλάδα καταλογίζουν καί εἰς ἐσᾶς εὐθύνας. Πολλοί ἰσχυρίζονται ὅτι δέν θά εἶχε γίνει τό πραξικόπημα ἄν εἴχατε δεχθῆ νά κατέλθετε εἰς τάς προκηρυχθείσας ἐκλογάς ἐπί κεφαλῆς τοῦ Ἐθνικοῦ μετώπου τό ὁποῖον ἐπρότειναν νά συγκροτήσουν ἡ ΕΡΕ, οἱ Προοδευτικοί καί οἱ ἀποστάται;

«Ἴσως ναί, ἴσως ὄχι. Πάντως δέν ἀπεδέχθην τήν πρότασιν αὐτήν καί διότι δέν ἤθελα νά ἐπανέλθω εἰς τήν πολιτικήν ἀλλά καί διότι εἶχα τήν πεποίθησιν ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά λειτουργήση ἡ Δημοκρατία ἐν Ἑλλάδι ἄν δέν ἀναμορφωθῆ. Εἰς τήν πεποίθησίν μου ἄλλωστε αὐτήν ὀφείλεται καί ἡ ἀποχώρησίς μου ἀπό τήν πολιτικήν μετά τήν ἀποτυχίαν τῶν προσπαθειῶν μου ὅπως ἐκσυγχρονίσω τόν δημόσιον βίον τῆς χώρας».

— Πῶς κρίνετε τήν παροῦσαν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν;

«Δύσκολον καί ἐπικίνδυνον. Καί δύσκολον μέν διότι ὑπάρχει μόνον τό ὀξύ καί ἄμεσον πρόβλημα τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν ἐπαναστατῶν ἐκ τῆς ἐξουσίας. Ὑπάρχει τό ἐξ ἴσου σοβαρόν πρόβλημα τῆς δημιουργίας προϋποθέσεων διά τήν ἀκίνδυνον ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος. Διότι δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐπάνοδος εἰς τήν πρό τοῦ πραξικοπήματος κατάστασιν δέν θά ἐσήμαινε παρά ἀλλαγήν μορφῆς ἀνωμαλίας. Ἀνησυχῶ ὡς ἐκ τούτου ὅταν βλέπω ὅτι ἡ προσπάθεια πρός ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐπαναστατῶν δέν συνοδεύεται καί ἀπό τήν φροντίδα διά τήν θεραπείαν τῶν αἰτίων τά ὁποῖα ὡδήγησαν εἰς τήν πτῶσιν τῆς Δημοκρατίας.

Ἐπικίνδυνος δέ διότι ἄν παραταθῆ ὑπερμέτρως ἡ παροῦσα κατάστασις καί δέν ἔχει προγραμματισθῆ μέ σύνεση καί τόλμη ἡ ἀποκατάσταση τῆς ὁμαλότητος, ὑπάρχει κίνδυνος νά καταλήξωμεν εἰς τόν κομμουνισμόν. Καί ὁ κίνδυνος αὐτός δέν εἶναι θεωρητικός ἐάν ληφθῆ ὑπ' ὄψη ὅτι ἡ Ἑλλάς ὑπῆρξεν δύο φοράς τό Βιετνάμ τῆς Εὐρώπης. Τό γεγονός δέ αὐτό ὀφείλουν νά μή τό λησμονοῦν ὅσοι ἐνδιαφέρονται εἰλικρινῶς διά τήν Ἑλληνικήν Δημοκρατίαν. Δέν εἶναι ἐξ ἄλλου μικρότεροι οἱ ἐξωτερικοί κίνδυνοι εἰς τούς ὁποίους εἶναι ἐκτεθειμένη ἡ χώρα λόγω τῆς διεθνοῦς ἀπομονώσεώς της, ἐν συναρτήσει μέ τήν κρίσιμον γεωπολιτικήν της θέσιν. Πρόσφατον παράδειγμα τό Κυπριακόν».

— Θεωρεῖτε εἰλικρινῆ τήν δήλωσιν τῶν ἐπαναστατῶν ὅτι ἔχουν τήν πρόθεσιν νά ἀποκαταστήσουν τήν Δημοκρατίαν;

«Δυστυχῶς ὄχι. Καί θά ἠὐχόμην νά διαψευσθῶ ἀπό τά πράγματα. Τόν παρελθόντα Ἰούνιον εἶχα ἀπευθύνει ἐπιστολήν πρός τόν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως εἰς τήν ὁποίαν ἐξέθετα τάς ἀνησυχίας μου διά τήν ἐξέλιξιν τῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως. Εἶχα μορφώσει ἔκτοτε τήν γνώμην ὅτι οἱ ἐπαναστάται καταληφθέντες ἀπό τόν πειρασμόν νά μετατρέψουν εἰς καθεστώς τήν ἐπανάστασιν ἀπώλεσαν τήν ἱκανότητα νά συλλάβουν ὀρθῶς τήν ἀποστολήν των. Καί ὁ μέν πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως μοῦ ἀπήντησε κατά τό μᾶλλον καί ἧττον καθησυχαστικῶς. Αἱ σημειωθεῖσαι ὅμως ἔκτοτε ἐξελίξεις ἐνίσχυσαν τάς ἀνησυχίας μου ἀντί νά τάς κατασιγάσουν. Ἡ προσπάθεια τῶν ἐπαναστατῶν νά θέσουν ὑπό τόν ἔλεγχόν των τό Στράτευμα, ἡ συνεχής ἀντιδικία των μέ τό Στέμμα, φορέα ἐν τούτοις τῆς πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ὁμαλότητος. Ἡ κατασυκοφάντησις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἐν τῷ συνόλῳ του, ἐν συνδυασμῷ μέ τήν καταδημαγώγησιν τῆς κοινῆς γνώμης. Καί τέλος, αἱ ἐξωφρενικαί, ὅπως πληροφοροῦμαι, ἀντιλήψεις των περί τοῦ νέου Συντάγματος ὁδηγοῦν εἰς τό ἀσφαλές συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀποκατάστασις τῆς ὁμαλότητος δέν εὑρίσκεται εἰς τάς προθέσεις τῶν ἐπαναστατῶν».

— Ποία εἶναι ἡ γνώμη σας διά τήν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος, τήν ὁποίαν ἐπηγγέλθη ἡ Κυβέρνησις;

«Μία ἀπό τάς αἰτίας τῆς πολιτικῆς ἀσταθείας ἐν Ἑλλάδι εἶναι καί ἡ ἀτέλεια τοῦ Συντάγματος τό ὁποῖον παραβιάζεται ἀπροσχηματίστως καί ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν. Ἡ ἔλλειψις δέ αὕτη καθίσταται περισσότερον αἰσθητή ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ χώρα στερεῖται ὑγιοῦς πολιτικῆς διαρθρώσεως καί διότι τά πάθη κυριαρχοῦν εἰς τήν πολιτικήν μας ζωήν.

Ἔχων τήν πεποίθησιν, ὅπως εἶπα καί εἰς τήν Βουλήν, ὅτι ὁ μή ἐκσυγχρονισμός τοῦ Συντάγματος θά ὁδηγοῦσε εἰς τήν κατάρρευσιν τῆς Δημοκρατίας, κατέθεσα τόν Φεβρουάριον τοῦ '63, πρότασιν ἀναθεωρήσεώς του. Ἐάν οἱ ἀντίπαλοί μου δέν ἐματαίωναν ἐξ ἀντιδράσεως τήν προσπάθειάν μου ἐκείνην, δέν θά εὑρίσκοντο οὔτε αὐτοί εἰς τήν φυλακήν, οὔτε οἱ Συνταγματάρχαι εἰς τήν ἐξουσίαν.

Ἤδη, μετά τόν πολιτικόν ἐκτραχηλισμόν τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναθεωρήσεως ἔγινε περισσότερον ἐπιτακτική. Τό Σύνταγμά μας, τό ὁποῖον πιθηκίζει ἀντιγράφον ξένους θεσμούς καί κατά προτίμησιν ἐκείνους οἱ ὁποῖοι διευκολύνουν τήν ὑπονόμευσιν τῆς Δημοκρατίας, θά πρέπει νά προσαρμοσθῆ εἰς τάς ἑλληνικάς συνθήκας: πολιτικάς, κοινωνικάς καί οἰκονομικάς. Διότι εἰς τήν διαφοροποίησιν καί τήν προσαρμογήν εὑρίσκεται τό μυστικόν τῆς ἐπιβιώσεως τῆς συγχρόνου Δημοκρατίας. Καί δέν θά ἀπετέλει ἡ Δημοκρατία μειοψηφίαν εἰς τόν σημερινόν κόσμον, ἐάν ἡ ἀλήθεια αὐτή εἶχε διεθνῶς συνειδητοποιηθῆ.

Τό νέον Σύνταγμα θά πρέπει νά ἀντιδιαρθρώση τούς θεσμούς τῆς χώρας, νά ἐξασφαλίση τήν ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν αὐτῶν καί νά κατοχυρώση τήν κυριαρχίαν καί τά συμφέροντα τοῦ λαοῦ μας. Διότι εἰς τήν Ἑλλάδα ἡ πολιτική καί οἰκονομική ἀσυδοσία τῶν ὀλίγων καταστρέφει τήν ἐλευθερίαν καί τήν εὐτυχίαν τῶν πολλῶν.

Ἐν ὀλίγοις, εἶναι ἀνάγκη ὕστερα ἀπό τόσας θυσίας καί τόσας δοκιμασίας νά ταυτίσωμεν τήν δημοσίαν μας ζωήν μέ τήν ἑλληνικήν πραγματικότητα, τόσον ἀπό ἀπόψεως θεσμῶν ὅσον καί ἀπό ἀπόψεως ἠθῶν πολιτικῶν».

— Πῶς νομίζετε ὅτι θά ἠμποροῦσε νά ἐξέλθη ἡ Ἑλλάς ἀπό τήν παροῦσαν ἀνωμαλίαν;

«Διά τῆς ἀποχωρήσεως τῶν ἐπαναστατῶν ἀπό τήν ἐξουσίαν. Θά ἔπρεπε νά εἶχαν ἤδη πεισθῆ μετά ἑξάμηνον πεῖρα, ὅτι οὔτε τήν ἐπανάστασιν δύνανται νά μεταβάλλουν εἰς καθεστώς, ἀλλά καί οὔτε νά δημιουργήσουν λόγω τῆς δυσπιστίας πού προκαλοῦν, τάς προϋποθέσεις τῆς ἀκινδύνου ἐπανόδου εἰς τήν ὁμαλότητα. Οὔτε καί δύνανται νά καταρτίσουν, ὅπως πληροφοροῦμαι, Σύνταγμα, κατ' οὐσίαν ἀντιδημοκρατικόν. Σύνταγμα, δηλαδή, τό ὁποῖον θά τούς ἐπιτρέπη νά ἐλέγχουν τήν πολιτική ζωήν τοῦ τόπου καί μετά τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος. Διότι ἐάν τό ἐπεχείρουν θά δημιουργήσουν ἀδιέξοδον ἐκρηκτικό καί δι' αὐτούς καί διά τήν χώραν. Οἱ πρωτοστατήσαντες εἰς τήν ἐπανάστασιν θά ἀπέφευγαν ἀσφαλῶς, τούς πειρασμούς

Ἀδιάπτωτη ἐκδήλωση ἐνδιαφέροντος γιά τήν Ἑλλάδα.

αὐτούς, ἐάν ἐκτός τοῦ Μαλαπάρτε ἐμελετοῦσαν καί τόν Πλάτωνα καί τόν 'Αριστοτέλη. Καί εἶχαν πρός τοῦτο καί χρήσιμα ἱστορικά προηγούμενα.

Εἶναι καιρός, ὅμως, νά ἀντιληφθοῦν τάς ἀληθείας αὐτάς καί νά θέσουν τέρμα εἰς τούς πειραματισμούς των, δεδομένου ὅτι πλησιάζουν τό point of no return καί νά ἀνοίξουν διά τῆς ἀποχωρήσεώς των καί τῆς ἀποδεσμεύσεως τοῦ Στέμματος τήν διαδικασίαν τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ὁμαλότητος. Διά τοῦ τρόπου αὐτοῦ θά δύνανται νά ἔχουν τουλάχιστον τήν ἱκανοποίησιν ὅτι εἰς τό ἀντιστάθμισμα τῆς ἐκτροπῆς προσέφεραν εἰς τήν χώραν τήν εὐκαιρίαν νά ἐκσυγχρονίση τούς θεσμούς της καί νά ἀναδιαρθρώση τήν πολιτικήν της ζωήν».

— 'Εάν οἱ ἐπαναστάται δέν ἀποχωρήσουν οἰκειοθελῶς ἀπό τήν ἐξουσίαν, τί φρονεῖτε ὅτι πρέπει νά γίνη;

«Θά προτιμοῦσα νά μήν ἀπαντήσω εἰς τήν ἐρώτησιν αὐτήν, ἐφ' ὅσον διατηρῶ τήν ἐλπίδα ὅτι οἱ πρωτοστατήσαντες εἰς τήν ἐπανάστασιν θά ἀντιληφθοῦν τό καθῆκον των καί θά διευκολύνουν τήν ἀβίαστον ἐπάνοδον εἰς τήν ὁμαλότητα.

'Ημπορῶ ὅμως, νά σᾶς βεβαιώνω ὅτι δέν θά ἐπιτραπῆ νά ἐγκαθιδρυθῆ οἱασδήποτε μορφῆς δικτατορία ἐν 'Ελλάδι».

— Ποία θά πρέπει νά εἶναι κατά τήν γνώμην σας ἡ διαδικασία διά τήν ἐπάνοδον εἰς τήν ὁμαλότητα μετά τήν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐπαναστατῶν;

«Αὐτό, κατά τήν γνώμην μου, εἶναι τό δυσκολότερον μέρος τῆς ἐπιχειρήσεως, διότι ἀφορᾶ τό οὐσιαστικόν καί μόνιμον πρόβλημα τῆς 'Ελλάδος. 'Η 'Ελληνική Δημοκρατία ὑπῆρξεν, ὡς γνωστόν, πάντοτε ἀσταθής. 'Εάν φυλλομετρήση κανείς τήν ἱστορίαν τῆς συγχρόνου 'Ελλάδος, θά διαπιστώση, ὅτι ὑπῆρξαν φωτεινά διαλείμματα αἱ περίοδοι τῆς δημοκρατικῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας. 'Εάν ἀπό τήν δοκιμασίαν τήν ὁποίαν ὑφίσταται σήμερον δέν ἐξέλθη ἡ Δημοκρατία ὑγιεστέρα, δέν θά ἀπαλλαγῆ ἡ 'Ελλάς ἀπό τό δραματικόν δίλημμα: κομμουνισμός ἤ δικτατορία. 'Η παροῦσα ἀνωμαλία δημιουργεῖ τήν ἀνάγκην, ἀλλά προσφέρει καί τήν εὐκαιρίαν τῆς ἀνασυντάξεως τῆς 'Ελληνικῆς Δημοκρατίας. Θά πρέπει, συνεπῶς, τήν σημερινήν Κυβέρνησιν νά διαδεχθῆ μία συνετή, ἔντιμος καί ἰσχυρά Κυβέρνησις, ἡ ὁποία, ἀσκοῦσα ἐκτάκτους ἐξουσίας καί ἐντός εὐλόγου χρόνου νά δημιουργήση τάς συνθήκας πού θά ἐπιτρέψουν νά λειτουργήση ἡ Δημοκρατία ἐν 'Ελλάδι καί νά προοδεύση ἡ χώρα ἐν ἀσφαλεία: Καί συγκεκριμένως:

1. Νά κατασιγάση τά πάθη καί νά δημιουργήση τάς οὐσιαστικάς καί ψυχολογικάς προϋποθέσεις πού θά ἐπιτρέψουν τήν ἀναδιάρθρωσιν καί τόν ἐκσυγχρονισμόν τῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς μας ζωῆς.

2. Νά καταρτίση νέον Σύνταγμα τό ὁποῖον νά εἶναι αὐστηρόν, χωρίς ὅμως νά εἶναι ἀντιδημοκρατικόν. Νά καθιερώνη, δηλαδή, τήν κυβερνουμένην ἀντί τῆς κυβερνώσης δημοκρατίας.

3. Νά ἀναδιαρθρώση τήν διοίκησιν καί τήν παιδείαν αἱ ὁποῖαι κακοποιηθεῖσαι τόσον ἀπό τήν ἐπανάστασιν ὅσον καί ἀπό τάς προηγηθείσας αὐτῆς Κυβερνήσεις, εὑρίσκονται εἰς κατάστασιν ἀποσυνθέσεως.

4. Νά ἐξυγιάνη διά ριζικῶν καί ἀντιδημοτικῶν μέτρων τήν οἰκονομίαν τῆς χώρας ἀπό τήν ἀνάπτυξιν τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται ἡ ὑλική καί ἠθική πρόοδος τοῦ Ἔθνους. Διά νά ἐκτιμηθῆ δέ ἡ ἀνάγκη αὐτή ἀρκεῖ νά σημειωθῆ ὅτι αἱ καταναλωτικαί δαπάναι τοῦ προϋπολογισμοῦ ηὐξήθησαν κατά τήν τελευταίαν τριετίαν κατά 103%.

5. Νά ἀποκαταστήση τήν πειθαρχίαν εἰς τό Στράτευμα καθώς καί τό γόητρον τῆς χώρας, τό ὁποῖον κατά τά τελευταῖα ἔτη ὑπέστη ἀληθῆ καταρράκωσιν.

6. Νά λύση ἤ νά θέση ὑπό ἔλεγχον τό Κυπριακόν, τό ὁποῖον ἀκαίρως καί ἀδεξίως ἀνακινηθέν, ἀπειλεῖ μονίμως τήν γαλήνην τῆς χώρας.

Καί τέλος, νά διεξαγάγη δημοψήφισμα καί ἐν συνεχείᾳ ἐκλογάς πού θά ἐπιτρέψουν εἰς τόν λαόν νά ἀξιοποιήση τήν πεῖραν πού ἀπέκτησε καί νά καταστήση τάς ἀνωτέρω μεταρρυθμίσεις ἀφετηρίαν μιᾶς νέας πολιτικῆς ζωῆς, προοδευτικῆς καί ἀπηλλαγμένης ἀπό τάς προκαταλήψεις τοῦ παρελθόντος».

Σέ παράλληλη δήλωσή του σέ ἀπάντηση σχετικοῦ ἐρωτήματος τῶν «Times», ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε τονίσει, τήν ἴδια ἡμέρα:

«Κατ' ἀρχήν εἶμαι κατά τῆς παρεμβάσεως εἰς τάς ἐσωτερικάς μας ὑποθέσεις. Σήμερον ὅμως ὅταν ἡ χώρα μου πάσχη ἀπό βαθεῖαν ἐσωτερικήν καί ἐξωτερικήν κρίσιν, ἡ ὑποστήριξις τῶν φίλων καί τῶν συμμάχων της, καί ἰδιαιτέρως τῆς Μεγάλης Βρετανίας θά ἦτο πλέον ἤ πολύτιμος».

Σέ ἀναζήτηση τῶν συγκεκριμένων λόγων πού ὑπαγόρευσαν τήν παρέμβαση τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὀφείλει πρωταρχικά νά ἐπισημανθεῖ ἡ δυσμενής ἐξέλιξη τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος τῆς Κύπρου καί ἡ ἀδυναμία τοῦ καθεστῶτος τῶν 'Αθηνῶν νά ἀντιμετωπίσει τό ἐθνικό θέμα μέ τήν ἐπιβεβλημένη σοβαρότητα καί ὑπευθυνότητα. 'Η ἐπίμονη ἀναφορά του στό Κυπριακό ἐδραζόταν, εἰδικότερα, στήν ὑπογράμμιση τῆς κοινότητας τῶν γενικότερων συμφερόντων τῆς 'Ελλάδος καί τῆς Τουρκίας καί τῆς ἀνάγκης νά ὑπερκεραστεῖ ἡ ὀξύτητα στίς σχέσεις τῶν δύο χωρῶν καί νά καταδικαστεῖ ἐνδεχόμενη προσφυγή τῆς Τουρκίας στή βία. Εἶναι φανερό, ὅπως προκύπτει ἀπό τίς γνωστές ἤδη πηγές, ὅτι ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν ἦταν σέ θέση, ἀπό τό ἐξωτερικό καί κάτω ἀπό τίς τότε πολιτικές συνθῆκες, νά διαδραματίσει ἐνεργότερο ρόλο στήν ἀντιμετώπιση τῆς ἐθνικῆς κρίσεως. Ὅταν, ἐντούτοις, στίς 30 Νοεμβρίου τόν ἐπισκεφθεῖ ὁ πρεσβευτής Μάινορ μέ ἐντολή τοῦ Σταίητ Ντηπάρτμεντ, δέν θά παραλείψει νά τονίσει ὅτι γιά τούς 'Αμερικανούς ἐκεῖνο πού προέχει εἶναι νά περιστείλουν τήν τουρκική ἐπιθετικότητα[35].

Στούς ἐθνικούς λόγους πού ὑπαγόρευσαν τίς βαρυσήμαντες δηλώσεις του, θά ἀναφερθεῖ ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς στίς μεταγενέστερα ὑπαγορευμένες σημειώσεις του:

«Προηγουμένως, καί συγκεκριμένως τήν 27ην Νοεμβρίου, ἐπληροφορούμην ἀπό ὑπεύθυνον πηγήν

τοῦ ΝΑΤΟ καί ἀπό Ἕλληνα στρατηγόν, ὅτι ἡ ἐπαναστατική ἐπιτροπή κατά πλειοψηφίαν ἦτο ὑπέρ τοῦ πολέμου καί διά λόγους γοήτρου, ἀλλά καί διότι ἐν τῇ ἐξαλλοσύνῃ των ἐπίστευαν ὅτι θά κατελάμβαναν τήν Πόλιν.

Εἶναι περιττόν νά τονίσω, ὅτι ἡ ἀναμέτρησις μέ τήν Τουρκίαν ἦτο ἀδύνατος, ὄχι μόνον λόγῳ τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς της, ἀλλά λόγῳ τῶν γεωγραφικῶν της πλεονεκτημάτων. Ἀλλά καί πέραν αὐτοῦ ἐμειονεκτούσαμε ἔναντι τῆς Τουρκίας καί ἠθικῶς, διότι εἰς τήν ἐχθρότητα τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης γιά τό καθεστώς τῶν Ἀθηνῶν προσετίθετο καί ἡ πεποίθησις ὅτι ὑπεύθυνοι γιά τήν κρίσιν ἦσαν οἱ Ἕλληνες.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς ἔκρινα ὅτι ἦτο καθῆκον μου νά ἐπέμβω τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ἐπίστευα, ὅτι λόγῳ τῆς κρίσεως ἀκριβῶς, ἡ κυβερνητική ἀλλαγή ὄχι μόνον ἐπεβάλλετο ἐθνικῶς, ἀλλά καί διευκολύνετο πολιτικῶς»[36].

Πέρα, πράγματι, ἀπό τούς συγκεκριμένους ἐθνικούς λόγους πού τήν ἐπέβαλαν, ὁ Κ. Καραμανλῆς διεῖδε στήν παρέμβασή του καί τό μέσο γιά τήν ἐνίσχυση τῶν ἐσωτερικῶν παραγόντων πού διέθεταν τή δύναμη νά ἀνατρέψουν τό καθεστώς τῶν Συνταγματαρχῶν. Ἡ πρόκληση ἐθνικῆς κρίσεως καί ἡ μοιραία μετάπτωση τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος σέ θέση ἀδυναμίας καί ἀμηχανίας ἔδινε στό βασιλέα —σύμφωνα μέ τήν ἄποψή του— τήν εὐκαιρία νά ἀναλάβει δραστική πρωτοβουλία γιά τήν ἀπομάκρυνση τῶν πραξικοπηματιῶν ἀπό τήν ἐξουσία. Παράλληλα, τέλος, μέ κάθε ἄμεση σκοπιμότητα, οἱ δημόσιες δηλώσεις του, στίς 28 Νοεμβρίου, πρόσφεραν στόν ἱδρυτή τῆς ΕΡΕ τή δυνατότητα νά καθορίσει μέ καθαρότητα καί σαφήνεια τή θέση του ἀπέναντι στό ἐσωτερικό πρόβλημα τῆς χώρας. Ἡ σιωπή του ἔκτοτε, γιά μία περίπου διετία, συνεχόταν μέ τήν πεποίθηση ὅτι μέ τίς δηλώσεις τοῦ 1967 εἶχε κάμει γνωστές τίς ἀπόψεις καί σαφεῖς τίς ὑποδείξεις του. *«Εἶχα συστήσει ἐπιμόνως στόν βασιλέα* —γράφει στόν Κ. Τσάτσο στίς 24 Ἰανουαρίου 1968— *νά ὀργανώση καί ἐξαντλήση τό στάδιο τοῦ πειθαναγκασμοῦ, πρίν χρησιμοποιήση τήν βίαν καί ὅτι στό πλαίσιο τῆς προσπαθείας αὐτῆς ἐγένετο καί ἡ συνέντευξίς μου τοῦ Νοεμβρίου»*[37]. Καί σέ μεταγενέστερη ἐπιστολή πρός τόν Ἀχιλλέα Καραμανλῆ, θά παρατηρήσει:

«Μοῦ γράφετε ὅτι παρεξηγεῖται ἡ σιωπή μου. Καί ὅμως τήν θέσιν μου καί ἀπέναντι τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος καί ἀπέναντι τοῦ παγίου πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας τήν καθώριζα σαφῶς τόν περασμένον Νοέμβριον. Καί ἐφ' ὅσον δέν τήν ἄλλαξα σημαίνει ὅτι ἰσχύει. Οἱ Ἕλληνες, ἄν πράγματι ζητοῦσαν λύσιν στό πρόβλημά τους, δέν εἶχαν παρά τήν θέσιν ἐκείνην νά κάμουν σημαίαν τους. Ἀντ' αὐτοῦ ἐπιδίδονται εἰς κουτσομπολιά καί ἔχουν ἀξίωσιν ἀπό μένα νά ὁμιλῶ διά νά τούς διασκεδάζω...»[38].

Ἡ ἀντίδραση τῶν πραξικοπηματιῶν στίς δηλώσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἐκδηλώθηκε μέ τρόπο βίαιο καί προκλητικό. Ἐνδεικτικό εἶναι τό κείμενο τοῦ σχετικοῦ κυβερνητικοῦ ἀνακοινωθέντος:

«Ἡ συνέντευξις τοῦ κ. Καραμανλῆ, τῆς 29ης Νοεμβρίου, πρός τήν ἔγκυρον γαλλικήν ἐφημερίαν "Le Monde" περιέχει δύο ἐθνικῶς ἀπαραδέκτους πράξεις. Ἡ πρώτη ἐθνικῶς ἀπαράδεκτος πρᾶξις του ἦτο ἡ ἐπιλογή τοῦ χρόνου. Ἐπέλεξεν οὗτος τήν κρισιμωτέραν στιγμήν τοῦ ἔθνους διά νά ἐπιτεθῇ κατά τῆς Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως —τῆς οἱασδήποτε ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

Τήν στιγμήν κατά τήν ὁποίαν ὁ τελευταῖος τῶν Ἑλλήνων ἀπαιτοῦσε χαλυβδίνην ἑνότητα τοῦ Ἔθνους, ὁ πρώην πολιτικός ἡγέτης ἐκήρυσσε διχασμόν.

Ἡ δευτέρα ἐθνικῶς ἀπαράδεκτος πρᾶξις τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀφορᾶ εἰς αὐτό τοῦτο τό περιεχόμενον τῶν ἀπόψεών του ἐπί τοῦ Κυπριακοῦ: Εἶπεν: "Εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τήν Ἑλλάδα, τό πρόβλημα τῆς Κύπρου εἶναι συνυφασμένον μέ τό πολιτικόν της πρόβλημα. Ἐκεῖνο τό ὁποῖον ἐπιβάλλεται εἶναι ἡ ἀποχώρησις τῆς Κυβερνήσεως τῶν πραξικοπηματιῶν".

Ποῖοι εἶναι οἱ πραξικοπηματίαι, ὡς τούς ἐχαρακτήρισεν, εἶναι μία ἄλλη ἱστορία εἰς τήν ὁποίαν δέν ἀναφερόμεθα ἐπί τοῦ παρόντος. Ἡ φράσις ὅμως αὕτη λεχθεῖσα τήν ὥραν πού οἱ δύο στρατοί Ἑλλάδος καί Τουρκίας ἦσαν μέ τό δάκτυλον εἰς τήν σκανδάλην ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν ἐλλείψεως παντός αἰσθήματος ἐθνικῆς εὐθύνης. Διά τῆς φράσεως ταύτης ὁ κ. Καραμανλῆς συνιστοῦσε, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, εἰς τούς μεσολαβητάς διά τήν εἰρήνην καί εἰς τούς εὑρισκομένους εἰς τήν ἀντίπεραν τῆς Ἑλλάδος ὄχθην, τήν ἐγκατάλειψιν τῶν διαπραγματεύσεων, τήν πρόκλησιν τῆς ἀναρχίας, τήν διάλυσιν τοῦ Ἔθνους.

Μίαν εἰσέτι ἀπόδειξιν τῆς ἀπαραδέκτου ἐθνικῆς θέσεως τοῦ κ. Καραμανλῆ ἀποτελοῦν καί αἱ σχετικαί δηλώσεις τοῦ Γεν. Γραμματέως τοῦ ΚΚΕ Κ. Κολιγιάννη. Οὗτος ἔσπευσε τήν ἐπομένην τῆς δημοσιεύσεως τῆς συνεντεύξεως νά εὐθυγραμμισθῇ πλήρως μέ τόν πρώην πολιτικόν ἡγέτην. Ἐνίσχυσεν ὁ ἀρχηγός τοῦ ΚΚΕ τήν ὑπονόμευσιν τοῦ ἀγωνιζομένου τήν στιγμήν ἐκείνην Ἔθνους ὑπέρ τῆς εἰρήνης καί τῶν ὑψίστων ἐθνικῶν συμφερόντων, διότι αὐτό τόν ἐξυπηρετοῦσε. Ἀλλά πέραν αὐτῶν, ὁ κ. Καραμανλῆς ἐπροχώρησε ἔτι περισσότερον. Ἐζήτησεν ἀπεριφράστως τήν βοήθειαν τῶν ξένων δυνάμεων νά ἐπέμβουν εἰς τά ἐσωτερικά τῆς χώρας. Καί οὕτω διέλυσε πᾶσαν τυχόν ἀμφιβολίαν τῶν προθέσεών του καί τῶν μεθόδων του»[39].

Εὐθύς μετά τήν κυβερνητική ἀνακοίνωση, ὁ Κ. Καραμανλῆς, ἀφοῦ κάλεσε στήν κατοικία του ἀντιπροσώπους τοῦ τύπου, ἀπάντησε σέ σειρά ἐρωτημάτων, ὅπου καί δέν δίστασε νά χαρακτηρίσει τούς πραξικοπηματίες «ἠλίθιους» καί ἔδωσε πρός δημοσίευση τό ἀκόλουθο γραπτό κείμενο:

«Αἱ ἔξαλλοι ἀντιδράσεις τάς ὁποίας προεκάλε-

σαν αἱ τελευταῖαι δηλώσεις μου εἰς τούς κύκλους τῆς Χούντας τῶν Ἀθηνῶν, ἐπιβεβαιώνουν τούς φόβους μου ὅτι δέν προτίθενται οὗτοι νά ἀποκαταστήσουν τήν Δημοκρατία ἐν Ἑλλάδι.

Οἱ ἐπαναστάται ταυτίζοντες ἑαυτούς μέ τό Ἔθνος εἶχαν τήν θρασύτητα νά μέ ἐντάξουν εἰς τόν κομμουνισμόν καί νά χαρακτηρίσουν τάς δηλώσεις μου ἐκείνας ὡς ἀντεθνικάς. Καί ἐπεκαλέσθησαν πρός τοῦτο δύο κακόπιστα ἐπιχειρήματα:

Πρῶτον, ὅτι αἱ δηλώσεις ἐδόθησαν κατά τήν διάρκειαν τῆς κυπριακῆς κρίσεως. Δέν ἀντελήφθησαν προφανῶς, ὅτι ἡ κρίσις ἀκριβῶς αὐτή τάς καθιστᾶ ὄχι ἁπλῶς ἐπικαίρους, ἀλλά καί ἐπιβεβλημένας. Ὅταν μία χώρα διέρχεται κρισίμους περιστάσεις, ἔχει ἀνάγκην τῆς ἑνότητος καί τῆς ἐξάρσεως τοῦ λαοῦ της. Καί ἔχει ἐπίσης τήν ἀνάγκην τῆς συμπαραστάσεως τῶν φίλων της καί τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης. Ἡ παροῦσα ὅμως Κυβέρνησις καί ἀπεμόνωσε τήν Ἑλλάδα διεθνῶς καί ἀποδοκιμάζεται ἐντόνως ἀπό τήν μεγάλην πλειοψηφίαν τῶν Ἑλλήνων. Ἀποδιοργάνωσε τάς ἐνόπλους δυνάμεις τῆς χώρας καί εὑρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν μέ τόν Ἀρχηγόν τοῦ Κράτους. Καί ἦτο κοινόν μυστικόν, εἰς τούς διεθνεῖς κύκλους ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐπωφελούμενοι αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν ἀδυναμιῶν μας, ἐπιδεικνύουν ἐπικίνδυνον ἀδιαλλαξίαν. Εἶναι προφανές, ὅτι ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς τό ἐθνικόν συμφέρον ἐπέβαλε τήν ὕπαρξιν Κυβερνήσεως ἱκανῆς νά ἐξουδετερώση τάς ἀνωτέρω ἀδυναμίας καί νά ἀντιμετωπίση μέ τό μάξιμουμ τῆς ἀσφαλείας τούς ἀπειλουμένους κινδύνους. Τούτων δοθέντων —ἀλλά καί ἄλλων τά ὁποῖα δέν δύναμαι νά ἀποκαλύψω αὐτήν τήν ὥραν— ἡ σιωπή μου θά ἦτο δυνατόν νά θεωρηθῆ ἔνοχος καί ὄχι ἡ δήλωσίς μου. Δεύτερον, χαρακτηρίζουν ἐπίσης οἱ ἐπαναστάται ὡς ἀντεθνικήν πρᾶξιν τήν ὑπόδειξίν μου ὅπως ἀποχωρήσουν ἐκ τῆς ἐξουσίας καί διευκολύνουν τήν διαδικασίαν τῆς ἀβιάστου καί ἀκινδύνου ἐπανόδου τῆς χώρας εἰς τήν ὁμαλότητα. Καί δέν ἀντελήφθησαν ὅτι ἡ κρίσις τοῦ Κυπριακοῦ καί ἡ ἰδική μου παρέμβασις τούς ὑπεχρέωνε, ἀλλά καί τούς προσέφερε τήν εὐκαιρίαν νά ἀπαγκιστρωθοῦν μέ μίαν ἐθνοπρεπῆ χειρονομίαν ἀπό τήν ἐξουσίαν. Καί νά ἀποτρέψουν τήν ἐπικίνδυνον περιπέτειαν εἰς τήν ὁποίαν ὁδηγοῦν τήν χώραν.

Προσεπάθησαν ἐπίσης νά διαστρέψουν τήν ἔννοιαν μιᾶς φράσεώς μου —διατυπωθείσης διά τρίτου πρός τούς "Times" τοῦ Λονδίνου, εἰς ἀπάντησιν ἐρωτήματός των, ἐάν καί ἡ Ἀγγλία δέν ἠδύνατο νά βοηθήση κατά τήν παροῦσαν κρίσιν τήν Ἑλλάδα— καί ἡ ἔννοια τῆς ὁποίας σαφῶς ἦτο ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἐπειδή πέραν τῆς ἐσωτερικῆς διέρχεται καί ἐξωτερικήν κρίσιν, εἶχε λόγω ἀκριβῶς τῆς τελευταίας αὐτῆς, ἀνάγκην συμπαραστάσεως ὅλων τῶν φίλων της καί ἀσφαλῶς καί τῆς Ἀγγλίας. Ἡ Χούντα, ἀντί νά γίνεται περίγελως ἐπιχειροῦσα νά μέ διδάξη πατριωτισμόν, θά ἔπρεπε νά ἐπωφεληθῆ τῆς εὐκαιρίας νά ἀποδείξη τόν ἰδικόν της. Καί πρό παντός θά ἔπρεπε νά ἀπαντήση εἰς τάς σαφεῖς καταγγελίας μου περί τῶν ἐνόχων σχεδίων της, ἀντί νά ἀγκιστρώνεται ὑποκριτικώτατα εἰς τήν ἐπικαιρότητα. Ἐλπίζω πάντως ὅτι ὅταν θά ἀνακτήση τήν νηφαλιότητά της θά ἐκτιμήση καί θά ἀξιοποιήση τάς ἀνιδιοτελεῖς συμβουλάς μου. Διότι ἡ Ἑλλάς εἶχε προχθές, καί ἔχει σήμερον, ἀνάγκην μιᾶς Κυβερνήσεως ἱκανῆς νά ἑνώση καί νά ἐμπνεύση τό Ἔθνος, νά ἀνασυντάξη τόν δημόσιον βίον τῆς χώρας καί νά ἀποκαταστήση ἐν καιρῷ καί ἀκινδύνως τήν Δημοκρατίαν».

Τόν τόνο τῆς συγχύσεως πού κατέλαβε τούς ἐκπροσώπους τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος μετά τή δημοσίευση τῶν δηλώσεων τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀναδίνει χαρακτηριστικά καί τό γεγονός τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς ἐκδόσεως τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων «Βραδυνή» καί «Ἀπογευματινή» πού ἀρνήθηκαν νά δημοσιεύσουν μονομερῶς τήν κυβερνητική ἀπάντηση στόν πρώην πρωθυπουργό. Τελικά, ἐντούτοις, ἐπιτράπηκε ἡ καταχώρηση, μαζί μέ τήν ἀπάντηση τῆς Κυβερνήσεως, καί τοῦ κειμένου τῶν δηλώσεων τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

Ἀναπόφευκτη ἦταν καί ἡ σύγκρουση τοῦ Κ. Καραμανλῆ μέ τούς ἐλάχιστους παλαιούς συνεργάτες του πού ἔτειναν νά συμπλεύσουν μέ τό δικτατορικό καθεστώς. Πράγματι, χωρίς νά ἔρθει στό φῶς τῆς δημοσιότητας, ἀνέκυψε ὀξύτατη —καί ἀγεφύρωτη ἔκτοτε— διάσταση στίς σχέσεις του μέ τόν Π. Πιπινέλη. Οἱ μομφές τοῦ τελευταίου, ὑπουργοῦ ἤδη τῶν Ἐξωτερικῶν, οἱ ὁποῖες καί δέν ἀπέκλιναν αἰσθητά ἀπό τίς δημόσια διατυπωμένες ἀπόψεις τῶν Συνταγματαρχῶν, ἀλλά καί οἱ θέσεις τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς πρωτοβουλίας τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἀποδίδονται πιστά σέ ἐπιστολή τοῦ Β. Βασιλείου:

«Εὐθύς ὡς μέ εἶδε, διεξετραγώδησε τάς κρισίμους στιγμάς τάς ὁποίας διῆλθε, κατά τόν χειρισμόν τοῦ Κυπριακοῦ, διά νά προσθέση: "Καί ὡς νά μή μοῦ ἔφθαναν ὅλα αὐτά, εἴχαμεν καί τήν συνέντευξιν Καραμανλῆ, κατόπιν τῆς ὁποίας διακόπτω πᾶσαν ψυχικήν μετ' αὐτοῦ ἐπαφήν". Τοῦ ἀπήντησα ὅτι ἐκ τῆς προσεκτικῆς ἀναγνώσεως τοῦ πλήρους κειμένου τῆς συνεντεύξεως εἰς τήν "Monde" —τό φύλλον ὑπῆρχε εἰς τό γραφεῖον του— καί ὄχι τῆς περιλήψεως, τήν ὁποίαν διένειμε τό ὑπουργεῖον Προεδρίας εἰς τούς ὑπουργούς δι' ἐμπιστευτικοῦ δελτίου, οὐδαμόθεν διέκρινα αἰχμήν ἐναντίον του καί ὅτι, εἰσελθών εἰς τήν Κυβέρνησιν εἰς θυελλώδη φάσιν διά νά βγάλη τά κάστανα ἀπό τή φωτιά, δέν εὐθύνεται δι' ὅσα ἔπραξε πρό αὐτοῦ ἡ Κυβέρνησις καί ἡ Ἐπανάστασις. Ἀνταπήντησεν ἐντόνως, μέ ἀφοριστικούς χαρακτηρισμούς, διά τήν συνέντευξιν, λέγων ὅτι ἡ στιγμή ἐπελέγη καί διά νά τόν πλήξη προσωπικῶς, εἰς στιγμήν καθ' ἣν διεκυβεύοντο τά πάντα καί διά νά πέση ἡ Κυβέρνησις ὡς εὐπαθής, κατά τήν στιγ-

μήν ταύτην, κατά τήν γνώμην σας. "Αἱ προθέσεις τοῦ Καραμανλῆ ἐκφράζονται ἀπό αὐτό πού εἶπεν ὁ Μποῦτος: 'Καλά ἔκαμε πού ἔλυσε τώρα τήν σιωπήν του, διότι εἶναι ἡ καλύτερη στιγμή, ἡ πλέον προσφερομένη, διά νά ρίξη τήν Κυβέρνησιν»'. 'Αντέδρασα εἰπών ὅτι οὔτε ὁ Μποῦτος, οὔτε ἐγώ, μέ ὅσα λέγω, ἐκφράζομεν, κατ' ἐξουσιοδότησιν τόν Καραμανλῆν. 'Αλλ' ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς συνεντεύξεως συμπεραίνω ὅτι βοηθοῦνται δι' αὐτῆς ὅσοι ἐντός τῆς Κυβερνήσεως καί πρῶτος ὁ ὑπουργός 'Εξωτερικῶν, ἐπιθυμοῦν νά συμβάλουν εἰς τήν ὁμαλήν ἐξέλιξιν.

Βοηθοῦνται ἐσωτερικῶς, ἐφ' ὅσον καί ὁ Πιπινέλης, εἰς προηγουμένην συνομιλίαν μας, τήν ὁποίαν τοῦ ὑπέμνησα —συνομιλίαν εἰς χρόνον ἀνύποπτον, εἰς τό σπίτι του, συνεφώνησεν εἰς τήν ἄποψιν πού τοῦ εἶχα ἀναπτύξει, ὅτι ἡ διαμόρφωσις τοῦ νέου Συντάγματος πρέπει νά γίνη ἀπό μεταβατικήν Κυβέρνησιν καί ὄχι ἀπό στρατιωτικήν, ἄποψιν ἤδη θεμελιουμένην εἰς τήν συνέντευξιν Καραμανλῆ. Καί βοηθεῖται ἐξωτερικῶς, ὅταν ἕνας ἄνθρωπος μεγάλου πολιτικοῦ καί λαϊκοῦ κύρους, πού ἐκυβέρνησε ἐπί ὀκτώ χρόνια τόν τόπο, θέτει τούς Τούρκους ἐνώπιον τῶν ἱστορικῶν εὐθυνῶν των καί ὑπογραμμίζει ὅτι ἐάν ἐξωθήσουν εἰς πόλεμον θά ἔβγουν μετανοημένοι, εἴτε ὡς νικηταί, εἴτε ὡς ἡττημένοι". Μοῦ ἀπήντησεν ὅτι ἡ συνέντευξις κατά τήν παροῦσαν στιγμήν, ὑπονομεύει τούς διπλωματικούς χειρισμούς του, ἀποβαίνουσα ὑπέρ τῶν Τούρκων, ὅταν μάλιστα γίνεται ἀπό τόν ὑπογράψαντα τάς συνθήκας τῆς Ζυρίχης, διά τάς ὁποίας αὐτός τώρα κατέβαλε δραματικήν προσπάθειαν νά χαρακτηρισθοῦν ἀτονίσασαι, ἐνῶ ὁ Μεντερές ἤθελε νά τάς χρησιμοποιῆ ὡς ὅπλον καί διά περαιτέρω ἐπεμβάσεις εἰς Κύπρον καί μετά τήν ἐπίτευξιν τῆς συμφωνίας. "Διά τῆς συνεντεύξεως ὁ Καραμανλῆς ἵσταται προεξοφλητικῶς ἀντίθετος τῆς συμφωνίας. Καί ἐάν θά εἶναι καλή; Καί ἐάν θά εἶναι ὄχι κακή; 'Αλλ' ὅταν προβαίνει εἰς τοιαύτην πράξιν ὁ καλύτερος Ἕλλην πολιτικός ποίαν ἄλλην δικαίωσιν θέλει ἡ 'Επανάστασις; Σοῦ ἐμπιστεύομαι ὅτι ὅταν ἀνέλαβα τό ὑπουργεῖον, ἠρώτησα τό 'Επιτελεῖον. Πῶς εἴμεθα στρατιωτικῶς ἐν σχέσει μέ τούς Τούρκους; Μοῦ ἔδωσαν ἀπάντησιν ἀποθαρρυντικήν. 'Ηρώτησα τούς 'Αμερικανούς: Τί θά κάμετε εἰς περίπτωσιν πολέμου 'Ελλάδος - Τουρκίας; Μοῦ ἀπήντησαν: Τίποτε. 'Ηρώτησα τόν Μπρόζιο τί θά πράξη τό NATO. Μοῦ ἀπήντησε ὅτι θά συνεχίση τήν πολιτικήν πίεσιν". Παρετήρησα ὅτι αὐτά ἔπρεπε νά τά ἔχη ὑπ' ὄψιν της ἡ Κυβέρνησις καί εἰς τήν συνάντησιν τοῦ Ἕβρου καί εἰς τάς ἀποστολάς 'Ιερωνύμου - Σπαντιδάκη καί προηγουμένως Παπαδοπούλου εἰς Κύπρον, ὅταν ἐφώναζεν ""Ενωσις" καί εἰς τά προηγηθέντα τοῦ ἐπεισοδίου 'Αγίων Θεοδώρων, πράγματα διά τά ὁποῖα βεβαίως ὁ ἴδιος ὡς ὑπουργός 'Εξωτερικῶν δέν εὐθύνεται καί βεβαίως, ἐν τῇ συνεντεύξει οὐδεμία τοῦ καταλογίζεται εὐθύνη, ὥστε νά ἐξανίσταται.

Γνωρίζετε, ὡς καί ἐγώ, τοῦ εἶπον, ὅτι ὁ Καραμανλῆς, πέραν τῆς ἀξίας του, ἐμπνέεται ἀπό ὑψηλόν αἴσθημα ἐθνικῆς εὐθύνης καί εἶναι μέχρι σχολαστικότητος προσεκτικός εἰς τάς δημοσίας ἐκδηλώσεις του καί διακρίνεται διά τήν αὐστηράν του αὐτοκυριαρχίαν. Συνεπῶς καί ἐάν δέν ἐπείσθη ἐξ ὅσων τοῦ εἶπα, διά τό περιεχόμενον καί τούς πολιτικούς σκοπούς τῆς συνεντεύξεως θά πρέπει νά σκεφθῆ ὅτι ἡ πρωτοβουλία του ἀνελήφθη κατόπιν σοβαρᾶς ἐκτιμήσεως τῶν στοιχείων τῆς καταστάσεως. Μοῦ ἀπήντησε: "Διερευνήσατε τί τόν παρεκίνησε καί μοῦ τό λέτε ἐμένα, διότι θεωρῶ ἀνόητον τόν ἰσχυρισμόν ὅτι ἡ συνέντευξις βοηθᾶ τήν κατάστασιν ἤ ἐμέ εἰς τό ἔργον μου". Τοῦ ἐπέστησα τήν προσοχήν ὅτι ἐπιβάλλεται ψύχραιμος ἀντιμετώπισις ἐκ μέρους τῶν ἰθυνόντων τοῦ θέματος τῆς συνεντεύξεως, λόγω τῆς πολιτικῆς καί ἠθικῆς ἀκτινοβολίας τοῦ Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος δέν θά ἔπρεπε νά προκληθῆ εἴτε διά κυβερνητικῶν ἀνακοινώσεων εἴτε διά τοῦ τύπου. Τοῦ εἰσηγήθην φόρμουλα κυβερνητικῆς ἀνακοινώσεως ὑπογραμμίσας ὅτι ἐν πάση περιπτώσει δέν θά ἔπρεπε νά κτυπηθῆ ἡ συνέντευξις διότι τοῦτο θά ἐσήμαινε παραδοχήν ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως ὅτι δέν εἶναι διατεθειμένη νά ὁδηγήση τόν τόπον της εἰς τήν ὁμαλότητα, ὡς διεκήρυξε»[40].

'Η συνέντευξη τῆς 28ης Νοεμβρίου γνώρισε μεγάλη δημοσιότητα καί προκάλεσε τό ζωηρό ἐνδιαφέρον τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης, στήν Εὐρώπη καί τίς 'Ηνωμένες Πολιτεῖες. 'Ιδιαίτερα χαρακτηριστική εἶναι ἡ ἀναφορά στίς ἀμερικανικές ἀντιδράσεις, ὅπως ἐπισημαίνονταν ἀπό τόν Χ. Ξανθόπουλο - Παλαμᾶ, πρέσβη στήν Οὐάσιγκτων:

«'Η πρώτη προκληθεῖσα ἐντύπωσις ἦτο ἡ τῆς ἐκπλήξεως, διότι ἔπειτα ἀπό οὐσιαστικήν σιωπήν 7 περίπου μηνῶν ἀνελάβατε σκληράν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν· ἔκπληξις ἔτι ἐντονωτέρα διότι ἡ στιγμή συνέπιπτε μέ τήν κυπριακήν κρίσιν. Εἰς τούς ὑπευθύνους κύκλους τήν ἔκπληξιν συνώδευε καί ἀνησυχία διά τυχόν κλονισμόν τῆς Κυβερνήσεως καθ' ὃν χρόνον αὕτη ὑπέκυπτε εἰς τήν πίεσιν παραδοχῆς σχεδόν ὅλων τῶν τουρκικῶν ὅρων, πρός ἀποφυγήν τῆς συγκρούσεως.

'Εν τούτοις καί τό κείμενο τῆς συνεντεύξεως ὡς ἀπεδόθη εἰς τό "New York Times" δέν ἀπέδιδε πιστῶς τήν σκέψιν καί τάς προθέσεις σας. Μέ τήν πάροδον τοῦ χρόνου καί μέ τήν γενομένην διαφωτιστικήν συζήτησιν κατέστη ἀντιληπτόν ὅτι ἀκριβῶς τήν στιγμήν τῆς κρίσεως δέν θά ἦτο νοητόν νά σιωπήσετε καί νά μή χρησιμοποιήσετε τό ἐν 'Ελλάδι κῦρος σας διά νά ὠθήσετε τά πράγματα πρός τήν ὀρθήν κατεύθυνσιν.

"Ενα δεύτερον ἐρώτημα τό ὁποῖον τίθεται εἰς τούς ἐδῶ εἶναι τό ἑξῆς: 'Εάν ἡ ἐπέμβασίς σας δέν ἀποδώση ἐντός λογικοῦ χρονικοῦ διαστήματος ἀποτελέσματα, ὑπάρχει κίνδυνος νά ἔχη σπαταληθῆ ἕνα πολιτικόν κεφάλαιον, τό μόνον, ὡς βεβαιοῦν καί οἱ ἐδῶ ἁρμόδιοι, διά τήν προώθησιν τῆς ἐξομαλύνσεως τῆς καταστάσεως. 'Αναγνωρίζεται ὅμως ὅτι σεῖς ἔχετε περισσότερο ταχεῖαν κρίσιν ἀπό αὐτούς»[41].

Πράγματι, τό γεγονός τῆς συνεντεύξεως εἶχε εὐρύτατη ἀπήχηση στίς στῆλες τῶν ἐγκυρότερων εὐρωπαϊκῶν καί ἀμερικανικῶν ἐφημερίδων. Οἱ «New York Times», σέ ἄρθρο τοῦ Τζών "Εγς μέ τίτλο «'Ο Καραμανλῆς ζητεῖ ἀπό τή Χούντα νά ἀπομακρυνθεῖ», ἔδιναν τά κυριότερα σημεῖα τῆς συνεντεύξεως (29 Νοεμβρίου), ἐνῶ στίς 6 Δεκεμβρίου δημοσίευαν παρατήρηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ, σύμφωνα μέ τήν ὁποία «ἡ πτώση τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος εἶχε ἀρχίσει».

Οἱ «Times» τοῦ Λονδίνου (1 Δεκεμβρίου) καί ἡ «Figaro» (5 Δεκεμβρίου) ὑπογράμμιζαν τήν ὀξύτητα πού χαρακτήριζε τίς ἀντιδράσεις τῶν στελεχῶν τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος στή συνέντευξη, ἐνῶ κατά τήν «Journal de Genève» ὁ Ἕλληνας πολιτικός «εἶχε φωνάξει στούς συνταγματάρχες: Φύγετε!» (14 Δεκεμβρίου). Ὁ M. Μαρσώ, σέ ἄρθρο του στή «Monde», τήν 1η Δεκεμβρίου, περιέγραφε τή «βαθειά ἀναταραχή» πού εἶχαν οἱ δηλώσεις προκαλέσει στήν κοινή γνώμη τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ σχετικά ἄρθρα δημοσιεύονταν καί στήν «International Herald Tribune» (5 Δεκεμβρίου), καθώς καί στά ἔγκυρα γερμανικά φύλλα «Frankfurter Allgemeine Zeitung» (5 Δεκεμβρίου) καί «Die Welt» (5, 6 Δεκεμβρίου). Ἄξιο προσοχῆς ὑπῆρξε καί τό ἄρθρο τοῦ ἑβδομαδιαίου «Christ und Welt» μέ τίτλο «Ἐπιστρέφει ὁ Καραμανλῆς;», ὅπου τονίζεται ὅτι στό ὄνομά του ἑστιάζονται οἱ προσδοκίες, ἐλπίδες καί εὐχές τῶν Ἑλλήνων γιά τή δημιουργία στή χώρα τους ἑνός ἰσχυροῦ δημοκρατικοῦ Κράτους. Ὁ γνωστός ἀνταποκριτής, τέλος, τῆς «Corriere della Sera», Μάριο Τσέρβι, παρατηροῦσε: «Τό ἐπεισόδιο εἶναι χαρακτηριστικόν σύμπτωμα τῆς ἀβεβαιότητας τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία, κατά τήν πεποίθηση πολλῶν, θά διευκρινιστεῖ μέ τήν ἐπάνοδο στήν πατρίδα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ, "ἰσχυροῦ ἄνδρα", ἀλλ' ὄχι δικτάτορα» (5 Δεκεμβρίου).

Στήν ἄμεση πρακτική σημασία, ἀλλά καί στίς ἐπιπτώσεις πού εἶχε ἡ πρωτοβουλία του, στή μετέπειτα προσωπική ζωή του, θά ἀναφερθεῖ μεταγενέστερα, σέ πρόχειρο σημείωμα, ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς:

«Ὅταν ἔδινα τήν ἀνωτέρω συνέντευξιν ἐπίστευα ὅτι ὁ βασιλεύς, ὅστις ἀνεζήτει εὐκαιρίαν γιά νά ἀπαλλαγῆ ἀπό τούς Συνταγματάρχας, θά ἐπωφελεῖτο τῆς παρεμβάσεώς μου. Καί ὅτι διά τῆς παραιτήσεως τοῦ πρωθυπουργοῦ καί τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν θά ἐπανακτοῦσε τή δυνατότητα νά γίνη ρυθμιστής τῆς καταστάσεως. Τοῦ τό εἶχα ὑποδείξει ἄλλωστε εἰς τήν ἐπιστολήν πού τοῦ ἀπηύθυνα στίς 9 Νοεμβρίου. Ὅπως δέ μέ ἐπληροφόρησεν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἰάκωβος, ὁ κ. Παπαδόπουλος τοῦ ἐξομολογήθη, μετά τά γεγονότα, ὅτι ἐάν ὁ βασιλεύς τήν ἡμέραν ἐκείνη προέβαινεν εἰς κυβερνητικήν μεταβολήν οἱ ἐπαναστάται θά ἦσαν ὑποχρεωμένοι νά πειθαρχήσουν.

Ἀτυχῶς, τόσον ὁ βασιλεύς, ὅσον καί ὁ πρωθυπουργός μέ τόν ὑπουργόν τῶν Ἐξωτερικῶν, ὄχι μόνον δέν ἐπωφελήθησαν τῆς εὐκαιρίας πού τούς προσέφερα, ἀλλά καί μέ ἐπέκριναν, ὅπως μέ ἐβεβαίωσαν ὑπεύθυνα πρόσωπα».

Καί συνεχίζει:

«Αἱ ἀντιδράσεις τῆς κοινῆς γνώμης ὑπῆρξαν περίεργοι. Ἡ ἄκρα δεξιά, ὁ στρατός καί ἡ πλουτοκρατία, οἱ ὁποῖοι ἐπί μακρόν χρόνον ἔλεγον ὅτι μέ ἐθαύμαζον χωρίς νά τό ἐπιζητῶ, καί οἱ ὁποῖοι ἠσθάνθησαν ἄνετα μέ τήν στρατιωτικήν δικτατορίαν, ἐχαρακτήριζον τήν παρέμβασίν μου ἄκαιρον καί ἀντεθνικήν, προσποιούμενοι ὅτι δέν ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἡ ἀξία τῆς συνεντεύξεώς μου συνίστατο κυρίως εἰς τήν ἐπικαιρότητά της.

Ὁ λαός, ἀντιθέτως, τήν ἐδέχθη μέ ἀνακούφισιν καί τήν ἐχειροκρότησε· διότι ἀντέδρασεν, ὄχι μέ ὑπολογισμούς, ἀλλά μέ τό ἀπροκατάληπτο ἔνστικτό του.

Συγκινητική ὑπῆρξεν ἡ ἄρνησις ὁρισμένων ἐφημερίδων καί νά δημοσιεύσουν τήν ἐναντίον μου κυβερνητικήν ἀνακοίνωσιν ἐάν δέν θά ἐδημοσιεύετο καί ἡ δήλωσις ἡ δική μου. Ἄρνησις, ἡ ὁποία ἐδημιούργησε κλῖμα κρίσεως πολιτικῆς καί εἰς τήν ὁποίαν τελικῶς θά ὑπέκυπτε ἡ Κυβέρνησις, ἐάν καί ὁ πολιτικός κόσμος ἐλάμβανε τότε —καί ἠδύνατο νά τό πράξη— θέσιν ἐνιαίαν καί ἀποφασιστικήν ἐπί τῆς δηλώσεώς μου.

Ἡ ἐκδήλωσίς μου ἐκείνη εἶχε ἐπιπτώσεις καί ἐπί τῆς προσωπικῆς καί κοινωνικῆς μου ζωῆς.

Οἱ κινηματίαι κατείχοντο ἐξ ἀρχῆς ἀπό ἕνα σύνθετο σύνδρομο ἀπέναντί μου. Ὑπῆρξαν θαυμασταί μου κατά τό παρελθόν, ἀλλά μέ θεωροῦσαν ἤδη τό κύριον ἐμπόδιον εἰς τήν πραγματοποίησιν τῶν ἐπιδιώξεών των. Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς, ἦτο φυσικόν καί ἡ συμπεριφορά των ἀπέναντί μου νά εἶναι ἀσυνάρτητος καί ἀντιφατική. Ἀπηγόρευαν εἰς τόν τύπον νά ἀναφέρεται εἰς ἐμέ καί τό ἔργον μου, ἐνῶ ἄφηναν δολίως νά ἐννοηθῆ ὅτι παρεσκεύαζαν τήν ἐπάνοδόν μου εἰς τήν ἐξουσίαν. Μέ τήν τακτική τους αὐτή ἐπεδίωκαν —καί ἐν μέρει τό ἐπετύγχανον— νά ἐξασφαλίσουν τήν ἀνοχήν ἤ καί τήν συμπάθειαν τῆς ἐθνικῆς παρατάξεως, ἡ ὁποία δέν ἔπαυσε νά μέ θεωρῆ ὡς τόν φυσικόν της ἡγέτην.

Μετά τήν συνέντευξίν μου ὅμως στήν "Monde" διά τῆς ὁποίας ἐκτός τῶν ἄλλων ἠθέλησα νά διαλύσω καί τόν μῦθον αὐτόν, ἡ ἐχθρότης τῶν ἐπαναστατῶν ἐξεδηλοῦτο ποικιλοτρόπως. Καί ἀπέφευγαν μέν τάς δημοσίας ἐκδηλώσεις ἐναντίον μου γιά νά μήν προκαλοῦν τήν διεθνῆ κοινήν γνώμην, ἀλλά διέπρατταν εἰς βάρος μου σωρείαν ἀσχημιῶν. Οὕτω, ἐμείωσαν ἐπ' ἀρκετόν χρόνον ἀπό 1.200 εἰς 200 δολλάρια, τό ποσόν τό ὁποῖον ἐλάμβανα κατά μήνα διά τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος καί τό ὁποῖον ἀντιπροσώπευε τά ἐν Ἑλλάδι εἰσοδήματά μου. Ἀπηγόρευσαν εἰς ὅλους τούς ὑπαλλήλους, πολιτικούς καί στρατιωτικούς, νά ἔχουν οἱανδήποτε ἐπαφήν μαζί μου καί κατεδίωκον ἐν Ἑλλάδι τούς φίλους μου. Καί αὐτό ἦτο τόσο γνωστόν ὥστε νά κυκλοφορῆ εἰς τήν Ἀθήνα τό ἀκόλουθον ἀνέκδοτον: "Ἕνα βράδυ ἡ ἀστυνομία ἐκτύπησε τήν πόρτα ἑνός διαμερίσματος καί εἰς σχε-

τικήν ἐρώτησιν τοῦ ἐνοίκου ἀπήντησε ὅτι ἦτο ἡ ἀσφάλεια. Τότε ὁ ἔνοικος, χωρίς νά ἀνοίξη τήν πόρτα τούς εἶπε: "Α, κατάλαβα! Ἐκάματε ὅμως λάθος τήν πόρτα. Ἐγώ εἶμαι κομμουνιστής, ὁ Καραμανλικός μένει στό ἐπάνω".

Τό δέ ἐνοχλητικώτερον ἀπ' ὅλα ἦτο, ὅτι εἶχαν ὀργανώσει στό Παρίσι ὑπηρεσίαν παρακολουθήσεώς μου καί διετύπωναν ἀπειλάς κατά τῆς ζωῆς μου. Ἡ γαλλική Κυβέρνησις, γνωρίζουσα ἤ ὑποπτευομένη τά ἀνωτέρω, προσεφέρθη νά λάβη μέτρα γιά τήν ἀσφάλειάν μου. Ἠρνήθην βέβαια καί γιά λόγους ἀξιοπρεπείας, ἀλλά καί διότι ἐπίστευα σ' αὐτό πού εἶπε ὁ Καῖσαρ ὅταν τοῦ συνέστησαν νά ἐνισχύση τήν ἀσφάλειάν του: "Προτιμῶ νά πεθάνω μιά φορά παρά νά φοβᾶμαι σέ ὅλη μου τήν ζωή".

Καί οὕτω ἡ Χούντα μέ ἐπανέφερε εἰς τήν θλιβερά κατάστασιν πού μέ εἶχαν φέρει οἱ πολιτικοί μου ἀντίπαλοι τά πρῶτα δύο χρόνια μετά τήν ἀποχώρησίν μου ἀπό τήν πολιτικήν. Καί μοῦ προσέφεραν νέαν πεῖραν τῆς βαρβαρότητας τῶν πολιτικῶν μας ἠθῶν.

Τό περίεργον εἶναι ὅτι, ὅταν παλαιοί μου φίλοι πού ἔγιναν ὀπαδοί ἤ συνεργάται τῆς Χούντας μέ ἀπέφευγαν, οἱ κεντρῶοι καί οἱ ἀριστεροί πού εἶχαν καταφύγει στό ἐξωτερικό μοῦ προσέφεραν τήν φιλίαν τους. Καί μοῦ ἔδιδε μέν αὐτό τήν ἱκανοποίησιν τῆς δικαιώσεως, ἀλλά δέν ἐθεράπευε τήν μοναξιά μου καί διότι ἡ ἡλικία μου δέν προσεφέρετο γιά καινούργιους προσωπικούς δεσμούς, ἀλλά καί διότι οἱ παλιές πληγές εἶχαν ἀφήσει τίς οὐλές των.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ παρέμβασίς μου ἐκείνη τοῦ Νοεμβρίου μέ τό κλῖμα τό ὁποῖον ἐδημιούργησεν θά εἶχε ἐπηρεάσει τάς περαιτέρω ἐξελίξεις, ἐάν ὁ βασιλεύς δέν εἶχε ἐπιχειρήσει τό πραξικόπημα τῆς 13ης Δεκεμβρίου»[42].

30 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1967

Ὁ Κ. Καραμανλῆς δέχεται τήν ἐπίσκεψη τοῦ Ἀμερικανοῦ διπλωμάτη Χ. Μάινορ. Ἡ συνάντηση περιγράφεται ὡς ἑξῆς σέ ἰδιόχειρο μνημόνιο πού συνέταξε ὁ ἴδιος:

«Τήν 30ή Νοεμβρίου μέ ἐπεσκέφθη ὁ πρεσβευτής κ. Μάινορ κατ' ἐντολήν τοῦ Σταίητ Ντηπάρτμεντ διά νά μέ ἐρωτήση πῶς ἐκτιμῶ τήν παροῦσαν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν. Τοῦ εἶπα τά γνωστά. Ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἦτο ἀναπότρεπτος λόγῳ καί τῆς πολιτικῆς ἀθλιότητος πού ἐπεκράτει, ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἅπαξ γενομένη ἠδύνατο ν' ἀποβῆ ὠφέλιμος, δεδομένου ὅτι θά προσέφερε εἰς τήν χώραν τήν εὐκαιρίαν νά ἀνασυντάξη τήν ἐθνικήν ζωήν, ὅτι ἀτυχῶς ἀπέτυχε καί ὅτι πρέπει νά παραχωρήση ἐγκαίρως τήν θέσιν της εἰς μίαν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία νά κάμη ὅ,τι δέν ἠδυνήθη νά κάμη ἡ ἰδία, γιά νά ἐπανέλθη ὁ τόπος εἰς τήν ὁμαλότητα.

Μοῦ εἶπε ὅτι τήν αὐτήν περίπου ἐκτίμησιν κάμει καί ἡ Κυβέρνησίς του καί ὅτι πιέζει τήν ἑλληνικήν Κυβέρνησιν νά δεσμευθῆ ὁρίζουσα χρόνον ἐκλογῶν. Μέ ἐρώτησε ἐν συνεχείᾳ ἄν θά ἐδεχόμην καλούμενος ἀπό τόν βασιλέα νά σχηματίσω διάδοχον Κυβέρνησιν. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι κατ' ἀρχήν δέν ἐπιθυμῶ νά ἐπανέλθω εἰς τήν πολιτικήν, ἀλλά ἐάν κριθῆ τοῦτο ἀναγκαῖον διά τόν τόπον, τότε θά ἀνελάμβανα τοιαύτην ἀποστολήν, ἐφ' ὅσον θά ἐκαλούμην ἀπό τόν βασιλέα, τήν Κυβέρνησιν καί τά κόμματα συγχρόνως καί ἐφ' ὅσον θά μοῦ παρεχωροῦντο ἔκτακτοι ἐξουσίαι, διά νά ἐπαναφέρω τόν τόπον εἰς τόν δρόμον του.

Μέ ἐρώτησε ἐν συνεχείᾳ ἄν τουλάχιστον θά δεχθῶ νά μετάσχω τῶν ἐκλογῶν, ὁποτεδήποτε γίνουν, ἐφ' ὅσον εἶμαι ὁ μόνος ὅστις θά ἠδύνατο νά ἐξασφαλίση μίαν ὑγιᾶ πλειοψηφίαν. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι καί τοῦτο θά ἐξαρτηθῆ ἀπό τό Σύνταγμα πού ἐν τῷ μεταξύ θά καταρτίσουν καί τοῦ ἐξέφρασα τούς φόβους μου ὅτι ὁ βασιλεύς, μή ἐκτιμῶν ὀρθῶς τήν κατάστασιν, ἐπιδιώκει νά ἐνισχύση ἀντί νά περιορίση τά προνόμιά του.

Ἐν συνεχείᾳ μέ ἠρώτησε ἐάν θά ἤθελα νά δεχθῶ τόν ὑφυπουργόν [...] ἐπανερχόμενον περί τά μέσα Δεκεμβρίου ἀπό τήν Ἑλλάδα. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι δέν ἔχω ἀντίρρησιν ὑπό τόν ὅρον ὅτι ἡ συνάντησις θά εἶναι ἀνεπίσημος καί θά μείνη ἀπόρρητος.

Τέλος, τοῦ εἶπα ὅτι θά προτιμοῦσα νά βροῦν οἱ Ἕλληνες τόν δρόμο τους, χωρίς τήν ἐπέμβασιν τῶν Ἀμερικανῶν. Ἀλλά ὅτι ἐκεῖνο τό ὁποῖο προέχει αὐτή τή στιγμή εἶναι νά συμμαζέψουν τούς Τούρκους, διότι ἄν ἡ Ἑλλάς ὑποστῆ ἐθνικήν ταπείνωσιν, κανείς δέν θά ἠμπορῆ νά σώση ἐν συνεχείᾳ τό καθεστώς»[43].

13 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1967

Ὁ βασιλεύς Κωνσταντῖνος ἐπιχειρεῖ μέ δυναμική ἐνέργεια νά ἀπομακρύνει τούς πραξικοπηματίες ἀπό τήν Κυβέρνηση καί νά ἀνακτήσει τόν ἔλεγχο τοῦ στρατεύματος. Ἡ πρωτοβουλία του ὅμως θά προσκρούσει στήν ἄμεση καί ὀργανωμένη, πιθανότατα, ἀντίδραση τῶν φιλοκαθεστωτικῶν ἀξιωματικῶν, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐκπνεύσει τό κίνημα σέ διάστημα ἑνός εἰκοσιτετραώρου καί νά ὑποχρεωθεῖ ὁ ἴδιος νά διαφύγει στό ἐξωτερικό.

Ἡ ἰδέα τῆς δυναμικῆς ἀντιδράσεως κατά τῶν πραξικοπηματιῶν εἶχε κυοφορηθεῖ στή σκέψη τοῦ Κωνσταντίνου ἀπό πολλούς μῆνες καί κατέληξε νά προσλάβει συγκεκριμένο περιεχόμενο ὅταν ἐπιβεβαιώθηκε ἡ πρόθεση τῶν Συνταγματαρχῶν νά μήν ἐγκαταλείψουν σέ χρόνο προβλεπτό τήν ἐξουσία. Ἡ τελική ἀπόφασή του συνυφάνθηκε μέ τήν πεποίθηση ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν ἀξιωματικῶν εἶχε παραμείνει

πιστή στό Στέμμα καί μέ τήν ἐλπίδα νά ἐπωφεληθεῖ ἀπό τή μείωση τοῦ κύρους τῶν πραξικοπηματιῶν μετά τήν ἀποτυχία τους στή διαχείριση τοῦ Κυπριακοῦ ζητήματος —γεγονότα πού ἐξηγοῦν ὡς ἕνα βαθμό καί τήν προχειρότητα καί σπουδή στό σχεδιασμό καί τήν ἐκτέλεση τοῦ ἐγχειρήματος. Ὅπως ἔγινε γνωστό, ὁ βασιλεύς, ἀπό κοινοῦ μέ τά μέλη τῆς οἰκογένειάς του καί τόν πρωθυπουργό, ἐγκατέλειψε τό πρωί τό ἀεροδρόμιο τοῦ Τατοΐου μέ προορισμό τήν Καβάλα, ἐνῶ ταυτόχρονα ὁ ἀρχηγός τῆς Ἀεροπορίας, πτέραρχος Ἀντωνάκος, κατευθύνθηκε στή Λάρισα, ἕδρα τῆς Στρατιᾶς, ὑπό τή διοίκηση τοῦ μυημένου ἀντιστρατήγου Κόλλια, καί ὁ ἀντιστράτηγος Ι. Μανέττας, διεβίβαζε στόν ἀρχηγό τοῦ ΓΕΣ, Ο. Ἀγγελῆ, ἐντολή τοῦ βασιλέως νά τοῦ μεταβιβάσει τά καθήκοντά του. Ὁ τελευταῖος ἐντούτοις θά συλλάβει ἐπί τόπου τόν ἐκπρόσωπο τοῦ Κωνσταντίνου, ἐνῶ βαθμιαῖα, στή διάρκεια τῆς ἴδιας ἡμέρας, οἱ κυριότεροι ὑποστηρικτές τοῦ κινήματος δέν θά κατορθώσουν νά κάμψουν τήν ἀποφασιστική, καί συχνά ὀργανωμένη, ἀντίδραση τῶν ὀπαδῶν τῆς 21ης Ἀπριλίου. Παρά τήν ἐξακολουθητική συμπαράσταση τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος, ἔχοντας χάσει τόν ἔλεγχο στό κύριο ἐπιχειρησιακό πεδίο, θά ἐγκαταλείψει τό ἑλληνικό ἔδαφος, τίς πρῶτες πρωινές ὧρες, χωρίς νά ἐπιχειρηθεῖ ἡ παρεμπόδιση τῆς ἀναχωρήσεώς του ἀπό τούς ἐκπροσώπους τῆς Χούντας. Κατά τήν ἄφιξή του στή Ρώμη, πρῶτο σταθμό τῆς ἀποδημίας του, θά περιοριστεῖ τελικά στή δήλωση ὅτι «θά ἐπιστρέψη ἐφόσον καί μόνον εἰσέλθη ἡ χώρα εἰς τήν ὁδόν τῆς ἐπανόδου εἰς τήν κοινοβουλευτικήν δημοκρατίαν».

Ἤδη, προτοῦ ἐπιβεβαιωθεῖ ἡ ἀποτυχία τοῦ βασιλικοῦ ἀντιπραξικοπήματος, ἡ «Ἐπαναστατική Ἐπιτροπή», πού ἀποτελοῦνταν ἀπό τούς Γ. Παπαδόπουλο, Στ. Παττακό καί Ν. Μακαρέζο, θά διορίσει ὡς ἀντιβασιλέα τόν ἀντιστράτηγο Ζωιτάκη, ὁ ὁποῖος, μέ τή σειρά του, θά διορίσει ἐπίσης τόν πρῶτο ὡς πρωθυπουργό καί ὑπουργό Ἀμύνης, τό δεύτερο ὡς ἀντιπρόεδρο καί ὑπουργό Ἐσωτερικῶν καί τόν τρίτο ὡς ὑπουργό Συντονισμοῦ! Παραστατική εἶναι ἡ ἀναφορά στίς πραξικοπηματικές αὐτές ἐνέργειες, ἀπό τόν Φαίδωνα Βεγλερῆ:

«Τήν ἴδια μέρα, ἤ μέ ἡμερομηνία τῆς ἴδιας ἡμέρας, δημοσιεύθηκε στήν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως ἕνα κείμενο ὑπό τόν τίτλο "Διακήρυξις", τήν ὁποία ἀπευθύνει "Ἡ Ἐπαναστατική Ἐπιτροπή" καί ὑπογράφουν σά μέλη της οἱ Γ. Παπαδόπουλος, Στ. Παττακός καί Ν. Μακαρέζος, δηλαδή οἱ κατά κοινή φήμη τρεῖς κύριοι συνωμόται καί πρωτεργάτες τοῦ πραξικοπήματος τῆς 21ης Ἀπριλίου. Ἡ "Διακήρυξις" αὐτή λαμβάνει ὑπ' ὄψη "τά ἔκτακτα γεγονότα, ἅτινα σήμερον ἀπειλοῦν τήν καθεστηκυίαν τάξιν καί τήν ἀσφάλειαν τοῦ Κράτους" —περίεργος ἀλήθεια ὑπαινιγμός σ' ἕνα ἀντικίνημα τοῦ ἴδιου τοῦ "ἀρχηγοῦ τοῦ Κράτους"— καθώς καί "τήν ἀδικαιολόγητον ἀποχήν ἐκ τῆς ἐνασκήσεως τῶν καθηκόντων των τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καί τῶν λοιπῶν κατά τήν συνταγματικήν τάξιν ἐχόντων δικαίωμα ἐνασκήσεως τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας". Μέ αὐτή τή βάση διορίζει "Ἀντιβασιλέα" ἕναν ἀντιστράτηγο (τόν Γ. Ζωιτάκη) "ἵνα ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως ἀσκῇ τήν βασιλικήν ἐξουσίαν".

Ἐν συνεχείᾳ στό ἀμέσως ἑπόμενο φύλλο τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως ὁ διορισθείς "ἀντιβασιλεύς" διορίζει μέ τή σειρά του καθέναν ἀπό αὐτούς πού, σάν "Ἐπαναστατική Ἐπιτροπή" τόν διόρισαν, τόν πρῶτο πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως, τόν δεύτερο ἀντιπρόεδρο καί ὑπουργό τῶν Ἐσωτερικῶν καί τόν τρίτο ὑπουργό (ὅπως καί ἄλλους πολλούς ἀμέσως ἔπειτα)»[44].

Ὁ ἴδιος, μέ ἀναφορά στούς δεσμούς πού ἔκτοτε θά διατηρήσει ὁ Κωνσταντῖνος μέ τή δημόσια ζωή τῆς χώρας, θά ἐπισημάνει ὅτι:

«(α) ὁ βασιλεύς δέν εἶχε παραιτηθεῖ οὔτε τοῦ θρόνου του, οὔτε κανενός ἀπό τά δικαιώματα καί τίς ἐξουσίες του ὅπως τό Σύνταγμα τοῦ 1952 ἤ ὅπως τό εἶχαν διασκευάσει τά δικτατορικά νομοθετήματα· (β) ἕνα μέρος τῆς διοικήσεως ἐξακολουθοῦσε νά διεξάγεται καί ἡ δικαιοσύνη ν' ἀπονέμεται ἐν "ὀνόματι τοῦ βασιλέως", χωρίς ὁ βασιλεύς Κωνσταντῖνος νά διατυπώσει γενική ἤ εἰδική, προληπτική ἤ κατασταλτική ἀντίρρηση κατά τῆς χρήσεως πού γινόταν τοῦ ὀνόματός του ἀπό τόν "ἀντιβασιλέα", τῆς "Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς" ἤ ἀπό ἄλλα ὄργανα· (γ) ἐξακολούθησε νά εἰσπράττει τή βασιλική του χορηγία στό ἐξωτερικό ἕως τήν ἡμέρα ὅπου, σέ ἀπώτερο στάδιό της ἡ δικτατορία τόν ἐκήρυξε ἔκπτωτο καί κατάργησε τή μοναρχία»[45].

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, μόλις πληροφορήθηκε τήν ἐκδήλωση τοῦ κινήματος, ἔκαμε τήν ἀκόλουθη δήλωση:

«Ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἔχουν καθῆκον νά ὑποστηρίξουν τόν ἀγῶνα διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς Δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα. Αὐτό ἀπαιτεῖ τό ἐθνικό συμφέρον, ἀλλά εἶναι ἐπίσης καί ὁ πλέον ἀσφαλής τρόπος διά νά ἀποφευχθῇ μία ἀδελφοκτόνος ἀναμέτρησις. Οἱ συνταγματάρχαι τῶν Ἀθηνῶν καλοῦνται νά συμβάλουν».

Ἡ ἀποτυχία τῆς πρωτοβουλίας τοῦ βασιλέως ἦταν εὔλογο νά ἐπιτείνει τήν ἀνησυχία καί νά ἐπιβεβαιώσει τίς ἀπαισιόδοξες προβλέψεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ γιά τήν πορεία τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος. Οἱ πρῶτες σκέψεις του μετά τά δραματικά γεγονότα τῆς 13ης Δεκεμβρίου συνοψίζονται σέ ἐπιστολή πού ἀπηύθυνε στόν Χ. Ξανθόπουλο-Παλαμᾶ:

«Ἡ κατάστασις ἐν Ἑλλάδι ἀπό τό τραγικό ἔπεσε στό κωμικό. Ὅλα αὐτά πού ἔγιναν καί γίνονται τελευταίως θυμίζουν κακοῦ γούστου ὀπερέττα. Θά ἦταν ἴσως προτιμώτερη ἡ τραγωδία, γιατί αὐτή τουλάχιστον διά τῆς καθάρσεως ὁδηγεῖ στήν ἐξυγίανση καί τήν ἀνανέωση.

Μετά τήν ἀποτυχία τοῦ ἀντικινήματος, ὁ Κωνσταντῖνος καταφεύγει στή Ρώμη.

'Η πρωτοβουλία τοῦ βασιλέως, ὡς σκέψις καί ὡς ἐκτέλεσις, τουλάχιστον ἀτυχής. Ὡς ἀποτέλεσμα συμφορά ἀνεπανόρθωτος. Γιατί μαζί του καί ἐξ αἰτίας του ἐθεωρήθησαν ἡττημένοι ὅλοι ὅσοι ἀντετάχθησαν πρός τό σημερινόν καθεστώς.

Νομίζω ὅτι παρεσύρθη ἀπό τήν φιλοδοξίαν νά γίνη ἥρως τῆς Δημοκρατίας καί ἀπό τήν σκέψιν ὅτι ἡ ἐπιχείρησις μετά τάς ἰδικάς μου δηλώσεις θά ἦτο περίπατος. Γι' αὐτό καί δέν ζήτησε κανενός τή συμβουλή οὔτε τή συμπαράσταση.

'Εγώ μέ τάς δηλώσεις μου ἠθέλησα νά διευκολύνω λύσιν πολιτικήν. 'Επέλεξα δέ τήν στιγμήν τῆς κυπριακῆς κρίσεως, διότι αὐτή ἀκριβῶς ἐπέτρεπε πολιτικῶς ἀλλά καί ἐπέβαλλε ἐθνικῶς μίαν τολμηράν μεταβολήν. Πολιτικῶς μέν διότι προσέφερε εἰς ὅλους τό ἐπιχείρημα ἤ καί τό πρόσχημα, ἄν θέλης. 'Εθνικῶς δέ διότι ὑπῆρχε κίνδυνος νά ὁδηγηθοῦμε σέ συμφορά, ἐφ' ὅσον αἱ πρῶται ἀντιδράσεις τῶν στρατιωτικῶν ὑπῆρξαν φιλοπόλεμοι. Καί ὑπῆρξε δι' αὐτό πράγματι εὐτυχής, ὑπό τήν ἔννοιαν τῆς ἀξιοποιήσεως τῆς εὐκαιρίας πού τούς προσέφερα. Καί ὄχι μόνον δέν ἐπωφελήθησαν, ἀλλά καί ὁ μέν βασιλεύς ἐβγῆκε κατόπιν ἑορτῆς στά βουνά, ὁ δέ Πιπινέλης ἔδωσε τόν τόνον τῶν ἐναντίον μου ἐπιθέσεων μέ τό ἀφελές ἐπιχείρημα ὅτι ὡμίλησα κατά τήν ὥραν τοῦ ἐθνικοῦ κινδύνου. Καί λέγω ἀφελές διότι εἶναι γνωστόν ὅτι, τό ἐάν θά ἐγίνετο πόλεμος ἤ ὄχι θά ἐξηρτᾶτο ἀπό τήν θέσιν τῶν 'Αθηνῶν, τήν ὁποίαν εἶναι βέβαιον ὅτι θά καθώριζε μέ μείζονα ἀσφάλειαν μία περισσότερον ὑπεύθυνος Κυβέρνησις.

Στό γράμμα σου ὁμιλεῖς καί περί τῆς φθορᾶς τήν ὁποίαν ὑπέστην καί ἐγώ ἐξ αἰτίας τῆς βασιλικῆς πρωτοβουλίας, ἐφ' ὅσον ἐδημιουργήθη ἡ ἐντύπωσις ὅτι διά τῶν γνωστῶν δηλώσεών μου τόν ἐνεθάρρυνα. "Οπως ξέρεις θά ἠμποροῦσα νά τήν ἀποφύγω, ἐπικρίνων— καί θά εἶχα δίκηο ἐφ' ὅσον ἐτέλουν ἐν ἀγνοίᾳ —τήν ἀπερίσκεπτον ἐνέργεια τοῦ βασιλέως. Δέν τό ἔκαμα ὅμως διότι τό ἐθεώρησα κατώτερον ἐμοῦ, ἀλλά καί διότι ἐφ' ὅσον δέν ἔχω πλέον ἐπιδιώξεις πολιτικάς, μέ ἀφήνουν ἀδιάφορον αἱ ἀντιδράσεις τῶν συμπατριωτῶν μου.

'Ανεξαρτήτως ὅμως αὐτοῦ πιστεύω ὅτι αἱ σημειωθεῖσαι μετά τήν συνέντευξίν μου ἐξελίξεις καί ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἀναμένονται θά ἀποδείξουν ὅτι αἱ συμβουλαί μου καί ὀρθαί καί ἐπίκαιροι ὑπῆρξαν.

Νομίζω ὅτι ὁδηγούμεθα ἤδη εἰς ἕνα εἶδος καμουφλαρισμένης στρατιωτικῆς δικτατορίας, μέ ὅλους τούς κινδύνους πού συνεπάγεται, λόγω τῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ λαοῦ μας καί τῆς γεωπολιτικῆς θέσεως τῆς χώρας μας»[46].

Σέ μεταγενέστερο χρόνο, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά συγκεφαλαιώσει τίς ἐντυπώσεις του ἀπό τά γεγονότα πού συνέχονται μέ τήν πρωτοβουλία τοῦ βασιλέως:

«Διά τήν ἀτυχῆ ἐκείνην πρωτοβουλίαν τοῦ βασιλέως, πολλαί ἀπόψεις διετυπώθησαν. Κατ' ἄλλους, ἐφοβεῖτο μήπως οἱ ἐπαναστάται ἀποκτήσουν πλήρη τόν ἔλεγχον τῆς καταστάσεως δι' ὁμαδικῶν ἀποστρατειῶν. Κατ' ἄλλους, ὅτι θεωρῶν, ἰδίως μετά τήν παρέμβασιν τήν ἰδικήν μου, βεβαίαν τήν κατάρρευσιν τῆς ἐπαναστάσεως, ἠθέλησε νά ἐπωφεληθῆ τῆς εὐκαιρίας καί νά καταστῆ ὁ ἥρως τῆς Δημοκρατίας.

'Η τελευταία αὐτή ἐκδοχή ἐνισχύεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ βασιλεύς, ὄχι μόνον δέν ἔλαβε ὑπ' ὄψιν του τάς συστάσεις πού διετύπωσα εἰς τήν ἐπιστολήν μου τῆς 9ης Νοεμβρίου, ἀλλά καί ἀπέφυγε νά μέ ἐνημερώση διά τήν πρωτοβουλίαν του, μολονότι ἐγνώριζεν ὅτι ἠδυνάμην, ἐάν τήν υἱοθετοῦσα, νά τήν ἐνισχύσω ἀποτελεσματικῶς. Ὁ διεθνής τύπος, συσχετίζων εὐλόγως τό βασιλικόν κίνημα μέ τήν συνέντευξίν μου, μέ κατέκλυζε μέ ἐρωτήματα εἰς τά ὁποῖα δέν ἠδυνάμην νά ἀπαντήσω, ἐφ' ὅσον ἐτέλουν ἐν ἀγνοίᾳ τῆς βασιλικῆς πρωτοβουλίας. Καί διότι δέν ἠδυνάμην νά ἀπαντήσω, ἐγράφησαν διάφορα φανταστικά πράγματα περί τῶν κινήσεών μου, ὅπως, λόγου χάριν, ὅτι εἶχα ἑτοιμασθῆ νά ἀναχωρήσω γιά τήν Ἑλλάδα κ.λ.π.

Τό κίνημα τό ἐπληροφορήθην ἀπό τό ραδιόφωνον καί παρακολουθῶν μέ ἀγωνίαν τήν δραματικήν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων ἐπείσθην περί τῆς ἀποτυχίας τοῦ κινήματος περί τό τέλος τοῦ ἀπογεύματος, ὅταν ἐπληροφορούμην ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη καί τό Γ' Σῶμα Στρατοῦ ἦσαν ὑπό τόν ἔλεγχον τῆς Χούντας.

Εἶχα ὅμως τήν ἐλπίδα ὅτι ὁ βασιλεύς μετά τήν ἀποτυχίαν τῆς προσπαθείας του εἰς τήν βόρειον Ἑλλάδα θά κατευθύνετο εἰς Κρήτην τῆς ὁποίας ἦτο εὔκολον νά ἐξασφαλίσῃ τόν ἔλεγχον ἐφ' ὅσον διέθετε τόν στόλον καί τό πλεῖστον τῆς 'Αεροπορίας. Διότι εἶναι βέβαιον ὅτι, κατέχων τήν Κρήτην, θά ἠνάγκαζε τό καθεστώς τῶν 'Αθηνῶν νά συνθηκολογήσῃ. 'Ησθάνθην, ὡς ἐκ τούτου, πρόσθετον ἀπογοήτευσιν ὅταν ἐπληροφορούμην ὅτι ὁ βασιλεύς κατέφυγε εἰς τήν Ρώμην καί μάλιστα ὑπό συνθήκας κωμικοτραγικάς.

Τό κίνημα τοῦ βασιλέως ἀπό ἀπόψεως συλλήψεως καί ἐκτελέσεως ὑπῆρξεν παιδαριῶδες. Καί ἠμπορεῖ μέν νά ἀναγνωρίσῃ κανείς γιά τόν βασιλέα τό ἐλαφρυντικόν τῆς ἀπειρίας, ἀλλά δέν δύναται νά ἐξηγήσῃ τήν ἐλαφρότητα τῶν συμβούλων του. 'Από ἀπόψεως ὅμως ἀποτελέσματος ὑπῆρξεν συμφορά, διότι ἐξεμηδένισε ὅλας τάς δυνατότητας τοῦ ἀγῶνος κατά τῆς Χούντας καί ἐσταθεροποίησε τήν θέσιν της. 'Εθεωρήθησαν ἡττημένοι, μαζί μέ τόν βασιλέα καί ὅλοι ὅσοι ἀντετάχθησαν εἰς τήν Χούνταν καί μεταξύ αὐτῶν πρῶτος ἐγώ. Καί τοῦτο, διότι ὅπως ἀνέφερα καί προηγουμένως, εἶχε συσχετισθῆ ἡ συνέντευξίς μου τοῦ Νοεμβρίου μέ τό βασιλικόν πραξικόπημα.

Ὅταν τήν ἐπομένην τοῦ κινήματος διεπίστωνα ὅτι ὁ συσχετισμός αὐτός ἐσυνεχίζετο, ἐσκέφθην νά ἀντιδράσω λέγων, ὅτι ὄχι μόνον ἀγνοοῦσα τήν πρωτοβουλίαν τοῦ βασιλέως ἀλλά ὅτι οὗτος τήν ἀνέλαβεν παρά τάς ἀντιθέτους συστάσεις μου.

Ἀπέφυγα ὅμως νά τό πράξω διότι ἐθεώρησα ἀνάξιο ἐμοῦ νά ἐπιδεινώσω τήν θέσιν τοῦ ἀτυχήσαντος βασιλέως διά νά ἀπαλλαγῶ τῆς ὑποτιθεμένης ἰδικῆς μου εὐθύνης».

Στή συνέχεια, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀναφέρεται στήν ἐπικοινωνία πού εἶχε μέ τό βασιλέα, εὐθύς μετά τήν ἀποτυχία τοῦ κινήματος:

«Ἐπί ἀρκετόν χρόνον μετά τήν ἀποτυχίαν τοῦ βασιλικοῦ πραξικοπήματος αἰσθανόμουν πράγματι δυστυχής. Ἡ Ἑλλάς ἐνεφανίζετο διεθνῶς ὡς Κράτος ὀπερέττας, ἡ Χούντα ἐσταθεροποίει διά μακρόν χρόνον τήν θέσιν της καί, τό χειρότερον, εἶχα τό αἴσθημα ὅτι ἀδίκως ἐθεωρούμην καί ἐγώ ὑπεύθυνος καί γιά ὅλα αὐτά. Αἰσθανόμουν δυσάρεστα νά συζητῶ μέ τούς ξένους περί τῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως καί, εἰδικώτερον, ὅταν παρίστατο ἀνάγκη νά ἐξηγῶ εἰς τούς ἐπισκέπτας μου ὅτι δέν εἶχα καμμίαν σχέσιν μέ τά λαβόντα χώραν ἐν Ἑλλάδι.

Τήν ἐπομένην τοῦ βασιλικοῦ κινήματος καί παρά τήν δυσφορίαν τήν ὁποίαν αἰσθανόμουν γιά τήν συμπεριφοράν τοῦ βασιλέως, ἐθεώρησα καθῆκον μου νά τόν ζητήσω ἀπό τηλεφώνου εἰς τήν Ρώμην καί νά τοῦ ἐκφράσω τήν συμπάθειάν μου γιά τήν ἀποτυχίαν του.

Ὁ βασιλεύς μέ ηὐχαρίστησε καί μέ ἠρώτησε ἐάν θά ἠδυνάμην νά μεταβῶ εἰς Ρώμην πρός συνάντησίν του. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι δέν τό θεωροῦσα σκόπιμον, διότι θά ἐδημιουργοῦντο ἄνευ λόγου παρεξηγήσεις. Συγχρόνως τοῦ ὑπέδειξα νά κάμη μίαν βραχεῖαν δήλωσιν εἰς τήν ὁποίαν νά ἐξηγῆ πειστικά τούς λόγους, οἱ ὁποῖοι τόν ἠνάγκασαν νά κάμη τήν ἀντεπανάστασιν, δεδομένου ὅτι ἡ δημιουργηθεῖσα διεθνῶς ἐντύπωσις ἦτο γι' αὐτόν δυσάρεστη. Μοῦ εἶπε, ὅτι σκέπτεται νά τό κάνη καί ὅτι προτίθεται νά μοῦ στείλη τόν κ. Παπάγον —ἄν δέν ἔχω ἀντίρρησιν— γιά νά μέ ἐνημερώση. Ἀλλά, οὔτε ἡ δήλωσις τήν ὁποίαν ὑπέδειξα ἐγένετο οὔτε ὁ κ. Παπάγος μέ ἐπεσκέφθη.

Στίς 19 Δεκεμβρίου μέ ἐκάλεσε ὁ βασιλεύς ἀπό τηλεφώνου καί μοῦ εἶπε, ὅτι ὁ κ. Ποταμιᾶνος τοῦ μετέφερε τάς κάτωθι σκέψεις τῆς Κυβερνήσεως: Πρῶτον, ὅτι αὕτη ἦτο πρόθυμος νά ὑποσχεθῆ συνταγματικόν Δημοψήφισμα καί ἐν συνεχείᾳ ἐκλογάς, χωρίς ὅμως νά προσδιορίζη δι' αὐτάς χρόνον. Δεύτερον, ὅτι ἡ Κυβέρνησις μεταβάλλουσα ἤδη γραμμήν ἀποκρούει τήν ἄμεσον ἐπιστροφήν του εἰς τήν Ἑλλάδα, τήν ὁποίαν φαίνεται ὅτι συζητοῦσαν διάφοροι μεσάζοντες, ὅπως ὁ Ἀρχιεπίσκοπος, ὁ Πιπινέλης κ.λ.π.

Ὁ βασιλεύς μέ παρεκάλεσε ἄν ἦτο δυνατόν, νά μεταβῶ εἰς Ρώμην γιά νά συζητήσωμεν σχετικῶς. Τοῦ εἶπα ὅπως καί τήν πρώτην φοράν ὅτι δέν τό θεωρῶ σκόπιμον, δεδομένου ὅτι τοῦτο θά δημιουργήση προβλήματα καί δι' αὐτόν καί δι' ἐμένα. Τότε μέ παρεκάλεσε νά τοῦ πῶ τήν γνώμην μου γιά τήν θέσιν τήν ὁποίαν πρέπει νά τηρῆ. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι ἡ ἐπάνοδός του εἰς τήν Ἑλλάδα ἄνευ σοβαρῶν ἐγγυήσεων γιά τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος, χωρίς νά ὠφελήση τήν χώραν, θά ὁδηγοῦσε εἰς γελοιοποίησίν του. Θά ἔπρεπε συνεπῶς νά τερματίση τόν διάλογον καί νά ἀνακοινώση πρός τήν Κυβέρνησιν καί τόν διεθνῆ τύπον ὅτι εἶναι πρόθυμος νά ἐπανέλθη, πρῶτον ἐάν ἡ Κυβέρνησις ὑποσχεθῆ δημοκρατικόν Σύνταγμα, χρόνον Δημοψηφίσματος καί χρόνον ἐλευθέρων ἐκλογῶν. Καί δεύτερον, ἐάν παράσχη σοβαράς ἐγγυήσεις γιά τήν πραγματοποίησιν τῶν ἀνωτέρω.

Ὁ βασιλεύς μοῦ εἶπε ὅτι αὐτή ἀκριβῶς εἶναι καί ἡ γραμμή του καί ὅτι προτίθεται ἐντός τοῦ ἀπογεύματος νά προβῆ εἰς σχετικάς ἀνακοινώσεις. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἡ Κυβέρνησις, καί ἐάν δεχθῆ τά ἀνωτέρω, συνιστᾶ ἤδη τήν εἰς ἀπώτερον χρόνον ἐπιστροφήν του, σκέπτεται μήπως θά ἦτο σκόπιμον νά μεταβῆ αἰφνιδιαστικῶς εἰς τήν Ἑλλάδα καί νά τήν θέση πρό τετελεσμένου γεγονότος.

Τοῦ ἀπήντησα ὅτι δέν τό συνιστῶ διότι μπορεῖ νά καταλήξη εἰς ἰλαροτραγωδίαν.

Μέ εὐχαρίστησε καί μοῦ εἶπε ὅτι θά μοῦ στείλη, ἴσως τόν κ. Παπάγον γιά νά μέ ἐνημερώση, ἐάν ἔχη νεώτερα.

Τήν αὐτήν ἡμέραν περί τήν 1ην μ.μ., μέ ἐκάλεσεν ἐκ νέου ὁ βασιλεύς εἰς τό τηλέφωνον διά νά μοῦ εἴπη ὅτι πρό ὀλίγου τοῦ ἀνεκοίνωσαν ἐξ Ἀθηνῶν ὅτι ὁ Παπαδόπουλος ἐτροποποίησεν τήν θέσιν τήν ὁποίαν εἶχε λάβει δημοσίᾳ ὁ Παττακός ἐπί τοῦ θέματος τῆς ἐπιστροφῆς του καί τόν συνεβούλευαν νά μήν προβῆ εἰς ἀνακοινώσεις γιά νά μήν κόψη τάς γέφυρας.

Κατόπιν τούτου ἀπεφάσισε νά ἐπικοινωνήση τηλεφωνικῶς μέ τόν κ. Ράσκ καί νά ζητήση τήν παρέμβασίν του γιά νά δεχθῆ ἡ Κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν τούς ὅρους του. Τοῦ εἶπα ὅτι ἡ παράτασις τοῦ διαλόγου κάνει κακήν ἐντύπωσιν καί ἀποβαίνει εἰς βάρος του.

Τήν μεσημβρίαν τῆς ἐπομένης, 20ῆς Δεκεμβρίου, μέ ἐκάλεσεν καί πάλιν ἀπό τηλεφώνου, λέγων ὅτι ὁ κ. Ποταμιᾶνος, ἐπανελθών εἰς Ἀθήνας τοῦ διεβίβασε συνθηματικόν μήνυμα, μᾶλλον ἀπαισιόδοξο. Ἐπίσης, ὅτι ἡ ἀμερικανική Κυβέρνησις τοῦ ὑπεσχέθη νά κάμη νέας προτάσεις εἰς Ἀθήνας, ἠρνήθη ὅμως νά τοῦ ἀποκαλύψη τό περιεχόμενον αὐτῶν. Πρᾶγμα, πού ἠρμήνευσεν ὁ ἴδιος ὡς ἐνδεικτικόν ἀπροθυμίας.

Κατόπιν αὐτῶν, μοῦ προσέθετε, ἀπεφάσισε νά δώση ἐντός τοῦ ἀπογεύματος τάς ἀνακοινώσεις του πρός τόν τύπον. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ δέ μοῦ ἀνακοίνωσε

ὅτι ὁ κ. Πιπινέλης, τόν ρόλον τοῦ ὁποίου δέν ἠδύνατο νά ἐννοήση, καί ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τοῦ ἐδήλωσαν ὅτι θά παραιτηθοῦν ἄν ἡ Κυβέρνησις δέν διευκολύνη τήν ἐπάνοδόν του.

Ἡ ἐντύπωσίς μου ἦτο ὅτι ὁ βασιλεύς, ἀπωλέσας τό ἠθικόν του, ἀνεζήτει πρόσχημα ἐπανόδου. Δι' αὐτό καί αἱ ἀνακοινώσεις του ἔγιναν τελικῶς τόσον μετριοπαθεῖς καί ἀόριστοι.

Τήν παραμονήν τῆς Πρωτοχρονιᾶς μέ ἐζήτησαν εἰς τό τηλέφωνον ἀπό μέρους τῆς ἀδελφῆς μου, Ὄλγας Τερζῆ. Ὅταν ἐσήκωσα τό τηλέφωνον ἄκουσα τήν φωνήν τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ μοῦ ηὐχήθη χρόνια πολλά, μοῦ εἶπε ὅτι ἐσκέφθη νά ἀπευθύνη πρωτοχρονιάτικο μήνυμα πρός τόν ἑλληνικόν λαόν καί μοῦ ἐδιάβασε τό κείμενον.

Ἐπειδή τό κείμενον περιεῖχε μίαν φράσιν κολακευτικήν διά τήν Κυβέρνησιν, τοῦ εἶπα ὅτι θά πρέπει κατά τήν γνώμην μου νά τήν ἐξαλείψη.

Ὁ βασιλεύς τότε μοῦ εἶπε, "Μά δέν πρέπει νά μαλακώσωμεν κάπως τά πράγματα γιά νά διευκολύνωμεν τήν ἐπιστροφήν;"

Τοῦ ἀπάντησα ὡς ἀκολούθως: "Τό θέμα τῆς ἐπιστροφῆς Σας εἰς τήν Ἑλλάδα, Μεγαλειότατε, ἔχει δύο πλευράς: τήν προσωπικήν καί τήν ἐθνικήν. Διά τήν πρώτην, πού ἀφορᾶ τήν προσωπικήν σας ἀξιοπρέπεια, θά ἀποφασίσετε Σεῖς ὁ ἴδιος. Ἡ δευτέρα ὅμως σᾶς ἐπιβάλλει νά μήν συνθηκολογήσετε, ἐάν δέν ἀσφαλίσετε ἐκεῖνα γιά τά ὁποῖα ἐκάματε τήν ἀντεπανάστασιν. Ἐάν ἐπιστρέψετε χωρίς τάς ἐγγυήσεις αὐτάς, ὄχι μόνον θά δεχθῆτε βαρυτάτην μείωσιν, ἀλλά θά διευκολύνετε τά σχέδια τῶν ἐπαναστατῶν, τά ὁποῖα μέχρι στιγμῆς ἀγνοεῖτε, ὅπως μοῦ εἴπατε".

Νομίζω ὅτι ἐγένετο χρῆσις τοῦ ὀνόματος τῆς ἀδελφῆς μου, διότι ὑπῆρχεν ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἔδειχνα ἀπροθυμίαν ἐπικοινωνίας μέ τήν Ρώμην».

Η ΜΑΚΡΑ ΝΥΧΤΑ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ

Η ἐδραίωση τῆς κυριαρχίας τῶν Συνταγματαρχῶν, μετά καί τήν ἀποτυχία τοῦ βασιλικοῦ ἀντικινήματος τῆς 13ης Δεκεμβρίου 1967, θά ἐγκλωβίσει τήν Ἑλλάδα στήν ἀδιέξοδη ἀτραπό τῆς δικτατορίας. Δίσεκτα χρόνια, σφραγισμένα ἀπό τήν καταπάτηση κάθε κανόνα δικαίου στό ἐσωτερικό καί τή δραματική ὑποβάθμιση τοῦ κύρους καί τῆς ἀξιοπιστίας τῆς χώρας στό διεθνῆ χῶρο... Ὁ ἑλληνικός λαός, στήν ἀκατάλυτη ἐπιθυμία του γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ἐλευθερίας καί τῆς δημοκρατίας, θά στρέψει τά βλέμματά του, κατά κύριο λόγο, πρός τήν κατεύθυνση τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

Ὁ πρωθυπουργός τῆς Ὀκταετίας, σταθερά πάντοτε ἀποφασισμένος νά μήν ἐπιστρέψει στήν πολιτική σκηνή ἄν δέν ὑπάρξουν οἱ προϋποθέσεις γιά τή ριζική ἐξυγίανση καί ἀναμόρφωση τοῦ ἑλληνικοῦ δημόσιου βίου, δέν θά ἀγνοήσει τό βαθύτερο ἀλλά καί ἐπιτακτικό αὐτό αἴτημα. Σέ χρονικές στιγμές κατάλληλα ἐπιλεγμένες, θά καταγγείλει τό «τυραννικό καί νόθο» καθεστώς, θά ἐπισημάνει τίς ἐπιπτώσεις ἀπό τήν παράτασή του καί θά προσκαλέσει τούς πραξικοπηματίες νά ἐγκαταλείψουν τήν ἐξουσία. Ταυτόχρονα θά συμβάλει, μέ ἀθόρυβες ἐνέργειες, στήν κατάλληλη διαφώτιση ἡγετικῶν παραγόντων τῆς διεθνοῦς ζωῆς μέ ἐπιρροή στή διαμόρφωση τῶν ἀποφάσεων πού ἀφοροῦν τήν Ἑλλάδα. Ἡ στάση αὐτή θά ἐπισωρεύσει, πέρα ἀπό τίς βίαιες ἐπιθέσεις τῶν ἐκπροσώπων τοῦ καθεστῶτος, τήν ἀπαγόρευση τῆς δημοσιεύσεως τῶν δηλώσεών του στόν ἑλληνικό Τύπο καί, ἀκόμη, τήν ἄσκηση πολιτικῶν καί δικαστικῶν διώξεων σέ βάρος του. Ταυτόχρονα, ὅμως, ἡ σταθερή καί ὑπεύθυνη ἀντιπαράθεση ἀπέναντι στό δικτατορικό καθεστώς, πέρα ἀπό τήν ἀπήχηση στό ἐπίπεδο τῆς ἑλληνικῆς καί τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης θά ἐνισχύσει τό κῦρος καί θά ἐδραιώσει τήν ἐμπιστοσύνη πρός τό πρόσωπο τοῦ αὐτοεξόριστου πολιτικοῦ ἡγέτη. Ἔστω καί ἄν τυπικά δέν κατορθώθηκε ἡ σύμπηξη ἑνιαίου μετώπου τῶν δημοκρατικῶν κομμάτων τῆς χώρας ὑπό τήν ἐντεινόμενη λαϊκή πίεση, ἡ προσφυγή στόν Κ. Καραμανλῆ ἀναγόταν σέ καθοριστικό σημεῖο ἀναφορᾶς, γιά κάθε προσπάθεια πού ἀπέβλεπε στήν ἀνατροπή τῆς δικτατορίας καί, ταυτόχρονα, στήν ἀποκατάσταση συνθηκῶν πού θά ἐπέτρεπαν τήν ἐδραίωση μιᾶς ἀνανεωμένης καί ὑγιοῦς δημοκρατικῆς ζωῆς.

23 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1967

Ἡ «εἰκοσαμελής» Ἐπιτροπή παραδίδει στόν πρωθυπουργό σχέδιο νέου Συντάγματος ἀπό 125 ἄρθρα. Κατά τήν παραλαβή του, ὁ Γ. Παπαδόπουλος θά προαγγείλει τή δημοσιοποίησή του, προτοῦ κληθεῖ ὁ λαός, τό ἀργότερο μέχρι τό Σεπτέμβριο τοῦ 1968, νά τό ἐγκρίνει μέ τήν ψῆφο του. Παρά τό καθεστώς τῆς λογοκρισίας, θά ἐπιτραπεῖ —δήλωσε ἀκόμη— ἡ ἐλεύθερη συζήτηση ἐπί τῶν νέων διατάξεων πού προτείνεται νά θεσμοθετηθοῦν.

Παράλληλα, μετά τήν ἀμνήστευση τῶν κινηματιῶν τῆς 31ης Δεκεμβρίου, ἐξαγγέλλεται ἡ χορήγηση γενικῆς ἀμνηστείας, ἡ ὁποία καί καλύπτει τίς κάθε μορφῆς ἀντιδράσεις κατά τοῦ καθεστῶτος, ἀπό τήν 21η Ἀπριλίου —μέ Συντακτική Πράξη (23-12) καί μέ τόν Ἀναγκαστικό Νόμο 228 (26-12). Τήν ἴδια ἡμέρα μέ τήν ἔκδοση τοῦ τελευταίου, θά δημοσιευτεῖ τό διάταγμα γιά τήν ἀποστρατεία τῶν τριῶν πρωτεργατῶν τοῦ κινήματος —Γ. Παπαδοπούλου, Στ. Πατακοῦ καί Ν. Μακαρέζου.

16 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1968

Ἀνακοινώνεται ἀπό κυβερνητική πηγή ὅτι ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος εἶχε πρόσφατα ἀμνηστευθεῖ, ἐξασφάλισε μετά ἀπό αἴτησή του ἄδεια ἀναχωρήσεως στό ἐξωτερικό, ὅπου καί, πράγματι, ἔκτοτε θά ἐγκατασταθεῖ καί θά ἀναπτύξει ἔντονη πολιτική δραστηριότητα, ἐπικεφαλῆς τοῦ Πανελλήνιου Ἀπελευθερωτικοῦ Κινήματος, διατυπώνοντας ριζοσπαστικές θέσεις πού θά ὑπερκεράσουν αἰσθητά τά

ἰδεολογικά πλαίσια τῆς Ἑνώσεως Κέντρου.

Εὐθύς μετά τήν ἄφιξή του στό Παρίσι, ἡ ὁποία καί θά συμπέσει μέ τήν περίοδο τοῦ ταξιδίου τοῦ Κ. Καραμανλῆ στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, ὁ Α. Παπανδρέου θά ἐπιδιώξει νά συναντηθεῖ μέ τό στενό συνεργάτη τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ, Κ. Χρυσοστάλη. Ὁ τελευταῖος θά τόν ἐπισκεφθεῖ, πράγματι, στίς 7 Μαρτίου, ὁπότε καί θά διεξαχθεῖ, χωρίς τήν παρουσία ἄλλου προσώπου, ἡ ἀκόλουθη συνομιλία —ὅπως τήν μετέφερε ὁ Κ. Χρυσοστάλης στόν Κ. Καραμανλῆ:

«Ὁ κ. Α. Παπανδρέου ἐδικαιολογήθη κατ' ἀρχήν διά τήν φράσιν τήν ὁποίαν εἶπεν εἰς τό Λονδῖνον ὅτι δέν ἔχει πρόγραμμα νά συναντηθῆ μέ τόν κον Καραμανλῆ. Μοῦ εἶπε ὅτι δέν ἐπερίμενε μία τέτοια ἐρώτηση καί εὑρέθη τελείως ἀπροετοίμαστος. Ἐκ τῶν ὑστέρων μετανοεῖ, ἀλλά παρά τήν ἐπιθυμίαν, τήν ὁποίαν εἶχεν ἀπό τήν πρώτην στιγμήν πού εὑρέθη εἰς τό ἐξωτερικόν νά συναντηθῆ μέ τόν κ. Καραμανλῆ, δέν ἐγνώριζεν κατά πόσον καί ὁ κ. Πρόεδρος τό ἐπεθύμει. Αὐτό ἴσως μάλιστα, νά εἶναι τό ἐλατήριον, πού τόν ἔκανε νά δώση μίαν τέτοια ἀπάντηση. Μοῦ ἐπιβεβαίωσεν τά ὅσα τήν 18ην Σεπτεμβρίου 1967 σᾶς διεμήνυσεν διά τῶν εἰδικῶν ἀπεσταλμένων του καθηγητοῦ κ. Ρουσσέα καί τοῦ ἐξαδέλφου του κ. Α. Μινέικου. Μέ παρεκάλεσε νά διαλύσω τυχοῦσα παρεξήγησιν. Εἰς τό σημεῖον αὐτό τοῦ εἶπα ὅτι δέν νομίζω ὅτι ὑπάρχει παρεξήγησις ἐκ μέρους σας διότι δέν διατηρεῖτε οὐδεμίαν μνησικακίαν ἔναντι οὐδενός παρ' ὅλον πού ὅλοι, ἐχθροί καί φίλοι, σᾶς ἐφέρθησαν κατά τρόπον ἀχαρακτήριστον καί πολλές φορές πρόστυχον.

Εἰς σχετικήν ἐρώτησίν του, πῶς εἶσθε εἰς τήν ὑγείαν σας καί τί λέτε γιά τήν κατάστασιν, τοῦ ἀπήντησα ὅτι εἶσθε πολύ καλά και ὅτι ἡ στάσις σας προσδιορίζεται ἀπό ἕνα αἴσθημα ἀηδίας πρός ὅ,τι λέγεται δημοσία ζωή τῆς Ἑλλάδος. Δι' αὐτό καί εἶσθε κάπως ἀπρόθυμος ν' ἀναπτύξετε πρωτοβουλίας καί τοῦ ἐπανέλαβα ὅτι τό αἴσθημα αὐτό ὀφείλεται εἰς τό ὅτι φίλοι καί ἐχθροί σᾶς ἐφέρθησαν πρόστυχα. Καταλαβαίνω ἀπολύτως, μοῦ εἶπε, τά αἰσθήματα αὐτά τοῦ κ. Προέδρου· τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον οὗτος ἔχει ἐπιδείξει κατά τό παρελθόν τίς ἱκανότητές του ὡς πολιτικοῦ, καί ἰδίως τοῦ ἀρχηγοῦ. Παρ' ὅλον πού εἶναι βέβαιος, μοῦ εἶπε ὁ κ. Ἀνδρέας Παπανδρέου, ὅτι εἰς τό μέλλον θά κληθῆτε καί πάλι νά προσφέρετε τίς ὑπηρεσίες σας εἰς τό Ἔθνος μπορεῖτε νά ἐπαφίεσθε εἰς τό ἀξιολογότατον ἔργον σας. Εἰς τό σημεῖον αὐτό, προσέθεσε, ὅτι δυστυχῶς γι' αὐτόν δέν ἰσχύει τό ἴδιον καί ἴσως αὐτός νά εἶναι ὁ λόγος πού αἰσθάνεται τήν ἀνάγκην ν' ἀναπτύσσει δραστηριότητα. Καί ὁμολόγησεν ὅτι ἴσως πολλές φορές νά παρασύρεται.

Μέ παρεκάλεσε νά σᾶς μεταφέρω τά κάτωθι:

1ον. Νά ὁρίσετε, ἐάν ἐπιθυμῆτε ἐκπρόσωπον τῆς ΕΡΕ διά τήν ὀργάνωσιν ΠΑΚ, ἡ ὁποία δέν εἶναι ἰδεολογικόν ὄργανον, οὔτε ἀποβλέπει εἰς τήν συγκρότησιν λαϊκοῦ μετώπου ἀλλά σκοπόν ἔχει ἡ ὀργάνωσις αὐτή νά μήν ἀφήση τήν μονοπώληση τῆς ἀντιστάσεως κατά τῆς Χούντας εἰς τούς κομμουνιστάς. Οἱ Ἀμερικανοί μοῦ εἶπε εὐνοοῦν μιάν τοιαύτην πρωτοβουλίαν. Μοῦ ἐδήλωσεν ὅτι ἐάν δεχθῆτε νά ὑποδείξετε τοιοῦτον ἐκπρόσωπον οὗτος θά συμμετέχη ἐν ἀπολύτῳ ἰσοτιμία.

2ον. Ἐπιθυμεῖ πολύ προσωπικήν ἐπαφήν ἐάν τό θέλετε καί ἐσεῖς καί ἐάν τό κρίνετε σκόπιμον... Ἄλλως μέ παρεκάλεσε νά ὑπάρχη ἐπαφή μέσω ἐμοῦ.

3ον. Σκοπεύει ὅταν ἔλθη εἰς δημοσιότητα τό Σύνταγμα νά προβῆ εἰς δηλώσεις καί μοῦ εἶπε ὅτι ἐάν καί ἐσεῖς κάνετε τό ἴδιο σᾶς παρακαλεῖ νά ὑπάρξη προσυνεννόηση, οὕτως ὥστε νά συμπίπτουν, ὅπως εἶναι βέβαιος, οἱ ἀπόψεις καί κρίσεις σας. Ἐάν μάλιστα τό θέλετε, ἐκεῖνος εἶναι πρόθυμος νά γίνη κοινή δήλωσις.

Ἡ ὅλη συζήτησις διήρκεσε ἐπί 1/2ωρον καί διεξήχθη εἰς τόνον φιλικόν καί μετριοπαθῆ»[48].

Οἱ λόγοι, ἐξαιτίας τῶν ὁποίων ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν ἔδωσε ἐξαρχῆς συνέχεια στίς κρούσεις αὐτές τοῦ Α. Παπανδρέου, ἀναφέρονται συνοπτικά στό μεταγενέστερα ὑπαγορευμένο κείμενο τῶν πρόχειρων σημειώσεών του:

«α. Διότι, ἐφ' ὅσον δέν ἤμουν ἀποφασισμένος νά ἀναπτύξω πολιτική δραστηριότητα, θά ἐδημιουργοῦντο ἀσκόπως θόρυβος καί παρεξηγήσεις ἐν σχέσει μέ τάς προθέσεις μου.

β. Διότι ὁ κ. Α. Παπανδρέου εὐθύς ὡς ἔφθασεν εἰς τήν Γαλλίαν καί ἐν συνεχεία εἰς τήν Ἀμερικήν, ἔλαβεν θέσεις τάς ὁποίας ἐγώ δέν ἠδυνάμην παρά νά ἀποδοκιμάσω. Οὕτω, εὐθυγραμμίστηκε μέ τήν Ἀριστεράν, ἵδρυσε ὀργάνωσιν ἐνεργοῦ ἀντιστάσεως, ἐδέχθη χρήματα ἀπό ξένας Κυβερνήσεις καί τέλος διεκήρυξεν ὅπως διαδεχθῆ τήν Χούνταν Συντακτική συνέλευσις ἡ ὁποία μεταξύ τῶν ἄλλων θά ἠσχολεῖτο καί μέ τήν μορφήν τοῦ πολιτεύματος, καί

γ. Γιά λόγους ἠθικῆς τάξεως, διότι ὁ κ. Α. Παπανδρέου ἐπρωτοστάτησε εἰς τήν ἐναντίον μου συκοφαντικήν ἐκστρατείαν καί ὤφειλε νά ἔχη τό θάρρος νά ἀποκατασταθῆ ἠθικῶς ἀπέναντί μου λέγων δημοσίᾳ αὐτά τά ὁποῖα ἔλεγεν κατ' ἰδίαν περί ἐμοῦ»[49].

Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τή στάση τοῦ Α. Παπανδρέου, στήν εὐρύτερη διάρκεια τῆς δικτατορίας, ἀπέναντι στόν Κ. Καραμανλῆ, προσωπικά, καθώς καί στήν πολιτική γραμμή πού θά ἔφερε τή σφραγίδα τῆς ἡγετικῆς παρουσίας τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ὀκταετίας, ἀξιομνημόνευτες εἶναι οἱ ὀξυδερκεῖς παρατηρήσεις τοῦ Παύλου Τζερμιᾶ, ὁ ὁποῖος, μέ ἀφετηρία τή μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Α. Παπανδρέου στό βιβλίο του «Ἡ Δημοκρατία στό ἀπόσπασμα», ἐπισημαίνει:

«Ἐκεῖ ὁ συγγραφέας παραθέτει ὁλόκληρη τήν ἱστορική συνέντευξη τοῦ Καραμανλῆ στήν παρισινή ἐφημερίδα "Le Monde" ὑπογραμμίζοντας, πώς ἀποτελοῦσε χτύπημα γιά τήν Χούντα, γιατί ὁ "αὐτοεξόριστος τοῦ Παρισιοῦ" εἶχε δύναμη κι ἐπιρροή. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅμως ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου στά πλαίσια τῶν ἀναπτύξεών του γιά τίς ἐνδεχόμενες πολιτικές ἐξελίξεις στήν Ἑλλάδα, ἐνῶ

Κυβέρνηση Παπαδοπούλου (άνω). Παράδοση σχεδίου Συντάγματος (κάτω).

ἀφήνει διάφορες πόρτες ἀνοιχτές, δέν ἀναφέρεται ρητά στή "λύση Καραμανλῆ". Λέω "δέν ἀναφέρεται ρητά", γιατί ὁ συγγραφέας μιλώντας γιά τήν "τρίτη δυνατότητα", δηλαδή γιά τό ἐνδεχόμενο μιᾶς ἐμπνευσμένης ἀπό τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς ἀλλαγῆς ὄχι τῆς οὐσίας, ἀλλά τῆς μορφῆς τῆς δικτατορίας, δέν παραλείπει νά μνημονεύσει καί τήν περίπτωση μιᾶς συντηρητικῆς μεταβατικῆς Κυβερνήσεως. Σκοπός μιᾶς τέτοιας Κυβερνήσεως θά ἦταν κατά τή συλλογιστική τοῦ Παπανδρέου ὁ μερικός καί περιορισμένος ἐκδημοκρατισμός, ἡ ἐπιστροφή στό status quo ante —γιά τόν συγγραφέα ἕνα μάταιο καί κοντόφθαλμο ἐγχείρημα, γιατί ὁ λαός θά ἐκμεταλλευόταν κάθε χαλάρωση τῆς δικτατορίας, γιά νά ἐπιβάλει τή λαϊκή κυριαρχία καί τήν ἐθνική ἀνεξαρτησία.

Ὅποιος ξέρει νά διαβάζει μέσα ἀπό τίς γραμμές, διαπιστώνει χωρίς δυσκολία τήν ταλάντευση τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου ἀνάμεσα στήν ψυχρή —καί σέ ὄχι λίγα σημεῖα σωστή— ἀνάλυση τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων ἀπό τή μιά καί στό ὅραμα τῆς "νίκης τῶν ἀντιστασιακῶν δυνάμεων καί τῆς ἐγκαθίδρυσης τῆς Δημοκρατίας μέσα ἀπό μιά βίαιη ἀναμέτρηση τοῦ λαοῦ μέ τό στρατιωτικό καθεστώς χωρίς τήν ἀνάμειξη τοῦ Ἀνατολικοῦ Μπλόκ" ἀπό τήν ἄλλη. Εἶναι ἡ "ἕκτη δυνατότητα" τοῦ βιβλίου "Ἡ Δημοκρατία στό ἀπόσπασμα", τό ἐνδεχόμενο, πού ψυχικά καί πολιτικά "πήγαινε" βέβαια στόν τότε ἡγέτη τοῦ "Πανελλήνιου Ἀπελευθερωτικοῦ Κινήματος" (ΠΑΚ) περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο. Ὁ ἀναλυτής —κι αὐτό τόν τιμᾶ— δέν τολμοῦσε βέβαια νά προφητεύσει τήν πραγμάτωση τῆς λύσης αὐτῆς, πού, ὅπως ἔδειξαν οἱ κατοπινές ἐξελίξεις, δέν ἦταν ρεαλιστική. Ὁ δημεγέρτης ὅμως, ὁ φλογερός ἀντιστασιακός, συνηγοροῦσε γιά τό "σκληρό" ἐνδεχόμενο, ἄν καί στήν ἀνάλυσή του γιά τόν "ἀγῶνα χειραφέτησης τοῦ Τρίτου Κόσμου" ("κι ἡ Ἑλλάδα ἀνήκει στόν Τρίτο Κόσμο") ἀπό τά δύο Μπλόκ παραδεχόταν, πώς ἡ ἔκβαση τῆς μάχης δέν μπορεῖ νά προβλεφθεῖ. Ἡ ταλάντευση ἀνάμεσα στόν ἀναλυτή καί στόν δημεγέρτη ἐξηγεῖ, νομίζω, σέ μεγάλο βαθμό καί τό γεγονός, πώς ἡ τοποθέτηση τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου πάνω στό "σχῆμα Καραμανλῆ" δέν ὑπῆρξε εὐθύγραμμη, ἀλλά χαρακτηριζόταν σέ σημαντικό μέτρο ἀπό ἀντιφάσεις καί μεταπτώσεις»[50].

23 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1968

Ἡ δήλωση τοῦ πρεσβευτῆ τῶν ΗΠΑ στήν Ἀθήνα, Φίλιπ Τάλμποτ, ὅτι ἡ χώρα του ἀποκαθιστᾶ τίς σχέσεις της μέ τήν Ἑλλάδα, τερματίζει οὐσιαστικά τήν ἐκκρεμότητα πού εἶχε προσωρινά δημιουργήσει ἡ διάσταση τοῦ βασιλέα μέ τούς πραξικοπηματίες.

Εἰδικότερα, ὁ ἴδιος ὁ ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν, Ντήν Ράσκ, σέ ἐρώτηση ἄν ἡ Οὐάσιγκτων θά ἀναγνώριζε τή νέα ἑλληνική Κυβέρνηση, εἶχε στίς 17 Δεκεμβρίου ἀπαντήσει ὅτι «οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες δέν ἐπείγονται νά ἀναγνωρίσουν τό νέο καθεστώς τῶν Ἀθηνῶν». Εἶχε ἐπακολουθήσει ἡ ἐντυπωσιακή ἀπουσία ὅλων τῶν πρέσβεων ἀπό τή Δοξολογία τῆς πρώτης τοῦ Νέου Ἔτους ἐνῶ, παράλληλα, διοχετεύονταν πληροφορίες γιά τίς δυσχέρειες πού συνεπαγόταν ἡ νομιμοποίηση τῆς στρατιωτικῆς Χούντας μετά τήν ἀναχώρηση τοῦ Κωνσταντίνου στό ἐξωτερικό. Ἤδη, κατά τήν ἐπίσκεψή του στόν ὑπουργό τῶν Ἐξωτερικῶν, Π. Πιπινέλη, ὁ Φίλιπ Τάλμποτ ἀνακοίνωσε τήν «ἐντολήν τῆς Κυβερνήσεώς του νά ἀνακοινώση ὅτι ἡ ἀμερικανική Κυβέρνησις ἀπεφάσισε νά ἐπαναλάβη κανονικάς διπλωματικάς σχέσεις μετά τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως». Οἱ συνθῆκες «ὑπό τίς ὁποῖες ἔγινε τοῦτο», διευκρίνιζε τό Σταίητ Ντηπάρτμεντ τήν ἴδια ἡμέρα, «δείχνουν ὅτι οἱ διπλωματικές σχέσεις εἶχαν ἀνασταλεῖ ἀλλ' οὐδέποτε διακοπεῖ». Ἡ ἀναγνώριση ἀπό τήν Οὐάσιγκτων τῆς νέας Κυβερνήσεως ὑπό τόν Γ. Παπαδόπουλο ἦταν ἡ τρίτη, κατά σειρά, μετά τήν ἀντίστοιχη ἀπό τό Κογκό καί τήν Τουρκία. Στίς ἑπόμενες ἡμέρες συμπληρώθηκε ὁ κύκλος τῆς ἀναγνωρίσεως ἀπό τά ὑπόλοιπα Κράτη.

Τό σκεπτικό τῆς ἀμερικανικῆς πρωτοβουλίας φάνηκε ὅτι ἐντοπιζόταν στήν ἄποψη ὅτι δέν χρειαζόταν τυπική πράξη ἀναγνωρίσεως: ἡ νέα Κυβέρνηση δέν ἀμφισβήτησε τή θέση τοῦ βασιλιᾶ, στό ὄνομα τοῦ ὁποίου, ὡς ἀρχηγοῦ τοῦ Κράτους, καί βασιζόταν ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση ἀπό τίς ξένες Κυβερνήσεις. Ἡ κατεύθυνση αὐτή, πού φαινόταν νά υἱοθετεῖται σέ ἐφαρμογή τυπικῶν διπλωματικῶν κανόνων, δέν ἀπέκλινε, τελικά, ἀπό τίς βαθύτερες διαθέσεις τῶν Ἀμερικανῶν ἰθυνόντων. Ἤδη, τήν ἑπομένη τῆς ἀποτυχίας τοῦ βασιλικοῦ ἀντιπραξικοπήματος, ὁ Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμᾶς, πρέσβης στήν Οὐάσιγκτων, διαμήνυε ἐμπιστευτικά στόν Κ. Καραμανλῆ: «Οἱ ἐδῶ ἤλλαξαν τήν στάσιν τους ἐπί τό εὐνοϊκώτερον ὑπέρ τῆς Κυβερνήσεως Παπαδόπουλου· ἐλπίζουν ὅτι καί τό ζήτημα τοῦ βασιλέως θά ρυθμισθῆ εὐνοϊκῶς, πιστεύουν ὅτι ἡ Κυβέρνησις αὐτή θά τηρήση τίς ὑποσχέσεις της καί ὅτι θά ἐπαναφέρη συντόμως τήν δημοκρατικήν ὁμαλότητα». Καί μετά ἀπό λίγους μῆνες θά ὑπογραμμίσει:

«Ὅσοι νομίζουν ὅτι οἱ Ἀμερικανοί θά ἐπέμβουν δραστικῶς διά νά ἀνατρέψουν τήν σημερινήν κατάστασιν, ἐπ' ὠφελεία τῆς προεπαναστατικῆς καταστάσεως, ἀπατῶνται: ἐν πρώτοις διότι οἱ Ἀμερικανοί δέν λησμονοῦν τήν προεπαναστατικήν κατάστασιν, τήν ὁποίαν τείνουν νά λησμονήσουν τινές ἐν Ἑλλάδι, δεύτερον διότι ἡ Οὐάσιγκτων ἀκολουθεῖ εἰς ὅλους σχεδόν τούς τομεῖς τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς στάσιν παθητικήν ἤ ἀναμονῆς, λόγω ὄχι μόνον τῆς προεδρικῆς ἐκλογῆς ἀλλά πρωτίστως ἐξ αὐτοῦ τοῦ πονοκεφάλου εἰς τό Βιετ-Νάμ. Φιλικαί συστάσεις ἐπιστροφῆς εἰς τήν ὁμαλότητα ἀποτελοῦν τό maximum»[51].

Πρός τήν ἴδια ἄποψη θά κλίνει τελικά ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς, συνοψίζοντας ἐπιγραμματικά τίς διαπιστώσεις του σέ συνέντευξη πού παραχώρησε κατά τή μεταδικτατορική περίοδο:

«Ὅταν ἐξεδηλώθη τό πραξικόπημα τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967, (οἱ Ἀμερικανοί) ἦταν ἐναντίον τῆς Χούντας. Μάλιστα ὁ πρόεδρος Τζόνσον διέκοψε ἀμέ-

σως τή στρατιωτική βοήθεια πρός τήν Ἑλλάδα. Στή συνέχεια ὅμως, ὅταν πλέον ἡ Χούντα στερεώθηκε στήν ἐξουσία, συμβιβάστηκαν μαζί της, ὅπως τό ἔκαμαν καί ἄλλες Κυβερνήσεις»[52].

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1968

Ὁ Κ. Καραμανλῆς πραγματοποιεῖ ἐπίσκεψη στά νησιά Βερμοῦδες, ὡς προσκεκλημένος στενοῦ φίλου του.

Στό ἰδιωτικό αὐτό ταξίδι ἀναφέρεται μεταγενέστερα ὑπαγορευμένο σημείωμά του:

«Εὐθύς μετά τάς ἑορτάς καί γιά νά ἀποφύγω τάς συνεχεῖς ἐνοχλήσεις ἀνεχώρησα γιά τό Νασσάου, ἀποδεχθείς πρόσκλησιν τοῦ παλαιοῦ καί καλοῦ μου φίλου κ. Νικ. Γουλανδρῆ.

Τό νησί αὐτό εἶναι γνωστό περισσότερο γιά τούς διεθνεῖς φοροφυγάδας πού φιλοξενεῖ, παρά γιά τήν φυσικήν του ὁμορφιά. Τό τοπίον εἶναι μονότονον καί μέ ἐλάχιστην βλάστησιν, αἱ δέ ἀμμουδιές του πενιχρές. Ἔχει ὅμως ἀξιοποιηθεῖ εἰς τό ἔπακρον τουριστικῶς καί πρό παντός προσφέρει τήν καλοκαιρίαν του τήν ἐποχήν πού ὁ βαρύς χειμώνας πλήττει τήν Εὐρώπη καί τήν Ἀμερική.

Στό μικρό αὐτό νησί εἶναι ἐγκατεστημένοι καί 300 περίπου καλοί Ἕλληνες, Καλύμνιοι κατά τό πλεῖστον. Ὅταν ἔμαθαν τήν ἄφιξίν μου ὀργάνωσαν ἑορτήν εἰς τήν ἐκκλησίαν τους, ἔψαλλαν τόν Ἐθνικόν Ὕμνον, πού τόν ἄκουσα δακρύων, καί ἐγέμιζαν κάθε ἡμέρα τό σπίτι πού μέ φιλοξενοῦσε μέ φροῦτα καί λαχανικά. Βλέποντάς τους διεπίστωνα τήν ἀλλαγήν πού ὑφίστανται οἱ Ἕλληνες ὅταν βρίσκονται στήν ξενητειά. Ἀπηλλαγμένοι ἀπό τή φτώχεια καί τό φθόνο, πού δηλητηριάζουν τήν ζωή στόν τόπον μας, γίνονται ἤρεμοι ἄνθρωποι καί παραδειγματικοί πολίτες. Διατηροῦν ὅμως τόν νόστον καί τόν δεσμόν μέ τήν Πατρίδα τους καί δύσκολα ἀφομοιώνονται. Ἡ ἀντίστασίς τους ὅμως αὐτή στό νόμο τῆς ἀφομοιώσεως ἐνισχύεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ Ἕλληνες, ὅπως καί οἱ Ἰσραηλῖται, ἀνήκουν σέ μιά φυλή πού εἶναι μοναδική, ἐν ἀντιθέσει πρός τούς ἄλλους λαούς, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν σέ μεγάλες καί συγγενεῖς φυλετικές ὁμάδες, ὅπως ἡ λατινική, ἡ ἀγγλοσαξωνική, ἡ ἀραβική καί ἡ σλαβική κ.λ.π.

Ἡ πρός ἀποδημίαν τάσις τῶν Ἑλλήνων εἶναι τόσον παλαιά ὅσο καί ἡ ζωή τοῦ Ἔθνους. Καί τούς ὠθεῖ σ' αὐτήν ἡ αἰώνια φτώχεια τοῦ τόπου μας ἀλλά καί ἡ Ὀδυσσειακή τους παράδοσις νά ἀνοιχθοῦν στό ἄγνωστο καί στήν περιπέτεια. Ἡ ἴδια αὐτή παράδοσις τούς ἔκανε ἱκανούς νά δημιουργήσουν καί τόν μεγαλύτερον ἐμπορικό στόλο τῆς ἐποχῆς μας. Χαρακτηριστικό τῆς φτώχειας πού ἀνέφερα εἶναι τό ὅτι ὁ μέν Ἡρόδοτος τήν χαρακτήριζε μόνιμη σύντροφο τῆς Ἑλλάδος, ὁ δέ Αἰσχύλος στούς "Πέρσες" του παρουσίαζε τήν Ἑλλάδα σάν χώρα πού λόγω τῆς φτώχειας της, καταδικάζει ἀκόμα καί τούς κατακτητές σέ θάνατο.

Στό Νασσάου συνήντησα καί ἕνα θαυμάσιο γέρο Κρητικό, πού εἶναι ὁ ἱδρυτής καί πρόεδρος τῆς κοινότητος καί τόν ἔλεγαν Ἐσφάκη. Ἕνα βράδυ μοῦ διηγήθηκε τήν ἱστορία του καί μαζί μ' αὐτήν μία συνάντησιν πού εἶχε μέ τόν Ἐλευθέριο Βενιζέλο:

"Ἤμουνα τότε, τό 1920, μέ δύο τρεῖς Κρητικούς στήν Κούβα ὁπότε ἐμάθαμε ὅτι ἔφθασε στό Νησί ὁ Βενιζέλος. Πήγαμε τόν βρήκαμε καί προσφερθήκαμε νά τόν περιποιηθοῦμε. Ἔμοιαζε σάν ἄνθρωπος χαμένος πού πῆρε τίς θάλασσες χωρίς σκοπό, μόνον καί μόνον γιά νά ξεφύγη ἀπό ἐκεῖ πού ἦταν. Ὅταν τόν ἠρώτησα ποῖο ἦταν τό πρόγραμμά του, μοῦ εἶπε ὅτι θά ἔμενε στήν Κούβα καί θά γραφόταν στό ἐκεῖ Πανεπιστήμιο. Ὕστερα ἀπό λίγες ἡμέρες μᾶς εἶπε ὅτι θά φύγη γιατί ἤθελε νά ταξιδέψη περισσότερο. Ὅταν τοῦ εἶπα ὅτι θά ἦταν καλύτερα νά ξαναγυρίση στήν Ἑλλάδα πετάχθηκε ἐπάνω καί μοῦ εἶπε "ἀδύνατον, γιατί ἐάν πάω ἐκεῖ θά μέ κρεμάσουν"— καί γιατί νά σέ κρεμάσουν ἀφοῦ ἐσύ μεγάλωσες τήν Πατρίδα μας; —"Γι' αὐτό ἀκριβῶς θά μέ σκοτώσουν".

Μέ τήν ἀπάντησίν του αὐτή ὁ Βενιζέλος ἐπιβεβαίωνε μία μακρά πολιτική παράδοσιν τοῦ τόπου μας»[53].

Στό ἴδιο κείμενο, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀναφέρεται στίς πιέσεις καί παρακινήσεις πού ἀντιμετώπισε κατά τήν ἐπάνοδό του γιά νά ἡγηθεῖ στόν ἀγώνα κατά τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος τῶν Ἀθηνῶν.

Ἐνδεικτικές τῶν αἰσθημάτων πού τόν διακατεῖχαν, σέ σχέση μέ τήν ὅλη αὐτή κίνηση, εἶναι οἱ ἀπόψεις πού ἐκμυστηρεύεται στόν Κ. Τσάτσο:

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Στό προτελευταῖο γράμμα σου μοῦ ἐκθέτεις τάς σκέψεις ὡρισμένων φίλων καί ζητεῖς τή γνώμη μου ἐπ' αὐτῶν. Ἀντί ἀπαντήσεως θά σέ παραπέμψω στίς φράσεις τοῦ Κικέρωνος πού ἀναφέρεις στό τελευταῖο κείμενο πού ἔστειλες γιά τόν Ζενεβουά.

Ἡ σύγχυση καί ἡ ἀσυναρτησία εἶναι τόσον ἐκτεταμένες ὥστε νά μήν εἶναι εὔκολον νά προσδιορίσης γραμμήν καί κατά μείζονα λόγον νά τήν ἐπιβάλης. Ἄλλωστε ὅπως ξέρεις ἐγώ ἔδωσα γραμμή μέ τή συνέντευξή μου στή "Monde". Ὡμίλησα γιά τό παρελθόν, γιά τό παρόν καί γιά τό μέλλον. Γιατί αὐτό δέν θά μποροῦσε νά γίνη πρόγραμμα ὅλων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι θέλουν ν' ἀσχοληθοῦν σοβαρά μέ τό μέλλον τοῦ τόπου;

Πάντως δέν νομίζω ὅτι μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τοῦ περιφήμου Συντάγματος, τό ὁποῖον θ' ἀποκαλύψη τάς προθέσεις τῆς Κυβερνήσεως, εἶναι δυνατόν νά γίνη τίποτε τό σοβαρόν.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως αὐτῶν ὑπάρχει μιά διαφορά

στήν ἐκτίμησιν τοῦ ρόλου τοῦ ἰδικοῦ μου. Ἐγώ δέν δύναμαι ν' ἀναλάβω νέας πρωτοβουλίας, ἄν δέν δημιουργηθοῦν αἱ προϋποθέσεις πού θά τίς καταστήσουν ἀποτελεσματικές.

Καί αἱ προϋποθέσεις αὐτές θά δημιουργηθοῦν στήν Ἑλλάδα. Εἶναι ἀνάγκη νά καταλάβουν οἱ Ἕλληνες ὅτι, ἄν θέλουν τίς ὑπηρεσίες μου, ὀφείλουν νά τίς ζητήσουν. Αὐτό δέν τό θέλω γιά νά ἱκανοποιήσω τή φιλοτιμία μου, ἀλλά διότι εἶναι ὁ μόνος τρόπος νά καταστήση ἐνδεχομένη παρέμβασίν μου ἀποτελεσματική. Τόν περασμένο Ὀκτώβριο ἔγραψα στόν Ἀβέρωφ ἕνα γράμμα, στόν ὁποῖον ἐξηγῶ ἀναλυτικώτερον τή θέσιν μου αὐτή. Ἄν ἡ ἀπόφασις αὐτή δέν εἶναι κατανοητή σημαίνει ὅτι ξεπεράστηκα ἀπό τά γεγονότα. Καί δέν ἔχω κανένα λόγο νά τρέχω νά τά προλάβω. Τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον, ὅπως γνωρίζεις, εὔχομαι πάντοτε νά μήν ὑπάρξη ἀνάγκη ἐπανόδου μου στήν πολιτική»[54].

28 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1968

Ὁ βασιλεύς Κωνσταντῖνος ἐπιζητεῖ ἐπικοινωνία μέ τόν Κ. Καραμανλῆ, προκειμένου νά τόν ἐνημερώσει καί νά πληροφορηθεῖ, ἀντίστοιχα, τίς ἀπόψεις του γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς πολιτικῆς καταστάσεως. Μετά ἀπό σχετική συμφωνία, ἐπισκέπτεται τόν πρώην πρωθυπουργό, ὡς προσωπικός ἀπεσταλμένος του, ὁ πρέσβης Λεωνίδας Παπάγος. Στό περιεχόμενο τῆς σχετικῆς ἐπικοινωνίας ἀναφέρεται μνημόνιο τοῦ Κ. Καραμανλῆ:

«Τήν 28ην Φεβρουαρίου μοῦ ἐτηλεφώνησε ὁ βασιλεύς διά νά μέ παρακαλέση νά δεχθῶ τόν κ. Παπάγον προκειμένου νά μέ ἐνημερώση οὗτος ἐπί ὁρισμένων σκέψεων τοῦ βασιλέως, καί νά ζητήση τήν γνώμην μου ἐπ' αὐτῶν. Τήν ἑπομένην, τό μεσημέρι, ἦλθεν πράγματι ὁ κ. Παπάγος ὅστις ἔθεσεν ὑπ' ὄψιν μου μίαν ἐπιστολήν τήν ὁποίαν ἀπηύθυνε πρός τόν βασιλέα ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως κ. Παπαδόπουλος, τήν 14ην Φεβρουαρίου ἐ.ἔ. Εἰς τήν ἐπιστολήν αὐτήν, ἡ ὁποία ἦτο συντεταγμένη εἰς ἀπρεπές ὕφος, ἡ ἐπανάστασις διεμήνυσε πρός τόν βασιλέα τά κάτωθι:

1. Ὅτι δέν εἶναι δυνατή ἡ ἐπάνοδός του πρό τῶν ἐκλογῶν.

2. Νά ἐγκαταλείψη τήν πρεσβεία τῆς Ρώμης.

3. Νά ἐγκαταλείψη τήν Ἰταλία καί νά μεταβῆ εἰς ἄλλην χώραν, δεδομένου ὅτι εἰς Ἰταλίαν γίνονται συνωμοσίαι ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως ἀποδιδόμεναι εἰς αὐτόν.

4. Νά ἀπαλλαγῆ ἀπό τό περιβάλλον τό σημερινόν καί νά μή προβαίνη εἰς δημοσίας ἐκδηλώσεις.

Ἐν συνεχεία ἐπέκρινε ζωηρῶς τάς συνεντεύξεις πού ἔδωσε ὁ βασιλεύς εἰς τόν τύπον καί κατέληγε μέ τήν δήλωσιν ὅτι ἡ Κυβέρνησις, μολονότι ἐπιθυμεῖ τήν διαφύλαξιν τοῦ θεσμοῦ καί τήν ἐν καιρῷ ἐπάνοδόν του, θά εὑρεθῆ εἰς τήν ἀνάγκην νά καταφύγη εἰς ριζικάς καί δυσαρέστους λύσεις, τάς ὁποίας ἀπέφυγε εὐθύς μετά τό βασιλικόν πραξικόπημα, ἐάν ὁ βασιλεύς δέν συμμορφωθῆ.

Ἐν συνεχεία, ὁ κ. Παπάγος ἔθεσε ὑπ' ὄψιν μου ἕνα σχέδιον ἀπαντητικῆς ἐπιστολῆς τοῦ βασιλέως, συντεταγμένο εἰς ὕφος σχεδόν ἀπολογητικόν καί εἰς τό ὁποῖον ἐτονίζετο κυρίως ἡ γνωστή θέσις περί ἐπανόδου του μετά τό Συνταγματικόν δημοψήφισμα.

Ὁ βασιλεύς ἐζήτει νά ἔχη τήν γνώμην μου ἐπ' αὐτοῦ καί γενικώτερον ἐπί τῆς περαιτέρω στάσεώς του.

Ἀπήντησα ὅτι δέν νομίζω ὅτι ὁ βασιλεύς δύναται νά ἀπαντήση εἰς τήν ἐπιστολήν αὐτήν. Ἄν δέν ἠμπορῆ, προσέθεσα, νά τήν ἐπιστρέψη ὡς ἀπαράδεκτον, ὀφείλει τουλάχιστον νά τήν ἀγνοήση δεδομένου ὅτι ἡ ἀπάντησις τόν ἐκθέτει χωρίς κατ' ἐλάχιστον νά ὑποβοηθῆ τό θέμα τῆς ἐπανόδου του. Εἰς παρατήρησιν τοῦ κυρίου Παπάγου ὅτι ἠμπορεῖ ἡ μή ἀπάντησις νά θεωρηθῆ ὡς πρόκλησις, ἀπήντησα ὅτι κατά τήν γνώμην μου ἡ ἐπάνοδος τοῦ βασιλέως δέν θά ἐξαρτηθῆ τόσον ἀπό τό τί θά κάμη ἤ δέν θά κάμη ὁ ἴδιος, ὅσον ἀπό τό ἐάν αἱ ἐξελίξεις τῆς καταστάσεως θά καταστήσουν αἰσθητήν τήν ἀνάγκην τῆς διατηρήσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς βασιλείας.

Ἐν συνεχεία, συνέστησα νά ἀποφύγη ὁ βασιλεύς οἱασδήποτε δημοσίας ἐκδηλώσεις, τουλάχιστον μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Συντάγματος.

Εἰς δήλωσιν τοῦ κ. Παπάγου, ὅτι ὁ βασιλεύς ἀναμένει πρωτοβουλίας ἀπό ἐμένα, ἀπήντησα ὅτι (1) εἶμαι πάντοτε ἀπρόθυμος νά ἐπανέλθω εἰς τήν πολιτικήν καί (2) ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ φρονῶ ὅτι ὑπό τάς παρούσας συνθήκας, δέν θά εἶχον αἱ πρωτοβουλίαι μου πρακτικόν ἀποτέλεσμα.

Κατόπιν τόν παρεκάλεσα νά μοῦ ἐξηγήση:

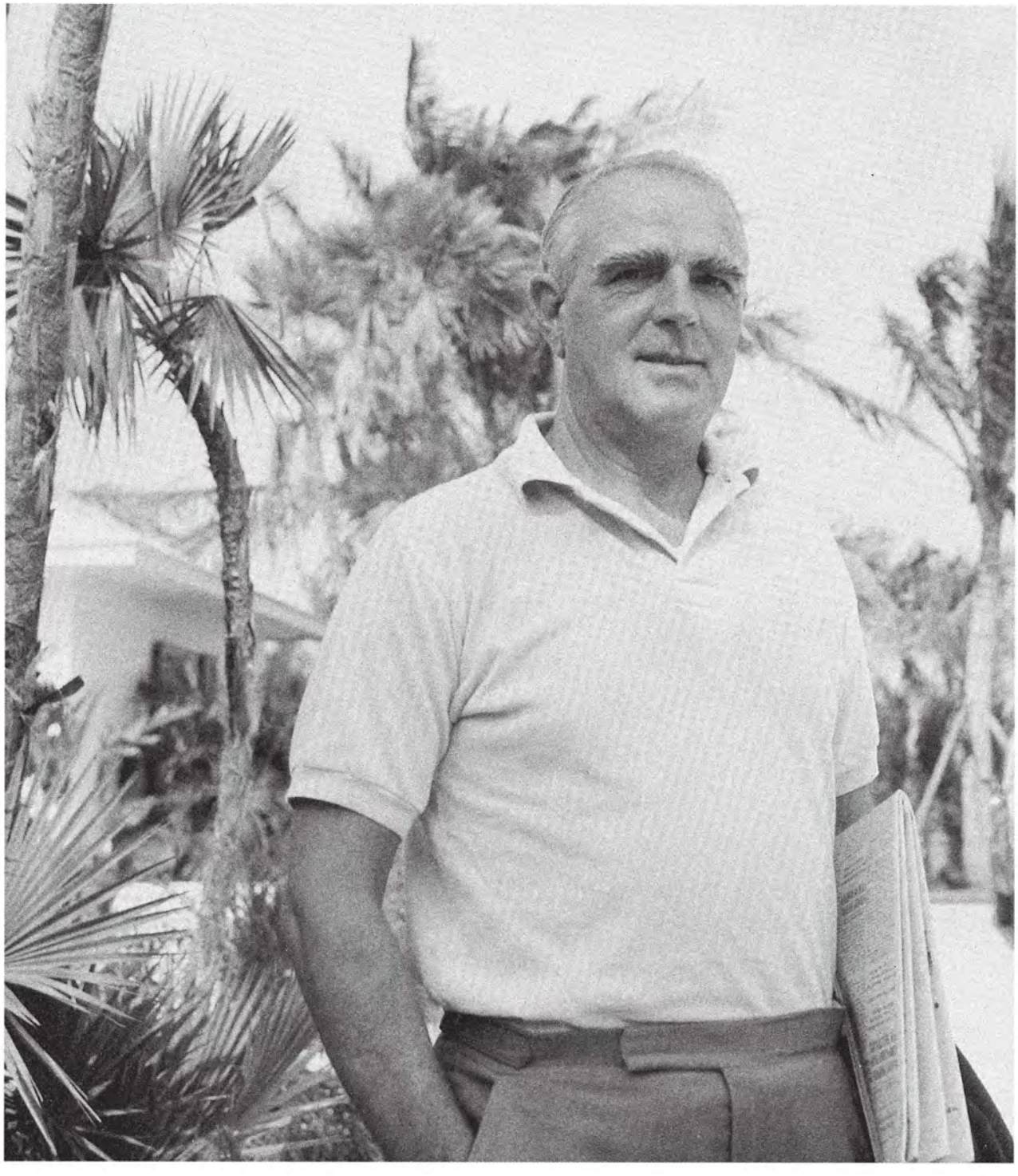
(α) Διατί ὁ βασιλεύς ἔσπευσε νά κάμη τήν ἀντεπανάστασιν τῆς 13ης Δεκεμβρίου.

(β) Διατί δέν ἀπήντησε εἰς τήν ἐπιστολήν μου τῆς 9ης Νοεμβρίου καί ἀνέλαβε τό κίνημα ἀγνοήσας τάς συμβουλάς μου τάς ὁποίας ἐντούτοις ὁ ἴδιος ἐζήτησε. Καί διατί ὁ βασιλεύς δέν ἐπωφελήθη τῆς κρίσεως τοῦ Κυπριακοῦ καί τῆς ψυχολογίας τήν ὁποίαν ἐδημιούργησαν αἱ δικαί μου δηλώσεις διά νά ἐπιχειρήση διά τῆς παραιτήσεως τοῦ κ. Κόλλια μίαν αἰφνιδιαστικήν μεταβολήν.

Εἰς τά ἐρωτήματά μου ἀπήντησε:

1. Τό κίνημα τό ἐπετάχυνε διότι ἡ Χούντα ἦτο ἀποφασισμένη μέχρι τέλους Δεκεμβρίου νά ἐπιβάλη τόν Παπαδόπουλον ὡς ἀντιπρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως καί νά ἀποστρατεύση τά ἀνώτερα στελέχη εἰς τά ὁποῖα ὁ βασιλεύς εἶχε ἐμπιστοσύνη.

2. Ὁ βασιλεύς μόλις τήν προηγουμένην ἡμέραν τοῦ ἀπεκάλυψεν ὅτι εἶχε λάβει ἐπιστολήν μου. Καί

Ταξίδι στίς Βερμοῦδες.

ὅτι δέν ἠδυνήθη νά δώση συνέχειαν εἰς αὐτήν διότι τόν ἐπρόλαβαν τά γεγονότα.

3. Δέν ἐπεδίωξε πολιτικήν μεταβολήν κατά τήν Κυπριακήν κρίσιν καί διότι ἐπίστευεν ὅτι οἱ συνταγματάρχαι ἦσαν ἀποφασισμένοι νά ἀντιδράσουν ἀλλά καί διότι ἐθεώρει, κατά τάς βεβαιώσεις τῶν φίλων του στρατηγῶν, ἀσφαλῆ τήν στρατιωτικήν ἐπιχείρησιν.

Εἰς τό σημεῖον αὐτό ἐτερματίσθη ἡ συνομιλία μας μέ τήν δήλωσιν τοῦ κ. Παπάγου ὅτι μετά 15-20 ἡμέρας θά μέ ἐπισκεφθῆ καί πάλιν»[55].

Ὁ Λ. Παπάγος θά ἐπισκεφθεῖ ἐκ νέου τόν Κ. Καραμανλῆ, στίς 4 Ἀπριλίου 1968. Σχετικά μέ τό περιεχόμενο τῆς δεύτερης συναντήσεως, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπισημαίνει:

«Οὗτος μοῦ ἐξέθεσε τάς ἐντυπώσεις του ἀπό τήν τελευταίαν ἐπίσκεψίν του εἰς Ἀθήνας, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀπογοητευτικαί διά τήν γενικήν κατάστασιν καί διά τό θέμα τοῦ βασιλέως.

Χαρακτηριστικῶς, μοῦ ἀνέφερεν ὅτι ὁ κ. Πιπινέλης θεωρεῖ ἀθλίαν τήν κατάστασιν, ἀλλά ἐλπίζει εἰς περαιτέρω εὐνοϊκάς ἐξελίξεις. Ὁ ἴδιος ἐξεδήλωσε ζωηράν ἀγανάκτησιν ὅταν ὁ κ. Παπάγος ἔθεσε ὑπ' ὄψιν του τήν ἐπιστολήν τήν ὁποίαν ἀπηύθυνε ὁ πρωθυπουργός πρός τόν βασιλέα καί ἐβεβαίωσεν τόν κ. Παπάγον ὅτι ἡ ἐπιστολή αὐτή συνετάγη εἰς τό ἐπαναστατικόν συμβούλιον, ἀφοῦ ἀπεκρούσθη μέ διαφοράν δύο ψήφων ἡ πρότασις καταργήσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς βασιλείας. Ὅπως ἐν συνεχεία μέ ἐβεβαίωσεν, τό γεγονός, ὅτι ὁ βασιλεύς δέν ἀπήντησεν εἰς τήν ἐπιστολήν μου τοῦ Νοεμβρίου καί ὅτι δέν μέ ἐνημέρωσε διά τό κίνημα τῆς 13ης Δεκεμβρίου, ὠφείλετο εἰς τήν ἐπικρατήσασαν ἐπιπολαίαν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἐπιχείρησις θά ἀπετέλει ἁπλοῦν περίπατον.

Κατόπιν μέ ἠρώτησεν ἐξ ὀνόματος τοῦ βασιλέως, ἐάν, ἐν περιπτώσει ἀπομακρύνσεως τῶν στρατιωτικῶν, θά ἤμουν διατεθειμένος νά ἀναλάβω τήν ἐξουσίαν καί νά ὁδηγήσω τήν χώραν εἰς τήν ὁμαλότητα.

Τοῦ εἶπα ὅτι δέν βλέπω ὅτι θά προκύψη συντόμως παρόμοιον ἐνδεχόμενον, ἰδίως μετά τήν ἀποτυχίαν τοῦ βασιλέως, ἡ ὁποία ἐξεμηδένισε κάθε δυνατότητα ἀντιστάσεως κατά τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος, μαζί μέ τούς ἄλλους καί τῆς ἰδικῆς μου. Μοῦ εἶπε, τότε, ὅτι ἀναμένεται καί κρίσις τοῦ Κυπριακοῦ, ἡ ὁποία ἠμπορεῖ νά δώση εὐκαιρίαν.

(Καί ὅμως, τοῦ εἶπα, ὅταν ἐγώ τόν Νοέμβριο ἐπεσήμανα τήν κρίσιν τοῦ Κυπριακοῦ, ὄχι ἁπλῶς ὡς εὐκαιρία ἀλλά καί ἀνάγκην ἀλλαγῆς, ὄχι μόνον δέν ἐπωφελήθητε, ἀλλά καί μέ ἐπεκρίνατε, ὅπως ἐπληροφορήθην. Εἰς ἀπάντησιν, μοῦ εἶπε ὅτι ἔγιναν πράγματι πολλά σφάλματα καί δι' αὐτό ὁ βασιλεύς θά ἐπεθύμει νά ἔχη εἰς τό μέλλον τάς συμβουλάς μου).

Εἰς τό ἐρώτημά του ἀπήντησα, ὅτι μόνον ὅταν θά ἀνακύψη ἡ κρίσις θά εἶναι δυνατόν νά ἀποφασίσω, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει τήν σημερινήν μου θέσιν εἶναι ἡ ἀποχή ἐκ τῆς πολιτικῆς.

Τέλος, μοῦ ὑπέβαλε τήν σκέψιν συναντήσεώς μου μετά τοῦ βασιλέως κατά τήν προσεχῆ μετάβασίν του εἰς Ζυρίχην. Ἀπέκλεισα τήν περίπτωσιν, μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι τοῦτο θά βλάψη ἀντί νά ὠφελήση»[56].

16 ΜΑΡΤΙΟΥ 1968

Ἡ Κυβέρνηση δίνει στή δημοσιότητα, ὅπως εἶχε προαγγείλει, τό σχέδιο τοῦ νέου Συντάγματος καί καλεῖ τό λαό νά μετάσχει σέ δημόσιο διάλογο ἐπί τῶν νέων διατάξεων.

Οἱ ἀρχηγοί τῶν δύο μεγαλύτερων πολιτικῶν σχηματισμῶν τῆς χώρας στίς παραμονές τῆς Δικτατορίας, Γ. Παπανδρέου καί Π. Κανελλόπουλος, θά ἀπορρίψουν κάθε ἰδέα συμμετοχῆς σέ παρόμοια συζήτηση. «Οὔτε συζήτησις, οὔτε ψῆφος ἐπί συνταγματικοῦ ἤ πολιτικοῦ θέματος εἶναι δυνατή ὑπό τό σημερινόν καθεστώς», θά ἐπισημάνει ὁ πρῶτος· ἐνῶ ὁ δεύτερος θά δηλώσει:

«Τό Σύνταγμα ἀποτελεῖ λίαν περίπλοκον θέμα ὥστε νά ὑποβάλλεται εἰς δημοψήφισμα. Δέν εἶναι ἠθικῶς ὀρθόν ὅπως τεθῆ ὁ ἑλληνικός Λαός ἐνώπιον τοῦ διλήμματος νά ἀπαντήση μέ ἕνα ἁπλοῦν "ναί" ἤ μέ ἕνα ἁπλοῦν "ὄχι" εἰς μίαν ἐρώτησιν ἡ ὁποία ἀναφέρεται ὁλοκληρωτικῶς καί ἀδιαιρέτως εἰς λεπτομερές κείμενον τό ὁποῖον περιέχει πολλάς καί περιπλόκους διατάξεις πού διαφέρουν ἀπό ἀπόψεως περιεχομένου.

Ἡ προσφυγή εἰς τό δημοψήφισμα θά ἦτο δικαιολογημένη εἰς ἱστορικῶς ἐκτάκτους περιστάσεις. Δέν θεωρῶ τάς παρούσας περιστάσεις ἱστορικῶς ἐκτάκτους οὔτε προτίθεμαι νά ἐκφέρω ἀπόψεις ἐπί τῆς ὅλως ἀδιαφόρου εἰς ἐμέ ταύτης ὑποθέσεως».

Στόν διάλογο, πράγματι, μέ ἀντικείμενο τίς διατάξεις τοῦ νέου Συντάγματος δέν θά συμμετάσχει ἀπό τίς ἰθύνουσες προσωπικότητες τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς χώρας παρά μόνο ὁ Ε. Ἀβέρωφ, μέ ἄρθρο του στίς 18 Αὐγούστου· ἀλλά καί αὐτός, ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρο ἐπικριτικά.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε, ἀπό τήν πρώτη ἤδη φάση τῆς προπαρασκευῆς τοῦ νέου Συντάγματος, διαβλέψει ὅτι ἡ ὅλη ὑπόθεση θά κατέληγε «σέ φιάσκο» καί, στήν ἐπιστολή του πρός τό βασιλέα —στίς 9 Νοεμβρίου, εἶχε χαρακτηρίσει τίς σχετικές ἀντιλήψεις τῶν πραξικοπηματιῶν ὡς «ἐξωφρενικές»[57].

Ἡ τελική ἄποψη τοῦ Κ. Καραμανλῆ γιά τό σχέδιο τοῦ νέου Συντάγματος θά διατυπωθεῖ λίγες ἡμέρες μετά τήν ἐπανυποβολή τοῦ τελευταίου αὐτοῦ στήν «κρίση» τοῦ λαοῦ, ὡς ὁριστικοῦ πλέον, στίς 11 Ἰουλίου. Συγκεκριμένα σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Παπακωνσταντίνου, θά ἐπισημάνει ἐπιγραμματικά:

«Το Σύνταγμα δέν εἶναι οὔτε δημοκρατικό οὔτε ἀντιδημοκρατικό. Εἶναι ἀσυνάρτητο. Ἂν ἐφαρμοσθῆ ἀπό τήν παροῦσαν Κυβέρνησιν ὁδηγεῖ εἰς καμουφλαρισμένην δικτατορίαν. Ἂν ἐφαρμοσθῆ ἀπό οὐδετέραν Κυβέρνησιν, δύναται νά ὁδηγήση σταδιακῶς εἰς δημοκρατικάς ἐξελίξεις. Νομίζω ὅτι ἐπ' αὐτοῦ θά πρέπει νά δοθῆ —ἄν δοθῆ— ἡ μάχη καί ὄχι ἐπί τοῦ περιεχομένου τοῦ Συντάγματος, τό ὁποῖον ἄλλως τε ὁπωσδήποτε θά ψηφισθῆ»[58].

21 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1968

Ἐνῶ συμπληρώνεται ἔτος ἀπό τήν ἐπικράτηση τοῦ στρατιωτικοῦ πραξικοπήματος, οἱ ἡγετικές προσωπικότητες τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς χώρας, σέ διαδοχικές δηλώσεις τους, καταδικάζουν τό δικτατορικό καθεστώς.

Ὁ Γ. Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος τελεῖ σέ κατάσταση «κατ' οἶκον» περιορισμοῦ, στίς πρῶτες μακροσκελεῖς δηλώσεις του μετά τήν 21η Ἀπριλίου 1967, καταγγέλλει τό στρατιωτικό πραξικόπημα γιά κατάργηση ὅλων τῶν ἐλευθεριῶν καί ἀπευθύνει ἔκκληση πρός τίς Ἔνοπλες Δυνάμεις καί τόν «ἐλεύθερο κόσμο», ζητώντας «ἐξ ὀνόματος τοῦ ὑποδούλου ἑλληνικοῦ λαοῦ», συμπαράσταση στόν ἀγώνα γιά τήν ἀπομάκρυνση τῆς Χούντας ἀπό τήν ἐξουσία. Παράλληλα, ἐμμένει ἰδιαίτερα στήν ἀναίρεση τοῦ ἐπιχειρήματος τῶν κινηματιῶν ὅτι, μέ τήν ἐνέργειά τους, πρόλαβαν τήν ἐκδήλωση κομμουνιστικῆς ἐπαναστάσεως, ἐπικαλούμενοι μάλιστα τή «σωτηρία τῆς πατρίδος» ὡς ὑπέρτατο νόμο:

«Ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος εἶναι πράγματι ὁ ὑπέρτατος νόμος. Ἀλλά ὅταν ὑπάρχη κίνδυνος. Καί κίνδυνος δέν ὑπῆρχε. Ἀπό τάς ἐκλογάς τῆς 28ης Μαΐου, θά προέκυπτεν ἁπλῶς, καθώς ὅλοι ἐκ τῶν ὑστέρων ἀναγνωρίζουν, παντοδύναμος ἡ Ἕνωσις Κέντρου. Τό μέγα Δημοκρατικόν Κόμμα τῆς χώρας. Καί ἡ Ἕνωσις Κέντρου, καθώς ἐπανειλημμένως εἴχομεν διακηρύξει, ἦτο καί ἰδεολογικῶς αὐτόνομος καί πολιτικῶς αὐτοδύναμος. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πρός ματαίωσιν τῆς ἰδικῆς μας ἐκλογικῆς νίκης, κατεσκευάσθη ὁ μύθος τοῦ κομμουνιστικοῦ κινδύνου. Καί ἐπεχειρήθη τό πραξικόπημα».

Στή διάρκεια τῶν λίγων ἡμερῶν πού προηγοῦνταν ἤ ἔπονταν τῆς ἐπετείου τοῦ πραξικοπήματος, ὁ Π. Κανελλόπουλος, ὁ Δ. Παπασπύρου, τελευταῖος πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, ὁ Γ. Ράλλης καί ὁ Γ. Μαῦρος στηλίτευσαν μέ σκληρές ἐκφράσεις τό στρατιωτικό καθεστώς καί ἐπισήμαναν τούς κινδύνους πού συνεπάγεται ἡ παράτασή του. Ἄμεση συνέπεια τῆς δημόσιας ἀντιδράσεώς τους ὑπῆρξε ὁ ἐξακολουθητικός «κατ' οἶκον» περιορισμός γιά τούς δύο πρώην πρωθυπουργούς καί ἡ σύλληψη καί μακρά κράτηση τῶν τριῶν τελευταίων.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς θά ἀποφύγει κάθε δημόσια ἐκδήλωση, ἐπισημαίνοντας παράλληλα, μέσα ἀπό δηλώσεις τῶν ἐκπροσώπων τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, τήν ἐκδήλωση τῆς ἐμμονῆς τῶν τελευταίων αὐτῶν σέ θέσεις ἀνεδαφικές γιά τήν ἐπιθυμητή τελεσφόρα καταπολέμηση τῆς δικτατορίας. Ἀφοῦ, συγκεκριμένα, ἀναφερθεῖ στή σκοπιμότητα, τήν ὁποία καί εἶχε ἰδιαίτερα μέ τίς δηλώσεις τοῦ Νοεμβρίου 1967 ὑπογραμμίσει, γιά τήν προπαρασκευή τῆς ἐπανόδου στήν ὁμαλότητα καί τῆς ριζικῆς ἀναδιαρθρώσεως τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς χώρας σέ συνδυασμό μέ τήν καταδίκη τῆς «ἄθλιας πολιτικῆς τοῦ παρελθόντος», κατέληγε:

«Ἀτυχῶς, τήν θέσιν αὐτήν, ἡ ὁποία ἀπετέλει τήν μόνη λογικήν καί δυνατήν λύσιν τοῦ πολιτικοῦ μας προβλήματος, οὐδείς δημοσία τήν υἱοθέτησεν ὥστε νά ἀποτελέση κοινήν πολιτικήν εἰς τόν Ἀγώνα κατά τῆς Χούντας. Καί τοῦτο ὄχι μόνον δέν ἐγένετο κατά τήν κρίσιμη στιγμή τῆς συνεντεύξεώς μου, ἀλλά οὔτε καί τόν Ἀπρίλιον τοῦ 1968 ὅταν διάφορες προσωπικότητες ὡμίλησαν ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἐπετείου τοῦ πραξικοπήματος, ὅπως οἱ Παπανδρέου, Κανελλόπουλος, Βλάχου, Μαῦρος καί ἄλλοι. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ τακτική αὐτή ὠφείλετο στό γεγονός ὅτι ὁ πολιτικός κόσμος τῆς χώρας ἐπεθύμει μέν τήν ἀπομάκρυνσιν τῆς Χούντας, ἀλλά κατά τρόπον ὥστε νά ἐπανέλθωμεν εἰς τό πρό τοῦ πραξικοπήματος καθεστώς»[59].

8 ΜΑΪΟΥ 1968

Ὁ Μάξ Βάν ντέρ Στούλ, νέος εἰσηγητής γιά τήν ἑλληνική ὑπόθεση στή Συμβουλευτική Συνέλευση τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, στό πρῶτο πληροφοριακό ὑπόμνημά του ἐκφράζει, μετά ἀπό ἐπιτόπια ἐπίσκεψη, τήν ἄποψη ὅτι ἡ ἐξουσία ἀσκεῖται στήν Ἑλλάδα ἀπό «μία δικτατορία ἡ ὁποία σταθερά ἐπεκτείνει τόν ἀποπνικτικό της ἔλεγχο κάθε μέρα καί σέ νέους τομεῖς τῆς κοινωνικῆς καί δημοσίας ζωῆς». «Παρά τό γεγονός» πρόσθεσε «ὅτι τήν πιό σημαντική συμβολή γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας πρέπει νά ἔχουν οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες, οἱ φίλοι καί σύμμαχοι τῆς χώρας πρέπει νά καταβάλουν κάθε προσπάθεια ὥστε νά πιέσουν μέ ἀποτελεσματικότητα τό στρατιωτικό καθεστώς καί νά τό ἐξαναγκάσουν νά μεταβάλει τήν πολιτική του».

ΜΑΪΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 1968

Τό διεθνές ἐνδιαφέρον ἐπικεντρώνεται στήν πολιτική κρίση πού, συγκλονίζει τή Γαλλία, μέ ἀφετηρία τή φοιτητική ἐξέγερση τοῦ Μαΐου. Ἡ τελική ἔκβασή της, ἀπόρροια τῆς στάσεως καί τῶν ἀποφασιστικῶν ἐπιλογῶν τοῦ προέδρου Ντέ Γκώλ, μέσα πάντοτε στό πνεῦμα τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἐλευθεριῶν

τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, θά ἐπιβεβαιώσουν τήν ἰσχύ καί τήν ἀντοχή τῆς Δημοκρατίας.

Εὐθύς μετά τή διεξαγωγή τῶν γενικῶν ἐκλογῶν καί τήν εὐρεία ἐπικράτηση τῆς «γκωλικῆς» παρατάξεως, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά ἀπευθύνει στό Γάλλο πρόεδρο τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή:

«Κύριε Πρόεδρε,

Παρακολούθησα μέ μεγάλη ἀνησυχία τά δραματικά γεγονότα πού συγκλόνισαν τή Γαλλία στή διάρκεια τῶν τελευταίων ἑβδομάδων, καθόσον γνωρίζω καλά ὡς ποιό σημεῖο ἡ ἔκβαση αὐτῆς τῆς περιπέτειας θά ἐπηρέαζε τό μέλλον τῆς Εὐρώπης.

Τά λυπηρά ἐπεισόδια τοῦ Μαΐου καί οἱ ἀντιδράσεις τῆς κοινῆς γνώμης ὅτι ἡ Γαλλία διερχόταν μία ἱστορική ὥρα, ἀπό ἐκεῖνες πού ἀποτελοῦν ἰδιαίτερη πρόκληση ἀπέναντι σέ κάθε λογική καί κάθε ἀρετή.

Ὁ ἀποφασιστικός λόγος σας τῆς 30ῆς Μαΐου, ἀφυπνίζοντας τή λαϊκή συνείδηση, ἀπέτρεψε ἀναμφισβήτητα μεγάλα δεινά διότι ἐκείνη ἀκριβῶς τήν ἡμέρα οἱ Γάλλοι βρῆκαν τόν ἑαυτό τους καί ἀποφάσισαν νά ἀντικρούσουν, μία φορά ἀκόμη, τόν Πλούταρχο»[60].

Χαρακτηριστική εἶναι, ἐξάλλου, ἡ ἀναφορά τοῦ Γ. Ράλλη —ὅπως περιέχεται στό ἀνέκδοτο ἡμερολόγιο πού κατέγραφε ἐνῶ ἦταν φυλακισμένος— στίς ἐπιπτώσεις τῶν γεγονότων τῆς Γαλλίας στήν ἴδια τήν Ἑλλάδα:

«27 Μαΐου 1968. Ἡ ἀπόφαση τοῦ Ντέ Γκώλ νά διαλύσει τή Βουλή καί νά προκηρύξει ἐκλογές γιά τίς 23 Ἰουνίου, ἔγινε τό κεντρικό θέμα στή φυλακή, —μιά παρένθεση ἀπό τά δικά μας, μέ τά ὁποῖα, ὅμως, κάπως συνδέεται.

Οἱ ἑλληνικές ἐφημερίδες, πάντοτε κατευθυνόμενες, ἔδωσαν πολύ μεγάλη δημοσιότητα στίς ἀναρχικές ἐκδηλώσεις τῶν Γάλλων σπουδαστῶν καί ἐργατῶν. Ἡ σκέψη τῶν προπαγανδιστῶν τῆς δικτατορίας, πού καθορίζουν ἀκόμη καί τούς τίτλους τῶν ἐφημερίδων, πρέπει νά ἦταν ἁπλή: "Ἡ κοινή γνώμη θά κάμει τή σύγκριση".

Μία ἀπογευματινή ἐφημερίδα, πού διακρίνεται γιά τίς... προοδευτικές της τάσεις, δέν δίστασε νά καλέσει τόν στρατηγό νά ἀκολουθήσει τό παράδειγμα τῶν δικῶν μας κινηματιῶν. Ἡ ἐποχή φαίνεται ὅτι εὐνοεῖ τήν καλλιέργεια τοῦ χιοῦμορ. Ἂν ὅμως ἔπαιρνε κανείς τό ἄρθρο στά σοβαρά, θά ἔπρεπε νά ἀπαντήσει μέ μιά φράση πού ἡ ἐφημερίδα χρησιμοποιεῖ συχνά στά σχόλιά της: "Ὡρισμένως, δέν εἴμεθα καλά".

Ὅταν στή Γαλλία, ὅπου ἡ κατάσταση φαινόταν τόσο σταθερή καί ὅπου ἡ ἀντιπολίτευση μποροῦσε νά ἐκφράσει τή λαϊκή δυσαρέσκεια, ἀναπτύχθηκε σέ μιά μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ τέτοια δυσφορία, πού ἡ ἐκδήλωσή της κόντεψε νά ὁδηγήσει τή χώρα στό χάος, θά ἔπρεπε νά σκεφθεῖ κανείς τί μπορεῖ νά γίνει ἐδῶ ὅταν θά φτάσει ἡ ὥρα τοῦ ξεσπάσματος. Κάθε ὥρα πού περνάει συσσωρεύεται τό μίσος: αὐτῶν πού βλέπουν κάθε μέρα τούς δικούς τους νά τούς τραβᾶνε στά κρατητήρια ἢ νά τούς ἐκτοπίζουν γιατί δέν προσχώρησαν στή δικτατορία· ἐκείνων πού δέν μποροῦν νά χωνέψουν ὅτι κινδύνεψαν στούς πολέμους ἐναντίον τοῦ φασισμοῦ καί τοῦ κομμουνισμοῦ, γιά νά ὑποτάσσονται τώρα στά κελεύσματα μιᾶς ὁμάδας ἐξάλλων, πού νομίζουν πώς ἡ διοίκηση τοῦ Κράτους εἶναι εὐκολότερη ἀπό τή διοίκηση ἑνός λόχου· τῶν ἄλλων πού αἰσθάνονται τήν προσωπική τους ἀξιοπρέπεια νά τσαλακώνεται, ὅταν δέν μποροῦν νά μιλήσουν, δέν μποροῦν νά κρίνουν, δέν μποροῦν νά ἐπικρίνουν τά στραβά.

Ἡ ἡσυχία τοῦ φόβου ἐξακολουθεῖ νά ἐπικρατεῖ στήν Ἑλλάδα. Καί στή Γαλλία ὅμως ὅλα φαίνονταν ἥσυχα ὡς πρίν ἀπό λίγες μέρες. Καί ἡ κατάσταση εἶναι τόσο διαφορετική ἐκεῖ.

Συλλογίζομαι τούς δικούς μας κινηματίες, πού ἔχουν ὀχυρωθεῖ σέ μιά ἀπέραντη μακαριότητα. Μοῦ θυμίζουν τούς τυφλοπόντικες.

Ὁ στρατηγός Ντέ Γκώλ δέν ἀποφάσισε νά ἀκολουθήσει τό παράδειγμά τους. Προκήρυξε ἐκλογές γιά τίς 23 καί τίς 30 Ἰουνίου, καί εἶμαι βέβαιος ὅτι τό πολιτικό του αἰσθητήριο δέν ἔχει λαθέψει. Ἡ δημοκρατική γραμμή πού υἱοθέτησε θά ὁδηγήσει σέ μιά μεγάλη νίκη τῶν ντεγκωλικῶν.

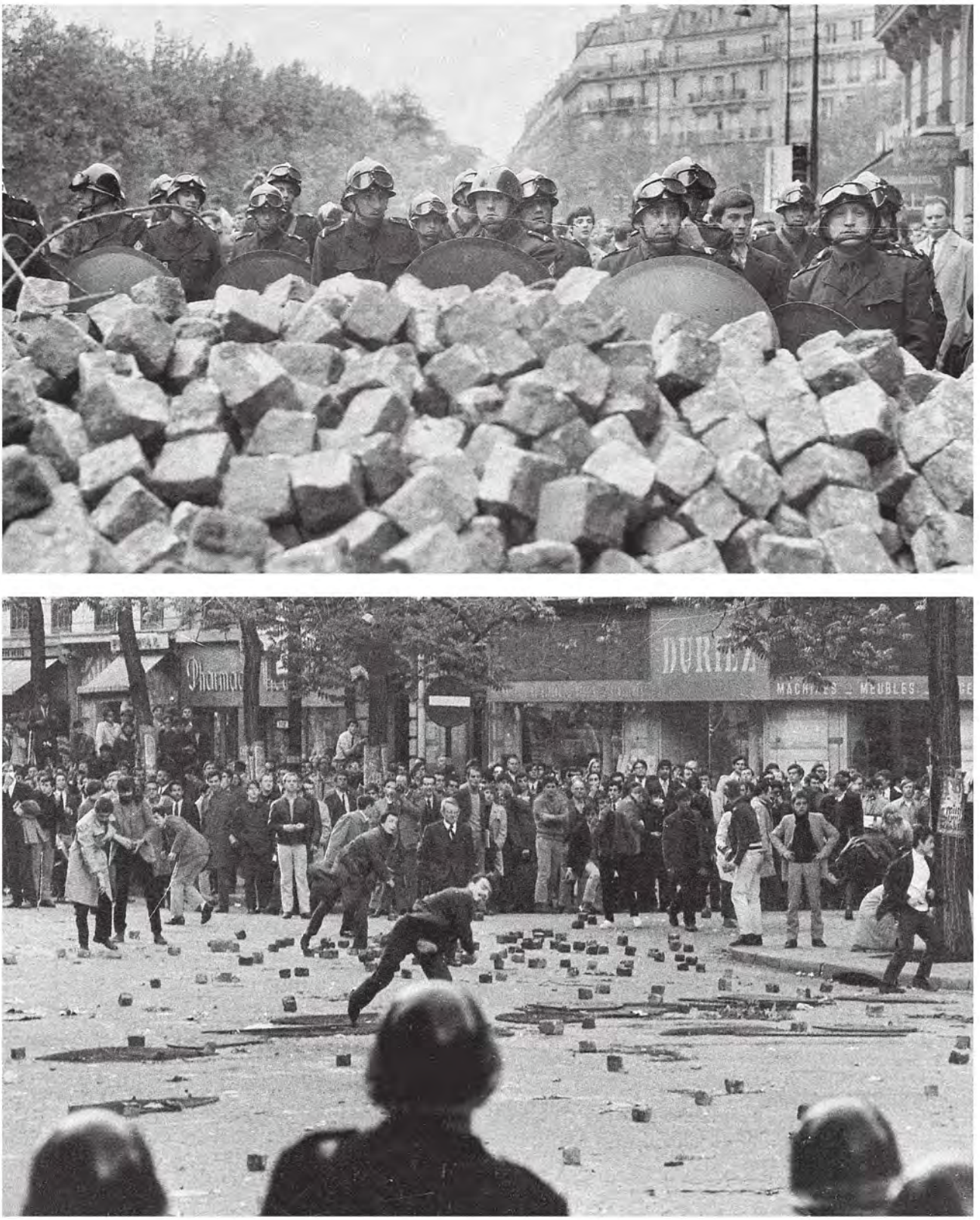
Ἡ γυναίκα μου δέν ἔχει τήν ἴδια ἄποψη. Τῆς ἀπαντῶ ὅτι θά στοιχημάτιζα ἕνα πρός ἑκατό ὑπέρ τοῦ Ντέ Γκώλ. Πιστεύω στή νίκη του τό ἴδιο σταθερά, ὅπως πιστεύω ὅτι θἄρθει ἡ ὥρα πού καί ὁ δικός μας ἀγώνας θά σημειώσει ἐπιτυχία. Θἄρθει κάποτε ἡ μέρα πού ὁ τόπος θά ξεφύγει ἀπό τή δίνη πού ἀπειλεῖ νά μᾶς παρασύρει ὅλους»[61].

24 ΙΟΥΝΙΟΥ 1968

Ὁ Ἰωάννης Πεσμαζόγλου, ἔκτακτος καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί πρώην ὑποδιοικητής τῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, ἀναιρεῖ, μέ ἐπιστολή πρός τόν ἡμερήσιο τύπο, ἰσχυρισμούς τοῦ Ν. Μακαρέζου σχετικά μέ τήν κατάσταση τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας καί εἰδικότερα μέ τό ἔλλειμμα τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν. Μέ τήν ἴδια εὐκαιρία, ὁ Ι. Πεσμαζόγλου ἀνασκεύασε τίς κατηγορίες πού ὁ ὑπουργός Συντονισμοῦ διατύπωσε κατά τῶν κοινοβουλευτικῶν Κυβερνήσεων μέ ἀναφορά στήν ἄσκηση τῆς οἰκονομικῆς τους πολιτικῆς:

«Ὡς πρός τά οἰκονομικά ἐπιτεύγματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπό τοῦ 1950, ὅταν διά πρώτην φοράν μεταπολεμικῶς ἀποκατεστάθη ὁμαλότης εἰς τήν χώραν, μέχρι τοῦ 1967, δέν εἶναι αἱ περιστάσεις πρόσφοροι διά τήν προβολήν τῆς ἀληθείας. Ἀρκεῖ νά λεχθῇ ὅτι ὁ ρυθμός τῆς οἰκονομικῆς προόδου καί ἡ ἐσωτερική καί ἐξωτερική νομισματική ἰσορροπία ἀπετέλεσαν ἐπιδόσεις ἐκ τῶν διεθνῶς ἀξιολογωτέρων, παρά τήν κατά καιρούς ἐμφάνισιν δυσχερειῶν, συνεπείᾳ ἀτυχῶν χειρισμῶν ἢ ἄλλων ἐπιδράσεων. Τά ἀνωτέρω οὐδέποτε σοβαρῶς ἠμφεσβητήθησαν ἐντός τῆς Ἑλλάδος καί παγίως διεθνῶς ἀναγνωρίζονται. Ἡ παραγνώρισις τῆς ἀληθείας αὐτῆς σήμερον εἰς τήν Ἑλλάδα, δέν ἀποτελεῖ ὑπηρεσίαν πρός τόν τόπον»[62].

Ἡ ἐπιστολή τοῦ Ι. Πεσμαζόγλου δέν ἀναδημοσιεύτηκε ἀπό τίς στῆλες τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου, ἀλλά τό περιεχόμενό της ἔγινε γνωστό ἀπό δημοσιεύματα

Παρίσι, 1968. Ἀπό τά γεγονότα τοῦ Μαΐου.

ἐφημερίδων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἀντίθετα χωρίς νά ἀναφερθεῖ ρητά τό ὄνομά του, ἐπιχειρήθηκε ἡ ἀντίκρουση τῶν ἀπόψεών του ἀπό τόν ἴδιο τόν Ν. Μακαρέζο.

Τή σημασία τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ὑπογραμμίζει, μέ ἱκανοποίηση, ὁ Γ. Ράλλης σέ ἐγγραφή τοῦ προσωπικοῦ ἡμερολογίου του, τήν 1η Ἰουλίου:

«Φαίνεται ὅτι ἄρχισαν νά κινοῦνται καί μερικοί ἀπό ἐκείνους πού ἀποτελοῦν τήν ἡγέτιδα τάξη. Ὁ πρώην ὑποδιοικητής τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος καθηγητής τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Ι. Πεσμαζόγλου ἔστειλε στίς ἐφημερίδες ἕνα γράμμα ὅπου ἀνασκευάζει ὅλα τά ψεύδη τοῦ Μακαρέζου»[63].

14-15 ΙΟΥΛΙΟΥ 1968

Ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου ἐκφράζει ἐκ νέου τήν ἐπιθυμία νά συναντηθεῖ μέ τόν Κ. Καραμανλῆ. Τήν πρότασή του γιά συνάντηση, πιθανῶς στίς 28 ἤ 29 Ἰουλίου, διεβίβασε καί πάλι ὁ Α. Μινέικος στόν Κ. Χρυστοστάλη. Ὁ τελευταῖος ἀπάντησε ὅτι θά μεταδώσει τό μήνυμα στόν Κ. Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος ὅμως ἐξακολουθεῖ νά μήν ἐνδιαφέρεται γιά τήν ἐπάνοδό του στήν πολιτική· κατά συνέπεια —κατέληγε— «δέν θά ἦτο σκόπιμος μία τοιαύτη συνάντησις». Ἐξάλλου, ὁ πρώην πρωθυπουργός θά ἀπουσίαζε κατά τίς ἡμέρες αὐτές ἀπό τό Παρίσι.

Ὅταν, μετά ἕνα εἰκοσιτετράωρο ὁ Κ. Χρυσοστάλης ἐπιβεβαίωσε, σέ νέα συνάντηση μέ τόν Α. Μινέικο, τό γεγονός τῆς ἀπουσίας τοῦ Κ. Καραμανλῆ, παρακλήθηκε νά διαβιβάσει τήν πρόθεση τοῦ Α. Παπανδρέου νά σπεύσει νά τόν συναντήσει ὅπου καί ἄν βρισκόταν. Σχετικά, ὁ Κ. Χρυστοστάλης παρατήρησε:

«Τοῦ εἶπα τήν ἰδικήν μου ἄποψιν, ὅτι ἐφ' ὅσον ὁ ἐξάδελφός του θέλει τόσο πολύ νά συναντηθῆ μέ τόν κ. Πρόεδρον, τό καλύτερον πού θά εἶχε νά κάνει θά ἦτο, δημοσία καί χωρίς ἐπιφυλάξεις, ν' ἀποκαταστήση τήν θέσιν του ἔναντι τοῦ κ. Καραμανλῆ, ἀναγνωρίζων ὅτι ἀδίκως εἰς τό παρελθόν ἡ ΕΚ κατεσυκοφάντησε τόν κ. Καραμανλῆ. Αὐτό θά ἦτο μία γνησία πολιτική πράξις ἐκ μέρους του. Μοῦ εἶπε ὅτι αὐτό ἀσφαλῶς θά γίνει ἐάν ἐπιδιώξω νά συναντηθοῦν οἱ δύο ἀρχηγοί, εἰς τούς ὁποίους ὁ ἑλληνικός λαός πιστεύει, κ.λ.π...»[64].

Τήν ἐπομένη, ὁ Κ. Χρυσοστάλης ἐπαναβεβαίωσε τήν ἀδυναμία τοῦ Κ. Καραμανλῆ «νά ἀναλάβη ὑποχρέωσιν συναντήσεως διότι πράγματι δέν γνωρίζει ποῦ θά εὑρίσκεται τήν ἐποχή αὐτήν». Μετά τήν πάροδο ἐντούτοις ἑνός περίπου εἰκοσαημέρου ὁ Α. Παπανδρέου θά ἀποστείλει στόν Κ. Καραμανλῆ τηλεγράφημα, τό περιεχόμενο τοῦ ὁποίου καί θά δώσει στή δημοσιότητα, χωρίς νά περιμένει τήν ἀπάντηση τοῦ ἀποδέκτη του:

«Ἡ ἡμερομηνία διά τό δημοψήφισμα τοῦ Συνταγματικοῦ τερατουργήματος τῆς Χούντας πλησιάζει —Ὑπάρχουν ἀνησυχαστικά σημάδια ὅτι συντηρητικά στοιχεῖα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς Ἑλλάδος πιθανόν νά θεωρήσουν τήν ἐπιβολήν ἑνός ὁλοκληρωτικοῦ Συντάγματος ὑπό Στρατιωτικόν Νόμον καί Ἀστυνομική τρομοκρατία χρήσιμη σάν μέσον ἐπιτεύξεως τῶν δικῶν τους σχεδίων —Ἐάν αὐτό συμβῆ, ἡ Ἑλλάς θά ἀντιμετωπίση τραγική καί μακρόχρονη ἐσωτερική σύγκρουση —Σέ ἀνακοίνωση τῆς ἑλληνικῆς ἀντιστάσεως καλοῦνται οἱ ἐκπρόσωποι ὅλων τῶν κομμάτων νά συναντηθοῦν μέ σκοπόν νά λάβουν κοινήν θέσιν ἐναντίον τοῦ Συντάγματος τῆς Χούντας τό δυνατόν συντομώτερον — Σάν συνέπεια αὐτοῦ καί ὑπό τήν ἰδιότητα ὡς ἐκπροσώπου τοῦ κόμματος τῆς ΕΚ στό ἐξωτερικό ἐκφράζω τήν πρόθεσίν μου νά συναντηθῶ μαζί σας σάν ἕνα πρῶτο βῆμα γιά μιά κοινή στάση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἐπί θέματος ἱστορικῆς σημασίας γιά τήν πατρίδα μας»[65].

Ἡ πρώτη ἀντίδραση τοῦ Κ. Καραμανλῆ καταγράφεται ἀπό τόν ἴδιο στό κείμενο τῶν πρόχειρων σημειώσεών του:

«Ἠνωχλήθην τόσον ἀπό τήν πρόκλησιν αὐτήν, ὥστε ἐσκέφθην πρός στιγμήν νά ἐξηγήσω δημοσίᾳ τούς λόγους γιά τούς ὁποίους ἠρνούμην τήν συνάντησιν. Τελικῶς ὅμως, ἐπροτίμησα, ἀντί νά τόν ἐκθέσω διεθνῶς, νά τοῦ ἀπευθύνω τήν κάτωθι ἐπιστολήν μέ τήν ἐλπίδα, ὅτι θά ἦτο δυνατό νά τόν βοηθήσω εἰς τό νά ἀντιληφθῆ ὀρθῶς καί τό πολιτικόν πρόβλημα τῆς χώρας καί τόν ρόλον τόν ἰδικόν του:

8 Αὐγούστου 1968

Κύριε Παπανδρέου,

Δέν ἀντιλαμβάνομαι εἰλικρινῶς τήν ἔννοιαν τοῦ τηλεγραφήματός σας, κατόπιν τῆς ἀπαντήσεως πού ἔδωσα εἰς πρόσφατον μήνυμά σας. Πάντως, ἐάν ἐγένετο μέ πρόθεσιν ἐπισημάνσεως εὐθυνῶν, θά μοῦ ἐπιτρέψετε νά τό χαρακτηρίσω ὡς ἐνέργειαν, τουλάχιστον, ἀτυχῆ.

Ὅπως γνωρίζετε, τό 1963, ἀπεσύρθην τῆς πολιτικῆς. Ἔκτοτε, ἐμμένων εἰς τήν ἀποχήν μου, δέν προέβην παρά εἰς δύο δημοσίας ἐκδηλώσεις. Τήν πρώτην φοράν ὅταν ἐγένετο ἡ ἀνέντιμος καί ἀντιδημοκρατική ἀπόπειρα τῆς παραπομπῆς μου εἰς εἰδικόν δικαστήριον καί, τήν δευτέραν, ὅταν οἱ Συνταγματάρχαι, ἐπωφελούμενοι τοῦ πολιτικοῦ καί ἠθικοῦ χάους πού εἶχε δημιουργηθεῖ ἐν Ἑλλάδι, κατέλυσαν τήν δημοκρατίαν.

Εἰς τήν δευτέραν αὐτήν δήλωσιν, καθώρισα κατά τρόπον σαφῆ τήν θέσιν μου, καί ἔναντι τῆς Χούντας καί ἔναντι τοῦ παγίου πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας μας.

Τήν θέσιν ὅμως αὐτήν, τήν ὁποία θά ἠδύνατο, υἱοθετουμένη ἀπό ὅλους τούς παράγοντας τῆς δημοσίας μας ζωῆς νά ἐπηρεάση ἀποφασιστικῶς τάς ἐν Ἑλλάδι ἐξελίξεις, οὐδείς ἐξ ὅσων ὡμίλησαν ἔκτοτε —καί συνεπῶς καί ὑμεῖς— τήν ὑπεστήριξεν. Καί ὄχι

μόνον αὐτό, ἀλλά ὑπεστηρίχθησαν ἀπόψεις καί ἐγένοντο ἐνέργειαι, αἵτινες ἐνίσχυσαν ἀρνητικῶς τό καθεστώς τῶν Ἀθηνῶν καί μᾶς ἀπεμάκρυναν ἀπό τήν λύσιν τοῦ προβλήματος πού ἀντιμετωπίζομεν.

Εἰλικρινῶς πιστεύω ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά γίνῃ ἀποτελεσματικός ἀγών κατά τῆς Χούντας, ἐάν δέν δημιουργηθοῦν συνθῆκαι ἀσφαλείας διά τό μέλλον καί, προπαντός, αἱ προϋποθέσεις γιά μίαν ὑγιᾶ καί σοβαράν δημοκρατική ζωή. Ἡ ἀπομάκρυνσις συνεπῶς τῆς Χούντας ἀπό τήν ἐξουσίαν εἶναι συνάρτησις τῆς θεραπείας τῶν αἰτίων τά ὁποῖα ὡδήγησαν εἰς τήν πτῶσιν τῆς δημοκρατίας. Πρός τήν κατεύθυνσιν, ὅμως, αὐτήν δέν βλέπω νά γίνονται σοβαραί προσπάθειαι, διά νά μήν εἴπω ὅτι γίνονται, καί ἰδίως ἐσχάτως, τά ἀντίθετα.

Πάντως, παρακαλῶ νά βεβαιωθῆτε, ὅτι ἐάν εἰς μίαν δεδομένην στιγμήν κρίνω ὅτι μία πρωτοβουλία μου θά ἠδύνατο νά εἶναι ὠφέλιμος εἰς τήν χώραν, δέν θά παραλείψω νά πράξω τό καθῆκον μου, ὡς Ἕλλην πολίτης βέβαια, καί ὄχι ὡς ἐκπρόσωπος κόμματος, δεδομένου ὅτι οὐδέν κόμμα ἐκπροσωπῶ»[66].

Στήν ἐπιστολή τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὁ Α. Παπανδρέου ἀνταπάντησε, ὡς ἑξῆς:

«Κύριε Πρόεδρε,

Σᾶς εὐχαριστῶ θερμῶς διά τήν ἀπάντησίν σας εἰς τό τηλεγράφημά μου.

Ἐπιθυμῶ νά σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι τό ἀπέστειλα διότι κατέχομαι ἀπό τήν πεποίθησιν ὅτι ἡ ὥρα εἶναι πράγματι κρίσιμος διά τήν χώραν καί ὅτι εἶναι ἐπεῖγον κόμματα καί προσωπικότητες νά καταδικάσουν τό συνταγματικό τερατούργημα τό ὁποῖον ἡ στρατιωτική δικτατορία προτίθεται νά ἐπιβάλη εἰς τόν ἑλληνικόν λαόν τήν 29ην Σεπτεμβρίου. Ἐάν ἕνα τμῆμα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἀποδεχθῆ νά συμμετάσχη εἰς τόν πολιτικόν βίον τῆς χώρας ὑπό τούς ὅρους τοῦ Συντάγματος τῆς στρατιωτικῆς δικτατορίας, τότε ἀσφαλῶς θά ἔχουν τεθῆ τά θεμέλια διά μίαν ἀναμέτρησιν εἰς τήν χώραν μας, ἡ ὁποία θά προσελάμβανε τάς διαστάσεις ἐμφυλίου πολέμου. Δι' αὐτό καί μόνον τόν λόγον ἀπέστειλα τηλεγράφημα καί ἐδήλωσα πώς εἶμαι ἕτοιμος νά συναντηθῶ μαζί σας διά τήν ἀνάληψιν κοινῆς πρωτοβουλίας σχετικῶς μέ τό σχέδιον Συντάγματος.

Λυποῦμαι εἰλικρινῶς διότι ἐθεωρήσατε ὅτι ἡ πρότασίς μου ἴσως περιεῖχε αἰχμήν. Δέν περιεῖχε. Καί ἡ πρότασίς μου παραμένει ἐν ἰσχύι. Κατανοῶ πλήρως τάς ἀντιδράσεις σας ὅσον ἀφορᾶ τήν ἔλλειψιν προθυμίας ἐκ μέρους σημαντικοῦ τμήματος τοῦ πολιτικοῦ κόσμου νά ἀνταποκριθῆ εἰς πρωτοβουλίας, αἱ ὁποῖαι θά ἠδύναντο νά ὁδηγήσουν εἰς γνήσιαν δημοκρατικήν λύσιν ἄνευ μεγάλων θυσιῶν διά τόν λαόν καί τό ἔθνος»[67].

23 ΙΟΥΛΙΟΥ 1968

Ὁ Κ. Καραμανλῆς δέχεται τήν ἐπίσκεψη τοῦ πρέσβη Λ. Παπάγου, ὡς ἐκπροσώπου τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, μέ τό ὁποῖον καί ἔχει ἐκτενῆ συνομιλία σχετικά ἰδιαίτερα μέ τή δημοσιοποίηση τοῦ ὁριστικοῦ σχεδίου Συντάγματος ἀπό τήν Κυβέρνηση τῶν πραξικοπηματιῶν.

Ὁ ἴδιος θά καταγράψει σχετικά τά ἀκόλουθα:

«Τήν 23ην Ἰουλίου 1968 μέ ἐπεσκέφθη, κατόπιν τηλεφωνήματος τοῦ βασιλέως, ὁ κ. Παπάγος. Οὗτος ἔθεσεν ὑπ' ὄψιν μου ἕνα σχέδιον ἐπιστολῆς τήν ὁποίαν ὁ βασιλεύς ἐπροτίθετο νά στείλη εἰς τόν πρωθυπουργόν, ἐν συνεχείᾳ τῆς κοινοποιήσεως πρός αὐτόν τοῦ σχεδίου τοῦ νέου Συντάγματος. Ἡ ἐπιστολή ἦτο βραχεῖα καί πενιχρά. Ὁ βασιλεύς ἔλεγεν εἰς αὐτήν ὅτι δέν δύναται νά διατυπώση παρατηρήσεις ἐπί τοῦ Συντάγματος, δεδομένου ὅτι κατά τό πολίτευμα τῆς χώρας ὁ βασιλεύς δέν συμπράττει εἰς τήν κατάρτισιν τοῦ Συντάγματος. Καί ὅτι ἀρκεῖται νά ἐκφράση τήν εὐχήν ὅπως τό Σύνταγμα διαμορφωθῆ κατά τρόπον δημοκρατικόν καί ἐφίστα τήν προσοχήν τῆς Κυβερνήσεως ἐπί τῆς διατάξεως τῆς ἀφορώσης τόν ἀποκλεισμόν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἐκ τῶν ἐκλογῶν.

Τοῦ εἶπα ὅτι δέν υἱοθετῶ τήν ἐπιστολήν, οὔτε ὡς περιεχόμενον ἀλλά καί οὔτε ὡς πολιτικήν πρᾶξιν, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ Κυβέρνησις δέν ἐζήτησε τήν γνώμην τοῦ βασιλέως ἐπί τοῦ περιεχομένου τοῦ Συντάγματος, ἀλλά περιωρίσθη εἰς μίαν τυπικήν κοινοποίησιν αὐτοῦ. Τό κείμενο αὐτό, τοῦ εἶπα, ἐκθέτει τόν βασιλέα εἰς μίαν στιγμήν πού ἡ κοινή γνώμη ἀναμένει μίαν οὐσιαστικήν ἀντίδρασιν ἀπό μέρους του.

Ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἐτόνισα ὅτι ὁ βασιλεύς τήν στιγμήν αὐτήν δύναται νά πράξη δύο τινά: ἤ νά ἐπιδιώξη βελτίωσιν τοῦ Συντάγματος, ἄν ἡ Κυβέρνησις εἶναι πρόθυμος νά συζητήση καί νά τόν ἀκούση ἤ νά ἀποδοκιμάση δημοσίᾳ τό Σύνταγμα. Εἰς τήν πρώτην περίπτωσιν θά ἔχη προσφέρει ὑπηρεσίαν εἰς τήν χώραν, εἰς τήν δευτέραν θά ἔχη ἱκανοποιήσει τό δημόσιον αἴσθημα. Δι' ἀμφοτέρας τάς περιπτώσεις θά πρέπει νά ἐπιδιώξη ἀμέσως ἐπαφήν μέ τήν ἀμερικανικήν Κυβέρνησιν καί μέ τόν κ. Πιπινέλην, τοῦ ὁποίου νά ζητήση τήν συμβουλήν καί συμπαράστασιν. Καί προσέθεσα ὅτι, ὁ βασιλεύς πρέπει νά ἀντιληφθῆ ὅτι δέν δύναται νά ἐπιστρέψη εἰς τήν Ἑλλάδα ἐάν δέν ἐπιτύχη ὁρισμένας παραχωρήσεις ὑπέρ τῆς δημοκρατίας καί τοῦ λαοῦ. Τό γεγονός ὅτι ἡ Κυβέρνησις δέν τοῦ προσφέρει αὐτήν τήν δυνατότητα σημαίνει, ὅτι ἤ δέν ἐπιθυμεῖ τήν ἐπιστροφήν του ἤ τόν θέλει ταπεινωμένον.

Ὁ κ. Παπάγος μοῦ εἶπεν ὅτι ἔχω δίκαιον ἀλλά ὅτι ὁ βασιλεύς φοβεῖται μήπως ὁ πρωθυπουργός θεωρήσει καί πάλιν ἑαυτόν προσβεβλημένον ἐκ τῆς μή ἀπαντήσεως εἰς τήν τυπικήν του ἐπιστολήν. Ἐν συνεχείᾳ ὁ κ. Παπάγος μέ ἠρώτησεν πῶς κρίνω τό Σύνταγμα καί ἐάν προτίθεμαι νά κάμω δηλώσεις. Τοῦ εἶπα ποῖαι εἶναι αἱ ἀτέλειαι, καί ἰδίως αἱ παγίδες τοῦ Συντάγματος, καί τοῦ ἐτόνισα ὅτι μεγαλυτέραν ση-

Ὁ Γ. Ράλλης, ἐξόριστος στήν Κάσο (ἄνω). Ὁ Κ. Μητσοτάκης, μετά τή φυγή του, ἐγκατεστημένος στό Παρίσι (κάτω).

μασίαν καί ἀπό τάς ἀτελείας τοῦ Συντάγματος ἔχει τό θέμα τῆς ἐφαρμογῆς του, διότι τό Σύνταγμα αὐτό, ἐφαρμοζόμενον ἀπό τήν παροῦσαν Κυβέρνησιν δύναται νά ὁδηγήση εἰς καμουφλαρισμένην δικτατορίαν. Ἐφαρμοζόμενον ἀπό μίαν ὑπηρεσιακήν Κυβέρνησιν δύναται νά ὁδηγήση σταδιακῶς εἰς δημοκρατικάς ἐξελίξεις.

Ὡς πρός τό δεύτερον μέρος τοῦ ἐρωτήματος, τοῦ ἀπήντησα ὅτι θά ἔκαμα δηλώσεις ἐάν ἐπρόκειτο νά ἐπηρεάσω τήν ἐξέλιξιν τῆς καταστάσεως.

Ὁ κ. Παπάγος μοῦ εἶπεν ὅτι θά θέση αὐτά ὑπ' ὄψιν τοῦ βασιλέως καί θά μέ ἐνημερώση, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον τήν ἡμέραν ἐκείνην ἐπρόκειτο νά ἐπισκεφθῆ τόν βασιλέα καί ὁ ἐν Ρώμῃ Ἄγγλος πρέσβης.

Τέλος μέ ἠρώτησεν ἐάν θά εἶμαι διατεθειμένος νά συναντηθῶ μέ τόν βασιλέα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς θαλασσίας ἐκδρομῆς τήν ὁποίαν θά ἔκαμε εἰς τήν Μεσόγειον μέ τόν Δόν Χουάν Κάρλος τῆς Ἱσπανίας κατά τόν Αὔγουστον. Τοῦ εἶπα ὅτι ἐξακολουθῶ νά ἔχω ἐπιφυλάξεις διά τό σκόπιμον μίας τοιαύτης συναντήσεως ὑπό τάς παρούσας συνθήκας καί ὅτι θά τήν ἐπιδιώξω ὅταν θά τό κρίνω χρήσιμον.

Ἐν ἀρχῇ τῆς συζητήσεως, ὁ κ. Παπάγος μοῦ ἐξέθεσεν τάς ἐντυπώσεις του ἀπό τήν συνομιλίαν τήν ὁποίαν εἶχε προσφάτως μέ τόν κ. Πιπινέλην, ὅστις ἦτο αἰσιόδοξος διά τάς περαιτέρω ἐξελίξεις, μοῦ ἀνέφερεν δέ μίαν περίεργον σκηνήν τήν ὁποίαν εἶχεν ὁ βασιλεύς μέ τόν κομιστήν τοῦ Συντάγματος, συνταγματάρχην κ. Χατζηγιάννην, ἐξ αἰτίας τοῦ κ. Ἀρναούτη καί ἐπίσης τά τοῦ σκανδάλου πού ἐδημιουργήθη μέ τήν ἐμφάνισιν τῆς συζύγου τοῦ πρωθυπουργοῦ»[68].

Ὁ Κ. Καραμανλῆς θά ἀναφερθεῖ καί στή συνέχεια πού εἶχε, στό ἐπίπεδο τῶν σχέσεών του μέ τόν βασιλέα, ἡ πρώτη συζήτηση ἐπί τοῦ σχεδίου Συντάγματος, πού εἶχε γίνει στίς 23 Ἰουλίου:

«Περί τά μέσα Σεπτεμβρίου ὁ βασιλεύς μέ ἐκάλεσε στό τηλέφωνο ἀπό τήν Γερμανίαν ὅπου εὑρίσκετο καί μοῦ ἀζεοοίνωσε ὅτι ἡ Κυβέρνησις τοῦ ἀπηύθυνε ἐπιστολήν διά τῆς ὁποίας τοῦ ἐζήτει νά ἐκδηλωθῆ ὑπέρ τοῦ Συντάγματος, καί νά ἀποδοκιμάση τούς ἀντιδρώντας κατά τῆς Κυβερνήσεως. Μοῦ ἐζήτησε τήν γνώμην μου ἐπ' αὐτοῦ καί τοῦ εἶπα, φυσικά, ὅτι δέν νομίζω ὅτι ἠμπορεῖ νά προβῆ εἰς τοιαύτην ἐνέργειαν ἡ ὁποία θά τόν ἔφερε εἰς ἀντίθεσιν μέ ὅλον τόν πολιτικόν κόσμον τῆς χώρας καί μέ τήν μεγάλην πλειοψηφίαν τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ὁ βασιλεύς μοῦ εἶπε ὅτι αὐτή ἦτο καί ἡ δική του ἄποψις»[69].

1 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1968

Ὁ Κ. Μητσοτάκης, μέ δημόσια δήλωσή του, ὑποστηρίζει τήν ἀνάγκη ἄμεσης ἀποχωρήσεως τῶν στρατιωτικῶν ἀπό τήν ἐξουσία καί τήν ἀνάληψη τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας ἀπό Κυβέρνηση Ἐθνικῆς Ἑνότητος ὑπό τόν Κ. Καραμανλῆ.

Ἀναλυτικότερα, ἀφοῦ καταδικάσει τό περιεχόμενο τοῦ σχεδίου Συντάγματος πού συνέταξε ἡ στρατιωτική Κυβέρνηση, καταλήγει στή διατύπωση συγκεκριμένων προτάσεων:

«Εἶναι συνεπῶς βέβαιον ὅτι τό νέον Σύνταγμα δέν ἀποτελεῖ βῆμα πρός τήν ὁμαλότητα ἀλλά ἀντιθέτως ἡ τυχόν ψήφισίς του —ὑπό συνθήκας μάλιστα συνιστώσας παρωδίαν λαϊκῆς ἐτυμηγορίας— θά ἀποβῆ ἀφετηρία νέας περιόδου δεινῶν. Καί τοῦτο ἐνῶ δέν μᾶς ἀπομένουν πλέον περιθώρια. Ἡ χώρα βαδίζει πρός οἰκονομικήν κατάρρευσιν καί βαθεῖαν κοινωνικήν ἀναταραχήν καί ἡ ὑπομονή τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος δέν θέλει ἀκόμη νά ἀποβάλη τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ σημερινή περίοδος θά τερματισθῆ ὁμαλῶς, ἐξαντλεῖται ταχέως. Τό Κυβερνητικόν σχέδιον Συντάγματος ὁ λαός τό ἀντιμετωπίζει μέ βαθεῖαν δυσπιστίαν καί ἀρνητικήν διάθεσιν καί εἶναι βέβαιον ὅτι κατά τό δημοψήφισμα, παρά τόν στρατιωτικόν νόμον, θά εὕρη τρόπον ὅπου καί ὅπως τοῦτο εἶναι δυνατόν, νά ἐκφράση τά ἀληθινά του αἰσθήματα.

Ἡ λύσις τοῦ ἀπειλουμένου τραγικοῦ ἀδιεξόδου εἶναι μία καί μόνη. Νά ἀπέλθη ἡ σημερινή Κυβέρνησις ἀπό τήν ἐξουσίαν, νά ἐπανέλθη ὁ Συνταγματικός βασιλεύς, ὥριμος πλέον ἀπό τά διδάγματα τοῦ παρελθόντος καί τάς προσφάτους δοκιμασίας, καί νά σχηματισθῆ Κυβέρνησις Ἐθνικῆς Σωτηρίας ἡ ὁποία θά εἶναι συγχρόνως καί Κυβέρνησις Ἐθνικῆς Ἑνότητος. Ὁ σχηματισμός Οἰκουμενικῆς Κυβερνήσεως ἐκ τῶν ἐθνικῶν κομμάτων εἰς τάς παραμονάς τῆς 21ης Ἀπριλίου θά εἶχεν ἀποσοβήσει τήν δικτατορίαν. Σήμερον καί πάλιν χρέος ὅλων καί ἐπιτακτικόν αἴτημα τοῦ λαοῦ εἶναι ἡ ἑνότης εἰς τήν ἐπιδίωξιν τοῦ κοινοῦ σκοποῦ τῆς ἐπαναφορᾶς τῆς Δημοκρατίας. Ἡ Κυβέρνησις αὐτή, δοθέντος ὅτι τά παλαιά πολιτικά κόμματα ἔχουν ξεπερασθῆ πρέπει νά ἀποτελεσθῆ ἀπό ἐπίλεκτα στελέχη ὅλων τῶν ἐθνικῶν δημοκρατικῶν κομμάτων καί ἄλλας προσωπικότητας γενικῆς ἀναγνωρίσεως καί κύρους, ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος καί πρῶτος τῇ τάξει εἶναι καί ἐκ τῶν δυναμένων νά ἀναλάβουν τό ἔργον αὐτό ὁ περισσότερον κατάλληλος.

Ἡ Κυβέρνησις αὐτή θά ἀποκαταστήση τήν εὔρυθμον λειτουργίαν τοῦ Κράτους, θά ἀντιμετωπίση τά ἄμεσα καί ἐπείγοντα οἰκονομικά καί κοινωνικά προβλήματα, θά ἐπεξεργασθῆ νέον συγχρονισμένον καί δημοκρατικόν Σύνταγμα κοινῆς ἀποδοχῆς τό ὁποῖον θά θέση ὑπό τήν κρίσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ διά δημοψηφίσματος. Καί θά προχωρήση τέλος εἰς τόν δυνατόν συντομότερον χρόνο εἰς ἐλευθέρας ἐκλογάς».

Οἱ ἀπόψεις τοῦ Κ. Μητσοτάκη θά προβληθοῦν ἀκόμη περισσότερο, ὅταν διατυπωθοῦν, ἀφοῦ ἀποδράσει στίς 15 Αὐγούστου μυστικά ἀπό τήν Ἑλλάδα, σέ συνέντευξη τύπου στό Λονδῖνο, στίς 27 Αὐγούστου. Ἤδη, ἐξάλλου, τέσσερις μέρες νωρίτερα, εἶχε ἐπισκεφθεῖ στό Παρίσι τόν Κ. Καραμανλῆ, συνοδευόμενος ἀπό τόν Στέφανο Στεφανόπουλο, γιά νά τοῦ ἀναγγείλουν τήν πρόθεσή τους νά συνεργαστοῦν ὑπό

τήν ήγεσία του μέ στόχο τήν άνατροπή τῆς Χούντας. Μεταγενέστερα, ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς καταγράφει τή συνάντηση:

«Ἀφοῦ μοῦ περιέγραψαν τήν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν μοῦ ἐδήλωσαν ὅτι τίθενται εἰς τήν διάθεσίν μου, ὁ δεύτερος [ὁ Κ. Μητσοτάκης] *μάλιστα πρίν ἀποδράση ἐξ Ἑλλάδος εἶχε προβῆ καί εἰς δημοσίαν δήλωσιν εἰς τήν ὁποίαν ὑπεστήριζε ὅτι μόνον ἐγώ θα ἠδυνάμην νά ἀποκαταστήσω τήν δημοκρατίαν ἐν Ἑλλάδι. Τοῦτο ἦτο πρός τιμήν του βέβαια διότι κατά τό παρελθόν ὑπῆρξε ἀπό τούς πλέον φανατικούς ἀντιπάλους μου. Ὁ ἴδιος ἀνέπτυξε εἰς τό ἐξωτερικόν ἀξιόλογον δραστηριότητα, δέν παρέλειπε δέ νά μέ συμβουλεύεται κατά καιρούς»*[70].

Καί σέ ἐκτενέστερο σχετικό σημείωμά του, ἐπισημαίνει:

«Τήν 23ην Αὐγούστου 1968 μέ ἐπεσκέφθησαν οἱ κ.κ. Στεφανόπουλος καί Μητσοτάκης καί μέ παρεκάλεσαν ὅπως ἀναλάβω τήν πρωτοβουλίαν διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς πολιτικῆς ὁμαλότητος ἐν Ἑλλάδι. Ἀφοῦ τούς ἀνέπτυξα τάς δυσχερείας πού παρουσιάζει τό πρόβλημα, τούς εἶπα, ὅτι θεωρῶ ὁριστικήν τήν ἀποχώρησίν μου ἀπό τήν πολιτικήν. Καί ὅτι θά ἦτο δυνατόν νά ἀναθεωρήσω τήν ἀπόφασίν μου αὐτήν, ἐάν ἡ παρέμβασίς μου ἐκρίνετο ἐθνικῶς ἀναγκαία καί μοῦ ἐζητεῖτο αὕτη, ἀπό ὅλον τόν πολιτικόν κόσμον τῆς χώρας. Καί πάντως ὑπό τό πνεῦμα καί τάς προϋποθέσεις πού ἔθεσα εἰς τήν συνέντευξίν μου τοῦ Νοεμβρίου.

Μοῦ ἐδήλωσαν ὅτι συμφωνοῦν μέ τήν θέσιν αὐτήν καί ὅτι ἤθελον νά ἔχουν τήν συγκατάθεσίν μου, διά νά ἐργασθοῦν πρός τήν κατεύθυνσιν αὐτήν.

Μέ τήν εὐκαιρίαν αὐτήν ἀμφότεροι μοῦ ἐδήλωσαν ὅτι λυποῦνται διότι κατά τό παρελθόν μέ ἠδίκησαν. Καί μοῦ ἀπεκάλυψαν ὅτι:

1. Εἰς τό κυβερνητικόν συμβούλιον ἀπεφασίσθη ὅπως μή ὑποστηριχθῆ ἡ πρότασις τῆς ΕΔΑ περί παραπομπῆς μου εἰς εἰδικόν δικαστήριον καί ὅτι ἐξεπλάγησαν ὅταν, τήν ἑσπέραν, κατόπιν παρεμβάσεως τοῦ ἐπιστρέψαντος τήν ἡμέραν ἐκείνην ἐκ Γερμανίας Α. Παπανδρέου, ἐδίδετο ἡ ἐντολή εἰς τούς βουλευτάς τοῦ κόμματος νά ψηφίσουν ὑπέρ τῆς προτάσεως, καί

2. ἀπό συζητήσεις πού ἔκαμαν μέ τήν ἡγεσίαν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων ἐβεβαιώθησαν ἀπολύτως ὅτι δέν εἶχα γνῶσιν τῆς ἀναμίξεως τοῦ στρατεύματος κατά τάς ἐκλογάς τοῦ 1961. Μοῦ ἐπεβεβαίωσαν, ἐπίσης, τήν πληροφορίαν τοῦ κ. Κόκκα ὅτι οἱ κ.κ. Παπανδρέου καί Βενιζέλος ἐνημερώθηκαν ἀπό τόν τότε ὑπουργόν Ἐθνικῆς Ἀμύνης κ. Ποταμιᾶνον ἐπί τῆς προθέσεως τῆς Κυβερνήσεως ὅπως λάβει μέτρα συμπιέσεως τῆς δυνάμεως τῶν κομμουνιστῶν καί συνεζήτησαν τόν τρόπον μέ τόν ὁποῖον θά ἠμποροῦσαν νά ἐπωφεληθοῦν οἱ ἴδιοι ἀπό τήν ἀνόητον αὐτήν ἐπιχείρησιν»[71].

13 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1968

Ὁ Γ. Παπαδόπουλος, καθ' ὁδόν ἀπό τό Λαγονήσι στήν Ἀθήνα, γίνεται στόχος δολοφονικῆς ἀπόπειρας. Δράστης ὑπῆρξε ὁ Ἀλέξανδρος Παναγούλης, λιποτάκτης ἔφεδρος ἀξιωματικός τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Τίς ἐκρηκτικές ὕλες εἶχε ἐφοδιαστεῖ ἀπό τήν Κύπρο, ὅπου εἶχε ἀρχικά καταφύγει καί ἀποκαταστήσει ἐπαφή μέ τόν ὑπουργό Ἐσωτερικῶν, Π. Γεωργκάτζη.

Τό γεγονός τῆς ἀπόπειρας καί τό σθένος πού ἐπέδειξε ὁ Παναγούλης μετά τή σύλληψή του, μέχρι καί ἐνώπιον τοῦ Ἐκτάκτου Στρατοδικείου, προκάλεσαν αἴσθηση στό ἐσωτερικό τῆς χώρας ἀλλά καί στό ἐπίπεδο τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης· ἰδιαίτερα, μετά τήν καταδίκη του σέ θάνατο, ἡ ἐκτέλεση τῆς ὁποίας θά ματαιωθεῖ, τήν τελευταία στιγμή, ὑπό τήν ἀπειλή καί τῆς διεθνοῦς ἀντιδράσεως πού προβλεπόταν ὅτι θά προκαλοῦσε.

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1968

Ἡ εἰσβολή τῶν στρατευμάτων τῆς ΕΣΣΔ καί τῶν Κρατῶν τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας στήν Πράγα καί ἡ βίαιη κατάπνιξη τῆς ἀντιδράσεως τοῦ τσεχοσλοβακικοῦ λαοῦ, ὁδηγεῖ στή μετρίαση τῆς πολεμικῆς τῶν δυτικῶν χωρῶν κατά τῆς Δικτατορίας τῶν Ἀθηνῶν καί στή μεταβολή τῆς ἀμερικανικῆς στάσεως.

Συγκεκριμένα, στό πλαίσιο τῆς ἔκτακτης ἐνισχύσεως τῶν περισσότερο προωθημένων μελῶν τοῦ ΝΑΤΟ, οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες θά ἀναστείλουν —στίς 18 Ὀκτωβρίου— τό «ἐμπάργκο» καί θά ἐπαναχορηγήσουν στήν Ἑλλάδα βαρύ πολεμικό ὑλικό. Εἰδικότερα, τό ὑλικό αὐτό θά ἀποσταλεῖ, γιά πρώτη φορά μετά τήν 21η Ἀπριλίου, μέ τή μορφή πέντε πολεμικῶν ἀεροσκαφῶν, τύπου F 104, καί δύο ναρκαλιευτικῶν. Παράλληλα, ὅμως, θά ὑπογραμμιστεῖ ὅτι ἡ ἀναστολή δέν αἴρεται ἐξ ὁλοκλήρου ἐφόσον δέν σημειώνεται ἱκανοποιητική πρόοδος στό πεδίο τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ.

Τά γεγονότα τῆς Τσεχοσλοβακίας θά ἔχουν ἐπιπτώσεις καί στήν ἰσορροπία ἀνάμεσα στίς ἑλληνικές πολιτικές δυνάμεις, στό μέτρο πού τό ἐνιαῖο ΚΚΕ θά διασπαστεῖ ὁριστικά σέ δύο μερίδες —Ἐσωτερικοῦ καί Ἐξωτερικοῦ.

29 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1968

Τό καθεστώς τῶν Ἀθηνῶν διεξάγει τό δημοψήφισμα γιά τήν ἔγκριση τοῦ σχεδίου νέου «Συντάγματος».

Εἴσοδος τῶν σοβιετικῶν στρατευμάτων στήν Πράγα.

Σύμφωνα μέ τά τελικά ἀποτελέσματα —ὅπως ἀνακοινώθηκαν— σέ σύνολο ἐγγεγραμμένων 6.516.285, ψήφισαν 5.048.981 καί καταμετρήθηκαν 5.030.466 ἔγκυρα ψηφοδέλτια (ποσοστό ἀποχῆς 22,51%), ἀπό τά ὁποῖα 4.638.543 «Ναί» (91,87%) καί 391.923 «Ὄχι» (7,75%).

Τό ἀποτέλεσμα τοῦ δημοψηφίσματος καταγγέλθηκε ἀπό τούς ἐκπροσώπους τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ὡς προϊόν νοθείας, ψυχολογικῶν καταναγκασμῶν καί ἀφόρητων πιέσεων σέ βάρος τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος. Παραστατική εἶναι ἡ ἀναφορά στίς συνθῆκες διεξαγωγῆς τοῦ δημοψηφίσματος ὅπως περιέχεται στήν ἔκθεση τοῦ εἰδικοῦ παρατηρητῆ, Μάξ Βάν ντέρ Στούλ, ἡ ὁποία κατατέθηκε στό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης τόν Ἰανουάριο τοῦ 1969:

«Ἡ διεξαγωγή τοῦ δημοψηφίσματος ἔγινε κάτω ἀπό στρατιωτικό νόμο. Κατά τή διάρκεια ἐπισκέψεώς μου στήν Ἑλλάδα τόν Ἀπρίλιο 1968, σέ ἐρώτησή μου, ἐάν ὁ στρατιωτικός νόμος θά ἀρθῆ κατά τή διάρκεια τῆς προεκλογικῆς περιόδου καί κατά τήν ἴδια τήν ἡμέρα τοῦ δημοψηφίσματος, διάφορα μέλη τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως μοῦ ἔδωσαν ἀντιφατικές ἀπαντήσεις. Ὁ ὑπουργός Ἐξωτερικῶν κ. Πιπινέλης μέ διαβεβαίωσε πώς τό δημοψήφισμα θά εἶναι ἀπόλυτα ἐλεύθερο καί ἔντιμο. Κατά τήν προσωπική του γνώμη, εἶπε, ἡ κατάστασις πολιορκίας θά πρέπει νά ἀρθῆ κατά τό δημοψήφισμα. Ἡ πραγματικότης ὅμως ὑπῆρξε διαφορετική.

.....

Κατά τήν διάρκεια τῆς "συζητήσεως" τοῦ Συντάγματος δέν παρασχέθηκε πραγματική εὐκαιρία στούς πολιτικούς ἀρχηγούς καί στά πολιτικά κόμματα νά ἐκθέσουν ἐλεύθερα τίς ἀπόψεις τους. Δέν ἐπιτράπηκε οὔτε μιά συνάντησις τῶν πολιτικῶν κομμάτων γιά νά συζητηθῆ τό σχέδιο τοῦ Συντάγματος. Καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια γιά τήν ἀπομόνωση τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν ἀπό τό λαό. Μερικοί ἀπό αὐτούς, ὅπως ἐπίσης μερικές σημαίνουσες πολιτικές προσωπικότητες, ἦσαν φυλακισμένοι, ἐκτοπισμένοι ἤ σέ κατ' οἶκον περιορισμό. Πολλοί ἦσαν κάτω ἀπό συνεχῆ ἀστυνομική ἐπιτήρηση. Ἀπό ὅλα αὐτά συνάγεται ὅτι δέν ὑπῆρχε δυνατότης ὀργανώσεως ἀντιπολιτεύσεως πάνω στό δημοψήφισμα.

Δέν ἔγινε ἐπιτρεπτή ἡ δημοσίευσις δυσμενῶν σχολίων γιά τό σχέδιον τοῦ Συντάγματος, μέ μόνη ἐξαίρεση ἕνα ἄρθρο τοῦ κ. Ε. Ἀβέρωφ, ἀποσπάσματα τοῦ ὁποίου περιλαμβάνονται στήν ἔκθεσή μου τοῦ Σεπτεμβρίου (ἔγγρ. 2467). Σέ ὡρισμένες μάλιστα περιπτώσεις ἡ προσπάθεια δημοσιεύσεως τέτοιων σχολίων τιμωρήθηκε μέ ἐκτόπιση. Ἡ κατάπνιξις κάθε ἀντιθέσεως ἔφθασε σέ τέτοιο σημεῖο, πού μιά Ἀμερικανίδα περιηγήτρια καταδιώχθηκε μέχρι τήν ἀμερικανική πρεσβεία, ἐπειδή στό αὐτοκίνητό της εἶχε ἀναγράψει τή λέξη ΟΧΙ. Φαίνεται πώς τό ΟΧΙ αὐτό ὑπῆρξε τό μοναδικό πού ἔμελλε νά κάμη τήν ἐμφάνισή του στήν Ἀθήνα.

Εἶναι ἀλήθεια πώς μερικοί πολιτικοί ἀρχηγοί, μεταξύ τῶν ὁποίων οἱ δύο πρώην πρωθυπουργοί κ.κ. Γεώργιος Παπανδρέου καί Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ἀφέθηκαν ἐλεύθεροι στίς 23 Σεπτεμβρίου 1968, ἕξ ἡμέρες πρίν ἀπό τό δημοψήφισμα. Ἀλλά ἀναγγέλλοντας τήν ἀπόλυσίν τους, σ' ἕνα λόγο του στίς 16 Σεπτεμβρίου 1968, ὁ πρωθυπουργός κ. Παπαδόπουλος εἶπε: "Ἐλπίζω ὅτι δέν θά συνεχίσουν τάς ἐσφαλμένας των ἐνεργείας ὥστε νά μέ ἐξαναγκάσουν νά προβῶ εἰς τόν ἐκ νέου περιορισμόν των"· καί προσέθεσε ὅτι δέν πρόκειται νά διαταράξη τήν "γαλήνην καί ἠρεμίαν" τοῦ λαοῦ ἐλευθερώνοντας τούς "κρατουμένους κομμουνιστάς". Τό ἴδιο ἴσχυσε γιά τούς ἀποταχθέντας καί ἐξορισθέντας ἀξιωματικούς, πού ἔλαβαν μέρος στό ἀποτυχημένο βασιλικό ἀντιπραξικόπημα. Εἶναι φυσικό ὅτι οἱ παραπάνω πολιτικοί ἀρχηγοί πού ἀφέθηκαν ἐλεύθεροι λίγες ἡμέρες πρίν ἀπό τό δημοψήφισμα δέν εἶχαν καμμιά δυνατότητα συμμετοχῆς σέ ἀντιπολιτευτική δράση.

.....

Ὅσον ἀφορᾶ στή διεξαγωγή τοῦ δημοψηφίσματος διατυπώθηκαν παράπονα ὅτι οἱ ψηφοφόροι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νά ἐκλέξουν μεταξύ ἀφθονίας ψηφοδελτίων μέ τό ΝΑΙ καί ἑνός ἤ δύο ψηφοδελτίων μέ τό ΟΧΙ. Πληροφορήθηκα ἐπίσης ὅτι, σέ ὡρισμένα τουλάχιστον ἐκλογικά τμήματα, δέν ἐπιτρεπόταν στούς ψηφοφόρους νά χρησιμοποιήσουν τό εἰδικό παραβάν. Φαίνεται ἐπίσης πώς, σέ ὡρισμένες περιπτώσεις, τά ἀποτελέσματα τῆς ψηφοφορίας ἔχουν νοθευθεῖ. Εἶναι πάντως δύσκολο νά ἐξακριβωθῆ ὁ βαθμός στόν ὁποῖο χρησιμοποιήθηκαν τέτοιες μέθοδοι. Τά τελικά ἀποτελέσματα ἀνακοινώθηκαν ἀρκετά καθυστερημένα. Ὁ συνάδελφος τῆς Συνόδου Δόκτωρ Μίλλερ (ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου) πού προσκλήθηκε νά παρακολουθήση τό δημοψήφισμα ἔκαμε τό ἑξῆς σχόλιο: "Ὁ λαός ὑπέστη ἐκβιασμούς γιά νά ψηφίση ΝΑΙ... ἀλλά πιστεύω πώς τό κακό εἶχε γίνει ἀπό πρίν καί ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι δέν ἐπετράπηκε ὠργανωμένη ἀντιπολίτευσις στό δημοψήφισμα"»[72].

Στόν τρόπο διεξαγωγῆς, ἀλλά καί στίς ἐπιπτώσεις τοῦ δημοψηφίσματος, ἀναφέρεται συνοπτικά, σέ ἀπόρρητη ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, ὁ Ε. Ἀβέρωφ:

«Μετά τό δημοψήφισμα ἡ κατάστασις χρειάζεται μία νέαν καί διάφορον ἐκτίμησιν. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ἀσφαλῶς νόθον. Εἰς τήν ἐπαρχίαν δύναται νά λεχθῆ ὅτι κατ' οὐσίαν δέν ἔγινε δημοψήφισμα ἀλλά ἕνας εὐρύτατος ἀπροσχημάτιστος, ἐξοργιστικός ἐκβιασμός. Ἀλλά:

1ον. Διεπιστώθη ὅτι παντοῦ ὑπάρχουν ὁμάδες πολιτῶν (ὄχι ἁπλῶς ὀργάνων) διατεθειμένων νά ἀσκήσουν μέσα ἐξωφρενικά πρός ἐκφοβισμόν καί ἐξαναγκασμόν.

2ον. Δέν ὑπῆρξε οὔτε ἕνα ἀνεκτόν μίνιμουμ θάρρους δι' ἀντίδρασιν, ἐνῶ ὑπῆρχε ἀρκετή ἐσωτερική διάθεσις. Σημαντικώτερον:

3ον. Εἰς τήν Διοίκησιν Πρωτευούσης τό δημοψήφισμα διεξήχθη γενικῶς καλά. Εἰς συνοικισμούς φαίνεται βέβαιον ὅτι ἀρκετά "ὄχι" μετετράπησαν εἰς "ναί" κατά τήν διαλογήν. Εἰς τάς Ἀθήνας, ὅμως, τά πάντα ἔγιναν ἀψόγως. Ἀναμφισβητήτως πολλοί ἐφοβήθησαν τάς διαφόρους φήμας περί ἐρεύνης δακτυλικῶν ἀποτυπωμάτων τῶν "ὄχι", περί ἀριθμήσεως τῶν φακέλλων καί σημειώσεως τοῦ ἀριθμοῦ εἰς τόν ἐκλογικόν κατάλογον δίπλα εἰς τό ὄνομα τοῦ ἐκλογέως πού ἔπαιρνε τόν φάκελλον, καί ἄλλα τινά. Αὐτό εἶναι βέβαιον. Ὅπως ἐπίσης βέβαιον εἶναι ὅτι πολλοί ἐψή-

φισαν "ναί" θεωρήσαντες ὅτι μόνον ἔτσι ὑπάρχει ἐλπίς ὁμαλοποιήσεως. Ἀλλά μέ αὐτά, δέν βγαίνει τό 75% ἐάν οἱ εὐχαρίστως ψηφίσαντες "ναί" εἶναι 10%. Βγαίνει ἄν ξεκινᾶς ἀπό τό ἥμισυ περίπου, ἤ τουλάχιστον. Βεβαίως αὐτό τό ποσοστόν —ἐξ ὅσων βλέπουμε— δέν ἦταν ἐνθουσιῶδες ὑπέρ τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἕνα μέρος ἦτο καί ἕνα ἄλλο ἔχει στάσιν θετικῆς ἀνοχῆς. Λόγοι: φοιτητικαί ταραχαί ἔξω καί ἡσυχία ἐδῶ· ἀπειλητική διεθνής κατάστασις· σταθερότης τιμῶν καί μερικαί παροχαί· ὁ φόβος τοῦ χάους καί ἡ ἔλλειψις προοπτικῆς· ἡ ἀνυποληψία τῆς πλειονότητος τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Πάντως, ἀσχέτως τῶν λόγων, νομίζω ὅτι ἀποκαλύπτεται ὅτι ἡ Ἐπανάστασις δέν εἶναι σχεδόν "γυμνή" ὡς ἐνομίζετο. Ὑποθέτω ὅτι τό ἴδιον συμβαίνει καί εἰς τήν ἐπαρχίαν.

4ον. Τό ὑπερβολικόν ἀποτέλεσμα τούς ἔβλαψε διττῶς: πρῶτον διότι ἀφ' ἑαυτοῦ ἐμείωσε τήν ἐγκυρότητα τοῦ δημοψηφίσματος, καί δεύτερον διότι πολλοί —καί φίλα φρονοῦντες— ἠγανάκτησαν μέ τά ἐξαναγκαστικά μέσα πού ἐχρησιμοποιήθησαν. Ἀλλά, βοηθούσης τῆς ἀνεμποδίστου ἐσωτερικῆς προπαγάνδας, καί τῆς χλιαρᾶς ἀντιδράσεως τοῦ ξένου τύπου, ἡ Ἐπανάστασις ἐπῆρε κάποιαν νομιμοποίησιν. Ὄχι πανίσχυρον, ὄχι ἴσως καί ἰσχυράν, ἀλλά πάντως κάποιαν.

5ον. Βοηθουσῶν καί τῶν διώξεων (αἴτινες ποικίλαι καί σκληραί) τό πνεῦμα ἀντιδράσεως ἐμειώθη μετά τήν 29ην Σεπτεμβρίου. Νομίζω ὅτι μέσα τους, ἐλάχιστοι ἀλλάζουν θέσιν. Ἀλλάζει ὅμως ἡ στάσις των. Σήμερον περισσότερον ἀπό πρίν φοβοῦνται καί βλέπουν μακράν τήν διάρκειαν»[73].

Ἐπιγραμματική εἶναι ἡ ἀναφορά τοῦ Κ. Καραμανλῆ στήν ὅλη διαδικασία ψηφίσεως τοῦ νέου Συντάγματος:

«Περί τό τέλος τῆς ἀνοίξεως ἡ Κυβέρνησις ἐξεδήλωσε τήν πρόθεσίν της νά προωθήση τήν διαδικασίαν γιά τήν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος. Παρέλαβε ἐν ἐπισήμῳ τελετῇ τό σχέδιον, τό ὁποῖον κατ' ἐντολήν της εἶχε καταρτίσει ἡ Ἐπιτροπή Μητρέλια, τό ἔδωσεν εἰς τήν δημοσιότητα καί ἐκάλεσε ὅλους τούς Ἕλληνας νά διατυπώσουν τάς κρίσεις των ἐπ' αὐτοῦ. Ἡ Κυβέρνησις ἀφοῦ ἐμελέτησε τάς προτάσεις πέντε ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων, ὅπως ὑπερηφάνως ἀλλά ἀνοήτως ἐδήλωσεν ὁ ἀντιπροέδρος τῆς Κυβερνήσεως, κατήρτισε τελικῶς τό ἀσυνάρτητον Σύνταγμα πού εἶχε κατά νοῦ, καί προεκήρυξεν δημοψήφισμα γιά τήν ἐπικύρωσίν του. Τό δημοψήφισμα, διεξαχθέν τήν 29ην Σεπτεμβρίου ὑπό στρατιωτικόν νόμον, ἔδωσε 92% ὑπέρ τοῦ κυβερνητικοῦ σχεδίου.

Ὑπό τάς συνθήκας ὅμως αὐτάς τό Σύνταγμα ἀντί νά γίνῃ ἀφετηρία ἀποκαταστάσεως τῆς ὁμαλότητος, ἔγινε πρόσθετος παράγων ἀνωμαλίας»[74].

Μολονότι, ἐξάλλου, χαιρετίστηκε ἀπό τόν ἴδιο τόν πρωθυπουργό, Γ. Παπαδόπουλο, ὡς ἀπαρχή μιᾶς σταδιακῆς πορείας πρός τή δημοκρατική διακυβέρνηση τῆς χώρας, ἡ «ἐπιψήφιση» τοῦ νέου Συντάγματος δέν ἔμελλε —τελικά— γιά μιά ὁλόκληρη πενταετία νά ὁδηγήσει στήν ἐφαρμογή παρά περιορισμένων καί μόνο διατάξεών του. Χαρακτηριστικές εἶναι οἱ σχετικές ἐπισημάνσεις τοῦ Φαίδωνα Βεγλερῆ:

«Ἡ ὑπερψήφιση τοῦ Συντάγματος αὐτοῦ μέ πλειοψηφία 92,10%, ὅπως "ἀπεφάνθη" ὁ Ἄρειος Πάγος, ἀθροίζοντας τά ἀποτελέσματα πού τοῦ διεβίβασε τό ὑπουργεῖο τῶν Ἐσωτερικῶν, δέν ἐπέφερε καμμιά ἀλλαγή τοῦ καθεστῶτος. Τό Σύνταγμα αὐτό, ὁποιοδήποτε καί ἄν ἦταν τό περιεχόμενό του, τό εἶδος Κράτους καί πολιτεύματος πού μποροῦσε νά ἐκφράζει, ὑποκατεστάθη στό Σύνταγμα τοῦ 1952 εἰκονικά μόνο. Τόσο εἰκονικά, ὅσο ἴσχυε κ' ἐκεῖνο μετά τό πραξικόπημα τῆς 21ης Ἀπριλίου.

Πραγματικά, μέ τό τελευταῖο ἄρθρο του τό Σύνταγμα ἐκήρυξε μή ἐφαρμοζόμενες, ἕως ὅτου τεθοῦν σ' ἐφαρμογή μέ "πράξεις τῆς Ἐθνικῆς Ἐπαναστατικῆς Κυβερνήσεως" περίπου ὅλες τίς διατάξεις τοῦ κεφαλαίου περί "ἀτομικῶν δικαιωμάτων", τίς διατάξεις περί ἐκλογῆς βουλευτῶν καί δημοτικῶν καί κοινοτικῶν ἀρχῶν καί κάθε ἄλλη φυσικά πού συναρτᾶται μέ αὐτές. Ἐπιπλέον, μέ μιά "μεταβατική" διάταξη διατήρησε ἐν ἰσχύι ὅλες τίς "Συντακτικές Πράξεις" πού εἶχε κάνει —καί ἔσπευσε νά συμπληρώσει ὥς τήν προπαραμονή τοῦ δημοψηφίσματος— ἡ συνταγματοποιός Κυβέρνηση, καθώς καί τά κατά παρέκκλισιν τῶν συνταγματικῶν διατάξεων περί ἰσότητος καί ἀτομικῶν δικαιωμάτων νομοθετήματα πού εἶχε "κυρώσει" τό Ψήφισμα τῆς 16/29 Ἀπριλίου 1952 καί στά ὁποῖα τά δικαστήρια ἀναγνώρισαν κῦρος παρά τήν ἀντίθεσή τους πρός τό Σύνταγμα πού εἶχε ψηφίσει τέσσερες μῆνες πρίν ἡ ἴδια Βουλή. Συγχρόνως ἡ δικτατορική Κυβέρνηση διατηροῦσε καί μετά τό δημοψήφισμα —ὅπως εἶχε κάνει καί κατά τό δημοψήφισμα— τό "στρατιωτικό νόμο", δηλαδή τήν εὐχέρεια νά καταδικάζει μέ τά ἔκτακτα στρατοδικεῖα της ὅσους ἀπειλοῦσαν τήν ἀσφάλειά της ἤ ἀψηφοῦσαν τή θέλησή της.

Τό Σύνταγμα εἶχε διασκευασθεῖ κατά τέτοιο τρόπο ὥστε ἡ θετική ἀπάντηση στό δημοψήφισμα νά ἔχει ἀκριβῶς τό ἴδιο πρακτικό ἀποτέλεσμα μέ τήν ἀρνητική. Εἴτε ἰσχῦον, ἐπειδή "ἐπεκυρώθη ὑπό τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ", εἴτε μή ἰσχῦον, γιατί θά εἶχε τυχόν καταψηφισθεῖ, τό κυβερνητικό Σύνταγμα δέν ἦταν προορισμένο νά ἐφαρμοσθεῖ ὅσον ἀφορᾶ καμμιά διάταξη προστατευτική δικαιωμάτων ἀστικῶν ἤ πολιτικῶν τῶν Ἑλλήνων, ἤ τῆς σκιᾶς τους, παρά ὅταν καί ὅσο ἡ Κυβέρνηση θά τό ἤθελε. Στή μιά καί στήν ἄλλη περίπτωση ἡ στρατιωτική δικτατορία θά ἔμενε τήν ἐπομένη τοῦ δημοψηφίσματος ὅπως ἦταν τήν παραμονή, στά πρόσωπα, τούς νόμους καί τά μέσα τῆς ἐπιβολῆς της.

Μιά ἀκόμα "μεταβατική" διάταξη τοῦ Συντάγματος τοῦ 1968 πρέπει ν' ἀναφέρουμε ἐδῶ. Ἐκείνη τοῦ ἄρθρου 134, γιατί ἐκφράζει τήν ἀνάγκη τῆς δικτατορίας νά νομιμοποιήσει τήν ἰδιόμορφη "ἀντιβασιλεία" πού εἶχε ἐγκαθιδρυθεῖ στίς 13 Δεκεμβρίου 1967. Ἡ διάταξη εἶναι ἀξιοσημείωτη πρῶτα γιατί ἀναφέρεται ρητά στή "Διακήρυξη τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς" τῆς ἡμέρας ἐκείνης. Κ' ἔπειτα γιατί, ὁρίζοντας ὅτι ὁ διορισθείς τότε "ἀντιβασιλεύς" θά συνεχίσει τά καθήκοντά του ὡς τίς πρῶτες ἐκλογές "ἐκτός ἄν ἡ Κυβέρνησις πρό τοῦ χρονικοῦ τούτου σημείου καλέσῃ τόν βασιλέα ὅπως ἐπανέλθῃ εἰς τήν Ἑλλάδα", μαρτυρεῖ ὅτι ἡ δικτατορία ὑπολόγιζε ἀκόμα τότε σοβαρά σέ μιά προσεχῆ συνδιαλλαγή μέ τόν ἀπόντα βασιλέα»[75].

Η στάση σταθερῆς ἀποδοκιμασίας ἀπέναντι στά τεκταινόμενα δέν θά ἐκδηλωθεῖ ἐντούτοις στήν περίπτωση τοῦ δημοψηφίσματος μέ δημόσιες δηλώσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Ὁ Ἕλληνας πολιτικός θά καταλήξει στήν ἐπιλογή αὐτή ὑπό τό κράτος καί τῶν συλλογισμῶν πού εἶχε ἀναπτύξει σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Τσάτσο, στίς 17 Σεπτεμβρίου:

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Χαίρω διότι διατηρεῖς τήν νηφαλιότητά σου μέσα σέ αὐτό τό κλῖμα τῆς γενικῆς παραφροσύνης πού ἐπικρατεῖ εἰς τόν τόπον μας.

Ὅπως ξέρεις, καταστάσεις ὅπως ἡ σημερινή δέν ἀντιμετωπίζονται μέ τάς συνήθεις μεθόδους. Ἕνας πολιτικός φιλόσοφος εἶπε ὅτι, γιά νά ἐξουδετερώσης ἕναν κόκκον δυνάμεως χρειάζεται ἕνα βουνό σοφίας. Ἐσεῖς, ὅμως, προσπαθεῖτε μέ ἕναν κόκκον σοφίας νά ἐξουδετερώσετε ἕνα βουνό δυνάμεως. Ἀλλά τήν σοφίαν δέν θά τήν εὕρετε παρά εἰς τήν κατανόησιν τοῦ προβλήματός σας. Πῶς θέλετε νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τήν δικτατορίαν, ἄν δέν γίνομε ἄξιοι τῆς δημοκρατίας; Ἀπό ἐκεῖ θά ἔπρεπε νά εἶχε ἀρχίσει ὁ ἀγών κατά τῆς δικτατορίας, ὅπως ἄλλωστε καί τό ὑπέδειξα. Καί ἐνῶ οἱ ἐν Ἑλλάδι δέν κάνουν αὐτό πού πρέπει, παραπονοῦνται ἐναντίον μου διότι ἀρνοῦμαι νά συμπράξω εἰς τήν ματαιολογίαν καί τήν ματαιοπραξίαν των.

Τοῦτο, ὅμως, ἀποδεικνύει ὅτι, ἐκτός ἀπό τό πρόβλημα τοῦ τόπου, δέν καταλαβαίνουν καί τό δικό μου πρόβλημα. Καί ἔχω μέγα καί δύσκολο πρόβλημα. Γιατί, καί ἐάν ἀκόμα κατανικήσω τήν ἀπροθυμίαν μου νά ἐπανέλθω εἰς τήν πολιτικήν, τί θά ἠμποροῦσα νά κάνω εἰς τήν πρᾶξιν; Τήν δικτατορία δέν δύναμαι νά τήν στηρίξω, ἀλλά δέν δύναμαι νά ὑποστηρίξω καί τήν ἐπάνοδον εἰς τήν ἀθλιότητα τοῦ παρελθόντος, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἐγκατέλειψα τήν πολιτική. Θά εἶχα, ἴσως, ρόλον ἐάν ἐπρόκειτο νά προσφέρω εἰς τόν τόπον μίαν νέαν, ὑγιᾶ καί σοβαρά δημοκρατική ζωή. Ὁ ρόλος, ὅμως, αὐτός βρίσκεται σέ ἀντίθεσιν μέ τήν νοοτροπίαν ὅλων τῶν παραγόντων τῆς δημοσίας μας ζωῆς, παλαιῶν καί νέων».

Σέ ὑστερόγραφο τῆς ἐπιστολῆς του, ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε ἀκόμη τήν εὐκαιρία, σχετικά μέ τό ἴδιο θέμα, νά προσθέσει:

«Ἐδιάβασα τό νέον σου βιβλίο μέ ἐνδιαφέρον. Μοῦ ἄρεσε ἰδιαιτέρως τό μέρος πού ἀναφέρεται εἰς τήν δικαιοσύνην καί τήν ἀδικίαν τῆς ἱστορίας. Γιατί, ὅπως ξέρεις, τό θέμα αὐτό μέ βασανίζει καί προσωπικά. Μοῦ ἄρεσαν, ἐπίσης, ἀπό τά ἀποσπάσματά σου, τό 6ον, τό 8ον καί τό 9ον. Ἀποδίδεις μέ θάρρος καί ἐπιτυχίαν τά ἐλαττώματα ἐκεῖνα τῆς φυλῆς πού τήν κατέστησαν ἀνίκανη νά συνταχθῆ πολιτειακά. Καί τά ὁποῖα τήν ἐμποδίζουν καί σήμερα νά ἀκολουθήση τόν σωστό δρόμο γιά νά λύση, ὄχι μόνον τόν βραχυπρόθεσμον —τῶν συνταγματαρχῶν— ἀλλά καί τό μακροπρόθεσμον πολιτικόν της πρόβλημα»[76].

31 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1968

Ἀποθνήσκει ὁ Γεώργιος Παπανδρέου. Στήν κηδεία του, τρεῖς μέρες ἀργότερα, ἡ μεγάλη λαϊκή συμμετοχή ἀναδίνει τόν τόνο τῆς ἀντιδράσεως ἐναντίον τῆς Δικτατορίας. Παρών στήν τελετή, ὁ Π. Κανελλόπουλος θά καταθέσει στεφάνι καί θά ἐκφωνήσει ἐπικήδειο ἐξ ὀνόματος τῆς ΕΡΕ.

Στή σορό τοῦ γηραιοῦ πολιτικοῦ ἡγέτη κατατέθηκε στεφάνι ἐκ μέρους τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Ὁ ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ δοκίμασε ἐντούτοις μεγάλη πικρία ὅταν πληροφορήθηκε τό περιεχόμενο τοῦ ἐπικηδείου πού ἐκφώνησε ὁ ἐπίσημος ὁμιλητής τοῦ κόμματος τῆς Ἑνώσεως Κέντρου. Ἀφοῦ ἐπισημαίνει ὅτι *«ὁ ἀθηναϊκός λαός μετέβαλε τήν κηδεία του [Γ. Παπανδρέου] εἰς ἐπιβλητικήν ἀντικυβερνητικήν διαδήλωσιν»*, ἐξομολογεῖται στίς μεταγενέστερα ὑπαγορευμένες ἀποσπασματικές σημειώσεις του:

«Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ θανάτου τοῦ Γ. Παπανδρέου ὑπέστην καί ἐγώ μίαν ἀπογοήτευσιν. Ὅταν ἐπληροφορήθην τό γεγονός συνελυπήθην τούς οἰκείους του καί ἔδωσα ἐντολήν νά κατατεθῆ ἐκ μέρους μου στεφάνι στήν σορόν του. Διά τῆς χειρονομίας μου αὐτῆς ἠθέλησα νά δείξω ὅτι συγχωρῶ τόν ἀπελθόντα δι' ὅσα κατ' ἐμοῦ ἔπραξε ἀλλά καί νά ἐνισχύσω τό πνεῦμα τῆς ἑνότητος τῶν ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων. Ὑπέστην ὅμως βαθεῖαν ἀπογοήτευσιν τήν ἑπομένην, ὅταν ἐπληροφορούμην ὅτι στούς ἐπικηδείους πού ἐξεφωνήθησαν ἐνεφανίζετο ὁ ἀνένδοτος ἀγών ὡς δόξα τοῦ ἀποθανόντος»[77].

Ἀκόμη αὐστηρότερη ἦταν ἡ γλώσσα πού χρησιμοποίησε ὁ Κ. Καραμανλῆς σέ ἐπιστολή πού εἶχε ἀπευθύνει, στίς 24 Νοεμβρίου, στόν Ε. Ἀβέρωφ:

«Ἔμαθα ὅτι ἐδόθησαν διάφοραι ἑρμηνεῖαι γιά τό στεφάνι πού κατετέθη ἐκ μέρους μου στήν κηδεία τοῦ Παπανδρέου, ἐνῶ τοῦτο ἦτο σαφές. Διά τῆς χειρονομίας μου αὐτῆς ἠθέλησα νά συγχωρήσω τόν ἀποθανόντα, δι' ὅσα καί κατ' ἐμοῦ ἔπραξε, καί νά δώσω, λόγω τῶν περιστάσεων πού διερχόμεθα, τόν τόνον τῆς ἐθνικῆς συμφιλιώσεως. Ἐξεπλάγην ὡς ἐκ τούτου ὅταν ἐδιάβασα ὅτι ὁ κ. Μπακόπουλος προέβαλε τόν κατάπτυστον καί ἀντιδημοκρατικόν ἀνένδοτο ἀγώνα, ὡς τήν δόξαν τοῦ μεταστάντος. Φαίνεται ὅτι οἱ ἄνθρωποι παρέμειναν ἀδιόρθωτοι ἀφοῦ δέν κατάλαβαν ἀκόμη ὅτι ὁ ἀγών ἐκεῖνος ἀπεσυνέθεσε πολιτικῶς καί ἠθικῶς τήν Ἑλλάδα καί ὡδήγησε εἰς τήν πτῶσιν τῆς Δημοκρατίας. Καί μολονότι κατέχονται ἀκόμη ἀπό τήν νοοτροπίαν αὐτήν ὁμιλοῦν περί ἀποκαταστάσεως τῆς Δημοκρατίας»[78].

Κηδεία τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου.

23 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1968

Ὁ Εὐάγγελος Ἀβέρωφ, σέ δηλώσεις του πρός τόν τύπο, δέχεται ὅτι μόλις «ἔγιναν βήματα πρός τήν κατεύθυνσιν τῆς ὁμαλοποιήσεως». Παράλληλα ὅμως ἐπισημαίνει ὅτι «αὐτά δέν ἀρκοῦν, προπάντων διότι συγκρούονται μέ πολλά σύγχρονα καί ἁπτά φαινόμενα ὁλοκληρωτισμοῦ»· καί συνεχίζει:

«Ἡ συνέχισις τῆς ἀπαραδέκτου συκοφαντήσεως ὁλοκλήρου τοῦ παρελθόντος πού ἔχτισε τήν Ἑλλάδα... ἡ ἐφαρμογή ἑνός Συντάγματος, ἀλλ' ἡ ἐπ' ἀόριστον ἀναστολή τῶν ἄρθρων αὐτοῦ πού πράγματι ἐνδιαφέρουν τούς ἄνευ προσωπικῆς ἀσφαλείας καί ἄνευ φωνῆς Ἕλληνας· πάντα ταῦτα, ὀφείλω νά τό εἴπω μετά παρρησίας, μέ καθιστοῦν σκεπτικόν».

Καί ὁ πρώην ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν καταλήγει μέ τήν κατηγορηματική δήλωση ὅτι θά βοηθήσει «μέ ρεαλισμό» μιά πορεία πρός «μίαν ὑγιεστέραν δημοκρατίαν», ἀλλά θά ἀντιταχθεῖ, ὅπως στό παρελθόν, «πρός ἕνα δημοκρατικῶς 'μασκέ' ὁλοκληρωτισμόν».

Ἡ δημόσια αὐτή ἐκδήλωση τῶν ἀπόψεων τοῦ Ε. Ἀβέρωφ ἐξέφραζε τόν βαθύτερο προβληματισμό πού εἶχε ἀναπτύξει, εὐθύς μετά τή διενέργεια τοῦ Δημοψηφίσματος, σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, τοῦ ὁποίου καί ζητοῦσε τή συμβουλή προκειμένου νά χαράξει τήν παραπέρα πορεία του.

Ἀφοῦ, πράγματι, ἀνέλυε ἀντικειμενικά τήν ὅλη κατάσταση, κατέληγε στή θέση τοῦ κρίσιμου ἐρωτήματος «τί δέον γενέσθαι;»:

«Δυναμικαί λύσεις —θά ἠδυνάμην ν' ἀναλύσω ἀλλά δέν χρειάζεται— νομίζω ἀποκλείονται.

Ἔριδες ἰδικαί των —δέν ἀποκλείονται, ἀλλά ἐξέρχονται ἀπό τόν τομέα τῆς δεοντολογίας μας.

Θεωρίαι περί συνεργασίας μαζί των (ὑποστηριζόμεναι ἐνίοτε) ὥστε νά πολιτικοποιηθῆ σιγά-σιγά ἡ κατάστασις καί νά ὁμαλοποιηθῆ, θέλουν πολλήν πολλήν προσοχήν.

Ἀπό τούς πολιτικούς, πλήν Καραμανλῆ —πού παρά ἀρκετάς μεμψιμοιρίας διατηρεῖ μέγα κῦρος— διετήρησαν κῦρος ὀλίγα ὀνόματα. Πολύ ὀλίγα. Ἀπό τό ἄλλο μέρος τό καζάνι βράζει, καί εἶμαι βέβαιος ὅτι ἀργότερα, πάντως σέ μερικά χρόνια θά βράση χειρότερα καί ἐπικινδύνως. Νέα πρόσωπα ὑπό τάς παρούσας συνθήκας, σχεδόν ἀδύνατο ν' ἀναφανοῦν. Ἄν τά διατηρήσαντα κάποιαν ἐμπιστοσύνην, πάρουν τήν σφραγίδα τοῦ φιλοδικτατορικοῦ, τότε διά τόν δημοκρατικόν κόσμον, δέν θά μείνουν παρά οἱ ἀριστεροί καί ὁ κατάπτυστος Ἀνδρέας. Ἄκρως ἐπικίνδυνον. Ἄν μποροῦσαν νά συνεργασθοῦν ἕνας-δύο (χωρίς βέβαια νά τούς διατάζη ὁ ἀπεσπασμένος ταγματάρχης...) δέν θά ἤμουν μέν μεταξύ των,δέν θά τούς ἔρριπτα ὅμως τόν λίθον. Θά εἶχε μιά χρησιμότητα τό πράγμα. Ἀλλά γενικωτέραν συνεργασία θά ἔβλεπα ὀλεθρίαν δι' οὓς ἀνέφερα λόγους.

Δέν μένει παρά ἡ προσπάθεια ἐγκρίσεως ἀπό τήν ἐπανάστασιν κάποιας πολιτικῆς κινήσεως τό ταχύτερον δυνατόν, μέ συμμετοχήν εἰς ἐκλογάς διά τάς ὁποίας θά ὑπῆρχαν κάποιαι ἐγγυήσεις.

Ἐκλογαί ἀποκλείονται ἄν ὁ Παπαδόπουλος δέν ἐλέγξη πλήρως τούς ἀδιαλλάκτους. Ἐξ ὅσων πληροφοροῦμαι θά γίνουν καί ἴσως γρηγορώτερα ἀπό ὅτι πιστεύουμε ἄν θά ἐξαρτᾶται ἀπό αὐτόν. Ἀλλά: δέν ἔχω τήν ἀφέλεια νά πιστεύω ὅτι θά τάς κάμει, ἔστω, ριψοκινδυνεύων νά τάς χάση. Τοῦτο τό ἀποκλείω. Ἄλλωστε μέ τήν ἀτμόσφαιραν πού ἐδημιουργήθη κατά τήν διεξαγωγήν τοῦ δημοψηφίσματος θά εἶναι καί πολύ δύσκολον νά τάς χάση. Θά ὑπῆρχε τέτοια δυνατότης μόνον ἄν ἐγίνοντο ἀπό αὐστηράν ὑπηρεσιακήν Κυβέρνησιν, καί ἠγεῖτο καλῆς ἀντιθέτου παρατάξεως ὁ Καραμανλῆς. Ἀλλά ἔτσι μπαίνουμε εἰς τόν τομέα τῶν ἐπιθυμητῶν καί ὄχι εἰς ἐκεῖνον τῶν δυνατῶν.

Ἡ μόνη λοιπόν δυνατότης μας, εἶναι νομίζω νά ἐπιδιώξωμεν τήν ἐμφάνισιν μικρᾶς, μικτῆς ὑγιοῦς παρατάξεως, ἥτις νά ἐξασφαλίση, διά τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου λογικόν ἀριθμόν ἑδρῶν, ὡς 2ον ἤ ὡς 3ον κόμμα, καί φυσικά διαφόρους στοιχειώδεις ἐλευθερίας δράσεως. Ἔτσι τουλάχιστον θά εἴχαμε πράγματι μίαν ἀρχήν ὁμαλοποιήσεως. Βραδεῖαν, ἀλλά ὑπαρκτήν μέσα εἰς τό σημερινόν ἀδιέξοδον, τό ὁποῖον ἀφ' ἑνός εἶναι ἐπικίνδυνον διά τήν Χώραν, ἀφ' ἑτέρου μοῦ φαίνεται —πλήν ἀπροβλέπτου— ἀδιέξοδον πλῆρες. (Ἄφησε ὅτι μέ ἀγωνίαν διερωτῶμαι: Καί ὑπαρχούσης Βουλῆς, πῶς θά ἀποτραβηχθῆ ὁ στρατός ἀπό τήν πολιτικήν ἀφοῦ θά εἶναι τό κύριον στήριγμα τῆς Κυβερνήσεως; Ἀλλά ὁμιλῶ διά περίοδον πού καί αὐτή φαίνεται μακρινή καί ἀβεβαία...).

Ταῦτα, ἀδύνατα καί οὐτοπιστικά μέ τούς ἀδιαλλάκτους, δέν φαίνονται ἀδύνατα μέ τούς λογικούς, καί ἰδίως μέ τόν Παπαδόπουλο τόν μόνον πού ἔχει πολιτικήν σκέψιν.

Ἔκανα μερικάς ἐμμέσους ἐπαφάς. Ἔχω ὡρισμένας, μόνον ὡρισμένας, καλάς ἐνδείξεις. Διαπιστώνω ὅμως καχυποψίαν μήπως πᾶμε νά τούς γελάσουμε καί νά κάνουμε κάτι πού ξαφνικά θά τούς παρουσιάση Καραμανλῆν, ὅπερ ἄν ἀντιλαμβάνοναι καλά, μᾶλλον θά εἶναι αἰτία ἀναστολῆς κάθε ἐξελίξεως καί πάντως ἐκλογῶν.

Δέν ἀπέκρυψα ὅτι λόγω στενοῦ προσωπικοῦ δεσμοῦ καί ἄλλων αἰτίων, οὐδέν θά ἔπραττα χωρίς τήν ἔγκρισίν του.

Πιθανώτατα θά ἔχω συνάντησιν καί μέ τό ὑπ' ἀριθ. 1 ἐντός περίπου ἑβδομάδος, ἴσως καί ἐντός πενθημέρου. Δέν δεσμεύω κανέναν καί οὔτε τόν ἑαυτόν μου προτίθεμαι νά δεσμεύσω. (Ἐδήλωσα ἄλλωστε ὅτι ἄν τ' ἀποτελέσματα δέν εἶναι θετικά γενικῶς, καί ἀξιοπρεπῆ προσωπικῶς, "ὁ Θεός ἄς σᾶς βοηθήση καί δι' ἐμέ ὑπάρχουν καί ἄλλα εἰς τήν ζωήν.").

Ἀλλά ἀντιλαμβάνομαι καλά ὅτι πρόκειται περί μιᾶς ἀρχῆς διαλόγου. Πολύ λεπτόν, ἀλλά τό θεωρῶ ὄχι ἁπλῶς χρήσιμον ἀλλά καί ἀπαραίτητον. Πιθανόν νά μήν ὁδηγήση πουθενά. Πιθανόν ὅμως καί ν' ἀποτελέση μίαν ἀρχήν.

Τά ἀνωτέρω γνωρίζει πλήρως μόνον ὁ Κωστάκης πλήν τῶν μεσολαβούντων πού γνωρίζουν μερικά —ὅστις συμφωνεῖ ἀπολύτως.

Ἀλλά ἀμφότεροι, καί πρωτίστως ἐγώ πού παίρνω τήν εὐθύνην καί τάς μελλούσας ἐπικρίσεις, χρειαζόμεθα τήν γνώμην σου. Δέν προτίθεμαι νά προχωρήσω ἄνευ αὐτῆς. Ἄλλωστε ἄν προχωρήσουμε περαιτέρω δηλαδή εἰς ἐκδήλωσιν, θά πρέπει τοὐλάχιστον ἐμμέσως νά φανῆ ὅτι δέν διαφωνεῖς. Ἄλλως θά ἐρμηνευθῆ ὅτι συμφωνεῖς μέ τούς ἡμετέρους ἀδιαλλάκτους. Καί τότε προτιμῶ πάλιν τήν ἰδιωτικήν ζωήν καί μόνον, διότι δέν προτίθεμαι νά ἐμφανισθῶ ὡς διαρρηγνύων δεσμούς καί ἀρχίζων νά χτυπιέμαι πρός

ὅλας τάς κατευθύνσεις, δεδομένου ὅτι βεβαίως δέν θά πρόκειται καί περί συνεργασίας μέ τήν 'Επανάστασιν»[79].

'Ο Κ. Καραμανλῆς ἐξέφρασε, ἀπό τήν πρώτη στιγμή, ἔντονο σκεπτικισμό γιά τήν πιθανότητα ἀποδόσεως τῆς τακτικῆς τοῦ φίλου καί στενοῦ συνεργάτη του. Σέ ἐπιστολή πού ἀπηύθυνε στόν ἴδιο, στίς 24 Νοεμβρίου, θά ἀναλύσει τίς σκέψεις του:

«'Αγαπητέ Εὐάγγελε,

'Εβράδυνα νά σοῦ ἀπαντήσω. Καί διότι δέν εἶχα ταχυδρόμο ἀσφαλῆ, ἀλλά καί διότι ἡ ἀπάντησις εἰς τά ἐρωτήματά σου εἶναι δύσκολος.

Εὑρίσκομαι μακράν τῆς 'Ελλάδος καί δέν ἔχω ὅλα τά δεδομένα γιά νά ἐκτιμήσω τό πρόβλημα, ὑπό τήν μορφήν πού μοῦ τό θέτεις. Καί προπαντός δέν ἔχω τό βασικώτερο στοιχεῖο τοῦ προβλήματος, δηλαδή τάς πραγματικάς προθέσεις τῶν κυβερνώντων. Καί οὔτε εἶναι δυνατόν νά τάς ἔχω, δεδομένου ὅτι —ὅπως πληροφοροῦμαι— δέν τάς γνωρίζουν καί οἱ ἴδιοι.

'Ανεξαρτήτως ὅμως τῶν ἀνωτέρω ἐπιφυλάξεων θά σοῦ πῶ, σέ γενικές γραμμές, πῶς ἐκτιμῶ τήν ἐν 'Ελλάδι κατάστασιν.

Τό κίνημα ἐπέτυχε, ἀλλά ἡ ἐπανάστασις ἀπέτυχε. Καί εἶναι γνωστόν ὅτι μία ἀποτυχημένη ἐπανάστασις ἠμπορεῖ νά ἐξελιχθῆ εἰς συμφοράν. Τούτου δοθέντος ἐπιβάλλεται ὁ ἔγκαιρος τερματισμός τῆς παρούσης ἀνωμαλίας, πρᾶγμα τό ὁποῖον μπορεῖ νά γίνη κατά δύο τρόπους. Εἴτε διά τῆς ἀνατροπῆς τοῦ παρόντος καθεστῶτος, εἴτε μέ τόν διάλογον.

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἀσφαλεστέρα μέθοδος εἶναι ἡ δευτέρα, ἀλλά ὑπό μίαν βασικήν προϋπόθεσιν. "Οτι οἱ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ θά ἀντιληφθοῦν ὅτι ἡ προσπάθεια τῆς καμουφλαρισμένης δικτατορίας, ὅπως τήν ἐπιδιώκουν, δέν εἶναι μόνον ἐθνικῶς ἐπικίνδυνος, ἀλλά εἶναι καί πρακτικῶς ἀδύνατος.

'Οφείλουν συνεπῶς, κατανοοῦντες τήν ἀλήθειαν αὐτήν, νά ἀναζητήσουν τιμίως λύσιν ἀκινδύνου ἐπανόδου εἰς τήν ὁμαλότητα. Αὐτή ἡ περίπτωσις θά ἠμποροῦσε νά ἀποτελέση ἀντικείμενον διαλόγου σοβαροῦ ὅμως καί ὑπευθύνου.

Πάντως δέν νομίζω ὅτι θά ἠμποροῦσε νά συμπράξη κανείς εἰς συμπαιγνίαν πού θά διευκόλυνε τάς ἐπιδιώξεις τῶν κυβερνώντων. Γιατί, στήν περίπτωσιν αὐτήν, μετά ἕνα ἤ δύο τό πολύ χρόνια θά ἐβούλιαζαν οἱ πάντες.

Οἱ ἐπαναστάται, κατά τήν γνώμην μου, θά πρέπει νά ἀποχωρήσουν ἀπό θέσεως ἰσχύος, γιά νά μποροῦν νά ὑποβοηθήσουν τήν ἐλεγχομένην καί ἀκίνδυνον ἐπάνοδον εἰς τήν ὁμαλότητα. Καί τά χρονικά περιθώρια πρός τοῦτο εἶναι περιωρισμένα. 'Εάν δέν τά ἀξιοποιήσουν "οὐκ ἔστι τῶν κακῶν παῦλα"».

Δέν νομίζω ὅτι θά πρέπει νά κάνης διάλογον δημοσίᾳ μέ τόν Σταματόπουλο καί τόν Βεντήρη. Οὔτε στό κῦρος σου στέκει οὔτε καί γενικώτερα ὠφελεῖ.

'Εάν θέλουν πράγματι διάλογον, θά πρέπει νά τόν ἐπιδιώξουν, ὅπως εἶπα καί προηγουμένως, κατά τρόπον σοβαρόν καί τίμιον καί μέ σκοπόν τήν ἀναζήτησιν ὑγιοῦς καί ὄχι νόθου λύσεως εἰς τό περίπλοκον πρόβλημά μας. 'Εάν ἔχετε αὐτές τίς ἐγγυήσεις νά μήν ἀρνηθῆτε τόν διάλογον. Χωρίς αὐτές ἠμπορεῖ νά παγιδευθῆτε καί νά βλάψετε ἀντί νά ὠφελήσετε.

Πάντως, ἐάν κρίνω ἀπό τήν ἀπέναντί μου ὑβριστικήν συμπεριφοράν των, εἶμαι ὑποχρεωμένος νά δεχθῶ ὅτι στεροῦνται καλῆς πίστεως καί ὅτι εὑρίσκονται μακράν ἀπό τήν ὀρθήν ἀντίληψιν τοῦ προβλήματός των. Δέν νομίζω ἐπίσης ὅτι ἔχεις δίκιο προβλέπων τήν χαλάρωσιν τῆς διεθνοῦς πιέσεως. 'Αντιθέτως κατά τήν γνώμην μου αὐτή θά ἐνταθῆ. Καί θά ἐνταθῆ περισσότερον ἐάν ἀναγκασθῶ νά τήν ἐνθαρρύνω καί ἐγώ»[80].

28 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1968

Σέ ραδιοφωνική συνέντευξή του, ὁ Τζώρτζ 'Αναστόπουλος, καθηγητής τῆς Πολιτικῆς 'Επιστήμης στά Πανεπιστήμια τοῦ Σικάγο καί τοῦ Ρίβερ 'Ιλλινόις, ἀναπτύσσει τίς ἀπόψεις του γιά τήν ἀνάγκη νά προωθηθεῖ ἡ «λύσις Καραμανλῆ». 'Η διατύπωση τῶν ἀπόψεών του θά γίνει ἀφορμή γιά νά συντάξει ὁ πρωθυπουργός τῆς 'Οκταετίας μία μακροσκελῆ ἀποκαλυπτική ἐπιστολή.

Εἰδικότερα, ὁ 'Ελληνοαμερικανός καθηγητής ὑποστήριξε ὅτι ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀποτελεῖ τόν καλύτερο τρόπο «γιά νά βγεῖ ἡ 'Ελλάδα ἀπό τό πρόβλημα διότι ἔχει ἀπήχηση σέ ἀνθρώπους τῆς 'Αριστερᾶς, τῆς Δεξιᾶς καί τοῦ Κέντρου στήν 'Ελλάδα». Στό ἐρώτημα «τί θά ἔκαμε ὁ κ. Καραμανλῆς ἐάν ἐπανήρχετο στήν ἐξουσία;», πρόσθετε, ὡς δεύτερο σκέλος τοῦ ἐρωτήματος: «Θά ἔκαμε δικτατορία;»· καί ἔδινε ὁ ἴδιος τήν ἀκόλουθη συνέχεια:

«Δέν ὑπάρχει λόγος γιά νά κάμει δικτατορία. Δέν γνωρίζω τί θά ἔκαμε. Κανείς ἄλλωστε δέν γνωρίζει τί θά ἔκαμε. Δέν ὑπάρχει ὅμως λόγος νά ἐπιβαρυνθεῖ περισσότερο διατηρώντας μία δικτατορία. "Ηδη ἔχει τήν ὑποστήριξη τῶν μισῶν καί πλέον 'Ελλήνων. "Οταν ἕνας ἡγέτης ἔχει τέτοια ὑποστήριξη, δέν ἔχει λόγο νά ἐπιβάλει στόν λαό του τό εἶδος ἐκεῖνο τῶν περιορισμῶν πού οἱ συνταγματάρχες ἐπιβάλλουν».

Καί στό πλαίσιο ἀναλυτικῆς ἀποτιμήσεως τῆς καταστάσεως, κατέληγε:

«'Η λύση Καραμανλῆ εἶναι, νομίζω, ἡ μόνη συνετή πολιτική λύση πού ἠμπορεῖ νά προωθηθεῖ. 'Υπάρχουν καί ἄλλες λύσεις πού θά ἠμποροῦσαν νά λειτουργήσουν. "Ομως ἡ λύση αὐτή εἶναι ἡ μόνη ἀξιόπιστη πού θά ἔβγαζε τούς "Ελληνες ἀπό τή δικτατορία χωρίς καταστροφή. Θά ἔφερνε στήν ἐξουσία ἕναν ἄνθρωπο πού ἔχει κάποιο σεβασμό στίς τυπικές δημοκρατικές διαδικασίες αὐτῆς τῆς χώρας... 'Ο Κ. Καραμανλῆς, ὅσο αὐταρχικός καί ὅσο ἰσχυ-

ρογνώμων μερικές φορές κι ἄν ἦταν, παρ' ὅλα αὐτά ἦταν πάντα συνταγματικός, πάντα δημοκράτης»[81].

Ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς, ἀφοῦ πληροφορήθηκε τό περιεχόμενο τῆς συνεντεύξεως, ἔστειλε στόν Ἑλληνοαμερικανό καθηγητή τήν ἀκόλουθη βαρυσήμαντη ἐπιστολή:

«Σᾶς ἀπαντῶ ἀργά, διότι ἐπῆρα μέ μεγάλη καθυστέρησιν τό γράμμα σας. Ἡ ἀταξία αὐτή ἴσως νά ὀφείλεται εἰς τήν ἀνωμαλίαν πού παρατηρεῖται συνήθως εἰς τά ταχυδρομεῖα κατά τήν διάρκειαν τῶν Ἑορτῶν.

Ἐδιάβασα τά κείμενα πού μοῦ ἐστείλατε καί μεταξύ αὐτῶν καί τήν συνέντευξίν σας εἰς τήν τηλεόρασιν τοῦ Σικάγου. Εἰλικρινῶς δέν ἀντιλαμβάνομαι, ποῖο γεγονός ἔδωσε ἀφορμή νά συνδεθῆ τό ὄνομά μου μέ ὁποιανδήποτε μορφή Δικτατορίας καί νά σᾶς ἀναγκάση νά γίνετε συνήγορός μου.

Πάντως, γιά νά σᾶς ἐνισχύσω στά ἐπιχειρήματά σας, πρέπει νά σᾶς βεβαιώσω, ὅτι ὑπῆρξα δημοκράτης ἐκ πεποιθήσεως καί ὅτι εἰλικρινῶς προσεπάθησα νά βελτιώσω καί νά σώσω τήν Ἑλληνικήν Δημοκρατίαν.

Ὅταν ὅμως ὁμιλοῦμεν περί Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας δέν πρέπει νά λησμονοῦμεν τάς εἰδικάς ἐκείνας συνθήκας, αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν δύσκολον τήν λειτουργίαν της, καί αἱ ὁποῖαι, εἰς οἱανδήποτε χώραν καί ἐάν ἐνεφανίζοντο, θά ἔθεταν ὑπό δοκιμασίαν τήν Δημοκρατίαν. Ἤτοι, τήν ἐνδημοῦσαν δημαγωγίαν, τά ἔντονα πολιτικά πάθη, τήν ἀτέλεια τῶν θεσμῶν καί προπαντός τήν ὕπαρξιν ἑνός ἐπαναστατικοῦ καί ἐπικινδύνου κομμουνιστικοῦ κόμματος.

Δι' ὅλους αὐτούς τούς λόγους, ἡ Δημοκρατία ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρξε πάντοτε ἀσταθής καί ἠμπορεῖ νά λεχθῆ ὅτι ὑπῆρξαν φωτεινά διαλείμματα αἱ περίοδοι δημοκρατικῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας. Καί αὐταί ὑπῆρξαν, ἡ περίοδος τοῦ Τρικούπη, ἡ πρώτη περίοδος τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου καί, πιστεύω, καί ἡ ἰδική μου. Εἶναι δέ χαρακτηριστικόν τῆς ἀντιλήψεως τῶν Ἑλλήνων περί Δημοκρατίας, τό γεγονός ὅτι καί οἱ τρεῖς κατηγγέλθησαν στήν ἐποχήν τους ὡς τύραννοι, διότι ἀκριβῶς ἐπεδίωξαν νά βάλουν κάποιαν τάξιν εἰς τήν δημοσίαν ζωήν τοῦ τόπου. Ὅλα τά ἄλλα χρόνια διενύθησαν ἐν μέσω μιᾶς συνεχοῦς ἀνωμαλίας, τήν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες, καί ἰδίως οἱ πολιτευόμενοι, ἐταύτιζαν μέ τήν Δημοκρατίαν, διότι ἀκριβῶς ἐξησφάλιζεν ἀσυδοσίαν εἰς ὅλους.

Ἐκπλήσσομαι ὡς ἐκ τούτου ὅταν βλέπω ὅτι αἱ συκοφαντίαι τῶν ἀντιπάλων μου, διά τάς ὁποίας μεταμελοῦνται ἤδη καί οἱ ἴδιοι, ἠμποροῦν νά γίνωνται καί σήμερον, ὁπότε ἐδικαιώθη πλήρως ἡ πολιτική μου, ἀντικείμενον συζητήσεων. Πρέπει δέ νά σᾶς πληροφορήσω ὅτι οὔτε οἱ ἀντίπαλοί μου ἐπίστευαν εἰς τάς καταγγελίας των αὐτάς, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τό γεγονός ὅτι τόσον ὁ Παπανδρέου ὅσον καί ὁ Βενιζέλος ἐπεδίωξαν κατά καιρούς νά συνεργασθοῦν μαζί μου καί τελικῶς ἔγιναν ἀνένδοτοι ἐχθροί μου διά τόν λόγον ἀκριβῶς ὅτι ἀπέκρουσα τήν συνεργασίαν των.

Καί ἰδού τά γεγονότα. Οἱ ἀντίπαλοί μου καί ὁ διεθνής κομμουνισμός, γιά νά ἐμφανίσουν ὡς ἀνελεύθερον τό ἰδικό μου καθεστώς, ἐπεκαλοῦντο συνήθως: (α) τούς φυλακισμένους καί ἐξορίστους κομμουνιστάς, (β) τόν νόμον 509 καί τά ψηφίσματα πού ἔθεταν ἐκτός νόμου τό κομμουνιστικόν κόμμα, (γ) τά πιστοποιητικά κοινωνικῶν φρονημάτων καί (δ) τόν νόμον περί ἐκτοπίσεων. Ὅλα ὅμως τά μέτρα αὐτά ἐλήφθησαν ἀπό τάς Κυβερνήσεις 1948-1952, τῶν ὁποίων μετεῖχον καί τά κόμματα τοῦ Κέντρου. Ἐγώ, ὄχι μόνον δέν προσέθεσα τίποτα, ἀλλά καί τά μέτρα αὐτά μέ ἐπιείκειαν τά ἐφήρμοσα. Εἶχα δέ τήν πρόθεσιν νά τά ἄρω ἐν καιρῷ, ἐάν τό Λαϊκόν Μέτωπον τό 1956 καί ἡ ἐπικίνδυνος διόγκωσις τῶν δυνάμεων τῆς ΕΔΑ κατά τό 1958 δέν καθίστων ψυχολογικῶς ἄκαιρον τήν ἄσκησιν παρομοίας πολιτικῆς. Ἀπόδειξις, ὁ Νόμος 509 μοῦ ἐπέτρεπε, δι' ἁπλῆς πράξεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, νά θέσω ἀδιαβλήτως ἐκτός Νόμου τήν ΕΔΑ, ἡ ὁποία κατά κοινήν παραδοχήν ἦτο τό ὑποκατάστατον τοῦ ΚΚΕ. Καί ὅμως, δέν τό ἔπραξα. Εὗρῆκα εἰς τάς φυλακάς περίπου 4.498 καταδίκους κομμουνιστάς καί τούς περιώρισα εἰς 937, μέ πρόθεσιν νά τούς περιορίσω καί περαιτέρω. Εὗρῆκα 898 ἐκτοπισμένους κομμουνιστάς τούς περιώρισα εἰς 6 καί, ἐν τέλει, κατήργησα καί τό στρατόπεδον τοῦ Ἁγίου Εὐστρατίου.

Καί ὄχι μόνον κατά τήν διάρκειαν τῆς 8ετίας οὐδέν ἔλαβα ἀνελεύθερον μέτρον —καί προκαλῶ τούς ἀντιπάλους μου νά ὀνομάσουν ἔστω καί ἕνα—, ἀλλά ἀπέδειξα τήν δημοκρατικότητά μου μέ θετικάς πράξεις. Οὕτω (α) προσέφυγα πάντοτε εἰς τόν Λαόν καί ὅταν ἠδυνάμην ἀδιαβλήτως νά παρατείνω τήν παραμονήν μου εἰς τήν ἐξουσίαν, δεδομένου ὅτι διέθετα τήν πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς, ὅπως συνέβη καί τό 1956 καί τό 1958 καί τό 1961· (β) μετέβαλα δίς τόν ἐκλογικόν Νόμον διά νά ἱκανοποιήσω αἴτημα τῆς ἀντιπολιτεύσεως, μολονότι οἱ ἰσχύοντες ἦσαν εὐνοϊκοί διά τό Κόμμα μου· (γ) συνέστησα τήν διενέργειαν ἐκλογῶν ὑπό ὑπηρεσιακάς Κυβερνήσεις, μολονότι εἶχα τό δικαίωμα ὡς Κυβέρνησις πλειοψηφίας νά τίς διενεργήσω ἐγώ· (δ) μετά τάς ἐκλογάς τοῦ 1958 καί τήν διόγκωσιν τῆς ΕΔΑ εἰς βάρος τῶν κομμάτων τοῦ Κέντρου, ἐβοήθησα εἰς τήν ἕνωσιν τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὑπό τό σχῆμα τῆς ΕΚ· (ε) διά νά προστατεύσω τήν ἐλευθεροτυπίαν, ἐρρύθμισα τά χρέη τοῦ τύπου καί τό σύστημα τῆς φορολογίας του, διά νά τόν ἀπαλλάξω ἀπό τόν κίνδυνον τῶν κυβερνητικῶν πιέσεων. Τέλος δέ, ἡ παραίτησίς μου καί ἡ ἀποχώρησίς μου ἀπό τήν πολιτικήν ὑπῆρξαν

πράξεις γνησίως δημοκρατικές.

Ἀλλά ἀνεξαρτήτως τῶν ἀνωτέρω, πῶς εἶναι δυνατόν νά γίνεται συζήτησις περί δικτατορικῶν τάσεων τοῦ Καραμανλῆ, ὅταν εἶναι γνωστόν ὅτι μοῦ προσεφέρθησαν εὐκαιρίαι νά κάνω δικτατορία καί ὅτι τελικῶς ἐγκατέλειψα τήν πολιτικήν διά νά μήν βρεθῶ ἀκριβῶς εἰς τήν ἀνάγκην νά τήν κάνω; Καί γιατί θά πρέπει, ἐπανερχόμενος εἰς τήν Ἑλλάδα καί ἀπομακρύνων τούς ἐπαναστάτας, νά κάνω δικτατορία ἀφοῦ θά ἠμποροῦσα νά πατρονάρω τήν ἰδικήν των; Τέλος, γιατί νά κάνω δικτατορίαν ἀφοῦ δύναμαι, ὅπως εἶναι γνωστόν, νά πάρω ἀνέτως τήν ἐξουσίαν ἀπ' εὐθείας ἀπό τόν λαόν;

Ὅλα αὐτά ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ἀμφισβήτησις τῆς δημοκρατικότητός μου δέν εἶναι ἁπλῶς ἀβάσιμος, ἀλλά εἶναι δολία. Καί προέρχεται ἀπό ἐκείνους, πού προτιμοῦν τήν Ἑλλάδα ἀναρχουμένην γιά νά μποροῦν νά ψαρεύουν σέ θολά νερά. Ἀλλά ἀποδεικνύουν, προπαντός, ὅτι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εἶναι ὑπεύθυνοι διά τήν πτῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, οὔτε ἐλησμόνησαν οὔτε ἐδιδάχθησαν, ὅπως καί οἱ Βουρβῶνοι. Εἰς τοῦτο δέ ἀκριβῶς συνίσταται τό πρόβλημα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας. Δηλαδή στήν ἀλλαγήν τῆς πολιτικῆς νοοτροπίας τῶν Ἑλλήνων.

Ἀλλά μέ τήν εὐκαιρίαν αὐτήν, θεωρῶ χρήσιμον νά ἀνασκευάσω ὁρισμένας ἱστορικάς ἀνακριβείας, τάς ὁποίας παρετήρησα καί εἰς τά ἰδικά σας κείμενα καί εἰς ἄλλα βιβλία περί Ἑλλάδος.

Πρῶτον: Ἐγράφη κατ' ἐπανάληψιν ὅτι, ὅταν τό 1955 μοῦ ἀνέθεσεν ὁ βασιλεύς τόν σχηματισμόν τῆς Κυβερνήσεως, ἤμουν σχετικῶς ἄγνωστος. Τοῦτο δέν εἶναι βέβαια μειωτικόν, ἀλλά δέν εἶναι καί ἀληθές, διότι εἶχα ἐκλεγεῖ προηγουμένως ἓξ φορές βουλευτής καί ἐκυβέρνησα ἐπιτυχῶς πέντε ὑπουργεῖα. Βεβαίως, οἱ κ.κ. Στεφανόπουλος καί Κανελλόπουλος, ὡς ἀντιπρόεδροι τῆς Κυβερνήσεως, προηγοῦντο ἐμοῦ ἱεραρχικῶς καί ἦσαν καί ἀρχαιότεροι. Ἀλλά, κατά τήν ἐποχήν ἐκείνην, ἐθεωροῦντο βαθύτατα ἐφθαρμένοι λόγω τῆς βαρείας ἐπιδεινώσεως τῆς καταστάσεως τῆς χώρας κατά τάς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Συναγερμοῦ. Τήν φθοράν δέ αὐτήν τήν εἶχα ἀποφύγει προσωπικῶς καί διότι διατηροῦσα μίαν αὐτοτέλειαν ἐντός τοῦ Συναγερμοῦ ἀλλά καί διότι τό ἔργον τό ὁποῖον συνετελέσθη εἰς τόν τομέα μου ἀπετέλει τό κυριώτερον ἐνεργητικόν τοῦ Συναγερμοῦ. Συνεπῶς, ἡ ἐκλογή μου δέν ὠφείλετο εἰς εὔνοιαν τοῦ Στέμματος, μετά τοῦ ὁποίου ἄλλωστε οἱ δεσμοί μου ἦσαν πολύ ἀσθενεῖς, ἀλλά εἰς τήν διαπίστωσιν ὅτι ἀνταπεκρίνετο εἰς τάς περιστάσεις, ὅπως ἀπεδείχθη ἐν συνεχεία καί εἰς τήν πρᾶξιν. Διότι ἡ Κυβέρνησίς μου ἔλαβε τά δύο τρίτα τῶν ψήφων τῆς Βουλῆς καί, ἐν συνεχεία, ἐκέρδισε τάς ἐκλογάς ἐναντίον ὅλων τῶν ἄλλων κομμάτων τῆς χώρας, ἡνωμένων εἰς Λαϊκόν Μέτωπον.

Οὔτε εἶναι ἀκριβές ὅτι ὁ Στρατάρχης Παπάγος ὥρισε διάδοχόν του τόν κ. Στεφανόπουλον. Ὀλίγας ὥρας πρό τοῦ θανάτου του καί ὑπό τήν πίεσιν τοῦ βασιλέως τόν εἶχε ὁρίσει ἀναπληρωτήν του διά τόν χρόνον τῆς ἀσθενείας του.

Δεύτερον. Διατυπώνεται συχνά ἡ ἄποψις ὅτι, ἡ διαφωνία μου μέ τόν βασιλέα διά τό ταξίδι του εἰς τό Λονδῖνον δέν ἦτο λόγος σοβαρός γιά νά δικαιολογήση τήν παραίτησίν μου. Καί ὅτι αὕτη ὠφείλετο κατ' ἄλλους μέν εἰς τήν καταπόνησίν μου, ἀποκορυφωθεῖσαν μέ τήν δολοφονίαν τοῦ Λαμπράκη, κατ' ἄλλους δέ εἰς τήν ἐπιδείνωσιν τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς χώρας.

Ἡ ἱστορική ἀλήθεια ἐν προκειμένω εἶναι ἡ ἑξῆς: Ἡ διαφωνία μου μέ τόν βασιλέα ἦτο σοβαρά διότι κατ' αὐτήν ἐκρίνετο ἕνα θέμα θεμελιώδους Συνταγματικῆς Ἀρχῆς, πού εἶχε προκαλέσει κατά τό παρελθόν τραγικάς ἀνωμαλίας εἰς τήν δημοσίαν ζωήν τοῦ τόπου. Δηλαδή, ἄν ὁ βασιλεύς, ὢν ἀνεύθυνος κατά τό Σύνταγμα, δύναται νά ἀγνοῇ τάς πολιτικάς ἀποφάσεις τῆς Κυβερνήσεως. Τήν δέ διαφωνίαν μου κατέστησεν ἔτι σοβαρωτέρα τό γεγονός ὅτι ὁ βασιλεύς, ἐνῶ κατά τήν συνάντησίν μας τῆς 10ης Ἰουνίου συνεφώνησεν ἐπί τῆς ἀνάγκης τῆς ἀναβολῆς τοῦ ταξιδίου, τήν ἐπομένην, ὅταν συνηντήθημεν διά νά συντάξωμεν τήν πρός τήν βασίλισσαν τῆς Ἀγγλίας σχετικήν ἐπιστολήν, μοῦ εἶπε μέ κάποια ἀμηχανία ὅτι μετέβαλε γνώμην καί ὅτι ἐπιθυμεῖ νά πραγματοποιήση τήν ἐπίσκεψιν. Εἶναι προφανές ὅτι, κατά τό μεσολαβῆσαν διάστημα, ὁ βασιλεύς, ὁ ὁποῖος, κατά τήν γνώμην μου, δέν ἤθελε τήν κρίσιν, ὑπέστη τήν ἐπιρροήν τοῦ περιβάλλοντός του, τό ὁποῖον ὄχι μόνον ἐπιθυμοῦσε τήν ἐπίσκεψιν, ἀλλά καί ἀπό μακροῦ ἐπεδίωκε τήν δημιουργίαν κρίσεως εἰς τάς σχέσεις βασιλέως - πρωθυπουργοῦ.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς καί ἐφ' ὅσον εἶχε γίνει γνωστή ἡ θέσις τῆς Κυβερνήσεως, ἡ μή παραίτησίς της θά τήν ὁδηγοῦσε τουλάχιστον εἰς γελοιοποίησιν.

Ἀλλά πέραν αὐτοῦ, διά τῆς παραιτήσεώς μου ἀπέβλεψα εἰς τήν διάλυσιν τῆς Βουλῆς καί τήν προκήρυξιν ἐκλογῶν, τάς ὁποίας ἀπό μακροῦ χρόνου ἐζήτει καί ἡ ἀντιπολίτευσις καί αἱ ὁποῖαι θά ἐπέφεραν μίαν ἐκτόνωσιν εἰς τήν δημιουργηθεῖσαν ἀπό τούς ἀντιπάλους μου πολιτικήν ὀξύτητα. Ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς, τήν ὁποίαν εἰσηγήθην, ἦτο κατά τή παράδοσιν ὑποχρεωτική διά τόν βασιλέα, ἐφ' ὅσον τήν ἐζήτει τό πλειοψηφοῦν ἐν τῇ Βουλῇ Κόμμα. Παρά ταῦτα ὁ βασιλεύς τήν ἠρνήθη. Καί εἶναι βέβαιον, καθ' ὁμολογίαν ἀκόμα καί τῶν ἀντιπάλων μου, ὅτι, ἐάν διεξήγοντο ἐκλογαί εὐθύς μετά τήν παραίτησίν μου, θά τάς ἐκέρδιζα μέ μεγάλην πλειοψηφίαν. Αὐτός δέ εἶναι ὁ λόγος διά τόν ὁποῖον ἡ ἀντιπολίτευσις ἀπέκρουσε τάς ἀμέσους ἐκλογάς καί ἔπεισε καί τόν

βασιλέα πρός τοῦτο, μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἡ νίκη τοῦ Καραμανλῆ θά ἐσήμαινε ἦτταν τοῦ Στέμματος, ἐφ' ὅσον κατά τάς ἐκλογάς θά ἐκρίνετο μοιραίως καί τό θέμα τῆς διαφωνίας. Αὐτή δέ ἀκριβῶς ἡ δευτέρα διαφωνία μου μέ τό Στέμμα ὑπῆρξε ἡ ἀφετηρία τῆς περιπετείας εἰς τήν ὁποίαν εἰσῆλθεν ἀπό τό 1963 ἡ Ἑλλάς, καί ὄχι ἡ παραίτησίς μου.

Τό ὅτι ἐξ ἄλλου τό τραγικόν περιστατικόν Λαμπράκη ὑπῆρξεν ἄσχετον μέ τήν παραίτησίν μου, ἀποδεικνύεται, πρῶτον ἀπό τό γεγονός ὅτι τρεῖς ἑβδομάδας πρό τοῦ θανάτου του ἡ Κυβέρνησίς μου εἶχε καθορίσει τήν θέσιν της ἐπί τοῦ θέματος τοῦ ταξειδίου τοῦ βασιλέως καί δεύτερον, διότι, ὅπως ἀπεδείχθη ἀπό τά ὑπ' ἀριθμ. 1128/64 - 133/65 δικαστικά βουλεύματα καί τήν ἀπόφασιν τοῦ Κακουργοδικείου Θεσσαλονίκης, ἐκδοθέντα καθ' ὃν χρόνον ἐκυβέρνουν τήν χώραν οἱ ἀντίπαλοί μου, οὐδεμία εὐθύνη ἐβάρυνε τήν Κυβέρνησίν μου διά τό ἔγκλημα ἐκεῖνο, ἡ δραματοποίησις τοῦ ὁποίου ὠφείλετο εἰς ἀσύστολον πολιτικήν ἐκμετάλλευσιν.

Ἀλλά οὔτε καί ἡ ἄποψις ὅτι οἰκονομικαί δυσχέρειαι ἐπηρέασαν τήν ἀπόφασίν μου περί παραιτήσεως εὐσταθεῖ, διότι τό 1963 ἦτο οἰκονομικῶς τό καλύτερον ἔτος τῆς Κυβερνήσεώς μου.

Καί ἰδού οἱ ἀριθμοί. Εἶναι γενικῶς παραδεδεγμένον ὅτι κατά τήν ὀκταετίαν 1955-1963 ἡ Ἑλλάς ἔκανε ἕνα ἀποφασιστικόν ἅλμα εἰς τόν οἰκονομικόν τομέα καί ἔθεσε τά θεμέλια διά τήν περαιτέρω ἀνάπτυξίν της. Θεμέλια, τά ὁποῖα ὑπῆρξαν τόσο σταθερά, ὥστε νά ἐπιτρέψουν εἰς τήν οἰκονομίαν μας νά ἀνθέξῃ εἰς τήν πολιτικήν καί οἰκονομικήν ἀσυναρτησίαν, ἡ ὁποία ἐπηκολούθησεν μετά τήν ἀποχώρησίν μου ἀπό τήν ἐξουσίαν. Τό ἐθνικόν εἰσόδημα ηὐξήθη εἰς σταθερᾶς τιμᾶς κατά τήν διάρκειαν τῆς Ὀκταετίας κατά 62,3%, ἤτοι κατά μέσον ὅρον 6,25% ἐτησίως, πού ἦτο ἀπό τά ὑψηλότερα τῆς Εὐρώπης. Εἰδικώτερον ὅμως κατά τό 1963 ἡ αὔξησις αὐτή ἀνῆλθεν εἰς 8,5%. Ἐξ ἄλλου, κατά τό ἴδιον ἔτος τό ἰσοζύγιον τῶν ἐξωτερικῶν πληρωμῶν τῆς χώρας, παρά τήν χρονίαν ἐλλειμματικότητα τοῦ ἐμπορικοῦ μας ἰσοζυγίου, ἐνεφάνισε περίσσευμα 8 ἑκατομμυρίων δολλαρίων. Ὁ προϋπολογισμός παρουσίασε περίσσευμα 1.810 ἑκατομμυρίων δραχμῶν καί αἱ καταθέσεις τοῦ κοινοῦ εἰς τάς Τραπέζας ἀπό 24.500 δισεκατομμύρια δραχμῶν, τό 1962, ἀνῆλθον εἰς 30.600, τό 1963.

Τρίτον. Ἕνα ἄλλο θέμα γύρω ἀπό τό ὁποῖον ἐδημιουργήθη ἱστορική σύγχυσις, εἶναι τό θέμα τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1961. Οἱ ἀντίπαλοί μου, ἀπωλέσαντες τέσσαρας ἐν συνεχείᾳ ἐκλογάς καί περιελθόντες εἰς ἀπόγνωσιν, ἀπεφάσισαν νά ἐξέλθουν ἀπό τήν νομιμότητα καί νά ἐκβιάσουν τήν ἐξουσίαν δημιουργοῦντες πολιτειακήν ἀνωμαλίαν. Καί πρός τοῦτο ἐπεκαλέσθησαν τό ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1961, τό ὁποῖον κατήγγειλαν ὡς προϊόν βίας καί νοθείας. Ἡ καταγγελία ὅμως αὐτή ἦτο κατά βάσιν ἀνακριβής καί πάντως δέν δικαιολογοῦσε τάς ἐξάλλους καί ἀντιδημοκρατικάς μεθόδους, τάς ὁποίας ἐχρησιμοποίησαν οἱ ἀντίπαλοί μου εἰς τόν ἀγώνα των καί αἱ ὁποῖαι τελικῶς ὡδήγησαν εἰς τήν πτῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας.

Καί ἰδού διατί! Πρῶτον: Αἱ ἐκλογαί διεξήχθησαν ἀπό ὑπηρεσιακήν Κυβέρνησιν καθ' ὑπόδειξιν ἐμοῦ, παραιτηθέντος τοῦ δικαιώματος νά τάς διεξαγάγω ὁ ἴδιος, ὡς Κυβέρνησις πλειοψηφίας. Δεύτερον: Ἐτροποποίησα τόν ἐκλογικόν νόμον σύμφωνα μέ τάς ὑποδείξεις τῆς ΕΚ διά νά τήν διευκολύνω νά ὑπερφαλαγγίσῃ τή κομμουνιστικήν ΕΔΑ, ἡ ὁποία κατά τάς ἐκλογάς τοῦ 1958 ἦλθε δεύτερον κόμμα. Αὐτονόητον εἶναι ὅτι δέν θά προέβαινα εἰς τάς παραχωρήσεις αὐτάς ἐάν εἶχα καί τόν ἐλάχιστον δόλον. Τρίτον: Τό ἐκλογοδικεῖον, εἰς τό ὁποῖον ἔφερε τάς ἐνστάσεις της ἡ ΕΚ, ἐπεκύρωσε τήν ἐκλογήν ἐν τῷ συνόλῳ της. Ἐπί 9.752 ἐκλογικῶν τμημάτων μόνον εἰς 6 τμήματα ἠκυρώθη καί ἐπανελήφθη ἡ ἐκλογή. Ἀλλά, τότε, θά διερωτηθῆτε πῶς προεκλήθη ὅλος αὐτός ὁ θόρυβος;

Τό ἀληθές εἶναι ὅτι μετά τάς ἐκλογάς τοῦ 1958, ὅποτε ἦλθε δεύτερον κόμμα ἡ ΕΔΑ, εἶχε δημιουργηθῆ μία εὔλογος ἀνησυχία διά τό μέλλον. Ἡ δέ ἀνησυχία αὐτή ἦτο ἐντονωτέρα εἰς ὡρισμένους ἀνακτορικούς καί στρατιωτικούς κύκλους, οἱ ὁποῖοι κατά τάς ἐκλογάς τοῦ 1961 ἐσκέφθησαν, ἐν ἀγνοίᾳ μου καί κατά τρόπον ἐπιπόλαιον, νά ἀναπτύξουν πέραν τοῦ δέοντος τάς συνήθεις ἀντικομμουνιστικάς των δραστηριότητας. Ὅπως δέ ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων ἡ ἡγεσία τῆς ΕΚ ἐν ἀντιθέσει πρός ἐμέ, ὄχι μόνον ἐτέλει ἐν γνώσει τῶν προθέσεων αὐτῶν, ἀλλά καί προσεπάθησε νά ἐπωφεληθῆ. Πάντως, ὁτιδήποτε καί ἐάν ἐγένετο, ἡ ἀνόητος αὐτή προσπάθεια ἦτο ἀδύνατον νά ἐπηρεάσῃ σοβαρῶς τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς. Πρῶτον, διότι ἐντός τοῦ ἐκλογικοῦ τμήματος ἦτο κατοχυρωμένη ἡ ἐλευθερία καί ἡ μυστικότης τῆς ψηφοφορίας ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τά πρακτικά τῶν ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν ὅλων τῶν τμημάτων τῆς χώρας. Καί δεύτερον, διότι ἡ ὑπεροχή τῆς ΕΡΕ (50,80% τῆς ΕΡΕ ἔναντι 33,65% τῆς ΕΚ) ἦτο τόσον μεγάλη, ὥστε νά μήν εἶναι δυνατόν λογικῶς νά ἀποδοθῆ εἰς καλπονοθεύσεις. Ἀλλά, ὅπως εἶπα καί προηγουμένως, τήν λογικήν τῶν ἀντιπάλων μου τήν εἶχε συσκοτίσει τό πάθος.

Τέταρτον: Ἐγράφη κατ' ἐπανάληψιν ὅτι ἡ Κυβέρνησίς μου χάριν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως παρημέλησε τόν κοινωνικόν καί ἐκπαιδευτικόν τομέα. Εἶναι βέβαια ἀληθές ὅτι ἔδωσα ἔντονον προτεραιότητα εἰς τήν οἰκονομικήν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας διότι ἐπίστευα ὅτι ἄνευ αὐτῆς ἦτο ἀδύνατος ἡ ἀντιμετώπισις ὅλων τῶν ἄλλων προβλημάτων τοῦ λαοῦ

μας. Διότι, ὡς γνωστόν, γιά νά δώσης πρέπει πρῶτα νά ἀποκτήσης. Παρά ταῦτα δέν παρημέλησα τόν παράγοντα ἄνθρωπον, ὅπως δημοκοπικῶς ὑπεστηρίχθη ἀπό τούς ἀντιπάλους μου.

Καί ἰδού τά γεγονότα: (α) Ἐπεξέτεινα τήν κοινωνικήν ἀσφάλισιν καί ἐπί τῶν ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν σχεδόν τό ἥμισυ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας καί καθιέρωσα τήν προστασίαν τῶν ἀγροτικῶν μας προϊόντων. (β) Ἡ δαπάνη διά τήν ἄσκησιν τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς ἀπό 3.732.000.000 δραχμές, τό 1955, ἔφθασεν τά 9.475.000.000 δραχμές τό 1963, δηλαδή ηὐξήθη ἐντός ὀκταετίας κατά 154%. (γ) Τό ἐργατοϋπαλληλικόν εἰσόδημα ἀπό 21.143 ἑκατομμύρια τό 1955 ἀνῆλθε εἰς 42.163 ἑκατομμύρια δραχμές τό 1963. Δηλαδή ἐδιπλασιάσθη, ἐνῶ τό ἐθνικόν μας εἰσόδημα κατά τήν αὐτή περίοδο ηὐξήθη εἰς τρεχούσας τιμάς κατά 96%. Τό δέ ποσοστόν τῆς συμμετοχῆς του ἐπί τοῦ ἐθνικοῦ μας εἰσοδήματος ἀπό 35,7% τό 1955 ἀνῆλθε εἰς 38,5% τό 1963. Τέλος, ἐνδεικτικόν τῆς βελτιώσεως τῶν συνθηκῶν διαβιώσεως τοῦ λαοῦ μας εἶναι τό γεγονός ὅτι ἡ ἰδιωτική κατανάλωσις ἀπό 51.480 ἑκατομμύρια ἀνῆλθε εἰς 96.581 ἑκατομμύρια, ἤτοι ηὐξήθη κατά 88%.

Καί διά νά ἐκτιμηθοῦν ὀρθῶς αἱ ἀνωτέρω βελτιώσεις θά πρέπει νά σημειωθῆ, ὅτι ὁ τιμάριθμος κατά τήν αὐτήν περίοδον ηὐξήθη μόνον κατά 17% καί ὑπῆρξεν ὁ σταθερώτερος τῆς Εὐρώπης.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἡ κοινωνική πρόοδος τῆς χώρας παρηκολούθει κατά πόδας τήν οἰκονομικήν. Ἐάν δέ οἱ διάδοχοί μου, δέσμιοι τῶν δημαγωγικῶν των ὑποσχέσεων, διέθεσαν περισσότερα διά τόν κοινωνικόν τομέα, τοῦτο τό ἔπραξαν διότι εὑρῆκαν ηὐξημένα τά μέσα ἐκ τοῦ ἰδικοῦ μου ἔργου, τό ὁποῖον ὡς γνωστόν ἀπέδωσε τούς καρπούς του μετά τήν ἀποχώρησίν μου ἀπό τήν ἐξουσίαν. Καί ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλά τά διέθεσαν καί εἰς βάρος τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς χώρας.

Τό αὐτό περίπου συνέβη καί εἰς τόν τομέα τῆς παιδείας. Τό 1955 αἱ δαπάναι διά τήν παιδείαν ἀντεπροσώπευαν τό 7% τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ καί τό 1,4% τοῦ ἐθνικοῦ μας εἰσοδήματος. Τό 1963 τά ἀντίστοιχα ποσοστά ἦσαν 10% τό πρῶτον καί 3% τό δεύτερον. Κατά τήν αὐτήν δέ ἐποχήν ηὐξήθη τό διδακτικόν προσωπικόν κατά 7.190 καί ἀνοικοδομήθη τό Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Αὐτά ὅμως ἠγνοήθησαν, ἐνῶ ἔγινε πολύς λόγος περί τῆς δωρεάν παιδείας καί τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως τῶν διαδόχων μου. Φοβοῦμαι, ὅτι ἡ πραγματικότης εἶναι πολύ κατωτέρα τῶν δημιουργηθεισῶν ἐντυπώσεων, διότι καί εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν ἐνεφιλοχώρησεν ἡ δημαγωγία. Διότι δωρεάν παιδεία παρείχετο καί ἐπί τῶν ἡμερῶν μου μέ μόνην ἐξαίρεσιν τούς εὐπόρους, οἱ ὁποῖοι εἰς μέν τήν μέσην ἐκπαίδευσιν κατέβαλλον ἐτησίαν εἰσφοράν ἀπό 60 ἕως 100 δραχμάς εἰς δέ τό Πανεπιστήμιον τήν καθωρισμένην ὑπό τῆς Συγκλήτου καί ὑπέρ τοῦ Πανεπιστημίου ἐγγραφήν. Ἡ ἀπαλλαγή ὅμως καί τῶν εὐπόρων τῆς μικρᾶς αὐτῆς ἐπιβαρύνσεως δέν ἦτο μόνον ἀντιοικονομικόν, ἀλλά καί ἀντικοινωνικόν μέτρον.

Ἐξ ἄλλου καί ἡ λεγομένη ἐκπαιδευτική μεταρρύθμισις τοῦ κ. Παπανδρέου ἐγένετο διά τούς αὐτούς ἐντυπωσιακούς λόγους καί ἔχει τήν ἰδίαν ἀξίαν. Καί ἰδού διατί: Τό 1957 ἀνέθεσα εἰς διακομματικήν ἐπιτροπήν, τῆς ὁποίας μετεῖχον καί ἐκπρόσωποι τῆς ΕΚ, νά μελετήση τό ἐκπαιδευτικόν πρόβλημα τῆς χώρας. Τό 1959, ἡ Κυβέρνησίς μου, υἱοθετήσασα τάς προτάσεις τῆς ἐν λόγῳ ἐπιτροπῆς, ἔφερε εἰς τήν Βουλήν νόμον μεταρρυθμίσεως τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας συστήματος μέ προσανατολισμόν πρός τήν τεχνικήν καί ἐπαγγελματικήν παιδείαν. Τήν ἐκπαιδευτικήν αὐτήν μεταρρύθμισιν τήν υἱοθέτησε καί τήν ἐψήφισε καί ἡ ΕΚ. Τούτου δοθέντος, τινά λόγον εἶχεν μετά τετραετίαν νά ἀναστατώση κυριολεκτικῶς τήν ἐκπαίδευσιν, ἐπιχειροῦσα νέαν μεταρρύθμισιν;

Ἡ διαπίστωσις τῶν ἀνωτέρω ἀληθειῶν δέν σημαίνει βέβαια ὅτι ἐπί τῶν ἡμερῶν μου ἡ κατάστασις ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρξε εἰδυλλιακή. Ἀποδεικνύει ὅμως ὅτι ἐγένετο μία σοβαρά καί τιμία προσπάθεια διά τήν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας σέ πλαίσια δημοκρατικά. Ὅπως ξέρετε ὅμως, γιά νά λειτουργήση ἡ Δημοκρατία ὁμαλά, χρειάζεται ὄχι μόνον Κυβέρνησις, ἀλλά καί ἀντιπολίτευσις δημοκρατική. Ὅταν ἡ ἀντιπολίτευσις μεταβάλλεται εἰς ἐπανάστασιν, ὅπως συνέβη στήν ἰδικήν μου περίπτωσιν, ἡ Δημοκρατία μοιραίως τίθεται ὑπό δοκιμασίαν. Καί εἶναι γνωστόν ὅτι αὐτό δέν εἶναι ἀσύνηθες εἰς τήν Ἑλλάδα, ὅπου ἡ ἀντιπολίτευσις χρησιμοποιεῖ θεμιτά καί ἀθέμιτα μέσα προκειμένου νά ἀνατρέψη τήν ἑκάστοτε Κυβέρνησιν. Μέ τήν ὀξύτητα πού ἐσκεμμένως δημιουργεῖ καθιστᾶ ἀδύνατον τήν ὁμαλήν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος. Καί μέ τάς δημαγωγικάς της ὑπερβολάς, πού συχνά παίρνουν καί τήν μορφήν τῆς συκοφαντίας, δημιουργεῖ ἐντυπώσεις, αἱ ὁποῖαι τελικῶς παραμορφώνουν τήν ἱστορίαν τῆς χώρας μας. Αὐτῶν δέ ἀκριβῶς τῶν ὑπερβολῶν ὑπῆρξαν ἀποτέλεσμα καί αἱ ἀνωτέρω ἱστορικαί ἀνακρίβειαι, τάς ὁποίας ἐπεχείρησα διά τῆς ἐπιστολῆς μου αὐτῆς νά ἐπανορθώσω.

Σᾶς ἔγραψα ἴσως περισσότερα τοῦ δέοντος.

Ἀλλά, ἔκρινα ὅτι, ἐφ' ὅσον ἀσχολεῖσθε μέ τήν ἑλληνικήν ἱστορίαν, θά ἦτο χρήσιμον καί γιά σᾶς καί γιά τήν χώραν μου νά γνωρίζετε τήν ἀλήθειαν»[82].

17 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1968

Ὁ Κ. Καραμανλῆς συναντᾶται στό Λουξεμβοῦργο καί ἔχει μακρά συνομιλία μέ τόν βασιλέα Κων-

σταντῖνο, ὁ ὁποῖος εἶχε καί τήν πρωτοβουλία τῆς σχετικῆς προσκλήσεως.

Στή συνάντηση αὐτή ἀναφέρεται ἀπόσπασμα ἀπό ἰδιόγραφες σημειώσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ:

«Τόν Δεκέμβριον τοῦ 1968 μέ ἐπεσκέφθη ὁ κ. Παπάγος καί μοῦ μετέφερε ἐκ νέου τήν παράκλησιν τοῦ βασιλέως ὅπως συναντηθῶμεν στό Λουξεμβοῦργον, ὅπου εἶχε καταρτίσει εἰδικό πρόγραμμα πρός τοῦτο μέ τόν Μεγάλο Δούκα. Ἀπήντησα ὅτι εἶχα πάντοτε τάς ἰδίας ἐπιφυλάξεις γιά τήν συνάντησιν, ἀλλά ὅτι ἐάν ἐπιμείνη ὁ βασιλεύς δέν δύναμαι πλέον καί διά λόγους κοινωνικῆς εὐπρεπείας νά ἀρνηθῶ.

Στίς 15 τοῦ μηνός ὁ βασιλεύς μοῦ ἐτηλεφώνησε ἀπό τό Λουξεμβοῦργον, ὅπου εἶχε μεταβῆ γιά τριήμερον παραμονήν, καί μοῦ εἶπε ὅτι, χωρίς νά ὑποτιμᾶ τούς λόγους οἱ ὁποῖοι μέ ἔκαναν διστακτικόν νά συναντηθῶ μαζί του, αἰσθάνεται τήν ἀνάγκην τῆς συναντήσεως αὐτῆς τόσον γιά λόγους ἐθνικούς ὅσον καί γιά λόγους προσωπικούς.

Μή δυνάμενος κατόπιν αὐτοῦ νά ἀρνηθῶ τήν πρόσκλησιν μετέβην μετά διήμερον εἰς Λουξεμβοῦργον καί τόν συνήντησα εἰς τόν ἐκτός τῆς πόλεως εὑρισκόμενον πύργον τοῦ Μεγάλου Δουκός.

Ὁ βασιλεύς, τόν ὁποῖον εἶχα νά δῶ ἀπό πενταετίας, μέ ὑπεδέχθη μέ ἐγκαρδιότητα καί μοῦ εἶπε τάς ἐντυπώσεις, τάς ὁποίας εἶχε ἀπό τάς προσφάτους συναντήσεις του εἰς τάς Βρυξέλλας καί τό Λονδῖνον.

Μοῦ μετέδωσε ἐπίσης τάς πληροφορίας τάς ὁποίας εἶχε ἐξ Ἀθηνῶν καί προσέθεσε εἰς αὐτάς μέ ἀρκετό χιοῦμορ τά πρόσφατα κουτσομπολιά γύρω ἀπό τήν Κυβέρνησιν. Τό ἠθικό του ἦτο καλό καί κατείχετο ἀπό ἀγωνιστικήν διάθεσιν. Μοῦ εἶπε ὅτι ἀγών κατά τῆς Δικτατορίας δέν ἐννοεῖται χωρίς τήν ἡγεσίαν τήν ἰδικήν μου.

Τοῦ εἶπα πῶς ἐκτιμῶ τήν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν καί πῶς ἀντιλαμβάνομαι τόν ρόλον τόν ἰδικόν μου.

Τοῦ εἶπα συγκεκριμένως ὅτι δέν προτίθεμαι νά ἀναλάβω αὐτοῦ τοῦ εἴδους πρωτοβουλίες, οἱ ὁποῖες ἄθελά μου θά μέ ἐπανέφεραν εἰς τήν ἐνεργόν πολιτικήν. Τοῦ προσέθεσα ὅμως ὅτι δέν θά παραλείψω νά βοηθήσω ὅταν θά ἔκρινα ὅτι μία πρωτοβουλία μου θά ἀπέβαινε ἀποτελεσματική. Ἐν τέλει, τόν συνεβούλευσα νά ἔχη ἐπαφήν μέ τόν Πιπινέλην καί τούς Ἀμερικανούς εἰς τρόπον ὥστε, ἀφ' ἑνός μέν νά ἀσκῆ πίεσιν, δι' αὐτῶν, ἐπί τῆς Κυβερνήσεως, ἀφ' ἑτέρου δέ νά ἔχη χρησίμους καί ὑπευθύνους πληροφορίας.

Ὁ βασιλεύς μέ ηὐχαρίστησε γιά τάς συμβουλάς μου καί ἐξέφρασε τήν εὐχήν νέας συναντήσεώς μας εἰς τό μέλλον»[83].

30 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1969

Ἡ Συμβουλευτική Συνέλευση, μέ ψήφους 92 ἔναντι 11 καί 20 ἀποχές, εἰσηγεῖται στήν Ἐπιτροπή τῶν Ὑπουργῶν τήν ἀποπομπή τῆς Ἑλλάδος ἀπό τούς κόλπους τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης.

Ἡ σχετική ἀπόφαση βασίστηκε, κατά κύριο λόγο, στήν πρόταση τοῦ εἰδικοῦ εἰσηγητῆ, Μάξ Βάν ντέρ Στούλ, ὁ ὁποῖος ἐπιβεβαίωσε τήν ἔλλειψη κάθε οὐσιαστικῆς προόδου πρός τήν κατεύθυνση τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας. Εἰδικότερα, ἡ Συνέλευση ζήτησε ἀπό τήν Ἐπιτροπή τῶν Ὑπουργῶν, «μέ γνώμονα τό γενικότερο συμφέρον τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ», «νά προχωρήσει μέσα σέ βραχύ χρονικό διάστημα στίς ἀναγκαῖες ἐνέργειες, λαμβάνοντας ἰδιαίτερα ὑπ' ὄψιν τά ἄρθρα 3, 7, καί 8 τοῦ καταστατικοῦ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης καί τίς ἀποφάσεις τῆς Συμβουλευτικῆς Συνελεύσεως»· καί παράλληλα, ἄφηνε σαφέστερα νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ ἑλληνική Κυβέρνηση, προκειμένου νά ἀποφύγει τήν ἀναγκαστική ἔξωση, ἦταν δυνατό νά ἀποχωρήσει μέ δική της πρωτοβουλία ἀπό τό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης. Τήν 1η Φεβρουαρίου, ὁ Γ. Παπαδόπουλος θά ἀπαντήσει ὅτι «ἡ Ἑλλάς δέν ἀποχωρεῖ τοῦ Συμβουλίου, διά νά μή θέση εἰς δύσκολον θέσιν τούς μεγάλους της φίλους»(!).

Ἡ διατύπωση ἀπό τή Συμβουλευτική Συνέλευση τῆς συστάσεως γιά ἀποπομπή Ἑλλάδος στήν Ἐπιτροπή τῶν Ὑπουργῶν συνέπεσε μέ τήν τελική φάση τῶν ἀνακρίσεων πού διεξῆγε, παράλληλα, ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου μετά τίς προσφυγές τῶν τριῶν σκανδιναβικῶν χωρῶν καί, ἀρχικά, τῆς Ὁλλανδίας σέ βάρος τοῦ καθεστῶτος τῶν Ἀθηνῶν. Μετά τίς πρῶτες ἀκροάσεις, μεταξύ 28 καί 31 Μαΐου, ἡ Ἐπιτροπή ἔκρινε τελικά παραδεκτούς τούς ἰσχυρισμούς τῶν κατηγόρων, μέ ἀναφορά στά ἄρθρα 3 καί 7 τῆς Συμβάσεως (ἀπαγόρευση βασάνων καί ἀπάνθρωπης μεταχειρίσεως καί κατοχύρωση τῆς μή ἀναδρομικότητας τῶν ποινικῶν νόμων) καί στά ἀντίστοιχα 1 καί 13 τοῦ Πρώτου Πρωτοκόλλου (δικαίωμα ἀδιατάρακτης ἀπολαύσεως τῆς ἰδιοκτησίας καί ὑποχρέωση διεξαγωγῆς ἐλεύθερων ἐκλογῶν), ἐνῶ ὁλοκληρώθηκε ἡ ἐξέταση τῶν ἀντιπροσώπων τῶν μερῶν ἐπί τῆς οὐσίας μεταξύ 23-27 Σεπτεμβρίου. Ἐπακολούθησε, ὡς τό τέλος τοῦ ἔτους 1968, ἡ ἐξέταση τῶν μαρτύρων πού πρότειναν τά διάδικα μέρη καί ἡ διεξαγωγή ἔρευνας στήν Ἑλλάδα, μεταξύ 9-19 Μαρτίου 1969. Τελικά, στίς 18 Νοεμβρίου, καί ἐνῶ εἶχε στό ἐνδιάμεσο διάστημα ἀποβεῖ ἄκαρπη ἡ προσπάθεια γιά τήν ἐπίτευξη «φιλικοῦ διακανονισμοῦ τῆς ὑποθέσεως», ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων θά ὑποβάλει τά πορίσματά της στήν Ἐπιτροπή Ὑπουργῶν. Ἡ ἐπιβεβαίωση, εἰδικότερα, τῶν καταγγελιῶν γιά βασανισμούς πολιτικῶν κρατουμένων θά συντελέσει ὥστε, κατά μία χαρακτηριστική διατύπωση, «τό ζήτημα τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων στήν Ἑλλάδα, τό ὁποῖο διερευνήθηκε μέ μεθόδους νομικές, νά μετατραπεῖ σέ πολιτι-

Ἡ Συμβουλευτική Συνέλευση τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης καταδίκασε ἀπερίφραστα τό καθεστώς τῶν Ἀθηνῶν. Στήν πρώτη σειρά, μέ ὑψωμένο τό χέρι, ὁ εἰσηγητής Βάν ντέρ Στούλ.

κό πρόβλημα τεραστίων διαστάσεων».

Τελικά, στό ἀποδεικτικό ὑλικό πού θά συσσωρευτεῖ, παράπλευρα μέ τήν κύρια πρόταση τοῦ εἰδικοῦ εἰσηγητῆ, Βάν ντέρ Στούλ, θά προστεθοῦν, στίς 2 Ὀκτωβρίου, οἱ ἐκθέσεις τῶν Ἐπιτροπῶν Πολιτικῶν καί Νομικῶν Ὑποθέσεων. Ἡ πρώτη διατύπωνε τό συμπέρασμα ὅτι τά μέλη τῆς Συνελεύσεως θά πρέπει «νά ἐξασκήσουν κάθε δυνατή ἐπιρροή ἐπί τῶν Κυβερνήσεων ὥστε νά ἐξασφαλιστεῖ ὅτι ἡ Ἐπιτροπή τῶν Ὑπουργῶν θά προχωρήσει σύμφωνα μέ τήν ἀπόφασή της στή λήψη τελικῆς ἀποφάσεως ἐπί τῆς Ἑλληνικῆς Ὑποθέσεως, τό ἀργότερο μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου 1969. Ἂν μέχρι τότε —κατέληγε— ἡ ἑλληνική Κυβέρνηση δέν ἔχει ἀποσυρθεῖ ἐκούσια ἀπό τό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης, τότε μόνη ἀπόφαση, τήν ὁποία ἡ Ἐπιτροπή τῶν Ὑπουργῶν μπορεῖ εὔλογα νά λάβει, εἶναι ἡ ἀναστολή τοῦ δικαιώματος ἐκπροσωπήσεως τῆς Ἑλλάδος στό Συμβούλιο μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης πού ἕνα δημοκρατικό σύστημα διακυβερνήσεως θά ἀρχίσει νά λειτουργεῖ καί πάλι σ' αὐτή τή χώρα». Παράλληλα, ἡ ἔκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς Νομικῶν Ὑποθέσεων, ἔχοντας ἐξετάσει τά θέματα τῆς ἁρμοδιότητάς της, κατέληγε νά ζητήσει ἀπό τήν Ἐπιτροπή τῶν Ὑπουργῶν νά λάβει ὑπ' ὄψιν της τά «δείγματα περιφρονήσεως τῆς δικαιοσύνης καί τῆς δημοκρατίας». Ἡ ὑποβολή ἀπό τούς ἐκπροσώπους τοῦ καθεστῶτος, μέ ἔκδηλη τή σφραγίδα τῶν εἰσηγήσεων τοῦ Π. Πιπινέλη, συγκεκριμένου χρονοδιαγράμματος (ἀποκατάσταση τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου τόν Νοέμβριο, κατάργηση στρατιωτικοῦ νόμου ὡς τόν Σεπτέμβριο καί ἔκδοση «συντακτικῶν διαγραμμάτων» ὡς τόν Δεκέμβριο τοῦ 1970, σύγκληση ἐκλεγμένου Κοινοβουλίου, ὡς τά μέσα τοῦ 1971) δέν προσφερόταν πλέον γιά νά ἀναστρέψει τόν ροῦ τῶν γεγονότων[84].

Ὅταν ἐξαγγελθεῖ, στίς 30 Ἰανουαρίου 1969, ἡ ἀπόφαση τῆς Συμβουλευτικῆς Συνελεύσεως τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, ὁ Κ. Καραμανλῆς, σέ ἐπιστολή του πρός τόν Χ. Ξανθόπουλο-Παλαμᾶ, θά ἐκφράσει τήν ὀδύνη του γιά τήν ἀποκοπή τῆς Ἑλλάδος ἀπό τόν κορμό τῆς Εὐρώπης:

«Προσφάτως εἴχαμε ἕνα καινούργιο σύμπτωμα αὐτοῦ τοῦ καταντήματος. Στό Στρασβοῦργο κατεδικάσθη ἡ Ἑλλάς σχεδόν παμψηφεί καί τῆς ὑπεδείχθη νά ἀποσυρθῆ ἀπό τό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης πρίν νά ἀποβληθῆ. Καί ἠμπορεῖ μέν ἡ ἀπόφασις αὐτή πολιτικῶς νά εἶναι περιορισμένης σημασίας, ἀλλά εἶναι βαρυσήμαντος ἠθικῶς. Ἡ Ἑλλάς γίνεται ἀπαράδεκτος εἰς τήν εὐρωπαϊκήν οἰκογένειαν τῆς ὁποίας ἐν τούτοις ὑπῆρξεν τό πρῶτο κύτταρο. Συνεπείᾳ ὅλων αὐτῶν ὁ Πιπινέλης εὑρέθη εἰς τήν ἀνάγκην νά παραιτηθῆ τῆς τιμῆς νά προεδρεύη ἐφέτος τοῦ Συμβουλίου τῶν Ὑπουργῶν...»[85].

Τήν ἴδια μέρα, ὁ Ἕλληνας πολιτικός ἔγραψε καί πρός τόν Ἀμερικῆς Ἰάκωβο:

«Ἐβράδυνα νά σᾶς γράψω διότι τά πράγματα τῆς Ἑλλάδος, πού συνήθως μᾶς ἀπασχολοῦν, εὑρίσκονται σέ κατάσταση ἀποτελματώσεως. Τό δέ τέλμα αὐτό δέν διαταράσσεται παρά ἀπό ὡρισμένα γεγονότα τά ὁποῖα ἄλλοτε προκαλοῦν τόν γέλωτα καί ἄλλοτε τόν οἶκτο. Τό πιό πρόσφατο ἀπό αὐτά ὑπῆρξε ἡ συζήτησις καί ἡ ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης τό ὁποῖον ἀπεφάνθη ὅτι ἡ Ἑλλάς πού ὑπῆρξε τό πρῶτον κύτταρον τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκογένειας, θεωρεῖται ἡ λέπρα τῆς Εὐρώπης. Καί ἐφθάσαμε εἰς τό σημεῖον αὐτό ὄχι τόσον διότι ὑπάρχει Δικτατορία ἐν Ἑλλάδι, ὅσον διότι ἡ Δικτατορία αὐτή, προσπαθοῦσα νά ἐμπαίξη τούς πάντας, τελικῶς γελοιοποιεῖται»[86].

ΑΡΧΕΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1969

Τρεῖς περίπου μῆνες μετά τό θάνατό του, στενός φίλος τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου, ὁ δικηγόρος Γεώργιος Κουρᾶτος, παραδίδει στόν Κ. Καραμανλῆ μέ συγκατάθεση τοῦ γιοῦ τοῦ ἐκλιπόντος πολιτικοῦ [προφανῶς τοῦ Γ.Γ. Παπανδρέου], τό κείμενο σημειώσεων τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΚ, οἱ ὁποῖες συντάχθηκαν καί ὑπέχουν τή θέση πολιτικῆς διαθήκης, σέ συνάρτηση μέ τήν ἀντιμετώπιση τῆς τρέχουσας καταστάσεως στήν Ἑλλάδα.

Τό κείμενο τῶν σημειώσεων ἀρχικά ἀναφέρεται στήν πρόσφατη συμφωνία πού εἶχε συναφθεῖ ἀνάμεσα στό ΠΑΚ καί τήν ἄκρα Ἀριστερά:

«Τό σύμφωνον μέ Μπριλλάκη ὑπῆρξε βαρύ λάθος. Ἦτο λεόντειος σύμπραξις ὑπέρ τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς. Ἐκείνη εἰσέπραττε πολιτικήν νομιμοποίησιν. Ὁ δημοκρατικός ἀγών ἐπωμίζετο φορτίον. Ὁ ἕτερος τῶν συμβαλλομένων ἐξετίθετο εἰς δυσπιστίαν. Καί ἡ δικτατορία ἐπλουτίζετο μέ ἐπιχειρήματα. Θά πρέπει κατά κάποιον τρόπον νά ἐνταφιασθῆ».

Στή συνέχεια, ἀναπτύσσονται ἀναλυτικά οἱ προϋποθέσεις γιά τήν ἀνάληψη ἑνός ἀποτελεσματικοῦ ἀγώνα κατά τῆς Δικτατορίας:

«Ὁ ἀντιδικτατορικός ἀγών ἔχει βασικῶς ἀνάγκην ὅλων τῶν φιλελευθέρων δημοκρατικῶν καί προοδευτικῶν δυνάμεων. Ὁ κομμουνισμός δέν ἀνήκει εἰς τόν χῶρον τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Καί ἡ μετ' αὐτοῦ ὀργανική συνεργασία εἰς τόν δημοκρατικόν διάλογον ἐνέχει παραλυτικά ἀποτελέσματα.

Ἡ Δημοκρατία καί αἱ κοινωνικαί μεταρρυθμίσεις ἐν Ἑλλάδι ἔχουν ἀνάγκην ἐξελικτικῆς διαδικασίας καί οὐχί ἐπαναστατικῶν μεθόδων. Διά νά μήν εἶναι ἐφήμεροι θά πρέπει νά διέλθουν ἀπό τήν ὡρίμανσιν τοῦ χρόνου, τήν παίδευσιν τοῦ λαοῦ, τήν σύνεσιν τῶν ἀποφάσεων καί τό βαθύ αἴσθημα εὐθύνης τῶν πρωτεργατῶν των.

Ὁ παρών ἀγών εἶναι ξένος ἀπό τάς ἀντιθέσεις τῆς πάλης τῶν τάξεων. Καί δέν ταυτίζεται μέ τάς ἀναγκαίας ἀνα-

θεωρήσεις τῆς διαρθρώσεως τοῦ Κράτους κατά τά σύγχρονα δεδομένα τῆς ἰσορροπίας τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων καί τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Οὔτε ἡ πολιτειακή ἀνασύνταξις ἀποτελεῖ θέμα διατριβῆς του. Ταῦτα εἶναι τά ἱστορικά προβλήματα καί οἱ στόχοι τῆς μεταδικτατορικῆς ἀναγεννήσεως. Διά τό παρόν ὁ ἀγών πρέπει νά συγκεντρωθῆ ἀνατρεπτικῶς εἰς ἕνα μόνον στόχον. Τήν κατάλυσιν τῆς δικτατορίας καί τήν ἀποκατάστασιν τῆς Δημοκρατίας. Καί θά ἀρχίσωμεν, κατ' ἀδήριτον νόμον, ἀπό τήν γνώριμόν μας Δημοκρατίαν. Τήν ἀστικήν φιλελευθέραν. Ἐκεῖθεν διανοίγεται ἡ ἐπίπονος καί μακρά ὁδός πρός τήν πολιτικήν καί οἰκονομικήν Δημοκρατίαν τῆς νέας ἐποχῆς, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἰσότητος, τοῦ προγραμματισμοῦ, ἐντός τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἀναστροφή τακτικῆς θυσιάζει καί τάς δύο Δημοκρατίας. Καί παρατείνει τό καθεστώς τῆς δουλείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Συνέπεια: Ἡ ὥθησις τοῦ Ἔθνους πρός τήν ὀπισθοδρόμησιν, μέ μορφάς μεγαλυτέρας βιαιότητος.

Ὅσοι εὑρίσκονται εἰς τό ἐξωτερικόν καί ζοῦν τήν θαλπωρήν τῆς ἐλευθερίας δέον νά μή λησμονοῦν τάς δεινάς συνθήκας ὑπό τάς ὁποίας ζῶμεν ἡμεῖς ἐδῶ. Εἰς τό ἐξωτερικόν νά συγκροτηθοῦν αἱ ὑπάρχουσαι πολιτικαί δυνάμεις εἰς ἐνιαίαν ἐκπροσώπησιν. Καί ἐννοῶ τάς ἰδικάς μας τῆς ΕΚ καί τῆς ΕΡΕ, διότι ἄλλας δέν βλέπω, πλήν τῶν κομμουνιστῶν. Ἐξαιρετικαί περιστάσεις συγχωροῦν ἐξαιρετικάς συνεργασίας. Ἡ ἑνότης αὐτή θά ἔχη εὐμενεῖς ἐπιδράσεις εἰς τήν διεθνῆ κοινήν γνώμην καί τούς ὑπευθύνους διεθνεῖς πολιτικούς κύκλους. Συνεννόησις τοῦ Ἀνδρέα μέ Καραμανλῆ, καθωρισμένου πολιτικοῦ στόχου καί χρόνου, προβάλλει ὡς καλή ἀρχή καί θά εἶναι ὁ πόλος τῆς ἕλξεως δι' ὅλους τούς ἄλλους. Ἐπί πλέον θά προκύψη ἐνθάρρυνσις διά τό ἐξωτερικόν.

Εἰς τό ἔργον τῆς ἑνότητος τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος δέν δύναται καί δέν συγχωρεῖται νά ἀγνοηθῆ ὁ παράγων "βασιλεύς". Ἡ πάλη εἶναι σκληρά καί αἱ περιστάσεις δέν ἀποδέχονται τήν πολυτέλειαν τῆς ἀγνοίας του. Ἡ κατασκευή στερεᾶς γεφύρας καλοπίστου, εἰλικρινοῦς καί ἐποικοδομητικῆς συναντήσεως εἶναι ἔργον ἐθνικόν καί ἐπεῖγον. Διά τό παρόν καί τό μέλλον.

Ὁ ἀγών θά παραμείνη μακράν παντός ὑστεροβούλου ὑπολογισμοῦ, ἀποβλέποντος εἰς τόν μεταπελευθερωτικόν χρόνον. Καί δέν συνεισφέρουν εἰς τοῦτον συνθήματα ταξικῆς πάλης. Ὅπως καί ἡ πρόκλησις ὑπονοιῶν, τάσεων μονοπωλισμοῦ. Ἡ πολιτική ἐξουσία θά ἀνατεθῆ ἀπό τόν λαόν, κατά τήν ἐλευθέραν κρίσιν του, εἰς τό κόμμα πού θά προκρίνη. Ἡ ἐπί τούτου ἀπασχόλησις, ἐν πλήρει μάχῃ, ἀποτελεῖ προδοσίαν. Εἶναι τό ἱστορικόν ἔγκλημα τοῦ ΕΑΜ. Ἡ ξένη κατοχή ἦτο τό προπαγανδιστικόν ἔναυσμα. Ἀλλά ἡ κατάληψις τῆς Ἀρχῆς ἡ κυρία σκέψις καί δρᾶσις. Τό ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ὁ ἐμφύλιος πόλεμος. Εἰς τόν προκείμενον ἀγώνα κατά τῆς ἐσωτερικῆς κατοχῆς, θά ἦτο ἐθνική ἀναξιότης ἡ ἐπανάληψις τῆς ἱστορίας. Καί ἐκ παραλλήλου, ὀλέθριον γεγονός ἡ δικαίωσις τῆς δικτατορίας.

Ἡ Ἕνωσις Κέντρου ἔχει ἐγκαταλειφθῆ. Καί διαπορῶ διά τοῦτο. Ἡ διαπίστωσις ἀντιτίθεται πρός τά συμφωνηθέντα εἰς Καστρί, μόλις πρός τῆς ἀναχωρήσεως. Καί ἀφήνει κενήν περιεχομένου τήν δοθεῖσαν ἐξουσιοδότησιν. Ἀντ' αὐτοῦ ἱδρύθη τό ΠΑΚ. Ἀλλά οἱ πολιτικοί Ἀρχηγοί δέν προῖστανται συνωμοτικῶν ὀργανώσεων. Ἡγοῦνται τῶν λαῶν καί διεξάγουν ἐν ὀνόματί των πολιτικούς ἀγῶνας. Καί ὅταν ἔκτακτοι περιστάσεις ἀπαιτοῦν —ὅπως κατά τήν παροῦσαν φάσιν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος—τήν δρᾶσιν καί τοιαύτην, ἡ διεύθυνσίν των ἀνατίθεται εἰς ἄλλους. Εἶναι καθῆκον καί πολιτική ἀνάγκη ἡ φροντίς διά τήν ΕΚ. Ὀργάνωσις εἰς τό ἐσωτερικόν καί ἐξωτερικόν. Ἡ δημοκρατική βάσις εἶναι τό ἰσχυρότερον θεμέλιον διά τήν δομήν τῆς ὀργανώσεως καί τό κῦρος τῆς ἡγεσίας. Θά εἶναι λάθος, ἐάν, διά τήν συγκρότησιν τῶν συλλογικῶν ὀργάνων, ἐπικρατήσουν κριτήρια κλειστῶν ὁμάδων ἤ προτιμήσεων, μέ μέτρα ἐνδοκομματικάς τοποθετήσεις ἤ ταυτότητας ἰδεολογικῶν τάσεων. Ἡ ΕΚ ἐπέτυχεν εἰς τό δεύτερον ἥμισυ τοῦ αἰῶνος, διά νομιμόφρονος πολιτικῆς δράσεως, νά ἐπαναλάβη ἱστορικήν ἀνάτασιν τοῦ πρώτου ἡμίσεως. Ἤνωσε τάς μεγάλας, μεσαίας, μικροαστικάς καί ἀγροτικάς μάζας. Ὑπῆρξεν ἡ ἄνοδος τοῦ λαοῦ. Ἡ διατήρησις τῶν μαζῶν αὐτῶν εἰς ἕνα σταθερόν πολιτικόν σχηματισμόν ἀποτελεῖ ὑγείαν διά τήν Ἐθνικήν ζωήν καί ἐγγύησιν διά τήν κατοχύρωσιν τῆς Δημοκρατίας. Ἡ πορεία πρός τήν νέαν σύγχρονον μορφήν τῆς Ἐθνικῆς Κοινότητος θά εἶναι ἔργον τῆς λογικῆς τῆς ἱστορίας. Ἐάν πιστεύετε, ὅτι ἡ ΕΚ εἶναι γηραιόν πολιτικόν σχῆμα καί ἀφίεται εἰς τόν ἐν εἰρήνῃ καί ἀφανείᾳ θάνατον, διά νά ὑποκατασταθῆ μέ ἕτερον πολιτικόν φορέα, περισσότερον ταχύπορον πρός νέους ὁραματισμούς, τοῦτο θά ἀποδειχθῆ ὀδυνηρόν σφάλμα ἐν τῇ ἐκτιμήσει τῶν πολιτικῶν συνθηκῶν τοῦ τόπου μας. Τό νέον τοῦτο πολιτικόν δημιούργημα θά εἶναι βεβαίως πρωτότυπον ἔργον τοῦ ἱδρυτοῦ του. Ἀλλά ἡ θέσις πού θά καταλάβη εἰς τό πολιτικόν στερέωμα τῆς Ἑλλάδος θά εἶναι ἁπλῶς εἰς τά δεξιά τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος. Ἐκεῖ θά τό τοποθετήση, οὐχί ἡ πρόθεσις τῶν ἱδρυτῶν ἀλλά ἡ ἑλληνική πραγματικότης. Ὁ μέγιστος ὄγκος τῶν μαζῶν τῆς ΕΚ θά ἀποδιαχωρισθῆ. Καί θά μείνη αὕτη ἕνα ρωμαλέον σῶμα ἄνευ κεφαλῆς. Ἐκεῖνος πού θά εὑρεθῆ νά γίνη ἡ κεφαλή του θά εἶναι ὁ νέος πολιτικός ἡγέτης. Θά ἀνταποκρίνεται εἰς τάς προσδοκίας τοῦ λαοῦ καί θά ἐκφράζη τό αἴσθημά του. Ἐάν τοιοῦτος δέν θά ὑπάρξη, αἱ μᾶζαι αὐταί, ἀπορφανισμέναι, θά ἀπωλέσουν τήν συνοχήν των. Εἰς τήν κατάτμησίν των καί τήν ἐντεῦθεν ἔκλειψιν τῆς ἐπιβλητικῆς βουλεύσεώς των, θά ἀφήσουν περιδεές πολιτικόν κενόν. Ἐκεῖ θά εἰσβάλουν αἱ δυνάμεις τῶν ἄκρων, διά νά καταδυναστεύουν τόν ταλαίπωρον ἑλληνικόν λαόν. Ἰδού διατί εἶναι ἐθνική ἀνάγκη ἡ ἐπιβίωσις καί ἡ συμπαγής ἑνότης τῆς ΕΚ.

Εἶναι σφάλμα ἡ κατά τό παρόν ἀνακίνησις πολεμικῆς ἐπί θεμάτων πού ἀναρριπίζουν ἰδεολογικάς καί κομματικάς ἀντιθέσεις. Ἡ ἀναζωπύρωσις τῶν κομματικῶν ἀντιθέσεων τῆς προδικτατορικῆς ἐποχῆς μόνον ζημίας ἀπογράφει. Αἱ εὐθῦναι ἑνός ἑκάστου θά κριθοῦν ἀπό τήν ἱστορίαν. Διά τό παρόν ἡ θέσις των εἶναι εἰς τό ἀρχεῖον. Καί ὅταν ὁ ὁμαλός πολιτικός βίος θά χρειασθῆ, διά τόν δημιουργικόν διάλογον, τήν ἔρευναν καί τόν ἔλεγχον, θα ἀνακληθοῦν εἰς τό βῆμα, διά νά κρίνη καί ὁ Ἑλληνικός Λαός. Ὑπό τήν δικτατορίαν εἶναι τουλάχιστον ἀνωφελής, ὅσον καί ἄμοιρος ὑπευθυνότητος ἡ τοιαύτη ἐπιπόνησις. Τό χρέος τοῦ παρόντος εἶναι ἕνα καί μόνον. Ἡ ἐλευθερία τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

Ἡ ἱστορία, ἡ γεωγραφία καί τό καθεστώς τῆς διεθνοῦς ἰσορροπίας ἔχουν ἐντάξει τήν Ἑλλάδα εἰς τόν συνασπι-

σμόν τῆς Δύσεως. Τοῦτο εἶναι ἄθικτος πραγματικότης. Ἐνδεχομένη ἀποτροπή της θά προηγεῖτο ἀπό ἕναν παγκόσμιον πόλεμον. Καί ἀπό αὐτόν δέν γνωρίζομεν ποία Ἑλλάς θά ἐπέζη. Ὁ πολιτικός ρεαλισμός μᾶς δεικνύει τήν ἀκολουθητέαν ὁδόν. Ἄγει εἰς τάς καλάς σχέσεις μέ τήν Δύσιν. Θά πρέπει νά συνειδητοποιήσωμεν, ὅτι, ἐάν οἱ Ἀμερικανοί δυσπιστοῦν πρός ἡμᾶς, θά ὑποβαστάζουν εἰς τήν ἐξουσίαν οἱονδήποτε ὁλοκληρωτικόν καί ἀνελεύθερον καθεστώς πού τούς προσφέρει φερεγγυότητα καί ἀσφάλειαν. Τό νά ἐπιδιώκομεν νά διορθώσωμεν τήν ἀμερικανικήν σκέψιν καί νά ἐξυγιάνωμεν τά ἐσωτερικά των προβλήματα οὐδέν προσπορίζει. Καί κατά τό αὐτό δέν ὠφελοῦν τά βέλη κατά τοῦ ΝΑΤΟ. Ἀντί τούτων, νά ἐπιτύχωμεν νά πείσωμεν τούς Δυτικούς, ὅτι ἡ ἐνάλλαξις τῆς Δικτατορίας εἰς τήν χώραν μας δέν εἶναι ὁ κομμουνισμός. Καί ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα σταθερώτερα στηρίγματα τῆς Ἀτλαντικῆς Συμμαχίας καί ἐκ πολιτικῆς γραμμῆς καί ἐξ ἐθνικῆς σκέψεως καί ἐκ πολιτικοῦ κοινωνικοῦ προγράμματος. Ἀλλά καί διότι ὄπισθεν ἡμῶν ὑπάρχει ἡ συναίνεσις ἑνός ἐλευθέρου λαοῦ, τόν ὁποῖον ἡμεῖς ἐκπροσωποῦμεν.

Ἡ δικτατορία εἶναι διά τήν χώραν ἕνα στυγνόν καθεστώς. Ἀλλά γεγονός καί κατάστασις. Ἡ εὐθύνη της βαρύνει πολλούς καί πρωτίστως ἐκείνους πού ἐστασίασαν κατά τῆς νομιμότητος καί τῆς λαϊκῆς ἐξουσίας. Ἀλλά δέν βλάπτει καί ἡ αὐτοκριτική, διά τήν ἀνεύρεσιν καί ἰδίων λαθῶν. Ἡ ἐντόπισις τοιούτων ὠφελεῖ καθ' ὅ μέτρον ἠμπορεῖ νά συντελέση εἰς τήν ἀποτροπήν νέων. Κατά τήν διεξαγωγήν τοῦ παρόντος ἀγῶνος νέα λάθη θά διαπράττωνται, ἐάν δέν γίνη ἀποδεκτή ἡ θέλησις καί ἀπόφασις ἀποφυγῆς πάσης πράξεως καί ὁ παραμερισμός παντός στοιχείου πού παρακωλύουν ἕνα ἀποτελεσματικόν ἀγώνα τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων. Ἡ γραμμή τοῦ ἀγῶνος εἶναι: Ἐπίμονος, ἀσυνθηκολόγητος πάλη κατά τῆς Δικτατορίας. Θάρρος, σύνεσις, πολιτικός ρεαλισμός, οἱ συνοδοί σύμβουλοι»[87].

Γιά τή σύνταξη καί τό περιεχόμενο τῆς «πολιτικῆς διαθήκης» τοῦ Γ. Παπανδρέου, ὁ Γ. Κουρᾶτος ἔγραψε στόν Κ. Καραμανλῆ:

«Κατά τά τέλη τοῦ 1968 καί κατά τό διάστημα πού ὁ Γεώργιος Παπανδρέου διέμενε στό Καστρί καί τοῦ εἶχε βέβαια ἀπαγορευθεῖ ὁποιαδήποτε πολιτική δραστηριότητα, ὑπαγόρευσε στήν ἀναδεξιμιά του κ. Ὕβα Τουτουντζῆ, τό γένος Ξηράκη, ἕνα πολιτικό κείμενο πού, ὅπως εἶπε, ἦταν οἱ σκέψεις του γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς δικτατορίας καί ταυτόχρονα τῆς ἐζήτησε νά μεταβιβάση τό κείμενο σ' ἐμένα, πού βρισκόμουν στήν Ἰταλία, ὅπου καί ἐνεργοῦσα ὡς πολιτικός ἐκπρόσωπός του στό ἐξωτερικό.

Παράλληλα μοῦ ζητοῦσε νά γνωστοποιήσω στόν γιό του Ἀνδρέα αὐτό τό κείμενο καί νά προσπαθήσω νά πραγματοποιηθοῦν οἱ σκέψεις του, ὅπως εἶχαν ἐκτεθεῖ στό κείμενο πού θά μοῦ παρεδίδετο.

Πράγματι ἡ κ. Ὕβα Τουτουντζῆ κατόρθωσε νά βγάλη τό χειρόγραφό της ἀπό τό Καστρί καί μοῦ τό παρέδωσε στήν Ἰταλία.

Ὅταν ἔλαβα τό παραπάνω χειρόγραφο, τό δακτυλογράφησα καί τό ἔστειλα πίσω στήν Ἑλλάδα, στόν κ. Κώστα Παπαναστασίου, πρώην Γενικό Διευθυντή τῆς Ἑνώσεως Κέντρου καί ἀνηψιό τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαναστασίου, πού εἶχε στενή ἐπαφή μέ τόν Γ. Παπανδρέου, γιά νά τοῦ τό δείξη καί νά βεβαιωθῆ, ὅτι ἡ σημασία τοῦ κειμένου ἦτο πολύ σοβαρή, ὅτι δέν ὑπῆρχε καμμιά παράλειψη καί εἶχε γραφτεῖ ὅπως τό εἶχε ὑπαγορεύσει ὁ Γ. Παπανδρέου.

Ὁ Κώστας Παπαναστασίου ἐπῆγε μέ τό δακτυλογραφημένο κείμενο στό Καστρί καί ἔλαβε τή διαβεβαίωση τοῦ Γ. Παπανδρέου ὅτι τό κείμενο ἦταν ὅπως τό εἶχε ὁ ἴδιος ὑπαγορεύσει καί τοῦ ζήτησε νά μοῦ τό στείλη πίσω, καί νά μοῦ πῆ νά συναντηθῶ τό ταχύτερο δυνατόν μέ τόν γιό του Ἀνδρέα, γιά νά τοῦ τό καταστήσω γνωστό.

Ὅταν ὁ κ. Ἀνδρέας Παπανδρέου ἦταν στό Στρασβοῦργο, σέ συνάντησή μας, τοῦ παρέδωσα τό κείμενο μέ τίς πολιτικές θέσεις τοῦ πατέρα του παρουσία τοῦ κ. Θανάση Μινέικου καί τῆς κ. Μαρίας Μπέκετ.

Ὅταν διαβαζόταν τό κείμενο ὁ κ. Ἀνδρέας Παπανδρέου, δύο φορές ἔκανε τήν παρατήρηση, "προχωρεῖ πολύ ὁ πρόεδρος". Τελικά ὅμως ἀπεδέχθη, ὅτι βασικά ἡ πολιτική δραστηριότητα τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων, θά ἔπρεπε νά κινηθῆ πάνω σ' αὐτές τίς γραμμές.

Ἀφοῦ τελείωσε ἡ ἀνάγνωση, ἐπρότεινα ὅτι τό κείμενο αὐτό θά ἔπρεπε νά γνωστοποιηθῆ στόν κ. Κωνσταντῖνο Καραμανλῆ καί στήν πρότασή μου αὐτή ὁ κ. Ἀνδρέας Παπανδρέου δέν ἔφερε καμμία ἀντίρρηση.

Μετά ἀπό λίγες μέρες διεβίβασα τό κείμενο στόν κ. Πρόεδρο στό Παρίσι, μαζί μέ συνοδευτική ἐπιστολή μου»[88].

25 ΜΑΡΤΙΟΥ 1969

Ὁ Γιῶργος Σεφέρης δίνει στή δημοσιότητα δήλωση, στό κύριο μέρος τῆς ὁποίας ἀναφέρονται τά ἀκόλουθα:

«Κλείνουν δύο χρόνια πού μᾶς ἔχει ἐπιβληθεῖ ἕνα καθεστώς ὅλως διόλου ἀντίθετο μέ τά ἰδεώδη γιά τά ὁποῖα πολέμησε ὁ κόσμος μας καί τόσο περίλαμπρα ὁ λαός μας, στόν τελευταῖο παγκόσμιο πόλεμο.

Εἶναι μιά κατάσταση ὑποχρεωτικῆς νάρκης, ὅπου, ὅσες πνευματικές ἀξίες κατορθώσαμε νά κρατήσουμε ζωντανές, μέ πόνους καί κόπους, πᾶνε κι αὐτές νά καταποντισθοῦν μέσα στά ἐλώδη στεκάμενα νερά. Δέ θά μοῦ ἦταν δύσκολο νά καταλάβω πῶς τέτοιες ζημιές δέ λογαριάζουν πάρα πολύ γιά ὁρισμένους ἀνθρώπους. Δυστυχῶς δέν πρόκειται μόνο γι' αὐτόν τόν κίνδυνο.

Ὅλοι πιά τό διδάχτηκαν καί τό ξέρουν πώς στίς δικτατορικές καταστάσεις, ἡ ἀρχή μπορεῖ νά μοιάζει εὔκολη, ὅμως ἡ τραγωδία περιμένει, ἀναπότρεπτη, στό τέλος. Τό δρᾶμα αὐτοῦ τοῦ τέλους μᾶς βασανίζει, συνειδητά ἤ ἀσυνείδητα ὅπως στούς παμπάλαιους χορούς τοῦ Αἰσχύλου. Ὅσο μένει ἡ ἀνωμαλία, τόσο προχωρεῖ τό κακό.

Εἶμαι ἕνας ἄνθρωπος χωρίς κανένα ἀπολύτως πολιτικό δεσμό, καί, μπορῶ νά τό πῶ, μιλῶ χωρίς φόβο καί χωρίς πάθος. Βλέπω μπροστά μου τόν γκρεμό ὅπου μᾶς ὁδηγεῖ ἡ καταπίεση πού κάλυψε τόν τόπο. Αὐτή ἡ ἀνωμαλία πρέπει νά σταματήση. Εἶναι Ἐθνική ἐπιταγή.

Τώρα ξαναγυρίζω στή σιωπή μου. Παρακαλῶ τό Θεό νά μή μέ φέρη ἄλλη φορά σέ παρόμοια ἀνάγκη νά ξαναμιλήσω».

Ἡ δήλωση τοῦ πρώτου Ἕλληνα πού εἶχε τιμη-

θεῖ μέ τό βραβεῖο Νόμπελ γιά τή λογοτεχνία θά μεταδοθεῖ ἀπό τό BBC καί θά προβληθεῖ ἀπό ὅλα τά ὄργανα τοῦ διεθνοῦς τύπου. Παράλληλα, στό ἐσωτερικό τῆς χώρας, θά ἐνθαρρύνει τήν ἀντίδραση ἐκπροσώπων τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ὅπως θά φανεῖ μέ τή συλλογική διαμαρτυρία ὁμάδας νέων συγγραφέων κατά τῆς λογοκρισίας, λίγες ἑβδομάδες ἀργότερα.

3 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1969

Κηδεύεται στήν Οὐάσιγκτων ὁ Ντουάιτ Ἀιζενχάουερ. Προκειμένου νά παραστοῦν στήν τελετή συνέρρευσε στήν ἀμερικανική πρωτεύουσα ἐντυπωσιακός ἀριθμός ἀπό ἀρχηγούς Κρατῶν καί κορυφαῖες προσωπικότητες τῆς διεθνοῦς ζωῆς. Ἡ ἴδια ἡ ἀμερικανική Κυβέρνηση προσκάλεσε ἐπίσημα τόν βασιλέα Κωνσταντῖνο, ἐνῶ τήν ἑλληνική Κυβέρνηση ἀντιπροσώπευσε ὁ ἀντιπρόεδρος, Στ. Παττακός.

Τό γεγονός ὅτι ἡ κηδεία τοῦ πρώην Ἀμερικανοῦ προέδρου συνέπεσε χρονικά μέ τή σύγκληση τῆς Διασκέψεως κορυφῆς τοῦ NATO, στήν ἴδια τήν Οὐάσιγκτων, θεωρήθηκε πρόσφορο γιά τήν ἀνάληψη παράλληλης ἐνέργειας ἀπό τό βασιλέα καί τά πολιτικά κόμματα πρός τήν κατεύθυνση τῆς ἀμερικανικῆς, καθώς καί τῶν ἄλλων Κυβερνήσεων τῶν χωρῶν-μελῶν τῆς Ἀτλαντικῆς Συμμαχίας. Ὡς κοινό σημεῖο μεταξύ τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν μερίδων τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς χώρας, εἶχε κριθεῖ δυνατό νά προβληθεῖ ἡ σύμπτωση γιά τήν προώθηση τῆς «λύσεως Καραμανλῆ». Τελικά ὅμως, παρά τή συμφωνία πού εἶχε ἀρχικά διαφανεῖ, δέν ἐπιτεύχθηκε ἡ διαμόρφωση ἐνιαίας προτάσεως μέ ἀποτέλεσμα νά ναυαγήσει ἡ ὅλη προσπάθεια.

Τό ἱστορικό τῆς ὑποθέσεως καταγράφει ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς, σέ μεταγενέστερα ὑπαγορευμένο σημείωμά του:

«Τήν ἄνοιξιν τοῦ 1969 ὑφιστάμην καί πάλιν τήν πίεσιν τόσον τοῦ βασιλέως ὅσον καί τοῦ πολιτικοῦ κόσμου νά ἀναλάβω τήν ἡγεσίαν τοῦ ἀγῶνος κατά τῆς δικτατορίας. Τά ἐπιχειρήματά των ἦτο ὅτι τόσον οἱ Ἀμερικανοί ὅσον καί ἡ κοινή γνώμη ἐν Ἑλλάδι ἦσαν διστακτικοί διότι ἐφοβοῦντο μήπως μετά τήν ἀπομάκρυνσιν τῆς Χούντας ἐπεκράτει χάος ἐν Ἑλλάδι. Καί προσέθεταν ὅτι αὐτό τοσοῦτον μᾶλλον ἦτο πιθανόν καθ' ὅσον ὁ Καραμανλῆς, ὁ ὁποῖος θά ἀπετέλει ἐγγύησιν, ἀρνεῖται νά ἐπανέλθη εἰς τήν πολιτικήν.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς ἤρχισε νά καλλιεργεῖται, ἀλλά καί νά δημιουργεῖται, ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἡ ἀποκατάστασις τῆς ὁμαλότητος ἐν Ἑλλάδι ἐξηρτᾶτο πλέον ἀπό τήν στάσιν τήν ἰδικήν μου. Αὐτό ὅμως ὅσον καί ἄν δέν ἦτο ἀληθές, μοῦ δημιουργοῦσε ἕνα τεράστιο ἠθικό πρόβλημα καί μέ βασάνιζε ψυχικῶς.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς εὑρέθην εἰς τήν ἀνάγκην νά διαμηνύσω καί στόν βασιλέα καί εἰς τά ἐν Ἑλλάδι κόμματα, ὅτι δέν θά εἶχα ἀντίρρησιν νά κάνουν χρῆσιν τοῦ ὀνόματός μου γιά τήν μεταβατικήν Κυβέρνησιν πού θά διεδέχετο τήν Χούντα. Διά τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐσκέφθην ὅτι ἤ θά ἐκινητοποιοῦντο αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι, αἵτινες ἠδύναντο νά ἐπιβάλουν τήν ἀλλαγήν, ἤ θά ἀδρανοῦσαν, ὁπότε θά ἀπηλλασσόμην τῆς κατηγορίας ὅτι ἐξ αἰτίας μου παρετείνετο ἡ ἀνωμαλία ἐν Ἑλλάδι.

Καί πράγματι, μετά τινα χρόνον ἐδόθη ἡ εὐκαιρία τῆς ἀξιοποιήσεως τῆς προσφορᾶς μου. Τόν Ἀπρίλιον τοῦ 1969 συνήρχετο ἡ διάσκεψις τοῦ NATO εἰς τήν Οὐάσιγκτων, ἡ ὁποία συνέπεσε μέ τόν θάνατον τοῦ Ἀϊζενχάουερ. Ὁ βασιλεύς, παρά τήν ἀπροθυμίαν τῆς ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως νά τόν δεχθῆ ὡς ἐκπρόσωπον τῆς Ἑλλάδος εἰς τήν κηδείαν τοῦ πρώην προέδρου, μετέβη εἰς τήν Οὐάσιγκτων μέ τήν πρόθεσιν νά συζητήση τό Ἑλληνικόν θέμα μέ τούς ὑπευθύνους καί νά τούς βεβαιώση ὅτι ὑπάρχει ἤδη ἀσφαλής λύσις τοῦ προβλήματος. Συγχρόνως ὑπεδείχθη εἰς τά ἐν Ἑλλάδι κόμματα νά προβοῦν ὑπό τό αὐτό πνεῦμα εἰς κοινήν δήλωσιν, κοινοποιουμένην καί εἰς τόν Γεν. Γραμματέαν τοῦ NATO. Σχετική ὅμως προσπάθεια ἀναληφθεῖσα καί ἀπό τόν κ. Κανελλόπουλον ἐναυάγησεν συνεπείᾳ ὑπαναχωρήσεως τῆς ΕΚ, ἡ ὁποία ἐν τούτοις ἐπιμόνως εἶχε ζητήσει τήν συγκατάθεσίν μου γιά νά γίνη χρῆσις τοῦ ὀνόματός μου. Ὑπό τάς συνθήκας ὅμως αὐτάς ὁ βασιλεύς εὑρέθη ἔκθετος, ἐφόσον εἶχε βεβαιώσει ὅτι ὅλος ὁ πολιτικός κόσμος ἦτο σύμφωνος ἐπί τῆς λύσεως Καραμανλῆ. Ὅπως εὑρέθησαν ἐν ἀμηχανίᾳ καί ὡρισμέναι Κυβερνήσεις αἱ ὁποῖαι εἶχαν τήν πρόθεσιν νά φέρουν τό θέμα εἰς τήν διάσκεψιν τοῦ NATO.

Ἐγνώριζα βέβαια ὅτι τά κόμματα ἐν Ἑλλάδι ἔπαυσαν οὐσιαστικῶς νά ὑπάρχουν, ἔκρινα ὅμως ὅτι ὤφειλα νά τούς διευκολύνω. Νά λάβουν μίαν ἐποικοδομητικήν θέσιν ἐπί τοῦ προβλήματος τῆς χώρας, χωρίς βέβαια νά ἔχω τήν πρόθεσιν νά δεσμευθῶ προσωπικῶς ἀπέναντί των.

Πάντως, ἐνοχληθείς ἀπό τήν συμπεριφοράν των τούς διεμήνυσα νά μήν ἀσχολοῦνται στό μέλλον μαζί μου δεδομένου ὅτι ἡ προσφορά μου ἔπαυσε νά ἰσχύη»[89].

Τό μήνυμα πού διεβίβασε ὁ Κ. Καραμανλῆς, μέσω πρωταρχικά τοῦ Π. Κανελλόπουλου, στίς 16 Ἀπριλίου, περιελάμβανε τά ἀκόλουθα:

«Ὅπως γνωρίζετε ἤμουν πάντοτε ἀπρόθυμος νά ἐπανέλθω εἰς τήν ἐνεργόν πολιτικήν καί πολλῷ μᾶλλον νά δεχθῶ τήν συνεργασίαν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον μέ ἐκακοποίησαν ἀλλά καί ὠδήγησαν τόν τόπον εἰς τήν σημερινήν του περιπέτειαν. Παρά ταῦτα διά νά διευκολύνω τόν τόπον ἀλλά καί αὐτούς τούς ἴδιους ἐπέτρεψα ὅπως χρησιμοποιηθῆ τό ὄνομά

μου. Τό ἀποτέλεσμα τό γνωρίζετε ἐσεῖς καλύτερα ἀπό μένα. Μέ τή συμπεριφορά τους οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Κέντρου ὄχι μόνον ἔγιναν ἀφορμή νά ἀπωλέση ὁ τόπος μίαν εὐκαιρίαν, ἀλλά εἰς τάς παλαιάς των ἐναντίον μου ὕβρεις προσέθεσαν καί νέαν. Δέν ἐσκέφθησαν κἄν ὅτι ἡ συγκατάθεσίς μου τούς προσέφερε τήν ἀξιοπρεπῆ εὐκαιρίαν νά ἀποκατασταθοῦν ἠθικῶς ἀπέναντι ἐμοῦ καί τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Ὅπως μέ ἐβεβαίωσεν ὁ βασιλεύς, ὅταν εὑρισκόμενος εἰς τήν Ἀμερικήν ἀνεκοίνωσε εἰς τούς συνομιλητάς του ὅτι θά ἤμουν πρόθυμος νά βοηθήσω εἰς τήν λύσιν τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος, οὗτοι ἐξεδήλωσαν τήν ἱκανοποίησίν των καί ἐδήλωσαν ὅτι θά διευκολύνοντο εἰς τάς πρωτοβουλίας των, ἐάν ἡ σχετική πρότασις προήρχετο ἐξ Ἑλλάδος.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς παρακαλῶ ὅπως θεωρηθῆ ὡς μή ὑφισταμένη ἡ συγκατάθεσίς μου καί τερματισθῆ πᾶσα συζήτησις ἐπ' αὐτοῦ.

Τούτου δοθέντος θά ἔπρεπε νά ὀργανώσετε τόν ἀγώνα σας κατά τῆς δικτατορίας χωρίς νά τόν συνδέσετε καθ' οἱονδήποτε τρόπον μέ τό πρόσωπό μου. Ὁ ἴδιος, καίτοι ἀπέχων τῆς πολιτικῆς, δέν θά παραλείψω νά βοηθήσω τόν τόπον, ἐάν κάποια στιγμή κρίνω ὅτι ἡ παρέμβασίς μου θά εἶναι ἀποτελεσματική»[90].

Ἤδη, ἐξάλλου, μόλις διαφάνηκε τό ναυάγιο γιά τή διατύπωση ἐνιαίας προτάσεως, εἶχε διαμηνύσει σέ ἐμπιστευτική ἐπιστολή του πρός τόν Ν. Μομφερᾶτο:

«Ἐξεπλάγην καί ἠνωχλήθην βέβαια ἀπό τήν ἐξέλιξιν τῆς γνωστῆς ὑποθέσεως.

Νομίζω ὅτι θά καταλαβαίνης καλύτερα τώρα τήν ἀπροθυμίαν πού εἶχα δι' οἱανδήποτε ἐπαφήν μ' ἕναν κόσμον ἀδιόρθωτον, ὁ ὁποῖος ὡδήγησε τήν χώραν στόν σημερινό της κατάντημα καί ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου ἐγκατέλειψα τήν πολιτικήν.

Ἐλπίζω νά πῆρες τό μήνυμα πού σοῦ ἔστειλα μέ τόν Ἀλέκο. Παράκλησίς μου εἶναι ὄχι μόνον νά θέσης τέρμα εἰς τήν ἐν λόγῳ συζήτησιν, ἀλλά καί νά ἀποκρούσης τήν ἐπανάληψίν της ὑπό οἱανδήποτε μορφήν. Διότι κινδυνεύω νά ἐκτεθῶ, ἐάν δέν ἐξετέθην ἤδη ἐξ αἰτίας τῆς συμπεριφορᾶς τῶν συνομιλητῶν σου.

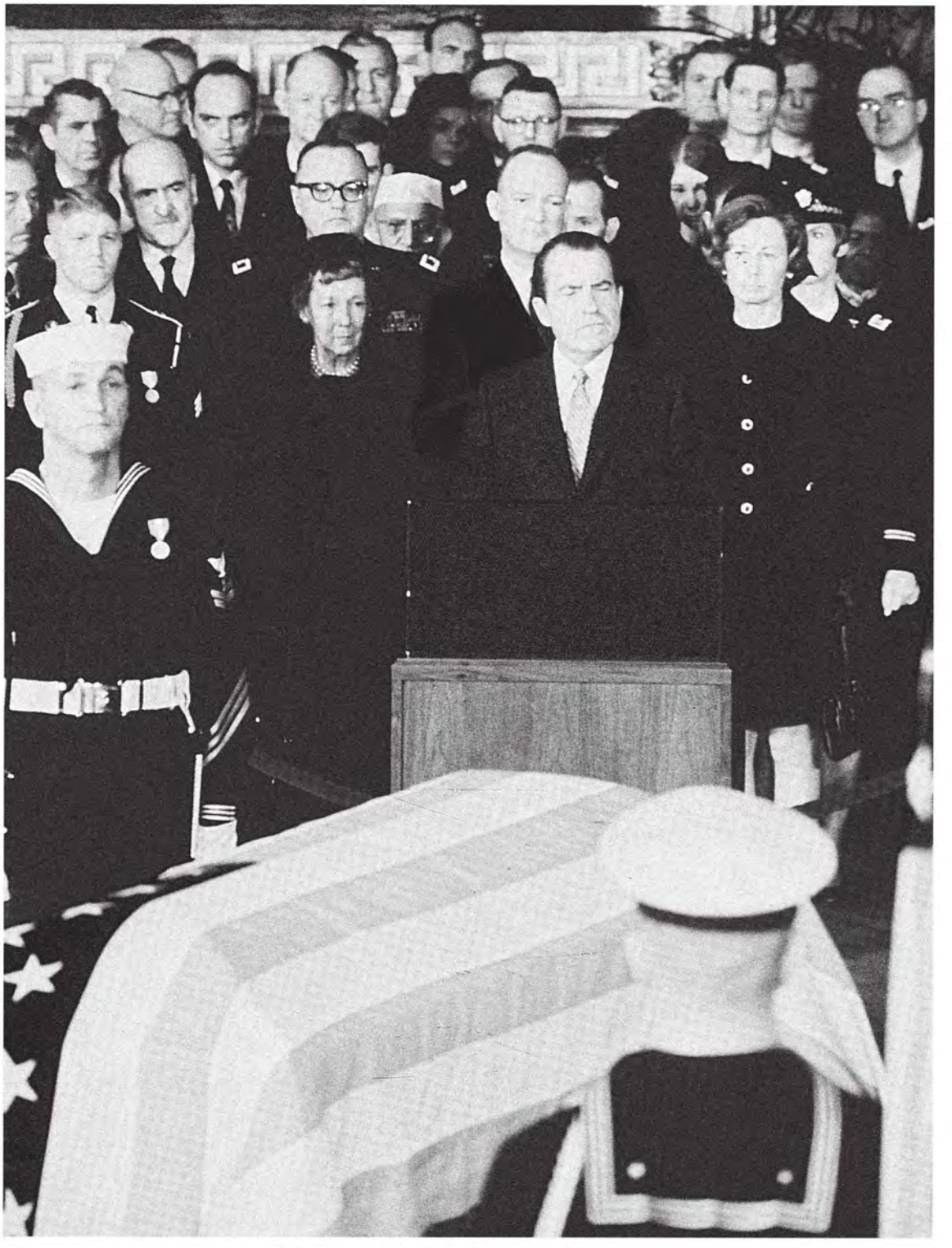
Νομίζω ὅτι ἀπό μωρίαν ἄν ὄχι ἀπό δόλον ἔχασαν ἄλλη μίαν εὐκαιρίαν πού τούς προσέφερα, ὅπως ἔχασαν καί τήν εὐκαιρίαν τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1967. Διότι ἐάν εἶχαν κάνει αὐτό πού συμφωνήσαμε, θά ἠμποροῦσε νά ἀξιοποιηθῆ ἀποτελεσματικῶς καί ἀπό τόν εὑρισκόμενον εἰς τήν Ἀμερικήν βασιλέα καί κατά τήν ἐπικειμένην διάσκεψιν τοῦ ΝΑΤΟ.

Ὕστερα ἀπό ὅλα αὐτά καταλαβαίνεις πόσον δύσκολος εἶναι ὁ ρόλος διά τόν ὁποῖον μέ προορίζουν οἱ Ἕλληνες, ὁ καθένας βέβαια κατά τόν τρόπον του.

Ὁ Κικέρων κάποτε εἶπε ὅτι "ὑπάρχουν στιγμές στήν ἱστορία πού εἶναι ἐχθρικές πρός τήν λογική καί τήν ἀρετή καί αἱ ὁποῖαι καταδικάζουν εἰς ἀποτυχίαν καί τίς πιό ἔντιμες καί λογικές πρωτοβουλίες". Μιά τέτοια στιγμή φαίνεται νά ζῆ καί ἡ χώρα μας. Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι δέν θά εἶναι μακρᾶς διαρκείας»[91].

Ἂν ἐπιζητηθεῖ ἡ εὐρύτερη ἐπισκόπηση τῆς ἀπόπειρας γιά τή διαμόρφωση ἐνιαίου μετώπου μεταξύ τῶν δύο εὐρύτερων κομματικῶν σχηματισμῶν τῆς προδικτατορικῆς περιόδου ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Κ. Καραμανλῆ, θά ἦταν δυνατό νά ἐπισημανθεῖ ὅτι, ἀπό τούς πρώτους μῆνες τῆς δικτατορίας, πρίν ἀπό τό θάνατο ἀκόμη τοῦ Γ. Παπανδρέου, ἡ ἰδέα αὐτή ἔτεινε νά κερδίσει σημαντικό ἔδαφος καί στόν κυρίως χῶρο τῆς ΕΚ[92]. Μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου, πράγματι, γινόταν ὁλοένα καί περισσότερο συνειδητή ἡ ἀνάγκη τῆς ἑνότητας τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ὑπό τήν ἡγεσία προσωπικότητας ἱκανῆς νά ἐμπνεύσει ἐμπιστοσύνη στούς ἰθύνοντες καί τήν κοινή γνώμη τῆς Δύσεως καί νά τούς ἐνθαρρύνει στήν ἀνάληψη θετικῆς πρωτοβουλίας. Ἰδιαίτερα χαρακτηριστική ἦταν, ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, ἡ ἔκκληση τοῦ στρατηγοῦ Ε.Δ. Ὀρέστη Βιδάλλη ἀπό τήν Οὐάσιγκτων —ὅπου εἶχε ἐγκατασταθεῖ μετά ἀπό πρόσκληση τοῦ ἄλλοτε ἀρχιστρατήγου Νόρσταντ— «πρός συνεργασία καί δημοσία ἐκδήλωση τῆς συμφωνίας τῶν δύο μεγάλων κομμάτων» μέ τή συμπαράσταση τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Ἡ ἐπίτευξη τῆς συμφωνίας αὐτῆς θά ἐπιδροῦσε ἀποφασιστικά —σύμφωνα μέ σοβαρές πληροφορίες καί διαπιστώσεις τοῦ στρατηγοῦ— στή θετική διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς τῆς νέας Κυβερνήσεως Νίξον· ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ ματαίωση ἤ καθυστέρησή της θά προκαλοῦσε «μελαγχολικάς σκέψεις» καί θά ἐξωθοῦσε πιθανῶς τούς Ἀμερικανούς νά προχωρήσουν «εἰς τήν ὑπόδειξιν πρός τούς ἐν Ἑλλάδι κρατοῦντας "νόθων λύσεων", δηλαδή τήν συνεργασίαν των μέ μεμονωμένα πρόσωπα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, τά ὁποῖα θά ἐδέχοντο τυχόν νά παίξουν τό κακό αὐτό παιχνίδι...»[93].

Μετά καί τήν ἐπίτευξη ἐντούτοις τῆς κατ' ἀρχήν θετικῆς ἀνταποκρίσεως ἀπό τήν πλευρά τῆς ΕΚ, ἔμελλε νά παρεμβληθεῖ ἀνασταλτικά ἡ ἐκδήλωση ἀνταγωνιστικῶν τάσεων μεταξύ κορυφαίων παραγόντων τοῦ κόμματος, καθώς καί ἡ ἔμμονη ἀνησυχία νά μήν ὑπερκεραστοῦν τελικά ἀπό τόν Α. Παπανδρέου. Ἐκ τῶν πραγμάτων, ἐξάλλου, ἀνέκυπτε καί τό ἐρώτημα ἄν ἦταν πράγματι δυνατή ἡ συμπαράταξη, στό ἐπιζητούμενο σχῆμα γενικότερης συνεργασίας, τοῦ Α. Παπανδρέου, χωρίς νά συνεπιφέρει τή συνεργασία μέ τήν ἄκρα ἀριστερά καί, κυρίως, χωρίς νά προκαλέσει σύγχυση καί τελικά νά ἀποθαρρύνει τούς παράγοντες ἐκείνους —στό ἐσωτερικό τῆς χώρας καί στό ἐξωτερικό— στή συμπαράσταση τῶν ὁποίων βασιζόταν σέ μεγάλο βαθμό ἡ προσπάθεια

Ἀπό τήν κηδεία τοῦ Ντουάιτ Ἀιζενχάουερ.

γιά τήν ἀνατροπή τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος. Πέρα ἀπό ὅλα αὐτά, ἡ ἐνιαία ἐμφάνιση τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, δυσχεραινόταν καί ἀπό τήν ἐπίμονη ἄρνηση τῶν ἐκπροσώπων τῆς ΕΚ νά δεχτοῦν τή συμμετοχή τῶν ἀποσχισμένων στελεχῶν τοῦ κόμματος μετά τήν κρίση τοῦ 1965· μόλις ἀνεκτή γινόταν ἡ ἀναφορά, σέ ὁρισμένες κοινές ἐκδηλώσεις, τοῦ ὀνόματος τοῦ Δ. Παπασπύρου, τελευταίου προέδρου τῆς Βουλῆς.

Ἡ ἀντίδραση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἔμελλε, προσωρινά τουλάχιστο, νά ἀναστείλει τή συζήτηση μέ ἀντικείμενο τήν ἑνοποίηση τῶν πολιτικῶν δυνάμεων τῆς ΕΡΕ καί τοῦ Κέντρου ὑπό τήν ἡγεσία του. Οἱ προσπάθειες ὅμως γιά τή συνεργασία τῶν δύο κομμάτων δέν διακόπηκαν καθολικά. Ὁ Π. Κανελλόπουλος, μάλιστα, ἐνέτεινε τίς σχετικές συνεννοήσεις του μέ τά ἰθύνοντα στελέχη τῆς ΕΚ. Σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, στίς 6 Αὐγούστου, ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου ἀναφερόταν σέ «σχέδιον πρωτοκόλλου» τοῦ Ι. Ζίγδη γιά τή συνεργασία τῶν δύο κομμάτων καί στίς ἀντιδράσεις τοῦ Π. Κανελλοπούλου.

«Προσωπικῶς δέν μέ ἐνθουσιάζει τό κείμενον, ἐφ' ὅσον δέν περιλαμβάνει σαφῆ πρόσκλησίν Σας. Καί τοῦτο ἐτόνισα προχθές εἰς τόν κ. Κανελλόπουλον, ὑπενθυμίζων ὅτι ὁ ἴδιος, μετά τήν ἄρνησιν Μπακοπούλου κ.λ.π., μᾶς εἶχε διαβεβαιώσει ὅτι καί εἰς τό μέλλον δέν θά δεχθῆ συζήτησιν ἐπί κειμένου μή διατρανοῦντος τήν ἐμπιστοσύνην εἰς τό πρόσωπόν Σας. Διότι μόνον ἔτσι θά ἔχη ἡ ἑνότης ἀπήχησιν εἰς τήν λαϊκήν ψυχήν καί δέν θά διατρέξη τόν κίνδυνον νά ἐμφανισθῆ ὡς μία ἕνωσις διϊσταμένων καί συμπλεκομένων εἰς τό παρελθόν προσώπων, ἐπιδιωκόντων διά τῆς "ἑνώσεως" νά πείσουν ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νά κυβερνήσουν, ἐνῶ ἔχουν δώσει ἀποδείξεις περί τοῦ ἐναντίου».

Καί ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου κατέληγε:

«Εἰς τήν ὑπόμνησιν τῆς ἰδικῆς του ἐμφαντικῆς εἰς τό παρελθόν δηλώσεως, ὅτι οἱ Κεντρῶοι θά ὑποχρεωθοῦν ἀπό τήν ἀνάγκην τῶν πραγμάτων νά ὑπογράψουν τήν κοινήν δήλωσιν μέ τό ἀπαιτούμενον περιεχόμενον, προσγειούμενοι εἰς τήν πραγματικότητα ὅταν θά ἔχουν παρέλθει αἱ ἐντυπώσεις ἀπό τάς δηλώσεις Νένι κ.λ.π., μοῦ ἀπήντησεν ὅτι αὐτά ἀνταπεκρίναντο εἰς τάς τότε περιστάσεις, πλήν ἡ κατάστασις ἐπείγει, οἱ "ξένοι" θέλουν τήν ἑνότητα καί πρέπει νά γίνη ὅ,τι εἶναι δυνατόν, ἀφοῦ οἱ Κεντρῶοι δέν παραμερίζουν τάς ἀντιδράσεις των»[94].

Λίγες ἡμέρες μετά τή σχετική συζήτηση, ὁ Π. Κανελλόπουλος ἀνέγνωσε στόν Κ. Παπακωνσταντίνου τήν ἐπιστολή πού εἶχε ἤδη λάβει ἀπό τόν Κ. Καραμανλῆ καί ἑρμήνευσε, στή συνέχεια, τό περιεχόμενό της: ὁ ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ ἀπαγόρευε, στό ἑξῆς, τή χρησιμοποίηση τοῦ ὀνόματός του. Μέ τόν τρόπο αὐτό σύμφωνα καί πρός τό συμπέρασμα τοῦ Κ. Παπακωνσταντίνου, διευκολυνόταν ἡ σύναψη ἑνός πρωτοκόλλου μεταξύ ΕΡΕ καί ΕΚ, αἰσθητά ὅμως ὑποβαθμισμένου[95]. Μέ τήν παραπάνω ἀντίληψη τοῦ Π. Κανελλόπουλου συνεχόταν καί ἡ ἐμφάνισή του ἀπό κοινοῦ μέ τόν Γ. Μαῦρο στήν αὐστριακή τηλεόραση, στίς 2 Ἰουλίου 1969, ὡς ἡγετικῶν ἐκπροσώπων τῶν δύο μεγάλων κομμάτων στήν τελευταία Βουλή[96]. Μέ τήν πάροδο ἐντούτοις τοῦ χρόνου ἀποδεικνυόταν ἀδύνατη ἡ σύμπτωση τῶν ἀπόψεων γιά τή συνεργασία ἀκόμη καί σ' αὐτό τό ἐπίπεδο. Ἡ ἐξακολουθητική σύγχυση καί ὁ ἀδιάπτωτος ἀνταγωνισμός μεταξύ τῶν στελεχῶν τοῦ Κέντρου δέν ἐπέτρεπε τή λήψη ὁποιασδήποτε γενναίας ἀποφάσεως.

4 ΜΑΪΟΥ 1969

Ὁ Νικήτας Βενιζέλος, γιός τοῦ Κυριάκου καί ἀνηψιός τοῦ Σοφοκλῆ Ε. Βενιζέλου, ἀπευθύνει, μέσω τῶν ἀνταποκριτῶν τοῦ ξένου τύπου στήν Ἀθήνα, δημόσια ἔκκληση γιά τή συγκρότηση Κυβερνήσεως ἐθνικῆς ἑνότητας ὑπό τήν προεδρία τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

Σύμφωνα μέ τήν ἀνταπόκριση τῆς «Monde», ὁ Ν. Βενιζέλος, «προκειμένου νά τεθεῖ τέρμα στό τραγικό πολιτικό ἀδιέξοδο τῆς χώρας καί ἐνώπιον τοῦ κινδύνου νά διαιρεθεῖ ὁ ἑλληνικός λαός», προτείνει τή συγκρότηση ἐθνικοῦ μετώπου:

«Ὁ σχηματισμός αὐτός θά εἶναι δυνατό νά διευθύνεται ἀπό τόν Κ. Καραμανλῆ. Ἡ ἀποστολή αὐτῆς τῆς Κυβερνήσεως θά εἶναι νά κυβερνήσει τή χώρα γιά μιά σύντομη μεταβατική περίοδο προκειμένου νά τηρήσει τή συνταγματική τάξη καί νά προετοιμάσει ἐκλογάς».

Ἡ ἔκκληση τοῦ Ν. Βενιζέλου ἔδωσε τήν ἀφορμή γιά νά ἐκδηλωθεῖ ἐκ νέου τό ἐνδιαφέρον τοῦ διεθνοῦς τύπου. Χαρακτηριστικό εἶναι ἀπόσπασμα τῆς «New York Times»:

«Ὁ κ. Καραμανλῆς, 62 ἐτῶν, θεωρεῖται, ἀπό τούς ἀντιπάλους τοῦ καθεστῶτος στήν Ἑλλάδα, ὡς τό μόνο πρόσωπο πού θά μποροῦσε νά συνενώσει ὑπό τήν ἡγεσία του τό ἔθνος, σέ μιά προσπάθεια ἀνατροπῆς τῆς στρατιωτικῆς Χούντας, ἡ ὁποία κατέλαβε τήν ἐξουσία δύο χρόνια πρίν, τήν 21η Ἀπριλίου 1967. Εἶναι, ὡστόσο, σαφές, τή στιγμή αὐτή, ὅτι ἀκόμη καί ἕνα ἐνιαῖο πολιτικό μέτωπο δέν θά μποροῦσε νά μετακινήσει τό καθεστώς ἀπό τήν ἐξουσία.

Τό προτεινόμενο "Ἐθνικό Μέτωπο" δέν θά μποροῦσε νά ἔχει νομική ὑπόσταση στήν Ἑλλάδα, ὅπου κάθε πολιτική δραστηριότητα ἀπαγορεύεται, βάσει τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου. Εἶναι πιθανό ὅτι ἡ σημερινή δήλωση τοῦ κ. Βενιζέλου θά προσελκύσει εὐρύτερη ὑποστήριξη γιά τό σχέδιο αὐτό, τό ὁποῖο ἔχει στό παρελθόν ἀποτύχει...

Ὁ κ. Βενιζέλος εἶπε: "Τό κοινό μέτωπο καί ἡ δική μας ἀνεπιφύλακτη προσαρμογή στήν ἀντιμετώπιση τῆς παρούσας ἐθνικῆς ἀνάγκης θά ἀποτελέσουν δυναμικό παράγοντα ἰσχύος καί σταθερή ἐγγύηση σωφροσύνης, συνέπειας καί ἀνταποκρίσεως στίς προσδοκίες τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί τῶν φιλελευθέρων φίλων τῆς Ἑλλάδος".

Ὁ κ. Βενιζέλος, ὁ ὁποῖος διεκδικεῖ τήν ἡγεσία τοῦ κόμματος πού ἱδρύθηκε ἀπό τήν οἰκογένειά του, ἐξέφρασε τήν πεποίθησή του ὅτι ἡ δημιουργία μιᾶς ἐνιαίας [πολιτι-

κῆς] λύσεως ἐναλλακτικῆς στό καθεστώς, θά διασκέδαζε τούς φόβους ὅτι ἡ πτώση τῶν στρατιωτικῶν ἡγετῶν θά μποροῦσε νά ὁδηγήσει στό χάος καί τήν ἀναρχία»[97].

Ἐξάλλου, ἡ «Christian Science Monitor» παρατηροῦσε:

«Οἱ πολιτικές δυνάμεις στήν Ἑλλάδα εἶναι ἀκόμη ζαλισμένες, ἀπροσανατόλιστες καί κατατεμαχισμένες, δύο ὁλόκληρα χρόνια μετά τό πραξικόπημα. Μερικές μεμονωμένες φωνές ὑψώθηκαν κατά καιρούς, ἀλλά μιά συνδυασμένη προσπάθεια, μέ σαφεῖς καί ἐφικτούς ἀντικειμενικούς σκοπούς, λάμπει διά τῆς ἀπουσίας της.

Μία, κάποιου εἴδους ἀπόπειρα πρός πολιτική ἑνοποίηση ἔγινε προσφάτως ἀπό τόν κ. Νικήτα Βενιζέλο, ὁ ὁποῖος ἐπρότεινε τόν κ. Καραμανλῆ σάν τόν ἄνδρα πού θά μποροῦσε ἀποτελεσματικά νά ἡγηθεῖ μιᾶς Κυβερνήσεως ἐθνικῆς ἑνώσεως, ἡ ὁποία θά προετοίμαζε τήν χώρα γιά ἐκλογές. Προφανῶς, ὁ κ. Βενιζέλος κατέληξε, ὅπως πολλοί ἄλλοι, στό συμπέρασμα ὅτι ὁ κ. Καραμανλῆς εἶναι ἡ προσφορότερη πρακτική λύσις πού θά ὄφειλε νά ἀντιταχθεῖ στό σημερινό καθεστώς.

Διαθέτοντας τό μεγαλύτερο κῦρος μεταξύ τῶν ὀλίγων ἡγετικῶν πολιτικῶν προσωπικοτήτων, πού ἐξακολουθοῦν νά ἔχουν κῦρος, ὁ κ. Καραμανλῆς, ἀναφέρεται ὅτι ἔχει γίνει πιό φιλελεύθερος καί ἔχει ἀρθεῖ πάνω ἀπό τήν κομματική πολιτική. Ὡστόσο αὐτοί πού τόν συνήντησαν τελευταῖα ἀναφέρουν, ὅτι ἡ λύσις Βενιζέλου δέν εἶναι δεκτή ἀπό τόν κ. Καραμανλῆ. Ἀναφέρεται, ὅτι δέν τόν ἐνθουσιάζει ἡ ἰδέα νά γίνει γέφυρα ἐπιστροφῆς στή χαώδη κατάσταση πού ὑπῆρχε πρίν ἀπό τό πραξικόπημα. Εἶναι ἀντίθετος πρός τήν ἰδέα νά ἡγηθεῖ μιᾶς οἰκουμενικῆς Κυβερνήσεως. Προτιμᾶ, ὡς ἀναφέρεται, τή διαδοχή τῆς στρατιωτικῆς Κυβερνήσεως ἀπό μία μεταβατική Κυβέρνηση, πού θά ὁδηγοῦσε σέ ἐκλογές κατά τίς ὁποῖες θά ἤθελε νά συμμετάσχει ὁ ἴδιος ἐπικεφαλῆς ἑνός ἐθνικοῦ μετώπου».

18 ΜΑΪΟΥ 1969

Ὁ Π. Βαρδινογιάννης, ἡγετικό στέλεχος τῆς ΕΚ καί παλαιός στενός συνεργάτης τοῦ Σοφοκλῆ Βενιζέλου, συντάσσεται στό πλευρό τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὡς μόνου ἱκανοῦ νά ὁδηγήσει σέ αἴσιο πέρας τόν ἀγώνα γιά τήν ἀπαλλαγή τῆς χώρας ἀπό τό δικτατορικό καθεστώς καί νά τήν ὁδηγήσει ἀσφαλῶς σέ ἀνανεωμένο δημοκρατικό βίο.

Οἱ ἀπόψεις τοῦ Π. Βαρδινογιάννη περιέχονται σέ προσωπική ἐπιστολή πού ἀπέστειλε στόν Κ. Καραμανλῆ:

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Σπάνια εἰς τήν Ἱστορία ἑνός Ἔθνους θά συναντήση κανείς τόσους πολλούς νά ἀναμένουν τόσα πολλά ἀπό ἕνα μόνον πρόσωπον. Σειρά γεγονότων τά ὁποῖα ἀναστάτωσαν τήν ζωήν τοῦ τόπου τά τελευταῖα χρόνια, ἡ παρουσία ἤ ἡ ἀπουσία προσώπων τά ὁποῖα συνεδέθηκαν μέ τήν περίοδον αὐτήν καί ὁ χειρισμός τῶν κοινῶν παρά τῶν μέχρι πρότινος ἀντιπάλων ἤ φίλων σας ἐδημιούργησαν τήν ἀνάγκην Καραμανλῆ. Δέν γνωρίζω, τοὐλάχιστον εἰς τήν Ἑλληνικήν Ἱστορίαν, ἄλλον ἡγέτην νά ἐδικαιώθη σέ τόσο λίγο χρόνο καί νά προσέβλεψε τόσο εἰς αὐτόν ἕνας Λαός ὁλόκληρος μέγα μέρος τοῦ ὁποίου πρό ἐλαχίστου χρόνου τοῦ εἶχε ἀρνηθεῖ τήν ἐντολήν νά τόν κυβερνᾶ, ὅσο ἐσεῖς. Δέν στρέφεται σήμερον. Ἡ Ἑλλάς δέν στρέφεται σέ σᾶς γιά νά τήν βοηθήσετε ἁπλῶς νά ἀπαλλαγῆ ἀπό τό ἄγχος τῆς ἀγωνίας τοῦ αὔριον. Σᾶς βλέπει ὡς τόν μόνον δυνάμενον νά τήν ὁδηγήση ἀσφαλῶς εἰς μίαν περίοδον δύσκολον διά τόν κόσμον ὅπου τά προβλήματα ξεπερνοῦν τίς δυνατότητες τῶν κοινῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν καί ἔχουν ἀνάγκην διά τήν ἀντιμετώπισίν των statesmen μέ κῦρος καί σύνεσιν, μέ συναίσθησιν καθήκοντος καί μέ πυγμήν, ἡ ὁποία, χωρίς νά πιέζη, χαράσσει τήν πορείαν τοῦ σκάφους. Εἶναι αἰτιολογημένη ἡ πικρία σας ἔναντι προσώπων ὡρισμένων ἀλλά δέν πρέπει νά αἰσθάνεσθε κανένα παράπονο, καί χαίρω διότι γνωρίζω ὅτι συμβαίνει αὐτό, ἔναντι τοῦ ἀνωνύμου Ἕλληνος ὁ ὁποῖος ὑπέκυψε εἰς τήν δύναμιν τῶν συνασπισθέντων ἐναντίον σας καί τόν ἔπεισαν γιά μιά ἀκόμη φορά ὅτι ἔχει κουρασθεῖ ἀπό τήν παρουσίαν τοῦ ἰδίου προσώπου εἰς τό τιμόνι τοῦ Κράτους. Πολλές ἑτερόκλιτες δυνάμεις συνηνώθησαν γιά νά ἐκμεταλλευθοῦν αὐτήν τήν ἀδυναμίαν τοῦ Λαοῦ μας. Βοηθήσατε καί σεῖς, διότι δέν ἐχρησιμοποιήσατε τά ἴδια μέ τούς ἀντιπάλους σας ὅπλα ἀλλά καί διότι δέν ὑπεστηρίξατε μέ ὅσην δύναμιν ἔπρεπε τάς θέσεις σας. Ἀφήσατε τό βῆμα εἰς τούς "εἰσαγγελεῖς" τούς ὁποίους εὐκόλως μπορούσατε νά κατεβάσετε εἰς τήν θέσιν τοῦ κατηγορουμένου. Συνεργάτες σας εἰς τούς ὁποίους εἴχατε ἐμπιστευθεῖ ἀποστολές ἐθνικές δέν τίς ἐτίμησαν (παράδειγμα Πιπινέλης κατά τήν ἐπίσκεψίν του εἰς τόν ἀείμνηστον Σοφ. Βενιζέλον) διά νά συζητήση τό θέμα ἀναθεωρήσεως ὡρισμένων ἄρθρων τοῦ συντάγματος. Γνωρίζω ἀπό συζητήσεις μαζύ σας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅτι ἐπιθυμία σας ἦτο νά ὑπάρξη ἰσχυρά ὑγιής ἀντιπολίτευσις διά νά λειτουργῆ πλήρως τό κοινοβουλευτικόν καθεστώς ἀλλά ἀτυχῶς κάθε σας παραχώρησις ἐθεωρεῖτο ἀδυναμία καί κάθε ὑποχώρησις ὡς ἔναρξις παραδόσεως. Σιγά-σιγά βοηθούντων ἀποφασιστικῶς καί ἄλλων παραγόντων (ἐκτός τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς) ἔγινε δυνατή ἡ δική σας ἀπομάκρυνσις καί ἡ ἀντικατάστασίς σας εἰς τήν ἐξουσίαν ἀπό τούς χθεσινούς πολεμίους σας. Ἀπό τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀρχίζει ἡ περιπέτεια τοῦ τόπου μας τῆς ὁποίας τό τέλος κανείς δέν μπορεῖ νά προβλέψη. Ἡ χθεσινή ἀντιπολίτευσις μέ μίαν πρωτοφανῆ πλειοψηφίαν γίνεται Κυβέρνησις ἀλλά δυστυχῶς καί ἀπό τῆς νέας της θέσεως ἐξακολουθεῖ νά κάνη "μαχητικήν" ἀντιπολίτευσιν ἐναντίον ἑνός ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος εὑρίσκετο ἤδη εἰς τό ἐξωτερικόν καί ἑπομένως εἶχε ἀφήσει τό ἔδαφος ἐλεύθερον διά παραγωγικήν δρᾶσιν ἐάν ὑπῆρχε πρόθεσις καί δυνατότης. Ὁ χρόνος ἐσπαταλᾶτο εἰς πολεμικήν ἐναντίον τοῦ ἀντιπάλου καί ὄχι εἰς δημιουργικόν ἔργον διά τό ὁποῖον ὁ Λαός ἐνεπιστεύθη τήν Κυβέρνησιν. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς τακτικῆς ἦσαν τά γεγονότα τῆς 15ης Ἰουλίου τά ὁποῖα ὅμως ἀπεδείχθησαν ἀνεπαρκῆ διά νά μᾶς ἀφυπνίσουν καί χρειάστηκε ἡ 21η Ἀπριλίου διά νά μᾶς κάνη νά συνέλθωμεν καί νά ἀντιληφθοῦμε ποῦ βρισκόμαστε χωρίς ὅμως καί νά μᾶς πείση ὅτι δέν ἀρκεῖ ἡ ἀντίθεσις πρός τά συμβάντα ἀλλά καί χρειάζεται προγραμματισμός διά τά μέλλοντα νά συμβοῦν προτοῦ συμβῆ τό ἀνεπανόρθωτον. Σήμερον ἀκόμη δυστυχῶς δέν ἔχομεν συνέλθει εἰς ἑαυτούς. Προβληματιζόμεθα ὄχι ἐπί τοῦ προβλήματος ἀλλά ἐπί τῶν προβλημάτων του ὁ καθείς.

Εὑρεθείς εἰς τό ἐξωτερικόν ἐθεώρησα καθῆκον μου ἀπό τῆς πρώτης ἡμέρας νά σᾶς συναντήσω καί νά προβληματισθῶ μαζύ σας διά τήν ἔξοδον ἐκ τοῦ ἀδιεξόδου, εἰς τό ὁποῖον εἴχαμε φθάσει. Δέν αἰσθάνθηκα τήν ἀνάγκην νά σᾶς κάμω οὔτε δηλώσεις "μετανοίας" διά τό χθές διότι δέν εἶχε τίποτα νά βαρύνη τήν προσωπική μας φιλία τόσων ἐτῶν (οὐδέποτε ἐπέτρεψα εἰς τόν ἑαυτόν μου νά χρησιμοποιήση τήν ὕβριν καί τήν συκοφαντίαν ὡς ὅπλον πολιτικόν) οὔτε ἔνοιωσα τήν ἀνάγκην νά κάμω καμμίαν δήλωσιν πίστεως διά τήν αὔριον ἀφοῦ τό σήμερον ἦτο τό ἐπεῖγον καί τό σοβαρόν. Διά τό σήμερον ἀκριβῶς ἔθεσα εἰς τήν διάθεσίν σας τό ἑαυτόν μου καί τίς μικρές μου δυνάμεις διότι ἐπίστευα καί πιστεύω ὅτι εἶσθε ὁ ΜΟΝΟΣ δυνάμενος νά χειρισθῆ καί νά καθοδηγῆ τόν ἀγῶνα ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται ἐν ἐξελίξει διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος εἰς τήν χώραν καί ἐν συνεχείᾳ νά κυβερνήση τήν χώραν αὐτήν μέ τήν συμπαράστασιν ὅσων πιστεύουν εἰλικρινά σέ σᾶς καί τό μέλλον τοῦ τόπου μας. Γνωρίζετε ὅτι δέν ἀνήκω σέ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι σᾶς βλέπουν ὡς γέφυρα ἐπιστροφῆς εἰς τό χθές οὔτε ὡς τό δυνάμενον νά καλύψη μέ τό κῦρος του ὅ,τι ἔχει ἤδη παραδοθεῖ εἰς τήν Ἱστορίαν. Δέν διεκδικῶ οὐδεμίαν ἀπολύτως θέσιν διά τό αὔριον. Κατά τήν σημερινήν μόνον περίοδον ἐκτελῶ κατά τήν κρίσιν μου τό καθῆκον μου ὅσο μπορῶ πληρέστερα χωρίς νά κάνω ἐπενδύσεις διά τό μέλλον. Προσπαθῶ νά ἐξοφλήσω χρέη πρός τό χθές. Πρός ἕνα Λαό πού μέ ἐτίμησε καί μέ ἀγάπησε. Ὁπουδήποτε εὑρεθῶ μέχρις τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅπου ἡ Ἑλλάς θά ξαναβρῆ τή θέση πού τῆς ἀνήκει εἰς τόν ἐλεύθερο κόσμο τίς πράξεις μου θά καθοδηγῆ ἡ πίστις μου πρός τόν τόπο μας καί πρός τό πρόσωπόν σας. Ὅ,τι διαθέτω θέλω νά γνωρίζετε ὅτι θά εἶναι πάντοτε εἰς τήν διάθεσίν σας. Εἰς τήν προσωπικήν φιλίαν ἡ ὁποία πάντοτε αἰσθανόμουν ὅτι μᾶς συνέδεε θά προστεθῆ καί ἡ πολιτική.

Χειρισθεῖτε ὅπως ἐσεῖς νομίζετε τό μέγα θέμα. Ἀγνοήσετε τούς μικρούς οἱ ὁποῖοι δέν ἀντιλαμβάνονται οὔτε τό σήμερον καί ἐπομένως οὔτε τά προβλήματα τῆς αὔριον. Δέν χρειάζεσθε εἰδικές ἐξουσιοδοτήσεις ἀπό κανένα. Ἔχετε τήν ἐντολήν τοῦ Λαοῦ καί τῆς Ἱστορίας. Θά ἐπιτύχετε».

2 ΙΟΥΝΙΟΥ 1969

Ὁ ἔγκριτος δημοσιογράφος καί συγγραφέας Π. Τζερμιᾶς, τακτικός συνεργάτης τῆς ἐφημερίδας «Neue Zürcher Zeitung», δημοσιεύει ἄρθρο μέ θέμα τήν ἀνάγκη συγκροτήσεως «Κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Ἑνότητας» μέ πρωθυπουργό τόν Κ. Καραμανλῆ. Ὁ Π. Τζερμιᾶς θά ἐπανέλθει ἔκτοτε, ὡς τήν ὁριστική πτώση τῆς Δικτατορίας, συχνά στήν ἐπίκληση τῆς λύσεως αὐτῆς ὡς μέσου γιά τήν εἰρηνική ἐπιστροφή τῆς Ἑλλάδος στή Δημοκρατία.

Ἰδού, πῶς ἀποτιμᾶ ὁ ἴδιος τή σχετική πρωτοβουλία του:

«Χρειάστηκε νά περάσουν πέντε ὁλόκληρα χρόνια, γιά νά σχηματιστεῖ ἡ Κυβέρνηση Ἐθνικῆς Ἑνότητας, γιά νά πραγματωθεῖ τό σχέδιο τῆς ἀναίμακτης ἀπελευθερώσεως ἀπό τόν ζυγό τῆς Χούντας. Πέντε ὁλόκληρα χρόνια ἡ "λύση Καραμανλῆ" ἦταν ἡ κόκκινη κλωστή στήν ἀρθρογραφία καί σχολιογραφία μου. Οἱ προσκυνημένοι, ἀλλά κι οἱ δύσπιστοι, οἱ ὀλιγόπιστοι κι οἱ κυνικοί διάβαζαν ἤ ἄκουαν τό μότο μου καί χαμογελοῦσαν εἰρωνικά. Ἐγώ ὅμως εἶχα βάλει βαθιά μέσα στήν καρδιά μου καί τό μυαλό μου, πώς ἡ "μαλακή λύση", τό σχῆμα τῆς εἰρηνικῆς μετάβασης στήν δημοκρατία, εἶχε ρεαλιστικές βάσεις. Ἡ "σκληρή λύση" ἀντίθετα, ὁ "ἔνοπλος ἀγώνας κατά τῆς ἀμερικανικῆς ἐσωτερικῆς κατοχῆς", θά μᾶς ἔσπρωχνε κατά τήν γνώμη μου σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Γιώργου Σεφέρη στόν "γκρεμό, ὅπου μᾶς ὁδηγεῖ ἡ καταπίεση, πού κάλυψε τόν τόπο"»[98].

16 ΙΟΥΝΙΟΥ 1969

Ὁ Π. Κανελλόπουλος ἀπευθύνει στόν Κ. Καραμανλῆ βαρυσήμαντη ἐπιστολή, τήν πρώτη μετά τήν ἐπιβολή τῆς δικτατορίας, ἡ ὁποία καί ἀποτελεῖ ἐμπεριστατωμένη ἔκθεση, ταυτόχρονα, τῶν δραματικῶν γεγονότων πού σηματοδότησαν τήν ἐπιβολή τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος καί τῶν προβληματισμῶν καί διλημμάτων πού συνέχονται μέ τήν ἀντιμετώπιση τῆς τρέχουσας καταστάσεως:

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Πολύ εὐχαρίστως ἀνταποκρίνομαι εἰς τήν ἐπιθυμίαν Σου, τήν ὁποίαν μοῦ διεβίβασεν ὁ Ἀλέκος. Ἔχουν περάσει δύο ἔτη καί σχεδόν τρεῖς μῆνες ἀπό τῆς 17ης Μαρτίου 1967, πού Σοῦ ἔστειλα τήν τελευταίαν ἐπιστολήν μου. Ἀπό τήν ἡμέραν ἐκείνην συνέβησαν τόσα πολλά! Τά γνωρίζεις. Γνωρίζεις καί ὅσα προηγήθησαν. Θά διατυπώσω, ἑπομένως, τάς σκέψεις μου ἐπί τῆς καταστάσεως, ὅπως ἔχει σήμερον καί ἐπί τοῦ πρακτέου ἤ, ἄσχετα ἀπό τό τί ἠμποροῦμε νά πράξωμεν ἐμεῖς, περί τῶν πιθανῶν εἰς τό προσεχές ἤ ἀπώτερον μέλλον ἐξελίξεων. Δέν θεωρῶ, ὅμως, ἄσκοπον νά εἰπῶ μερικά λόγια —ὑπό μορφήν ἁπλῶν νύξεων— περί τοῦ παρελθόντος καί δή καί περί ἐκείνου, πού προηγήθη ἀμέσως τῆς νυκτός τῆς 20ῆς πρός τήν 21ην Ἀπριλίου 1967. Ἔχει κάποιαν οὐσιώδη σημασίαν καί ἡ προϊστορία αὐτή.

Α.- Προϊστορία τῆς 21ης Ἀπριλίου. Σέ παρακαλῶ νά ξαναδιαβάσης τήν μακράν —ὑπό τύπον ἐκθέσεως— ἐπιστολήν μου τῆς 17ης Μαρτίου 1967. Σοῦ ἔγραφα μεταξύ ἄλλων: "Εἶμαι βέβαιος, ὑπερβέβαιος, ὅτι αἱ βόμβαι τῶν τελευταίων δέκα ἡμερῶν εἶναι ἔργον ἡλιθίων ἐγκεφάλων τῆς ἰδικῆς μας παρατάξεως... Εἴμεθα εἰς τά πρόθυρα τῆς νίκης καί πράττουν τό πᾶν διά νά ὁδηγήσουν τόν τόπον εἰς ἀνωμαλίαν". Καί ὀλίγον κατωτέρω Σοῦ ἔγραφα: "Δέν ἠμπορῶ νά εἰπῶ ὅτι εἶναι βεβαία ἡ μέχρι τῶν ἐκλογῶν πορεία ἄνευ κυβερνητικῆς μεταβολῆς. Ἔχω ἤδη ἐπανειλημμένως ὁμιλήσει —καί δή ἀμέσως μετά τήν 20ήν Δεκεμβρίου—περί τοῦ ἐνδεχομένου δευτέρας φάσεως. Ἐάν παραστῆ ἀνάγκη, θά πραγματοποιηθῆ ἡ δευτέρα φάσις. Ἀλλά μέ ἀντικειμενικόν σκοπόν τήν ὁπωσδήποτε διενέργειαν τῶν ἐκλογῶν ἐντός τοῦ Μαΐου. Μήπως, ὅμως, συμβῆ ἄλλο τι πού θά διετάρασσε βαθέως τήν ὁμαλήν πορείαν πρός τάς ἐκλογάς καί θά ἐματαίωνε τήν διενέργειαν αὐτῶν;... Δέν εἶμαι ἀπηλλαγμένος φόβων ὡς πρός τό ἐνδεχόμενον ἀπροόπτων... Πράττω ὅ,τι μοῦ εἶναι δυνατόν διά νά πληροφορηθῶ ἐγκαίρως τά τεκταινόμενα".

Δέν ἐφανταζόμην, φυσικά, ὅτι συνταγματάρχαι, μέ ὁμά-

δα λοχαγῶν, τούς ὁποίους εἶχε φέρει εἰς τήν περιοχήν πρωτευούσης ὁ Σπαντιδάκης, μέ πλήρη ἔγκρισιν τοῦ βασιλέως, βοηθουμένου εἰς τήν ἐπιλογήν τῶν δῆθεν ἐμπίστων ὑπό τοῦ Ἀρναούτη, θά ἐκινοῦντο ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου καί γενικώτερον τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας. Εἶχα, ὅμως, σοβαράς ἐνδείξεις περί τῆς προθέσεως τοῦ ἴδιου τοῦ Σπαντιδάκη καί μερικῶν ἀντιστρατήγων νά ἐμφανισθοῦν μίαν ὡραίαν (ἤ κακήν) ἡμέραν ἐνώπιον τοῦ βασιλέως καί νά ζητήσουν ἀναβολήν τῶν ἐκλογῶν ἐπ᾽ ἀόριστον καί ἐκτροπήν ἀπό τήν συνταγματικήν τάξιν. Ὁ βασιλεύς θά μέ ἐκάλει ἀμέσως —(καί δι᾽ αὐτόν ἀκριβῶς τόν λόγον ἐσχημάτισα τότε Κυβέρνησιν)— καί ἐγώ, μαζί μέ τόν βασιλέα, θά ἀπεκρούαμε τήν πρότασιν τῶν ἀντιστρατήγων. Ἂς σημειωθῆ, ὅτι τίς διαθέσεις αὐτῶν δέν συνεμερίζοντο οἱ συνετώτεροι τῶν ἀντιστρατήγων, ὅπως π.χ. ὁ διοικητής τῆς στρατιᾶς Κατσαδήμας καί ὁ ὑπαρχηγός τοῦ ΓΕΣ Ἀρμπούζης ὡς καί ὁ ἐπιθεωρητής τοῦ Στρατοῦ ἀντιστράτηγος Μάραντος καί δύο τρεῖς ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι, ἄν καί ἀκραιφνεῖς ἐθνικόφρονες καί ἐκ τῶν γενναιοτέρων πολεμιστῶν, εἶχαν κρατηθῆ ἐπιμελῶς ἔξω ἀπό τά τεκταινόμενα. Ἐπίσης, ὁ διοικητής τῆς ΑΣΔΕΝ ἀντιστράτηγος Παπαδᾶτος, ὁ πρό 20ημέρου συλληφθείς, μετεῖχεν μέν τῆς ὑπό τόν Σπαντιδάκην παρέας τῶν μυστικά συνεδριαζόντων ἀντιστρατήγων, ἀλλά διεφώνει ὡς πρός τήν ἀνάγκην ἐπεμβάσεως τοῦ Στρατοῦ καί ἐκτροπῆς. Τά πράγματα, βέβαια, ἐξέφυγαν ἀπό τά χέρια τοῦ Σπαντιδάκη καί τῶν περί αὐτόν ἀντιστρατήγων, διότι πρῶτον μέν, ὅταν συνωμοτοῦν ἀντιστράτηγοι μέ συνταγματάρχας δι᾽ ἀνατροπήν, εἶναι φυσικόν νά γεννᾶται εἰς τούς συνταγματάρχας ἡ ἐπιθυμία νά ἀνατρέψουν καί τήν ἱεραρχίαν, δεύτερον δέ διότι εἰς τήν προκειμένην περίπτωσιν εἶχε πρό πολλῶν ἐτῶν προσχεδιασθῆ ἀπό τόν Παπαδόπουλον καί μερικούς φίλους του, πού εἶχαν ἐξαπατήσει ἤδη τόν Καρδαμάκη ὡς ἀρχηγόν τοῦ Ἐπιτελείου καί ἀποσπάσει τήν τυφλήν ἐμπιστοσύνην του (ἐκτός ἐάν ἄφηνεν ὁ ἴδιος σκοπίμως νά συνωμοτοῦν, ἐλπίζων ἀνοήτως ὅτι θά τόν ἐπέλεγον ὡς ἀρχηγόν των) ἡ κατάληψις τῆς ἐξουσίας καί ἡ διά τῆς βίας διακυβέρνησις τῆς χώρας ὑπ᾽ αὐτῶν. Αὐτά βεβαίως, τά ἐπληροφορήθημεν μετά τήν 21ην Ἀπριλίου 1967. Ἐνθυμεῖσαι ἴσως ὅτι, τόν Σεπτέμβριον τοῦ 1958, ὅταν εἶχε ἤδη ἀποφασισθῆ μεταξύ μας ἡ εἴσοδος εἰς τήν Κυβέρνησίν Σου, Σοῦ διετύπωσα τήν παράκλησιν νά παραμείνῃ ἐπί ἕνα ἀκόμη ἔτος ὁ ἀντιστράτηγος Νικολόπουλος εἰς τήν θέσιν τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ ΓΕΣ. Μοῦ εἶχε ζητήσει ὁ ἴδιος νά Σοῦ διατυπώσω τήν παράκλησιν αὐτήν, χωρίς ὅμως νά μοῦ εἰπῆ καί τούς εἰδικωτέρους λόγους, οἱ ὁποῖοι ἐπέβαλλον τήν συνέχισιν τοῦ ἔργου του ὡς ἀρχηγοῦ τοῦ ἐπιτελείου. Ἤδη ἐνεθυμήθη —καί μοῦ εἶπε— ὁ στρατηγός Φροντιστής, ὁ ὁποῖος ἐπιδεικνύει πάντοτε συγκινητικήν καί ἀμείωτον ἀφοσίωσιν κατά πρῶτον λόγον εἰς Σέ καί κατά δεύτερον λόγον εἰς ἐμέ, ὅτι ὁ Νικολόπουλος εἶχε ζητήσει ἐπιμόνως ἀπό τό ἀνώτατον στρατιωτικόν συμβούλιον, τοῦ ὁποίου μετεῖχε τότε καί ὁ Φροντιστής, τήν ἀπομάκρυνσιν ἀπό τό στράτευμα τοῦ Παπαδόπουλου καί μερικῶν ἄλλων ὡς ἐπικινδύνων καί ὡς συνωμοτούντων, πρᾶγμα τό ὁποῖον δέν ἐπρόλαβε καί δέν κατόρθωσε μέχρι τῆς ἰδικῆς του ἀποστρατεύσεως νά ἐπιτύχῃ, διότι ὅσα εἶχε εἰπεῖ περί Παπαδόπουλου δέν εἶχαν γίνει ἀκόμη πιστευτά οὔτε ἀπό τόν Φροντιστήν, οὔτε ἀπό τόν ἐπίσης πολύ συνετόν Παπαθανασιάδην.

Ἡ πρό τοῦ ὑπ᾽ ἐμοῦ σχηματισμοῦ τῆς Κυβερνήσεως περίοδος ἐχαρακτηρίζετο ἀπό φοβεράν ἔντασιν, διά τήν ὁποίαν ὑπεύθυνος δέν ἦτο μόνον ἡ Ἕνωσις Κέντρου καί εἰδικώτερον ἡ ἀκραία μερίς της. Ὑπεύθυνοι ἦσαν καί ἄλλοι, π.χ. τό μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ τύπου τῆς ΕΡΕ, οἱ ὑπερβαλόντες τήν σημασίαν τῆς ὑποθέσεως "ΑΣΠΙΔΑ", οἱ ἀκραῖοι τῆς ἰδικῆς μας παρατάξεως, οἱ ὁποῖοι ὑπερηφάνως ὠνόμαζαν τούς ἑαυτούς των φασίστες, καί κυρίως οἱ ὑπό τήν ἀσφαλῆ αἰγίδα τοῦ Σπαντιδάκη δρῶντες Παπαδόπουλοι, οἱ ὁποῖοι ἐσκηνοθετοῦσαν ψεύτικα σαμποτάζ (αὐτό ἔγινε εἰς τήν μονάδα τοῦ Παπαδοπούλου εἰς τόν Ἕβρον) ἤ ἐτοποθέτουν ὡρολογιακάς βόμβας τόν Μάρτιον τοῦ 1967, εἰς τάς Ἀθήνας, διά νά ἀποδοθοῦν δῆθεν εἰς τούς κομμουνιστάς ἤ κεντρώους αἱ βόμβαι αὐταί. Εἰσδύσαντες καί εἰς τήν ΚΥΠ, εἶχαν ἐξαπατήσει μέ ψευδεῖς ἐκθέσεις πληροφοριῶν τόν ἀρχηγόν της ἀντιστράτηγον Παπαγεωργόπουλον καί τόν ὑπαρχηγόν της ταξίαρχον Ζαχαράκην, γενναίους πολεμιστάς, τούς ὁποίους ἀπέπεμψαν μετά τήν 21ην Ἀπριλίου, δι᾽ αὐτῶν δέ τόν βασιλέα καί τόν Ἰωάννην Παρασκευόπουλον (προηγουμένως καί τόν Στέφανο Στεφανόπουλον). Ἐβεβαίουν ὅτι οἱ κομμουνισταί καί οἱ ἀριστερίζοντες κεντρῶοι εἶχαν ὀργανώσει μεγάλα μυστικά ὁπλοστάσια εἰς τήν Ἑλλάδα, ἐνῶ ὅλα αὐτά ἦσαν ψέμματα. Ἡ προσπάθεια τοῦ βασιλέως καί ἐμοῦ πρός κατευνασμόν καί ὕφεσιν τῆς κρίσεως, προσπάθεια, ἡ ὁποία ἐξεδηλώθη τήν 20ήν Δεκεμβρίου 1966, δέν ἐκαρποφόρησε καί λόγῳ τῆς ὀξύτητος τῶν ἀδιαλλάκτων κεντρώων μέ ἐπικεφαλῆς τόν Ἀνδρέα Παπανδρέου, ἀλλά καί λόγῳ τῆς ἀδιαλλαξίας στελεχῶν μας, ὡς ὁ Πιπινέλης, καί μερίδος τοῦ τύπου μας, καί κυρίως λόγῳ τῆς ὑπούλου εἰς τό Στράτευμα δράσεως τῶν Παπαδόπουλων. Ὅταν ἐσχημάτισα τήν Κυβέρνησιν, ὁ Πιπινέλης, ἔχων καί συνείδησιν καθήκοντος, συνεμορφώθη πρός στιγμήν μέ τήν γραμμήν μου, τιμηθείς ἄλλωστε ὑπ᾽ ἐμοῦ δεόντως (καί κακῶς, διότι μετά τήν σύλληψίν μου, κατά τήν νύκτα τῆς 20ῆς πρός τήν 21ην Ἀπριλίου, παρέλειψε, σχεδόν σκοπίμως, νά πράξῃ τό χρέος του ὡς ἄμεσος ἀναπληρωτής μου). Οἱ συνωμοτοῦντες, ὅμως, συνταγματάρχαι ἐγνώριζον πολύ καλά ὅτι ἐάν ἐπροχωροῦσα εἰς τάς ἐκλογάς, θά ἔχαναν τήν μεγάλην εὐκαιρίαν τῆς ζωῆς των, διότι ἡ προεκλογική μάχη, τήν ὁποίαν ὡς Κυβέρνησις θά ἔδινα, μέ τήν ἐνθουσιώδη συνδρομήν τῶν ἐπιτελῶν καί στελεχῶν μας, καί μέ τόν φόβον οὐσιώδους τμήματος τῶν κεντρώων ἐκλογέων ὅτι ἡ ἐπικράτησις τοῦ Κέντρου θά ἦτο δυνατόν, μέ τά συνθήματα τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου, νά ὁδηγήσῃ εἰς ἀνωμαλίας, θά εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα —ἐάν ὄχι τίποτε καλύτερον— τοὐλάχιστον τήν μείωσιν τῆς δυνάμεως τοῦ Κέντρου, ἔστω καί ἐρχομένου ὡς πρώτου κόμματος, πολύ κάτω τοῦ 50%. Καί αὐτό βεβαίως δέν θά προεκάλει συνεργασίαν Κέντρου καί ΕΔΑ, διότι —ἐάν ἐπεχειρεῖτο αὕτη— τό μεγαλύτερον μέρος τῶν κεντρώων βουλευτῶν θά διεφώνει καί θά προετίμα συνεργασίαν μέ τήν ΕΡΕ. Ἀλλά ὁτιδήποτε καί ἄν συνέβαινε, θά ἐξακολουθούσαμε τήν μάχην εἰς τά πλαίσια τῆς Δημοκρατίας, ἡ ὁποία ἀμείβει τελικῶς ὅσους πιστεύουν ἀληθινά εἰς αὐτήν καί μάχονται δι᾽ αὐτῆς ὑπέρ τοῦ Ἔθνους. Οἱ Παπαδόπουλοι, προητοιμασμένοι ἀπό ἐτῶν, ἤθελαν νά κερδίσουν τό ἰδικόν τους παιχνίδι καί ὄχι νά ὑπηρετήσουν τήν ὑπόθεσιν τοῦ Ἔθνους. Ἔτσι, ματαιώσαντες τήν φυσικήν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων, ἡ ὁποία —ἔστω καί μέσω δοκι-

μασιῶν καί σκληρῶν ἀγώνων, διά τούς ὁποίους ἤμην ἕτοιμος θά ὡδήγει εἰς φαινόμενα παραπλήσια πρός ἐκεῖνα, τά ὁποῖα σημειοῦνται, ἀπό τήν ἄνοιξιν τοῦ παρελθόντος ἔτους καί ἐντεῦθεν, εἰς τήν Γαλλίαν μέ τήν συσπείρωσιν μεγάλου μέρους τοῦ λαοῦ γύρω ἀπό μίαν προοδευτικήν συντηρητικήν παράταξιν, ἔφεραν τόν τόπον, μέ τήν χειροτέραν δυνατήν δικτατορίαν, ἡ ὁποία ἦτο δυνατόν νά ἐπινοηθῆ, ἐνώπιον ἑνός φοβεροῦ ἀδήλου μέλλοντος.

Β.- Οἱ μεγάλοι κίνδυνοι. Θά ἀρκεσθῶ εἰς ἐπιγραμματικήν ἐπισήμανσιν τῶν κινδύνων.

Ἀπομόνωσις ἀπό τόν ἐλεύθερον κόσμον, ἰδία ἀπό τήν κοινήν γνώμην τῶν ἐλευθέρων χωρῶν. Ἀπομόνωσις τοῦ Στρατοῦ μέσα εἰς τό περιθώριον τοῦ Ἔθνους καί ἀνάπτυξις ἐχθρότητος τοῦ λαοῦ —τοῦ μεγίστου τμήματος καί τῶν ἐθνικοφρόνων πολιτῶν— πρός τό σῶμα τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, χωρίς νά γίνεται διάκρισις μεταξύ ἐνόχων καί ἀθώων, πρᾶγμα τραγικόν, τό ὁποῖον ἐγκυμονεῖ μεγάλους κινδύνους διά τό μέλλον. Βαθεῖα καί πλήρης ἀνατροπή ἤ ἀντιστροφή τῆς ἱεραρχίας εἰς τόν Στρατόν, ὅπου —παρά τήν ἀπομάκρυνσιν πλήθους ἀξίων ἡγητόρων καί τήν ἐπιλογήν τῶν διαδόχων των ὑπό τῆς Χούντας— ἐξακολουθοῦν καί θά ἐξακολουθοῦν νά ἐλέγχουν καί νά παρακολουθοῦν κατώτεροι τούς ἀνωτέρους, ἐπικρατούσης σύν τοῖς ἄλλοις μιᾶς φοβερᾶς καχυποψίας σχεδόν ὅλων τῶν ἀξιωματικῶν ἔναντι ὅλων. Διάλυσις τῆς διοικήσεως καί τῆς οἰκονομίας. Σπάταλη δημοσιονομική πολιτική, ἡ ὁποία φορτώνει εἰς τό μέλλον βάρη, πού θά ἀποδειχθοῦν πιθανώτατα ἀβάσταχτα. Κατεξευτελισμός τῆς ἀνωτάτης πνευματικῆς ἡγεσίας ἐν τῷ προσώπῳ τῶν Πανεπιστημίων, τῶν ἄλλων Ἀνωτάτων Σχολῶν, ἀκόμη καί τῆς Ἀκαδημίας, πρός τήν ὁποίαν ἦλθα, ὅπως θά γνωρίζης ἴσως, εἰς ρῆξιν. Ἀνάπτυξις εἰς τήν ψυχήν τοῦ μεγίστου τμήματος τοῦ λαοῦ, ἀκόμη καί τῶν περισσοτέρων φανατικῶν ἄλλοτε ἐθνικοφρόνων, βαρυτάτης πικρίας, πού φθάνει μέχρι μίσους καί πού, ἐάν παραταθῆ πέραν ἑνός ἤ δύο ἐτῶν ὁ βίος τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος, δέν θά εἶναι δυνατόν νά ἐλεγχθῆ καί νά δαμασθῆ ὅταν θά ἔλθη κάποτε ἡ ὥρα τοῦ ξεσπάσματος, ἀπό κανέναν ἐξ ἡμῶν. Ἀφανεῖς καί σκοτειναί ἐπεξεργασίαι εἰς τήν ψυχήν τῆς νεολαίας, αἱ ὁποῖαι μᾶς ἐπιφυλάσσουν —ὅπως γίνονται κατά τρόπον μυστικόν καί χωρίς καθοδήγησιν— δραματικάς ἐκπλήξεις. Συστηματική προσπάθεια —ἄς ἐπανέλθω εἰς τό κρίσιμον θέμα τοῦ Στρατοῦ— ἀναπτύξεως εἰς τούς κατωτέρους ἀξιωματικούς, οἱ ὁποῖοι δέν ἔχουν μνήμην τοῦ παρελθόντος, ἀντιβασιλικοῦ πνεύματος, ὡς καί σχεδόν ταξικοῦ μίσους κατά παντός τοῦ κατεστημένου, ἰδιαιτέρως κατά τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ὁλοκλήρου. (Μοῦ διηγήθηκαν νεοσύλλεκτοι τοῦ κέντρου ἐκπαιδεύσεως Κορίνθου, οἱ ὁποῖοι ἀνῆκον εἰς τήν νεολαίαν τῆς ΕΡΕ Θεσσαλονίκης, ὅτι ὁ ὑποδιοικητής τοῦ Κέντρου, ἀντισυνταγματάρχης, συγκεντρώνει τούς ἐκπαιδευομένους στρατιώτας καί τούς κάνει "θεωρίαν" κατά τῶν πολιτικῶν, ὁμιλῶν κατά τρόπον ἀναίσχυντον ἐναντίον Σου καί ἐναντίον μου). Αὐτόματος ἀνάπτυξις —χωρίς νά ἐπιδιώκη τοῦτο ἡ Χούντα, ἀλλά μέ ἰδικήν της εὐθύνην— ἐντόνου ἀντιαμερικανικοῦ πνεύματος εἰς ὁλόκληρον τόν λαόν, ἀκόμη καί εἰς πλείστους βουλευτάς τῆς ΕΡΕ, τούς ὁποίους ματαίως προσπαθῶ νά πείσω, ὅτι οὐδέν ἐγνώριζαν αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι περί τοῦ κινήματος τῆς 21ης Ἀπριλίου καί ὅτι δέν εὑρίσκονται ὄπισθεν τῆς Χούντας, ἀλλά ἁπλῶς τήν ἀνέχονται (πράγματι, ὅμως, ὑπέρ τό δέον, τοὐλάχιστον μέχρι τινός).

Θά ἦτο δυνατόν νά προσθέσω πολλά ἀκόμη σχετικά μέ τούς κινδύνους, τούς ὁποίους προκαλεῖ τό σημερινόν καθεστώς, ἤ μέ τά ἐν πολλοῖς ἀθεράπευτα ἤ δυσθεράπευτα δεινά, τά ὁποῖα ἔχει ἤδη προκαλέσει. Εἶμαι, ὅμως, βέβαιος ὅτι εἶσαι κατατοπισμένος εἰς ὅλα. Καί ἔτσι προχωρῶ εἰς τάς σκέψεις μου περί τοῦ πρακτέου, ὡς καί περί τοῦ τί εἶναι δυνατόν νά συμβῆ, ἐάν δέν πράξωμεν ἐμεῖς ὅ,τι ὀφείλομεν καί ἠμποροῦμε νά πράξωμεν.

Γ.- Τί ἔπραξα μέχρι τοῦδε. Πρίν διατυπώσω τάς σκέψεις μου περί τοῦ πρακτέου, θεωρῶ ἀναγκαῖον νά σοῦ εἰπῶ δι' ἐλαχίστων διατί ἔπραξα ὅσα ἐλάχιστα ἔπραξα μέχρι τοῦδε.

Ὅταν, μετά τήν ληστρικήν διάρρηξιν τῆς θύρας τοῦ διαμερίσματός μου ὑπό Ἑλλήνων —δυστυχῶς— λοχαγῶν, συνοδευομένων ὑπό τριακοντάδος ἀνδρῶν, ὡπλισμένων ὅλων μέ αὐτόματα, ἀπήχθην εἰς τό λεγόμενον Πεντάγωνον καί ἐνεκλείσθην εἰς ἕνα δωμάτιον, ἤλπιζα ὅτι ὁ βασιλεύς θά κατόρθωνε ν' ἀντιδράση ἤ ὅτι, ἐν συνεννοήσει μετ' αὐτοῦ ἤ ἄνευ συνεννοήσεως, συνεργάται μου θά ἀνελάμβανον πρωτοβουλίαν ἀντιδράσεως. Δύο τῶν συνεργατῶν μου ἀνέλαβον πράγματι γενναίαν καί ἀξιομνημόνευτον πρωτοβουλίαν. Ὁ Παπαληγούρας εἶχε συλληφθεῖ. Ὁ Γεώργιος Ράλλης ἀπέφυγε ἐπί τινας ὥρας τήν σύλληψιν καί ἀνέλαβε —ἀδιάφορον ἐάν ἄνευ θετικοῦ ἀποτελέσματος— ἀξιέπαινον πρωτοβουλίαν. Καί ὁ ναύαρχος Σπανίδης, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐπί ὁλόκληρον ἤδη ἔτος ἐξόριστος, ἔσπευσεν εἰς τόν Ναύσταθμον καί ἀνέλαβεν γενναίαν καί τολμηράν πρωτοβουλίαν, τήν ὁποίαν ἀνέκοψεν ὁ βασιλεύς διά τηλεφωνήματος ἑνός ὑπασπιστοῦ του. Ὅταν, περί τήν μεσημβρίαν τῆς 21ης Ἀπριλίου, ἦλθε ὁ βασιλεύς εἰς τό λεγόμενον Πεντάγωνον, ἀπήτησε —ἄν καί ἦτο κατάκοπος καί εἰς φοβεράν ψυχικήν κατάστασιν— νά μέ ἰδῆ. Οἱ Παπαδόπουλοι ἠναγκάσθησαν νά τό δεχθοῦν καί μέ προσήγαγον, συνοδείᾳ πανόπλων λοχαγῶν, ἐνώπιόν του. Ἐμείναμε μόνοι πέραν τῆς ἡμισείας ὥρας. Εἶπα εἰς τόν βασιλέα —καί τό διηγήθη ὁ ἴδιος πρό μηνῶν— (καί αὐτό εἶναι πρός τιμήν του) εἰς τόν Γρηγόρη Κασιμάτη, πού τόν ἐπεσκέφθη εἰς τήν Ρώμην —ὅτι εἶμαι πρόθυμος νά τοῦ συμπαρασταθῶ ὡς πρωθυπουργός (καί ἄς μέ ἀπήλλασσε μετά ταῦτα τῶν καθηκόντων μου) εἰς τήν ἀντιμετώπισιν τῶν στασιαστῶν. Τοῦ ἐπρότεινα συγκεκριμένως νά ἐξέλθωμε μαζί ἀπό τό γραφεῖον, ὅπου εὑρισκόμεθα, καί νά ζητήση τήν συγκέντρωσιν ὅλων τῶν εὑρισκομένων ἐκεῖ ἀξιωματικῶν, στασιαστῶν καί μή, εἰς μίαν μεγάλην αἴθουσαν, καί —δηλῶν ὅτι ἀπαλλάσσει ὅλους τούς κάτω τοῦ βαθμοῦ τοῦ συνταγματάρχου κινηθέντας πάσης εὐθύνης, νά ζητήση ἀπό τούς τρεῖς ἤ τέσσαρας πρωταιτίους νά τεθοῦν εἰς τήν διάθεσίν του. Τό αὐτό δυνατόν νά γίνη καί χωρίς νά ἐξέλθωμεν ἀπό τό γραφεῖον, ἀλλά καλουμένου τοῦ Σπαντιδάκη καί διαβιβαζομένης τῆς θελήσεως τοῦ βασιλέως δι' αὐτοῦ. Ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπληροφορήθη, ὅτι οἱ πρωταίτιοι τά εἶχαν ἤδη λιγάκι χαμένα, ὅταν ἔβλεπαν νά παρατείνεται ἡ σύσκεψις τοῦ βασιλέως μαζί του. Καί βέβαιον εἶναι ὅτι ὅλα τά Σώματα Στρατοῦ εἰς τήν Βόρειον Ἑλλάδα —ἀλλά καί ὁ ἀντιστράτηγος Παπαδᾶτος εἰς τήν ἐν Ἀθήναις ἕδραν του ὡς ἀρχηγοῦ τῆς ΑΣΔΕΝ— καθώς καί σύμπας ὁ Στόλος καί σύμπασα ἡ Ἀεροπορία δέν εἶχαν καμμίαν σχέσιν μέ τούς

στασιαστάς καί θά ὑπήκουαν ἐνθουσιωδῶς εἰς τόν βασιλέα. Ἀλλά ὁ βασιλεύς, κατάκοπος καί βαρύτατα ἀπογοητευμένος, ἀπήντησεν εἰς τήν πρότασίν μου, ὅτι θά εἴχαμε, ἐάν τήν υἱοθέτει, αἱματοχυσίαν. Δέν ἀποκλείεται νά εἶχε δίκιο εἰδικῶς ὡς πρός τόν χῶρον τοῦ Πενταγώνου, ἄν καί δέν εἶμαι βέβαιος ὅτι θά ἀπετολμᾶτο καί ἐκεῖ αἱματοχυσία. Πάντως, ἐάν ἕνας εὐέξαπτος καί ἐστερημένος αὐτοελέγχου λοχαγός ἐκτυποῦσε, δέν θά ἐκτυποῦσε εὐθέως τόν βασιλέα. Θά ἐκτυποῦσε τό πολύ ἐμένα καί μετά τό τραγικόν τοῦτο ἐπεισόδιον οἱ πάντες θά παρέλυαν καί ὁ βασιλεύς θά ἐπεβάλλετο.

Τήν 27ην Σεπτεμβρίου 1967 ἐκάλεσα αἰφνιδιαστικῶς ὅλους τούς ἀνταποκριτάς τοῦ ξένου τύπου, κατά παράβασιν τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου καί εἰδικῆς διακηρύξεως τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ Ἀθηνῶν, εἰς τό σπίτι μου καί ἔκαμα τάς γνωστάς δηλώσεις, χωρίς νά ἐρωτήσω καί νά συμβουλευθῶ κανέναν ἀπό τούς συνεργάτας μου. Ἡ πρᾶξις αὐτή ὑπῆρξε ἀναγκαιοτάτη. Ἔπρεπε ἡ πρώτη φωνή κατά τοῦ βιαίως ἐπιβληθέντος καθεστῶτος νά ἀκουσθῆ ἀπό τόν ἡγέτην τῆς συντηρητικῆς παρατάξεως, διά νά ἀναλάβη πρώτη αὐτή τόν ἔστω καί μόνον ἠθικόν ἀγώνα ὑπέρ τῆς Δημοκρατίας καί διά νά διαλυθῆ καί ἡ παραμικρά ἐπάνω της κηλίς, τήν ὁποία προεκάλεσε τό γεγονός ὅτι οἱ ἀπαρτίζοντες τήν Χούντα ἦσαν προσκείμενοι εἰς τήν ΕΡΕ, ἔστω καί φαινομενικῶς. Ἀλλά, ἐκτός τούτου, δέν ἠμποροῦσα νά πράξω διαφορετικά καί διά λόγους βαθυτάτης μέσα μου πίστεως, καί σύμφωνα μέ τήν παράδοσιν ὁλοκλήρου τῆς ζωῆς μου, ἡ ὁποία ὑπῆρξε καί θά εἶναι, καθ' ὅσον ἀκόμη χρόνον ζωῆς μοῦ ἐπιφυλάσσει ὁ Θεός —συνδεδεμένη μέ ἀγώνας κατά δικτατοριῶν, φασισμῶν καί τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ κομμουνισμοῦ. Ὅλα τά στελέχη μας —πλήν φυσικά, τοῦ Πιπινέλη καί ἐλαχίστων ἴσως ἄλλων,— ἔμειναν ἐκ τῶν ὑστέρων, ἄν καί αἰφνιδιασθέντα, ἱκανοποιημένα ἀπό τήν πρωτοβουλίαν μου αὐτήν. Ἐκέρδισα, ἐκτός τούτου, καί τήν ἐμπιστοσύνην τοῦ μεγίστου μέρους τῶν κεντρώων, ἡ ὁποία —ἰδίᾳ μεταξύ τῶν ἁπλῶν ὀπαδῶν τοῦ Κέντρου— μετεβλήθη, μετά τόν ἐκφωνηθέντα ὑπ' ἐμοῦ ἐπικήδειον κατά τήν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν ἐπί τῷ θανάτῳ τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου, εἰς ἀρκετά σημαντικήν ἠθικήν πρός ἐμέ ἀλληλεγγύην.

Ἡ γραμμή μου, ἀπό τῆς πρώτης στιγμῆς, ὑπῆρξε καί μένει γραμμή ἀπολύτου ἀγνοήσεως τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος. Ὅλοι οἱ φίλοι —καί ὅλοι οἱ ἐπιτελεῖς, πλήν τοῦ Ροδοπούλου καί τοῦ Ἀβέρωφ— εἶναι εἰς τοῦτο ἀνεπιφυλάκτως σύμφωνοι μαζί μου, ὅπως ἦσαν σύμφωνοι καί εἰς ἀπόλυτα ἀρνητικήν θέσιν, καί τήν ἄρνησιν οἱασδήποτε δημοσίας συζητήσεως, ἐπί τοῦ νέου Συντάγματος. Ὀφείλω πάντως νά κάμω μιά διάκρισιν μεταξύ Ροδόπουλου, ὁ ὁποῖος δέν παύει ἐν τούτοις νά δεικνύη προσωπικήν φιλίαν πρός ἐμέ, καί τοῦ Εὐαγγέλου Ἀβέρωφ. Ὁ Ἀβέρωφ ἐδημιούργησε, βέβαια, ρῆγμα εἰς τήν γραμμήν τῆς ΕΡΕ καί γενικώτερον τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς χώρας. Ἀλλά τό ἔπραξε μέ δημοσιεύματα καί δηλώσεις, πού προϋποθέτουν κάποιαν γενναιότητα (δέν τοῦ ἔλειψε ποτέ ἡ γενναιότης) καί πού ἐπίστευε, ὅτι θά ἔφεραν εἰς δύσκολον θέσιν τούς κυβερνώντας. Ἀλλά ματαίως προσπαθῶ νά πείσω πολλούς τῶν ἐπιτελῶν καί βουλευτῶν μας νά μή ἐκφράζωνται ἄσχημα εἰς βάρος του. Εἰς τόν ἴδιον εἶπα κατά τήν τελευταίαν μου μετ' αὐτοῦ συνάντησιν τόν παρελθόντα Δεκέμβριον, ὅτι —πέραν τοῦ γεγονότος, ὅτι προεκάλεσε ρῆγμα— ἤμουν βέβαιος ὅτι θά ὑφίστατο καί μείωσιν προσωπικῶς, ἀπευθυνόμενος εἰς τούς κυβερνώντας, δηλαδή εἰς ὠτα μή ἀκουόντων, εἰς ἀνθρώπους ἀποφασισμένους νά ἐξευτελίσουν κάθε συνομιλητήν των ἐκ τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, πού δέν θά ἔπεφτε στά πόδια τους (καί ὁ Ἀβέρωφ δέν ἦτο φυσικά διατεθειμένος νά πέση στά πόδια τους).

Ἀπό τούς παλαιούς τοῦ κύκλου τῶν ἐπιτελῶν, πού εἶχε ἐπί τῆς ἰδικῆς σου ἀρχηγίας τοῦ κόμματος σχηματισθῆ, ἐκεῖνοι, μέ τούς ὁποίους εὑρίσκομαι εἰς διαρκῆ ἐπαφήν καί συνεργασίαν, εἶναι —ἄς τούς μνημονεύσω κατά ἀλφαβητικήν σειράν— ὁ Κωνσταντῖνος Παπακωνσταντίνου, ὁ Παναγῆς Παπαληγούρας καί ὁ Γεώργιος Ράλλης. Εἶναι πολύτιμοι σύμβουλοί μου καί τηροῦν ἀρίστην στάσιν. Ὁ ἀγαπημένος καί εἰς τούς δυό μας Κωστάκης Τσάτσος εἶναι πολύ κουρασμένος καί ἀπαγοητευμένος, καί δέν θέλω νά τόν ἐνοχλῶ. Τόν βλέπω, ἀλλά σπάνια. Συχνότερα βλέπω τόν Κασιμάτη. Μοῦ εἶναι χρήσιμοι αἱ σκέψεις του, ἀλλά ἔξω τῶν ἰδιαιτέρων συναντήσεων μαζί μου, ἐμφανίζεται μᾶλλον τηρῶν ὅμως, παρ' ὅλα ὅσα ἀντιθέτως λέγονται, καλήν στάσιν —ὡς μή ἐνδιαφερόμενος κατά τρόπον ἄμεσον δι' ἀγώνα κατά τοῦ καθεστῶτος. Φυσικά, βλέπω συχνά καί συμβουλεύομαι πολλούς ἄλλους τέως ὑπουργούς καί βουλευτάς μας, μεταξύ τῶν ὁποίων μερικοί —δέν θέλω νά μνημονεύσω ὀνόματα, διά νά μή τούς ἀντιδιαστείλω πρός ἄλλους, ἐπίσης καλούς καί πιστούς, ἀλλά κάπως παθητικούς— μοῦ παρέχουν πολύτιμον συμπαράστασιν καί ἀποδεικνύονται ἄξιοι νά ἀνέλθουν εἰς τό ἐπίπεδον τῶν πρώτης τάξεως ἐπιτελῶν.

Δέν εἶναι, διά λόγους εὐνοήτους, ἀποκλείοντας τήν γραπτήν ἀνακοίνωσιν, ἐπιτετραμμένον καί δυνατόν νά σοῦ μιλήσω δι' ἄλλας ἐνεργείας μου. Διά τήν κατάθεσίν μου ἐνώπιον τῆς Ἀνακριτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης —ἤμουν ὁ πρῶτος ἐν Ἀθήναις μάρτυς καί ἡ κατάθεσίς μου διήρκεσε πέραν τῶν τεσσάρων ὡρῶν— θά ἔμαθες, ἐλπίζω, ὅσα ἦτο ἀνάγκη νά μάθης, διότι ἔγραψε περί αὐτῆς καί ὁ ξένος τύπος. Τά εἶπα ὅλα, ὅπως ἔπρεπε, ἄν καί —πέραν τοῦ ὅτι ὁ Προέδρος τῆς Ἐπιτροπῆς μοῦ εἶπε ὅτι τά πρακτικά θά διεβιβάζοντο καί εἰς τήν λεγομένην Ἑλληνικήν Κυβέρνησιν —ἐγνώριζα κάλλιστα ὅτι αὐθημερόν, μέ τάς συσκευάς πού εἶχε ἐγκαταστήσει ἡ ΚΥΠ, θά περιήρχετο ἡ κατάθεσίς μου εἰς γνῶσιν τῶν κρατούντων. Ὡμίλησα καί περί συγκεκριμένων περιπτώσεων βαρείας κακοποιήσεως, ὅπως εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ Διονύση Λιβανοῦ, ὁ ὁποῖος ὡς μάρτυς καί δέν ἐδίστασε νά ἀφηγηθῆ πᾶν ὅ,τι ὑπέστη εἰς κέντρον στρατιωτικῆς μονάδος, ἤ καί ἐντέχνων βασανιστηρίων, ὅπως εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ Νοταρᾶ, τοῦ ὁποίου ἡ μητέρα, παλαιά μου φίλη ἀπό τά νεανικά χρόνια, μοῦ εἶχε περιγράψει, μέ σπαραγμόν καρδιᾶς, τά μαρτύρια τοῦ υἱοῦ της. Παρέπεμψα τήν Ἐπιτροπήν καί εἰς τόν παλαιόν ἀγαπητόν φίλον μου Γεώργιον Μαγκάκην (τόν πρεσβύτερον καί ὄχι τόν ὁμώνυμον ἐξάδελφόν του, τόν μή διοριθέντα καθηγητήν, πού ἔδειξε ἐπίσης τελευταίως πολύ καλήν στάσιν). Ὁ ἰδικός μου φίλος Γεώργιος Μαγκάκης ἀνεδείχθη ὁ ἀξιώτερος καί γενναιότερος ὑπερασπιστής πλήθους κατηγορουμένων εἰς τά στρατοδικεῖα καί γνωρίζει ἀπό τούς πελάτας του, π.χ. ἀπό τούς βασανισθέντας καί ἐν Θεσσαλονίκη δικασθέντας δύο βασιλόφρονας ἀξιωματικούς μέ τό ἐπώνυμον "Πνευματι-

κός", καί ἀπό πάσης παρατάξεως καταδίκους, τά ὅσα φρικτά ὑπέστησαν. Κατόπιν τῆς ὑποδείξεώς μου πρός τήν 'Ανακριτικήν 'Επιτροπήν, ὁ Γεώργιος Μαγκάκης ἐκλήθη νά μεταβῆ ὡς μάρτυς εἰς τό Στρασβοῦργον, ἀλλά παρημποδίσθη χθές —15ην 'Ιουνίου— νά ἐπιβιβασθῆ εἰς τό ἀεροπλάνον, κατακρατηθέντος καί τοῦ διαβατηρίου του.

'Ο Παπαδόπουλος ψεύδεται ἀσυστόλως, ὅταν διακηρύσση εἰς τάς συναντήσεις του μέ τούς ἀντιπροσώπους τοῦ ξένου τύπου ὅτι δέν γνωρίζει τίποτε διά τούς βασανισμούς ὅπως ψεύδεται ἐπίσης, ὅταν λέγη, ὅτι κατά τάς τελευταίας —εἰς δύο κύματα— νυκτερινάς συλλήψεις στρατηγῶν καί ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν ἐν ἀποστρατείᾳ ἤ ἀποτάξει ἐτηρήθη τό δῆθεν τεθέν εἰς ἰσχύν ἄρθρον τοῦ νέου συντάγματος περί τοῦ ἀσύλου τῆς κατοικίας. Τό ἄρθρον κατεπατήθη βαναύσως.

Δ.- Τό πρακτέον. - Τό πρακτέον πρός ἀντιμετώπισιν αὐτῆς τῆς φοβερᾶς δοκιμασίας τῆς Χώρας συνδέεται, εἰς τήν σφαῖραν τῆς καθαρῶς πολιτικῆς (καί ὄχι δυναμικῆς) ἐνεργείας, μέ πράξεις, τάς ὁποίας ἤδη πρό μηνῶν ἐπεχείρησα καί περί τῶν ὁποίων ἔχεις πλήρη γνῶσιν μέσω τοῦ γνωστοῦ προσώπου τῆς ἐμπιστοσύνης Σου, τό ὁποῖον κατέστησα φορέα τῶν σκέψεών μου καί τό ὁποῖον μοῦ μετέφερε καί τάς ἰδικάς Σου σκέψεις. 'Η ἕνωσις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ἰδίᾳ τῶν δύο μεγάλων κομμάτων, καί ἡ ἐκ μέρους του κοινή ἀντιμετώπισις τῆς καταστάσεως καί ἀνάληψις κοινῆς εὐθύνης καί διά τό μέλλον, εἶναι πράγματα αὐτονοήτως ἀναγκαῖα, ἀναμένοντα δέ καί μάλιστα προβάλλουν ὡς ἀξίωσις ἀπό τήν κοινήν γνώμην τοῦ ἐσωτερικοῦ, καθώς καί ἀπό τόν τύπον, τήν κοινήν γνώμην, πιθανώτατα δέ καί ἀπό κυβερνητικούς παράγοντας τῶν ξένων ἐλευθέρων χωρῶν, ἀκόμη καί τῶν μεγάλων Συμμάχων μας. Δέν ἐθεώρησαν ὅμως ἐπαρκῆ τήν συνεργασίαν τῶν δύο μεγάλων κομμάτων, διότι πρῶτον μέν προσωπικῶς ἐγώ ἔχω διαβληθεῖ —ἰδίᾳ ἀπό ὅσα ψευδέστατα ἔγραψε ὁ Κωνσταντόπουλος—εἰς τούς νεωτέρους ἀξιωματικούς, οἱ ὁποῖοι δέν γνωρίζουν, βάσει προσωπικῆς ἐμπειρίας καί μνήμης, ποῖος εἶμαι καί τί ἔχω πράξει ὑπέρ τοῦ Στρατοῦ καί ὡς πολιτικός ὑπεύθυνος ἡγέτης του ἀκόμη καί ἐν ὥρα φοβερᾶς ἐθνικῆς κρίσεως, ὅπως ἦτο ὁ Δεκέμβριος καί ὁ συμμοριτοπόλεμος, δεύτερον δέ διότι ἐχρειάζετο καί χρειάζεται καί ἕνα πρόσωπον ὑπεράνω τῶν κομμάτων, τοὐλάχιστον ὑπό τήν ἔννοιαν τῆς μακρᾶς ἀποχῆς του ἀπό τήν πολιτικήν σκηνήν, τό ὁποῖον —ἔξω τῆς 'Ελλάδος εὑρισκόμενον— θά ἀνελάμβανε τήν ἐκπροσώπησιν καί τήν ἀνωτάτην εὐθύνην τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Καί τό πρόσωπον αὐτό —ἔχον καί διά τά μάτια τῶν ξένων τήν αἴγλην τοῦ Κυβερνήτου μιᾶς ὁλοκλήρου, τόσον σημαντικήν διά τήν χώραν, ὀκταετίας —δέν ἦτο δυνατόν νά εἶναι ἄλλο ἀπό Σένα, τόν ὁποῖον ἄλλωστε οὐδείς διέβαλε, τοὐλάχιστον διά τῶν στηλῶν τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων, εἰς τά μάτια τῶν νεωτέρων καί ἀγνοούντων ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως τό παρελθόν ἀξιωματικῶν. Καί ἔχει μεγίστην σημασίαν νά μή προκληθῆ ἡ ἀντίδρασις αὐτῶν κατά τῆς οἱασδήποτε διαδικασίας, πού θά ἀπέβλεπε εἰς τήν ἐξομάλυνσιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς χώρας καί εἰς τήν ἀποκατάστασιν τῆς Δημοκρατίας. 'Αντιθέτως, πρέπει οἱ νεώτεροι ἀξιωματικοί —φυσικά καί οἱ ἀνώτεροι καί ἀνώτατοι, ἐκτός τῶν προκλητικῶς ἐνόχων— νά κερδηθοῦν ἤ τοὐλάχιστον νά μή φοβηθοῦν ὅτι πρόκειται νά ὑποστοῦν τήν παραμικράν μείωσιν.

Οἱ Ἔνοπλες Δυνάμεις, ὑπό τό καθεστώς τῆς 21ης Ἀπριλίου, παρεξέκλιναν ἀπό τήν ἀποκλειστική ἀποστολή τους, ὡς προασπιστῆ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας καί τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων.

Προέβην, ὅπως γνωρίζεις, εἰς ὡρισμένας ἐνεργείας, πρίν ἀπό τόν θάνατον τοῦ Νίκου Μπακόπουλου, πρός τήν κατεύθυνσιν αὐτήν τῆς συνεννοήσεως τῶν δύο μεγάλων κομμάτων καί τῆς ἐκ μέρους των προσκλήσεώς του, ὅπως ἀναλάβης ἐξ ὀνόματος τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς χώρας τήν διαχείρισιν τῆς ἐξόδου τῆς Πατρίδος μας ἀπό τήν σημερινήν φοβεράν ἐμπλοκήν, ἤ ὅπως ἐν πάσῃ περιπτώσει βοηθήσης ἐμᾶς πού εὑρισκόμεθα εἰς τήν Ἑλλάδα, εἰς τόν ἀγώνα μας διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος καί τῆς ἀποτροπῆς τῶν μεγάλων κινδύνων, πού ἐγκυμονεῖ ἡ παράτασις τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος. Κατ' ἀρχήν, εὑρῆκα συμφώνους τούς κυριωτέρους παράγοντας τῆς Ἑνώσεως Κέντρου ὄχι μόνον διά τήν πλήρη συνεργασίαν τῶν δύο μεγάλων κομμάτων, τήν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ἡ μεγίστη πλειονότης τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ἀλλά καί διά τήν ἐπίκλησιν τῆς βοηθείας Σου, πού ἀναγνωρίζεται καί ἀπό τούς παλαιούς ἀντιπάλους μας ὡς δυναμένη νά ἔχῃ ἀποφασιστικήν σημασίαν. Εἶχα διατυπώσει καί ἕνα κείμενον, τό ὁποῖον θά ὑπεγράφετο ἀπό τόν Μπακόπουλον καί ἀπό ἐμέ, ἐνδεχομένως μέ τήν προσυπογραφήν καί τῶν ὀνομαστοτέρων ἐπιτελῶν τῶν δύο κομμάτων, κείμενον πού θά ἐδίδετο φυσικά, εἰς τήν δημοσιότητα διά τοῦ ξένου τύπου καί τῶν ξένων ραδιοσταθμῶν. Διά τοῦ κοινοῦ φίλου, σέ ἐπληροφόρησα περί τῶν δυσκολιῶν πού ἐπαρουσιάσθησαν. Τά κυριώτερα στελέχη τῆς Ἑνώσεως Κέντρου —ἰδιαιτέρως μάλιστα μερικά ἀπό τά δυναμικώτερα καί ὑπό πᾶσαν ἔννοιαν ἀξιόλογα νεώτερα στελέχη, ὡς π.χ. ὁ Πεπονῆς, πού ἀνεδείχθη μέ τό θάρρος του, ὅταν ἐδικάσθη ὑπό στρατοδικείου πρό εἴκοσι περίπου μηνῶν —ἔμειναν εἰς τήν οὐσίαν σύμφωνα. Ἐδίστασαν, ὅμως, οἱ παλαιότεροι καί ὀνομαστότεροι (ἐνῶ ὁ Πεπονῆς π.χ. ἤ ὁ Γεώργιος Μαγκάκης, ὁ νεώτερος, δηλαδή ὁ τῆς Ἑνώσεως Κέντρου ὑπερενίκησαν κάθε δισταγμόν καί ἐπροθυμοποιήθησαν νά μέ βοηθήσουν), ἀπό ἔλλειψιν ἀποφασιστικῆς ἡγετικῆς πρωτοβουλίας καί συγκεκριμένως ἀπό τόν φόβον, ὅτι ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου θά ἐξεμεταλλεύετο τήν δημοσίαν ἐκδήλωσίν των, πού θά περιεῖχε τό ὄνομά Σου, καί θά τούς κατήγγελλε ὡς ἀποστάτας τῆς ἀκραιφνοῦς παραδόσεως τῆς Ἑνώσεως Κέντρου. Ὁ κοινός μας φίλος, πού Σοῦ κατέστησε γνωστούς τούς δισταγμούς τῶν κορυφαίων Κεντρώων, μοῦ διεβίβασε, ὅταν ἐπανῆλθε ἀπό τό Παρίσι, τήν παράκλησίν Σου νά σταματήσω τάς σχετικάς ἐνεργείας. Παρενεβλήθη καί ὁ θάνατος τοῦ Νίκου Μπακόπουλου καί ἔτσι —καί ἄν ἀκόμη ἤθελες καί ἠθέλαμε νά προχωρήσωμεν εἰς τάς συνεννοήσεις— τοῦτο θά καθίστατο ὁπωσδήποτε ἀδύνατον λόγω ἐλλείψεως ἐγκύρου συνομιλητοῦ. Μέχρι τῆς στιγμῆς ἡ κατάστασις εἰς τήν Ἕνωσιν Κέντρου εἶναι χαώδης. Δέν κατέστη μέχρι τοῦδε δυνατή οὔτε ἡ ἐκ μέρους τῶν κυριωτέρων στελεχῶν τοῦ Κέντρου ἀνάθεσις εἰς ἕνα πρόσωπον τῆς ἐκπροσωπήσεως τοῦ κόμματος, οὔτε ἡ συγκρότησις ἐπιτροπῆς, πού ἔστω σιωπηρῶς καί ἀνεπισήμως θά ἦτο δυνατόν νά διαχειρισθῇ τά τοῦ κόμματος.

Δέν γνωρίζω τί θά γίνῃ εἰς τήν Ἕνωσιν Κέντρου, δηλαδή ἐάν καί πότε θά λυθῇ τό δημιουργηθέν διά τοῦ θανάτου τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου καί, ὕστερα, διά τοῦ θανάτου καί τοῦ Νίκου Μπακόπουλου προκῦψαν δυσχερέστατον ἐσωτερικόν πρόβλημα. Ἕνα πρᾶγμα γνωρίζω ἄριστα. Γνωρίζω ἄριστα ὅτι ἡ ἐλλείψει ἐγκύρου ἐκπροσωπήσεως τοῦ Κέντρου ἀντικειμενική πλέον ἀδυναμία συνεννοήσεως καί συμφωνίας τῶν δύο μεγάλων κομμάτων δυσχεραίνει εἰς οὐσιώδη βαθμόν τήν ἔξοδον τῆς Χώρας ἀπό τήν σημερινήν δραματικήν καί ἐπικίνδυνον κατάστασιν. Ἐδιάβασα —Σοῦ τό λέγω ἀπολύτως ἐμπιστευτικῶς— ἐμπεριστατωμένην ἔκθεσιν τοῦ ἀποταχθέντος ταξιάρχου Βιδάλλη, γενναίου ὑπερασπιστοῦ τοῦ ὀχυροῦ Λύσε κατά τόν Ἀπρίλιον τοῦ 1941, ὑπασπιστοῦ μου εἰς τήν Μ. Ἀνατολήν καί ἐπιτελάρχου τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ τήν 21ην Ἀπριλίου 1967 καί μέχρι τῆς 13ης Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὁ ὁποῖος, εὑρίσκεται ἀπό δέκα μηνῶν εἰς τάς Ἡνωμένας Πολιτείας, κληθείς —καί εἰς τήν πρόσκλησιν αὐτήν δέν ἐτόλμησαν νά ἀντιταχθοῦν οἱ κρατοῦντες— ὑπό τοῦ ἄλλοτε ἀρχιστρατήγου τῶν δυνάμεων τοῦ ΝΑΤΟ Νόρσταντ, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται ἐπικεφαλῆς ἑνός μεγάλου οἰκονομικοῦ ὀργανισμοῦ εἰς Ἀμερικήν καί εἶχε ἐκτιμήσει ἄλλοτε τάς γνώσεις καί τάς μεγάλας ἀρετάς τοῦ Βιδάλλη. Εἰς τήν ἔκθεσίν του, γράφει μεταξύ ἄλλων ὁ Βιδάλλης, πού κινεῖται λίαν ἐπιτυχῶς εἰς τήν Ἀμερικήν, ὅτι θά ἦτο ἀποφασιστικῆς σημασίας διά τήν χάραξιν τῆς γραμμῆς, πού θά ἀκολουθήσῃ ἔναντι τῆς Ἑλλάδος ἡ Κυβέρνησις Νίξον, ἡ συνεργασία καί δημοσία ἐκδήλωσις τῆς συμφωνίας τῶν δύο μεγάλων κομμάτων, ὡς καί ἡ συμπαράστασίς Σου εἰς τή συμφωνίαν αὐτήν. Προσθέτει ὁ Βιδάλλης —(ἡ ἔκθεσίς του, φυσικά, ἔφθασε μυστικά εἰς τήν Ἑλλάδα)— ὅτι ἡ συμφωνία ἀνεμένετο, ἡ δέ ματαίωσις ἤ καθυστέρησίς της προεκάλεσε μελαγχολικάς σκέψεις. Ὑπάρχει ὁ κίνδυνος, τονίζει ὁ Βιδάλλης, νά προχωρήσουν οἱ Ἀμερικανοί, ἐάν τό ἀργότερον μέχρι τέλους τοῦ ἔτους δέν ὑπάρξῃ συμφωνία, εἰς τήν ὑπόδειξιν νόθων λύσεων εἰς αὐτούς τούτους τούς κρατούντας σήμερον ἐν Ἑλλάδι, δηλαδή τῆς συνεργασίας των μέ μεμονωμένα πρόσωπα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, τά ὁποῖα θά ἐδέχοντο τυχόν νά παίξουν τό κακό αὐτό παιχνίδι εἰς βάρος τοῦ τόπου. Καί θά εἶναι πράγματι τό παιχνίδι αὐτό κακό. Ὁ Λαός, εἰς τήν συντριπτικήν πλειονότητά του, θά ἀπηγοητεύετο βαθύτατα μέ τούς συμβιβασμούς αὐτούς καί δέν ξέρω πρός ποίαν κατεύθυνσιν θά ἐστρέφετο ἤ μᾶλλον τό ξέρω καί τό φοβοῦμαι. Δέν εἶναι διατεθειμένος ὁ Ἑλληνικός Λαός νά συγχωρήσῃ οἱανδήποτε συνθηκολόγησιν Ἑλλήνων πολιτικῶν μέ τόν Παπαδόπουλον καί τήν παρέα του. Ἀκόμη καί τόν καθαρά στιγμιαῖον συμβιβασμόν πρός τόν σκοπόν τῆς ὁμαλῆς ἀποχωρήσεως τῶν σήμερον κρατούντων ἀπό τήν ἐξουσίαν —καί ἐνδεχομένως ἀπό τήν Ἑλλάδα— βλέπει μέ πολύ κακό μάτι ὁ Ἑλληνικός Λαός, ἀλλά αὐτό τοὐλάχιστον, ἐάν τό ἔκαμνε, ἀπό τήν μίαν ἡμέραν εἰς τήν ἄλλην, νά ἀπαλλαγῇ ἀπό τόν βραχνά τῆς τυραννίας καί νά ἀνασάνῃ, θά τό ἐδικαιολόγει ἐνδεχομένως ἐκ τῶν ὑστέρων.

Καί ἔρχομαι τώρα εἰς τάς προτάσεις, πού μοῦ διεβίβασε προσφάτως ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος, ὅσον περισσότερον τόν φοβοῦνται οἱ ἐδῶ κορυφαῖοι Κεντρῶοι, τόσον μεγαλυτέρας πιθανότητας ἔχει νά τούς ὑποσκελίσῃ ἐκμεταλλευόμενος τήν ἀναποφασιστικότητά των καί τό κενόν εἰς τήν ἐν Ἑλλάδι ἐκπροσώπησιν τοῦ Κέντρου πού προκαλεῖ ἡ ἀναποφασιστικότης αὐτή. Αἱ πρός ἐμέ προτάσεις τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου περιέχονται εἰς ἐπιστολήν, πού μοῦ ἔστειλε μυστικά ἐξ Οὐασιγκτῶνος, τήν 10ην Μαΐου 1969, ὁ Ν. Κυριαζίδης, ὁ παλαιός πολύτιμος συνεργάτης μας εἰς τόν οἰκονομικόν τομέα, ὁ ὁποῖος ἀπό ἑνός ἔτους εὑρίσκεται εἰς τήν Ἀμερικήν καί κατέχει σημαντικήν θέσιν εἰς τό Διεθνές Νομισματικόν Ταμεῖον. Συνηντήθη μέ

τόν Ἀνδρέα Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος καί τόν ἐξουσιοδότησε νά μοῦ γράψη τά ἑξῆς:

Θεωρεῖ ἀναγκαίαν καί ἐπείγουσαν τήν συνεννόησιν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς Ἑλλάδος ἐπί ἑνός minimum προγράμματος διά τήν μετάβασιν πρός Δημοκρατικάς συνθήκας. Θεωρεῖ ὅμως ὅτι ἡ συμφωνία αὐτή πρέπει νά εἶναι διακομματική καί ὄχι συμφωνία προσωπικοτήτων, νά ἀναγγελθῆ δέ ὡς συμφωνία τῆς ΕΡΕ καί τῆς Ἑνώσεως Κέντρου. Θεωρεῖ ἐπίσης εὐκταίαν τήν συμμετοχήν τῆς ΕΔΑ, διότι φρονεῖ ὅτι δέν πρέπει νά δοθῆ εἰς τήν ἄκραν ἀριστεράν ἡ εὐκαιρία νά ἐκμεταλλευθῆ ὡς ἀντιπολίτευσις τάς ἀναποφεύκτους δυσχερείας τῆς μεταβατικῆς περιόδου, ἀλλά καί διότι πιστεύει ὅτι ἡ συμμετοχή τῆς ΕΔΑ εἰς τήν διακομματικήν συμφωνίαν θά βοηθήση εἰς τήν ὁριστικήν ἀπόσχισιν (ἐδῶ εἶναι φανερά ἡ ἐπίδρασις Μπριλλάκη) τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀριστεροῦ κινήματος ἀπό τήν Μόσχαν, πρᾶγμα τό ὁποῖον κατά τήν γνώμην του θά ἀπετέλει σημαντικόν παράγοντα ὁμαλότητος εἰς τήν πολιτικήν ζωήν τοῦ τόπου εἰς τό μέλλον. Τοῦτο βεβαίως δέν σημαίνει καί συμμετοχήν τῆς ΕΔΑ εἰς τήν μεταβατικήν Κυβέρνησιν. Ἐξ ἄλλου ὁ κ. Ἀνδρέας Παπανδρέου διηυκρίνισεν ὅτι ἡ θέσις του ἐπί τοῦ σημείου αὐτοῦ δέν εἶναι καθόλου ἄκαμπτος, φρονεῖ δέ ὅτι ἡ τελική ἐπίλυσις τοῦ θέματος τῆς συμμετοχῆς τῆς ἀριστερᾶς εἰς τήν συμφωνίαν εἶναι θέμα συνεννοήσεως μαζί σας ἐπί τῇ βάσει τῶν ὑφισταμένων ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν καί τῆς ἑκατέρωθεν ἐκτιμήσεώς των. Κατά τήν προτεινομένην διαδικασίαν (ἀντιγράφω κατά λέξιν τήν ἐπιστολήν τοῦ Κυριαζίδη). "Ὁ κ. Καραμανλῆς δέν εἶναι μεταξύ τῶν συμβαλλομένων μερῶν" (δηλαδή ΕΡΕ καί Ἑνώσεως Κέντρου) "τά ὁποῖα θά συνάψουν καί θά ἐξαγγείλουν τήν συμφωνίαν, καίτοι βεβαίως θά εἶναι ἐν γνώσει τῶν συνεννοήσεων καί τοῦ περιεχομένου τῆς συμφωνίας. Κατά τό σχέδιον τοῦ κ. Παπανδρέου, ὅταν ὁλοκληρωθῆ ἡ διακομματική συμφωνία, τά συμμετέχοντα κόμματα θά καλέσουν τόν κ. Καραμανλῆν ὡς ἐξωκομματικήν προσωπικότητα νά ἀναλάβη τάς ἀναγκαίας πρωτοβουλίας καί τήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας διά τήν μετάβασιν πρός τήν ὁμαλότητα μέ Κυβέρνησιν τῆς ἐκλογῆς του. Ὁ μόνος ὅρος, τόν ὁποῖον θά ἔθετε ὁ κ. Παπανδρέου ὡς πρός τήν σύνθεσιν τῆς Κυβερνήσεως θά ἦτο τά μέλη της νά μή συμμετάσχουν εἰς τόν ἐκλογικόν ἀγώνα ὁ ὁποῖος θά ἀκολουθήση. Ὁ κ. Παπανδρέου φρονεῖ ἐπίσης ὅτι θά ἔπρεπε νά ἀφεθῆ εἰς τόν κ. Καραμανλῆν ὁ ὅλος χειρισμός τοῦ θέματος τοῦ βασιλέως. Ὁ κ. Παπανδρέου μέ ἄφησε νά ἐννοήσω ὅτι κάποια entente ὑπάρχει ἤδη μεταξύ του καί τοῦ κ. Καραμανλῆ, ὡς καί ὅτι πιστεύει ὅτι ὁ κ. Καραμανλῆς θά ἐνέκρινε καί τήν ἀνωτέρω διαγραφομένην διαδικασίαν καί τό προτεινόμενον σχῆμα. Ἀπό τῆς πλευρᾶς του ὁ κ. Παπανδρέου ἔχει ἀντίληψιν τῶν δυσχερειῶν, αἱ ὁποῖαι δύνανται νά προέλθουν ἐκ τῆς ἐλλείψεως νομιμοποιημένης ἡγεσίας τῆς Ἑνώσεως Κέντρου εἰς τήν Ἑλλάδα, ἐλπίζει ὅμως ὅτι θά δημιουργηθῆ συντόμως κομματικόν ὄργανον κατάλληλον εἰς τάς Ἀθήνας, τόν ὁποῖον νά δύναται νά ἀναλάβη εὐθύνας καί πρωτοβουλίας διά λογαριασμόν τοῦ κόμματος. Πάντως μέ παρεκάλεσε νά σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι εἶναι διατεθειμένος νά προχωρήση εἰς συμφωνίαν μαζί σας ἔστω καί μόνος ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἑνώσεως Κέντρου εἰς τό Ἐξωτερικόν. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, ἡ παράκλησίς του εἶναι νά ἀποστείλετε τό ταχύτερον δυνατόν πρός συνάντησίν του, ὁπουδήποτε τῆς Εὐρώπης, πρόσωπον τῆς ἐμπιστοσύνης σας, τό ὁποῖον νά καταστήσετε κοινωνόν τῶν σκέψεων καί ἀπόψεών σας καί νά ἐξουσιοδοτήσετε δεόντως, ὥστε νά διεξαγάγη τάς σχετικάς συζητήσεις".

Αὐτό εἶναι τό κύριον περιεχόμενον τοῦ διαβιβασθέντος μέσω τοῦ Κυριαζίδη μηνύματος τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου πρός ἐμέ. Τό μήνυμα, κάπως διαφορετικοῦ περιεχομένου, μοῦ εἶχε διαβιβασθῆ καί προφορικῶς μέσω προσώπου τό ὁποῖον ἔφθασε πρό πενταμήνου ἀπό τήν Ἀγγλίαν, ἐπανελήφθη δέ —ὅπως ἀκριβῶς εἶναι διατυπωμένον εἰς τήν ἐπιστολήν τοῦ Κυριαζίδη— καί πρό πέντε μόλις ἡμερῶν προφορικῶς μέσω ἄλλου προσώπου. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι, χωρίς νά ἠμπορῶ νά ἀποκλείσω τόν οἱονδήποτε ἀγώνα τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς κατά τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος, ἀποκλείω τήν οἱανδήποτε συνεννόησιν μέ ΚΚΕ ἤ ΕΔΑ εἰς τόν ἀγώνα, τόν ὁποῖον τά πράγματι πιστεύοντα εἰς τήν Δημοκρατίαν κόμματα, τά ξένα πρός οἱονδήποτε ὁλοκληρωτισμόν, διεξάγουν ἤ πρέπει νά διεξαγάγουν διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατικῆς τάξεως εἰς τήν χώραν. Ὅ,τι ἀκριβῶς φοβοῦμαι εἶναι ὅτι, παρατεινομένου τοῦ βίου τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος, θά κατορθώση σύν τῷ χρόνῳ ὁ κομμουνισμός, καμουφλαρισμένος ἤ μή, νά πάρη στά χέρια του —ὅπως καί κατά τήν κατοχή μέ τόν ΕΑΜ— τόν ὑπόγειον δυναμικόν ἀγώνα, παρασύρων, λόγω μίσους πρός τό καθεστώς, ἀλλά καί ἐλλείψεως ἄλλης δυναμικῆς διεξόδου, πλήρη ἐθνικοφρόνων Ἑλλήνων καί μάλιστα ὄχι μόνων νέων. Γνωρίζεις καί γνωρίζω —ἀντίθετα ἀπό τούς ἀντιστορήτους καί ἠλιθίους τῆς δεξιᾶς— ὅτι ὁ κομμουνισμός ἀποτελεῖ μεγάλην ἱστορικήν πραγματικότητα καί παγκόσμιον γεγονός, πού ἐνσαρκώνει σχεδόν εἰς τό ἥμισυ τῆς ὑδρογείου. Ἀλλά γνωρίζω, ὅπως γνωρίζεις ἄριστα καί Σύ, ὅτι τό μέγιστον ἐμπόδιον διά τήν λειτουργίαν μιᾶς Δημοκρατίας καί διά τήν ζωήν τοῦ Δυτικοῦ κόσμου εἶναι ὄχι αὐτή αὕτη ἡ ὕπαρξις κομμουνιστικῶν κομμάτων, πού μόνα τους δέν εἶναι πουθενά ἐπικίνδυνα, ἀλλά ἡ προθυμία κεντροαριστερῶν στοιχείων νά συνεργάζωνται, ἔστω καί ἐπεισοδιακῶς, μέ τήν ἄκραν ἀριστεράν. Ἐάν σωθῆ —καί ἐλπίζω νά σωθῆ— ὁ Δυτικός Κόσμος ὡς φορεύς τῆς Δημοκρατίας, θά σωθῆ μόνον μέ ἰσχυράς προοδευτικάς, ἀλλά, ὡς πρός τάς παραδόσεις, συντηρητικάς παρατάξεις, πού ἀποκλείουν οἱανδήποτε συναλλαγήν μέ τά ὁλοκληρωτικά κομμουνιστικά κόμματα. Ἄλλως, ἐάν δέν σωθῆ ἔτσι ἡ Δημοκρατία εἰς τήν Δύσιν, θά πρέπει ἡ ἀνθρωπότης νά περιμένη νά ἀνακύψη κάποτε ἀκμαία μέσα ἀπό τούς κόλπους τοῦ Ἀνατολικοῦ κομμουνιστικοῦ Μπλόκ, ὅπου οἱ νέοι καί οἱ διανοούμενοι θά εὕρουν τάς νέας μελλοντικάς μορφάς τῆς Ἐλευθερίας καί τῆς Δημοκρατίας. Ἀποκλείω, λοιπόν, τήν οἱανδήποτε συνεννόησιν μέ τήν ἄκραν ἀριστεράν, ἐπιθυμῶν ὅμως ἐξ ἄλλου ὡς ἄνθρωπος, δηλαδή ὡς φορεύς ἀνθρωπισμοῦ, πού κατευθύνεται πρός ὅλους, νά ἀνασάνουν καί οἱ ἀνήκοντες εἰς τήν ἄκραν ἀριστεράν μέσα εἰς τό πλαίσιον μιᾶς Δημοκρατίας, πού θά ἔχωμεν ἐμεῖς, οἱ πράγματι δημοκρατικοί, ἀποκαταστήσει. Διότι τά ὅσα ὑποφέρουν σήμερα εἰς τήν Ἑλλάδα εἶναι ἀνήκουστα, καί ὡς ἄνθρωπος δέν ἠμπορῶ παρά νά τούς συμπονῶ, ἄν καί γνωρίζω ὅτι αὐτοί οὐδέποτε θά συμπονοῦσαν, εἰς τό πλαίσιον τοῦ ἰδικοῦ των ὁλοκληρωτικοῦ καθεστῶτος, οἱουσδήποτε ἀντιπάλους των πού θά ὑπέφερον.

Τό σημεῖον, ὅμως, τοῦτο, δηλαδή τό ἀναφερόμενον εἰς

τήν συνεννόησιν μέ τήν ΕΔΑ, δέν ἀποτελεῖ, ὅπως ρητῶς λέγει εἰς τήν ἐπιστολήν του ὁ Κυριαζίδης, σημεῖον βασικόν διά τόν Ἀνδρέα Παπανδρέου. Ἀλλά —ἄσχετα ἀπό τό σημεῖον αὐτό ἡ ἐγκαινίασις ἐκ μέρους μου οἱασδήποτε διαπραγματεύσεως μέ τόν Ἀνδρέα Παπανδρέου ἔπρεπε νά ἀνασταλῆ, χωρίς ὅμως, διά πολλούς λόγους καί κυρίως διά τόν λόγον ὅτι διερμηνεύει πράγματι τάς γνώμας ἤ τάς ἀδήλους ἐπιθυμίας σοβαροῦ τμήματος τῶν ὀπαδῶν τοῦ Κέντρου ἤ τῶν ἀριστεριζόντων, πού δέν εἶναι κομμουνισταί, νά ἀποκρουσθῆ. Ἔπρεπε νά ἀνασταλῆ πρωτίστως διά δύο λόγους: Πρῶτον, ἤθελα προηγουμένως νά ἐπικοινωνήσω μαζί Σου καί νά γνωρίζω τάς γνώμας Σου. Δεύτερον, ἐάν προέβαινα εἰς τήν ἔναρξιν διαπραγματεύσεων μέ τόν Ἀνδρέα Παπανδρέου, χωρίς νά ἔχη δημιουργηθῆ ἔγκυρον ἀντιπροσωπευτικόν ὄργανον τῆς Ἑνώσεως τοῦ Κέντρου ἐντός τῆς Ἑλλάδος, θά ἔχρια αὐτομάτως —πρᾶγμα τό ὁποῖον οὔτε δικαίωμα ἔχω νά πράξω, οὔτε θά μοῦ ἦτο ἐπιθυμητόν— τόν Ἀνδρέα Παπανδρέου ἀρχηγόν τῆς Ἑνώσεως Κέντρου. Ὅταν ζητῆ —ὅπως λέγει ἐν ἀνάγκῃ, δηλαδή ἐάν δέν ὑπάρξη κομματικόν ὄργανον τοῦ Κέντρου ἐν Ἑλλάδι— συμφωνία μεταξύ μόνον τῶν δύο μας, αὐτοῦ καί ἐμοῦ, εἶναι φανερόν ὅτι θά ἐπεθύμει τήν τοιαύτην συμφωνίαν περισσότερον καί ἀπό τήν συμφωνίαν μου μέ τούς ἐδῶ Κεντρώους, διότι διά τῆς ὑπογραφῆς ἐμοῦ ὡς ἀρχηγοῦ τοῦ ἑνός τῶν δύο μεγάλων κομμάτων θά ἀνεδεικνύετο αὐτομάτως ὁ συνυπογράφων ἀρχηγός τοῦ ἑτέρου. Ἐπαναλαμβάνω ὅμως ὅτι θά ἦτο ἀντιρεαλιστικόν νά ἀγνοηθῆ ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου, δηλαδή νά ἀπέκρουα τήν πρότασίν του. Ἔπραξα, λοιπόν, κάτι πού ἀναστέλλει προσωρινῶς τήν ὑποχρέωσίν μου νά δώσω ὁριστική ἀπάντησιν εἰς τόν Ἀνδρέα Παπανδρέου. Ἐπ' εὐκαιρίας τῆς μεταβάσεως τοῦ Μανώλη Κεφαλογιάννη, ὁ ὁποῖος μοῦ συμπαρίσταται κατά τήν δυσκολωτάτην αὐτήν περίοδον μέ γενναιότητα καί ἐνθουσιασμόν, εἰς τό Λονδῖνον, ὅπου εὑρίσκετο κατά τάς τελευταίας αὐτάς ἡμέρας ἤ εὑρίσκεται ἴσως ἀκόμη, ἀνέθεσα εἰς αὐτόν νά ἐπικοινωνήση, ἐν ἀνάγκῃ τηλεφωνικῶς, μέ τόν Ἀνδρέα Παπανδρέου καί νά ἀρκεσθῆ νά τοῦ εἰπῆ, ὅτι ἀφ' ἑνός μέν τόν εὐχαριστῶ διά τό μήνυμά του, καί δι' ὅσα περί ἐμοῦ εἶπε εἰς τόν Κυριαζίδη, τά ὁποῖα δέν περιέλαβα εἰς τήν ἀνωτέρω περικοπήν, ἀφ' ἑτέρου δέ ὅτι μελετῶ τάς προτάσεις του μέ τούς συνεργάτας μου μή δυνάμενος εὐκόλως νά λάβω ἐπ' αὐτῶν θέσιν πρίν σχηματισθῆ ἐν Ἑλλάδι ἔγκυρον ἀντιπροσωπευτικόν ὄργανον τῆς Ἑνώσεως Κέντρου. Εἶπα εἰς τόν Κεφαλογιάννην, ὁ ὁποῖος δέν θά προσθέση οὔτε λέξιν εἰς ὅσα ρητῶς τοῦ ὑπηγόρευσα, νά ἀφήση νά ὑπονοηθῆ ὅτι —ἐάν διαρκέση ἐπί μακρόν ἀκόμη ἡ ἐκκρεμότης εἰς τήν ἐδῶ ἀντιπροσώπευσιν τῆς Ἑνώσεως Κέντρου— δέν ἀποκλείεται νά ἀποφασίσω συνεννόηση μαζί του.

Αὐτά σοῦ τά γράφω πληροφοριακῶς. Ἀλλά ἀναμένω καί τάς ἀντιδράσεις Σου ἐπί τῶν προτάσεων Ἀνδρέα Παπανδρέου, τάς ὁποίας παρακαλῶ θερμῶς νά γνωρίζω τό συντομώτερον. Ἐάν Ἐσύ ἀπεφάσιζες νά προχωρήσωμεν εἰς συνεννόησιν μαζί του, πρᾶγμα τό ὁποῖον θά προϋπέθετε, φυσικά, τό ἐκ μέρους του σταμάτημα τῆς ἀλογίστου πολεμικῆς κατά τῶν Ἀμερικανῶν, δέν θά εἶχα καί ἐγώ καμμίαν ἐπιφύλαξιν νά διαπραγματευθῶ μαζί του. Τό ὄνομά Σου ἐπαναλαμβάνω —ὑπό τήν προϋπόθεσιν τοῦ περιορισμοῦ τῆς γλώσσης τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου— εἶναι ἱκανόν νά ἄρη τό διαβλητόν τῆς συνεννοήσεως αὐτῆς.

Ἂς ἀφήσωμεν ὅμως κατά μέρος τόν Ἀνδρέα Παπανδρέου. Ἡ συνεννόησις μέ τήν ἐδῶ Ἕνωσιν Κέντρου, ἐάν καί ὅταν συγκροτήση ἔγκυρον ἀντιπροσωπευτικόν ὄργανον, εἶναι ἀναγκαία. Καί ἐάν, ὅπως εἶμαι βέβαιος, δεχθοῦν τελικῶς οἱ ἀντιπροσωπευτικώτεροι ἐδῶ Κεντρῶοι τήν συμφωνίαν μαζί μου μέ τήν συγκεκριμένην ἐπίκλησιν τῆς βοηθείας Σου ἤ μᾶλλον τῆς πρωτοβουλίας Σου, πιστεύω ὅτι πρέπει νά ἀνταποκριθῆ εἰς τήν ἐπίκλησιν αὐτήν. Τοῦτο δέν θά εἶναι μόνον ἡ ἀρχή τοῦ τέλους τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος, ἀλλά θά εἶναι —ὄχι βέβαια ἀμέσως καί αὐτομάτως ἀλλά ὕστερα ἀπό ἀγώνα— ἡ ἀρχή μιᾶς νέας σημαντικῆς περιόδου τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Χώρας.

Ε.- Ἐάν δέν πραγματοποιηθῆ ἡ συνεννόησις καί δέν δεχθῆ τήν ἐξουσιοδότησιν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ὅπως διαχειρισθῆ τήν ἔξοδον τῆς Χώρας ἀπό τήν σημερινήν κατάστασιν, καί τήν διακυβέρνησίν της ἐπί τόσον χρόνον, ὅσος θά χρειασθῆ διά τήν ἀναθεώρησιν τοῦ παλαιοῦ Συντάγματος (περί τοῦ σημερινοῦ, τοῦ προκύψαντος ἀπό τό ἀνήκουστον δημοψήφισμα, δέν εἶναι δυνατόν νά γίνη λόγος), διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως καί τῆς ἠθικῆς εἰς τάς ἐνόπλους δυνάμεις, ἀλλά καί εἰς τήν διοίκησιν, καί διά τήν πλήρη προετοιμασίαν τῶν προϋποθέσεων διά γνησίας δημοκρατικάς ἐκλογάς, τότε προβλέπω διά τήν Χώραν μας δεινά μεγαλύτερα τῶν σημερινῶν. Ἐγώ θά ἀγωνισθῶ, ὑφ' οἱασδήποτε συνθήκας, ἐφ' ὅσον μοῦ τό ἐπιτρέπει ὁ Θεός, κατά τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος, εἴτε μέ τήν βοήθειαν, πού τήν θεωρῶ βεβαίαν, τῶν συνεργατῶν μου, εἴτε ὄχι, εἴτε ἐν συνεργασίᾳ μέ τήν Ἕνωσιν Κέντρου ἤ μέ ὅσα στελέχη της προθυμοποιοῦνται νά συνταχθοῦν μαζί μου (καί εἶναι πολλά) εἴτε ὄχι. Θά πράξω μέ ἄλλας λέξεις, τό καθῆκον μου ἔστω καί μόνος. Ἀλλά μέ ποῖον πρακτικόν ἀποτέλεσμα; Ἀμφιβάλλω ἐάν θά ὑπάρξη πρακτικόν ἀποτέλεσμα ἄλλο ἐκτός τῶν ἐνδεχομένων νέων καί δή πολύ βαρυτέρων προσωπικῶν δοκιμασιῶν μου, πού καί αὐταί ἐπί τέλους θά ἔχουν κάποιαν ἠθικήν σημασίαν διά τάς μελλοντικάς γενεάς. Ἔχω λόγους νά θεωρῶ λίαν πιθανόν, ὅτι —καί ἄν ἀκόμη δέν πράξω τίποτε τό συγκεκριμένον ἐναντίον τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος, πέραν τῶν ὅσων μέχρι τοῦδε ἔπραξα καί πού δέν τά περιέγραψα ἀνωτέρω ὅλα— θά λάβουν πρωτίστως ἐναντίον μου καί ἐναντίον ἄλλων νέα μέτρα οἱ κρατοῦντες, ἰδίως ἐάν σκεφθοῦν νά φθάσουν εἰς ἀποφάσεις κατά τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου. Δέν θεωρῶ τό τελευταῖον τοῦτο πολύ πιθανόν, ἀλλά δέν τό ἀποκλείω. Ἡ χειροτέρα διά τόν τόπον ἐξέλιξις θά ἦτο, ἐάν ἀπεφάσιζαν —διά νά ρίξουν στάχτη στά μάτια τῶν Ἀμερικανῶν— νά προβοῦν ξαφνικά εἰς διενέργειαν, βάσει τοῦ ἀνηκούστου Συντάγματός των, ἐκλογῶν, πού θά ἦσαν ἀνάλογοι μέ τό Δημοψήφισμα τοῦ Σεπτεμβρίου. Δέν τό θέλουν οὔτε αὐτό, καί προτιμοῦν τό ἀπροκάλυπτον καθεστώς βίας καί ἐτσιθελισμοῦ. Δέν ἀποκλείεται ὅμως νά τό ἀποφασίσουν, διά νά ὑπερκεράσουν τήν πίεσιν τῆς Οὐασιγκτῶνος, πού καί μέ μίαν ἁπλήν μεταβολήν τῆς δῆθεν Κυβερνήσεώς των εἰς πολιτικοστρατιωτικήν θά ἦτο δυνατόν ἐπί ἀρκετόν χρόνον νά ὑπερκεράσουν, καί διά νά προλάβουν δυσαρέστους ἐξελίξεις εἰς τούς κόλπους τοῦ ΝΑΤΟ ἤ καί τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως, τήν ὁποίαν προσποιοῦνται ὅτι δέν ὑπολογίζουν. Προλέγω πάντως μέ βεβαιότητα ὅτι, ἐάν μείνουν ὑφ' οἱανδήποτε μορφήν, ὑφ' οἱονδήποτε μανδύαν εἰς

τήν ἐξουσίαν οἱ ἄνθρωποι αὐτοί πέραν τοῦ ἑνός ἤ τῶν δύο ἐτῶν, ἡ ἔξοδος τῆς χώρας ἀπό τήν περιπέτειαν αὐτήν θά εἶναι ἀνώμαλη καί φοβερά. Ἀλλά καί θά εἶναι ἀναπόφευκτη.

Δέ νομίζω ὅτι πρέπει νά προσθέσω, πρός τό παρόν, περισσότερα. Σέ εὐχαριστῶ, διότι ἐζήτησες νά Σοῦ διατυπώσω γραπτῶς τάς γνώμας μου. Αὐτό μοῦ ἐμπνέει ἐλπίδας. Πρέπει, φυσικά, νά Σέ εὐχαριστήσω καί διά τόν κόπον, πού θά καταβάλης, διά νά διαβάσης τήν τόσον μακράν ἤ μᾶλλον τήν τόσον φλύαρον —ἐπιστολήν μου. Σέ σκεπτόμεθα ὅλοι ἀδιάκοπα καί εὐχόμεθα νά συναντηθοῦμε τό ταχύτερον ἐπάνω εἰς τήν Ἑλληνικήν γῆν, πού ξέρω πόσο τήν ἀγαπᾶς καί πόσο τήν ἐπεθύμησες».

Στήν ἀπαντητική ἐπιστολή του, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀφοῦ ἐπισημάνει, σέ αὐστηρή γλώσσα, τίς εὐθύνες τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων γιά τήν πτώση τῆς Δημοκρατίας καί, ἤδη, γιά τήν παράταση τοῦ βίου τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος (βλ. παραπάνω σ.σ. 19-20), θά ἐκθέσει ἀναλυτικά τίς ἀπόψεις του γιά τήν πορεία πού πρέπει ἐφεξῆς νά ἀκολουθηθεῖ:

«Καί αὐτά μέν ὅσον ἀφορᾶ τό παρελθόν. Καί τώρα, γιά τό μέλλον.

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ χάραξις ὑπό τοῦ πολιτικοῦ κόσμου κοινῆς γραμμῆς ἐγγυομένης τήν ἀκίνδυνον ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος, θά εἶναι χρήσιμος καί ἐσωτερικῶς καί διεθνῶς. Καί εἶναι ἀτύχημα ὅτι δέν ἐπεχειρήθη εὐθύς μετά τό πραξικόπημα καί, προπαντός, μετά τήν ἰδική μου ἐκδήλωσιν τόν Νοέμβριο τοῦ '67, ἡ ὁποία προσέφερε νομίζω καί τήν γραμμήν αὐτή ἀλλά καί τήν εὐκαιρία. Πάντως γιά νά ἀποδώση πρακτικόν ἀποτέλεσμα ἡ συνεννόησις αὐτή θά πρέπει νά ἐμπνέεται ἀπό θάρρος, ἀνιδιοτέλειαν καί, προπαντός, ρεαλισμόν.

Ὅπως ξέρεις, ἡ ἀνατροπή μιᾶς στρατιωτικῆς δικτατορίας μέ μέσα πολιτικά εἶναι κατ' ἀρχήν ἔργον δυσχερές. Κατέστη δέ δυσχερέστερον στήν ἐποχήν μας πού ἡ "Χούντα" ἔγινε διεθνῶς τῆς μόδας, ὅπως ἦταν τῆς μόδας κατά τόν μεσοπόλεμο οἱ ἰδεολογικές δικτατορίες. Καί ἔγινε τῆς μόδας διότι μεταπολεμικῶς οἱ πολιτικές ἰδέες καί οἱ ἠθικές ἀρχές παρεχώρησαν τήν θέση τους στή δύναμη, φορεύς τῆς ὁποίας εἶναι ὁ στρατός.

Ἡ Δημοκρατία, συμπιεζομένη μεταξύ κομμουνισμοῦ καί μιλιταρισμοῦ, διέρχεται καί πάλιν ἐπικίνδυνον κρίσιν. Καί γιά νά ἐπιζήση θά πρέπει νά προσαρμοσθῆ τόσον εἰς τάς τοπικάς ὅσον καί τάς γενικάς συνθήκας τῆς ἐποχῆς μας, κατά τό παράδειγμα τῆς Γαλλίας θά ἔλεγα. Τήν σωτηρία της θά τήν βρῆ μονάχα στήν προσαρμογή καί τήν διαφοροποίηση.

Δέν ξέρω ἄν μπορῶ νά κάμω συγκεκριμένες ὑποδείξεις γιά τά ἐν Ἑλλάδι δεδομένου ὅτι ἡ ἀπόστασις, ἐνῶ διευκολύνει τήν σύλληψιν τῆς γενικῆς εἰκόνος τοῦ προβλήματος, δυσχεραίνει τήν ἐκτίμηση τῶν καθ' ἕκαστον θεμάτων πού τό συνθέτουν. Ἐπειδή ὅμως μοῦ ἔκαμες τήν τιμή νά ζητήσης τήν γνώμη μου, θά συνεβούλευα ἐνδεικτικῶς τά κάτωθι:

Νομίζω ὅτι πρέπει νά πιέσης τήν ΕΚ νά ἀναδείξη ἐκπροσώπηση. Ἐν ἀνάγκη, βοήθησε προσωπικῶς τόν Μαῦρο νά καθιερωθῆ. Καλέστε καί τούς λεγομένους Ἀποστάτας στήν συνεργασία γιατί αὐτήν τήν στιγμή δέν ὑπολογίζεται ἡ δύναμις τῶν κομμάτων, ἀλλά οἱ ἐπώνυμοι πού θά διεξαγάγουν τόν ἀγώνα. Καί οἱ ἐπώνυμοι τοῦ Κέντρου εἶναι οἱ Ἀποστάται. Μήν ἀποκλείσετε καί τόν Μαρκεζίνην, ἄν προσφέρεται νά συνεργασθῆ. Θά εἶναι χρήσιμο γιά τόν ἀγώνα νά περιορίσετε τίς δυνατότητες συνθηκολογήσεων.

Διακηρῦξτε τήν θέλησίν σας, ὄχι μόνο γιά τήν ἀκίνδυνον ἀποκατάστασιν τῆς Δημοκρατίας, ἀλλά καί γιά τόν ἐκσυγχρονισμόν τῆς δημοσίας μας ζωῆς. Γιατί νομίζω ὅτι δέν πρέπει, τήν ἀγανάκτηση κατά τῆς τυραννίας, νά τήν ἐκλαμβάνωμε ὡς νοσταλγία γιά τό παρελθόν.

Δημιουργῆστε ὄργανα καί μεθόδους γιά μιά σοβαρά καί συνεχῆ παθητική ἀντίσταση (ὁμαδικές παραιτήσεις, ἀπεργίες, ἀποχή ἀπό κυβερνητικές ἐκδηλώσεις, ὁμαδικές διαμαρτυρίες, κ.λ.π.) πού θά φθείρη τήν Χούντα καί θά διαγείρη τίς ἀνησυχίες, καί, κατ' ἀκολουθίαν, τό ἐνδιαφέρον τῶν δυνάμεων πού στηρίζουν ἤ ἀνέχονται τήν δικτατορίαν.

Δέν νομίζω, ἐξ ἄλλου, ὅτι ὠφελοῦν αἱ ἐξαγγελίαι περί κυρώσεων, συντακτικῶν συνελεύσεων κ.λ.π. Αὐτά θά ἐξαρτηθοῦν ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον θά ἀπομακρυνθῆ ἡ Χούντα —βίαιον ἤ εἰρηνικόν— καί θά κριθοῦν ἀπό τήν μεταβατική Κυβέρνηση εἰς τήν ὁποία θά πρέπει νά ὑποσχεθῆτε ἐκτάκτους ἐξουσίας. Γιατί τά ὀξύτατα προβλήματα πού θά ἔχουν συσσωρευθεῖ δέν ἀντιμετωπίζονται μέ πολιτική φιλολογία καί τούς συναφεῖς πρός αὐτήν συμβιβασμούς. Θά πρέπει, ἐξ ἄλλου, ἡ χώρα νά ἐπωφεληθῆ τῆς παρούσης ἀνωμαλίας γιά νά θέση τά θεμέλια τῆς ἀναμορφώσεως τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς. Καί τό ἔργο αὐτό θέλει ἀρετές —πεῖρα, θάρρος, βούλησην— πού δέν κατοικοεδρεύουν, ὡς γνωστόν, στίς συνελεύσεις τῶν κομμάτων.

Θά πρέπει, ἐπίσης, νά παρασκευάζεσθε γιά τήν ἀντιμετώπιση πραξικοπηματικῶν ἐκλογῶν. Προσωπικῶς, γιά νά ἀποθαρρύνω τήν Κυβέρνηση στήν πρόθεση αὐτή, ἐφρόντισα νά πληροφορηθῆ ὅτι σέ μιά τέτοια περίπτωση δέ θά ἔμενα ἀδιάφορος. Καί πιστεύω ὅτι τούς ἐδημιούργησα πρόβλημα. Τέλος, θά πρέπει νά καθορίσετε ἐγκαίρως τήν θέση σας γιά τήν περίπτωση πού ἡ Κυβέρνησις θά ἔθετε θέμα βασιλέως.

Νομίζω ὅτι ὀρθῶς ἀντιμετώπισες τό θέμα τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου, πού ἀποτελεῖ πράγματι πρόβλημα. Δέν μπορεῖς νά τόν ἀγνοήσης, ἀλλά καί δέν μπορεῖς νά τόν προβάλλης, δεδομένου ὅτι ἀποτελεῖ

τό κόκκινο πανί γιά τούς παράγοντας ἐκείνους, ἡ συμπαράστασις τῶν ὁποίων εἶναι ἀπαραίτητος γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς Δημοκρατίας. Θά ἦτο εὐχῆς ἔργο νά ἀντιλαμβάνετο ὁ ἴδιος τήν πραγματικότητα αὐτή καί νά προσήρμοζε ἀνάλογα τόν ρόλο του καί τήν συμπεριφορά του. Πάντως, τό θέμα θέλει προσοχή, δεδομένου ὅτι στήν πολιτική, ὅπως ξέρεις, τό ἕνα σύν ἕνα δέν κάνουν πάντοτε δύο. Πολλές φορές, λόγω ἀμοιβαίας ἐξουδετερώσεως, κάνουν μηδέν. Αὐτός ἄλλωστε εἶναι ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖον ἀπέκρουσα καί ἐγώ ἐπιμόνους προτάσεις του γιά συνάντησιν. Συνεπῶς, τά περί entente δέν εἶναι ἀκριβῆ.

Καί ἔρχομαι τώρα στόν ρόλο τόν δικό μου.

Θά σοῦ ἐπαναλάβω ἐκεῖνο πού σοῦ εἶπα πολλές φορές κατά τό παρελθόν: ὅτι, δηλαδή, εἶμαι ἀπρόθυμος νά ἐπανέλθω εἰς τήν ἐνεργόν πολιτική. Κατά μείζονα λόγο, εἶμαι ἀπρόθυμος νά γίνω ἐντολοδόχος τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καί νά ἐκτελῶ πρόγραμμα ὑπαγορευόμενον καί ἐλεγχόμενον παρ' αὐτοῦ. Καί αὐτό, ὄχι ἀπό ἐγωϊσμό, ἀλλά διότι ὅπως ξέρεις ἀντιλαμβάνομαι τό πολιτικό πρόβλημα τῆς χώρας κατά τρόπον ριζικῶς διάφορο ἀπό τούς πλείστους ἐξ αὐτῶν.

Ἄν τήν περασμένη ἄνοιξη ἐδέχθην νά γίνη χρῆσις τοῦ ὀνόματός μου, τό ἔπραξα διότι παρεκλήθην καί διότι ἐπρόκειτο περί εὐκαιρίας, ἡ ὁποία δέν ἤθελα νά χαθῆ ἐξ αἰτίας μου. Τό ἀποτέλεσμα τό γνωρίζεις. Ὄχι μόνον ἀπωλέσθη ἡ εὐκαιρία, ἀλλά ἐμειώθην καί ἐγώ προσωπικῶς, ἐμφανισθείς στόν διεθνῆ τύπο ὡς ἀμφιλεγόμενον πρόσωπο.

Πάντως, διότι γνωρίζω τούς κινδύνους πού ἀπειλοῦν τήν χώρα, δέν θά παραλείψω νά βοηθήσω, ἐάν δημιουργηθοῦν οἱ προϋποθέσεις —φροντίζω πρός τοῦτο— πού θά καταστήσουν ἀποτελεσματική μία πρωτοβουλία μου. Καί ἐπ' αὐτοῦ θά σέ ἐνημερώσω ἐγκαίρως.

Ὅπως βλέπεις, ἀγαπητέ Πρόεδρε, τό πρόβλημά μας εἶναι δύσκολο καί πολύπλοκο. Δέν περιορίζεται στήν ἀπομάκρυνση τῆς Χούντας ἀπό τήν ἐξουσία, ἀλλά ἐντείνεται καί στήν δημιουργία τῶν προϋποθέσεων γιά μιά ὑγιέστερη δημοκρατική ζωή. Θά μποροῦσε μάλιστα νά λεχθῆ, κατά τρόπον ὀξύμωρον, ὅτι τό δεύτερο προηγεῖται τοῦ πρώτου.

Ἐκεῖνο, πάντως, πού εἶναι ἐνθαρρυντικό στήν περίπτωσή μας, εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ Χούντα δέν ἔχει οὔτε τίς ὑποκειμενικές οὔτε τίς ἀντικειμενικές δυνατότητες γιά τήν δημιουργία μονίμου καθεστῶτος. Ἡ διάρκεια, συνεπῶς, τῆς δοκιμασίας τοῦ τόπου μας θά ἐξαρτηθῆ ἀπό τάς ἀντιδράσεις τῶν Ἑλλήνων, ἀλλά καί ἀπό ἀσταθμήτους παράγοντας, γιά τήν ἀξιοποίηση ὅμως τῶν ὁποίων θά χρειασθῆ ἡ κατά τά ἀνωτέρω προπαρασκευή. Εὔχομαι νά γίνουν ἀμφότερα συντόμως.

Υ.Γ. Ἐβράδυνα νά ἀπαντήσω διότι τό γράμμα σου τό πῆρα μόλις στίς 15 Ἰουλίου καί, ἐν τῷ μεταξύ, δέν εὕρηκα ταχυδρόμον ἀσφαλῆ»[99].

21 ΙΟΥΝΙΟΥ 1969

Τό Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας δημοσιεύει ἀπόφαση ἀκυρώσεως τῶν πράξεων ἀπολύσεως 21 τακτικῶν δικαστῶν ἀπό τήν δικτατορική Κυβέρνηση. Ἡ ἀπόλυση 30 συνολικά δικαστικῶν λειτουργῶν διαφόρων βαθμίδων εἶχε βασιστεῖ στήν ΚΔ΄ Συντακτική Πράξη «περί ἐξυγιάνσεως τῆς τακτικῆς Δικαιοσύνης», ἀπό 28 Μαΐου 1968, ἡ ὁποία προέβλεπε τήν τριήμερη ἄρση τῆς συνταγματικά κατοχυρωμένης ἰσοβιότητας καί μονιμότητας τῶν τακτικῶν μελῶν τοῦ δικαστικοῦ σώματος. Παράλληλα, προβλεπόταν ὅτι «δέν χωρεῖ προσφυγή ἤ αἴτηση ἀκυρώσεως ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας» —δικαίωμα πού εἶχε, ἐξάλλου, περισταλεῖ καί μέ τήν Δ΄ Συντακτική Πράξη, ἀπό τίς 24 Μαΐου 1967. Ἡ αἰτιολογία πού προβλήθηκε ἀπό τό Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας γιά τήν ἀκύρωση τῆς ἀπολύσεως τῶν δικαστῶν ἐντοπίστηκε στήν προσβολή τοῦ δικαιώματος τῆς ὑπερασπίσεως— «θεμελιῶδες δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου», ὅπως διακήρυξε, «πού πρέπει νά μείνει σεβαστό σέ κάθε εὐνομούμενη πολιτεία».

Ἡ ἀντίδραση τοῦ καθεστῶτος ὑπῆρξε βίαιη. Ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργός δήλωσε ὅτι «ἡ ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ἐπιληφθέντος τῆς ἐκδικάσεως τῆς ὑποθέσεως κατά ρητήν παράβασιν τῆς ἀπαγορευτικῆς διατάξεως, οὐδεμίαν δημιουργεῖ δέσμευσιν καί θεωρεῖται ὡς ἐντελῶς ἀνύπαρκτος»· καί, ταυτόχρονα ἐπέτασσε στόν πρόεδρο τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, Μιχαήλ Στασινόπουλο, νά ὑποβάλει τήν παραίτησή του! Ἡ ἄρνηση τοῦ κορυφαίου δικαστοῦ νά συμμορφωθεῖ πρός τήν πρωθυπουργική ἐντολή θά ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νά δημοσιευτεῖ Β. Διάταγμα μέ τήν ἀποδοχή τῆς παραιτήσεως, τήν ὁποία οὐδέποτε ὑπέβαλε, καί νά τεθεῖ ὁ ἴδιος σέ κατ' οἶκον περιορισμό!

Τόσο ἡ ἄρνηση ἐφαρμογῆς τῶν ἀποφάσεων τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ὅσο καί ἡ δίωξη τοῦ Προέδρου του ἐπειδή ἐξέδωσε ἀπόφαση ἀντίθετη μέ τή βούληση τῆς Κυβερνήσεως, προκάλεσαν τήν ἀγανάκτηση τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης. «Τέτοιες τερατώδεις πράξεις κατά τῆς Δικαιοσύνης —θά παρατηρήσει ὁ Μ. Στασινόπουλος σέ μεταγενέστερη συνέντευξή του— δέν εἶχε δεῖ ἄλλοτε ὁ πολιτισμένος κόσμος, γι' αὐτό ὁ παγκόσμιος τύπος, ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη τῆς γῆς, μιλοῦσε στίς πρῶτες σελίδες του γιά τή μεγάλη περιπέτεια τῆς ἑλληνικῆς Δικαιοσύνης»[100].

30 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1969

Ὁ Κ. Καραμανλῆς δίνει στή δημοσιότητα ἐκτενεῖς δηλώσεις γιά τήν κατάσταση στήν Ἑλλάδα.

Τό κείμενο τῶν δηλώσεων τοῦ Κ. Καραμανλῆ δέν θά ἐπιτραπεῖ νά δημοσιευτεῖ στόν ἑλληνικό τύπο· θά δημοσιοποιηθεῖ ὅμως διεθνῶς μέσω τῆς «Journal de Genève».

Τό κείμενο, ὅπως δόθηκε γιά δημοσίευση στήν ἑλληνική γλώσσα, ἦταν τό ἀκόλουθο:

«Παρῆλθεν ἔτος ἀπό τήν ἡμέραν τοῦ περιφήμου δημοψηφίσματος καί ἡ ὑπόθεσις τῆς Δημοκρατίας ἐν Ἑλλάδι ἀντί νά σημειώση πρόοδον ὠπισθοδρόμησεν ἐπικινδύνως. Ἡ Κυβέρνησις ἔγινε τυραννικώτερη καί ταυτίζει πλέον κατά τρόπον κυνικόν ἑαυτήν μέ τήν Δημοκρατίαν. Ἡ αὐθαιρεσία ἔγινε καθεστώς καί ἡ ἀγανάκτησις τοῦ λαοῦ ἀπεκορυφώθη.

Αἱ ἀνωτέρω διαπιστώσεις μέ ἀναγκάζουν νά λύσω καί πάλιν τήν σιωπή μου καί νά ἐπισημάνω τούς σοβαρούς κινδύνους εἰς τούς ὁποίους ἐκτίθεται ἡ χώρα ἐκ τῆς παρατάσεως τῆς παρούσης ἀνωμαλίας.

Ὅπως ἐτόνισα καί ἄλλοτε, ἡ στρατιωτική Κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν διέπραξε εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τό πρόσθετον σφάλμα νά ἀποβλέψη στή δημιουργία μονίμου καθεστῶτος. Μή ἔχουσα, ὅμως, τό θάρρος νά διακηρύξη εὐθέως τούς σκοπούς της, προσεπάθησε νά τούς συγκαλύψη ἐμφανιζομένη ἀτέχνως ὡς σημαιοφόρος τῆς Δημοκρατίας. Μέ τήν ἀντιφατική δέ καί ἀσυνάρτητον αὐτήν πολιτικήν της, ἐδημιούργησε ἕνα τυραννικό καί νόθο καθεστώς μέσα εἰς τό ὁποῖον σήπεται καί αὐτή καί ἡ χώρα. Διότι, τό καθεστώς τῶν Ἀθηνῶν, στερούμενον ἐκτός τῶν ἄλλων καί ἰδεολογικοῦ προσανατολισμοῦ, εἰς οὐδεμίαν μορφήν πολιτεύματος ἀνταποκρίνεται. Οὐδέ κἄν τῆς κλασσικῆς Δικτατορίας. Καί δέν ἀναπληροῖ βέβαια τήν ἔλλειψιν αὐτήν οὔτε ἡ μεσαιωνική περί πολιτείας θεοκρατική ἀντίληψις οὔτε τό σύνθημα "Ἑλλάς Ἑλλήνων Χριστιανῶν", ὅταν μάλιστα ἀμφότερα ἐκφράζονται μέ μεθόδους ἐλάχιστα χριστιανικάς.

Συνεπείᾳ τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ σφάλματος, ἡ Κυβέρνησις διέπραξε σειράν ὅλην σφαλμάτων. Οὕτω:

1. Ἀποσυνέθεσε τάς Ἐνόπλους Δυνάμεις τῆς χώρας διά τῆς σοβιετοποιήσεώς των καί τῆς ἀποτάξεως ἑκατοντάδων ἀνωτέρων καί ἐμπειροπολέμων ἀξιωματικῶν, οἱ ὁποῖοι ἠδύναντο νά γίνουν ἐμπόδιο εἰς τάς ἐπιδιώξεις της.

2. Ἐσυνέχισε καί ὑπερακόντισε τή δημαγωγική πολιτική τῶν προκατόχων της μέ ἀποτέλεσμα νά ὑπονομεύση τό οἰκονομικό μέλλον τῆς χώρας· ἡ ἀλόγιστος διόγκωσις τῶν καταναλωτικῶν δαπανῶν εἰς βάρος τῶν ἐπενδύσεων· ἡ διεύρυνσις τοῦ ἐλλείμματος τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν καί ἡ κάλυψίς του μέ ἐπαχθέστατο δανεισμό· καί τέλος, ἡ ἀλματώδης αὔξησις τῶν εἰς συνάλλαγμα ὑποχρεώσεων τῆς χώρας, ὑπολογιζομένων εἰς 1.870 ἑκατ. δολλάρια, ἐξ ὧν 420 ἑκατ. δολλάρια βραχυπρόθεσμοι ἐμπορικαί πιστώσεις, δικαιολογοῦν ζωηράς ἀνησυχίας διά τό μέλλον.

3. Ἀπεμόνωσε τή χώρα πολιτικῶς καί ἠθικῶς. Ἡ Ἑλλάς πού ὑπῆρξε τό πρῶτο κύτταρο τῆς Εὐρώπης ἀπωθεῖται ἤδη ἀπό τήν οἰκογένειαν τῶν ἐλευθέρων λαῶν. Καί γιά νά ἐκτιμηθῆ πλήρως ἡ σημασία τῆς ἀπομονώσεως αὐτῆς, θά πρέπει νά ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ κρίσιμος γεωπολιτική θέσις τῆς χώρας μας καί τό γεγονός ὅτι ἡ Ἑλλάς θά εὑρεθῆ ἔξω ἀπό τά ὑπό ἐκκόλαψιν εὐρωπαϊκά σχήματα, ἐπί ζημίᾳ ὄχι μόνον τῆς οἰκονομίας της ἀλλά καί τῆς ἐθνικῆς της ἀσφαλείας.

Τέλος μέ τήν τυραννικήν της πολιτικήν, τούς κομπασμούς καί τάς ἀσυναρτησίας της, ἐδημιούργησεν κλῖμα ἐκρηκτικόν ἐν Ἑλλάδι καί κατέστησε τήν χώραν διεθνῶς ἀνυπόληπτον.

Τό δέ χειρότερον εἶναι ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἐμμένει εἰς τήν ἀρχικήν της πλάνην καί ἀντί ν' ἀναζητήση λύσεις τοῦ προβλήματος, ἀναζητεῖ μεθόδους διαιωνίσεως τοῦ παρόντος καθεστῶτος. Μέχρι πρό τινος ἐπίστευεν ὅτι ἠδύνατο νά τό ἐπιτύχη διά ἐκλογικοῦ πραξικοπήματος. Ἀνεζήτει, μάλιστα, καί συνεργούς πρός τοῦτο. Ἤδη τό ἐπιδιώκει διά τῆς τρομοκρατήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί τῆς παραπλανήσεως τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης.

Ἐμμένει δέ εἰς τήν πλάνην της ἡ Κυβέρνησις, διότι δέν ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἐάν αἱ μέχρι τοῦδε ἐναντίον της ἀντιδράσεις, ἐσωτερικαί καί διεθνεῖς, ὑπῆρξαν μετριοπαθεῖς, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τάς προσδοκίας πού ἐδημιούργησαν αἱ ἐπανειλημμέναι διαβεβαιώσεις της περί ἀποκαταστάσεως τῆς Δημοκρατίας. Ἤδη, ὅμως, ὁ ἐμπαιγμός ἀποκαλύπτεται καί ἡ Κυβέρνησις ὑπό τήν πίεσιν τῆς θυέλλης πού προμηνύεται θά ὑποχρεωθῆ νά κάμη τήν ἐκλογήν της.

Θά ἦτο εὐχῆς ἔργο νά τήν κάμη ἐγκαίρως καί σύμφωνα μέ τό συμφέρον τό ἐθνικό, γιατί ἄν βραδύνη δέν θά ἔχη ἐκλογήν. Ἡ ἱστορία διδάσκει ὅτι τά νόθα καθεστῶτα δέν εὐδοκιμοῦν· ἐκφυλίζονται καθ' ὁδόν καί καταρρέουν, παρασύροντα εἰς τήν πτῶσιν των καί τή χώρα πού τά ὑφίσταται.

Πάντως, ἀπό τάς ἀποφάσεις αἵτινες θά ληφθοῦν κατά τούς προσεχεῖς μήνας θά ἐπηρεασθῆ βαθύτατα τό μέλλον τοῦ Ἔθνους· καί εἶναι ἀνάγκη νά εἶναι ὀρθαί. Ἄλλως, "οὐκ ἔστιν τῶν κακῶν παῦλα".

Πρό διετίας περίπου, καί εἰς μίαν κρίσιμον καί πάλιν διά τό Ἔθνος στιγμήν, διετύπωσα τάς ἀπόψεις μου ἐπί τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας. Κατεδίκασα τό παρελθόν, ἐξέφρασα ἀνησυχίας διά τό παρόν καί διέγραψα τήν πορείαν διά τό μέλλον. Ἔλεγα, τότε, μεταξύ ἄλλων καί τά ἑξῆς:

"Ἡ παροῦσα ἀνωμαλία δημιουργεῖ τήν ἀνάγκην, ἀλλά προσφέρει καί τήν εὐκαιρίαν τῆς ἀνασυντάξεως τῆς ἑλληνικῆς Δημοκρατίας. Θά πρέπει, συνεπῶς, ἡ σημερινή Κυβέρνησις νά παραχωρήση τήν θέσιν της εἰς μίαν ἔμπειρον καί ἰσχυράν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία, ἀσκοῦσα ἐκτάκτους ἐξουσίας καί ἐντός εὐλό-

γου χρόνου, θά δημιουργήση τάς συνθήκας πού θά ἐπιτρέψουν νά λειτουργήση ἡ Δημοκρατία ἐν Ἑλλάδι καί νά προοδεύση ἡ χώρα ἐν ἀσφαλείᾳ".

Θά συνεβούλευα τήν Κυβέρνησιν, τώρα πού ἀπέκτησε καί σχετικήν πεῖρα, νά μελετήση τάς προτάσεις μου ἐκείνας πρίν καταστήση ὁριστικόν τό ἀδιέξοδον καί δι' αὐτήν καί διά τήν χώραν. Πιστεύω ὅτι διευκολύνεται δι' αὐτῶν ὄχι μόνον ἡ ἀκίνδυνος ἀποκατάστασις τῆς Δημοκρατίας ἀλλά καί ἡ θεμελίωσις μιᾶς νέας καί ὑγιοῦς πολιτικῆς ζωῆς, πού θά συνδυάση τήν ἐλευθερία μέ τήν τάξιν καί τήν πρόοδο μέ τήν κοινωνική δικαιοσύνη.

Εἶναι καιρός νά ἀντιληφθοῦν, οἱ μέν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ στρατιωτικοί, ὅτι ἡ γεωπολιτική θέσις τῆς χώρας μας καί ἡ ἰδιοσυγκρασία τοῦ λαοῦ μας δέν προσφέρονται δι' οἱανδήποτε μορφή Δικτατορίας· ὁ δέ πολιτικός κόσμος, ὅτι ἡ ἐπάνοδος εἰς τάς συνηθείας καί τά σχήματα τοῦ παρελθόντος δέν θά ἐσήμαινε ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος, ἀλλά ἀλλαγήν μορφῆς τῆς ἀνωμαλίας.

Ὑπό τάς παρούσας ἑλληνικάς συνθήκας, ἡ ἀποκατάστασις τῆς Δημοκρατίας δύναται νά γίνη κατά δύο τρόπους: εἴτε διά τῆς ἀβιάστου ἀποχωρήσεως τῆς παρούσης Κυβερνήσεως εἴτε διά τῆς ἀνατροπῆς της.

Ἡ πρώτη λύσις θά εἶναι ὄχι μόνον ἀκίνδυνος ἀλλά καί δημιουργική. Ἡ δευτέρα, πού ἠμπορεῖ νά προκληθῆ καί ἀπό δυνάμεις μή ἐλεγχομένας, θά ὑποβάλη, ἴσως, τό Ἔθνος εἰς νέας δοκιμασίας.

Ἡ εὐθύνη διά τήν ἐκλογήν βαρύνει τήν Κυβέρνησιν, ἀλλά καί ἐκείνους οἱ ὁποῖοι, ἀμέσως ἤ ἐμμέσως, τήν στηρίζουν.

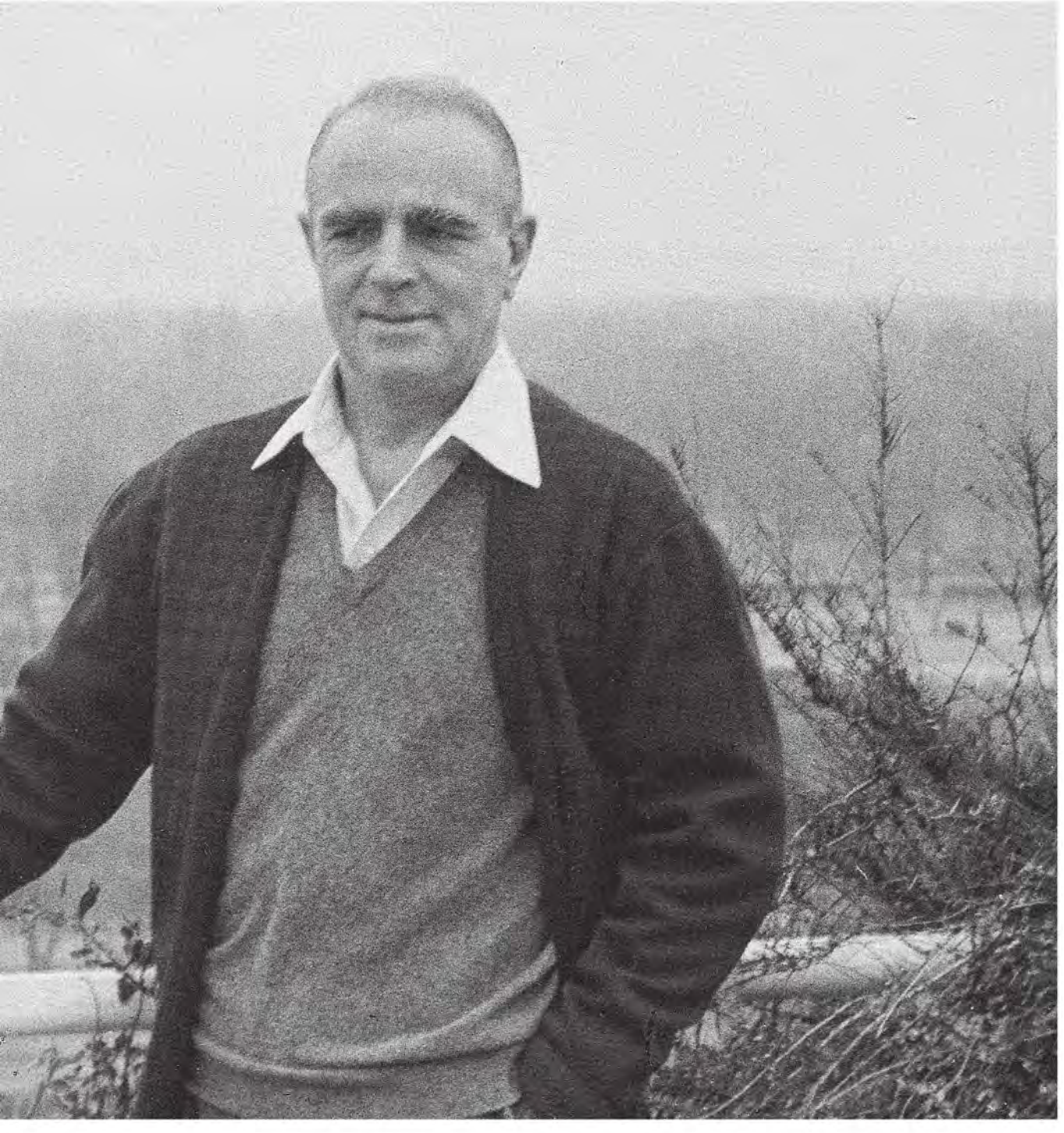
Ἐάν, συνεπῶς, οἱ κυβερνῶντες γοητευθέντες ἀπό τήν ἐξουσία δέν ἀντιλαμβάνονται τό καθῆκον των, ὀφείλουν νά τούς τό ὑποδείξουν οἱ ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως συστρατευθέντες μετ' αὐτῶν ἀξιωματικοί. Καί πέραν αὐτῶν, ὀφείλουν νά τό πράξουν αἱ Ἔνοπλαι Δυνάμεις τῆς χώρας, αἱ ὁποῖαι, προερχόμεναι ἀπό τούς κόλπους τοῦ λαοῦ, ἔχουν ἐπωμισθῆ τήν βαρεῖαν εὐθύνην, ἀλλά καί τήν ὑψηλήν ἀποστολή, νά προστατεύουν τήν ἐλευθερίαν, τήν ἀσφάλειαν καί τήν ἀνεξαρτησίαν του.

Ὀφείλω δέ, μέ τήν εὐκαιρίαν αὐτή, νά βεβαιώσω τούς ἀνησυχοῦντας διά τό μέλλον ὅτι δέν θά ἔλυα τή σιωπή μου, ἐάν δέν ἐπίστευα ὅτι ἡ χώρα δύναται ἀκινδύνως νά ἐπανέλθη εἰς τήν ὁμαλότητα καί ἐάν δέν ἤμουν διετεθειμένος νά συμβάλω, ἐν ἀνάγκῃ, εἰς τοῦτο καί προσωπικῶς».

Πολύ μεταγενέστερα, ὁ δημοσιογράφος Γιάννης Μαρῆς θά ἀποτιμήσει μέ ἐπιγραμματικό τρόπο τή σημασία καί τό χαρακτήρα τῶν δηλώσεων τοῦ Κ. Καραμανλῆ:

«Στήν κλιμάκωση τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πρώην Ἕλλη-

Παρίσι, στόν ἐξώστη τοῦ διαμερίσματός του.

νος πρωθυπουργοῦ ἀπό τήν διαλλακτικότητα ὥς τήν κατ' εὐθεῖαν ἐπίθεση, ἡ πέμπτη ἐκδήλωσις, ἡ καί ὀξύτερη, θέτει γιά πρώτη φορά καί ἕνα νέο τρόπο ἀπαλλαγῆς τῆς χώρας ἀπό τό 'Απριλιανό καθεστώς. Ὡς τώρα οἱ συνταγματάρχαι ἐκαλοῦντο νά ἐγκαταλείψουν τήν ἐξουσία. Τώρα γιά πρώτη φορά ὁ πρώην πρωθυπουργός καλεῖ τάς ἐνόπλους δυνάμεις νά τούς ἀποπέμψουν, ἐφ' ὅσον ἐκεῖνοι ἐπιμένουν νά μήν ἀφήνουν τήν ἐξουσία.

'Οξύτεροι ἀπό κάθε ἄλλη φορά εἶναι καί οἱ χαρακτηρισμοί του γιά τό καθεστώς τῶν συνταγματαρχῶν. Δέν εἶναι πλέον μόνον οἱ ἄνθρωποι πού παραπλανοῦν τόν ἑλληνικό λαό, πού ἔχουν ταυτίσει τό ἔθνος μέ τόν ἑαυτόν των, πού ἔχουν τήν πρόθεση νά διαιωνίσουν τήν παραμονή τους στήν ἐξουσία. Εἶναι κι ἕνα καθεστώς χωρίς ἰδεολογικό προσανατολισμό, χωρίς πολιτική μορφή, δέν εἶναι κἄν Δικτατορία. Εἶναι ἕνα καθεστώς "νόθο", "τυραννικό" καί "ἀσυνάρτητο", ὑπό τό ὁποῖον "σήπεται ἡ χώρα"»[101].

Ὅταν ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀνέλαβε τή νέα πρωτοβουλία του ἦταν ὁριστικά ἤδη πεπεισμένος γιά τήν ἀνειλικρίνεια καί τήν ἀπροθυμία τῶν ἡγετικῶν φορέων τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος νά ἀποβλέψουν στήν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας. 'Οπωσδήποτε, ἐπεδίωξε νά προσφέρει στούς πραξικοπηματίες μία τελευταία δίοδο διαφυγῆς ἀπό τό ἀδιέξοδο ὅπου καί εἶχαν ἐγκλωβιστεῖ. 'Η πορεία πρός τή διαμόρφωση τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς διαφαίνεται σέ ἀποσπάσματα τῶν ἐπιστολῶν πού ἀπέστειλε στόν Ε. 'Αβέρωφ (βλ. παραπάνω, σ. 87) στά τέλη τοῦ 1968, καθώς καί στόν Κ. Παπακωνσταντίνου, ὀκτώ μῆνες ἀργότερα, μέ τήν εὐκαιρία τῆς προσκλήσεως γιά διάλογο πού τούς εἶχε, ἄμεσα ἤ ἔμμεσα, ἀπευθυνθεῖ ἀπό τούς ἐκπροσώπους τῆς Χούντας[102]. Σταθερά ἀπαισιόδοξος στίς προβλέψεις του, ἀπό τούς πρώτους ἤδη μῆνες μετά τήν ἐπιβολή τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος, ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν πίστευε ὅτι ἡ Κυβέρνηση τῆς Χούντας ἦταν διατεθειμένη νά συγκατανεύσει στή διεξαγωγή διαλόγου πάνω σέ βάση, ἡ ὁποία θά ἦταν δυνατό νά γίνει ἀποδεκτή ἀπό τόν ἴδιο ἤ τούς στενούς συνεργάτες του. 'Ακόμη καί ὅταν, μέ τήν ἔγκριση τοῦ πρωθυπουργοῦ, μέλος τοῦ «μεγάλου κλιμακίου τῆς ἐπαναστάσεως» ἐπιζητοῦσε καί ἐρχόταν σέ ἐπαφή μέ τούς Γ. Ράλλη καί Κ. Παπακωνσταντίνου, προκειμένου νά ἀναζητηθεῖ λύση μέ διάφανη τήν ἀναφορά στήν ἐπάνοδο τοῦ Κ. Καραμανλῆ, θά ἀποδειχτεῖ, καί πάλι, ὅτι ἡ πρωτοβουλία αὐτή δέν ἀνταποκρινόταν σέ μιά εἰλικρινή διάθεση συνδιαλλαγῆς. Σέ κάθε περίπτωση, ἡ ἀποδοχή τῶν διερευνητικῶν ἐπαφῶν ἀπό τούς Γ. Ράλλη καί Κ. Παπακωνσταντίνου εἶχε ὡς προϋπόθεση τήν ἄμεση ἐνημέρωση τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ΕΡΕ· ἡ προσφυγή, ἐξάλλου, πρός τόν τελεταῖο αὐτό θά γινόταν ὄχι πρός συνεχιστή ἤ διάδοχο τῆς 'Επαναστάσεως, ἀλλά πρός τόν φορέα νέας καταστάσεως, πέρα καί ἔξω ἀπό τήν «ἐπανάσταση». 'Η δεύτερη ἐπιστολή τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἀπαντητική στόν Κ. Παπακωνσταντίνου, περιελάμβανε τίς ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

«Γνωρίζεις ὅτι εἶμαι ἀπρόθυμος ὅπως ἐπανέλθω στήν ἐνεργό πολιτική. Γνωρίζεις ἐπίσης τάς ἀντιλήψεις μου γιά τό μέλλον τῆς χώρας. Τό πρῶτο θά ἠδύνατο νά ὑπερνικηθῆ ἄν ἐδημιουργοῦντο αἱ προϋποθέσεις γιά τό δεύτερο.

Δέν γνωρίζω τάς προθέσεις τῶν συνομιλητῶν σου. 'Αμφιβάλλω ὅμως πολύ ἄν συμπίπτουν μέ τάς σκέψεις τάς ἰδικάς μου.

Πάντως γιά νά μή φέρω τήν ἱστορικήν εὐθύνην τῆς ματαιώσεως πιθανῆς λύσεως τοῦ 'Ελληνικοῦ δράματος, συμφωνῶ νά ἀκούσης τίς προτάσεις τοῦ ἀμέσως ἐνδιαφερομένου καί νά μοῦ τίς φέρης ὁ ἴδιος. Πρόσεξε ὅμως μήπως ἐμπλακῆς εἰς περιπέτειαν. Διότι αἱ τελευταῖαι εἰς βάρος μου ἀσχημίαι τῆς Κυβερνήσεως δέν συμβιβάζονται μέ αὐτά πού μοῦ γράφεις. Καί ἀσφαλῶς θά ἔχουν δόλον ἄν δέν εἶναι ἐπικινδύνως ἀφελεῖς, γιά νά πιστεύουν ὅτι αὐτά ἠμποροῦν νά συμβιβασθοῦν»[103].

'Η πρωτοβουλία πού ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀνέλαβε τήν 1η 'Οκτωβρίου δέν ἀποτέλεσε τό ἀπαύγασμα καί μόνο τῆς ἀνάγκης νά ἐξωτερικεύσει τήν ἀγανάκτηση καί τήν ἀγωνία πού τόν διακατεῖχε γιά τήν παράταση τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος· ἀπέβλεπε, παράλληλα, καί στή δημιουργία τῶν οὐσιαστικῶν προϋποθέσεων γιά τήν κατάλυση τοῦ αὐταρχικοῦ καθεστῶτος. 'Ιδιαίτερα διαφωτιστικό εἶναι τό περιεχόμενο προσωπικῆς ἐπιστολῆς πού ἀπέστειλε στόν Κ. Παπακωνσταντίνου, ἀπό κοινοῦ μέ τό κείμενο τῶν δηλώσεών του, πού προορίζονταν γιά τόν τύπο:

«Ξέρεις πόσον ἀπρόθυμος εἶμαι ν' ἀσχοληθῶ ξανά μέ τήν πολιτικήν. Παρά ταῦτα, ἀνησυχῶν γιά τό μέλλον τοῦ τόπου, προσεπάθησα κατά καιρούς νά βοηθήσω δι' ἐπικαίρων παρεμβάσεων αἱ ὁποῖαι ὅμως ἀφέθησαν ἀναξιοποίηται. Ἤδη, προβλέπων ὅτι τό προσεχές τρίμηνον θά εἶναι ἀποφασιστικόν διά τάς μελλοντικάς ἐν 'Ελλάδι ἐξελίξεις, ἀπεφάσισα μίαν νέαν παρέμβασιν, ἡ ὁποία ἐλπίζω νά ἔχη καλυτέραν τύχην.

'Από τό περιεχόμενον τῆς ἐσωκλείστου δηλώσεως πού θά δοθῆ εἰς τόν τύπον τό βράδυ τῆς Τρίτης 30.9., θά καταλάβης τόν σκοπόν της.

Τόν χειρισμόν τοῦ θέματος ἐν 'Ελλάδι τόν ἐμπιστεύομαι σέ σένα, στόν Ράλλη καί τόν Μομφεράτο, οἱ ὁποῖοι θά πρέπη:

Πρῶτον. Νά δώσητε τήν Τρίτη τό πρωΐ στούς Κανελλόπουλον καί Μαῦρον ἀνά ἕν ἀντίγραφον καί νά τούς μεταφέρετε μαζί μέ τούς χαιρετισμούς μου τάς κάτωθι σκέψεις μου.

"'Απεφάσισα τήν ἐκδήλωσιν αὐτήν διότι διεπίστωσα ὅτι ὑπό τάς παρούσας συνθήκας ἠμπορεῖ νά ἀποδειχθῆ χρήσιμος γιά τόν τόπο. 'Η δήλωσις εἶναι

μετριοπαθῶς διατυπωμένη διότι πρέπει εἰς πρῶτον στάδιον νά δοθοῦν ἐπιχειρήματα πρός πίεσιν εἰς τούς παράγοντας πού στηρίζουν ἤ ἀνέχονται τήν Χούντα καί νά ἐνθαρρυνθῆ ἀντίθεσις μεταξύ των.

Νομίζω ὅτι θά ἦτο χρήσιμον τήν ἡμέραν τῆς δημοσιεύσεως τῆς δηλώσεώς μου, δηλαδή, τήν Τετάρτη, καί πρίν ἡ Κυβέρνησις ἀντιδράσει, ὁ πολιτικός κόσμος —Κανελλόπουλος, Μαῦρος, Παπασπύρου— νά προβῆ εἰς δήλωσιν, υἱοθετῶν τάς προτάσεις μου, τοσοῦτο μᾶλλον καθόσον τό ἴδιο θά πράξη νομίζω καί ὁ βασιλεύς. Διά τοῦ τρόπου αὐτοῦ θά δημιουργηθῆ αὐτομάτως ἡ ἀναμενομένη ἀπ' ὅλον τόν κόσμον ἑνιαία ἐθνική γραμμή χωρίς νά ἀπαιτηθοῦν δύσκολοι διαπραγματεύσεις καί εἰδικαί συμφωνίαι.

Στήν περίπτωσιν αὐτήν καί ἐφ' ὅσον ἤθελε κριθῆ χρήσιμον δέν θά εἶχα ἀντίρρησιν νά μνημονευθῆ τό ὄνομά μου, ὑπό μορφήν εὐχῆς βέβαια".

Δεύτερον. Να δώσητε ἤ νά στείλετε στίς 8 τό βράδυ τῆς Τρίτης γιά τίς ἐφημερίδες τῆς Τετάρτης ἀνά ἕν ἀντίγραφον. Θά ζητήσετε, ἐάν μπορῆτε, προηγουμένως ἀπό τούς Ἀθανασιάδην, Μπότσην, Λαμπράκην καί ἴσως Σάββαν, νά ἀγωνισθοῦν γιά νά τό περάσουν. Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει νά ἀρνηθοῦν τήν ἀπάντησιν τῆς Κυβερνήσεως ἄν δέν καταχωρηθῆ καί τό ἰδικό μου κείμενον. Νά κάνουν δηλαδή αὐτό πού ἔκαναν τόν Νοέμβριον τοῦ 1967. Δέν ξέρω μάλιστα ἐάν, ἀρνουμένων τῶν ἰδιοκτητῶν, δέν θά μπορούσατε νά δημιουργήσητε θέμα διά τῆς Ἑνώσεως Συντακτῶν.

Τρίτον. Νά ἐξετάσητε, ἐάν μέ τήν εὐκαιρίαν αὐτήν δύνανται νά γίνουν ἐν συνεχείᾳ καί ἄλλαι ἐκδηλώσεις. Ἐπί παραδείγματι μία βραχεῖα δήλωσις 8-10 πρώην ἀρχηγῶν τῶν ἐπιτελείων καί 5-6 πρώην πρωθυπουργῶν.

Τέταρτον. Νά φροντίσητε ὥστε νά γίνῃ ἀξιοποίησις τοῦ γεγονότος ἀπό τούς ξένους ἀνταποκριτάς. Ἐπίσης νά ἀναζητήσητε τρόπον κυκλοφορίας τῆς δηλώσεως, ἐάν δέν δημοσιευθῆ εἰς τόν τύπον.

Εἶναι περιττόν νά πῶ ὅτι ὅλα αὐτά θά πρέπη νά παρασκευασθοῦν κατά τρόπον ὥστε νά μήν περιέλθουν προώρως εἰς γνῶσιν τῆς Κυβερνήσεως. Αὐτό σημαίνει δηλαδή ὅτι ἔξω ἀπό ἐσᾶς τούς τρεῖς καί τούς Κανελλόπουλον καί Μαῦρον, οὐδείς ἄλλος θά πρέπει νά λάβη γνῶσιν, μέχρι τῆς στιγμῆς, πού θά τό δώσητε στίς ἐφημερίδες»[104].

Παράλληλα, ἐντούτοις, μέ τήν πρόβλεψη καί τόν συντονισμό τῶν ἀντιδράσεων πού θά ὄφειλαν νά ἐκδηλωθοῦν, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπεδίωξε νά προσφέρει στούς συνταγματάρχες καί τό μέσο διαφυγῆς ἀπό τό ἀδιέξοδο ὅπου εἶχαν μέ δραματικό ἤδη τρόπο ἐμπλακεῖ. Μέ τήν πρόθεση αὐτή διαμήνυε στόν Σόλωνα Γκίκα:

«Ἀγαπητέ Στρατηγέ,
Γιά τούς λόγους τούς ὁποίους σοῦ ἀνέπτυξα κατά τήν συνάντησίν μας στό Παρίσι αἰσθάνομαι τό καθῆκον νά παρέμβω, ὅσον εἶναι καιρός, στήν τραγωδία τοῦ τόπου μας.

Ἡ Κυβέρνησις, ἐάν ἐκτιμᾶ ὀρθῶς τήν κατάστασιν, ἠμπορεῖ νά χρησιμοποιήση τάς δηλώσεις μου ὡς ἀφετηρία διαλόγου σοβαροῦ ὅμως καί τιμίου. Ἄν, ἀντ' αὐτοῦ, προτιμήση τόν πόλεμον θά κόψη ὁριστικῶς τάς γεφύρας καί ἡ εὐθύνη διά τάς συνεπείας θά εἶναι δική της.

Ἡ παρέμβασίς μου αὐτή ἔχει ὡς σκοπόν νά διευκολύνη πολιτικήν λύσιν τοῦ προβλήματος καί νά ἀποτρέψη βιαίας ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι, μέ τό κλῖμα πού ἐπικρατεῖ ἐν Ἑλλάδι, ἀργά ἤ γρήγορα θά ἐκδηλωθοῦν.

Νομίζω ὅτι θά πρέπει νά ἀσκήσης τήν ἐπιρροήν σου, εὐθύς ὡς δημοσιευθῆ ἡ δήλωσίς μου, ἀντίγραφον τῆς ὁποίας σοῦ ἐσωκλείω καί πρίν ἐκδηλωθῆ ἡ Κυβερνητική ἀντίδρασις.

Ἐάν ἡ Κυβέρνησις ἐπιλέξη τόν πόλεμον θά πρέπη νά ἐξετάσετε μέ μία ὁμάδα φίλων καί συναδέλφων σας, ποία συνέχεια θά δοθῆ στήν πρωτοβουλίαν μου γιά νά μή πέση στό κενό»[105].

Οἱ δηλώσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ, μολονότι ἀπαγορεύτηκε ἡ δημοσίευσή τους στόν ἑλληνικό τύπο, ἔγιναν ἐνωρίς ἤδη γνωστές μεταξύ τῶν εὐρύτερων στρωμάτων τῆς κοινῆς γνώμης. Ἡ γνωστοποίησή τους ἀποτέλεσε ἀποφασιστικό μέσο ἀναθαρρύνσεως καί αἰσιοδοξίας γιά τήν πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί προκάλεσε κλῖμα ἔντονης ἀνησυχίας καί συγχύσεως στούς κόλπους τῆς Κυβερνήσεως. Θά ἦταν, ἐντούτοις, δύσκολο νά ὑποστηριχτεῖ ὅτι οἱ ἀντιδράσεις εἴτε τῶν ἐπώνυμων προσωπικοτήτων τοῦ δημόσιου βίου εἴτε τῶν ἴδιων τῶν πραξικοπηματιῶν, ἀνταποκρίθηκαν στίς προσδοκίες τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

Εἰδικότερα, οἱ ἀντιδράσεις ἡγετῶν καί προσωπικοτήτων τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἀποτέλεσαν τό περισσότερο θετικό στοιχεῖο. Ὁ Π. Κανελλόπουλος, ὁ Γ. Μαῦρος, ὁ Δ. Παπασπύρου, ὁ Σ. Στεφανόπουλος, ὁ Κ. Μητσοτάκης, συντάχθηκαν μέ τίς θέσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἐνῶ ὁ Α. Παπανδρέου καί οἱ ἐκπρόσωποι τῶν σχηματισμῶν τῆς ἀριστερᾶς, Α. Μπριλλάκης, Κολιγιάννης, ἐξῆραν ἐπίσης τήν πρωτοβουλία του, ἔστω καί χωρίς νά παραλείψουν νά ἐκφράσουν τή διάφορη ἀντίληψή τους σχετικά μέ τή μέθοδο ἀντιδράσεως κατά τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος.

«Μπράβο», ἐπέλεγε χαρακτηριστικά στό κείμενο ἐπιστολῆς του ὁ Γ. Ράλλης· καί συμπλήρωνε:

«Πρῶτον ἀποτέλεσμα ἡ ἑνότης ἐπί τῆς γραμμῆς σας κυρίως τοῦ Λαοῦ. Οἱ πολιτικοί ἠναγκάσθησαν (οἱ τῆς ΕΚ πλήν Ζίγδη) ὑπό τήν πίεσιν τῆς κοινῆς γνώμης νά ἀκολουθήσουν»[106].

Στή γενικότερη σημασία καί στίς πρῶτες ἀντιδρά-

σεις, πού προκάλεσαν οί δηλώσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἀναφέρεται σέ ἐπιστολή του ὁ Κ. Τσάτσος:

«Πρόεδρέ μου,

Τό ἔξοχο σέ πολιτικότητα κείμενο εἶχε τεράστια ἀπήχηση. Εἴχαμε πεῖ πώς ἦταν ἀνάγκη νά δώσης ἕνα "παρών". Καί ἔδωσες ἕνα βροντερό παρών. Καί παρ' ὅλην τήν ἀξία τοῦ κειμένου σου, βάρυνε στά πλήθη περισσότερο τό ἁπλό γεγονός. "Μίλησε ὁ Καραμανλῆς". Τό "παρών" αὐτό τό ζητοῦσε ἡ ψυχή τοῦ λαοῦ.

Αὐτό εἶναι τό πρῶτο ἐπίτευγμα. Τό δεύτερο εἶναι ὅτι ἐνῶ ἡ ἕνωση τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἦταν στόν ἀέρα· ἔγινε οὐσία μόνο μέ τήν δήλωσίν σου. Πάντοτε ἔλεγα ὅτι ἡ ἑνότης θά γίνη ἐκ τῶν ἄνω. Ἔτσι ἔγινε. Ἡ δική σου παρουσία ἐδημιούργησε τήν ἑνότητα. Πρόθυμους καί ἀπρόθυμους τούς συμμάζεψε. Ὁ λαός καί πιστεύω καί οἱ ξένοι αὐτό πού ζητοῦσαν —τήν ἑνότητα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου— τώρα τό ἔχουν. Καθώς ξέρεις, γιά μένα αὐτή ἡ ἑνότης δέν ἔχει καμμιά ἀξία διότι ὅλος ὁ πολιτικός κόσμος δέν ἔχει κῦρος. Κῦρος ἔχεις διατηρήσει μόνο ἐσύ καί δι' ἐσοῦ ἀνακτᾶ ὁ πολιτικός κόσμος κάποιο κῦρος.

Σέ ἕνα ὁμαδικό μήνυμα σοῦ ζητοῦμε ὡρισμένες ὁδηγίες. Δέν συμμερίζομαι παρά μερικῶς τήν ἐπικρατοῦσα ψυχολογία. Φυσικά ὅλοι θά κινηθοῦμε κατά τίς ὁδηγίες σου. Ὑπό τήν ἐπίδρασιν τῆς αἰσιοδοξίας πού ἐνέπνευσε τό σάλπισμά σου καθορίζουν ἤ προβλέπουν ἕνα πολύ σύντομο "timing", ἐγώ βλέπω βραδύτερη τήν πορεία. Ἐπί τοῦ σημείου αὐτοῦ θά σκεφθῆς τό καλύτερο.

Ἡ στάση τῶν πρώην πρωθυπουργῶν καί τῶν πρώην ἀρχηγῶν τῶν ἐπιτελείων ἀποτελεῖ ἔνδειξη τῆς ψυχολογίας πού μέ καθιστᾶ σχετικά τουλάχιστον ἀπαισιόδοξο διά τό προσεχές μέλλον.

Κατέχομαι ἀπό τήν ἀνησυχία —καί συμμερίζεται καί ὁ Κώστας τήν ἀνησυχία μου— ὅτι θά ἀνέμενες περισσότερες ἔμπρακτες ἐκδηλώσεις μετά τήν δήλωσίν σου. Ἐν τούτοις σοῦ εἴχαμε περιγράψει τήν γενικήν ἀτονίαν ἤ ἀδυναμίαν, ἰδίως τῆς ἰθύνουσας τάξεως. Δέν πρέπει νά αἰσθανθῆς μείζονα ἀπογοήτευσιν ἀπό ἐκείνην πού ἐξ ἀρχῆς ὀρθῶς ἠσθάνεσο. Ἀντιθέτως ἐγώ θεωρῶ τά ἐπιτευχθέντα διά τῆς δηλώσεως καί ἄν τίποτε ἄλλο ἄμεσον δέν ἐπακολουθήση, σπουδαῖα. Ἐν πρώτοις ἀνεκόπη πλήρως ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἐσύ ἐγκατέλειψες τόν τόπο ὁριστικῶς. Ἄρχιζε ὁ κόσμος νά ἀπομακρύνεται καί νά τό παίρνη ἀπόφαση. Τό "παρών" πού ἔδωσες ἀνέστρεψε αὐτό τό ρεῦμα. Δεύτερον ὁ κόσμος ἀνεθάρρησε, ἔχει τώρα περιθώρια νέα ὑπομονῆς καί περισσότερο θάρρος. Τρίτον, ἀσχέτως γεγονότων καί λέξεων, ἡ ἑνότης ὄχι τοῦ πολιτικοῦ κόσμου —πού δέν ἐνδιαφέρει παρά τούς ξένους— ἀλλά ἡ ἑνότης τοῦ ἔθνους ὑπό τήν ἡγεσίαν ἔχει κατ' οὐσίαν συντελεσθεῖ. Αὐτά ἔγιναν. Μένει νά δοῦμε τί περαιτέρω μπορεῖ νά γίνη μέ τας ὑφισταμένας δυνατότητας»[107].

Ἀναλυτικά, οἱ δηλώσεις κορυφαίων ἐκπροσώπων τοῦ πολιτικοῦ κόσμου πού συντάχθηκαν στό πλευρό τοῦ Κ. Καραμανλῆ:

Π. Κανελλόπουλος: «Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι αἱ δηλώσεις εἰς τάς ὁποίας προέβη ὁ πρώην πρωθυπουργός κ. Κωνσταντίνος Καραμανλῆς —συμπίπτουν χρονικῶς μέ τήν ἀπροκάλυπτον διακήρυξιν τῆς στρατιωτικῆς Κυβερνήσεως νά παγιοποιήση τό καθεστώς τῆς βίας καί καθ' ὅν χρόνον ὁλοκληροῦται ἡ διεθνής ἀπομόνωσις τῆς Ἑλλάδος καί ἐπίκειται ἡ ἀποβολή μας ἀπό διεθνεῖς Ὀργανισμούς τεταγμένους εἰς τήν προάσπισιν τῆς δημοκρατίας —θά συμβάλουν ἀποφασιστικῶς εἰς τήν δημιουργίαν τῶν ἀναγκαίων συνθηκῶν διά νά ἐξέλθη ἡ Ἑλλάς ἐκ τοῦ ἀδιεξόδου, εἰς τό ὁποῖον τήν ὁδήγησε τό παρόν καθεστώς.

Ἀπό τῆς 21 Ἀπριλίου 1967 καί ἐντεῦθεν ἀντέστην εἰς τό καθεστώς αὐτό καί ἐξακολουθῶ νά ἀνθίσταμαι, διά δύο λόγους: Πρῶτον, δι' ἕναν λόγον ἀρχῆς, δηλαδή ὅτι, καθόλην τήν ζωήν μου καί δή κατά τάς πλέον δυσχερεῖς ὥρας τῆς ἱστορίας τοῦ αἰῶνος μας, ἐμπνεόμενος ἐκ τῆς πίστεως πρός τήν δημοκρατίαν καί τήν ἀξιοπρέπειαν τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων, ἠγωνίσθην πάντοτε ἐναντίον ὅλων τῶν αὐταρχικῶν καθεστώτων.

Δεύτερον, διότι οἱ δημιουργηθέντες διά τήν χώραν μας κίνδυνοι ὑπό τοῦ αὐταρχικοῦ καθεστῶτος τό ὁποῖον στηρίζεται μόνον ἐπί τῆς βίας, εἶναι ἀσυγκρίτως μεγαλύτεροι ἐκείνων τούς ὁποίους θά ἀντιμετώπιζε καί θά ὑπερεπήδα ἡ δημοκρατία ἐπιτυχῶς ἐάν δέν εἶχε γίνει τό πραξικόπημα τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967.

Συμμερίζομαι πλήρως τούς ἐκφρασθέντας ὑπό τοῦ κ. Καραμανλῆ φόβους περί τῆς τύχης τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἐάν ἡ δημοκρατία δέν ἀποκατασταθῆ ταχέως καί ἐάν ἡ Ἑλλάς δέν ἐπανεύρη εἰς τόν διεθνῆ στίβον τήν θέσιν ἡ ὁποία τῆς ἀνήκει κατόπιν τόσων ἑκουσίων θυσιῶν ὑπέρ τῆς ἀνεξαρτησίας».

Δ. Παπασπύρου: «Αἱ δηλώσεις τοῦ πρώην Πρωθυπουργοῦ κ. Κωνσταντίνου Καραμανλῆ συμπίπτουν χρονικῶς μέ τήν ἀπροκάλυπτον διακήρυξιν τῆς στρατιωτικῆς Κυβερνήσεως νά παγιοποιήση τό καθεστώς τῆς βίας καί ἀνωμαλίας καί καθ' ὅν χρόνον ὁλοκληροῦται ἡ διεθνής ἀπομόνωσις τῆς Ἑλλάδος καί ἐπίκειται ἡ ἀποβολή μας ἀπό ὀργανισμούς τεταγμένους διά τήν προάσπισιν τῆς δημοκρατίας, τῆς ἀνεξαρτησίας καί τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐλευθέρων λαῶν τῆς Δύσεως. Αἱ διακηρύξεις καί αἱ θέσεις τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ ὄχι μόνον ἐνισχύουν σπουδαίως τήν ἀγωνιστικότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ἀλλά καί προβάλλουν διεθνῶς τήν ἀρραγῆ ἑνότητα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου πού μάχεται μέ αὐταπάρνησιν πρός ἀποτίναξιν τῆς τυραννίας καί ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος καί τῆς Δημοκρατίας».

Στ. Στεφανόπουλος: «Αἱ δηλώσεις τοῦ κ. Καραμανλῆ τάς ὁποίας ἐπιδοκιμάζω πλήρως, διότι ἀποβλέπουν εἰς τήν ὁμαλήν μετάβασιν εἰς τό δημοκρατικόν πολίτευμα, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ἕνωσις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ἔχει πλέον ὁλοκληρωθῆ καί ὅτι αὕτη ἦτο ἀπαραίτητος διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς Δημοκρατίας καί τῆς πολιτικῆς ὁμαλότητος καί τήν ἀντιμετώπισιν τῶν τεραστίων προβλημάτων τά ὁποῖα ὀρθοῦνται ἐνώπιόν μας».

Κ. Μητσοτάκης: «Ἡ δήλωσις τοῦ κ. Καραμανλῆ ἀποτελεῖ ἀποφασιστικῆς σημασίας πολιτικόν γεγονός, ἔναντι τῶν φίλων μας τοῦ ἐξωτερικοῦ, προσφέρει δέ πειστικήν καί ρεαλιστικήν λύσιν, ἀκινδύνου ἀνατροπῆς τοῦ σημερινοῦ τυραννικοῦ καθεστῶτος καί ὁμαλῆς ἐπαναφορᾶς τῆς ἀληθινῆς δημοκρατίας, ἐνῶ συγχρόνως, ἀνοίγει τήν θετικήν καί ἐλπιδοφόρον προοπτικήν καλυτέρας ὀργανώσεως τῆς

ἑλληνικῆς πολιτείας καί τοῦ ἑλληνικοῦ δημοσίου βίου καί ἀποτελεῖ ἀποστομωτικήν ἀπάντησιν εἰς τάς καλοπίστους καί κακοπίστους ἀνησυχίας διά τήν ὁμαλήν διαδοχήν καί διά τό χάος, τό ὁποῖον δῆθεν θά ἐπηκολούθει μετά τήν ἀπομάκρυνσιν τῆς Χούντας.

Ἡ χθεσινή συζήτησις ἐπί τοῦ Ἑλληνικοῦ, εἰς τό Εὐρωπαϊκόν Κοινοβούλιον, τῆς ὁποίας κύριον θέμα ὑπῆρξεν ἡ θέσις, τήν ὁποίαν ὁ κ. Καραμανλῆς ἔλαβεν, ἀπέδειξε πόσον ἡ πρωτοβουλία του ὑπῆρξε χρήσιμος καί ἐπίκαιρος. Εἶναι τώρα περισσότερον παρά ποτέ σαφές, ὅτι ὁ ἐλεύθερος κόσμος καί εἰδικώτερον ἡ Δημοκρατική Εὐρώπη, δέν ἀνέχονται εἰς τούς κόλπους των τό βάρβαρον καί ἀνελεύθερον καθεστώς τῶν Ἀθηνῶν. Πρέπει μέ βεβαιότητα νά ἀναμένωνται ἡ ἀποπομπή τῆς Χούντας ἀπό τό Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης κατά τήν σύνοδον τῶν ὑπουργῶν τοῦ προσεχοῦς Δεκεμβρίου καί ἡ ἀναστολή τῆς συμφωνίας συνδέσεως τῆς Ἑλλάδος μέ τήν Κοινήν Ἀγοράν καί εἶναι προφανές ὅτι τό δικτατορικόν καθεστώς τῶν Ἀθηνῶν θά δημιουργήση εἰς τό ἄμεσον προσεχές μέλλον, μείζονα προβλήματα εἰς τήν Ἀτλαντικήν Συμμαχίαν, διά τήν ὁποίαν ἀποτελεῖ ἐντροπήν καί ἀδυναμίαν ἐξ ἄλλου, ἔναντι τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐσωτερικοῦ καί τοῦ ἐξωτερικοῦ. Καί αὐτό νομίζω εἶναι τό σημαντικώτερον.

Ἡ δήλωσις τοῦ κ. Καραμανλῆ ἀποτελεῖ προσκλητήριον ἑνότητος καί ἀγῶνος. Λησμονεῖται συχνά, ὅτι ἡ Χούντα στηρίζεται εἰς ὀλίγας ἑκατοντάδας ἐπιόρκων ἀξιωματικῶν καί εἰς ἐλαχίστους συμφεροντολόγους καί ἀρριβίστας, ἐνῶ τό σύνολον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί τῶν νομιμοφρόνων καί πατριωτῶν ἀξιωματικῶν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, τήν ἀντιμετωπίζουν μέ ἐχθρότητα καί περιφρόνησιν. Ἡ ἱστορία διδάσκει ὅτι εἰς κρισίμους διά τήν χώραν περιστάσεις, οἱ Ἕλληνες πολῖται καί ἀξιωματικοί δέν παρέλειψαν ποτέ τό ἐθνικόν τους χρέος. Εἶμαι βέβαιος ὅτι τό προσκλητήριον τοῦ κ. Καραμανλῆ θά εὕρη πλήρη ἀνταπόκρισιν, διότι ἐκφράζει τάς ἐλπίδας καί τάς προσδοκίας ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ἀπό τοῦ βασιλέως μέχρι τοῦ τελευταίου πολίτου. Τό μοιραῖον τέλος διά τήν Χούντα πλησιάζει».

Γ. Μαῦρος: «Κατηγορηματικῶς διαψεύδω τήν δήλωσιν ξένου ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ, ὅτι δῆθεν ἐπεφυλάχθην νά λάβω θέσιν εἰς τήν δήλωσιν τοῦ κ. Κων. Καραμανλῆ, ἀναμένων ἐκδήλωσιν τοῦ κ. Ἀνδρέα Παπανδρέου. Ἡ θέσις τῆς Ἑνώσεως Κέντρου ἐπ' αὐτῆς εἶναι σαφής. Ὑποστηρίζει κάθε πολιτική ἐκδήλωση ἡ ὁποία προβλέπει ἐπιστροφήν τῆς Δημοκρατίας εἰς τήν Ἑλλάδα. Εἰς αὐτό τό πλαίσιον ἡ δήλωσις τοῦ κ. Καραμανλῆ εἶναι σημαντική συμβολή εἰς τόν ἀγῶνα διά τήν Δημοκρατίαν καί τήν ὁμαλότητα εἰς τήν Ἑλλάδα».

Ἀντίθετα μέ τούς ἐκπροσώπους τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, μεταξύ τῶν πρώην πρωθυπουργῶν, τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐπιτελείων ἤ ἄλλων σημαντικῶν παραγόντων τῆς δημόσιας ζωῆς τῆς χώρας, δέν ἐκδηλώθηκε σοβαρή διάθεση συμπαραστάσεως στήν πρωτοβουλία τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

Ἀνάμεσα στούς πρώτους, σχετική διάθεση ἐπέδειξε μόνος ὁ Στ. Μαυρομιχάλης, ἐφόσον ὅμως θά ἐκδηλώνονταν καί οἱ ὑπόλοιποι πρώην ὑπηρεσιακοί πρωθυπουργοί, οἱ ὁποῖοι ὅμως λόγω εἴτε ἐπιφυλακτικότητας εἴτε καί εὐνοϊκῆς τοποθετήσεως ἀπέναντι στό καθεστώς φάνηκαν διστακτικοί ἤ καί ἀπρόθυμοι νά συμπράξουν. Ἀπό τήν πλευρά, ἐξάλλου, τῶν πρώην ἐπιτελαρχῶν τῶν τριῶν ὅπλων ἐπιδείχθηκε ἀνάλογη ἀπροθυμία μέ ἐξαίρεση τόν στρατηγό Φροντιστή, ὁ ὁποῖος καί δέν δίστασε νά ἐκδηλώσει μέ δημόσια δήλωση, ἔστω καί μόνος, τή συμπαράστασή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ. Διστακτικός ἐμφανίστηκε καί ὁ στρατηγός Τσακαλῶτος ὁ ὁποῖος —σύμφωνα μέ πληροφορίες τοῦ Π. Κόντα— ἐπικαλέστηκε ὁρισμένα σημεῖα τῶν δηλώσεων ὡς «ἀτυχῆ» καί ἀνασταλτικά γιά τήν εὐόδωση τυχόν θετικῶν πρωτοβουλιῶν του («πρόσκλησις τῶν ἀξιωματικῶν εἰς στάσιν» —ἀδίκημα διωκόμενο καί πρίν ἀπό τήν 21η Ἀπριλίου 1967, ἰσχυρισμός ὅτι ὅλοι οἱ καλοί ἀξιωματικοί ἀποστρατεύτηκαν)[108]. Ὁ ἴδιος ὁ Κωνσταντῖνος, μολονότι εἶχε τήν πρόθεση —σύμφωνα μέ ὁρισμένες φῆμες— νά ἐπιδοκιμάσει τήν πρωτοβουλία τοῦ Καραμανλῆ, τελικά —σύμφωνα μέ ἄλλες πληροφορίες— διαβεβαίωσε τηλεφωνικά τήν Κυβέρνηση ὅτι δέν θά ἔκαμε ὁποιαδήποτε δήλωση.

Χλιαρή ἀποδείχτηκε ἀκόμη —κάτω καί ἀπό τήν πίεση τῆς Κυβερνήσεως καί τῶν εἰδικῶν μέτρων περί τύπου— ἡ στάση τῶν ὀργάνων τοῦ ἡμερήσιου τύπου. Ἡ ἀπόφαση τῶν Συνταγματαρχῶν νά μή δώσουν στή δημοσιότητα ἀπαντητική ἀνακοίνωση ἀλλά νά προτιμήσουν τή λύση τῆς «συνεντεύξεως τύπου» (τακτική πού διαμορφώθηκε, σύμφωνα μέ μία ἄποψη, καί ὑπό τήν ἐπίδραση τοῦ Π. Πιπινέλη) στέρησε τούς φιλικά διακείμενους ἐκδότες, ἰδίως τόν Γ. Ἀθανασιάδη καί τόν Ν. Μπότση, ἀπό τή δυνατότητα νά δημοσιεύσουν τίς δηλώσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ μαζί μέ τήν κυβερνητική ἀπάντηση, ὅπως ἔγινε τό Νοέμβριο τοῦ 1967. Τελικά, ἡ ἐντύπωση ὅτι δέν ἐπιδείχθηκε ἡ ἀναμενόμενη σθεναρή στάση στό ἐπίπεδο τοῦ δημοσιογραφικοῦ τύπου, διασκεδάστηκε, μερικά, μέ τή στάση τῆς «Βραδυνῆς». Πράγματι, ὁ Β. Βασιλείου σέ δύο ἄρθρα του («Ἡ ὀρθή ὁδός», 6 Ὀκτωβρίου 1969, καί «Ὁ κ. Σπ. Μαρκεζίνης ἐπισημαίνει τά ὑπέρ καί τά κατά τῆς Κυβερνήσεως», 20 Ὀκτωβρίου 1969) σχολίαζε ἀποσπάσματα τῆς δηλώσεως τοῦ Κ. Καραμανλῆ σέ ἀντιπαραβολή μέ πρόσφατη συνέντευξη τοῦ Σπ. Μαρκεζίνη. Ἰδιαίτερα ἱκανοποιητική ἦταν, ἀντίθετα, ἡ στάση τῶν ἀνταποκριτῶν τοῦ ξένου τύπου, ὅπως θά ἀποδεικνυόταν τόσο στή διάρκεια τῆς εἰδικῆς συνεντεύξεως τοῦ πρωθυπουργοῦ ὅσο καί ἀπό τό κείμενο τῶν ἀνταποκρίσεών τους. Ἀλλά καί γενικότερα, ἰδιαίτερα θετικό στοιχεῖο ἀποτέλεσε ἡ προβολή τῶν δηλώσεων Καραμανλῆ ἀπό τίς στῆλες τοῦ διεθνοῦς τύπου. «Ἡ δήλωση τοῦ κ. Καραμανλῆ ὑπῆρξε πραγματική βόμβα γιά τήν Κυβέρνηση», τόνιζε χαρακτηριστικά ἡ «Figaro» στόν τίτλο τῆς σχετικῆς ἀνταποκρίσεώς της[109].

Βίαιη στίς ἐξωτερικές ἐκδηλώσεις της καί ἀρνητική στήν οὐσία ἦταν ἡ ἀντίδραση τοῦ καθεστῶτος ἀπέναντι στίς θέσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Μετά τήν ἐγκατάλειψη τῆς ἰδέας γιά τή σύνταξη ἀνακοινώσεως, ἡ Κυβέρνηση ἐπέλεξε τή μέθοδο τῶν συνεντεύξεων τύπου. Ἔντονη ἦταν ἡ ἀντίδραση τοῦ Ν. Μακαρέζου καί ἠπιότερη ἡ ἀντίστοιχη τοῦ Γ. Παπαδόπουλου. Ἀπό τίς πιό χαρακτηριστικές ἀποστροφές τῶν δύο ἡγετικῶν ἐκπροσώπων τοῦ καθεστῶτος:

(Γ. Παπαδόπουλος): «Ὡς Πρωθυπουργός φέρων τήν εὐθύνην τῆς πραγματώσεως τῶν σκοπῶν καί τῶν θέσεων τῆς Ἐπαναστάσεως, δέν συζητῶ καί δέ διαλέγομαι παρά μόνον μέ τόν ἑλληνικόν λαόν... Εἶμαι ὅμως, πέραν τοῦ πρωθυπουργοῦ καί Ἕλλην πολίτης, ὁ ὁποῖος συμμετέσχε κατά τό παρελθόν εἰς τήν πλειοψηφίαν ἡ ὁποία ἔδωσε εἰς τόν Κ. Καραμανλῆν τήν εὐκαιρίαν νά ὑπάρξη πρωθυπουργός τῆς χώρας. Καί ὡς Ἕλλην πολίτης ἀπαντῶ: Κρῖμα, λυποῦμαι. Καί ἀκόμη: Ἂν ἤμην βέβαιος περί τῶν δυνάμεων διατηρήσεως τῆς ψυχραιμίας τῶν εὐφυῶν καί ἀγαπώντων τήν πατρίδα των ἀξιωματικῶν, θά ἔστελνον τόν κύριον νά ἀναζητήση τήν ἀπάντησιν ἀπό τούς ἰδίους. Ἐπειδή ὅμως φοβοῦμαι ὅτι ἀπαιτοῦνται πολλαί παρόμοιαι δυνάμεις, διά τάς ὁποίας δέν εἶμαι βέβαιος ὅτι διατίθενται ἀπό τούς Ἕλληνας ἀξιωματικούς, δι' αὐτό δέν θά ἀποπειραθῶ τήν τοιαύτην ἀπάντησιν ἀλλά θά παρακαλέσω τόν κύριον νά ἀναμείνη τήν ἀπάντησιν ἀπό τάς ἐξελίξεις».

(Μακαρέζος): «Δέν συνηθίζω νά παρακολουθῶ τάς δηλώσεις τῶν αὐτοεξορίστων παλαιοκομματικῶν οἱ ὁποῖοι ποιοῦνται τάς διατριβάς των εἰς βάρος τοῦ συναλλάγματος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ἡ Ἐθνική Ἐπαναστατική Κυβέρνησις ἀποβλέπει εἰς τήν δημιουργίαν νέων πολιτικῶν ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι θά ἔχουν τό θάρρος καί τήν συνείδησιν νά μή ἐγκαταλείπουν τήν σκοπιάν ὅταν τούς χρειάζεται ὁ Ἑλληνικός Λαός. Ἀπό τόν κ. Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος ἀνεμάσησε κατηγορίας τάς ὁποίας ἔχουν διατυπώσει ὅλοι οἱ ἐχθροί τῆς ἐπαναστάσεως, θά ἀνεμένετο μεγαλυτέρα εὐθύνη ἔναντι τῆς χώρας, τῆς ὁποίας ὁ λαός τοῦ ἐπέτρεψε νά τήν κυβερνήση ἐπί μίαν ὀκταετίαν... Δέν κινδυνεύει τό οἰκονομικό μέλλον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλά πιθανῶς τό πολιτικό μέλλον τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐπαγγελματίας πολιτικός. Ἐπί ἑπτά ἔτη λείπει οὗτος ἀπό τήν πατρίδα καί δέν γνωρίζει αὐτό, τό ὁποῖον γνωρίζουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες: ὅτι ἡ Ἑλλάς ἔχει μεταβληθῆ εἰς ἕνα ἀπέραντον ἐργοτάξιον. Εἶναι κρῖμα πού διακόπτει κατά καιρούς τήν σιωπήν του διά νά πυροβολήση κατά τοῦ ἑαυτοῦ του καί τῆς χώρας του».

Ἡ ἄρνηση τῶν ἐκπροσώπων τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος νά ἀναγνωρίσουν τήν ἀναγκαιότητα ἤ τή σκοπιμότητα τῆς ἀποχωρήσεως ἀπό τήν ἐξουσία μέ δική τους πρωτοβουλία, ὅπως ὑποδείκνυε ὁ Κ. Καραμανλῆς, διαφαινόταν ἀπό τίς πρῶτες αὐτές δημόσιες ἀντιδράσεις, ἀλλά καί ἐπιβεβαιωνόταν στίς ἰδιαίτερες συνομιλίες τους. Ὅταν, πράγματι, ὁ Σ. Γκίκας, σέ ἐκτέλεση τῆς σχετικῆς ὑποδείξεως τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἐπιχείρησε νά συστήσει στούς συνταγματάρχες νά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τίς δηλώσεις του καί νά ἐπιζητήσουν τό μέσο γιά ἀκίνδυνη ὑποχώρηση καί ἀσφαλῆ διέξοδο, ἡ ἀντίδρασή τους ἐκδηλωνόταν ἀρνητική καί «βιαία».

Ἡ ἐνέργεια τοῦ Σ. Γκίκα συνδύαζε τήν προφορική ἐνημέρωση μέ τήν ἐπίδοση στόν Στ. Παττακό συνοπτικοῦ σημειώματος, ὅπου ὑπογραμμιζόταν ἡ ἀνάγκη γιά τήν ἐπανεκτίμηση τῆς καταστάσεως μέ βάση τίς διεξόδους πού ἀνοίγονταν ἀπό τίς δηλώσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Ἡ σχετική ἀπάντηση, ἐντούτοις, τῶν ἐκπροσώπων τοῦ καθεστῶτος, Στ. Παττακοῦ καί Ν. Μακαρέζου, ἀποκάλυπτε τή διάθεση γιά ἀποφυγή κάθε συζητήσεως πάνω στήν οὐσία καί προσφυγή σέ ἐπιχειρήματα ἤ ἀντιρρήσεις πάνω σέ θέματα ἤ προβλήματα εἰδικότερου περιεχομένου. Μέ τή σκέψη αὐτή, ἐνέμειναν στίς ἀναφορές τοῦ Κ. Καραμανλῆ γιά τίς ἔνοπλες δυνάμεις καί τήν οἰκονομική κατάσταση, ὑπογράμμισαν τήν «ἄψογον στάσιν» τους ἀπέναντί του· καί, μετά ἀπό λίγες ἡμέρες, σέ νέα συνομιλία τους μέ τόν Σ. Γκίκα, ἐπισήμαναν μέ «ἀνησυχία» τά συμπτώματα τῆς τρομοκρατικῆς δραστηριότητας πού εἶχε ἐκδηλωθεῖ στήν Ἀθήνα μετά τίς δηλώσεις τῆς 30ῆς Σεπτεμβρίου[110]. Σέ ἀπάντηση τῶν παραπάνω, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἔγραφε στόν Σ. Γκίκα:

«Χωρίς νά θέλω νά προσβάλω τούς συνομιλητάς σου ὑπολογίζω ὅτι αὐτά πού σοῦ εἶπαν ἀποδεικνύουν ἔλλειψιν σοβαρότητος. Διότι,

1. Γνωρίζουν, ἐφ' ὅσον μέ παρακολουθοῦν, ὅτι μέ οὐδεμίαν ὀργάνωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἤ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἔχω σχέσιν καί εἰς οὐδεμίαν ἔδωσα τό δικαίωμα νά κάμη χρῆσιν τοῦ ὀνόματός μου. Ὑπό τό πνεῦμα μάλιστα αὐτό θά κάνω καί δημοσίαν δήλωσιν μέ πρώτη εὐκαρίαν, διά νά ἀποτρέψω τήν ποικιλόμορφον ἐκμετάλλευσιν τοῦ ὀνόματός μου.

2. Ἐάν ἀναγκαστῶ νά κάνω ἀγώνα κατά τῆς Κυβερνήσεως —καί αὐτό θά ἐξαρτηθῆ ἀπό τήν συμπεριφοράν της— διαθέτω πρός τοῦτο ἀπεριόριστα πολιτικά καί ἠθικά μέσα, πού μέ ἀπαλλάσσουν τῆς ἀνάγκης νά χρησιμοποιῶ μεθόδους πού δέν συμβιβάζονται οὔτε μέ τήν ἱστορίαν μου οὔτε μέ τίς ἐπιδιώξεις μου.

3. Τά περί Καρδαμάκη εἶναι ἐντελῶς ἀνακριβῆ. Συνέβη ἀκριβῶς τό ἀντίθετον ἀπ' ὅ,τι σοῦ εἶπαν οἱ συνομιληταί σου, πρᾶγμα πού σημαίνει ὅτι κάποιος ψεύδεται.

4. Εἶναι ἐπίσης ἀνακριβῆ τά περί ἀψόγου συμπεριφορᾶς των ἀπέναντί μου, διότι ὅπως καί ὁ ἴδιος ξέρεις ἐγίνετο εἰς βάρος μου σειρά προκλήσεων, πού ἦσαν ὄχι μόνον ἀπρεπεῖς, ἀλλά καί πολιτικῶς ἀπερίσκεπτοι.

5. Διαπράττουν τό βαρύ σφάλμα νά μοῦ ἀρνοῦνται τό δικαίωμα νά ἔχω γνώμην διά τήν τύχην τοῦ τόπου μου καί ὅταν τό κάνω νά μοῦ ἀπευθύνουν ἀπει-

λάς, ἐνῶ ὤφειλαν νά γνωρίζουν ὅτι δέν ἐπηρεάζομαι οὔτε ἀπό ἀπειλάς οὔτε ἀπό κολακείας.

Πάντως, ἀπ' ὅ,τι μοῦ γράφεις συμπεραίνω ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατεῖ τόση σύγχυσις καί τόση ἐξαλλοσύνη, ὥστε νά δικαιολογοῦνται πλήρως αἱ ἀνησυχίαι μου διά τό μέλλον. Παρακαλῶ ὡς ἐκ τούτου νά μή δώσης συνέχεια, τουλάχιστον ἀπό μέρους μου σ' αὐτές τίς κουβέντες»[111].

Μέ εἰδική πράγματι δήλωση διαχωριζόταν κατηγορηματικά ἡ θέση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπέναντι σέ ὁποιαδήποτε τρομοκρατική ἤ ἄλλη ἐνέργεια, ἡ ὁποία θά ἐκδηλωνόταν στό ὄνομά του.

«Ὡρισμέναι ὀργανώσεις, τόσον εἰς τήν Ἑλλάδα ὅσον καί εἰς τό ἐξωτερικόν, χρησιμοποιοῦν τό ὄνομα τοῦ κ. Κ. Καραμανλῆ. Παρέχεται ἡ διευκρίνισις ὅτι οὐδεμία ὀργάνωσις εἶναι ἐξουσιοδοτημένη νά ἐνεργῆ ἤ νά ὁμιλῆ ἐξ ὀνόματος τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ (ἐκ τῆς Γραμματείας τοῦ κ. Κ. Καραμανλῆ)»[112].

Οἱ δηλώσεις Καραμανλῆ, στίς 30 Σεπτεμβρίου, ἀνεξάρτητα ἀπό τή σύνδεσή τους ἤ ὄχι μέ ἄμεσα ἁπτά ἀποτελέσματα καί ριζικές ἐξελίξεις, εἶχαν θετική ὁπωσδήποτε ἀπήχηση καί γενικότερες θετικές ἐπιπτώσεις. Ἡ συμπαράταξη ἤ ὄχι τῶν ἐκπροσώπων ἐκείνων τῆς δημόσιας ζωῆς, ἡ κινητοποίηση τῶν ὁποίων θά ἦταν δυνατό νά καταστήσει προβληματική τήν ἐπιβίωση τοῦ καθεστῶτος τῶν Συνταγματαρχῶν, δέν ἀναιρεῖ τή θετική συμβολή τῆς πρωτοβουλίας τοῦ Κ. Καραμανλῆ στήν ἐμψύχωση τῆς ἀντιδράσεως ἐναντίον τῆς δικτατορίας. Μετά τήν πάροδο τῶν πρώτων ἑβδομάδων, ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου συνόψιζε τά συμπεράσματά του σέ δύο διαδοχικές ἐπιστολές πρός τόν Κ. Καραμανλῆ[113]:

«Ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς δηλώσεως παραμένει ἀμείωτος. Τό κείμενον μεταδίδεται διά παντός τρόπου καθ' ὅλην τήν Ἑλλάδα, ἀφοῦ ἡ χλιαρά διάθεσις τῶν ἐκδοτῶν δέν ἐδημιούργησε τάς προϋποθέσεις τῆς δημοσιεύσεως εἰς τάς ἐφημερίδας.

Θά ἀποφύγω κριτικήν, πλήν εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι δέν ἐπεδείχθη σθένος, καίτοι ἡ μετέπειτα τακτική τῆς "Βραδυνῆς" ἐβοήθησε ἀρκετά, ἰδίᾳ μάλιστα μέ τήν ἀντιπαραβολήν πρός περικοπάς τῆς παλαιᾶς καί καθυστερημένης συνεντεύξεως Μαρκεζίνη.

Αἱ προσπάθειαι πρός τάς ἄλλας κατευθύνσεις δέν ἔδωσαν ἀποτελέσματα. Ὁ κ. Γκίκας δέν θεωρεῖ ὅτι ἐπέστη ὁ χρόνος διακοπῆς τῶν σχέσεών του μέ τόν Παπαδόπουλο, ἤ ρήξεως μέ τό καθεστώς, οἱ ἄλλοι δέ παλαιοί ἀρχηγοί τοῦ Στρατοῦ, ἐξαιρέσει τοῦ Φροντιστοῦ δέν ἔδειξαν διάθεσιν. Τά αὐτά καί διά τούς ἄλλους κλάδους. Πάντως, ἀναμένεται ἡ τελική ἀπάντησις Τσολάκα καί Νικολοπούλου καί τήν προεξοφλῶ ἀρνητικήν. Καί ἀπό τούς ὑπηρεσιακούς παλαιούς πρωθυπουργούς ἡ ἀντίδρασις δέν ἦτο διάφορος. Ἄλλωστε, ἐπρόκειτο οὐσιαστικῶς περί τοῦ Κιουσόπουλου καί τοῦ Παρασκευόπουλου, διότι οἱ ἄλλοι θά ἀπετέλουν ἐνόχλησιν, ἡ δέ διάθεσις τοῦ προέδρου τοῦ Ἐρ. Σταυροῦ εἶναι ἀπό μακροῦ γνωστή.

Ἀντιδρᾶ, ὅμως, μέ ἀμείωτον ἔντασιν τό πλῆθος. Καί μεγάλος ἀριθμός ἐν ἐνεργείᾳ ἀξιωματικῶν, ὅπως φέρουν ὡς βέβαιον διασταυρωμέναι πληροφορίαι...

Υ.Γ. Καί νέαι πληροφορίαι ἐπιβεβαιώνουν τήν ἀντίληψιν περί τῆς ἀπηχήσεως τῆς δηλώσεως πλησίων τῶν ἀξιωματικῶν. Πολλαί πηγαί φέρουν ὡς ἐκδηλουμένην ζωηράν διάστασιν εἰς τούς κόλπους τῆς ἐπαναστάσεως.

Πρέπει νά ἔχουν βάσιν τινα αἱ πληροφορίαι ὅτι τούς ἐπαναστάτας ἀνησυχεῖ ἡ διαπίστωσις τῆς ταυτότητος τῶν ἀντιλήψεων τοῦ πολιτικοῦ κόσμου πρός τήν δήλωσίν Σας. Προσωπικῶς, ἔχω τήν γνώμην ὅτι δέν πρέπει νά καταστραφῆ ἡ δημιουργηθεῖσα ἐντύπωσις, παραλλήλως δέ, νά διατηρῆτε ἀπόλυτον εὐχέρειαν χειρισμῶν. Θεωρῶ χρήσιμον καί τήν ἐπαφήν μέ τόν βασιλέα.

Ἀπό πολλάς πηγάς μεταδίδεται ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἐπιδιώκουν θέρμανσιν τῶν σχέσεων μέ τόν βασιλέα, ὡς μέσον ἀντιδράσεως κατά τῆς δηλώσεώς Σας καί τῆς ἀπηχήσεώς της.

Πολλαί ὑποθέσεις διατυποῦνται ὡς πρός τούς σκοπούς, εἰς οὓς ἀποβλέπει ἡ τόσον καθυστερημένη δημοσίευσις τῆς συνεντεύξεως Μαρκεζίνη, ἰδίᾳ μάλιστα παρά τήν ἀντίθετον δήλωσίν του.

Γενικῶς, ἀναγνωρίζεται ὅτι καί αἱ διαπιστώσεις αὐτοῦ ἐπί τοῦ ἔργου τῆς ἐπαναστάσεως καί ἐπί τῆς ἀνάγκης τῆς ἀποχωρήσεώς της, προσεπικυροῦν τήν δήλωσίν Σας, ἔστω καί μέ ἠπιωτέραν ἔκφρασιν, ὑπό τήν ὁποίαν καλύπτεται αὐστηροτέρα κριτική. Διαφέρει, ὅμως, προδήλως ὡς πρός τήν τηρητέαν γραμμήν. Ἡ κρατοῦσα ἄποψις δέχεται ὡς βασικόν χαρακτηριστικόν της τήν ἀνοχήν καθεστῶτος μονίμου ἀνωμαλίας, διά τῆς ἀνοχῆς τῆς διατηρήσεως τοῦ Στρατοῦ ὡς ἐγγυητοῦ τῆς νέας τάξεως. Καί εἰς τήν ἐπισήμανσιν τῆς διαφορᾶς αὐτῆς ὑποστηρίζουν πολλοί ὅτι ἀπέβλεψαν οἱ στρατιωτικοί μέ τήν ὄψιμον ἔγκρισιν.

Ἄλλοι ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Παπαδόπουλος καί ὁ περί αὐτόν κύκλος ἐπιδιώκει τήν διαμόρφωσιν τῆς ἀπαραιτήτου ψυχολογίας εἰς τούς κινηματίας διά νά δημιουργηθοῦν προϋποθέσεις ἀλλαγῆς γραμμῆς. Ἔπρεπε νά πληροφορηθοῦν καί οἱ ἀδιάλλακτοι ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπομακρύνσεως ἐπισημαίνεται ἀπό ὅλας τάς πλευράς. Ἀκόμη καί ἀπό τόν ὡς προσκείμενον θεωρούμενον —καί οὐδέποτε ἐκδηλωθέντα δυσμενῶς— Μαρκεζίνην» (24 Ὀκτωβρίου).

. . . . . .

«Ἐξακολουθοῦν αἱ κυβερνητικαί ἀντιδράσεις ἐπί τῆς δηλώσεώς Σας, ἀφοῦ δέν ἐξέλιπον καί αἱ ἐκδηλώσεις ἐκ τῆς ἀπηχήσεως αὐτῆς εἰς τήν κοινήν γνώμην.

Συνεχίζεται καί τώρα ἀκόμη ἡ προσπάθεια ἐκμεταλλεύσεως τῆς δηλώσεώς Σας. Πολλοί αἱρετοί δήμαρχοι μεγάλων πόλεων (ἀπολυθέντες ἀπό τήν ἐπανάστασιν) εἶναι πρόθυμοι εἰς ἐκδήλωσιν, τήν ὁποίαν θά διευκολύνη πρωτοβουλία τοῦ δημάρχου Ἀθηναίων, εὑρισκομένου μάλιστα εἰς τό ἐξωτερικόν.

Ἀντιθέτως, δέν ὑπάρχει διάθεσις ἀπό τούς προερχομένους ἀπό τήν Διοίκησιν, εἰς τούς ὁποίους περιλαμβάνονται οἱ ἐπιτελάρχαι καί οἱ ὑπηρεσιακοί πρωθυπουργοί. Καί ὅμως, πρός τήν κατεύθυνσιν αὐτῶν ἐστράφησαν ὅλαι αἱ προσπάθειαι ἀπό τῆς πρώτης στιγμῆς. Καί δέν ἔχουν ἀκόμη σταματήσει» (7 Νοεμβρίου).

Μέ ἀναφορά, ἐξάλλου, στίς ἀντιδράσεις πού ἡ πρωτοβουλία τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ὀκταετίας προκάλεσε στό ἐξωτερικό, συγκεκριμένα στόν νευραλγικό χῶρο τῆς Οὐάσιγκτων, ὁ Π. Παπαληγούρας μεταδίδει στόν Κ. Καραμανλῆ τίς ἀκόλουθες ἐμπιστευτικές πληροφορίες:

« Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

1. Ἔμπιστος φίλος μοῦ μεταδίδει τίς ἀκόλουθες πληροφορίες ἀπό τήν Οὐάσιγκτων. Πληροφοριοδότης τοῦ πληροφοριοδότου μου εἶναι ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ Σταίητ Ντηπάρτμεντ, ὁ ὁποῖος γνωρίζει ὅτι θά μοῦ σταλῆ «δελτίον» πληροφοριῶν. Ἄρα μοῦ μεταδίδει τίς πληροφορίες διά νά σοῦ τίς μεταδώσω. Ὁ πληροφοριοδότης τοῦ πληροφοριοδότου μου εἶναι μέν πολύ γνωστός μου, ἀλλ' εἶναι, πρό παντός, ἔντιμος καί νομιμόφρων ὑπάλληλος τοῦ Σταίητ Ντηπάρτμεντ, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε θά μοῦ μετέδιδεν κάτι, τό ὁποῖον δέν θά ἦσαν ἀποφασισμένοι οἱ προϊστάμενοί του νά μοῦ ἐμπιστευθοῦν διά νά σοῦ τό ἐμπιστευθῶ. Ἴδε σχετικῶς καί παρατήρησιν ὑπ' ἀριθ. 2. Ὑπό τάς ἐκ τῶν ὡς ἄνω ἐπεξηγήσεων αὐτονοήτως δικαιολογουμένας ἐπιφυλάξεις, παραθέτω κατωτέρω περίληψιν τῶν ὅσων μοῦ μετεδόθησαν (νομίζω διά νά σοῦ τά ἀναμεταδώσω).

Περίληψις πληροφοριῶν:

α) Ἡ Οὐάσιγκτων δέν ἀνέμενε δηλώσεις σου. Δέν ὑπῆρξε καμμία προσυνεννόησις. "Παράπονον" διότι δέν ὑπῆρξε (οἱονεί "παράπονον"). Γενικώτερα παράπονον διότι δέν ὑπῆρξεν οὐδεμία ἐπαφή μαζί σου, πλήν τῆς ἐν. β.

β) Εἶδες τόν Κάμποτ-Λότζ. Ἔστειλε, φυσικά, σχετικόν τηλεγράφημα. Ἀπό ὅσα ἠδυνήθην νά συναγάγω, ὁ συνομιλητής σου ἐθεωρήθη ὡς γενικῶς ἀκατατόπιστος ἐπί τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων καί ὡς μή δυνηθείς νά μεταδώση τά ὅσα ἀκριβῶς τοῦ εἶπες. (Εἶδες καί ἄλλην σημαντικήν —τέως σημαντικήν— προσωπικότητα [τοῦτο εἰδικῶς καί μόνον πληροφοροῦμαι ἀπό ἄλλον ἐν Ἀμερικῇ φίλον σου καί φίλον μου]. Αὐτός κατάλαβε ἀκριβέστατα τά ὅσα τοῦ εἶπες, ἀλλά παρά τήν προσωπικήν του φιλίαν μέ τόν Νίξον καί παρά τήν προϊστορίαν του, δέν κατορθώνει ν' ἀσκήση οὔτε ἐπί τοῦ Πενταγώνου ἀποφασιστικήν ἐπίδρασιν).

γ) Παρά ταῦτα, ἅπαξ καί ἔγιναν οἱ δηλώσεις σου, ἡ ἐπίσημος Οὐάσιγκτων ἐλπίζει ὅτι θά ἠδύναντο νά προκαλέσουν ἐν τῷ Στρατῷ ἀντιδράσεις τέτοιες, ὥστε νά πιεσθῆ ἡ στρατιωτική Κυβέρνησις καί νά ἔλθη εἰς κάποιον «συμβιβασμόν».

δ) Ἐξ ἄλλου ὅμως φοβεῖται ἡ Οὐάσιγκτων δύο ἐνδεχόμενα:

δα) τήν βιαίαν καί ἀπότομον ἀνατροπήν τῆς καταστάσεως ὑπό τοῦ Στρατοῦ. (Σχόλιον: γιά ἕνα τουλάχιστον ἔτος, ἐάν δέν βάλη ἡ ἴδια τό δαχτυλάκι της, ὅπερ προδήλως, σήμερον τουλάχιστον δέν εἶναι διατεθειμένη νά πράξη, ἡ καημένη ἡ Οὐάσιγκτων ἀδίκως "φοβεῖται").

δβ) τήν ἔντασιν τῆς ἀντιστασιακῆς δραστηριότητος. (Σχόλιον: Ὀρθῶς οἱ Ἀμερικανοί φοβοῦνται καί τά δύο ἐνδεχόμενα [ἔστω καί ἄν τό πρῶτον δέν δύναται νά καταστῆ ἐνδεχόμενον παρά μετά τήν παρέλευσιν τουλάχιστον ἔτους]. Διότι, πράγματι, εἶναι ἀπίθανον νά τεθοῦν ὑπό κάποιον ἔλεγχον εἴτε μιά νέα στρατιωτική ἐπανάστασις, εἴτε μία μεγάλης κλίμακος - θά εἶναι δέ ἡ κλῖμαξ προσεχῶς μεγάλη— «βομβορριψία». Τό μέγα λάθος τῶν Ἀμερικανῶν συνίσταται, κατά τήν γνώμη μου, εἰς τοῦτο: εἰς τό ὅτι δέν ἀντιλαμβάνονται ὅτι, ἐάν δέν ἀντιδράσουν ἐγκαίρως [ἐπωφελούμενοι τῆς εὐκαιρίας πού τούς προσφέρεις], ἐάν δηλαδή δέν ἀποφασίσουν νά πιέσουν, ἐντός, τό πολύ, ἑνός ἔτους, τήν στρατιωτική Κυβέρνηση εἰς βαθμόν ἐξαρκοῦντα διά ν' ἀντιληφθοῦν τήν πίεσιν οἱ ἐν τῇ Κυβερνήσει καί περί αὐτήν πρωτόγονοι ἀδίστακτοι, τότε, ἀναποτρέπτως, ἤ θά συμβῆ τό δα' ἤ τό δβ' ἤ —ὅπερ χειρότερον— θά σχηματισθῆ ἕνα τεράστιο λαϊκό μέτωπο, εἰς τό ὁποῖον, ἔστω καί ἄν ἐμεῖς ἀνθιστάμεθα, θά ἐνεπλέκετο τό 90% τῶν Ἑλλήνων καί τό ὁποῖον θά κινδυνεύση νά ἀνατρέψη τά πάντα —συμπεριλαμβανομένου, φυσικά, καί τοῦ διεθνοῦς προσανατολισμοῦ τῆς χώρας. Αὐτό τό τελευταῖο —ὄντως ἀπώτερον χρονικῶς— ἐνδεχόμενο δέν τό βλέπουν κἄν, παρ' ὅτι τούς εἴπαμε καί συνεχῶς τούς λέμε, οἱ Ἀμερικανοί. Ἀλλά μήπως τό προεῖδαν πουθενά ἀλλοῦ; Ποῦ; στήν Κίνα; στήν Κορέα; στό Βιετνάμ; Εἰς τήν καλυτέραν περίπτωσιν ἀγόμεθα, ἄν οἱ Ἀμερικανοί δέν ἐπέμβουν —κατά τήν γνώμη μου πάντοτε, τό πολύ μέσα σέ ἕνα ἔτος— σέ ἕναν ἀδήλου ἐκβάσεως ἐμφύλιο πόλεμο, διανθισμένο μέ ὅλες τίς αὐτονόητες γενικότερες διεθνεῖς περιπλοκές. Παρακαλῶ νά μοῦ συγχωρεθῆ τό μακρύ σχόλιο. Ἐπανέρχονται εἰς τό κείμενον τοῦ "δελτίου").

ε) Ὁπωσδήποτε ἡ Οὐάσιγκτων —ἀρκουμένη εἰς τό νά ἐλπίζη τά ἐν (γ), δηλαδή ἐπιθυμῶσα νά ἐπέμβη, ἀλλά νά ἐπέμβη μόνον «λιγάκι» ὁ Στρατός, θά τηρήση εἰς τήν μεταξύ Καραμανλῆ καί Χούντας διαμάχην εὐμενῆ ὑπέρ τοῦ πρώτου οὐδετερότητα, ἐκτός ἐάν ἀναπτυχθῆ μεγάλης κλίμακος ἀντιστασιακή δραστηριότης, ὁπότε, ἴσως θ' ἀναθεωρήση τήν πολιτικήν της. Καί ὁ νοῶν...

στ) Ὁ Ἀμερικανός συνομιλητής τοῦ φίλου μας ἐτόνισεν ὅτι θά ἔπρεπε νά φροντίσης ν' ἀποκαταστήσης τακτικήν καί συστηματικήν ἐπαφήν μέ τήν ἐν Παρισίοις Ἀμερικανικήν πρεσβείαν. Ὁ φίλος μας παρατηρεῖ, ὀρθῶς, ὅτι αὐτήν εἰδικῶς τήν συμβουλήν πρέπει νά μήν τήν ἀκολουθήσωμεν πρίν ἀναλογισθοῦμε ὅτι δέν συμφέρει νά πᾶμε γυρεύοντας. Πρέπει νά ἀναμείνωμεν νά μᾶς γυρέψουν. (Δέν σχολιάζω τήν παρατήρησιν ἐκτενέστερα, διότι γνωρίζω πόσον ἐκ χαρακτῆρος δέν συνηθίζεις νά γυρεύης).

ζ) Οἱ Ἀμερικανοί λέγουν ὅτι ἤ ὁ Καραμανλῆς ἔχει κάποιο σχέδιο ἤ ἁπλῶς ὡμίλησε "διά νά τοποθετηθῆ εἰς τήν ἰδεολογικήν θέσιν, πού τοῦ προσήκει". Εἰς τήν δευτέραν περίπτωσιν, δηλαδή ἐάν ὡμίλησε μόνον δι' ἠθικούς λόγους, χωρίς νά προτίθεται νά συνεχίση κάποιαν συστηματικήν προσπάθειαν, δέν χρειάζεται ν' ἀσχοληθοῦμε περισσότερο μέ τό θέμα. Διότι οἱ Ἕλληνες, σέ λίγο, θά ποῦν "παίχθηκε καί αὐτό τό χαρτί καί χάθηκε". Ἄν ὅμως ὁ Καραμανλῆς ἐπιμείνη καί ἄν αἱ ἀντιδράσεις (βόμβες, πού μόνον αὐτές φοβοῦνται, ἀλλ' ἴσως καί ἄλλες ἀντιδράσεις πού κάπως ὑπολογίζουν, χωρίς ἔστω νά τίς φοβοῦνται οἱ Ἀμερικανοί) ἐξακολουθήσουν, τότε ἔχουμε —λένε— πρόβλημα.

η) Σχόλιον: Οἱ Ἀμερικανοί λένε συνεχῶς «ἄν δέν ἀντιδράση ὁ ἑλληνικός λαός, ἐμεῖς τί νά κάνουμε;» Ταυτοχρόνως ὅμως δέν τούς ἀρέσουν οἱ βόμβες καί περιφρονοῦν, ἐν πολλοῖς δικαίως, τίς ἐκδηλώσεις ἡμῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι πολιτικῶν. Ἀλλά τότε, ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τί ἄλλη ἀντίδρασις νά ὑπάρξη; Ὀρθῶς ἐμεῖς πρέπει νά προβληθοῦμε ὡς εἰρηνοποιοί. Καί νά εἴμεθα, πράγματι. Εἰρηνοποιοί ὅμως

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ πολέμου στό Βιετνάμ ἐπηρέαζε καθοριστικά τή διαμόρφωση τῆς ἀμερικανικῆς πολιτικῆς.

ἀρχίζουν νά ὑπάρχουν ἀφ' ἧς διαταραχθῆ ἡ εἰρήνη... Κρῖμα, πού δέν εἶναι ἀρκούντως ὥριμοι πολιτικῶς οἱ Ἀμερικανοί ὥστε νά μή ἐχρειάζετο ἡ διασάλευσις τῆς εἰρήνης καί νά ἤρκει, διά νά παρέμβουν (ἤ τουλάχιστον διά νά μή διευκολύνουν τήν ἐπ' ἀόριστον ἐπιβίωσιν τῆς Χούντας), ἡ προοπτική τῆς διασαλεύσεως. Δυστυχῶς προληπτικῶς δέν πρόκειται νά παρέμβουν οἱ Ἀμερικανοί. Κατασταλτικῶς ἴσως. Ἴσως διότι θά ἐξηναγκάζοντο... Ἐν τῷ μεταξύ παριστάνουν ὅτι ἐλπίζουν...

2. Πρό ὀλίγων μηνῶν, δέν ἐνθυμοῦμαι ἀκριβῶς πότε, μοῦ εἶχαν πεῖ οἱ ἐνταῦθα Ἀμερικανοί ὅτι, παρά τίς προσπάθειες τῆς ἐν Παρισίοις πρεσβείας, νά σέ προσεγγίση, ἀπέφυγες τάς ἐπαφάς καί ὅτι, ἀφοῦ εἶχες ἐλαχίστους συναντήσεις μέ κάποιον τῆς πρεσβείας, δέν θέλησες νά τάς συνεχίσης. Τότε, δέν ἀπέδωσα σημασίαν εἰς τά λεχθέντα. Τά συνδυάζω ὅμως, ἐκ τῶν ὑστέρων, μέ τάς ὡς ἄνω ἐξ Οὐάσιγκτων πληροφορίας.

3. Ἄλλαι πληροφορίαι: Οἱ Γάλλοι, εἰς τήν τελευταίαν ἐκ τῶν "διεθνῶν περιπετειῶν", ἔπαιξαν σαφέστερα ρόλον συνηγόρου τῆς Χούντας μεταχειρισθέντες τά γνωστά ἐπιχειρήματα: α) μή ἐπέμβασις εἰς τά ἐσωτερικά, β) ζημία τῆς δύσεως ἐκ τῆς ἀπομονώσεως τῆς Ἑλλάδος, γ) «ἐλπίς» νά ὁδηγήσουμε δι' ἡπίων μέσων τούς συνταγματάρχας πρός τήν ὁμαλότητα κλπ. Εἰς τήν προσπάθειαν αὐτήν, φαίνεται, ἐπεδίωξαν τήν ὑποστήριξιν τῶν Ἄγγλων, οἱ ὁποῖοι —παραδόξως— ὀρθά-κοφτά τήν ἠρνήθησαν. Ὁ Βίλλυ Μπράντ ἀπέφυγε κι ἐκεῖνος τήν εὐθεῖαν πρός Ἰταλούς, Σκανδιναβούς κ.λ.π. ἀντίθεσιν. Ἐστράφησαν τότε οἱ Γάλλοι πρός τήν Οὐάσιγκτων!, ἡ ὁποία, ἐπίσης, εἶπεν ὅτι «δέν ἀνακατεύεται». Ὁ Βάν ντέρ Στούλ μεταβαίνει εἰς Ἀμερικήν ἀκριβῶς, διότι θέλει ν' ἀντιδράση κατά ἐνδεχομένης νέας γαλλικῆς προσπαθείας. Τά ἐν ἀρ. 3 μεταδίδω μέ πολλάς ἐπιφυλάξεις, μολονότι προέρχονται ἀπό συνήθως καλῶς πληροφορημένην πηγήν.

4. Τελική ἰδική μου παρατήρησις: Εἶμαι, παρ' ὅλα ταῦτα, αἰσιόδοξος. Οἱ δηλώσεις σου ἐχάραξαν ἕνα δρόμο, τόν ὁποῖον τελικά, θά βοηθήσουν νά διανοιγῆ καί οἱ ἴδιοι οἱ Ἀμερικανοί εἴτε σύντομα καί ἀνέτως καί αὐτοβούλως ὡς Προμηθεῖς, εἴτε ἀσθμαίνοντες καί ἐκβιαζόμενοι (ἀπό τίς βόμβες ἤ τό μέτωπον) ὡς Ἐπιμηθεῖς. Ἡ προσπάθειά σου πρέπει νά ἐξακολουθήση καί ὁ καθένας ἀπό μᾶς ὅσο μπορεῖ καθῆκον στοιχειῶδες ἔχει νά σέ βοηθήσει. Καλά ξεκίνησες. Δέν μέ ἀπογοητεύει ἡ ἐπιφυλακτικότης τῆς ἐπισήμου Οὐάσιγκτων. Δέν περίμενα περισσότερα ἀπό ἐκείνη τήν πλευρά. Ἐδῶ ἐπέτυχες νά δημιουργήσης νέο κλῖμα. Καί ἡ Οὐάσιγκτων θά κινηθῆ μόνον ἄν πεισθῆ ὅτι ὁπωσδήποτε, εἴτε ἐλεγχόμενοι (ὅπως ἐμεῖς τό θέλουμε) εἴτε ἀσύντακτοι καί ἀνέλεκτοι (ὅπως οἱ κομμουνισταί τό ἐλπίζουν) θά κινηθοῦν οἱ Ἕλληνες[114]...».

Τέλος, σέ μεταγενέστερα ὑπαγορευμένο σημείωμα, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀναφέρεται, ὁ ἴδιος, στίς ἀντιδράσεις που προκάλεσε ἡ δήλωσή του:

«Δύο ἡμέρας πρίν δώσω τήν ἀνωτέρω δήλωσιν εἰς τόν τύπον τήν ἔστειλα στόν βασιλέα καί στήν Ἀθήνα γιά νά παρακευασθοῦν γιά τήν ἀξιοποίησίν της. Στήν Ἀθήνα συγκεκριμένως ὑπέδειξα τέσσερα ἁπλά καί ἀκίνδυνα πράγματα. Πρῶτον, νά γίνη κοινή δήλωσις τῶν κομμάτων υἱοθετοῦσα τάς προτάσεις μου καί καλοῦσα τόν λαόν νά τάς ὑποστηρίξη. Δεύτερον, νά διανεμηθῆ ἡ δήλωσίς μου εἰς τάς ἐφημερίδας καί ἐάν ἡ Κυβέρνησις ἀπαγορεύση τήν δημοσίευσίν της, νά μήν ἐκδοθοῦν τήν ἐπομένην. Τρίτον, νά γίνη δήλωσις 8-10 πρώην ἀρχηγῶν τῶν ἐπιτελείων, εἰς τήν ὁποίαν νά ἐκφράζουν ἁπλῶς τάς ἀνησυχίας των γιά τό μέλλον τῆς χώρας καί, τέταρτον, νά γίνη παρομοία περίπου δήλωσις ἀπό τέσσερεις ἕως πέντε πρώην πρωθυπουργούς.

Ἡ δήλωσίς μου ἔπεσε ὡς βόμβα εἰς τάς Ἀθήνας, ἀνεπτέρωσε τό ἠθικόν τοῦ λαοῦ καί ἔφερε τήν Κυβέρνησιν εἰς παρατεταμένην ἀμηχανίαν. Εἶμαι βέβαιος ὅτι, ἐάν ἐγένοντο αὐτά τά ὁποῖα παρήγγειλα καί συνωδεύοντο ἐνδεχομένως καί ἀπό ἄλλας ἐκδηλώσεις, θά ἠδύνατο ἡ παρέμβασίς μου νά ἐπηρεάση ἀποφασιστικῶς τάς ἐν συνεχεία ἐξελίξεις. Ἀτυχῶς, δέν ἐγένετο τίποτα πέραν ὡρισμένων ἀσυντονίστων καί ἀσυναρτήτων προσωπικῶν δηλώσεων γιά νά ἀποδειχθῆ γιά ἄλλη μιά φορά ὅτι ἐν Ἑλλάδι δέν ὑπῆρχον πλέον δυνάμεις γιά τόν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας.

Τό συμπέρασμα εἶναι ὅτι οἱ τρεῖς προσπάθειες πού ἔκανα ἐκ καθήκοντος γιά νά βοηθήσω τόν τόπον δέν ἔδωσαν τό ἀναμενόμενον ἀποτέλεσμα. Καί δέν ἔδωσαν διότι ἡ μέν Χούντα ἐννοοῦσε νά διατηρήση ὁπωσδήποτε τήν ἐξουσίαν, ὁ δέ πολιτικός κόσμος ἐπεδίωκε ἀφελῶς νά ἀποκαταστήση τό παρελθόν. Ὁ λαός, ἐξ ἄλλου, πού στήν μεγάλην του πλειοψηφία συμφωνοῦσε μέ τάς ἀπόψεις μου, στερούμενος γραμμῆς ἡγεσίας ἦταν ἀνίσχυρος νά ἐπηρεάση τίς ἐξελίξεις.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς ἀπεφάσισα νά βυθιστῶ καί πάλι στή σιωπή μου. Καί νά συμμορφωθῶ μέ τίς συστάσεις τοῦ Κικέρωνα πού ἔλεγε, ὅταν ἄρχισε ἡ παρακμή τῆς Ρωμαϊκῆς δημοκρατίας: "ὑπάρχουν στιγμές στήν ζωή τῶν ἐθνῶν πού εἶναι ἐχθρικές πρός τήν λογικήν καί τήν ἠθικήν· κατά τίς στιγμές αὐτές καί οἱ σοφώτερες συμβουλές καταλήγουν σέ ἀποτυχίαν". Τό ἀτύχημα γιά μᾶς τούς Ἕλληνες εἶναι ὅτι οἱ στιγμές αὐτές εἶναι συχνές στήν ἱστορία μας.

Ἀντίθετα μέ ὅ,τι συνέβη στήν Ἀθήνα, ἡ δήλωσή μου εἶχε μεγάλη ἀπήχηση, πάντως, στούς διεθνεῖς πολιτικούς κύκλους. Καί ἔδωσε ἐπιχειρήματα στίς Κυβερνήσεις ἐκεῖνες πού ἀγωνίζονταν γιά τήν ἀποκατάστασιν τῆς Δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα»[115].

2 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1969

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀποκρούει πρόταση τοῦ Τούρκου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν γιά φιλική συνάντησή τους στή Γενεύη, στή διάρκεια τῆς ὁποίας θά συζητοῦσαν τό θέμα τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα. Τήν πρόσκληση διαβίβα-

σε ὁ πρέσβης τῆς Τουρκίας στίς Βρυξέλλες μέσω τοῦ καθηγητῆ Ι. Σιώτη, ὁ ὁποῖος καί ἔγραψε σχετικά στόν Κ. Καραμανλῆ:

«Πρό ὀλίγων ἡμερῶν ὁ ἐδῶ Πρέσβης τῆς Τουρκίας, κ. Μπεντέρ, ζήτησε νά μέ δῆ ἐπειγόντως γιά νά μέ πληροφορήση ὅτι ὁ Τοῦρκος ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν θά ἤθελε νά σᾶς συναντήση μετά τό Ὑπουργικό Συμβούλιο τοῦ ΝΑΤΟ καί πρίν ἀπό τήν Σύνοδο τῆς ἐξ Ὑπουργῶν Ἐπιτροπῆς τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης. Μοῦ κοινοποίησε αὐτή τήν πληροφορία μέ τήν παράκληση νά σᾶς τή μεταβιβάσω, ἄν μοῦ εἶναι δυνατόν».

Καί ὁ Ι. Σιώτης διευκρινίζει:

«Τά θέματα τά ὁποῖα θέλει νά συζητήση μαζί σας ὁ Τοῦρκος ἐπίσημος εἶναι τά γνωστά περί τῆς διαδοχῆς τῆς Δικτατορίας. Ἔχω τήν ἐντύπωσιν ὅτι μετά τίς Τουρκικές ἐκλογές, ἡ Κυβέρνησις Ντεμιρέλ θέλει νά ἐπισπεύση τήν ὁριστικήν λύσιν τοῦ Κυπριακοῦ καί ξέρει ὅτι αὐτό δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθῆ ὅσο συνεχίζεται ἡ Δικτατορία στήν Ἑλλάδα. Εἶναι ἐμφανές ὅτι οἱ Τοῦρκοι θέλουν νά συμβάλουν μέ τόν δικό τους τρόπο στήν πτῶσιν τῆς Δικτατορίας, τόσο μέσα στά πλαίσια τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης καί τοῦ ΝΑΤΟ, ὅσο καί στίς διμερεῖς τους σχέσεις μέ τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, ἐφ' ὅσον ἱκανοποιηθοῦν ὅτι ἡ πτῶσις τῆς δικτατορίας δέν θά ἐπιφέρη νέες περιπλοκές στό Κυπριακό. Ὅπως καταλαβαίνετε, ἡ Τουρκική τοποθέτησις ἀπέναντι τῆς Δικτατορίας εἶναι βασικό στοιχεῖο στά μάτια τῶν Ἀμερικανῶν καί τῶν ἄλλων ὑπευθύνων τῆς Ἀτλαντικῆς Συμμαχίας. Στήν κρίσιμο λοιπόν αὐτή στιγμή, ὅ,τι μποροῦμε νά κάνωμε γιά νά ἐνισχυθῆ ἡ δραστηριοποίησις τοῦ Τουρκικοῦ παράγοντος ἐναντίον τῆς Χούντας, ἔχει τεράστια σημασία. Καταλαβαίνω βεβαίως πόσο λεπτό εἶναι τό ὅλο αὐτό θέμα καί γι' αὐτό δέν θέλησα νά τό συζητήσω μαζί σας τηλεφωνικῶς. Ἔχω ὅμως τήν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ τουρκική αὐτή πρωτοβουλία δέν εἶναι τυχαία, κι ὁ ὑπουργός τους δέν ἔρχεται στήν Γενεύη ἁπλῶς γιά ν' ἀνταλλάξη γενικές ἀπόψεις».

Ἡ φιλική χειρονομία τοῦ Τούρκου ὑπουργοῦ ἦταν εὔλογο νά προσκρούσει στήν ἀποστροφή τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπέναντι στήν ἰδέα μιᾶς ἀνάλογης ἀναμίξεως ξένων παραγόντων στά ἐσωτερικά τῆς χώρας. Ὁ ἴδιος σημειώνει, ἰδιόχειρα, στό περιθώριο τῆς ἐπιστολῆς:

«Μόλις ἔλαβα τήν ἀνωτέρω ἐπιστολή ἐπεκοινώνησα τηλεφωνικῶς μέ τόν κ. Σιώτη καί τοῦ εἶπα ὅτι ἀδυνατῶ νά δεχθῶ τήν συνάντηση καί, γιά ν' ἀποφύγω παρεξηγήσεις, ὅτι ἀπέχω τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς»[116].

9 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1969

Ὁ Νίκος Νικολαΐδης, ἄλλοτε ἡγέτης τῆς ΕΔΗΝ καί ἤδη ὀργανωτής τῆς Ἑνώσεως Κέντρου τοῦ ἐξωτερικοῦ, δηλώνει, μέ τήν εὐκαιρία συνεντεύξεως τύπου στή Ζυρίχη, πώς ἡ κίνησή του «κατ' ἀρχήν» χαιρετίζει τήν πρόσφατη πρωτοβουλία τοῦ Κ. Καραμανλῆ κατά τῆς Χούντας μέ τήν προϋπόθεση ὅτι ἡ μεταβατική Κυβέρνηση θά ἔχει τήν ἐμπιστοσύνη ὅλων τῶν ἀντιδικτατορικῶν κομμάτων καί ὀργανώσεων[117].

12 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1969

«Ἡ Δικτατορία ἀπέκοψε τήν Ἑλλάδα ἀπό τόν κορμόν τῆς Εὐρώπης».

Μέ τόν τρόπο αὐτό, ὁ Κ. Καραμανλῆς σχολίασε τήν ἀναγκαστική παραίτηση τῆς Ἑλλάδος ἀπό τό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἀπόφαση τῆς ἀποχωρήσεως, τελευταία πράξη στήν ὅλη διαδικασία γιά τήν ἀποπομπή τῆς χώρας ἀπό τόν μεγάλο εὐρωπαϊκό ὀργανισμό, ἀναγγέλθηκε ἀπό τόν Π. Πιπινέλη στή διάρκεια τῆς συνόδου τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ὑπουργῶν Ἐξωτερικῶν στό Παρίσι, καί ἐνῶ ἡ ἔξωσή της, ὑπό τό βάρος τῶν συσσωρευμένων κατηγοριῶν κατά τοῦ ἀνελεύθερου καθεστῶτος, εἶχε οὐσιαστικά ἀποδειχτεῖ ἀναπόφευκτη:

«Κατ' ἐξουσιοδότησιν τῆς Κυβερνήσεώς μου ἐπιθυμῶ νά ἀνακοινώσω εἰς τό Συμβούλιον ὅτι ἡ Ἑλλάς καταγγέλλει τό Καταστατικόν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης καί τήν Σύμβασιν τῆς Ρώμης, συμφώνως πρός τό ἄρθρον 7 τοῦ Καταστατικοῦ καί ἀποχωρεῖ μονίμως τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης».

Τό ἀπόγευμα συνῆλθαν πάλι οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν 17 χωρῶν (18η χώρα, ἡ Ἑλλάδα ἀπουσίαζε) καί ψήφισαν τό ἀκόλουθο κείμενο ἀποφάσεως:

«Ἡ ἐπιτροπή τῶν ὑπουργῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, διαπιστώνει ὅτι ἡ Ἑλλάς παρεβίασε τάς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 3 τοῦ Καταστατικοῦ.

Λαμβάνει ὑπό σημείωσιν τήν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν, ὡς αὕτη περιγράφεται εἰς τήν ὑπ' ἀριθ. 547/30-1-1969 εἰσήγησιν τῆς Συμβουλευτικῆς Συνελεύσεως.

Λαμβάνουσα ἐπίσης ὑπό σημείωσιν ὅτι ἡ ἑλληνική Κυβέρνησις ἀνήγγειλε, ὅτι ἡ Ἑλλάς ἀποχωρεῖ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, συμφώνως πρός τό ἄρθρον 7 τοῦ Καταστατικοῦ, ὡς ἐζήτει ἡ παράγραφος 7 τῆς προαναφερθείσης εἰσηγήσεως:

1. Διαπιστώνει ὅτι ἀπό σήμερον ἡ ἑλληνική Κυβέρνησις θ' ἀπόσχη τοῦ νά μετέχει εἰς τάς δραστηριότητας τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης.

2. Συμπεραίνει ὅτι δέν ὑπάρχει, κατόπιν τούτου, ἔδαφος νά συνεχίση τήν διαδικασίαν τῆς ἀναστολῆς τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος, ὡς προβλέπεται ὑπό τοῦ ἄρθρου 8 τοῦ Καταστατικοῦ.

3. Ἐπιφορτίζει τούς μονίμους ἀντιπροσώπους τῶν ὑπουργῶν νά ρυθμίσουν τάς διοικητικάς καί οἰκονομικάς ἐπιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπορρέουν ἐκ τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως.

4. Ἐκφράζει τήν ἐλπίδα ὅτι θά δημιουργηθοῦν, προσεχῶς, εἰς Ἑλλάδα αἱ προϋποθέσεις, αἵτινες θά ἐπιτρέψουν εἰς αὐτήν τήν χώραν νά καταστῆ ἐκ νέου, εἰς τό ἀκέραιον, μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης».

Κωμικοτραγική ἐπωδός στήν ταπεινωτική ἔξοδο τῆς χώρας ἀπό τούς κόλπους τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, ὑπῆρξε ἡ πανηγυρική ὑποδοχή τοῦ Π. Πιπινέλη στήν Ἀθήνα, στίς 19 Δεκεμβρίου. Σύσσωμο τό Ὑπουργικό Συμβούλιο τόν ἀνέμενε στήν πίστα τοῦ ἀεροδρομίου, ἐνῶ ὁ πρωθυπουργός ἔσπευσε νά τόν ἀσπαστεῖ στή σκάλα τοῦ ἀεροσκάφους· καί ὁ ἴδιος ὁ Π. Πιπινέλης δήλωσε:

«Αἰσθάνομαι εὐτυχής διότι ἐξῆλθεν ἡ Ἑλλάς ἀπό τό Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης, ὑπερήφανος. Ἂν ὅμως συνέβη αὐτό, τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς σᾶς κ. πρωθυπουργέ, πού κατεστήσατε τήν Ἑλλάδα σεβαστήν εἰς τούς φίλους της καί τρομεράν εἰς τούς ἐχθρούς της»(!)

Στό γεγονός, καθεαυτό, ἀλλά καί στήν ὅλη διαδικασία τῆς ἀποβολῆς τῆς Ἑλλάδος ἀπό τό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης, ἀναφέρεται ὁ Κ. Καραμανλῆς σέ σημείωμα πού ὑπαγόρευσε λίγο μεταγενέστερα:

«Τό πραξικόπημα τοῦ Ἀπριλίου ὑπεδέχθη ἡ διεθνής κοινή γνώμη δυσμενῶς. Αἱ ἀντιδράσεις της κατά τῆς Χούντας καί ἡ συμπεριφορά της πρός τόν καταδυναστευόμενον Ἑλληνικόν λαόν ὑπῆρξε μοναδική καί συγκινητική. Τά εὐρωπαϊκά κοινοβούλια, συνδικάτα καί ἰδίως ὁ διεθνής τύπος ἠσχολοῦντο καθημερινῶς μέ τό ἑλληνικόν θέμα καί ἐζήτουν τήν ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατίας ἐν Ἑλλάδι.

Ὀλίγους μῆνας μετά τήν ἐπανάστασιν ἐπελήφθη τῆς ὑποθέσεως τό Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης, τοῦ ὁποίου μετεῖχε καί ἡ Ἑλλάς, καί κατήγγειλεν τήν στρατιωτικήν Κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν διά παραβίασιν τοῦ καταστατικοῦ του καί συγκεκριμένως τό ἄρθρον 3, τό ὁποῖον, προβλέπει ὅτι μόνον δημοκρατίαι δύνανται νά γίνουν μέλη τοῦ Συμβουλίου. Ἐν συνεχεία δέ αἱ Κυβερνήσεις Σουηδίας, Δανίας, Νορβηγίας καί Ὁλλανδίας κατήγγειλαν τήν Κυβέρνησιν διά παραβίασιν τῆς Συνθήκης τῆς Ρώμης πού προστατεύει τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου.

Κατόπιν μακρᾶς ἐρεύνης, ἡ Γενική Συνέλευσις τοῦ Στρασβούργου υἱοθέτησεν ἀμφοτέρας τάς καταγγελίας καί συνέστησε, τόν Ἰανουάριον τοῦ 1969, εἰς τό Συμβούλιον τῶν Ὑπουργῶν ὅπως διαγράψη τήν Ἑλλάδα ἀπό μέλος τοῦ ὀργανισμοῦ.

Ἡ Κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν δέν εἶχε τήν εὐφυΐαν καί τό θάρρος νά ἀναγνωρίση εὐθύς μετά τό πραξικόπημα ὅτι εὑρίσκεται ἐν ἀταξίᾳ μέ τάς συμβάσεις πού ὑπέγραψε καί νά ζητήση ἡ ἰδία τήν προσωρινήν ἀναστολήν τῆς συμμετοχῆς της εἰς τόν ὀργανισμόν. Ἀντ' αὐτοῦ προσεπάθει νά ἐμπαίξη τό Συμβούλιον, ἰσχυριζομένη ἄλλοτε μέν ὅτι τό καθεστώς τῶν Ἀθηνῶν ἀπετέλει ὑπόδειγμα δημοκρατίας ἄλλοτε δέ ὅτι προτίθεται νά ἐπισπεύση τήν ἀποκατάστασιν τοῦ ἐλευθέρου πολιτεύματος τῆς χώρας. Ἀποτέλεσμα τῆς ἀντιφατικῆς, ἀλλά καί δολίας συμπεριφορᾶς της,

Ἡ ἀποπομπή ἀπό τό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης ἀποτέλεσε σκληρό πλῆγμα κατά τῆς Ἑλλάδος.

ἦτο νά γελοιοποιηθῆ διεθνῶς ἡ Ἑλλάς καί νά προκαλῆται ἡ ἀγανάκτησις τῶν ἐμπαιζομένων. Διότι πράγματι τό καθεστώς τῶν Ἀθηνῶν μέ τάς ψευδολογίας καί τάς ἀσυναρτησίας του ἔδιδε τήν ἐντύπωσιν τῆς εὐθηνῆς δικτατορίας.

Τόν Ἀπρίλιον τοῦ 1969 ἐπελήφθη τῆς ὑποθέσεως τό Συμβούλιον τῶν Ὑπουργῶν, τό ὁποῖον ὅμως μολονότι υἱοθέτησεν τάς συστάσεις τῆς Συνελεύσεως ἀνέβαλε τήν λῆψιν ἀποφάσεως διά τόν Δεκέμβριον, διότι ἡ Κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν ἔδωσε νέες ὑποσχέσεις περί ἀποκαταστάσεως τῆς ὁμαλότητος. Ἀλλά καί αἱ ὑποσχέσεις αὐταί ὄχι μόνον δέν ἐτηρήθησαν, ἀλλά διεψεύδοντο ἐμπράκτως ἀπό ἀπερισκέπτους λόγους καί πράξεις τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐν ὄψει τῆς Συνόδου τῶν Ὑπουργῶν, ἡ ὁποία εἶχε ὁρισθῆ διά τήν 12ην Δεκεμβρίου, ἤρχισε ἀπό τόν Ὀκτώβριον μία δραματική γιά τήν Ἑλλάδα διπλωματική μάχη, εἰς τήν ὁποίαν ἐνεπλάκησαν 18 Κυβερνήσεις. Ἡ Κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν προσεπάθει διά νέων ὑποσχέσεων νά ἀποφύγη τήν διαγραφήν καί νά πιστωθῆ καί πάλιν μέ χρόνον, ἐνῶ αἱ δυνάμεις τῆς Δημοκρατίας ἠξίουν ἀπό τάς Κυβερνήσεις τήν ἀποπομπήν τῆς Ἑλλάδος ἀπό τό Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης. Στήν μάχην αὐτήν ἀνεμίχθη παρασκηνιακῶς ἡ ἀμερικανική Κυβέρνησις, συνιστῶσα ἀνοχήν ἔναντι τῆς Χούντας μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἡ διαγραφή τῆς Ἑλλάδος ἠδύνατο νά ἔχη ἐπιπτώσεις ἐπί τῆς Ἀτλαντικῆς Συμμαχίας.

Κατά τάς πρώτας ἡμέρας τοῦ Δεκεμβρίου ἦτο ἀμφίβολος ἡ ἔκβασις τῆς μάχης. Ἦτο ὅμως βέβαιον, ὅτι θά ἀπέβαινε ὁπωσδήποτε εἰς βάρος τῆς Χούντας δεδομένου ὅτι, καί ἐάν δέν διεγράφετο, θά ἦτο ὑποχρεωμένη νά δεσμευθῆ πλέον, κατά τρόπον ἀνατρέποντα τά ὕποπτα γιά τό μέλλον σχέδιά της. Μπροστά στό ἀδιέξοδο αὐτό ἡ Κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν καταληφθεῖσα ἀπό νευρικότητα διέπραξε σωρείαν προσθέτων σφαλμάτων. Ἠπείλησε ἐπισήμως καί κατά τρόπον κωμικόν τάς πλουσιωτέρας χώρας τῆς Εὐρώπης μέ οἰκονομικάς κυρώσεις, κατήγγειλε ἐπί συνωμοσίᾳ τό Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης καί ἐχαρακτήριζε ὡς μισέλληνας τά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς πού συνέταξε τήν σχετικήν περί Ἑλλάδος ἔκθεσιν. Γιά τήν τελευταίαν αὐτήν περίπτωσιν ἐπεκαλεῖτο —δικαίως τυπικῶς— τό γεγονός ὅτι ἡ ἔκθεσις, μολονότι ἀπόρρητως, εἶχε διαρρεύσει στήν δημοσιότητα.

Συγχρόνως μέ τό Συμβούλιον τῶν Ὑπουργῶν, συνῆλθε αὐτήν τήν φοράν καί ἡ Πολιτική Ἐπιτροπή τῆς Συνελεύσεως τοῦ Στρασβούργου, ἡ ὁποία ἐν τῷ μεταξύ εἶχε καλέσει τέσσερις Ἕλληνας πολιτικούς μεταξύ τῶν ὁποίων καί τόν γράφοντα πρός ἐξέτασιν. Μόλις ἔλαβα τήν σχετικήν ἐπιστολήν διεμήνυσα πρός τήν Ἐπιτροπήν ὅτι θεωρῶ ἀτυχῆ τήν σκέψιν της, δεδομένου ὅτι διά τῆς ἐνεργείας της αὐτῆς θά ἔδινε ἄνευ λόγου τήν ἐντύπωσιν ὅτι ἀναμειγνύεται εἰς τά ἐσωτερικά τῆς Ἑλλάδος. Τό Συμβούλιον, ἐξήγησα περαιτέρω, ἔχει τό δικαίωμα καί τό καθῆκον νά ἐπιβάλλη τόν σεβασμόν τοῦ καταστατικοῦ του, εἰς ὅποιον ἐπιχειρήσει νά τό παραβιάση. Στήν περίπτωσιν τῆς Ἑλλάδος ὅμως ἡ παραβίασις εἶναι αὐταπόδεικτος καί δέν ἔχει ἀνάγκην μαρτύρων. Ἐκεῖνο πού ἀπομένει νά κριθῆ εἶναι ἐάν θά τήν διαγράψητε ἤ θά τήν πειθαναγκάσητε νά σεβασθῆ τήν ὑπογραφήν της καί νά συμμορφωθῆ πρός τάς ὑποχρεώσεις της. Προσωπικῶς θά σᾶς συνεβούλευα τό δεύτερο. Συγχρόνως ἔστειλα εἰς τόν Πρόεδρον τῆς Ἐπιτροπῆς τυπικήν ἐπιστολήν γιά νά δικαιολογήσω τήν ἀποχήν μου.

Ὑπό τό πνεῦμα αὐτό ὡμίλησα καί πρός τούς ἐκπροσώπους δύο Κυβερνήσεων οἱ ὁποῖοι μοῦ ἔκαμαν τήν τιμήν νά ζητήσουν τήν γνώμην μου. Μεταξύ ἄλλων ἐζήτησε μέσω τοῦ κ. Σιώτη καί ὁ ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας νά συναντηθοῦμεν ἀπορρήτως τήν Γενεύη γιά νά συζητήσωμεν θέματα κοινοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἀπέφυγα τήν συνάντησιν καί γιατί τή θεωροῦσα ἄσκοπη ἀλλά καί γιατί ἡ πρότασις εἶχε κάπως μυστηριώδη χαρακτήρα.

Ἡ ἔξαλλος συμπεριφορά τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν καί ἡ ἀδυναμία τοῦ ὑπουργοῦ ἐπί τῶν Ἐξωτερικῶν νά προσφέρη θετικάς ἐγγυήσεις γιά τήν ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατίας, ἔπεισαν καί τούς διστάζοντας, ὅτι δέν ὑπῆρχε πλέον ἄλλη λύσις ἀπό τήν ἀποβολήν τῆς Ἑλλάδος ἀπό τόν Ὀργανισμόν. Ὅταν ὁ Ἕλλην ὑπουργός ἐτερμάτισε τήν μακράν, ἀλλά πενιχράν ὁμιλίαν του, 14 Κυβερνήσεις μέ ἐπικεφαλῆς τούς Ἄγγλους καί τούς Σκανδιναβούς ἀπεφάσισαν τήν ἀποβολήν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ κ. Πιπινέλης πληροφορηθείς τήν ἐπικειμένην συμφοράν, ἐδήλωσε ἅμα τῇ ἐπαναλήψει τῆς συνεδριάσεως ὅτι ἡ Ἑλλάς ἀποχωρεῖ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης.

Ἀπό τήν στιγμήν ἐκείνην ἡ τραγωδία μεταβάλλεται εἰς κωμωδίαν. Ἡ Κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς ἠγωνίζετο ἄλλοτε ἐκλιπαροῦσα καί ἄλλοτε ἀπειλοῦσα νά διατηρήση τήν θέσιν της εἰς τόν ὀργανισμόν, ἐπληροφόρει τόν Ἑλληνικόν λαόν ὅτι διά τῆς ὑπερηφάνου στάσεώς της ἔσωσε τήν τιμήν τῆς Ἑλλάδος. Καί προσεπάθη κατά τρόπον γελοῖον νά ἐμφανίση τήν ταπείνωσιν τῆς χώρας ὡς θρίαμβον ἐθνικόν. Ἔφθασε μάλιστα εἰς τό σημεῖον νά σημαιοστολίση τάς Ἀθήνας καί νά ὑποδεχθῆ ὡς θριαμβευτήν τόν δυστυχῆ ὑπουργόν της ἐπί τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἡ δέ γελοιοποίησις αὐτή ὑπῆρξε περισσότερο ὀδυνηρά καί ἀπό τό πολιτικό καί ἠθικό ράπισμα πού ἐδέχθη ἡ χώρα μας εἰς τό πρόσωπον τῶν κυβερνητῶν της.

Καί ἔτσι ἡ Ἑλλάς, πού φιλοδοξοῦσε καί ἐδικαιοῦτο νά μετέχη τοῦ πυρῆνος τῆς Εὐρώπης εὑρέθη ἐκτός αὐτῆς, χωρίς μάλιστα τήν ἐλπίδα νά ἐπανέλθη»[118].

Ἄφιξη τοῦ Χ. Τάσκα στήν Ἀθήνα. Δεξιά, ὁ Π. Πιπινέλης, ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν.

ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ 1969

Ὁ Μίκης Θεοδωράκης, ἔγκλειστος στό Στρατόπεδο τοῦ Ὠρωποῦ, ἀπευθύνει ἐπιστολή στόν Κ. Καραμανλῆ, χαρακτηρίζοντας τήν πρωτοβουλία πού ἀνέλαβε μέ τίς δηλώσεις τῆς 30ῆς Σεπτεμβρίου ὡς «μία οὐσιαστική καί θετική συμβολή στήν ὅλη προσπάθεια τοῦ λαοῦ μας καί ὁλόκληρου τοῦ πολιτικοῦ κόσμου γιά τήν ἀπαλλαγή τῆς χώρας μας ἀπό τήν δικτατορία τῶν συνταγματαρχῶν». Ἐκφράζοντας, ὅπως ἐπισημαίνει, ἀπόψεις πολύ διαδεδομένες μέσα στίς φυλακές καί τά στρατόπεδα, τονίζει ἀκόμη:

«Πολύ ὀρθά ἐπισημαίνετε καί ὑπογραμμίζετε τούς κινδύνους καί τίς καταστροφές, πού συνεπάγεται γιά τό ἔθνος ἡ παράταση τῆς δικτατορίας, καί ἐκτιμῶ βαθύτατα μέ πόση συναίσθηση ἱστορικῆς εὐθύνης καί μέ πόσο βαριά καρδιά ἀχθήκατε στήν ἀπόφαση νά καλέσετε τούς ὑγιεῖς καί ἀγνούς ἀξιωματικούς γιά τήν ἀνατροπή της».

Στή συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του, ὁ Μίκης Θεοδωράκης ἐπεσήμαινε ἀκόμη τή βαρύτητα πού θά εἶχε ἡ συμμετοχή τῶν εὐρύτερων λαϊκῶν στρωμάτων σ' ἕναν ἀγώνα γιά τήν κατάλυση μιᾶς ἀδίστακτης τυραννίας καί ἐπέστησε τήν προσοχή τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ στίς κριτικές πού θά ἦταν δυνατό νά προκαλέσει, σέ ὁρισμένο χῶρο τῆς κοινῆς γνώμης, ἡ ἄποψή του γιά τήν ἀνάγκη συγκεντρώσεως, σέ μιά πρώτη μεταβατική φάση, ἔκτακτων ἐξουσιῶν στό ἐπίπεδο τῆς Κυβερνήσεως· γιά νά καταλήξει:

«Τό ἰδιαίτερο βάρος σας ὡς πρώην Πρωθυπουργοῦ καί ὡς μιᾶς πολιτικῆς προσωπικότητας, πού ἐπηρεάζει ἕνα σημαντικό τμῆμα τοῦ ἔθνους, θά εἶναι μιά πολύτιμη συνεισφορά στόν ἀγώνα αὐτόν. Τιθέμενος ἐπί κεφαλῆς αὐτοῦ τοῦ ἀγώνα ἐξασφαλίζετε ἐπάξια τήν ἱστορική καταξίωση... Σᾶς δηλώνω, ὅτι τίθεμαι στή διάθεσή σας μέ μοναδική φιλοδοξία τήν προσφορά ὁποιας θυσίας γιά μιά Ἑλλάδα Δημοκρατική καί Ἐλεύθερη, ὅπου θ' ἀνθίσει καί πάλι τό γέλιο καί θά ξαναντηχήσει τό τραγούδι! Δεχτεῖτε, κ. Προέδρε, τήν ἔκφραση τῆς βαθυτάτης ἐκτιμήσεώς μου καί τόν ἀγωνιστικό χαιρετισμό, ἐμοῦ καί τῶν συγκρατουμένων μου, ἀπό τό Στρατόπεδο Ὠρωποῦ»[119].

Ὅταν, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1970, μετά ἀπό διώξεις, ἐξορίες καί φυλακίσεις τριῶν ἐτῶν, ἀφεθεῖ —μετά ἀπό παρέμβαση τοῦ Γάλλου δημοσιολόγου καί πολιτικοῦ Ζάν-Ζάκ Σερβάν Σραιμπέρ— νά ἀναχωρήσει γιά τό ἐξωτερικό, ὁ Μίκης Θεοδωράκης θά μεταβληθεῖ σέ κήρυκα τῆς ἀνάγκης γιά τή συσσωμάτωση τῶν δημοκρατικῶν καί ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

30 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1969

Ματαιώνεται, τήν τελευταία στιγμή, σχέδιο μυστικῆς διαφυγῆς τοῦ Γεωργίου Ράλλη στό ἐξωτερικό, μέ σκοπό τή στενή συνεργασία του μέ τόν Κ. Καραμανλῆ στή συστηματικότερη ὀργάνωση τῆς ἀντιδράσεως κατά τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος τῶν Ἀθηνῶν.

Τό σχετικό περιστατικό καταγράφει στό σημειωματάριό του ὁ ἴδιος ὁ Γ. Ράλλης:

«Ἐπρόκειτο σήμερα νά εἶχα ἀναχωρήσει μέ πλαστό διαβατήριο γιά τό Παρίσι.

Ὕστερα ἀπό πολλές συνεννοήσεις μέσω γνωστῶν μου πού ταξίδευαν ἐλεύθερα στό ἐξωτερικό, συμφωνήσαμε μέ τόν Καραμανλῆ νά ἔλθω στό Παρίσι γιά νά βοηθήσω στή διοργάνωση μιᾶς συστηματικῆς κινήσεως πού θά ἀπέβλεπε νά πείσει τούς ξένους φίλους μας πόσο ἀναγκαῖο ἦταν νά βοηθήσουν γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατικῆς ὁμαλότητας. Συγχρόνως δέ γιά τίς προσπάθειες συγκροτήσεως μιᾶς πολιτικῆς ἐπιτροπῆς στό ἐξωτερικό, ἐπικεφαλῆς τῆς ὁποίας θά ἦταν ὁ Καραμανλῆς καί στήν ὁποία θά συμμετεῖχαν ἐκπρόσωποι ὅλων τῶν ἀστικῶν κομμάτων.

.....

Εἶχε ἐκδοθεῖ τό ἀεροπορικό εἰσιτήριο μέ τήν Air-France γιά τίς 30 Δεκεμβρίου καί ὅλα ἦταν ἕτοιμα, ὅταν ξαφνικά στίς 27 Δεκεμβρίου μέ ἐπισκέφθηκε ὁ Νίκος Μομφεράτος καί μοῦ μετέφερε μήνυμα τοῦ Καραμανλῆ ὅτι ἡ ἀναχώρησή μου ματαιώνεται. Ὁ Καραμανλῆς νομίζει ὅτι τό σχέδιο δέν ἔχει καμμιά πιθανότητα νά ἐπιτύχει καί δέν ἐπιθυμεῖ νά μέ ὑποβάλει χωρίς λόγο στήν ταλαιπωρία τῆς φυγῆς μου. Θεωρεῖ ὅτι πολύ χρησιμότερος εἶμαι παραμένοντας στήν Ἑλλάδα παρά πρόσφυγας στό ἐξωτερικό καί λυπεῖται πού μέ ξεσήκωσε, ἀργά ὅμως πληροφορήθηκε ὅτι τό σύνολο τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν δέν θά συνεργαζόταν σέ μιά τέτοια κίνηση»[120].

10 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1970

Ἡ θέση τοῦ Ἀμερικανοῦ πρέσβη στήν Ἀθήνα, μετά ἀπό ἕνα ὁλόκληρο ἔτος χηρείας, πληρώνεται μέ τήν ἄφιξη στήν Ἀθήνα τοῦ Χένρυ Τάσκα.

Ἡ μακρά, πράγματι, καθυστέρηση στήν ὑπόδειξη τοῦ ἀντικαταστάτη τοῦ Φίλιπ Τάλμποτ, ὁ ὁποῖος ἐγκατέλειψε τήν Ἑλλάδα τόν Ἰανουάριο τοῦ προηγούμενου ἔτους, εἶχε προκαλέσει νευρικότητα στούς κυβερνητικούς κύκλους καί εἶχε, παράλληλα, ἐνισχύσει τίς ἐλπίδες γιά ἐνδεχόμενη ἔνταση τῶν πιέσεων τῆς Οὐάσιγκτων πρός τήν κατεύθυνση τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος. Μολονοτοῦτο, οἱ συχνές ἐπισκέψεις Ἀμερικανῶν ἀξιωματούχων, ἰδιαίτερα στρατιωτικῶν, ἐκπροσώπων τῆς Κυβερνήσεως ἤ τοῦ ΝΑΤΟ, ἔτεινε ὡς ἕνα βαθμό νά καθησυχάσει τίς ἀνησυχίες τῶν «συνταγματαρχῶν».

Παράλληλα, ἡ ἀλλαγή ἡγεσίας στό Λευκό Οἶκο, μετά τήν ἔλευση τοῦ Ρίτσαρντ Νίξον στίς ἀρχές τοῦ 1969, προσφερόταν γιά νά ἐκθρέψει τήν προσδοκία μιᾶς πιθανῆς ἐπανεξετάσεως τῆς ἀμερικανικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι στήν Ἑλλάδα. Σύντομα ὅμως εἶχαν ἐκδηλωθεῖ καί περιστατικά ἱκανά νά δικαιολογήσουν τήν ἀπαισιοδοξία στούς κόλπους τῆς δημοκρατικῆς κοινῆς γνώμης.

Χαρακτηριστικές εἶναι οἱ καταληκτήριες ἐπισημάνσεις τοῦ Βάσου Βασιλείου, σέ ἐπιστολή πού εἶχε ἀπευθύνει στόν Κ. Καραμανλῆ, στίς 14 Ἀπριλίου, μετά τήν ἀκρόαση τοῦ Στ. Παττακοῦ ἀπό τόν πρόεδρο Νίξον καί τίς σημαντικές ἐπαφές του στήν Οὐάσιγκτων, μέ τήν εὐκαιρία τῆς παρουσίας του στήν κηδεία τοῦ Ἀιζενχάουερ:

«Ἐάν εἰς τήν ἀρχήν τά περί ἀμερικανικῶν πιέσεων ἐλπιζόμενα, ἠμπορεῖ νά εἶχαν κάποια βάσιν, σήμερον ἀποτελοῦν ἀνεδαφικάς προσδοκίας. Οἱ Ἀμερικανοί ἐπλήρωσαν καί πληρώνουν ἀκριβά τήν πολιτικήν τῶν ἐπεμβάσεων. Ἐπιπροσθέτως ὑπάρχουν καί ἄλλοι σοβαροί καί βαθύτεροι λόγοι — ἀνησυχίαι διά τήν ἐπέκτασιν τῶν ἀριστερο-κομμουνιστικῶν ἐκδηλώσεων ἐν Ἰταλία καί ἐν Τουρκία — ἀδυναμία τῆς Κυβερνήσεως Νίξον ὅπως ἀσκήση δυναμικήν πολιτικήν, αὐτό δέ γενικώτερον, — ἤδη δέ ἀναφαίνεται τό σημαντικώτατον γεγονός τῆς ἀπωλείας τῆς πυρηνικῆς ὑπεροπλίας εἰς πλείστους τομεῖς καί τῆς ἀρχομένης ἀποχωρήσεως τῆς Ἀμερικῆς ἀπό ἐκτεταμένας διεθνεῖς περιοχάς, μέ τάσιν σαφῆ πρός ἀπομονωτισμόν. Καί ὑπάρχουν καί ἄλλα στοιχεῖα τῶν ὁποίων ἡ ἀνάλυσις ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τῆς ἀλληλογραφίας. Δι' αὐτό οἱ ἐδῶ ἐνδιαφερόμενοι διά τήν Ἑλλάδα συμβουλεύουν συνεργασίαν πρός πλήρη ἐφαρμογήν τοῦ Συντάγματος καί οὐχί δρᾶσιν πρός ἀνατροπήν»[12].

20 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1970

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, μέσω τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἰακώβου, διαβιβάζει στόν πρόεδρο Νίξον τίς ἀπόψεις του σχετικά μέ τήν ἀνάγκη σοβαρῆς ἐπανεξετάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ θέματος ἀπό τήν Οὐάσιγκτων. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος, ἀφοῦ ἐπισκέφθηκε, εἰδικά γιά τό σκοπό αὐτό, τό Παρίσι, ἐπέδωσε στόν Ἀμερικανό πρόεδρο σημείωμα μέ τίς ἀπόψεις τοῦ Ἕλληνα πολιτικοῦ:

«Ὁ κ. Καραμανλῆς ἐκτιμᾶ κατ' ἀρχήν τήν θέσιν, τήν ὁποίαν ἔλαβεν ἡ Κυβέρνησις τῶν ΗΠΑ, νά μήν ἀναμιγνύεται εἰς τάς ὑποθέσεις τῶν συμμάχων Κρατῶν ἔχει ὅμως τήν γνώμην ὅτι τό θέμα Ἑλλάδος ἡ Οὐάσιγκτων πρέπει νά ἴδη ὡς θέμα ΝΑΤΟ, τοσούτω μᾶλλον ὅσω ἡ νοτιοανατολική πτέρυξ αὐτοῦ εἶναι ἄκρως νευραλγική, πρό παντός τώρα μέ τήν πολύ προκλητικήν παρουσίαν μονάδων τοῦ Σοβιετικοῦ στόλου, καί μέ τήν Μέσην Ἀνατολήν πᾶν ἄλλο ἤ ὑποσχετικόν παράγοντα εἰρήνης.

Ἡ πρόσφατος ἐπίθεσις τῆς "Ἰσβέστια" κατά τῆς Ἀμερικῆς, ἡ ὁποία τάχα προτίθεται νά μεταβάλη τήν Κύπρον εἰς βάσιν καί τοῦ τουρκικοῦ τύπου ἐναντίον τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ὡς ὀργάνου τῆς μιλιταριστικῆς πολιτικῆς τῆς Ἀμερικῆς, ἐπιβάλλει εἰς τήν Κυβέρνησιν τῶν ΗΠΑ τό καθῆκον νά καθορίση σαφῶς τήν θέσιν της ἔναντι τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος, τό ὁποῖον ἑλληνικόν πρόβλημα δέν εἶναι μόνον πρόβλημα πολιτικόν ἤ οἰκονομικόν, ἀλλά καί στρατιωτικόν καί ἐθνικόν. Τό ἠθικόν καί τοῦ στρατοῦ καί τοῦ λαοῦ εὑρίσκεται εἰς πολύ χαμηλόν ἐπίπεδον, καί πίπτει ὁλοένα καί χαμηλότερον λόγῳ τῆς διαψεύσεως τῶν ἐλπίδων των, ὅτι θά ἐπενέβαινε φιλικῶς, ἀλλά καί ἀποτελεσματικῶς, ἡ Κυβέρνησις τῶν ΗΠΑ πρός ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατίας ἐν Ἑλλάδι.

Τό "ἠθικόν" τοῦ στρατοῦ καί τοῦ λαοῦ ἤρχισε νά λαμβάνη μορφήν πικρίας ἔναντι τῆς ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως καί ἐγγίζει τά ὅρια τοῦ ἀντιαμερικανισμοῦ.

Τήν φιλικήν ἀνάμιξιν ὑπό μορφήν ἐπιμόνου συστάσεως, ἐάν μή πιέσεως, ὁ κ. Καραμανλῆς βλέπει μόνον εἰς τήν ἄσκησιν πειθοῦς, ὅπως τό παρόν κυβερνητικόν σχῆμα δώση τήν θέσιν εἰς μίαν Κυβέρνησιν προσωπικοτήτων, ἡ ὁποία περιβαλλομένη ἀπό ὅλως ἐξαιρετικάς ἐξουσίας ἐπιληφθῆ τῶν ἐσωτερικῶν προβλημάτων τοῦ λαοῦ καί τοῦ στρατοῦ καί ὁδηγήση τήν χώραν μετά ἔν ἔτος διακυβερνήσεως εἰς ἐκλογάς ἀβιάστους καί ἐλευθέρας.

Γνωρίζει ὁ κ. Καραμανλῆς, ὅτι οἱ συνταγματάρχαι θά προβάλουν μεγάλην ἀντίδρασιν ἤ καί ἄρνησιν, πρέπει ὅμως νά τούς ἐπιστηθῆ ἡ προσοχή, ὅτι ἡ Ἑλλάς δέν δύναται νά ἀνθέξη εἰς ἕν ἄλλο show down, ὅπως ἐκεῖνο τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης.

Ἡ φημολογουμένη παραγγελία ἤ ἀγορά παρά τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως 30 τόσων ἀεροπλάνων τύπου "Mirage" ἐκ Γαλλίας μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ σήμερον διοικοῦντες τήν Ἑλλάδα φοβούμενοι παρομοίαν μεταχείρισιν ἐν τῇ συνόδῳ τῶν ὑπουργῶν τῶν χωρῶν τοῦ ΝΑΤΟ προσπαθοῦν νά ἀποκτήσουν φίλους ἐκ τῶν χωρῶν τούτων, μέ τόν ἀπώτερον σκοπόν νά μή τύχουν ὁμοίας μεταχειρίσεως πρός ἐκείνην ἧς ἔτυχον παρά τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης.

Ἡ Κυβέρνησις τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἐξ ἄλλου θά ἠδύνατο νά ἐπιληφθῆ τῆς εὐκαιρίας καί νά ὑπενθυμίση πρός τούς συνταγματάρχας τήν ἠθικήν ὑποχρέωσιν, ἥν ἔχουν νά ἀγοράσουν τοιαῦτα ἀεροπλάνα ἐξ Ἡνωμένων Πολιτειῶν, δεδομένου ὅτι ὅλος ὁ ἐξοπλισμός τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀμερικανικός καί ὅτι πρός τούτοις ἡ Ἀμερική διέθεσε τό ποσόν τῶν 3.000.000.000 δολλαρίων ἀπό τό 1948 καί ἐντεῦθεν.

Κατά τόν κ. Καραμανλῆ οἱ καιροί οὐ μενετοί, ἐνώπιόν του δέ δέν βλέπει παρά τρεῖς λύσεις, τάς ἑξῆς:

1. Τήν βιαίαν ἀνατροπήν τῆς Κυβερνήσεως, τήν ὁποίαν οὔτε ἐπιθυμεῖ οὔτε συνιστᾶ. Αὕτη δέν θά ἦτο δυνατόν νά εἶναι ἀπηλλαγμένη αἱματοχυσίας καί θά εἶχεν ὡς συνεπείας ὄχι μόνον τήν διαίρεσιν τήν βαθυτέραν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλά καί νέας συμφοράς.

2. Τήν ἀνάθεσιν ἐντολῆς πρός σχηματισμόν Κυβερνήσεως εἰς ἐπιλεγομένας προσωπικότητας, πολιτικάς ἤ μή πολιτικάς. Ταύτην ὅμως τήν λύσιν δέν θά θελήσουν οἱ συνταγματάρχαι καί θά ἀντισταθοῦν πάσῃ δυνάμει. Εἶναι ὅμως ἡ μόνη ἐκ τῶν πραγμάτων καί τῆς λογικῆς καί τῆς δυσμενοῦς ἀτμοσφαίρας εἰς τήν Ἀνατολικήν Μεσόγειον ἐπιβαλλομένη λύσις. Ἡ λύσις αὕτη θά ἐξησφάλιζε τά πολιτικά δικαιώματα καί τήν ζωήν ὄχι μόνον τῶν κυβερνώντων, ἀλλά καί τῶν στηριζόντων αὐτήν. Μία τοιαύτη Κυβέρνησις θά ἔδιδεν ἀμνηστίαν καί θά ἠγωνίζετο πάσῃ δυνάμει διά τήν ἕνωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί τήν συνένωσιν αὐτοῦ περί τήν ἀρχήν τῆς ἐθνικῆς ἀξιοπρεπείας καί τῆς ἐλευθερίας.

3. Τήν διενέργειαν ἐκλογῶν ὑπό τῆς παρούσης Κυβερνήσεως, κατερχομένης εἰς τάς ἐκλογάς ὡς ἰδιαίτερον πολιτικόν κόμμα. Ἡ λύσις ὅμως αὕτη θά ἐδημιούργει πλέον ἤ

δυσεπίλυτον πρόβλημα διά τόν ἑλληνικόν λαόν. Ἐάν αὐτοί διεξαχθοῦν ὑπό βίαν καί ἐκφοβισμόν θά ἀποβοῦν αὐτοί ὑπέρ τῶν νῦν κυβερνώντων, οὗτοι δέ χρησιμοποιοῦντες τήν ἐπιτυχίαν των εἰς τάς ἐκλογάς ὡς ἐπιχείρημα θά ἦτο πολύ φυσικόν νά ἀποβοῦν σκληρότεροι καί τυραννικώτεροι εἰς τήν προσπάθειαν τῆς ἐπιβολῆς τῶν ἰδικῶν των ἀρχῶν καί ἀντιλήψεων.

Ἐάν πάλιν αἱ ἐκλογαί διεξαχθοῦν ἐλευθέρως, τότε ἐν ὄψει τοῦ γεγονότος, ὅτι οὐδέν ἐθνικόφρον πολιτικόν κόμμα, σεβόμενον ἑαυτό, θά κατέλθη εἰς ἐκλογάς, ἔχον νά ἀντιμετωπίση τούς συνταγματάρχας ὡς κόμμα, αἱ ἐκλογαί θά ἀπέβαινον ὑπέρ τῶν κεντροαριστερῶν καί ἡ Ἑλλάς θά εὑρίσκετο καί πάλιν πρό μιᾶς νέας χειροτέρας ἐπαναστάσεως»[122].

Ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν εἶχε διαβιβάσει γιά πρώτη φορά τίς ἀπόψεις του πρός τήν Κυβέρνηση τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Στή διάρκεια τοῦ προηγούμενου ἔτους εἶχε ἔρθει σέ ἐπαφή μέ τό γνωστό διπλωμάτη Χ. Κάμποτ-Λότζ, ὁ ὁποῖος καί εἶχε ἐνημερώσει σχετικά μέ τίς θέσεις τοῦ Ἕλληνα πολιτικοῦ τό Σταίητ Ντηπάρτμεντ. Ἀκόμη εἶχε στό Παρίσι συνομιλία μέ τόν Πρόεδρο τῆς Συνελεύσεως τῆς Βορειοατλαντικῆς Συμμαχίας, Γουαίην Χαίηζ, ὁ ὁποῖος καί ἀνελάμβανε νά μεταφέρει τίς ἀπόψεις τοῦ Ἕλληνα πολιτικοῦ στήν Κυβέρνησή του μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά κατορθώσει νά ἐπηρεάσει τήν παραπέρα διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς της ἀπέναντι στό ἑλληνικό θέμα· διατηροῦσε δέ παράλληλα καί μετά ἀπό εἰσήγηση τοῦ Προέδρου, σταθερή ἐπαφή μέ τόν Γενικό Γραμματέα τῆς Συνελεύσεως[123].

Οἱ παρεμβάσεις αὐτές τοῦ Κ. Καραμανλῆ, μεθοδευμένες μέ ἄκρα μυστικότητα, ἔγιναν κατ' ἐξαίρεση τῆς πρακτικῆς πού εἶχε εὐρύτερα ἐφαρμόσει στή διάρκεια τῆς δικτατορίας, νά μήν ἐπιζητεῖ τή λύση τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος μέ τήν προσφυγή σέ ξένες Δυνάμεις. Τήν ἄποψή του αὐτή εἶχε ἐνωρίς ἤδη διατυπώσει καί εἶχε σταθερά ἐπαναλάβει λίγο πρίν καί μετά τήν, κατ' ἐξαίρεση, ὑποβολή τῶν σκέψεών του πρός τόν πρόεδρο Νίξον.

Εἰδικότερα, σέ ἐπιστολή πρός τόν στρατηγό Ὀρέστη Βιδάλλη, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυσσε στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες ἔντονη δραστηριότητα γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα, εἶχε, λίγους μῆνες νωρίτερα, ἐπισημάνει:

«Ἐχάρηκα πληροφορηθείς ὅτι εὑρίσκεσθε πλησίον τοῦ κ. Νόρσταντ γιά τόν ὁποῖον αἰσθάνομαι βαθεῖαν ἐκτίμησιν καί εἰλικρινῆ φιλίαν. Ὁ Στρατηγός ἔχει πεῖραν τῶν Εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων καί ἀντιλαμβάνεται ἀσφαλῶς ἐκεῖνο τό ὁποῖον φαίνεται νά ἀγνοοῦν οἱ συμπατριῶτες του. Ὅτι δηλαδή τό πρόβλημα τοῦ τόπου μας γίνεται μέρα μέ τή μέρα καί πρόβλημα δικό τους. Καί γίνεται γιά δύο λόγους. Πρῶτον διότι ὀγκοῦται τό ἀντιαμερικανικό πνεῦμα καί δεύτερον διότι ἠμπορεῖ ἡ Ἑλλάς, ἄν τούς ἐνδιαφέρη στρατηγικῶς, νά καταστῆ γιά τήν Ἀμερική καί τό ΝΑΤΟ πληγή πυορροοῦσα.

Προσωπικῶς, πρέπει νά σᾶς πῶ, αἰσθάνομαι δυσάρεστα, ὅταν σκέφτομαι ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀφοῦ τά ἔκαναν θάλασσα, εὑρίσκονται στήν ἀνάγκην νά ἐπικαλοῦνται τήν παρέμβασιν τῶν ξένων γιά τήν ἀποκατάστασιν τῆς Ἐλευθερίας στόν τόπον τους»[124].

Ἀπό ἀνάλογο πνεῦμα διαπνέεται καί ἀπαντητική ἐπιστολή του στόν Κ. Τσάτσο, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐκφράσει ἀπογοήτευση μετά τή συνομιλία του μέ Ἀμερικανό ἐπίσημο:

«Δέν εὑρίσκω δικαιολογημένη τήν ἀπογοήτευσίν σου ἀπό τήν γνωστήν συνομιλίαν. Εἶναι ἀπό καιροῦ γνωστόν ὅτι οἱ προϊστάμενοι τοῦ συνομιλητοῦ σου ἐπιδιώκουν νόθον λύσιν, μή ἀντιλαμβανόμενοι ὅτι αὐτή θά εἶναι χειρότερη ἀπ' ὅλες.

Ἐκεῖνο ὅμως τό ὁποῖον εἶναι περισσότερον ἐνοχλητικόν στήν περίπτωσιν αὐτήν εἶναι ὅτι αἱ πρωτοβουλίαι τοῦ συνομιλητοῦ σου γίνονται κατά τρόπον θεατρικόν, ὥστε νά ταπεινώνουν τόν τόπον μας.

Γιατί, ὅπως ἀντιλαμβάνεσαι, ἡ δημιουργία τῆς ἐντυπώσεως, ὅτι πρόκειται οἱ Ἀμερικανοί νά ἀποφασίσουν γιά τό πῶς θά κυβερνηθοῦν οἱ Ἕλληνες, δέν προσβάλλει μόνον τήν ἐθνικήν μας ἀξιοπρέπεια, ἀλλά φαλκιδεύουν καί τήν ἐθνικήν μας ἀνεξαρτησία. Ὥρες-ὥρες ἔχω τήν ἐντύπωσιν ὅτι ἀπό σκαλί σέ σκαλί ἐπέσαμε χαμηλώτερα καί ἀπό τόν Ἅγιο Δομήνικο»[125].

8 ΜΑΡΤΙΟΥ 1970

Ἐπιχειρεῖται δολοφονική ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου. Οἱ ἀποκαλύψεις γιά τήν ὕπαρξη Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν πού κατηύθυναν τούς δράστες τῆς ἀπόπειρας ἐπιβαρύνει ἀκόμη περισσότερο τό δυσμενές κλίμα στίς σχέσεις Ἀθήνας καί Λευκωσίας. Ἡ συγκρότηση, πράγματι, στή Μεγαλόνησο ὀργανώσεων μέ προμετωπίδα τήν «Ἕνωση» καί μέ ἔντονα «ἀντιμακαριακό» χαρακτήρα, πού θεωροῦνταν ὅτι ἐνθαρρύνονται ἀπό τήν ἑλληνική Κυβέρνηση, εἶχε ἤδη προκαλέσει τή ζωηρή ἀντίδραση, ἀκόμη καί μέ δημόσια καταγγελία τῆς ἀναμίξεως αὐτῆς, τοῦ ἰδίου τοῦ προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας.

Ἡ δολοφονία τοῦ Πολύκαρπου Γεωργάτζη, λίγες μέρες ἀργότερα, θά ἀποτελέσει τόν τραγικό ἐπίλογο τῆς δολοφονικῆς ἀπόπειρας κατά τοῦ Ἀρχιεπισκόπου.

10-15 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1970

Ὁλοκληρώνονται οἱ τρεῖς «πράξεις» μέ τίς ὁποῖες, ὅπως διακηρύσσει, ἡ Κυβέρνηση τῶν Ἀθηνῶν θέτει σέ ἐφαρμογή, κατά τό ἄρθρο 138 τοῦ Συντάγματος, τίς διατάξεις περί ἀσύλου τῆς κατοικίας, δικαι-

Ἡ δίκη τῶν μελῶν τῆς «Δημοκρατικῆς Ἄμυνας»· δεξιά ὁ Γ. - Α. Μαγκάκης (ἄνω). Παρών στή δίκη, ὁ Π. Κανελλόπουλος, ἀπό κοινοῦ μέ τούς Γ. Μαγκάκη, Γ. Μαῦρο καί Π. Παπαληγούρα.

ώματος τοῦ συνέρχεσθαι καί συνεταιρίζεσθαι καί τέλος, ἀπαγορεύσεως κάθε συλλήψεως καί φυλακίσεως χωρίς ἔνταλμα δικαστικῆς ἀρχῆς. Ἡ ἄσκηση ὅμως αὐτῶν τῶν δικαιωμάτων δέν ἔμελλε νά συνοδευτεῖ μέ τήν ἄρση τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου ἤ μέ τήν κατοχύρωση τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν δικαστικῶν καί τῶν ἄλλων κρατικῶν ὀργάνων, μέ ἀποτέλεσμα νά παραμείνουν στήν οὐσία περισσότερο ἐκτεθειμένα καί εὐπρόσβλητα ἀπ' ὅ,τι στό πρόσφατο παρελθόν.

Παράλληλα, ἐξαγγελλόταν ἡ ἵδρυση 56μελοῦς Συμβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς μέ ἁρμοδιότητα νά ἐκφράζει γνώμη «ἐπί τῆς ἀρχῆς καί τοῦ περιεχομένου» σχεδίων νομοθετικῶν διαταγμάτων πού θά τῆς ὑποβάλλονταν ἀπό τόν πρωθυπουργό. Ἐκτός ἀπό 10 μέλη πού θά διορίζονταν ἀπό τόν τελευταῖο, τά ὑπόλοιπα θά ἐπιλέγονταν ἀπό τόν ἴδιο μεταξύ ὑποψηφίων διπλάσιου ἀριθμοῦ πού προτείνονταν ἀπό ἀναγνωρισμένες ἐπαγγελματικές ἤ ἐπιστημονικές ὀργανώσεις ἤ ἀπό περιφερειακά διοικητικά ὄργανα, ὅλων ὑπό τόν αὐτονόητο ἔλεγχο τοῦ καθεστῶτος.

[Οἱ ἐκλογές γιά τή Συμβουλευτική Συνέλευση διενεργήθηκαν στίς 29 Νοεμβρίου, ἐπακολούθησε ὁ διορισμός τῶν μελῶν της καί ἐγκαινιάστηκε πανηγυρικά ἡ λειτουργία της στίς 21 Ἰανουαρίου 1971. Ὅπως θά ἀποδεικνυόταν ἡ σύγκληση τῆς «Μικρῆς Βουλῆς» — ὅπως ἀποκλήθηκε — ὄχι μόνο δέν θά ἀποτελοῦσε τό προανάκρουσμα γιά τή σύγκληση ἑνός ἀληθινοῦ δημοκρατικοῦ κοινοβουλίου, ἀλλά καί θά παρέμενε ὄργανο αἰσθητά ὑποβαθμισμένο σέ σχέση μέ τό Ὑπουργικό Συμβούλιο καί τά ὄργανα πού ἀποφάσιζαν πίσω ἀπό τό τελευταῖο αὐτό].

Ἡ ἐξαγγελία τῶν νέων μέτρων ἀπό τή δικτατορική Κυβέρνηση δέν θά ἀναστείλουν — ὅπως ἦταν φυσικό — τή λήψη νέας καταδικαστικῆς ἀποφάσεως ἀπό τούς ὑπουργούς τῶν Ἐξωτερικῶν τῶν Κρατῶνμελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης. Πέντε μόλις μέρες ἀργότερα, στίς 15 Ἀπριλίου, μέ τήν εὐκαιρία τῆς τακτικῆς συνόδου τους, οἱ τελευταῖοι αὐτοί θά ἀποφασίσουν σχεδόν ὁμόφωνα νά καταγγείλουν τήν Ἑλλάδα γιά τήν παραβίαση 10 ἄρθρων τῆς συμβάσεως γιά τά ἀνθρώπινα δικαιώματα· καί παράλληλα θά ἐγκρίνουν τή δημοσιοποίηση τῆς νέας ἐκθέσεως τῆς ἁρμόδιας ἐπιτροπῆς, γιά κακοποίηση τῶν πολιτικῶν κρατουμένων. Προτοῦ περάσει μία ἑβδομάδα, τά σκανδιναβικά Κράτη κατέθεταν στήν Ἐπιτροπή τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων νέες προσφυγές κατά τοῦ καθεστῶτος τῶν Ἀθηνῶν.

14 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1970

Ὁλοκληρώνεται ἡ ἀκροαματική διαδικασία τῆς μεγαλύτερης, ὡς τή στιγμή αὐτή, πολιτικῆς δίκης μελῶν ἀντιστασιακῆς ὀργανώσεως καί ἐκδίδεται ἡ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου: ἰσόβια στόν καθηγητή Δ. Καράγιωργα, κάθειρξη 18 ἐτῶν στούς Γ.-Α. Μαγκάκη, Ι. Σταράκη καί Σ. Δούκα, βαριές ποινές φυλακίσεως στούς Γ. Ἰορδανίδη, ἀντιστράτηγο ἐ.ἀ., Ι. Κομποτιάτη, Δ. Κωτσάκη, Α. Μιχαλακέα, Χ. Πρωτοπαππᾶ, Ν. Κωνσταντόπουλο, Ι. Βασιλείου, Α. Φίλια καί, ἀκόμη, σέ δεκαπέντε ἄλλα μέλη τῆς ἴδιας μαχητικῆς ὁμάδας. Στή δίκη κατέθεσαν, ὡς μάρτυρες ὑπερασπίσεως, ὁ Γ. Μαῦρος, ὁ Δ. Παπασπύρου καί ὁ Π. Κανελλόπουλος, ὁ ὁποῖος δέν δίστασε νά ὑποστηρίξει ὅτι καί οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι μάχονταν κατά τῶν τυράννων γιά νά δώσουν τό παράδειγμα στό λαό. Παράλληλα, ἡ δίκη προκάλεσε τό ἐνδιαφέρον καί στόν εὐρύτερο κύκλο τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης καί οἱ καταγγελίες γιά βασανισμούς τῶν κατηγορουμένων ἐπέτειναν τό δυσμενές κλίμα γιά τήν Χούντα τῶν Ἀθηνῶν.

Ὅπως ἀποκαλύφθηκε, οἱ ὑπόδικοι γιά πράξεις τρομοκρατίας ἀνῆκαν στήν ὀργάνωση «Δημοκρατική Ἄμυνα». Μετά τή σύλληψη καί τήν καταδίκη των ἡγετικῶν της στελεχῶν, ἡ σημαντική αὐτή ἀντιστασιακή ὁμάδα εἶχε ἐξαρθρωθεῖ. Ἐν τούτοις, ἄλλες μικρότερες ὁμάδες καί ἄτομα πού θά δράσουν παράλληλα, ὅπως ἡ ὀργάνωση «Α.Α.Α.» τοῦ Τάσου Μήνη, θά συνεχίσουν τή δραστηριότητά τους, κυρίως μέ ἐκρήξεις βομβῶν, γιά μεγάλο χρονικό διάστημα.

Λίγες μέρες νωρίτερα, τήν 1η Ἀπριλίου, εἶχε ἐκδοθεῖ ἄλλη καταδικαστική ἀπόφαση, σέ βάρος τῶν ἐκδοτῶν τῆς ἐφημερίδας «Ἔθνος», καθώς καί τοῦ Ι. Ζίγδη, γιά διασπορά ψευδῶν εἰδήσεων. Πράγματι, ὁ τελευταῖος εἶχε ἁπλά, σέ συνέντευξή του πρός τήν ἐφημερίδα, ὑποστηρίξει ὅτι τό Κυπριακό διέρχεται κρίσιμη φάση καί ἡ ἀντιμετώπισή του ἐπιβάλλει τό σχηματισμό Κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Ἑνότητας. Οἱ αὐστηρές ποινές φυλακίσεως —σύνολο 21 ἔτη — καί οἱ βαριές χρηματικές ποινές θά ὁδηγήσουν στήν οἰκονομική χρεωκοπία τῆς ἱστορικῆς ἐφημερίδας, ἀποβλέποντας, καί γενικότερα, στή δημιουργία κλίματος φοβίας στό δημοσιογραφικό χῶρο.

19 ΙΟΥΛΙΟΥ 1970

Ἀποθνήσκει ὁ πρώην πρωθυπουργός Π. Πιπινέλης, ἡ μοναδική ἀξιόλογη προσωπικότητα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου πού εἶχε δεχτεῖ νά ἀναλάβει ὑπουργικό ἀξίωμα μετά τήν 21η Ἀπριλίου.

Μέ τό θάνατο τοῦ Π. Πιπινέλη ἐξέλιπε ἀπό τούς κόλπους τῆς δικτατορικῆς Κυβερνήσεως ὁ κυριότερος καί συνεπέστερος, κατά μία ἄποψη, ὑποστηρικτής τῆς βαθμιαίας «φιλελευθεροποιήσεως» τοῦ καθεστῶτος μέσω τῆς πιστῆς ἐφαρμογῆς συγκεκριμένου χρονοδιαγράμματος.

22 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1970

Ἡ ἀμερικανική Κυβέρνηση ἀναγγέλλει τήν ἐπα-

νάληψη τακτικῆς ἀποστολῆς ὅπλων στήν Ἑλλάδα. Ὡς βασικός λόγος ἀναφέρεται ἡ ἀνάγκη γιά τήν ἐνίσχυση τῆς ἱκανότητάς της νά ἀνταποκριθεῖ στίς ὑποχρεώσεις της ἀπέναντι στό ΝΑΤΟ. Παράλληλα, ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐκδήλωση τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν καί τῶν συμμάχων τους γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα. Σχεδόν ταυτόχρονα, ὅμως, ὁ Ἀμερικανός ἀντιπρόεδρος, Σπῦρος Ἄγκνιου, ἑλληνικῆς καταγωγῆς, σταθμεύει στήν Ἑλλάδα, καθοδόν ἀπό τήν Περσία στή χώρα του, προσδίνοντας ἰδιαίτερα φιλικό τόνο στή συνάντηση καί στίς συνομιλίες του μέ τόν Γ. Παπαδόπουλο, οἱ ὁποῖες καί περιστράφηκαν, μεταξύ ἄλλων, καί στό θέμα μιᾶς πιθανῆς συμφωνίας γιά τήν παροχή λιμενικῶν διευκολύνσεων στά σκάφη τοῦ 6ου Στόλου.

Ἡ ἀπόφαση τῆς Οὐάσιγκτων νά ἄρει τό «ἐμπάργκο» σέ βάρος τοῦ καθεστῶτος τῶν Ἀθηνῶν εἶχε κυοφορηθεῖ ἀπό μακροῦ. Σημαντικοί ὑπηρεσιακοί παράγοντες, ἀπό τούς κόλπους ἰδιαίτερα τοῦ Πενταγώνου, ἀλλά καί ὑπολογίσιμη μερίδα τῆς ἀμερικανικῆς κοινῆς γνώμης, ἐξέφραζαν τήν ἀνησυχία τους γιά τήν στρατιωτική ἐξασθένηση τῆς συμμάχου Ἑλλάδος: «Εἶναι παράλογο», τόνιζε σέ ἄρθρο στούς «Ν. Υ. Times» ὁ Σουλτσμπέργκερ, «νά στρεφόμαστε κατά τῆς ἑλληνικῆς ἀσφάλειας καί τοῦ ΝΑΤΟ, κατακρατώντας βαρέα ὅπλα. Ἡ Ἑλλάδα ἀξίζει προστασία ὡς σύμμαχος, καί, ἀκόμη καί ἄν ἀποδοκιμάζουμε τό καθεστώς, τό ἀναγνωρίζουμε. Ἡ περίπτωση εἶναι ὅμοια μέ αὐτή τῆς Πορτογαλίας· ἡ Συμμαχία χρειαζόταν τίς πορτογαλικές Ἀζόρες, καί τώρα χρειάζεται τους ἑλληνικούς λιμένες καί τά ἀεροδρόμια»· καί κατέληγε:

«Χωρίς μία ἐπιτυχῆ ἑλληνική πολιτική, ἡ Οὐάσιγκτων κινδυνεύει, τελικά, νά χάσει ἕνα σύμμαχο. Εἴτε ἡ παράνομη ἀριστερά θά κυριαρχήσει στήν ἐσωτερική ἀντιπολίτευση — παρά τήν καχυποψία σέ ἐθνικό ἐπίπεδο γιά τόν κομμουνισμό — ἤ τό ἴδιο τό καθεστώς θά προσχωρήσει σέ ἐχθρική οὐδετερότητα, ἔστω καί ἄν κάτι τέτοιο φαίνεται ἀπίθανο σήμερα. Γιά νά ἀποφύγει τή Σκύλλα τῆς αἱματοχυσίας καί τή Χάρυβδη τῆς οὐδετερότητας, ἡ ἀμερικανική πολιτική πρέπει νά ἀκολουθήσει μιά μέση ὁδό, τήν ὁλοκλήρωση τῶν ὑπεσχημένων παραδόσεων ὁπλισμοῦ, ἀλλά καί αὐστηρή καί συντονισμένη πολιτική πίεση, μέ κάθε νόμιμο μέσο»[126].

Τρεῖς μῆνες προτοῦ ἀποφασιστεῖ ἡ πλήρης ἐπαναχορήγηση στρατιωτικῆς βοήθειας, ὁ ὑφυπουργός Ἐξωτερικῶν Ρότζερ Νταίηβις εἶχε, ἐνώπιον τῆς Γερουσίας, διαγράψει ἐπιγραμματικά τό κρίσιμο δίλημμα ἀλλά καί εἶχε ἀφήσει νά διαφανεῖ ἡ τελική ἐπιλογή τῆς ἀμερικανικῆς κυβερνήσεως:

«Δέν συμφωνοῦμε μέ τό ἐπικρατοῦν εἰς τήν Ἑλλάδα πολιτικόν σύστημα καί θεωροῦμεν τήν ἐπιστροφήν εἰς τόν κοινοβουλευτισμόν ὡς οὐσιώδη προϋπόθεσιν διά τήν μακροπρόθεσμον σταθερότητα καί εὐημερία τῆς Ἑλλάδος. Συγχρόνως, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νά περιφρουρήσωμεν τά σημαντικά στρατηγικά μας συμφέροντα εἰς τήν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀξιόλογον γεωγραφικόν σημεῖον εἰς τήν κρίσιμον περιοχήν τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἡ μεγαλυτέρα φροντίς τῆς πολιτικῆς τῶν ΗΠΑ πρός τήν Ἑλλάδα, ἀπό τῆς ἐποχῆς τοῦ πραξικοπήματος, ἦτο ἀκριβῶς ἡ προσπάθεια νά ἰσορροπήση τά συχνά ἀντιμαχόμενα συμφέροντα ταῦτα»[127].

Ὁ ἴδιος, ὅταν ἐπισκεφθεῖ τήν Ἀθήνα, ὅπου θά συναντηθεῖ καί μέ ἡγετικούς ἐκπροσώπους τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, δύο μῆνες ἀργότερα, θά ἀφήσει νά διαφανοῦν σαφέστερα οἱ τάσεις τῆς ἀμερικανικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Χαρακτηριστικά, ὁ Β. Βασιλείου μετέδιδε στόν Κ. Καραμανλῆ:

«Ὁ Νταίηβις εἶπεν ὅτι ὑπάρχει καί εἰς τήν Ἀμερικήν ἕνας διχασμός, ὡς πρός τήν τηρητέαν πολιτικήν, ἐπί τοῦ ἑλληνικοῦ. Τό Πεντάγωνον ὑποστηρίζει ὁμοθύμως τήν Ἐπανάστασιν, διότι βλέπει τό θέμα ὑπό τό πρῖσμα τῆς συμμαχικῆς ἀσφαλείας εἰς τήν περιοχήν. Μέγα μέρος τῆς δημοσίας γνώμης, πού ἐπηρεάζει γερουσιαστάς, αἱ ἐφημερίδες κύρους καί τά Πανεπιστήμια ἀντιτίθενται. Ὁ Νταίηβις ἀνεγνώρισεν ὅτι ἡ εὐρωπαϊκή συνείδησις ἀποδίδει εὐθύνας εἰς τάς ΗΠΑ διά τήν στάσιν των ἐπί τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἀλλά ἀπεσαφήνισεν ὅτι δέν πρόκειται νά σταλοῦν τελεσίγραφα πρός τήν ἑλληνικήν Κυβέρνησιν, παρά μόνον νά συνεχίζωνται αἱ συστάσεις. Πάντως ὑπενόησεν ὅτι εἰρήνευσις εἰς τήν Μέσην Ἀνατολήν θά ἔχη ὡς συνέπειαν τήν ἐπαναξιολόγησιν τοῦ ἑλληνικοῦ.

Δηλαδή, διά νά μήν αὐταπατώμεθα, εἶναι βελούδιναι αἱ πιέσεις. Ὅμως δικαίως ἡ Κυβέρνησις προβληματίζεται, ὡς μαθαίνω, ἐπί τῶν ἐδῶ ἀντικτύπων, μιᾶς εἰρηνεύσεως, εἰς τήν Μέσην Ἀνατολήν. Ἀλλά οὔτε αὐτό σημαίνει ὅτι ἐξέλιπεν ὁ καιροσκοπισμός»[128].

Τελικά, ἐντούτοις, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό μεταγενέστερη συστηματική συγκεφαλαίωση τῶν σχετικῶν στοιχείων, ἡ διατήρηση ἤ μή τοῦ «ἐμπάργκο» δέν εἶχε, οὐσιαστικά, τή βαρύνουσα σημασία πού τῆς εἶχε ἀποδοθεῖ. Σέ πρόσφατη σχετική μελέτη ἐπισημαίνονται τά ἀκόλουθα:

«Ἡ χορήγηση τοῦ ἐλαφροῦ ὁπλισμοῦ συνεχίστηκε κανονικά, στά συνηθισμένα ἐπίπεδα, σ᾽ ὅλη τήν διάρκεια τῆς Δικτατορίας, ἐνῶ τό 1970 καταργήθηκε ὁριστικά καί τό embargo. Ἀπ᾽ τά στοιχεῖα πού ἔχουν δεῖ τό φῶς τῆς δημοσιότητας προκύπτει, ὅτι γενικά τό ὕψος τῆς βοήθειας ἐλάχιστα ἐπηρεάστηκε ἀπ᾽ τό embargo, γιατί αὐξήθηκε ἡ χορήγηση πλεονασμάτων καί ἡ ἀγορά μέ πιστώσεις (FMS), ὥστε τά συνολικά ποσά νά ἀπέχουν ἐλάχιστα ἀπό ἐκεῖνα τῶν προηγούμενων χρόνων (στά 3 χρόνια του embargo, ὁ μέσος ἐτήσιος ὅρος βοήθειας εἶχε φθάσει τά 107 ἑκατ. δολ.). Ἐπειδή ὅμως ἡ Οὐάσιγκτων εἶχε ἀπό καιροῦ στραφεῖ πρός τίς πωλήσεις, ἡ δωρεάν βοήθεια γιά τήν Ἑλλάδα, καί τά ἑπόμενα ἀπ᾽ τήν ἄρση τοῦ embargo χρόνια, μειώθηκε σέ ἐξευτελιστικά ἐπίπεδα (15 ἑκατ. δολ. γιά

τό 1973), πρᾶγμα πού ἔκανε τήν Ἀθήνα νά παραιτηθεῖ ἀπ' αὐτήν στίς 15.1.1973, ὥστε νά ἀποφύγει τήν συχνή ἀνακίνηση τοῦ πολιτικοῦ της προβλήματος ἀπ' τό Κογκρέσσο, τό ὁποῖο πίεζε γιά ἐπάνοδο στήν ὁμαλότητα, κάθε φορά πού συζητιόταν τό θέμα τῆς στρατιωτικῆς βοήθειας στούς κόλπους του. Παρά τήν παραίτηση ὅμως ἀπ' τήν δωρεάν βοήθεια, τά προγράμματα τῶν πιστώσεων (FMS) συνεχίστηκαν κανονικά.

Ὁ τρόπος πού λειτούργησε τό embargo, ἐνῶ δέν ἀπέδωσε τά ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα στόν πολιτικό τομέα, ἔβλαψε τίς ἀμυντικές ἱκανότητες τῆς Χώρας, ἰδίως ἀπέναντι στήν Τουρκία, σέ μιά κρίσιμη γιά τίς ἑλληνοτουρκικές σχέσεις περίοδο, μέ συνέπεια νά βρεθεῖ ἡ Ἑλλάδα τό 1974 μέ πολλές ἐλλείψεις στόν ἀμυντικό τομέα καί νά δεχθεῖ τήν ταπείνωση στήν Κύπρο. Γιά τήν κάλυψη τοῦ κενοῦ αὐτοῦ ἀναζητήθηκε ὁπλισμός στίς ἀγορές τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀμερικῆς καί τοῦ Ἰσραήλ. Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀναζήτησης αὐτῆς ἦταν περιορισμένη, δόθηκε ὅμως στήν Ἑλλάδα, γιά πρώτη φορά, ἡ δυνατότητα μερικῆς ἀποδέσμευσης τῶν ΕΔ τῆς ἀπ' τό ἀμερικανικό ὁπλοστάσιο»[129].

26 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1970

Ὁ Γ. Ράλλης ἐπισκέπτεται τόν Κ. Καραμανλῆ στό Παρίσι, καί τοῦ ἀναπτύσσει τήν ἄποψη γιά τήν ἀνάγκη ἄμεσης ἐπανόδου του στήν Ἑλλάδα καί τήν ὀργάνωση, ὑπό τήν ἡγεσία του, δυναμικῆς ἀντιδράσεως κατά τοῦ καθεστῶτος.

Στό περιεχόμενο τῆς συνομιλίας, καθώς καί στίς ἀντιρρήσεις πού προέβαλε ὁ πρώην πρωθυπουργός, ἀναφέρεται εἰδική καταγραφή στό ἡμερολόγιο τοῦ Γ. Ράλλη:

«Εἶδα στό Παρίσι τόν Κωνσταντῖνο Καραμανλῆ. Τοῦ ἀνέπτυξα τήν ἀνάγκη νά γυρίσει τό συντομότερο στήν Ἀθήνα, γιατί ὄχι μόνο συγκεντρώνει τή λαϊκή ἐμπιστοσύνη, ἀλλά μπορεῖ νά ἐπηρεάσει καί τό στρατό. Ἔτσι, ἡ δική του παρουσία θά ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νά ἀπομακρυνθεῖ τό φάσμα τοῦ ἐμφυλίου πολέμου.

Ὁ Καραμανλῆς δέν πείστηκε. Ἂν ἐπιστρέψει, πιστεύει ὅτι τό καθεστώς θά τόν θέσει σέ ἀπομόνωση καί οἱ ἀξιωματικοί δέν θά τολμοῦν νά τόν πλησιάσουν. Ἡ παρουσία του δέν θά χρησιμεύσει ἔτσι σέ τίποτα.

Πιστεύει ὅτι τήν ἐπάνοδό του μποροῦν νά ἀπαιτήσουν ὁ λαός καί ὁ στρατός. Ὁ λαός κάτω ἀπ' τίς σημερινές συνθῆκες δέν μπορεῖ νά ἐκδηλωθεῖ. Ὅσο γιά τό στρατό, ἐλπίζει ὅτι θά τό πράξει, προτοῦ προκληθεῖ ἐθνική καταστροφή.

Ὁ ἴδιος δέν εἶναι διατεθειμένος νά ἡγηθεῖ μεταβατικῆς Κυβερνήσεως. Ἄλλοι εἶναι προτιμότερο νά ἐπωμισθοῦν αὐτό τό βάρος. Ὅταν, ὅμως, ἔλθει ἡ ὥρα τῶν ἐκλογῶν, εἶναι ἀποφασισμένος νά κατέβει ἐπικεφαλῆς μιᾶς εὐρείας παρατάξεως, πού θά περιλάβει πολλούς νέους, γιά νά θέσει τίς βάσεις γιά ἕνα νέο ξεκίνημα»[130].

12 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1970

Μετά τήν ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ Στρατηγοῦ Ντέ Γκώλ, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀποστέλλει στήν Ὑβόννη Ντέ Γκώλ τό ἀκόλουθο συλλυπητήριο τηλεγράφημα:

«Κατεχόμενος ἀπό βαθεῖαν ὀδύνην διά τόν θάνατον τοῦ ἐπιφανοῦς συζύγου σας, παρακαλῶ νά δεχθῆτε τά εἰλικρινῆ συλλυπητήριά μου.

Μέ τήν φωτισμένην σκέψιν καί τό ἀδάμαστον θάρρος του ὁ Στρατηγός Ντέ Γκώλ ὑπηρέτησε τήν χώραν του, τόν κόσμο καί τόν πολιτισμόν. Θά παραμείνη εἰς τήν ἱστορίαν, ὡς ὁ θρυλικός ἡγέτης πού ἀπέδωσε εἰς τήν Γαλλίαν τήν ἐλευθερίαν της, τήν ἀνανέωσίν της καί τό αἴσθημα νά εἶναι ὑπερήφανη δι' ἑαυτήν.

Θά ἐνθυμοῦμαι πάντοτε τόν μεγάλον Γάλλον, πού ὑπῆρξε διά τήν Ἑλλάδα φίλος πιστός καί εἰλικρινής»[131].

Τόν Κ. Καραμανλῆ συνέδεαν μέ τόν Γάλλο πρόεδρο δεσμοί ἀμοιβαίου σεβασμοῦ καί ἐκτιμήσεως. Ἡ τελευταία γραπτή ἐπικοινωνία τους, λίγες μόλις ἡμέρες νωρίτερα, εἶχε συμπέσει μέ τήν ἀποστολή τοῦ τελευταίου τόμου τῶν Ἀπομνημονευμάτων μέ θερμή ἀφιέρωση στόν Ἕλληνα πολιτικό. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε ἀπευθύνει στό Στρατηγό Ντέ Γκώλ τήν ἀκόλουθη εὐχαριστήρια ἐπιστολή:

«Ἐκτιμῶ ἰδιαιτέρως καί σᾶς εὐχαριστῶ γιά τή λεπτή χειρονομία νά μοῦ στείλετε, μέ τόσο φιλόφρονα ἀφιέρωση, τό πρόσφατο ἔργο σας, τό σχετικό μέ τήν "Ἀνανέωση".

Εἶχα, στό παρελθόν, τήν εὐκαιρία νά συνομιλήσω μαζύ σας κατ' ἐπανάληψη καί ἠμπόρεσα, ἀπό τήν πρώτη ἐπαφή, νά θαυμάσω τή δύναμη, τήν ἀγνότητα, τή διαύγεια καί τήν εὐθύτητα τῆς σκέψεώς σας. Ὁ θαυμασμός μου αὐξάνεται σήμερα, μετά τήν ἀνάγνωση τοῦ ἔργου σας γιά τήν "Ἀνανέωση", τό ὁποῖο, πέραν τῆς φιλολογικῆς του ἀξίας καί τοῦ ἱστορικοῦ του βάρους, ἀποτελεῖ πολιτικό κείμενο κεφαλαιώδους ἀξίας.

Κατά τή γνώμη μου, τό ζωντανό παράδειγμα ἐκείνων πού δημιουργοῦν τήν Ἱστορία ἔχει γιά τούς λαούς μεγαλύτερη ἀξία καί σημασία ἀπό τίς θεωρίες τῶν δογματικῶν.

Ἡ ζωή καί τό ἔργο σας εἶναι μία διαρκής διδαχή: διδάσκετε πῶς ἕνας προφητικός ἡγέτης μπορεῖ, μέ περιορισμένα μέσα, νά ἐπιτελέση ἔργα μεγάλα καί νά μεταβάλη τίς φιλοσοφικές σκέψεις σέ πολιτικές πράξεις. Διδάσκετε πῶς μία ἀλλοιωμένη καί ἐξασθενημένη Δημοκρατία μπορεῖ νά σωθῆ καί πῶς ἕνας λαός σέ πλήρη σύγχυση μπορεῖ νά ἐπανεύρη τήν πίστη πρός τόν ἑαυτό καί τήν ἀποστολή του.

Δημιουργήσατε στό σημεῖο αὐτό μέ τήν πολιτεία σας προηγούμενα, τά ὁποῖα θά ἀποτελοῦν παράδειγμα γιά τίς σύγχρονες κοινωνίες, πού καί οἱ ἴδιες εὑρίσκονται σέ πλήρη σύγχυση.

Θά ἤθελα, ἐπίσης, νά σᾶς ἐκφράσω τήν εὐγνωμοσύνη μου γιά τήν συμπάθεια, μέ τήν ὁποία γράφετε γιά τήν Ἑλλάδα καί τόν Πρωθυπουργό της, ὁ ὁποῖος εἶχε ματαίως ἐπιχειρήσει τότε νά ἐφαρμόση στή χώρα του τό σωτήριο πείραμα, τοῦ ὁποίου, χάρις σέ Σᾶς, ἐπωφελήθη ἡ Γαλλία.

Δεχθῆτε, παρακαλῶ, Στρατηγέ μου, τήν ἔκφραση τοῦ βαθέως σεβασμοῦ μου»[132].

13 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1970

Ὁ πρόεδρος τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος, κατά τή μετάβασή του στό Παρίσι γιά νά παραστῆ στή νεκρώσιμη ἀκολουθία γιά τόν πρόεδρο Ντέ Γκώλ, ἐπισκέφθηκε τόν Κ. Καραμανλῆ στήν οἰκία του. Ἡ συνάντηση διήρκεσε περισσότερο ἀπό δύο ὧρες καί παραβρέθηκε ὁ ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν, Σ. Κυπριανοῦ.

Σύμφωνα μέ δήλωση τοῦ τελευταίου, ἡ συνάντηση τῶν δύο ἀνδρῶν ἦταν «φιλοφρονητικῆς φύσεως».

16 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1970

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, μόλις πληροφορήθηκε τό θάνατο τοῦ Κωνσταντίνου Τσαλδάρη, ἀπέστειλε τηλεγράφημα στή χήρα καί στό γιό τοῦ ἐκπλιπόντος πολιτικοῦ, Ἀθανάσιο:

«Βαθύτατα συγκεκινημένος ἀπό τόν θάνατο τοῦ Προέδρου, σᾶς παρακαλῶ νά δεχθῆτε τά εἰλικρινῆ μου συλλυπητήρια. Εἶχα τήν ἀγαθή τύχην νά συνεργασθῶ στενότατα μαζί του καί ἐνθυμοῦμαι μέ εὐγνωμοσύνην, τήν φιλία καί τήν ἐμπιστοσύνην μέ τάς ὁποίας μέ ἐτίμησε.

Αἱ ἀρεταί τοῦ Κ. Τσαλδάρη, ὡς ἀνθρώπου καί ὡς πολιτικοῦ, ἔτυχον ἤδη καθολικῆς ἀναγνωρίσεως.

Ὡς ἄνθρωπος, ὑπῆρξε βαθύτατα ἀγαθός, ὑπό τήν ἔννοιαν πού ἔδιδαν εἰς τόν ὅρον οἱ Ἀρχαῖοι πρόγονοί μας.

Ὡς πολιτικός ἐπαραδειγμάτισε μέ τήν σωφροσύνη του καί τόν ὑψηλόν πατριωτισμόν του. Κυβερνήσας τήν χώραν ὑπό δραματικάς περιστάσεις, εἶχε τήν εὐψυχία νά θεμελιώση ἐπί προσωπικῆς του θυσίας τήν ἐθνικήν μας ἑνότητα καί δι᾽ αὐτῆς τήν ἐλευθερία, τήν δημοκρατία καί τήν ἐθνικήν μας ἀνεξαρτησία. Τό δέ παράδειγμά του ἐκεῖνο, χρήσιμο κατ᾽ ἀρχήν διά κάθε ἐποχήν, προσλαμβάνει σήμερα ἰδιαιτέραν ἐπικαιρότητα.

Εἶμαι βέβαιος ὅτι τήν ὀδύνην σας διά τόν θάνατον τοῦ προέδρου θά τήν ἀμβλύνη ἡ σκέψις ὅτι ὑπήρξατε ἡ σύντροφος καί ὁ υἱός ἑνός ἐξαιρετικοῦ ἀνθρώπου»[133].

20 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1970

Ὁ Γ. Παπαδόπουλος, στόν καθιερωμένο ἐτήσιο λόγο του πρίν ἀπό τό τέλος τοῦ ἔτους, διαψεύδει καί τίς τελευταῖες ἐλπίδες γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ ὑπεσχημένου χρονοδιαγράμματος, ἐξαγγέλλοντας ὅτι «εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τήν συνταγματικήν πολιτειακήν τάξιν, οὐδεμία ἀλλαγή θά ὑπάρξη διά τό ἐπόμενον ἔτος».

Οἱ ἑρμηνεῖες πού δόθηκαν στούς λόγους τοῦ πρωθυπουργοῦ συνέκλιναν στή διαπίστωση ὅτι δέν θά πρέπει νά ἀναμένεται ἡ ἄρση τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου καί δέν θά διενεργηθοῦν βουλευτικές ἐκλογές. Ἡ δημοσίευση, τήν 1η Ἰανουαρίου, στήν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, καί ἡ πρόβλεψη τῆς προοδευτικῆς καί μόνο θέσεως σέ ἰσχύ τῶν 15 ἀπό τούς 18 θεσμικούς νόμους πού προβλέπονται ἀπό τό Σύνταγμα τοῦ 1968, θά ἐπιβεβαιώσει τήν ἀπομάκρυνση, καί τή φορά αὐτή, κάθε συγκεκριμένης προοπτικῆς γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας σέ προβλεπτό χρόνο.

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1971

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Τσάτσο, διαγράφει καί ἀναλύει τήν τοποθέτησή του ἀπέναντι στήν πολιτική κατάσταση πού ἔχει ἐπικρατήσει στήν Ἑλλάδα ἀλλά καί, γενικότερα, τή θέση του ἀπέναντι στήν πολιτική:

«Τόσον ἀπό τήν τελευταίαν μας συνομιλίαν, ὅσον καί ἀπό τά γράμματά σου, μένω μέ τήν ἐντύπωσιν ὅτι δέν ἀντελήφθης ἤ πάντως δέν ἐξετίμησες τά βαθύτερα αἴτια τά ὁποῖα μέ ὠδήγησαν εἰς τήν ἀποχώρησίν μου ἀπό τῆς πολιτικῆς καί τά ὁποῖα προσδιορίζουν ἔκτοτε τήν θέσιν μου.

Ἡ ἐπάνοδός μου εἰς τήν πολιτική, προσκρούει εἰς ὑποκειμενικά καί ἀντικειμενικά ἐμπόδια. Καί ὑποκειμενικά μέν εἶναι ἡ ἰδιοσυγκρασία μου καί ἡ πολιτική μου φιλοσοφία, πού μέ καθιστοῦν ἀκατάλληλον διά τήν πολιτικήν, ἤ τουλάχιστον διά τήν πολιτικήν ζωήν τοῦ τόπου μας καί τῆς ἐποχῆς μας. Πιστεύω ἄλλωστε, ὅτι δέν ὑπάρχει προσπάθεια πού νά μή φθάνη κάποτε εἰς τό σημεῖον τῆς κάμψεώς της. Ὁ συνετός πολιτικός ὅταν διαπιστώνη τήν παρουσία τοῦ σημείου αὐτοῦ ὀφείλει νά παραδίδη τήν σκυτάλην. Ἡ ἀντίληψις πού ὑπάρχει εἰς τόν τόπον μας ὅταν κανείς μπῆ εἰς τήν πολιτικήν πρέπει νά βασανίζη ἑαυτόν καί τόν λαόν του, πολιτευόμενος μέχρι τοῦ θανάτου του, δέν εἶναι ἁπλῶς ἀνόητος, ἀλλά εἶναι βαθύτατα νοσηρά. Αἱ ἀτυχίαι, ἀλλά καί αἱ ταπεινώσεις εἰς τάς ὁποίας ὑπεβλήθησαν οἱ πολιτικοί ἄνδρες τοῦ τόπου μας, ἀλλά καί πέραν αὐτῶν ἡ μόνιμος καί βαθεῖα κρίσις τῆς χώρας μας ὀφείλονται εἰς τήν ἐπικράτησιν τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς. Ὁ πολιτικός ὁ ὁποῖος ἐπιμένει εἰς τήν πολιτικήν καί ὅταν διαπιστώση ὅτι οἱ σκοποί του καθίστανται ἀνέφικτοι, εἶναι ὑποχρεωμένος, διά νά ἐπιζήση, ὄχι μόνον νά

ἀπομακρυνθῆ τῶν ἀρχῶν του, ἀλλά νά κάνη καί συμβιβασμούς, κατά κανόνα, ἐπιβλαβεῖς διά τόν τόπον. Μήν μοῦ πῆς δέ ὅτι ἡ ἐπιμονή αὐτή, ἡ ὁποία πολλάκις ὁδηγεῖ ὄχι μόνον εἰς ἀναξιοπρεπείας ἀλλά καί εἰς ταπεινώσεις, ἐμπνέεται ἀπό αἴσθημα καθήκοντος πρός τήν χώραν. Κατά τό πλεῖστον ὀφείλεται εἰς τήν γοητείαν τῆς πολιτικῆς, τήν ὁποία ὅπως γνωρίζεις ὁ Ἀριστοτέλης παρομοιάζει μέ ἑταίραν. Πιστεύω ὅτι ὅλοι οἱ πολιτικοί θά ἤθελαν νά τερματίσουν τήν σταδιοδρομία των, μέ τήν ἱκανοποίησιν ὅτι ὑπηρέτησαν τόν τόπον των καί μέ τόν σεβασμόν τῶν συμπολιτῶν των. Ἐάν δέν τό κάνουν, τοῦτο δέν ὀφείλεται εἰς τό ὅτι ἀγνοοῦν τήν ὀρθότητα τῆς ἀρχῆς αὐτῆς, ἀλλά εἰς τό ὅτι δέν ἔχουν τήν ψυχικήν δύναμιν νά τό κάμουν.

Εἶναι πολύ ὀδυνηρό καί δι' αὐτό εἶναι ἐλάχιστοι οἱ μιμηταί τοῦ Κιγκιννάτου.

Ἡ ὑγιής αὐτή ἀντίληψις ἐπικρατεῖ ὅπως γνωρίζεις εἰς τήν Ἀγγλίαν καί τήν Ἀμερικήν, εἰς τήν πρώτην ὡς παράδοσις καί εἰς τήν δευτέραν ὡς συνταγματική ἀρχή. Δέν ὁμιλῶ περί τῶν Σκανδιναβικῶν χωρῶν εἰς τάς ὁποίας οἱ πολιτικοί παρακαλοῦνται φορτικῶς νά γίνουν πρωθυπουργοί. Ἰδού δέ διατί ἡ ἀρχή αὐτή ἔχει ἐφαρμογήν εἰς τήν περίπτωσιν τήν ἰδικήν μου. Ὑπηρέτησα τόν τόπον μου ἐπί 30 χρόνια καί προσεπάθησα μέ πάθος νά προαγάγω ὑλικῶς καί ἠθικῶς τήν ζωήν τοῦ Ἔθνους. Ἀλλά προσεπάθησα πρό παντός νά μεταβάλω τό νοσηρό πολιτικό κλῖμα τῆς χώρας, εἰς τό ὁποῖον ὀφείλονται ὅλα τά δεινά τοῦ παρελθόντος. Τήν στιγμήν πού ἐπίστευον ὅτι προσήγγιζα εἰς τόν σκοπόν αὐτόν, ὁ ἑλληνικός λαός ἀπεφάσισε κατά τρόπον πανηγυρικόν, τήν ἐπιστροφήν εἰς τό παρελθόν. Καί περίπου μοῦ εἶπαν: Ἀντί νά γίνουμε ἐμεῖς αὐτό πού θέλεις, νά γίνης ἐσύ αὐτό πού θέλουμε ἐμεῖς. Καί ἀπήντησα: Ἐφ' ὅσον διαφωνοῦμεν ἐπί ἑνός τόσον βασικοῦ θέματος, δέν ἔχουμε παρά νά χωρίσουμε καί μάλιστα χωρίς πικρίαν. Ὁ λαός δικαιοῦται νά ζητήση ἀπό τόν πολιτικόν του τάς ὑπηρεσίας του, τόν μόχθον του, ἀκόμη καί τήν ζωήν του. Δέν δικαιοῦται ὅμως νά τοῦ ζητήση τήν ἀξιοπρέπειάν του καί τήν τιμήν του, δηλαδή ἐκεῖνα τά ὁποῖα κυρίως διακινδυνεύει εἰς τόν τόπον μας ὁ πολιτικός.

Ἡ μακρά παραμονή μου ἐξ ἄλλου εἰς τήν ἐξουσίαν, καί ἡ ἀδίστακτος τακτική τῶν ἀντιπάλων μου, ἔτειναν νά μέ καταστήσουν τό σύμβολον ἑνός νέου ἐθνικοῦ διχασμοῦ. Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς, ἔπρεπε ἄν παρέμενα ἤ νά συνθηκολογήσω μέ μίαν πραγματικότητα, τήν ἀνατροπήν τῆς ὁποίας εἶχα θέσει ὡς σκοπόν τῆς πολιτικῆς μου, ἤ ἐάν ἠδυνάμην, νά ἐπαναστατήσω. Ἔκρινα ὅτι ὤφειλον νά ἀποφύγω καί τό πρῶτον καί τό δεύτερον.

Ἀνεξαρτήτως τῶν προσωπικῶν μου διαθέσεων, τό γεγονός ὅτι τόν τελευταῖον καιρόν ὅλο καί περισσότεροι ἀναμένουν ἀπό ἐμένα νά σώσω τόν τόπον ἀπό τήν περιπέτειαν, εἰς τήν ὁποίαν ἐνσυνειδήτως τόν ὁδήγησαν, ἀποδεικνύει ὅτι δέν ἔχει συνειδητοποιηθῆ ὄχι μόνον ἀπό τάς μάζας ἀλλά οὔτε κἄν ἀπό τήν ἡγεσίαν τοῦ τόπου ἡ οὐσία τοῦ προβλήματός μας. Ἀφ' ἧς εἰσῆλθον εἰς τήν πολιτικήν, κατά τρόπον μονότονον ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἡ Ἑλλάς δέν ἔχει παρά ἕνα πρόβλημα: τό πολιτικόν. Καί ὅτι μέ αὐτό συνδέουν, καί μάλιστα εἰς σχέσιν ἀπολύτου ἐξαρτήσεως, ὅλα τά προβλήματα πού βασανίζουν τόν λαόν μας. Διότι χωρίς ἤρεμον καί σταθερόν πολιτικόν βίον, ὁ ὁποῖος ἐξασφαλίζει τήν συνέχειαν καί ἐμπεδώνει τό αἴσθημα τῆς ἀσφαλείας, δέν εἶναι δυνατόν νά συζητῆται σοβαρῶς ἡ προώθησις τῶν θεμάτων ἐκείνων τά ὁποῖα ἔχουν σχέσιν μέ τήν ὑλικήν καί ἠθικήν πρόοδον τοῦ Ἔθνους.

Διά νά ἀντιληφθῆς τήν σημασίαν τήν ὁποίαν ἔχει τό πολιτικόν πρόβλημα, θά πρέπει νά ὑπομνήσω ὅτι χῶραι μέ ἀπέραντον πλοῦτον δυστυχοῦν, ἐνῶ ἄλλαι μολονότι φυσικῶς πτωχαί, εὐημεροῦν. Ἐάν κάνης τάς συγκρίσεις αὐτάς, θά διαπιστώσης ὅτι ἡ τεραστία διαφορά πού ὑπάρχει μεταξύ ἀνεπτυγμένων καί ὑπαναπτύκτων χωρῶν, ὀφείλεται εἰς τήν διαφοράν πολιτικῆς ὡριμότητος»[134].

25 ΜΑΡΤΙΟΥ 1971

Μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐπετείου τῶν ἑκατόν πενήντα χρόνων ἀπό τήν ἔναρξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, διακηρύσσεται — σέ συλλογικό μήνυμα κορυφαίων ἐκπροσώπων τοῦ πολιτικοῦ κόσμου — μέ ἐπικεφαλῆς τόν Π. Κανελλόπουλο, ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στίς ἀρχές τοῦ ἀγώνα τῆς Ἐθνεγερσίας καί τοῦ αὐταρχικοῦ καθεστῶτος πού ἔχει ἐπιβληθεῖ στόν ἑλληνικό λαό[135].

Τό γεγονός, ἐξάλλου, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Γ. Παπαδόπουλος θά ἰσχυριστεῖ, μέ τήν εὐκαιρία τῆς μεγάλης ἐθνικῆς ἐπετείου, ὅτι οἱ πόθοι τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821 δέν ὁλοκληρώθηκαν, γιατί «αἱ ἀνεπάρκειαι τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας ἦταν περιοδικαί μέν, ἀλλά μεγάλης διαρκείας», θά ἐξωθήσει τόν Γ. Ράλλη νά συντάξει καί νά θέσει, τόν Ἰούνιο, σέ κυκλοφορία συνοπτικό δοκίμιο μέ τόν τίτλο «Ἡ ἀλήθεια γιά τούς Ἕλληνες πολιτικούς». Σύμφωνα μέ τίς παρατηρήσεις του, ἡ ἑλληνική πολιτική ἡγεσία ἀναδείχτηκε, στήν εὐρύτερη διάρκεια τῆς λειτουργίας τοῦ ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ Κράτους, ἀντάξια τοῦ λαοῦ καί συνέχισε τήν ἔνδοξη πολιτική παράδοση τοῦ ἔθνους· σέ διάστημα, ἐξάλλου, 123 ἐτῶν — ἀπό τό 1844 ὥς τό 1967 — οἱ Ἕλληνες ἔζησαν ἐπί 111 χρόνια ὑπό κοινοβουλευτικό καθεστώς.

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1971

Ὁ Γ. Παπαδόπουλος — σύμφωνα μέ πληροφορί-

ες ἔγκυρων πηγῶν — «εἶχε προσφάτως κεχωρισμένας συναντήσεις μετά Ἑλλήνων πρώην κοινοβουλευτικῶν διά νά ἀκούση τάς ἀπόψεις των ὡς πρός τούς τρόπους ἀποκαταστάσεως τῆς ὁμαλότητος εἰς τήν χώραν». Σύμφωνα μέ τίς ἴδιες πληροφορίες, ὁ πρωθυπουργός διαβεβαίωσε τούς συνομιλητές του ὅτι «μοναδική του φιλοδοξία εἶναι νά ὁδηγήση τήν χώραν εἰς τήν ὁμαλότητα καί τήν κοινοβουλευτικήν δημοκρατίαν καί μετά νά ἀποχωρήση». Ὁπωσδήποτε, δέν δέχτηκε νά προσδιορίσει χρονικά τά σχέδιά του, ὑπογράμμισε δέ ὅτι θά παρέμενε «ἀπόλυτος κριτής τῆς δοθησομένης λύσεως»[136].

Ἡ ἀρχή τῆς ἀποκαταστάσεως μιᾶς «ἀρχῆς διαλόγου» μέ τό καθεστώς εἶχε — κάτω ἀπό ἄλλες ὁπωσδήποτε προϋποθέσεις — ἀντιμετωπιστεῖ, νωρίτερα ἤδη, ἀπό τόν Ε. Ἀβέρωφ. Ἀπό τούς τελευταίους πράγματι μῆνες τοῦ 1968, ὁ Ἕλληνας πολιτικός, ἀνήσυχος γιά τό διαγραφόμενο πλῆρες ἀδιέξοδο, ὑπέβαλε στόν Κ. Καραμανλῆ τήν ἄποψη ὅτι θά ἦτο σκόπιμο νά ἐπιχειρηθεῖ μία διερευνητική ἐπαφή μέ τούς ἐκπροσώπους τοῦ καθεστῶτος προκειμένου νά ἀναζητηθεῖ τρόπος ἐπανόδου στή δημοκρατική ὁμαλότητα. Ἀπό τίς πρῶτες ὅμως ἔμμεσες ἐπαφές του, ἔσπευσε νά διευκρινίσει ὅτι δέ θά ἀνελάμβανε ὁποιαδήποτε πρωτοβουλία χωρίς τήν ἔγκριση τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Ὁ τελευταῖος, ἀπό τήν πλευρά του, εἶχε εὐθύς ἀμέσως ἐπισημάνει τούς κινδύνους τοῦ ἐγχειρήματος. Ἀνάλογο περιεχόμενο εἶχαν καί οἱ ἀνησυχίες πού εἶχε, σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, διατυπώσει ὁ Κ. Τσάτσος, μέ τήν πεποίθηση ὅτι οἱ πραξικοπηματίες δέν εἶχαν σοβαρή πρόθεση νά «προχωρήσουν πρός τήν ὁμαλότητα» καί τό φόβο μήπως ἡ προσπάθεια τοῦ Ε. Ἀβέρωφ πάρει τή «μορφή μιᾶς ἀντιπολιτεύσεως ὑποτελοῦς στήν Ἐπανάσταση»[137].

Κάτω ἀπό τίς συνθῆκες αὐτές οἱ νεώτερες δηλώσεις καί πρωτοβουλίες τοῦ Ε. Ἀβέρωφ, καί συγκεκριμένα ἡ διατύπωση τῶν ἀπόψεών του σχετικά μέ τήν ἵδρυση «κόμματος ἀντιπολιτεύσεως» στίς 2 Δεκεμβρίου 1968, προκάλεσαν τή βασική διαφωνία τοῦ Κ. Καραμανλῆ[138]. Ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ Ε. Ἀβέρωφ, ὁ ὁποῖος καί δέν ἔπαυσε νά ἐνημερώνει τακτικά τόν Κ. Καραμανλῆ, εὐθυγραμμιζόταν, στήν ἀμέσως ἑπόμενη χρονική περίοδο, μέ τήν κοινή διαπίστωση ὅτι δέν ὑπῆρχε στό ἐπίπεδο τῆς Κυβερνήσεως ὁποιαδήποτε εἰλικρινής διάθεση γιά ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατικῆς ὁμαλότητας — ὅπως θά ἦταν δυνατό νά τήν ἐννοήσουν ὁ Κ. Καραμανλῆς καί ὁ ἴδιος[139].

Ὅταν, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1971, ἐπανερχόταν στήν ἐπιφάνεια τό ἐνδεχόμενο τοῦ «διαλόγου», μετά τήν πρωτοβουλία τοῦ Γ. Παπαδοπούλου νά καλέσει σέ συνομιλίες πρώην βουλευτές καί ἐκπροσώπους τῆς δημόσιας ζωῆς, ὁ Ε. Ἀβέρωφ ἔδινε στή χειρονομία αὐτή τόν ἀκόλουθο ἐπιγραμματικό χαρακτηρισμό:

«Τακτικῶς: Ἐπαφαί ἀποτελοῦν δικαιολογία πρός ξένους. Ἀποτελοῦν δοκιμαστικό τέχνασμα, ἀλλά καί ἀπειλή πρός ἐσωτερική κατανάλωση. Στρατηγικῶς ἀποβλέπει εἰς τρεῖς βαθμίδας ἐπιδιώξεων: α) Προσχωρήσεις εἰς νέον Κόμμα. Ἀναλόγως τῆς ποιότητος αὐτῶν, κάθοδος εἰς ἐκλογάς (καί ὑποθέτω βαθμός εὐπρεπείας αὐτῶν)· β) Ἐνδεχόμεναι ἀποδοχαί ὑπουργοποιήσεων ἤ ἄλλων χρησιμοποιήσεων ἀπό πρώην πολιτευόμενους, καλύτερους τῶν σημερινῶν ὑπουργῶν· γ) Ἄν μή τί ἄλλο, καλόπιασμα καί προετοιμασία διά μίαν εὐπρεπῆ ἀντιπολίτευσιν»[140].

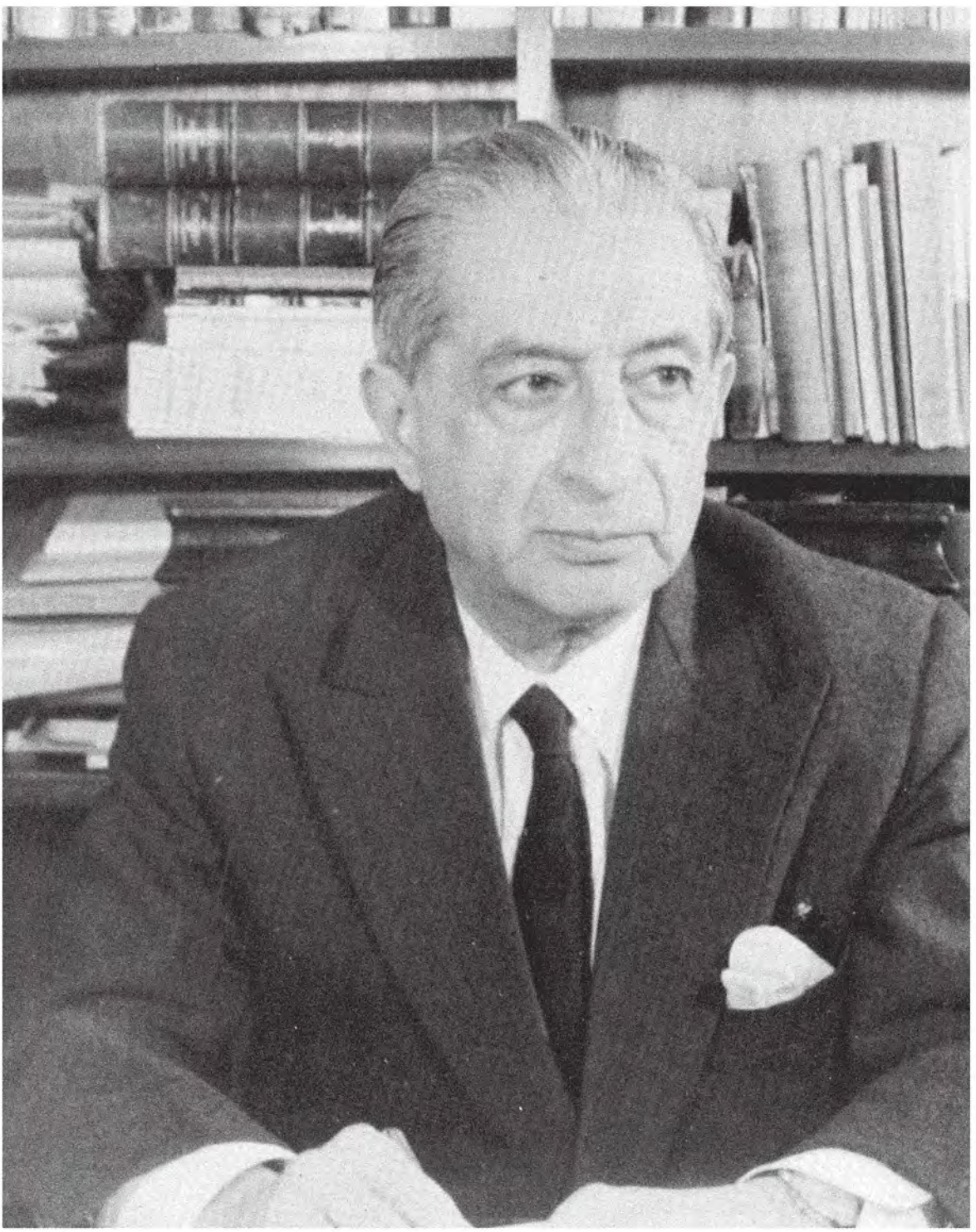
Μέ βάση τίς παραπάνω διαπιστώσεις, ὁ πρώην ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν θά ἀποφύγει κάθε ἐνεργή ἀνάμιξη καί θά τηρήσει ἄκρως ἐπιφυλακτική στάση ἀπέναντι στήν κυβερνητική πρωτοβουλία· ἐνῶ, παράλληλα, ἐξεδήλωνε τή σταθερή πεποίθησή του στήν ἀνάγκη γιά ἐπικοινωνία καί συνεννόηση μέ τόν Κ. Καραμανλῆ προτοῦ ἀναληφθεῖ ὁποιοδήποτε σοβαρό ἐγχείρημα.

Ἀλλά καί ἡ ἐπαφή πού εἶχαν μέ τόν Γ. Παπαδόπουλο, μετά ἀπό πρόσκλησή του, ἐλάχιστα ἀπό τά παλαιά κοινοβουλευτικά στελέχη τῆς ΕΡΕ, δέν ὁδήγησε σέ ἔναρξη σοβαροῦ διαλόγου. Σέ ὅλες σχεδόν καί πάλι τίς περιπτώσεις ἡ συνέχιση τοῦ διαλόγου ἀντιμετωπίστηκε ἀπό τά στελέχη τῆς ΕΡΕ ὡς ἀπρόσφορη γιά νά ὁδηγήσει σέ θετικά ἀποτελέσματα καί συναρτήθηκε — χαρακτηριστική ἡ στάση τοῦ Ἰ. Βαρβιτσιώτη καί τοῦ Ν. Ζαρντινίδη — μέ τή θέση τοῦ Κ. Καραμανλῆ[141].

31 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1971

Ὁ Γ. Γρίβας ἀποβιβάζεται μυστικά στήν Κύπρο μέ στόχο τή συγκρότηση παράνομου μηχανισμοῦ —τῆς ΕΟΚΑ Β΄ — ἱκανοῦ νά ἐπικρατήσει δυναμικά σέ βάρος τοῦ «ἀνεξαρτησιακοῦ» Μακαρίου καί νά προλειάνει τό ἔδαφος γιά τήν ἐπίτευξη τῆς Ἑνώσεως τῆς Μεγαλονήσου μέ τήν Ἑλλάδα. Ἡ ἐπάνοδος τοῦ πρώην ἀρχηγοῦ τῆς ΕΟΚΑ συνέπεσε χρονικά μέ τήν ἐπίσκεψη, στίς 3 Σεπτεμβρίου, τοῦ προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας στήν Ἀθήνα, ὅπου καί σέ σύσκεψη ὑπό τήν προεδρία τοῦ Γ. Παπαδοπούλου θά ἀντιτείνει τήν ἐντελῶς διάφορη ἀντίληψή του γιά τή διαχείριση τοῦ ἐθνικοῦ θέματος: «Εὐκταία ἡ Ἕνωσις, ἀλλά ἀντικειμενικοί λόγοι δέν ἐπιτρέπουν δυστυχῶς τήν πραγμάτωσιν αὐτῆς. Διά τοῦτο συνεφωνήθη καί μετά τῶν προηγουμένων ἑλληνικῶν Κυβερνήσεων καί μεθ' ὑμῶν, ὅτι ἀντικειμενικός μας σκοπός θά εἶναι, ἐπί τοῦ παρόντος, ἓν ἐνιαῖον, ἀνεξάρτητον, ἀδιαίρετον καί κυρίαρχον Κράτος».

Ἡ ριζική αὐτή στρατηγική ἀπόκλιση προοριζόταν νά προσδώσει νέες διαστάσεις στήν προϋπάρχουσα καί βαθμιαία ἐνισχυόμενη ἀντίθεση μεταξύ Ἀθηνῶν καί Λευκωσίας. Περί τά τέλη Μαΐου, ὁ Γ. Παπαδόπουλος εἶχε τονίσει, σέ συνέντευξή του στή «Milliyet»: «Ἕλληνες καί Τοῦρκοι θά πρέπει νά πείσουν τίς δύο κοινότητες τῆς Μεγαλονήσου ὅτι

Κωνσταντῖνος Τσάτσος.

δέν εἶναι διατεθειμένοι νά φιλονικήσουν πρός χάριν των καί ὅτι, κατά συνέπεια, θά ὄφειλαν, καί αὐτές, νά συνέλθουν καί νά προσπαθήσουν νά συμφιλιωθοῦν». Ἡ δήλωση αὐτή θά ἀκολουθηθεῖ ἀπό τήν συνάντηση, λίγες μέρες ἀργότερα, τῶν ὑπουργῶν Ἐξωτερικῶν, Παλαμᾶ καί Ὀλτσάϋ, στό πλαίσιο τῆς Ἐαρινῆς Διασκέψεως τοῦ ΝΑΤΟ στή Λισσαβώνα: τό Κυπριακό θέμα θά ὄφειλε νά ρυθμιστεῖ ἀπευθείας μεταξύ τῶν Κυβερνήσεων τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Τουρκίας. Ἀλλά καί, ἀντίστροφα, σχεδόν θά συμπέσει χρονικά μέ τήν ἐπίσκεψη καί τίς συνομιλίες τοῦ προέδρου Μακαρίου στή Μόσχα, μετά τήν ὁλοκλήρωση τῶν ὁποίων, στίς 9 Ἰουνίου, θά τονίσει — σέ κοινό ἀνακοινωθέν — ὅτι «ἡ Κύπρος, σάν ἰσότιμο μέλος τοῦ ΟΗΕ δικαιοῦται καί πρέπει νά ἀπολαμβάνει ἀπόλυτη κυριαρχία καί πλήρη ἀνεξαρτησία, χωρίς ὁποιαδήποτε ξένη ἐπέμβαση καί ἀνάμιξη ὁποιασδήποτε μορφῆς». Τό πρόβλημα — τονιζόταν ἀκόμη — θά ἔπρεπε νά λυθεῖ ἀπό τόν ἴδιο τόν κυπριακό λαό, σύμφωνα μέ τόν Καταστατικό Χάρτη καί τίς ἀποφάσεις τοῦ ΟΗΕ, ἐνῶ ἐπιπλέον — σύμφωνα μέ τήν πάγια σοβιετική θέση — τά ξένα στρατεύματα θά ὄφειλαν νά ἀποχωρήσουν ἀπό τή Μεγαλόνησο. Τελικά, ἡ διάσταση ἀπόψεων στό ἐπίπεδο τῶν δύο Κυβερνήσεων, Λευκωσίας καί Ἀθηνῶν, δέν ἐντοπιζόταν στή χάραξη ἑνός συγκεκριμένου διαφορετικοῦ προσανατολισμοῦ, ἀλλά περισσότερο στή διεκδίκηση τῆς πρωτοκαθεδρίας στή διαμόρφωση τῶν ἀποφάσεων καί ἀφοροῦσαν τό ἐθνικό θέμα. Σέ ἐπίσημο διάβημά της πρός τήν Κυπριακή, στίς 21 Ἰουλίου, ἡ Κυβέρνηση τῶν Ἀθηνῶν ὑπογράμμιζε: «Κέντρον τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἡ Λευκωσία. Κέντρον τοῦ Ἔθνους εἶναι αἱ Ἀθῆναι. Αἱ Ἀθῆναι προσδιορίζουν τό γενικώτερον συμφέρον τοῦ Ἔθνους, εἰς ὅ ἐντάσσεται καί τό συμφέρον τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ... (καί) συνθέτουν καί ἐν τέλει διαγράφουν τήν ἀκολουθητέαν πορείαν πολιτικῆς καί τακτικῆς». «Δέν ἀποδέχομαι τήν τοιαύτην ἄποψιν», εἶχε σπεύσει νά ἀντιτείνει, ἐγγράφως, ὁ πρόεδρος Μακάριος...

Ἡ ἐσωτερική διένεξη στήν Κύπρο καί ἡ παράλληλη ὄξυνση στίς σχέσεις τῆς Λευκωσίας μέ τήν Ἀθήνα θά κορυφωθεῖ μετά τήν ἐπάνοδο τοῦ στρατηγοῦ Γρίβα στή Μεγαλόνησο, τή βαθμιαία ἔνταση τῆς τρομοκρατικῆς δραστηριότητας τῆς ΕΟΚΑ Β΄ μέ τή στήριξη καί Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς, καί τή συγκρότηση ἀπό τόν Μακάριο νέου ἀστυνομικοῦ σώματος — τοῦ Ἐφεδρικοῦ — τό ὁποῖο καί ἐφοδιάστηκε μέ ὅπλα πού παραγγέλθηκαν καί παραλήφθηκαν μυστικά ἀπό τήν Τσεχοσλοβακία. Τό γεγονός αὐτό προοριζόταν νά ὀξύνει ἀκόμη περισσότερο τήν ἀντίθεση τοῦ Κύπριου προέδρου μέ τήν ἑλληνική Κυβέρνηση, ἡ ὁποία ἀπαίτησε τήν παράδοση τοῦ ὁπλισμοῦ στήν εἰρηνευτική δύναμη τοῦ ΟΗΕ. Ἡ ὀξεία κρίση εἶχε κορυφωθεῖ ὅταν, στίς 14 Φεβρουαρίου 1972, ὁ Π. Κανελλόπουλος θά κάμει τήν χαρακτηριστική δήλωση:

«Ὁ Ἑλληνικός λαός ἐπληροφορήθη πρό ὀλίγων μόλις ἡμερῶν, ὅτι ὑπάρχει βαρεῖα κρίσις εἰς τάς σχέσεις Ἀθηνῶν καί Λευκωσίας. Εἶναι ἀδύνατον νά προέκυψεν ἡ κρίσις αἰφνιδίως καί προσφάτως. Ὑπάρχουν πολλά σκοτεινά σημεῖα εἰς τήν ὅλην ὑπόθεσιν. Δέν λειτουργεῖ εἰς τήν Ἑλλάδα Κοινοβούλιον διά νά ζητηθοῦν ἐξηγήσεις, ἀλλά ὀφείλονται ἐξηγήσεις εἰς τόν ἑλληνικόν λαόν. Ἐκφράζω τήν βαθεῖαν ἀνησυχίαν μου διά τά συμβαίνοντα. Τά σκοτεινά σημεῖα τῆς ὅλης ὑποθέσεως εὑρίσκονται ἴσως εἰς τάς Ἀθήνας παρά εἰς τήν Λευκωσίαν».

Ἡ ἐσωτερική κρίση στήν Κύπρο εἶχε, πράγματι, στίς ἀρχές τοῦ 1972, ἀγγίσει τό ἀπόγειό της, σέ συνάρτηση μέ τήν κορύφωση τῶν πιέσεων τῆς Ἀθήνας πρός τήν κατεύθυνση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου, προκειμένου νά ἐκχωρήσει τήν ἐξουσία σέ Κυβέρνηση Ἐθνικῆς Ἑνότητας. Εἰδικότερα, θά ναυαγήσει ἡ ἀπόπειρα γιά τή διευθέτηση τῶν διαφορῶν μεταξύ τοῦ προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας καί τοῦ Γ. Γρίβα, σέ συνάντηση τῶν δύο ἀνδρῶν, στίς 26 Μαρτίου, ἡ ἀποτυχία τῆς ὁποίας θά ἐντείνει τήν τρομοκρατική δράση τῆς ΕΟΚΑ Β΄. Παράλληλα, εἶχε διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη τῶν Μητροπολιτῶν Πάφου, Κιτίου καί Κηρύνειας ὅτι ἡ ἄσκηση τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας ἀπό τόν Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο ἦταν ἀσυμβίβαστη μέ τό θρησκευτικό λειτούργημά του.

Μετά τήν κορύφωση ἐντούτοις τῆς ἐντάσεως, οἱ σχέσεις μεταξύ Ἀθήνας καί Λευκωσίας θά περάσουν βαθμιαῖα σέ στάδιο ὑφέσεως γιά νά ἐκδηλωθεῖ τελικά, στίς 24 Αὐγούστου 1973, ἡ δημόσια ἀποδοκιμασία τῶν ἐνεργειῶν «τῆς παρανόμου ὀργανώσεως τοῦ Στρατηγοῦ Γρίβα» ἀπό τόν Γ. Παπαδόπουλο, ὡς «ὑπονομευτικῆς» τῆς πολιτικῆς τοῦ «Ἐθνικοῦ Κέντρου»[142].

30 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1971

Ὁ Κ. Καραμανλῆς δέχεται τήν ἐπίσκεψη καί ἔχει μακρά συνομιλία μέ τόν Ἀμερικανό πρέσβη στήν Ἀθήνα, Χένρυ Τάσκα· ἡ συνάντηση τῶν δύο ἀνδρῶν ἐπαναλήφθηκε — σύμφωνα μέ δημοσιογραφικές πληροφορίες — μετά ἀπό δύο ἡμέρες.

Ὁ ξένος διπλωμάτης εἶχε ἐπιζητήσει τή συνάντηση ἤδη ἀπό τά τέλη Ἰουλίου, ἀλλά δέν ἔγινε τότε δυνατή ἐξαιτίας τῆς ἀπουσίας — ὅπως ἔγινε γνωστό — τοῦ Ἕλληνα πολιτικοῦ σέ διακοπές. Συγκεκριμένα, ἐκπρόσωπος τῆς ἀμερικανικῆς πρεσβείας στήν Ἀθήνα εἶχε τότε δηλώσει ὅτι γνωστοποιήθηκε στόν Κ. Καραμανλῆ τό γεγονός ὅτι «ὁ κ. Τάσκα θά ἦτο εὐτυχής νά συναντηθῆ μετ' αὐτοῦ εἰς χρόνον ὁ ὁποῖος θά ἦτο πρόσφορος δι' ἀμφοτέρους»· καί εἶχε προσθέσει: «Καί τοῦτο εἰς τά πλαίσια τῆς συνεχιζό-

μενης προσπαθείας τοῦ κ. Τάσκα ὅπως εὑρίσκεται εἰς ἐπαφήν καί ἀνταλλάσση ἀπόψεις μετά τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς Ἑλλάδος, γενικῶς». Διευκρίνιζε ἀκόμη ὅτι δέν εἶχε καθοριστεῖ ὁ χρόνος τῆς συναντήσεως ἐξαιτίας τῆς ἀπουσίας τοῦ Κ. Καραμανλῆ σέ διακοπές καί ὅτι αὐτή θά πραγματοποιηθεῖ μόλις βρεθεῖ μία ἀμοιβαία ἀποδεκτή ἡμερομηνία[143].

Ἡ ἀπουσία ἤ ἡ ἀπροθυμία τοῦ Κ. Καραμανλῆ νά ἐπιστρέψει στό Παρίσι, εἰδικά γιά νά συναντηθεῖ μέ τόν Χ. Τάσκα, εἶχε κατά μία ἄποψη, συνδεθεῖ καί μέ τήν ἐπικείμενη κατάθεση τοῦ Ἀμερικανοῦ διπλωμάτη στήν Ἐπιτροπή τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς Βουλῆς τῶν Ἀντιπροσώπων. «Ἐπειδή φρονοῦμεν — ἐπισημαινόταν σέ κύριο ἄρθρο τῆς «Βραδυνῆς» —ὅτι ἡ ἀμερικανική ἐξωτερική πολιτική διέρχεται, ἐπί τοῦ ἑλληνικοῦ θέματος, μίαν δοκιμασίαν, ἐκ τῆς κλιμακώσεως τῶν ἐνστάσεων βουλευτῶν καί γερουσιαστῶν, Δημοκρατικῶν καί Ρεπουμπλικάνων, ἐπειδή νομίζομεν, ὅτι καί ἡ Κυβέρνησις Νίξον ἤρχισε νά βλέπη καθαρώτερα τά ἐν Ἑλλάδι πρόσωπα καί πράγματα, χωρίς ὅμως νά παύση νά ἀναζητῆ νέα προσχήματα διά νά δικαιολογῆ τήν ἐμμονή της εἰς ψευδαισθήσεις, καί ἐπειδή βεβαίως ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν εἶναι διατεθειμένος νά πριμοδοτήση αὐτά τά προσχήματα, διά τοῦ ὀνόματός του, δέν ἀποροῦμεν διατί δέν ἔσπευσε νά ἐπιστρέψη ἐν τάχει εἰς τό Παρίσι»[144]. Τήν ἄποψη τείνει νά ἐπιβεβαιώσει καί ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς, παρατηρώντας σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Παπακωνσταντίνου:

«Ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος πού μοῦ ἐδημιούργησε ὁ Τάσκα, δέν μποροῦσε νά εἶναι διαφορετική, τόσον γιά λόγους οὐσίας ὅσον καί γιά λόγους ἀξιοπρεπείας, προσωπικῆς καί ἐθνικῆς. Τοῦτο ἄλλως τε ἐπεβάλλετο καί ἀπό τόν θεαματικόν τρόπον μέ τόν ὁποῖον ἐγένετο ἀπό μέρους των ὁ χειρισμός τῆς ὅλης ὑποθέσεως»[145].

Σχετικά μέ τό περιεχόμενο τῆς συνομιλίας τῶν δύο ἀνδρῶν δέν ἔγινε γνωστό ὁτιδήποτε συγκεκριμένο. Ἐκπρόσωπος τῆς ἀμερικανικῆς πρεσβείας στήν Ἀθήνα, ἀφοῦ ἐπιβεβαίωσε τή συνάντηση, ὑπογράμμισε ὅτι «οὐδέν δύναται νά ἀνακοινωθῆ ἐπί τοῦ περιεχομένου τῆς συνομιλίας μεταξύ τῶν κ.κ. Καραμανλῆ καί Τάσκα». Ὁ ἴδιος ὁ Ἀμερικανός διπλωμάτης — ὅπως ἔγινε μεταγενέστερα γνωστό — ἄφηνε νά ἐννοηθεῖ ὅτι μετά τήν ἀνάλυση τῶν θεμάτων ἀπό τόν Κ. Καραμανλῆ ἄρχιζε νά βλέπει μέ ἄλλο φῶς τό πρόβλημα. Τό γεγονός αὐτό θά ἐπιβεβαιωθεῖ καί ἀπό τό περιεχόμενο τῆς καταθέσεως τοῦ Χένρυ Τάσκα ἐνώπιον τῆς ὑποεπιτροπῆς Ἐνόπλων Δυνάμεων τοῦ Κογκρέσσου, ἡ ὁποία θά ἐπισκεφθεῖ τήν Ἀθήνα στίς 12 Ἰανουαρίου 1972 (τά πρακτικά θά ἀναδημοσιευτοῦν στόν τύπο στίς 19 Σεπτεμβρίου 1972):

«Ἡ Ἑλλάδα εἶναι μία χώρα, ἡ ὁποία εἶχε πολλήν πολιτικήν ἀστάθειαν. Εἶχε δημοκρατίαν ἐπί σειράν ἐτῶν καί ἀπό πολλῶν ἀπόψεων ἐλειτούργει κακῶς· ἐλειτούργει ὅμως καί ἀρκετά καλῶς ὥστε οἱ Ἕλληνες νά διεξαγάγουν ἐπιτυχῶς ἕναν ἐμφύλιον πόλεμον κατά τῶν κομμουνιστῶν. Ἀλλά ἡ δημοκρατία κατέρρεε τό 1967 καί, ὅπως ὑπέδειξεν τόσον εὐγλώττως ὁ Καραμανλῆς εἰς μίαν συνέντευξιν πρός τήν "Μόντ" — τόν Δεκέμβριον τοῦ 1967, ἦτο ἀναγκαία μία βασική μεταρρύθμισις. Γεγονός εἶναι ὅτι (ὁ Καραμανλῆς) εἶχε ἀντιληφθῆ αὐτήν τήν ἀνάγκην ἤδη ἀπό τό 1963 καί αὐτός εἶναι ἕνας ἀπό τούς λόγους διά τούς ὁποίους ἐγκατέλειψε τήν Ἑλλάδα καί ἐπῆγε εἰς τό Παρίσι.

Ὁ βασιλεύς ἠρνήθη νά συνεργασθῆ μαζί του ὡς πρός τήν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος, τήν ὁποίαν ὁ Καραμανλῆς ἐθεώρει ἀπολύτως ἀναγκαίαν. Τό Σύνταγμα δέν ἦτο εἰς θέσιν νά ἀνταποκριθῆ εἰς τάς ἀνάγκας τῆς χώρας ὥστε ὑπῆρχε τό 1967 ἕνα πρόβλημα βελτιώσεως τοῦ Συντάγματος καί θέσεως ἐν λειτουργίᾳ ἑνός μετριοπαθοῦς συστήματος τό ὁποῖον νά ἦτο δημοκρατικόν ὅσον καί ἀντιπροσωπευτικόν.

Νομίζω ὅτι κατά ἕναν τρόπον, εἶναι ἀτυχές ὅτι ὁ Καραμανλῆς δέν εἶχε τήν δυνατότητα νά θέση εἰς ἐφαρμογήν τάς ἰδέας του ἤ νά τάς ἴδη υἱοθετημένας τό 1963. Ἀλλά ἐκεῖνο τό ὁποῖον συνέβη τό 1967 ἦτο ἀποτέλεσμα μιᾶς περιόδου σχεδόν ἀναρχίας. Ὁ Καραμανλῆς τήν ἔχει περιγράψει ὡς περίοδον ἠθικῆς διαλύσεως καί ἀναρχίας καί κατ' αὐτόν τόν τρόπον ἐξηγῶμεν τί συνέβη τό 1967.

Θά ἤθελα νά εἴπω ὅτι ἔχω μεγάλην ἐκτίμησιν διά τόν Καραμανλῆν. Νομίζω ὅτι εἶναι ἕνας παρά πολύ ἱκανός ἄνθρωπος καί ὑπηρέτησε πολύ καλῶς τήν χώραν του.

Ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἐγκατέλειψε τήν χώραν τό 1963. Ἐλπίζω εἰς κάποιαν φάσιν νά παίξη καί πάλιν ρόλον. Ἔχω συνομιλήσει μέ τήν ἀντιπολίτευσιν ἀφ' ὅτου ἦλθα ἐδῶ, ἔχω ἰδῆ τόν Καραμανλῆ».

Ἀνεξάρτητα ὅμως καί ἀπό τό οὐσιαστικό της περιεχόμενο, ἡ συνάντηση ἔμελλε νά προσλάβει ἰδιαίτερη σημασία καί βαρύτητα σέ συνάρτηση τόσο μέ τή δημοσιότητα πού δόθηκε, ἀπό τήν ἀμερικανική πλευρά, ὅσο καί μέ τίς αὐξημένες προσδοκίες τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀλλά καί τή μόνιμη φοβία τοῦ καθεστῶτος τῶν Ἀθηνῶν ἀπέναντι στόν Κ. Καραμανλῆ. Ἡ κοινή γνώμη προσέβλεπε στήν πιθανότητα μεταστροφῆς τῆς ἀμερικανικῆς πολιτικῆς, ἐνῶ ἡ Κυβέρνηση δέν κατόρθωνε νά κρύψει τή δυσφορία καί τήν ἀνησυχία της. Συγκεκριμένα, ἡ τελευταία διοχέτευε στόν τύπο τό ἀκόλουθο σχόλιο «ὡρισμένων διπλωματικῶν παρατηρητῶν τῶν Ἀθηνῶν» καί «πολιτικῶν κύκλων»:

«Ὡρισμένοι διπλωματικοί παρατηρηταί τῶν Ἀθηνῶν σχολιάζοντες τά λεχθέντα ὑπό τοῦ ὑφυπουργοῦ παρά τῷ Πρωθυπουργῷ κ. Β. Σταματοπούλου κατά τάς χθεσινάς δηλώσεις του σχετικῶς μέ τάς δραστηριότητας παλαιῶν πολιτικῶν, ἐντός καί ἐκτός τῆς Ἑλλάδος, ἐπεσήμαιναν τήν φράσιν ἡ ὁποία προφανῶς ἀνεφέρετο εἰς ἐπαφάς καί συνομιλίας ξένων ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῶν μέ πρώην πολιτικούς, ὅπως μέ τούς κ. κ. Κ. Καραμανλῆν, Π. Κανελλόπουλον, Γ. Μαῦρον καί ἄλλους. Οἱ αὐτοί κύκλοι παρετήρουν

ἐν προκειμένῳ ὅτι αἱ δηλώσεις τοῦ κ. Σταματοπούλου ἀναφέρονται σαφῶς εἰς τάς ἐπαφάς τοῦ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτοῦ τῶν ΗΠΑ κ. Τάσκα μετά τοῦ εἰς Παρισίους διαμένοντος κ. Κ. Καραμανλῆ καί μετ' ἄλλων πολιτικῶν παραγόντων τῶν Ἀθηνῶν, οἱ ὁποῖοι, ὡς μή ἀναγνωρίζοντες τό Σύνταγμα τοῦ 1968 εὑρίσκοντο ἐκτός τοῦ νομίμου πολιτεύματος τῆς χώρας. Συνεπῶς, αἱ πραγματοποιούμεναι ἐπαφαί δέν ἔχουν οὐδεμίαν πολιτικήν σημασίαν καί ἐπομένως δέν κρίνονται ὡς πολιτικαί πράξεις, ἀλλ' ὡς ἁπλαί κοινωνικαί καί ἐθιμοτυπικαί ἐκδηλώσεις φιλοφροσύνης. Ἄλλωστε, παρετήρουν οἱ ἴδιοι διπλωματικοί κύκλοι, οὐδαμοῦ πραγματοποιοῦνται διεθνεῖς ἐπαφαί ἁρμοδίων διπλωματικῶν ἐκπροσώπων μέ παράγοντας, οἱ ὁποῖοι δέν ἔχουν ἀναγνωρίσει ὅλας τάς διαδικασίας τοῦ πολιτεύματος τῆς χώρας, εἰς τήν ὁποίαν οἱ ἐν λόγω ἐκπρόσωποι ἔχουν διαπιστευθῆ...»[146].

Οἱ ἀντιδράσεις τοῦ καθεστῶτος ἀπέναντι στόν Κ. Καραμανλῆ θά ἀποδοθοῦν ἐπιγραμματικά καί παραστατικά σέ σχόλιο τῆς ἔγκυρης γαλλικῆς ἐπιθεωρήσεως «Le Point», εὐθύς μετά τή δημοσίευση τοῦ περιεχομένου τῆς καταθέσεως Τάσκα στήν ὑποεπιτροπή τοῦ Κογκρέσσου:

«... Οἱ συνταγματάρχες φοβοῦνται, πάνω ἀπ' ὅλα, τή σιωπή. Καί ἡ σιωπή τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ τούς ἀπελπίζει. Ζώντας ἐξόριστος στό Παρίσι, ἀπό τό 1963, ὁ πρώην πρωθυπουργός ἐπιβάλλεται ἀκόμη στούς συμπατριῶτες του. Γιατί δέν τούς μοιάζει. Δέχεται λίγο καί μιλάει σπάνια. Εἶναι λοιπόν δύσκολο νά καταλάβει κανείς τί σκέπτεται αὐτός ὁ ἄνθρωπος, γιά τόν ὁποῖο ὁ Ντέ Γκώλ εἶπε: Ξέρει νά κυβερνᾶ αὐτόν τόν λαό, τοῦ ὁποίου ἡ πολιτική ζωή εἶναι τόσο δαντελωτή ὅσο οἱ ἀκρογιαλιές (τῆς χώρας του) καί τόσο περίπλοκη ὅσο τό ἔδαφός της»[147].

Πράγματι, ἡ ἐνατένιση τῆς κοινῆς γνώμης πρός τήν κατεύθυνση τῆς Οὐάσιγκτων, λιγότερο ἀπαισιόδοξη ἀπό τό προηγούμενο ἔτος, εἶχε συνδυαστεῖ μέ ἐπιμέρους ἐκδηλώσεις πού θεωρήθηκαν ἐνδεικτικές ἑνός πνεύματος μερικῆς μεταστροφῆς τῶν ἀμερικανικῶν διαθέσεων ἀπέναντι στό δικτατορικό καθεστώς. Τά μέτρα φιλελευθεροποιήσεως πού εἶχαν ἐξαγγελθεῖ μετά ἀπό τέσσαρα σχεδόν ἔτη ἀναμονῆς — σταδιακή ἐφαρμογή Συντάγματος, Συμβουλευτική Συνέλευση, κ.λ.π. — κρίνονταν ἤδη ἀνεπαρκῆ. Χαρακτηριστικά, οἱ «N. Y. Times», γιά πρώτη φορά, στρέφονταν, χωρίς περιστροφές, κατά τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως:

«Οἱ στρατιωτικοί ἡγέτες τῆς Ἑλλάδος συνεχίζουν νά προσφέρουν ἀπατηλές ἐνδείξεις, προορισμένες νά πείσουν τή διεθνῆ κοινή γνώμη ὅτι σκοπεύουν, τελικά νά ἀποκαταστήσουν τή συνταγματική δημοκρατία — ἄν καί οἱ μόνοι πού φαίνονται νά ἐντυπωσιάζονται εἶναι ἡ Κυβέρνηση Νίξον καί οἱ ἐπαγγελματίες ἀπολογητές τοῦ καθεστῶτος τῶν Ἀθηνῶν. Δέν ὑπάρχουν πειστικές ἀποδείξεις πού νά ἐπιβεβαιώνουν τήν ἄποψη πού διατύπωσε ἡ Κυβέρνηση Νίξον, τόν Σεπτέμβριο, ὅταν ἐπανέλαβε τή χορήγηση βαρέων ὅπλων στήν Ἑλλάδα, ὅτι "ἔχει διαμορφωθεῖ τάση ἐπιστροφῆς στή συνταγματική τάξη"»[148].

Τήν ἐντύπωση γιά τήν ἐκδήλωση κάποιας κινητικότητας ἀπό τήν ἀμερικανική πλευρά ἐνίσχυε, ἀπό τούς πρώτους μῆνες τοῦ 1971, ἡ ἐπίσκεψη στήν Ἀθήνα ἀπεσταλμένων τῆς ἐπιτροπῆς ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς Γερουσίας καί, κυρίως, ἡ δήλωση τοῦ Ἀμερικανοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν ὅτι ἡ Κυβέρνησή του εἶναι «κάπως ἀπογοητευμένη διότι δέν ἔχει προχωρήσει (ἡ Ἑλλάς) περισσότερον ταχέως πρός ἀντιπροσωπευτικήν Κυβέρνησιν»[149]. Παρά τήν προσπάθεια τοῦ προέδρου Νίξον νά διασκεδάσει ἐκ τῶν ὑστέρων τίς ἐντυπώσεις ἀπό τή δήλωση μέ τήν ἀναφορά — σέ ἐπιστολή του πρός τόν Γ. Παπαδόπουλο — στήν οἰκονομική πρόοδο τῆς Ἑλλάδος «κατά τά τελευταῖα ὀλίγα ἔτη»[150], ἡ ἐπαναβεβαίωση —ἀπό τήν πλευρά τοῦ Σταίητ Ντηπάρτμεντ — τῆς ἰσχύος τῶν παρατηρήσεων τοῦ Ἀμερικανοῦ ὑπουργοῦ, ἡ μᾶλλον φανερή — στίς ἰδιαίτερες συνομιλίες του μέ ἡγετικούς ἐκπροσώπους τοῦ πολιτικοῦ κόσμου —δυσφορία τοῦ πρεσβευτῆ Χ. Τάσκα γιά τήν παράταση τῆς καταστάσεως, ἡ ἐπίσκεψη στήν Ἀθήνα καί, ἀργότερα, ἡ δημοσίευση τῆς ἐκθέσεως τοῦ διευθυντῆ τοῦ Ἐπιτελείου Ἐρευνῶν τῆς ὑποεπιτροπῆς γιά τήν Εὐρώπη, Κλίφφορντ Χάκετ[151], καί ἡ ψήφιση τῆς ἀναστολῆς τῆς παροχῆς ἐξωτερικῆς βοήθειας πρός τήν Ἑλλάδα ἀπό τή Βουλή τῶν Ἀντιπροσώπων, στίς 3 Αὐγούστου, συνέθεταν κλίμα σχετικῆς συγχύσεως γύρω ἀπό τίς τάσεις τῆς ἀμερικανικῆς πολιτικῆς[152].

Στό πλαίσιο τῶν σχετικῶν συζητήσεων ὀφείλει νά μνημονευθεῖ καί ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Τάσκα στόν βασιλέα Κωνσταντῖνο. Μέ ἀφορμή τό γεγονός τοῦτο, ὁ Κ. Καραμανλῆς παρατηρεῖ σέ συνοπτικό σημείωμα:

«Τήν 7η Ἰουλίου 1971, ὁ βασιλεύς μ' ἐκάλεσεν ἀπό τηλεφώνου καί μοῦ εἶπε ὅτι ὁ Τάσκα τόν εἰδοποίησε ὅτι ἐπροτίθετο νά τόν ἐπισκεφθῆ τήν ἐπομένη εἰς Ρώμην. Τήν ἐπομένην μοῦ ἐτηλεφώνησε καί πάλιν γιά νά μοῦ πῆ ὅτι ὁ κ. Τάσκα ἦτο ἀπολογητικός καί τόν ἐβεβαίωνε ὅτι ἡ ἀμερικανική Κυβέρνησις ἀσκεῖ πίεσιν ἐπί τῆς ἑλληνικῆς ὅπως ἄρη τόν στρατιωτικόν νόμον καί προβῆ εἰς τήν ὁλοκληρωτικήν ἐφαρμογήν τοῦ Συντάγματος. Πιστεύει δέ ὅτι ἠμπορεῖ μεταξύ Κυβερνήσεως καί πολιτικοῦ κόσμου νά ἐπέλθη συνεννόησις ἐπ' αὐτῶν καί ὅτι διά τόν λόγον αὐτόν ἐπικοινωνεῖ καί ὁ ἴδιος μέ πολιτικά πρόσωπα τόν τελευταῖον καιρόν. Πιστεύει ὅτι ὁ Παπαδόπουλος εἶναι εἰλικρινής εἰς τήν ἐπιδίωξιν αὐτήν ὅτι ἀντιμετωπίζει ἐσωτερικάς δυσκολίας. Πιστεύει ἐπίσης ὅτι οἱ προσεχεῖς 6 μῆνες θά εἶναι ἀποφασιστικοί διά τήν περαιτέρω ἐξέλιξιν. Μέ τήν εὐκαιρίαν ἐξέφρασε τόν φόβον ὅτι οἱ Τοῦρκοι θά πιέσουν προσεχῶς πρός λύσιν τοῦ Κυπριακοῦ καί ὅτι εἶναι πιθανόν νά προη-

Ὁ Γ. Παπαδόπουλος, σέ μία ἀπό τίς ὁμιλίες του.

γηθῆ κρίσις. Τέλος, ὁ βασιλεύς μοῦ εἶπεν ὅτι τοῦ συνέστησε νά μ' ἐπισκεφθῆ στό Παρίσι γιά νά ἔχη τάς ἀπόψεις μου ἐπί τοῦ πολιτικοῦ θέματος»[153].

22 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1972

Μέ ἀφετηρία τή σημαντική ἀπόφαση γιά τή διεύρυνση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας πρός τήν κατεύθυνση τεσσάρων νέων Κρατῶν μελῶν — τῆς Βρετανίας, τῆς Δανίας, τῆς Ἰρλανδίας καί τῆς Νορβηγίας, ὁ Ἰωάννης Πεσμαζόγλου ἐπισημαίνει τίς ἀρνητικές συνέπειες πού συνεπάγεται γιά τήν Ἑλλάδα ἡ οὐσιαστική ἀποχή της ἀπό τή διαδικασία γιά τήν εὐρωπαϊκή ὁλοκλήρωση.

Ἡ σχετική δήλωσή του δέν δημοσιεύτηκε στόν ἡμερήσιο τύπο, ἀλλά κυκλοφόρησε πολυγραφημένη:

«Ἡ σημερινή ὑπογραφή τῶν συνθηκῶν γιά τήν ἔνταξη τῆς Ἀγγλίας, τῆς Δανίας, τῆς Ἰρλανδίας καί τῆς Νορβηγίας στήν Εὐρωπαϊκή Κοινότητα εἶναι γεγονός παγκόσμιας σημασίας. Σημαίνει τήν ἐνίσχυση τῆς διαδικασίας γιά τήν εὐρωπαϊκή ἕνωση καί τή διαμόρφωση ἑνός πανίσχυρου ὀργανισμοῦ μέ ἐκτεταμένες ἐξουσίες καί αὐξανόμενο βάρος στίς εὐρωπαϊκές καί διεθνεῖς ὑποθέσεις.

Εἶναι αὐτονόητο τό ἐθνικό μας συμφέρον γιά τή διαρκῶς ἐνεργότερη συμμετοχή τῆς Ἑλλάδος στίς ἐξελίξεις αὐτές. Ἀπό τό 1967 ὅμως μεγάλα τμήματα τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως τῆς Ἑλλάδος μέ τήν Εὐρωπαϊκή Κοινότητα ἔχουν παύσει νά ἐφαρμόζονται, μέ συνέπεια σοβαρή ἐθνική ζημία. Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι "ἡ Συμφωνία καταξιοῦται", γιατί δῆθεν κύριο περιεχόμενό της εἶναι ἡ τελωνειακή ἕνωση, εἶναι ἀνακριβής καί ἐπιζήμιος. Πρωταρχικός σκοπός τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως ἦταν ἡ ὀργανωμένη καί διαρκῶς στενώτερη σύμπραξη τῆς Ἑλλάδος μέ τήν Κοινότητα σέ πολιτικό ἐπίπεδο. Ἡ περιφρούρηση τοῦ γενικότερου αὐτοῦ πολιτικοῦ χαρακτήρα τῆς Συμφωνίας εἶναι ἐθνικῆς σημασίας γιά τήν Ἑλλάδα, γιατί σ' αὐτόν στηρίζεται ἡ εἰδική προστασία τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων. Τά τελευταῖα χρόνια, ἐντούτοις, ἡ ἑλληνική πλευρά ἀρνεῖται αὐτόν τόν χαρακτήρα γιά νά μπορεῖ ν' ἀποκρούσει τήν ἄποψη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος ὅτι δέν εἶναι δυνατή ἡ βαθύτερη συνεργασία ὅσο δέν λειτουργοῦν στήν Ἑλλάδα οἱ δημοκρατικές διαδικασίες.

Συνέπεια τῆς καταστάσεως αὐτῆς εἶναι, τήν ὥρα πού διευρύνεται ἡ Κοινότης, νά βρίσκεται ἡ Ἑλλάς ἀπωθημένη ἀπό τή θέση πού τῆς ἀνήκει καί μέ ἀντίστοιχα ἐξασθενισμένη τή διαπραγματευτική της θέση. Τό ἄρθρο 64 τῆς Συμφωνίας Συνδέσεως, πού διαμορφώθηκε ὕστερ' ἀπό ἐπίμονη ἑλληνική διεκδίκηση, παρέχει τό δικαίωμα στήν Ἑλλάδα νά ἀκούεται ἐγκαίρως ἡ φωνή της καί νά προστατεύονται τά δικαιώματά της μέ τή σύναψη "Προσθέτου Πρωτοκόλλου" κατά τήν εἰσδοχή νέων μελῶν στήν Κοινότητα. Ἡ διάταξη καθιερώνει οὐσιαστική διαπραγμάτευση μέ πολιτικό περιεχόμενο γιά τήν προβολή εὐλόγων ἑλληνικῶν αἰτημάτων, πού θά ἐπέτρεπαν τήν ἐξισορρόπηση τῶν θετικῶν καί ἀρνητικῶν ἐπιδράσεων ἀπό τή διεύρυνση τῆς Κοινότητος. Τέτοιες συνεννοήσεις εἶχαν ἐγκαίρως ἀρχίσει κατά τήν πρώτη διαπραγμάτευση τῆς Ἀγγλίας μέ τήν Κοινότητα. Ἡ διαδικασία αὐτή δέν εἶχε βέβαια ὁριστεῖ γιά ν' ἀποτελέσει ἁπλή ὑπηρεσιακή διεκπεραίωση, ὅπως ἔγινε τίς τελευταῖες ἑβδομάδες.

Ἡ μεταχείριση αὐτή προστίθεται στίς ζημίες πού ἔχει ἤδη ὑποστεῖ ἡ χώρα, ἰδιαίτερα μέ τή στέρηση κεφαλαίων περίπου 200 ἑκατ. δολλ. σέ διάστημα τεσσάρων ἢ πέντε ἐτῶν, καί μέ τήν ἀναστολή τῆς "ἀγροτικῆς ἐναρμονίσεως" πού, ὅπως προέβλεπε λεπτομερῶς ἡ Συμφωνία, θά ἐξασφάλιζε τή μόνιμη κατοχύρωση τῆς ἴσης μεταχειρίσεως καί τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς.

Ἡ ἀποσιώπηση τῆς ἀλήθειας εἶναι βαριά παράλειψη, ἰδίως σέ θέματα πού ἐνδιαφέρουν ζωηρότατα τό λαό καί συνδέονται μέ τό μέλλον τοῦ τόπου. Ἡ ἀποκατάσταση τῆς Δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα εἶναι ζωτικῆς σημασίας γιά τή ζωή, τήν πρόοδο καί τήν ἀξιοπρέπεια τῶν Ἑλλήνων. Εἶναι καί οὐσιώδης προϋπόθεση γιά τή δραστηριοποίηση τῆς Συνδέσεως καί τήν ἄμεση ὁριστική προσχώρηση τῆς Ἑλλάδος στήν Εὐρωπαϊκή Κοινότητα, πού τώρα διευρύνεται μέ τήν εἴσοδο τῆς Ἀγγλίας, τῆς Δανίας, τῆς Ἰρλανδίας καί τῆς Νορβηγίας. Τό θέμα αὐτό εἶναι ζωηροῦ ἐνδιαφέροντος γιά τίς δημοκρατικές χῶρες τῆς Εὐρώπης καί ἔχει γιά τήν Ἑλλάδα ἐπείγουσα ἐθνική σημασία»[154].

21 ΜΑΡΤΙΟΥ 1972

Ὁ πρωθυπουργός, Γ. Παπαδόπουλος, διορίζεται καί ἀντιβασιλεύς στή θέση τοῦ στρατηγοῦ Γ. Ζωιτάκη, ὁ ὁποῖος ἀπαλλάσσεται τῶν καθηκόντων του μέ πράξη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου.

Μέ τόν τρόπο αὐτό, κατά παράβαση καί τοῦ Συντάγματος τοῦ 1968, τό πολίτευμα μεταβάλλεται — σύμφωνα μέ τό χαρακτηρισμό τοῦ Φ. Βεγλερῆ — σέ μονοκρατορία ἑνός ἀπό τά μέλη τῆς Χούντας καί ἐξαφανίζεται ἀκόμη καί τό τελευταῖο ἴχνος παρουσίας τοῦ βασιλέως στά πλαίσια τῆς λειτουργίας τοῦ Κράτους[155].

21 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1972

Ὁμάδα πρώην ὑπουργῶν-μελῶν κοινοβουλευτικῶν Κυβερνήσεων καταγγέλλουν τήν παράταση τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος γιά πέμπτο συνεχές ἔτος καί ὑπογραμμίζουν ὅτι «ὁ ἑλληνικός λαός ἐν τῷ συνόλῳ του ἔχει πλήρη συνείδησιν τῶν συμφορῶν πού τόν ἐπαπειλοῦν μέ τήν διατήρησιν περαιτέρω ἑνός ἀντιλαϊκοῦ, ἀνελευθέρου καί ἀσυναρτήτου καθεστῶτος»· καί καταλήγουν:

«Μέ τήν ἐπάνοδον τοῦ βασιλέως καί τόν παρ' αὐτοῦ σχηματισμόν Οἰκουμενικῆς Κυβερνήσεως ὑπό τόν κ. Καραμανλῆν οὐδείς δικαιοῦται σοβαρῶς ν' ἀμφισβητῆ ὅτι δέν ἐξασφαλίζεται πλήρως ἡ ὁμαλή καί ἀδιατάρακτος μετάβασις εἰς τόν κοινοβουλευτισμόν. Καί εἶναι βέβαιον ἐν συνεχείᾳ ὅτι ὁ ἑλληνικός λαός μέ συντριπτικήν πλειοψηφίαν θά ἀναδείξη Κυβέρνησιν ἱκανή — μακράν παντός πνεύματος μισαλλοδοξίας — νά ἀποκαταστήση τήν ἐθνικήν ἑνότητα καί νά ἐπαναφέρη τήν ὁμαλότητα καί τήν γαλήνην εἰς τήν Χώραν ἀντιμετωπίζουσα μέ πλῆρες

αἴσθημα εὐθύνης τά ὀξύτατα ἐσωτερικά προβλήματα.

Καί ἀκόμη νά ἐξασφαλίση εἰς τήν Ἑλλάδα καί πάλιν ἀξιοπρεπῆ θέσιν εἰς τόν Ἐλεύθερον Κόσμον καί τήν Εὐρωπαϊκήν οἰκογένειαν.

Βαρύταται καί ἀνεξιλέωτοι — ἄς τό ἐννοήσουν καλῶς — θά εἶναι αἱ εὐθύναι ὅλων ἐκείνων πού δύνανται ἀλλά ἀρνοῦνται νά βοηθήσουν ὥστε νά εὕρη τήν προσήκουσαν καί ἄμεσον ἱκανοποίησιν ἡ ἀγωνιώδης ἔκκλησις τῶν Ἑλλήνων διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας».

Ὑπογράφουν οἱ Ε. Κοθρῆς, Γ. Μπακατσέλος, Δ. Παπασπύρου, Ζ. Παπαλαζάρου, Θ. Ρέντης.

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1972

Ἐκδίδεται, σέ ἑλληνική μετάφραση, τό βιβλίο τοῦ Μωρίς Ζενεβουά, μέλους τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, μέ τόν τίτλο «Ἡ Ἑλλάς τοῦ Καραμανλῆ ἤ ἡ δημοκρατία δυσχερής;», μέ πρόλογο τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου.

Ἡ ζήτηση τοῦ βιβλίου ἔμελλε, ἀπό τίς πρῶτες μέρες τῆς κυκλοφορίας του, νά ξεπεράσει σέ μεγάλο βαθμό τίς προσδοκίες τῶν ἐκδοτῶν του. Τά πρῶτα 5.000 ἀντίτυπα ἔγιναν ἀνάρπαστα καί τό ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ ἐκδηλωνόταν στίς ἀμέσως ἑπόμενες ἡμέρες τόσο ἔντονο ὥστε νά μήν εἶναι δυνατή ἡ ἀνταπόκριση τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου στίς παραγγελίες.

«Ἡ ζήτηση τοῦ βιβλίου — ὑπογράμμιζε ὁ Β. Βασιλείου — σημαίνει ὅτι τό ὄνομά του (Καραμανλῆ) καταξιώνεται στήν ἱστορική μνήμη τοῦ ἔθνους καί ἀντέχει ἀκόμη στίς σημερινές προσδοκίες του»[156]. Συνοπτικά καί παραστατικά ἔδινε τήν εἰκόνα τῶν ἀντιδράσεων πού προκάλεσε ἡ ἔκδοση, ὁ ἴδιος ὁ Κ. Τσάτσος, σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ.

«Τώρα τί λέγουν οἱ διάφοροι γιά τό περιεχόμενο. Οἱ ὁμιλοῦντες εἶναι καί οἱ γκρινιάζοντες. Ὁ καθένας τό περίμενε ἀλλοιώτικο. Ἄλλοι τό φαντάζονταν σάν ἕνα πολιτικό μανιφέστο. Τά πρῶτα βιογραφικά δέν τούς ἐνδιέφεραν. Ἄλλοι ἐνοχλήθηκαν διότι θίγεται ἡ βασιλική οἰκογένεια. Σοῦ λέν "σωστό ἀλλά ἄκαιρο". Ὁ Βάσος Βασιλείου ἤθελε μιά μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τοῦ ἔργου τῆς ὀκταετίας, πού ἔπρεπε νά ἐμφανισθῆ ὡς ἡ φυσική κατάληξη τῆς προϊστορίας τοῦ Καραμανλῆ. Ὁ Κωνσταντόπουλος, ὁ ὁποῖος φαίνεται πώς θά γράψη περί αὐτοῦ μόλις καταλαγιάσουν οἱ σημερινές θύελλες καί οἱ μεθαυριανοί ἑορτασμοί, αὐτός λέει ὅτι ὁ Ζενεβουά δέν ἐμβαθύνει στά πολιτικά γεγονότα, δέν λέει "γιά μᾶς τίποτα καινούργιο". Μερικοί ἐνοχλήθηκαν γιά τόν τρόπο πού ἐκθέτει ὁ Ζενεβουά — φιλοβενιζελικά τή στάση τοῦ Κωνσταντίνου τό 1917. Ἄλλοι πάλι μοῦ παραπονέθηκαν πώς μείωσε τή συμβολή τοῦ ΕΔΕΣ στή μάχη τοῦ Γοργοποτάμου. Τώρα ἄς πῶ καί μερικές εὐνοϊκές κρίσεις. Μερικοί ἦταν σέ θέση νά ἐκτιμήσουν τό ὕφος, τό στύλ τοῦ Ζενεβουά σέ ὅλο τό βιβλίο. Ἄλλοι λέγουν πώς τούς ξαναθύμισε πράγματα πού ποτέ δέν ἔπρεπε νά εἶχαν λησμονηθῆ. Σέ ὅλους ἔκανε βαθειά ἐντύπωση τό γράμμα σου πού περιέχει ὁ πρόλογός μου. Τό πολύ πλῆθος ἀπήλαυσε τό βιβλίο, ὄχι διότι τόν ἐνδιέφερε τόσο τό περιεχόμενό του, ἀλλά διότι σήμαινε ἕνα μήνυμα προερχόμενο ἀπό Καραμανλῆ.

Σέ μερικούς γκρινιάρηδες ἀπήντησα πώς λησμονοῦν ὅτι τό βιβλίο αὐτό δέν τό ἔγραψε ὁ Καραμανλῆς οὔτε ἐγώ, ἀλλά ἕνας Γάλλος συγγραφεύς γιά τούς Γάλλους πρωτίστως ἀναγνῶστες - ὅτι δέν εἴχαμε καμμιά δυνατότητα νά ἐπηρεάσουμε τή γνώμη του, οὔτε τήν γνωρίζαμε, καί ὅτι ἄν ἀδικεῖ τόν Κωνσταντῖνο ἤ τό ΕΔΕΣ, αὐτά εἶναι ἀνεξέλεγκτες δικές του ἀπόψεις. Ἐμεῖς τοῦ δώσαμε μερικά στοιχεῖα, ὅταν καί ὅπως μᾶς τά ἐζήτησε»[157].

Σέ ἀπάντηση, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπεσήμανε:

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Τώρα πού τελειώσαμε σχεδόν μέ τό βιβλίο αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκη νά σοῦ ἐκφράσω τήν εὐγνωμοσύνη μου γιά τίς σχετικές φροντίδες σου καί προπαντός γιά τόν ἐξαίρετο πρόλογό σου, πού ἔκαμε βαθειά ἐντύπωση σέ ὅλους. Ἕνα τέτοιο κείμενο δέν θά μποροῦσε νά γραφῆ ἄν ἐκεῖνος πού τό γραψε δέν ἐνεπνέετο ἀπό εἰλικρινῆ ἀγάπη γιά τό ἀντικείμενό του. Καταλαβαίνεις πόσο μέ ἀνακουφίζει ἡ σκέψη αὐτή, ὅταν ξέρης τή μοναξιά πού μέ καταθλίβει.

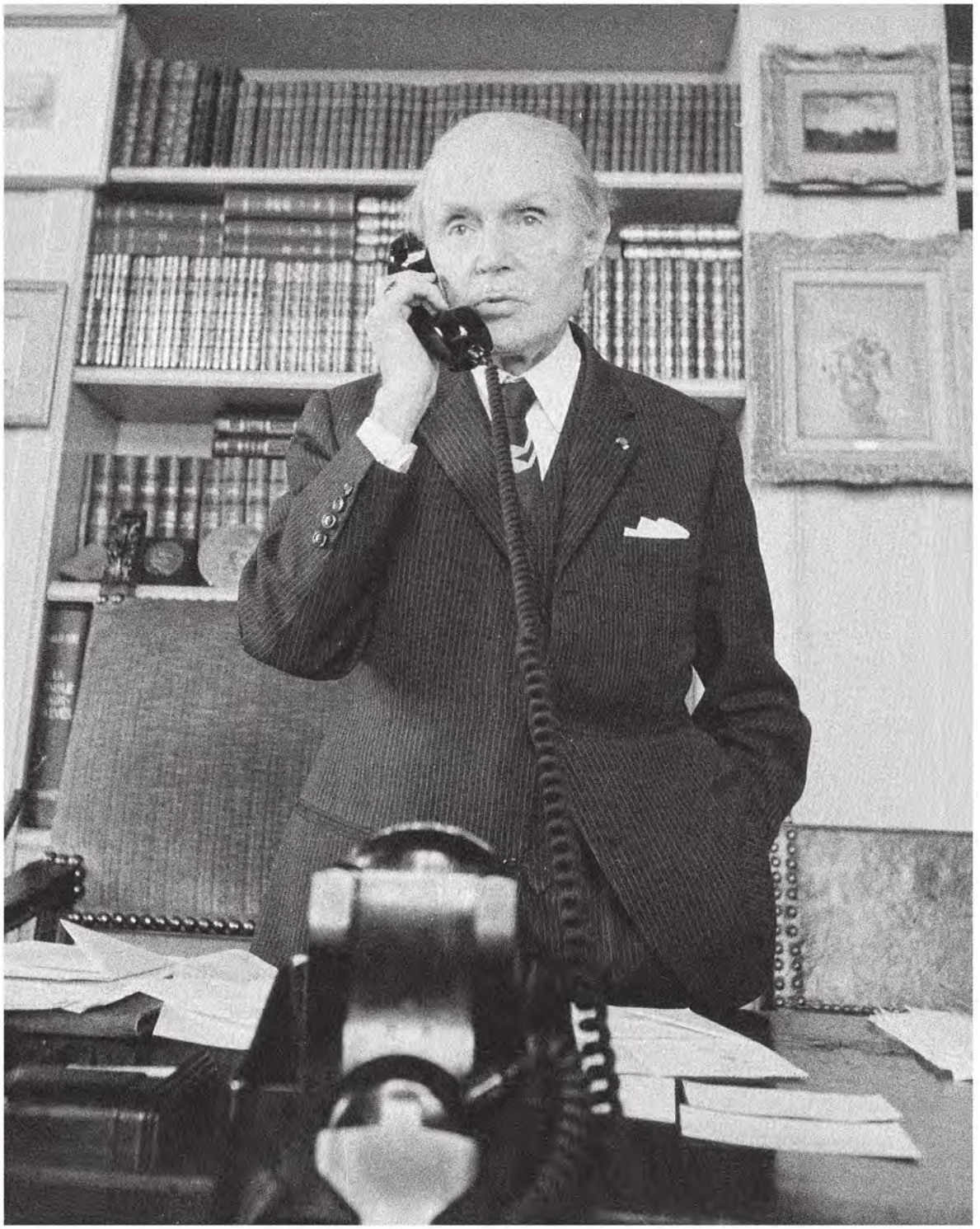
Ὅπως πληροφοροῦμαι τό βιβλίο ἐσημείωσε ἐπιτυχία. Εἶχες δίκιο ὅταν ἐπέμενες, παρά τούς δικούς μου δισταγμούς, στήν ἔκδοσή του. Νομίζω ὅτι ἐκάλυψε ἕνα κενό στήν βαρύτατα πλαστογραφημένη μεταπολεμική ἱστορία τοῦ τόπου μας, ἐνῶ παράλληλα ἱκανοποίησε τούς φίλους μου καί ἔβαλε σέ σκέψεις — τό ἐλπίζω — τούς πολιτικούς μου ἀντιπάλους.

Εἶναι φυσικό νά ὑπάρχουν καί ἐνοχλημένοι ἀπό τό βιβλίο. Τό μειονέκτημα, ὅμως, αὐτό εἶναι ἀσήμαντο μπροστά στά πλεονεκτήματα πού προσφέρει»[158].

Ἤδη, ἡ ἔκδοση στή Γαλλία τῆς βιογραφίας τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπό τόν Μωρίς Ζενεβουά εἶχε δώσει τήν ἀφορμή γιά τή διατύπωση ἰδιαίτερα θετικῶν σχολίων ἀπό τίς στῆλες πού παρισινοῦ ἡμερήσιου καί περιοδικοῦ τύπου. Στή «Monde», ὁ Πιέρ Ἀνρύ Σιμόν, μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, ἔγραφε μεταξύ ἄλλων:

«Ὁ Ζενεβουά πράγματι δέν θέλησε τόσο νά γράψει τήν ἱστορία ἑνός λαοῦ ὅσο ἐκείνη ἑνός ἀνθρώπου, τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ, αὐτοῦ τοῦ Μακεδόνα, εἰλικρινά δημοκράτη καί φιλελεύθερου, πατριώτη καί ἀνθρωπιστῆ πού ἀγωνίστηκε γιά νά δώσει στό ἐξαντλημένο καί διχασμένο ἔθνος του ψωμί, τάξη καί ἐλευθερία. Μέ τούς συμπατριῶτες του νά μήν τόν καταλαβαίνουν καλά, μέ τή μοναρχία νά μήν τόν στηρίζει ἀρκετά καί συχνά ἐνοχλημένος ἀπό τίς Μεγάλες Δυνάμεις πού ἤθελαν νά ἐξασφαλίσουν τόν ἔλεγχο τῆς ἑλληνικῆς ἐξέδρας στή Μεσόγειο, δέν μπόρεσε νά ἐπιβάλει τήν ἐξουσία του παρά μόνο γιά ὀκτώ χρόνια, ἀπό τό 1955 ἕως τό 1963.

Ἐγκαταλελειμμένος ἀπό τά Ἀνάκτορα, σφυροκοπούμενος ἀπό μιά θορυβοποιό ἀντιπολίτευση καί ἀντιλαμβανόμενος ὅτι δέν θά τοῦ ἦταν ποτέ δυνατόν νά ἐπιβάλει τή

Μωρίς Ζενεβουά, συγγραφέας τῆς πρώτης βιογραφίας τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

λύση του — γκωλική κατά κάποιο τρόπο —, νά δημιουργήσει δηλαδή στέρεους θεσμούς πού θά ἔδιναν σ' ἕνα δημοκρατικό Κράτος σταθερότητα καί ἀνεξαρτησία, παραιτήθηκε ἀπό τήν ἐξουσία, προβλέποντας τίς ἐξελίξεις πού θά ὁδηγοῦσαν στή στρατιωτική δικτατορία, καί ἀποσύρθηκε στό Παρίσι. Ὁ Μωρίς Ζενεβουά συνέλαβε σωστά τή μοῖρα αὐτή ἑνός ἀνθρώπου μέ εὐγενῆ χαρακτήρα, τοῦ ὁποίου ἡ ἀξιοπρέπεια ἔλαμψε καί μέσα στήν ἤττα ἀκόμη, πού τήν ἐπέλεξε σάν πίστη πρός μιά ὑψηλή ἰδέα καί τήν προτίμησε ἀπό τίς μικρότητες μιᾶς πολιτικῆς χωρίς μεγαλεῖο».

Ἡ «Figaro» ἐξάλλου, στίς 11 Μαΐου, σχολίασε τήν ἔκδοση, μεταξύ ἄλλων, ὡς ἑξῆς:

«Εἶναι ὁλόκληρη ἡ ἱστορία ἑνός μεγάλου πολιτικοῦ πού μᾶς παρουσιάζεται μέ μιά ζωντανή ἀφήγηση πού ἀνασταίνει τή σύγχρονη ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τό δρᾶμα της καί τίς περιπέτειές της.

Διαπιστώνει κανείς ποιό ὑπῆρξε τό τεράστιο ἔργο τοῦ Καραμανλῆ καί ποιές δυσκολίες εἶχε νά ἀντιμετωπίσει γιά νά διατηρήσει τή δημοκρατία τῆς χώρας του προωθώντας ταυτοχρόνως καί τήν ἀνάπτυξή της, μέχρις ὅτου μιά ἔντονη διένεξη μέ τό Στέμμα τόν ὁδήγησε στήν ὑποβολή παραιτήσεως καί στήν αὐτοεξορία.

Ἡ ἀποχώρηση τοῦ Καραμανλῆ ἐπρόκειτο νά ἀνοίξει στήν ἱστορία τῆς χώρας του μιά περίοδο πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν πού κατέληξε στήν ἔλευση τῶν συνταγματαρχῶν.

Διαβάζοντας αὐτή τήν ἱστορία ἀδυνατεῖ κανείς νά ἀντιληφθεῖ πῶς μπόρεσε ἡ Ἑλλάδα νά στερηθεῖ ἐκ προθέσεως τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ πολιτικοῦ ἐκείνου ἄνδρα πού ἦταν ὁ μόνος ἱκανός νά ἐξασφαλίσει τίς ἐλευθερίες της μέ ταυτόχρονο σεβασμό πρός τό δημοκρατικό καθεστώς».

Ὁ Ζάκ ντέ Ρικμόν ἄρχιζε τό ἄρθρο του στή φιλολογική στήλη τῆς ἐφημερίδας «Combat» ὡς ἑξῆς:

«Τό τελευταῖο βιβλίο τοῦ Μωρίς Ζενεβουά εἶναι ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον γιατί παρουσιάζει τή φυσιογνωμία τοῦ πιό ἀνιδιοτελοῦς, τοῦ πιό εὐθύ, τοῦ πιό ἀσυμβίβαστου σύγχρονου Ἕλληνα πολιτικοῦ, τοῦ μόνου πού κατόρθωσε νά ἐξασφαλίσει κάποια σταθερότητα στήν πολιτική ζωή τῆς χώρας του, πού δέν ἦταν πρίν ἀπό τήν ἔλευσή του, κατά τήν ἔκφραση τοῦ συγγραφέα, παρά ἕνα γελοῖο παιχνίδι ἀθεράπευτου βυζαντινισμοῦ. Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἦταν ἐπίσης ἕνας ἰδεαλιστής — ὁ Μωρίς Ζενεβουά φθάνει μάλιστα νά πεῖ ἕνας ἀφελής — γιά τόν ὁποῖον ἡ ἐξουσία δέν ἦταν παρά τό μέσο γιά νά ἐκτελέσει μιάν ἀποστολή χάριν τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος, ὁ ὁποῖος ἤθελε νά τήν κρατήσει μόνο μέ τήν ψῆφο καί τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ λαοῦ καί ὁ ὁποῖος σεβόταν βαθειά τό Κοινοβούλιο, ὡς ἐντολοδόχο τῆς λαϊκῆς βουλήσεως».

Ὁ ἴδιος παρατηροῦσε στήν ἐπιθεώρηση «Nouvelles Littéraires» (20 Μαΐου 1972):

«Αὐτή ἡ μεστή, ἀντικειμενική καί ζωντανή μελέτη, γραμμένη ἀπό ἕναν ἐραστή καί γνώστη τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἀρχίζει μέ τήν περιγραφή τοῦ μικροῦ χωριοῦ τῆς Μακεδονίας ὅπου γεννήθηκε, τό 1907, ὁ Κωνταντῖνος Καραμανλῆς, γυιός τοῦ δασκάλου τοῦ χωριοῦ, καί τελειώνει μέ μιά πρόσφατη συνομιλία τοῦ βιογράφου μέ τό πρότυπό του, αὐτοεξόριστου στό Παρίσι ἀπό τό 1963, εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα ἕνα πορτραῖτο τοῦ τέως πρωθυπουργοῦ, αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἄνδρα, τοῦ ὁποίου οἱ ἠθικές ἀρετές δέν ὑστεροῦν σέ σχέση μέ τήν πολιτική του εὐφυΐα καί γιά τόν ὁποῖο, λέγει, ἡ ἐξουσία δέν ἦταν παρά τό μέσο γιά τήν ἐκπλήρωση μιᾶς ἀποστολῆς ἐθνικοῦ συμφέροντος. Δυστυχῶς, ἐάν κατά τά ὀκτώ χρόνια πού τήν ἄσκησε, ἀπό τό 1955 ἕως τό 1963 — ὁπότε καί τό κόμμα πού ἵδρυσε εἶχε τήν πλειοψηφία, ἡ Ἑλλάς διῆλθε μιά περίοδο σταθερότητος καί εὐημερίας, δέν μπόρεσε, ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, νά ἀλλάξει τό πολιτικό κλῖμα καί νά ἀνανεώσει τούς θεσμούς. Ἔτσι, ὅπως μᾶς δείχνει ὁ συγγραφέας περιγράφοντας μέ πολλή γνώση τήν ἐσωτερική ἱστορία τῆς χώρας, ἀπό τό 1935, ὅταν ἐξελέγη γιά πρώτη φορά βουλευτής ὁ Καραμανλῆς, μέχρι τήν ἀποχώρησή του ἀπό τή δημόσια ζωή ὕστερα ἀπό μιά σύγκρουση μέ τόν βασιλέα λόγω τοῦ ταξιδιοῦ τῆς βασίλισσας Φρειδερίκης στό Λονδῖνο, οἱ βουλευτές δέν σταμάτησαν ποτέ, μέ ἐξαίρεση τή διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου, νά ἐπιδίδονται σ' "ἕνα γελοῖο παιχνίδι ἀθεράπευτου βυζαντινισμοῦ". Ὁ Μωρίς Ζενεβουά ἔχει σάν ὑπότιτλο τοῦ ἔργου του: "ἤ ἡ δύσκολη δημοκρατία;". Ἐάν μιά προσωπικότητα τῆς ἀξίας τοῦ Καραμανλῆ δέν πέτυχε νά τήν ἐπιβάλει εἶναι γιατί δέν ἁρμόζει πιά στό λαό, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ὁ δημιουργός της».

Χαρακτηριστικό ἦταν καί τό σχόλιο τῆς «Carrefour» (30 Αὐγούστου 1972) ὅπου, μεταξύ ἄλλων, ὑπογραμμιζόταν:

«Γιατί αὐτό τό βιβλίο, "ἡ Ἑλλάς τοῦ Καραμανλῆ"; Ὁ ὑπότιτλος τοῦ βιβλίου, "ἡ Δύσκολη Δημοκρατία", μᾶς διαφωτίζει ἐπαρκῶς. Θά ξαναζήσουμε τίς ἀπελπισμένες προσπάθειες πού κατέβαλε ἕνας μεγάλος Ἕλληνας πατριώτης γιά νά καταπολεμήσει ὡρισμένες ἀπεχθεῖς συνήθειες τῶν συμπατριωτῶν του γιά συνωμοσίες καί ἐθνικούς διχασμούς καί νά τούς ἐξοικειώσει μέ τό ἦθος πού προσιδιάζει σέ μιά ὀργανωμένη δημοκρατία.

Ὁ Καραμανλῆς ἐγκατέλειψε τήν ἐξουσία ἀπογοητευμένος κυρίως γιατί δέν μπόρεσε νά ἐπιφέρει μιά συνταγματική καί ἠθική μεταρρύθμιση στήν πολιτική ζωή τῆς χώρας του. Τό 1963, προαισθανόταν ἤδη ὅτι θά ἄρχιζε μιά περίοδος ἀστάθειας καί ἀποχαλινώσεως τῶν παθῶν πού θά ἐπακολουθοῦσε τήν ἀποχώρησή του.

Τό ἐξήγησε πολύ καλά ὁ ἴδιος, λίγους μῆνες μετά τό πραξικόπημα τοῦ Ἀπριλίου 1967. "Ἡ τυραννία εἶναι ἡ ἀναπόφευκτη συνέπεια τοῦ ἐκφυλισμοῦ τῆς δημοκρατίας. Ἡ δημοκρατία ἐπλήγη στήν Ἑλλάδα ὑπό καθεστώς ἐλευθερίας καί οἱ συνταγματάρχες ἁπλῶς τῆς κατέφεραν τή χαριστική βολή".

Λόγια ἑνός δίκαιου καί ὀξυδερκοῦς πολιτικοῦ».

Ἡ ἐπιθεώρηση «Paris Match», μεταξύ ἄλλων, ἔγραψε (1η Ἰουλίου 1972):

«Ἀφήνοντας κατά μέρος τή βουκολική του ἔμπνευση, ὁ Μωρίς Ζενεβουά γίνεται μέ τή σειρά του ὁ ἱστοριογράφος ἑνός ἄνδρα πού κυβέρνησε τή χώρα του γιά ὀκτώ χρόνια καί τοῦ ὁποίου τό πολιτικό ἔργο εἶχε στό ἐνεργητικό του θεαματικά ἐπιτεύγματα καί μεγάλες προσδοκίες. Ἀν-

δρός παραδειγματικοῦ πού δίνει τήν εὐκαιρία στόν Μωρίς Ζενεβουά νά ἀναπλάσει συνοπτικά ἕνα πολιτικό καί ἱστορικό παρελθόν πού φωτίζει καλύτερα τό παρόν».

Τέλος, ὁ Αρμάν Μπεράρ ἔγραψε στήν «Revue des deux Mondes» (20 Μαΐου):

«Ὁ τίτλος αὐτοῦ τοῦ βιβλίου δείχνει καθαρά καί τό ἀντικείμενό του. Δέν εἶναι μόνο ἡ ἱστορία τοῦ Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ, ἀσφαλῶς, τό κεντρικό πρόσωπο. Εἶναι ἀκόμη ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος τῆς ἐποχῆς του, δηλαδή τοῦ τελευταίου ἡμίσεως τοῦ αἰώνα. Ἔργο ἑνός συγγραφέως, τοῦ ὁποίου τό ταλέντο ἀναγνωρίζεται ἀπό καιρό ἀπό ὅλους ἀλλά καί ἑνός ἱστορικοῦ ὁ ὁποῖος γνωρίζει σέ βάθος τό ἀντικείμενό του.

Ἔργο, τέλος, ἑνός φιλέλληνα (ὅπως αὐτοχαρακτηρίζεται) πού δείχνει διά μέσου τῶν 290 σελίδων του, τή συμπάθειά του γι' αὐτή τή χώρα, χωρίς ὅμως αὐτό νά τοῦ ἀφαιρεῖ τήν ἐλευθερία τῆς κρίσεως, οὔτε τήν ἱκανότητα νά ἀναλύει μέ σαφήνεια τίς αἰτίες τῶν δεινῶν ἀπό τά ὁποῖα ὑποφέρει ἡ ἑλληνική πολιτική. Ἄλλωστε, μᾶς ἔχει προειδοποιήσει γι' αὐτό ὁ ὑπότιτλος "ἤ ἡ δύσκολη δημοκρατία". Κατ' εἰκόνα τῶν μεγάλων μας ἀφηγητῶν τοῦ παρελθόντος πού ἦταν καί ἠθικολόγοι, ὁ Μωρίς Ζενεβουά ἐπιδιώκει νά συναγάγει καί ἕνα δίδαγμα ἀπό τήν ἀφήγησή του. Τό κάνει εἴτε εὐθέως, εἴτε διά στόματος τοῦ Καραμανλῆ, τοῦ ὁποίου εἶναι κατά κάποιο τρόπο καί ὁ λογογράφος, ἕνας λογογράφος ἐξαιρετικός πού θά τόν ἤθελε κάθε μεγάλος πολιτικός ἄνδρας».

Ἀκόμη, ἀπό τό γαλλόφωνο τύπο, ἔξω ἀπό τή Γαλλία, ἡ «Tribune de Genève» δημοσίευσε, στίς 27 Αὐγούστου, τό ἀκόλουθο σχόλιο:

«Κατά τά ὀχτώ χρόνια τῆς διακυβερνήσεώς του, ὁ Καραμανλῆς προσπάθησε, ἀγωνιζόμενος ἐναντίον ὅλων, νά ἀνορθώσει μιά χώρα κατεστραμμένη, ἀπό κάθε ἄποψη, μετά ἀπό τρεῖς πολέμους, ἀπό τούς ὁποίους οἱ δύο ἐμφύλιοι, καί, κυρίως, νά ἀναμορφώσει τά καταστρεπτικά πολιτικά ἤθη πού καθιστοῦσαν ἀδύνατη τή λειτουργία τῆς δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα.

Δέν εἶναι χωρίς κάποιο λυρισμό πού ὁ ἀκαδημαϊκός Μωρίς Ζενεβουά ζωγραφίζει τό πορτραῖτο αὐτῆς τῆς μεγάλης προσωπικότητας αὐτοῦ τοῦ εὐφυοῦς καί εὐθέως πολιτικοῦ ἀνδρός.

Πρόκειται γιά μιά πολύ καθαρή ἀνάλυση τῶν ἀρκετά συγκεχυμένων γεγονότων πού συγκλόνισαν τήν Ἑλλάδα ἀπό τό τέλος τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Τό σύνολο ἀποτελεῖ μία σύνθεση πολύ χρήσιμη γιά ὅποιον θέλει νά ἔχει μιά λογική ἐξήγηση τῆς σημερινῆς καταστάσεως καί νά μπορεῖ νά κρίνει κατά τρόπο ρεαλιστικό τό καθεστώς πού πῆρε τήν ἐξουσία στήν Ἀθήνα τήν 21η Ἀπριλίου 1967»[159].

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1972

Μικτή ὁμάδα στελεχῶν τῶν δύο μεγάλων κομμάτων, χωρίς ὁποιαδήποτε ἀνάμιξη τῆς ἡγεσίας τους, καλεῖ τόν Κ. Καραμανλῆ νά ἀναλάβει τά ἡνία τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα. Τό σχετικό κείμενο καλοῦνται νά ὑπογράψουν οἱ πρώην βουλευτές καί τῶν δύο κομμάτων, μέλη τῆς τελευταίας Βουλῆς, καί παράλληλα προστίθεται, μετά ἀπό πρωτοβουλία τοῦ Α. Μπαλτατζῆ, καί δεύτερο κείμενο μέ παραπλήσιο περιεχόμενο, προορισμένο γιά μόνους τούς Κεντρώους[160]. Τό τελευταῖο αὐτό περιελάμβανε τά ἀκόλουθα:

«Οἱ ὑπογράφοντες τέως βουλευταί τῆς ΕΚ, μέ συνείδησιν τῶν εὐθυνῶν μας ἔναντι τοῦ Ἔθνους καί τοῦ Λαοῦ, ἔχομεν τήν τιμήν νά φέρωμεν ὑπό τήν κρίσιν Ὑμῶν τάς ἀκολούθους σκέψεις μας.

Αἱ εἰδικαί συνθῆκαι ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων πορεύεται ἡ Ἑλλάς, ἰδίως ἀπό τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967, δημιουργοῦν σοβαρά προβλήματα διά τό Ἔθνος πρό τῶν ὁποίων οὐδείς ἔχει τό δικαίωμα νά παραμείνῃ ἀδιάφορος. Ἐνδεικτικῶς σημειοῦμεν τήν ἀπομόνωσιν τῆς Χώρας μας ἀπό τήν συντελούμενην πολιτικήν καί οἰκονομικήν Ἕνωσιν τῆς Εὐρώπης καί τήν ἐπιφυλακτικότητα μετά τῆς ὁποίας ἀπό τινος ὁ Λαός μας προσβλέπει πρός τήν ἀξίαν τῆς ἑλληνοαμερικανικῆς φιλίας καί τῶν δεσμῶν μας μέ τήν συμμαχίαν τοῦ ΝΑΤΟ.

Ἡ πάροδος 5ετίας καί πλέον ἔκτοτε σχεδόν ἀπράκτου δέν μᾶς ἐπιτρέπει νά διατηροῦμε σοβαράς ἐλπίδας, ὅτι αἱ ἐντός τῆς Χώρας παραμένουσαι πολιτικαί δυνάμεις ἐπαρκοῦν μόναι διά τήν ἐξασφάλισιν λύσεως ὁμαλῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ σημερινοῦ ἀδιεξόδου εἰς τό ὁποῖον περιῆλθεν ἡ Πατρίς μας. Μέ τήν διαπίστωσιν ταύτην ἀφ' ἑαυτῆς ἡ σκέψις παντός Ἕλληνος, σταθμίζοντος πρωτίστως τό συμφέρον τοῦ Ἔθνους, στρέφεται πρός Ὑμᾶς ὡς προσωπικότητα δυναμένην νά συντελέσῃ ἀποτελεσματικῶς εἰς τήν ἐξεύρεσιν ὁμαλῆς πολιτικῆς λύσεως τοῦ ἀπασχολοῦντος τόν Ἑλληνικόν Λαόν προβλήματος.

Πιστεύομεν ὅτι αἱ πικρίαι τοῦ παρελθόντος εἶναι πλέον καιρός νά παραδοθοῦν εἰς τήν λήθην διά νά ἐξασφαλισθῇ τό μέλλον τοῦ Ἔθνους.

Θεωροῦμεν ἐθνικήν ἀνάγκην ὅπως αἱ ἔνοπλοι δυνάμεις ἀφεθοῦν ἀπερίσπαστοι εἰς τά ἔργα διά τά ὁποῖα ἔχουν ταχθῇ καί ἡ πιστή ἐκτέλεσις τῶν ὁποίων ἐξασφαλίζει εἰς αὐτάς τόν σεβασμόν καί τήν ἀγάπην τοῦ Ἔθνους.

Ἡ παροῦσα μας ἀποτελεῖ εὐχήν πρός τάς κατευθύνσεις αὐτάς.

Ἐάν ἡ εὐχή μας εὕρῃ ἀπήχησιν, νά εἶσθε βέβαιος ὅτι οἱ ὑπογράφοντες θά συμπαρασταθοῦν εἰς τά πρωτοβουλίας Ὑμῶν καί τήν τακτικήν τήν ὁποίαν θά χαράξητε διά τήν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ τῆς ὁμαλῆς ἐπιστροφῆς εἰς τόν ἐλεύθερον πολιτικόν βίον ἐντός τῶν πλαισίων τῶν βασικῶν θεσμῶν τοῦ Πολιτεύματός μας».

Ἡ πρωτοβουλία αὐτή ἐπανέφερε στό προσκήνιο, γιά μιά ἀκόμη φορά, τή «λύση Καραμανλῆ». Πράγματι, μετά τήν ἀπόφαση τοῦ Κ. Καραμανλῆ νά ἀνασταλεῖ κάθε χρήση τοῦ ὀνόματός του, ὡς φορέα τῆς ἑνότητας τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, οἱ προσπάθειες γιά τή σύμπηξη ἑνιαίου μετώπου ὑπό τήν ἡγεσία του εἶχαν, ὡς ἕνα τουλάχιστον σημεῖο, διακοπεῖ, χωρίς ὅμως νά σταματήσει καθολικά κάθε σχετική κίνηση καί, κυρίως, χωρίς νά παύσει νά γίνεται ὁλοένα καί περισσότερο αἰσθητή ἡ ἀνάγκη γιά τήν προσφυγή

Ο Κ. Καραμανλῆς, στήν κατοικία του, στό Παρίσι.

στόν ἱδρυτή τῆς ΕΡΕ. Τό θέμα εἶχε, ἐνδεικτικά ἔστω, ἀνακινηθεῖ καί τό Νοέμβριο τοῦ 1971, μέ σχετική δήλωση τοῦ Γ. Μαύρου στήν ἰταλική «Messagero», πού τελικά δέν δημοσιεύτηκε. Τή δήλωση Μαύρου ἀκολούθησε δήλωση τοῦ Π. Κανελλόπουλου, ὅπου ὑπογραμμίζονταν οἱ δεσμοί τοῦ κόμματος μέ τόν ἱδρυτή του καί διακηρυσσόταν ὅτι τό κόμμα θά παρεῖχε ὁμόθυμα τήν ὑποστήριξή του σέ κάθε πρωτοβουλία ἤ λύση μέ Κυβέρνηση ὑπό τόν Κ. Καραμανλῆ[161]. Οἱ προσπάθειες ὅμως γιά τή σύνταξη κοινῆς δηλώσεως τῶν δύο μεγάλων κομμάτων προσέκρουαν τήν τελευταία στιγμή στή διστακτικότητα τοῦ Γ. Μαύρου, ὁ ὁποῖος καί θά ἀποφανθεῖ — σέ συνομιλία του μέ τόν Γ. Ράλλη — ὅτι ἡ λύση τῆς μεταβατικῆς θά ὄφειλε νά θεωρηθεῖ «ξεπερασμένη», γνώμη πού ἀπέδιδε στόν Κ. Καραμανλῆ[162]. Ὁπωσδήποτε, ὅμως, τοῦτο δέν τόν ἠμπόδιζε, καί τότε καί ἀργότερα, νά τονίζει στόν Κ. Παπακωνσταντίνου: «πολιτικός ἀγών καί λαϊκή ἀναμέτρησις δέν νοοῦνται χωρίς τήν παρουσίασιν τοῦ Κ. Καραμανλῆ».

Τό κλίμα τῶν σχετικῶν συζητήσεων ἀποδίδει παραστατικά, σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, ὁ Β. Βασιλείου:

«Μετά τήν 21η Ἀπριλίου, καθώς γνωρίζετε, βγῆκα συχνά ἔξω ἀπ᾽ τήν Ἑλλάδα, ὅμως πάντα ἔβλεπα μόνο σᾶς, ἐπειδή δέν διανοήθηκα νά γίνω παράγων πολιτικός καί νά ἀναπτύξω δραστηριότητες ἐξωδημοσιογραφικές. Ἐμμένω καί τώρα σ᾽ αὐτή τήν ἀρχή. Ἔτσι ἐξηγεῖται πώς δέν ἤλθα ποτέ οὔτε κἄν σέ κοινωνική ἐπαφή μέ ἐμιγκρέδες. Ὅμως, ἔμαθαν ὅτι εἶμαι στό νοσοκομεῖο καί ἤλθαν καί μέ εἶδαν πολλοί — ἀδιακρίτως τῶν παλαιῶν πολιτικῶν των πεποιθήσεων. Μοῦ εἶπαν πῶς βλέπουν τά πράγματα — καί ὅλοι τά ἔβλεπαν μαῦρα...

Ἐπιστρέφοντας στήν Ἀθήνα, βρῆκα τόν Ρωμαῖο, ἀρχισυντάκτη τοῦ "Βήματος" πού τόν εἶχαν 6 μῆνες στήν φυλακή, χωρίς οὔτε ὁ ἴδιος ποτέ νά μάθη γιατί, ὥσπου μιά μέρα τόν ἔβγαλαν. Ὅταν τόν συνάντησα, μόλις εἶχε γυρίσει ἀπ᾽ τήν Ἀμερική. Ὅσους συνάντησε ἐκεῖ, τοῦ εἶπαν τά ἴδια περίπου πού ἄκουσα ἐγώ στό δικό μου ταξίδι.

Πῆρα τόν Ρωμαῖο καί πήγαμε στόν Κανελλόπουλο —καί τήν ἄλλη ἡμέρα στόν Μαῦρο. Διευκρινίσαμε εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὅτι σπεύσαμε νά τούς δοῦμε ἀπό δική μας πρωτοβουλία, χωρίς κανείς νά μᾶς ἐξουσιοδοτήση, διότι δέν ἔχουμε μετοχές σέ κινήσεις πολιτικές, ἄν ὑπάρχουν. Εἶπα ὅτι ὅλοι οἱ ἔξω θεωροῦν ἐξαντλημένες τίς δυνατότητές τους νά ἐπηρεάσουν ξένες Κυβερνήσεις, ἀντιπολιτεύσεις, ἐφημερίδες, διότι ἀπό παντοῦ τούς ἐρωτοῦν: "Ποιά συγκεκριμένη λύσιν προτείνετε, γιά νά σᾶς βοηθήσωμε;... Δέν καταλάβατε ὅτι δέν πρόκειται νά ἀνατραπῆ ἡ Χούντα ἀπ᾽ τόν Ἕκτο Στόλο;... Σέ ποιά ἀντιμετώπισιν τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας σας, συμφωνήσατε σεῖς τά κόμματα καί ποιός στή λύσιν αὐτή θά γίνη φορεύς, ὡς συνισταμένη τῶν πεποιθήσεών σας;... Ἡ ἐπίκλησις καί μόνον τῶν δημοκρατικῶν σας ἰδεωδῶν, δέν ὠφελεῖ".

Προσέθεσα ὅτι ὅλοι σχεδόν οἱ ἔξω μέμφονται τά κόμματα ἐπειδή δέν ἔχουν κηρυχθῆ ὑπέρ μεταβατικῆς λύσεως

Καραμανλῆ ἤ ἔστω ὑπό κάποιον ἄλλον δυνάμενον νά συνδυάση λαϊκή ἐπιρροή καί γόητρο στόν Στρατό, ἄν ὑπάρχη... Καί ἐάν ἡ λύσις τῆς μεταβατικῆς δέν εἶναι ἀρεστή, ἄς συγκεκριμενοποιήσουν ὅμως μιά ἄλλη...

'Ο Ρωμαῖος εἶπε κι αὐτός ὅτι στήν 'Αμερική ἐπισημαίνεται ἡ ἔλλειψις πολιτικῆς φαντασίας καί ἡ μοιρολατρεία τῶν ἀδρανοποιημένων κομματικῶν κύκλων, πού δέν ἔχουν συγκεκριμενοποιήσει μιά πλατφόρμα ἐξόδου ἀπό τήν κατάστασιν τήν σημερινή.

'Ο Κανελλόπουλος μέ ἄκουσε προσεκτικά καί μοῦ εἶπε ὅτι δύο λύσεις ὑπάρχουν: τῆς μεταβατικῆς καί τῆς οἰκουμενικῆς. 'Ανεγνώρισεν ὅτι ἡ πρώτη εἶναι πειστικότερη, ὑπό τίς παροῦσες συνθῆκες. 'Υπεγράμμισε ὅτι μόνον ὑπό τόν Καραμανλῆ νοεῖται μεταβατική λύσις. Μοῦ εἶπεν ὅτι πρόθυμος θά ἦταν νά ὑπογράψη μιά τέτοια δήλωσιν, ὑπέρ τῆς ὁποίας διάκειται καί ὁ Μαῦρος, ὁ ὁποῖος ὅμως ἔχει δεμένα χέρια, λόγω τῆς ἀντιδράσεως μερικῶν βουλευτῶν δι' ὅ καί δέν ἔγινε πρός τήν κατεύθυνσιν αὐτή, τίποτα. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι ἄν ἡ σχετική δήλωσις ὑπογράφονταν ἀπό τήν ἡγεσία τῶν δύο κομμάτων, θά ἦσαν ἀβαρεῖς ὁποιεσδήποτε μεμονωμένες ἀντιδράσεις καί ἴσως κανείς δέν θά ἀπεφάσιζε νά ἐκτεθῆ σ' αὐτές. 'Ο Κανελλόπουλος μοῦ ἀπεκρίθηκε ὅτι ἄν καί ὁ συλλογισμός μου εἶναι σωστός, αὐτό εἶναι πού κάμει τόν Μαῦρο νά διστάζη. Προσέθεσεν ὅτι ἐάν ὁ Καραμανλῆς ἀπεφάσιζε νά ἔλθη ἐδῶ ("ὄχι διακριτικός, ἀλλά μέ τύμπανα") τότε μόνον καί ὑπό τήν προϋπόθεσιν βέβαια ὅτι θά ἀξιοποιοῦσε ὁ ἴδιος τήν παρουσία του, ὅλοι ἀνεξαιρέτως θά κρέμονταν ἀπό τά χείλη του καί θά συσπειρώνονταν κοντά του. Τόν ἐρώτησα ἄν ἔγραψε στόν Καραμανλῆ, ἐπί τοῦ προκειμένου. Μοῦ εἶπε ὅτι δέν ἔγραψε, ἀλλά τοῦ διεμήνυσε διά τρίτου προσώπου τίς σκέψεις του. Μοῦ ἐγνώρισε τέλος ὅτι μελετῶνται τρόποι γιά τήν ἄσκησιν πολιτικῆς πιέσεως πρός κατάργησιν τῶν ἐκ τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου περιορισμῶν.

'Ο Μαῦρος ἀπεριφράστως μοῦ εἶπε ὅτι θεωρεῖ τήν μεταβατική Καραμανλῆ, ὡς τήν μόνη ἐνδεδειγμένη λύσιν, δέν μοῦ ἀνέφερε ὅτι ἀντιμετωπίζει ἐσωτερικές ἀντιδράσεις, ὡς αὐτές πού τοῦ ἀπέδωσε ὁ Κανελλόπουλος, ἀλλά καί οὔτε ἔδωσε πρακτική κατάληξιν στήν συνομιλία μας. 'Αντιθέτως πρός τόν Κανελλόπουλο μοῦ ἐξέφρασε τήν γνώμη ὅτι ὁ Καραμανλῆς ναί μέν πρέπει νά ἔλθη στήν 'Αθήνα, ὅμως ὄχι χωρίς ἐντατική καί μεγάλη "προετοιμασία"»[163].

'Η ἀδυναμία τοῦ πολιτικοῦ κόσμου νά υἱοθετήσει ἕνα σχέδιο κοινῆς δράσεως καί νά ἀναλάβει ἀπό κοινοῦ μία θετική πρωτοβουλία ἱκανή νά ἐξασφαλίσει τίς προϋποθέσεις γιά τήν ἀνατροπή τῆς δικτατορίας, ἀποτελοῦσε τήν πηγή βαθειᾶς ἀπογοητεύσεως γιά τόν Κ. Καραμανλῆ. Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1972 εἶχε παρατηρήσει σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Παπακωνσταντίνου:

«Μοῦ ἔδωκες μεγάλη χαρά μέ τήν ἐπίσκεψή σου στήν "Ελβα. 'Ελπίζω νά σέ ξαναδῶ τώρα τό φθινόπωρο στό Παρίσι. Θά σοῦ πῶ ὡρισμένες σκέψεις μου καί θά μοῦ χρειασθῆ ἴσως ἡ γνώμη σου ἐπ' αὐτῶν.

'Η πολιτική κατάστασις τοῦ τόπου μας, μέ τήν ἀσυναρτησίαν πού τήν χαρακτηρίζει, δέν μπορεῖ νά συζητῆται μεταξύ σοβαρῶν ἀνθρώπων. "Εχετε μίαν Κυβέρνησιν πού δέν ξέρει ποῦ πηγαίνει καί μίαν ἀντιπολίτευσιν πού δέν ξέρει τί γυρεύει. "Οπως σοῦ εἶπα εἶναι ἀνεδαφικό τό νά ζητοῦμε να φύγη ἡ Χούντα χωρίς νά προσφέρουμε λύσεις ἀσφαλεῖς γιά τό μέλλον. Λύσεις πού νά ἀποκλείουν τήν ἐπάνοδο στό παρελθόν καί νά καθησυχάζουν ἐκείνους πού στηρίζουν τή Χούντα. Τό θέμα εἶναι τόσο ἁπλό ὥστε νά ἐκπλήττεται κανείς μέ τήν ἀδυναμία τῶν 'Ελλήνων νά τό συλλάβουν. "Οσον ἀφορᾶ τό ρόλο τόν δικό μου, προτιμῶ νά μή γίνεται συζήτησις. Γιατί νομίζω ὅτι ἡ συμπεριφορά τοῦ πολιτικοῦ καί πνευματικοῦ κόσμου, τόν κατέστησε ἤδη ξεπερασμένο...»[164].

'Η κοινή πρωτοβουλία τῶν στελεχῶν τῆς ΕΡΕ καί τῆς ΕΚ καί, παράλληλα, ἡ κίνηση τῶν πρώην βουλευτῶν τῆς ΕΚ μέ σκοπό τήν ἀνάθεση στόν Κ. Καραμανλῆ τῆς ἡγεσίας τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα, μέ τόν τρόπο πού ἐκδηλώθηκε στή φάση αὐτή, ἔμελλε νά προκαλέσει τή δυσαρέσκεια τοῦ Π. Κανελλοπούλου καί τήν ἀντίδραση τοῦ Γ. Μαύρου. 'Ο πρῶτος ἐξεδήλωσε στόν Κ. Παπακωνσταντίνου «πικρίαν διότι ἔτσι παρηγκωνίζετο ὡς ἀρχηγός, πλήν ἀναγνωρίζει ὅτι οἱ κινούμενοι ἔχουν δίκηο...»· καί συνιστοῦσε τήν ὑπογραφή τοῦ κειμένου ἀπό τά στελέχη τοῦ κόμματος, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἐπιφυλασσόταν νά ἐκδηλωθεῖ μέ χωριστή ἀνάλογη δήλωση. 'Ο Γ. Μαῦρος, ἀπό τήν πλευρά του, καλοῦσε τούς συνεργάτες του μεμονωμένα καί τούς παρότρυνε νά μή προσχωρήσουν στή δήλωση, μέ τόν ἰσχυρισμό ὅτι ὁ ἴδιος βρισκόταν σέ στενή ἐπαφή μέ τόν Κ. Καραμανλῆ καί ὅτι ὅταν θά εἶχε τήν «συμπεφωνημένην εἰδοποίησίν» του θά τούς καλοῦσε νά κάμουν ὅ,τι ἐπιβάλλεται[165].

Τελικά, ὑπό τό κράτος ἀνάλογης συγχύσεως, ἡ ὅλη κίνηση κατέληγε σέ οὐσιαστική ἀποτυχία. 'Ο ἀριθμός τῶν Κεντρώων πού ὑπέγραψαν τό πρωτόκολλο δέν ἄγγιξε οὔτε τούς 30, σέ σύνολο 100 περίπου μελῶν τῆς τελευταίας Βουλῆς. 'Η ἔκβαση αὐτή τοῦ ἐγχειρήματος ἐνέτεινε τή δυσφορία τοῦ Κ. Καραμανλῆ. 'Από τίς στῆλες τοῦ διεθνοῦς τύπου διαχώρισε ἔγκαιρα τή θέση του καί ἀρνήθηκε νά κάμει ὁποιοδήποτε σχόλιο εἰδικά γιά πρωτοβουλία πού δέν προερχόταν καί δέν εἶχε ἐνθαρρυνθεῖ ἀπό τόν ἴδιο. Τό ἀμερικανικό πρακτορεῖο «'Ασσοσιέιτεντ Πρές» μετέδωσε ἀπό τό Παρίσι:

«'Ο πρώην Πρωθυπουργός τῆς 'Ελλάδος κ. Κ. Καραμανλῆς δέν προτίθεται νά παραβῆ τήν ἀρχήν τῆς σιγῆς ἐπί τῶν ἑλληνικῶν ὑποθέσεων, τήν ὁποίαν ἔχει τηρήσει ἐπί πολλά ἔτη εἰς τήν ἐξορίαν εἰς τό Παρίσι, ὡς ἀνέφερε σήμερον τό περιβάλλον του. 'Ο Κ. Καραμανλῆς δέν ἐσχολίασε πληροφορίας τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου, ὅτι ὁμάς πρώην βουλευτῶν τοῦ Κέντρου συνέταξε πρωτόκολλον διά τοῦ ὁποίου ζητεῖται ἀπό τόν πρώην πρωθυπουργόν νά ἀγωνισθῆ κατά τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος. Τό περιβάλλον του ἀνέφερε ὅτι δέν ἔχει λόγον νά σχολιάση πρωτοβουλίας αἱ

ὁποῖαι δέν προέρχονται ἀπό τόν ἴδιον.

Ἐπί πλέον κατά τάς αὐτάς πηγάς, αἱ σημεριναί εἰς παρισινήν ἐφημερίδα δηλώσεις ἀποδιδόμεναι εἰς τόν κ. Καραμανλῆν εἶναι ἀνακριβεῖς. Ὁ πρώην πρωθυπουργός δέν ἔχει προβεῖ εἰς δηλώσεις ἀπό τοῦ Ὀκτωβρίου 1969, εἰς οὐδένα ἐνεπιστεύθη τά σχέδιά του καί προτίθεται νά τηρήση τήν "ἀπόλυτον ἀποχήν" ἐκ τῶν δημοσίων πραγμάτων, τήν ὁποίαν ἔχει ἐφαρμόσει ἀπό τοῦ Ὀκτωβρίου 1969, ἀναφέρουν αἱ αὐταί πηγαί»[166].

Ὁ Κ. Καραμανλῆς θά ἀποκαλύψει τίς βαθύτερες σκέψεις του στούς ἀμεσότερους συνεργάτες του. Ἰδιαίτερα διαφωτιστική εἶναι, στήν περίπτωση αὐτή, ἡ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Παπακωνταντίνου, στίς 9 Νοεμβρίου:

«Ἐπῆρα τό γράμμα σου καί σ' εὐχαριστῶ γιά τήν ἐνημέρωση, μολονότι ἀνεφέρετο σέ δυσάρεστα γεγονότα.

Δέν μπορῶ νά μήν ἀγανακτῶ ὅταν σκέφτομαι ὅτι ἀνελήφθησαν ἐν ἀγνοίᾳ μου πρωτοβουλίαι καί ἐξεδηλώθησαν ἀντιδράσεις πού μέ ἐμείωσαν προσωπικῶς. Γιατί, ἄν μή τι ἄλλο, μέ ἐνεφάνισαν διεθνῶς ὡς πρόσωπον ἀμφιλεγόμενον.

Ὅπως ξέρεις, καί σ' ἐξουσιοδοτῶ νά τά πῆς αὐτά εἰς τόν Κανελλόπουλον, ἐγώ δέν ἔχω φιλοδοξίες πολιτικές. Κατά μείζονα λόγον δέν φιλοδοξῶ νά ἡγηθῶ Κυβερνήσεως μεταβατικῆς, ὅταν δύναμαι νά πάρω τήν ἐξουσίαν ἀπ' εὐθείας ἀπό τόν λαόν.

Ἄν πρότεινα μεταβατική Κυβέρνηση, τό ἔκαμα γιατί πιστεύω ὅτι χωρίς αὐτήν δέν εἶναι δυνατόν οὔτε οἱ ἐπαναστάται νά ἐγκαταλείψουν τήν ἐξουσίαν, οὔτε ὁ τόπος νά ἐπανέλθη ἀκινδύνως στήν ὁμαλότητα. Καί ἄν ἐπέτρεψα ἀρχικῶς νά γίνη χρῆσις τοῦ ὀνόματός μου, τό ἔκαμα γιά νά διευκολύνω τόν πολιτικό κόσμο στόν ἀγῶνα του κατά τῆς τυραννίας.

Γιατί, ὅπως ξέρεις, οἱ παράγοντες πού στηρίζουν τό καθεστώς δέν τό στηρίζουν γιατί τό συμπαθοῦν. Ἀντιθέτως. Τό κάμουν, ὅμως, γιατί καλῶς ἤ κακῶς ἀνησυχοῦν γιά τό μέλλον. Καί ἀσφαλῶς θά τό ἐγκατέλειπαν ἄν τούς προσεφέρετο λύσις ἀσφαλής.

Αὐτό θά μποροῦσε καί θά ἔπρεπε νά εἶχε γίνει ἀπό καιρό καί συγκεκριμένως ὅταν ἔκαμα τίς πρῶτες μου δηλώσεις. Ἄν εἶχε γίνει, εἶμαι βέβαιος, ὅτι θά ἦταν διάφορος ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς. Καί ὄχι μόνον δέν ἔγινε, ἀλλά ἔγινε τίς τελευταῖες ἡμέρες τό ἀντίθετο γιά ν' ἀποδειχθῆ ὅτι δέν ὑπάρχει ἡ περίφημος alternative τήν ὁποίαν ἐπί πέντε χρόνια μᾶς ζητοῦν Εὐρωπαῖοι καί Ἀμερικανοί. Καί ὄχι μόνον ἔγινε τό ἀντίθετο, ἀλλά ἔγινε καί στήν πιό ἀκατάλληλη στιγμή. Γιατί θεωρεῖται βέβαιον ὅτι ἡ ἀμερικανική Κυβέρνησις ἀπογοητευμένη ἀπό τούς συνταγματάρχας θά ἐπανεξετάση προσεχῶς τήν πολιτικήν της ἐπί τοῦ ἑλληνικοῦ.

Πές τους λοιπόν ὅτι θά εἶναι βαρειά ἡ εὐθύνη τους, ἄν δέν ἀξιοποιήσουν τήν εὐκαιρία αὐτή προτείνοντες ὅλοι ἀπό κοινοῦ λύσιν θετικήν καί συγκεκριμένην καί πάντως ὄχι λύσιν Καραμανλῆ. Γιατί ἐγώ ἀρνοῦμαι νά παίξω τόν ρόλο αὐτό. Θά ἐνισχύσω ὅμως μέ τό λίγο ἤ πολύ κῦρος πού διαθέτω τή λύση πού προτείνουν αὐτοί. Ἄλλως τε αὐτή ἡ περίφημη λύσις Καραμανλῆ ἔγινε κωμική. Ἀρνοῦνται τά κόμματα νά μοῦ προσφέρουν κάτι τό ὁποῖον οὔτε ἐγώ ἐπιθυμῶ οὔτε αὐτά διαθέτουν: τήν ἐξουσία.

Πάντως παρακαλῶ νά σταματήση πᾶσα κίνησις καί συζήτησις γύρω ἀπό τ' ὄνομά μου γιά νά μή εὑρεθῶ εἰς τήν ἀνάγκην νά τήν ἀποδοκιμάσω δημοσία. Ἄν κρίνω κάποια στιγμή ὅτι ἠμπορῶ νά βοηθήσω τόν τόπο, αὐτό θά τό κάμω μόνος καί πρός ἄλλην πλέον κατεύθυνσιν.

Τίς σκέψεις μου ἐπ' αὐτοῦ θά σοῦ τῆς ἐξηγήσω ὅταν μέ τό καλό θά ἔρθης καί μέ δῆς.

Σέ παρακαλῶ νά ἀνακοινώσης τό περιεχόμενο τῆς παρούσης στούς Τσάτσον, Ράλλην καί Παπαληγούραν»[167].

Στήν ὅλη ἐξέλιξη τῆς προσπάθειας γιά τή σύμπηξη ἐνιαίου μετώπου τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Κ. Καραμανλῆ, θά ἀναφερθεῖ δημόσια, σέ ἄρθρο του μέ τόν τίτλο «Ἡ λύση Καραμανλῆ», ὁ Π. Λαμπρίας, «ἀγανακτισμένος ἀπό τίς τόσες δολιχοδρομίες καί ἀνακολουθίες»[168], ὅπως θά τονίσει σέ σχετική ἐπιστολή του:

«Σάν ἕνας ἀπό τούς ἐναλλασσόμενους ἀρθρογράφους τῆς "Νέας Δημοκρατίας" αἰσθάνομαι τήν ὑποχρέωση νά ἐκφράσω καθαρά καί ἀπερίφραστα τήν πλήρη ἀντίθεσή μου πρός ὅσα ἔχουν γράψει ἄλλοι ἀρθρογράφοι, σχολιογράφοι ἤ εἰδησεογράφοι γύρω ἀπό τό θέμα Καραμανλῆ στήν ἴδια ἐφημερίδα. Θά ἐπρόδινε τόν τίτλο της ἡ "Νέα Δημοκρατία" ἄν μ' ἐμπόδιζε σ' αὐτήν τήν ἐκ τῶν ἔνδον κριτική. Θά ἐπρόδινα κι ὁ ἴδιος τήν ὑποχρέωση εἰλικρινείας, πού κάθε δημοσιογράφος ἔχει πρός τούς λίγους ἤ πολλούς ἀναγνῶστες του, ἄν ὠχυρωνόμουν στό τυπικό ἄλλοθι ὅτι δέν μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία ν' ἀσχοληθῶ μέ τό θέμα.

Τό θέμα Καραμανλῆ δέν εἶναι οὔτε προσωπικό, οὔτε συμπτωματικό, οὔτε κομματικό, οὔτε ἐποχιακό. Εἶναι κατά τή γνώμη μου, κεντρικό πρόβλημα γιά τήν ἐπάνοδο τῆς δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα. Καί, προπαντός, γιά τήν μακροημέρευση καί τήν ἀνάπτυξή της. Ἄν δέν τό δοῦμε ἔτσι, ἐλευθερωμένοι ἀπό προκαταλήψεις καί συμφεροντολογίες, χωρίς σκόπιμες διαστρεβλώσεις ἤ τυχαῖα συσσωρευμένες μυθολογίες, ἄν δέν πάρωμε τίμια καί σοβαρή θέση, πιστεύω ὅτι ἀρνιόμαστε, στό ὄνομα δῆθεν τῆς δημοκρατίας τήν ἴδια τήν οὐσία καί τή λειτουργία τῆς δημοκρατίας.

Γιατί ἕνα εἶναι βέβαιο μέσα στήν τόση ἀβεβαιότητα πού μᾶς χαρακτηρίζει: ὅτι δέν ὑπάρχει οὔτε ἕνας στή δημοκρατική παράταξη —στή συντριπτική πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πού ἀντιτίθεται στή δικτατορία καί θέλει ν' ἀπαλλαγῆ ἀπό αὐτήν— πού νά μή προσδοκᾶ, νά μήν ἐπιθυμῆ, νά μήν προτιμᾶ, νά μήν εὔχεται τήν ἐπιστροφή

τοῦ Καραμανλῆ στήν Ἑλλάδα. Γιά τήν διακυβέρνηση τῆς χώρας καί τήν ἀποκατάσταση τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος.

Οὔτε ἕνας!... Ὁ τονισμός δέν ἀποτελεῖ ἀρθρογραφικήν ὑπερβολή. Οἱ ἀποδείξεις τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὑπάρχουν πληθωρικές καί ἀλλεπάλληλες καθ' ὅλο τό διάστημα τῆς ὑπερπενταετίας. Ὑπάρχουν σ' ὅλη τήν κλίμακα, ἀπό τίς ἐπιστολές κρατουμένων ὡς τίς δηλώσεις πολιτικῶν ἀντιπάλων, σέ καταθέσεις, σφυγμομετρήσεις, σέ ἐκδηλώσεις, σέ πρωτοβουλίες, προτάσεις, ἐκκλήσεις. Ὑπάρχουν βασικά στίς ἀπαντήσεις πού δίνουν —ὅλοι ἀνεξαιρέτως— ὅταν τεθοῦν, γυμνά καί ξεκάθαρα, ἀντιμέτωποι στό ἐρώτημα: Βλέπεις ἄλλη λύση ἐκτός ἀπό τή λύση Καραμανλῆ;

Ἐνώ, ὅμως, ὅλοι δέχονται τήν "λύση Καραμανλῆ", λίγοι ἔχουν τό θάρρος νά τήν ὑποστηρίξουν δημόσια.

— Ὑπάρχουν ἀντιθέτως πολλοί, πού θεωροῦν φρονιμώτερο νά σιωποῦν "γιά νά μήν ἐκτεθοῦν".

— Ὑπάρχουν πολλοί πού τήν παρερμηνεύουν μόνο καί μόνο γιά νά δικαιολογοῦν μέ τήν ἀρνητική ἐπιχειρηματολογία τους τήν ἀρνητική τους στάση.

— Ὑπάρχουν ἀρκετοί πού θεωροῦν εὐφυέστερο νά ἐκφράζουν δημόσια τήν ἀντίθεσή τους καί μόνον ἰδιωτικά, ψιθυριστά, τήν συγκατάβασή τους.

— Ὑπάρχουν τέλος καί ἐκεῖνοι πού ἐμφανίζονται λυσσωδῶς πολέμιοι τῆς "λύσεως", γιά νά ἐγγράψουν προκαταβολικά ἀντιπολιτευτικούς τίτλους καί νά διατηρήσουν τήν κομματική τους ὑπόσταση, διαφοριζόμενοι ἀπό τήν "ἰσοπεδωμένη μάζα".

Τά φαινόμενα αὐτά – ἀφήνοντας κατά μέρος ὅσα προέρχονται ἀμέσως ἐκ τοῦ πονηροῦ, τήν ἴδια τήν Χούντα ὑπάγονται στή σφαίρα τῆς πολιτικῆς ψυχοπαθολογίας. Εἶναι κρᾶμα καί ἀφελείας καί πονηρίας συνάμα. Καί ὅσο ὁ τόπος θά κατατρύχεται ἀπό αὐτά, οἱ ἐλπίδες γιά τήν πραγματική ἐπάνοδο τῆς ἐλευθερίας στήν Ἑλλάδα θά παραμένουν πάντα ξέμακρες. Γιατί βέβαια πρωταρχική καί ἀπαραίτητη προϋπόθεση μιᾶς δημοκρατικῆς ζωῆς εἶναι νά ἐκφράζη ὁ καθένας αὐτό πού πιστεύει ὅτι τόν συμφέρει σάν πολίτη. Καί ὄχι ν' ἀποκρύβη αὐτήν ἀκριβῶς τήν πεποίθησή του, γιά χίλιους μυστηριώδεις λόγους ἤ καί νά τήν καταπολεμᾶ ὁ ἴδιος, γιά λόγους ἀρκετά διαφανέστερους.

Διαβάζοντας π.χ. τίς δηλώσεις τοῦ κ. Ἀνδρέα Παπανδρέου, πού κατακεραυνώνει τά δύο μεγάλα ἑλληνικά κόμματα γιά τήν (ματαιωθεῖσα ἐν τῷ μεταξύ) πρωτοβουλία τους νά διακηρύξουν τή "λύση Καραμανλῆ" τήν ὁποία σάν ἐκπρόσωπος τοῦ ΠΑΚ καταγγέλλει ὡς "ἐναλλαγή τυραννίας" —γραμμή στήν ὁποία φάνηκε νά εὐθυγραμμίζεται κι ὁ συνάδελφος Κάτρης, ἀπό αὐτήν ἐδῶ τήν στήλη, τήν περασμένη ἑβδομάδα— ἀναρωτιέμαι ἄν εἶναι δυνατόν νά τίς ἔγραψε πραγματικά ὁ κ. Παπανδρέου. Ἀναρωτιέμαι ἄν εἶναι ὁ ἴδιος μέ τόν πολιτικό πού εἶχα συναντήσει στίς ἀρχές τοῦ 1968 στό Παρίσι καί μοῦ τόνιζε, ὅσο μποροῦσε πιό πειστικά —καί ὄχι ἰδιωτικά— τόν βαθύ του σεβασμό πρός τόν Καραμανλῆ, τήν πλήρη ἐκτίμησή του, τή θερμή διάθεσή του νά τόν συναντήση, νά συνεργασθῆ μαζύ του — γιά τόν ἀγώνα πού εἶναι κοινός καί ἑνιαῖος.

Πέρα ἀπό τήν προσωπικήν αὐτήν ὑπάρχουν καί πλῆθος ἄλλες μαρτυρίες, ἀκόμη καί ἔγγραφες. Δέν εἶναι ὅμως μοναδική ἡ περίπτωση τῆς ἀσυνεπείας μεταξύ τῶν ὅσων ἔλεγε τότε καί ὅσων δηλώνει σήμερα ὁ κ. Παπανδρέου. Εἶναι πολύ γενικώτερο (καί γι' αὐτό ἐπικινδυνωδέστερο) τό χάσμα μεταξύ ὅσων λέγονται εἰλικρινά, σέ στενό κύκλο καί ὅσων ἐκφράζονται μέ τήν στείρα κοκκεταρία τῆς πολιτικῆς καταναλώσεως πρός τό εὐρύτερο κοινό. Ἐξίσου ἐπικίνδυνη ἀφέλεια γιά τή στήλη αὐτή θά ἦταν νά πιστεύη ὅτι ξαφνικά ὅλος ὁ κόσμος ἔγινε στήν Ἑλλάδα Καραμανλικός —μέ τήν στενά πολιτικήν ἔννοια. Ὅτι ἔσβησαν τελειωτικά τά πολιτικά πάθη, οἱ συσσωρευμένες μνῆμες ἀπό τόν ἐμφύλιο σπαραγμό, οἱ ὀξεῖες ἀντιθέσεις, οἱ διαφορετικές ἰδεολογικές ἀναζητήσεις οἱ συγκρουόμενες κοινωνικοοἰκονομικές θέσεις— ὅλα ὅσα συνθέτουν τή δυναμική τοῦ πολιτικοῦ βίου. Ἡ ἀλληλενεργός συνύπαρξη ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων θά δώση τή ροπή πρός τήν πρόοδο καί τή διαλεκτικήν ἀνάπτυξη τῆς δημοκρατίας, ὅταν ἐπανέλθη —καί δέν γίνεται, θά ἐπανέλθη— κάποια μέρα στήν Ἑλλάδα.

Ἡ ἀξιοποίησή τους ὅμως, ἡ δραστηριοποίησή τους προϋποθέτει δημοκρατία. Καί γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας ὁ Λαός, ὁ ἀνώνυμος Λαός —ὁ σοφός, πικραμένος, ἀλλά ρεαλιστής καί ζωντανός Λαός— δέν κρύβει ὅτι "βλέπει", ὅτι θέλει τόν Καραμανλῆ. Ζυγίζοντας, σταθμίζοντας, κρίνοντας ἀλλά καί συγκρίνοντας, ἀναπολώντας καί προεξοφλώντας, ὁ Λαός ἀποφαίνεται ὅτι μόνον ὁ Καραμανλῆς ἀποτελεῖ "λύση".

Ὅσοι, ἀπό τήν ἀσφάλεια τοῦ ἐξωτερικοῦ, παριστάνουν ὅτι ὑπερβαίνουν σέ δημοκρατικότητα τόν Λαό, ἀδιαφορώντας γιά τή διάχυτη ἀλλ' ἔκδηλη ἐτυμηγορία του —τήν ὁποία γνωρίζουν πολύ καλά, ἀφοῦ κι' οἱ ἴδιοι τή συμμερίζονται— διαπράττουν ἕνα ἀκόμη (ἴσως σήμερα τό πιό καίριο) ἀπό τά πολλά, μοιραῖα σφάλματα, τά ὁποῖα πληρώνουν ὄχι βέβαια αὐτοί, ἀλλ' ὁ Λαός καί ἡ Δημοκρατία.

Ὅπως ἔχει γράψει ὁ Πεγκύ "ὁ θρίαμβος τῶν δημαγωγιῶν εἶναι πρόσκαιρος, ἀλλά τά ἐρείπιά τους αἰώνια"».

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1972

Στόν ἐτήσιο λόγο του, ὁ Γ. Παπαδόπουλος ἀναγγέλλει ὅτι «ἡ Κυβέρνησις προτίθεται κατά τό 1973 νά ἀποδώση εἰς τόν λαόν τήν εὐθύνην διά τήν συγκρότησιν ἀντιπροσωπευτικῆς διακυβερνήσεως, ἀφοῦ ὅμως ἀναμετρήση τάς συνεπείας καί βεβαιωθῆ ὅτι δέν θά ἀνατραποῦν τά ἐπιτευχθέντα ὑπό τῆς Ἐπαναστάσεως».

Παράλληλα, ἐξαγγέλλει ὁρισμένα μέτρα ἐπιείκιας· εἰδικότερα, τήν ἀπόλυση ὅλων τῶν πολιτικῶν κρατουμένων ἤ ἐκτοπισμένων, τή δυνατότητα ἀναθεωρήσεως ὁρισμένων ἀποφάσεων τῶν στρατοδικείων ἀπό πολιτικά δικαστήρια καί τόν περιορισμό τῆς ἰσχύος τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου στήν περιφέρεια τῆς πρωτεύουσας.

9 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1973

Ὁ Γ. Ράλλης δημοσιεύει στή «Βραδυνή» βαρυσήμαντο ἄρθρο μέ τίτλο «Διατί φοβοῦνται ἐκλογάς». Ἀφοῦ ἀναλύει τά γεγονότα πού ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ Κυβέρνηση ἐπιδιώκει, ὄχι μόνο μέ τίς πράξεις ἀλλά καί μέ τούς λόγους της, νά δημιουργήσει μονοκομ-

ματικό κράτος, ἀναφέρεται εἰδικότερα στήν καταπάτηση τῶν κανόνων τῆς ἐλευθεροτυπίας καί, ἀκόμη, στήν κατάσταση τῆς οἰκονομίας, προβάλλοντας τό ἐρώτημα:

«Ἐλησμονήθη ὅμως τό σημαντικώτερον: Τί θά γίνη μέ τήν Κοινήν Ἀγοράν; Τήν στιγμήν κατά τήν ὁποίαν ἡ Εὐρώπη ὀργανοῦται εἰς μίαν οἰκονομικήν κοινότητα μέ προοπτικήν καί τήν πολιτικήν της ἕνωσιν καί μέ λίαν εὐεργετικάς ἐπιπτώσεις ἐπί τῶν λαῶν τῶν χωρῶν πού συμμετέχουν, ἡ Ἑλλάς δέν ἠμπορεῖ νά καταστῆ πλῆρες μέλος, διότι τό καθεστώς της δέν εἶναι δημοκρατικόν. Καί θά παραμείνη ἁπλῶς "συνδεδεμένη" μέ τήν ΕΟΚ μέχρις ὅτου ἀποκτήσει "τόν ἐπάρατον" κοινοβουλευτισμόν καί τήν "μυσαράν" δημοκρατίαν. Ὀρθῶς ἑπομένως ὁ ὁμιλητής παρέκαμψε τόν χάνδακα τῆς Κοινῆς Ἀγορᾶς».

Τό ἄρθρο τοῦ Γ. Ράλλη καταλήγει μέ ἀναφορά στόν Κ. Καραμανλῆ:

«Ἀπορίας προεκάλεσεν ἡ ἀναφορά εἰς τόν Κωνσταντῖνον Καραμανλῆν. Εἶπεν ὁ κ. Πρωθυπουργός ὅτι ἕνα πρωτόκολλον ὑπέρ τῆς ἐπανόδου τοῦ κ. Καραμανλῆ δέν κατώρθωσε νά συγκεντρώση περισσοτέρας τῶν 30 ὑπογραφῶν. Εἰς τό σημεῖον αὐτό διεπράχθη ἕν μικρόν λάθος, διότι οὐδέποτε ἐτέθη ζήτημα ἀριθμοῦ ὑπογραφῶν, ἀφοῦ ὁ πολιτικός κόσμος ὀρθῶς ἔκρινεν ὅτι ὁ κ. Καραμανλῆς δέν ἔχει ἀνάγκην ὑπογραφῶν. Ἄλλωστε ὁ λαός ἐάν ἀφεθῆ ἐλεύθερος θά θέση ἑκατομμύρια ὑπογραφῶν κάτωθεν ἑνός τοιούτου πρωτοκόλλου. Διότι ὁ κόσμος γνωρίζει ὅτι ὁ κ. Καραμανλῆς εἶναι ἤδη μία προσωπικότης πανευρωπαϊκοῦ κύρους, πού περιβάλλεται ἀπό τήν ἀπεριόριστον ἐκτίμησιν τῶν Ἑλλήνων, τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς. Ἀλλά ἡ ἀναφορά εἰς τό πρωτόκολλον καί τήν ἀσυνεννοησίαν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ὑπῆρξεν ἔτι περαιτέρω ἀτυχής, ἀφοῦ ἀπό τῆς 25ης Μαρτίου 1972 ὑπάρχει διακήρυξις 167 τέως βουλευτῶν τῶν δύο μεγάλων κομμάτων ἐκ τῆς ὁποίας προκύπτει συμφωνία εἰς τάς ἐπιδιώξεις των.

Καί ὅμως ἡ Κυβέρνησις θά ἠμποροῦσε νά ἐπιτύχη ἐάν εἶχεν ἀνανεώσει τήν πολιτικήν ζωήν καί εἶχεν ἐπαναφέρει τήν χώραν εἰς τήν ὁμαλότητα. Ἀπέτυχεν, εἴτε διότι δέν τό ἐπεθύμει, εἴτε διότι δέν διαθέτει τό ἀναγκαῖον λαϊκόν ἔρεισμα, εἴτε τέλος καί διά τούς αὐτούς λόγους. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τῶν αἰτίων τό συμπέρασμα παραμένει.

Ἀντιθέτως ὁ Καραμανλῆς, διαθέτει καί τάς δύο αὐτάς προϋποθέσεις. Ἠμπορεῖ, μέ μίαν Κυβέρνησιν ἐμπιστοσύνης καί μέ ἄρσιν τῆς φοβίας, νά κατέλθη εἰς τάς ἐκλογάς καί νά ἐξασφαλίση τουλάχιστον τό 70% τῶν ψήφων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἄν ἡ Κυβέρνησις ἐπιθυμῆ ἠμπορεῖ νά δοκιμάση. Ἄν αἱ συγκεντρώσεις τῆς Κρήτης ἀπηχοῦν πράγματι τήν πραγματικότητα, ὅπως οἱ κυβερνῶντες τήν περιέγραψαν, διατί φοβοῦνται; Ἄς προχωρήσουν καί ὁ Λαός ἐλεύθερος θά δώση τήν ἀπάντησιν».

Ἡ δημοσίευση τοῦ ἄρθρου τοῦ Γ. Ράλλη στή «Βραδυνή» συνέπεσε χρονικά μέ τήν ἔκδοση, μέ οὐσιαστική τή συμβολή του, πολιτικοῦ περιοδικοῦ μέ τόν τίτλο «Πολιτικά Θέματα». Ὁ κύριος σκοπός τῆς ἐκδόσεως ἐντοπιζόταν στήν προαγωγή τῆς ἑνότητας τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς χώρας καί στήν προώθηση τῆς ἐλεύθερης δημοσιογραφίας, προκειμένου νά ἀξιοποιηθοῦν τά περιθώρια γιά τήν ἄσκηση κριτικῆς τῆς αὐταρχικῆς διακυβερνήσεως.

Ἡ ἐκδοτική ἐπιμέλεια εἶχε ἀναληφθεῖ ἀπό τόν Γιάννη Χόρν, ἐνῶ ἡ ὅλη προσπάθεια εὐοδώθηκε χάρις καί στόν Ἐμμανουήλ Κοθρῆ, ὁ ὁποῖος ἐξασφάλισε καί τά ἀναγκαῖα χρηματικά ποσά γιά τήν ἔκδοση τῶν πρώτων τευχῶν. Στό πρῶτο φύλλο δημοσιεύτηκαν συνεργασίες τῶν Π. Κανελλόπουλου, Γ. Μαύρου, Ι. Ζίγδη, Δ. Παπασπύρου, Κ. Τσάτσου, Π. Παπαληγούρα, Ε. Κοθρῆ, Ν. Λούρου, Ἀλέξη Μινωτῆ, Α. Κυριακόπουλου, Γ. Δρόσου καί Γ. Ράλλη.

Στά δύο αὐτά γεγονότα ἀναφέρεται τό περιεχόμενο ἐπιστολῆς τοῦ Κ. Καραμανλῆ πρός τόν Γ. Ράλλη:

«Ἐχάρηκα πού πῆρα εἰδήσεις σου καί πρό παντός γιατί τίς χαρακτηρίζει ἐλαφρά αἰσιοδοξία. Εἶναι ἐνθαρρυντικό ἐπίσης τό γεγονός ὅτι ἐπετεύχθη ἐπί τέλους ἡ ἔκδοση πολιτικοῦ περιοδικοῦ. Θά εἶναι ἀσφαλῶς χρήσιμο, δεδομένου ὅτι ὑπάρχουν εὐρύτατα περιθώρια ἐλέγχου τῆς κυβερνητικῆς ἀσυναρτησίας καί διαφωτίσεως τοῦ λαοῦ. Λυποῦμαι μόνο πού δέν κρίνω κατάλληλη τή στιγμή γιά νά κάμω δημοσία ἐμφάνιση, στέλνοντας, σχετικό μήνυμα. Ἐφ' ὅσον ἡ δυναμική ἀπομάκρυνσις τῆς Κυβερνήσεως εἶναι ἀνέφικτος θά πρέπη νά ἐπιδιωχθῆ ἡ ἀφύπνισις τοῦ λαοῦ καί τοῦ στρατοῦ, διά τῆς ἀποκαλύψεως τῶν κινδύνων εἰς τούς ὁποίους ἐκθέτει τόν τόπο ἡ παράτασις τῆς παρούσης ἀνωμαλίας. Δύο θέματα τά ὁποῖα θά πρέπη ἐπιμόνως νά ἐκμεταλλευθῆτε εἶναι ὁ ὑβριστικός ἐμπαιγμός τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ἡ ἀποκοπή τῆς Ἑλλάδος ἀπό τήν Εὐρώπη.

Σέ συγχαίρω καί σ' εὐχαριστῶ γιά τό ἄρθρο τῆς Βραδυνῆς. Σέ συγχαίρω γιατί εἶχες τό θάρρος νά προκαλέσης εὐθέως τήν Κυβέρνηση καί σ' εὐχαριστῶ γιατί ὑπενθύμισες στούς Ἕλληνας τήν παρουσία μου»[169].

12 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1973

Σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, τή δεύτερη μετά τήν 21η Ἀπριλίου 1967, ὁ Π. Κανελλόπουλος καθορίζει καί ἀναλύει τήν πολιτική θέση, καθώς καί τή στάση του σέ σχέση μέ τό ἐπιθυμητό ἐνδεχόμενο τῆς ἀναλήψεως ἀπό τόν πρωθυπουργό τῆς Ὀκταετίας τῆς κύριας πρωτοβουλίας γιά τή μετάβαση στή δημοκρατία:

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Πολλές φορές ἐσκέφθηκα νά Σοῦ γράψω. Δέν τό κατόρθωσα. Ἐν πρώτοις, δέν ἔχω τό χάρισμα τοῦ ἐπιστολογράφου. Εἶμαι (ἤ θεωροῦμαι) συγγραφεύς, ἀλλά ἐπιστολογράφος δέν εἶμαι. Ὁ ἀγαπητός μας Κωστάκης εἶναι ἐξ ἴσου καί τά δύο. Ἔρχομαι, ὅμως καί στόν δεύτερο καί κυριώτερο λόγο, πού κάθε φορά, πού ἐσκεπτόμουν νά Σοῦ

γράψω ἀνέστελλα τήν ἐπιθυμία μου νά τό πράξω.

Τά τελευταῖα χρόνια, πού πλησιάζουν νά γίνουν ἕξ, ἦσαν καί εἶναι, γιά μένα, ψυχικῶς πολύ δύσκολα. Εἶναι χρόνια μεγάλης δοκιμασίας γιά τόν τόπο, ἀλλά καί εἰδικώτερα γιά μένα, λόγω τῆς ἰδιότητος, πού εἶχα ὡς τή νύχτα τοῦ πραξικοπήματος. Σέ μιά μεγάλη ἐπιστολή — τή μοναδική, πού Σοῦ ἔστειλα μετά τόν Ἀπρίλιο 1967 — ἀφῆκα τίς σκέψεις μου νά ἀναπτυχθοῦν ἐλεύθερα καί ἀδέσμευτα. Μίλησα πρό πάντων γιά τά αἴτια καί τίς περιστάσεις, πού ἐπροκάλεσαν τήν δραματική τομή τῆς 21ης Ἀπριλίου. Δέν ξέρω, ἄν εἶχα δίκηο σέ ὅσα Σοῦ ἔγραψα. Ἤμουν προσωπικά τόσο πολύ συνυφασμένος μέ ὅσα συνέβησαν, ὥστε ἡ σκοπιά μου ἦτο — καί εἶναι — ἀναγκαστικά πολύ ὑποκειμενική. Μετά τή μεγάλη καί μοναδική ἐκείνη ἐπιστολή μου, πού ἦταν λιγώτερο μιά "ἔκθεσις" καί περισσότερο ἕνα ξέσπασμα, μοῦ ἔλειψε ἡ δύναμη καί ἡ διάθεση νά συγκεντρωθῶ καί νά Σοῦ γράψω γιά τά πολιτικά πράγματα. Συγκεντρώνομαι κάθε πρωί, πέντε ὧρες, καί συγγράφω τή συνέχεια τῆς "Ἱστορίας τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πνεύματος". Αὐτό ναί! Αὐτό μπορῶ καί τό κάνω. Εἶναι φυγή καί σωτηρία. Ἀλλά νά κάτσω καί νά γράψω γιά ὅσα ζῶ κάθε μέρα, γιά ὅσα συμβαίνουν καί γιά ὅσα προκαλοῦν τήν ἠθική μου ἀντίδραση, αὐτό μοῦ εἶναι ψυχικά πολύ κουραστικό. Ἀλλά καί τί περισσότερο θά μποροῦσα νά Σοῦ γράψω ἀπό ὅσα οἱ κοινοί μας φίλοι Σοῦ μεταφέρουν κάθε τόσο προφορικά;

Δέν θά ἐπιχειρήσω, λοιπόν, οὔτε σήμερα, πού ἀπεφάσισα ἐπί τέλους νά χαράξω τήν γραμμή αὐτή, νά Σοῦ ἀναλύσω τήν ἐδῶ κατάσταση. Τήν γνωρίζεις. Οἱ φίλοι πού Σέ ἐπισκέπτονται γνωρίζουν ἄριστα καί τίς δικές μου σκέψεις γιά τήν κατάσταση. Θά Σ' ἔχουν ἐπομένως κατατοπίσει καί ἐπ' αὐτῶν. Θά Σοῦ ἔχουν πῆ, ὅτι κάνω ὅ,τι περισσότερο εἶναι δυνατόν γιά νά εἶμαι ὁ συνεκτικός κρίκος ὅλων τῶν πολιτικῶν δυνάμεων πού εἶναι κατά τοῦ καθεστῶτος. Ἡ ἀποστολή μου αὐτή εἶναι πολύ δύσκολη. Εἶναι συνδεδεμένη μέ μεγάλους κόπους, ἀκόμη καί μέ κάποια ψυχική φθορά. Ἀλλά πιστεύω, ὅτι εἶναι ἐπιβεβλημένο νά τήν συνεχίσω. Καί νομίζω, ὅτι ἔχω γίνει λίγο ἤ πολύ, σέ κάποιο βαθμό, ὁ συνεκτικός κρίκος τῶν περισσοτέρων πολιτικῶν — καί ἄλλων δυνάμεων — πού τηροῦν ἀσυμβίβαστη στάση ἀπέναντι τοῦ καθεστῶτος. Αὐτό δέν σημαίνει βέβαια πραγματική, πλήρη καί οὐσιαστική ἑνότητα τῶν δυνάμεων αὐτῶν. Σημαίνει, ὅμως, τήν δυνατότητα μιᾶς ἠθικῆς ἐπιρροῆς μου ἐπ' αὐτῶν, πού σέ δεδομένη στιγμή μπορεῖ νά ἐξασφαλίση τήν ἑνότητα ἤ μιά κοινή ἐνέργεια.

Ἀλλά ἡ κύρια πρόθεσή μου, στήν ἐπιστολή αὐτή, δέν εἶναι νά ἀναλύσω τήν κατάσταση ἤ νά κάμω προβλέψεις γιά τό μέλλον. Πρόθεσή μου εἶναι ἡ ἑξῆς:

Θέλω νά Σέ βεβαιώσω, ὅτι πᾶν ὅ,τι πράττω, τό πράττω χωρίς τόν παραμικρό προσωπικό ὑπολογισμό. Δέν ἔχω καμμιά φιλοδοξία ἤ, ἔστω, ἐκλογική μελλοντική ἐπιδίωξη. Δέν μοῦ ἐπιτρέπει, ἄλλωστε, νά ἔχω φιλοδοξίες καί ἐπιδιώξεις ἡ ψυχική ἤ ἀκόμη καί ἡ σωματική ἀντοχή μου. Ἔχω πολύ κουρασθεῖ. Δέν ἐπέρασα ἁπλῶς τά ἑβδομήντα, ἀλλά ἔχω πίσω μου σαράντα χρόνια ἀγώνων καί δοκιμασιῶν, χωρίς νά μοῦ δοθῆ ποτέ ἡ εὐκαιρία, ὅσο ἦταν ἀκόμη καιρός, νά ἀναλάβω τήν ἀνώτατη εὐθύνη πραγματοποιήσεως τῶν σχεδίων καί ὀνείρων, πού ἀπό νέος εἶχα. Τώρα πιά εἶναι πολύ ἀργά γιά ἕνα τέτοιο πρᾶγμα, πού θά ἐδικαιολογοῦσε — αὐτό, καί μόνο αὐτό — πολιτική φιλοδοξία μου γιά τό μέλλον. Σέ βεβαιώνω, λοιπόν, ὅτι ὅλοι μου οἱ ἀγῶνες, οἱ τραχεῖς, ἀχάριστοι στήν περίοδο πού διανύουμε, ἀποβλέπουν ἀποκλειστικά στήν ἐκπλήρωση ἑνός ἐθνικοῦ χρέους. Ἔχω τό αἴσθημα, ὅτι — χωρίς τήν παρουσία μου στόν ἐδῶ πολιτικό κόσμο — τό κενό, πού ὁπωσδήποτε ὑπάρχει, καί πού μέσα του μπορεῖ μιά μέρα (ἤ νύχτα) νά κινδυνεύση νά γκρεμισθῆ ὁ τόπος, θά ἦταν πολύ μεγαλύτερο. Συγκρατῶ, συνενώνω, ἔχω ἐπαφή καί μέ δυνάμεις, πού βρίσκονται ἔξω ἀπό τόν συμβατικά καθιερωμένο πολιτικό κόσμο, ἀκόμα καί μέ τίς δυνάμεις τῆς ἀκαδημαϊκῆς νεολαίας, πού ἄρχισε νά κινῆται.

Θέλω νά Σέ βεβαιώσω, ἐπιπροσθέτως, ὅτι θά ἀπαλλαγῶ ἀπό ἕνα μεγάλο βάρος, πού αἰωρεῖται ἐπάνω ἀπό τούς ὤμους μου, ἄν ἡ ἔξοδος τοῦ τόπου ἀπό τό σημερινό ἀδιέξοδο — ἕνα ἀδιέξοδο, πού, ὅσο παρατείνεται, τόσο μεγαλύτεροι γίνονται οἱ κίνδυνοι γιά τό μέλλον — συνδεθῆ μέ τό πρόσωπό Σου, μέ δική Σου εὐθύνη καί πρωτοβουλία. Σέ παρακαλῶ νά μή περάση οὔτε στιγμή ἀπό τό νοῦ Σου ἡ ἰδέα, ὅτι θά αἰσθανόμουν σάν δικό μου παραμερισμό τήν ἐκ μέρους Σου ἀνάληψη τῆς εὐθύνης γιά τήν ἔξοδο τοῦ τόπου ἀπό τό σημερινό καθεστώς καί τή μετάβαση πρός τή Δημοκρατία.

Δέν μποροῦσα ὅμως νά βοηθήσω τήν ἀνόητη πρωτοβουλία τοῦ γνωστοῦ πρωτοκόλλου. Ὅσοι τό ξεκίνησαν δέν ἔκαμαν κἄν τόν κόπο νά μέ ἐρωτήσουν ἤ, τοὐλάχιστον, νά μέ προειδοποιήσουν. Θά τούς ἔλεγα, ὅτι τό πρωτόκολλο ἦταν ψυχολογικά, στούς κόλπους τοῦ Κέντρου, πρόωρο. Ὡριμάζει ὅλο καί περισσότερο ἡ συνδεδεμένη μέ τό ὄνομά Σου λύση. Στούς τελευταίους δύο μῆνες σημειώθηκε —ἔχω σοβαρές ἐνδείξεις — κάποια πρόοδος πρός τήν κατεύθυνση αὐτή. Εἶχα καί συνομιλίες, πού εἶναι ἐνθαρρυντικές. Ἀλλά πρέπει νά περιμένουμε ἀκόμα. Εἶμαι δέκτης καί τῶν μηνυμάτων, πού μιλοῦν γιά τήν ἀνάγκη νά προβληθῆ ἡ ἀνωτέρω λύση μέχρι τοῦ Μαρτίου. Ὀφείλω, ὅμως, νά Σοῦ εἰπῶ, πρῶτον ὅτι δέν βλέπω μιά τέτοια δυνατότητα, καί δεύτερον ὅτι, κατά τή γνώμη μου, τά μηνύματα, πού ὑπονοῶ, βασίζονται σέ πολύ αἰσιόδοξη ἐκτίμηση τῶν διαθέσεων ἑνός παράγοντος, πού — καί ἄν ἀλλάξη στάση ἔναντι τοῦ καθεστῶτος τῶν Ἀθηνῶν — εἶναι δύσκολο, ἄν ὄχι ἀδύνατο, νά τήν ἀλλάξη ριζικά καί ἀπότομα. Δέν νομίζω, λοιπόν, ὅτι ὁ προσεχής Μάρτιος εἶναι ἀποφασιστικό χρονικό ὁρόσημο.

Ξέρω, πόσο ἔχεις νοσταλγήσει τήν Ἑλλάδα. Κι ἄν δέν μοῦ τό ἔλεγαν οἱ φίλοι, πού Σέ βλέπουν, θά τό ἐμάντευα. Εὔχομαι νά μή συμπληρωθοῦν τά δέκα ἔτη ξενητιᾶς καί νά ἔχης, ἐντός τοῦ τρέχοντος ἔτους, τήν δυνατότητα νά ξαναβρεθῆς κάτω ἀπό τόν οὐρανό τῆς Ἑλλάδος»[170].

25 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1973

Ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου μεταφέρει λεπτομερῶς στόν Π. Κανελλόπουλο τίς ἀπόψεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας καί τήν ἀντίδραση τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ΕΡΕ γιά τήν πρόσφατη ἀδέξια χρησιμοποίηση τοῦ ὀνόματός του μέ στόχο τήν ἀναζήτηση λύσεως στό πολιτικό πρόβλημα τῆς χώρας.

Τό περιεχόμενο τῆς σχετικῆς συζητήσεως κατα-

γράφηκε ἀπό τόν Κ. Παπακωνσταντίνου, σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ:

«Ἡ συζήτησις δέ ἦτο καθόλου εὐχάριστος, διεπίστωσα δέ ἀπ᾽ ἀρχῆς ἐπιφυλακτικότητα τοὐλάχιστον ἀπέναντί μου, πού ἐξελίχθη εἰς ἀπροκάλυπτον δυσφορίαν ἐν τέλει, χωρίς βέβαια νά παραβιασθοῦν τά πλαίσια τῆς εὐγενείας. Τοῦ εἶπα, ἐπανέλαβα δηλαδή, ὅσα εἶχα εἴπει κατά Νοέμβριον καί τόν παρελθόντα Δεκέμβριον, πρό τῆς ἀναχωρήσεώς μου. Ἐφρόντισα νά τοῦ μεταφέρω μέ ἀκρίβειαν ὅσα ἐξουσιοδοτήθην νά εἴπω καί νά διαστείλω τήν προσωπικήν θέσιν Σας ἀπό τάς ἀπόψεις Σας περί τοῦ κοινοῦ χρέους. Καί ἐπρόσθεσα τάς προσωπικάς μου διαπιστώσεις καί ἀντιλήψεις. Δέν θά τά μεταφέρω ἐδῶ, ἀφοῦ ἐκτίθενται σαφῶς καί ἀρκετά ἐκτενῶς εἰς ἐπιστολήν μου, τήν ὁποίαν τοῦ ἔστειλα τήν μεθεπομένην, ἀκριβῶς τήν 30 Ἰανουαρίου. Ἔδωσα εἰς τόν Ἀχιλλέα ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς μου ἐκείνης.

Μοῦ ἀνεκοίνωσεν εὐθύς ἀπ᾽ ἀρχῆς ὅτι εἶχε τήν εὐκαιρίαν νά Σᾶς γράψη δεκασέλιδον ἤ δεκάφυλλον ἐπιστολήν, διά νά Σᾶς ἐνημερώση κ.λ.π., καί μοῦ ἀπεκάλυψε τόν μεταφορέα ταύτης.

Ἐνῶ ἐπροχώρει ἡ συζήτησις καί προσεπάθουν νά ἐξηγήσω τάς ἀπόψεις μου, τόν ἤκουσα νά μοῦ λέγη ἀπροσδοκήτως καί ἀδικαιολογήτως ὅτι ἔχει πολύ ἐνοχληθῆ ἀπό τάς φήμας ὅτι ἀντιδρᾶ εἰς τήν ὑποδεικνυομένην καί καθολικῶς πλέον συζητουμένην ἐδῶ λύσιν, ἔτι δέ πλέον διότι στελέχη τῆς ΕΡΕ ἀποδέχονται καί ἐπαναλαμβάνουν ὅτι ὁ ἴδιος ἐμποδίζει τήν συνεννόησιν καί τήν κοινήν ἐκδήλωσιν. Ὅλα αὐτά τόν ἔχουν ἀποκαρδιώσει τόσον, ὥστε νά σκέπτεται τό ἐνδεχόμενον νά ἐγκαταλείψη τήν ἡγεσίαν τῆς ΕΡΕ διά νά τοῦ εἶναι εὐχερεστέρα ἡ ἀνταπόκρισις εἰς εὐρυτέραν ἀποστολήν καί εἰς ἐπιμόνους συστάσεις ὅπως τεθῆ ἐπί κεφαλῆς εὐρυτάτης συνεννοήσεως μέχρι τῆς... "ἀριστερᾶς". Περί ὅλων τούτων γίνονται σαφεῖς ὑπαινιγμοί εἰς τήν βραδύτερον σταλεῖσαν ἐπιστολήν μου πρός τόν ἴδιον. Ἔσπευσα, φυσικά, νά τοῦ τονίσω ὅτι μέ τρομάζει κυριολεκτικῶς ἡ δήλωσίς του. Δέν γνωρίζω ἄν ἐφρόντισε νά διευκρινίση ἁπλῶς τήν παράδοξον δήλωσίν του, ἤ νά τήν διορθώση. Τέλος, μοῦ ἀπήντησεν ὅτι ἠννοοῦσε καί τήν ἀριστεράν τοῦ Κέντρου. Τοῦ εἶπα καί πάλιν ὅτι καί αὐτό θά μέ ἐτρόμαζε, ἄν ὡς ἀριστεράν τοῦ Κέντρου ἐξελάμβανε τόν Ἀνδρέαν, ἰδίᾳ δέ μετά τάς προσφάτους δηλώσεις του. Ἔπειτα ἀπό αὐτάς εἶναι προφανές ὅτι δέν ἔχει θέσιν κἄν εἰς τό Κέντρον. Καί εἶναι βέβαια λυπηρόν διότι οὐδείς ἀπό τά ἡγετικά στελέχη τοῦ Κέντρου ἀντελήφθη ὅτι ἔπρεπε οἱ ἴδιοι νά τόν ἀποκηρύξουν πλέον. Δέν τό ἀποτολμοῦν, διότι τελοῦν ὑπό τό ἄγχος τῆς μικρᾶς ἤ μεγάλης ἀπηχήσεώς του εἰς ὡρισμένον κόσμον τῆς Ἑνώσεως Κέντρου κ.λ.π., ἤ δέν θέλουν νά ἀποκόψουν ἐντελῶς τάς γεφύρας, διά τήν περίπτωσιν βραδυτέρας τυχόν δικαιώσεώς του. Αὐτά, ὅμως, δέν μεταβάλλουν ὁπωσδήποτε τήν οὐσίαν, κυρίως δέ δέν δικαιολογοῦν ἰδικήν μας συνεργασίαν. Καί περί τούτων ὅλων γίνονται ἐπισημάνσεις κ.λ.π., εἰς τήν ἐπιστολήν μου.

Εἶχα ἀντιληφθῆ ὅτι εἶχα γίνει βαρετός ἄν μή ἀντιπαθής. Ἐσυνεχίσθη, ὅμως, ἡ συζήτησις. Εἰς ἄλλην φάσιν τῆς συζητήσεως ἔκρινα ὅτι μοῦ ἦτο ἐπιβεβλημένον νά ὑπομνήσω τήν πειθαρχίαν μου ἔναντι τῆς ἡγεσίας καί πολλάς ἐκδηλώσεις τῆς προσηλώσεώς μου εἰς αὐτήν καί νά τονίσω ὅτι ἤμην πάντοτε εἰλικρινής ἔναντι ὅλων καί ὅτι οὐδέποτε εἶχα συμπάθειαν μέ τά παρασκήνια, παραδεχθείς ὅτι γίνομαι ἔτσι συχνά ἀντιπαθής. Παρεδέχθη ὅτι οὐδέποτε ἠσχολήθην μέ παρασκηνιακήν δραστηριότητα καί ὅτι ἀντιθέτως ἐκφράζω πάντοτε μέ παρρησίαν, ἐνδεχομένως δέ καί μέ ὠμότητα ἐνίοτε, τάς ἀντιλήψεις μου.

Εἶχα ἀποφύγει τόν κίνδυνον ἀπροκαλύπτου ρήξεως. Δέν εἶναι δυνατόν νά μεταφέρω ἐδῶ ὅλας τάς φάσεις τῆς συζητήσεως καί τά ἐκατέρωθεν λεχθέντα. Οὔτε κἄν συνοπτικῶς εἶναι εὐχερές νά γίνη αὐτό. Περιορίζομαι, ὅθεν, εἰς ὅσα μοῦ ἔκαμαν ἰδιαιτέραν αἴσθησιν καί ὅσα τήν στιγμήν αὐτήν δύναμαι νά ἀναπολήσω εὐχερῶς. Πολλά σημεῖα τῆς συζητήσεώς μας ἐπεσήμανα εἰς τήν ἐπακολουθήσασαν ἐπιστολήν μου πρός τόν ἴδιον. Δέν τοποθετῶ ἐδῶ οὔτε μέ τήν σειράν τους τάς φάσεις τῆς συζητήσεως. Εἰς ὡρισμένον σημεῖον καί ἐνῶ ὁ ἴδιος μοῦ ἔλεγεν ὅτι τόν εἶχεν ἐπισκεφθῆ ὁ ἐξ Ἀμερικῆς, ἐλθών ἐδῶ τόν Ἰανουάριον, Ἕλλην καθηγητής Γρανίτσας καί ὅτι τοῦ ὡμίλησε περί τῆς ἀνάγκης διά μίαν ἐπείγουσαν κοινήν ἐκδήλωσιν καί τήν προβολήν τῆς γενικῶς ὑποδεικνυομένης καί ἀναζητουμένης ἡγεσίας, παραδόξως παρετήρησεν ὅτι δέν ἀντιλαμβάνεται πῶς ἐδημιουργήθη ὅλος αὐτός ὁ θόρυβος περί τοῦ ὅτι τό ἑλληνικόν πρόβλημα πρόκειται νά ἀποτελέση ἀντικείμενον ἐξετάσεως εἰς τήν Ἀμερικήν καί ὅτι ἐπιβάλλεται ταχεῖα ἐκδήλωσις διά νά μή ἀπωλεσθῆ εὐκαιρία. Κατά τήν ἀντίληψίν του, τίποτε τό ἐξαιρετικόν δέν ἀντιμετωπίζεται τήν ἐποχήν αὐτήν καί τό ἑλληνικόν πρόβλημα θά γίνεται ἑκάστοτε ἀντικείμενον ἐξετάσεως. Συνωμολόγησα τήν ἄποψίν μου, μέ τήν προσθήκην ὅτι τό πρόβλημά μας πρόκειται τώρα νά ἐπανεξετασθῆ καί δι᾽ ἄλλους λόγους, ἀλλά καί διότι οἱ ἀσχολούμενοι μέ αὐτό ἔχουν ἀπογοητευθῆ ἀπό τό καθεστώς καί ὅτι ἄν ἡ ἀναμενομένη ἐπανεξέτασις δέν καταλήξη εἰς θετικά συμπεράσματα, κατ᾽ ἀνάγκην θά ἀναμένομεν κάποιαν ἄλλην εὐκαιρίαν, ἴσως μετά τήν τετραετίαν καί ἐνδεχομένως ἐνωρίτερα. Δέν θά ἀναμένη, ὅμως, τό καθεστώς καί ὁ Παπαδόπουλος μέ τάς πρωτοβουλίας του. Ἔπειτα ἀπό αὐτά, δέν μοῦ ἐχρειάζετο ἄλλο τι διά νά πεισθῶ ὅτι ἄλλα εἶχε κατά νοῦν καί ὅτι δέν ἀφίσταντο τῆς πραγματικότητος τά διαδιδόμενα περί ἐκμυστηρεύσεών του εἰς ἐμπιστευτικάς συζητήσεις, ὅπου παρασύρεται καί ἀποκαλύπτει ὅτι περιμένει νά "καταλαγιάση ἡ ὑστερία περί Καραμανλῆ" διά νά ἀναλάβη πρωτοβουλίας εὐρείας συνεννοήσεως ὑπό τήν ἡγεσίαν του, ἡ ὁποία "ἑνώνει" ὅλους τούς Ἕλληνας, ὅπως ἀρέσκεται ὁ ἴδιος νά ἐπαναλαμβάνη, ἐπικαλούμενος καί τήν ἐπιστολήν τοῦ ἐκ Λεβιδίου τῆς Ἀρκαδίας ἐπιστολογράφου του φοιτητοῦ. Καί ὄχι μόνον εἰς ἐμπιστευτικάς συζητήσεις, ἀφοῦ καί εἰς ἐμέ τόν ἴδιον δέν ἀπέκρυψε πρό διμήνου τά σχέδιά του. Δέν μπορῶ νά γνωρίζω τί Σᾶς ἔγραψεν ὁ ἴδιος. Δέν ἐπεζήτησα νά τό πληροφορηθῶ, πρᾶγμα πού δέν θά ἦτο καί ἐξαιρετικά δυσχερές. Ἀπόδειξις ὅτι ὁ κ. Μαῦρος, ὅταν συνηντήθημεν, μετά δύο ἡμέρας, μοῦ εἶπεν ὅτι ἡ ἐπί τριετίαν καθυστερήσασα ἐπιστολήν ἔκαμε λόγον περί ἐνοχλήσεώς του ἀπό ἀνευθύνους ἐκδηλώσεις κ.λ.π. καί περί τῆς σκέψεώς του νά ἀποσυρθῆ τῆς ἡγεσίας τῆς ΕΡΕ. Δέν μοῦ ἐχρειάζετο τίποτε ἄλλο διά νά ἀντιληφθῶ τί ἀκριβῶς ἐπεζήτει, ἀντιθέτως πρός ὅσα προσχηματικῶς ἔλεγε.

Ἀκριβῶς τότε καί διά νά μειώση προφανῶς τήν ἐντύπωσιν ἀπό τήν δήλωσίν του, προσέθεσεν ὅτι ὁ ἴδιος θέλει

νά ἀνταποκριθῆ εἰς τά μηνύματα καί ἀντιμετωπίζει μέ ἰδιαιτέραν ἱκανοποίησιν τήν λύσιν Καραμανλῆ, πλήν διαπιστώνει ἀντίθεσιν, ἤ τοὐλάχιστον ἀπροθυμίαν εἰς τό Κέντρον καί ἀδυναμίαν νά ἐξασφαλίση συνεννόησιν. Παρετήρησα ὅτι οὔτε ἐγώ, οὔτε ἄλλος τις, ἀμφιβάλλει διά τά προσωπικά του αἰσθήματα κ.λ.π. Καί προσέθεσα ὅτι, ἄν πιστεύη εἰς τήν ὀρθότητα ἤ τήν ἀναγκαιότητα τῆς συνεννοήσεως, πρέπει νά ἀναλάβη τήν πρωτοβουλίαν μιᾶς σαφοῦς ἐξηγήσεως μέ τούς κυριωτέρους ἐκπροσώπους τοῦ Κέντρου, εἰς κοινήν δέ σύσκεψιν, διά νά ἔχη ἕκαστος τάς εὐθύνας του. Ἀντέτεινεν ὅτι εἶναι λίαν πιθανή ἡ ἄρνησις τῶν Κεντρώων νά ἀποδεχθοῦν τήν εἰσήγησίν του (!), πρᾶγμα τό ὁποῖον θά ἀπετέλει προσωπικήν του κ.λ.π. μείωσιν. Ἀπήντησα ὅτι ὅλα εἶναι ἐνδεχόμενα, δέν βλέπω ὅμως πῶς θά εἶναι δυνατόν νά μειωθῆ ἐντεῦθεν οἱοσδήποτε καί ὅτι ὁπωσδήποτε ὁ ἴδιος θά εἶχεν ἐπιτελέσει εἰς τό ἀκέραιον τό καθῆκον του. Εἶπα ἀκόμη ὅτι καί ἡ ἄρνησίς των θά εἶναι χρήσιμος διά τήν θέσιν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Θά τό πάρουμε ἀπόφασιν, συνεπλήρωσα. Μέ ἔκδηλον ἀνησυχίαν μέ ἠρώτησε τότε ἄν ἡ παρατήρησίς μου εἶχε τήν ἔννοιαν ὅτι θά προχωρήσουμε μόνοι εἰς λύσιν Καραμανλῆ, πρᾶγμα ἀδύνατον. Ἀπήντησα ὅτι αὐτό καί ἐγώ τό θεωρῶ περιττόν καί ἀπαράδεκτον καί ἀνωφελές. Διηυκρίνισα ὅτι, μέ τό δεδομένον ὅτι ἀποκλείεται συνεννόησις εἰς τό πρόσωπον Καραμανλῆ, θά ἀναζητήσωμεν ἀπό κοινοῦ ἄλλην ἡγεσίαν καί ἄλλην τυχόν λύσιν, παραδεκτήν εἰς τόν χῶρον τῶν δύο κομμάτων πάντοτε. Διότι ὁ κ. Κανελλόπουλος, παρ᾽ ὅσα λέγει κάποτε πρός ἱκανοποίησιν Παπασπύρου καί ἄλλων, ἔχεται ἀνενδότως τῆς ἀρνήσεως τοῦ Κέντρου ἔναντι οἱασδήποτε συμμετοχῆς τοῦ Κέντρου. Εἶναι δέ γνωστόν ὅτι ἡ ἀντίθεσις καλλιεργεῖται κυρίως ἀπό τούς γνωστούς κεκράκτας, πολλοί τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν τήν κοινοβουλευτικήν βάσιν τοῦ Ἀνδρέα. Εἶχε πλέον ἀφοπλισθεῖ, ἀλλά καί ἐγώ ἀντελήφθην ὅτι δέν εἶχα δικαίωμα νά παρατείνω τήν συζήτησιν»[171].

Λίγες μέρες μετά τή συνάντηση, ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου, σέ ἐπιστολή του πρός τόν Π. Κανελλόπουλο, ἀναφέρθηκε ἐκ νέου στό περιεχόμενο τῆς συνομιλίας του καί συνόψιζε τά πορίσματα πού εἶχε ὁ ἴδιος συναγάγει:

«Κύριε Πρόεδρε,

Ἐπιθυμῶ νά Σᾶς εὐχαριστήσω καί πάλιν διότι μοῦ ἐδώσατε τήν εὐκαιρίαν τῆς προσφάτου προσωπικῆς ἐπικοινωνίας. Εἶχα ἔντονον τήν αἴσθησιν τοῦ χρέους νά ἐκπληρώσω ἐντολήν καί παράκλησιν τοῦ συνομιλητοῦ μου καί νά ἐπαναλάβω, ἔστω καί μέ καθυστέρησιν, ὅσα καί πρό τῆς μεταβάσεώς μου εἰς τό Παρίσι ἠδυνήθην νά Σᾶς μεταδώσω, κατόπιν προηγηθείσης σχετικῆς ἐπιστολῆς του ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀπό μακροῦ συνδέσεως τοῦ ὀνόματός του μέ τήν ἀναζήτησιν τῆς λύσεως τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος καί τῆς ὑστέρας, ἐν ἀγνοίᾳ του, ἀναληφθείσης πρωτοβουλίας καί τῆς ἐντεῦθεν ἐμφανίσεώς του ὡς ἀμφιλεγομένου προσώπου. Ἐκπληρῶ δέ εὐχαρίστως τήν περιωρισμένην καί εἰδικήν αὐτήν ἐντολήν, ὅπως ἀκριβῶς ἐπιδιώκω νά μεταδίδω μέ σεβασμόν καί ἀκρίβειαν καί ὅσα τυχόν Σεῖς μοῦ ἐμπιστεύεσθε. Ἐκλαμβάνω καί τά δύο ὡς ταπεινήν συμβολήν εἰς τό κοινόν χρέος τῶν ἐξαιρετικῶν περιστάσεων.

Ὁ κ. Καραμανλῆς μέ ἐξουσιοδότησε νά ἐπαναλάβω ὅτι δέν ἔχει πολιτικάς φιλοδοξίας, κατά μείζονα δέ λόγον δέν φιλοδοξεῖ νά τοῦ ἀνατεθῆ οἱαδήποτε πολιτική ἀποστολή, ὅπως κάπως εὐρύτερα ἠδυνήθην νά Σᾶς ἐκθέσω, παρά τήν ἐκτροπήν τῆς συζητήσεως εἰς ἄλλα, σχετικά βεβαίως, ἀλλά ὀλιγώτερον ἐνδιαφέροντα καί συνδεόμενα μέ τήν ἐπίσκεψίν μου θέματα. Καί ταῦτα, χωρίς νά ἀπομακρύνεται ὁπωσδήποτε ἀπό τήν παλαιοτέραν καί τελευταίαν δημοσίαν δήλωσίν του καί τήν διάθεσίν του νά συμβάλη προσωπικῶς διά νά ἐπανέλθη ἀκινδύνως ἡ χώρα εἰς τήν ὁμαλότητα, ἐάν παραστῆ ἀνάγκη τῶν ἰδικῶν του ὑπηρεσιῶν.

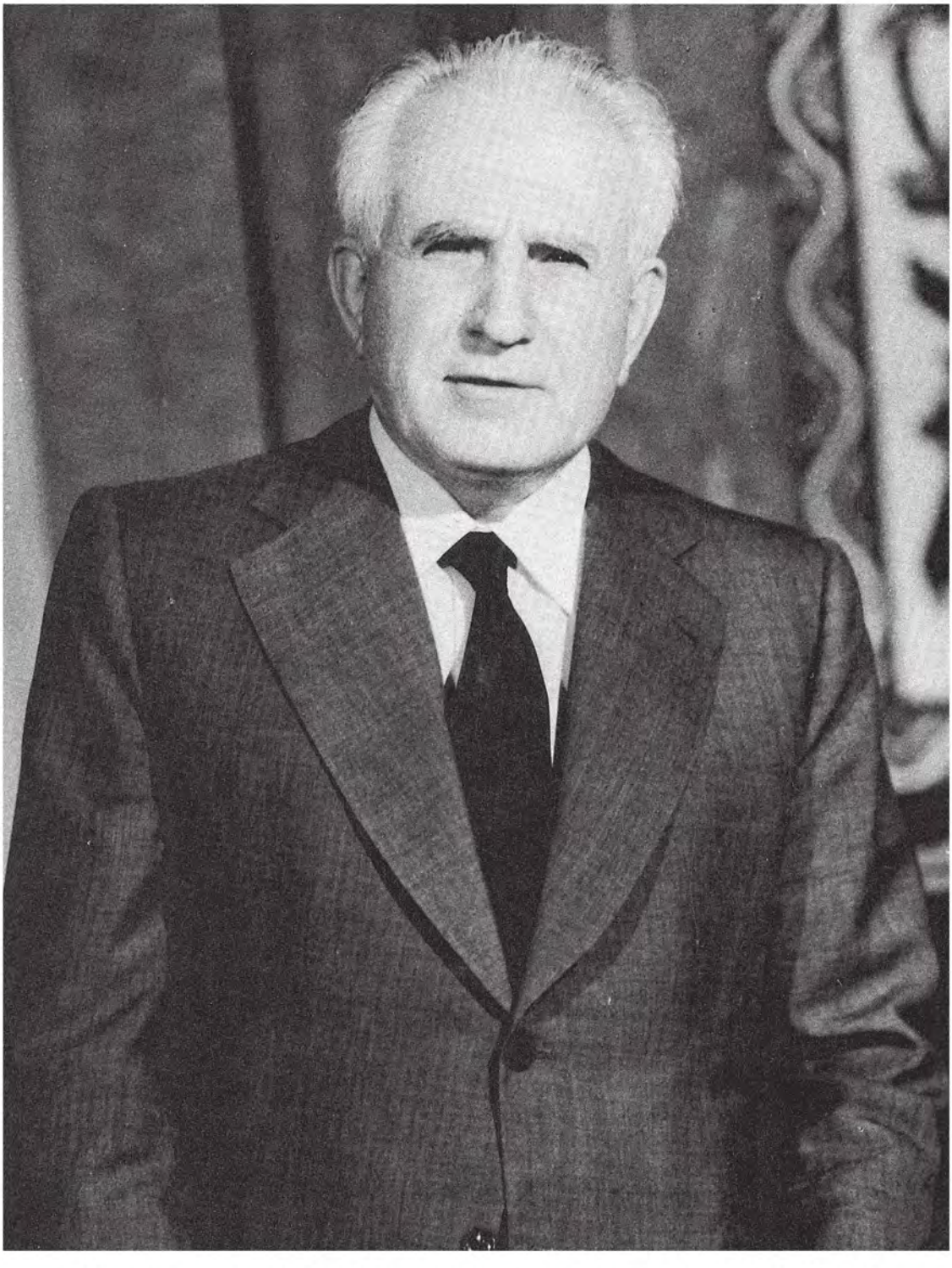
Πέραν καί ἀσχέτως πρός ταῦτα, ὤφειλα νά ἐκθέσω, κατ᾽ ἐπιθυμίαν του, ὡρισμένας σκέψεις του ἐπί τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος. Ἐπεζήτησα νά ἀναμεταδώσω μέ σχολαστικότητα ὅσα ἤκουσα, σεβόμενος τό θέμα καί τό κῦρος τοῦ συνομιλητοῦ μου. Ἔχω συνειδητοποιήσει ὅτι δέν θά εἶχα οὐδεμίαν δικαιολογίαν ἄν ἐλησμόνουν ὅτι εἰς οὐδένα ἐπιτρέπει νά ἐμφανίζεται ὡς ἐκφραστής τῶν ἀπόψεών του ὁπουδήποτε, κυρίως δέ ἄν προσέκρουα εἰς τήν εὐαισθησίαν του ἔναντι οἱασδήποτε ἐν τούτῳ προπετείας.

Συγχωρήσατέ μου, κύριε Πρόεδρε, νά ἐπαναλάβω ὅτι κατά τήν ἐκτίμησίν του, ἐνισχυόμην ἀπό πληροφορίας διαφόρων πηγῶν, ἡ ἀμερικανική Κυβέρνησις θά ἐπανεξετάση λίαν προσεχῶς τό ἑλληνικόν πρόβλημα, ὡς νέα Κυβέρνησις καί διότι ἔχει ἀπογοητευθῆ ἀπό τό σημερινόν καθεστώς. Ἀποδέχεται καί ὁ ἴδιος ὡς πλέον λογικήν τήν ἐκδοχήν ὅτι οὐδείς θά ἐστήριζε τό καθεστώς ἀπό συμπάθειαν, ἀλλά ἀκριβῶς ἀντιθέτως ἀπό ἀνησυχίαν διά τό μέλλον, ἀδιάφορον ἄν αὐτό εἶναι δικαιολογημένον ἤ ὄχι. Ἐπομένως, ὅλοι θά τό ἐγκατέλειπαν ἄν προσεφέρετο λύσις ἀσφαλής. Αὐτό δέ ἠδύνατο καί ἔπρεπε νά εἶχε γίνει ἀπό μακροῦ καί συγκεκριμένως ὅταν ἔκαμε τάς πρώτας δηλώσεις του. Διάφορος θά ἦτο ἴσως τότε ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς.

Συμμερίζεται τήν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἐπανεξέτασις τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος πρέπει νά ἀναμένεται ὡς λίαν πιθανή, ἄν μή βεβαία. Διά νά ἀποβῆ, ὅμως, οὐσιαστική ἡ ἐπανεξέτασις καί διά νά ὁδηγήση ἐνδεχομένως εἰς συγκεκριμένας πολιτικάς ἐνεργείας, χρειάζεται νά ἐμπεδωθῆ, κατ᾽ ἀρχήν, ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ ἑλληνικός λαός δυσφορεῖ ἀπό τήν σημερινήν κατάστασιν κατά τρόπον δικαιολογοῦντα ἀνησυχίας. Πέραν δέ τούτου καί βασικῶς εἶναι ἀπαραίτητον νά προβληθῆ συγκεκριμένη καί ἀσφαλής πρότασις διά τό μέλλον τῆς χώρας. Εἰς τήν ἀντίθετον περίπτωσιν, θά ἔχη διαπιστωθῆ ὅτι τό θέμα δέν ἔχει ὡριμάσει καί ἡ ἐπανεξέτασις τοῦ προβλήματος θά ἀπομείνη θεωρητική.

Κατά συνέπειαν, εἶναι ἀνάγκη νά προβλέψουν ὅλοι οἱ ὑπεύθυνοι μετά τῆς ὀφειλομένης σοβαρότητος εἰς τό θέμα καί νά διευκολύνουν τουλάχιστον τήν ἀντιμετώπισίν του. Οἱαδήποτε πρότασις πρέπει νά ἔχη καθολικόν, ἄν μή πανεθνικόν χαρακτῆρα, διά νά ἔχη πιθανότητας νά ἀποβῆ ἀποτελεσματική. Μέχρι ποίου σημείου θεωρεῖ ὡς δυνατήν καί ἐπιτρεπομένην τήν συνεννόησιν καί τήν κοινήν ἐμφάνισιν τό ἔχει ἐμπράκτως καταδείξει μέ τήν σταθεράν ἀπόκρουσιν οἱασδήποτε συναντήσεως καί ἐπαφῆς μέ πρόσωπα, ἡ ἐμφάνισις τῶν ὁποίων ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐνίσχυσιν τοῦ καθεστῶτος καθ᾽ οἱονδήποτε τρόπον.

Ὅπως καί ἄλλοτε καί κατ᾽ ἐπανάληψιν εἶχα τήν εὐκαιρίαν νά Σᾶς εἴπω εἰς τό πρόσφατον παρελθόν, ὁ ἴδιος

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, σ' ὁλόκληρη τή διάρκεια τῆς ἀπουσίας του ἀπό τήν Ἑλλάδα, διατηροῦσε στενή ἐπαφή μέ τόν Κ. Παπακωνσταντίνου.

νομίζει ὅτι ὁ πολιτικός κόσμος ὀφείλει νά λάβη σαφῆ θέσιν καί νά προβάλη συγκεκριμένας λύσεις, ἐξυπηρετούσας συγκεκριμένους στόχους, ἐν ὄψει τῆς δημιουργουμένης καταστάσεως. Μεταβατικήν Κυβέρνησιν μέ βίον βραχύν, ἀλλά μέ τήν ἀπαραίτητον δύναμιν νά ἐπιβάλη τόν σεβασμόν πρός τήν νομιμότητα καί νά καταλύση τό καθεστώς τῆς φοβίας, ἤ ἄλλη τινα λύσιν κ.λ.π.

Ὀφείλει, ὁμοίως, νά ἀντιμετωπίση μέ σοβαρότητα τό ζήτημα τοῦ βασιλέως, διά νά μή αἰφνιδιασθῆ ἀπό οἱανδήποτε πρωτοβουλίαν τοῦ καθεστῶτος. Νά προλάβη εἰς τήν χάραξιν γραμμῆς καί τήν προβολήν στόχων καί νά μή περιορίζεται εἰς τόν ἀχάριστον ρόλον τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων κριτικῆς καί τῆς καταγγελίας τῶν ἀλλοπροσάλλων πρωτοβουλιῶν τοῦ καθεστῶτος.

Πολύ ἐχάρην ὅταν ἤκουσα ὅτι εἴχατε τήν εὐκαιρίαν μιᾶς ἀπ᾽ εὐθείας μετά τοῦ ἰδίου ἐπικοινωνίας, ἔπειτα ἀπό τόσον μακράν διακοπήν. Πρέπει, ὅμως, νά ἐπαναλάβω ὅτι τουλάχιστον ἐξενίσθην καί ἐπικράθην ἀπό ὅσα μοῦ ἐκάματε τήν παραχώρησιν νά μοῦ εἴπητε περί τῶν ψυχολογικῶν ἀντιδράσεών Σας ἔναντι ἀνευθύνων ἐκδηλώσεων. Παρακαλῶ νά πιστεύσητε, κύριε Πρόεδρε, ὅτι ὅλα αὐτά μέ ἐλύπησαν βαθύτατα. Πλήν, εἰμαι ἱκανοποιημένος διότι εἶχα τούλάχιστον τήν εὐκαιρίαν νά διαδηλώσω, διά μίαν ἀκόμη φοράν, τά προσωπικά μου αἰσθήματα καί νά διατυπώσω εἰλικρινῶς τήν θέσιν μου ἐν τούτῳ, τήν ὁποίαν ἄλλωστε οὐδέποτε ἐπεζήτησα νά συγκαλύψω.

Μικρόν δεῖγμα ἡ ἐπίσκεψίς μου εἰς τήν κατοικίαν Σας μετά τήν ἀπροσδόκητον κρίσιν τοῦ Φεβρουαρίου 1958, ἔπειτα ἀπό τήν πρώτην ἴσως, κατοχικήν, συνάντησίν μας καί ἡ ἐν συνεχείᾳ προσήλωσίς μου εἰς τήν ἔννοιαν τῆς ἑνότητος καί τῆς πειθαρχίας, χωρίς νά ὁδηγοῦμαι ἐντεῦθεν καί εἰς τήν ἀπόκρυψιν τῆς ἀντιθέσεώς μου, ὅταν ἔκρινα τοῦτο ἀνεπίτρεπτον.

Πρός διαπίστωσιν τῆς σταθερᾶς εἰς τοῦτο τακτικῆς μου, θά μοῦ ἐπιτραπῆ ἡ ἀποστολή τοῦ κειμένου κάποιας προχείρου ὁμιλίας μου εἰς τήν Βουλήν ἐξ ἀφορμῆς ἀγροίκου εἰς βάρος Σας ἐπιθέσεως. Ἔσπευσα, ἴσως διότι πολλοί ἀπό τούς συμπαρακαθημένους εἰς τάς ὑπουργικάς θέσεις καί τούς συμπαρεδρεύοντας εἰς τήν αἴθουσαν τῆς Βουλῆς θά ἦσαν εἰς θέσιν νά στηλιτεύσουν ὅπως θά ἤξιζε τήν ἀπρέπειαν, προβάλλοντες εἰς ὅλην τήν ἔκτασιν τήν προσωπικότητά Σας, ὡς παλαιοί καί στενοί συνεργάται Σας.

Ἔχω τήν πεποίθησιν, Κύριε Πρόεδρε, ὅτι ἡ ἐπίγνωσις τῆς κρισιμότητος τῶν περιστάσεων καί ἡ ηὐξημένη εὐθύνη Σας, λόγω τῆς ὑψηλῆς καί ἐπισήμου θέσεώς Σας, θά Σᾶς προφυλάξουν ἀπό οἱανδήποτε ἐσπευσμένην ἐνέργειαν καί θά Σᾶς ἐμπνεύσουν τήν ἐνδεδειγμένην θέσιν, διά νά μήν ἀντλήση τό καθεστώς πρόσθετα πλεονεκτήματα. Διότι οἱ κρατοῦντες εἶναι φυσικό νά ἐνθουσιάζωνται ἀπό τήν ἀποσύνθεσιν τῶν πραγματικῶν πολιτικῶν δυνάμεων καί νά ἐνισχύωνται ἀπό ἀνεπίτρεπτους συνοδοιπορίας καί ἀπαραδέκτους συμμαχίας τοῦ πολιτικοῦ κόσμου.

Θά προσθέσω ἀκόμη ὅτι δέν παραγνωρίζω τάς δυσχερείας, τάς ὁποίας μοιραίως ἐπιπροσθέτει ἡ διαμορφουμένη εἰς τόν χῶρον τῆς Ἑνώσεως Κέντρου κατάστασις. Παρ᾽ ὅλα αὐτά, εἰμαι βέβαιος, Κύριε Πρόεδρε, ὅτι θά εὕρητε τόν τρόπον νά ἀντιμετωπίσητε τάς ἀντιξοότητας καί νά ἐξασφαλίσητε μέ θαρραλέας πρωτοβουλίας τήν κοινήν ἐκδήλωσιν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ὡς κατά τεκμήριον ἐκφράζοντας τήν ἐπιθυμίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μέχρις ὅτου θά καταστῆ δυνατή ἡ προσφυγή ἀπ᾽ εὐθείας εἰς τήν κρίσιν του.

Τήν ἐκδήλωσιν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου — ἤ τῶν δυό ἔστω κομμάτων — θά εἶναι πολύ χρήσιμον νά συνοδεύση καί ἡ ἔκφρασις τῆς συμφώνου τοποθετήσεως καί ἄλλων δυνάμεων εἰς τήν χώραν μας, ἰδιαιτέρως δέ τῆς νέας γενεᾶς.

Πρέπει νά ἐπικαλεσθῶ, τέλος, τήν ὑπομονήν καί τήν εὐγένειάν Σας διά νά ἐκθέσω συνοπτικῶς καί τάς ἰδικάς μου, προσωπικάς ἀντιλήψεις. Διαπιστώνω καθολικήν ἀπογοήτευσιν διότι λείπει ἡ ρεαλιστική ἀντιμετώπισις τῆς καταστάσεως, ἀφοῦ μόνον δι᾽ αὐτῆς εἶναι δυνατόν νά ὁδηγηθῶμεν εἰς τήν ὁμαλότητα. Ἡ κοινή γνώμη ἀναμένει πράξεις, αἵτινες θά εἶναι δυνατόν νά διευκολύνουν ὅλους τούς παράγοντας, οἵτινες θεωροῦνται ὡς δυνάμενοι νά ὑποβοηθήσουν ἐξελίξεις πρός τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος. Τήν ὥραν αὐτήν ὅλοι πιστεύουν ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ἑνότης μέ ἐπώνυμον ἡγεσίαν.

Σεῖς, Κύριε Πρόεδρε, ἔχετε πράξει τό καθῆκον Σας μέ ἀναμφισβήτητον γενναιότητα. Ὁ Λαός, εἰς τήν πρωτεύουσαν καί ἐκτός αὐτῆς, εἰς τάς πόλεις καί εἰς τά χωρία, ὅλοι ὅσοι εὑρίσκονται μακράν τῶν προθαλάμων καί πιστεύουν εἰς τήν ἀνάγκην τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ὁμαλότητος εἰς τό ἐθνικόν πλαίσιον, ἀξιώνουν τώρα ἀπό ὅλους γενναιότητα καί ἐντιμότητα σκέψεως. Καί ἀποκλειστικήν ἐνατένισιν πρός τόν μεγάλον σκοπόν. Ἄν ὁ πολιτικός κόσμος παραβλέψη τήν κοινήν ἐπιθυμίαν δέν θά ἔχη πράξει εἰς τό ἀκέραιον τό καθῆκον του»[172].

Ὁ Π. Κανελλόπουλος, σέ σύντομη ἀπαντητική ἐπιστολή πρός τόν Κ. Παπακωνσταντίνου, ἀποτίμησε θετικά τά ἀποτελέσματα ἀπό τήν πρόσφατη συνάντησή τους:

«Πρό ὀλίγου ἔλαβα καί ἐδιάβασα τήν ἐπιστολήν σας. Μέ συνεκίνησε βαθύτατα. Διέπεται ἀπό ὑψηλόν αἴσθημα ἐθνικῆς εὐθύνης καί ἀπό μεγάλην πολιτικήν ἐντιμότητα. Θέλω νά εἶσθε βέβαιος ὅτι προσέχω πάντοτε ὅσα μοῦ λέτε»[173].

Θά ἐπακολουθήσουν ἐπαφές μέ πρωτοβουλία τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ πρός τήν κατεύθυνση τῶν ἡγετικῶν ἐκπροσώπων τῆς ΕΚ στήν Ἀθήνα, Γ. Μαύρου καί Ι. Ζίγδη, χωρίς καί πάλι νά ἐπιτευχθεῖ τό ἐπιθυμητό ἀποτέλεσμα. Τά τελικά πορίσματα θά ἀνακοινώσει ὁ Π. Κανελλόπουλος σέ στενό κύκλο πολιτικῶν φίλων καί συνεργατῶν του. Ὁ Κ. Τσάτσος, ἀνάμεσα στούς τελευταίους αὐτούς, μεταδίδει στόν Κ. Καραμανλῆ τά ἀκόλουθα:

«Χθές μᾶς εἶχε καλέσει ὁ Κανελλόπουλος, τόν Παπακωνσταντίνου, Παπαληγούρα, Ράλλη, Βασ. Βασιλείου καί ἐμένα καί μᾶς ἐξέθεσε πῶς ἐνήργησε γιά νά πείση Μαῦρο-Ζίγδη νά ὑπογράψουν κοινή δήλωση γιά τήν ἀνάδειξη ἀρχηγοῦ. Τούς εἶπε πώς δέν εἶναι μόνο οἱ Ἀμερικανοί πού τό ζητοῦν, ὑποδεικνύοντας ἐσένα, ἀλλά ὅτι εἶναι καί αἴτημα τοῦ Ἐσωτερικοῦ καί ὅτι ἐσύ εἰδικῶς εἶσαι ὁ μόνος πού μπορεῖ νά ἐμπνεύσης ἐμπιστοσύνη στούς ἀξιωματικούς, ἀπό τούς ὁποίους κυρίως ἐξαρτᾶται ἡ μεταβολή. Τούς εἶπε

σωστά ἐπιχειρήματα μέ ἐπιμονή καί δέν τούς ἔπεισε. Εἰς ἀπάντησιν μάλιστα ὁ Ζίγδης ὑπέβαλε ἕνα μακρύ ὑπόμνημα διά τήν καλυτέραν ὀργάνωσιν τοῦ ἀγῶνος, ἐφ' ὅσον διαρκεῖ ἡ δικτατορία, ἀναγνωρίζοντας ὅτι ὁ Κανελλόπουλος πρέπει νά εἶναι ὁ ἡγούμενος αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνος. Σέ αὐτό τοῦ ἀπήντησα ὅτι τό ζητούμενο καί ἀπό τό 'Εξωτερικό ἀλλά καί ἀπό τό 'Εσωτερικό εἶναι μιά θετική λύσις, μιά λύσις καθορίζουσα τήν διάδοχον κατάστασιν, τόν ἡγέτην πού θά ἀναλάβη τότε τήν ὁμαλήν μετάβασιν στήν ὁμαλότητα καί μερικές βασικές ἀρχές τῆς πολιτικῆς του (πολιτική ΝΑΤΟ πρός τά ἔξω καί ἀποφυγή ἀκροτήτων καί ἀντεκδικήσεων, διαφύλαξις τῆς ἐπετηρίδος τοῦ Στρατοῦ, πού θά εἶναι ὁπωσδήποτε κύριος μοχλός τῆς μεταβολῆς). Χωρίς αὐτήν τήν προβολή θετικῆς λύσεως ὁ ἀγών θά εἶναι μάταιος — θά τοῦ λείπη ἐκεῖνο τό στοιχεῖο πού θά ἐμπνεύση ἐμπιστοσύνη διότι καί οἱ 'Αμερικανοί καί οἱ ἀξιωματικοί θέλουν νά ξέρουν ποῦ πᾶν, γιά ποιά λύση ἀγωνίζονται.

'Ο Παναγιώτης μᾶλλον στενοχωρέθηκε καί μᾶς εἶπε: 'Αφοῦ αὐτό δέν γίνεται διότι δέν τό θέλουν οἱ Κεντρῶοι, τί νά κάμωμε; Νά μείνωμε μέ σταυρωμένα χέρια; Θά συνεχίσωμε τόν ἀγώνα ὅπως καί σήμερα, συνεργαζόμενοι μαζί τους, μέ τή σκέψη σιγά-σιγά νά τούς πείσωμε ὅτι πρέπει τελικῶς νά δεχθοῦν τίς ἀπόψεις μας. Σέ αὐτό ἐρώτησα: Μήπως θά ἦταν σκόπιμο νά ἀφήσωμε αὐτή τή συνεργασία μέ Μαῦρο καί Ζίγδη πού ἐμεῖς τούς χρίσαμε ἀρχηγούς καί νά ἀντιμετωπίσωμε τό Κέντρο ἀλλοιῶς (ὡς χαλαρό σύνολο μικρῶν ὁμάδων), νά ἀρχίσωμεν νά ἐνεργοῦμε μόνοι μας, προβάλλοντας τή θετική λύση. Σέ αὐτό μοῦ ἀντέταξαν, ἴσως ὀρθῶς, ὅτι 'Εσύ θά ἀπεδοκίμαζες μία τέτοια πολιτική, διότι ἐσύ θέλεις ἀπαραιτήτως νά προβληθῆς ὡς ἡγέτης τῶν δύο μεγάλων κομμάτων. Κατά βάθος τό Κέντρο δέν θέλει νά προκαθορίση ποιά πρέπει νά εἶναι ἡ διάδοχος κατάστασις, διότι ξέρει ὅτι αὐτό σημαίνει δική σου προβολή — καί αὐτό δέν τό θέλουν. Δηλαδή ἐνώπιον τῆς προοπτικῆς νά ἀναδειχθῆς ἐσύ ἀρχηγός, προτιμοῦν τήν εἰς ἀόριστον ἀναβολήν τῆς λύσεως καί τήν ἐπ' ἀόριστον διατήρησιν τῆς δικτατορίας»[174].

Στίς ἀνακοινώσεις τοῦ Π. Κανελλόπουλου, καθώς καί στά συμπεράσματα πού ἀπορρέουν, ἀναφέρεται, σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, καί ὁ Γ. Ράλλης:

«Στίς 27 τοῦ μηνός συναντηθήκαμε μέ τόν Κανελλόπουλο, ὁ Τσάτσος, Παπαληγούρας, Παπακωνσταντίνου, Βασιλείου καί ἐγώ. 'Ο Πρόεδρος μᾶς ἐξέθεσε τίς ἐνέργειές του πρός Μαῦρον καί Ζίγδην γιά νά δηλώσουν δημοσίᾳ ὅτι γιά τήν ἐπάνοδο στήν ὁμαλότητα, ἀπαραίτητη εἶναι ἡ ἕνωση κάτω ἀπό τήν ἡγεσία σας, ἐπειδή μόνον ἐσεῖς (καί τό ἐτόνισε σέ ἀντιδιαστολή μέ τόν ἑαυτό του) ἀπολαμβάνετε καί λαϊκοῦ ἐρείσματος καί ἐμπιστοσύνης στό στράτευμα.

'Ο Μαῦρος — εἶπε ὁ Κανελλόπουλος — ἦταν ὡς συνήθως ἀναβλητικός καί ἀναποφάσιστος καί προέτεινε νά ἀναφερθῆ σέ σᾶς σέ μία συνέντευξη πρός ξένους δημοσιογράφους, ἐπί ἄλλου θέματος, πρᾶγμα πού ὁ Κανελλόπουλος δέν δέχθηκε, λέγοντας ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ δηλώσεις εἴτε γίνονται πανηγυρικά, εἴτε δέν γίνονται καθόλου.

'Ο Ζίγδης ἀπάντησε ὅτι τό θέμα δέν εἶναι τοῦ παρόντος καί ἔστειλε λίγες ἡμέρες μετά τήν συνάντηση σημείωμα τοῦ ὁποίου σᾶς ἐσωκλείω φωτοτυπία.

Συμφώνησα μέ τήν πρόταση Ζίγδη ὑπό τήν προϋπόθεση ὁ ἀρχηγός τοῦ ἀγῶνος θά εἶναι ἕνας — ὁ Κανελλόπουλος — μέ τήν σκέψη ὅτι καί σεῖς ἐπανειλημμένα τό εἴχατε συστήσει θερμῶς καί ἀκόμη μέ τήν ἀπώτερη σκέψη ὅτι, ἄν γινόταν κάτι τέτοιο μέ συμμετοχή καί ἐξωπολιτικῶν (Πεσμαζόγλου, Λοῦρο, Τζαννετῆ καί κάποιον δικαστικόν), σέ τρεῖς-τέσσαρες μῆνες, θά μποροῦσε ἡ ἐπιτροπή αὐτή, βλέποντας ὅτι χωρίς ἐσᾶς δέν μπορεῖ νά γίνη τίποτε, νά σᾶς ἀπευθύνη ἔκκληση νά γυρίσετε πίσω καί νά ἡγηθῆτε τοῦ ἀγῶνος. Αὐτά διότι, ὅπως καί ἄλλοτε σᾶς εἶπα καί σᾶς ἔγραψα, μόνον σεῖς ἀπό ἐδῶ ἴσως μπορέσετε νά ἀνατρέψετε τήν Χούντα.

'Ο Παπακωνσταντίνου διεφώνησε λέγων ὅτι μιά τέτοια ὀργάνωση δέν θά εἶχε καμμία ἀπήχηση στόν κόσμο καί προέτεινε γιά λίγους μῆνες νά μήν γίνη τίποτε καί νά συνεχίσει μόνον ὁ Κανελλόπουλος τίς ἐπαφές του μέ τό Κέντρον.

Οἱ ἄλλοι δέν εἶπαν σχεδόν τίποτε καί ὅταν πλέον εἴμαστε ἕτοιμοι νά φύγουμε, τούς εἶπα πώς μέ τήν τακτική τοῦ καφενείου ἔμεινε ἡ Χούντα 6 χρόνια καί θά μείνη ἄλλα δεκαέξη. Ὅτι ὁ χρόνος ἐργάζεται ἐναντίον μας, γιατί κάθε μέρα περισσότεροι ὑποκύπτουν πιεζόμενοι ἀπό τίς ἀνάγκες τῆς ζωῆς, ἐνῶ παράλληλα καταλαμβάνονται θέσεις-κλειδιά ἀπό ἀνθρώπους τῆς δικτατορίας καί στό τέλος ὁ Παπαδόπουλος θά μᾶς κάνη ἐκλογές καί, ἐπειδή θά ἔχουν εὐνουχισθῆ ὅλοι, θά τίς κερδίση. 'Αφοῦ τό Κέντρον εἶναι διαλελυμένο καί ἀφοῦ δέν μποροῦμε νά ὀργανωθοῦμε, δέν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος ἀπό τοῦ νά σᾶς πείσουμε νά γυρίσετε καί νά ἀναλάβετε σεῖς τόν ἀγώνα.

Γενικά εἶμαι ἀπελπισμένος γιατί ἐλάχιστοι εἶναι πρόθυμοι νά διακυνδυνεύσουν καί οἱ περισσότεροι ἔχουν καταληφθῆ ἀπό χειμερία νάρκη. 'Η ἀντίδραση λ.χ. στίς διώξεις τῆς Βραδυνῆς ὀφείλεται ἀποκλειστικά στήν δική μου πρωτοβουλία, πού τό ἔμαθα τυχαίως στίς 6 τό ἀπόγευμα τοῦ Σαββάτου, καί στόν ἡρωϊσμό τοῦ Τζώρτζη πού εἶναι μιά ἀπό τίς πολύ εὐχάριστες ἐκπλήξεις αὐτῆς τῆς περιόδου. Οἱ ἄλλοι, ἄν καί εἶχαν πληροφορηθεῖ τά ὅσα ἔγιναν, δέν σκέφθηκαν πώς ἔπρεπε νά ἀντιδράσουμε.

'Η ἴδια νάρκη καί φοβία ἔχει καταλάβει τό σύνολο σχεδόν τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων — τά ἔψαλα σήμερα τοῦ Τσάτσου ὡς πρός τήν 'Ακαδημία — καί σκέπτομαι ἄν σέ δύο-τρεῖς μῆνες ἐξακολουθῆ ἡ ἴδια κατάσταση νά ἀποκαλύψω τά ὅσα γίνονται (πολιτικοί, πνευματική ἡγεσία, οἱ εὔποροι), νά ἀσκήσω δριμυτάτη κριτική ἐναντίον τῆς δικτατορίας καί νά πάω στό σπίτι μου. Τίς τελευταῖες ἡμέρες τέτοια εἶναι ἡ ψυχική μου κατάσταση πού ἔφθασε προχθές ἡ πίεσή μου (ἀπό νευρικότητα) στά 22 καί γιά μιά στιγμή νόμισα πώς θά πάθω ἀποπληξία»[175].

Μέ ἀφορμή τό ἴδιο γεγονός, ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου θά ἐκθέσει τίς δικές του ἀπόψεις:

«Εἰς τήν κοινήν γνώμην ἔχει συνειδητοποιηθεῖ πλέον ὅτι δέν νοεῖται διεξαγωγή οἱουδήποτε ἀγῶνος ἄνευ τῆς παρουσίας Σας. 'Υπό τάς σημερινάς συνθήκας — διότι τά πράγματα πάντοτε εἶναι ρευστά — μόνον μέ τό ὄνομά Σας εἶναι δυνατόν νά ἐνθαρρυνθοῦν ὅσοι δύνανται νά ἀσκή-

σουν οἱαδήποτε ἐπίδρασιν πρός τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος, εἰς τό ἐξωτερικόν, ἀλλά κυρίως καί προεχόντως εἰς τό ἐσωτερικόν. Καί διά τόν λόγον αὐτόν δέν μπορεῖ νά ἔχη οὐδεμίαν δικαιολογίαν ἡ μέχρι σήμερον στᾶσις τοῦ ὑφισταμένου πολιτικοῦ κόσμου πού τόσην δυσχέρειαν ἐμφανίζει εἰς τήν ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως. Τί μπορεῖ νά ἀναζητῆ πλέον;

Τήν ἀπορία ταύτην εἶχα τήν εὐκαιρίαν νά ἐκθέσω διά μίαν ἀκόμη φοράν εἰς σύσκεψιν, κληθεῖσαν πρό τριῶν περίπου ἑβδομάδων ὑπό τοῦ κ. Κανελλόπουλου. Εἴχαμε κληθεῖ τέσσαρες ἀπό τά παλαιά στελέχη τῆς ΕΡΕ. Παρίστατο καί ὁ Βασιλείου. Ἐλπίζω νά ἔχετε ἐνημερωθῆ περί τῆς διεξαχθείσης συζητήσεως καί τῶν συμπερασμάτων. Ἐπωφελήθην νά μεταφέρω ἅπαξ ἔτι τήν γνωστήν δήλωσίν Σας καί τήν ἐπιθυμίαν Σας νά σταματήσουν αἱ συζητήσεις γύρω ἀπό τό ὄνομά Σας, τήν μεταβατικήν Κυβέρνησιν κ.λ.π. Καί βασικῶς, ὅτι δέν ἔχετε φιλοδοξίας. Ἐπανέλαβα, ἐν συνεχείᾳ, καί τάς ἰδικάς μου ἀπόψεις. Διότι συναισθάνομαι τό ηὐξημένον χρέος τῶν μελῶν τῆς τελευταίας Βουλῆς. Μέ πρότασιν τοῦ κ. Κανελλόπουλου ἔγινε δεκτή ἡ εἰσήγησίς μου. Εἰς τούς ἐκπροσώπους τοῦ Κέντρου πρέπει νά δηλωθῆ ὅτι εἶναι χρέος μας νά ἀντιμετωπίσωμεν μέ σοβαρότητα καί αἴσθημα εὐθύνης τήν κατάστασιν καί νά ἀνταποκριθῶμεν εἰς τό χρέος μας κατά τρόπον ἱκανοποιοῦντα τήν κοινήν γνώμην καί προάγοντα τήν γενικήν ὑπόθεσιν.

Δέν γνωρίζω ἐάν ἦσαν ὅλοι εἰλικρινεῖς εἰς τήν ἀποδοχήν τῶν ἐκτεθεισῶν ἀπόψεων. Οὔτε καί δύναμαι νά προεξοφλήσω ὅτι δέν θά συνεχισθοῦν αἱ συνεννοήσεις ἐπί διαφόρων σχεδίων συνεργασίας καί ὀργανώσεως τοῦ ἀγῶνος. Πρό τῆς τελευταίας — κατά τά ἤδη ἐκτεθέντα — συσκέψεως, εἶχεν ἀποσταλεῖ πρός τόν κ. Κανελλόπουλον σχέδιον τοῦ κ. Ζίγδη περί δημιουργίας διευθυντηρίου ὀλιγαρίθμου καί εἰκοσαμελοῦς πολιτικοῦ συμβουλίου (ἐθνικοῦ) μέ συμμετοχήν πολιτικῶν, ἀποστράτων, δικαστικῶν κ.λ.π. Εἶχα λάβει καί ἐγώ προηγουμένως ἀντίγραφον. Περιλαμβάνει χρησίμους ἀλλά καί ἀφελεῖς σκέψεις. Ἀποβλέπει βασικῶς εἰς τήν μεταβολήν τῆς στάσεως καί τῆς "ἀπαθείας" τοῦ λαοῦ καί εἰς τήν ἐκδήλωσιν τῆς ἀντιθέσεως πρός τό καθεστώς. Αὐτό ὅμως, ἀκριβῶς, εἶναι τό ζητούμενον. Πῶς θά ἐνθαρρυνθῆ ὁ λαός καί ὅσοι εἶναι εἰς θέσιν νά συντελέσουν εἰς τήν ἐξέλιξιν τῆς καταστάσεως; Ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ προβολή μιᾶς προσωπικότητος δύναται νά εἶναι ἀποτελεσματική κ.λ.π., ὑπό τήν προϋπόθεσιν ὅτι θά ἐνταχθῆ αὕτη εἰς τά "πλαίσια γενικωτέρου ἀγῶνος", διά νά μή καταλήξη σέ "φιάσκο". Ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις εἰς οἱανδήποτε ἐλπίδα εἶναι ἡ ἀνασκευή τοῦ ἐπιχειρήματος, τῶν ξένων πρωτίστως, ὅτι ὁ κίνδυνος τοῦ χάους εἶναι ἀπειλητικός εἰς περίπτωσιν μεταβολῆς. Θεωρεῖ ὅτι ἡ ἕνωσις τοῦ "πολιτικοῦ κόσμου" ἀρκεῖ διά τήν ἀνασκευήν τοῦ ἐπιχειρήματος. Πολύ τόν θέλγει ἡ "συμπάθεια" τῆς σοσιαλιστικῆς Εὐρώπης καί εὔχεται τήν ἐπικράτησιν τοῦ μετώπου εἰς τήν Γαλλίαν, διά νά καταστῆ πλέον ἔντονος καί ἀποφασιστική καί διά τήν Ἀμερικήν ἡ ἀντίθεσις τῆς "δημοκρατικῆς Εὐρώπης". Ἐν τελικῇ ἀναλύσει ἀποβλέπει εἰς τήν "δυσφορίαν" καί εἰς τήν κατάλυσιν τοῦ ἐλέγχου τῶν κρατούντων ἐπί τῆς συνειδήσεως τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Πῶς, ὅμως, θά γίνη αὐτό; Μέ τήν ὑπόσχεσιν μήπως, ὅτι ὁ πολιτικός κόσμος παρασκευάζει καί ἀποβλέπει εἰς τήν ἐπιστροφήν εἰς τό παρελθόν;

Διά τόν λόγον αὐτόν, εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν Σᾶς ἐξέθεσα τήν ἀντίληψιν ὅτι ἡ προβολή τοῦ πολιτικοῦ κόσμου δέν διευκολύνει τάς ἐξελίξεις. Ἀντιθέτως, ἐνισχύει τάς ἀντιδράσεις. Ἀναγνωρίζω τήν σημασίαν τοῦ περιφήμου τεκμηρίου διά τούς ἀσχολουμένους ὁπωσδήποτε μέ τό ἑλληνικόν θέμα καί διερωτῶμαι τί πρέπει νά γίνη; Νά ἱκανοποιηθοῦν θεωρητικαί ἀντιλήψεις μεταξύ τῶν ξένων, ἤ νά ἀντιμετωπισθῆ μέ ρεαλισμόν ἡ κατάστασις μεταξύ τῶν Ἑλλήνων; Σᾶς ἀπησχόλησα πολύ μέ τήν ἀνεδαφικήν ἐκείνην εἰσήγησιν. Εἶναι, ὅμως, δεδομένον ὅτι θά ἀκουσθῆ μέ συμπάθειαν ἀπό τούς ἐπιθυμοῦντας νά ἀποφύγουν τήν προσφυγήν εἰς τήν ὑπό τῆς κοινῆς γνώμης ἀναζητουμένην ἡγεσίαν».

Καί ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου καταλήγει:

«Διά τήν ἰδικήν Σας θέσιν δέν χρειάζεται οἱαδήποτε νέα ἐκδήλωσις. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὅλοι γνωρίζουν τήν προσωπικήν ἀντίδρασιν εἰς τάς ἐκδηλωθείσας πρωτοβουλίας, αἵτινες εἶχαν ὁπωσδήποτε καί μίαν ἱκανοποιητικήν συνέπειαν. Συνετέλεσαν νά διευκρινισθῆ ἡ πραγματική θέσις τῶν ἐπισήμων Κεντρώων καί κυρίως τῆς καθιερωθείσης —κρίμασι πολλῶν — ἐκπροσωπήσεώς των»[176].

Πράγματι, ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς δυστοκίας στή διαμόρφωση ἑνός ἐνιαίου μετώπου τοῦ φιλελεύθερου πολιτικοῦ κόσμου ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Κ. Καραμανλῆ εἶχε συμπέσει μέ τήν ἐκδήλωση, ἀπό τήν πλευρά τοῦ τελευταίου, ἐκ νέου, τῆς ἐπιθυμίας νά τερματιστεῖ κάθε συζήτηση γύρω ἀπό τό ὄνομά του. Συγκεκριμένα, εἶχε διαμηνύσει στόν Κ. Παπακωνσταντίνου:

«Τόν εὐχαριστῶ γιά τήν ἐνημέρωση καί τόν παρακαλῶ νά κάμη ὅ,τι μπορεῖ γιά νά τεθῆ τέρμα στή συζήτηση γύρω ἀπό τό ὄνομά μου καί τήν περίφημο λύσιν Καραμανλῆ. Καί συγκεκριμένως τόν ἐξουσιοδοτῶ νά ἐπισκεφθῆ ἀμέσως τόν κ. Κανελλόπουλο καί τόν κ. Μαῦρο καί νά τούς μεταφέρη ἀπό μέρους μου μαζί μέ τούς φιλικούς μου χαιρετισμούς τά κάτωθι:

Τούς παρακαλῶ νά θέσουν τέρμα εἰς τάς συζητήσεις περί λύσεως Καραμανλῆ, δεδομένου ὅτι δέν εἶμαι ὑποψήφιος γιά μεταβατική Κυβέρνηση. Ἂν ὑπεστήριζα τή μεταβατική δημοσίᾳ, τό ἔκαμα διότι τήν θεωρῶ ἐθνικῶς ἀναγκαίαν καί χωρίς νά ἐνδιαφέρομαι προσωπικῶς γι' αὐτήν.

Ὁ τερματισμός τῆς συζητήσεως αὐτῆς ἐπιβάλλεται τοσοῦτο μᾶλλον καθόσον παρεμποδίζει τήν ἀναζήτησιν ἄλλων λύσεων, ἐπί τῇ βάσει τῶν ὁποίων θά ἦτο δυνατόν νά διεξαχθῆ ὁ ἀγών πρός ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατικῆς ὁμαλότητος»[177].

Ἐκτενεστέρα ὅμως, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά προσδιορίσει τή θέση του στήν ἀπαντητική ἐπιστολή του πρός τόν Γ. Ράλλη:

«Ἀγαπητέ Γιῶργο,

Ἐχάρηκα πού πῆρα εἰδήσεις σου. Λυπήθηκα,

ὅμως, γιατί διεπίστωσα ὅτι κατέχεσαι ἀπό ἐκνευρισμό. Σέ καταλαβαίνω γιατί ξέρω ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῆς δράσεως δέν μποροῦν νά ὑποφέρουν τή ματαιολογία, τό καφενεῖο ὅπως λές. Τί νά γίνη, ὅμως, αὐτός εἶναι ὁ τόπος μας. Ὁ Τάκιτος γράφει ὅτι οἱ Ἕλληνες διηνεκῶς ρέπουν πρός τά κενά καί τά παράδοξα. Ὀφείλεις συνεπῶς νά ἔχης ὑπομονήν καί νά συνεχίσης νά κάμης αὐτό πού κάμεις μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά βρῆς καθ' ὁδόν μιμητάς. Ἀλλά καί ἄν δέν βρῆς θά ἔχης τήν ἱκανοποίηση ὅτι ἔκαμες τό καθῆκον σου. Καί εἶναι μέγα πρᾶγμα στή ζωή νά εἶσαι εὐχαριστημένος ἀπό τόν ἑαυτό σου.

Ἡ πρωτοβουλία τοῦ κ. Κανελλόπουλου μέ συνεκίνησε προσωπικῶς. Πολιτικῶς, ὅμως, ὑπῆρξεν ἄσκοπος. Ἀπό καιρό παρεκάλεσα νά παύσουν αἱ συζητήσεις γύρω ἀπό τό θέμα αὐτό, δεδομένου ὅτι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖον γίνεται βλάπτει. Ἐμφανίζει τόν πολιτικόν κόσμον στενόκαρδον καί ἀσυνάρτητον, μειώνει ἐμένα καί μ' ἐμφανίζει ὡς πρόσωπο ἀμφιλεγόμενον καί τελικῶς ἐνισχύει ἀρνητικά τήν Κυβέρνηση, διαπιστουμένου ὅτι δέν ὑπάρχει ἀσφαλής ἐναλλακτική λύση. Θά εἶχε ἄλλως τό πρᾶγμα ἄν αὐτό ἐγένετο εὐθύς ἐξ ἀρχῆς κατά τρόπον αὐθόρμητον καί καθολικόν. Ἀλλά τό θέμα ἔχει καί τήν κωμική του πλευρά. Γιατί ἀρνοῦνται οἱ ἀνεκδιήγητοι κεντρῶοι νά μοῦ προσφέρουν κάτι τό ὁποῖον οὔτε αὐτοί διαθέτουν οὔτε ἐγώ ἐπιθυμῶ: τήν ἐξουσία.

Δέν ἀντελήφθηκαν ὅτι ἄν τό πρῶτο καιρό ἐδέχθην σιωπηρά νά γίνη χρήση τοῦ ὀνόματός μου, τό ἔκαμα γιά νά διευκολύνω τόν ἀγώνα κατά τῆς τυραννίας καί ὄχι γιατί ἐπιθυμοῦσα νά ἡγηθῶ μεταβατικῆς Κυβερνήσεως καί μάλιστα ὡς ἐντολοδόχος τῶν κομμάτων, ὅταν ἠμπορῶ, ὅπως λέγεται, νά πάρω τήν ἐξουσία ἀπ' εὐθείας ἀπό τό λαό.

Γιά τήν ὀργάνωση πού προτείνει ὁ Ζίγδης δέν μπορῶ νά ἔχω γνώμη γιατί δέν ξέρω οὔτε ποιά σύνθεση θά πάρη οὔτε τί θά ἐπιδιώξη. Βέβαιον εἶναι ὅτι χρειάζεται ὀργάνωση ὄχι μόνον γιά νά ἐλέγχη τήν Κυβέρνηση καί νά κινητοποιῆ τόν κόσμον, ἀλλά καί γιά νά ἀντιμετωπίση ἐνδεχόμενα ὅπως τό δημοψήφισμα ἤ αἰφνιδιαστικές ἐκλογές. Αὐτονόητο εἶναι ὅτι γιά τίς περιπτώσεις αὐτές θά πρέπη ἀπό τώρα νά ξέρετε τί θά κάμετε. Αὐτονόητο ἐπίσης εἶναι ὅτι ὁποιαδήποτε ὀργάνωση θά πρέπη νά γίνη ὑπό τήν ἡγεσίαν καί μάλιστα τήν οὐσιαστικήν τοῦ κ. Κανελλόπουλου. Καί ὅταν λέγω οὐσιαστική ἐννοῶ ὅτι οἱ Κεντρῶοι θά πρέπη νά παραιτηθοῦν τῆς ἀξιώσεως νά τοῦ ἐπιβάλλουν ἀπόψεις, πρᾶγμα πού ὅταν γίνεται βλάπτει τόν ἀγώνα.

Τό περιοδικό μαχητικό, ὅπως τό ἐπιβάλλουν οἱ περιστάσεις, τυπογραφικά ὄχι τέλειο καί μέ μερικά πράγματα πού θά μποροῦσαν ἀζημίως νά λείπουν. Θά ἦταν εὐχῆς ἔργον ἄν θά μποροῦσε μέ τόν καιρό νά γίνη ἑβδομαδιαῖο καί νά πάρη τό σχῆμα Time, Express κ.λπ. Τό ἄρθρο τοῦ Παναγῆ ἦταν τό καλύτερο καί πρό παντός ἐπίκαιρο. Γιατί ὅπως σοῦ εἶπα καί ἄλλοτε δύο πράγματα μποροῦν νά ξυπνήσουν τούς Ἕλληνες: ὁ ὑβριστικός ἐμπαιγμός πού ὑφίστανται καί ἡ ἀποκοπή τους ἀπό τήν Εὐρώπη.

Νά προσέξετε τό φοιτητικό, γιατί ἄν πάρουν τό πάνω χέρι οἱ ἐξτρεμισταί θά διαβληθῆ καί τελικά θά σβύση.

Ὅλα αὐτά πού προχείρως σοῦ γράφω θέλουν συζήτηση. Θά μοῦ ἦταν χρήσιμο ἀλλά καί εὐχάριστο νά σέ δῶ στό Παρίσι. Ἐλπίζω νά μή σοῦ ἀρνηθοῦν τήν ἄδεια, ἀφοῦ τήν ἔδωσαν στόν Τζώρτζη καί στόν Χόρν, πού ὑπῆρξε κι αὐτός ἀληθινή ἀποκάλυψις»[178].

Ἡ ἐλπίδα, ἐντούτοις, ὅτι οἱ προσπάθειες γιά τήν εὐρύτερη συσπείρωση τοῦ πολιτικοῦ κόσμου μέ ἡγέτη τόν Κ. Καραμανλῆ θά εὐοδώνονταν, ἀναπτερωνόταν καί πάλι γύρω στά τέλη Μαρτίου 1973. Κάτω ἀπό τήν ἐντεινόμενη πίεση τῆς κοινῆς γνώμης, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν δύο μεγάλων κομμάτων φέρονταν ὁριστικά ἤδη προσανατολισμένοι στήν ὑπογραφή — ἀπό ὅλους τούς βουλευτές τῆς τελευταίας Βουλῆς — διακηρύξεως γιά τήν ἀνάληψη κοινῆς πολιτικῆς προσπάθειας γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ὁμαλότητας ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Ἡ ἐκδήλωση αὐτή θά ὁλοκληρωνόταν μέ δύο παράλληλες διακηρύξεις. Μέ τήν πρώτη θά προβάλλονταν οἱ κοινοί στόχοι καί θά ἀναγνωριζόταν ἡ ἀνάγκη γιά τήν ἐξασφάλιση ἡγεσίας «γενικωτέρας ἀποδοχῆς»· μέ τή δεύτερη, θά γινόταν ἔκκληση πρός τόν Κ. Καραμανλῆ νά ἀναλάβει τήν ἡγεσία· ὁ χρόνος καί ὁ τρόπος δημοσιεύσεως τῆς δεύτερης θά καθοριζόταν ἀπό τόν ἴδιο τόν Κ. Καραμανλῆ. Τελικά, ὅμως, καί αὐτή ἡ προσπάθεια ἔμελλε νά ναυαγήσει τήν τελευταία στιγμή ὅταν — μετά ἀπό αἴτηση καί πάλι τῶν Γ. Μαύρου καί Ι. Ζίγδη — ἀναβλήθηκε ἡ τελική συνάντηση τῶν ἐκπροσώπων τῶν δύο κομμάτων προκειμένου «νά προηγηθῆ ἡ ἐκκαθάρισις τῶν ἀπόψεων τῆς παρατάξεώς των εἰς ἰδιαιτέραν σύσκεψιν τῶν διαφόρων ὁμαδαρχῶν»[179].

Στό πλαίσιο τῶν ἄκαρπων ἀλλ' ἔντονων αὐτῶν ζυμώσεων ἦταν αἰσθητή ἡ ἀπουσία τοῦ Α. Παπανδρέου καί τῶν ὀπαδῶν του. Ἡ ἔλλειψη ἐν τούτοις αὐτή δέν ὀφειλόταν — ὅπως ἔγινε ἤδη φανερό — σέ μιά καταρχήν ἀντίθεση τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ΠΑΚ ἀπέναντι στό πρόσωπο τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἀλλά, κυρίως, σέ βασική διάσταση ἀπόψεων πάνω στή μεθόδευση τοῦ κοινοῦ ἀγώνα. Ὅπως, πράγματι, προέκυπτε ἀπό τίς πληροφορίες τοῦ δημοσιογραφικοῦ τύπου, ὁ Α. Παπανδρέου καί οἱ συνεργάτες του διατύπωναν συχνά ἰσχυρισμούς καί ὑποστήριζαν θέσεις ἀκραῖες, ἤ καί ἀβάσιμες, ἱκανές, κατά μιά ἄλλη ἄποψη, νά βλάψουν καί ὄχι νά συμβάλουν θετικά στήν εὐόδωση τοῦ κοινοῦ ἀγώνα. Ἐκπρόσωπος τοῦ ΠΑΚ δήλωνε, λόγου

χάριν, στή σουηδική τηλεόραση ὅτι ἡ ὀργάνωσή του δέν ἐπιθυμοῦσε νά συνεργαστεῖ μέ τόν Κ. Καραμανλῆ — διότι τόν θεωροῦσε συνυπεύθυνο γιά τό πραξικόπημα τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967[180]! Ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ Α. Παπανδρέου φερόταν νά δηλώνει στή «Ντώυτσε Βέλλε»:

«Ὡρισμέναι ἐνέργειαι ἐκ μέρους μελῶν τῆς ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως, ἔχουν δημιουργήσει τήν ἐντύπωσιν ὅτι λίαν προσεχῶς ὁ ἑλληνικός λαός θά ἀνακτήση τό δικαίωμα νά κατέλθη εἰς ἐκλογάς, διά νά ἀποφασίση ἐπί τοῦ πολιτικοῦ μέλλοντος. Ἡ ἐντύπωσις αὐτή εἶναι ψευδής διότι οἱ ἐνδιαφερόμενοι προσπαθοῦν νά διαιωνίσουν τήν κυριαρχίαν των εἰς τήν Ἑλλάδα, χρησιμοποιοῦντες τόν βασιλέα καί τόν Καραμανλῆ, στούς ὁποίους ἔχουν ἐμπιστευθεῖ τήν ἐφαρμογήν τοῦ Συντάγματος τοῦ 1968»[181].

Μολοντοῦτο, τά πράγματα παρουσιαζόνταν διαφορετικά ἀπό τόν Α. Σισμανίδη, ὁ ὁποῖος ἐπισκεπτόταν τόν Α. Παπανδρέου στό Τορόντο, τό Δεκέμβριο τοῦ 1972. Σέ σχετική συζήτηση, ὁ ἀρχηγός τοῦ ΠΑΚ, μολονότι εἶχε καταρχήν ἐκφράσει ἀμφιβολίες γιά τήν εἰλικρινῆ πρόθεση τῶν Ἀμερικανῶν νά συμβάλουν στήν ἀνατροπή τῆς Δικτατορίας, ἔστω καί ἄν ἐξασφαλιζόταν — ὡς ἐναλλακτική λύση —ἡ ἑνότητα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ὑπό ἑνιαῖο κυβερνητικό πρόγραμμα, τόνισε ὅτι δέν ἦταν πάντως ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δέν θά συνέβαλλε θετικά στήν ἀποκατάσταση τῆς Δημοκρατίας καί ὅτι ἦταν πρόθυμος νά συνεργαστεῖ μέ τίς ἄλλες πολιτικές δυνάμεις «διά νά ἠρεμήσει ὁ τόπος»· καί κατέληγε:

«Θεωρῶ τόν κ. Καραμανλῆ ἐθνικόν κεφάλαιον καί δέν διστάζω νά ὑποστηρίξω τήν ὑπ᾽ αὐτοῦ ἀνάληψιν τῆς Κυβερνήσεως μέ πρόγραμμα περίπου ὡς τό διαγράψατε καί διά περίοδον ὅσην θά χρειασθῆ διά τήν πραγματοποίησιν αὐτοῦ.

Εἶσθε ἀξιέπαινος δι᾽ ὅ,τι ἐκάματε καί κάμνετε. Ἀλλά αἱ σκέψεις αὐταί εἶναι δικές σας. Θά ἦτο εὐχῆς ἔργον ἄν ὁ κ. Καραμανλῆς ἀνέθετε εἰς ἕνα-δύο-τρεῖς ἤ ἔγραφε μόνος σελίδα ἤ δύο σέ ἁδρές γραμμές τό πρόγραμμα τῆς ἀρεσκείας του. Θά ἐπεθύμουν νά τό ἰδῶ καί ἤ θά προβῶ εἰς ἀνοικτήν ἀνεπιφύλακτον ἀποδοχήν ἤ ἴσως ζητήσω ἐξηγήσεις ἤ ἀλλαγές. Εἶμαι πάντως διατεθειμένος νά βάλω νερό στό κρασί μας ἄν ἡ πρωτοβουλία ἐλαμβάνετο ἀπό τόν κ. Καραμανλῆ, σοφοῦ, ἐμπείρου καί πρακτικοῦ ἀνδρός, γνωρίζοντος τάς πολιτικάς δυνάμεις τῆς Ἑλλάδος καί τάς ἐλπίδας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἐκυκλοφόρησε, εἶπε, τελευταίως προκήρυξις πολιτικῶν κύκλων τῆς Ἑλλάδος χωρίς περιεχόμενον. Ὁ κ. Καραμανλῆς καί πρόγραμμα καί ἐγγυήσεις πρέπει νά ἔχη πρότου προβῆ εἰς ἄλλην δήλωσιν»[182].

Οἱ μακρές ὅσο καί ἄγονες αὐτές ζυμώσεις ἀνέστειλαν ἀδικαιολόγητα τήν ἐπιβεβλημένη γενναία καί ρεαλιστική ἀντιμετώπιση τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας, ἀλλά δέν μετέβαλαν τήν ἐνδιάθετη ροπή τῆς κοινῆς γνώμης πρός τή συσπείρωση τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων γύρω ἀπό τόν Κ. Καραμανλῆ. Ἀντίθετα, ἡ ἀδυναμία τῶν ἐκπροσώπων τοῦ πολιτικοῦ κόσμου νά συγκροτήσουν ἑνιαῖο μέτωπο καί νά ὑπερκεράσουν τίς ἀντιζηλίες καί τούς ἀνταγωνισμούς ἀπέληγε στήν ἐνίσχυση καί τή διεύρυνση τοῦ λαϊκοῦ ρεύματος ὑπέρ τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ὀκταετίας. Ὁλοένα, πράγματι, καί εὐρύτερη μερίδα τῆς κοινῆς γνώμης ἀπέβλεπε στή «λύση Καραμανλῆ», ὡς πρός τή μόνη θετική ἐναλλακτική διέξοδο ἀπέναντι στό στρατιωτικό καθεστώς, ἱκανή — ταυτόχρονα — νά ἐξασφαλίσει καί τό ἐχέγγυο γιά τήν ὁμαλή ἐπαναφορά σέ ὑγιή δημοκρατική ζωή. Κάτω ἀπό τίς συνθῆκες αὐτές, ἡ ἐνίσχυση τῆς γενικότερης πεποιθήσεως στήν ἀναγκαιότητα τῆς «λύσεως Καραμανλῆ» δέν βασιζόταν στή σύμπτωση τῶν θέσεων τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ἀλλά συντελοῦνταν στήν ἴδια τήν εὐρύτερη λαϊκή βάση. Μέ ἀφετηρία μία ἀνάλογη διαπίστωση, ὁ Κ. Τσάτσος εἶχε, νωρίτερα ἤδη, παρατηρήσει χαρακτηριστικά:

«Τό ἀπαράσκευο ἄν τυχόν εἴχαμε αἰφνιδίως καμμιά ἀλλαγή δέν μέ ἀνησυχεῖ. Ὅσο κινεῖται λιγώτερο ὁ ἐδῶ κόσμος, τόσο τό καλύτερο. Δέν συγκινεῖ. Ἄν κάτι ἀπρόοπτο συμβῆ — καί δή ὅσο πιό ἀπρόοπτο τόσο τό καλύτερο — ἡ ἄμεση δική σου παρουσία θά δώση τήν διέξοδο, τήν μοναδική, γιά νά πᾶμε ὁμαλά στήν ὁμαλότητα»[183].

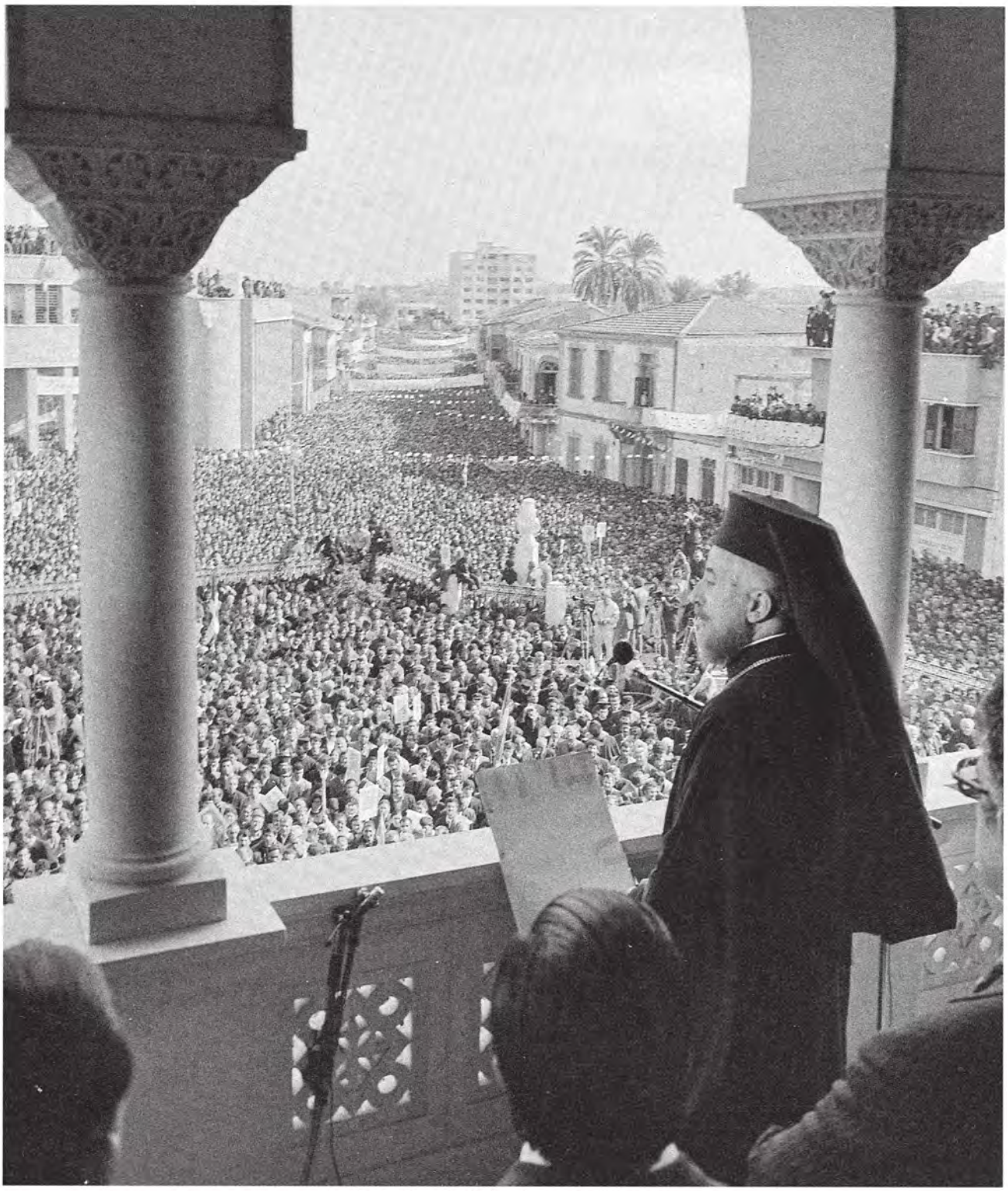
10 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1973

Ὁ Κ. Καραμανλῆς συγχαίρει μέ τηλεγράφημά του τόν Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο γιά τήν ἐπανεκλογή του ὡς Προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας.

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1973

Μετά τήν πρώτη ἐκδήλωση, ἡ ἔνταση τῆς φοιτητικῆς ἀναταραχῆς σηματοδοτεῖ τήν πρώτη μεγάλη μαζική κινητοποίηση κατά τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος.

Ἡ ἀφετηρία τῶν ἐκδηλώσεων ἐντοπίζεται στήν ἀπόφαση, στά τέλη Ἰανουαρίου, τῶν φοιτητῶν τοῦ Πολυτεχνείου νά ἀπόσχουν ἀπό τά μαθήματα μέ αἴτημα τή συμμετοχή τους στίς διαδικασίες πάνω σέ θέματα πού τούς ἀφοροῦν. Ἡ κυβερνητική ἀντίδραση ἐκδηλώθηκε μέ τή δημοσίευση νομοθετικοῦ διατάγματος πού ἐπέτρεπε στόν ὑπουργό Ἀμύνης νά διακόπτει τήν ἀναβολή στή στράτευση τῶν σπουδαστῶν. Ἡ ἀνακοίνωση τοῦ μέτρου, ἀντί νά ἀναστείλει, ἐπεξέτεινε τή φοιτητική ἀναταραχή μέ ἐπίκεντρο, τή φορά αὐτή, τή Νομική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Χιλιάδες φοιτητές κατέλαβαν τό κτίριο τῆς ὁδοῦ Σόλωνος καί, πέρα ἀπό τήν προβολή τοῦ αἰτήματος γιά τήν ἀνάκληση τοῦ διατάγματος, ἄρχισαν νά διαδηλώνουν συνθήματα μέ ἔκδηλα πολιτικό περιεχόμενο. Ἡ Κυβέρνηση, ἀφοῦ ἐξεμαίευσε σχετική ἄδεια τῶν πανεπιστημιακῶν ἀρχῶν, διέ-

Προεδρικές ἐκλογές στήν Κύπρο.

ταξε τή βίαιη ἐκκένωση τοῦ κτιρίου. Ἡ συμπεριφορά ἐντούτοις τῶν ὀργάνων τῆς τάξεως ἦταν τόσο βάναυση ὥστε καί αὐτή ἡ Σύγκλητος τελικά νά ἀνακοινώσει ὅτι «ἡ πρόσκλησις πρός τάς ἀστυνομικάς ἀρχάς δέν εἶχε καί δέν ἦτο δυνατόν νά ἔχη ἔννοιαν ἑτέραν τῆς διά τῶν ἠπιωτέρων μέσων ἐκκενώσεως τοῦ κτιρίου» καί ὅτι «ἐκ τούτου αἰσθάνεται τήν ὑποχρέωσιν νά ἀποδοκιμάση τήν χρῆσιν βίας ὁποθενδήποτε καί ἐάν προῆλθεν αὕτη».

Παραστατική εἶναι ἡ ἀναφορά στά γεγονότα ἀπό τόν Κ. Τσάτσο, σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ.

«Τό φοιτητικό εἶναι ἡ πρώτη μαζική ἐκδήλωση πολιτικῆς ἀντιστάσεως. (Τά περί φοιτητικῶν αἰτημάτων εἶναι σαφῶς πρόσχημα). Ἔναυσμα γι᾽ αὐτήν τήν ἐκδήλωση ἦταν οἱ βιαιοπραγίες καί λαθροχειρίες κατά τήν ἐκλογή τῶν προεδρείων τῶν φοιτητικῶν συλλόγων. Ἔκτοτε ἔβραζε τό καζάνι.

Τό κίνημα ἦταν καί εἶναι ἀκόμη γενικό. Ἀσφαλῶς σημαίνοντα ρόλο παίζουν οἱ ἀριστεροί, διότι καί φανατικώτεροι εἶναι καί πιό καλά δασκαλεμένοι. Προϊόντος τοῦ χρόνου θά ἀποκτοῦν μεγαλύτερη θέση μέσα στό γενικό αὐτό ρεῦμα. Ὅσοι δέν γίνουν τελικά ἀριστεροί θά εἶναι νέοι τύπου Ἐλδήν καί Λαμπράκηδων. Ἡ βαναυσότητα καί ἡ ἀγριότητα τῶν δῆθεν ὀργάνων τῆς τάξεως τούς σπρώχνουν σχεδόν ὅλους πρός τά ἐκεῖ. Ὅσο προχωρεῖ αὐτή ἡ κίνηση, τόσο λιγώτερο θά ἐλέγχεται ἀπό τούς σώφρονας καί τούς μετριοπαθεῖς. Ὅσοι θά μείνουν στό σωστό δρόμο θά εἶναι ἡ μειοψηφία. Τελικῶς τό πρῶτο αὐτό κίνημα ἀντιστάσεως, ἄν εὐδοκιμήση, θά ἐλέγχεται ἀπό ἄλλας δυνάμεις, ὄχι ἀπό μᾶς.

Αὐτήν τήν κατασκευή νέων ἀριστερῶν δυνάμεων τήν ἐπέτυχε ἡ Χούντα μέ τόν ἄθλιον χειρισμόν τοῦ φοιτητικοῦ. Πρῶτα ὑποσχέσεις καί κολακεῖες ἐμετικές, μέ τήν ἐλπίδα νά κερδίση ὀπαδούς. Καί τώρα ἀντιθέτως μέσα καταστολῆς βάρβαρα. Ὄργανα ἐπιβολῆς τῆς τάξεως ἦταν ὄχι τόσον ἡ Ἀστυνομία, ὅσο μπράβοι, σπουδαγμένοι στούς ἄγριους ξυλοδαρμούς. Δέν ξέρω ἄν ἦταν στρατιῶτες τῆς ΕΣΑ ντυμένοι πολιτικά ἤ τοῦ σώματος τῶν πεζοναυτῶν. Πάντως ἦταν ἀγριάνθρωποι πού προκάλεσαν γενικήν ἀντίδρασιν. Στῶν τελευταίων ἡμερῶν τά ἐπεισόδια τραυματίσθηκαν ἀπάνω ἀπό 100 παιδιά — πολλά κορίτσια, πού τά ἔσερναν ἀπό τά μαλλιά.

Καί στά μέν ἐπεισόδια μετέσχον ἴσως 3-4.000 παιδιά καί γι᾽ αὐτό μιλεῖ ἡ Κυβέρνησις γιά μειοψηφία ταραξιῶν. Ἀλλά ἡ ἀποχή ἐπί μῆνα τώρα ὅλων τῶν σχολῶν εἶναι τεραστία — ὄχι στά πρῶτα ἔτη — ἀλλά στό δεύτερο κυρίως καί τό τρίτο — φθάνει στό 90% καί κυμαίνεται (Πολυτεχνεῖο καί Πανεπιστήμιο) γενικῶς μεταξύ 60-90%. Τά παιδιά ἄρχισαν σέ μεγάλο ἀριθμό νά ἔχουν πάρει τήν ἀπόφαση νά χάσουν τό χρόνο τους.

Ἡ στάση τῶν Συγκλήτων. Στήν ἀρχή ἦταν καλή. Ὕστερα ἐκάμφθησαν. Μετά τό ὑβρεολόγιο πού ἄκουσαν ἀπό τόν Παπαδόπουλο, εἶχαν τήν εὐκαιρία νά ποῦν, παραιτούμενοι ἀπό συγκλητικοί: "Σᾶς παραδίδομε τήν Διοίκηση τῶν Ἀνωτάτων Σχολῶν. Βάλετε μερικούς λοχαγούς νά τίς διοικήσουν". Ἀλλά, ὅπως τόσες φορές τό εἴπαμε, δέν ὑπάρχει γενικό πνεῦμα ἀντιστάσεως. Φθάνουν σ᾽ ἕνα σημεῖο καί ἐκεῖ σταματοῦν. Τώρα, τά παιδιά βάζουν Κυβέρνηση καί Συγκλήτους στό ἴδιο σακκί. Ὁ Παπαδόπουλος πέτυχε νά σταματήση τήν ἀλληλεγγύη φοιτητῶν καί καθηγητῶν καί νά δημιουργήση ρῆγμα μεταξύ τους»[184].

Τά γεγονότα τῆς Νομικῆς Σχολῆς προκάλεσαν ζωηρές ἐντυπώσεις στό ἐπίπεδο τῆς κοινῆς γνώμης. Σέ συλλογική, ἐξάλλου, ἀνακοίνωση κορυφαίων ἐκπροσώπων τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, μέ ἐπικεφαλῆς τόν Π. Κανελλόπουλο, ἐπισημαινόταν ὡς «μέγας κίνδυνος» γιά τό μέλλον τῆς χώρας «ἡ ἀποξένωσις τῆς σπουδαζούσης νεολαίας ἀπό φύσει καί θέσει τεταγμένους νά εὑρίσκωνται εἰς τό πλευρόν της καί νά ἐμπνέουν σεβασμόν καί ἀγάπην».

1 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1973

Ἡ ἐπιθεώρηση «Πολιτικά Θέματα» δημοσιεύει ἀνταπόκριση τοῦ δημοσιογράφου Γιάννη Χόρν ἀπό τό Παρίσι, ὅπου συνάντησε τόν Κ. Καραμανλῆ. Τό κύριο τμῆμα τοῦ δημοσιεύματος ἀναφέρει τά ἀκόλουθα, τά ὁποῖα καί συνοδεύονται ἀπό τή διευκρίνιση ὅτι δέν ἀποτελεῖ τοῦτο συνέντευξη ἀλλά ἀπόδοση τοῦ πνεύματος μιᾶς «φιλικῆς συζητήσεως»:

Ναί, θά ἤθελε νά προσφέρη ὅλες του τίς δυνάμεις στήν ὑπόθεσιν τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Δημοκρατίας.

Ναί, ἡ ξενητειά ὅταν γίνεται ἀπό ἐξαναγκασμό καί ὄχι ἀπό ἀτομική ὑπόθεσιν εἶναι δυσβάστακτη.

Ὄχι, δέν θά ἤθελε νά γυρίση στήν Ἑλλάδα ἄν ἐπρόκειτο νά εἶναι ἕνας ἀκόμη κάτοικος-δεσμώτης αὐτοῦ τοῦ τόπου.

Ὄχι, δέν θά προσέφερε τίποτα μιά τέτοια ἐπάνοδος, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι θά ἀποτελοῦσε μιά σιωπηρή ἀναγνώρισις τοῦ καθεστῶτος.

Ναί, εἶναι σύμφωνος μέ τήν πλειοψηφία τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, γιά τήν ὁποία τό σημερινό ἑλληνικό καθεστώς ἀποτελεῖ προσβολή τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἱστορίας, πρόκλησιν γιά τίς φιλελεύθερες παραδόσεις τοῦ λαοῦ.

Ναί, εἶναι ἄριστα πληροφορημένος, μέ ἐκπληκτική θά ἔλεγα ἐνημέρωσιν, γιά τά συμβαίνοντα στόν τόπο μας καί διεθνῶς. Ἴσως εἶναι ὁ πιό καλά ἐνημερωμένος Ἕλλην.

Ναί, διάβασε τά "Πολιτικά Θέματα" καί τοῦ ἄρεσαν ἰδιαίτερα. ("Συγχαρητήρια Γιάννη, ὑπῆρξες ἡ μεγάλη ἔκπληξις τῆς ἐξαετίας!").

Ὄχι, δέν ζῆ κοινωνική ζωή στό Παρίσι. Τό μοναδικό του χόμπυ εἶναι νά παίζη λίγο γκόλφ καί λίγο τάβλι μέ Ἕλληνες φίλους.

Ναί, ἡ ὑγεία του εἶναι ἄριστη. Ὅπως διεπίστωσα, ἀκόμη κι ἐκείνη ἡ πάθησις τῶν αὐτιῶν του ἔχει οὐσιωδῶς ὑποχωρήσει.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, εἶμαι σέ θέσιν νά τό βεβαιώσω κατηγορηματικά, ἔχει δουλέψει πολύ ἔξω, ἔχει ἀφομοιώσει πολλά στοιχεῖα τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς. Ἔχει κάνει πολλές ἀναθεωρήσεις. Καί κυρίως: δέν ἔχει στό νοῦ του νά ξαναμπῆ στά γρανάζια μιᾶς πολιτικῆς ἀντιθέσεων, ἀνταγωνισμῶν συνεχοῦς ἀναμετρήσεως.

Ὄχι! Κατηγορηματικά ὄχι! Δέν βλέπει τόν ἑαυτό του

ἡγέτη μιᾶς μικρῆς ἢ μεγάλης παρατάξεως. ("Αὐτό θά ἦταν λάθος!", εἶπε). Ἀλλά, ἄν στό πρόσωπό του συμπίπτουν οἱ γνῶμες καί τῶν τέως ἀντιπάλων του, ὅτι μπορεῖ νά ἐμπνεύση μιά νέα ἐθνική ἀφύπνιση, γιά ἕνα ταχύτερο βηματισμό γιά μιά ἀνανέωσιν τῆς πολιτικῆς καί προσέγγισιν τῆς ἐξελισσομένης Εὐρώπης, ναί, τότε αὐτό θά τό ἀποφάσιζε.

Ὕστερα ἡ κουβέντα γύρισε σέ παλαιούς φίλους, σέ ἀγαπημένα πρόσωπα, σέ μισοτελειωμένα πράγματα. ("Ἡ πολιτική εἶναι μεράκι", εἶπε μιά στιγμή).

Ἴσως ἡ ὥρα, ἴσως ἡ συντροφιά, ἴσως κάποιες καλές πληροφορίες... ὁ Κ. Καραμανλῆς ἦταν εὐδιάθετος καί αἰσιόδοξος. Συγκρατημένος — ὅπως πάντα — στίς προβλέψεις του ἀπέφυγε — μολονότι ἐπίμονα τοῦ ζήτησα — μιά συγκεκριμένη δήλωσιν.

("Οχι! "Μιά δήλωσις εἶναι μιά πολιτική πράξις!").

Κι ἐκεῖνος σταθερά ἀπέχει.

— Μέχρι πότε;

— Μά ὡς τότε πού θά ἔλθη ἡ ὥρα πού θά μπορῆ νά προσφέρη τίς ὑπηρεσίες του!

Χωρίσαμε ἀργά τό βράδυ. Ἔξω τό Παρίσι, ἐκτυφλωτικό, λουσμένο στό φῶς, στήν κίνησιν, στήν πρόκλησιν, ἐπιβεβαίωνε σέ κάθε βῆμα τόν ἑαυτό του. Γύρισα τά μάτια στό διαμέρισμα τοῦ Καραμανλῆ. Τά φῶτα του ἔσβησαν. Ὁ πρόεδρος πῆγε γιά ὕπνο. Στήν καρδιά τῆς πιό ζωηρῆς καί τῆς πιό κεφάτης πόλεως τοῦ κόσμου, ἕνας ἐρημίτης ζῆ μέ τήν αἴσθησιν τοῦ ἐξόριστου, προσμένοντας τήν ὥρα πού θά γυρίση πίσω στόν τόπο του.

Η ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΑΥΤΑΡΧΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ

Οἱ δηλώσεις Καραμανλῆ, στίς 23 Ἀπριλίου 1973, θά σηματοδοτήσουν τήν πορεία πρός τήν ἔξοδο ἀπό τή στενωπό τῆς δικτατορίας. Ὁ Κ. Καραμανλῆς, τρισήμισυ χρόνια μετά τήν τελευταία δημόσια ἐκδήλωσή του, ἐπέλεγε τόν κατάλληλο χρόνο καί εὕρισκε τόν πρόσφορο τρόπο γιά νά πλήξει ἀποφασιστικά τό αὐταρχικό καθεστώς καί νά ἀναπτερώσει τό ἠθικό τῶν δυνάμεων πού τό ἀντιμάχονταν. Ὁ ἑλληνικός λαός προσέβλεπε ἤδη μέ αὐξημένη αὐτοπεποίθηση καί μέ ἀνανεωμένες τίς ἐλπίδες σέ μιά ἐπικείμενη ἀνάληψη περισσότερο δραστικῶν πρωτοβουλιῶν γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας.

Τά γεγονότα πού ἐπακολούθησαν ἔμελλαν νά ἐπιβεβαιώσουν τή δρομολόγηση σημαντικῶν ἐξελίξεων. Τό Κίνημα στό Πολεμικό Ναυτικό, εἴκοσι μέρες μετά τή δημοσίευση τῶν δηλώσεων, ἡ πρόβλεψη δομικῶν μεταβολῶν στή λειτουργία τοῦ καθεστῶτος, ἡ ἐξέγερση στό Πολυτεχνεῖο, ἡ κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό τήν ἐξτρεμιστική ὁμάδα τοῦ ταξίαρχου Ἰωαννίδη, παρά τήν ἀδιάπτωτη καί — μετά ἀπό ὁρισμένο χρονικό σημεῖο — ἀνεξέλεγκτη μεταλλαγή τῶν γεγονότων, ἐπιβεβαίωνε τή φθίνουσα τροχιά τοῦ αὐταρχικοῦ Κράτους. Στή μετεξέλιξή του, ἡ ἐπίφαση μιᾶς ἰσχύος ἀποκλειστικά ἐδραιωμένης σέ ἀστυνομικά μέτρα δέν ἀρκοῦσε γιά νά δημιουργήσει τήν αἴσθηση τῆς σταθερότητας καί τῆς διάρκειας. Ὁ κάματος καί ἡ ἀπογοήτευση, συναισθήματα διάχυτα μεταξύ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, συνοδεύονταν ἀπό τήν προσδοκία ὅτι ἡ ἀνατροπή της δικτατορίας, χρονικά ἔστω ἀπροσδιόριστη, θά ἦταν δυνατό νά ἀποτελέσει, κάθε στιγμή, τή συνάρτηση ἀκόμη καί ἀπρόβλεπτων συγκυριῶν.

Μέσα στό κλίμα τῆς ἰδιόμορφης αὐτῆς προσμονῆς, περισσότερο ἤδη παθητικῆς ἀπό τό ἄμεσο παρελθόν, πρόβαλλε, σταθερά καί ἐξακολουθητικά ἄφθαρτη, ἡ εἰκόνα τοῦ Κ. Καραμανλῆ, πάντοτε ὀλιγόλογου καί συχνά σιωπηροῦ ἐκφραστῆ βαθύτερων προσδοκιῶν καί ἐλπίδων τοῦ λαοῦ.

23 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1973

Βαρυσήμαντες δηλώσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ δημοσιεύονται στίς ἐφημερίδες «Βραδυνή» καί «Θεσσαλονίκη»:

«Αἱ πρόσφατοι πανηγυρικαί δηλώσεις τοῦ Προέδρου τῆς στρατιωτικῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπιβεβαίωσαν, δι' ἄλλην μίαν φοράν, τήν ἐπικρατοῦσαν ἐντός καί ἐκτός τῆς Ἑλλάδος ἀντίληψιν ὅτι, καί μετά ἑξαετίαν, ἡ ἀποκατάστασις τῆς δημοκρατικῆς ὁμαλότητος δέν εὑρίσκεται εἰς τάς κυβερνητικάς προθέσεις.

Ἡ διαπίστωσις αὐτή, ἐν συνδυασμῷ μέ τήν συσσώρευσιν κρισίμων προβλημάτων, μέ ἀναγκάζει νά διακηρύξω καί πάλιν τήν ἀνάγκην τοῦ τερματισμοῦ τῆς παρούσης ἀνωμαλίας, τήν ὕπαρξιν τῆς ὁποίας ἄλλωστε συνομολογεῖ καί ἡ ἰδία ἡ Κυβέρνησις, ὅταν ἐξακολουθητικῶς ὑπόσχεται τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος.

Ἡ Ἱστορία διδάσκει ὅτι ὅλαι αἱ ἐπαναστάσεις τερματίζονται μέ τήν ψήφισιν τοῦ Συντάγματος. Καί εἴτε ἀποκαθιστοῦν δι' αὐτοῦ τήν λαϊκήν κυριαρχίαν εἴτε μεταβάλλονται, δι' αὐτοῦ ὅμως καί πάλιν, εἰς καθεστώς.

Ἡ Κυβέρνησις ὅμως τῶν Ἀθηνῶν ἠθέλησε καί τόν κανόνα αὐτόν, ὅπως καί τόσους ἄλλους, νά τόν παραβιάση. Ἐψήφισε ἕνα Σύνταγμα γιά ν' ἀποκαταστήση δῆθεν τήν Δημοκρατία καί ἀσκεῖ, ἐν ὀνόματι αὐτοῦ τοῦ Συντάγματος, δικτατορίαν, μέ ἀποτέλεσμα νά δημιουργήση μίαν ἐκτεταμένην σύγχυσιν, μέσα εἰς τήν ὁποίαν πελαγοδρομεῖ καί αὐτή καί ἡ χώρα. Μοιάζει —ὅπως εἶπε ὁ Τσῶρτσιλ γιά τούς ἐλθόντας στήν ἐξουσία ἀντιπάλους του— μέ τόν Κολόμβο, ὁ ὁποῖος ὅταν ξεκίνησε δέν ἤξερε ποῦ ἐπήγαινε καί ὅταν ἔφθασε δέν ἤξερε ποῦ εὑρίσκετο.

Εἶναι φανερόν ὅμως ὅτι ἡ ἀσυναρτησία αὐτή δέν ὀφείλεται μόνον εἰς ἀπειρίαν, ἀλλά καί εἰς δόλον. Ἡ Κυβέρνησις εὐθύς ἐξ ἀρχῆς προσεπάθησε νά συγκα-

λύψη τούς σκοπούς της καί ἐφήρμοσε πρός τοῦτο τήν πολιτικήν τῆς παραπλανήσεως τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης καί τοῦ ἐμπαιγμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καί, συγκεκριμένως:

1ον: Διά νά κατασιγάση τάς ἐντόνους ἀντιδράσεις τῆς δημοκρατικῆς Εὐρώπης κατήρτισε ἕνα Σύνταγμα καί ὑπεσχέθη τήν ταχεῖαν ἐφαρμογήν του καί μάλιστα μέ δεσμευτικάς προθεσμίας. Παρῆλθον ἐν τούτοις τέσσερα καί πλέον ἔτη καί τό Σύνταγμα παραμένει ἀνεφάρμοστον, ἐν ἀναμονῇ τῆς πολιτικῆς ὡριμάνσεως τῶν Ἑλλήνων.

2ον: Ἔθεσε θορυβωδῶς εἰς ἐφαρμογήν τό ἄρθρον τοῦ Συντάγματος περί συνεταιρίζεσθαι καί ἀπηγόρευσε εἰς τούς Ἕλληνας, μέ θεμιτά καί ἀθέμιτα μέσα, νά κάμουν χρῆσιν αὐτοῦ. Ἤδη ὅλα σχεδόν τά Σωματεῖα ἔχουν διοικήσεις διωρισμένας ἤ ἐλεγχομένας ἀπό τήν Κυβέρνησιν. Καί ὅμως, τό σχετικόν ἄρθρον τοῦ Συντάγματος φέρεται ἰσχῦον.

3ον: Κατήρτισε νόμον περί Τύπου, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τόσας παγίδας, ὥστε νά περιορίση εἰς τό ἐλάχιστον τήν δυνατότητα κριτικῆς. Ἀλλά καί τήν δυνατότητα αὐτήν ἐκμηδενίζει εἰς τήν πρᾶξιν, διά τῆς ἐπιβολῆς αὐθαιρέτων οἰκονομικῶν κυρώσεων καί τῆς ἀσκήσεως ψυχολογικῆς βίας, δι' ἀμέσων καί ἐμμέσων ἀπειλῶν. Πρόσφατον παράδειγμα ἡ περίπτωσις τῆς "Βραδυνῆς", ὁ διευθυντής τῆς ὁποίας ὑπέστη ἀπαραδέκτους πιέσεις καί προπηλακισμούς.

4ον: Ἡ Κυβέρνησις, ἀφοῦ κατήργησε τάς ἀκαδημαϊκάς ἐλευθερίας, ἐσκηνοθέτησε πρό μηνῶν τάς ἐκλογάς τῶν Πανεπιστημίων, μέ τήν ὑστεροβουλίαν νά παγιδεύση τούς φοιτητάς. Ἀποτέλεσμα τοῦ βιασμοῦ καί τῆς νοθεύσεως τῶν ἐκλογῶν ἐκείνων ὑπῆρξε ἡ πρόσφατος ἠθική ἐξέγερσις τῶν φοιτητῶν, τήν ὁποίαν ἡ Κυβέρνησις, ἀφοῦ προεκάλεσε, προσπαθεῖ νά καταστείλη μέ ἀνελεύθερα καί πρωτοφανῆ εἰς βαναυσότητα μέτρα.

5ον: Συνέστησε τήν "Συμβουλευτικήν Ἐπιτροπήν", ἡ ὁποία δέν προβλέπεται κἄν ἀπό τό Σύνταγμα, γιά νά δημιουργήση τήν ἐντύπωσιν ὅτι περιορίζει τήν αὐταρχικότητα τοῦ καθεστῶτος καί νά ἀποκτήση ἕνα κομματικό ὄργανο. Καί ἐνῶ ἀπαγορεύει τήν πολιτική δραστηριότητα εἰς ὅλους τούς Ἕλληνας, ἀναπτύσσει ἡ ἰδία ἔντονον προσπάθειαν καταδημαγωγήσεως τοῦ λαοῦ καί διασυρμοῦ τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ἤδη δέ ἐμφανίζονται καί αἱ πρῶται διατεταγμέναι ὀργανώσεις, πού προσπαθοῦν ἀτέχνως νά συγκαλύψουν τούς πολιτικούς σκοπούς των.

6ον: Ἀλλά τό ἀποκορύφωμα τοῦ ἐμπαιγμοῦ ἀποτελεῖ ἡ συχνά ἐπαναλαμβανομένη προειδοποίησις πρός τούς Ἕλληνας, ὅτι ἡ Δημοκρατία θ' ἀποκατασταθῆ κάποτε, ἀλλά κατά τρόπον ὥστε ὁ Πρόεδρος τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως νά ρυθμίζη καί τότε τάς τύχας τοῦ Ἔθνους. Παρομοία διακήρυξις, πού ἀποτελεῖ κρᾶμα ἀμαθείας καί ἀναιδείας, θά προκαλοῦσε τήν ἀγανάκτησιν καί τοῦ πλέον καθυστερημένου λαοῦ.

Θά ἠμποροῦσα νά μνημονεύσω περιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι ἀποδεικνύουν τήν ἀνειλικρινῆ τακτικήν τῆς Κυβερνήσεως, τῆς ὁποίας πέφτουν πολλάκις θύματα καί καλόπιστοι ξένοι καί ἰδίως Ἀμερικανοί. Αὐτό βέβαια δέν ἰσχύει γιά τήν ἀμερικανική Κυβέρνηση, ἡ ὁποία —ἄν δέν συμπράττη στόν ἐμπαιγμό τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ— προφανῶς ἐπιθυμεῖ νά ἐμπαίζεται, γιά νά δικαιολογῆ τήν ἀντιφατικήν πολιτικήν της.

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἀκολουθεῖ τήν τακτικήν αὐτήν διότι ἀγνοεῖ ὅτι ὁ ἐμπαιγμός ταπεινώνει καί συνεπῶς ἐξοργίζει ἕνα λαόν, περισσότερον καί ἀπό τήν καταπίεσιν. Θά τό ἀντιληφθῆ ἴσως, ὅταν ὅμως θά εἶναι ἀργά. Ἤδη, ὁ λαός ἀπό τήν ἀνοχήν τῶν πρώτων ἡμερῶν, ἐπέρασε στό στάδιο τῆς δυσφορίας καί ἀπό τήν δυσφορίαν στήν γενική καί ἀπροκάλυπτη ἐχθρότητα, μέ πρωτοπόρον τήν ἀκαδημαϊκήν νεότητα.

Δέν θά ἐδικαιοῦτο βέβαια νά ἀξιώση κανείς ἀπό ἄνδρας στρατιωτικούς πολιτικήν σοφίαν. Θά ἀνέμενε ὅμως, εὐλόγως, εἰλικρίνειαν καί θάρρος. Καί νομίζω ὅτι εἶναι καιρός γιά τούς κυβερνῶντες νά ἀποδείξουν ὅτι κατέχουν τάς ἀρετάς αὐτάς. Εἶναι καιρός νά τερματίσουν τόν ἐμπαιγμόν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί νά τοῦ δώσουν μία σαφῆ καί ἔντιμον προοπτικήν γιά τό πολιτικόν του μέλλον. Γιατί τά περί δημοκρατικῆς διαπαιδαγωγήσεως τῶν Ἑλλήνων ὑπό καθεστώς δικτατορίας, ὅπως καί τά στοχοδιαγράμματα, πού εἶναι ἄγνωστα καί στήν ἴδια τήν Κυβέρνηση, ἀποτελοῦν φαιδρολογήματα, τά ὁποῖα ἀδικοῦν τήν νοημοσύνην τοῦ λαοῦ, ἀλλά δίνουν καί τό μέτρο τῆς νοημοσύνης ἐκείνων πού τά προβάλλουν.

Ἡ Κυβέρνησις φαίνεται ἱκανοποιημένη διότι μέ ὅλα αὐτά κατορθώνει, ἀκροβατοῦσα, νά κρατῆ τήν ἐξουσίαν. Τό θέμα ὅμως δέν εἶναι ἄν ἠμπορῆ, ἀλλ' ἄν θά πρέπη νά κρατῆ τήν ἐξουσίαν. Πεῖρα ἓξη ἐτῶν ἀπέδειξεν ὅτι ἡ παραμονή της εἰς τήν Ἀρχήν βλάπτει καί ἐκθέτει τήν χώραν εἰς κινδύνους. Οὕτω:

Ἡ Κυβέρνησις προκαλέσασα ἀντιτιθεμένας ροπάς εἰς τό Στράτευμα διέσπασε τήν ἑνότητά του. Ἰσχυριζομένη εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ὅτι κυβερνᾶ ἐν ὀνόματι τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τῆς χώρας, τραυματίζει θανάσιμα τό γόητρον αὐτῶν καί δημιουργεῖ μεταξύ αὐτῶν καί τοῦ λαοῦ ψυχικόν χάσμα μέ ἀνυπολόγιστον ἐθνικήν ζημίαν.

Μέ τήν ἐντόνως καταναλωτικήν πολιτικήν της, τήν ὁποίαν πρό τριετίας κατήγγειλα, ἐν συνδυασμῷ μέ τόν ἀλόγιστον ὑπερδανεισμόν, ἐξήντλησε τά ἄνετα περιθώρια τά ὁποῖα διέθετε ἐκ τοῦ παρελθόντος ἡ οἰκονομία. Ἤδη διακρίνονται τά πρῶτα ρήγματα στό οἰκονομικό μας οἰκοδόμημα.

Πειραματιζομένη διαρκῶς, ἀποδιωργάνωσε τήν Διοίκησιν, τήν Ἐκκλησίαν καί τήν Παιδείαν, κατά

τρόπον ὥστε νά παρουσιάζουν τήν εἰκόνα ἐπικινδύνου ἀποσυνθέσεως. Ἡ εὐθυνοφοβία τῶν ὑπηρεσιῶν, ἐν συνδυασμῷ μέ τόν φαβοριτισμόν τῶν κυβερνώντων, μετέβαλον τό Κράτος εἰς ἐχθρόν τῶν πολιτῶν καί τροχοπέδην τῆς δημιουργικῆς προόδου.

Ἡ Κυβέρνησις δέν φαίνεται ἀνεύθυνος καί γιά τόν ἐπαπειλούμενο ἐμφύλιο πόλεμο εἰς τήν Κύπρον, δεδομένου ὅτι ἠδύνατο, συντασσομένη ἀποφασιστικά μέ τήν νόμιμον Κυβέρνησιν τῆς Νήσου, νά τό ἀποτρέψη. Ἡ ἀδράνειά της ἐπί ἑνός τόσον κρισίμου ἐθνικοῦ θέματος, θά ἠμποροῦσε νά θεωρηθῆ τοὐλάχιστον ὡς ἐνθάρρυνσις τῆς ἀνταρσίας. Ὁ σοβαρώτερος ὅμως ἀπό ὅλους τούς κινδύνους εἶναι ἡ ἀπειλουμένη ὁριστική ἀποκοπή τῆς Ἑλλάδος ἀπό τήν Εὐρώπην. Ἔχω τήν ὀδυνηράν ἐντύπωσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες, καί ἰδίως οἱ κυβερνῶντες, δέν κατενόησαν πλήρως τήν σημασίαν τῆς ὀργανικῆς ἐντάξεως τῆς χώρας μας εἰς τήν ἑνοποιουμένην Εὐρώπην. Δέν ἀντελήφθησαν ὅτι ἡ ἔνταξις αὐτή, ἡ ὁποία κινδυνεύει νά ματαιωθῆ —ἄν δέν ἐματαιώθη ἤδη— ἐξαιτίας τοῦ παρόντος καθεστῶτος, θά μετέβαλλε ριζικά τήν μοῖρα τοῦ λαοῦ μας. Διότι δι' αὐτῆς ἡ Ἑλλάς, διατηροῦσα καί ἀναπτύσσουσα τά ἐθνικά της χαρακτηριστικά, θά ἐπετύγχανε ὄχι μόνον τήν οἰκονομικήν καί τήν κοινωνικήν ἐξομοίωσίν της μέ τήν Εὐρώπην, ἀλλά καί τήν κατοχύρωσιν τῆς ἐθνικῆς της ἀσφαλείας. Καί τοῦτο διότι διά τῆς ἐντάξεως θά ἀπηλλάσσετο ὁριστικῶς ἀπό τόν κίνδυνον τοῦ τοπικοῦ πολέμου, πού ἀπετέλεσε καί ἀποτελεῖ τόν ἐφιάλτην τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος καί πού τήν ἀναγκάζει ν' ἀναζητῆ, εἰς βάρος τῆς ἐθνικῆς της ἀνεξαρτησίας, ἰσχυρούς προστάτας.

Ὁ ἐξευρωπαϊσμός τῆς Ἑλλάδος, ὑπό τήν καλήν του ἔννοιαν, θά ἠμποροῦσε ν' ἀποτελέση τήν νέαν Μεγάλην Ἰδέαν τοῦ Ἔθνους. Οἱ κυβερνῶντες, ἄν εἶχαν συνείδησιν τῶν εὐθυνῶν των, καί μόνον διά τόν λόγον αὐτόν θά ἔθεταν τέρμα εἰς τήν παροῦσαν ἀνωμαλίαν.

Ἀλλά πέραν τῶν προβλημάτων καί τῶν κινδύνων, πού ἐμνημόνευσα, ὑπάρχει τό τεράστιον ἠθικόν θέμα πού συνιστᾶ ἡ κατάργησις τῆς Ἐλευθερίας εἰς τόν τόπον μας. Κατάργησις πού ὑποβιβάζει τούς Ἕλληνας εἰς τήν κατηγορίαν τῶν καθυστερημένων πολιτικῶς λαῶν, ὅταν αὐτοί φιλοδοξοῦν καί δύνανται νά εἶναι Εὐρωπαῖοι.

Διά τήν ταπεινωτικήν αὐτήν ἀποστέρησιν τοῦ πολιτιμωτέρου ἀγαθοῦ, ἡ Κυβέρνησις προσφέρει εἰς τούς Ἕλληνας "ἄρτον καί θεάματα" καί τούς ὑπόσχεται ὑλικήν εὐημερίαν. Ἀλλά καί ἄν δεχθῶμεν πρός στιγμήν ὅτι στόν ἀτυχῆ αὐτόν τόπον ὅλα βαίνουν καλῶς —πού ἀσφαλῶς δέν βαίνουν— τό τίμημα γι' αὐτά εἶναι τόσον βαρύ, ὥστε μόνον ἐθελόδουλοι θά ἦσαν διατεθειμένοι νά τό ἀποδεχθοῦν. Ὁ Πεισίστρατος ἐβελτίωσε τήν ὑλικήν ζωήν τῶν Ἀθηναίων, γι' αὐτό καί ἡ ἐποχή του ὀνομάζεται "ὁ ἐπί Κρόνου βίος". Αὐτό ὅμως δέν ἠμπόδισε τούς Ἀθηναίους νά τιμήσουν μέ ἀγάλματα τόν Ἁρμόδιον καί τόν Ἀριστογείτονα.

Ὅταν καλοῦμε τούς Ἕλληνας ἀγρότας καί ἐργάτες ν' ἀντιδράσουν κατά τοῦ κομμουνισμοῦ, δέν ἐπικαλούμεθα τόν κίνδυνον τῆς ἀπωλείας τῆς ἀνυπάρκτου περιουσίας των, ἀλλά τόν κίνδυνον ἀπωλείας τῆς ἐλευθερίας των. Γιατί ἄν τό κριτήριον ἦτο ὑλικόν, πολλοί ἀπό αὐτούς, καλούμενοι νά κάμουν ἐκλογήν δουλείας, θά προτιμοῦσαν ἴσως τήν ἐρυθράν ἀπό τήν λευκήν τυραννίαν, δεδομένου ὅτι καί αὐτή προσφέρει ἡσυχίαν καί ἐπί πλέον σχετικήν δικαιοσύνην. Καί θά πρέπη νά προσέξουν οἱ κυβερνῶντες μήπως δημιουργήσουν εἰς τόν λαόν τήν ἐπικίνδυνον αὐτήν ψυχολογίαν.

Ἐξ ὅσων ἐλέχθησαν προκύπτει ὅτι ὕψιστα ἐθνικά συμφέροντα ἐπιβάλλουν τήν ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατικῆς ὁμαλότητος. Ἐπιβάλλουν τήν ἀνανέωσιν τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς, ἀπό ἀπόψεως φορέων καί τόν ἐκσυγχρονισμόν της, ἀπό ἀπόψεως θεσμῶν καί ἰδεῶν. Ἡ Ἑλλάς ὀφείλει καί δύναται νά δημιουργήση μίαν συγχρονισμένην, προοδευτικήν καί σοβαράν δημοκρατίαν, πού θά συνδυάζη τήν ἐλευθερίαν μέ τήν κοινωνικήν δικαιοσύνην καί τήν τάξιν. Γιατί, ὅπως εἶπα καί ἄλλοτε, δέν ἠμπορεῖ νά ὑπάρξη τάξις χωρίς κοινωνικήν δικαιοσύνην, ὅπως δέν ἠμπορεῖ νά ὑπάρξη καί ἐλευθερία χωρίς τάξιν. Μίαν δημοκρατίαν, ἡ ὁποία ἀπηλλαγμένη ἀπό τάς προκαταλήψεις τοῦ παρελθόντος, θά ἔχη τήν θέλησιν καί τήν ἱκανότητα νά πραγματοποιήση τολμηράς μεταρρυθμίσεις, εἰς ὅλους τούς τομεῖς τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς.

Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ νέα γενεά, παρασκευασμένη καλύτερα ἀπό τήν ἰδική μας —καί ἔχουσα, ὅπως λέγει ὁ Αἰσχύλος, γιά δάσκαλούς της τίς δικές μας συμφορές— εἶναι ἱκανή νά συλλάβη ὀρθῶς τό πρόβλημα τοῦ τόπου μας καί νά ἀγωνισθῆ γιά τήν προκοπή τοῦ ταλαιπωρημένου πολιτικῶς λαοῦ μας. Ἡ προώθησις νέων δυνάμεων εἰς τόν στῖβον τόν πολιτικόν, θά καταστήση περιττήν καί τήν ἐπάνοδον εἰς τό παρελθόν, ἀλλά καί τήν ἐπιβίωσιν τοῦ παρόντος καθεστῶτος.

Ἡ Κυβέρνησις συνεχῶς ὑπόσχεται τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος καί τήν ἀνανέωσιν τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς. Γνωρίζει ὅμως καλῶς ὅτι αὐτά καί ἄν τά θέλη — πού δέν τά θέλει — δέν ἠμπορεῖ νά τά πραγματοποιήση. Γι' αὐτό ἄλλωστε καί δέν τά ἀποτολμᾶ. Καί τήν μέν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος δέν ἠμπορεῖ νά τήν πραγματοποιήση ἡ ἰδία, γιατί ὅπως ἔχει λεχθῆ "στή δικτατορία ὁ φόβος τῆς ἀπωλείας τῆς ἐξουσίας γίνεται πάθος ἰσχυρότερο ἀπό τήν ἐπιθυμία τῆς κατακτήσεως αὐτῆς". Τήν δέ ἀνανέωσιν τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς δέν δύναται νά

τήν πραγματοποιήση γιατί στερεῖται τῆς βασικῆς πρός τοῦτο προϋποθέσεως: τῆς λαϊκῆς συμπαραστάσεως. Ἡ οἰκονομική ὀλιγαρχία καί οἱ καιροσκόποι, πού ἀποτελοῦν τήν πελατείαν τῆς Κυβερνήσεως, ὄχι μόνον δέν προσφέρουν ἔρεισμα λαϊκόν, ἀλλά τήν καθιστοῦν ἐντόνως ἀντιπαθῆ εἰς τόν λαόν. Ἤδη, ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως μετά πικρίας ἐμπιστεύεται εἰς ἐπισκέπτας του, ὅτι σοβαροί καί ἱκανοί Ἕλληνες ἀρνοῦνται νά τόν βοηθήσουν. Καί ἐνῶ ἀφορίζει τόν πολιτικόν κόσμον ἐν τῷ συνόλῳ του, ἀναζητεῖ εἰς τούς κόλπους του συνομιλητάς, ἀρκεῖ νά εἶναι πρόθυμοι νά συνεργήσουν εἰς τήν πραγματοποίησιν τῶν ἐπιδιώξεών του.

Λέγεται καί πάλιν —καί θίγω τό θέμα αὐτό γιά νά προφυλάξω τήν Κυβέρνησιν ἀπό ἐπικίνδυνον πλάνην —ὅτι διά νά βγῆ ἀπό τό ἀδιέξοδον εἰς τό ὁποῖον ἐνεπλάκη, μελετᾶ τήν δυνατότητα ἐκλογικοῦ πραξικοπήματος. Φαίνεται νά πιστεύη ὅτι μέ ἕνα μανδύα κατ' ἐπίφασιν κοινοβουλευτικόν, θά ἠμποροῦσε νά παρακάμψη τάς ἀντιδράσεις πού συναντᾶ καί νά παρατείνη τήν παραμονήν της εἰς τήν ἐξουσίαν. Ἂν αὐτό εἶναι ἀληθές, σημαίνει ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἔχασε τό αἴσθημα τῆς πραγματικότητος καί δέν ἀντιλαμβάνεται ὅτι νόθαι καταστάσεις, ὅπως ἡ σημερινή, δέν ἐπιδέχονται νόθους λύσεις. Δέν ἀντιλαμβάνεται ὅτι δέν ἠμπορεῖ νά ἐνεργήση νόθους ἐκλογάς, χωρίς τόν κίνδυνον νά αἱματοκυλήση τόν τόπον. Καί δέν ἀντιλαμβάνεται ὅτι καί ἄν παρά ταῦτα τό ἐπιχειρήση, θά νικήση πύρρειον νίκην. Γιατί οὐδείς Ἕλλην ἤ ξένος θ' ἀναγνωρίση τό ἀποτέλεσμα καί συνεπῶς ἡ ἀνωμαλία θά συνεχισθῆ, ἀλλ' ὑπό χειροτέρας διά τήν Κυβέρνησιν συνθήκας. Καί θά εἶναι αἱ συνθῆκαι χειρότεραι γιατί, γιά νά ἐνεργήση ἐκλογάς, θά εἶναι ὑποχρεωμένη νά παραχωρήση εἰς τόν λαόν τό μίνιμουμ τῆς ἐλευθερίας, διά τῆς ἄρσεως τοῦ Στρατιωτικοῦ Νόμου καί τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Συντάγματος. Γνωρίζει ὅμως καί ἡ ἰδία —καί τό ὁμολογεῖ μέ τάς φυλακίσεις καί τάς παντοειδεῖς διώξεις διακεκριμένων πολιτῶν— ὅτι δέν ἀντέχει οὔτε εἰς σοβαρόν διάλογον, οὔτε εἰς ἐλευθέραν κριτικήν.

Μέ τά δεδομένα αὐτά πιστεύω ὅτι ἡ Κυβέρνησις ὀφείλει ν' ἀναθεωρήση τήν πολιτικήν της καί νά κάμη, ἔστω καί ἀργά, ἐκεῖνο πού ὤφειλε πρό πολλοῦ νά κάμη. Ἐκεῖνο δηλαδή πού τῆς ὑπέδειξα δύο φοράς καί πού θά τό ἐπαναλαμβάνω συνεχῶς. Ἤτοι:

Νά καλέση τόν βασιλέα, πού συμβολίζει τήν νομιμότητα, καί νά παραχωρήση τήν θέσιν της εἰς μίαν ἔμπειρον καί ἰσχυράν Κυβέρνησιν. Ἡ Κυβέρνησις αὐτή, ἀσκοῦσα δι' ὡρισμένον χρόνον ἐκτάκτους ἐξουσίας, θά δημιουργήση, μακράν ἀπό πάθη καί ἀντεκδικήσεις, τάς συνθήκας πού θά ἐπιτρέψουν νά λειτουργήση ἡ δημοκρατία εἰς τήν Ἑλλάδα καί νά ἀποφασίση ὁ κυρίαρχος λαός ἐγκαίρως καί ἐλευθέρως διά τό μέλλον του.

Εἰς παλαιοτέραν δήλωσίν μου προειδοποίησα τήν Κυβέρνησιν ὅτι, ἄν ἐπιμείνη εἰς τήν γραμμήν πού ἀκολουθεῖ, θά φθάση κάποτε στό σημεῖο πού δέν ἔχει ἐπιστροφήν. Οἱ πολλοί ὑποστηρίζουν ὅτι ἔφθασε ἤδη εἰς τό ὁρόσημο αὐτό. Ἐγώ πιστεύω ὅτι διαθέτει εἰσέτι περιθώρια, ἀλλά λίαν περιωρισμένα. Τό καθῆκον της, ἀλλά καί τό συμφέρον της, ἐπιβάλλουν νά τά ἀξιοποιήση ἐγκαίρως καί πρίν εἶναι ἀργά καί γι' αὐτήν καί γιά τόν τόπο».

Τή δημοσίευση τῶν δηλώσεών του, ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε προαγγείλει σέ ἀπόρρητο μήνυμα πρός τόν Κ. Παπακωνσταντίνου, στίς 20 Ἀπριλίου:

«Ἔκρινα ὅτι εἶναι χρήσιμο νά ὁμιλήσω αὐτή τή στιγμή πού διαμορφώνεται ἡ ψυχολογία καί τῆς Χούντας καί τῆς κοινῆς γνώμης καί ἴσως καί τῆς Ἀμερικῆς.

Θέτω, γιά τήν ἐνημέρωση τοῦ λαοῦ, ὅλα τά θέματα πού συνθέτουν αὐτή τή στιγμή τό πολιτικό μας πρόβλημα καί προτείνω λύση πού ἀσφαλίζει καί τόν τόπο καί τήν ἴδια τήν Κυβέρνηση.

Νομίζω ὅτι θά πρέπη νά γίνη προσπάθεια ὥστε ν' ἀξιοποιηθῆ πλήρως ἡ πρωτοβουλία μου αὐτή καί νά μήν ἔχη τήν τύχη τῶν προγενεστέρων. Δέν σοῦ κρύβω ὅτι ἀπό τίς ἀντιδράσεις πού θά προκαλέση ἡ δήλωσίς μου ἐν Ἑλλάδι θά ἐξαρτηθῆ ἡ περαιτέρω στάσις μου. Νομίζω ὅτι δέν θά πρέπη νά ἀρκεσθοῦν εἰς τό νά ἐπιδοκιμάσουν τήν δήλωσίν μου, ἀλλά, ἄν δημιουργηθῆ κλῖμα πρόσφορο, νά γίνη κινητοποίηση τῶν διαφόρων ὁμάδων, ὅπως ἡ ὁμάς τῶν τέως βουλευτῶν, τοῦ Πεσμαζόγλου κ.λ.π.

Δέν ξέρω ἄν δέν θά μποροῦν παράλληλα πρός τούς ἄλλους, νά προβοῦν σέ ἀνάλογον δήλωση 4-5 πρώην Πρωθυπουργοί, ἄν δέν εἶναι ὅλοι χουντικοί (Παρασκευόπουλος, Γεωργακόπουλος, Μαυρομιχάλης, Κιουσόπουλος κ.λ.π.)»[185].

Στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο παρακάμφθηκε ὁ αὐστηρός ἔλεγχος τοῦ καθεστῶτος καί ἐπιτεύχθηκε ἡ κυκλοφορία τῶν ἐφημερίδων μέ τίς δηλώσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἀναφέρεται ὁ Γ. Ράλλης στό προσωπικό του ἡμερολόγιο:

«Τό καθεστώς, μολονότι ἐδῶ καί δύο μῆνες παρακολουθεῖ μέ ὄργανά του τήν ὕλη τῆς ἐφημερίδας τή στιγμή πού στέλνεται στό τυπογραφεῖο, πληροφορήθηκε τίς δηλώσεις μόλις στίς 11 τό πρωΐ. Αὐτό κατορθώθηκε χάρη στόν Τζώρτζη Ἀθανασιάδη, πού ἔδωσε ἐντολή νά κυκλοφορήσει ἡ ἐφημερίδα μέ τή συνηθισμένη ὕλη καί μόνο στίς 3 τό πρωΐ, ὅταν ἔφυγαν οἱ πράκτορες τοῦ καθεστῶτος, ἔδωσε τό κείμενο Καραμανλῆ στό τυπογραφεῖο γιά νά γίνει ἡ στοιχειοθέτηση καί νά ἑτοιμαστεῖ μιά ἐντελῶς νέα πρώτη σελίδα. Ἔτσι ἡ Κυβέρνηση αἰφνιδιάστηκε καί ὥσπου νά ἐπικοινωνήσει τό ὑπουργεῖο Δημοσίας Τάξεως μέ τόν ὑπουργό Δικαιοσύνης κι αὐτός μέ τούς εἰσαγγελεῖς Πλημμελειοδικῶν, γιά νά διατάξουν τήν κατάσχεση, πέρασαν

δύο-τρεῖς ὥρες, μέσα στίς ὁποῖες ἀπό τά 180.000 φύλλα πού κυκλοφόρησαν, πρόφθασαν νά πουληθοῦν τά 2/3»[186].

Ἡ δημοσίευση τῶν δηλώσεων τοῦ Κ. Καραμανλῆ προκάλεσε ζωηρή συγκίνηση καί ἔντονες ἀντιδράσεις σέ ὁλόκληρη τή χώρα. Χαρακτηριστική εἶναι, καί πάλι, ἡ παρατήρηση τοῦ Γ. Ράλλη:

«Ἐκεῖνο πού δέν γνωρίζετε εἶναι ἡ ὁμοιόμορφη ἀντίδραση τοῦ κόσμου. Ἡ "Βραδυνή", σέ μία ὥρα ἔγινε ἀνάρπαστη. Στήν Καβάλα λ.χ., ἀπό 600 κατασχέθηκαν μόνον 80. Ὅταν μαθεύτηκε ἡ ἐνέργεια τῆς κατασχέσεως πολλοί φωτοτύπησαν τήν πρώτη σελίδα καί μοίραζαν τήν φωτοτυπία σέ ὅσουν ζητοῦσαν. Οἱ ἐκπομπές BBC καί Κολωνίας ποτέ δέν εἶχαν τόσους ἀκροατάς καί ἄν καί πέρασαν 10 μέρες ἐξακολουθεῖ τό ἐνδιαφέρον καί ὁ θόρυβος»[187].

Τά φύλλα τῶν δύο ἐφημερίδων ἔγιναν πράγματι ἀνάρπαστα μέσα σέ ἐλάχιστο χρόνο — 120.000 σέ δύο μόλις ὥρες. Ἡ ἀπόφαση τοῦ εἰσαγγελέα τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Θεσσαλονίκης καί τῶν ὑπόλοιπων ἐπαρχιακῶν κέντρων τῆς χώρας, μέ ἐξαίρεση τήν Κέρκυρα καί τό Ναύπλιο, νά κατασχέσει τά ἀντίτυπα πού εἶχαν ἐναπομείνει στήν κυκλοφορία, δέν ἀνέστειλε οὐσιαστικά τήν εὐρύτερη γνωστοποίηση τοῦ κειμένου τῶν δηλώσεων. Πολλοί εἶχαν ἤδη ἀγοράσει περισσότερα ἀπό ἕνα φύλλα, τά ὁποῖα καί διένειμαν στή συνέχεια. Οἱ φωτοτυπίες τῆς πρώτης σελίδας τῶν δύο ἐφημερίδων πολλαπλασιάζονταν καί τά ἀγορασμένα ἀντίτυπα κυκλοφοροῦσαν ἀπό χέρι σέ χέρι. Τέλος, ἡ ἀναμετάδοση τοῦ κειμένου τῶν δηλώσεων ἀπό τίς ξένες ἐφημερίδες —μολονότι καί αὐτές ἀποσύρθηκαν τελικά ἀπό τήν κυκλοφορία— καί, ἰδίως, τούς ξένους ραδιοσταθμούς, ἐπεξέτεινε τήν πληροφόρηση ὡς τά ἀκρότερα στρώματα τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης.

Ἀλληλέγγυες μέ τόν Κ. Καραμανλῆ τάχθηκαν ὅλες οἱ ἡγετικές πολιτικές προσωπικότητες τῆς ΕΡΕ καί τοῦ Κέντρου. «Τό κείμενο ἦταν ἐξαιρετικό καί ἔκανε κατάπληξη», ὑπογράμμιζε σέ ἐπιστολή του ὁ Γ. Ράλλης, γιά νά ἀναφερθεῖ στή συνέχεια στίς ἀντιδράσεις τῶν πολιτικῶν: «ἦταν καλές καί ἀπέδειξαν γιά πρώτη φορά πλήρη συμφωνία». Εἰδικότερα, ὁ Π. Κανελλόπουλος τόνισε, μεταξύ ἄλλων:

«Μέ τήν φωνή τοῦ κ. Κωνσταντίνου Καραμανλῆ ἐγένετο ἡ ὑστάτη προειδοποίησις πρός ἐκείνους, πού ἐπί ἑπταετίαν κρατοῦν εἰς τά χέρια των τήν ἀπόλυτον ἐπί τῆς Ἑλλάδος ἐξουσίαν μέ τίτλους βασιζομένους μόνον ἐπί τῆς δυνάμεως τῶν ὑλικῶν ὅπλων. Μετά τήν πρόσφατον ἔκκλησιν καί προειδοποίησιν τῶν διακεκριμένων καί ἐντίμων Ἑλλήνων στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι ἔφθασαν ἐπαξίως εἰς τήν ἀνωτάτην ἡγεσίαν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, ἡ φωνή τοῦ Κ. Καραμανλῆ παρέχει τήν τελευταίαν εὐκαιρίαν μιᾶς ὁμαλῆς ἐξόδου τῆς χώρας ἀπό τήν περιπέτειαν τῶν τελευταίων ἕξ ἐτῶν, ἀλλά καί ἐξαντλεῖ ὁριστικῶς τά περιθώρια μιᾶς τοιαύτης εὐκαιρίας. Ἐάν οὔτε ἡ φωνή αὐτή εἰσακουσθῆ, ἡ χώρα θά εἰσέλθη, κατ' ἀναπόδραστον ἱστορικήν ἀνάγκην, βαθμιαίως ἤ καί ἀποτόμως, εἰς φάσιν δραματικῶν ἐξελίξεων καί τό μέλλον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους θά καταστῆ ἀκόμη σκοτεινότερον».

Ὁ Γ. Μαῦρος δήλωσε:

«Αἱ δηλώσεις τοῦ κ. Κ. Καραμανλῆ ἀποτελοῦν μίαν ὑστάτην προειδοποίησιν περί τῆς ἀνάγκης νά ἐξέλθη τό ταχύτερον ἡ χώρα ἀπό τό ἐθνικόν ἀδιέξοδον, εἰς τό ὁποῖον εὑρίσκεται. Τά δικτατορικά καθεστῶτα, μή ἔχοντα δυνατότητα ἐξελίξεως, ὁδηγοῦν μέ μαθηματικήν ἀκρίβειαν εἰς συμφοράν. Ἡ ἱστορία διδάσκει ὅτι καμμία δικτατορία δέν εἶχε καλό τέλος.

Ὁ πολιτικός κόσμος τῆς χώρας ἔχει διακηρύξει ὅτι θά στηρίξη Κυβέρνησιν πού θά ὁδηγήση τήν χώραν εἰς πολιτικήν καί δημοκρατικήν ὁμαλότητα. Πλανῶνται οἰκτρῶς ὅσοι ὑποστηρίζουν ὅτι τήν ἀπομάκρυνσιν τῆς στρατιωτικῆς Κυβερνήσεως θά ἐπακολουθήση χάος. Ἡ χώρα θά κυβερνηθῆ ἀπό Κυβέρνησιν ἐθνικοῦ συνασπισμοῦ ἡ ὁποία καί μόνη ἐγγυᾶται τήν ὁμαλήν ἐπάνοδον εἰς τήν Δημοκρατίαν».

Ἀπό ἀνάλογο πνεῦμα διέπονταν καί οἱ δηλώσεις καί ἄλλων ἐκπροσώπων τῆς ΕΡΕ καί τοῦ Κέντρου. Συγκεκριμένα ὁ Ι. Ζίγδης τόνισε ὅτι οἱ θέσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἐκφράζουν μέ πληρότητα καί κατηγορηματικότητα τήν ὁμόθυμη καταδίκη τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος ἀπό τόν ἑλληνικό λαό καί ὑποδεικνύουν ἀνώδυνο τρόπο ἐξόδου τῆς χώρας ἀπό τό ἀδιέξοδο προτοῦ εἶναι ἀθεράπευτα ἀργά· καί ἐξέφραζε τή βεβαιότητα ὅτι ὁλόκληρος ὁ ἑλληνικός λαός καί ἰδιαίτερα ὁ πολιτικός κόσμος θά συμπαρασταθοῦν σέ κάθε προσπάθεια γιά τήν ἔξοδο ἀπό τή δεινή περιπέτεια καί γιά τήν ταχύτερη ἀποκατάσταση τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος.

Ἡ πρωτοβουλία τοῦ Κ. Καραμανλῆ βρῆκε ζωηρή ἀπήχηση καί προβλήθηκε ἔντονα καί ἀπό τά ἐγκυρότερα ὄργανα τοῦ διεθνοῦς τύπου. Στούς πολύστηλους τίτλους τῶν κορυφαίων εὐρωπαϊκῶν καί ἀμερικανικῶν ἐφημερίδων, ἔρχονταν σάν κατακλείδα οἱ διαπιστώσεις τῶν «New York Times», ἀναδημοσιευμένες καί στήν «International Herald Tribune».

«Μπορεῖ οἱ καμπάνες νά μή σημαίνουν ἀκόμη πένθιμα γιά τούς στρατιωτικούς πού κυβερνοῦν τήν Ἑλλάδα ἀλλά εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ἀντιμετωπίζουν τώρα τήν εὐρύτερη, τήν πιό ἑνωμένη καί ἀποφασιστική ἀντιπολίτευση πού ἀντιμετώπισαν στά ἕξη χρόνια ἀπό τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας. Αὐτό πού καθιστᾶ τήν παροῦσα ἀπειλή πολύ πιό ἐπιβαρυντική ἀπό κάθε προηγούμενη σέ βάρος τῆς Χούντας, εἶναι τό θετικό στοιχεῖο πού προβάλλει: Ὁ συνασπισμός μιᾶς πλειάδας Ἑλλήνων ἡγετῶν ὑπό τήν Λύση Καραμανλῆ, ἡ ὁποία ἀποβλέπει νά ὁδηγήση τή χώρα ἀσφαλῶς στή συνταγματική δημοκρατία...

Ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς, ὁ ἱκανώτερος πρωθυπουργός τῆς μεταπολεμικῆς Ἑλλάδος, ὤθησε τά πράγματα πρός τά ἐμπρός κατά τρόπο δραματικόν αὐτή τήν ἑβδομάδα μέ τήν κλήση του πρός τό καθεστώς τῶν Ἀθηνῶν νά ἐπα-

ναφέρη τόν βασιλέα, ὁ ὁποῖος εἶναι τό σύμβολο τῆς νομιμότητος καί νά παραδώση τήν ἐξουσία σέ μιά ἔμπειρη καί ἰσχυρά κυβέρνηση. Τό καθεστώς ἀντέδρασε πανικόβλητο μέ τήν κατάσχεση τῶν φύλλων τῶν ἐφημερίδων οἱ ὁποῖες ἐδημοσίευσαν τήν διακήρυξη Καραμανλῆ καί βάζοντας τούς ξεδιαλεγμένους δικαστικούς του ν' ἀποφανθοῦν ὅτι ἡ δημοσίευσή της ἀποτελοῦσε "ἀνατρεπτικήν ἐνέργεια"... Ἡ λύση Καραμανλῆ —συνεχίζει τό ἄρθρο τῶν Τάϊμς τῆς Νέας Ὑόρκης— συνίσταται στήν ἐπάνοδο τοῦ βασιλέως Κωνσταγτίνου ἀπό τήν ἐξορία του στήν Ρώμη καί τόν σχηματισμό μιᾶς μεταβατικῆς Κυβερνήσεως εὐρείας βάσεως ὑπό τόν κ. Καραμανλῆ διά νά προετοιμάση τήν ἐπάνοδο τῆς Ἑλλάδος στό δημοκρατικό πολίτευμα. Ὑπέρ τῆς στρατηγικῆς αὐτῆς κινοῦνται ὄχι μόνο ἡ συντηρητική Ἐθνική Ριζοσπαστική Ἕνωσις ἀλλά οἱ πιό διακεκριμένοι ἡγέτες στήν Ἑλλάδα τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, τήν ὁποία ἵδρυσε ὁ Γεώργιος Παπανδρέου».

Καί τό ἄρθρο κατέληγε:

«Μόνο ἕνα πρᾶγμα ζητεῖται ἤ ἀναμένεται ἀπό τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες σέ σχέση μέ τήν ἐξέλιξη αὐτή τῆς καταστάσεως: Νά ἀποσαφηνίσουν ὅτι ἡ Οὐάσιγκτων δέν θά στηρίξη τούς Συνταγματάρχες καί δέν θά ἀντιταχθῆ στή λύση Καραμανλῆ ἤ σέ ὁποιαδήποτε ἄλλη στρατηγική πού θά κατέστρωναν οἱ δημοκρατικές δυνάμεις τῆς Ἑλλάδος γιά ν' ἀπαλλάξουν τή χώρα τους ἀπό μιά μουλιασμένη δικτατορία»[188].

Στό ἴδιο τό Παρίσι, ὁ Ροζέ Μασσίπ, ἀπό τίς στῆλες τῆς «Figaro», ἐπεσήμανε:

«Ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς, ὁ ὁποῖος αὐτοεξορίσθηκε στό Παρίσι τό 1964 ἀφοῦ ἐκυβέρνησε τήν Ἑλλάδα μέ δεξιότητα τήν ὁποία παραδέχονται πρῶτοι οἱ ἀντίπαλοί του, διακόπτει γιά τρίτη φορά ἀπό ἐννεαετίας τήν σιγή τήν ὁποία ἐτήρησε. Ἡ ἕκτη ἐπέτειος τοῦ πραξικοπήματος πού ἔφερε τούς συνταγματάρχες στήν ἐξουσία τοῦ προσέφερε τήν εὐκαιρία γιά μιά δήλωση τῆς ὁποίας πρέπει νά ὑπογραμμισθῆ ἡ ἰδιαίτερη δριμύτητα. Αὐτή τή φορά, ὁ πρώην πρωθυπουργός δέν μασάει τά λόγια του. Ἀπευθύνει ἕνα δριμύ κατηγορητήριο, σημεῖο πρός σημεῖο, ἐναντίον τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος τό ὁποῖο κατηγορεῖ γιά τήν συνέχιση τῆς δικτατορίας, γιά ἐξαπάτηση τῆς ἑλληνικῆς καί ξένης κοινῆς γνώμης μέ ὑποσχέσεις πού δέν ἐκρατήθηκαν ποτέ, καθώς καί γιά τήν ἐφαρμογή μιᾶς πολιτικῆς τῆς ὁποίας τό πιό φανερό ἀποτέλεσμα ἦταν νά παραμείνη ἡ Ἑλλάδα μακρυά ἀπό τήν Εὐρώπη. Ἀπό τήν αὐτοεξορία του στό Παρίσι ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς, εἶχε δειχθεῖ προσεκτικός στίς δημόσιες δηλώσεις του. Αὐτή τή φορά, ὁ ἀπολογισμός τῆς δράσεως τῶν συνταγματαρχῶν, ὅπως τήν παρουσιάζει, ἀποτελεῖ συγχρόνως προειδοποίηση καί διαπίστωση ἀποτυχίας, προειδοποίηση μέσα στήν ὁποία μερικοί θά διακρίνουν χωρίς ἀμφιβολία μιάν ἔμμεση ἀναφορά στό ρόλο πού θά μποροῦσε νά παίξη ὁ πρώην ἀρχηγός τῆς ἐθνικῆς ριζοσπαστικῆς ἑνώσεως στήν ἐπανατοποθέτηση τῆς Ἑλλάδος στόν δημοκρατικό δρόμο.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἔλεγε κάποτε: "πρέπει νά ἐφαρμόζουμε πολιτική τῆς ἀριστερᾶς ἀλλά μέ Κυβέρνηση τῆς δεξιᾶς". Ὑπό τήν ἔννοια αὐτή, εἶναι σήμερα ὁ μόνος Ἕλληνας πολιτικός πού θά μποροῦσε νά ἐξασφαλίση τήν ἐπαναφορά τῶν παραδοσιακῶν ἐλευθεριῶν μέ τήν ἀπαραίτητη τάξη καί ἐπιβολή»[189].

Οἱ ἐκδηλώσεις ἐκπροσώπων τῆς πολιτικῆς καί τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἔδιναν τόν τόνο τῶν γενικότερων ἐντυπώσεων πού εἶχαν προκαλέσει οἱ δηλώσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ στή διεθνῆ κοινή γνώμη. «Μέ μεγάλο ἐνδιαφέρον διάβασα τή δήλωση πού ἐκάματε, σχετικά μέ τήν παροῦσα κατάσταση στή χώρα σας — παρατηροῦσε σέ ἐπιστολή του ὁ Βάν ντέρ Στούλ. Πιστεύω ὅτι εἶναι ἐξαιρετικά σημαντικό τό ὅτι δημοσιοποιήσατε τήν ἄποψή σας τόσο ξεκάθαρα, καί δέν ἔχω καμμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ λύση πού προτείνετε θά προκαλέσει παγκόσμιο ἐνδιαφέρον». Καί ὁ Μωρίς Ντρυόν: «Μόλις διάβασα τή δήλωσή σας. Εἶναι ὑπέροχη, στά μάτια ἑνός συγγραφέα, ὅπως ἐγώ. Συνδυάζει τό σφρῖγος τοῦ Ἀριστοτέλη μέ τή δύναμη τοῦ Ἰσοκράτη. Ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος ἐμπνέει ὡραῖες σελίδες καί στιβαρές σκέψεις»[190].

Ἀλλ' οἱ δηλώσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ εἶχαν καταλυτικό ἀντίκτυπο καί στό ἐπίπεδο τῆς ἐσωτερικῆς κοινῆς γνώμης:

«Εἶναι ἕνα κείμενο —παρατηροῦσε χαρακτηριστικά ὁ Β. Βασιλείου— πού θά μείνη στήν πολιτική ἱστορία τοῦ τόπου. Τά λέγει ὅλα, ἀπό τῆς περιωπῆς πού σᾶς ἔθεσε ἡ μεγάλη προσφορά σας στή γενεά μας, κατά τό αἴτημα τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων, πού μέσα τους ἔβραζαν αὐτές οἱ ἀλήθειες ἀκαταστάλαχτες καί τώρα πῆραν μία πλαστική μορφή, συνενώνουσα ὅλες τίς τάσεις καί πεποιθήσεις τῶν ἀφθόγγων σήμερα πολιτῶν. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ ἡ δικαίωση, σ' αὐτό πού σᾶς ἔλεγα πάντα, ὅτι ἡ ἀνάληψη πρωτοβουλίας ἐκ μέρους σας, ἀρκεῖ γιά νά διαρρήξη καί τά τελευταῖα στεγανά τῶν παλαιῶν κομμάτων, ἐκ τῶν ἄνω καί ἐκ τῶν κάτω, ἀλλά καί τά πράγματα τῆς κατά σφραγίδα ἤ κατ' εὐφημισμόν ἡγεσίας των. Ἤδη, οὔτε κανείς ἐκ τῶν ἰθυνόντων, οὔτε κανείς ἐκ τῶν κατεστημένων τῆς Δύσεως, μπορεῖ νά ἐπικαλεσθῆ, ὅπως ἄλλοτε, τό ἐπιχείρημα ὅτι ὁ πολιτικός κόσμος καί τό ὑπόβαθρό του, δέν εἶναι ἑνωμένος σέ μιά συγκεκριμένη πρόταση κύρους, γιά τήν ἔξοδο ἀπό τήν κατάσταση. Οἱ δηλώσεις Κανελλόπουλου, Μαύρου —παρά τό πονηρόν τῆς τελευταίας της παραγράφου, στό ὁποῖο κανείς δέν ἀπέδωσε σημασία—, Ζίγδη, ἀλλά καί τῶν ἀριστερώτερον αὐτῶν ἱσταμένων καί τῶν νέων ἀνδρῶν, πού τούς ἀνέδειξε στήν κοινή συνείδηση ἡ ἐνεργός ἐναντίωσίς τους πρός τό καθεστώς —πού οὔτε καθεστώς κἄν συνειδητό εἶναι— ἀλλά καί ἡ πανελλήνια ἀπήχηση τῶν δηλώσεων προσέφερε, γιά πρώτη φορά, ἀπό τίς 21 Ἀπριλίου 1967, μιά εὐρυτάτη ἑνότητα, ἐπί προσδιορισμένου σκοποῦ καί ὑπό ἀδιαμφισβήτητη ἡγεσία, τῆς ὁποίας τόν πατριωτισμό καί τό γόητρο δέν τολμᾶ νά θέση ἐν ἀμφιβολίᾳ οὔτε ἡ κυβέρνηση, ὅπως ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ἀμηχάνου της σιωπῆς, ἀλλά καί ἐκ τῆς τροπῆς τήν ὁποίαν λαμβάνει ἡ ὑποκινηθεῖσα δικαστική διαδικασία.

Θά ἤθελα ἀκόμη νά σᾶς ἐκφράσω τόν θαυμασμό μου, ἐπειδή ἕνα τόσο ἐκτεταμένο κείμενο, εἶχε τόση πυκνότητα καί μεστότητα, στήν κάθε παράγραφό του, ἀλλά καί διότι

οἱ ἐκτιμήσεις καί θέσεις του ἦσαν τόσον προοδευτικές, ἄρα καί ἀφοπλιστικές, γιά ὅσους δέν ἦσαν ποτέ ψηφοφόροι σας. Θεωρῶ ὅσα εἴπατε γιά τούς ἀγρότες πολύ σημαντικά καί οὐσιώδη. Ἔτσι καί τά ἀξιολόγησε ἡ δημοσία γνώμη. Ὅπως καί ὅσα εἴπατε γιά τό μέλλον, πού σᾶς καθιστοῦν φορέα τῶν νέων δυνάμεων.

Τό κείμενο εἶναι τέτοιο, ὥστε νά σᾶς δίνη τήν πιό μεγάλη ὑποδομή, χωρίς νά κολακεύη καμμία ἀδυναμία. Τώρα πρέπει νά δείξωμε πολιτική φαντασία καί πρακτική ἐπίσης ἀντίληψη, γιά τήν ἀξιοποίησή της. Τό πρόβλημα εἶναι πῶς θά γίνη αὐτό, μέσα στά ἀσφυκτικά πλαίσια τά σημερινά»[191].

Σύμφωνα μέ τήν ἄποψη τοῦ Ε. Ἀβέρωφ, ἡ δήλωση ἀνατάραξε τό τέλμα, «ἐσταμάτησε καί γιά πολλούς ἀνέστρεψε μιά κάποια φθορά» τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἀπότοκη «τῆς μακρᾶς σιωπῆς του» καί «τῶν ἀποριῶν πού δημιουργοῦσε», ἀνέστειλε πολλές προσχωρήσεις στήν Κυβέρνηση ἤ τά φιλοκαθεστωτικά κομματικά σχήματα, ὅπως ἰδίως τό ΕΠΟΚ κ.λπ., καί, τέλος, ἐπέτρεψε τήν πραγματοποίηση τῆς ἐνιαίας ἐμφανίσεως τοῦ πολιτικοῦ κόσμου «πού ἀπετύγχανε παρ' ὅλες τίς προσπάθειες»[192]. Πάνω στό τελευταῖο αὐτό σημεῖο ἐνέμεινε εἰδικότερα ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου, σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ:

«Ἡ ἀπήχησις ἐδῶ ἦτο καταπληκτική... Ἡ δημοσίευσις τῶν δηλώσεων ἐτερμάτισε τάς παρατεινόμενας ἐδῶ συνεννοήσεις καί τάς συζητήσεις διά τήν ἐκδήλωσιν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ κοινή γνώμη ἱκανοποιήθη περισσότερον ἀπό τήν ἰδικήν σας πρωτοβουλίαν. Σᾶς ἀναζητεῖ ὡς ἡγέτην καί ὄχι ὡς πρόσωπον ἁπλῶς ἐμπιστοσύνης τῶν κομμάτων... Ἡ πρωτοβουλία σας πρέπει νά ἔχη συνέχειαν. Δέν μᾶς μένει ἄλλο στήριγμα διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος, παρά ἡ ἰδική σας παρουσία καί ἀπήχησις τοῦ ὀνόματος καί τῆς προσωπικότητός σας»[193].

Τίς πρῶτες, τέλος, θετικές ἐπιπτώσεις συγκεφαλαίωνε σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, ὁ Κ. Τσάτσος:

«Ὅ,τι δέν γινότανε ἐκ τῶν κάτω, ἔγινε ἐκ τῶν ἄνω, μέ ἕνα μήνυμά σου —μιά ἔστω ὑποτυπώδης ἕνωση τοῦ πολιτικοῦ κόσμου— τό κενόν περιεχομένου αἴτημα μερικῶν ξένων. Ὁ κόσμος ἀνεθάρρησε, ἴσως ὑπερβαλλόντως. Νομίζει πώς κάτι κρύβεται πίσω ἀπό τούς λόγους σου καί περιμένει ταχέως καλύτερα νέα.

Ἐπιβεβαιώθηκε ἡ μή φθορά σου ἀπό τήν παρέλευση τοῦ χρόνου κατά τήν ἀπουσία σου. Μάλιστα φρεσκάρισε ἡ δημοτικότης σου. Τό κείμενό σου ἐπεβλήθη. Χάρη στήν κλασσική του δομή κατέστησε σέ ὅλους σαφῆ τά νοήματα πού ἤθελες νά σημάνης ἤ νά ὑποσημάνης. Ἐνῶ εἶναι αὐστηρό πουθενά δέν μπορεῖ νά θεωρηθῆ θῖγον καί τόν αὐστηρότερο νόμο.

Ἐντυπωσίασε ἡ θετικότητά του. Προσέφερες μιά θετική λύση. Μιά λύση. Τή μόνη λύση πού δέν θά συγκλονίση τόν τόπο. Καί ὥρισες χρονικά ὅρια γιά τήν ἐφικτότητά της. Καί αὐτό ὁ κοσμάκης τό κατάλαβε. Κατάλαβε ὅμως πρό παντός ὅτι κοιτάζει πρός τό μέλλον καί ὄχι πρός τίς ἁμαρτίες τοῦ παρελθόντος, ὄχι πρός τίς κυρώσεις, καί δή τίς αἱματηρές, ἀλλά πρός τήν δημιουργία νέων συνθηκῶν δημοκρατικῆς ζωῆς...»[194].

Οἱ συνεργάτες τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἐντόπιζαν ὡς μόνο κρίσιμο ἤ εὐαίσθητο σημεῖο τήν ἀνακίνηση ὑπερβολικά τολμηρῶν ἐλπίδων, ἱκανῶν, μετά μιά ἐνδεχόμενη διάψευσή τους, νά ὁδηγήσουν στήν ἀπογοήτευση...

Ἡ δημοσίευση τῶν δηλώσεων τοῦ Κ. Καραμανλῆ προκάλεσε τή βίαιη ἀντίδραση τοῦ καθεστῶτος ἐναντίον, πρωταρχικά, τῶν ἐφημερίδων «Βραδυνή» καί «Θεσσαλονίκη». Ἀντί γιά ἀπάντηση μέ ἀνακοίνωση ἤ «συνέντευξη», ὅπως ἔγινε τό 1967 καί τό 1969, κινήθηκε ἡ διαδικασία τῆς δικαστικῆς διώξεως. Μετά τήν ἀρχική κατάσχεση, μέ διαταγή τοῦ εἰσαγγελέα, τῶν ἐφημερίδων πού δημοσίευσαν τίς δηλώσεις, τό θέμα πέρασε στή δικαιοδοσία τῶν τοπικῶν Συμβουλίων Πλημμελειοδικῶν. Τά Συμβούλια Πλημμελειοδικῶν Θεσσαλονίκης καί Φλώρινας δέν ἐπικύρωσαν τήν κατάσχεση καί διέταξαν τήν ἀπόδοση τῶν φύλλων πού εἶχαν κατασχεθεῖ. Σύμφωνα μέ τήν ἄποψη τῶν δύο αὐτῶν δικαστικῶν ὀργάνων δέν θά ἦταν δυνατό οἱ δηλώσεις νά χαρακτηριστοῦν ὡς «προφανῶς στασιαστικαί», ἀλλ' ἁπλά ἱκανές νά προκαλέσουν ἀναζωπύρωση τῶν πολιτικῶν παθῶν· καί, στή δεύτερη αὐτή περίπτωση, δέν προβλεπόταν ἡ κατάσχεση ἐφημερίδας ἤ ἐντύπου. Ἀντίθετα, στήν Ἀθήνα, ὅπως καί στίς περισσότερες ἐπαρχίες, ἐπικυρώθηκε ἡ ἀπόφαση τῆς κατασχέσεως καί διατάχθηκε παραπέρα ποινική δίωξη ἐναντίον τοῦ διευθυντῆ καί τοῦ ἀρχισυντάκτη τῆς «Βραδυνῆς». Τέλος, ὁ εἰσαγγελέας Πλημμελειοδικῶν Κοζάνης ἄσκησε ποινική δίωξη σέ βαθμό κακουργήματος ἐναντίον τῶν ὑπευθύνων συντάξεως τῆς ἐφημερίδας!

Ἡ διεύθυνση τῆς «Βραδυνῆς» ὑπέβαλε ἔφεση κατά τῶν ἀποφάσεων τῶν τοπικῶν Πλημμελειοδικείων. Ἐξαίρεση στή γενική ἤ μερική ἀποδοχή τοῦ βουλεύματος τῶν τελευταίων, ἀποτέλεσε, σέ σύνολο ἕνδεκα ἐφετείων, ἡ ἀποδοχή τῆς ἐφέσεως τῆς «Βραδυνῆς» ἀπό τό Συμβούλιο Ἐφετῶν Θράκης. Τό Συμβούλιο Ἐφετῶν Ἀθηνῶν ἐπικύρωσε τήν ἀπόφαση τῆς κατασχέσεως μέ τό αἰτιολογικό ὅτι οἱ δηλώσεις Καραμανλῆ κατέτειναν στήν πρόκληση «ἠττοπαθείας». Ἡ διεύθυνση τῆς «Βραδυνῆς» προσέφυγε τότε στόν Ἄρειο Πάγο, ὁ ὁποῖος καί συζήτησε τήν ὑπόθεση στίς 16 Ἰουνίου. Ἦδη ὅμως, χωρίς νά ἔχει ὁλοκληρωθεῖ ἡ δικαστική ἐξέλιξη τοῦ θέματος τῆς κατασχέσεως, ἡ τελική ἔκβαση προδιαγραφόταν ἀρνητική, ἐφόσον μετά τίς ἀποφάσεις τῶν Ἐφετείων ἀναμενόταν μέ βεβαιότητα καί ἡ ἀπόρριψη τῆς ἀναιρέσεως. Κατά συνέπεια, θά ὄφειλε νά ἀναμένεται καί

ἡ παραπομπή σέ δίκη τοῦ Γ. Ἀθανασιάδη μέ σκοπό τήν ἠθική καί οἰκονομική ἐξουθένωσή του.

Ἀπέναντι στήν προσπάθεια τῶν ἐκπροσώπων τοῦ καθεστῶτος νά διωχθοῦν οἱ ὑπεύθυνοι γιά τή δημοσίευση τῶν δηλώσεων τῆς 23ης Ἀπριλίου 1973, ὁ πρώην πρωθυπουργός Π. Κανελλόπουλος καί οἱ πρώην ὑπουργοί Δικαιοσύνης, Γ. Μαῦρος, Κ. Καλλίας, Κ. Παπακωνσταντίνου, Δ. Παπασπύρου, Κ. Στεφανάκης καί Κ. Τσάτσος, μέ κοινή δήλωσή τους, τήν 1η Μαΐου, ὑπογράμμιζαν ὅτι ἡ παρέμβαση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπέβλεπε στόν τερματισμό τῆς κοινά παραδεκτῆς πολιτικῆς ἀνωμαλίας καί στήν ἀποκατάσταση τῆς ὁμαλότητας στό ὄνομα τῶν πάγιων συμφερόντων τοῦ ἔθνους:

«Εἶναι ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως ὅτι ὁ σκοπός εἰς τόν ὁποῖον ἀπέβλεπον αἱ δηλώσεις τοῦ κ. Κωνσταντίνου Καραμανλῆ ἦτο ὁ τερματισμός τῆς κοινῶς παραδεδειγμένης πολιτικῆς ἀνωμαλίας καί ἡ ἀποκατάστασις τῆς ὁμαλότητος ἐν ὄψει τῶν παγίων συμφερόντων τοῦ ἔθνους.

Τήν ἄσκησιν τοῦ καθήκοντος αὐτοῦ εἰς κάθε πολίτην καί κατά μείζονα λόγον εἰς πολιτικόν ἄνδρα πού ἐκυβέρνησε ἐπί μακρόν τήν χώραν, οὐδείς ἔχει τό δικαίωμα νά ἀρνηθῆ.

Ἡ ἀντίληψις ὅτι τό περιεχόμενον τῶν δηλώσεων συνιστᾶ οἱονδήποτε ποινικόν ἀδίκημα εἶναι νομικῶς ἀπαράδεκτος, ἀλλά καί ἐθνικῶς ἐπικίνδυνος. Προσβάλλει δεινῶς τό ἀναφαίρετον δικαίωμα τῆς ἐκφράσεως γνώμης καί τῆς ἀσκήσεως κριτικῆς καί ἀποστερεῖ τούς πολίτας ἀπό τό θεμελιωδέστερον μέσον συμβολῆς εἰς τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος.

Ὁ ἀποκλεισμός τῆς συμμετοχῆς τῶν πολιτῶν εἰς τήν ἐθνικήν ζωήν δέν καταργεῖ μόνον τήν ἐλευθερίαν τοῦ στοχασμοῦ. Ἐξουθενώνει τόν πολίτην καί τήν ἔννοια τῆς Πολιτείας».

Ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς θά κάμει, στίς 9 Μαΐου, τήν ἀκόλουθη κατηγορηματική δήλωση:

«Οὐδεμία ἑρμηνεία εἶναι δυνατόν νά θέση ὑπό ἀμφισβήτησιν τόν πραγματικόν σκοπόν τῶν δηλώσεών μου, αἱ ὁποῖαι ἀποβλέπουν εἰς τήν ἀναζήτησιν εἰρηνικῆς καί ἀβιάστου λύσεως τοῦ πολιτικοῦ μας προβλήματος. Ἡ δέ εὐθύνη δι' αὐτάς βαρύνει ἐμέ καί ὄχι τάς ἐφημερίδας, αἱ ὁποῖαι, ἐκ δημοσιογραφικοῦ καθήκοντος ὅπως ὁ διεθνής τύπος τάς ἐδημοσίευσαν».

Ἡ παρέμβαση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἦταν ἐπιβεβλημένη καί εὔστοχη. Σύμφωνα μέ τήν ἄποψη τοῦ Κ. Παπακωνσταντίνου, ὅπως περιέχεται σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, «ἡ χθεσινή νέα δήλωσις ἦτο ἀπαραίτητος καί διά τήν δικαστικήν πλευρά τῆς ὑποθέσεως καί διά τήν πολιτικήν· καί ὁ Τζώρτζης τήν ἀνέμενε, ὅπως διεπιστώθη ἀπό τήν σχετικήν μετ' αὐτοῦ συζήτησιν ἐν συνεχείᾳ τῆς τηλεφωνικῆς ἐπικοινωνίας μας»[195].

Τίς γενικότερες ἐπιπτώσεις ἀπό τίς δηλώσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ θά συνοψίσει μεταγενέστερα μέ τρόπο ἐπιγραμματικό, ὁ Σπ. Μαρκεζίνης:

«Χωρίς ἀμφιβολίαν αἱ δηλώσεις ἐκεῖναι ἐκίνησαν τό ἐνδιαφέρον τῆς κοινῆς γνώμης, ἡ δέ νευρικότης, τήν ὁποίαν ἐπέδειξεν ἡ Κυβέρνησις ἀπαγορεύουσα τήν δημοσίευσίν των καί διώκουσα τάς ἐφημερίδας, αἱ ὁποῖαι παρά ταῦτα τάς ἐδημοσίευσαν, ηὔξησεν, ὡς ἦτο φυσικόν, τό προκληθέν ἐνδιαφέρον. Ἡ δέ ἐπίμονος ἐκμετάλλευσις τοῦ θέματος ὑπό τῶν ξένων σταθμῶν, ἀλλά καί τά δημοσιεύματα ξένων ἐφημερίδων ἔδωσαν τήν ἐντύπωσιν, ὅτι τήν φοράν ἐκείνην δέν ἐπρόκειτο περί ἁπλῆς ἐνεργείας, ἀλλά μᾶλλον περί ἐφαρμογῆς σχεδίου. Τό συμπέρασμα εἶναι, ὅτι τό κλῖμα εἶχε μεταβληθῆ καί ἡ ἀδεξία ἀντίδρασις τῆς Κυβερνήσεως ἐπέτεινε τήν ἀτμόσφαιραν ἀνησυχίας»[196].

24 ΜΑΪΟΥ 1973

Ὁ ὑφυπουργός Προεδρίας, Β. Σταματόπουλος, σέ ἔκτακτη συνέντευξη τύπου, ἀποκαλύπτει τή ματαίωση, στή γένεσή της, ἐπαναστατικῆς κινήσεως στό Πολεμικό Ναυτικό, τήν ὁποία καί χαρακτηρίζει ὡς «ὀπερετική». Μέ τήν πάροδο ἐντούτοις τῶν ἡμερῶν ἀποκαλύπτεται ὅτι ὁ κύκλος τῶν μυημένων στήν κίνηση ἦταν πολύ εὐρύτερος ἀπ' ὅ,τι εἶχε ἀρχικά ὑποτεθεῖ. Τό πόρισμα τῆς ἔνορκης προανακρίσεως, πού θά δοθεῖ στή δημοσιότητα στίς 21 Ἰουλίου 1973, προέβλεπε τήν ποινική δίωξη 74 ἀτόμων, στή μεγάλη πλειοψηφία τους ἀνώτερων ἀξιωματικῶν τοῦ Π.Ν. Ὅπως ἀποδεικνυόταν, κορυφαῖο ρόλο στήν ὀργάνωση καί τήν ἐκτέλεση τοῦ ἐγχειρήματος ἔτειναν νά διαδραματίσουν ὁ ἀπότακτος πλοίαρχος Κονοφάος καί, ἀπό τούς ἐν ἐνεργείᾳ ἀξιωματικούς, οἱ ἀντιπλοίαρχοι Παπαδόγγονας, Σέκερης, κ.ἄ. Τό σχέδιο προέβλεπε τόν ἀπόπλου τοῦ μέγιστου δυνατοῦ ἀριθμοῦ πολεμικῶν σκαφῶν ἀπό τό Ναύσταθμο καί τή συγκέντρωσή τους στή Σῦρο, ἀπ' ὅπου καί θά ἀπηύθυναν τελεσιγραφικό μήνυμα πρός τήν Κυβέρνηση μέ αἴτημα τήν ἀποκατάσταση τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Στά πλαίσια τοῦ γενικότερου αὐτοῦ σχεδίου, ἐντασσόταν καί ἡ στάση τοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ «Βέλος», ἡ ὁποία καί τελικά ἐκδηλώθηκε μέ τήν ἀποχώρησή του ἀπό τήν ἄσκηση τοῦ ΝΑΤΟ καί τήν αἴτηση τοῦ κυβερνήτη Ν. Παππᾶ καί τῶν μελῶν τοῦ πληρώματος γιά τή χορήγηση ἀσύλου ἀπό τίς ἰταλικές ἀρχές.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν εἶχε ἄμεση ἀνάμιξη στήν προετοιμασία ἤ τήν ἐκτέλεση τοῦ κινήματος, μή ἔχοντας τή δυνατότητα νά γνωρίζει ὑπεύθυνα, ἐκ τῶν προτέρων, τούς κινηματίες καί τά σχέδιά τους. Μέ τό σκεπτικό αὐτό δέν εἶχε δεχτεῖ οὔτε καί νά ἐνθαρρύνει ἄμεσα τήν ἐπαναστατική κίνηση, δύο μῆνες νωρίτερα, ἀλλά καί παλαιότερα, τό 1969, ὅταν τοῦ διαβιβάστηκε ἐμπιστευτικά σχετική ἔκκληση τῶν πρωτεργατῶν τῆς κινήσεως.

'Η ὅλη ἐξέλιξη τῆς ὑποθέσεως, ὡς τήν τελική της ἔκβαση, καταγράφεται σέ ἐμπιστευτικό σημείωμα πού συντάχθηκε εἰδικά καί ὑποβλήθηκε στόν Κ. Καραμανλῆ, μέ τόν γενικό τίτλο «Τό κίνημα τοῦ Ναυτικοῦ»:

«'Η κυοφορία τοῦ κινήματος τοῦ Ναυτικοῦ ὑπῆρξε ἀκατάστατη καί παρατεταμένη. Διάφορες φάσεις τῆς μυήσεως ἀξιωματικῶν, προπαρασκευῆς καί ἐφαρμογῆς σχεδίων δέν ἔχουν ἀκόμη ξεκαθαρισθεῖ, γιατί οἱ ἐμφανιζόμενοι κατά καιρούς πρωταγωνιστές ὄχι σπάνια ἀλληλοδιαψεύδονται, ὑπερβάλλουν τό ρόλο τους ἤ ἀποκρύπτουν τίς ἀτυχίες τους.

Τό βέβαιο εἶναι ὅτι τό Ναυτικό εἶχε ἐξ ἀρχῆς μεγαλύτερη ἀπό τά δύο ἄλλα ὅπλα ἀποστροφή πρός τούς συνταγματάρχες, ἀντιδικτατορική ὁμοιογένεια καί φιλοβασιλισμό (τόν τελευταῖο ὅμως μέσα σέ πλαίσια κοινοβουλευτικά, χωρίς τάσεις σφετερισμοῦ πολιτικῆς ἐξουσίας).

Μετά τήν παταγώδη ἀποτυχία τοῦ βασιλικοῦ ἀντιπραξικοπήματος τῆς 13 Δεκεμβρίου 1967 (χάριν τοῦ ὁποίου ἐκινήθη ἀλλά ματαίως ὁ Στόλος), οἱ πρῶτες ζυμώσεις γιά τήν δημιουργία ἀντιδικτατορικοῦ πυρῆνος χρονολογοῦνται ἀπό τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1968 καί ἀνάγονται στήν "ὁμάδα τῶν ἀντιπλοιάρχων" (Παππᾶς). Μεταξύ ἄλλων εἶχαν ριφθῆ καί σχέδια παράτολμα καί πειρατικά, ὅπως π.χ. ἡ ἀπαγωγή τοῦ Παπαδόπουλου (κατά τήν διεξαγωγή τῆς ἀσκήσεως "Θρίαμβος", τόν Αὔγουστο τοῦ 1969) καί τό "σχέδιον Κρήτη" (κατάληψη τῆς Μεγαλονήσου ἀπό τό Ναυτικό, συνδυασμένη μέ δράση τοπικῶν δυνάμεων Στρατοῦ, 'Αεροπορίας καί ἐνόπλων πολιτῶν).

Τό "σχέδιο Κρήτη" τοποθετεῖται στίς ἀρχές τοῦ 1970. 'Ως ἀναμεμιγμένοι σ' αὐτό φέρονται πλήν ἄλλων ὁ Γ. Σέκερης πού ὑπηρετοῦσε στό ΝΑΤΟ στίς Βρυξέλλες, ἀδελφός τοῦ ἀντιπλοιάρχου, ὁ ναύαρχος Μόραλης, ὁ Σπῦρος Κοτσαρίδας καί ὁ ἀντιπλοίαρχος Β. Παπαδόγγονας (πού σκοτώθηκε στό ἀεροπορικό δυστύχημα τῆς 'Ολυμπιακῆς). Φέρεται ἐπίσης ἀνεμεμιγμένος καί ὁ Π. Γαρουφαλιᾶς (διεκδικεῖ μάλιστα ἡγετικό ρόλο) ἄν καί συνεχίζεται ὡς σήμερα ἡ ἔρις καί ὡς πρός τό ρόλο τοῦ Γαρουφαλιᾶ καί ὡς πρός τό ποιός "ἐπρόδωσε" τό σχέδιο στόν ἀδελφό τοῦ δικτάτορος Κ. Παπαδόπουλο (κατά μίαν ἐκδοχή ὁ ναύαρχος Μόραλης). Τό γεγονός εἶναι ὅτι τό σχέδιο ματαιώθηκε, ὅταν οἱ συνωμότες ἀντελήφθησαν ὅτι ἡ προσπάθειά τους εἶχε ἀποκαλυφθεῖ.

'Η ἀναζωπύρωση τῶν συνωμοτικῶν προσπαθειῶν ἔγινε κατά τά τέλη τοῦ 1972, ὁπότε στίς περισσότερες καίριες θέσεις πολεμικῶν σκαφῶν εἶχαν τοποθετηθῆ ἀξιωματικοί μυημένοι. 'Από τήν ἄλλη μεριά ὑπῆρξε ἐκ τῶν πραγμάτων πίεση γιά δράση, δεδομένου ὅτι τό καλοκαίρι τοῦ 1973, θά ἐγένοντο ἀντικαταστάσεις τῶν κυβερνητῶν. 'Από τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1972 ἄρχισαν νά πληθαίνουν οἱ συσκέψεις τῶν μυημένων καί νά τοποθετοῦν περί τήν ἄνοιξη τήν ἐκδήλωση τῆς ἐξεγέρσεως. Τά δύο βασικά θέματα πού τούς ἀπασχολοῦσαν ἦταν 1) "ἡ πολιτική κάλυψις" καί 2) τό "σχέδιο ἐνεργείας".

Καί τήν μέν ἀρχηγία τοῦ κινήματος οἱ συνωμότες (ἀφοῦ ἀπετάθησαν πρῶτα στούς ναυάρχους ἐ.ἀ. 'Εγκολφόπουλο καί Μηναῖο καί σκέφθηκαν ἀκόμα καί τόν συνταγματάρχη ἐ.ἀ. Σταματελόπουλο) ἀνέθεσαν τελικά στόν ἀπότακτο πλοίαρχο Σπῦρο Κονοφάο. Γιά τήν "πολιτική κάλυψη", ὅμως, οἱ συνωμότες ἀπευθύνθηκαν ἀρχικά στόν Γαρουφαλιᾶ (ὁ ὁποῖος τούς ἀπέτρεψε) καί κατόπιν πρός τόν 'Αβέρωφ, ἀπό τόν ὁποῖον ἐζήτησαν: Ν' ἀναλάβη τόν ρόλο τοῦ πολιτικοῦ συμβούλου τῆς ἐξεγέρσεως καί ταυτόχρονα νά τούς συνδέση μέ τόν βασιλέα καί τόν Καραμανλῆ, πού θά ἦσαν οἱ φυσιολογικοί ἡγέτες τους.

'Η ἐπαφή μέ τόν 'Αβέρωφ ἔγινε τά τέλη Δεκεμβρίου 1972 στό γραφεῖο τοῦ δικηγόρου Φούφα. Τούς συνωμότες ἀξιωματικούς ἐκπροσωποῦσε στή συνάντηση ὁ τότε ἀντιπλοίαρχος 'Αλ. Παπαδόγγονας. Τό σχέδιο πού ἐξέθεσε (μέ ὑπογράμμιση τοῦ ὅτι ἄν χανόταν ἡ εὐκαιρία αὐτή δέν θά ἀνέκυπτε ἄλλη) ἦταν: Νά ἐξέλθη ὁ Στόλος· νά καταλάβη ὡρισμένας νήσους· νά ἀποκλείση τόν λιμένα τοῦ Πειραιῶς· νά ἐξαναγκάση τήν Κυβέρνηση νά ἔλθη σέ συνεννόηση· νά ζητηθῆ ἡ ἐπάνοδος τοῦ βασιλέως διά νά σχηματίση... "Κυβέρνησιν ὑπό τόν Κωνσταντῖνον Καραμανλῆ, ἡ ὁποία ἐντός λογικῶς τακτῆς προθεσμίας καί μέ πνεῦμα δικαιοσύνης νά διεξαγάγη ἐντίμους ἐκλογάς".

'Ο 'Αβέρωφ δέχθηκε κατ' ἀρχήν· καί μετά δύο ἀκόμη συναντήσεις μέ τόν Παπαδόγγονα ἀνεχώρησε στίς ἀρχές Μαρτίου 1973 γιά νά συναντήση τόν Καραμανλῆ. Εἶχε ἐπίσης προηγουμένως ἔλθει σέ ἐπαφή μέ τόν Λ. Παπάγο, στήν 'Αθήνα ἀπό τόν ὁποῖο ἐζήτησε νά μεταφέρη στόν βασιλέα τό σχέδιο καί νά ζητήση τήν ἔγκρισή του. ('Ο Παπάγος φάνηκε πολύ ἐπιφυλακτικός).

'Ο 'Αβέρωφ συνήντησε τόν Καραμανλῆ στό Παρίσι στίς 8 Μαρτίου 1973. Στήν ἀπολογία πού ἔδωσε στόν προανακριτή Γ. Σκεμπέα (καί πού δημοσιεύθηκε στίς 21 'Ιουλίου 1973) ὁ 'Αβέρωφ περιγράφει ἀρκετά λεπτομερῶς τή συνάντηση, ὑπογραμμίζει τήν προσπάθειά του νά πείση τόν Καραμανλῆ, τή "βαρυθυμία" καί τήν ἐπιφυλακτικότητα τοῦ Καραμανλῆ καί τήν τελική (μετά δύο μέρες) ἀπάντηση, τήν ὁποία ὁ Καραμανλῆς τοῦ ἀνέθεσε νά μεταφέρη ἐπί λέξει: "Τιμῶ τάς προθέσεις. Δέν δύναμαι οὔτε νά ἀποθαρρύνω οὔτε νά υἱοθετήσω κάτι τό ὁποῖον δέν γνωρίζω προσωπικῶς. Ἄν ἐκδηλωθῆ θά βοηθήσω διά δηλώσεων ἀπό ἐδῶ, πρός ἐξεύρεσιν συμβιβαστικῆς λύσεως".

'Ο 'Αβέρωφ ἐπέστρεψε μέ τήν ἀπάντηση τοῦ Καραμανλῆ, χωρίς ὅμως ἀπάντηση τοῦ βασιλέως (ὁ ὁποῖος μᾶλλον εἶχε προσπαθήσει νά τόν ἀποφύγη). Στίς 20-24 Μαρτίου συνήντησε τόν Παπαδόγγονα ὁ ὁποῖος βρῆκε τήν ἀπάντηση ἱκανοποιητική (ἀντίθετα πρός ἄλλους ἀντιπλοιάρχους πού ἀπογοητεύθηκαν). Τήν ἐνίσχυση τοῦ φρονήματος τῶν συνωμοτῶν ἐπέτυχε ὁ Σέκερης (πού ἦλθε στίς ἀρχές 'Απριλίου) ὁ ὁποῖος διεβεβαίωσε τούς ἀξιωματικούς τοῦ Ναυτικοῦ ὅτι ἄν κινηθοῦν "ἔστω καί δύο πλοῖα" ὁ Καραμανλῆς θά βοηθήση μέ δηλώσεις καί ἄλλες δραστηριότητες.

Τό μέγα ὅμως γεγονός πού ἔπεισε τούς ναυτικούς ὅτι εἶχαν ἐξασφαλισμένη τήν συμπαράσταση τοῦ Καραμανλῆ καί τήν πλήρη πολιτική κάλυψη ἦσαν οἱ δηλώσεις στίς ὁποῖες προέβη στίς 23 'Απριλίου (μετά τόν πανηγυρικό ἑορτασμό τῆς 6ης ἐπετείου τῆς δικτατορίας) ὁ Καραμανλῆς καί ἔθετε τό στρατιωτικό καθεστώς ἐνώπιον τῶν εὐθυνῶν του. Οἱ δηλώσεις, πού δημοσιεύθηκαν στή "Βραδυνή", "Θεσσαλονίκη", "Athens News" καί "'Εθνική Φωνή" Χανίων ἔγιναν ἀνάρπαστες, ἀναπαρήχθησαν μέ κάθε μέσο (κυκλοφόρησαν ἀκόμα καί σέ κασσέτες), προκάλεσαν τήν

Τελευταία φωτογραφία, ὡς ἀξιωματικῶν, τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ κινήματος, μετά τήν ἀνάκριση ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου πού τούς ἀπέταξε.

κατάσχεση τῶν φύλλων πού τίς ἐδημοσίευσαν, ἐνθουσιασμό στό λαό, ταραχή καί σπασμωδικότητα στήν Χούντα, ἔναρξη ποινικῆς διώξεως καί ἀλυσωτές ἀντιδράσεις στήν πολιτική ἡγεσία.

Ἐνῶ οἱ ναυτικοί κατέβαλλαν προσπάθειες νά μυήσουν ἀεροπόρους (πρᾶγμα πού ἐπέτυχαν μόνο σέ περιωρισμένη κλίμακα) οἱ πολιτικοί προσεπάθησαν νά σταθεροποιήσουν τή βαθειά ἐντύπωση πού εἶχαν προκαλέσει οἱ δηλώσεις Καραμανλῆ. Στίς 2 Μαΐου 1973 ὁ Κανελλόπουλος καί οἱ 7 πρώην ὑπουργοί Δικαιοσύνης σέ κοινή ἐνυπόγραφη δήλωσή τους ἐτόνισαν ὅτι οἱ δηλώσεις Καραμανλῆ ἀπέβλεπαν στόν τερματισμό τῆς πολιτικῆς ἀνωμαλίας καί στήν ἀποκατάσταση τῆς ὁμαλότητος.

Δραστηριοποιημένοι οἱ συνωμότες τοῦ Ναυτικοῦ ἀναζητοῦσαν ἀφ' ἑνός χρήματα (τά ὁποῖα τελικά ἀνέλαβε νά ἐξεύρη ὁ Χριστόφορος Στράτος, μέ τόν ὁποῖον ἦλθαν σέ ἐπαφή μεσολαβήσει τοῦ τραπεζικοῦ Χρήστου Ἀποσκίτη) καί καύσιμα (τά ὁποῖα ἀνέλαβαν νά προμηθεύσουν οἱ ἀδελφοί Νῖκος καί Βαρδῆς Βαρδινογιάννης, καθώς καί ὁ Νικήτας Βενιζέλος). Ὁ Σέκερης ἀπέτυχε νά ἐξεύρη ραδιοφωνικό πομπό.

Τό σχέδιο ἐνεργείας ἐξεπόνησε βασικά ὁ ἀντιπλοίαρχος Κολιγιάννης, τά δέ κύρια σημεῖα του ἦταν (κατά τό πόρισμα Σκεμπέα) τά ἀκόλουθα:

α) Εἰς τόν Ναύσταθμον οἱ μεμυημένοι θά εἰσήρχοντο καθ' ὁμάδας, αἱ δέ Ναυτικαί δυνάμεις θά ἀπέπλεον ἐκ Ναυστάθμου καί θά κατελάμβανον τήν νῆσον Σῦρον, ἔνθα θά κατηυθύνοντο τελικῶς καί αἱ ἐν πλῷ πρός ἐκτέλεσιν διατεταγμένης ὑπηρεσίας εὑρισκόμεναι Μονάδες.

β) Μετά τήν κατάληψιν τῆς Σύρου θά διεβιβάζετο τελεσίγραφον πρός τόν Πρωθυπουργόν διά τοῦ ὁποίου θά ἐγνωστοποιοῦντο οἱ ὅροι τῶν στασιαστῶν. Ταυτοχρόνως τό τελεσίγραφον-διακήρυξις θά διεβιβάζετο εἰς τά ξένα Πρακτορεῖα καί τήν Πρεσβείαν τῶν ΗΠΑ ὑπό προσώπων ἅτινα θά προσεφέροντο πρός τοῦτο, ἰδίως ὑπό Κοτσαρίδα καί Ἀποσκίτη Χρ. Ὁ Ε. Ἀβέρωφ θά ἀνέμενε τήν ἐξέλιξιν διά νά διαδραματίση ρόλο μεσολαβητοῦ.

γ) Μίαν ὥραν πρό τῆς λήξεως τοῦ τελεσιγράφου θά ἐγίνετο "ἐπίδειξις δυνάμεως" διά τοῦ κατάπλου τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ τῶν Ναυτικῶν Μονάδων εἰς τόν Σαρωνικόν.

δ) Ἐάν ἐγίνοντο δεκτοί οἱ ὅροι, "αἱ Μονάδες θά παρέμενον ἐν πλῷ ἤ ἐπ' ἀγκύρα μέχρι τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς μεταβατικῆς Κυβερνήσεως".

ε) Ἐάν δέν ἐγένοντο ἀποδεκτοί οἱ ὅροι καί ἅμα τῇ ἐκπνοῇ τῆς ταχθείσης προθεσμίας θά ἐφημόζετο τό πρῶτον μέτρον ἐκβιασμοῦ δι' ἀποκλεισμοῦ τῶν λιμένων Πειραιῶς καί Θεσσαλονίκης "καί διά καταλήψεως καί ἑτέρων νήσων ὡς ἤθελε διαταχθῆ".

ζ) Ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἐν συνεχείᾳ ἐπιχειρήσεων θά διετάσσετο ὑπό τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ κινήματος "ἀναλόγως τῆς δημιουργουμένης ἑκάστοτε καταστάσεως". Ὁπωσδήποτε θά ἐκλείετο τό Ἀεροδρόμιον Ἑλληνικοῦ δι' ἀπαγορεύσεως πτήσεως ἀεροσκαφῶν, θά ἐβομβαρδίζοντο δέ ἐν ἀνάγκῃ καί θέσεις τινές. Ἐρρίφθη μάλιστα ἡ ἰδέα διά ρίψεως ἀριθμοῦ βολῶν εἰς περιοχήν Ἁγ. Κωνσταντίνου (Καμμένα Βοῦρλα) ν' ἀπεκλείετο ἡ ἐπικοινωνία μέ τάς Ἀθήνας καί ὁ ἀνεφοδιασμός ἐκ τῶν βορείων περιοχῶν.

Οἱ συνωμότες ὑπελόγιζαν ὅτι εἶχαν ἐξασφαλίσει τά κυριώτερα μάχιμα σκάφη τοῦ Στόλου καί ὕστερα ἀπό ἀρκετές ἀμφιταλαντεύσεις ὥρισαν ὡς ἡμέρα ἐκδηλώσεως τοῦ κινήματος τήν 2α πρωϊνή τῆς 23ης Μαΐου. Προηγουμένως (17 Μαΐου) τό ἀντιτορπιλλικό "Βέλος" (μέ κυβερνήτη τόν Παππᾶ) θά ἀναχωροῦσε γιά νά συμμετάσχη σέ ἄσκηση τοῦ ΝΑΤΟ ἔξω τῆς Κρήτης, ἀλλά θά ἐνωνόταν μέ τόν ὑπόλοιπο στόλο ὅταν θά ἐστασίαζε. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Κονοφάος ἐμύησε καί τόν ναύαρχο Ροζάκη καί τοῦ ἀνέθεσε νά πάρη ὁπωσδήποτε καί τή γνώμη τοῦ βασιλέως. Ὁ Ροζάκης συνήντησε στή Ρώμη τόν βασιλέα καί στίς 20 Μαΐου εἰδοποιοῦσε τόν Κονοφάο ὅτι ὁ βασιλεύς ἐνέκρινε τήν ἀνταρσία τοῦ Ναυτικοῦ.

Ἀπό τίς 17 Μαΐου, ὅμως, ἀνέκυψαν ὡρισμένες ἐνδείξεις (πού ἐνισχύθηκαν στίς 21) ὅτι τό κίνημα εἶχε προδοθῆ. Σέ μιά συνάντηση τοῦ Παπαδόγγονα μέ τόν Ἀβέρωφ διεπιστώθη ὅτι τά ΛΟΚ ἑτοιμάζουν κάθοδο στόν Ναύσταθμο καί ὅτι ἡ κίνηση τοῦ Ναυτικοῦ συνεζητεῖτο ἀκόμη καί στό Παρίσι. Ὅπως ἀφηγεῖται ὁ Ἀβέρωφ, εἶπε στόν Παπαδόγγονα: "Ἀπό τόν Καραμανλῆ πῆρα δύο γράμματα, στά ὁποῖα λέγει ὅτι δύο φορές τοῦ μίλησαν στό Παρίσι γιά τό κίνημα ἄνθρωποι πού ξέρουν τά πάντα. Ἄρα εἶναι γνωστό σέ πολλούς· καί κατά τόν Καραμανλῆ θά ἔπρεπε νά ματαιωθῆ ἡ ἐκδήλωσις".

Κατά τούς συνωμότες, ὅμως, τό "πράσινο φῶς" εἶχε δοθῆ καί ἦταν ἀδύνατο ν' ἀνακληθῆ. Εἶχε ἑτοιμασθεῖ καί τό διάγγελμα τῆς ἐπαναστάσεως πρός τόν λαό, τό ὁποῖο ἐκτός τοῦ ὅτι στηλίτευε τήν Δικτατορία, ὑπεγράμμιζε: "Σκοπός μας, ἡ ἀποκατάστασις τῆς νομιμότητος, ὁ σχηματισμός μεταβατικῆς Κυβερνήσεως, ὑπό πολιτικόν ἡγέτη διεθνοῦς κύρους καί ἐμπιστοσύνης καί ἡ ταχεῖα, ἐντός τακτῶν προθεσμιῶν, προσφυγή εἰς τήν ἐτυμηγορίαν του κυριάρχου ἑλληνικοῦ λαοῦ".

Τή νύχτα τῆς 21 πρός 22 Μαΐου, ὁ ἀντιπλοίαρχος Νικολόπουλος (μή μεμυημένος, διευθυντής τοῦ Γραφείου Α2) ἐπικοινώνησε τηλεφωνικῶς μέ τόν Παππᾶ καί ἐφάνη νά γνωρίζη τό ὑπό ἐκδήλωσιν κίνημα. Ταυτόχρονα, οἱ συνωμότες ἀντελήφθησαν ὅτι ἑτέθη σέ συναγερμό τό ἄγημα ἀσφαλείας τοῦ Ναυστάθμου καί νά εἰσδύουν "ὕποπτοι". Ἔτσι ἡ πολυκέφαλη ἡγεσία τοῦ κινήματος ἀπεφάσισε τήν ἀναβολή καί μετέδωσε τό συνθηματικό σῆμα "Σοφοκλῆς" πού σταμάτησε κάθε ἐνέργεια. Τό βράδυ κατέφθανε στόν Ναύσταθμο ὁ Ἀγγελῆς, ὁ ναύαρχος Μαργαρίτης, ἐνῶ τμήματα τῆς ΕΣΑ συνελάμβαναν τούς προσερχομένους συνωμότες ἀξιωματικούς, πού δέν εἶχαν προφθάσει νά εἰδοποιηθοῦν.

Ἡ Κυβέρνηση Παπαδόπουλου ἀνήγγειλε τά γεγονότα τό ἐρχόμενο βράδυ (24 Μαΐου) χαρακτηρίζοντας τήν ὅλη ὑπόθεση "ὀπερετική" (Σταματόπουλος) καί κατηγορώντας ὡς ὑποκινητάς τούς ναυάρχους ἐ.ἀ. Ἐγκολφόπουλο καί Μηναΐο.

Ὁ ἐντυπωσιακός ἐπίλογος τοῦ ἀποτυχημένου κινήματος ἐγράφη μέ τήν ἀνταρσία τοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ Βέλος — ἑνός σκάφους τοῦ ΝΑΤΟ πού ἐστασίασε ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως τῆς πατρίδος του, ὅπως ἔγραψε ὁ διεθνής τύπος. Ὁ κυβερνήτης τοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ (Παππᾶς) ἐπληροφορήθη τήν ματαίωση τοῦ κινήματος καί τήν σύλληψη συναδέλφων του εὑρισκόμενος ἐν πλῷ ΝΑ τῆς Σαρδηνίας ἀπό τό ραδιόφωνο, τό βράδυ τῆς 24ης Μαΐου. Τό ἀπόγευμα τῆς 25ης Μαΐου ὁ κυβερνήτης συγκέντρωσε τό πλήρωμα καί τούς ἀνεκοίνωσε τήν ἀπόφασή του νά ἀποχωρισθῆ ἀπό

τήν Μοῖρα καί νά καταπλεύση στόν λιμένα τοῦ Φιουμιτσίνο. Ἔξη σημαιοφόροι, ἕνας ἀρχικελευστής, εἴκοσι δύο ἀξιωματικοί καί ἕνας μόνιμος ναύτης υἱοθέτησαν τήν ἀπόφαση τοῦ κυβερνήτου, ὁ ὁποῖος ὕψωσε σῆμα ἀνεξαρτήτου κινήσεως καί μέ τόν ἀσύρματο εἰδοποίησε γιά τήν ἀνταρσία τόν ἀρχηγό τῆς ΝΑ πτέρυγος τοῦ ΝΑΤΟ καί τόν στρατηγό Γκουντπάστερ. Ὅταν τό "Βέλος" κατέπλευσε στό Φιουμιτσίνο εἶχε κυκλωθῆ ἀπό ἰταλικά περιπολικά καί σμήνη δημοσιογράφων πού μετέδιδαν σ' ὅλον τόν κόσμο τήν πρωτοφανῆ αὐτή ἀνταρσία. Οἱ ἀντάρτες τοῦ "Βέλος" πέτυχαν νά προκαλέσουν τήν παγκόσμια προσοχή στήν κατάσταση τῆς Ἑλλάδος καί νά διαλαλήσουν ὅτι οἱ Ἔνοπλες Δυνάμεις δέν ὑπεστήριζαν σύσσωμες τήν στρατιωτική δικτατορία.

Ὁ φάκελλος τοῦ κινήματος ἔκλεισε ὡς ἑξῆς: Στίς 13 Αὐγούστου ἐξεδόθη παραπεμπτική διαταγή μέ τήν ὁποία:

— Οἱ τέως ὑπουργοί Ε. Ἀβέρωφ καί Χρ. Στράτος, ὁ τέως βουλευτής Χ. Ἀποσκίτης, τρεῖς ἀκόμη ἰδιῶτες, 56 ἀξιωματικοί τοῦ Ναυτικοῦ, 4 τῆς Ἀεροπορίας καί 3 ἀπόστρατοι παρεπέμποντο νά δικασθοῦν στό Ἔκτακτο Στρατοδικεῖο Ἀθηνῶν.

— Διετάσσετο τακτική ἀνάκρισις κατά τοῦ τέως πρωθυπουργοῦ Κ. Καραμανλῆ, τῶν τέως ὑπουργῶν Π. Γαρουφαλιᾶ, Γ. Ράλλη, Κ. Παπακωνσταντίνου, Ε. Κεφαλογιάννη, Ν. Βενιζέλου, τοῦ διπλωματικοῦ Ε. Σέκερη κ.λ.π.

— Διαχωρίζονταν ἡ δίκη γιά τόν ἀντιπλοίαρχο Παππᾶ καί τούς ἄλλους ἀξιωματικούς τοῦ "Βέλος" πού εὑρίσκοντο στό ἐξωτερικό.

— Ἀπό τούς παραπεμπομένους, οἱ 56 ἀξιωματικοί τοῦ Ναυτικοῦ κατηγοροῦντο γιά ἕνωση πρός στάσιν, ἐνῶ οἱ πολιτικοί γιά συνεργεία σέ ἕνωση πρός στάσιν.

Στίς 4 Ἰουλίου συνελήφθησαν ὁ Ἀβέρωφ, ὁ Γαρουφαλιᾶς, ὁ Ἀποσκίτης, ὁ Στράτος, ὁ Φούφας καί ἄλλα 70 περίπου ἄτομα, οἱ πράξεις τῶν ὁποίων ἀμνηστεύθηκαν ὅταν ὁ Παπαδόπουλος (20 Αὐγούστου) ὡρκίσθηκε Πρόεδρος Δημοκρατίας καί ἐξήγγειλε γενική ἀμνηστεία»[197].

1 ΙΟΥΝΙΟΥ 1973

Ὁ Γ. Παπαδόπουλος, σέ διάγγελμα πρός τόν ἑλληνικό λαό, ἀνακοινώνει τήν ἐγκαθίδρυση τοῦ πολιτεύματος τῆς «Προεδρικῆς Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας» μέ Συντακτική Πράξη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἡ ὁποία προβλέπει ἀκόμη τήν τροποποίηση τοῦ Συντάγματος καί τή διενέργεια δημοψηφίσματος, σέ διάστημα δύο μηνῶν, «ἐπί τῆς πολιτειακῆς μεταβολῆς καί τῶν ἀναγκαίων συνταγματικῶν διαρρυθμίσεων». Ἡ ἴδια Πράξη κατάργησε τή βασιλεία, κήρυξε «ἐκπτώτους» τό βασιλέα καί τούς διαδόχους του καί ἐγκαθίδρυσε ὡς προσωρινό Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας τόν ὅς τότε ἀντιβασιλέα-πρωθυπουργό Γ. Παπαδόπουλο, ὁ ὁποῖος καί γιά πρώτη φορά ἀναφέρεται ἐπίσημα ὡς «Ἀρχηγός τῆς Ἐπαναστάσεως τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967». Ἡ ἴδια Πράξη πρόβλεψε ὅτι νέα Πράξη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου θά τροποποιήσει «ἀδιακρίτως» τίς διατάξεις τοῦ Συντάγματος τοῦ 1968 «πρός ἐναρμόνισιν τοῦ ὅλου Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Χώρας εἰς τό πολίτευμα τῆς Προεδρικῆς Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας»[198].

Στή διακήρυξή του, ὁ ἀντιβασιλέας-πρωθυπουργός κατέληγε μέ τήν ὑπόσχεση ὅτι «θά θέση τοῦτο ἐν ἰσχύι ἐξ ὁλοκλήρου ὥστε μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1974 ὁ ἑλληνικός λαός νά ἀσκήση πλήρως τά πολιτικά δικαιώματά του καί, διά τῆς διεξαγωγῆς βουλευτικῶν ἐκλογῶν, νά ἀναδείξη τούς ἀντιπροσώπους του».

Ἀπό τίς πρῶτες ἡμέρες τῆς ἐξαγγελίας τῶν κυβερνητικῶν ἀποφάσεων διαγράφηκε ἡ κατηγορηματική ἀντίθεση τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἀπέναντι στά τεκταινόμενα. Ὁ Π. Κανελλόπουλος καί δεκαέξι πρώην ὑπουργοί καί βουλευτές — μεταξύ τῶν ὁποίων καί οἱ Γ. Μαῦρος, Δ. Παπασπύρου, Κ. Παπακωνσταντίνου, Κ. Τσάτσος, Γ. Ράλλης, Π. Παπαληγούρας καί Ι. Ζίγδης — συνέστησαν «Κοινοβουλευτική Ἐπιτροπή πρός Ἀποκατάστασιν τῆς Δημοκρατικῆς Νομιμότητος». Ἤδη, τήν ἐπομένη τῶν νέων ἐξαγγελιῶν τοῦ καθεστῶτος, θά δώσουν στή δημοσιότητα δήλωση, μέ τήν ὁποία ἐπεσήμαιναν ὅτι «ὁ ἑλληνικός λαός καλεῖται νά ἐκλέξη, ὄχι μεταξύ βασιλευομένης καί ἀβασιλεύτου δημοκρατίας, ἀλλά μεταξύ δημοκρατικῆς νομιμότητος καί δικτατορίας». Σέ ἐκτενέστερη διακήρυξή τους, στίς 8 Ἰουνίου, θά ὑπογραμμίσουν ὅτι «γνήσιον δημοψήφισμα εἶναι δυνατόν νά διενεργηθῆ μόνον ὑπό καθεστώς ἐλευθερίας». Ὁποιοδήποτε δημοψήφισμα — θά τονίσουν συμπληρωματικά — «διά νά ἔχη κάποιο κῦρος» προϋποθέτει τήν κατάλυση τῆς φοβίας, τήν ἄρση τοῦ Στρατιωτικοῦ Νόμου, τήν ἀποκατάσταση πλήρους ἐλευθεροτυπίας, τήν χορήγηση, τέλος, γενικῆς ἀμνηστίας γιά τά πολιτικά ἀδικήματα. Μέ προϋπόθεση τή διασφάλιση τῶν βασικῶν αὐτῶν προϋποθέσεων προβαλλόταν ἡ ἀπαίτηση γιά τήν παροχή τῶν ἀναγκαίων ἐγγυήσεων πάνω σέ θέματα πληροφορήσεως, ἀπρόσκοπτης ἀναπτύξεως πολιτικῆς δραστηριότητας καί διαφωτίσεως τοῦ λαοῦ, ἀμερόληπτης λειτουργίας τῆς διοικήσεως καί τῶν ἐφορευτικῶν καί δικαστικῶν ὀργάνων καί ἐλέγχου τῶν ἐκλογικῶν ἀποτελεσμάτων. Χωρίς αὐτές τίς βασικές ἐγγυήσεις, τό δημοψήφισμα «οὐδεμία ἀξίαν θά εἶχε, οὐδέν κῦρος θά ἀπέκτα καί οὐδένα θά ἐδεύσμευε».

Ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐξεδήλωσε ἄμεσα καί ἀποφασιστικά τήν ἀντίθεσή του. Σέ δήλωσή του, τήν 1η Ἰουνίου, ὑπογράμμιζε:

«Μέ τήν σημερινή αὐθαίρετον ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀποκορυφοῦται ἡ ἐθνική κρίσις ἐν Ἑλλάδι. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ Κυβέρνησις προέβη εἰς τήν δραματικήν αὐτήν ἐνέργειαν διά νά ἐκτρέψη τήν προσοχήν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ἀπό τά πρόσφατα γεγονότα καί πρό παντός ἀπό τό ὀξύτατο πολιτικόν πρόβλημα πού ἀντιμετωπίζει ἡ Χώρα. Διό-

τι τό πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος αὐτήν τήν στιγμήν δέν εἶναι ἡ βασιλευομένη ἤ ἡ ἀβασίλευτος δημοκρατία ἀλλά ἡ ἀποκατάστασις τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας.

Τό πρόβλημα δέ αὐτό ἀκριβῶς ἐπεσήμανα εἰς τάς τελευταίας μου δηλώσεις, συνιστῶν, πρός ἀποτροπήν βιαίων ἐξελίξεων τήν ἀναζήτησιν εἰρηνικῆς καί ἀβιάστου ἐπιλύσεώς του. Πιστεύω ὡς ἐκ τούτου ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἀνεκήρυξε τήν δημοκρατίαν διά νά διαιωνίση τήν δικτατορίαν, ἐξωραΐζουσα αὐτήν μέ ἐκλογάς καί δημοψηφίσματα. Προφανῶς πιστεύει ὅτι μέ ὅλα αὐτά ἁπλοποιεῖ τό πρόβλημά της χωρίς ν' ἀντιλαμβάνεται ὅτι τό περιπλέκει καί τό καθιστᾶ ὀξύτερον».

Σέ δήλωσή του, πού μεταδόθηκε στίς 19 Ἰουνίου ἀπό τό ραδιοφωνικό σταθμό τῶν Παρισίων καί τό «Μπί Μπί Σί», ὁ Κ. Καραμανλῆς θά ἐμμείνει μέ τρόπο σαφῆ καί κατηγορηματικό, στήν ἀνάγκη νά καταψηφιστεῖ ἡ κυβερνητική πρόταση στό ἐπικείμενο δημοψήφισμα.

«Καθῆκον ὅλων τῶν Ἑλλήνων εἶναι νά ψηφίσουν ΟΧΙ. Αὐτός εἶναι ὁ μόνος τρόπος διά νά προστατεύσουν τάς ἐλευθερίας των καί τά συμφέροντα τῆς χώρας».

1 ΙΟΥΝΙΟΥ - 21 ΙΟΥΛΙΟΥ 1973

Ἡ Κυβέρνηση τῶν Ἀθηνῶν ἐπιχειρεῖ νά ἐπιρρίψει στόν Κ. Καραμανλῆ εὐθύνες γιά τή στασιαστική κίνηση στό Πολεμικό Ναυτικό. Ἡ ἀπόπειρα θά ἐγκαινιαστεῖ μέ ἀνακοίνωση τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης, τήν 1η Ἰουνίου, ὅπου, μεταξύ ἄλλων, ἐπισημαίνεται:

«...1. Οἱ στασιασταί ἦλθον εἰς ἐπαφήν μέ τόν τέως Πρωθυπουργόν Κ. Καραμανλῆν περί τάς ἀρχάς Μαρτίου 1973, τόν ἐνημέρωσαν ἐπί τῆς σχεδιαζομένης ἀνταρσίας καί ἐπρότεινον εἰς αὐτόν νά ἀναλάβη τήν πρωθυπουργίαν. Ἐφ' ὅσον δέχεται τοῦτο, νά ἐνημερώση τόν βασιλέα καί νά ἐξασφαλίση τήν ἔγκρισίν του. Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπήντησε ὅτι ἐάν πρόκειται περί σοβαρᾶς κινήσεως, θά ἔχουν τήν ὑποστήριξίν του. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰδοποίησε τούς στασιαστάς ὅτι ὁ βασιλεύς εἶναι σύμφωνος. 2. Τήν διαβεβαίωσιν αὐτήν περί συμφωνίας τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί τοῦ βασιλέως ἔλαβον οἱ στασιασταί καί κατά μῆνα Ἀπρίλιον ἀπό ἄλλο πρόσωπον τό ὁποῖον εἶχε συναντήσει τόν Κ. Καραμανλῆ».

Ὁ Κ. Καραμανλῆς θά κάμει τήν ἀκόλουθη δήλωση:

«Κατηγορηματικῶς δηλῶ ὅτι τά ἀναφερόμενα ἐπ' αὐτοῦ εἰς κυβερνητικήν ἀνακοίνωσιν εἶναι ἐντελῶς ἀνακριβῆ. Ἐάν εἶχα ἐνθαρρύνει καθ' οἱονδήποτε τρόπον τήν ἐξέγερσιν αὐτήν θά εἶχα τό θάρρος καί τό ἠθικόν καθῆκον νά τό ἐπιβεβαιώσω».

Ἡ κυβερνητική προσπάθεια γιά τήν ἐμπλοκή τοῦ Κ. Καραμανλῆ, μετά τίς ἀόριστες ὑποθέσεις καί τίς ὑποβολιμαῖες φῆμες, θά περάσει σέ νέα φάση μέ τή σύλληψη, στίς 3 Ἰουλίου, τοῦ Ε. Ἀβέρωφ, ὡς «πολιτικοῦ συμβούλου τῶν κινηματιῶν» καί συνδέσμου «μεταξύ τούτων καί τοῦ Κ. Καραμανλῆ». Σέ σημειωμά του, στίς 4 Ἰουνίου, ὁ Ε. Ἀβέρωφ εἶχε ἐσπευσμένα προειδοποιήσει τόν Κ. Καραμανλῆ:

«Παρακολουθοῦμαι στενά. Δέν ξέρω τί θά γίνη. Ἀπό διάφορα εἰκάζω τί ὑποψιάζονται. Πάντως, ὅπως καί ἄν θά ἔχη τό πρᾶγμα, θέλω νά γνωρίζης ὅτι θά ἐπιμείνω ἐπί τῆς ἀληθείας: ὅτι δηλ. οὐδεμία ἐπαφή εἶχα μέ οἱονδήποτε τῆς ναυτικῆς ἀνταρσίας καί ὅτι οὐδέν μήνυμα σοῦ ἔφερα ἤ μοῦ ἔδωσες. Ἡ ἀλήθεια εἶναι τόσον ἰσχυρά καί ἡ ἐπιχειρηματολογία μου τόσον εὔκολη, ὥστε εἶμαι βέβαιος ὅτι θά τά βγάλω πέρα λαμπρά. Περί αὐτοῦ νά εἶσαι βέβαιος.

Τό θέμα τῆς ἀφαιρέσεως τῆς ἰθαγενείας σου, μέ τόν Κωστάκη καί ἕτερο φίλο δέν τό θεωροῦμε καθόλου ἀποκλειόμενο. Δέν θά διστάσουν νά κάμουν ὁ,τιδήποτε»[199].

Καί σέ νέα ἐπιστολή του, στίς 21 Ἰουνίου, ὁ Ε. Ἀβέρωφ ἐπεσήμαινε:

«...Ὡς πρός τήν πλεκτάνη τή βλέπω καθαρά διαγραφομένη ἀπό ἐνδείξεις καί ἀπό τό ἀνακοινωθέν τους. Θά ὑποστηριχθῆ ὅτι σοῦ ἔφερα μήνυμα τῶν ναυτικῶν, ὅτι τούς ἔφερα ἀπάντησίν σου, ὡς ἐκείνη πού ἐδημοσιεύθη εἰς τάς ἐφημερίδας, καί ὅτι μετά δι' ἄλλου προσώπου ἔστειλες πολύ θετικώτερο μήνυμα. Σκοπός: νά σοῦ ἀφαιρέσουν τήν ἰθαγένεια ἤ νά σέ συλλάβουν καί νά σέ παραπέμψουν ἄν ἔλθης. Ὡς πρός ὅ,τι ἀφορᾶ ἐμέ, ὅ,τι καί νά κάνουν, δέν θά γίνω ὄργανο τῆς πλεκτάνης τους, διότι οὔτε κανέναν εἶδα, οὔτε μηνύματα μετέφερα, σύ δέ, καί τώρα καί πέρυσι στό Παρίσι μοῦ μιλοῦσες περί πλήρους ἀδυναμίας τῶν μαχητικῶν λύσεων ἰδίως μετά τήν 13 Δεκεμβρίου 1967. Ὑποθέτω ὅτι εἶμαι ἀρκετά στενός φίλος σου διά νά μοῦ εἶχες πεῖ κάτι ἄν ἤσουν ἀναμεμειγμένος. Ἀπό αὐτῆς τῆς πλευρᾶς λοιπόν δέν ὑπάρχει θέμα»[200].

Ἀπό τήν πλευρά του, ὁ Κ. Καραμανλῆς, μετά τή σύλληψη τοῦ Ε. Ἀβέρωφ, θά διαψεύσει γιά μία ἀκόμη φορά τίς φῆμες γιά ἀνάμιξή του στή στασιαστική κίνηση. Στό κείμενο τῶν δηλώσεών του, τήν 1η Ἰουνίου, μέ ἀναφορά στήν πραξικοματική ἀνακήρυξη τῆς Δημοκρατίας, εἶχε τονίσει κατηγορηματικά — σέ μία τελευταία παράγραφο:

«Δηλῶ κατηγορηματικῶς καί πάλιν ὅτι οὐδέποτε καί καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἐνεθάρρυνα τήν ἐξέγερσιν τοῦ Ναυτικοῦ. Ἄν κρίνω συνεπῶς ἀπό τήν δολίαν ἀνάμιξιν τοῦ ὀνόματός μου εἰς τήν ὑπόθεσιν αὐτήν, εἶμαι ὑποχρεωμένος νά δεχθῶ ὅτι καί ὁ κ. Ἀβέρωφ εἶναι θῦμα σκευωρίας ὅπως καί τόσοι ἄλλοι. Προφανῶς ἡ Κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν χρησιμοποιεῖ τήν ὑπόθεσιν αὐτήν διά νά πλήξη τούς ἀντιπάλους της καί νά δημιουργήση κλῖμα φοβίας ἐν ὄψει τοῦ δημοψηφίσματος».

Ἡ προσπάθεια, ἐν τούτοις, γιά τήν ἐνοχοποίησή

του θά ἐνταθεῖ στίς ἐπόμενες ἡμέρες. Στίς 13 Ἰουλίου, τό ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἀνακοίνωσε ὅτι, στίς 9 Ἰουλίου, ὁ Νικήτας Βενιζέλος καί ὁ ἀντιπλοίαρχος Ν. Παππᾶς προσπάθησαν στό γαλλικό λιμάνι Σαίν Ραφαέλ νά πείσουν τόν κυβερνήτη τοῦ ναυλοχοῦντος ἀντιτορπιλλικοῦ «Ἰέραξ» νά πλεύσει μαζί μέ τό ἀντιτορπιλλικό «Ἀετός» στόν ἰταλικό λιμένα Φιουμιτσῖνο «ἔνθα θά ἐπεβιβάζοντο ἐπί τῶν πλοίων ὁ τ. βασιλεύς καί ὁ Κ. Καραμανλῆς καί θά ἐσχημάτιζον Κυβέρνησιν». Σέ δηλώσεις του, ὁ Νικ. Βενιζέλος ἐπιβεβαίωσε τή συνάντηση, ἀλλά προσέθεσε ὅτι τόσο ὁ Κωνσταντῖνος ὅσο καί ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν γνώριζαν τό σχέδιο. Ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς βρέθηκε καί πάλι στήν ἀνάγκη νά διαψεύσει τούς κυβερνητικούς ἰσχυρισμούς:

«Τόν τελευταῖο καιρό γίνονται ἐπίμονοι προσπάθειαι νά ἀναμιχθῆ τό ὄνομά μου εἰς τήν ὑπόθεσιν τοῦ Ναυτικοῦ, μέ τήν ὁποίαν ὡς κατ' ἐπανάληψιν ἐδήλωσα οὐδεμίαν ἔχω σχέσιν. Εἰδικώτερον, ὅσον ἀφορᾶ εἰς τό περιστατικόν τό ὁποῖον καταγγέλλεται σήμερον, ὄχι μόνον τό ἀγνοῶ, ἀλλά καί τό θεωρῶ φαιδρόν, δεδομένου ὅτι οὐδέποτε ἐσκέφθην νά σχηματίσω Κυβέρνησιν εἰς τό ἐξωτερικόν»[201].

Τό γαλλικό Πρακτορεῖο Εἰδήσεων καί τό «Ἀσσοσιέιτεντ Πρές» μετέδιδαν ἀκόμη ὅτι, σέ ἐρώτηση τῶν δημοσιογράφων γιά τήν ἀκρίβεια τῶν ἀνακοινώσεων τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπήντησε ὅτι τοῦτο «εἶναι ἀπολύτως ψευδές». Μολοντοῦτο, στίς 18 Ἰουλίου, σέ ἀπάντηση τῶν δηλώσεων τοῦ Κ. Καραμανλῆ γιά τό δημοψήφισμα [βλ. παρακάτω, σ. 190-193], τό ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἐπανερχόταν στό θέμα:

«Ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς εἰς σημερινάς δηλώσεις του ἀναφέρει μεταξύ ἄλλων, ὅτι αἱ δηλώσεις του τῆς 23ης Ἀπριλίου 1973 "ἦσαν κήρυγμα ἐθνικῆς ἑνότητος καί προσκλητήριον εἰς τήν ὁμαλότητα, τήν τάξιν καί τήν εἰρήνην". Αἱ δηλώσεις του δέν ἦσαν κήρυγμα ἐθνικῆς ἑνότητος ἀλλά κήρυγμα ἐθνικοῦ διχασμοῦ. Αἱ δηλώσεις ἔγιναν διά νά ἐνθαρρύνουν τούς κινηματίας τοῦ Ναυτικοῦ. Ὅταν ὁ Εὐάγγελος Ἀβέρωφ συνήντησε περί τήν 8ην Μαρτίου 1973 τόν Κ. Καραμανλῆν διά νά τόν ἐνημερώση ἐπί τοῦ κινήματος καί νά τοῦ ζητήση ὅπως ὁμοῦ μετά τοῦ τέως βασιλέως ὑποστηρίξουν τό κίνημα, ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς ἔδωσε τήν ἐξῆς ἀπάντησιν τήν ὁποίαν κατ' ἀπαίτησίν του ἀντέγραψεν ὁ Εὐάγγελος Ἀβέρωφ ἵνα μεταδοθῆ ἐπί λέξει: "Τιμῶ τάς προθέσεις. Δέν δύναμαι οὔτε ν' ἀποθαρρύνω οὔτε νά υἱοθετήσω κάτι τό ὁποῖον δέν γνωρίζω προσωπικῶς. Ἄν ἐκδηλωθῆ θά βοηθήσω διά δηλώσεων ἀπό ἐδῶ πρός ἐξεύρεσιν συμβιβαστικῆς λύσεως". Ἡ ἀπάντησις αὕτη δέν ἐθεωρήθη ἱκανοποιητική ἀπό μερικούς κινηματίας ἀξιωματικούς. Κατόπιν τούτου ὁ Κ. Καραμανλῆς προέβη εἰς τάς γνωστάς δηλώσεις πρό τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ κινήματος. Αἱ δηλώσεις αὐταί ἐθεωρήθησαν ἀπό ὅλους τούς κινηματίας ἀξιωματικούς ὡς ἱκανοποιητικαί καί ὡς παρέχουσαι τήν ἀπαιτουμένην "πολιτικήν κάλυψιν" τήν ὁποίαν ἐπιμόνως ἐζήτουν. Καί κατόπιν αὐτοῦ ἀπεφάσισαν νά ἐνεργήσουν. Τά ἀνωτέρω προκύπτουν ἀδιαμφισβητήτως ἀπό καταθέσεις τῶν κινηματιῶν. Ἐπομένως ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν λέγει τήν ἀλήθεια ὅταν δηλώνη ὅτι δέν ἐγνώριζε τίποτε περί τοῦ κινήματος τοῦ Ναυτικοῦ καί ὅτι διά τῶν δηλώσεών του ἐπεζήτει τήν ὁμαλότητα καί τήν εἰρήνην ἐνῶ ἐπεζήτει τον ἐμφύλιον πόλεμον. Ἡ συμβιβαστική λύσις τήν ὁποίαν ἐννοεῖ ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶναι ἡ ἑξῆς: Διά τοῦ κινήματος τοῦ Ναυτικοῦ ἐξαναγκασμός τῆς Κυβερνήσεως ἵνα παραδώση τήν ἐξουσίαν εἰς αὐτόν. Ἡ προανάκρισις εὑρίσκεται εἰς τό περατοῦσθαι καί ἐντός τῆς ἑβδομάδος ἡ δικογραφία θά διαβιβασθῆ εἰς τόν ἀσκοῦντα τήν ποινικήν ἀγωγήν».

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀνταπήντησε:

«Ἐδήλωσα ἤδη καί τό ἐπαναλαμβάνω γιά τελευταία φορά, ὅτι οὐδέποτε καί κατ' οὐδένα τρόπον ἐνεθάρρυνα τήν ἐξέγερσιν τοῦ Ναυτικοῦ. Ἡ Κυβέρνησι, ὅμως, ἔχει λόγους νά θέλη νά μέ ἐμπλέξη εἰς τήν ὑπόθεσιν αὐτήν καί προβαίνει τακτικά εἰς ἀνακριβεῖς καί πολλάκις φαιδράς ἀνακοινώσεις.

Ἡ νέα κυβερνητική ἀνακοίνωσις, ἡ ὁποία γέμει ἀντιφάσεων, ἐπικαλεῖται ὡς ἀπόδειξιν τῆς ἐνοχῆς μου τάς δηλώσεις μου τοῦ παρελθόντος Ἀπριλίου. Διά τῶν δηλώσεών μου ὅμως ἐκείνων, καθώς καί διά τῶν χθεσινῶν, συνίστων — ὅπως ἠμπορεῖ νά διαπιστώση κάθε ἄνθρωπος γνωρίζων ἀνάγνωσιν καί γραφήν — τήν εἰρηνική λύσιν τοῦ πολιτικοῦ μας προβλήματος, πρός ἀποφυγήν ἀκριβῶς τῆς βίας. Ἔκαμα δηλαδή τό ἀντίθετον ἐκείνου πού μοῦ ἀποδίδεται. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ Κυβέρνησις προέβη ἐν σπουδῇ εἰς τήν σημερινήν ἀνακοίνωσιν γιά νά μειώση τήν ἐντύπωσιν τήν ὁποίαν προεκάλεσαν ἐν Ἑλλάδι αἱ χθεσιναί μου δηλώσεις».

Ἡ προσπάθεια ἐντούτοις τοῦ καθεστῶτος νά «ἐνοχοποιήσει» τόν Κ. Καραμανλῆ θά ἐνταθεῖ στίς ἀμέσως ἑπόμενες ἡμέρες, ἀρχικά μέ τή δημοσιοποίηση μέρους τῆς καταθέσεως τοῦ Ε. Ἀβέρωφ. Στό θέμα ἀναφέρεται κατατοπιστικά, σέ ἐμπιστευτική ἐπιστολή του, ὁ Κ. Τσάτσος:

«Χθές δόθηκε στή δημοσιότητα ἕνα μέρος τῆς καταθέσεως Ἀβέρωφ. Περιττεύει ἡ κριτική. Κανείς δέν ξέρει ὑπό ποίας συνθήκας βρέθηκε. Βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ συνομιλητής του ἤ ἦταν πρόσωπο πού ἤξερε ὅτι καί ὁ συνομιλητής ἦταν ὄργανο ἤ ἔγινε μετά τούς βασανισμούς ὄργανο τῆς Χούντας. Ἔτσι μιά φράση σαφῶς ἀρνητική, πῆρε μιάν ἀπόχρωση ἐπαμφοτερίζουσα. Ἡ χθεσινή ἀνακοίνωσις τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης — ἄν καί κακόπιστη —ἦταν λιγώτερο κακόπιστη διότι ὡμολογοῦσε ὅτι ἡ φράσις τοῦ Καραμανλῆ δέν ἱκανοποίησε τούς στασιαστάς... Ἐφόσον δέν ἱκανοποίησε τούς στασιαστάς οὐδείς αἰτιώδης σύνδεσμος ὑπάρχει μεταξύ τῆς φράσεως Καραμανλῆ καί τῆς ἀνταρσίας. Κατόπιν τῆς τοιαύτης τοποθετήσεως ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης συνεχίζει: "Κατό-

πιν τούτου, καί ἐπειδή ἡ δήλωσις δέν ἱκανοποίησε τούς στασιαστάς, ὁ Καραμανλῆς ἔκανε τήν γνωστήν δήλωσιν μέσω 'Βραδυνῆς', διά νά τούς ἱκανοποιήση". Ἐδῶ βρίσκεται ἡ ἀπύθμενος κακοπιστία τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Μέ τό "κατόπιν τούτου" συνδέει τήν δήλωσίν σου, τήν δημοσίαν, μέ τό δι' ἐσέ ἀσήμαντον ἐπεισόδιον τῆς ἐντελῶς οὐδετέρας ἀπαντήσεώς σου γιά κάτι πού δέν ἐγνώριζες. Ἔκανες δηλ. τήν βασικήν σου δήλωσιν διά νά ἱκανοποιήσης τούς στασιαστάς, πού δέν εἶχε ἱκανοποιήσει ἡ πρός αὐτούς ἀπάντησίς σου. Καί ἡ δημοσία δήλωσις τούς ἱκανοποίησε καί ἔτσι γίνεσαι ὁ ἠθικός αὐτουργός!! Καί συνδέεσαι μέ τήν ἀνταρσίαν. Σέ αὐτό τό σημεῖο ἔγκειται ἡ κακοπιστία τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Οἱ διατυπώσεις, ὅμως, πού περιλαμβάνονται στήν κατάθεση Ἀβέρωφ δέν καθιστοῦν ἐμφανῆ τήν διακοπήν κάθε αἰτιώδους συνδέσμου μεταξύ τῆς ἀπαντήσεώς σου στούς στασιαστάς καί τῆς ἀνταρσίας, τοῦθ' ὅπερ ἀποδέχεται ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Λέγεται ἐδῶ ὅτι ἡ ἀπάντησις τοῦ Καραμανλῆ — ἐκείνη πού διεβίβασε δῆθεν ὁ Ἀβέρωφ — ἐν μέρει ἱκανοποίησε καί ἔτσι δημιουργεῖται ὁ αἰτιώδης σύνδεσμος. Κατά τοῦτο εἶναι χειρότερη ἡ γνωσθεῖσα κατάθεσις ἀπό τήν ἀνακοίνωσιν τοῦ ὑπουργείου. Διότι ὁ δεύτερος ἰσχυρισμός τῆς ἀνακοινώσεως: ὅτι δῆθεν ἔκανες τήν γνωστήν δήλωσίν σου γιά νά ἱκανοποιήσης ἐκ τῶν ὑστέρων τούς μή ἱκανοποιηθέντας στασιαστάς εἶναι διά πολύ μικρά παιδιά. Τοσούτῳ μᾶλλον πού ἡ δήλωσίς σου προτείνει ἀμνησικάκους πολιτικάς λύσεις καί ἀποκλειστικῶς ἤπια πολιτικά μέσα...»[202].

Πράγματι, παρά τίς ἀφόρητες πιέσεις πού ἀντιμετώπισε, ὁ Ε. Ἀβέρωφ, ὅπως καί ὁ Α. Παπαδόγγονας, ἡγετικός ἐκπρόσωπος τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς, εἶχαν διευκρινίσει μέ τίς ἀπολογίες τους, ὅτι ὁ Κ. Καραμανλῆς οὐδέποτε εἰδικά ἐνθάρρυνε τή στασιαστική κίνηση, ἐφόσον ἰδίως δέν διέθετε στοιχεῖα ἱκανά νά τόν πείσουν ὅτι τό ἐγχείρημα εἶχε σοβαρές ἐλπίδες ἐπιτυχίας. Σύμφωνα μέ τά κυριότερα ἀπό τά ἀναφερόμενα στόν Κ. Καραμανλῆ ἀποσπάσματα τῆς ἀπολογίας τοῦ Ε. Ἀβέρωφ, ὁ Α. Παπαδόγγονας εἶχε ἀπό τήν πρώτη συνάντησή τους — τόν Δεκέμβριο τοῦ 1972 ἤ τόν Ἰανουάριο τοῦ 1973 — προβάλει τό ὄνομα τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος καί θά καλοῦνταν μετά τήν ἐκδήλωση τῆς στάσεως νά σχηματίσει Κυβέρνηση, «ἡ ὁποία ἐντός λογικῶς τακτῆς προθεσμίας καί μέ πνεῦμα δικαιοσύνης νά διεξαγάγη ἐντίμους ἐκλογάς». Στόν ἀντιπλοίαρχο Παπαδόγγονα, ὁ Ε. Ἀβέρωφ ἀντέτεινε, μεταξύ ἄλλων: «Ἐτόνισα ὅτι γνωρίζω ἄριστα τόν Καραμανλῆν, γνωρίζω τήν σοβαρότητά του, γνωρίζω πόσον βαθύ ἔχει τό αἴσθημα τῆς εὐθύνης καί ἤμουν ἀπό τοῦδε βέβαιος ὅτι θά ἠρνεῖτο νά ἔλθη ἤ καί υἱοθετήση τό κίνημα. Ἄν ἐξεδηλοῦτο τό κίνημα θά προέβαινε πιθανόν εἰς δηλώσεις». Στό πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Μαρτίου — σύμφωνα πάντοτε μέ τό κείμενο τῆς ἀπολογίας — ὁ Ε. Ἀβέρωφ ἀνακοίνωσε στόν Κ. Καραμανλῆ τά σχετικά μέ προετοιμαζόμενο κίνημα. Ὁ Κ. Καραμανλῆς τόν ἄκουσε «μέ προσοχή ἀλλά βαρύθυμος» — παρατηρεῖ στήν ἀπολογία του ὁ πρώην ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν· καί συνεχίζει:

«Ἡ πρώτη του φράσις ἦτο: "Μετά τήν 13ην Δεκεμβρίου 1967 δέν πιστεύω ὅτι ὑπάρχουν δυνατότητες ἐπαναστατικῆς λύσεως. Αἱ δυνατότητες εἶναι μόνον πολιτικαί, ὥστε οἱ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ νά πεισθοῦν" καί ἐπήνεσε τήν ἀπό ἄλλους (ὄχι ἀπό τήν κοινήν γνώμην) ἐπικριθεῖσαν πολιτικήν μου τῆς «γεφύρας» καίτοι διετύπωσε καί ἐπιφυλάξεις διά τόν τρόπον τῆς ἀσκήσεώς της. Συζητήσαμε διά μακρῶν τάς λεπτομερείας τοῦ κινήματος καί πλειοδοτοῦσε ἐπί τῶν ἀδυνάτων σημείων του. Τοῦ εἶπα ὅτι παρά ταῦτα εὑρισκόμεθα καί οἱ δύο εἰς λεπτοτάτην θέσιν καί φέρομε καί ἠθικάς καί ἱστορικάς εὐθύνας. Πῶς θά ἀπεθαρρύναμε ἀνθρώπους νέους πού ἔπαιζαν τά πάντα, ἡμεῖς, πού μετά πλήρη σχεδόν ζωήν καί σταδιοδρομίαν, δέν ἐπαίζαμε παρά ἐλάχιστα πράγματα; Ἐτίθετο δι' ἡμᾶς θέμα τιμῆς καί ἠθικῆς. Δεύτερο, ἄν ἕνα τοῖς ἑκατό, τό κίνημα ἐπετύγχανε, θά μᾶς ἔφτυνε ὁ κόσμος — ἀκόμη καί διεθνῶς — πού τοῦ ἐγυρίσαμε τήν πλάτην. Ἔγινε περισσότερον βαρύθυμος. Εἶπεν ὅτι θά μοῦ ἀπαντοῦσε τήν ἐπομένην ἤ τήν μεθεπομένην.

Ὅταν συνηντήθημεν καί πάλιν μοῦ εἶπεν ὅτι θά ἀπαντήση, ἀλλά ὅτι θέλει ἡ ἀπάντησίς του νά μεταβιβασθῆ ἐπί λέξει. Ἐδιάβασε σημείωμά του καί τό κατέγραψα. Πιστεύω ὅτι τό ἐνθυμοῦμαι ἐπί λέξει: "Τιμῶ τάς προθέσεις. Δέν δύναμαι οὔτε νά ἀποθαρρύνω οὔτε νά υἱοθετήσω κάτι τό ὁποῖον δέν γνωρίζω προσωπικῶς. Ἄν ἐκδηλωθῆ, θά βοηθήσω διά δηλώσεων ἀπό ἐδῶ πρός ἐξεύρεσιν συμβιβαστικῆς λύσεως". Πέραν ἀκαδημαϊκῶν συζητήσεων ἐπί τοῦ θέματος, κατά τάς ὁποίας ἐπανελαμβάνοντο τά ἴδια πράγματα, οὐδέν ἕτερον εἴπαμε ἐπ' αὐτοῦ μέ τόν Κ. Καραμανλῆν. Περίεργος, τουλάχιστον ἀπέναντί μου, ὑπῆρξεν ἡ στάσις τοῦ βασιλέως. Δι' ἰδικούς μου λόγους δέν ἤθελα νά μεταβῶ εἰς Ρώμην. Ἐπιμόνως ὅμως — διά τριῶν ἤ τεσσάρων τηλεφωνημάτων, τό ἕνα ἀπό τήν Γενεύην — ἐζήτησα ἀπό τόν Λ. Παπάγον νά ἔλθη πρός συνάντησίν μου, ἔστω δι' ὀλίγας ὥρας, ὥστε νά τόν ἐνημερώσω ἐπί λεπτομερειῶν καί ἐπί τῆς ἀντιδράσεως τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Ἠρνεῖτο. Εἰς τό τέλος ἐθύμωσα, μολονότι συνδέομαι στενῶς μαζί του, καί τοῦ εἶπα ὅτι θεωρῶ ὅτι δέν τόν ἀφήνουν. Τό ἠρνήθη, λέγων ὅτι ἦτο πολύ ἀπησχολημένος. Δέν γνωρίζω, ἄν ὀρθῶς ἤ ὄχι, τοῦτο τό ἑρμήνευσα ὡς ἀνεπαρκῆ ἐμπιστοσύνην τοῦ βασιλέως πρός ἐμέ.

Ἐπιστρέψας εἰς Ἀθήνας ἀνέγνωσα τό σημείωμα, μεταξύ 20 καί 24 Μαρτίου 1973, εἰς τόν Ἀντιπλοίαρχον Παπαδόγγοναν, πάλιν εἰς τό Γραφεῖον τοῦ δικηγόρου Ζ. Φούφα, εἰς τόν ὁποῖον Φούφαν εἶχα πεῖ ὅτι δέν συμβαίνει μέν τίποτα, ἀλλά ἁπλῶς θέλω νά ἐνημεροῦμαι ἐπί τῶν φημῶν πού κυκλοφοροῦν. Ὁ Ἀντιπλοίαρχος Παπαδόγγονας ἐθεώρησε τήν ἀπάντησιν ἀρκετά ἱκανοποιητικήν. Τοῦ εἶπα ὅτι τήν θεωρῶ μᾶλλον οὐδετέραν. Μ' ἐπληροφόρησεν ὅτι ἡ ὀργάνωσίς τους προχωρεῖ μέ αἰσιοδοξίαν. Μοῦ ἀνεκοίνωσε διαφόρους λεπτομερείας, ἄνευ ἰδιαιτέρας σημασίας. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ἐζήτησε πάλιν νά μέ συναντήση. Μοῦ ἀνεκοίνωσεν ὅτι μερικά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς των ἐθεώρουν τήν ἀπάντησιν τοῦ Κ. Καραμανλῆ διφορουμένην, ἤ καί ἀποθαρρυντικήν. Ὅτι ὁ ἴδιος τήν ἐθεωροῦσε ὡς τήν μόνην δυνατήν ἀπάντησιν ἀπό σοβαρόν πολιτικόν, καί

μᾶλλον ἐνθαρρυντικήν, ἀφοῦ ἐτελείωνε μέ τήν βεβαίωσιν ὅτι θά βοηθήση διά δηλώσεων. Ἐτόνισα ἐπιμόνως ὅτι ἡ ἀπάντησις ἦτο μᾶλλον οὐδετέρα. Ἡ τελευταία βεβαίωσις ἦτο μοιραία συνέπεια τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ κινήματος, ἡ ὁποία ὅμως θά ἀπεφασίζετο ἀπό αὐτούς».

Ὁ Ε. Ἀβέρωφ δέν συναντήθηκε ἔκτοτε μέ τόν Κ. Καραμανλῆ, παρά μόνο τήν 21η Μαΐου. «Ἐζήτησα τήν συνάντησιν ἐπιμόνως — παρατηρεῖ στήν κατάθεσή του ὁ Ε. Ἀβέρωφ —πρῶτον διότι ὁ Κ. Καραμανλῆς μοῦ εἶχε δίς παραγγείλει ὅτι τοῦ ὡμίλησαν περί τοῦ πράγματος εἰς τό ἐξωτερικόν καί ἄρα τό πρᾶγμα δέν ἦτο καλά ὠργανωμένο, δέν ἦταν σοβαρό καί ἔπρεπε νά τό ματαιώσουν...». Ἀφοῦ δέ διευκρίνισε ἀκόμη, σέ ἀπάντηση σχετικῆς ἐρωτήσεως τοῦ ἀνακριτῆ, ὅτι ἔλαβε γνώση τῶν ἀπόψεων τοῦ Κ. Καραμανλῆ μέσω δύο ἐπιστολῶν πού τοῦ ἐπιδείχθηκαν, ἀρνήθηκε νά ἀποκαλύψει τά ὀνόματα τῶν παραληπτῶν. Τά σημεῖα αὐτά τῆς ἀπολογίας τοῦ Ε. Ἀβέρωφ ἐπιβεβαιώνονταν ἀπό τό περιεχόμενο τῆς ἀπολογίας καί τοῦ ἀντιπλοιάρχου Α. Παπαδόγγονα[203].

Τελικά, ἡ κυβερνητική ἐμμονή στή δίωξη τοῦ Κ. Καραμανλῆ θά προσλάβει συγκεκριμένο περιεχόμενο μέ τό πόρισμα τῆς ἔνορκης προανακρίσεως, πού θά δοθεῖ στή δημοσιότητα στίς 21 Ἰουλίου. Συγκεκριμένα, προβλεπόταν ἡ διενέργεια τακτικῆς ἀνακρίσεως σέ βάρος καί τοῦ Κ. Καραμανλῆ, «ἐπεκτεινομένη καί εἰς διερεύνησιν τῆς εὐθύνης ἀπό ποινικῆς πλευρᾶς», δεδομένου ὅτι «ἐκ τῶν στοιχείων τῆς δικογραφίας σαφῶς προκύπτει, ὅτι προσέφεραν βοήθειαν εἰς τήν κίνησιν, συμπαρεστάθησαν καί ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐγνώριζον τήν μελετωμένην στάσιν καί παρέλειψαν ν' ἀναγγείλουν τοῦτο ἐγκαίρως εἰς τήν Ἀρχήν». Μετά τό παραπάνω βούλευμα, σύμφωνα μέ τήν παραπεμπτική διαταγή πρός τό Ἔκτακτο Στρατοδικεῖο Ἀθηνῶν, ἀπό τίς 24 Ἰουλίου 1973, ὑπογεγραμμένη ἀπό τόν ὑποστράτηγο Ν. Ραφαηλάκη, προβλεπόταν ἡ διενέργεια τακτικῆς ἀνακρίσεως σέ βάρος τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

Τά ἀποσπάσματα τοῦ κειμένου τῆς παραπεμπτικῆς διαταγῆς, τά ὁποῖα κυρίως ἀναφέρονταν στόν Κ. Καραμανλῆ, ἦταν τά ἀκόλουθα:

«....Κατ' ἄλλην, ἐν μέρει διάφορον ἐκδοχήν ἡ προμήθεια τοῦ ραδιοφωνικοῦ τούτου σταθμοῦ θά ἐγίνετο μερίμνῃ τοῦ τέως Πρωθυπουργοῦ Καραμανλῆ Κωνσταντίνου, πρός ὅν εἶχε προωθηθῆ τό θέμα ὑπό τοῦ τέως ὑπουργοῦ Ἀβέρωφ - Τοσίτσα Εὐαγγέλου, θά ἀπεστέλλετο δέ εἰς Ἑλλάδα ὁ σταθμός οὗτος διά πλοίου τοῦ Βενιζέλου Νικήτα (ἀπολογία ἀντιπλοιάρχου Κουσούρη Κωνσταντίνου καί Μαλλιάρη Παναγιώτου - Σταύρου). Πλέον βέβαια ὅμως εἶναι τά ὑπό τῶν ἀντιπλοιάρχων Παπαδόγγονα Ἀλεξάνδρου καί Σέκερη Ἀθανασίου παρεχόμενα στοιχεῖα, ἅτε κυρίως μέν τοῦ πρώτου, ἀλλά καί τοῦ δευτέρου, ἀσχοληθέντων εἰδικῶς ἐπί τῆς προμηθείας τοῦ σταθμοῦ τούτου. Κατά τά στοιχεῖα ταῦτα, οἱ ἀντιπλοίαρχοι εἶχον διά τήν προμήθειαν τοῦ σταθμοῦ ἀποταθῆ εἰδικῶς εἰς τόν Καραμανλῆ Κωνσταντῖνον μέσω τοῦ συμβούλου τῆς ἐν Βρυξέλλαις πρεσβείας Σέκερη Γεωργίου. Ὁ ρηθείς Σέκερης Γεώργιος, ἐλθών κατ' Ἀπρίλιον 1973 εἰς Ἑλλάδα, δέν ἐκόμισε θετικήν ἐπί τοῦ θέματος ἀπάντησιν, δι' ὃ κατά τήν ἀναχώρησίν του εἰς τό ἐξωτερικόν ἐξουσιοδοτηθῆ νά ἐπανέλθη ἐπί τοῦ θέματος πρός τόν Καραμανλῆ Κωνσταντῖνον. Πράγματι ἀπετάθη καί πάλιν οὗτος πρός αὐτόν, ἀλλ' ἀνεκοίνωσεν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς τήν ἀπάντησιν τοῦ Καραμανλῆ Κωνσταντίνου ὅτι ἦτο δυσχερής ἡ προμήθεια καί ἀποστολή τοῦ σταθμοῦ τούτου.

.....

Ἀνεφέρθη ἐπίσης ὅτι τό θέμα τῆς προμηθείας καυσίμων ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς προωθήθη μέσω τοῦ τέως ὑπουργοῦ Ἀβέρωφ-Τοσίτσα Εὐαγγέλου πρός τόν τέως Πρωθυπουργόν Καραμανλῆν Κωνσταντῖνον (ἴδετε ἀπολογίαν ἀντιπλοιάρχου Μαλλιάρη Παναγιώτου-Σταύρου). Ἐκ πάντων τούτων τό βέβαιον εἶναι ὅτι τό θέμα εἶχε τεθῆ ὑπ' ὄψιν τοῦ Καραμανλῆ Κωνσταντίνου μέσω τοῦ συμβούλου τῆς ἐν Βρυξέλλαις πρεσβείας Σέκερη Γεωργίου, ἐνεργήσαντος κατ' ἐξουσιοδότησιν τῶν ἀντιπλοιάρχων Παπαδόγγονα Ἀλεξάνδρου καί Σέκερη Ἀθανασίου, ὅτι δέ ὁ ρηθείς Σέκερης Γεώργιος κατά τήν κατ' Ἀπρίλιον 1973 ἄφιξίν του εἰς Ἀθήνας δέν ἐκόμισε θετικήν τοῦ τέως Πρωθυπουργοῦ ἀπάντησιν, δι' ὃν λόγον κατά τήν ἀναχώρησίν του ἔλαβεν ὡς ἀποστολήν νά ἐπανέλθη ἐπ' αὐτοῦ εἰς τόν Καραμανλῆν Κωνσταντῖνον. Μάλιστα τότε ἐδόθησαν εἰς τόν Σέκερην Γεώργιον ὑπό τοῦ ἀντιπλοιάρχου Παπαθανασίου Μιλτιάδου καί προδιαγραφαί τῶν ἀπαιτουμένων καυσίμων. Ὁ Σέκερης Γεώργιος ἀνεκοίνωσεν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐπί τοῦ θέματος τῆς προμηθείας τῶν καυσίμων τήν αὐτήν ἀπάντησιν τοῦ Καραμανλῆ Κωνσταντίνου, ἣν οὗτος ἔδωσε καί ἐπί τοῦ θέματος προμηθείας ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ, ὅτι δηλαδή ἦτο δυσχερής ἡ προμήθεια καί ἀποστολή τῶν καυσίμων (ἴδετε ἀπολογίας ἀντιπλοιάρχων Παπαδόγγονα Ἀλεξάνδρου, Σέκερη Ἀθανασίου, Μαλλιάρη Παναγιώτου-Σταύρου καί Παπαθανασίου Μιλτιάδου).

.....

Ὁμολογεῖται ὑπό πάντων σχεδόν τῶν ἀξιωματικῶν, οἵτινες ἦσαν οἱ ἰθύνοντες τῆς κινήσεως, ὅτι οὗτοι ὡς μόνον ἱκανόν καί κατάλληλον πρόσωπον, ἵνα διά τοῦ κύρους του ἐπιδράσῃ εἰς τό ἐσωτερικόν καί τό ἐξωτερικόν καί συμβάλῃ εἰς τήν ἐπιτυχίαν τῶν ἀντικειμενικῶν σκοπῶν τῆς στάσεως, ἅμα τῇ ἐκδηλώσει αὐτῆς, ἐθεώρουν τόν τέως Πρωθυπουργόν Καραμανλῆν Κωνσταντῖνον, ὃν προώριζον ὡς Πρωθυπουργόν τῆς χώρας καί κατά τήν ὑπ' αὐτῶν σκοπουμένην βιαίαν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων. Πρός τοῦτο, διά τάς μετ' αὐτοῦ ἐπαφάς των, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ἐκτεθέντων, εἶχον ὡς σύνδεσμον τόν σύμβουλον τῆς ἐν Βρυξέλλαις πρεσβείας Σέκερην Γεώργιον, μέσω τοῦ ὁποίου οἱ ἐν λόγῳ ἀξιωματικοί ἐνημέρωνον ἐκάστοτε τόν τέως Πρωθυπουργόν καί ὑπέβαλλον αὐτῷ καί αἰτήματος πρός ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν τῆς κινήσεως (ραδιοφωνικός σταθμός - καύσιμα). Αἱ ἀπαντήσεις τοῦ Καραμανλῆ Κωνσταντίνου ἐπί τῶν θεμάτων, ἅτινα ἐτίθεντο ὑπ' ὄψιν τούτου, μέσω τοῦ ὡς ἄνω συνδέσμου, μετεδίδοντο εἰς τούς ἰθύνοντας τῆς κινήσεως διά τοῦ αὐτοῦ συνδέσμου. Ἀλλά, κατά τάς ἀρχάς Μαρτίου 1973, οὗτοι ἦλθον εἰς ἐπαφήν μετά τοῦ Καραμανλῆ Κωνσταντίνου καί δι' ἑτέρου προσώπου, ἤτοι τοῦ τέως ὑπουργοῦ Ἀβέρωφ-

Τοσίτσα Εὐαγγέλου. Προηγουμένως, ἤτοι περί τό πρῶτον δίμηνο 1973, ὁ ἀντιπλοίαρχος Παπαδόγγονας Ἀλέξανδρος, τῇ ἐξουσιοδοτήσει καί τῶν λοιπῶν ἰθυνόντων, ἔσχεν ἀρκετάς συναντήσεις μετά τοῦ ὡς ἄνω τέως ὑπουργοῦ (ἴδετε καί κατάθεσιν δικηγόρου Φούφα Ζήση), ὅν ἐνημέρωσε λεπτομερῶς ἐπί τῆς κινήσεως καί ἠτήσατο παρ' αὐτοῦ ὅπως μεταβιβάση τά τῆς γενομένης ἐνημερώσεώς του εἰς τόν τέως Πρωθυπουργόν Καραμανλῆν Κωνσταντῖνον καί τόν τότε βασιλέα Κωνσταντῖνον, περαιτέρω δέ αὐτός μέν (Ἀβέρωφ-Τοσίτσας Εὐάγγελος) νά εἶναι ἕτοιμος ὅπως εἰς τήν ὁρισθησομένην ἡμέραν καί ὥραν εὑρεθῇ εἰς κατάλληλον σημεῖον πρός ἐπιβίβασιν αὐτοῦ ἐπί τῶν πλοίων τοῦ στόλου, νά ἔχη δέ ζητήσει παρά τοῦ τέως Πρωθυπουργοῦ καί τοῦ τότε βασιλέως ὅπως καί αὐτοί μεταβῶσιν εἰς τήν πρώτην νῆσον, ἥτις θά κατελαμβάνετο ὑπό τοῦ στόλου. Ὁ ρηθείς τέως ὑπουργός, κατά τήν δοθεῖσαν τήν 7 Ἰουλίου 1973 ἀπολογίαν του, ἠθέλησε νά ἀρνηθῇ πᾶσαν συμμετοχήν του, ἀλλ' εὑρεθείς ἐνώπιον συντριπτικῶν στοιχείων, προερχομένων ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν, ὡς καί ἐνώπιον σχεδίου προκηρύξεως, συνταγείσης ἰδιοχείρως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἐν εἴδει διαγγέλματος, τό ὁποῖον θά ἀπηυθύνετο ἅμα τῇ ἐκδηλώσει τῆς στάσεως, διά τῆς νεωτέρας τῆς 10 Ἰουλίου 1973 ἀπολογίας του, ἀνεκάλεσε τήν προηγουμένην καί ἀπεδέχθη τά τῆς συμμετοχῆς του.

Εἰδικώτερον, κατά τήν δευτέραν ταύτην ἀπολογίαν του, σύμφωνον καί πρός τά λοιπά στοιχεῖα τῆς προανακρίσεως, οὗτος, ἐνθαρρύνας τήν κίνησιν, ἀπεδέχθη ὅπως ἐνημερώση σχετικῶς τόν τέως Πρωθυπουργόν Καραμανλῆν Κωνσταντῖνον (περί τῆς ἐνημερώσεως τοῦ βασιλέως γενήσεται λόγος ἐν τῷ ἀμέσως ἑπομένῳ κεφαλαίῳ), πράγματι δέ, μεσολαβήσαντος τοῦ τότε αὐλάρχου τοῦ βασιλέως, ἤτοι τοῦ Παπάγου Λεωνίδου (εὑρισκομένου εἰς Ἀθήνας καί μέλλοντος νά ἀναχωρήση ἀμέσως διά Ρώμην καί ἐκεῖθεν διά Παρισίους) πρός καθορισμόν τόπου καί χρόνου συναντήσεως τοῦ Ἀβέρωφ-Τοσίτσα Εὐαγγέλου καί τοῦ Καραμανλῆ Κωνσταντίνου (ἥτις μεσολάβησις προεκλήθη ὑπό τοῦ τέως ὑπουργοῦ, λόγῳ τοῦ ὅτι δέν ἔκρινεν οὗτος σκόπιμον νά ἐπικοινωνήση μετά τοῦ τέως Πρωθυπουργοῦ τηλεφωνικῶς, ὡς καί ἐκ τοῦ ὅτι ἐγνώριζεν οὗτος ὅτι ὁ τέως Πρωθυπουργός ἐπρόκειτο νά ἀπουσιάση ἐκ Παρισίων, ἔνθα διέμενεν), ὁ Ἀβέρωφ-Τοσίτσας Εὐάγγελος ἀνεχώρησε διά Παρισίους καί ἔσχε μίαν μέν συνάντησιν μετά τοῦ Καραμανλῆ Κωνσταντίνου, περί τήν 8ην Μαρτίου 1973, ἑτέραν δέ τοιαύτην τήν ἑπομένην ἤ μεθεπομένην ἡμέραν. Κατά τήν πρώτην συνάντησιν, οὗτος ἐνημέρωσε λεπτομερῶς τόν τέως Πρωθυπουργόν, κατά τήν δευτέραν δέ τοιαύτην ἔλαβε τήν ἀπάντησιν τούτου. Καθ' ἃ ἀναφέρεται ἐν τῇ ἀπολογίᾳ τοῦ Ἀβέρωφ-Τοσίτσα Εὐαγγέλου, ἡ ἀπάντησις τοῦ Καραμανλῆ Κωνσταντίνου εἶχεν ὡς ἑξῆς:"Τιμῶ τάς προθέσεις. Δέν δύναμαι οὔτε νά ἀποθαρρύνω οὔτε νά υἱοθετήσω κάτι, τό ὁποῖον δέν γνωρίζω προσωπικῶς. Ἄν ἐκδηλωθῇ, θά βοηθήσω διά δηλώσεων ἀπό ἐδῶ, πρός ἐξεύρεσιν συμβιβαστικῆς λύσεως». Ἡ ἀπάντησις αὕτη, ἐπανακάμψαντος τοῦ Ἀβέρωφ-Τοσίτσα Εὐαγγέλου εἰς Ἀθήνας, διαβιβασθεῖσα δέ ὑπό τούτου, μεταξύ 20ῆς καί 24ης Μαρτίου 1973, εἰς τόν ἀντιπλοίαρχον Παπαδόγγοναν Ἀλέξανδρον, μέσω δέ αὐτοῦ καί εἰς τούς λοιπούς ἰθύνοντας τῆς κινήσεως, ἐκρίθη ὑπό τοῦ ρηθέντος ἀντιπλοιάρχου καί τούτων ὡς ἱκανοποιητική (ἴδετε ἀπολογίαν 10 Ἰουλίου 1973 Ἀβέρωφ-Τοσίτσα Εὐαγγέλου, ἐν συνδυασμῷ πρός ἀπολογίας ἀντιπλοιάρχου Παπαδόγγονα Ἀλεξάνδρου κ.λπ.). Ἐπηκολούθησαν αἱ κατά τήν 23ην Ἀπριλίου 1973 δηλώσεις τοῦ Καραμανλῆ Κωνσταντίνου, δημοσιευθεῖσαι εἰς τό φύλλον τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας τῆς ἐφημερίδος "Βραδυνή", μεταδοθεῖσαι καί διά ξένων ραδιοφωνικῶν σταθμῶν, αἵτινες ἐτόνωσαν τήν ἀπόφασιν ἀξιωματικῶν τινων, διατηρούντων ἐνδοιασμούς τινάς (ἴδετε ἀπολογίας ἀντιπλοιάρχου Σέκερη Ἀθανασίου, ἀναφερομένου εἰς ἄλλους, ὡς καί πλωτάρχου Μανιάτη Ἰωάννου, ἀναφερομένου εἰς ἑαυτόν καί ἄλλους), συνεπείᾳ δέ τῶν ὁποίων οὐδείς ἀμφέβαλλεν, ὅτι οἱ ἀξιωματικοί τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ θά ἐκαλύπτοντο ἐν τῇ κινήσει των ὑπό τοῦ Καραμανλῆ Κωνσταντίνου (ἴδετε ἀπολογίαν ἀντιπλοιάρχου Καραμήτσου Γεωργίου). Μάλιστα, αἱ δηλώσεις αὗται, περιελθοῦσαι εἰς γνῶσιν τοῦ ἀντιπλοιάρχου Παπαθανασίου Μιλτιάδου, καθ' ἣν στιγμήν μετεδίδοντο ὑπό τοῦ ἐν Κολωνίᾳ γερμανικοῦ ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ, οὗτινος οὗτος τήν ὥραν ταύτην ἠκροᾶτο ἀφηγηθεῖσαι δέ ὑπ' αὐτοῦ, ὡς τάς συνεκράτησεν, εἰς τήν οἰκίαν τοῦ ἀντιπλοιάρχου Παππᾶ Νικολάου, εἰς ἣν ἔσπευσε καί συνήντησε συγκεντρωμένους καί τούς ἀντιπλοιάρχους Κολιγιάννην Ἀριστείδην, Σέκερην Ἀθανάσιον, Παππᾶν Νικόλαον καί ἄλλους, προκάλεσαν ἐνθουσιασμόν μεταξύ τῶν παρισταμένων, ὡς ἐλθοῦσαι εἰς τήν κατάλληλον στιγμήν, δι' ὅ, καθ' ἃ εἰς τήν συγκέντρωσιν ταύτην ἐλέχθη, "δέν ὑπῆρχε καιρός γιά χάσιμο, διά νά μή παρέλθη ὁ ἀντίκτυπος τῶν δηλώσεων τούτων" (ἴδετε ἀπολογίαν Παπαθανασίου Μιλτιάδου). Ἐπίσης, ὁ ἀντιπλοίαρχος Παππᾶς Νικόλαος, συναντήσας μετά τάς δηλώσεις τοῦ Καραμανλῆ Κωνσταντίνου τόν Δικ. Σύμβουλον Γ. Τζιοβαρίδην Ἀθανάσιον, ἐξεδηλώθη χαρακτηριστικῶς πρός αὐτόν ὡς ἑξῆς: "Τώρα πλέον τά πράγματα πᾶνε φούλ γιά κίνημα" (ἴδετε ἀπολογίας Τζιοβαρίδου Ἀθανασίου). Ἐν τῷ μεταξύ ἐξηκολούθησαν αἱ ἐπαφαί τοῦ Ἀβέρωφ-Τοσίτσα Εὐαγγέλου μετά τοῦ Καραμανλῆ Κωνσταντίνου, ὡς καί αἱ συναντήσεις του μετά τοῦ ἀντιπλοιάρχου Παπαδόγγονα Ἀλεξάνδρου. Εἰρήσθω, ὅτι ὁ Ἀβέρωφ-Τοσίτσας Εὐάγγελος συναντηθείς καί τήν 21ην Μαΐου τοῦ 1973 μετά τοῦ ἀντιπλοιάρχου τούτου, ἐνῶ ἐπέκειτο ἡ ἐκδήλωσις τῆς στάσεως κατά τήν νύκτα τῆς 22ας πρός 23ην τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἐξέφρασε πρός τοῦτον φόβους περί διαρρεύσεως τοῦ μυστικοῦ, καθ' ὅσον δίς εἶχεν εἰδοποιηθῇ παρά τοῦ Καραμανλῆ Κωνσταντίνου, ὅτι καί ἄλλοι ὡμίλησαν εἰς αὐτόν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ περί τοῦ "πράγματος" καί ὅτι ἄρα τό "πρᾶγμα" δέν ἦτο καλῶς ὠργανωμένον, δέν ἦτο σοβαρόν, δι' ὅ καί θά ἔπρεπε νά τό ματαιώσουν»[204].

Ἡ «χορήγησις ἀμνηστίας» μέ τό ὑπ' ἀριθ. 168 διάταγμα τῆς 20ῆς Αὐγούστου 1973 γιά τά ἀπό τίς 21 Ἀπριλίου 1967 καί ἐφεξῆς ἐγκλήματα δέν ἐγγυόνταν τήν ὁριστική ἀπαλλαγή τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπό κάθε κατηγορία, ἐφόσον κάλυπτε τά «ἐντός τῶν ὁρίων τῆς ἑλληνικῆς ἐπικρατείας καί μόνον». Ἦταν φανερό ὅτι τό καθεστώς ἐπιζητοῦσε, μέ τή διατύπωση αὐτή, νά παρεμποδίσει τήν ἐπίφοβη πάντοτε ἐπάνοδο τοῦ Κ. Καραμανλῆ στήν Ἑλλάδα. Ἕνα σχεδόν μήνα ἀργότερα, ἐνῶ εἶχε ἀποφασιστεῖ ἡ προσφυγή σέ ἐκλογές, τό ζήτημα δέν εἶχε πάντοτε διευκρινιστεῖ. Σύμφωνα

μέ δημοσιογραφικές πληροφορίες, τό θέμα θά ἐπιλυόταν ὅταν θά διαβιβαζόταν ἡ δικογραφία στό Διαρκές Ναυτοδικεῖο — ἁρμόδιο μετά τήν κατάργηση τῶν ἔκτακτων Στρατοδικείων νά ἐπιληφθεῖ ἀναλόγων ἀδικημάτων. Ἐφόσον θά κρινόταν ὅτι οἱ κατηγορίες ἐναντίον τοῦ Κ. Καραμανλῆ δέν καλύπτονταν ἀπό τήν ἀμνηστία, ἡ ὑπόθεση θά διαβιβαζόταν στά τακτικά δικαστήρια[205].

ΙΟΥΝΙΟΣ 1973

Ἡ εὐρύτερη ἀπήχηση τῶν πρόσφατων πρωτοβουλιῶν τοῦ Κ. Καραμανλῆ, σέ συνδυασμό μέ τήν ἔνταση τῶν ἀντιδράσεων τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καί, γενικότερα, τῆς κοινῆς γνώμης ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος τῶν Ἀθηνῶν, ἐπαναφέρει στήν ἐπιφάνεια τό θέμα τῆς ἄμεσης ἐπανόδου του καί τῆς ἀναλήψεως ἐνεργῆς δραστηριότητας στήν Ἑλλάδα.

Στό θέμα θά ἐπανέλθει, πρῶτος, στή συνέχεια καί προγενέστερης σχετικῆς εἰσηγήσεώς του, ὁ Γ. Ράλλης, σέ ἐπιστολή του πρός τόν ἴδιο τόν Κ. Καραμανλῆ. Ἀφοῦ ἐκφράζει τό φόβο μή, τυχόν, τό καθεστώς κατορθώσει, μέ τίς μεθοδεύσεις πού ἐφαρμόζει, νά ὑπερνικήσει τελικά τίς ἀρνητικές ἐκδηλώσεις τοῦ λαοῦ, καταλήγει:

«Ὅπως σᾶς εἶπα καί ἄλλοτε, ἡ πολιτική ἡγεσία πού βρίσκεται στήν Ἑλλάδα δέν μπορεῖ νά συγκινήσει. Συνεπῶς αὐτά πού γίνονται, καλά βεβαίως εἶναι γιά συντήρηση καί καλύτερα ἀπό τό τίποτε, δέν πρόκειται ὅμως νά συνεγείρουν. Ὁ μόνος πού μπορεῖτε εἴσθε σεῖς ἄν ἔλθετε ἐδῶ. Ἐρχόμενος δέν ἔχετε νά χάσετε τίποτε, ἀντιθέτως νά κερδίσετε, ἔστω καί ἄν ἀποδειχθεῖ ὅτι ἀπό πολιτικῆς ἀπόψεως δέν μπορεῖτε νά προσφέρετε. Ἔχετε νά κερδίσετε, πρῶτον διότι θά παύσετε νά εἶσθε πρόσφυξ, δεύτερον διότι θά δηλώσετε "Λέτε αὐτά κι αὐτά εἰς βάρος μου. Ψεύδεσθε καί ἰδού ἔρχομαι διά νά ἐκκαθαρίσουμε τούς λογαριασμούς".

Ἄν δέν ἔλθετε τώρα, ὅπως σᾶς γράφω παραπάνω, δέν πιστεύω πώς μπορεῖ νά γίνει ὁτιδήποτε μετά τήν 20ή Ἰουλίου, θά ἔχει δέ ἐξατμισθεῖ ἡ σημερινή θαυμάσια ψυχολογία τοῦ συνόλου.

Ἄν ἔλθετε, πρέπει νά τό ἀποφασίσετε ἀμέσως καί νά φθάσετε ἕνα πρωῒ ἀπροειδοποίητα μέ ἀεροπλάνο καί 20 ἐπιφανεῖς ξένους δημοσιογράφους. Τήν ἐπομένη θά γίνει σεισμός καί μέ σεισμούς οὔτε βία οὔτε νοθεία ὑπάρχει. Ἄν δέν ἔλθετε τώρα καί παρασυρθῆτε ἀπό ἐκείνους πού μιλοῦν διά κεφάλαιο στό ἐξωτερικό, τό τελευταῖο ἀτοῦ κ.λ.π., πρέπει νά ξέρετε ὅτι κατά τή γνώμη μου τά ἀτοῦ χρειάζονται ὅσο διαρκεῖ τό παιχνίδι καί παιχνίδι μετά τό δημοψήφισμα δέν θά ὑπάρχει».

Σέ συμπληρωματικό σημείωμα στό κείμενο τῆς ἐπιστολῆς, θά μεταφέρει τίς προτάσεις πού διατυπώθησαν, τό ἴδιο ἀπόγευμα, σέ κοινή σύσκεψη μέ τούς Π. Κανελλόπουλο, Γ. Μαῦρο, Ι. Ζίγδη, Κ. Παπακωνσταντίνου καί Π. Παπαληγούρα:

«1. Τό θέμα τῆς ἐπανόδου σας εἶναι τόσο προσωπικῆς φύσεως ὥστε δέν μποροῦν νά σᾶς συστήσουν ὁτιδήποτε.

2. Ἐν περιπτώσει ἐπανόδου σας τώρα εἶναι δυνατόν νά συμβοῦν τά ἑξῆς: α) Νά ἀπαγορευθῆ ἡ ἔξοδός σας ἐκ τοῦ ἀεροδρομίου ἀφαιρουμένης τῆς ἰθαγενείας ἐν πλῷ, μόλις πληροφορηθοῦν τόν ἐρχομό σας, β) νά σᾶς περιορίσουν —κατ' οἶκον ἤ στόν Κορυδαλλόν — μεταχειριζόμενοι τάς ἤδη ἐκτοξευθείσας κατηγορίας περί τοῦ Ναυτικοῦ, γ) Νά μή λάβουν κανένα μέτρο ἐναντίον σας, ὁπότε κατά τήν ἔκφραση Ζίγδη — συμφωνούντων ὅλων — ἄν ἐμφανισθῆτε δημοσία θά γίνει σεισμός.

3. Ὁ Ζίγδης, ὁ Μαῦρος καί ἐν μέρει οἱ δύο ἄλλοι, τοῦ Παπακωνσταντίνου σιωποῦντος, πιστεύουν ὅτι ὑπάρχει ἔδαφος ἐνεργειῶν καί μετά τό δημοψήφισμα. Ἐγώ τουναντίον, ἄν δυνηθῆ ὁ Παπαδόπουλος νά παρακάμψη τόν σκόπελο, χωρίς πολλές ἐνοχλήσεις, φοβοῦμαι ὅτι δέν ὑπάρχει κανένας τρόπος ἀντιδράσεως. Τοῦτο διότι ἡ παρατηρουμένη τώρα εὐφορία τοῦ κόσμου θά μεταβληθῆ σέ ἀπόλυτο ἀπαισιοδοξία.

4. Μοῦ ἀνάθεσαν ἀκόμη νά σᾶς γράψω ὅτι θά πρέπη νά ἐπιλέξετε σεῖς τόν χρόνον, κατά τήν περίπτωσιν πού θά ἀποφασίσετε νά μήν ἐπανέλθετε, νεωτέρων δηλώσεών σας στόν ξένο τύπο. Πάντως θά πρέπη οἱ δηλώσεις αὐτές νά εἶναι μία σκληρά καταγγελία τῆς ἑτοιμαζομένης τραγωδοκωμωδίας.

Ἐγώ δέν πιστεύω ὅτι θά τολμήσουν νά σᾶς συλλάβουν. Ἀλλά καί ἄν αὐτό συμβῆ, θά ὑποχρεωθοῦν νά ἀμνηστεύσουν τό ἀδίκημα τήν 31 Ἰουλίου, διότι εἶναι ἀδύνατο νά διεξαγάγουν δίκη, ἔστω καί μετά τό δημοψήφισμα. Ἄν πάντως σᾶς περιορίσουν, εἶναι περιττό νά σᾶς πῶ ὅτι τό δημοψήφισμα εἶναι ἀνύπαρκτο»[206].

Στενοί φίλοι καί συνεργάτες τοῦ Κ. Καραμανλῆ — ὁ Κ. Τσάτσος, ὁ Ε. Ἀβέρωφ, ὁ Π. Παπακωνσταντίνου, ὁ Π. Παπαληγούρας — θά ἀναφερθοῦν, καί αὐτοί, σέ ἐπιστολές πού θά σπεύσουν νά τοῦ ἀποστείλουν, στό θέμα τῆς ἐνδεχόμενης ἐπιστροφῆς του. Μέ ἐξαίρεση τόν Κ. Τσάτσο, ὁ ὁποῖος θά κλίνει, τή φορά αὐτή, ὑπέρ τῆς ἄμεσης ἐπανόδου του, μέ σκεπτικό παρεμφερές πρός ἐκεῖνο τοῦ Γ. Ράλλη, οἱ ὑπόλοιποι δέν θά καταλήξουν στή διατύπωση μιᾶς ἀπερίφραστα θετικῆς ἤ ἀρνητικῆς προτάσεως. Ἀναλυτικότερη ἦταν ἡ ἀναφορά, στίς σχετικές ὑποθέσεις καί στίς προοπτικές πού διαγράφονταν, ἀπό τόν Π. Παπαληγούρα:

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Τό καθεστώς, ἄν ἀποφάσιζες νά ἐπιστρέψης, θά ἀναγκαζόταν νά διαλέξη ἀνάμεσα σέ τρεῖς λύσεις:

1. Νά σοῦ ἀφαιρέση — πρίν προσγειωθῆ τό ἀεροπλάνο — τήν ἰθαγένεια καί νά ἐμποδίση τήν εἴσοδό σου στή Χώρα.

2. Νά σέ συλλάβη ἤ ἄλλως πως νά σέ περιορίση μέ ἀφορμή τήν "ἀνάμιξή" σου στήν κίνηση τοῦ ναυτικοῦ (ἤ καί μέ ὁποιαδήποτε ἄλλη πρόφαση πού θά ἐφεύρισκε).

3. Νά σέ ἀφήση νά μπῆς καί νά παραμείνης προσωπικά περίπου ἀνενόχλητος, ἀλλά ταυτόχρονα νά δοκιμάση, ἐμποδίζοντας τήν ἐπαφή σου μέ τό λαό, νά σέ περιεγάγη σ' αὐτήν τήν ὑβρίδια κατάσταση στήν ὁποίαν ὅλοι ἐδῶ, ἀπό τόν Κανελλόπουλο μέχρι καί τόν τελευταῖο βουλευτή, ἔχουμε περιέλθει. Καί ἔτσι νά ἀπομυθοποιήση τόν ἐρχομό

σου καί νά ἐξευτελίση τήν ἀξία τῆς ἐδῶ παρουσίας σου.

Ἄν προτιμηθῆ εἴτε ἡ πρώτη, ἡ πιό ἀπίθανη, εἴτε καί ἡ δεύτερη λύση, θά γίνη καί στό ἐσωτερικό καί τό ἐξωτερικό σεισμός.

Ἀλλά καί ἄν προτιμηθῆ ἡ τρίτη (ἡ πιό πιθανή καί πιό δολία) λύση, πιστεύω ἀκράδαντα ὅτι καί πάλι θά γίνη σεισμός, γιατί ἡ προσπάθεια τῶν κρατούντων νά σέ περιαγάγουν στήν κατάσταση ἑνός κοινοῦ πολιτευομένου καί νά σέ καταδικάσουν σέ οὐσιαστική ἀπραξία καί ἀπομόνωση θά ἀποτύχη.

Οἱ περισσότεροι ἐδῶ νομίζουν ὅτι μόνη ἡ ἔλευσή σου θά προκαλέση μιάν αὐθόρμητη καί καθολική ἐξέγερση τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ πού θά παρασύρη καί θά διαλύση τή Χούντα ἤ πού θά συγκινήση (ἐπί τέλους!) τό Στρατό, τόσο ὥστε νά προέλθη ἀπό μέσα ἀπό τούς ἴδιους του τούς κόλπους, ἡ λύτρωση. Χωρίς ν' ἀποκλείω καί αὐτά τά ἐνδεχόμενα, δέν νομίζω ὅτι μᾶς ἐπιτρέπει ἡ στοιχειώδης σωφροσύνη νά στηριχθοῦμε σέ τόσο εὐνοϊκές προβλέψεις. Ὅπως, ὅμως, καί ἄν ἐξελιχθοῦν τά πράγματα, θεωρῶ ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον ἡ ἐπάνοδός σου νά μή μεταβάλη ριζικά τό ἠθικό καί τό πολιτικό κλῖμα.

Σήμερα ὁ ἀγώνας τῶν ἐδῶ πολιτικῶν φαίνεται, στά μάτια τοῦ περισσότερου κόσμου, σάν μάταιος καί σάν νά διεξάγεται μονάχα γιά τήν τιμή τῶν ὅπλων, χωρίς περίπου καμμίαν ἐλπίδα καί χωρίς συγκεκριμένη προοπτική.

Ἡ παρουσία σου ὅμως — εἶμαι ἀπόλυτα βέβαιος — δέν μπορεί παρά νά δώση ἐλπίδες καί νά διανοίξη σαφέστερες προοπτικές. Θά δημιουργήση τά πλαίσια πού θά ἐπιτρέψουν στό λαό, ἄν ὄχι νά ἐπιβάλη τή θέλησή του, τοὐλάχιστον ν' ἀγωνισθῆ γιά τήν ἐπιβολή της. Οἱ πάντες θ' ἀποκτήσουν τή συνείδηση — εἰδικώτερα μάλιστα οἱ κυβερνῶντες θ' ἀποκτήσουν καί τό φόβο — ὅτι τό δημοψήφισμα δέν θά εἶναι καθόλου παιχνίδι. (Δέν ἀποκλείω ἡ ἔλευσή σου νά ἐπιφέρη αὐτόματα ἤ περίπου αὐτόματα τή ματαίωση τῆς διεξαγωγῆς τοῦ δημοψηφίσματος καί νά βρεθοῦμε ἔτσι μπροστά σέ νέο ἐντελῶς σκηνικό).

Ἐνῶ λοιπόν, χωρίς τήν ἔλευσή σου, δέν θά κατορθώσουμε — ἐκτός ἀπροόπτου — νά κινητοποιήσουμε τό λαό γιά ἀγώνα, μέ τή δική σου παρουσία θά μπορέσουμε ὁπωσδήποτε νά συγκλονίσουμε τό καθεστώς.

Ἄν αὐτός ὁ κλονισμός θά εἶναι στήν πράξη ἀρκετά ἰσχυρός ὥστε νά τό καταλύση, αὐτό δέν μπορεῖ ἐκ τῶν προτέρων νά τό ἐγγυηθῆ κανείς ἀπολύτως.

Παρ' ὅλα τ' ἀνωτέρω, δέν νομίζω ὅτι πρέπει ν' ἀποφασίσης νά ἔλθης πρίν σταθμίσης καί τ' ἀκόλουθα:

Προοπτική μετατροπῆς τοῦ ἀγῶνος γύρω ἀπό τό δημοψήφισμα σέ ἀγώνα ἀνατροπῆς τῆς Χούντας, χωρίς τή δική σου παρουσία δέν φαίνεται νά ὑπάρχη οὔτε ἡ παραμικρά. Ἄν δέν ἔλθης, τό καθεστώς θά ξεπεράση, κατά πᾶσαν πιθανότητα, τήν κρίση τοῦ δημοψηφίσματος καί τίς ἀντιδράσεις πού θά προκαλέση στό ἐξωτερικό ὁ ἀνώμαλος τρόπος τῆς διεξαγωγῆς του.

Ἀφοῦ ὅμως, ἀκόμα καί ἄν ἔλθης, δέν εἶναι βέβαιο ἀλλά μόνον πολύ πιθανό ὅτι θά κατορθώσης ἀγωνιζόμενος ν' ἀνατρέψης τή δικτατορία, μήπως θά ἔπρεπε παρά τίς — ἄς ποῦμε — "ἐκκλήσεις" πού σοῦ ἔρχονται ἀπό τήν Ἑλλάδα, νά διαφυλάξης τόν ἑαυτό σου γιά νά χρησιμοποιηθῆς σέ κάποιαν ἄλλη, ἀπώτερη τῆς 29ης Ἰουλίου, καί ἴσως πιό πρόσφορη ὥρα;

Γιατί τί θά γίνη ἄν ἔλθης καί δέν πέσει ἡ Χούντα; Σέ ποιόν θά ἐναποθέση — ἄν ἀκόμα καί σύ ἀποτύχης — τίς ἐλπίδες του, ἔστω καί γιά τό ἀπομακρυσμένο μέλλον, ὁ λαός;

Ὑπάρχουν πολλοί πού πιστεύουν ὅτι ἄν χαθῆ ἡ 29η Ἰουλίου, θά "ὁριστικοποιηθῆ" τό καθεστώς, ὑπό τήν ἔννοιαν ὅτι θά γίνη ἡ Ἑλλάς Ἱσπανία, βοηθούντων ἴσως καί τῶν μεγάλων συμμάχων της, καί ὅτι, ἐπομένως περιθώρια περαιτέρω ἀγῶνος, γιά τή δική μας τή γενεά, δέν προσφέρονται. Γι' αὐτό καί ζητοῦν νά ριφθοῦν ὅλες οἱ ἐφεδρεῖες — ἀκόμα καί ἡ μεγαλύτερη, δηλαδή ἐσύ — στόν ἀγώνα τώρα.

Ἡ δική μου γνώμη εἶναι ἡ ἑξῆς:

— Ἡ Ἑλλάς δέν θά γίνη Ἱσπανία.

— Καί μετά τήν διεξαγωγή τοῦ δημοψηφίσματος καί τήν κάποια (μεσοπροθέσμου διαρκείας) σταθεροποίηση τῆς δημοκρατίας θά διανοιγοῦν νέες εὐκαιρίες ἀντιδράσεως καί ἀνατροπῆς.

— Νομίζω ὅμως ὅτι μετά τήν 29η Ἰουλίου εἶναι πάρα πολύ πιθανόν ἡ ἀντίσταση νά πάρη ἄλλες μορφές. Γι' αὐτοῦ δέ τοῦ εἴδους τήν ἀντίσταση δέν εἴμαστε, οἱ κάπως ἐπώνυμοι πολιτικοί, ἰδιαζόντως κατάλληλοι οὔτε ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἡλικίας οὔτε ἀπό τήν ἄποψη τῶν εἰδικῶν ἱκανοτήτων καί προσόντων πού θά ἀπαιτήση ἡ διεξαγωγή της.

— Ὑπάρχει τό ἐνδεχόμενο σύ, μόνος καί κατ' ἐξαίρεσιν, νά γίνης, ὄχι βέβαια ὁ ὀργανωτής καί πρωταθλητής τοῦ τέτοιου μελλοντικοῦ ἀγῶνος, ἀλλά τό ἐθνικό σύμβολο, στό ὁποῖον οἱ ὀργανωταί καί πρωταθληταί θά καταφύγουν.

— Τήν τέτοια προσφυγή τῶν νέων τοῦ 1975, 1976, 1977, δικαιοῦται κανείς νά τήν εὔχεται καί νά τήν ἐλπίζη. Τήν ἐλπίζω λοιπόν καί τήν εὔχομαι. Ἐν τούτοις φρονῶ ὅτι εἶναι ἐξ ἀντικειμένου πολύ πιό πιθανό νά περιέλθη ἡ ἀντίσταση καί ἐπομένως — μετά τήν ἐπιτυχία της, μετά δηλαδή δύο, τρία, τέσσερα χρόνια — ἡ ἐξουσία στά χέρια νέων ἡγετῶν πού θά υἱοθετήσουν δυστυχῶς διάφορους ἀπό τούς δικούς μας ἐθνικούς προσανατολισμούς. Αὐτός ὁ μακροπροθέσμως ἐπαπειλούμενος ἀσύμφορος ἀναπροσανατολισμός εἶναι ὁ μεγάλος ἐθνικός κίνδυνος.

— Εἶστε ὁ μόνος Ἕλλην πολιτικός πού ἀνήκετε στήν Ἱστορία. Ἀπό τήν Ἱστορία, τήν μέχρι σήμερα, δέν δικαιοῦται καί δέν μπορεῖ νά σέ διαγράψη κανείς. Ἀλλά ἡ ἱστορία συνεχίζεται. Καί γι' αὐτό θά ἤθελα νά τονίσω ὅτι, στήν περίπτωση πού θά ἀποφασίσης νά ἔλθης, ὄχι μόνο δέν πρόκειται — ὅποια κι ἄν δείξη ἀπέναντί σου συμπεριφορά ἡ Χούντα — νά ὑποστῆς κανένα προσωπικό ἐξευτελισμό, ἀλλά καί θ' ἀνυψωθῆς ἀκόμα περισσότερο στή συνείδηση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί τῶν λαῶν ὅλου τοῦ ἐλευθέρου κόσμου.

Ἔτσι βλέπω τά πράγματα.

Μπορεῖ σύ νά ἔχης στοιχεῖα, τά ὁποῖα ἐγώ δέν γνωρίζω καί τά ὁποῖα, ἄν ἐγνώριζα, νά μ' ἔκαναν νά μεταβάλω γνώμη. Ἀνεξαρτήτως τούτου δέχομαι ὅτι δέν μπορεῖ κανείς νά ζυγίση μέ μόνο τό νοῦ τή σημερινή συγκεχυμένη κατάσταση καί νά διαγνώση μέ ἀσφάλεια τίς προοπτικές τῆς ἐξελίξεώς της. Σοῦ ἐξομολογοῦμαι δέ ὅτι, ἐνῶ ἔχω κάποιαν ἐμπιστοσύνη στίς ἐκτιμήσεις μου προκειμένου περί σταθμητῶν, δέν ἔχω καί τόση στή διαισθητική μου ἱκανότητα προκειμένου περί ἀσταθμήτων. Καί γι' αὐτό δέν σοῦ εἰσηγοῦμαι οὔτε νά ἔλθης οὔτε νά μήν ἔλθης. Ὑποβάλλω

ἁπλῶς τίς ἐκτιμήσεις καί τίς κρίσεις μου ὑπό τόν ἔλεγχό σου ἔτοιμος ν' ἀποδεχθῶ τήν ἀπόφασή σου ὅποια καί ἄν εἶναι»[207].

ΤΕΛΗ ΙΟΥΝΙΟΥ 1973

Δημοσιεύεται σέ ἀγγλική μετάφραση ἡ βιογραφία τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπό τόν Μωρίς Ζενεβουά[208].

Ἐνόψει τῆς δημοσιεύσεως, οἱ «Sunday Times» εἶχαν προαγγείλει, στίς 10 Ἰουνίου, τό γεγονός μέ σχόλιο ὑπό τόν τίτλο «Πορτραῖτο ἑνός πρωθυπουργοῦ»:

«Οἱ συνταγματάρχες ἔκαναν (στήν κα Βλάχου) ἄθελά τους πικρή χάρη, ἐπισύροντας γιά μιά φορά ἀκόμη τήν προσοχή πάνω στά ἑλληνικά πράγματα. Ὁ ἐκδοτικός οἶκος της τοῦ Λονδίνου, "Δωρικός", πρόκειται νά δημοσιεύσει μιά βιογραφία τοῦ παλιοῦ φίλου της, τοῦ Κ. Καραμανλῆ, πρώην Πρωθυπουργοῦ, πού ζεῖ τώρα στό Παρίσι — καί πού εἶναι πάντα ὁ μόνος ἀξιόπιστος ἡγέτης κάθε μελλοντικῆς δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα. Τό βιβλίο εἶναι τοῦ Μωρίς Ζενεβουά, μόνιμου Γραμματέα τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, πού ἔγινε καλός φίλος τοῦ Καραμανλῆ στή Γαλλία. Τό βιβλίο καλύπτει, κατ' ἀνάγκην, πολλά περισσότερα ἀπό τή ζωή του ἴδιου τοῦ Καραμανλῆ. Εἶναι ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ἀπό τήν ἐποχή τῶν σκληρῶν ἀγώνων κατά τῶν Τούρκων κατακτητῶν στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα. Ὁ Καραμανλῆς, τώρα 66 ἐτῶν, γεννήθηκε στή βίαιη αὐτή ἐποχή. Διάλεξα ἀπό τό βιβλίο αὐτή τή φωτογραφία τῆς οἰκογένειας Καραμανλῆ, τά μέλη τῆς ὁποίας μοιάζουν μέ ἄγριους Μακεδόνες. Ἡ Ἑλένη Βλάχου ὑπολογίζει ὅτι ἡ φωτογραφία πάρθηκε ὅταν ὁ Καραμανλῆς ἦταν 4 ἤ 5 ἐτῶν. "Εἶναι μιά πολύ καλή φωτογραφία — ἕνα παιδί 4 ἤ 5 χρονῶν καί ἤδη τό πρόσωπό του δείχνει ὅτι ἀντιμετωπίζει προβλήματα". Ἡ ἱστορία τῆς ζωῆς του καί τοῦ λαοῦ του».

Μετά τήν κυκλοφορία, ἐξάλλου, τῆς ἀγγλικῆς μεταφράσεως δημοσιεύτηκαν ἐνδιαφέρουσες κριτικές παρουσιάσεις τοῦ ἔργου. Χαρακτηριστικό εἶναι, μεταξύ ἄλλων, τό ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπό τήν «Economist»:

«Ἡ μελέτη τοῦ κ. Ζενεβουά γιά τόν γυιό ἑνός Μακεδόνα δασκάλου, πού χάρις στήν ἱκανότητά του καί μόνο ἀνέβηκε ψηλά καί ἔδωσε στήν Ἑλλάδα τήν πιό σταθερή δημοκρατική διακυβέρνηση στήν ἱστορία της, τονίζει τήν εἰρωνεία ὅτι ὁ ἄνδρας, στόν ὁποῖον ἀποβλέπουν τώρα οἱ περισσότεροι Ἕλληνες ὡς τή μόνη ἐναλλακτική λύση γιά τό στρατιωτικό καθεστώς πού κατέλαβε τήν ἐξουσία τό 1967, προσπάθησε τό 1963 νά τροποποιήσει τό Σύνταγμα γιά νά ἀποτρέψει ἕνα τέτοιο πραξικόπημα. Καί ἐμποδίστηκε ἀπό τούς ἴδιους ἐκείνους ἀνθρώπους, τή βασιλική οἰκογένεια καί πολλούς ἀπό τούς συναδέλφους του πολιτικούς, πού σήμερα τόν θεωροῦν ὡς σωτήρα. Ὁ κ. Ζενεβουά βλέπει τόν Κ. Καραμανλῆ ὡς δημοκράτη, προοδευτικό καί ἀσφαλῶς ὡς μή ἐκπρόσωπο τοῦ ἑλληνικοῦ κατεστημένου πού πιστεύει ὅτι μόνο ἐκεῖνο ἔχει τό δικαίωμα νά κυβερνᾶ τή χώρα. Τό βιβλίο του εἶναι ἕνα πολύτιμο ἀντίδοτο στήν πρόσφατη φιλολογία πού παρουσιάζει μιά πολύ διαφορετική εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ ἀναμφισβήτητα ἀξιόλογου Ἕλληνα ἡγέτη».

Ὁ Κρίς Γουντχάουζ ἔκλεινε σχετικό σημείωμά του στόν «Spectator» (30 Ἰουνίου 1973), ὡς ἑξῆς:

«Ὁ κ. Ζενεβουά προσπαθεῖ νά πείσει ὅτι θά μποροῦσε νά περιμένει κανείς πολύ καλύτερα πράγματα καί ἔχει δίκηο. Ὁ θαυμασμός του γιά τόν Καραμανλῆ ἀγγίζει τά ὅρια τῆς εἰδωλολατρείας καί τό ὕφος του εἶναι λογοτεχνικά γαλλικά πού ὁ μεταφραστής τονίζει, ἄν εἶναι δυνατόν, ἀκόμα πιό πολύ. Ὁ τρόπος του, π.χ., νά πεῖ ὅτι ὁ Καραμανλῆς ἦταν ἕνας ρεαλιστής πολιτικός: "Γυιός μιᾶς θαλασσινῆς φυλῆς ἀλλά καί φυλῆς γεωργῶν...". Ἡ εἰκόνα του γιά τόν πιό πετυχημένο πρωθυπουργό τῆς Ἑλλάδος ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Βενιζέλου, εἶναι γενικά συγκινητικός καί πειστικός».

Τέλος, ἐνδιαφέρουσα ἦταν ἡ ἀνάλυση τοῦ καθηγητή Παναγιώτη Βατικιώτη, στήν ἐπιθεώρηση «New Society» (19 Ἰουλίου 1973):

«"Τόν ἀνέχονταν λόγω τῆς δυνάμεώς του, τόν μεταχειρίζονταν μέ σεβασμό ὅσο ἦταν στήν ἐξουσία, ἀλλά ποτέ δέν ἔγινε ἀποδεκτός ἀπό τούς οἰκονομικούς, τούς φιλολογικούς καί κοσμικούς κύκλους, ἀπό τήν ὑψηλή κοινωνία". Αὐτά γράφει ὁ Ζενεβουά γιά τόν Καραμανλῆ, τόν Πρωθυπουργό πού ἔμεινε στήν ἐξουσία περισσότερο ἀπό ὁποιονδήποτε ἄλλον στή σύγχρονη ἱστορία τῆς Ἑλλάδος. Γεννημένος στή Μακεδονία, γυιός ἑνός μικροῦ καπνέμπορου, ἀνεξάρτητος, σοβαρός καί ἀφοσιωμένος, ἄρχισε τήν πολιτική του σταδιοδρομία τό 1935 καί τήν τερμάτισε τό 1963 μέ αὐτοεξορία, μετά ἀπό μία διαφωνία μέ τόν βασιλέα γιά ἕνα συνταγματικό ζήτημα. Ὡς πολιτικός ὁ Καραμανλῆς εἶπε λιγώτερα καί ἔκανε περισσότερα σέ ὀκτώ χρόνια (1955-1963) γιά οἰκονομική καί πολιτική ἀνοικοδόμηση καί ἀνασυγκρότηση τῆς Ἑλλάδος ἀπό ὁποιονδήποτε ἄλλον πολιτικό ἡγέτη. Γνωρίζοντας καλά τά ἐπισφαλῆ θεμέλια τῆς δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα, τόν ἔντονο κομματισμό τοῦ λαοῦ του καί τίς δημαγωγικές καί ἀνελεύθερες τάσεις τῶν περισσοτέρων πολιτικῶν, εἶχε ἐλπίσει ὅτι θά ἐκσυγχρόνιζε τούς πολιτικούς θεσμούς τῆς χώρας καί θά ἀναδιοργάνωνε τήν πολιτική ζωή της. Περιφρονοῦσε τίς ρητορικές ἐπιτυχίες, τίς ἔντεχνα κατασκευασμένες ὡραιολογίες πού προκαλοῦσαν ἔκσταση στούς ἀνόητους. Καταδικάζοντας τά δημαγωγικά τεχνάσματα καί προτιμώντας τήν ἐπίπονη δημιουργική ἐργασία, κέρδισε τήν πικρή δυσφορία καί τή χλεύη τῆς ἀντιπολιτεύσεως καθώς καί μερικῶν ἀπό τούς ἴδιους τούς συναδέλφους του στήν ΕΡΕ. Ὁ Ζενεβουά περιγράφει μέ εὐαισθησία τόν πιό μεγάλο Πρωθυπουργό τῆς Ἑλλάδος τοῦ αἰώνα μας. Μέ τίς σημερινές ἀβεβαιότητες, οἱ Ἕλληνες θρηνοῦν σήμερα γιά τήν ἐκούσια ἀποχώρηση τοῦ Καραμανλῆ ἀπό τήν πολιτική. Στό βιβλίο αὐτό ὁ Ζενεβουά δείχνει στόν ἀναγνώστη τήν ἑλληνική ψυχολογία καί ἕνα ἐμπεριστατωμένο προσδιορισμό τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς Ἑλλάδος πού θά πρέπει νά ἀποτελέσει μιά πολύ ἀναγκαία διόρθωση σέ ὅσες ἀνοησίες ἀκούγονται σήμερα ἀπό τή Δεξιά καί τήν Ἀριστερά γιά τήν Ἑλλάδα.

Σέ μιά εἰσαγωγή στό βιβλίο ὁ Κ. Τσάτσος σωστά τονί-

ζει τό γεγονός ὅτι ἡ ἀκλόνητη βούληση τοῦ Καραμανλῆ, ἡ δημιουργική πρωτοβουλία του καί ἡ αἴσθηση τῆς εὐθύνης του μπόρεσαν νά ἐμποδίσουν τή μετατροπή τοῦ Κράτους σέ "καφενέ". Μπορεῖ νά εἶναι θλιβερά ἀληθινό ὅτι ἕνας ἀποφασιστικός Μακεδόνας, ἕνας Ἕλληνας τοῦ βορρᾶ, δέν ταιριάζει πολύ μέ τόν ἀργόσχολο βυζαντινισμό, τίς τουρκικοῦ τύπου συνωμοσίες καί ἴντριγκες τῶν Πελοποννησίων, τῶν Ρουμελιωτῶν καί ἄλλων Ἑλλήνων. Τό ὅτι κατώρθωσε νά συγκρατήσει καί νά χαλιναγωγήσει αὐτές τίς ἀνεύθυνες καί καταστρεπτικές τάσεις ἐπί ὀκτώ χρόνια, θά πρέπει πολύ νά τούς ἐνόχλησε.

Μετά ἀπό 140 χρόνια ἀνεξαρτησίας, οἱ Ἕλληνες, εἶπε ὁ Καραμανλῆς πρόσφατα στόν Ζενεβουά, "...ἀγαποῦν τή δημοκρατία ἀλλά ἀρνοῦνται νά δημιουργήσουν ἤ νά ἀποδεχθοῦν τίς προϋποθέσεις γιά τή λειτουργία της. Ἐάν ἡ ἀρετή τῆς δημοκρατίας εἶναι ἡ μετριοπάθεια, τό πάθος τῶν Ἑλλήνων συχνά τούς ὠθεῖ ἐπικίνδυνα στήν ἐξαλλοσύνη καί τήν ὑπερβολή. Ἐπιδίδονται στήν προσωπολατρεία. Ὅταν τά πράγματα πᾶνε ἄσχημα ἀναζητοῦν 'ἐθνικούς σωτῆρες'. Κατασκευάζομε εἴδωλα ὄχι γιά νά τά λατρεύσουμε, ἀλλά γιά νά ἔχουμε τήν εὐχαρίστηση νά τά καταστρέψουμε".

Ἔτσι φθάσαμε στό πραξικόπημα τοῦ 1967, τό ὁποῖο κατά τόν Καραμανλῆ, ὠφείλετο στή χρεωκοπία τῆς Δημοκρατίας καί στόν τυχοδιωκτισμό φιλόδοξων ἀξιωματικῶν. "Θά μποροῦσε νά πεῖ κανείς ὅτι ἡ δημοκρατία δολοφονήθηκε στήν Ἑλλάδα ὑπό καθεστώς ἐλευθερίας. Οἱ συνταγματάρχες ἁπλῶς τῆς κατάφεραν τή χαριστική βολή"»[209].

16 ΙΟΥΛΙΟΥ 1973

Ἐνόψει τῆς διεξαγωγῆς τοῦ δημοψηφίσματος γιά τή μορφή τοῦ πολιτεύματος, ὁ Κ. Καραμανλῆς δίνει στή δημοσιότητα τήν ἀκόλουθη δήλωση:

«Ἡ Ἑλλάς διέρχεται ὀξεῖαν ἐθνικήν κρίσιν. Καί πλησιάζει ἡ ὥρα πού θά κληθῆ ὁ κάθε πολίτης νά ἀναλάβη τάς εὐθύνας του. Ἀπό τή στάση του θά ἐξαρτηθῆ τό μέλλον τῆς χώρας καί συνεπῶς τό ἰδικόν του μέλλον.

Ἤδη ἡ συμπεριφορά τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπῆρε μορφήν ὑβριστικήν γιά τόν Ἑλληνικό Λαό.

Τόν καλεῖ εἰς τάς κάλπας ὑπό τήν σκιάν τοῦ Στρατιωτικοῦ Νόμου, μέ τόν τύπον φιμωμένον, στενάζοντα ὑπό τάς παγίδας ἀνελευθέρου Νόμου, μέ τήν ἀντιπολίτευσιν ὑπό ἀπαγόρευσιν καί χωρίς κἄν τάς στοιχειώδεις ἐγγυήσεις γιά τήν ἀδιάβλητον διεξαγωγήν τοῦ Δημοψηφίσματος.

Καί τόν καλεῖ ὄχι γιά νά ἐκλέξη τήν μορφήν τοῦ Πολιτεύματός του ἤ τόν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας του. Αὐτά τά ἀπεφάσισε ἡ ἴδια γιά λογαριασμόν του καί τά ἐπέβαλε πραξικοπηματικῶς.

Τόν καλεῖ ἁπλῶς γιά νά υἱοθετήση τήν μορφήν τῆς δικτατορίας πού τοῦ προτείνει καί τοῦ προτείνει ἕνα εἶδος Καισαρικῆς μονοκρατίας πού δέν συναντᾶται παρά εἰς ὡρισμένας χώρας τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς.

Τό περιεχόμενον τοῦ προτεινομένου ψηφίσματος εἶναι τόσο ἀσυνάρτητο καί τόσο ἐξωφρενικό ὥστε νά προκαλῆ εὐλόγως τήν ἀγανάκτηση.

Ὁ πρῶτος Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας "ἐκλέγεται" ἄνευ ἐκλογῆς, δεδομένου ὅτι ἐκτός τοῦ κυβερνητικοῦ ὑποψηφίου οὐδείς ἄλλος δικαιοῦται νά θέση ὑποψηφιότητα. Καί ἐκλέγεται αὐτός κατ' ἐξαίρεσιν γιά ὀκτώ χρόνια, ἐνῶ τό ψήφισμα προβλέπει 7ετῆ τήν θητεία τοῦ Προέδρου.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἔχει ἀποκλειστικήν ἐξουσίαν εἰς τά θέματα τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης, τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καί τῆς δημοσίας τάξεως. Ἐπί τῶν θεμάτων αὐτῶν, πού ἐκφράζουν τήν ἐθνικήν πολιτικήν μιᾶς χώρας, δέν δικαιοῦται νά ἔχη γνώμην, οὔτε ἡ Κυβέρνησις οὔτε ἡ Βουλή. Ἔχει δικαίωμα νά διορίζη καί νά παύη τήν Κυβέρνησιν κατά τήν πρώτην φάσιν, νά κηρύσση τόν Στρατιωτικόν Νόμον, νά προκαλῆ δημοψηφίσματα καί νά διορίζη τό 1/10 τῶν βουλευτῶν.

Ἡ δέ Βουλή, ἡ ὁποία ἑτοιμάζεται στά μέτρα τῆς Κυβερνήσεως, ἐάν καί ὅταν ἐκλεγῆ, θά ἔχη ἐπί διετίαν ἀναθεωρητικήν ἐξουσίαν. Θά παραταθῆ δηλαδή μέχρι τό 1977 ἡ συνταγματική ἐκκρεμότης, γιά νά διευκολύνωνται νέαι αὐθαιρεσίαι καί μικρά πραξικοπήματα.

Καί γιά νά ἀποσπάση τήν συγκατάθεσιν τῶν Ἑλλήνων εἰς ὅλα αὐτά, τούς προειδοποιεῖ ἡ Κυβέρνησις ὅτι ἄν ἀπορρίψουν τό ψήφισμα, θά τούς προτείνη ἄλλο, χειρότερο τοῦ πρώτου, χωρίς ἐν τῷ μεταξύ νά διαταραχθῆ ἡ ὑφισταμένη πολιτειακή καί πολιτική κατάστασις τῆς χώρας. Πρός συμπλήρωσιν δέ τοῦ ἐμπαιγμοῦ τούς ὑπόσχεται ψιχία ἐλευθερίας, ἐφ' ὅσον ὅμως διά τῆς παραδοχῆς τοῦ ψηφίσματος θά στέρξουν στήν μονιμοποίησιν τῆς δουλείας των.

Καί αὐτό τό συνταγματικό κατασκεύασμα τό ἐμφανίζει ἡ Κυβέρνησις ὡς Δημοκρατίαν δυτικοῦ τύπου γιά νά δικαιώση τόν Ἀριστοτέλη λέγοντα ὅτι: "Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων τυράννων ἐκ δημαγωγῶν γεγόνασι".

Καί διερωτᾶται κατόπιν ὅλων αὐτῶν ὁ κοινός πολίτης: Τότε γιατί τό δημοψήφισμα; Γιατί ἡ Κυβέρνησις ἀφοῦ ἔχει τήν ὑλικήν δύναμιν δέν ἐπιβάλλει ἀπροσχημάτιστον δικτατορίαν; Γιατί προτιμᾶ νά ταπεινώνη τόν λαόν καί νά ἐκθέτη διεθνῶς ἑαυτήν καί τήν χώραν; Εἶναι προφανές ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἐπέλεξε καί πάλιν τήν τακτικήν τοῦ ἐμπαιγμοῦ καί διότι ὑποτιμᾶ τήν νοημοσύνην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλά πρό παντός διότι ὤφειλε νά ἐφοδιάση μέ προσχήματα ἐκείνους πού τήν στηρίζουν.

Ὅταν πρό 10ετίας ἀπεχώρουν τῆς πολιτικῆς, εἶχα ἀποφασίσει ὁριστικά τόν τερματισμόν τῆς πολιτικῆς σταδιοδρομίας. Καί τούς λόγους γιά τήν ἀπόφασίν μου ἐκείνην τούς ἐξήγησα κατ' ἐπανάληψιν.

Δέν ἔχω συνεπῶς πολιτικάς ἐπιδιώξεις καί θά

Στιγμιότυπα ἀπό τή διεξαγωγή τοῦ δημοψηφίσματος.

ἐπιθυμοῦσα εἰλικρινῶς νά ἐπανεύρη ἡ χώρα τόν δρόμο της χωρίς παρέμβαση ἰδικήν μου. Ὡς Ἕλλην πολίτης ὅμως μέ ἠὐξημένας, θά ἔλεγα, εὐθύνας, λόγω παρελθόντος, δέν ἐδικαιούμην νά ἀγνοήσω τήν περιπέτειαν εἰς τήν ὁποίαν ἐρρίφθη ἡ χώρα. Καί δέν ἐδικαιούμην τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ Κυβέρνησις ἔκαμε πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο γιά νά μέ πείση ὅτι ἐστερεῖτο καλῆς πίστεως καί ὅτι ἀπέβλεπε στήν δημιουργία ὁλοκληρωτικοῦ καθεστῶτος. Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς καί ἐν ὄψει τῶν διαγραφομένων κινδύνων, εἶχα καθῆκον νά ὁμιλήσω καί νά συστήσω τά ὀρθά. Καί τό ἔπραξα μέ ἀντικειμενικότητα, μέ ἀνιδιοτέλεια καί πλῆρες τό αἴσθημα τῆς εὐθύνης.

Ἔκρινα ἀντικειμενικῶς καί αὐστηρῶς τό παρελθόν — δέν ἀνήκω, ὡς γνωστόν, στούς νοσταλγούς τοῦ παρελθόντος — ἀπεδοκίμασα τό παρόν καί ἐπεσήμανα τήν ἀνάγκην τῆς θεμελιώσεως μιᾶς νέας ὑγιοῦς καί προοδευτικῆς δημοκρατικῆς ζωῆς. Καί ὑπάρχουν ὅλαι αἱ δυνατότητες πρός τοῦτο ἐνισχυόμεναι ἐν ἀνάγκῃ καί μέ τήν προσωπικήν μου συμβολήν.

Μέ ἀγωνίαν πραγματικήν ἐξέφρασα τάς σκέψεις μου αὐτάς εἰς τάς τελευταίας μου δηλώσεις, διότι ἔβλεπα νά προσεγγίζη τό ἀνεπανόρθωτο. Ὑπέδειξα λύσιν τιμίαν, ρεαλιστικήν, ἀπροκάλυπτον καί ἀμνησίκακον, διότι ἐπίστευα ὅτι ἔπρεπε νά διαφυλαχθῆ ἀντί πάσης θυσίας ἡ γαλήνη τοῦ τόπου. Αἱ δηλώσεις μου ἐκεῖναι ἦταν κήρυγμα ἐθνικῆς ἑνότητος, ἦσαν προσκλητήριον εἰς τήν ὁμαλότητα, τήν τάξιν καί τήν εἰρήνην. Καί ἔτσι τάς ἐξετίμησε ὁ Ἑλληνικός Λαός, ἡ πολιτική καί πνευματική του ἡγεσία καί ὅσοι λειτουργοί τῆς Δικαιοσύνης εἶχον τό θάρρος νά τήν ἀποδώσουν.

Ἡ Κυβέρνησις ὅμως ἀντί νά μελετήση τάς προτάσεις μου καί νά τάς καταστήση ἀντικείμενον ἑνός σοβαροῦ καί ὑπευθύνου διαλόγου, μοῦ ἠρνήθη τό δικαίωμα νά ἔχω γνώμην γιά τήν τύχη τῆς Πατρίδος μου, τήν ὁποίαν ἐν τούτοις ἐκυβέρνησα μέ τήν συγκατάθεσιν τοῦ λαοῦ ἐπί μίαν ὀκταετίαν. Ἔθεσε ὑπό ἀπογόρευσιν τάς δηλώσεις μου καί ἐπεδόθη εἰς πρωτοφανεῖς καί ἀθεμίτους διωγμούς.

Καί δέν ἠθέλησε τόν διάλογον διότι, ὅπως ἀπ' ἀρχῆς προέβλεψα, δέν εἶχε ποτέ τήν πρόθεσιν νά ἀποκαταστήση τήν ὁμαλότητα. Μοναδική της ἐπιδίωξις ἦτο ἡ διαιώνισις τῆς παραμονῆς της εἰς τήν ἐξουσίαν. Πεισθεῖσα ὅμως ὅτι ἡ ἐφαρμογή τοῦ Συντάγματός της θά τήν ἠνάγκαζε νά ἀποχωρισθῆ αὐτῆς ἀνεζήτει ἐπιμόνως πρόσχημα γιά νά τό ἀνατρέψη. Καί τό πρόσχημα ἐνόμισεν ὅτι τό βρῆκε στήν ἐξέγερση τοῦ Ναυτικοῦ.

Δέν γνωρίζω τί συνέβη στό Ναυτικό. Ἀπό τάς κυβερνητικάς ὅμως ἀνακοινώσεις προκύπτει ὅτι οἱ ἐξεγερθέντες ἀξιωματικοί δέν ἀπέβλεπαν εἰς τήν κατάληψιν τῆς ἐξουσίας, ἀλλ' εἰς τόν πειθαναγκασμόν τῆς Κυβερνήσεως ὅπως τήν ἀποδώση εἰς τόν κυρίαρχον λαόν.

Ἡ Κυβέρνησις, ἀντί νά συνειδητοποιήση τάς εὐθύνας της γιά τήν περιπέτεια τοῦ Ναυτικοῦ καί νά συναγάγη χρήσιμα γιά τό μέλλον συμπεράσματα, ἔσπευσε νά τήν ἐκμεταλλευθῆ γιά νά προωθήση τούς σκοπούς της. Νά ἀπαλλαγῆ δηλαδή ἀπό τό πνευματικόν της τέκνον τοῦ 1968 καί τούς ἀντιπάλους της καί νά θεμελιώση συνταγματικῶς τήν δικτατορίαν. Συνέλαβε πρός τοῦτο σωρείαν γενναίων ἀξιωματικῶν καί διακεκριμένους πολιτικούς. Ὑπῆρξε δέ τόση ἡ σπουδή της ὥστε νά κατονομάση ἐνόχους — μεταξύ ἄλλων καί ἐμένα — πρίν καλά-καλά ἀρχίση ἡ ἀνάκρισις.

Καί μέ τήν σκηνοθεσίαν αὐτήν προέβη σέ νέο πραξικόπημα. Μετέβαλε αὐθαιρέτως τήν μορφήν τοῦ πολιτεύματος, ἐξεθρόνισε τόν βασιλέα καί ἐξαπέλυσε κῦμα διωγμῶν. Ἀνετίναξε ἐσκεμμένως καί, παρά τάς προειδοποιήσεις μου, τάς δυνατότητας τῶν πολιτικῶν λύσεων καί ἔθεσε τό Ἔθνος πρό τραγικοῦ διλήμματος: Δουλεία ἤ ἐμφύλιος σπαραγμός.

Ἀναλογιζόμενος τήν στιγμήν αὐτήν τούς κινδύνους πού συνεπάγεται γιά τήν χώρα τό δραματικό αὐτό ἀδιέξοδο, θά διακινδυνεύσω ν' ἀποταθῶ καί πάλιν πρός τήν Κυβέρνησιν.

Θά τῆς συστήσω νά ἀναλογισθῆ τάς εὐθύνας της καί νά ματαιώση τό δημοψήφισμα, πού ἀποτελεῖ τό ἔσχατο ὁρόσημο γιά τήν ἀποτροπή τῆς συμφορᾶς πού προμηνύεται. Καί νά προκαλέση ἐν συνεχείᾳ μίαν εὐρεῖαν συζήτησιν γιά τόν προορισμό τῶν διαδικασιῶν — καί ὑπάρχουν τοιαῦται — πού θά ἐπιτρέψουν πρῶτον τόν ὁμαλόν καί εἰρηνικόν τερματισμόν τοῦ παρόντος καθεστῶτος καί δεύτερον τήν δημιουργίαν τῶν προϋποθέσεων γιά τή θεμελίωση μιᾶς νέας, ἀληθοῦς ὅμως Δημοκρατίας, ἀπηλλαγμένης ἀπό τάς ὑποθήκας τοῦ παρελθόντος.

Ἂν ἡ Κυβέρνησις ἐμμείνη εἰς τήν ἐγωπαθῆ πλάνην της, καλεῖται πλέον ὁ λαός νά τήν τροχοπεδήση. Καί ἔχει πρός τοῦτο τήν εὐκαιρίαν τοῦ προσεχοῦς δημοψηφίσματος.

Καλεῖται νά τήν ἀξιοποιήση καί νά προστατεύση τάς ἐλευθερίας του καί τήν Ἑλλάδα ἀπό τούς κινδύνους πού τήν ἀπειλοῦν. Διότι ἡ σημερινή φάσις τῆς κρίσεως δέν θά εἶναι ἡ τελευταία. Θά ὑπάρχουν ἀσφαλῶς καί ἄλλες ἄν ὁ λαός δέν θέση μέ τήν εὐκαιρία αὐτή τέρμα στήν περιπέτεια τοῦ Ἔθνους.

Καλεῖται νά ἀγωνισθῆ γιά τήν διασφάλισιν τῆς ἐλευθέρας ἐκφράσεως τῆς θελήσεώς του, ἀνθιστάμενος κατά πάσης ἀποπείρας ψυχολογικῆς ἤ ὑλικῆς βίας. Καί εἰς αὐτό ὀφείλουν νά τοῦ συμπαρασταθοῦν οἱ δικαστικοί ἀντιπρόσωποι καί τά μέλη τῶν ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν, ἡ εὐθύνη τῶν ὁποίων θά εἶναι βαρυτάτη.

Καλεῖται νά ἀπορρίψη τό ἀνελεύθερον ψήφισμα

διά νά ἀναγκάση τήν Κυβέρνησιν ν' ἀποσυρθῆ. Διότι ὅσο καί ἄν ἡ ἰδία, ἐστερημένη πολιτικῆς εὐαισθησίας, ἀποφεύγη νά συνδέση τήν τύχη της μέ τό ἀποτέλεσμα τοῦ δημοψηφίσματος, ἡ ἀρνητική ψῆφος εἶναι ἐπιβεβλημένη, καί ἄν ἀκόμη ὑπάρχη ἡ βεβαιότης ὅτι τό ἀποτέλεσμα θά ἀλλοιωθῆ. Διότι ἡ Κυβέρνησις, τά ὄργανά της καί ἐκεῖνοι πού τήν στηρίζουν θά γνωρίζουν τήν ἀλήθεια. Καί ἡ γνῶσις αὐτῆς τῆς ἀληθείας θά ὁδηγήση μοιραίως εἰς τήν ἠθικήν κατάρρευσιν τοῦ καθεστῶτος.

Ἡ ἀρνητική ψῆφος ἐξ ἄλλου, δέν εἶναι ὑπέρ τῆς Βασιλείας, ὅπως παραπλανητικῶς ἰσχυρίζεται ἡ Κυβέρνησις. Εἶναι σαφῶς ἐναντίον τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ. Γιά τή μορφή τοῦ πολιτεύματος θά ἀποφασίση ὁριστικά ὁ λαός, ὅπως καί ὁ βασιλεύς ἐδήλωσε, ὅταν θά ἔχη ὁ λαός ἀποκατασταθῆ εἰς τά κυριαρχικά του δικαιώματα.

Ἄν ὁ λαός δέν ἐπιβάλη τώρα μέ τήν ψῆφο του λύσιν εἰρηνικήν στό πρόβλημα τοῦ τόπου μας, τά ἀποτελέσματα θά εἶναι δραματικά. Καί θά ὑποστῆ ὁ ἴδιος τάς συνεπείας.

Ἄν δέν ἐπιδείξη στήν περίπτωση αὐτή θάρρος καί πολιτική ὡριμότητα θά ἔχη προδώσει καί τάς θυσίας τοῦ παρελθόντος καί τάς ἐλπίδας τοῦ μέλλοντος τοῦ Ἔθνους.

Καί ἄν ὁ λαός χαλκεύση τά δεσμά του μέ τά ἴδια του τά χέρια νά μήν ἀναμένη ἀπό κανένα τήν σωτηρίαν του. Γιατί κανένας δέν ἠμπορεῖ νά σώση ἕνα λαόν ἐναντίον τῆς θελήσεώς του.

Γνωρίζω ὅτι θά ἀσκήσουν πιέσεις καί ὅτι θά ἐνταθῆ ἡ φοβία. Γνωρίζω ὅμως ἐπίσης ὅτι οἱ Ἕλληνες στίς κρίσιμες στιγμές τῆς ἱστορίας των βρίσκουν τό θάρρος νά συμπεριφερθοῦν ὡς ἐλεύθεροι, ὑπεύθυνοι καί ὑπερήφανοι πολῖται.

Καί ἡ στιγμή αὐτή εἶναι κρίσιμη γιά τό μέλλον τῆς χώρας. Καί ἀπαιτεῖ ἀπ' ὅλους τούς Ἕλληνας ἔξαρσιν ἐθνικήν καί ἠθικήν».

Στή δήλωση τοῦ Κ. Καραμανλῆ, τό καθεστώς τῶν Ἀθηνῶν θά ἀπαντήσει μέ ἀνακοίνωση τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης, μέ τήν ὁποία καί θά ἐπιχειρήσει νά μετατεθεῖ ἡ συζήτηση στό θέμα τῆς ἀνταρσίας στό Ναυτικό [βλ. παραπάνω, σ. 183].

29 ΙΟΥΛΙΟΥ 1973

Διεξάγεται τό δημοψήφισμα γιά τή μορφή τοῦ πολιτειακοῦ καθεστῶτος καί τήν ἐκλογή τοῦ Γ. Παπαδόπουλου ὡς Προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Τά τελικά ἀποτελέσματα, ὅπως ἀνακοινώθηκαν ἐπίσημα, ἦταν: Ἐγγεγρ.: 6.610.094, Ἐψήφισαν: 4.955.929 (74,65%), Ἔγκυρα ψηφοδέλτια ὑπέρ τοῦ σχεδίου ψηφίσματος: 3.343.318 (77,20%), Ἔγκυρα κατά τοῦ σχεδίου ψηφίσματος: 1.048.308 (21,70%), Ἄκυρα: 64.293 (1,10%).

Παραστατική εἰκόνα τῶν συνθηκῶν πού ἐπικράτησαν κατά τή διεξαγωγή τοῦ δημοψηφίσματος προσφέρει, σέ ἀπόρρητη ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου:

«Στρατιωτικήν ἐπιχείρησιν, ἐπιμελῶς ὀργανωθεῖσαν, ἀπετέλεσεν τό περίφημον δημοψήφισμα. Ἡ βία καί ἡ αὐθαιρεσία ὀργίασαν. Ἀλλά καί ἀπό τόν λαόν ἐξεδηλώθη ἀδιαφορία διά τά περίφημα δικαιώματά του. Ὁ ραγιαδισμός πρέπει νά θεωρηθῆ ἡ κυριωτέρα ἀφορμή τῆς καταπτοήσεως καί τοῦ ἐκβιασμοῦ. Εἰς τάς πόλεις ὑπῆρξε δυνατότης ἀντιδράσεως καί αἱ ἀπειλαί δέν ἔπρεπε νά ἀσκήσουν τοιαύτην ἐπίδρασιν. Ἐξεβιάσθησαν ἑκατοντάδες χιλιάδες οἰκογενειῶν ὑπαλλήλων τοῦ Κράτους καί τῶν Ὀργανισμῶν, ἐπαγγελματίαι. Ἀκόμη γονεῖς καί ἀδελφοί στρατιωτῶν καί χωροφυλάκων. Ὅσοι ἔχουν παιδιά σπουδάζοντα εἰς τό ἐξωτερικόν καί ζητοῦν συνάλλαγμα. Καί μεγίστη ἀναλογία ἀγροτῶν, κυριευμένων ἀπό τόν φόβον ὅτι δέν θά χρηματοδοτηθοῦν ἀπό τήν Ἀγροτικήν Τράπεζαν ἤ δέν θά τύχουν οἱασδήποτε εὐκολίας εἰς τήν ἐξόφλησιν τῶν χρεῶν.

Βεβαίως, χρησιμοποιήθηκαν ὅλα τά εἰς τήν διάθεσιν τῶν κυβερνώντων μέσα. ΤΕΑ καί διαφόρους ἀξιωματικούς, νομάρχας, δασκάλους καί πάσης κατηγορίας ὑπαλλήλους εἶχαν ἐκστρατεύσει διά νά προπαγανδίσουν τήν κυβερνητικήν θέσιν. Κάθε πολίτης, ὕποπτος ἀντιθέτου φρονήματος καί χωρίς κἄν νά ἐκδηλωθῆ, ἐκαλεῖτο ἀπό τόν ἀστυνόμον διά νά ἀκούση "φιλικήν" νουθεσίαν καί συμβουλήν νά "κοιτάξη" τήν δουλεία του γιά νά μήν μπλέξη ἄδικα.

Δέν ἔλειψαν καί οἱ λεονταρισμοί καί αἱ ἀπειλαί. Καί ἡ παραγγελία τοῦ ἀξιωματικοῦ τῶν ΤΕΑ πρός τόν πρόθυμον κοινοτάρχην. Νά σημειώσης τούς ἀντιδραστικούς. Θά ἔλθω ὁ ἴδιος νά τούς κρεμάσω ἀνάποδα εἰς τόν πλάτανο. Καί ὁ κυρίαρχος λαός περιέπιπτεν εἰς βαθεῖς διαλογισμούς καί σκέψεις ὅτι εἶναι καλύτερα νά δώση ἕνα ναί προκειμένου νά εὑρεθῆ ὁπωσδήποτε μπλεγμένος μέ τούς σταυρωτῆδες.

. . . . . .

Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ἀποτέλεσμα βίας καί νοθείας οὐσιαστικῆς καί ἀναμφισβητήτου. Δέν προσφέρονται μάρτυρες, ἀλλά εἶναι γεγονός ὅτι ἀντικατεστάθησαν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα τά ψηφοδέλτια εἰς πάρα πολλάς κάλπας. Καί οἱ ψηφοφόροι ὡρισμένων κωμοπόλεων καί συνοικιῶν τρίβουν τά μάτια τους πληροφορούμενοι τό ἀποτέλεσμα, ὅταν οἱ ἴδιοι γνωρίζουν πῶς ἐψήφισαν»[210].

Τό τελικό ἀποτέλεσμα τοῦ δημοψηφίσματος καταγγέλθηκε ἀπό τούς περισσότερους ἡγετικούς ἐκπροσώπους τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, μέ ἐπικεφαλῆς τόν Π. Κανελλόπουλο, ὡς προϊόν βίας καί νοθείας. Κατά τῆς ἐγκυρότητας τοῦ δημοψηφίσματος ὑποβλήθηκαν 11 ἐνστάσεις στόν Ἄρειο Πάγο. Ἀνάμεσά τους, ἡ ἔνσταση τῆς Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀποκαταστάσεως Δημοκρατικῆς Νομιμότητος συνοδεύτηκε καί ἀπό δύο ἐκτενῆ ὑπομνήματα ὅπου ἀναφέρονταν ἀναλυτικά οἱ λόγοι ἀκυρότητας τοῦ δημοψηφίσματος τῆς 29ης Ἰουλίου, ὅπως κυρίως: Συντακτική πράξη 1ης Ἰουνίου νομικά ἀνύπαρκτη, χωρίς συνταγματικό ἔρεισμα ἤ καί «ἐπαναστατική» θεμελίωση· καταπάτηση κατά τήν προπαρασκευή

καί διεξαγωγή τοῦ δημοψηφίσματος ὅλων τῶν ὅρων πού προκύπτουν ἀπό τούς θεμελιώδεις κανόνες τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος· μία καί μόνη ὑποψηφιότητα γιά τά ἀξιώματα τοῦ Προέδρου καί τοῦ Ἀντιπροέδρου τῆς Δημοκρατίας· ἀναίρεση κάθε ἐγγυήσεως τῆς μυστικότητας τῆς ψηφοφορίας, ἀπειλές σέ βάρος τῶν ἀντιφρονούντων γιά δίωξη καί τιμωρία γιά ψευδῆ καταμήνυση. Ἡ συζήτηση πάνω στίς ἐνστάσεις ἔγινε στόν Ἄρειο Πάγο, στίς 9 Αὐγούστου 1973, καί ἡ ἀπόφαση τοῦ Ἀνώτατου Δικαστηρίου ἐκδόθηκε στίς 13 Αὐγούστου καί ὑπῆρξε ἀπορριπτική γιά τό σύνολο τῶν ἐνστάσεων· παράλληλα, μέ τήν ὑπ' ἀριθ. 754/1973 ἀπόφασή του, ἐπικύρωσε τό ἀποτέλεσμα τοῦ δημοψηφίσματος[211].

Τήν ἀπόφαση τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου καταδίκασε, ἐκ μέρους τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ὁ Π. Κανελλόπουλος, ἐπισημαίνοντας τήν ἀπόρριψη τῶν ἐνστάσεων χωρίς τήν οὐσιαστική διερεύνησή τους, τήν καταχρηστική ἀναφορά στόν ὅρο «Ἐπανάσταση», τήν πλήρη παραγνώριση τῶν πλημμελειῶν καί παραβάσεων πού διαπράχθηκαν πρίν καί τήν ἄρνηση ἐξετάσεως τῶν μαρτύρων τῶν παραβάσεων κατά τήν ἡμέρα τῆς διεξαγωγῆς τοῦ δημοψηφίσματος, τόν ἀβάσιμο, τέλος, ἰσχυρισμό ὅτι οἱ τελευταῖες αὐτές «δέν θά ἀρκοῦσαν, ἀκόμη καί ἐάν πράγματι ἐσημειώθησαν, διά νά ἐπηρεάσουν τό γενικόν ἀποτέλεσμα τοῦ δημοψηφίσματος»[212](!).

19 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1973

Ὁ Γ. Παπαδόπουλος ὁρκίζεται Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας μέ ἀντιπρόεδρο τόν Ο. Ἀγγελῆ. Ἀρχηγός τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων ἀναλαμβάνει ὁ Δ. Ζαγοριανάκος. Εὐθύς μετά τήν ὁρκωμοσία, ὁ Γ. Παπαδόπουλος ἐξαγγέλλει τήν ἄρση τοῦ Στρατιωτικοῦ Νόμου, τήν αὐτόματη ἰσχύ τῶν ἄρθρων τοῦ Συντάγματος περί ἀτομικῶν δικαιωμάτων, τήν ἀμνήστευση «ὅλων τῶν πολιτικῶν ἐγκλημάτων, τά ὁποῖα ἐτελέσθησαν εἰς τό ἐσωτερικόν τῆς χώρας» μετά τήν 21η Ἀπριλίου 1967, καί, τέλος, τήν ἐπίσπευση τοῦ ρυθμοῦ τῶν διαδικασιῶν πού προβλέπονται μέ τό ψήφισμα γιά τή διενέργεια γενικῶν ἐκλογῶν στή διάρκεια τοῦ 1974. Ἡ συγκεκριμενοποίηση τῶν σχεδίων τοῦ Γ. Παπαδόπουλου γιά τήν ἄμεση λειτουργία τοῦ νέου πολιτειακοῦ μορφώματος θά συνδυαστεῖ, ὅπως θά διαφανεῖ σύντομα, μέ τήν προοπτική γιά τήν ἀνάθεση τῆς πρωθυπουργίας στόν Σπ. Μαρκεζίνη καί τή διεξαγωγή, στή συνέχεια, γενικῶν ἐκλογῶν.

Ἐνδεικτικά, ἡ εἰκόνα καί τό κλίμα τῆς νέας καταστάσεως, ἀλλά καί τά σοβαρά διλήμματα πού συνέχονταν μέ τήν ἀντιμετώπισή της ἀπό τά κορυφαῖα στελέχη τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ἰδιαίτερα τῆς ΕΡΕ, ἀντικατοπτρίζονται σέ ἐπιστολή τοῦ Κ. Τσάτσου πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, τρεῖς μέρες ἀργότερα:

«Πρόεδρέ μου,

Οἱ περισσότεροι τῶν παλαιῶν πολιτευομένων ἄρχισαν νά προβληματίζονται περί τοῦ ἄν καί ὑπό ποῖον σχῆμα θά πολιτευθοῦν. Θεωροῦν τήν ἀποχή ὡς καταστρεπτικήν γι' αὐτούς, θά ἤθελαν νά δοῦν τά παλαιά κόμματα ὑποβάλλοντα ἐντός τοῦ Ὀκτωβρίου προγράμματα καί σχετικές αἰτήσεις στό Συνταγματικόν Δικαστήριο. Συνεννοήθηκα μέ Παπακωνσταντίνου πρῶτα νά ζητήσωμε τήν συμβουλή σου καί τό Σάββατο νά πᾶμε νά δοῦμε τόν Κανελλόπουλο γιά νά ληφθῆ μιά γενική ἀπόφαση ὥστε νά μήν ἐπέλθη, αὐτό πού βλέπω δυστυχῶς ἐπερχόμενον, τήν διασπορά — τῶν μέν μή πολιτευομένων, τῶν δέ πολιτευομένων καί δή μέσα σέ ἰσχνά ἤ ἄδηλα σχήματα. Ἰδού τί προβλέπω. Ὁ Κανελλόπουλος αἴτησιν πρός τό Συνταγματικό Δικαστήριο — ἀποτελοῦσαν — καί ρητήν ἀναγνώρισιν τῆς ἐπικρατησάσης καταστάσεως, δέν θά κάνη. Τό ἴδιο πιστεύω ἰσχύει γιά Ράλλη, Παπακωνσταντίνου, Παπαληγούρα. Τό ἴδιο ἀσφαλῶς ἰσχύει καί γιά μένα. Δέν ἀμφιβάλλει κανείς ὅτι τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά σένα.' Ἐπομένως ἄν ὑπάρξη ΕΡΕ θά συγκροτηθῆ ἀπό τά δευτέρας κατηγορίας στελέχη, σχῆμα χωρίς καμμιά ἀπήχηση. Ἄλλωστε καί ὑπό Κανελλόπουλον ἡ ἀπήχηση θά ἦταν μηδαμινή. Τό πιθανώτερο, ἡμῶν ἀπεχόντων καί ἰδίως σοῦ ἀπέχοντος, εἶναι νά μήν ἐμφανισθῆ πιά ἡ ΕΡΕ. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη θά ἀρχίσουν νά σκορποῦν οἱ παλαιοί δικοί μας σέ καινούργια μαντριά εἴτε μαζί μέ συντηρητικούς κεντρώους εἴτε μόνοι, μέ ἄλλο πιθανῶς ὄνομα. Εἶδα χθές τόν ἀποφυλακισθέντα Βαγγέλη. Καί αὐτός κλίνει πρός τήν ἀποχή. Ἀλλά δέν μπορεῖ [νά πάρη] ὁριστική ἀπόφαση καί δέν ξέρω τί θά κάνη ἄν τοῦ γίνουν δελεαστικές προτάσεις ἀπό τούς κρατοῦντας, νά ἀποτελέση τό κόμμα τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Πάντως ὑπό τήν ἡγεσία του μόνο δευτερεύοντα στελέχη θά πήγαιναν καί ὄχι ὅλα.

Πρέπει νά σοῦ ἐπισημάνω ὅτι πολλοί ἀπό τούς δικούς μας, νεώτεροι, θά πολιτευθοῦν ὁπωσδήποτε ἔστω καί ὡς ὀπαδοί τοῦ κυβερνητικοῦ κόμματος, εἴτε τούτου ἡγεῖται ὁ Μαρκεζίνης εἴτε ὁ Μακαρέζος.

Ἐπίσης νά γνωρίζης ὅτι ὁ Παπαδόπουλος ἐπιθυμεῖ σφοδρῶς νά πολιτευθοῦμε. Καί πιστεύω πώς ὅλα τά κόμματα πού δέν θά περιλάβουν στό πρόγραμμά τους ἀρχάς θιγούσας τήν θέση τοῦ Παπαδόπουλου θά ψηφισθοῦν ἀπό τό Συνταγματικό Δικαστήριο. Ὁ Παπαδόπουλος καταλαβαίνει ὅτι μόνο ἡ οὐσιαστική ἀναγνώρισις ἀπό τά παλαιά κόμματα ἀποτελεῖ στερέωσιν καί καθιέρωσιν τῆς ἐξουσίας. Δέν ἐπιθυμεῖ ἐκλογές πού νά ἔχουν, εἴτε θέλει εἴτε ὄχι, τό νόημα τῆς ἀποκηρύξεως τοῦ καθεστῶτος (π.χ. μιά συντριπτική πλειοψηφία ὑπέρ ἐσοῦ ἤ ὑπέρ τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας, θά εἶχε αὐτό τό νόημα, καί ἄν τοῦτο δέν ἐλέγετο ρητοῖς γράμμασι). Ὡς Κυβέρνησιν καί πρωθυπουργόν θά ἤθελε ἐκεῖνον πού τόν βγάζει ἀπό τήν ἀπομόνωσιν καί τόν τοποθετεῖ ὡς ὑπερκομματικόν παράγοντα, μή συζητούμενον, γιά 7 χρόνια. Π.χ. θά ἦτο εὐτυχής νά εἶχε ἕνα ἀντίπαλο γιά πρωθυπουργό. Γι' αὐτό ὁ Μαρκεζίνης εἶναι ἡ σχετικῶς καλύτερη λύσις καί πρός αὐτήν βαδίζει. Θά τοῦ φέρη καί μερικά καλά στελέχη. Ἀπό Παπαδόπουλο πάντως θά γίνη προσπάθεια προσελκύσεως παλαιῶν στελεχῶν μας, μή ἐφθαρμένων.

Χθές ζήτησε ἐπιμόνως ὁ Μπότσης νά πάω στο γραφεῖο του. Ἦταν ἐκεῖ ὁ Μομφερᾶτος. Οἱ δυό μαζί ἦταν προφα-

νῶς προφυλακές τοῦ Σταματόπουλου. Μέ ἔβαλαν κάτω ἐπί ὥρα καί προσπαθοῦσαν νά μοῦ ἐξηγήσουν ὅτι μόνη ρεαλιστική λύσις εἶναι νά μποῦμε στήν προεκλογική διαδικασία, νά μήν συνεχίσωμε τήν ἀρνητικήν μας στάση — μέ ρωτοῦσαν τί θά κάνω ἐγώ καί ἄν θά δεχόμουν νά γίνω ὑπουργός τοῦ Μαρκεζίνη. "Εμαθα ὅτι καί σέ ἄλλους γίνονται τέτοιες κρούσεις. Προσωπικῶς τούς ἀπεγοήτευσα, διότι τελικῶς τούς εἶπα ὅτι τά καθεστῶτα δέν στεριώνουν μέ τύπους, ὅταν εἶναι ἀντίθετη ἡ οὐσία, ὅτι ὁ Παπαδόπουλος θέλει τούς παλαιούς γιατί τούς θέλει ὡς κάλυμμα, γιά νά ἀντλήση ἀπό αὐτούς τήν οὐσιαστική ἀναγνώριση πού ξέρει ὅτι δέν ἔχει καί ὅτι ξέρω πώς μπορεῖ νά διατηρηθῆ πολλά χρόνια ἀκόμα στήν ἐξουσία, ἀλλά ὅτι γιά μένα ἡ πολιτική δέν ἦταν ἐπάγγελμα καί δέν ἐπιθυμῶ νά συνεργήσω σέ κάτι πού δέν πιστεύω.

Ὁ Μαρκεζίνης θά ἐπωμισθῆ τόν οἰκονομικό τομέα καί τό Κυπριακό. Σέ λίγον καιρό ὁ Παπαδόπουλος θά τόν ἐκπαραθυρώση, ἀφοῦ γίνουν μαλλιά κουβάρια. Κατ' οὐσίαν μέ τό σημερινό Σύνταγμα ὁ Πρωθυπουργός ἔχει τήν ἐποπτείαν μέρους τοῦ Οἰκονομικοῦ Τομέως καί τά δευτερεύοντα ὑπουργεῖα. Στήν μοιρασιά τοῦ Προϋπολογισμοῦ, ἀλλά καί παντοῦ θά γίνεται σκοτωμός. Τό σύστημα εἶναι κατά βάσιν ἀνόητο. It does not work.

Αὐτές τίς μέρες ἡ ἀμνηστεία ἐντυπωσίασε ψυχολογικά ὅλον τόν κόσμο. Καί νομίζει πώς ἔγινε μιά μεγάλη ἀλλαγή. Τά ἴδια πρόσωπα θά εἶναι στίς καίριες θέσεις, ἡ ἴδια ψυχολογία, ἡ ἴδια φοβία, ἡ ἴδια νοοτροπία τῶν δικαστῶν καί τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν. "Ολοι σέ λίγο θά καταλάβουν ὅτι Κυβέρνησις, ὅ,τι ἐκλογές καί ἄν γίνουν, ὅσοι καί Μαρκεζίνηδες καί ἄν πάρουν τόν τίτλο τοῦ Πρωθυπουργοῦ, θά εἶναι ἀναλλοίωτος ὁ Παπαδόπουλος καί μόνο αὐτός. "Οτι ἔχομε μονοκρατορία, ὅτι ἡ παλαιά ψυχολογία ἐναλλαγῆς δέν μπορεῖ νά ὑπάρξη.

Μόνο ὁ τύπος ἄν ἀφεθῆ σχετικά ἐλεύθερος — ἀλλά περί αὐτοῦ ἀμφιβάλλω πολύ — θά μποροῦσε μέ τόν καιρό κάτι νά κάνη — καί δευτερευόντως τά παλαιά στελέχη...»[213].

Στό διάστημα πού θά ἀκολουθήσει θά ἐνταθοῦν, πράγματι, οἱ ἐνδοκαθεστωτικές ζυμώσεις, πού συνέχονταν μέ τήν κυοφορία τοῦ νέου κυβερνητικοῦ σχήματος καί, παράλληλα, θά ἐξακολουθήσουν, χωρίς ὁποιαδήποτε κατάληξη, νά ἀνταλλάσσονται ἀπόψεις σχετικά μέ τή συγκεκριμένη στάση πού θά ὄφειλε ἤδη νά υἱοθετήσει ὁ φιλελεύθερος κόσμος.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, ἐνήμερος τῶν ἐξελίξεων, δέν θά σπεύσει νά διατυπώσει τίς ἀπόψεις του προτοῦ μορφοποιηθοῦν ὁριστικά οἱ ἀναμενόμενες ἐξελίξεις.

8 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1973

Ὁρκίζεται νέα Κυβέρνηση μέ τή συμμετοχή πολιτικῶν προσώπων, ὑπό τόν Σπ. Μαρκεζίνη.

Ἡ νέα Κυβέρνηση, πέρα ἀπό δεκατρία μέλη τῆς προηγούμενης — χωρίς συμμετοχή τῶν στρατιωτικῶν, περιέλαβε τά κύρια στελέχη τοῦ παλαιοῦ κόμματος τῶν Προοδευτικῶν, καθώς καί προσωπικούς φίλους καί συνεργάτες τοῦ Πρωθυπουργοῦ: Χ. Μητρέλιας, ὡς ἀντιπρόεδρος, Θ. Καψάλης, Λ. Εὐταξίας, Χρ. Ξανθόπουλος-Παλαμᾶς, Κ. Χριστόπουλος, Π. Σιφναῖος, Ν. Μομφερᾶτος, Ν. Γρηγοριάδης, Α. Παπαγεωργίου, Γ. Ἀλεξιάδης, Α.-Κ. Βοῦλτσος, ὡς ὑπουργοί. Ὁ Σπ. Μαρκεζίνης ἀποφάσισε νά ἀποδεχτεῖ τήν ἐντολή ὅταν κατόρθωσε νά ἀποσπάσει ἀπό τόν Γ. Παπαδόπουλο τήν ἐκχώρηση εὐρύτερων ἁρμοδιοτήτων ἀπό αὐτές πού προέβλεπε τό Σύνταγμα — ἰδιαίτερα στούς τομεῖς τῶν δαπανῶν τῶν ὑπουργείων Ἐξωτερικῶν, Ἀμύνης καί Δημοσίας Τάξεως, καθώς καί τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. «Ἀποδεχόμενος ὑπό ἐξόχως ἐπικινδύνους προϋποθέσεις πρωθυπουργίαν "δοτήν" καί "κολοβωμένην" — θά ὁμολογήσει ἀργότερα — τό ἔπραξα μόνον διότι κατειχόμην ἀπό τήν βαθεῖαν πεποίθησιν, ὅτι κάποιος πολιτικός ἔπρεπε νά τολμήση ριψοκινδυνεύων καί νά δοκιμάση νά ὁδηγήση ἠρέμως τήν πατρίδα εἰς τήν δημοκρατικήν ὁμαλότητα, ὅπερ δέν ἠδύνατο νά γίνη ἄλλως, παρά μόνον διά διεξαγωγῆς ἀδιαβλήτων ἐκλογῶν». Στό σημεῖο αὐτό εἶχε, ἐξάλλου, ἐντοπίσει τήν ἀποστολή του εὐθύς μετά τήν ὁρκωμοσία του, στίς 8 Ὀκτωβρίου: τά μέτρα πού θά λαμβάνονταν προορίζονταν νά «ἐξασφαλίσουν εἰς ὅσους συμμετάσχουν εἰς τάς ἐκλογάς ὅλην τήν δυνατότητα ἀνταγωνισμοῦ, τήν ἐπικοινωνίαν μέ τόν λαόν καί τήν χρησιμοποίησιν τῶν κρατικῶν μέσων ἐνημερώσεως».

Οἱ προθέσεις τοῦ Σπ. Μαρκεζίνη θά προβληθοῦν σαφέστερα τίς ἀμέσως ἑπόμενες μέρες, μέσω δηλώσεων καί, κυρίως, συνεντεύξεων πρός σημαντικά εὐρωπαϊκά δημοσιογραφικά ὄργανα, ὅπως οἱ ἐφημερίδες «Times», «Le Monde» καί «Der Spiegel». Εἰδικότερα, διευκρίνιζε: ἄν διαφωνήσει μέ τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας, δέν θά εἶχε ἄλλη διέξοδο ἀπό τήν παραίτηση· ἄν ἀποτύχει, ἡ ἐξουσία θά πέσει εἰς τά χέρια ἑνός "Ελληνος Καντάφι, ὁ ὁποῖος καί δέν θά διαθέτει τό πετρέλαιο διά νά βελτιώσει τήν τύχη τῶν συμπατριωτῶν του· ἄν «ἐξηρτᾶτο» ἀπό τόν ἴδιο θά νομιμοποιοῦσε ἀμέσως τό ΚΚΕ. Παράλληλα, ἀνελάμβανε τήν ὑποχρέωση νά «ἐκστρατεύσει» κατά τῶν δικαιοδοσιῶν τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου καί νά διεξαγάγει ἐκλογές χωρίς στρατιωτικό νόμο, μέ ἐλεύθερο ραδιόφωνο, ἐλευθεροτυπία, ἐλεύθερη χρησιμοποίηση τῆς τηλεοράσεως, ἐλεύθερες συγκεντρώσεις, χρηματοδότηση τῶν κομμάτων καί δικαστικούς ἀντιπροσώπους ὡς ἐπόπτες τῆς ψηφοφορίας[214].

Ὁ πολιτικός κόσμος, στή μεγάλη πλειοψηφία του, ἀντιμετώπισε καταρχήν μέ ἐπιφυλακτικότητα καί δυσπιστία τό ἐγχείρημα τοῦ Σπ. Μαρκεζίνη καί ἀρνήθηκε νά συμπράξει στό πείραμα τῆς «φιλελευθεροποιήσεως» ὑπό τόν ἐξακολουθητικό οὐσιαστικά ἔλεγχο τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος. Ἐξαίρεση στήν ἀρνητική αὐτή τοποθέτηση ἀποτέλεσε ἡ διαλλακτική στάση μεμονωμένων πολιτικῶν — κυ-

Ὁ Σ. Μαρκεζίνης, εὐθύς μετά τήν ὁρκωμοσία τῆς Κυβερνήσεως.

ρίως τοῦ Ε. Ἀβέρωφ, τοῦ Π. Βαρδινογιάννη καί τοῦ Η. Ἡλιοῦ. Ἡγετικός φορέας στό ἐσωτερικό τῆς χώρας τῆς ἀδιαπραγμάτευτης ἀντιθέσεως, ὁ Π. Κανελλόπουλος θά ἐπισημάνει μεταγενέστερα:

«Ἡ στάσις, τόσον ἡ ἰδική μου, ὅσον καί τοῦ γενικώτερου πολιτικοῦ κόσμου ἀπέναντι τοῦ κ. Μαρκεζίνη ὅταν τόν ἐπέλεξεν ὁ δικτάτωρ ὡς πρωθυπουργόν, ἦτο ἱστορικῶς ἐπιβεβλημένη. Διότι ἄσχετα ἀπό τίς διαθέσεις καί τά κίνητρα τοῦ ἰδίου τοῦ κ. Μαρκεζίνη, θά ἦταν ἀδύνατον νά γεννηθῆ μέσα ἀπό τούς κόλπους μιᾶς τυραννίας ἡ δημοκρατία»[215].

Στό χρονικό διάστημα ἀπό τή διεξαγωγή τοῦ δημοψηφίσματος ὥς τήν ὁρκωμοσία τῆς νέας Κυβερνήσεως κυκλοφόρησαν φῆμες γιά ἄμεσες ἤ ἔμμεσες ἐπαφές τοῦ Σ. Μαρκεζίνη μέ τόν Κ. Καραμανλῆ. Οἱ διάφορες φῆμες — καί εἰδικότερα ἡ σχετική μέ τή δῆθεν συμφωνία του πρός τή λύση Μαρκεζίνη —διαψεύδονταν «κατ' ἀπολύτως ἐξηκριβωμένας πληροφορίας» ἀπό τίς στῆλες τῆς «Βραδυνῆς». Συγκεκριμένα, τονιζόταν:

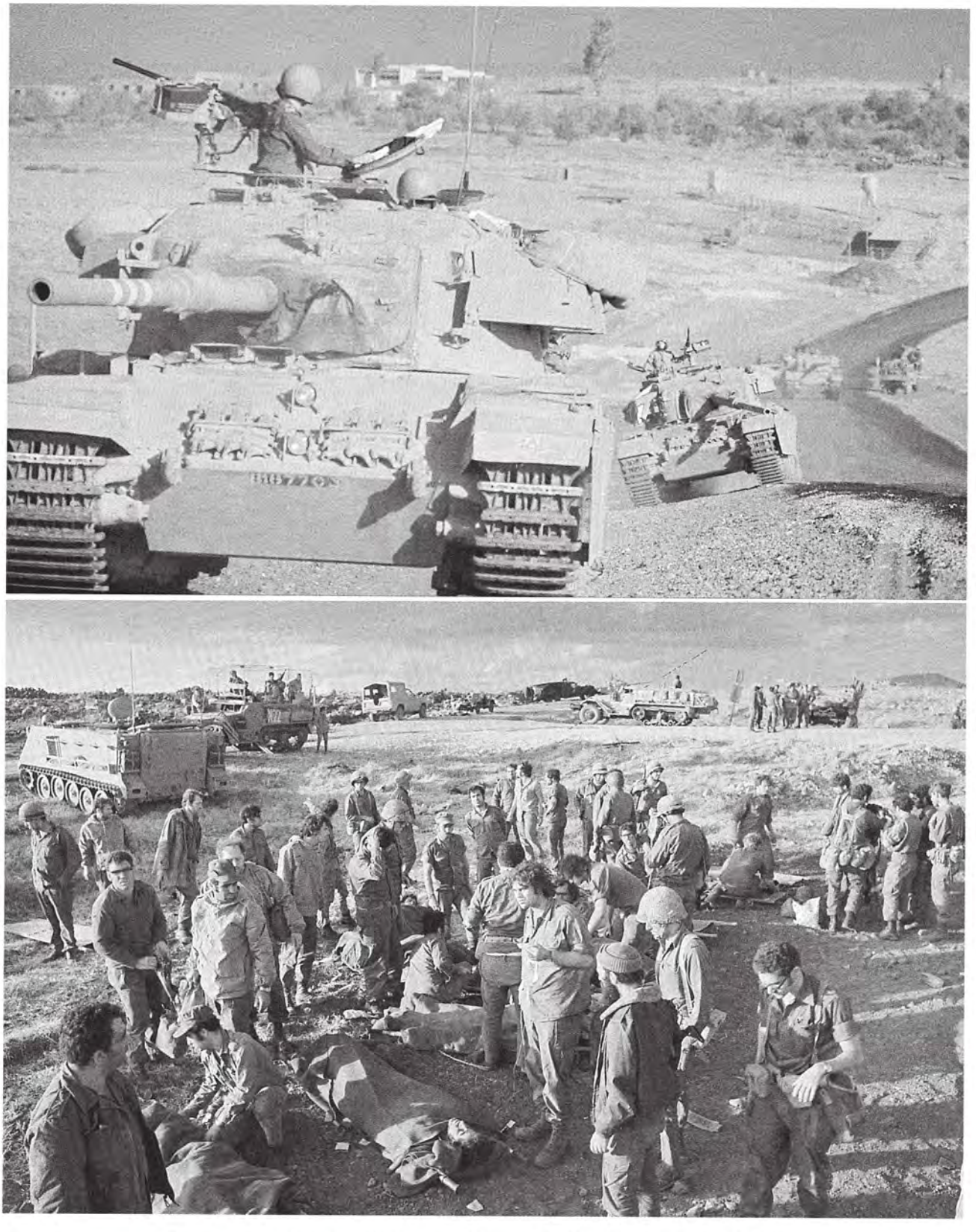
«Κατ' ἀπολύτως ἐξηκριβωμένας πληροφορίας ἐκ Παρισίων, ὁ πρώην πρωθυπουργός κ. Κ. Καραμανλῆς οὐδένα ἄμεσον ἤ ἔμμεσον διάλογον μετά τοῦ κ. Σ. Μαρκεζίνη διεξήγαγε καί πρός οὐδένα καί κατ' οὐδένα τρόπον ἐξέφρασε τήν συμφωνίαν του πρός τήν λύσιν Μαρκεζίνη»[216].

Ἡ διατύπωση εἰκασιῶν γιά τίς σκέψεις καί τίς προθέσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπέναντι στίς διαγραφόμενες ἐξελίξεις θά ἐξακολουθοῦσε καί μετά τήν ὁρκωμοσία τῆς νέας Κυβερνήσεως, ὥς τήν παραμονή τῶν γεγονότων τοῦ Πολυτεχνείου. Οἱ σχετικές εἰκασίες συνυφαίνονταν μέ τό θέμα τῆς συμμετοχῆς ἤ ὄχι τῆς ΕΡΕ καί τῆς μετριοπαθοῦς πτέρυγας τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ὑπό τήν ἡγεσία του ἤ ὄχι, στίς ἐκλογές. Σέ κάθε περίπτωση πάντως, ὁ Κ. Καραμανλῆς τηροῦσε ἀπόλυτη σιγή καί δέν ἄφηνε, ἔστω καί μέ ἔμμεσο τρόπο, νά διαφανοῦν οἱ σκέψεις καί οἱ ἀπόψεις του.

Πέρα, ὅμως, ἀπό τά δημοσιεύματα τοῦ τύπου καί ἀνεξάρτητα ἀπό τίς διάφορες διαδόσεις, οἱ στενοί συνεργάτες τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἦταν ὑποχρεωμένοι νά ἀντιμετωπίσουν τό ὀξύ δίλημμα τῆς συμμετοχῆς ἤ ὄχι στίς προβλεπόμενες βουλευτικές ἐκλογές. Οἱ περισσότεροι τοῦ ἐξέθεταν τίς ἀπόψεις τους καί περίμεναν τίς σχετικές ὁδηγίες του. Σύμφωνα μέ μία γενική ἄποψη, ἡ συμμετοχή στόν ἐκλογικό ἀγώνα ἦταν δυνατό νά συμβάλει στήν οὐσιαστική βελτίωση περισσότερο τῶν ἐπιμέρους πραγματικῶν καταστάσεων καί λιγότερο τῶν βασικῶν πολιτικῶν συνθηκῶν, ἀλλά καί προσφερόταν γιά νά προσφέρει στόν Παπαδόπουλο τήν ἀναγνώριση καί τή νομιμοποίησή του. Παράλληλα, ὅμως, ἀντιμετωπιζόταν καί τό ἄλλο ἐνδεχόμενο: ἄν, ἄραγε, διασφαλίζονταν οἱ προϋποθέσεις γιά τή διεξαγωγή ἐκλογῶν ἱκανῶν νά δώσουν τήν πλειοψηφία σέ πολιτικό σχῆμα ὑπό τόν Κ. Καραμανλῆ, θά ὄφειλε πράγματι νά χαθεῖ ἡ εὐκαιρία γιά τήν οὐσιαστική κατάλυση τοῦ καθεστῶτος; Ἐξάλλου, ἄν ἐξαιροῦνταν οἱ ἐπιτελεῖς, πολλοί πολιτευτές διάκεινταν εὐμενέστερα πρός τήν ἰδέα τῆς συμμετοχῆς, ἐνῶ σέ περίπτωση ἀποχῆς ἦταν πιθανό νά μεταπηδήσουν στά κυοφορούμενα νέα κομματικά σχήματα. Καί παράλληλα, ἡ κοινή γνώμη, ἰδίως στήν ἐπαρχία, δύσκολα θά εὐθυγραμμιζόταν στήν τακτική τῆς ἀποχῆς. Ὁπωσδήποτε ὅμως, ἡ τελική ἀπόφαση γιά τήν τηρητέα πορεία, καθώς καί ἡ ἐφαρμογή της στήν πράξη, θά ὄφειλε — σύμφωνα μέ τήν ἄποψη τῶν ἐπιτελῶν τῆς ΕΡΕ — νά ἀναληφθεῖ ἀπό τόν ἴδιο τόν Κ. Καραμανλῆ, ἀφοῦ μάλιστα κατερχόταν στήν Ἑλλάδα καί σχημάτιζε ἄμεση ἀντίληψη γιά τίς πραγματικές συνθῆκες[217].

Τά ἄμεσα προσιτά ἱστορικά στοιχεῖα δέν ἐπιτρέπουν τήν ὑπεύθυνη διακρίβωση τῶν ἀπόψεων τοῦ Κ. Καραμανλῆ πάνω στό κρίσιμο τοῦτο δίλημμα. Στό δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Ὀκτωβρίου δεχόταν στό Παρίσι τήν ἐπίσκεψη στενῶν πολιτικῶν συνεργατῶν του, ἀνάμεσά τους τόν Γ. Ράλλη, τόν Κ. Παπακωνσταντίνου καί τόν Ε. Ἀβέρωφ. Ὅπως δέ ὑποστηριζόταν ἀπό τίς στῆλες τοῦ ἡμερήσιου τύπου, οἱ πληροφορίες πού ἔτειναν νά διαρρεύσουν συνέκλιναν στήν ὑπογράμμιση τῆς ἐμμονῆς τοῦ Κ. Καραμανλῆ πάνω σέ δύο κυρίως σημεῖα: Πρῶτο, δέν θά ὄφειλε «νά ἐκδηλωθῆ ἄκαμπτος θέσις τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἔναντι τοῦ κ. Μαρκεζίνη πρίν ἤ οὗτος πέραν τῶν λόγων ἀποδείξη καί διά συγκεκριμένων πράξεων τί σκοπεύει καί τί δύναται νά κάμη διά τήν ἐπάνοδον τῆς χώρας εἰς τήν ὁμαλότητα»· δεύτερο, ὀφείλει νά ἐπιδιωχθεῖ ἡ ἐνιαία ἐμφάνιση τοῦ πολιτικοῦ κόσμου πού ἀντιτάχθηκε στό δημοψήφισμα τῆς 29ης Ἰουλίου, μέ τήν ἐπίτευξη, ὡς ἐλάχιστης δυνατῆς βάσεως συνεννοήσεως, συμφωνίας γιά τήν ἔκταση τῆς ἐπιβεβλημένης ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος[218]. Γύρω στίς ἀρχές Νοεμβρίου, ἐξάλλου, ἐπιβεβαιωνόταν ὅτι ὁ Κ. Καραμανλῆς διεβίβασε τίς ἀπόψεις του μέσω τοῦ Κ. Παπακωνσταντίνου. Χωρίς νά εἶναι δυνατός ὁ ὑπεύθυνος προσδιορισμός τοῦ περιεχομένου τους, ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ἐπισήμαιναν τήν ἀνάγκη τῆς ἑνότητας καί τῆς ἐνιαίας ἐμφανίσεως τοῦ πολιτικοῦ κόσμου «ὑπό ἐπώνυμα πρόσωπα ἀναστελλομένης μάλιστα τῆς δραστηριότητος τῶν κομμάτων κατ' ἰδίαν»[219]. Ἡ κατευθυντήρια αὐτή γραμμή τοῦ Κ. Καραμανλῆ γινόταν μέ τήν πάροδο τῶν ἡμερῶν εὐρύτερα γνωστή καί προβαλλόταν ἀπό τίς στῆλες τοῦ εἰδησεογραφικοῦ τύπου[220]. Ἀπέναντι στίς διάφορες ἐκδοχές πού θά ἦταν δυνατό νά ἀποδοθοῦν στήν ἀρχή τῆς «ἑνότητος», ὁ Κ. Τσάτσος ἐπιχειροῦσε νά δώσει μία σαφέστερη ἑρμηνεία:

«Σέ παρουσιάζουν συνιστῶντα ἑνότητα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ξέρω ὅτι συνιστᾶς νά συνεννοηθοῦμε. Ὑποθέτω ὅτι ζητᾶς νά συμπήξωμε προσωρινῶς μιά ἐνιαία δύναμη

Ὁ τέταρτος ἀραβοϊσραηλινός πόλεμος εἶχε ἐπιπτώσεις στήν εὐρύτερη περιοχή τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου.

πού θά ἀξιώση ἀπό τούς κρατοῦντας ὡρισμένας παραχωρήσεις γύρω ἀπό τήν ἐκλογική διαδικασία. Αὐτό εἶναι δυνατόν. 'Υποθέτω ὅμως, ὅτι δέν ζητᾶς ἐνιαία ἐμφάνιση στίς ἐκλογές — σοῦ ἀπόντος. Πρῶτον, διότι δέν ξέρομε τί ἐκλογικό σύστημα θά ἔχωμε, τί εἴδους ἀναλογική καί μέ τί παραλλαγές. Δεύτερον, διότι τό χαρμάνι πού θά φτιάξωμε — σοῦ ἀπόντος — θά εἶναι ἄθλιο, ἄχρηστο γιά τούς σκοπούς πού θά τό ἤθελες. Πρόεδρε, μία ἕνωσις ἀξία τοῦ προορισμοῦ της μπορεῖ νά γίνη, μόνο ἐκ τῶν ἄνω... "Αν δι' ἄλλους, γενικωτέρους, λόγους δέν πρόκειται ὑπό τάς παρούσας περιστάσεις — καί τέτοιοι λόγοι ὑπάρχουν πιθανόν — νά ἐπανέλθης γιά νά ἀναλάβης πρωτοβουλίες, μήν περιμένης ἀπό τήν ἕνωση πού ὑπό τήν πίεση τῶν πραγμάτων πιθανόν νά γίνη, τίποτε ἀξιόλογο...»[221].

Ζωηρές φῆμες καί γιά πιθανές ὑποδείξεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ πρός τούς συνεργάτες του διαδόθηκαν καί ὅταν, στίς 13 Νοεμβρίου, ὁ Γ. Ράλλης δημοσίευσε στή «Βραδυνή» ἄρθρο μέ τίτλο «'Αποχή ἤ Συμμετοχή;»: τά δημοκρατικά πολιτικά κόμματα ὀφείλουν νά συνενωθοῦν προκειμένου νά καταγάγουν συντριπτική νίκη καί νά ἐπιβάλουν τή ριζική ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος· προϋπόθεση ὅμως γιά τήν ὁριστική συμμετοχή τους στίς ἐκλογές εἶναι ἡ διασφάλιση τῶν ἐγγυήσεων γιά τήν ἀπρόσκοπτη ἐκδήλωση τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος, ἄλλως νά κηρυχθεῖ ἀποχή.

'Ο ἴδιος ὁ Γ. Ράλλης, σέ μεταγενέστερα κείμενά του, ἀποκαλύπτει ὅτι εἶχε, πράγματι, εἰσηγηθεῖ καί στόν Κ. Καραμανλῆ ὅτι «ὄφειλες [οἱ πολιτικοί] νά δηλώσεις ὅτι λαμβάνεις μέρος καί ὅταν διαπίστωνες πώς ὑπῆρχε ἐκτεταμένη νοθεία καί ἀδυναμία ἐλεύθερης ἔκφρασης τοῦ λαοῦ τότε νά προχωροῦσες σέ καταγγελίες δηλώνοντας ὅτι δέν συμμετέχεις σ' αὐτό τό παιγνίδι»· παράλληλα, ὅμως, σέ ἄλλο σημεῖο, διευκρινίζει ὅτι ὅσα ὑποστήριξε δημόσια ἀποτελοῦσαν δικές του, «προσωπικές ἀπόψεις»[222].

6-24 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1973

Διεξάγεται ὁ τρίτος 'Αραβοϊσραηλινός πόλεμος — γνωστός ὡς πόλεμος τοῦ Γιόμ Κιπούρ. Οἱ ἰσραηλινές δυνάμεις, καί τή φορά αὐτή, ὄχι μόνο θά ἀνακόψουν τή συνδυασμένη συροαιγυπτιακή ἐπίθεση, ἀλλά καί θά ἀναλάβουν σύντομα τήν πρωτοβουλία στό μέτωπο τῶν ἐπιχειρήσεων, εἰσβάλλοντας σέ βάθος μέσα στό ἐχθρικό ἔδαφος. Μέ τήν ἀφορμή αὐτή, χωρίς νά συγκροῦστοῦν ἀνοιχτά, θά ἀντιπαραταχθοῦν στήν ἀνατολική Μεσόγειο οἱ ἐνισχυμένες ναυτικές καί ἀεροπορικές δυνάμεις τῶν 'Ηνωμένων Πολιτειῶν καί τῆς Σοβιετικῆς 'Ενώσεως, στήν προσπάθειά τους νά ἐνισχύσουν τή μία ἤ τήν ἄλλη ἐμπόλεμη παράταξη.

'Η κυβέρνηση Μαρκεζίνη, μέ τή σύμφωνη γνώμη καί τοῦ Γ. Παπαδόπουλου, θά ἀρνηθεῖ στήν Οὐάσιγκτων τήν ἐξωσυμβατική χρησιμοποίηση τοῦ ἐθνικοῦ χώρου γιά τόν ἀνεφοδιασμό τοῦ 'Ισραήλ, μέσω ἀμερικανικῶν βάσεων καί ἐκτός τῶν σχεδίων τοῦ ΝΑΤΟ. 'Η ἀποφάση αὐτή θά ἀνακοινωθεῖ ἐπίσημα ἀπό τήν ἑλληνική πλευρά καί θά ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπό τήν πρεσβεία τῶν ΗΠΑ στήν 'Αθήνα.

[Σύμφωνα μέ μεταγενέστερες πληροφορίες, ὁ ἀρχηγός τοῦ ΓΕΝ, ἀντιναύαρχος, Π. 'Αραπάκης, ἔδωσε τήν ἄδεια στούς 'Αμερικανούς, ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ὑπεύθυνης Κυβερνήσεως, νά χρησιμοποιήσουν τίς ναυτικές βάσεις τους στήν 'Ελλάδα — εἰδικά τῆς Σούδας. Τή σχετική πληροφορία δέν ἐπιβεβαιώνει, ἀλλά καί δέν διαψεύδει, ὁ Σπ. Μαρκεζίνης[223]].

14-17 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1973

Τό καθεστώς συγκλονίζεται ἀπό τή μαχητική συγκέντρωση διαμαρτυρίας τῶν φοιτητῶν μέ ἐπίκεντρο τό χῶρο τοῦ Πολυτεχνείου. Μετά ἀπό τριήμερη ἀναταραχή καί αἱματηρές συγκρούσεις μεταξύ ἀστυνομικῶν καί διαδηλωτῶν, ἡ ἐξέγερση καταστέλλεται βίαια ἀπό μονάδες τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Λίγες ὧρες ἀργότερα ἐπαναφέρεται σέ ἰσχύ ὁ στρατιωτικός νόμος, ἐνῶ ἡ συνέντευξη τοῦ πρωθυπουργοῦ, Σπ. Μαρκεζίνη, μέ ἀντικείμενο τήν ἐξαγγελία «ὀργανογράμματος» γιά τήν πορεία πρός τίς ἐκλογές, ματαιώνεται.

'Η φοιτητική ἀναταραχή, ἡ ὁποία εἶχε μετά τά γεγονότα τῆς Νομικῆς ἀνασταλεῖ, ἀναζωπυρώθηκε ἀπό τίς πρῶτες μέρες τοῦ Νοεμβρίου, μέ ἀφετηρία τά ἐπεισόδια πού ἐκτυλίχθηκαν στό μνημόσυνο τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου, στίς 4, τή δίκη τῶν συλληφθέντων διαδηλωτῶν καί, τέλος, τήν ἀπαγόρευση — μέ ἀπόφαση τῶν πανεπιστημιακῶν ἀρχῶν — τῆς συγκεντρώσεώς τους στό κτίριο τῆς Νομικῆς Σχολῆς. Μετά τήν εἴσοδο καί τήν παράταση τῆς παραμονῆς τους στό χῶρο τοῦ Πολυτεχνείου, τό περιεχόμενο τῶν αἰτημάτων τῶν συγκεντρωμένων ὁλοένα καί διευρυνόταν πρός καθαρά πολιτική κατεύθυνση. Τό γεγονός αὐτό, σέ συνδυασμό μέ τή σύσταση Συντονιστικῆς 'Επιτροπῆς, τή συρροή ὅλο καί μεγαλύτερου ἀριθμοῦ διαδηλωτῶν, τήν ὀργάνωση, ἀκόμη, δικτύου ραδιοτηλεπικοινωνιακῶν καί μεγαφωνικῶν ἐγκαταστάσεων σημαντικῆς ἰσχύος, προσέδωσε βαθμιαῖα στή συγκέντρωση ἐπαναστατικό χαρακτήρα. 'Η Κυβέρνηση Μαρκεζίνη, μετά καί τή σχετική ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου, δέν ἐπέτρεψε τήν εἴσοδο τῆς 'Αστυνομίας στό χῶρο τοῦ Πολυτεχνείου. Τελικά, μετά ἀπό αἴτηση τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς 'Αστυνομίας καί ἐντολή τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, κινήθηκε ὁ στρατός παραβιάζοντας μέ τή χρησιμοποίηση μηχανοκινήτων τήν κλειστή ἐξώθυρα τοῦ ἱδρύματος καί ἀναβιβάζοντας σημαντικά τόν ἀριθμό τῶν θυμάτων, τραυματιῶν καί νεκρῶν.

'Από τούς ἡγετικούς ἐκπροσώπους τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ὁ Π. Κανελλόπουλος καί ὁ Γ. Μαῦρος ἐξεδή-

λωσαν τήν ἄμεση καί ἀνεπιφύλακτη συμπαράστασή τους πρός τούς διαδηλωτές. Ἀνάλογη στάση τήρησε καί ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου, καθώς καί οἱ κυριώτεροι ἐκπρόσωποι τῶν σχηματισμῶν τῆς Ἀριστερᾶς.

Τά γεγονότα πού συνέχονται ἄμεσα μέ τήν ἐξέγερση τοῦ Πολυτεχνείου ἐξιστοροῦνται σέ συνοπτικό ἐμπεριστατωμένο σημείωμα πού ὑποβλήθηκε στόν Κ. Καραμανλῆ:

«Τά γεγονότα τοῦ Πολυτεχνείου ὑπῆρξαν τό κορύφωμα τῆς φοιτητικῆς ἀναταραχῆς πού ἐκδηλώθηκε στό προτελευταῖο ἔτος τῆς δικτατορίας. Τά μαζικά ἐπεισόδια ἄρχισαν τόν Φεβρουάριο τοῦ 1973, ὅταν ἡ δικτατορία ἀντέδρασε ἀρχικά δειλά κι' ὕστερα μέ σκαιότητα, ἐπιστρατεύοντας πολλούς ἀπό τούς 2.000 φοιτητές πού εἶχαν συγκεντρωθεῖ στό κτίριο τῆς Νομικῆς Σχολῆς στήν ὁδό Σόλωνος.

Ἡ ἀναταραχή βρῆκε νέα διέξοδο τόν Νοέμβριο μέ τήν παραπαίουσα "φιλελευθεροποίηση" πού προσπαθοῦσε νά ἐφαρμόση ὁ Μαρκεζίνης. Τό μνημόσυνο Γεωργίου Παπανδρέου στίς 4 Νοεμβρίου τοῦ 1973 μετεβλήθη σέ συλλαλητήριο πολιτικό πού κατέληξε σέ σύγκρουση τῆς Ἀστυνομίας μέ τούς διαδηλωτές. Ρίφθηκαν πυροβολισμοί, 17 ἀπό τούς συλληφθέντες παραπέμφθηκαν νά δικαστοῦν (τραυματίες 60 πολίτες καί ἀστυνομικοί). Γιά νά συμπαρασταθοῦν στούς 17 συλληφθέντες, φοιτητές καί σπουδαστές ἔκαναν παράλληλες συγκεντρώσεις στό Πανεπιστήμιο καί στό Πολυτεχνεῖο. Ὁ Μαρκεζίνης ἀντέδρασε ἀναγγέλλοντας ὅτι στίς 17 Νοεμβρίου θά κάμη βαρυσήμαντες ἐξαγγελίες γιά τό πολιτικό χρονοδιάγραμμα τῆς Κυβερνήσεώς του.

Στίς 13 ἔγινε ἄκρως πολιτικοποιημένη ἡ δίκη τῶν 17 διαδηλωτῶν ἀπό τούς ὁποίους ἀθωώθηκαν οἱ 12.

Ἡ φοιτητική ἀναταραχή ὠξυνόταν ἀπό τίς 8 Νοεμβρίου ὅταν οἱ πανεπιστημιακές ἀρχές ἀπαγόρευσαν συγκέντρωση στό κτίριο τῆς Νομικῆς, γιά νά μή ἐπαναληφθῆ ἡ κατάληψη τοῦ Φεβρουαρίου. Ἔπειτα ἀπό σειρά ἐπεισοδίων χιλιάδες φοιτητῶν συγκεντρώθηκαν στό προαύλιο τοῦ Πολυτεχνείου στίς 15 Νοεμβρίου γιά νά προβοῦν σέ ἐκδηλώσεις διαμαρτυρίας. Οἱ διαμαρτυρίες ἐστρέφοντο ἐναντίον τῶν κυβερνητικῶν μέτρων καί περιέλαβαν πρόσθετα αἰτήματα (κατάργηση τοῦ σπουδαστικοῦ τῆς Γεν. Ἀσφαλείας, τῶν ἐπιτρόπων στίς Σχολές, καθιέρωση τῆς δημοτικῆς, ἐκλογές φοιτητικές τόν Δεκέμβριο).

Ἡ ἀρχική (ὁλονύκτια) συγκέντρωση διαμαρτυρίας πῆρε τήν ἑπομένη διαστάσεις, ὁ φοιτητικός κόσμος καλοῦσε σέ συμπαράσταση ὅλο τόν λαό τῆς Ἀθήνας καί οἱ τεχνικοί ἀπό τούς σπουδαστές ἔθεσαν σέ λειτουργία μικρό ραδιοφωνικό πομπό πού καλοῦσε τόν λαό νά συμπαρασταθῆ στόν διαμαρτυρόμενο φοιτητικό κόσμο. Παράλληλα αὐτοί πού βρέθηκαν στό Πολυτεχνεῖο ὠργάνωσαν κατά ἕνα τρόπο τήν ζωή τους μέ διανομή φαγητοῦ, δημιουργία ἀναρρωτηρίου καί θαλάμου ἐπιδέσεων τραυμάτων, ἐνῶ συγχρόνως ἐτύπωναν προκηρύξεις καί μπροσοῦρες καί προσκαλοῦσαν καί νέο κόσμο νά βρεθῆ κοντά τους. Ἔτσι ἡ κυκλοφορία μπροστά ἀπό τό Πολυτεχνεῖο διεκόπη, ἀρκετές χιλιάδες (ὑπολογιζόμενες σέ 15) ἀτόμων συγκεντρώθηκαν στούς γύρω χώρους καί παντοῦ κυριαρχοῦσαν πολιτικά πλέον συνθήματα.

Ἡ φοιτητική ἀναταραχή κορυφώθηκε μέ ἐπίκεντρο τό Πολυτεχνεῖο, καί μέ τή συμπαράσταση εὐρύτερων λαϊκῶν στρωμάτων.

Παράλληλα ἡ ἀναταραχή ἄρχισε νά κλιμακώνεται καί στά 'Ανώτατα 'Εκπαιδευτικά 'Ιδρύματα τῶν ἐπαρχιῶν. Στό Πανεπιστήμιο τῶν Πατρῶν κλείστηκαν 800 φοιτητές ἐνῶ καί στή Θεσσαλονίκη ἄρχισε συγκέντρωση ἔντονης διαμαρτυρίας. 'Η ἀτμόσφαιρα — ὅπως τήν παρουσιάζουν οἱ ἐφημερίδες τῶν ἡμερῶν ἐκείνων — εἶχε ἔντονο ἐπαναστατικό χαρακτήρα. 'Ηταν πρόδηλο ὅτι ὁ ἔλεγχος τῆς καταστάσεως εἶχε φύγει ἀπό τά χέρια τῆς Κυβερνήσεως Μαρκεζίνη.

'Η πραγματική ἐξέγερση ἄρχισε στίς 14 Νοεμβρίου —τήν ἐπαύριο τῶν πεισματικῶν δηλώσεων τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας Σιφναίου ὅτι παραμένει ἀμετακίνητος στίς θέσεις του (ὅτι οἱ φοιτητικές ἀρχαιρεσίες θά διεξαχθοῦν μετά τήν 15η Φεβρουαρίου). Οἱ φοιτητικές ὀργανώσεις ἅρπαξαν τήν εὐκαιρία, κάλεσαν σέ συναγερμό καί οἱ φοιτητές (ὄχι δέ μόνο φοιτητές) ὅλων τῶν Σχολῶν ἄρχισαν νά συρρέουν στό Πολυτεχνεῖο, ὅπου συνεκροτήθη μιά ἀνωτάτη φοιτητική ἐξουσία μέ τήν ἐπωνυμία "Συντονιστική 'Επιτροπή". Στό κίνημα προσεχώρησαν καί "ἐθελοντές" πού κατέλαβαν καί τούς χώρους ἔξω τοῦ κιγκλιδώματος καθώς καί τήν νησίδα τῆς ὁδοῦ Πατησίων.

Τήν Πέμπτη, 15 Νοεμβρίου ἡ κατάληψη εἶχε ὀργανωθεῖ ἀποτελεσματικά, μέ δίκτυο τηλεπικοινωνιῶν καί μεγαφωνικῶν ἐγκαταστάσεων πού — ἐκτός ἀπό τόν ραδιοπομπό —ἠλέκτριζαν τά συρρέοντα πλήθη. 'Από τό μεσημέρι ἄρχισε κι ἡ κάθοδος ὠργανωμένων ἐργατῶν (οἰκοδόμων κ.λ.π.) ἀλλά καί ἀγροτῶν (ἀπό τά Μέγαρα πού διαμαρτύρονταν γιά τίς ἀπαλλοτριώσεις). Θεωρεῖται ἐπίσης βέβαιο ὅτι εἰσέδυσαν καί προβοκατορικά στοιχεῖα (ὅπως παραδέχεται τό σχετικό βούλευμα τοῦ 'Εφετείου 'Αθηνῶν) γιά νά ἀποτρέψουν τήν ἐκδήλωση. Εἶναι ἐπίσης πρόδηλο ὅτι μεταξύ φοιτητῶν καί ἐργατῶν ἀνέκυψαν διαφωνίες, καθώς καί ἔριδες τῆς Συντονιστικῆς 'Επιτροπῆς μέ τούς ἀναρχικούς.

Στίς 8 τό πρωί ἡ Σύγκλητος τοῦ Πολυτεχνείου (σχεδόν σύσσωμη) ἐτάχθη στό πλευρό τῶν σπουδαστῶν. Στίς 2 μ.μ. κυβερνητική ἀνακοίνωση ἀνέφερε ὅτι ἡ ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου εἶναι σεβαστή καί θά ἀποφευχθῆ κάθε ἀνάμιξη τῆς 'Αστυνομίας. Πράγματι ἀπό τίς 4 τό ἀπόγευμα ὑπῆρχε ἐλευθεροκοινωνία μέ τό Πολυτεχνεῖο, πρᾶγμα πού προκάλεσε ἀκόμη μεγαλύτερη συρροή κόσμου. Τό βράδυ ὁ πομπός τοῦ Πολυτεχνείου ἔρριχνε τό σύνθημα τῆς γενικῆς ἀπεργίας. 'Ηταν φανερό ὅτι ἡ ἐξέγερση τῶν φοιτητῶν μετατρεπόταν σέ πολιτική ἔκρηξη.

'Από τήν Τετάρτη, 14 Νοεμβρίου, ἡ Κυβέρνηση Μαρκεζίνη καί ὁ ἴδιος προσωπικά παρέμεναν ἀνίσχυροι θεατές τῶν γεγονότων. 'Ο ἴδιος (στό ἀπολογητικό του ὑπόμνημα) ἀναφέρει ὅτι τό θέμα τό ἐχειρίζετο ὁ Παπαδόπουλος, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νά τό ἀντιμετωπίση ριζικά τό πρωί τῆς Παρασκευῆς. Τήν διαταγή νά ἐπέμβη ὁ στρατός καί νά χρησιμοποιηθοῦν τά ὅπλα ἔδωσε ὁ Παπαδόπουλος στόν Ζαγοριανάκο στίς 11 τό βράδυ ὕστερα ἀπό ἔγγραφη αἴτηση τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς 'Αστυνομίας Δασκαλόπουλου. Τά τάνκς ἔφθασαν στήν πύλη τοῦ Πολυτεχνείου στίς 2 παρά 15 τῆς 17ης Νοεμβρίου. 'Η ἐπέμβαση τοῦ στρατοῦ στοίχισε (κατά τό βούλευμα) 23 νεκρούς καί 1.028 τραυματισμένα ἤ κακοποιημένα ἄτομα.

Μολονότι ὁ στρατός ξεκαθάρισε τό Πολυτεχνεῖο (συνελήφθησαν κατά τήν ἐπίσημη ἀνακοίνωση 866 ἄτομα) ὁλόκληρη ἡ 17η Νοεμβρίου (ἡμέρα Σάββατο) ἦταν ἡμέρα ἀγωνίας καί στρατοκρατίας. 'Ο Κανελλόπουλος καί ὁ Μαῦρος, πού εἶχαν προβεῖ σέ ἔντονες δηλώσεις, ἐτέθησαν σέ περιορισμό κατ' οἶκον (ἄγνωστο ἐντολῆ ποίου). 'Ο Παπαδόπουλος τό μεσημέρι ἀπηύθυνε διάγγελμα στό λαό ἀναγγέλλοντας ἔκτακτα μέτρα (ἐκήρυξε τό στρατιωτικό νόμο καθ' ἅπασαν τήν 'Επικράτειαν πρός ἀποκατάστασιν τῆς διασαλευθείσης τάξεως) καί ἐστηλίτευσε τόν πολιτικό κόσμο.

Στίς 20 Νοεμβρίου ὁ Μαρκεζίνης μετέβη στό Πεντάγωνο καί ἐκαυχήθη ὅτι αὐτός εἶχε εἰσηγηθεῖ τήν ἐπιβολή τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου. "Οπως λέγει ὁ ἴδιος, τή Δευτέρα, στίς 26 Νοεμβρίου, θά προανήγγειλε βαρυσήμαντες δηλώσεις — "βόμβα" τίς χαρακτήριζε τό περιβάλλον του — μέ τίς ὁποῖες θά ἀπεκάλυπτε κι ὅσα εἶχαν συμβεῖ μέχρι τήν κήρυξη τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου»[224].

'Ο Κ. Καραμανλῆς, μή ἔχοντας ἄμεση τήν ἐποπτεία τῶν δραματικῶν γεγονότων πού ἐκτυλίσσονταν στήν 'Αθήνα καί ἐνόψει πιθανῶν ἀνεξέλεγκτων ἐξελίξεων πού ἦταν δυνατό νά ἐπιφυλάσσουν, δέν θεώρησε προφανῶς σκόπιμο, μετά τήν πρόσφατη σαφῆ καί ἀναλυτική διατύπωση τῶν ἀπόψεών του, νά κάμει ὁποιαδήποτε ἐσπευσμένη δήλωση.

'Η στάση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἔδωσε λαβή σέ ἔντονη ἔκκληση τοῦ Α. Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος, μέ τηλεγράφημά του, τόν κάλεσε νά προβεῖ σέ δημόσια δήλωση, ὅπως ἔκαμε ὁ ἴδιος καί ὁ Π. Κανελλόπουλος[225]. 'Αλλά καί ἀπό τήν κυβερνητική πλευρά ἐπιχειρήθηκε ἀναφορά στό πρόσωπο τοῦ Κ. Καραμανλῆ. 'Ο ὑφυπουργός Προεδρίας, Σπ. Ζουρνατζῆς, μέ σκοπό νά διασκεδάσει τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ Π. Κανελλόπουλος ἐκπροσωπεῖ τόν πολιτικό κόσμο, ἔκαμε τήν ἀκόλουθη παρατήρηση: «Θέλομεν νά πιστεύωμεν ὅτι δέν ἐκπροσωπεῖ οὔτε τόν κ. Καραμανλῆ! Θά ἦτο διασκεδαστικόν νά μᾶς ἐπεδείκνυε τά πληρεξούσια γράμματά του»[226].

'Η ἀναφορά στό πρόσωπο τοῦ Κ. Καραμανλῆ προσέλαβε στή διάρκεια τῶν δραματικῶν αὐτῶν ἡμερῶν καί ἄλλη μορφή: "Εξι παλαιά στελέχη τῆς ΕΚ (Ε. Κοθρῆς, Δ. Παπασπύρου, κ.ἄ.), μέ κοινή δήλωσή τους, πρόβαλαν τήν ἀνάγκη γιά τήν ἐπάνοδο τοῦ Κ. Καραμανλῆ, μόνου ἱκανοῦ νά πραγματοποιήσει τήν ἀναγκαία συναδέλφωση μεταξύ τοῦ λαοῦ καί τῶν ἐνόπλων δυνάμεων[227].

25 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1973

'Ο διοικητής τῆς ΕΣΑ, ταξίαρχος Δ. Ιωαννίδης, ἐπικεφαλῆς σημαντικῆς μερίδας τῶν ἀξιωματικῶν πού εἶχαν στηρίξει τό ἀπριλιανό πραξικόπημα, καταλύει βίαια τό καθεστώς Παπαδοπούλου καί ἀναλαμβάνει τόν ἔλεγχο τῆς ἐξουσίας. 'Ως προσωρινός Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ὁρκίζεται ὁ ὑποστράτηγος Φ. Γκιζίκης, διοικητής τῆς Α΄ Στρατιᾶς, ἐνῶ, παράλληλα, συγκροτεῖται Κυβέρνηση μέ πρόεδρο τόν Α. 'Ανδρουτσόπουλο, πρώην ὑπουργό τῶν Οἰ-

κονομικῶν στήν Κυβέρνηση Παπαδόπουλου. Ἡ «ἠθική ἐξυγίανση» καί ἡ ἐφαρμογή τῶν ἀρχικῶν «ὑγιειῶν» προθέσεων τῆς «Ἐπαναστάσεως» θά προβληθοῦν ὡς βασικές ἐπιδιώξεις τοῦ νέου καθεστωτικοῦ σχήματος. Ταυτόχρονα ὅμως, θά διαφανεῖ ἐξαρχῆς καί θά ἐπιβεβαιωθεῖ πολύ σύντομα ὁ ἀκραῖος συγκεντρωτικός καί αὐταρχικός χαρακτήρας του.

Εἰδικότερα, ἡ νέα Κυβέρνηση κατάργησε μέ Συντακτική Πράξη ὅλες τίς διατάξεις πού εἶχαν προστεθεῖ ἤ ἀφαιρεθεῖ, βάσει καί τοῦ Δημοψηφίσματος, ἀπό τό Σύνταγμα τοῦ 1968 καί ἐπανέφερε σέ ἰσχύ τό τελευταῖο αὐτό, μέ τίς πολυάριθμες «δεσμευμένες» διατάξεις του, τροποποιημένο σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τήν ἄσκηση τῆς ὕπατης ἐξουσίας, ὄχι ἀπό βασιλέα ἤ ἀντιβασιλέα, ἀλλά ἀπό Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας. Παράλληλα, θά διατηρηθεῖ ὁ στρατιωτικός νόμος πού εἶχε ἐπανακηρυχθεῖ στίς 17 Νοεμβρίου, ἐνῶ τό οὐσιαστικό βάρος τοῦ ἐλέγχου τῆς δημόσιας τάξεως καί τῆς καταστολῆς κάθε φιλελεύθερης κινήσεως μετατοπιζόταν ἔκδηλα πρός τήν κατεύθυνση τῆς Στρατιωτικῆς Ἀστυνομίας.

Ἀρχικά, ἐντούτοις, ἡ ἀνατροπή τοῦ καθεστῶτος Παπαδοπούλου εἶχε ἀναπτερώσει κάποιες ἐλπίδες γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατικῆς ὁμαλότητας καί τήν ἐπάνοδο τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Αἰσθητή ἡ προσδοκία αὐτή στούς κόλπους τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης, ἀντικατοπτρίζεται καί στά δημοσιεύματα τῶν ἐγκυρότερων ὀργάνων τοῦ διεθνοῦς τύπου.

Ἐνδεικτικά, ἡ ἐφημερίδα «Times» τοῦ Λονδίνου, μεταξύ ἄλλων, παρατηρεῖ:

«Τό σύνθημα τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τήν πηγήν τῆς Ἐπαναστάσεως τῆς 21ης Ἀπριλίου σημαίνει ὅτι μετά τήν ἀποτυχίαν τοῦ κ. Παπαδοπούλου ὅπως ἐκπληρώση τάς ὑποσχέσεις του περί μεταρρυθμίσεων καί ἐξυγιάνσεως τῆς δημοσίας ζωῆς, οἱ νέοι ἡγέται θά καταβάλουν μίαν ἀκόμα προσπάθειαν.

Ἔχουν ἐνώπιόν των τήν ἑξῆς ἐπιλογήν: Εἴτε νά συνεχίσουν τήν προσπάθειαν ἐπί μερικά ἀκόμη ἔτη, εἴτε νά ἀντιληφθοῦν συντόμως ὅτι ἀπαιτεῖται καί ἡ λαϊκή ὑποστήριξις καί νά στραφοῦν κατά συνέπειαν εἰς τόν κ. Καραμανλῆν, τόν μόνον ἄνδρα ὁ ὁποῖος εἶναι ἀποδεκτός εἰς τήν εὐρεῖαν πλειοψηφίαν τῶν Ἑλλήνων σήμερον, ὥστε νά ὁδηγήση οὗτος τό ἔθνος εἰς τήν ὁμαλότητα καί ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νά συνδυάση μακράν περίοδον πολιτικῆς σταθερότητος μέ τόν τύπον τουλάχιστον τῆς κοινοβουλευτικῆς διακυβερνήσεως.

Παράλληλα, ἡ «Monde» ὑπογραμμίζει:

«Τό ὄνομα τοῦ κ. Καραμανλῆ, σεβαστόν ἀπό μέγα μέρος τῆς κοινῆς γνώμης ἔρχεται ὡς εἰκός εἰς ὅλα τά χείλη.

Εἰς τάς Ἀθήνας ἐκυκλοφόρησαν οἱ πλέον ἀπίθανοι φῆμαι, ἀκόμη καί ὅτι ὁ κ. Καραμανλῆς εἶχεν ἔλθει ἤδη καί εὑρίσκετο... εἰς τό ξενοδοχεῖον τῆς «Μεγάλης Βρετανίας».

...Ἡ παρουσία ἑνός γνωστοῦ νομικοῦ ἐπί κεφαλῆς τῆς Κυβερνήσεως δίδει τήν ἐντύπωσιν ὅτι οἱ στρατηγοί θέλουν νά καθησυχάσουν τήν κοινήν γνώμην.

Ἄρα γε προετοιμάζεται ἀπό αὐτούς τούς ἀνωτάτους στρατιωτικούς, τούς "λογικούς" καί "μετριοπαθεῖς", μία πρόσκλησις τοῦ κ. Καραμανλῆ;»[228].

Ποῦ ὀφειλόταν, πράγματι, ἡ αἰσιόδοξη ὑπόθεση μερίδας τῆς κοινῆς γνώμης, ἀλλά καί, κυρίως, ἔγκυρων ἐφημερίδων τοῦ ἐξωτερικοῦ, γιά ἐπικείμενη ἔκκληση τῶν ἐκπροσώπων τοῦ νέου καθεστῶτος πρός τόν Κ. Καραμανλῆ; Ὁ Γ. Λύχνος, παλαιός καί ἔμπειρος πολιτικός ἀναλυτής, διατύπωσε, σέ ἐπιστολή πρός τόν πρωθυπουργό τῆς Ὀκταετίας, τήν ἀκόλουθη ἄποψη:

«Αὐτή ἡ ἀοριστία, αὐτή ἡ ἄγνοια ὄχι τῶν ἄλλων, ὄχι ἡμῶν, ἀλλά αὐτῶν τούτων πού κατέβασαν ἀπό τό θρόνο του τόν δικτάτορα, εἶναι προφανῶς ἡ ἀφετηρία τῆς ὑποθέσεως μερικῶν ξένων ἐφημερίδων ὅτι θά καλέσουν τόν Καραμανλῆν γιά νά τούς δώσει ὅ,τι δέν ἔχουν. Αὐτοί ὅμως διεκήρυξαν ὅτι τό πρόγραμμά τους εἶναι νά δικαιώσουν τήν Ἐπανάστασιν τοῦ Ἀπριλίου καί νά πραγματοποιήσουν τούς σκοπούς της καί γι' αὐτό θά ἐξακολουθήσουν νά ἐλέγχουν τό Κράτος. Στρατοκρατία ὅμως καί Καραμανλῆς εἶναι δύο καταστάσεις ἀμοιβαίως ἀποκλειόμεναι. Δέν γνωρίζω ἄν ὁ Καραμανλῆς γνωρίζει περισσότερα. Ἀλλά ὁ λαός τόν θέλει ἀληθινόν κυβερνήτη μέ πλήρη κυβερνητικά δικαιώματα καί καθήκοντα»[229].

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀποτίμηση τῆς νέας καταστάσεως, ἡ ὁποία δημιουργήθηκε μετά τήν ἀνατροπή τοῦ Γ. Παπαδόπουλου, σέ ἀπόρρητο σημείωμα μέ συντάκτη κορυφαῖο ἀπολογητή τοῦ καθεστῶτος τῆς 21ης Ἀπριλίου, τόν Σάββα Κωνσταντόπουλο, καί ἀποδέκτη τόν Κ. Καραμανλῆ, τοῦ ὁποίου καί ὁμολογοῦσε συμπερασματικά ὅτι «τώρα ἔρχεται ἡ ὥρα»(!).

«Ἡ 25η Νοεμβρίου ὀφείλεται εἰς τούς ἀδιαλλάκτους, τούς ὁποίους κατά τό παρελθόν σᾶς εἶχα πεῖ πολλάς φοράς ὅτι πάσῃ θυσίᾳ ἔπρεπε νά κρατήσωμεν μακράν τῆς ἐξουσίας. Εἶναι ἔντιμοι, φανατικοί καί ἀποφασιστικοί. Δέν ἀστειεύονται. Δέν ἐπιθυμοῦν τά ἄκρα, ἀλλά καί δέν διστάζουν νά τά ἀποδεχθοῦν ὅταν αἱ περιστάσεις τό ἐπιβάλλουν.

— Ὁ κ. Γ. Παπαδόπουλος ἔπεσε διά πολλούς λόγους. Ὡς σημαντικώτεροι δύνανται νά θεωρηθοῦν οἱ ἀκόλουθοι:

α) Εἶχε ἀποκοπεῖ ἀπό τούς συνεργάτας του, τούς φίλους του καί τάς Ἐνόπλους Δυνάμεις. Σχεδόν δέν ἐδέχετο κανένα.

β) Εἶχε ὑποστεῖ τό καθεστώς καί αὐτός προσωπικῶς (τό δικαίως ἤ ἀδίκως ἀκόμη εἶναι ἀπροσδιόριστον) ἠθικήν φθοράν εἰς τήν συνείδησιν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων. Μεγάλην ζημίαν τοῦ ἔκαμε ἡ σύζυγός του καί ὁ ταξίαρχος Μ. Ρουφογάλης, τόν ὁποῖον εἶχε τοποθετήσει εἰς τήν ΚΥΠ. Ἔκαμαν προκλητικάς ἐνεργείας (ἐντυπωσιακοί γάμοι, θορυβώδεις δεξιώσεις, δημόσιαι ἐμφανίσεις μέ μεγαλοπλουσίους, ἐπίδειξις πλούτου κ.λ.π.). Μοιραῖον ρόλον ἔπαιξαν καί οἱ γαμβροί ὡρισμένων παραγόντων τοῦ καθεστῶτος (τοῦ κ. Σ. Παττακοῦ καί ἄλλων). Ἐδημιουργήθη μία ἀποπνικτική ἀτμόσφαιρα σκανδάλων διά τήν ὁποίαν δέν δυνάμεθα ἀκόμη νά γνωρίζωμεν μέχρι ποίου σημείου ἀνταπε-

Τίς πράξεις τοῦ προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί τῶν μελῶν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου κατηύθυνε, ἀθέατος, ὁ Δημήτριος Ἰωαννίδης.

κρίνετο εἰς τήν πραγματικότητα. Πάντως, ἀντιστοιχία ὑπῆρχε ὁπωσδήποτε. Ἡ ἠθική φθορά ἐπροκάλεσε μῖσος, ἀγανάκτησιν καί ἀποστροφή εἰς τάς Ἐνόπλους Δυνάμεις ὅπου πρυτανεύει μία ἀντικεφαλαιοκρατική διάθεσις δεδομένου ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀξιωματικῶν προέρχονται ἀπό πολύ πτωχάς οἰκογενείας.

γ) Ὁ ἁρμόδιος ἀξιωματικός τῶν πληροφοριῶν Ε. Ρουφογάλης ἦτο τύπος ἀπωθητικός πού δέν ἐγνώριζε διά τά συντελούμενα εἰς τό στράτευμα.

δ) Ὁ κ. Γ. Παπαδόπουλος περιέβαλε μέ τήν πλήρη ἐμπιστοσύνην του τόν κ. Δ. Ἰωαννίδην. Ὁ κ. Δ. Ἰωαννίδης εἶχε ἀποκαλύψει καί ματαιώσει ἀρκετάς κινήσεις ἀξιωματικῶν (μικρᾶς ἐκτάσεως) στρεφομένας ἐναντίον τοῦ κ. Γ. Παπαδοπούλου. Ἐπίσης ὁ ἀδελφός τοῦ πρώην προέδρου τῆς Δημοκρατίας, κ. Κ. Παπαδόπουλος, εἶχε καθημερινήν ἐπαφήν μέ τόν κ. Δ. Ἰωαννίδη. Ὁ κ. Δ. Ἰωαννίδης, ὅμως, ἐνήργησε ἐπί τοῦ προκειμένου ἐκμεταλλευθείς εὐφυῶς τήν ἐμπιστοσύνην τοῦ κ. Γ. Παπαδοπούλου.

ε) Αἱ Ἔνοπλοι Δυνάμεις ἀνησύχησαν ἀπό τήν ἐκδηλωθεῖσαν ἀδιαλλαξίαν τῶν παλαιῶν κομμάτων καί ἀπό τά γεγονότα τοῦ Πολυτεχνείου. Ἐάν ἀπεκαθίστατο ἐλεύθερος βίος, προεβλέπετο φοβερά ἔξαψις παθῶν καί αἱματοχυσία. Ἀπεφάσισαν νά ἐνεργήσουν καί διά νά προλάβουν τήν τοιαύτην κατάστασιν καί διότι ἔκριναν γενικώτερον ὅτι ὁ κ. Γ. Παπαδόπουλος ἤνοιξε ἐνωρίς τήν αὐλαίαν τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς δραστηριότητος.

— Ἀπό τήν 25ην Νοεμβρίου μέχρι τῆς ἡμέρας τῶν προγραμματικῶν δηλώσεων τοῦ κ. Α. Ἀνδρουτσόπουλου συνέβη εἰς τήν Ἑλλάδα μία πρωτοφανής ἴσως εἰς τήν ἱστορίαν ὁμαδική πλάνη ἤ μᾶλλον αὐταπάτη. Ἕκαστος ἐπίστευε ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἔγινε διά τάς ἰδικάς του πολιτικάς ἰδέας. Ὅσα ἑκατομμύρια Ἑλλήνων κατοικοῦν ἐντός τῶν συνόρων τῆς πατρίδος μας, σχεδόν ὅλα ἐπίστευαν ὅτι ἀπό στιγμῆς εἰς στιγμήν ἔρχεται ὁ Καραμανλῆς. Μερικοί παρεῖχον καί τήν πληροφορίαν ὅτι ἦδη εὑρίσκετο εἰς τό ξενοδοχεῖον τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Ἡ λαϊκή ἐπιρροή τοῦ Κ. Καραμανλῆ οὐδέποτε ὑπῆρξε μεγαλυτέρα ἀπό ἐκείνη τῶν πρώτων ἡμερῶν μετά τήν 25ην Νοεμβρίου. Ὑπό τούς ὅρους αὐτούς οἱ πάντες ὑπεδέχθησαν μέ ἄνθη τήν ἐπέμβασιν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων.

— Μετά τάς προγραμματικάς δηλώσεις τοῦ κ. Ἀνδρουτσοπούλου ἐπῆλθε ριζική μεταβολή εἰς τήν λαϊκήν ψυχολογίαν. Ἀπεκαλύφθη τό ἀληθές περιεχόμενον τῆς νέας πολιτικῆς πραγματικότητος. Καί ἐπηκολούθησε ἀπογοήτευσις. Οὐδεμία πολιτική κατάστασις εἶχε ἀσθενέστερον λαϊκόν ἔρεισμα ἀπό τήν σημερινήν. Τήν περιβάλλει ἀντίθεσις καί μῖσος.

— Τό πείραμα Ἀνδρουτσόπουλου εἶναι δύσκολον νά διατηρηθῆ καί νά ἀποδώση:

α) Ὑπάρχει ἡ οἰκονομική κρίσις.

β) Ἐλειτούργησε ὁ νόμος τοῦ κορεσμοῦ. Τό συγκεντρωτικόν καθεστώς ἔγινε ἀνυπόφορον. Ὁ κόσμος θέλει ἀλλαγήν.

γ) Διεμορφώθη πνεῦμα βουβῆς καθολικῆς ἀνταρσίας. Ἐκδηλοῦται εἰς ὡρισμένους κύκλους μαχητική διάθεσις.

δ) Δέν ὑπάρχει καμμία προοπτική. Ὁ λαός δέν γνωρίζει πρός τά ποῦ βαδίζομεν. Ὅλοι τελοῦν ὑπό τό κράτος ἑνός αἰσθήματος ἀνασφαλείας. Εἶναι ὡσάν νά βαδίζωμεν μέ βαθύ σκότος εἰς ἄγνωστον ἔδαφος.

— Οἱ ἡγηθέντες τοῦ ἐγχειρήματος τῆς 25ης Νοεμβρίου ἔχουν συνείδησιν τῆς πραγματικότητος. Οὔτε πλανῶνται, οὔτε αὐταπατῶνται. Ἰδιαιτέρως τούς ἀνησυχεῖ μία διάχυτος καί ἴσως νέου εἴδους κομμουνιστική ἐπιρροή. Σκέπτονται καί προβληματίζονται. Καθώς πιστεύω, ἡ περαιτέρω πορεία τῶν πραγμάτων θά τούς ὑποχρεώση νά σκεφθοῦν ἀκόμη περισσότερον καί νά ἐπεξεργασθοῦν ἐναλλακτικάς λύσεις διά τό μέλλον.

Καί ὁ Σ. Κωνσταντόπουλος κατέληγε:

«Ἡ τύχη τῆς περιπτώσεως Καραμανλῆ θά κριθῆ τό ἀργότερον ἐντός τοῦ 1974. Θά χρειασθῆ κόπος διά νά φθάσωμεν εἰς αὐτήν. Ἴσως καί νά μή τό ἐπιτύχωμεν. Ἡ Ἑλλάς μέ τά σημερινά δεδομένα εὑρίσκεται ἐνώπιον περιπετειῶν. Δέν δύναται, βεβαίως, νά ἀποκλείση κανείς μεταβολήν αὐτῶν τῶν δεδομένων καί ἄλλην τροπήν εἰς τήν κατάστασιν. Αὐτή, ὅμως, ἡ ἐπιφύλαξις εἶναι μᾶλλον φιλοσοφική παρά πολιτική.

Προσωπική μου γνώμη νά μή προβῆ ὁ κ. Κ. Καραμανλῆς εἰς ἐνεργείας καί ἐκδηλώσεις αἱ ὁποῖαι θά δυσχεράνουν τήν προσπάθειάν μας διά τήν πραγματοποίησιν τῆς ἐπιβεβλημένης λύσεως. Μέ ἀγώνα ἐκ τῶν κάτω ἡ κατάστασις εἶναι δύσκολον νά ἀνατραπῆ. Κατά τήν παροῦσαν στιγμήν τουλάχιστον ὑφίσταται ἀπόλυτος συνοχή εἰς τάς Ἐνόπλους Δυνάμεις»[230].

1 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1973

Ὄργανα τοῦ καθεστῶτος, προφανῶς στελέχη τῆς ΕΣΑ μέ πολιτική περιβολή, εἰσβάλλουν — ὥρα 21.30 — μέ ἐντολή τοῦ Δ. Ἰωαννίδη στά γραφεῖα τῆς «Βραδυνῆς», τά ὁποῖα ἐκκενώνουν, διακόπτουν τήν ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας καί σφραγίζουν τίς θύρες εἰσόδου. Οἱ ἐκτελεστές τοῦ σχεδίου δέν ἦταν ἐφοδιασμένοι μέ ὁποιαδήποτε ἔγγραφη ὑπηρεσιακή διαταγή καί δέν αἰτιολόγησαν, οὔτε καί προφορικά, τήν ἐνέργειά τους. Ἐπίσημη γραπτή κάλυψη τῆς τελευταίας αὐτῆς θά γίνει μόλις 40 μέρες ἀργότερα, μέ ἔγγραφο τοῦ ὑποστράτηγου Ραφαηλάκη, τό ὁποῖο καί ἀναφερόταν σέ ἀπόφαση τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητῆ Ἀθηνῶν γιά ἐξάμηνη παύση τῆς ἐφημερίδας!

Ἡ περιπέτεια τῆς «Βραδυνῆς» ἐρχόταν νά διαλύσει κάθε ψευδαίσθηση πού θά ἦταν δυνατό νά ἔχει καλλιεργήσει τό νέο καθεστώς μέ τίς ἀρχικές διακηρύξεις του γιά κατάργηση τῆς λογοκρισίας. Ἔκτοτε, δέν θά παύσει νά διολισθαίνει στή λήψη καταπιεστικῶν μέτρων μέ ἀποκορύφωμα τήν ἐπαναλειτουργία, ἀπό τόν Φεβρουάριο τοῦ 1974, τοῦ στρατοπέδου τῆς Γυάρου.

Τό γενικότερο κλίμα πού ἐπικράτησε, μέ εἰδικότερη ἀναφορά στό θέμα τῆς «Βραδυνῆς» ἀλλά καί στήν τοποθέτηση τοῦ καθεστῶτος ἀπέναντι στή «λύση Καραμανλῆ», ἐπιχειρεῖ νά μεταδώσει, στίς 19 Ἰανουαρίου 1974, σέ ἐπιστολή του, ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου:

«Μέ τήν πάροδο τῶν ἡμερῶν ἐνισχύεται ἡ ἀντίληψις

ὅτι οἱ ἀσκοῦντες σήμερον τήν ἐξουσίαν ἐπιδιώκουν νά ἐπαναλάβουν τό πείραμα τοῦ ἀνατραπέντος προκατόχου των. Δέν ἐπιτρέπουν νά ἀκούεται κἄν λόγος περί ἀποκαταστάσεως τῆς ὁμαλότητος καί περί προσφυγῆς εἰς τήν λαϊκήν ἐτυμηγορίαν. Τούς εἶναι, μάλιστα, κατ' ἐξοχήν ἀντιπαθεῖς ὅσοι ἐμφανίζονται ὡς ἀποβλέποντες εἰς αὐτήν.

Γενική εἶναι ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ μεγάλος ἀριθμός τῶν στελεχῶν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων ἐπιθυμεῖ τήν ἄμεσον ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος καί ἀποβλέπει ἀποκλειστικῶς εἰς τό πρόσωπόν Σας. Εἶναι, ὅμως, ἀνοργάνωτοι, διάσπαρτοι καί φοβισμένοι ἐπαγγελματίαι. Καθημερινῶς διαχέονται διαδόσεις περί ἀναπτύξεως διαφόρων τάσεων εἰς τόν κύκλον τῶν κρατούντων καί περί ἐκδηλώσεως ἀντιδράσεως εἰς τήν δραστηριότητα τοῦ ταξιάρχου [sic] ..., ὁ ὁποῖος ἐπικρατεῖ μέχρι σήμερον.

Ὁ τύπος ἔχει φιμωθεῖ ὁλοκληρωτικά, συνεχίζονται δέ συλλήψεις νέων κυρίως προσώπων. Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς ἐκδόσεως τῆς "Βραδυνῆς" ἀποδεικνύει τάς πραγματικάς διαθέσεις τοῦ καθεστῶτος. Πρό πέντε περίπου ἡμερῶν ἐκοινοποιήθη ἔγγραφον τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ Ἀθηνῶν — ὑποστρατήγου — διά τοῦ ὁποίου ἀνακοινοῦται μέ καθυστέρησιν 40 περίπου ἡμερῶν ὅτι ἡ διακοπή ὀφείλεται εἰς ἰδικήν του διαταγήν τῆς 1ης Δεκεμβρίου τοῦ λήξαντος ἔτους. Ἡ ἀνακοίνωσις ἐξεβιάσθη λόγω ἀρξαμένης εἰς τήν εἰσαγγελία προκαταρκτικῆς ἐξετάσεως, ἐξ ἀφορμῆς μηνύσεως τοῦ Τζώρτζη, διά νά συγκαλυφθῆ ἡ αὐθαιρεσία. Δέν ἐκοινοποιήθη, ὅμως, ἡ διαταγή τῆς ἀπαγορεύσεως, οὐδέ ἀνεκοινώθησαν ἐπισήμως οἱ λόγοι ταύτης.

Λέγεται ὅτι ἀφορμήν ἔδωσεν ἡ δημοσίευσις τῆς δηλώσεως Σταματελόπουλου, εἶναι ὅμως, γεγονός ὅτι ἄλλοι εἶναι οἱ πραγματικοί λόγοι. Ἡ "Βραδυνή" ἐδιαβάζετο ἀπό πολλούς ἀξιωματικούς, εἶχεν ἐπιδείξει μαχητικότητα καί ἐνεφανίζετο ὡς σημαιοφόρος τῆς λαϊκῆς ἀξιώσεως διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος, μέ προσφυγήν εἰς τήν Ἰδικήν Σας ἀνάμιξιν.

Ἀκούονται πολλά ἐπί τοῦ θέματος τούτου, δέν εἶναι δέ εὐχερής ὁ ἔλεγχος. Τό ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ὁ Τζώρτζης ἔχει πολύ ταλαιπωρηθεῖ. Καί ἐπί πλέον αἰσθάνεται μειωμένος διότι δέν εἶχε τήν ἀναμενομένην συμπαράστασιν.

Σύμφωνα μέ διαφόρους πληροφορίας, ὁ κυβερνῶν ταξίαρχος, εἰς ὡρισμένας περιστάσεις, ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχει καί διατηρεῖ ἐπαφήν μεθ' ὑμῶν. Εἰς ἄλλας περιστάσεις, ἐρωτώμενος διατί δέν προσφεύγει πρός Ὑμᾶς, ἀπαντᾶ ἀορίστως ὅτι τό θέλει καί τό ἐπιδιώκει, πλήν οἱ ὅροι Σας εἶναι βαρεῖς καί ἀπαράδεκτοι. Ἐλέχθη ἀπό ὡρισμένον ἀξιωματικόν ὅτι ὁ Καραμανλῆς τά θέλει ὅλα δικά του.

Τό νέον καθεστώς εἶχεν ἀναπτύξει προσπάθειες ἀποσυνθέσεως τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, μέ τήν κατάλληλον ἐκμετάλλευσιν τῶν γνωστῶν ἀδυναμιῶν τῶν ἐμφανιζομένων εἰς τό προσκήνιον. Φαίνεται ὅτι ἀνεπτύχθη συστηματική προσπάθεια διά νά δοθῆ εἰς ὅλους χωριστά ἡ ἐντύπωσις ὅτι τό καθεστώς ἀποβλέπει εἰς ἕνα ἕκαστον τούτων διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος, δι' εἰδικόν ἑκάστοτε λόγον».

Καί κατέληγε:

«Τό καθεστώς ἔχει ἀποστερηθεῖ οἱουδήποτε λαϊκοῦ ἐρείσματος. Ἡ ἀδιαφορία ὀγκοῦται καθημερινῶς καί ὅλοι ἀναμένουν τήν λύσιν.

Αὐτή εἶναι ἡ ἰδική μου ἐκτίμησις, ὅπως καί πολλῶν ἄλλων φίλων. Διαισθάνομαι ὅτι τό καθεστώς εἶναι ἐπισφαλές, καίτοι δέν ἔχω ἐμπιστοσύνην εἰς τήν στάσιν τῶν στελεχῶν τοῦ Στρατοῦ. Ἀνεξαρτήτως τούτων, νομίζω ὅτι εἶναι καιρός νά ἐκτιμήσετε ἄν ἐπέστη ὁ χρόνος δημοσίας ἐκδηλώσεως, ἡ ὁποία θά ἀνοίγη τόν δρόμον τῆς ὁμαλῆς ἀποκαταστάσεως τῆς νομιμότητος καί τῆς ταχείας προσφυγῆς εἰς τήν λαϊκήν ἐτυμηγορίαν μέ τήν παρεμβολήν ἰσχυρᾶς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία θά ἐξασφαλίση τήν ἐλευθέραν ἐκδήλωσιν τῆς λαϊκῆς θελήσεως καί τήν ἄνετον ἀπομάκρυνσιν τοῦ Στρατοῦ ἀπό τάς πολιτικάς εὐθύνας»[231].

10 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1974

Μέ Συντακτική Πράξη, ἡ ἐκλογή τοῦ Ἱερωνύμου Κοτσώνη, ὡς Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος, χαρακτηρίζεται ὡς ἀντικανονική.

Δύο ἡμέρες ἀργότερα, συνέρχεται ἡ Ἱερά Σύνοδος καί ἐκλέγει νέο Ἀρχιεπίσκοπο, τόν Μητροπολίτη Ἰωαννίνων Σεραφείμ.

27 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1974

Ὁ αἰφνίδιος θάνατος τοῦ Γεωργίου Γρίβα-Διγενῆ σηματοδοτεῖ τήν πορεία πρός τήν ἀνοιχτή ρήξη τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος τῶν Ἀθηνῶν μέ τόν Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο.

Ἡ ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό τήν ὁμάδα Ἰωαννίδη προοριζόταν νά μεταβάλει αἰσθητά τήν τακτική τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως στό Κυπριακό. Ἤδη, ὁ ὑπουργός καί στελέχη τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν εἶχαν στήν οὐσία παραμεριστεῖ ὡς ὑπεύθυνοι χειριστές τοῦ θέματος ἀπό τά μέλη εἰδικοῦ Γραφείου τοῦ Ἀρχηγείου Ἐνόπλων Δυνάμεων καί ἀπό φανατικούς ἀντιμακαριακούς ἀξιωματικούς στήν Ἀθήνα καί στή Λευκωσία — ἐμπιστοσύνης τοῦ «ἀόρατου δικτάτορα». Στήν ἴδια τή Μεγαλόνησο, ὁ ἔλεγχος τῆς ΕΟΚΑ Β΄ θά περάσει, μετά τό θάνατο τοῦ στρατηγοῦ Γρίβα, στά χέρια τῶν ὀργάνων τῆς ἀθηναϊκῆς Χούντας. Οἱ ἀπόρρητες καταγγελίες τοῦ Μακαρίου γιά παράνομες ἐνέργειες ἐπώνυμων Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, γιά σκηνοθετημένη κλοπή ὅπλων τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς ἀπό μέλη τῆς ΕΟΚΑ Β΄, γιά ἐπιλογή Κυπρίων δοκίμων ἀξιωματικῶν μέ κριτήριο τά «ἀντιμακαριακά» τους αἰσθήματα, θά παραμείνουν χωρίς ἀποτέλεσμα, ἐπιτείνοντας βαθμιαῖα τήν ἔνταση στίς σχέσεις μεταξύ Λευκωσίας καί Ἀθήνας.

ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

Σέ ἐπιβεβαίωση τῶν πιό δυσοίωνων προρρήσεων, ἡ ἀπαλλαγή τῆς χώρας ἀπό τό ζυγό τῆς ἑπτάχρονης δικτατορίας ἔμελλε νά συνδεθεῖ μέ μιά δραματική, στήν ἐκδήλωση καί τίς συνέπειές της, ἐθνική κρίση. Ἀνάξιοι καί ἄφρονες, παρακινημένοι ἀπό νοσηρές φαντασιώσεις καί συνομωτικά σύνδρομα, οἱ πραξικοπηματίες θά ὁδηγήσουν, τελικά, τό ἔθνος στό χεῖλος τοῦ κρημνοῦ. Ἡ ἀπόπειρα γιά τήν ἀνατροπή καί τήν ἐξόντωση τοῦ προέδρου Μακαρίου, παρά τήν ἀμφίρροπη ἔκβασή της, ἔδωσε στήν Ἄγκυρα τό πρόσχημα γιά νά εἰσβάλει στρατιωτικά στήν Κύπρο. Δεινή δοκιμασία, ταπείνωση καί ὑποταγή ἑνός ἐκλεκτοῦ τμήματος τῆς ἐθνικῆς οἰκογένειας στήν κυριαρχία ἀδίστακτου κατακτητῆ!

Φωτεινό σημεῖο μέσα στό ἔρεβος ὅπου εἶχε βυθιστεῖ ἡ χώρα, ἡ ὁμόθυμη ἔκκληση πολιτικῆς ἡγεσίας καί λαοῦ πρός τόν Κωνσταντῖνο Καραμανλῆ γιά νά ἀναλάβει τά ἡνία τῆς ἐξουσίας. Μέ ἔντονη τή συναίσθηση τῶν εὐθυνῶν πού καλοῦνταν τήν ὥρα τῆς ὕπατης δοκιμασίας νά ἐπωμιστεῖ, φορέας τοῦ ἀναπτερωμένου φρονήματος καί τῶν ἀναγεννημένων ἐλπίδων τοῦ ἔθνους, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά ζήσει, μετά ἀπό ἔντεκα χρόνια ἀπουσίας, τή συγκλονιστική ἐμπειρία μιᾶς Ἀθήνας σέ στιγμές ἠθικῆς ἐξάρσεως, ὄρθιας ἀπέναντι στή μεγάλη πρόκληση, νά ἐπουλώσει — ὅσο ἦταν τοῦτο δυνατό — τίς πληγές ἀπό τήν καταστροφική τουρκική εἰσβολή στήν Κύπρο καί νά δρομολογήσει μιά νέα, γνήσια καί συνεπῆ, δημοκρατική πορεία.

19 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1974

Ἐνόψει τῶν κινδύνων πού συσσωρεύονται ὁλοένα καί περισσότερο ἀπειλητικοί σέ βάρος τοῦ ἔθνους καί, εἰδικότερα, μέ ἀφετηρία τόν ἀνεπαρκῆ καί ἀδέξιο χειρισμό τῶν θεμάτων τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ὁ Ε. Ἀβέρωφ ἀπευθύνει, ἐμπιστευτικά, στόν πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας βαρυσήμαντη ἐπιστολή:

«Ἀξιότιμε Κύριε Πρόεδρε,

Σᾶς εὐχαριστῶ διότι διά τοῦ ὑπασπιστοῦ σας μοῦ ἐγνωρίσατε λῆψιν τῶν κειμένων μου τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου ἐ.ἔ. Δέν ἀνέμενα ἄλλην ἀπάντησιν διότι τοῦτο θά ἐσήμαινε πολιτικήν συζήτησιν, ἡ ὁποία ρητῶς ἀπαγορεύεται εἰς πάντας, καί διά τήν ὁποίαν οἱ ἄνδρες τῆς 21ης Ἀπριλίου δέν εἶναι ἀκόμη ὥριμοι.

Ὅταν εἶχα τήν τιμήν νά σᾶς ἀπευθύνω τά κείμενα ἐκεῖνα δέν ἐνόμιζα ὅτι θά ἐχρειάζετο ν' ἀπευθυνθῶ καί πάλιν πρός σᾶς. Ἐπίστευα πράγματι τά ὅπως ἔγραφα, ὅτι ἦσαν τόσον ἐπικίνδυνοι αἱ ἐνδεχόμεναι ἐσωτερικαί ἐξελίξεις, ὥστε τά θέματά μας τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς νά καταντοῦνε "ψιλά γράμματα".

Συμβαίνει ὅμως ἤδη, μετά τρίμηνον μόνον, νά μήν εἶναι καθόλου "ψιλά γράμματα". Ἔγιναν καί ἐκεῖνα ἐκρηκτικά. Καί ὡς ἁπλός Ἕλλην πολίτης, ἀλλά καί ὡς ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος, νομίμως ἐντεταλμένος ἀπό τόν Ἑλληνικόν Λαόν, ὑπευθύνως ἐχειρίσθη αὐτά τά θέματα ἐπί ὀκταετίαν, θεωρῶ ὅτι ἔχω χρέος νά σᾶς ἐκθέσω τάς ἀπόψεις μου ἐπί τῶν πλέον φλεγόντων ἐκ τῶν θεμάτων αὐτῶν. Νά τάς ἐκθέσω εἰς τόν τυπικῶς πρῶτον τῇ τάξει, πρῶτον, τόσον εἰς τήν δυναμικῶς ἐπιβεβλημένην κρατικήν ἱεραρχίαν, ὅσον καί εἰς τάς εὐθύνας, ἀλλά καί ἐπί πλέον — πρός τό παρόν πάντως — πρῶτον, ἐντός τῆς ἱεραρχικῆς αὐτῆς τάξης εἰς τόν σεβασμόν τοῦ Λαοῦ.

Τό μνημόνιόν μου τοῦτο δέν προορίζεται διά τήν δημοσιότητα. Ἀπό μένα τοὐλάχιστον θά τηρηθῆ ἀπολύτως ἀπόρρητον. Ὄχι διότι φοβοῦμαι τό ΕΑΤ-ΕΣΑ ἤ τήν Γυάρον, ἀλλά διότι μερικαί περικοπαί του, ἐρχόμεναι εἰς τή δημοσιότητα, δυνατόν νά προκαλέσουν βλάβην εἰς τά ἐθνικά συμφέροντα. Πιστεύω δι' αὐτό, ὅτι αὐτήν τήν φοράν καί ὅσοι πλήν ὑμῶν τό διαβάσουν, θά τηρήσουν ἀπόρρητον τό κείμενο τοῦτο.

Ὡς πρός τήν Τουρκίαν. Τό φλέγον ζήτημα εἶναι βεβαίως ἐκεῖνο τῶν Ἑλληνο-Τουρκικῶν σχέσεων. Ὀξύνονται ἐπικινδύνως. Δέν εἶναι ἡ στιγμή διά ν' ἀνατρέξω εἰς τά βαθύτερα αἴτια καί διά νά προβῶ εἰς τήν ἀνάλυσίν των. Εἶναι ὅμως ἡ στιγμή διά νά ἐπισύρω τήν προσοχήν σας ἐπί τῶν ἑξῆς: Τό θέμα τό ὁποῖον περισσότερον παντός ἄλλου δηλητηριάζει προσφάτως τάς σχέσεις μας εἶναι ἐκεῖνο τῶν δικαιωμάτων τῶν δύο Χωρῶν ἐπί τοῦ Αἰγαίου Πελάγους.

'Από τῆς ἰδικῆς μας πλευρᾶς παρουσιάζουμε εἰς τήν Κοινήν μας Γνώμην τό θέμα ὡς καθαρῶς νομικόν καί ὡς πλήρως λελυμένον. 'Αφήνω κατά μέρος τό ἄν εἶναι ἤ ὄχι λελυμένον. Τό ἀφήνω ὄχι τόσον διότι δέν δύναμαι νά πῶ ποῖον θά ἐδικαίωνε Διεθνές Σῶμα τό ὁποῖον θά ἐκαλεῖτο τυχόν ν' ἀποφανθῆ ἐπ' αὐτοῦ, ὅσον διότι εἰς τήν πρᾶξιν τό θέμα δέν εἶναι νομικόν: εἰς τό διεθνές δίκαιον, ὁ νομικός κανών δέν ἐπιβάλλεται ὑπό ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας.

Τό θέμα δέν εἶναι οὔτε διπλωματικόν. Διότι ἀνεξαρτήτως τοῦ ἄν θά ἔχουμε ἤ ὄχι περισσοτέρας διπλωματικάς ὑποστηρίξεις ἀπό τήν Τουρκίαν — καί πιστεύω ὅτι ὡς ἔχουν σήμερα τά πράγματα θά ἔχουμε πολύ ὀλιγωτέρας—, αἱ διπλωματικαί ἐνέργειαι (διαμαρτυρίαι, ἐπιδόσεις διπλωματικῶν διακοινώσεων, ἐνέργειαι πρός τρίτας Κυβερνήσεις κ.ἄ.), δέν εἶναι ποτέ ἀποτελεσματικαί ὅταν ὁ ἄλλος ἐπιμένει.

Τότε τό θέμα εἶναι θέμα συσχετισμοῦ δυνάμεων.

'Ακραδάντως πιστεύω ὅτι ἡ Τουρκία δέν ἐγείρει θέμα Αἰγαίου διά λόγους θεωρητικούς, ἤ διά λόγους κύρους.

Ὅπως εἶναι γνωστόν, τήν 1ην Νοεμβρίου 1973, ἡ Τουρκική Κυβέρνησις παρεχώρησε δικαιώματα ἐρεύνης καί ἐκμεταλλεύσεως ἐνδεχομένων πετρελαιοφόρων στρωμάτων ὑπό τόν βυθόν μιᾶς μεγάλης θαλασσίας περιοχῆς δυτικῶς τῶν χωρικῶν ὑδάτων τῶν νήσων μας τοῦ 'Αρχιπελάγους. 'Εναντίον τῆς παραχωρήσεως αὐτῆς ἡμεῖς ἐδημιουργήσαμεν θόρυβον διά τοῦ τύπου, μετά τρίμηνον περίπου, δηλαδή μετά τά πρῶτα εὐνοϊκά ἀποτελέσματα τῶν γεωτρήσεων παρά τήν Θάσον. Εἰς ἀπάντησιν ἡ Τουρκία ἐγείρει τό θέμα μέ περισσοτέραν ἐπιμονήν καί δημοσιότητα. Τό ἐγείρει προφανῶς διά τήν περίπτωσιν πού θά κρίνη ὅτι ἔχει μέγα συμφέρον νά προβῆ εἰς γεωτρήσεις ἐντός τῆς παρ' αὐτῆς παραχωρηθείσης θαλασσίας περιοχῆς.

Εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν, ἐάν ἡ Τουρκία ἐπιμείνη, τά νομικά ἐπιχειρήματα καί αἱ διπλωματικαί ἐνέργειαι, δέν θά ἔχουν καμμίαν, μά καμμίαν πρακτικήν ἀξίαν.

Δέν θά ὑπάρχουν παρά δύο τρόποι ἀντιμετωπίσεως τοῦ θέματος: ἡ συνεννόησις καί ἡ δυναμική παρεμπόδισις τῶν γεωτρήσεων.

Τόν πρῶτον τρόπον, ἡ ἔντονος καί μονόπλευρος προετοιμασία τῆς Κοινῆς μας Γνώμης, τόν δυσχεραίνει ἄν δέν τόν ἀποκλείη.

Τήν δυναμικήν παρεμπόδισιν, διερωτῶμαι πῶς θά τήν ἀποφασίση τό σημερινόν Καθεστώς. Ὄχι διά βασικῶς ἠθικούς λόγους, ὄχι δηλαδή διότι ἕνα Καθεστώς χωρίς λαϊκήν ἐντολήν, πού ἐκπροσωπεῖ ὀλίγους Ἕλληνας, δέν ἐπιτρέπεται νά λαμβάνη ἀποφάσεις πού θά κρίνουν τήν τύχην τοῦ Ἔθνους. Ὅταν ἰσχύει τό "δίκαιον τῆς 'Επαναστάσεως", αὐτά δέν παίζουν δυστυχῶς ρόλον.

Λαμβάνονται ὅμως ὑπ' ὄψιν τά πραγματικά δεδομένα μιᾶς ἀναμετρήσεως. Αὐτά ἔτυχε νά τά μελετήσω ἀπό ὑπεύθυνον θέσιν ὅταν δύο φοράς ἐπιθανολογήθη ὅτι ἡ τιμή τῆς χώρας θά μᾶς ἐπέβαλε ν' ἀντιμετωπίσουμε πόλεμον μέ τήν Τουρκίαν. Καί δι' αὐτό νομίζω ὅτι ἐπιβάλλεται νά ἐκτιμηθοῦν σοβαρώτατα τά ἀκόλουθα:

. . . . . .

Εἰς ὅλα αὐτά προστίθεται ἕνα ἄλλο ἔκτακτον καί πολύ δυσμενές δεδομένον: τό Καθεστώς δέν δύναται φοβοῦμαι νά κάμη ἐπιστράτευσιν.

'Εάν τυχόν ἔλθη ἡ κακή ὥρα, σᾶς βεβαιώνω ὅτι ἄλλα θά ὑποστηρίξω δημοσίᾳ, καί ὅτι μέ πάθος θά κάμω τό κατά δύναμιν διά νά ἐπιτύχη ἡ πολεμική προσπάθεια. Τό συμφέρον τῆς Πατρίδος τό θέτω ὑπεράνω τῶν ἰδεολογικῶν μας πεποιθήσεων καί τῶν ἀντιδράσεών μου ἔναντι προσώπων. 'Αλλά ἀκριβῶς δι' αὐτό, ὄχι δημοσίᾳ, ἀλλά ἄκρως ἀπορρήτως, ὀφείλω νά σᾶς μεταδώσω τήν πεποίθησίν μου ὅτι ὑπό τάς σημερινάς συνθήκας δέν μπορεῖτε νά κάμετε ἐπιστράτευσιν. Ἄν ἐξαιρέσω τούς ἀποπεμφθέντας — μέ διαφόρους αἰτιολογίας — ἀπό τάς 'Ενόπλους Δυνάμεις μονίμους ἀξιωματικούς, ἄν ἐξαιρέσω τούς τελευταίους ἀποτάκτους τοῦ ἐνδόξου Ναυτικοῦ μας καί τῆς 'Αεροπορίας, πού ὅλοι, ἀνακαλούμενοι, θά κάμουν τό καθῆκον τους, πολλοί ἀπό τούς ἄλλους καί μάλιστα τούς ἐφέδρους ἀξιωματικούς, θά δημιουργήσουν σοβαρώτατα ζητήματα. Τό συναντῶ σέ κάθε βῆμα μου. Δέν ἐπιθυμῶ νά ἐπεκταθῶ ἐπ' αὐτοῦ.

Μερικοί ἐκ τῶν δυναμικῶς ἰθυνόντων πιθανόν νά αἰσιοδοξοῦν λόγῳ τῆς ἐπικρατούσης ἀπολύτου σιωπῆς, τῆς μεγαλυτέρας πού ἐγνώρισε ποτέ ἡ Χώρα ἀπό τοῦ 1830. Πιθανόν νά πιστεύουν ὅτι, ὅπως συνέβη ἄλλοτε, ἐνώπιον τῆς ξένης ἀπειλῆς, ὁ Λαός θά συσπειρωθῆ γύρω ἀπό τήν ὁποιανδήποτε ἡγεσίαν του.

Πλάνη ἀπροσμέτρητος.

Τό προηγούμενον τῆς 28ης 'Οκτωβρίου 1940, μέ κανέναν τρόπον δέν μπορεῖ νά ληφθῆ ὑπ' ὄψιν σήμερα. Τά δεδομένα ἦταν τότε ἐντελῶς διαφορετικά: Γενικά τό ἐθνικόν αἴσθημα ἦτο τότε πολύ ἰσχυρότερο· Δέν εἴχαμε περάσει ἀπό τό φοβερό καμίνι τῶν ἐτῶν 1943-1949, πού συνετάραξε τόν ψυχικό καί πνευματικό μας κόσμο, ἡ νεολαία ἦτο ἐντελῶς διάφορος τῆς σημερινῆς. 'Η δικτατορία ἄρχιζε ἀπό τόν Βασιλέα Γεώργιο Β΄ καί ἐτελείωνε εἰς τόν τελευταῖο ἀνθυπολοχαγό καί ἀνθυπομοίραρχο· ἕνα μικρό μέρος τοῦ Λαοῦ ἦτο ψυχικῶς μέ τή δικτατορία, ἕνα ἄλλο μεγαλύτερο τήν ἠνείχετο εὐμενῶς· ἐπί κεφαλῆς τῆς δικτατορίας εὑρίσκετο ἕνας τῶν ἱκανωτέρων 'Ελλήνων, ὁ ὁποῖος, ἄν καί δέν ἦτο δημοφιλής, δέν εὑρίσκετο εἰς τά παρασκήνια ἀλλά ἐστέκετο εἰς τό προσκήνιον, καί ὁ ἴδιος καί οἱ συνεργάται του· διώξεις εἰς εὐρυτάτην κλίμακα, καί μάλιστα ὀργανωμέναι καί ταπεινωτικαί, δέν εἶχαν γίνει ἐναντίον ἐθνικοφρόνων.

Τελείως ἄλλοι καιροί σήμερα, τελείως ἄλλα τά δεδομένα.

Λυποῦμαι βαθύτατα πού τό γράφω, ἔστω καί εἰς αὐστηρῶς ἀπόρρητο κείμενο, ἀλλά φοβοῦμαι ὅτι εἰς περίπτωσιν πολέμου ὑπό τό σημερινόν Καθεστώς, θά ἀντιμετωπίσουμε πολλάς καί ποικίλας ἐσωτερικάς ταραχάς.

'Υπό αὐτάς τάς συνθήκας δέν γίνονται, δέν συζητοῦνται κἄν πολεμικαί ἀναμετρήσεις, δέν καλλιεργεῖται ὑπέρ αὐτῶν ἡ Κοινή Γνώμη, δέν αὐτοδεσμεύεται πρός αὐτήν τήν κατεύθυνσιν ἡ δυναμικῶς ἐπιβληθεῖσα ἡγεσία.

Γνωρίζω ὅτι μερικοί ἀξιωματικοί, οἱ ὁποῖοι λόγῳ ἡλικίας δέν εἶχαν ἀκόμη τήν εὐκαιρίαν νά προσφέρουν κάτι τό οὐσιαστικόν εἰς τόν Τόπον, πιστεύουν ὅτι ἐντός τό πολύ ἑβδομάδος θά ἔχουμε καταλάβει τήν Κωνσταντινούπολιν καί ὅτι αὐτό θά ἐξουδετερώση ὅλας τάς ἀδυναμίας μας. Γνωρίζω ἀκόμη ὅτι οἱ ἴδιοι δηλώνουν δεξιά-ἀριστερά ὅτι οἱ ἀπόψεις τῶν κάπως γνωστῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν δέν δύνανται νά ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν, διότι ἤ εἴμεθα φαῦλοι, ἤ ἔχουμε ὑπερβεῖ τά 60 ἤ τά 70, καί συνεπῶς εἴμεθα γέροι.

(Θά μοῦ ἐπιτρέψετε, ἀξιότιμε κ. Πρόεδρε, νά κάμω μία παρέκβαση: ὡς πρός τήν φαυλότητα καλά θά ἦταν νά ἐρευνηθῆ καί νά τιμωρηθῆ ἡ φαυλότης ἄλλων... Ὡς πρός τήν ἡλικίαν, καλά θά ἔκαμναν οἱ κάτω τῶν 50 ἤ καί τῶν 60 ἐτῶν, πρίν ὁμιλοῦν ἔτσι, νά σκεφθοῦν ὅτι τάς Χώρας των καί τήν Εὐρώπη, δυναμικά καί ἐπιτυχῶς διηύθυναν καί ἔσωσαν εἰς ὥρας μεγάλων κρίσεων οἱ "γέροι" Κλεμανσώ, Τσῶρτσιλ, Ντέ Γκώλ, Ἀντενάουερ, Σοφούλης καί ἄλλοι, καί ὅτι ἀντιθέτως κατέστρεψαν τάς Χώρας των καί τήν Εὐρώπην ἄνδρες πολύ νεώτεροι αὐτῶν... Ἡ ἡλικία εἶναι θέμα ψυχῆς, εἶναι θέμα ἀποδόσεως, εἶναι καί θέμα... ἀρτηριακῆς πιέσεως, τήν ὁποίαν ἄλλωστε καλά θά ἔκαμναν νά ἐλέγχουν πότε-πότε δι' ἑαυτούς καί οἱ νεώτεροί ἡμῶν.

Ἄλλωστε ἄν, ὅπως λέγεται, ἡμεῖς οἱ "γηρασμένοι" πολιτικοί ἀποτελοῦμε ἐμπόδιον διά ν' ἀποκατασταθῆ ὁ Λαός εἰς τά ἀπαράγραπτα δικαιώματά του καί νά εὕρη ἡ Ἑλλάς τήν θέσιν της εἰς τήν διεθνῆ κοινωνίαν, τό πρᾶγμα εἶναι ἁπλούστατον: ἄς ἀποσυρθοῦμε ἀπό τόν δημόσιον βίον. Προσωπικῶς θά ἀφοσιωθῶ πολύ εὐχαρίστως εἰς ἄλλας δραστηριότητάς μου. Πιστεύω ὅτι, ἄν αὐτό εἶναι πράγματι τό ἐμπόδιον, θά τό κάμουν καί πολλοί ἄλλοι. Καί ἴσως αὐτό ν' ἀποτελέση παράδειγμα διά ν' ἀποσυρθοῦν καί εἰς τά ἰδικά των καθήκοντα ἄλλοι οἱ ὁποῖοι ἀναρμοδίως καί ἄνευ λαϊκῆς ἐντολῆς ἀναμιγνύονται εἰς τήν πολιτικήν...).

Ζητῶ συγγνώμην διά τήν παρένθεσιν.

Ἀναγκασμένος νά ὁμιλῶ κάπως σοβαρά, συνεχίζω παραλείπων τά περί εὐκόλου εἰσόδου μας εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν, ἄν μή τί ἄλλο διότι ξένα ἐπιτελεῖα ὑπολογίζουν ὡς σαφῶς ὑπερδιπλάσια τῶν ἰδικῶν μας τά τεθωρακισμένα τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης. Συνεχίζω περιοριζόμενος νά προσθέσω μίαν μόνον σχετικήν παρατήρησιν.

Μέ πόνον ψυχῆς εἶχα ἐξηγήσει εἰς τά μνημόνιά μου τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου ὅτι τό κῦρος τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεών μας ἔχει πέσει πολύ χαμηλά.

Ἀλλά ἐάν γίνη μία πολεμική ἀναμέτρησις, ἔστω ὀλίγων ἡμερῶν, καί δέν καταλήξη εἰς ἱκανοποιητικά ἀποτελέσματα, τότε ποῦ θά πάη τό κῦρος αὐτό, τό ἤδη μειωμένο; Δέν χρειάζεται πολλή βαθύνοια διά ν' ἀντιληφθῆ κανείς ὅτι ὁδηγεῖ εἰς τήν καταρράκωσιν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων. Χωρίς ὅμως Ἐνόπλους Δυνάμεις ἰσχυράς καί σεβαστάς, ἀνοίγουμε διάπλατα τή θύρα εἰς τούς ἐχθρούς τῆς Πατρίδος, ἐκείνους τοῦ Ἐξωτερικοῦ καί ἰδίως ἐκείνους τοῦ ἐσωτερικοῦ.

Ἐμακρυγόρησα κάπως, κύριε Πρόεδρε, ἐπί τοῦ θέματος τῶν Ἑλληνο-Τουρκικῶν σχέσεων. Νομίζω ὅμως ὅτι ἔπρεπε νά τό κάμω διότι ἀφ' ἑνός ἡ καλλιέργεια τῆς Κοινῆς Γνώμης, κατά τάς τελευταίας ἑβδομάδας, δεσμεύει τό Καθεστώς, καί διότι ἀφ' ἑτέρου ἡ μεγάλης ὀξυνσις, ἡ κρίσιμος ὀξυνσις, πιθανόν νά εἶναι ζήτημα μικροῦ χρόνου. Ἄν αἱ πληροφορίαι μου εἶναι ἀκριβεῖς, οἱ Τοῦρκοι πιθανολογοῦν πλέον τήν ὕπαρξιν πετρελαιοφόρων στρωμάτων δυτικῶς καί ἐκτός τῶν χωρικῶν ὑδάτων τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους, καί ἀναζητοῦν πλωτήν ἐξέδραν διά γεωτρήσεις βυθοῦ θαλάσσης.

Πληροφορίαι ἐκ διαφόρων πηγῶν, λέγουν ὅτι θά διαθέτουν τοιαύτην ἐντός 2 ἕως τριῶν μηνῶν.

Ὅταν λοιπόν κρίνεται ἡ τύχη τοῦ Ἔθνους — διότι περί αὐτοῦ πρόκειται — ὅταν ὁ Λαός, ὁ μόνος κυρίαρχος τοῦ Τόπου, εἶναι αὐστηρά φιμωμένος, τοὐλάχιστον οἱ ὀλίγοι ἰθύνοντες ἄς μήν ὁμιλοῦν κατεχόμενοι ἀπό ἐνθουσιασμούς καί ὑπεροψίαν, ἄς μήν αὐτοδεσμεύονται δι' ἑνός εἴδους λύσεις, ἄς προσέχουν πολύ, πάρα πολύ, καί ἄς σταθμίζουν καλά τάς τεραστίας ἱστορικάς εὐθύνας των.

Ἀπό ἀγνόν πατριωτισμόν καί ἀσυγκράτητον ἐνθουσιασμόν, ἐν συνδυασμῷ μέ ἀκρισίαν ἔγινε, διά τήν Κρήτην, ὁ πόλεμος τοῦ 1897.

Ἀπό ἀγνόν πατριωτισμόν καί ἐνθουσιασμόν, ἐν συνδυασμῷ μέ ἀκρισίαν (διά μερικούς καί δημοκοπίαν), μεταξύ 1964 καί 1967 ἐτάφη ἐσαεί τό ἱερόν θέμα τῆς Κύπρου.

Κατόπιν σκληρῶν ἀγώνων καί πολλῶν θυσιῶν, εἴχαμε πεισθεῖ ὅτι ὅλα θά ἐχάνοντο ἄν δέν προβαίναμε εἰς τόν συμβιβασμόν τῆς Ζυρίχης καί τοῦ Λονδίνου. Μετά μία τριετῆ περίοδο ἀκμῆς, καί διά τήν Κύπρο καί διά τόν πολύτιμο Ἑλληνισμό τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐσχίσαμε τόν συμβιβασμό. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἐχαντακώσαμε τό τελευταῖο ζωντανό κατάλοιπο τοῦ Βυζαντίου (τούς Ἕλληνας Κωνσταντινουπόλεως), καί διά τούς Ἕλληνας τῆς Κύπρου δέν θά πάρουμε ποτέ ὅσα εἴχαμε πάρει μέ τή Ζυρίχη... ὅσα ἀποτελοῦν τό μέγιστο πού μπορούσαμε ἤ μποροῦμε νά πάρουμε δι' αὐτούς, ἐφ' ὅσον δέν δυνάμεθα νά κάμψουμε διά τῶν ὅπλων τήν Τουρκίαν.

Τώρα ὅμως θίγω ἀσυγκρίτως μεγαλύτερον θέμα. Καί ὁμιλῶ διά τεραστίας ἱστορικάς εὐθύνας διότι δέν κρίνεται πλέον ἡ τύχη κλάδων τοῦ Ἑλληνισμοῦ: Μέ τήν ἰδίαν νοοτροπίαν, ὑπό δυσμενεστέρας συνθήκας, καί ἀκόμη χειρότερον, χωρίς κανένα δημόσιον ἔλεγχον, κρίνεται τώρα ἡ τύχη τῆς ρίζας καί τοῦ κορμοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὡς πρός τήν Βουλγαρίαν. Ἡ Βουλγαρία, ἡ ὁποία ἐθεωρεῖτο, καί ἦτο, ὁ πιστότερος δορυφόρος τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως, δίδει ἤδη δείγματα ἀκόμη μεγαλυτέρας προσεγγίσεως πρός τόν μεγάλον πάτρωνά της. Τήν συνδέουν μέ αὐτόν ἀδιατάρακτοι φυλετικοί, ἱστορικοί καί ἰδεολογικοί δεσμοί, τονωθέντες μεταπολεμικῶς ἀπό μίαν γενναιόδωρον σοβιετικήν οἰκονομικήν βοήθειαν ἡ ὁποία τῆς ἐπέτρεψε νά πραγματοποιήση οἰκονομικά ἅλματα.

Πρόσφατος δήλωσις τοῦ πρώτου ἀνδρός τῆς Βουλγαρίας, τοῦ Ζίβκωφ, περί πληρεστέρας εὐθυγραμμίσεως μέ τήν Σοβιετικήν Ἕνωσιν εἰς τόν μορφωτικόν, τόν οἰκονομικόν, τόν πολιτικόν καί τόν στρατιωτικόν τομέα, γνωρίζω ὅτι ἐγέννησε πολλά ἐρωτηματικά καί ἀνησυχίας εἰς τάς Δυτικάς Κυβερνήσεις, ὅπως καί εἰς τό Βελιγράδιον καί τό Βουκουρέστιον. Πρέπει νά γεννοῦν καί εἰς ἡμᾶς μεγάλας ἀνησυχίας τάς ὁποίας δέν χρειάζεται κἄν νά ἀναλύσω.

Ὡς πρός τήν Γιουγκοσλαβίαν. Αἱ ἐνδεχόμεναι ἐξελίξεις ἐκεῖ, μετά τόν θάνατον τοῦ Τίτο, πρέπει νά μᾶς γεννοῦν ἀκόμα μεγαλυτέρας ἀνησυχίας.

Οὐδείς δύναται νά προβλέψη ποία θά εἶναι ἡ τύχη τῆς γείτονός μας Σλαβικῆς Ὁμοσπονδίας.

Λέγεται ὅτι θά διαλυθῆ. Δέν εἶναι βέβαιον. Θά σημειωθοῦν ὅμως ἀναμφισβητήτως ὀξεῖς ἐσωτερικοί ἀνταγωνισμοί. Ἀνταγωνισμοί ὀφειλόμενοι εἰς ἀντιθέτους φυλετικάς καί ἰδεολογικάς τάσεις καί εἰς ἀντιθέσεις ἰσχυρῶν προσωπικοτήτων. Αἱ τελευταῖαι θά ἐνταθοῦν περισσότερον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Τίτο ἀπεμάκρυνε ἀπό τάς δεσποζούσας θέσεις πολλούς ἀπό τούς πρώτους συνεργάτας του (ἰδίως Σέρβους, καί δευτερευόντως Κροάτας), οἱ ὁποῖοι ἔχουν δυναμισμόν, ἱκανότητας καί λαϊκήν ἀπήχησιν. Συχνά τούς ἀντεκατέστησε μέ "Μακεδόνας" τῶν Σκοπίων.

Ἡ ἐκμετάλλευσις τήν ὁποίαν θά θελήση νά κάμη ἡ Σοβιετική Ἕνωσις τῶν ἐρίδων αὐτῶν θά εἶναι σημαντικός ἄν ὄχι ἀποφασιστικός παράγων διά τάς ἐξελίξεις εἰς τήν Γιουγκοσλαβίαν, καί αὐτό εἶναι τό σημεῖον πού ἐνδιαφέρει ἡμᾶς.

Ὅλαι αἱ ἐνδείξεις — καί εἶναι πολλαί — πείθουν ὅτι ἡ Σοβιετική Ἕνωσις θά θελήση ν' ἀποκτήση καί πάλιν τόν ἔλεγχον τῆς Γιουγκοσλαβίας τόν ὁποῖον ἡ παρουσία τοῦ Τίτο παρεμποδίζει. Δέν ἀποκλείεται καθόλου νά χρησιμοποιήση πρός τοῦτο καί δυναμικά μέσα.

Προσφάτως, ὁ ὑποστράτηγος Γιάν Σέζνα (Jan Sejna), σύνδεσμος τοῦ Τσεχοσλοβακικοῦ Ἐπιτελείου μέ τό Ἐπιτελεῖον τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας (καταφυγών εἰς τάς ΗΠΑ τό 1968) ἀπεκάλυψε τό σχέδιον "Πολάρκα" τό ὁποῖο κατεθορύβησε πολλάς Κυβερνήσεις καί ἰδίως ἐκείνας τῆς Αὐστρίας, τῆς Γιουγκοσλαβίας, τῆς Ἀλβανίας καί τῆς Ρουμανίας. Κατά τό σχέδιον αὐτό — τό ὁποῖον ἀποδίδω ἐδῶ μόνον μέ δύο λέξεις — ἐσχεδιάζετο ὅπως ἐν περιπτώσει "ἀνεπιθυμήτων ἐξελίξεων" μετά τόν θάνατον τοῦ Τίτο, Τσεχοσλαβακικά στρατεύματα, δι' ἀστραπιαίας ἐνεργείας, καταλάβουν τήν Ἀνατολικήν Αὐστρίαν, ἀφήνοντα τήν Βιέννην ὡς ἐλευθέραν κυκλωμένην πόλιν. Θά ἐπηκολούθει εἰσβολή εἰς τήν Γιουγκοσλαβίαν (Κροατίαν). Ἡ Σοβιετική Ἕνωσις θά ἐνεφανίζετο ἐνεργῶς εἰς τό προσκήνιον μόνον ἀφοῦ θά διεπίστωνε τό εἶδος τῶν ἀντιδράσεων τοῦ NATO καί τῶν ἐγγυητῶν τῆς αὐστριακῆς οὐδετερότητος.

(Ἀνοίγω μία μικρά παρένθεση διά νά ἐπισημάνω πόσο ἕνα μέρος τοῦ σχεδίου μοιάζει μέ ὅ,τι ἄλλοτε σοβαρῶς ἐφοβούμεθα — καί πρέπει πάντοτε νά ἔχουμε ὑπ' ὄψιν μας — περί αἰφνιδιαστικῆς εἰς Θράκην ἐνεργείας, καί δημιουργίας τετελεσμένου γεγονότος, χωρίς... ἀνάμιξιν τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως).

Καί ἄν ἀκόμα τό σχέδιον "Πολάρκα" δέν μεταδίδεται μέ ἀπόλυτον ἀκρίβειαν, τίθεται τό ἀκόλουθον ἐρώτημα: διατί οἱ Ἀμερικανοί οἱ ὁποῖοι ἔχουν εἰς χεῖρας των τόν στρατηγόν Σέζνα ἀπό τοῦ 1968, τοῦ ἐπιτρέπουν (ἀνάγνωθι τοῦ ζητοῦν) νά τό κοινολογήση τώρα, δι' ἄρθρων εἰς αὐστριακόν περιοδικόν καί δι' ἐμφανίσεώς του εἰς τήν αὐστριακήν τηλεόρασιν; Διατί τό ἔκαμαν ἐφέτος τόν Φεβρουάριον, ὅταν ἐκυκλοφόρουν αἱ φῆμαι ὅτι ὁ Τίτο ἀσθενεῖ σοβαρῶς; Διατί τό ἔκαμαν ἐνῶ ἐπί γενικωτέρου πεδίου ἀσκοῦν πολιτικήν ὑφέσεως μέ τήν Σοβιετικήν Ἕνωσιν; Ἡ ἀπάντησις φοβοῦμαι ὅτι δέν μπορεῖ νά εἶναι παρά ἡ ἑξῆς: πιθανολογοῦν σοβαρῶς τήν ἐνεργόν ἀνάμιξιν τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως εἰς τάς Γιουγκοσλαβικάς ἐξελίξεις καί θέλουν νά προειδοποιήσουν.

Αἱ ἐξελίξεις αὐταί, ὑψίστης σημασίας διά τήν Ἑλλάδα, ἔχουν δι' ἡμᾶς καί μίαν εἰδικήν μορφήν.

Ὡς προεισαγωγήν αὐτῆς, σημειώνω ὅτι οἱ Σέρβοι καί ἀργότερα οἱ Γιουγκοσλάβοι, ἐγνώριζαν ὅτι οἱ "Μακεδόνες" τῶν Σκοπίων, βουλγαρίζουν. Ἡ βία τήν ὁποίαν ἐπί σχεδόν τριακονταετίαν (1913-1941) ἐχρησιμοποίησε τό καθεστώς τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου, δέν ἠλλοίωσε τήν κατάστασιν. Ὁ Τίτο ἀντιμετώπισε τό θέμα πολύ εὐφυέστερα. Κατόπιν πολύ συστηματικῆς ἐργασίας (εἰς τούς τομεῖς τῆς ἱστορίας, τῆς λογοτεχνίας, τῆς τέχνης, τῆς γλώσσης) διεξαχθείσης ἀπό πλειάδα νέων "Μακεδόνων" ἐπιστημόνων, ἐκαλλιέργησε τήν ἰδέαν τῆς ἀπό αἰώνων ὑπάρξεως ἰδίας "μακεδονικῆς ἐθνότητος".

Ἡ ἰδέα προεβλήθη μέ ὅλα τά δυνατά μέσα, καί διά τῶν σχολείων, μέ τήν προσθήκην ὅτι ἡ "ἐθνότης" αὐτή ἔχει πλέον καί ἀνεξάρτητον Κράτος ἐντός τῶν πλαισίων τῆς Γιουγκοσλαβικῆς Ὁμοσπονδίας.

Σήμερα, σχεδόν ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ "Κράτους" τῶν Σκοπίων, οἱ κάτω τῶν 40 ἤ καί τῶν 50 ἐτῶν, εἶναι πεπεισμένοι ὅτι ἀποτελοῦν ἰδίαν ἐθνότητα. Πολλοί ἀπό τούς παλαιοτέρους βουλγαρίζουν. Ἀλλά οἱ πρῶτοι, πολυαριθμώτεροι καί δυναμικώτεροι, δυσφοροῦν διά τοῦτο, καί δυσφοροῦν ἰδίως διότι ἡ Βουλγαρία ἐνεργῶς μάχεται τήν ἰδέαν τῆς Μακεδονικῆς ἐθνότητος. Ἡ Βουλγαρία διεκδικεῖ τούς "Μακεδόνας" ὡς ἰδικούς της.

Ἀλλά ὁ φανατισμός τῶν "Μακεδόνων" τῶν Σκοπίων εἶναι μεγάλος, ὅπως καί σημαντική εἶναι τώρα ἡ θέσις των εἰς τό Βελιγράδιον, δηλαδή εἰς τήν διοίκησιν τῆς Ὁμοσπονδίας.

Ὅταν λοιπόν θά λείψη ὁ Τίτο, διά νά προφυλαχθοῦν ἀπό τήν Βουλγαρίαν, τόν πιστότερον δορυφόρον τῆς Μόσχας, ἕν ἐκ τῶν δύο πρέπει νά κάμουν: ἤ νά στηριχθοῦν εἰς τήν Δύσιν ἤ νά πλειοδοτήσουν εἰς φιλοσοβιετισμόν.

Τό πρῶτον τό θεωρῶ σχεδόν ἀδύνατον λόγῳ τῆς ἐντόνου ἰδεολογικῆς τοποθετήσεως των, καί λόγῳ τῶν κινδύνων πού τοῦτο θά συνεπάγεται διά τούς ἡγέτας τῆς κινήσεως. Τό δεύτερον εἶναι λίαν πιθανόν. Καί νά ὁδηγήση πιθανώτατα εἰς τήν ἐφαρμογήν τοῦ παλαιοῦ σχεδίου τῆς Μόσχας, εἰς τήν δημιουργίαν ὑπό τήν αἰγίδα της, κάποιας Βουλγαρο-Γιουγκοσλαβικῆς Ὁμοσπονδίας, — ὁλοκληρωμένης ἤ μερικῆς — τήν ὁποίαν ἐπιμόνως ἠρνεῖτο ὁ Τίτο, καί ἡ ὁποία ὑπῆρξε ἡ κυρία αἰτία τῆς ρήξεώς του μέ τήν Μόσχαν τό 1948.

Πόσον τοῦτο θά εἶναι ἐπικίνδυνον δι' ἡμᾶς, εἶναι προφανές. Καί γίνεται προφανέστερον ὅταν σκεφθοῦμε ὅτι ἀφ' ἑνός εἰς τήν περιοχή τῶν Σκοπίων ζοῦν (καί συχνά σταδιοδρομοῦν ἄριστα) περί τούς 35.000 καταφυγόντες ἐκεῖ σλαβόφωνοι τῆς Μακεδονίας μας, καί ὅτι ἀφ' ἑτέρου, εἰς τήν Ἑλληνικήν Μακεδονίαν, οἱ σλαβόφωνοι ὑφίστανται τήν συστηματικήν προπαγάνδαν πού διεξάγει τό ραδιόφωνον καί ἡ τηλεόρασις τῶν Σκοπίων.

Καί θά γίνη ἀκόμη μεγαλύτερος ὁ κίνδυνος ἀπό αὐτάς τάς λίαν πιθανάς ἐξελίξεις, ἄν τά πετρελαιοφόρα στρώματα τῆς Θάσου ἀποκαλυφθοῦν λίαν σημαντικά...

Ὡς πρός τά γενικά. Ἄς προσθέσουμε εἰς αὐτά ὅτι τά σύνορά μας εἶναι ἐκ τῆς φύσεώς των πολύ δύσκολα, ὅτι οὐδείς γνωρίζει ποῖα εἶναι τά βραχυπρόθεσμα ἤ μακροπρόθεσμα εὐρύτερα σχέδια τῆς πανισχύρου Σοβιετικῆς Ἑνώσεως.

Ἡ εἰκών διά τήν Πατρίδα μας εἶναι πολύ πολυπλεύρως συγκεχυμένη καί σκοτεινή.

Δέν πρόκειται νά τήν ἀλλάξουν οἱ Ἄραβες ἤ οἱ Ἀφρικανοί, εἰς τούς ὁποίους μερικοί νομίζουν ὅτι πρέπει κυρίως νά στηριχθοῦμε. Ἐκεῖνοι, δέν μποροῦν νά ἔχουν τήν παραμικρήν ἐπίδρασιν ἐπί τῆς πολυπτύχου αὐτῆς εἰκόνος, ὅταν ἔλθη ὥρα κρίσεως... Θά τήν ἐπηρεάσουν μόνον ἡ ἐσωτερική ἑνότης, ἡ ἐσωτερική ἰσχύς, καί ἡ στενή, ἡ στενοτάτη συνεργασία μέ ὅλους ἐκείνους πού ἔχουν συμφέρον νά εἴμεθα ἐλεύθεροι εἰς τό στρατόπεδον τοῦ Ἐλευθέρου Κόσμου.

Ὅπως ὅμως πορευόμεθα, οὔτε ἐσωτερικήν ἑνότητα ἔχουμε, οὔτε σεβαστήν θέσιν διατηροῦμε εἰς τούς κόλπους

Συνάντηση τοῦ Ε. 'Αβέρωφ μέ τόν Χ. Τάσκα.

τῶν φυσικῶν, τῶν ὀργανικῶν μας συμμάχων, οὔτε, κατ' ἀντανάκλασιν, εἰς τούς "μή εὐθυγραμμισμένους" ἤ ἐκείνους τοῦ τρίτου Κόσμου, πρός ὡρισμένους τῶν ὁποίων ἀποβλέπουν μερικοί ἰδικοί μας...

Καί ὅσον περισσότερον διαρκεῖ αὐτή ἡ πορεία μας τόσον τά πράγματα θά καθίστανται δυσχερέστερα. Τόσον περισσότερον θά χωριζόμεθα βαθύτερα καί εἰς πιό πολλά τμήματα μεταξύ μας, τόσον περισσότερον θ' ἀπομονούμεθα ἔναντι τῶν φυσικῶν μας συμμάχων.

Γνωρίζω, ἀξιότιμε κύριε Πρόεδρε, ὅτι ὑπό τάς κρατούσας περιέργους συνθήκας, ἡ ἀποστολή τοῦ μνημονίου αὐτοῦ, ἔστω καί ὡς αὐστηρότατα ἀπορρήτου, δέν εἶναι ἄμοιρος ὡρισμένων κινδύνων γιά μένα. Ἀνησυχῶ ὅμως φοβερά διά τήν τύχην τοῦ Ἔθνους. Ἔχω χρέος νά σᾶς πῶ τάς γνώμας μου. Θά ἔφερα βαρεῖαν ἱστορικήν εὐθύνην ἄν δέν σᾶς τά ἔλεγα. Εἰς ὥρας κρισίμους διά τό Ἔθνος, καθένας ἄς σκεφθῆ τάς ἰδικάς του εὐθύνας, χωρίς ἴδιον συμφέρον, χωρίς πάθος, χωρίς φόβον. Αὐτό κάμνω ἀπευθυνόμενος πρός ὑμᾶς»[232].

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1974

Παρά τή ζωηρή ἐπιθυμία του, ὁ Χένρυ Τάσκα δέν κατορθώνει νά συναντήσει τόν Κ. Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος εἶχε προγραμματίσει ταξίδι ἐκτός τῆς Εὐρώπης στή διάρκεια τῶν ἑορτῶν τοῦ Πάσχα[233].

Ἡ συνάντηση τοῦ Ἀμερικανοῦ διπλωμάτη μέ τόν Κ. Καραμανλῆ ἐντασσόταν, προφανῶς, στό πλαίσιο συγκεκριμένων ὁδηγιῶν τοῦ Σταίητ Ντηπάρτμεντ. Ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ σχετικές πληροφορίες τοῦ Θ. Κουλουμπῆ, καθηγητή στό Ἀμερικανικό Πανεπιστήμιο τῆς Οὐάσιγκτων καί ἔμπειρου γνώστη τῆς ἀμερικανικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς:

«(Ὁ Τζών Νταίη [ὑπεύθυνος ἑλληνικῶν ὑποθέσεων ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν] μᾶς εἶπε ὅτι) "εἶναι στενοχωρημένος γιατί ἐδῶ καί ἀρκετό καιρό πιέζει γιά νά γίνεται καλύτερη ἐπαφή μαζύ σας. Τελικά κατόρθωσε νά προγραμματισθῆ ἐπίσκεψη τοῦ Τάσκα μαζύ σας. Λυπήθηκε, ὅμως, πού δέν μπορέσατε νά ἀλλάξετε κάπως τά σχέδια τοῦ ταξιδίου σας ὥστε νά συναντηθῆτε κάπου μέ τόν Τάσκα".

Ἐμεῖς τοῦ εἴπαμε ὅτι κατά τή γνώμη μας συνάντηση μεταξύ Τάσκα-Καραμανλῆ θά βοηθοῦσε τόν Τάσκα περισσότερο (νά μήν φαίνεται ἀπομονωμένος) παρά τόν Καραμανλῆ. Τοῦ ἀντιπροτείναμε ὅτι μᾶλλον ὁ Χένρυ Κίσινγκερ θά ἔπρεπε νά σᾶς δῆ — καί ὅτι φυσικά μόνο ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς θά ἦταν ἁρμόδιος νά ἀπαντήση σχετικά μέ τήν σκοπιμότητα μιᾶς τέτοιας συναντήσεως — ὅταν μία λύσις πρέπει ὁπωσδήποτε νά εἶναι ΕΛΛΗΝΙΚΗ ὥστε νά μήν θεωρηθῆ "μαγειρεμένη λύση" ἀπό τήν Οὐάσιγκτων. Ὁ Νταίη δέν ἀντέδρασε στήν σκέψη μας αὐτή οὔτε θετικά οὔτε ἀρνητικά».

Ἡ θέση τοῦ Θ. Κουλουμπῆ συνέπιπτε μέ τίς θέσεις πού τοῦ εἶχε ἐκθέσει ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς,ὁ ὁποῖος καί εἶχε ζητήσει νά τόν κρατεῖ ἐνήμερο πάνω στίς ἀπόψεις τῶν Ἀμερικανῶν ἰθυνόντων:

«Δέν ξέρω ἄν ὑπάρχη ἀμερικανική πολιτική ἐπί τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἀλλά ἄν ὑπάρχη εἶναι τόσον ἀσυνάρτητη ὥστε νά ἐπεκτείνη τή σύγχυση μέσα στήν ὁποία κινδυνεύει νά πνιγῆ ὁ τόπος μας.

Αἱ ἀπόψεις μου γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά πρέπει νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τήν Τυραννία, συμπίπτουν μέ ἐκεῖνες πού διατυπώνεις στήν τελευταία φράση τοῦ ἄρθρου πού δημοσίευσες στόν "Κήρυκα". Ἄν ἡ λύσις τοῦ δράματος προέλθη ἀπό ἑλληνικές δυνάμεις δέν θά εἶναι μόνον ἐθνικῶς ἀξιοπρεπής, ἀλλά θά ἐπιτρέψη καί τή θεμελίωση μιᾶς ὑγιοῦς δημοκρατικῆς ζωῆς στόν τόπο μας»[234].

Ἀναλυτικότερα, στό θέμα τῆς συναντήσεως Τάσκα-Καραμανλῆ, καθώς καί στίς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀμερικανοῦ διπλωμάτη πάνω στό ἑλληνικό πρόβλημα, ἀναφέρεται ὁ Ἀχιλλέας Καραμανλῆς σέ ἐμπιστευτική ἐπιστολή του, στίς 24 Ἀπριλίου:

«Μέ τόν κ. Τάσκα συνηντήθην μόλις σήμερον Τετάρτην, διότι μόλις ἦλθεν ἐξ Ἀμερικῆς ξαναέφυγε διά Ρώμην ὅπου εἶχε μίαν ἔκθεσιν ζωγραφικῆς μέ ἔργα δικά του καί ἐπέστρεψε προχθές Δευτέραν.

Ἡ συνομιλία μας διήρκεσε ἐπί ἡμίωρον, χωρίς ὅμως ἐξ αὐτῆς νά προκύψει τίποτε τό θετικόν, μᾶλλον ἀνταλλαγή ἀπόψεων ἦτο.

Τοῦ μετέφερα τούς χαιρετισμούς σας καί ὅτι λυπηθήκατε πολύ πού δέν κατέστη δυνατόν νά συναντηθῆτε, διότι λόγω τῶν ἑορτῶν τοῦ Πάσχα εἴχατε προγραμματίσει ταξίδι ἐκτός Γαλλίας καί δέν μπορέσατε νά τό τροποποιήσετε, παρ' ὅλον ὅτι ζητήσατε καί δέν βρήκατε θέσεις εἰς ἀεροπλάνον μετά τίς 10 Ἀπριλίου. Παρεδέχθη καί ὁ ἴδιος ὅτι, λόγω ἑορτῶν Πάσχα, ἀσφαλῶς θά εἴχατε προγραμματίσει νά πᾶτε κάπου. Ἀλλά ἐλπίζει ὅτι συντόμως θά βρῆ μιά εὐκαιρία νά σᾶς ἐπισκεφθῆ.

Μέ ἐρώτησε τί φρονεῖτε διά τήν νέαν κατάστασιν ἐδῶ. Τοῦ εἶπα ὅτι ὁ κ. Πρόεδρος πιστεύει ὅτι ὑπάρχει σύγχυσις καί εἰς τούς κυβερνῶντας στρατιωτικούς καί στόν πολιτικόν κόσμον ὡς πρός τήν λύσιν τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας μας. Ἐπίσης τοῦ εἶπα ὅτι ὑπάρχουν κάθε τόσο διαδόσεις ὡς πρός τάς προθέσεις τῶν ἀξιωματικῶν, καθώς καί ὅτι διαφωνοῦν μεταξύ των. Μοῦ εἶπεν ὅτι οἱ διαδόσεις εἶναι ἐπακόλουθον μή ὑπάρξεως τύπου καί ὅτι δέν ἠμπορεῖ νά βασισθῆ κανείς εἰς αὐτάς.

Εἶπεν ἐπίσης ὅτι ἐσεῖς εἶσθε ὁ μόνος πού ἔχετε ἀπήχησιν εἰς τόν Λαόν, ἀλλά ὅτι οἱ στρατιωτικοί δέν φαίνεται ὅτι θέλουν ν' ἀλλάξουν ἐπί τοῦ παρόντος πολιτικήν καί νά παραδώσουν τήν ἐξουσίαν. Ὡς στρατιωτικοί —ὅπως συμβαίνει καί ἀλλοῦ— δέν ἀντιλαμβάνονται τά προβλήματα πού συσσωρεύονται γιά νά δώσουν λύσεις ὀρθάς καί νομίζουν ὅτι τά καταφέρνουν καλά.

Μέ ἐρώτησε ποῦ ὠφείλετο ἡ διάδοσις ὅτι ἐσεῖς ἤλθατε ἤ ὅτι θά ἤρχεσθο στήν Ἑλλάδα τίς πρῶτες ἡμέρες μετά τήν 25η Νοεμβρίου. Τοῦ εἶπα ὅτι μᾶλλον ἦτο ἡ προσδοκία τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπίστεψε καί πιστεύει καί τώρα ὅτι ἀλλαγή πρός ὁμαλότητα δέν μπορεῖ νά γίνη παρά μόνον διά τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

Κατέληξε ὅτι εἴχατε δίκαιον τό 1963 καί ἄδικον οἱ βα-

σιλεῖς πού μέ τήν ἐν συνεχείᾳ πολιτικήν των συνετέλεσαν ὥστε νά ἔλθουν οἱ συνταγματάρχαι. Ἐπίσης, τοῦ ἔκαμαν αἴσθησιν αἱ δηλώσεις τοῦ 1967 διά τήν ἀνάλυσιν τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος καί διά τόν ρεαλισμόν τους· δέν μοῦ ἔκαμε μνεία διά τάς μετέπειτα δηλώσεις σας. Μοῦ εἶπεν ὅτι ὁ Παπαδόπουλος σᾶς ἐζήλευεν καί σᾶς ἐφοβεῖτο τρομερά καί ὅτι ἠνοχλήθη πολύ ἀπό τήν ἐπίσκεψιν πού σᾶς ἔκανε καί ἠθέλησε νά τόν ἀπομακρύνη ἐξ Ἑλλάδος...».

Ἡ συνομιλία ἔκλεισε μέ τή διατύπωση ἀπό τόν Χένρυ Τάσκα τῆς ἐλπίδας ὅτι σύντομα θά ἔχει τήν εὐκαιρία νά ἐπισκεφθεῖ ἐκ νέου τόν Κ. Καραμανλῆ[235].

Ὁ Ἀμερικανός πρεσβευτής εἶχε ἀνακοινώσει τίς ἀπόψεις του — σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἰακώβου — στόν Πρόεδρο καί τόν Ἀντιπρόεδρο τῶν ΗΠΑ, στό Πεντάγωνο καί τόν ὑπουργό τῶν Ἐξωτερικῶν, Χένρυ Κίσινγκερ. Σύμφωνα μέ ἄλλες διασταυρωμένες πληροφορίες, ὁ τελευταῖος ἀποτελοῦσε, στήν περίοδο αὐτή, τόν κύριο ἀνασχετικό παράγοντα στήν ἀνάληψη ἀποφασιστικῆς πρωτοβουλίας ἀπό τήν Οὐάσιγκτων. Ἰδιαίτερα χαρακτηριστικό εἶναι, στό σημεῖο αὐτό, ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἰακώβου πρός τόν Κ. Καραμανλῆ:

«Ὁ κ. Τάσκα δέν βλέπει καμμίαν διέξοδον, ἐάν δέν κληθῆτε σεῖς. Τάς ἀπόψεις του αὐτάς τάς ἀνεκοίνωσεν εἰς τούς κ.κ. Πρόεδρον καί Ἀντιπρόεδρον, εἰς τό Πεντάγωνον καί εἰς τόν ὑπουργόν τῶν Ἐξωτερικῶν. Ὁ τελευταῖος ἐπιμένει εἰς τήν διαχώρισιν τῶν ἐσωτερικῶν καί ἐξωτερικῶν ζητημάτων μιᾶς χώρας. Φαίνεται ὅτι δέν ἠδυνήθη νά τόν πείσῃ ἐπαρκῶς ὁ κ. Τάσκα καί διά τοῦτο μέ παρεκάλεσε νά προσπαθήσω ἐγώ νά ἴδω τόν κ. Κίσινγκερ.

Ἠρώτησα τόν κ. Τάσκα, ἐάν προσεπάθησε νά διευκρινίσῃ εἰς τόν κ. Κίσινγκερ ὅτι γραμμή ἡ ὁποία νά χωρίζῃ τά ἐσωτερικά ἀπό τά ἐξωτερικά προβλήματα εἰς τήν περίπτωσιν τῆς Ἑλλάδος δέν ὑφίσταται. Ἐπί πλέον ἠρώτησα τόν κ. Τάσκα, πῶς ὁ κ. Κίσινγκερ, ὁ ὁποῖος δέν στερεῖται εὐφυΐας... δέν βλέπει τό πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος ὑπό τήν εὐρυτέραν πολιτικήν του ἔκτασιν, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ αἱ σχέσεις Ἑλλάδος καί Τουρκίας δέν εἶναι καθόλου καλαί, τό Κυπριακόν ὁδηγεῖται ἀπό ἀδιεξόδου εἰς ἀδιέξοδον, ἡ δέ ἐπισφαλής ὑγεία τοῦ Τίτο θέτει πολύ σοβαρῶς τό πρόβλημα τῆς καθόδου τῶν Σοβιετικῶν εἰς τήν Γιουγκοσλαβίαν. Ὁ κ. Τάσκα μοῦ εἶπεν ὅτι ἔθιξε τό ζήτημα, ἀπέφυγεν ὅμως νά εἴπῃ ἐάν τό ἔθιξεν εἰς τόν ἴδιον τόν κ. Κίσινγκερ ἢ εἰς τό Πεντάγωνον»[236].

Σύμφωνα μέ θετικές ἐνδείξεις, ἡ ἐκδήλωση τῶν συγκεκριμένων αὐτῶν διαθέσεων τοῦ Ἀμερικανοῦ διπλωμάτη συνέπιπτε μέ μία γενικότερη τάση σοβαρῆς ἐπανεξετάσεως τῆς ἀμερικανικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι στήν Ἑλλάδα. Ἤδη, στίς 18 Ἰανουαρίου, ὁ Θ. Κουλουμπῆς εἶχε διαμηνύσει στόν Ἕλληνα πολιτικό ὅτι, μετά ἀπό ἐμπιστευτικές συζητήσεις του μέ ἀνώτερα στελέχη τοῦ Σταίητ Ντηπάρτμεντ — ἰδιαίτερα τόν Τζών Νταίη, εἶχε σχηματίσει τίς ἀκόλουθες ἐντυπώσεις:

«α. Μεγάλη ἀνησυχία σχετικά μέ τή βιωσιμότητα τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος (Γκιζίκη κ.λπ.) χωρίς περιθώρια ἀναβολῶν, "παρενθέσεων" κ.λ.π.

β. Συμπέρασμα — ὅτι "Λύσις Καραμανλῆ" εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία καί διάθεσις ὑποστηρίξεως τῆς λύσεως.

Σέ ἐρώτησή μου ἄν οἱ ἀπόψεις αὐτές ἀντικατοπτρίζουν θέσεις τοῦ ὑπουργείου μέχρι τήν κορυφή — εἶπε "μᾶλλον". Σέ ἐρώτησή μου ἄν τό ὑπουργεῖο Ἀμύνης ἔχει καινούργιους φόβους σχετικά μέ τήν Ἑλλάδα — ἡ ἀπάντησις ἦταν "ναί". Ἀπόδειξις εἶναι ὅτι μᾶλλον προσανατολίζονται πρός ἀναβολή τῆς "δευτέρας φάσεως" τοῦ "home porting".

Ἂν προσθέσουμε σ' αὐτά τίς νέες ἀκροάσεις τῆς Ἐπιτροπῆς Ρόζενταλ ὅπου θά καταθέσει ὁ Τάσκα, τό ἐνημερωτικό ταξίδι στήν Ἀθήνα (αὐτό τό Σαββατοκύριακο τῶν κ. Φραίηζερ καί Χάκετ) καί γενικά τίς ἐντυπώσεις πού σχηματίζω σέ συζητήσεις μου μέ ἄλλους ἐπίσημους Ἀμερικανούς δημοσίους ὑπαλλήλους βλέπω ἀνησυχία...»[237].

Ἕνα περίπου μήνα ἀργότερα, ὁ Θ. Κουλουμπῆς μετέδιδε στόν Κ. Καραμανλῆ:

«Στίς 20 Φεβρουαρίου, συνάντησα τούς κ.κ. Τσῶρτσιλ καί Νταίη. Ἐξακολουθοῦν νά προβλέπουν ἀλλαγές στήν Ἀθήνα ἐντός τοῦ Μαρτίου καί νά θεωροῦν τό σημερινό κυβερνητικό σχῆμα "ἀσταθές". Στά "joint hearings" τῶν Subcommittees on Europe and Middle East μοῦ εἶπαν ὅτι ὁ Ρότζερ Νταίηβις παραδέχθηκε πάνω στή συζήτηση "on public record" ὅτι τό καθεστώς "is in trouble...".

Τό report τῶν Χάκετ καί Φραίηζερ κυκλοφόρησε καί ὁ Κλίφ Χάκετ μοῦ εἶπε ὅτι σᾶς τό ἔχει ταχυδρομήσει ἤδη. Τά κυριώτερα σημεῖα του εἶναι: Συμπεράσματα: (1) Τό σημερινό καθεστώς δέν θά ἐπιζήση γιά πολύ χρόνο, (2) Ἡ ἀντιπολίτευσις (ἀντίστασις) στήν Ἑλλάδα εἶναι περισσότερο ἀπό ποτέ ἄλλοτε συνενωμένη, ἐνῶ τό καθεστώς εἶναι χωρισμένο σέ τρεῖς ὁμάδες, (3) Ἡ ἀμερικανική πολιτική ἔχει ἀποτύχει καί ἀμερικανικά συμφέροντα στήν Ἑλλάδα ἔχουν ἤδη φθαρεῖ. Εἶναι καιρός ἡ Ἀμερική νά παύση νά συνεργάζεται μέ τό καθεστώς»[238].

Τίς ἴδιες ἤ παραπλήσιες ἐντυπώσεις θά ἀποκομίσει ὁ Θ. Κουλουμπῆς καί θά μεταφέρει στόν Κ. Καραμανλῆ, σέ ἐπιστολές του στή διάρκεια καί τῶν ἀμέσως ἐπόμενων μηνῶν. Βαθμιαῖα ὅμως, στήν πράξη, ἡ ρευστότητα καί ἡ ἀβεβαιότητα πού τελικά θά χαρακτηρίσει τήν ἀμερικανική στάση, θά ἐπικαλύψει, σέ σημαντικό βαθμό, τίς θετικές προσδοκίες πού ἦταν φυσικό νά ἐκτρέφει ἡ ὁλοένα καί ἐντονότερη ἀμφισβήτηση τοῦ αὐταρχικοῦ καθεστῶτος στούς κόλπους τόσο τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας ὅσο καί τῆς κοινῆς γνώμης στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες. Χαρακτηριστική εἶναι συμπερασματική διαπίστωσή του, στίς 27 Ἰουνίου:

«Ἡ ἀμερικανική πολιτική ἐξακολουθεῖ νά εἶναι μακιαβελλική κάνοντας συγχρόνως "ἀνοίγματα" καί πιέσεις πρός Χούντα (γιά καλύτερους ὅρους παρουσίας τῶν ΗΠΑ στόν ἑλληνικό χῶρο) καί συγχρόνως πρός ἀντιπολίτευση σέ περίπτωση πού πέσει ἡ Χούντα σύμφωνα μέ τό πορτογαλικό προηγούμενο»[239].

20 ΜΑΪΟΥ 1974

Κατάσχονται από τίς ἀστυνομικές ἀρχές στήν πόλη τῶν Πατρῶν τά ἀντίτυπα τοῦ ἑβδομαδιαίου περιοδικοῦ «Γνώμη» καί διώκεται ὁ διευθυντής του, Χρῆστος Χριστόπουλος, ἐπειδή δημοσίευσε τή φωτογραφία τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί διατύπωσε τίς εὐχές τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μέ τήν εὐκαιρία τῆς ὀνομαστικῆς του ἑορτῆς[240].

Ἡ βίαιη ἀντίδραση τοῦ καθεστῶτος ἦταν σύμφωνη τόσο μέ τή γενικότερη τακτική του, πού κατέτεινε στή φίμωση τοῦ τύπου, ὅσο καί μέ τό εἰδικότερο αἴσθημα τῆς φοβίας ἀπέναντι στόν Κ. Καραμανλῆ. Ὁπωσδήποτε, στή διάρκεια καί τῆς περιόδου αὐτῆς, οἱ κυβερνητικοί κύκλοι καλλιεργοῦσαν κατά καιρούς, εὐθύς ἰδίως μετά τή μεταβολή τῆς 25ης Νοεμβρίου, τήν ἐντύπωση ὅτι συζητοῦσαν τήν, κάτω ἀπό ὁρισμένες συνθῆκες, ἐπάνοδό του στήν ἐξουσία. Σέ καμία ὅμως περίσταση συνομιλίες μεταξύ ἐντεταλμένων ἐκπροσώπων τοῦ καθεστῶτος καί τρίτων προσώπων «ἐμπιστοσύνης» τοῦ Κ. Καραμανλῆ δέν εἶχαν σοβαρή συνέχεια ἤ προσέλαβαν οὐσιαστικό περιεχόμενο.

Ἂν στήν ὑπογράμμιση τῶν ἐγγενῶν ἀδυναμιῶν τοῦ καθεστῶτος — κατά τή χαρακτηριστική διατύπωση τοῦ Σ. Γκίκα: ἄγνοια, ἔλλειψη ἐμπειρίας, φιλοδοξίας, σύγχυση ἁρμοδιοτήτων, ἀνευθυνότητα, φόβοι ἀντεκδικήσεων — προστεθεῖ ἡ ὁλοένα καί περισσότερο ἔκδηλη πρόθεση γιά διατήρηση τῆς ἐξουσίας, εἶναι εὐεξήγητη ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ὡς κατεξοχήν ἐπίφοβου ἀντίπαλου. Ἤδη μετά τήν πάροδο τῶν δύο πρώτων μηνῶν, ὁ Χένρυ Τάσκα εἶχε συναγάγει τή διαπίστωση ὅτι ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν ἦταν «ἐπιθυμητός» στόν Ἰωαννίδη (σύμφωνος στό σημεῖο αὐτό ἦταν καί ὁ Σ. Μαρκεζίνης)[241]. Στό ἴδιο βασικό συμπέρασμα ἐπανερχόταν στίς παραμονές τῆς πτώσεως τῆς Δικτατορίας, ὁ Ε. Ἀβέρωφ:

«Πολλοί τῆς Δικτατορίας μιλοῦν φανατικά ἐναντίον σου καί ἴσως καλλιεργοῦν αὐτήν τήν ἐχθρότητα. Θά ἔλεγα τό μῖσος. Ὁ λόγος — ἔστω, ἐπιεικῶς, ὑποσυνείδητα γιά μερικούς — ὅτι ἐσένα κυρίως ἤ ἴσως μόνον φοβοῦνται»[242].

ΤΕΛΗ ΜΑΪΟΥ 1974

Ἕξι μῆνες μετά τή βίαιη διακοπή, παρατείνεται αὐθαίρετα ἡ ποινή ἀναστολῆς ἐκδόσεως τῆς «Βραδυνῆς». Σέ συνομιλία του μέ τόν ἰδιοκτήτη τῆς ἐφημερίδας, Τζ. Ἀθανασιάδη, ὁ συνταγματάρχης Σπανός θά ἀναφέρει τή διατήρηση ἐπαφῆς καί τή συνηγορία τοῦ τελευταίου ὑπέρ τῆς ἐπανόδου τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Ἀλλά καί γενικότερα, σύμφωνα μέ μιά ἄλλη ἄποψη, τό καθεστώς κατέληγε στήν ἀπόφαση αὐτή μέ τή σκέψη ὅτι ἡ ἐπανέκδοση τῆς ἐφημερίδας θά ἦταν δυνατό νά συμπαρασύρει καί ἄλλα δημοσιογραφικά φύλλα στή χάραξη πολιτικῆς γραμμῆς περισσότερο ἀνεξάρτητης καί μαχητικῆς[243].

Μέ τήν ἀφορμή αὐτή, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά κάμει, στίς 29 Μαΐου, τήν πρώτη μετά τήν ἀνατροπή τοῦ καθεστῶτος Παπαδοπούλου δημόσια δήλωσή του:

«Ἡ διά δευτέραν φοράν καί ἄνευ λόγου ἀπαγόρευσις τῆς ἐκδόσεως μιᾶς ἐφημερίδος μέ μακράν ἐθνικήν παράδοσιν, ὅπως ἡ "Βραδυνή", δέν ἀποτελεῖ μεμονωμένην καί τυχαίαν αὐθαιρεσίαν. Εἶναι γενικώτερον ἀποκαλυπτική τῶν διαθέσεων τοῦ καθεστῶτος καί δικαιώνει ἐκείνους πού μέ δυσπιστίαν ἐδέχθησαν τάς ἀρχικάς των ἐπαγγελίας. Διότι γίνεται ἤδη φανερόν ὅτι οἱ ἀσκοῦντες τήν ἐξουσίαν ἐν ὀνόματι τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τῆς χώρας, ὄχι μόνον δέν ἔχουν τήν πρόθεσιν ν' ἀποκαταστήσουν τήν ὁμαλότητα, ἀλλά προσπαθοῦν ἐσκεμμένως νά τήν καταστήσουν ἀδύνατον καί ὅταν ἀκόμη θά ἔχουν πεισθῆ καί οἱ στηρίζοντες τό καθεστώς, ὅτι ἐθνική ἀνάγκη τήν ἐπιβάλλει».

25 ΙΟΥΝΙΟΥ 1974

Μέ τήν εὐκαιρία τῆς συγκλήσεως τῆς διασκέψεως τοῦ ΝΑΤΟ συναντῶνται στίς Βρυξέλλες οἱ πρωθυπουργοί Ἑλλάδος καί Τουρκίας. Μετά τή συνάντηση, ὁ Α. Ἀνδρουτσόπουλος γνωστοποίησε τήν πλήρη διαφωνία του μέ τόν Μπουλέντ Ἐτσεβίτ. Σύμφωνα, ἐντούτοις, μέ ὁρισμένες πληροφορίες, εἶχε ἀρχικά ἀποδεχτεῖ τίς προτάσεις τοῦ συνομιλητῆ του, ἀλλ' ὑπανεχώρησε μετά ἀπό συνεργασία του μέ τόν ὑπουργό Ἐξωτερικῶν, Σπ. Τετενέ, χωρίς νά ἐπιδιώξει, μετά τίς δηλώσεις του, νά συναντηθεῖ ἐκ νέου μέ τόν Τοῦρκο ὁμόλογό του. Θά ἐπακολουθήσει ἡ παραίτηση τοῦ Σπ. Τετενέ καί ἡ ἀνάθεση τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν σέ ἄλλο μέλος τῆς Κυβερνήσεως, τόν Κ. Κυπραῖο[244].

2 ΙΟΥΛΙΟΥ 1974

Μετά ἀπό διαδοχικές δημόσιες δηλώσεις καί σειρά ἀπορρήτων διαβημάτων του, πού εἶχαν ἀποδειχτεῖ ἄκαρπα, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος ἀπευθύνει στόν Πρόεδρο Γκιζίκη βαρυσήμαντη ἐπιστολή, μέ τήν ὁποία κατηγορεῖ τήν ἑλληνική Κυβέρνηση γιά συμμετοχή σέ ἀνατρεπτικές ἐνέργειες σέ βάρος του καί ζητεῖ τήν ἀνάκληση ὅλων τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς. Ταυτόχρονα, δίνει τό κείμενο τῆς ἐπιστολῆς στή δημοσιότητα:

«Κύριε Πρόεδρε,

Μετά βαθείας θλίψεως εἶμαι ὑποχρεωμένος να ἐκθέσω πρός ὑμᾶς ὡρισμένας ἀπαραδέκτους ἐν Κύπρῳ καταστάσεις καί γεγονότα, διά τά ὁποῖα θεωρῶ ὑπεύθυνον τήν Ἑλληνικήν Κυβέρνησιν.

Ἀπό τῆς λαθραίας ἀφίξεως εἰς Κύπρον τοῦ Στρατηγοῦ

Γρίβα, κατά Σεπτέμβριον τοῦ 1971, ἐκυκλοφόρουν φῆμαι καί ὑπῆρχον βάσιμαι ἐνδείξεις ὅτι οὗτος ἦλθεν εἰς Κύπρον κατά προτροπήν καί ἐνθάρρυνσιν ὡρισμένων ἐν Ἀθήναις κύκλων.

Βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι ὁ Γρίβας ἀπό τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἐνταῦθα ἀφίξεώς του εἶχεν ἐπαφήν μετά τῶν ὑπηρετούντων εἰς τήν Ἐθνικήν Φρουράν ἀξιωματικῶν ἐξ Ἑλλάδος, παρά τῶν ὁποίων ἔτυχε βοηθείας καί συμπαραστάσεως εἰς τήν προσπάθειάν του νά σχηματίση παράνομον ὀργάνωσιν καί νά ἀγωνισθῆ δῆθεν διά τήν Ἕνωσιν. Καί κατήρτισε τήν ἐγκληματικήν ὀργάνωσιν "ΕΟΚΑ Β΄", ἡ ὁποία κατέστη αἰτία καί πηγή πολλῶν δεινῶν διά τήν Κύπρον. Γνωστή εἶναι ἡ δρᾶσις τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς, ἡ ὁποία ὑπό πατριωτικόν μανδύαν καί ἑνωτικήν συνθηματολόγησιν διέπραξε πολιτικάς δολοφονίας καί πολλά ἄλλα ἐγκλήματα. Ἡ στελεχουμένη καί ἐλεγχομένη ὑπό Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν Ἐθνική Φρουρά ὑπῆρξεν ἐξ ἀρχῆς ὁ εἷς ἔμψυχον καί ἄψυχον ὑλικόν κυριώτερος τροφοδότης τῆς "ΕΟΚΑ Β΄", τῆς ὁποίας τά μέλη καί οἱ ὑποστηρικταί ἔλαβον τόν εὔφημον τίτλον καί αὐτοαπεκλήθησαν "ἑνωτικοί" καί "ἑνωτική παράταξις".

Πολλάκις διηρωτήθην διατί μία παράνομος καί ἐπιζήμιος ἐθνικῶς ὀργάνωσις, ἡ ὁποία ἐπιφέρει διαιρέσεις καί διχονοίας, διανοίγει ρήγματα εἰς τό ἐσωτερικόν μας μέτωπον καί ὁδηγεῖ τόν κυπριακόν Ἑλληνισμόν πρός ἐμφύλιον σπαραγμόν, ὑποστηρίζεται ὑπό Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν. Καί πλειστάκις ἐπίσης διηρωτήθην κατά πόσον ἡ τοιαύτη ὑποστήριξις τυγχάνει τῆς ἐγκρίσεως τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Ἔκαμα διαφόρους σκέψεις καί ὑποθετικούς συλλογισμούς διά νά εὕρω λογικήν ἀπάντησιν εἰς τάς ἀπορίας καί τά ἐρωτήματά μου. Οὐδεμία ἀπάντησις, ὑπό οἱασδήποτε προϋποθέσεις καί συλλογισμούς, ἦτο δυνατόν νά στηριχθῆ ἐπί λογικῆς βάσεως. Ἀλλ' ἀδιάψευστον πραγματικότητα ἀποτελεῖ ἡ ὑποστήριξις τῆς "ΕΟΚΑ Β΄" ὑπό Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν. Τά εἰς διαφόρους περιοχάς τῆς νήσου στρατόπεδα τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς καί οἱ πλησίον αὐτῶν χῶροι κατακοσμοῦνται μέ συνθήματα ὑπέρ τοῦ Γρίβα καί τῆς "ΕΟΚΑ Β΄" ὡς καί μέ συνθήματα κατά τῆς κυπριακῆς Κυβερνήσεως καί ἰδιαιτέρως κατ' ἐμοῦ. Ἐντός τῶν στρατοπέδων τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς ἀπροκάλυπτος πολλάκις εἶναι ἡ ὑπό Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν προπαγάνδα ὑπέρ τῆς "ΕΟΚΑ Β΄". Γνωστόν καί ἀδιάψευστον εἶναι ἐπίσης τό γεγονός ὅτι ὁ ἀντιπολιτευόμενος καί ὑποστηρίζων τήν ἐγκληματική δραστηριότητα τῆς "ΕΟΚΑ Β΄" κυπριακός τύπος, ἔχων πηγήν χρηματοδοτήσεως τάς Ἀθήνας, λαμβάνει καθοδήγησιν καί γραμμήν ἀπό τούς ὑπευθύνους τοῦ 2ου Ἐπιτελικοῦ Γραφείου καί τοῦ ἐν Κύπρῳ Κλιμακίου τῆς Ἑλληνικῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας Πληροφοριῶν (ΚΥΠ).

Εἶναι ἀληθές ὅτι, ὁσάκις διεβιβάζοντο ὑπ' ἐμοῦ παράπονα πρός τήν ἑλληνικήν Κυβέρνησιν διά τήν στάσιν καί συμπεριφοράν ὡρισμένων ἀξιωματικῶν, εἶχον τήν ἀπάντησιν ὅτι δέν ἔπρεπε νά διστάζω ὅπως καταγγέλλω αὐτούς ὀνομαστικῶς καί ἀναφέρω τάς συγκεκριμένας κατ' αὐτῶν κατηγορίας, διά νά ἀνακαλῶνται ἐκ Κύπρου. Εἰς μίαν μόνον περίπτωσιν ἔπραξα τοῦτο. Μοῦ εἶναι δυσάρεστον τό τοιοῦτον ἔργον. Ἀλλά καί τό κακόν δέν θεραπεύεται διά τῆς κατ' αὐτόν τόν τρόπον ἀντιμετωπίσεώς του. Σημασίαν ἔχει ἡ ἐκρίζωσις καί πρόληψις τοῦ κακοῦ καί οὐχί ἁπλῶς ἡ ἀντιμετώπισις τῶν ἐκ τούτου ἐπιπτώσεων.

Λυποῦμαι νά εἴπω, κύριε Πρόεδρε, ὅτι ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ εἶναι πολύ βαθεῖα καί φθάνει μέχρις Ἀθηνῶν. Ἐκεῖθεν τροφοδοτεῖται καί ἐκεῖθεν συντηρεῖται καί ἁπλοῦται ἀναπτυσσόμενον τό δένδρον τοῦ κακοῦ, τοῦ ὁποίου τούς πικρούς καρπούς γεύεται σήμερον ὁ κυπριακός Ἑλληνισμός. Καί διά νά εἶμαι ἀπολύτως σαφής, λέγω ὅτι στελέχη τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος τῆς Ἑλλάδος ὑποστηρίζουν καί κατευθύνουν τήν δραστηριότητα τῆς τρομοκρατικῆς ὀργανώσεως "ΕΟΚΑ Β΄". Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καί ἡ ἀνάμιξις Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς εἰς τήν παρανομίαν, τήν συνωμοσίαν καί εἰς ἄλλας ἀπαραδέκτους καταστάσεις. Περί τῆς ἐνοχῆς κύκλων τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος καταμαρτυροῦν ἔγγραφα, τά ὁποῖα εὑρέθησαν προσφάτως εἰς τήν κατοχήν ἰθυνόντων στελεχῶν τῆς "ΕΟΚΑ Β΄". Ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου ἀπεστέλλοντο ἀφθόνως χρήματα διά τήν συντήρησιν τῆς ὀργανώσεως, ἐδίδοντο ἐντολαί διά τήν ἀρχηγίαν μετά τόν θάνατον τοῦ Γρίβα καί τήν ἀνάκλησιν τοῦ μετ' αὐτοῦ ἐλθόντος εἰς Κύπρον ταγματάρχου Καρούσου, γενικῶς δέ ἐξ Ἀθηνῶν κατηυθύνοντο τά πάντα. Ἡ γνησιότης τῶν ἐγγράφων τούτων δέν εἶναι δυνατόν νά τεθῆ ἐν ἀμφιβόλῳ διότι, καί τά δακτυλογραφημένα ἐξ αὐτῶν ἔχουν διορθώσεις διά χειρός γενομένας καί γνωστός εἶναι ὁ γραφικός χαρακτήρ τοῦ γράψαντος. Ἐνδεικτικῶς ἐπισυνάπτω ἓν τοιοῦτον ἔγγραφον.

Εἶχον πάντοτε ὡς ἀρχήν καί ἐπανειλημμένως ἐδήλωσα ὅτι ἡ συνεργασία μου μετά τῆς ἑκάστοτε ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἀποτελεῖ δι' ἐμέ ἐθνικόν καθῆκον. Τό ἐθνικόν συμφέρον ὑπαγορεύει τήν ἁρμονικήν καί στενήν συνεργασίαν Ἀθηνῶν καί Λευκωσίας. Οἱαδήποτε καί ἄν ἦτο ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος, ἦτο δι' ἐμέ ἡ Κυβέρνησις τῆς Μητρός Πατρίδος καί ἔπρεπε νά συνεργάζωμαι μετ' αὐτῆς. Δέν δύναμαι νά εἴπω ὅτι τρέφω ἰδιαιτέραν συμπάθειαν πρός στρατιωτικά καθεστῶτα καί μάλιστα εἰς τήν Ἑλλάδα, τήν χώραν, ἡ ὁποία ἐγέννησε καί ἐλίκνισε τήν δημοκρατίαν. Ἀλλά καί εἰς αὐτήν τήν περίπτωσιν δέν παρεξέκλινα τῆς ἀρχῆς μου περί συνεργασίας. Ἀντιλαμβάνεσθε ὅμως, Κύριε Πρόεδρε, τάς θλιβεράς σκέψεις, αἱ ὁποῖαι βασανιστικῶς μέ ἀπασχολοῦν κατόπιν τῆς διαπιστώσεως ὅτι ἄνθρωποι τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος ἐξυφαίνουν ἀδιαλείπτως κατ' ἐμοῦ συνωμοσίας καί, ὅπερ τό χειρότερον, διαιροῦν καί ἐξωθοῦν τόν κυπριακόν Ἑλληνισμόν εἰς τήν δι' ἀλληλοσπαραγμοῦ καταστροφήν. Οὐχί ἅπαξ μέχρι τοῦδε ἠσθάνθην, καί εἴς τινας περιπτώσεις σχεδόν ἐψηλάφησα, ἐκτεινομένην ἀοράτως ἐξ Ἀθηνῶν χεῖρα, ἀναζητοῦσαν πρός ἀφανισμόν τήν ἀνθρωπίνην ὕπαρξίν μου. Χάριν, ὅμως, ἐθνικῆς σκοπιμότητος ἐτήρησα σιγήν. Καί αὐτό ἀκόμη τό πονηρό πνεῦμα, ὑπό τοῦ ὁποίου ἐκυριεύθησαν οἱ τρεῖς καθαιρεθέντες Κύπριοι Μητροπολῖται, οἱ μεγάλη κρίσιν προκαλέσαντες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἶχε πηγήν ἐκπορεύσεώς του τάς Ἀθήνα. Οὐδέν ὅμως, ἐν προκειμένῳ εἶπον. Σκέπτομαι μόνον καί διαλογίζομαι πρός τί πάντα ταῦτα. Θά ἐξηκολούθουν δέ νά τηρῶ σιγήν περί τῆς εὐθύνης καί τοῦ ρόλου τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως εἰς τό σημερινόν δρᾶμα τῆς Κύπρου, ἐάν ἐπί τῆς σκηνῆς τοῦ δράματος ἤμην ὁ μόνος πάσχων. Ἀλλ' ἡ συγκάλυψις καί ἡ σιωπή δέν ἐπιτρέπονται, ὅταν πάσχη ὁλόκληρος ὁ κυπριακός Ἑλληνισμός, ὅταν Ἕλληνες ἀξιωματικοί τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς κατά προτροπήν ἐξ Ἀθηνῶν ὑποστηρίζουν τήν

"ΕΟΚΑ Β΄", εἰς ἐγκληματικήν δραστηριότητα, περιλαμβάνουσαν πολιτικάς δολοφονίας καί γενικῶς ἀποσκοποῦσαν εἰς τήν διάλυσιν τοῦ κράτους.

Εἰς τήν προσπάθειαν διαλύσεως τῆς κρατικῆς ὑποστάσεως τῆς Κύπρου μεγάλη εἶναι ἡ εὐθύνη τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Τό κυπριακόν Κράτος πρέπει νά διαλυθῆ μόνον εἰς περίπτωσιν Ἑνώσεως. Μή καθισταμένης, ὅμως, ἐφικτῆς τῆς Ἑνώσεως ἐπιβάλλεται ἡ ἰσχυροποίησις τῆς κρατικῆς υποστάσεως τῆς Κύπρου. Ἡ ἑλληνική Κυβέρνησις διά τῆς ὅλης στάσεώς της ἔναντι τοῦ θέματος τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς ἀσκεῖ καταλυτικήν πολιτικήν ἐπί τοῦ κυπριακοῦ Κράτους. Πρό μηνῶν τό ἐξ Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν ἀποτελούμενον Γενικόν Ἐπιτελεῖον τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς ὑπέβαλεν εἰς τήν κυπριακήν Κυβέρνησιν πρός ἔγκρισιν κατάλογον ὑποψηφίων δοκίμων ἐφέδρων ἀξιωματικῶν, οἵτινες θά ἐφοίτων εἰς εἰδική σχολήν διά νά ὑπηρετήσουν ἀκολούθως κατά τήν διάρκειαν τῆς στρατιωτικῆς θητείας των ὡς ἀξιωματικοί. Ἐκ τοῦ ὑποβληθέντος καταλόγου δέν ἐνεκρίθησαν ὑπό τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου πεντήκοντα ἑπτά ἐκ τῶν ὑποψηφίων. Εἰδοποιήθη περί τούτου γραπτῶς τό Γενικόν Ἐπιτελεῖον. Παρά ταῦτα, κατόπιν ὁδηγιῶν ἐξ Ἀθηνῶν, τό Ἐπιτελεῖον οὐδόλως ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τήν ἀπόφασιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἔχοντας βάσει νόμου τό ἀπόλυτον δικαίωμα διορισμοῦ ἀξιωματικῶν τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς. Ἐνεργῶν ἀσυδότως καί αὐθαιρέτως τό Γενικόν Ἐπιτελεῖον κατεπάτησε νόμους, περιεφρόνησε τήν ἀπόφασιν τῆς κυπριακῆς Κυβερνήσεως καί ἐνέγραψεν εἰς τήν Σχολήν Ἀξιωματικῶν τούς μή ἐγκριθέντας ὑποψηφίους. Ἀπολύτως ἀπαράδεκτον θεωρῶ τήν τοιαύτην στάσιν τοῦ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἐξαρτωμένου Γενικοῦ Ἐπιτελείου τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς. Ἡ Ἐθνική Φρουρά εἶναι ὄργανον τοῦ κυπριακοῦ Κράτους καί ὑπ' αὐτοῦ πρέπει νά ἐλέγχεται καί οὐχί ἐξ Ἀθηνῶν. Ἡ θεωρία περί ἐνιαίου ἀμυντικοῦ χώρου Ἑλλάδος-Κύπρου ἔχει τήν συναισθηματικήν πλευράν της. Ἀλλ' ἐν τῇ πραγματικότητι διάφορος εἶναι ἡ κατάστασις. Ἡ Ἐθνική Φρουρά, ὡς ἔχουν σήμερον ἡ σύνθεσις καί ἡ στέλεχωσίς της, ἐξετράπη τοῦ σκοποῦ της καί κατέστη ἑκτροφεῖον παρανόμων, κέντρον συνωμοσιῶν κατά τοῦ Κράτους καί πήγη τροφοδοσίας τῆς "ΕΟΚΑ Β΄". Ἀρκεῖ νά λεχθῆ ὅτι κατά τήν προσφάτως ἐνταθεῖσαν τρομοκρατικήν δραστηριότητα τῆς "ΕΟΚΑ Β΄" αὐτοκίνητα τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς μετέφερον καί μετεκίνουν ἐν ἀσφαλείᾳ μέλη τῆς ὀργανώσεως, τῶν ὁποίων ἐπέκειτο ἡ σύλληψις. Καί διά τήν ἐκτροπήν αὐτήν τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς ἀπόλυτον τήν εὐθύνην ἔχουν Ἕλληνες ἀξιωματικοί, μερικοί τῶν ὁποίων εἶναι ἀπό ποδῶν μέχρι κεφαλῆς ἀναμεμιγμένοι καί συμμέτοχοι εἰς τήν δραστηριότητα τῆς "ΕΟΚΑ Β΄". Καί εἰς τοῦτο εὐθύνης ἄμοιρο δέν εἶναι τό Ἐθνικόν Κέντρον. Ἠδύνατο ἡ ἑλληνική Κυβέρνησις δι' ἁπλοῦ νεύματός της νά θέση τέρμα εἰς τήν θλιβεράν αὐτήν κατάστασιν. Ἠδύνατο τό Ἐθνικόν Κέντρον νά διατάξη τόν τερματισμόν τῆς βίας καί τῆς τρομοκρατίας ὑπό τῆς "ΕΟΚΑ Β΄", διότι ἐξ Ἀθηνῶν ἀντλεῖ ἡ ὀργάνωσις τά μέσα συντηρήσεως καί τήν δύναμίν της, ὡς ἐγγράφως μαρτυροῦν τεκμήρια καί ἀποδείξεις. Δέν ἔπραξεν, ὅμως, τοῦτο ἡ ἑλληνική Κυβέρνησις. Ὡς ἔνδειξιν μιᾶς ἀνεπιτρέπτου καταστάσεως σημειῶ ἐνταῦθα παρενθετικῶς ὅτι καί εἰς Ἀθήνας ἀνεγράφησαν προσφάτως συνθήματα κατ' ἐμοῦ καί ὑπέρ τῆς "ΕΟΚΑ Β΄" εἰς τούς τοίχους ναῶν καί ἄλλων κτιρίων, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ κτιρίου τῆς Κυπριακῆς Πρεσβείας. Καί ἡ ἑλληνική Κυβέρνησις, καίτοι γνωρίζει τούς δράστας, οὐδενός ἐπεδίωξε τήν σύλληψιν καί τήν τιμωρίαν, ἀνεχομένη κατ' αὐτόν τόν τρόπον προπαγάνδαν ὑπέρ τῆς "ΕΟΚΑ Β΄".

Πολλά ἔχω νά εἴπω, κύριε Πρόεδρε, ἀλλά δέν νομίζω ὅτι πρέπει νά μακρηγορήσω περισσότερον. Καί διά νά καταλήξω διαβιβάζω ὅτι ἡ ὑπό Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν στελεχουμένη Ἐθνική Φρουρά, τῆς ὁποίας τό κατάντημα ἐκλόνισε τήν πρός αὐτήν ἐμπιστοσύνην τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ, θά ἀναδιαρθρωθῆ ἐπί νέας βάσεως. Ἐμείωσα τήν στρατιωτικήν θητείαν διά νά ἐλαττωθῆ ὁ ὀροφή τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς καί τό μέγεθος τοῦ κακοῦ. Πιθανῶς νά παρατηρηθῆ ὅτι ἡ ἐλάττωσις τῆς δυνάμεως τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς, λόγω συντμήσεως τῆς στρατιωτικῆς θητείας, δέν καθιστᾶ αὐτήν ἱκανήν νά ἀνταποκριθῆ εἰς τήν ἀποστολήν της ἐν περιπτώσει ἐθνικοῦ κινδύνου. Διά λόγους, τούς ὁποίους δέν ἐπιθυμῶ ἐνταῦθα νά ἐκθέσω, δέν συμμερίζομαι αὐτήν τήν ἄποψιν. Καί θά παρεκάλουν ὅπως ἀνακληθοῦν οἱ στελεχοῦντες τήν Ἐθνικήν Φρουράν ἀξιωματικοί ἐξ Ἑλλάδος. Ἡ παραμονή των εἰς τήν Ἐθνικήν Φρουράν καί ἡ ὑπ' αὐτῶν διοίκησίς της θά εἶναι ἐπιζήμιος εἰς τάς σχέσεις Ἀθηνῶν καί Λευκωσίας. Θά ἤμην, ἐν τούτοις, εὐτυχής, ἐάν ἠθέλετε νά ἀποστείλητε εἰς Κύπρον περί τούς ἑκατόν ἀξιωματικούς ὡς ἐκπαιδευτάς καί στρατιωτικούς συμβούλους διά νά βοηθήσουν εἰς τήν ἀναδιοργάνωσιν καί ἀναδιάρθρωσιν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων τῆς Κύπρου. Ἐλπίζω, ἐν τῷ μεταξύ, νά ἐδόθησαν ἐντολαί ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τήν "ΕΟΚΑ Β΄" ὅπως τερματίση τήν δραστηριότητά της, καίτοι, ἐφ' ὅσον αὕτη δέν διαλύεται ὁριστικῶς, δέν ἀποκλείεται νέον κῦμα βίας καί δολοφονιῶν.

Θλίβομαι, κύριε Πρόεδρε, διότι εὑρέθην εἰς τήν ἀνάγκην νά εἴπω πολλά δυσάρεστα διά νά περιγράψω εἰς ἀδράς γραμμάς μέ γλώσσαν ὠμῆς εἰλικρινείας τήν ἀπό μακροῦ ὑφισταμένην ἐν Κύπρῳ ἀξιοθρήνητον κατάστασιν. Τοῦτο, ὅμως, ἐπιβάλλει τό ἐθνικόν συμφέρον, τό ὁποῖον ἔχω πάντοτε γνώμονα ὅλων τῶν ἐνεργειῶν μου. Δέν ἐπιθυμῶ διακοπήν τῆς συνεργασίας μου μετά τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Δέον, ὅμως, νά ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι δέν εἶμαι διωρισμένος νομάρχης ἤ τοποτηρητής ἐν Κύπρῳ τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἀλλ' ἐκλεγμένος ἡγέτης μεγάλου τμήματος τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί ἀπαιτῶ ἀνάλογον πρός ἐμέ συμπεριφοράν τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου.

Τό περιεχόμενον τῆς παρούσης δέν εἶναι ἀπόρρητον».

Δύο εἰκοσιτετράωρα μετά τήν ἐπίδοση καί, στή συνέχεια, τή δημοσίευση τῆς ἐπιστολῆς, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος θά ἐπαναλάβει, σέ συνέντευξη πρός τόν ἡμερήσιο τύπο, τίς κατηγορίες του σέ βάρος τοῦ καθεστῶτος τῶν Ἀθηνῶν, ἀπό τήν πλευρά τοῦ ὁποίου δέν θά ἐκδηλωθεῖ ἐντούτοις ὁποιαδήποτε ἄμεση ἀντίδραση...

Ἡ ἐπιδείνωση τῶν σχέσεων Ἀθηνῶν καί Λευκωσίας θά συνδυαστεῖ μέ τήν παραίτηση, μετά τόν ὑπουργό, καί δύο κορυφαίων στελεχῶν τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, τοῦ Α. Βλάχου καί τοῦ Ι. Τζούνη, Γ. Γραμματέα, ἀντίστοιχα, καί Γ. Διευθυντῆ

Πολιτικῶν Ὑποθέσεων. Στίς εὐρύτερες παραμέτρους τῆς κρίσεως θά ἀναφερθεῖ, σέ δηλώσεις του, ὁ Π. Κανελλόπουλος, ἐπισημαίνοντας μεταξύ ἄλλων:

«Μετά τήν 21ην Ἀπριλίου 1967, ἡ κρίσις εἰς τάς σχέσεις Ἑλλάδος καί Τουρκίας ὁδήγησε — παρά τήν κωμῳδίαν τῆς περιφήμου συναντήσεως εἰς τά ἑλληνοτουρκικά σύνορα — εἰς τά γνωστά ὀδυνηρά γεγονότα τοῦ Νοεμβρίου καί τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1967, τῶν ὁποίων ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὁ εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος κλονισμός, ἐπί τῶν ἡμερῶν μιᾶς δῆθεν ἰσχυρᾶς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, τῆς δυναμικῆς ἰσορροπίας μεταξύ τῶν δύο χωρῶν. Ἡ νέα ὀξυτάτη κρίσις, πού ἐξεδηλώθη, μέ ἐπίκεντρον τό Αἰγαῖον, κατά τούς τελευταίους ὀκτώ μήνας, ἔχει βεβαίως ἀποκλειστικήν πηγήν, καί αἰτίαν, μίαν ἀπαράδεκτον ἀξίωσιν τῆς Ἀγκύρας. Εἰς τοῦτο εἶναι ὅλοι οἱ Ἕλληνες σύμφωνοι. Ἀλλά δέν γνωρίζω πῶς ἐγένετο, ἀπό τοῦ Δεκεμβρίου καί ἐντεῦθεν, ὁ χειρισμός τοῦ ζητήματος ἀπό ἑλληνικῆς πλευρᾶς. Τά πάντα γίνονται ἐν τῷ κρυπτῷ, ὡς ἐάν οἱ ἄνευ ἐξουσιοδοτήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ διαχειριζόμενοι τήν τύχην τοῦ Ἔθνους εἶναι ὑπό τοῦ Θεοῦ τοποθετημένοι εἰς τήν ἐξουσίαν. Δέν δικαιοῦμαι νά ἀποκρύψω τήν βαθεῖαν ἀνησυχίαν, πού προεκάλεσεν εἰς ἐμέ καί ἀσφαλῶς εἰς ὁλόκληρον τόν Ἑλληνικόν λαόν, ὑποθέτω δέ καί εἰς τάς Ἐνόπλους Δυνάμεις, ἡ παραίτησις, εἰς ὥρας ὀξυτάτης ἐθνικῆς κρίσεως, δύο διακεκριμένων ἀνωτάτων διπλωματικῶν ὑπαλλήλων, πού κατεῖχαν μάλιστα ἐξόχως ὑπευθύνους θέσεις εἰς τό ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν.

Σχέσεις Ἀθηνῶν καί Λευκωσίας. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος ἐκπροσωπεῖ ἀναμφισβήτως τήν μεγάλην πλειοψηφίαν τῶν Ἑλλήνων τῆς Κύπρου. Ὀφείλω νά ὁμολογήσω ὅτι δέν ὑπῆρξε — οὔτε πρό τοῦ Ἀπριλίου 1967 — πάντοτε, καί εἰς ὅλας τάς περιπτώσεις, εὔκολος ἡ συνεργασία τῶν Ἀθηνῶν μαζί του. Ἀλλά — μέ πρόθυμον συμβολήν καί τοῦ ἰδίου, διακρινομένου διά τήν μεγάλην ὀξυδέρκειαν καί σωφροσύνην του — ἐξευρίσκετο πάντοτε τρόπος ἐναρμονίσεως τῶν ἀπόψεων τῶν Ἀθηνῶν καί τῆς Λευκωσίας. Ἡ ἔκκλησις, εἰς τήν ὁποίαν προέβην πρό τριῶν ἐτῶν, νά γίνη σεβαστή ἐκ μέρους τῶν Ἀθηνῶν ἡ ἱστορική ἀποστολή του, δυστυχῶς δέν εἰσακούσθη. Καί εὑρισκόμεθα τώρα ἐνώπιον μιᾶς τραγικῆς ἐμπλοκῆς. Τόν Δεκέμβριον τοῦ 1967, ἀπεχώρησαν αἱ στρατιωτικαί δυνάμεις (ἐκτός τῆς ΕΛΔΥΚ), πού εἶχαν σταλεῖ ἐξ Ἑλλάδος εἰς τήν Κύπρον, κατ' ἀξίωσιν τῆς Τουρκίας. Τώρα ἐφθάσαμεν εἰς τό θλιβερώτατον σημεῖον νά ἀξιώνη ὁ Ἕλλην ἀρχηγός τοῦ Κυπριακοῦ Κράτους τήν ἀπομάκρυνσιν μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν πλαισιούντων τῶν Κυπριακήν Ἐθνοφρουράν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν. Πταίει, τάχα, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος διά τήν ἀπόφασιν πού ἔλαβε; Ἐξ ὅσων γνωρίζω, ὄχι. Εἰς τήν ἀπόφασίν του τόν ὁδήγησεν ἡ πολιτική τῶν Ἀθηνῶν. Τί ἐπιδιώκουν εἰς τήν Κύπρον οἱ κατέχοντες τήν ἐξουσίαν εἰς τήν Ἑλλάδα; Εἶναι ἀδύνατον νά ἀπαντήσω εἰς τό ἐρώτημα τοῦτο. Φοβοῦμαι νά μαντεύσω τούς πραγματικούς σκοπούς των. Βέβαιον εἶναι, ὅτι ὁ Ἑλληνισμός, μέ τήν ἀπειλουμένην δραματικήν θραῦσιν τοῦ ἠθικοῦ δεσμοῦ μεταξύ Ἀθηνῶν καί Λευκωσίας, εἰσέρχεται εἰς μίαν κρίσιν ἀπροβλέπτων καί ἀπροσμετρήτων συνεπειῶν, καί μάλιστα καθ' ἣν ὥραν ἔχει ὀξυνθεῖ καί ἡ κρίσις εἰς τάς σχέσεις Ἑλλάδος καί Τουρκίας.

Ἀποδίδω μεγάλην σημασίαν εἰς τήν ἑλληνοτουρκικήν φιλίαν καί συμμαχίαν, ὑπό τήν αὐτονόητον προϋπόθεσιν, ὅτι ἡ Ἄγκυρα θά ἀποδείξη ἐμπράκτως, ὅτι ἐκτιμᾶ τήν ἐπιθυμίαν αὐτήν ὁλοκλήρου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, καί θά παύση προβάλλουσα ἀπαραδέκτους εἰς βάρος ἡμῶν ἀξιώσεις. Ἀποδίδω, ἐπίσης, μεγίστην σημασίαν — καί τοῦτο ἐν ὀνόματι τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς ἐνιαίας καί ἀκαταλύτου ἱστορικῆς πραγματικότητος — εἰς τήν ἀποκατάστασιν ἁρμονικῶν σχέσεων μεταξύ Ἀθηνῶν καί Λευκωσίας, ἀποκατάστασιν, πού προϋποθέτει τόν εἰλικρινῆ ἐκ μέρους τῶν Ἀθηνῶν σεβασμόν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Κυπριακοῦ Κράτους»[245].

Ἡ κρίση στίς σχέσεις Ἀθηνῶν - Λευκωσίας, ὑποδήλωνε μιά ὄξυνση ἀκόμη περισσότερο αἰσθητή στό μέτρο πού συνυφαινόταν μέ μείζονες κινδύνους, ἀπότοκους καί τῆς ἐπιδεινώσεως τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως στήν Ἑλλάδα. Στά δραματικά ἀδιέξοδα πού εἶχαν πλέον δημιουργηθεῖ, καθώς καί στό ρόλο πού ἦταν ἤδη ἐνδεχόμενο νά κληθεῖ νά διαδραματίσει ὁ Κ. Καραμανλῆς, ἀναφέρεται σέ ἀπόρρητη ἐπιστολή του, στίς 9 Ἰουλίου, ὁ Ε. Ἀβέρωφ:

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Μπορῶ πάλι νά χρησιμοποιήσω τοῦτον τόν ἀσφαλῆ ταχυδρόμο "ἀλλά μόνον εἰς ἐκτάκτους περιπτώσεις", καί νομίζω ὅτι σήμερα πρέπει νά σοῦ γράψω.

Ὑπόστασις Καθεστῶτος: Δέν ἔχουν κανέναν μαζί τους. Κανέναν. Ἡ Κυβέρνησις εἶναι μᾶλλον ἕνα "Συμβούλιο Διευθυντῶν Ὑπουργείων". Εἰς τά οὐσιαστικά ζητήματα τά νήματα κινοῦν ἄλλοι, μή σαφῶς καθοριζόμενοι, κάποιος συνδυασμός μεταξύ Ἡγεσίας Ἐνόπλων Δυνάμεων (Μπονάτσου πρωτίστως) καί ὁμάδος Ἰωαννίδη, ἤτις καί φαίνεται νά δεσπόζη.

Δύναμις τοῦ Καθεστῶτος: Πολιτικῶς, ψυχολογικῶς καμμία. Μερικοί —ἀρκετοί— τῆς ἀναγνωρίζουν συγκράτησιν τοῦ καλπάσαντος πληθωρισμοῦ, ἀλλά αὐτό δέν ἐπηρεάζει τήν καλπάζουσαν ἀντιπάθειαν. Δυναμικῶς, ὅμως, εἶναι πολύ ἰσχυροί. Τά πάντα κατασκοπεύονται. Ὀργανωμέναι ἀντιδράσεις πνίγονται ἐν τῇ γενέσει. Αἱ Ἔνοπλοι Δυνάμεις ἐκκαθαρίζονται καί οἱ ἔστω κάπως ἀντιφρονοῦντες ἀπομακρύνονται ἤ τοποθετοῦνται καταλλήλως. Μεγάλο ρόλο παίζουν οἱ κατά τά τελευταῖα 7 ἔτη ἐξελθόντες τῶν Στρατιωτικῶν Σχολῶν. Σοῦ τό εἶχα ἐπισημάνει καί ἄλλοτε: ἡ πλειοψηφία των εἶναι φανατική κατά τοῦ παρελθόντος, καί ἐθνικο-σοσιαλίζει φανατικά καί κατά ποικίλους τρόπους. Ἡ ἐξυπνάδα τοῦ Ἰωαννίδη εἶναι ὅτι εἰς ἀρκετά μεγάλην ὁμάδα κατεχόντων θέσεις κλειδιά (ἰδία εἰς τήν Ἀττική) ἔδωσε τήν ἐντύπωσιν (καί ἐν πολλοῖς τήν οὐσίαν) τῆς συλλογικῆς ἡγεσίας. (Συνεδριάζουν τακτικά, συζητοῦν, ἀποφασίζουν). Ἱκανοποίησις, δύναμις, ὄχι ἀποξένωσις ὅπως ἐπί Παπαδόπουλου. Συγχρόνως, ἔχει καταφέρει νά ἔχει εὐχαριστημένην τήν Ἡγεσία. Εἰς συνομιλητάς καταλλήλους πού ἔστειλα εἰς ὅλους, ἐπήνεσαν τόν Ἰωαννίδη, λέγοντας ὅτι εἶναι πειθαρχικός, ὅτι αὐτοί διοικοῦν τό Στρατό καί ἡ Κυβέρνησις τήν χώραν κ.τ.λ.!!! (Αἱ τελευταῖαι ἀποστρατεῖαι, προαγωγαί, τοποθετήσεις, περιλαμβάνουν —κατά τούς γνωρίζοντας— πολλάς περιπτώσεις μή

ἀρεστάς εἰς τόν Ἰωαννίδη. Προϊόν συμβιβασμοῦ: Ἄγνωστον). Τά περί διαφωνιῶν μονάδων Β. Ἑλλάδος ἔχουν ἐξογκωθεῖ εἰς τό ἑκατονταπλάσιον. Νομίζω ὅτι ὑπάρχουν, ἀφοροῦν ὁρισμένα πρόσωπα, δέν μποροῦν νά φέρουν θεαματικά ἀποτελέσματα.

Προοπτικαί ἐξελίξεων: Ὑπό τάς ἀνωτέρω συνθήκας δέν χωροῦν προβλέψεις. Ἕνα σεισμικό γεγονός μπορεῖ νά τούς διαλύση αἰφνιδίως, ὅπως, καί χωρίς αὐτό, μποροῦν νά μείνουν ἐπί καιρό. Εἶναι ἐπί πλέον καί "χοντρόπετσοι" καί τό ἐξωτερικό τούς ἐπηρεάζει πολύ ὀλιγώτερον ἀπό τούς προκατόχους των. Οἱ Ἀμερικανοί, ἀνήσυχοι ἐπεχείρησαν πολλά, ἄν καί ὁ Κίσινγκερ μόνος καί προσωπικά βάζει τροχοπέδην. Ἀπέτυχαν. Οἱ ἴδιοι φαίνονται νά θέλουν νά σχηματίσουν Κυβέρνησιν ἰδίως ἀπό νέους πολιτικούς τῆς ΕΡΕ καί τῆς ΕΚ τό 1975 ἴσως τήν 25/11/74, καί μετά 2-3 ἔτη, νά διεξαγάγουν ἐκλογάς πού θά κερδίση κόμμα τῆς ἐκλογῆς των. Οἱ παλαιοί πολιτικοί, οἱ ἄνω τῶν 50 ἐτῶν, θά ἀποκλεισθοῦν ὅλοι. Τό Σύνταγμα θά ἐξαγγελθῆ (καταρτίζεται ἤδη) διά θά τεθῆ εἰς ψηφοφορίαν, θά εἶναι πολύ σύγχρονον καί δημοκρατικό, θά προβλέπη αὐτοδιοικουμένας ἀνεξαρτήτους Ἐνόπλους Δυνάμεις.

Τό πρῶτο ὑπόμνημά μου πρός Γκιζίκην (ἀνάλυση καταστάσεως — μεθοδεύσεις λύσεως τῆς 19/1/74) ἐκυκλοφόρησε εἰς μεγάλον ἀριθμόν διοικητῶν μονάδων καί ἔγινε λίαν εὐμενῶς δεκτόν ἀπό πολλούς. Ἀλλά μετά ὀλίγας ἑβδομάδας ἡ πόρτα ἔκλεισε θορυβωδῶς, καί μοῦ περιῆλθαν αἱ ἀνωτέρω πληροφορίαι.

Ἀρνητικήν ἐπίδρασιν εἰς ὅλα αὐτά ἔχει καί μία σαφής, νέα τοποθέτησις μερικῶν ἡγετικῶν στελεχῶν ΕΡΕ - Κέντρου: ὅτι ἡ διάδοχος κατάστασις πρέπει ἀπαραιτήτως νά εἶναι Κυβέρνησις περιλαμβάνουσα καί κομμουνιστάς. Δέν μεταδίδω φήμας. Μοῦ ἐλέχθη ἐμένα ἀπό ἕναν τῶν τά πρῶτα φερόντων, ὑπεστηρίχθη ἀπό ἄλλους ἀναλόγους εἰς συναντήσεις τῶν 8-10 ἀτόμων.

Τέτοιο ἐνδεχόμενο θά ὁδηγοῦσε ἀμέσως στό χάος καί προσωπικά ὄχι [μόνο] θά τό ἠρνούμην ἀλλά θά τό πολεμοῦσα ἀγρίως. Ἀλλά ὅταν σέ μένα φέρη τέτοια ἀντίδραση ἀντιλαμβάνεσαι τί ἀντιδράσεις θά προκαλῆ εἰς τούς δυναμικά κρατοῦντας τήν ἐξουσία, πού δέν μπορεῖ παρά νά φοβοῦνται καί ἀντίποινα.

Φοβοῦμαι ὅτι μέσα σ' αὐτή τήν ἀβεβαιότητα, τό πιθανώτερο, φοβοῦμαι πολύ, εἶναι ἡ διάρκεια τῶν διαφόρων μεταμφιέσεων, οἱ λατινοαμερικανικές κανταφικές φάσεις καί τελικά τό χάος. Τό καζάνι βράζει. Τό ΚΚ καί διάφορα ἀριστερά κόμματα ὀργανώνονται ὅσο μποροῦν μυστικώτερα. Ἄν περάση λίγος ἀκόμη χρόνος εἰς αὐτή τή μορφή τίποτε καί κανείς δέν θά μπορῆ νά συγκρατήση τά πράγματα. Ἡ Ἑλλάς δέν εἶναι ἐκείνη πού ἄφησες. Ἔχει πολύ ἀλλάξει. Ἰδίως, ἡ νεολαία της καί ὁ στρατός της.

Ἑλληνο-τουρκικά-κυπριακά: Δέν θέλω νά ἐπαναλάβω πράγματα πού διάβασες ἀλλοῦ. Σοῦ δίδω μερικές πληροφορίες:

α) Ἡ Δικτατορία, ἀντιμετωπίζει σοβαρά διεξαγωγή πολέμου. Δέν θά τόν προκαλέσει. Προκαλουμένη, ὅμως, κατά τρόπον πού θά ἐκτίθεται εἶναι ἀποφασισμένη νά χτυπήση πρώτη. Κάνει μεγάλη πολεμική προετοιμασία. Πολλά νησιά ἐξοπλίσθησαν πολύ δυνατά. β) Ὁ Μακάριος θά ἐπιμείνη διά τήν ἀπόσυρσιν τῶν 650 ἀξιωματικῶν. Γνωρίζει ὅτι κινδυνεύει λόγῳ αὐτῶν καί θά ἐπιμείνει. Ἄν δέν τόν σκοτώσουν πιστεύω θά τά βγάλει πέρα. γ) Ἐδῶ ὑπάρχει κάποια —ἴσως ἐπιφανειακή— διάθεσις ὑποχωρήσεως ἀλλά τό πρᾶγμα τούς ἔρχεται δύσκολο. Πρόκειται περί μειώσεως· πρόκειται περί ἐξαφανίσεως τοῦ ἐλέγχου πού ἀσκοῦν εἰς τήν Κύπρον. δ) Πρόκειται περί δημιουργίας μεγάλου προβλήματος, ἐδῶ, ἐντός τῶν κόλπων των. Διότι αὐτοί οἱ 650 ἀξιωματικοί εἶναι ὅλο νέοι, φανατικοί, παίρνουν διπλό μισθό ἐκεῖ καί ἔχουν καί ἄλλες ὑλικές εὐκολίες. Θά ἔλθουν ἐδῶ ὡς κατήγοροι. ε) Θεωρῶ τά ἀνωτέρω θέματα ὡς τά πλέον ἐπικίνδυνα δι' αὐτούς διά λόγους προφανεῖς.

Οἰκονομικά: Συγκρατήθηκαν οἱ τιμές ἀλλά μέ μέτρα σκληρά πού ἔφεραν οἰκονομική ὕφεσιν. Μεγάλη δυσαρέσκεια ἐκ τούτου εἰς ὅλας τάς παραγωγικάς τάξεις. (Σχετική ἱκανοποίησις εἰς τούς ἀνθρώπους τῶν σταθερῶν εἰσοδημάτων, ἰδίως συνταξιούχους).

Αἱ ἐσοδεῖαι εἶναι γενικῶς καλαί. Τό ἔλλειμμα τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν, ἀποτελεῖ νομίζω τή μεγαλυτέρα ἀδυναμία. Οἱ εἰσαγωγές προβλέπονται στό ὕψος τῶν 5 δισεκατομμυρίων δολλαρίων!... (Ἐξ αὐτῶν φαίνεται ὅτι ἄνω τοῦ 1 δισεκατ. εἶναι παραγγελία πολεμικοῦ ὑλικοῦ).

Ἀλλά, ἄγνωστον τί θά βγῆ, διότι, γιά μένα, στά οἰκονομικά, ἐκτός συγκεκριμένων περιπτώσεων, οἱ προβλέψεις ἀδύνατες ἤ μᾶλλον ὄχι ἀσφαλεῖς.

Προσωπική σου θέσις: Πολλοί τῆς Δικτατορίας μιλοῦν φανατικά ἐναντίον σου καί ἴσως καλλιεργοῦν αὐτή τήν ἐχθρότητα. Θά ἔλεγα τό μῖσος. Ὁ λόγος —ἔστω ἐπιεικῶς, ὑποσυνείδητα γιά μερικούς— ὅτι ἐσένα κυρίως ἤ ἴσως μόνον φοβοῦνται.

Τό κακό εἶναι ὅτι ἡ παρατεταμένη σιωπή σέ βλάπτει καί στήν Κοινή Γνώμη καί τή δική μας καί ἀπό ἡλικία ὥριμη [sic]. Καταλαβαίνω πλήρως τή λεπτότητα τῆς θέσεως. Πολλοί ὅμως δέν καταλαβαίνουν. Πολλοί ἐπιμένουν ὅτι πρέπει νά ἐπιστρέψης, καί ἔστω νά φυλακισθῆς ἤ νά προφυλακισθῆς.

Δέν ξέρω τί νά σοῦ πῶ σχετικῶς. Πρέπει, ὅμως, νά σοῦ σημειώσω τά ἀνωτέρω, διότι τό μέλλον διαγράφεται τραγικό καί παρά ἀντιθέσεις καί μία κάποια φθορά εἶσαι πάντα ὁ μόνος πού θά μποροῦσες νά συγκρατήσης τά πράγματα. Ἀνεξαρτήτως λοιπόν προσωπικῶν αἰσθημάτων, δέν πρέπει νά φθαρῆ τό κεφάλαιο πού ἀντιπροσωπεύεις. Σκέψου τί εἶναι τό καλύτερο, σκέψου μήπως τοὐλάχιστον ἐπί ὥρας μεγάλων γεγονότων πρέπει νά ἐμφανισθῆς δυναμικά μέ δηλώσεις.

Νομίζω σοῦ ἔδωσα μία συμπεπυκνωμένη καί ἀντικειμενική εἰκόνα τῆς σημερινῆς καταστάσεως. Δέν ἀποκλείεται ἐνωρίς τό φθινόπωρο νά ἔλθω στό Παρίσι. Ἐν τῷ μεταξύ σέ χαιρετῶ.

Μέ τήν ἴδια πάντοτε ἀγάπη.

1. Ἡ ἔκφρασις αὐτή μοῦ δίδει τήν εὐκαιρία νά σοῦ πῶ πώς σέ στενό κύκλο τῆς Δικτατορίας ἐλέχθη γιά μένα "Καλός εἶναι καί πατριώτης, ἀλλά αὐτός ὅ,τι κάνει εἶναι γιά τούς δύο Κώστηδες. Ἐπί πλέον παρασυναναστρέφεται ξένους διπλωμάτες...". Τό τελευταῖο ἄκρως χαρακτηριστικό νοοτροπίας.

Υ.Γ. Τό γράμμα ἐγράφη ἐν μεγάλῃ βίᾳ καί χωρίς δεύτερη ἀνάγνωση γιά διορθώσεις»[246].

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐνημερώθηκε γιά τήν ἐπίδοση τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου

Λευκωσία, τήν ήμέρα τοῦ πραξικοπήματος.

στόν Πρόεδρο Γκιζίκη ἀπό ἀπεσταλμένο τοῦ Κύπριου Προέδρου, ὁ ὁποῖος καί τοῦ ἐγχείρησε ἀντίγραφό της. Τό ἐρώτημα πού ὑπέβαλε, ἀφοῦ διάβασε τό κείμενο, ἦταν ἄν ὁ 'Αρχιεπίσκοπος εἶχε ἀσφαλίσει τά νῶτα του· καί στήν ἀρνητική ἀπάντηση τοῦ συνομιλητῆ του, ἀντέταξε τήν παρατήρηση ὅτι μπαίνει, μέ τήν ἐνέργειά του αὐτή, σέ μεγάλη περιπέτεια[247]...

15 ΙΟΥΛΙΟΥ 1974

Μέ ἐντολή τῆς στρατιωτικῆς Χούντας τῶν 'Αθηνῶν, οἱ δυνάμεις τῆς κυπριακῆς 'Εθνοφρουρᾶς, ὑπό τήν καθοδήγηση ἑλλαδιτῶν ἀξιωματικῶν, ἐπιχειροῦν τήν πραξικοπηματική ἀνατροπή καί, ἀκόμη, τή φυσική ἐξόντωση τοῦ προέδρου Μακαρίου. Μηχανοκίνητες μονάδες θά κινηθοῦν, στίς 8 τό πρωί, κατά τοῦ Προεδρικοῦ Μεγάρου, ἐναντίον τοῦ ὁποίου καί θά ἀνοίξουν πυκνό πῦρ, ἐνῶ ταυτόχρονα θά προσβληθεῖ τό στρατόπεδο τοῦ 'Εφεδρικοῦ Σώματος καί τό ΡΙΚ, τό ὁποῖο καί θά καταληφθεῖ. Μολοντοῦτο, ὁ 'Αρχιεπίσκοπος θά κατορθώσει, τήν τελευταία στιγμή, νά διαφύγει στήν Πάφο ἀπό ὅπου καί θά μεταδώσει μήνυμα πρός τόν κυπριακό λαό, διαψεύδοντας τήν εἴδηση τοῦ θανάτου του πού εἶχε ἀναγγελθεῖ ἀπό τό κρατικό ραδιοφωνικό δίκτυο. Τό ἴδιο ἀπόγευμα, θά καταφύγει, μέ βρετανικό ἑλικόπτερο, στό ἀεροδρόμιο τοῦ 'Ακρωτηρίου καί, ἀπό ἐκεῖ, θά κατευθυνθεῖ στό Λονδῖνο μέ τελικό προορισμό τή Νέα 'Υόρκη, ἕδρα τοῦ ΟΗΕ, ἐνῶ οἱ πραξικοπηματίες, ἔχοντας ἐπικρατήσει στό ἔδαφος τῆς κυπριακῆς ἐπικράτειας, ὅρκιζαν ὡς νέο πρόεδρο τό Νικόλαο Σαμψών, παλαιό στέλεχος τῆς ΕΟΚΑ.

Μόλις πληροφορήθηκε τό πραξικόπημα ἐναντίον τῆς νόμιμης Κυβερνήσεως τῆς Κύπρου, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἔκαμε τίς ἀκόλουθες δηλώσεις:

«Τά δραματικά γεγονότα τῆς Κύπρου ἀποτελοῦν ἐθνικήν συμφοράν καί ἠμποροῦν νά ἔχουν ὀδυνηράς διά τό ἔθνος ἐπιπτώσεις, ἐσωτερικάς καί διεθνεῖς.

'Η ἀγωνία ἀπό τήν ὁποίαν κατέχεται σήμερα ἡ ἑλληνική ψυχή καί ἡ συγκίνησις τῆς παγκοσμίου κοινῆς γνώμης, δίδουν τήν ἔκτασιν τῆς κρίσεως τήν ὁποίαν διέρχεται ὁ ἑλληνισμός. Μόνον ἄφρονες θά ἦταν δυνατόν νά προκαλέσουν ἐμφύλιον σπαραγμόν σέ μίαν στιγμήν πού τό "Εθνος, ἐν ὄψει σαφῶς διαγραφομένων κινδύνων, ἔχει ἀπόλυτον ἀνάγκην συνοχῆς.

Αἱ περιστάσεις εἶναι κρίσιμοι καί δέν συγχωροῦν πλέον οὔτε τήν ἄγνοιαν οὔτε τήν ὑποκρισίαν πού καθιερώθησαν τά τελευταῖα χρόνια στήν ἐθνικήν μας ζωή. Τό καθεστώς τῶν 'Αθηνῶν ἀναγνωρίζει, καί ὀρθῶς, τήν ὕπαρξιν ἐθνικῶν κινδύνων καί συνιστᾶ ἐν ὀνόματι αὐτῶν τήν ἐθνικήν ἑνότητα. 'Επιμένει, ὅμως, νά ἀγνοῆ ὅτι ἡ ἑνότης αὐτή καθώς καί ὁ τερματισμός τῆς διεθνοῦς ἀπομονώσεως τῆς 'Ελλάδος, ἀπαραίτητα ἀμφότερα διά τήν ἀντιμετώπισιν τῶν κινδύνων, προϋποθέτουν τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος εἰς τήν χώραν μας.

Αὐτήν τήν στιγμήν αἰσθάνομαι τό ἱστορικόν χρέος νά ἀπευθύνω ἔκκλησιν πατριωτισμοῦ καί σωφροσύνης. Δέν γνωρίζω ὅμως πρός ποῖον νά ἀποτανθῶ δεδομένου ὅτι στήν 'Ελλάδα ὑπάρχει τό πρωτοφανές καθεστώς τῆς 'Αφανοῦς 'Αρχῆς. Θά ἀποτανθῶ, ὅμως, πρός τάς 'Ενόπλους Δυνάμεις τῆς χώρας ἐν ὀνόματι τῶν ὁποίων ἀσκεῖται ἡ ἐξουσία καί εἰς τόν πατριωτισμόν καί τήν φιλοτιμίαν τῶν ὁποίων ὑπολογίζω διά νά τούς εἴπω:

1. "Οτι ἐπιβάλλεται ὁ ἄμεσος τερματισμός τῆς τραγωδίας τῆς Κύπρου καί ἀποκατάστασις τῆς νομιμότητος ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Μακαρίου.

2. "Οτι ἡ ἀποκατάστασις τῆς δημοκρατικῆς ὁμαλότητος στήν 'Ελλάδα ἀποτελεῖ ὑψίστην ἐθνικήν ἀνάγκην.

3. "Οτι αὐτήν τήν στιγμήν ὑπάρχει ἡ δυνατότης ἐξόδου ἀπό τήν ἀνωμαλίαν κατά τρόπον ἀσφαλῆ καί ἀκίνδυνον διά τήν χώραν.

4. "Οτι, μετά τινα χρόνον, ἡ δυνατότης αὐτή τῆς εἰρηνικῆς ὁμαλότητος καί τῆς ἐθνικῆς συμφιλιώσεως δέν θά ὑφίσταται, καί

5. "Οτι, διά τήν προσπάθειαν τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ὁμαλότητος καί τῆς ἐθνικῆς συμφιλιώσεως, τίθεμαι εἰς τήν διάθεσιν τῆς χώρας.

'Η ἱστορία διδάσκει ὅτι ἐθνικαί κρίσεις ὁδηγοῦν συνήθως εἰς τήν καταστροφήν. 'Υπάρχουν ὅμως καί περιπτώσεις πού μία ἐθνική κρίσις ἠμπορεῖ νά ἀφυπνίση τάς συνειδήσεις καί νά γίνη ἀφετηρία μιᾶς πολιτικῆς καί ἠθικῆς ἀναγεννήσεως ἑνός λαοῦ.

Εὔχομαι καί ἐλπίζω ὅτι κατά τόν εὐλογημένον αὐτόν τρόπον θά τερματισθῆ ἡ σημερινή περιπέτεια τοῦ "Εθνους».

Παράλληλα, ὁ "Ελληνας ἡγέτης δέν παρέλειπε νά ἀπευθύνει, τήν ἴδια ἡμέρα, ἀπό τίς στῆλες τοῦ διεθνοῦς τύπου, καί τήν ἀκόλουθη προειδοποίηση πρός κάθε τρίτο:

«Οἱαδήποτε προσπάθεια ἐκμεταλλεύσεως ἀπό τρίτην χώραν τῶν ἐνδοελληνικῶν διενέξεων θά εὕρη, ἀνεξαρτήτως ἀντιθέσεων, σύσσωμον καί ἡνωμένον τό ἑλληνικόν "Εθνος».

20 ΙΟΥΛΙΟΥ 1974

Ξημερώματα, ὥρα 5.35, τό ἔδαφος τῆς Κύπρου γίνεται στόχος μεγάλης τουρκικῆς ἀεροναυτικῆς ἐπιθέσεως. 'Ισχυρά στρατεύματα ἀποβιβάζονται στή βόρεια ἀκτή τῆς Μεγαλονήσου, μαχητικά ἀεροπλάνα βομβαρδίζουν τό λεκανοπέδιο τῆς Λευκωσίας καί ἑκατοντάδες ἀλεξιπτωτιστές προσγειώνονται στόν

τουρκικό θύλακα τῆς πόλεως. Ἀπό τήν πλευρά τῶν μάχιμων ἑλληνικῶν δυνάμεων ἐπιδεικνύεται ἀπροσδόκητη ἔλλειψη σοβαρῆς προπαρασκευῆς καί ἑτοιμότητας γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς ἐπίφοβης, μετά τό πραξικόπημα τῆς 15ης Ἰουλίου, τουρκικῆς ἐπιθέσεως.

Πράγματι, ἡ βίαιη ἀνατροπή τοῦ νόμιμου προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας εἶχε δώσει στήν τουρκική Κυβέρνηση τό πρόσχημα γιά τήν ἀνάληψη, εὐθύς ἀμέσως, δραστικῶν πρωτοβουλιῶν μέ τελικό στόχο αὐτή τή στρατιωτική παρέμβαση στό νησί. Ὁ Τοῦρκος πρωθυπουργός, Μπουλέντ Ἐτσεβίτ, εἶχε ἀπευθυνθεῖ στό Βρετανό ὁμόλογό του, ἐπιζητώντας, σέ ἐφαρμογή τοῦ ἄρθρου 3 τῆς Συνθήκης Ἐγγυήσεως, κοινή ἐπεμβατική ἐνέργεια γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς συνταγματικῆς νομιμότητας. Ἡ ἀπόρριψη τῆς προτάσεώς του ἀπό τόν Χάρολντ Οὐίλσον, ἀλλά καί ἡ ὑποδοχή τοῦ Μακαρίου στήν Οὐάσιγκτων ἀπό τόν Χένρυ Κίσινγκερ, ὡς Ἀρχιεπισκόπου καί ὄχι ὡς προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας, εἶχαν ἐνθαρρύνει τήν Ἄγκυρα στήν ἐφαρμογή τῶν ἐπιθετικῶν σχεδίων της. Ἀποφασιστικά ὅμως, στή λήψη τῆς ὁριστικῆς ἀποφάσεως, συνέβαλε καί ἡ συγκεκριμένη συγκυρία στό ἐσωτερικό τῶν δύο χωρῶν, Ἑλλάδος καί Τουρκίας: ἐσωτερική ἀποσύνθεση καί διεθνής ὑποβάθμιση στήν πρώτη περίπτωση, συμμετοχή στήν Κυβέρνηση τοῦ θεοκρατικοῦ κόμματος τῆς Ἐθνικῆς Σωτηρίας, στή δεύτερη. Ἡ προσπάθεια τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου νά κινητοποιήσει τό Συμβούλιο Ἀσφαλείας καί ἡ πυρετώδης κινητικότητα τοῦ Ἀμερικανοῦ ὑφυπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, Σίσκο, τήν ὕστατη στιγμή, μεταξύ Ἀθήνας καί Ἄγκυρας, δέν ἀπέφερε θετικό ἀποτέλεσμα.

Στήν ἄμεση αἰτιώδη συνάρτηση τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς μέ τό πραξικόπημα τῆς 15ης Ἰουλίου, θά ἀναφερθεῖ ὁ ἴδιος ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος σέ μεταγενέστερη συνέντευξή του πρός τήν ἐφημερίδα «Τό Βῆμα»:

«Τό πραξικόπημα τῆς 15ης Ἰουλίου 1974 δέν ὑπῆρξεν ἁπλοῦν πρόσχημα διά τήν τουρκικήν ἀπόβασιν εἰς τήν Κύπρον, ἀλλ' ἀπετέλεσε, δυστυχῶς, καί σοβαράν αἰτίαν. Τό γεγονός ὅτι ἡ Τουρκία εἶχεν ἑτοίμους τάς ἀποβατικάς δυνάμεις της καί ἠδυνήθη ἐντός πενθημέρου ἀπό τῆς διενεργείας τοῦ πραξικοπήματος νά διενεργήση ἀπόβασιν δέν σημαίνει κατ' ἀνάγκην ὅτι ἡ εἰσβολή εἶχε προαποφασισθῆ καί πρός τοῦτο ἁπλῶς πρόσχημα ἐπεζήτει ἡ Τουρκία. Ἀπό πολλοῦ εἶχεν ἑτοίμους τάς δυνάμεις της διά πᾶν ἐνδεχόμενον. Καί ἦτο τοῦτο φυσικόν.

Ἐγνώριζεν ἡ Τουρκία τήν δραστηριότητα τῆς Ἑλληνικῆς Χούντας εἰς τήν Κύπρον. Ἐγνώριζεν ὅτι μέ τήν ὑποστήριξιν τῆς Χούντας καί μέ τήν ὑπ' αὐτῆς παροχήν ὅλων τῶν μέσων ἐσχηματίσθη εἰς τήν Κύπρον ἡ ὀργάνωσις "ΕΟΚΑ Β" ἡ ὁποία, ὡς τουλάχιστον ἰσχυρίζετο, θά ἠγωνίζετο καί θά ἐπραγματοποίει τήν Ἕνωσιν. Ἐξ ἄλλου, οἱ στελεχοῦντες τήν Ἐθνικήν Φρουράν τῆς Κύπρου Ἕλληνες ἀξιωματικοί διεκήρυττον ἐντός τῶν στρατοπέδων, κατ' ἐπιταγήν τῆς Χούντας, ὅτι ἡ παρουσία των ἐν Κύπρῳ οὐδένα σκοπόν εἶχε, εἰμή μόνον τόν ἀγώνα διά τήν Ἕνωσιν.

Ὑπό τοιαύτας συνθήκας δέν ἦτο βεβαίως δυνατόν νά καταλήξουν αἱ ἐνδοκυπριακαί συνομιλίαι εἰς θετικόν ἀποτέλεσμα. Καί ἦτο πολύ φυσικόν διά τήν Τουρκίαν, παρακολουθοῦσαν τήν δραστηριότητα τῆς Χούντας καί τῶν ἐν Κύπρῳ ὀργάνων της, νά ἦτο στρατιωτικῶς παρεσκευασμένη διά τήν ἀντιμετώπισιν παντός ἐνδεχομένου...

... Ὅπως ὀρθῶς ἐλέχθη ἀπό ραδιοσχολιαστήν ξένου σταθμοῦ: "Ἡ τυχοδιωκτική ἐπιχείρησις τῆς 15ης Ἰουλίου κατέστρεψε τήν μοναδικήν ἀποτελεσματικήν ἀσπίδα προστασίας τῆς ἀνεξαρτησίας καί τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς νήσου. Καί ἡ ἀσπίς αὐτή δέν ἦτο ἡ στερουμένη ἀεροπορικῆς καί ναυτικῆς στηρίξεως μικρά Ἐθνοφρουρά. Ἀλλ' ἡ νομική καί ἠθική ὑπόστασις τοῦ Κράτους τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας".

Τήν πρωΐαν τῆς 15ης Ἰουλίου 1974 ἡ Χούντα κατέλυε τήν νομικήν ὑπόστασιν τοῦ Κυπριακοῦ Κράτους. Μετά τοῦ Προεδρικοῦ Μεγάρου ἀνετινάσσετο καί ἐπυρπολεῖτο τήν 15ην Ἰουλίου τό οἰκοδόμημα τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Κύπρου. Τό πραξικόπημα, ἐπομένως, δέν ἦτο ἁπλοῦν πρόσχημα διά τήν Τουρκίαν ἡ ὁποία εἴτε οὕτως εἴτε ἄλλως θά διενήργει εἰσβολήν. Ἡ εἰσβολή δέν θά ἐπραγματοποιεῖτο ἄνευ σοβαροῦ γεγονότος, ὡς τό πραξικόπημα, καί μάλιστα ὅταν τοῦτο ἔλαβε μορφήν ἐξωτερικῆς οὕτως εἰπεῖν, ἐπιθέσεως, ἐφ' ὅσον ὀργανωτής καί ἐκτελεστής ἦτο τό ἀπαισίας μνήμης στρατιωτικόν καθεστώς τῆς Ἑλλάδος. Διά τοῦ πραξικοπήματος ἡ ἐκπεσοῦσα Χούντα ἤνοιξε τάς πύλας εἰσόδου διά νά εἰσβάλη ἡ Τουρκία εἰς τήν Κύπρον.

Τό πραξικόπημα τῆς Χούντας δέν ἐδημιούργει, βεβαίως, διά τήν Τουρκίαν δικαίωμα εἰσβολῆς, πολύ δέ περισσότερον δικαίωμα καταλήψεως κυπριακοῦ ἐδάφους, ἐκριζώσεως Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν καί διαπράξεων τόσων κτηνωδῶν ὠμοτήτων. Τό λεγόμενο συμβατικόν δικαίωμα ἐπεμβάσεως, τό ὁποῖον ἡ Τουρκία ἐπεκαλέσθη, οὐδόλως δικαιολογεῖται. Ἦτο ἡ Τουρκία μία τῶν ἐγγυητριῶν δυνάμεων διά τήν ἀνεξαρτησίαν καί τήν ἐδαφικήν ἀκεραιότητα τῆς Κύπρου. Διά τῆς στρατιωτικῆς εἰσβολῆς της παρεβίασεν ἀμφότερα»[248].

Ἡ εἰσβολή στήν Κύπρο θά καταλάβει ἐξαπίνης, καί ἐντελῶς ἀπροετοίμαστη, τήν ἑλληνική Κυβέρνηση, ἐνῶ παράλληλα δέν θά ἐκδηλωθεῖ διάθεση οὐσιαστικῆς παρεμβάσεως, ἀνασταλτικῆς τῶν τουρκικῶν ἐπιθετικῶν σχεδίων, ἀπό τήν πλευρά τοῦ NATO ἤ τῶν συμμαχικῶν Κυβερνήσεων. Ἡ ἔκτακτη σύγκληση, ἐξάλλου, τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας καί ἡ υἱοθέτηση, αὐθημερόν, τῆς ἀποφάσεως 353, ὅπως καί, τρεῖς μέρες ἀργότερα, τῆς ἀποφάσεως 354, γιά τήν ἄμεση κατάπαυση τῶν ἐχθροπραξιῶν, δέν θά ἀναστείλει, μετά τήν ἀπόβαση, τήν προέλαση τῶν τουρκικῶν δυνάμεων στό ἐσωτερικό τῆς Μεγαλονήσου.

Τό αἴσθημα τῆς δραματικῆς ἀμηχανίας καί τῆς βαθειᾶς ἀπογοητεύσεως πού εἶχε καταλάβει τόν ἑλληνικό λαό δέν ἦταν ἤδη δυνατό νά ξεπεραστεῖ μέ

τούς λεονταρισμούς τοῦ καταρρακωμένου δικτατορικοῦ καθεστῶτος γιά προσφυγή σέ πόλεμο κατά τῆς Τουρκίας. Συγκλονισμένη ἡ κοινή γνώμη, στό σύνολό της, ἀλλά καί εἰδικότερα ἡ πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, θά στραφεῖ τήν ὥρα τῆς σκληρῆς δοκιμασίας πρός τήν ἀναζήτηση ριζικῆς καί δραστικῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς ἐθνικῆς κρίσεως... Τό ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ ἦταν ἐκεῖνο πού ἐρχόταν πρῶτο στά χείλη τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τῶν Ἑλλήνων.

Σέ ἰδιόχειρο σημείωμά του, ὁ Κ. Καραμανλῆς καταγράφει τά ἀκόλουθα:

«Εἰς τάς 6.00 τό πρωΐ, μοῦ τηλεφώνησε ἀπό τό Λονδῖνο ὁ κ. Λαμπρίας καί μέ ἐνημέρωσε ἐπί τῆς τουρκικῆς ἀποβάσεως στήν Κύπρο.

Εἰς τάς 8.00, ἐκάλεσα στό τηλέφωνο τόν εἰς Παρισίους πρέσβην τῆς Ἑλλάδος καί τόν παρακάλεσα νά μέ κρατῆ ἐνήμερον ἐπί τῶν ἐξελίξεων διά νά εἶμαι εἰς θέσιν ἄν χρειασθῆ νά βοηθήσω τόν τόπο. Ὁ πρέσβης, μέ τόν ὁποῖον εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ἐπικοινωνοῦσα διά πρώτην φοράν, μοῦ ὑπεσχέθη μέν ἐνημέρωσιν ἀλλά ἀπέφυγε νά ἐπικοινωνήση ἐκ νέου μαζί μου. Ἡ συμπεριφορά του μοῦ ἐπροξένησεν βαθεῖαν ὀδύνην τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ξέναι Κυβερνήσεις ἐπροθυμοποιοῦντο νά μέ ἐνημερώσουν καί ἠρνεῖτο ἡ Κυβέρνησις τῆς χώρας μου.

Εἰς τάς 9.00 π.μ. μέ ἐκάλεσε ὁ γραμματεύς τοῦ ΝΑΤΟ κ. Σέκερης διά νά μέ ἐνημερώση. Τόν παρακάλεσα νά μεταφέρη στόν κ. Λούνς τό κάτωθι μήνυμα: "Ὅτι εἶμαι ἀνήσυχος διά τήν κατάστασιν, ἀγανακτισμένος διά τό πραξικόπημα τῶν Τούρκων καί ὅτι θά πρέπει νά ἀσκήση ὅλην τήν ἐπιρροήν του διά νά ἀποτρέψη χειρότερα".

Εἰς τάς 11.00 ἡ ὥρα μοῦ τηλεφώνησε ὁ βασιλεύς ἀπό τό Λονδῖνο καί μετά τήν ἀνταλλαγή τῶν πληροφοριῶν πού εἴχαμε μοῦ ἐπρότεινε νά μεταβῶ εἰς Λονδῖνον πρός συνάντησίν του. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι δέν ἔκρινα σκόπιμον τήν μετάβασίν μου καί τοῦ ἐξήγησα διατί.

Εἰς τάς 12.00 ἐκάλεσα τόν κύριον Ἀργυρόπουλον τῆς Ὀλυμπιακῆς καί τόν παρεκάλεσα νά ἐξετάση ἐάν ἡ ἑταιρεία μπορεῖ νά διαθέση ἀεροπλάνο διά τήν μετάβασίν μου εἰς τήν Ἑλλάδα καί νά ρωτήση τάς ἀρχάς τῶν Ἀθηνῶν ἐάν παρά τήν ἀπαγόρευσιν, θά ἐπέτρεπαν τήν προσγείωσιν τοῦ ἀεροπλάνου. Ὁ κύριος Ἀργυρόπουλος μοῦ εἶπε ὅτι δέν ὑπάρχει ἀεροπλάνο τῆς ἑταιρείας εἰς τό ἐξωτερικόν πλήν ἑνός τό ὁποῖον εὑρέθη στό Λονδῖνο, καί ὅτι ἐπεχείρησε μέν νά ἐπικοινωνήση μέ τόν κύριον Ὠνάση, ἀλλά οὗτος ἀπό τήν προηγουμένη βρισκόταν σέ κρουαζιέρα. Ἐν συνεχείᾳ δέ μέ ἐπληροφόρησε ὅτι καί τό εὑρισκόμενο εἰς τό Λονδῖνο ἀεροσκάφος εἶχεν ἀνακληθῆ εἰς τήν Ἀθήνα.

Βομβαρδισμός τῆς Λευκωσίας.

Εἰς τάς 3.00 τό ἀπόγευμα μέ κάλεσε ὁ κ. Σέκερης καί μοῦ εἶπε ὅτι ὁ κύριος Λούνς τοῦ ἀνέθεσε νά μέ εὐχαριστήση γιά τό μήνυμά μου καί νά μέ διαβεβαιώση ὅτι θά κάνη ὅ,τι μπορεῖ γιά νά βοηθήση τήν κατάστασιν. Παρακάλεσα δέ τόν κύριο Σέκερη νά μεταφέρη στόν κύριο Λούνς τό ἑξῆς μήνυμά μου: "Ὅτι αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκη, αὐτή τήν στιγμή, νά εὑρίσκομαι στήν Ἑλλάδα καί θά ἤθελα νά ἐξετάση ἐάν ἠμπορῆ νά διαθέση ἀεροπλάνο τοῦ ὀργανισμοῦ διά νά διευκολύνη τήν μετάβασίν μου". Εἰς τάς 5.00 ἡ ὥρα μέ ἐκάλεσε ὁ κύριος Σέκερης καί μοῦ εἶπε ὅτι ὁ κύριος Λούνς ἐκτιμᾶ τήν πρόθεσίν μου ἀλλά δέν ἠμπορεῖ νά μέ διευκολύνη διότι ὁ ὀργανισμός δέν ἔχει εἰς τήν διάθεσίν του ἀεροπλάνα. Μοῦ διαβίβαζε δέ συγχρόνως τήν φιλικήν του γνώμη ὅτι ὑπό τάς παρούσας συνθήκας καί ἄν ἦτο δυνατή δέν θά ἦτο σκόπιμος ἡ μετάβασίς μου εἰς τήν Ἑλλάδα.

Ἡ διαπίστωσις ὅτι ἦτο ἀδύνατος ἡ μετάβασίς μου εἰς τήν Ἑλλάδα μέ ἔφερε σέ ἀπόγνωση. Διότι γνωρίζω ὅτι ὁ λαός τό ἀνέμενε, αἰσθανόμην ὄχι πλέον τήν πολιτικήν ἀλλά τήν ψυχικήν ἀνάγκην νά συμμεριστῶ τήν τύχην του.

Εἰς τάς 6.00 μ.μ. μέ ἐκάλεσε ὁ κύριος Μετζελόπουλος, ὁ ὁποῖος μοῦ ἀνεκοίνωσε τά ἑξῆς: Ὁ ὑπαρχηγός τοῦ ἐπιτελείου, κύριος Κυριακόπουλος τόν παρεκάλεσε ἀπό τηλεφώνου νά ζητήση ἀπό τήν γαλλικήν Κυβέρνηση, νά συμπαρασταθῆ στήν Ἑλλάδα κατά τήν κρίσιμον αὐτήν στιγμήν. Ὁ κ. Μετζελόπουλος τόν ἐρώτησε ἐάν στήν δύσκολο αὐτή στιγμή ἡ Κυβέρνησις ἐπῆρε ἐπαφή μαζί μου. Ὁ στρατηγός τοῦ ἀπήντησε ὅτι δέν γνωρίζει τί ἔκανε ἡ Κυβέρνησις ἀλλά ὅτι γιά νά γίνη αὐτό θά ἔπρεπε νά προβῶ εἰς μίαν δήλωσιν πατριωτικήν ὑποστηρίζουσα τήν Κυβέρνησιν. Ὁ κ. Μετζελόπουλος μέ ἐρώτησε τί θά πρέπει νά τοῦ ἀπαντήση δεδομένου ὅτι ἐπρόκειτο μετά δίωρον νά ἐπικοινωνήση καί πάλιν μέ τόν ἐν λόγῳ στρατηγόν. Τοῦ εἶπα ὅτι δέν εἶμαι διατεθειμένος νά κάμω αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀνοήτους διαπραγματεύσεις καί νά τοῦ πῆ νά διαβάση καλά τίς δηλώσεις μου τῆς 16ης Ἰουλίου.

Ἕνα ἄλλο γεγονός ἀπό τήν κρίσιν αὐτήν πού μοῦ ἐπροξένησεν ὀδυνηρά ἐντύπωσιν εἶναι ὅτι ὁ Μακάριος, εὑρεθείς στό Λονδῖνο, ἀπέφυγε νά ἐπικοινωνήση μαζί μου, εἴτε γιά νά μ' εὐχαριστήση γιά τίς δηλώσεις μου, εἴτε γιά νά ἀνταλλάξουμε, στήν κρίσιμον αὐτή στιγμή, τάς σκέψεις μας ἐπί τῆς καταστάσεως»[249].

22 ΙΟΥΛΙΟΥ 1974

Μετά ἀπό σύντονες διπλωματικές ζυμώσεις, μέ ζωηρή τήν ἀνάμιξη τοῦ Σταίητ Ντηπάρτμεντ καί προσωπικά τοῦ Χένρυ Κίσινγκερ, συνομολογεῖται ἀνακωχή μεταξύ τῶν ἀντιμαχόμενων μερῶν στήν Κύπρο. Ἤδη ὅμως εἶχε ὁλοκληρωθεῖ ἡ κατάληψη ἀπό τούς εἰσβολεῖς ἑνός σημαντικοῦ θύλακα πού προσέγγιζε, πρός νότο, τή Λευκωσία καί περιέκλειε, στό βόρειο τμῆμα του, τήν πόλη τῆς Κυρήνειας. Ἐπιπλέον, ὅπως θά διαφαινόταν στίς ἀμέσως ἑπόμενες ὧρες, ἡ τουρκική πλευρά δέν ἦταν εἰλικρινά διατεθειμένη νά σεβαστεῖ τήν κατάπαυση τοῦ πυρός...

Ἐνῶ συντελοῦνταν οἱ ἐξελίξεις αὐτές στό πόλεμικό καί τό διπλωματικό πεδίο, ὁ Σαμψών παραιτεῖται ἀπό τή θέση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Ὡς νέος πρόεδρος ἀναλαμβάνει, αὐθημερόν, ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἀντιπροσώπων, Γλαῦκος Κληρίδης.

Στό ἴδιο χρονικό διάστημα ἐντείνονταν, ὁλοένα καί περισσότερο, οἱ φῆμες γιά ἐπικείμενη πολιτική μεταβολή στήν Ἀθήνα. Σύμφωνα μέ εὐρύτατα διαδεδομένες πληροφορίες, ὁ στρατηγός Ντάβος, διοικητής τοῦ Γ΄ Σώματος, κατευθυνόταν στήν Ἀθήνα, ἐπικεφαλῆς θωρακισμένων μονάδων, ἀποφασισμένος νά καταλύσει τό χρεωκοπημένο καθεστώς, ἐνῶ 250 ἀξιωματικοί τοῦ ἴδιου Σώματος εἶχαν συνυπογράψει διακήρυξη ὑπέρ τῆς συγκροτήσεως πολιτικῆς Κυβερνήσεως ὑπό τόν Κ. Καραμανλῆ. Ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ Χούντα πνέει τά λοίσθια ἐντάθηκε, τέλος, μετά ἀπό, ἔστω αἰνιγματική, δήλωση τοῦ Χένρυ Κίσινγκερ, τό ἴδιο ἀπόγευμα, ὅτι «συντελεῖται στήν Ἀθήνα κυβερνητική μεταβολή».

23 ΙΟΥΛΙΟΥ 1974

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, μετά ἀπό δραματική ἔκκληση τῶν πολιτικῶν καί στρατιωτικῶν ἀρχῶν καί μέ τή συμπαράσταση τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ, ἐπιστρέφει στήν Ἑλλάδα γιά νά ἀναλάβει τήν εὐθύνη τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας, νά ἀποκαταστήσει τό δημοκρατικό πολίτευμα καί νά ἀντιμετωπίσει τίς δραματικές ἐπιπτώσεις τῆς Κυπριακῆς κρίσεως.

Ἡ βαρυσήμαντη αὐτή ἀπόφαση διαμορφώθηκε στή σύσκεψη πού εἶχε συγκληθεῖ ἐνωρίς τό ἀπόγευμα τῆς 23ης Ἰουλίου, μέ τή συμμετοχή τῶν Π. Κανελλόπουλου, Στ. Στεφανόπουλου, Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα, Σπ. Μαρκεζίνη, Γ. Μαύρου, Π. Γαρουφαλιᾶ, Ε. Ἀβέρωφ καί Ξ. Ζολώτα. Παρόντες ἦταν ἀκόμη ὁ ἀρχηγός τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, στρατηγός Γ. Μπονᾶνος, καί οἱ ἀρχηγοί Στρατοῦ, Ναυτικοῦ καί Ἀεροπορίας — Α. Γαλατσᾶνος, Π. Ἀραπάκης καί Α. Παπανικολάου. Τό κύριο ἀντικείμενο τῆς συναντήσεως ἐντοπίστηκε στήν ἀντιμετώπιση τῆς Κυπριακῆς κρίσεως καί τοῦ ἐσωτερικοῦ πολιτικοῦ ἀδιεξόδου. Σέ συνάρτηση μέ τήν ἐπιτακτική αὐτή ἀνάγκη, ὁ πρόεδρος Γκιζίκης ἀνακοίνωσε τήν ἀπόφαση τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων γιά τόν ἄμεσο σχηματισμό πολιτικῆς Κυβερνήσεως. Ὡς περισσότερο κατάλληλος γιά νά ἀναλάβει τό βάρος τῆς εὐθύνης αὐτῆς,

ἐπικεφαλῆς μιᾶς Κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Ἑνότητας, κρίθηκε ὁ Κ. Καραμανλῆς.

Τό ἱστορικό τῆς προσκλήσεως τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀφηγεῖται ἀναλυτικά ὁ Ε. Ἀβέρωφ, αὐτόπτης μάρτυς στίς σχετικές διαβουλεύσεις καί κύριος εἰσηγητής τῆς σχετικῆς προτάσεως:

«Στίς 23 Ἰουλίου ἦλθε ἕνα μήνυμα στό γραφεῖο μου, τό ὁποῖον ἔλεγε ἁπλῶς ὅτι ὁ στρατηγός Γκιζίκης μέ καλεῖ, χωρίς νά ἀναφέρη ὅτι καλεῖ καί ἄλλους, στό γραφεῖο του "διά λόγον ἐθνικόν". Τό πληροφορήθηκα γύρω στίς 12.30. Ἐζήτησα νά ἐπιβεβαιωθῆ ἡ πρόσκληση, ἐπεβεβαιώθη, τό συνεδύασα μέ τό τελευταῖο ὑπόμνημά μου γιά τήν ἐξωτερική πολιτική, τό ὁποῖο προανέφερα, ὑπέθεσα ὅτι εἶχε κάποια σχέση μέ αὐτά τά ὁποῖα τούς εἶχα προαναγγείλει ὅτι θά συνέβαιναν καί ἔσπευσα στά παλαιά ἀνάκτορα. Ἐκεῖ, σέ μιά πολυτελέστατη αἴθουσα ἀναμονῆς, ἡ ὁποία ἄλλοτε ἦταν ἡ αἴθουσα τῆς ΕΡΕ, εἶδα καί τόν κ. Ζολώτα, πού μοῦ εἶπε ὅτι εἶχε λάβει καί ἐκεῖνος τήν ἴδια πρόσκληση. Ὕστερα ἀπό λίγο ἦλθαν καί τά ἄλλα πρόσωπα, τά ὁποῖα εἶναι γνωστά, δέν χρειάζεται νά τά ἀναφέρω. Ὁ συνταγματάρχης Μπραβάκος μᾶς κάλεσε καί εἰσήλθαμε στό γραφεῖο τοῦ κ. Γκιζίκη. Τό παλαιό γραφεῖο τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἦταν ἀγνώριστο, πολυτελέστατα ἐπιπλωμένο, ὄχι ὅμως μέ ἰδιαίτερα καλό γοῦστο...

Καθήσαμε γύρω ἀπό ἕνα τραπέζι συμβουλίων, ὁ κ. Γκιζίκης μᾶς εἶπε ὅτι μᾶς κάλεσε "λόγῳ τῆς κρισιμότητος τῶν στιγμῶν" καί ρώτησε ἐάν νομίζαμε ὅτι θά ἔπρεπε νά εἶναι παρόντες καί οἱ ἀρχηγοί τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, οἱ ὁποῖοι βρίσκονταν σέ παρακείμενο γραφεῖο.

Νομίζω ὅτι ἀπάντησα ἐγώ, ἄν θυμᾶμαι καλά, καί εἶπα ὅτι θά τό ἐθεώρουν χρησιμώτερο, γιά νά ἔχουμε τούς ὑπευθύνους ἐνώπιόν μας, τούς ὑπευθύνους γιά τίς Ἔνοπλες Δυνάμεις.

Προσῆλθαν οἱ τέσσερις ἀρχηγοί, ἐκάθησε στήν κεφαλή τῆς τραπέζης ὁ κ. Γκιζίκης, ὁ ὁποῖος ἄρχισε ἀπευθύνοντας μιά ἔκκληση: Εἶπε ὅτι οἱ στιγμές ἦσαν ἐξαιρετικά κρίσιμες, ὅτι εἶχε γίνει δεκτή ἡ κατάπαυση τοῦ πυρός, ἀλλά ἐξακολουθοῦσαν οἱ παραβιάσεις ἀπό μέρους τῶν Τούρκων, ὅτι ἔπρεπε νά δοθῆ ἀπάντηση γιά τή μετάβαση Ἕλληνος ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τήν ἑπομένη ἤ τήν μεθεπομένη στή Γενεύη γιά διαπραγματεύσεις, ἀλλά ἀπό τό πρωῒ ὁ, ἄς τόν ὀνομάσωμε "πρωθυπουργόν", Ἀνδρουτσόπουλος καί ὁ, ἄς τόν ὀνομάσωμε "ὑπουργόν Ἐξωτερικῶν", Κυπραῖος εἶχαν ἐξαφανιστεῖ καί ὅτι ἐνώπιον τῶν συνθηκῶν αὐτῶν ἡ στρατιωτική ἡγεσία εἶχε ἀποφασίσει νά ἀναθέση τήν ἐξουσία στούς πολιτικούς, ὅτι ὁ στρατός θά παρέμενε στά καθήκοντά του, θά παρέδιδε πλήρως τήν ἐξουσία στήν πολιτική Κυβέρνηση καί ἔθετε μόνον δύο παρακλήσεις. Παρακαλοῦσε νά μή ἐκληφθοῦν ὡς ὅροι ἀλλά ὡς παρακλήσεις. Τό ἕνα ἦταν νά μή γίνη λόγος περί ἡμερομηνίας ἐκλογῶν, διότι ἦταν ἀδύνατο νά διεξαχθοῦν ἀμέσως ἐκλογές. Καί τό ἄλλο, ἐάν ἦταν δυνατόν, νά διατηρηθοῦν στίς θέσεις τους οἱ ὑπουργοί Ἐθνικῆς Ἀμύνης, Ἀσφαλείας καί Ἐσωτερικῶν.

Ὁ στρατηγός Γκιζίκης μέ ὕφος σοβαρό, μέ ἔκφραση σοβαροῦ καί συγκινημένου ἀνθρώπου, πού εἶχε συναίσθηση τῶν εὐθυνῶν, ἀπηύθυνε ἔκκληση νά ἀποδεχθοῦμε τήν πρόταση τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καί νά ἐξέλθουμε τό ταχύτερο ἀπό τήν αἴθουσα ἐκείνη ἔχοντας σχηματίσει Κυβέρνηση.

Μίλησε πρῶτος ὁ κ. Π. Κανελλόπουλος. Μίλησε δεύτερος ὁ κ. Γ. Μαῦρος. Δέν ἀνήκει σέ μένα νά πῶ τί εἶπαν, εἶναι ἄλλωστε γνωστά αὐτά ἀπό ἀφηγήσεις τῶν ἰδίων. Γενικά μπορῶ νά πῶ ὅτι μίλησαν πολύ καλά, ἔκαναν μιά κριτική τοῦ παρελθόντος, αὐστηρή ἀλλά ἀντικειμενική. Καί ἀπέρριψαν βεβαίως τόν "ὅρο" τοῦ στρατηγοῦ Γκιζίκη νά διατηρηθοῦν στά τρία ὑπουργεῖα οἱ τότε κατέχοντες αὐτά. Δήλωσαν ὅτι ἔτσι ὅπως ἦσαν τά πράγματα, μέ τίς ἀσάφειες, οἱ ὁποῖες ὑπῆρχαν, δέν ἦταν δυνατόν νά σχηματισθῆ Κυβέρνηση, ἔτσι "ἐπί τροχάδην"...

Ὁ στρατηγός Γκιζίκης ἔκαμε μερικές διακοπές ἐπιμένοντας στήν ἀνάγκη νά σχηματισθῆ ἀμέσως Κυβέρνηση. Ἀλλά ἡ στάση ὅλων ἦταν ἐπιφυλακτική. Μίλησε τότε ὁ κ. Νόβας, ὁ ὁποῖος ἔδωσε ἕναν ἐντελῶς διαφορετικό τόνο στήν ἀτμόσφαιρα. Μίλησε μέ παλλόμενη φωνή καί μέ δάκρυα στά μάτια καί εἶπε ὅτι "κύριοι, ἡ πατρίς χάνεται, καταποντιζόμεθα, δέν γνωρίζομεν τί θά συμβῆ αὔριο, εἶναι ἀνάγκη νά δώσωμε Κυβέρνηση στόν τόπο, δέν ἔχει σημασία τίποτε αὐτή τήν στιγμή, τό ἀπαραίτητο εἶναι νά δώσωμε Κυβέρνηση" — ἔλεγε καί σχεδόν ἔκλαιγε.

Μετά μίλησαν οἱ ἄλλοι, ἤ μᾶλλον ὁ κ. Μαρκεζίνης, ὁ ὁποῖος νόμιζε ὅτι ἔπρεπε νά σχηματισθῆ μία Κυβέρνηση τεχνοκρατῶν μέ πρωθυπουργό πρόσωπο μέ πεῖρα στά διεθνῆ πράγματα (καί ἀνέφερε συγκεκριμένα τόν κ. Χρ. Παλαμᾶ), τήν ὁποία Κυβέρνηση νά ὑποστηρίξουν ὅλα τά κόμματα μέχρις ὅτου παρέλθη ἡ κρίση.

Μετά μίλησε ὁ κ. Γαρουφαλιᾶς ὁ ὁποῖος εἶχε ἕνα αἴσθημα θά ἔλεγα εὐφορίας, τό ὁποῖο μοῦ ἐπιβεβαίωσε τίς πληροφορίες τίς ὁποῖες εἶχα, πώς νόμιζε ὅτι ἡ κατάσταση θά ἐξελίσσετο πρός Κυβέρνηση δική του. Ἐπέμεινε καί αὐτός ὅτι πρέπει νά σχηματισθῆ τό ταχύτερο Κυβέρνηση — δέν θυμᾶμαι λεπτομερῶς τί ἄλλα εἶπε.

Ὅταν ἦλθε ἡ σειρά ἡ δική μου, νομίζω ὅτι μίλησα μετά τόν κ. Γαρουφαλιᾶ, πρῶτα δήλωσα ὅτι δέν νομίζω ὅτι χρειαζόταν νά ἀναφέρω τίς γνῶμες μου γιά τό παρελθόν, διότι τίς γνώριζε ὁ στρατηγός Γκιζίκης, ὕστερα ἀπό τά δύο ὑπομνήματα πού τοῦ εἶχα στείλει.

Συμφώνησα ὅτι πραγματικά χρειαζόμασταν τό ταχύτερο Κυβέρνηση, διότι ἡ κατάσταση ἦταν αὐτόχρημα δραματική καί ἐγκυμονοῦσε μεγάλους κινδύνους. Παρατήρησα, ὅμως, ὅτι ἡ Κυβέρνηση, ἡ ὁποία θά ἀνελάμβανε, εἶχε νά ἀντιμετωπίση μία κατάσταση σεισμική καί ὅτι θά ἦταν πάρα πολύ δύσκολο νά ἀντιμετωπίση αὐτήν τήν ἐσωτερικῶς σεισμική κατάσταση καί συγχρόνως τούς φοβερούς ἐξωτερικούς κινδύνους. Εἶπα ὅτι γιά νά μπορέση νά ὑπάρξη μία Κυβέρνηση ἀξία τῶν περιστάσεων ἔπρεπε νά πληροῦνται ὡρισμένες προϋποθέσεις. Πρῶτο, ἡ Κυβέρνηση νά εἶναι σέ θέση νά πῆ τήν ἀλήθεια στό Λαό, διότι ὁ Λαός, ὅπως εἶχα γράψει καί στά ὑπομνήματά μου, εἶχε βαρεθῆ τά χονδροειδῆ ψεύδη, τά ὁποῖα εἶχε ἀκούσει ἐπί μίαν ἐπταετίαν. Χρειαζόταν λοιπόν, νά μπορῆ νά πῆ τήν ἀλήθεια στό Λαό. Χρειαζόταν νά μπορῆ νά ὑποσχεθῆ, ἔστω χωρίς ἀκριβῆ ἡμερομηνία, μιάν ἐπιστροφή στή λαϊκή κυριαρχία. Καί ὅτι θά μποροῦσε νά γίνη πιστευτή ἀπό τόν Λαό, ὅτι λέει τήν ἀλήθεια, μόνο μιά Κυβέρνηση "εὐρέος πολιτικοῦ φάσματος". Γιά μένα πού ἐτίθετο τό ζήτημα πῶς θά ἦταν δυνατό νά σχηματισθῆ μιά τέτοια Κυβέρνηση.

Τέτοια Κυβέρνηση είπα, δύο πρόσωπα μπορούσαν νά σχηματίσουν στήν Ἑλλάδα. Τό ἕνα ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς. Γιατί; Δέν ὑπῆρχε γιατί! Διότι, εἶπα, ὁ Καραμανλῆς ἐξακολουθεῖ νά εἶναι θρύλος. Κάποιος διεφώνησε κατηγορηματικά, λέγοντας μόνο δύο λέξεις (ὄχι ἀπό τούς στρατιωτικούς ἀλλά ἀπό τούς κληθέντες). Εἶπα ὅτι καί αὐτό ἦταν μία γνώμη, ἀλλά ὅτι ἐγώ ἐπίστευα ὅτι τό 90% μέ 95% τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ συμμερίζεται τήν δική μου γνώμη. Καί γι' αὐτό δέν εἶχα νά αἰτιολογήσω τό γιατί πίστευα ὅτι ὁ Καραμανλῆς μποροῦσε νά σχηματίση τέτοια Κυβέρνηση.

Ἐάν ἦταν διαθέσιμος ὁ Καραμανλῆς, ἐάν δέν ἤθελε ὁ Καραμανλῆς, τότε τό ἕτερο πρόσωπο, τό μόνο ἄλλο πρόσωπο πού μποροῦσε νά σχηματίση τέτοια Κυβέρνηση ἦταν ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος. Καί ἦταν διότι εἶχε μιά πνευματική ἀκτινοβολία σπανία καί στήν Ἑλλάδα καί στό ἐξωτερικό, εἶχε μιάν ἀνωτερότητα ἤθους καί ἦταν ἀκόμη, ἀκριβῶς ἐκεῖνο τό ὁποῖον εἶχε ἐπισημάνει ὅταν μίλησε: ἡ στάση του κατά τήν ἐπταετία ἔναντι τῆς Ἀριστερᾶς καί τοῦ Κέντρου τόν εἶχε κάνει ἀποδεκτό καί ἀπό τούς Ἕλληνες πού ἀκολουθοῦσαν αὐτές τίς πολιτικές κατευθύνσεις.

Εἶπα, ὅμως, ζητώντας συγγνώμη ἀπό τόν κ. Κανελλόπουλο, τόν ὁποῖο ἀγαπῶ καί σέβομαι, ὅτι προτιμοῦσα τήν Κυβέρνηση αὐτή νά τήν σχηματίση ὁ Καραμανλῆς, ὅτι θά ἦταν πολύ πιό δυναμική γιά τίς συνθῆκες ἐκεῖνες.

Μέ διέκοψε τότε ὁ στρατηγός Γκιζίκης ὁ ὁποῖος μοῦ εἶπε ὅτι δυστυχῶς ὁ Κ. Καραμανλῆς βρίσκεται μακρυά, ὅτι ἐδῶ ἔχομε ἀνάγκη Κυβερνήσεως, ἐάν εἶναι δυνατόν ἐντός δύο ὡρῶν καί πάντως πρίν ἀπό τό βράδυ, διότι πρέπει νά δώσουμε ἀπάντηση στήν πρόσκληση νά πᾶμε στήν Γενεύη καί ὅτι γι' αὐτό τόν λόγο θά ἦταν πολύ δύσκολο νά συζητηθῆ περίπτωση Καραμανλῆ.

Ἐφάνησαν νά συγκατανεύουν, μέ ὅσα ἔλεγε ὁ στρατηγός Γκιζίκης, οἱ στρατηγοί Μπονᾶνος καί Γαλατσᾶνος. Δέν διεφώνησαν, δέν εἶπαν τίποτα, ἐφάνησαν ἀνεξιχνίαστοι ἀπό ἀπόψεως ἐκφράσεως ὁ ναύαρχος Ἀραπάκης καί ὁ πτέραρχος Παπανικολάου.

Ἀπάντησα στόν στρατηγό Γκιζίκη ὅτι αὐτό δέν ἦταν δικαιολογία. Διότι ὑπῆρχαν τηλέφωνα, ὑπῆρχαν ἀεροπλάνα, μπορούσαμε νά τηλεφωνήσουμε καί ὅτι ἦταν ζήτημα ἐλαχίστων ὡρῶν. Συνέχισα λέγοντας ὅτι δέν βλέπω ἄλλη λύση. Εἶπα ὅτι καί ἡ λύση τήν ὁποία πρότεινε ὁ κ. Μαρκεζίνης ἀποτελοῦσε μιά πρακτική λύση, ἐφ' ὅσον θά ἐδέχοντο τά κόμματα νά ὑποστηρίξουν μιά τεχνοκρατική Κυβέρνηση καί ὅτι πάντως ὅτι αὐτό, καί δέν μοῦ ἐφαίνετο πιθανό καί δέν ἐνόμιζα ὅτι ὁ κ. Παλαμᾶς (ὁ ὁποῖος ἔχει ἱκανότητες καί εἶναι ἕνας ἀπό τούς καλυτέρους διπλωμάτες μας) θά μποροῦσε νά εἶναι ὁ Πρόεδρος αὐτῆς τῆς Κυβερνήσεως, ἐάν συμφωνοῦσαν τά κόμματα. Διότι ἡ Κυβέρνηση αὐτή θά ἔπρεπε, πάντως, νά ἔχη καλές σχέσεις μέ τόν Μακάριο, ἡ συνεργασία μέ τόν ὁποῖον θά ἦταν ἀπαραίτητη για νά ἀντιμετωπισθῆ ἡ φοβερή θύελλα ἡ ὁποία εἶχε ἐκσπάσει.

Μέ διέκοψε ὁ κ. Μαῦρος ὁ ὁποῖος εἶπε ὅτι οὔτε συζήτηση δέν μπορεῖ νά γίνη περί ὑποψηφιότητος τοῦ κ. Παλαμᾶ καί ὅτι ὁ Μακάριος δέν θά ἐδέχετο ποτέ νά συνεργασθῆ μαζί του ἔπειτα ἀπ' ὅσα εἶχαν προηγηθεῖ.

Συνέχισα τήν ὁμιλία μου λέγοντας κάτι τό ὁποῖον ἐκείνη τήν ὥρα νομίζω ὅτι ἔπεσε σάν βόμβα.

Ρώτησα τόν στρατηγό Γκιζίκη ποιά θά ἦταν ἡ ἐξουσία τῆς νέας Κυβερνήσεως. Καί πρόσθεσα: "Σέβομαι τά ὅσα μᾶς εἴπατε. Ἀλλά ἐδῶ εἶναι κοινό μυστικό, κοινή συνείδηση, ὅτι τόν Στρατό διευθύνει κατ' οὐσίαν μία ὁμάδα μέσων ἤ κατωτέρων ἀξιωματικῶν μέ ἐπικεφαλῆς ἕνα ἀνώτερο. Ἐάν δέν ὑπάρχη διαλεύκανση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος δέν νομίζω ὅτι εἶναι δυνατόν ὁποιαδήποτε Κυβέρνηση νά ἀναλάβη τήν ἐξουσία".

Ὁ στρατηγός Γκιζίκης μοῦ ἀπάντησε ἀμέσως, μέ τό γνωστό του ἤρεμο, σοβαρό καί κατηγορηματικό ὕφος.

Μοῦ εἶπε: "Κύριε Ἀβέρωφ, ἔχετε ἐνώπιόν σας τόν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας καί τούς ἀρχηγούς τῶν τριῶν ὅπλων καί τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων. Καί ἐμεῖς, οἱ ἐπί κεφαλῆς τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, σᾶς λέμε ὅτι σᾶς παραδίδουμε τήν ἐξουσίαν. Ὑποθέτω ὅτι αὐτό πρέπει νά σᾶς ἀρκέση". Ἀπάντησα: "Λυποῦμαι, Κύριε Πρόεδρε, δέν θέλω νά ἀμφισβητήσω τούς βαθμούς σας, τήν σοβαρότητά σας, ἀλλά παραμένει τό γεγονός ὅτι ἡ γενική ἐντύπωση εἶναι αὐτή τήν ὁποίαν ἀνέφερα, προηγουμένως. Ἀποτελεῖ κοινή πεποίθηση ὅτι τόν Στρατό διευθύνει μία ὁμάδα ἀξιωματικῶν ὑπό ἕνα ταξίαρχο. Ἐάν τοῦτο εἶναι ἀληθές, ὅπως φοβοῦμαι ὅτι εἶναι, τότε οὐδεμία Κυβέρνηση δύναται νά διοικήση. Ἐάν πάλι εἶναι σχετικῶς ἀληθές ἤ δέν εἶναι ἀληθές, ἀρκεῖ ὅτι ὑπάρχει αὐτή ἡ ἐντύπωση γιά νά μήν ὑπάρχη ἡ δυνατότητα διακυβερνήσεως τῆς χώρας, μέ τίς παροῦσες συνθῆκες».

Ὁ στρατηγός Γκιζίκης ἀπάντησε: "Ἐννοεῖτε ἀσφαλῶς τόν ταξίαρχο Ἰωαννίδη".

"Μάλιστα", εἶπα.

"Σᾶς πληροφορῶ — εἶπε ὁ στρατηγός Γκιζίκης — ὅτι σήμερα τό πρωΐ, ὅταν τό ἀποφασίσαμε, μέ τούς ἀρχηγούς, καλέσαμε ἐδῶ τόν ταξίαρχο Ἰωαννίδη. Κατ' ἀρχήν δέν συμφώνησε. Ἀλλά κατόπιν συζητήσεως ἀπεδέχθη. Εἶπε ὅτι ἀφοῦ τό συζητήσαμε καί τό ἀποφασίσαμε, ἐκεῖνος δέν εἶναι δυνατόν νά μή δεχθῆ". Ρώτησα: "Πιστεύετε ὅτι θά πειθαρχήση;". Ὁ στρατηγός Γκιζίκης ἀπάντησε: "Τοῦ ἐζητήσαμε τόν λόγο του καί μᾶς τόν ἔδωσε". Ὁ στρατηγός Μπονᾶνος εἶπε ὅτι "ἔτσι εἶναι τά πράγματα" καί ὅτι "ὁ ταξίαρχος Ἰωαννίδης θά πειθαρχήση".

Ὁ στρατηγός Γαλατσᾶνος, μέ τό γνωστό στρατιωτικό του ὕφος, παρατήρησε: "Ὁ Ἰωαννίδης εἶναι ἄνδρας καί ἀφοῦ ἔδωσε τόν λόγο του θά πειθαρχήση ἀπολύτως".

"Τότε, εἶπα, νομίζω ὅτι δέν ὑπάρχει δυσκολία, πρέπει νά προχωρήσουμε". Μίλησε μετά ἀπό μένα ὁ κ. Κανελλόπουλος, ὁ ὁποῖος συμφώνησε μαζί μου. Εἶπε ὅτι πράγματι ὁ κ. Καραμανλῆς θά μποροῦσε νά σχηματίση Κυβέρνηση εὐρέος φάσματος. Εὐχαρίστησε γιά τά ὅσα εἶχα πεῖ γιά κεῖνον, ἀλλά, εἶπε, ὁ ἴδιος δέν αἰσθανόταν ὅτι ἦταν σέ θέση νά σχηματίση τέτοια Κυβέρνηση. Ἐκτός ἐάν συμφωνοῦσε τό ἕτερο μεγάλο κόμμα, ἡ Ἕνωση Κέντρου, τήν ὁποία ἐκπροσωποῦσε ὁ κ. Μαῦρος, δηλαδή ἐάν συμφωνοῦσε ὁ κ. Μαῦρος.

Ἐπειδή δέν γνώριζα ποιά θά ἦταν ἡ ἀντίδραση γιά τή πρόσκληση τοῦ κ. Καραμανλῆ ἤ ἐάν θά ἐδέχετο, παρενέβην ἀμέσως καί εἶπα ὅτι θά ἦταν μία καλή λύση: Κανελλόπουλος Πρωθυπουργός, Μαῦρος Ἀντιπρόεδρος καί Ὑπουργός Ἐξωτερικῶν.

Ὁ κ. Κανελλόπουλος εἶπε: "Ναί, πιθανόν, ἀλλά αὐτό χρειάζεται μία συνεννόηση καί δέν εἶναι εὔκολο νά ἀπαντή-

σουμε αὐτή τήν στιγμή. Προτείνω να διακόψουμε γιά μιά ὥρα γιά νά μπορέσουμε νά συνεννοηθοῦμε μέ τόν κ. Μαῦρο".

Συμφώνησαν ὅλοι καί διακόψαμε.

'Εγώ πῆγα γιά ἕνα λεπτό στό διπλανό γραφεῖο γιά νά πιῶ νερό καί ἐκεῖ μέ ἐπλησίασαν ἕνας ταγματάρχης καί ἕνας ἀντισυνταγματάρχης καί μοῦ συστήθηκαν, μοῦ εἶπαν τά ὀνόματά τους. 'Ο ταγματάρχης ἦταν ὁ Χαράλαμπος Παλαΐνης, ὁ ἀντισυνταγματάρχης ὁ Θωμᾶς Νίκας. Μοῦ εἶπαν ὅτι τά πράγματα ἦσαν πολύ δύσκολα, ὅτι ἔπρεπε νά καταλήξουμε καί ὁ ἀντισυνταγματάρχης Νίκας μοῦ εἶπε κάτι γιά πρόσωπα ὑπουργῶν καί εἰδικώτερα ὅτι θά ἔπρεπε νά μείνουν στρατιωτικοί στά τρία ὑπουργεῖα.

'Απάντησα: "Κύριοι, μέ ἀνησυχεῖτε πάρα πολύ! Καί ἐάν ἤξερα ὅτι αὐτές θά ἦταν οἱ ἀπόψεις σας, διότι ἔχω ἀκούσει ποιοί εἶσθε, δέν θά εἶχα ἐπιμείνει, ὅπως ἐπέμεινα πρίν ἀπό λίγο γιά νά δοθῆ λύση. Ἤ παραδίδετε τήν ἐξουσία στούς πολιτικούς καί γυρίζετε στούς στρατῶνες καί δέν μᾶς κάνετε ὑποδείξεις ἤ δέν εἶναι δυνατόν νά σχηματισθῆ πολιτική Κυβέρνηση".

'Ο ταγματάρχης Παλαΐνης εἶπε ὅτι "ἔχει δίκαιο ὁ κ. 'Αβέρωφ". 'Ο ἀντισυνταγματάρχης Νίκας ἐπέμεινε καί τοῦ μίλησα ἀκόμη κατηγορηματικώτερα.

Ὅταν ἐπανῆλθα στό γραφεῖο τοῦ στρατηγοῦ Γκιζίκη εἶχαν φύγει σχεδόν ὅλοι οἱ προσκληθέντες. 'Αντήλλαξα μερικές λέξεις μέ τόν ναύαρχο 'Αραπάκη καί ἔπειτα προχώρησα πρός τόν ὅμιλο ὁ ὁποῖος εἶχε σχηματισθεῖ (τῶν ἀρχηγῶν) μέ ἐπίκεντρο τόν στρατηγό Γκιζίκη καί τούς εἶπα: "Κύριοι δέν νομίζω ὅτι κάναμε πολύ καλή δουλειά. Πρῶτα φοβᾶμαι μή τυχόν δέν συμφωνήσουν ὁ κ. Κανελλόπουλος καί ὁ κ. Μαῦρος. 'Αλλά πέραν αὐτοῦ θεωρῶ τήν κατάσταση τόσο δραματική, τήν ἐσωτερική κατάσταση τόσο ἐπικίνδυνη, τά ἐξωτερικά τόσο δύσκολα, ὥστε μόνο ὁ Καραμανλῆς περιστοιχιζόμενος ἀπό ὅλους μας, μόνο αὐτός εἶναι σέ θέση νά ἀντιμετωπίση τά πράγματα".

'Ο στρατηγός Γκιζίκης, ὁ ἀρχηγός 'Ενόπλων Δυνάμεων καί ὁ ἀρχηγός τοῦ Στρατοῦ μοῦ προέβαλαν τίς γνωστές ἀντιρρήσεις, περί ἀπουσίας του.

'Επέμεινα καί ἐγώ καί σέ τόνο πολύ κατηγορηματικό, λέγοντας ὅτι βλέπω τήν Κύπρο καταποντιζόμενη, βλέπω τά νησιά σέ κίνδυνο, βλέπω κίνδυνο ταραχῶν καί ἐπαναστάσεως στό ἐσωτερικό καί ὅτι δέν νομίζω ὅτι ὑπάρχει ἄλλη λύση τόσο δυναμική ὅσο ἡ λύση ὅλων ὑπό τόν Κ. Καραμανλῆ.

Διεξήχθη κάποια διαλογική συζήτηση, ὁπότε δέν θυμᾶμαι ποιός παρενέβη, νομίζω ὅτι ἦταν ὁ κ. 'Αραπάκης, ἴσως καί ὁ κ. Παπανικολάου, δέν θυμᾶμαι, καί εἶπον ὅτι "ὁ κ. 'Αβέρωφ ἔχει δίκαιο".

Ὕστερα ἀπό ἀρκετή συζήτηση ἔβγαλα ἕνα βιβλιαράκι, τό ὁποῖο ἔχω πάντα στήν τσέπη μου, ἕνα μικρό ἡμερολόγιο καί εἶπα: "Κύριε Πρόεδρε, ἐδῶ εἶναι ὁ ἀριθμός τοῦ κ. Καραμανλῆ στό Παρίσι. Νά τόν πάρω καί νά δοῦμε. 'Εάν δέχεται μπορεῖ σέ τρεῖς ὧρες νά εἶναι πίσω".

Τότε μοῦ εἶπε: "Πάρτον!".

Σχημάτισα τόν ἀριθμό. Δυστυχῶς δέν ἀπαντοῦσε. Ἄφησα νά χτυπήση λίγη ὥρα. Δέν ἀπαντοῦσε.

"Τά βλέπετε;" μοῦ λένε.

Λέω: "Γιά σταθῆτε, κάτι θά συμβαίνη. Μπορεῖ κάπου νά εἶναι. Ἔχω ἕνα ἐξάδελφο στό Παρίσι, τόν Γεώργιο 'Αβέρωφ, θά τοῦ τηλεφωνήσω νά βρῆ τόν Καραμανλῆ".

Πῆρα πράγματι. Μοῦ ἀπάντησε ἀμέσως ἡ σύζυγος τοῦ ἐξαδέλφου μου, ἀγαπητή ἐξαδέλφη καί αὐτή. Τῆς εἶπα: "Σοῦ τηλεφωνῶ ἀπό τό γραφεῖο τοῦ στρατηγοῦ Γκιζίκη". Μοῦ ἀπάντησε βαρύθυμη, διότι ἐγνώριζε τίς ἐξελίξεις στήν Κύπρο καί στήν 'Ελλάδα. "Τέτοιες ὧρες ἔχεις ὄρεξη γιά φάρσα;".

Τήν βεβαίωσα ὅτι δέν ἐπρόκειτο περί φάρσας, τῆς ἐξήγησα τί συνέβαινε καί τήν παρεκάλεσα νά πάρη ἀμέσως ἕνα αὐτοκίνητο καί νά σπεύση στό σπίτι τοῦ κ. Καραμανλῆ ἤ νά φροντίση νά τόν βρῆ ὁπουδήποτε. Καί νά μέ πάρη ἀμέσως στόν ἀριθμό τόν ὁποῖο τῆς ἔδινα καί ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ ἀπόρρητος ἀριθμός τοῦ στρατηγοῦ Γκιζίκη. Πράγματι σέ λιγώτερο ἀπό μισή ὥρα καί ἐνῶ ἐμεῖς περιμέναμε ἐκεῖ, χτύπησε τό τηλέφωνο καί μοῦ μίλησε ὁ Πρόεδρος ἀπό τό Παρίσι.

Τοῦ εἶπα τά συμβαίνοντα, μοῦ εἶπε ὅτι δέν μπορεῖ νά ἔλθη, ὅτι θέλει τοὐλάχιστον 24 ὧρες γιά νά ἐνημερωθῆ, ὅτι δέν εἶναι δυνατό νά ἀναλάβη τήν λύση μιᾶς τραγωδίας χωρίς νά εἶναι ἐνήμερος. 'Επέμεινα ὅτι εἶναι ἀπόλυτη ἀνάγκη. Τόν βεβαίωσα ὅτι ἡ κατάσταση βρίσκεται ὑπό ἔλεγχο καί ὅτι εἶχαν γίνει συνεννοήσεις τό πρωΐ τῶν ἀρχηγῶν μέ τόν 'Ιωαννίδη. 'Ο κ. Καραμανλῆς ἐξακολουθοῦσε ὄχι νά ἀρνῆται κατηγορηματικά, ἀλλά πάντως νά μή δέχεται νά ἔλθη τό ἴδιο βράδυ. 'Οπότε πῆραν τό τηλέφωνο ἀπό τά χέρια μου, δέν ἐνθυμοῦμαι ἐάν ἦταν πρῶτος ὁ κ. 'Αραπάκης ἤ ὁ κ. Παπανικολάου, καί τοῦ ἀπεύθυναν ἔκκληση νά ἔλθη. Μετά μίλησε καί ὁ στρατηγός Γκιζίκης, ὁ ὁποῖος μέ πολλή ἠρεμία καί πολλή σοβαρότητα τοῦ ἀπηύθυνε ἔκκληση νά ἔλθη ἀμέσως, νά πάρη τό πρῶτο ἀεροπλάνο ἤ νά τοῦ στείλωμε ἀεροπλάνο καί νά ἔλθη.

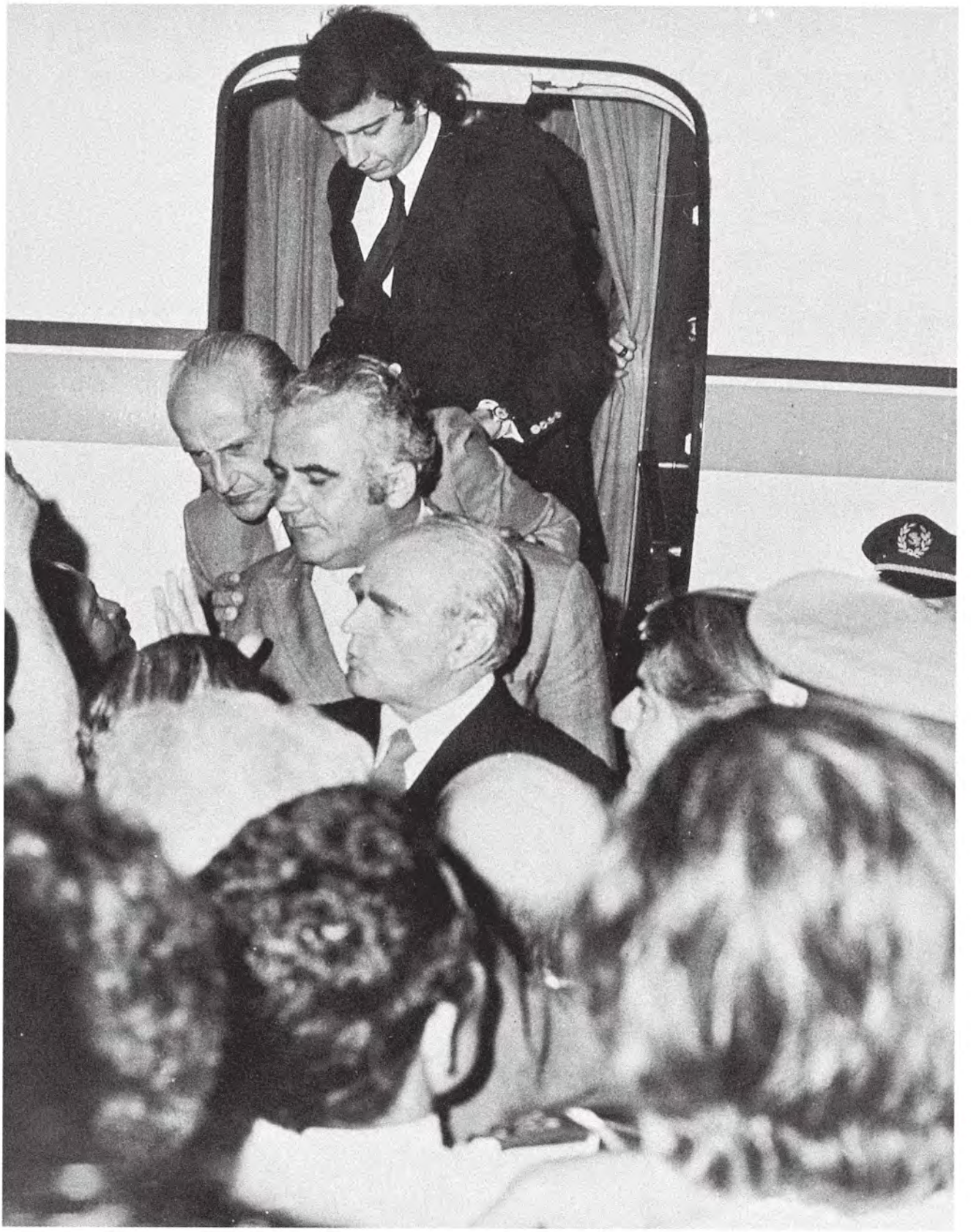
Μέ ξαναζήτησε στό τηλέφωνο ὁ Πρόεδρος, μέ ἐρώτησε ἐάν νομίζω ὅτι εἶναι ἐσωτερικῶς ἡ κατάσταση ὑπό ἐπαρκῆ ἔλεγχο, ὥστε νά μπορέση νά διοικήση ἡ Κυβέρνηση. 'Απάντησα κατηγορηματικῶς: "Ναί". Δέν ἐγνώριζα βεβαίως τί ἔλεγα ἐκείνη τήν ὥρα... Ὅταν ἀνέλαβα τό ὑπουργεῖο 'Εθνικῆς 'Αμύνης, τότε κατάλαβα ὅτι δέν μετέδιδα τήν πραγματικότητα, ἀλλά ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐκείνη τήν ὥρα εἶπα ὅτι τά πράγματα ἐσωτερικῶς ἦταν ὑπό πλήρη ἔλεγχο. Καί ὁ Καραμανλῆς μέ κάποιον δισταγμό εἶπε: "Καλά, στεῖλτε μου ἀεροπλάνο ἀμέσως". Τοῦ εἶπα γιά νά μή χάνωμε χρόνο δέν θά ἔπρεπε νά στείλωμε ἀεροπλάνο, ὅτι θά τηλεφωνούσαμε στήν Πρεσβεία νά νοικιάση ἀεροπλάνο καί ὅτι θά εἰδοποιεῖτο, ποῦ νά πάη γιά νά πάρη τό ἀεροπλάνο καί νά ἔλθη.

Τελειώσαμε ἔτσι αὐτή τή φάση. Τότε εἶπα: "'Εγώ βρίσκομαι σέ πολύ δύσκολη θέση διότι ὁ κ. Κανελλόπουλος εἶναι μαζί μέ τόν κ. Μαῦρο, γιά νά σχηματίσουν Κυβέρνηση. Ὅμως ἐγώ τηλεφώνησα στόν κ. Καραμανλῆ. Πρέπει λοιπόν νά εἰδοποιηθῆ ὁ κ. Κανελλόπουλος". Μοῦ εἶπε ὁ στρατηγός Γκιζίκης: "Βεβαίως νά τοῦ τηλεφωνήσετε".

Λέω: "'Αντιλαμβάνεσθε σέ πόσο δύσκολη θέση εἶμαι".

Λέει ὁ στρατηγός: "Μαζί τό ἀποφασίσαμε, κ. 'Αβέρωφ. Νά τούς πῆτε ὅτι ἀποφασίσαμε ἐν τῷ μεταξύ νά καλέσωμεν τόν κ. Καραμανλῆ χωρίς νά ξέρωμε ἄν θά ἐδέχετο, ἀλλά ἐδέχθη".

Πράγματι ζήτησα τόν κ. Κανελλόπουλο, ὁ ὁποῖος ἐκείνη τήν ὥρα ἦταν κλειδωμένος στό γραφεῖο του μέ τόν κ. Μαῦρο, ἐπέμεινα νά ἔλθη, τοῦ τό ἀνεκοίνωσα.

Ἀποθεωτική ὑποδοχή τοῦ Κ. Καραμανλῆ στό ἀεροδρόμιο τοῦ Ἑλληνικοῦ.

'Ο κ. Κανελλόπουλος, μέ τήν ἀνωτερότητα πού τόν διακρίνει, μοῦ εἶπε ὅτι "ἐμεῖς εἴχαμε συμφωνήσει, ἀλλά ἐάν εἶναι ἔτσι δέν ὑπάρχει βέβαια θέμα καί ἐγώ ὁ ἴδιος εἶχα πεῖ ὅτι εἶναι ἴσως ἡ καλύτερη λύση ὁ Καραμανλῆς".

Συμφωνήσαμε νά συναντηθοῦμε στίς 8 τό βράδυ στό γραφεῖο τοῦ στρατηγοῦ Γκιζίκη ὥστε νά δοῦμε στό μεταξύ, καί τήν ἐξέλιξη τῆς καταστάσεως καί νά περιμένουμε τόν Πρόεδρο ἀπό τό Παρίσι. Πράγματι στίς 8 συγκεντρωθήκαμε καί ἀρχίσαμε νά συζητοῦμε τί χειρισμοί πρέπει νά γίνουν, τί ἐνέργειες πρέπει νά κάνουμε πρός τούς ξένους, μιά καί ἡ συνάντηση στή Γενεύη εἶχε ὁρισθῆ γιά τήν ἐπομένη. Καί ἔπειτα νά ἐνεργήσουμε ἀμέσως γιά νά ποῦμε ὅτι ἡ ἐπομένη, πάντως, δέν εἶναι δυνατόν νά εἶναι ἡμέρα συναντήσεως. 'Οπότε κατά τίς 9 τό βράδυ μπῆκε ὁ συνταγματάρχης Μπραβάκος καί μᾶς εἶπε ὅτι δέν εἶχε φύγει ἀκόμη ἀπό τό Παρίσι ὁ κ. Καραμανλῆς. Τότε ἔπεσε ἕνας πάγος, μέ ἐπέκριναν διότι εἶχα βρεῖ αὐτή τή λύση, ἡ ὁποία ἴσως ναυαγοῦσε, ἀλλά τέλος πάντων ἦταν ἕνα μικροεπεισόδιο, τό ὁποῖον δέν εἶχε πολλές συνέπειες»[250].

'Ο ἴδιος ὁ Π. Κανελλόπουλος ἐξιστορεῖ τά γεγονότα πού ἐκτυλίχθηκαν μετά τήν ἀποχώρησή του ἀπό τό Πολιτικό Γραφεῖο, μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο:

«'Επέστρεψα κατ' εὐθεῖαν στό σπίτι μου, ὅπου μετά μία ὥρα συνήντησα πάλι τόν κ. Μαῦρο καί ἀνταλλάξαμε ἀπόψεις καταρτίζοντας τόν κατάλογο τῶν ὑπουργῶν. Γύρω στίς 7 χτυπᾶ καί πάλι τό τηλέφωνο. 'Ηταν ὁ στρατηγός Γκιζίκης. Μοῦ ἀνήγγειλε ὅτι ἐπεκοινώνησε στό Παρίσι μέ τόν κ. Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος εἶχε δεχθεῖ νά σχηματίση Κυβέρνηση, καί θά ἔφθανε στήν 'Αθήνα τίς πρῶτες πρωϊνές ὧρες τῆς Τετάρτης 24 'Ιουλίου. Μέ πληροφοροῦσε ἐπίσης ὅτι εἶχε δώσει ἐντολή στόν πρεσβευτή τῆς 'Ελλάδος στό Παρίσι κ. Φαίδωνα Ἄννινο - Καβαλιερᾶτο νά φροντίση γιά τήν ναύλωση εἰδικοῦ ἀεροσκάφους πού θά μετέφερε τόν τέως πρωθυπουργό στήν 'Αθήνα. 'Απάντησα στόν στρατηγό ὅτι εἶμαι εὐτυχής διότι ὑπῆρξε λύση, λύση μέ τήν ὁποία συνέπιπτε ἡ γνώμη τῶν περισσοτέρων πού ἐλάβαμε μέρος στή σύσκεψη. Καί μείναμε σύμφωνοι νά συναντηθοῦμε ὕστερα ἀπό μία περίπου ὥρα στό γραφεῖο του.

'Η συνάντηση ἔγινε πράγματι στίς 8.30. Παρουσίᾳ ὅλων ἀνηγγέλθη ἡ δοθεῖσα λύση. 'Ο κ. Γκιζίκης ἀνέφερε τά τῆς στιχομυθίας του μέ τόν κ. Καραμανλῆ καί εἶπε νά παραμείνωμε ἐκεῖ — ὄχι βέβαια ἐν συσκέψει — κυρίως γιά νά ἀντιμετωπίσωμε ὅλοι μαζί — ἀφοῦ δέν ὑπῆρχε Κυβέρνηση — τήν δυσχερεστάτη κατάσταση στήν ὁποία εἶχε περιέλθει ἡ χώρα καί νά λάβωμε ἄν ἐχρειάζετο ὁρισμένες ἀποφάσεις»[251].

'Η εἴδηση τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Κ. Καραμανλῆ μεταδόθηκε στήν 'Αθήνα ἀπό τό ἐθνικό ραδιοτηλεοπτικό δίκτυο, στίς 22.30΄:

«'Ο πρώην πρωθυπουργός τῆς 'Ελλάδος κ. Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς ἀνεχώρησε ἤδη ἐκ Παρισίων δι' 'Αθήνας, κληθείς ὅπως μετάσχη εἰς τήν σύσκεψιν τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν, τήν ὁποίαν συνεκάλεσεν ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας στρατηγός Φαίδων Γκιζίκης».

Παράλληλα, ἡ διεθνής κοινή γνώμη πληροφορήθηκε τίς ἐξελίξεις μέ τηλεγράφημα τοῦ «'Ασσοσιέιτεντ Πρές» ἀπό τό Παρίσι:

«'Ο στρατηγός Φαίδων Γκιζίκης, Πρόεδρος τῆς 'Ελλάδος, προσεκάλεσε τόν πρώην πρωθυπουργό κ. Κωνσταντῖνο Καραμανλῆ ὅπως τερματίση τήν ἐξορίαν του εἰς Παρισίους καί ἐπανέλθη εἰς τήν 'Ελλάδα ὡς πρωθυπουργός, ἀνεκοίνωσε, σήμερον Τρίτην, τό γραφεῖον τοῦ κ. Καραμανλῆ.

Τό γραφεῖον τοῦ κ. Καραμανλῆ εἶπεν ὅτι οὗτος θά ἡγηθῆ κυβερνήσεως 'Εθνικῆς 'Ενότητος.

'Ο ἀπαντῶν εἰς τό τηλέφωνον τοῦ κ. Καραμανλῆ εἶπεν ὅτι ὁ πρώην πρωθυπουργός ἔχει ἤδη ἀναχωρήσει ἀπό τό διαμέρισμά του, ἐπιστρέφων εἰς 'Αθήνας. Εἶπεν ὅτι δέν γνωρίζει λεπτομερείας τῆς πτήσεως».

'Ο Κ. Καραμανλῆς ἀνεχώρησε, πράγματι, ἀπό τό ἀεροδρόμιο τοῦ Μπουρζέ τῶν Παρισίων στίς 22.00 (τοπική ὥρα) μέ ἀεροσκάφος πού εἶχε θέσει στή διάθεσή του ὁ Πρόεδρος Βαλερύ Ζισκάρ Ντ' 'Εσταίν. Στό ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς τόν συνόδευαν ὁ Κ. Χρυσοστάλης, γραμματέας του στό Παρίσι, ὁ Μιχάλης Λιάπης, στενός συγγενής του, καί ὁ Παναγιώτης Λαμπρίας. Πρόταση τοῦ πρεσβευτῆ τῆς 'Ελλάδος στή Γαλλία, Φ. Ἄννινου-Καβαλιεράτου, νά συνταξιδεύσει, ἀπορρίφθηκε ἀπό τόν ἴδιο τόν Κ. Καραμανλῆ.

'Ενῶ ἐγκατέλειπε τό γαλλικό ἔδαφος, ὁ Ἕλληνας πολιτικός ἀπηύθυνε πρός τόν ἀρχηγό τοῦ γαλλικοῦ κράτους, Πρόεδρο Ζισκάρ ντ' 'Εσταίν, τό ἀκόλουθο μήνυμα:

«'Επιστρέφων εἰς τήν πατρίδα μου, ὅπου ἐκλήθην διά νά προσφέρω τάς ὑπηρεσίας μου, δέν θέλω νά ἐγκαταλείψω τό γαλλικόν ἔδαφος χωρίς νά ἐκφράσω εἰς τήν ὑμετέραν ἐξοχότητα καί δι' ὑμῶν εἰς ὁλόκληρον τόν γαλλικόν λαόν τήν βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην μου διά τήν φιλοξενίαν ἥτις μοῦ προσεφέρθη κατά τήν μακράν παραμονήν μου εἰς τήν ὡραίαν χώραν σας».

Προηγουμένως, τή στιγμή πού ἐξερχόταν ἀπό τό διαμέρισμα στό ὁποῖο εἶχε ζήσει ἔνδεκα περίπου χρόνια, ὁ Κ. Καραμανλῆς, ἀπευθύνθηκε στούς δημοσιογράφους, πού εἶχαν ἤδη συγκεντρωθεῖ στήν ἔξοδο τῆς κατοικίας του:

«Θά ἐπαναλάβω τά λόγια τοῦ ἀντιπροέδρου Τροῦμαν, ὅταν τοῦ ἀνεκοινώθη ὁ θάνατος τοῦ Ροῦζβελτ: προσεύχεσθε γιά μένα».

Λεπτομερή περιγραφή τῆς διαδρομῆς τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἀπό τό Παρίσι στήν 'Αθήνα, θά δώσει αὐτόπτης μάρτυρας, ὁ Π. Λαμπρίας:

«Κάθε φορά πού ἀναλογίζομαι τό βράδυ ἐκεῖνο τῆς 23ης πρός τήν 24η 'Ιουλίου, μιά φράση τοῦ Καραμανλῆ

ὑψώνεται κορυφαία μέσα ἀπό τόν χορό τῶν ἀλλεπαλλήλων συγκινήσεων καί ἐντυπώσεων, πού συναπαρτίζουν τήν ἀνεξάλειπτη μνήμη. Γιά μένα ἡ φράση αὐτή κρυσταλλώνει σ' ἕνα λαμπρό, πολύτιμο πετράδι ὅλη τή ρευστή δραματικότητα τῶν ὡρῶν, πού ἄλλαξαν τή μοῖρα τοῦ τόπου μας. Κι ἀποκαλύπτει, διαυγέστερα ἀπό ὁτιδήποτε ἄλλο τήν προσωπικότητα ἐκείνου πού ἐνσάρκωνε τήν ἱστορική ἀλλαγή.

Ἡ σκηνή μέσα στό μικρό ἀεριωθούμενο πού μετέφερε τόν Καραμανλῆ ἀπό τό παρισινό ἀεροδρόμιο τοῦ Μπουρζέ στό Ἑλληνικό. Ταξίδι ὁμαλό, πυκνό μέ σιωπές. Ἀκόμη καί ἡ ἱπταμένη συνοδός, πού σέρβιρε τό ὡραῖο δεῖπνο, λίγο μετά τήν ἀπογείωση (ὥρα 10 μ.μ. Γαλλίας) εἶχα χάσει τό ἐπαγγελματικό της χαμόγελο. Κι ἔμοιαζε νά προσπαθῆ νά ἀποτυπώση κάθε στιγμή στή μνήμη της, νά τή ρουφάη σά στυπόχαρτο. Οἱ ἄλλοι τρεῖς συνεπιβάτες τοῦ Προέδρου — ὁ γραμματεύς του Χρυσοστάλης, ὁ ἀνεψιός του Λιάπης κι ὁ ὑπογραφόμενος — κρύβαμε τήν ἀγωνία μας γιά τό ἀργοκύλισμα τοῦ χρόνου σέ ἀμήχανα βλέμματα πού ἀνταλλάσσαμε, μέ μόνιμο ἐπίκεντρο Ἐκεῖνον.

Ἐκεῖνος κρατοῦσε σταθερά τό ποτήρι μέ τό οὐΐσκυ στό χέρι του — δέν θέλησε κἄν νά δοκιμάση τό ἔξοχο κρασί τῆς Βουργουνδίας — κι εἶχε τόν περισσότερο καιρό προσηλωμένα τά μάτια του σ' ἕνα σημεῖο. Ἦταν φανερό ὅτι στοχαζόταν ἐπίμονα, καθολικά, μέ ὅλες τίς πνευματικές του δυνάμεις σέ συναγερμό. Μέ ἀπόλυτη κυριαρχία στίς μικρές κινήσεις του. Ποῦ καί ποῦ μόνο χαλάρωνε τήν προσοχή του κι ἔσκυβε νά ρίξη μιά ματιά ἀπό τό παράθυρο. Ἀπ' ἔξω μᾶς τύλιγε τό ἀπέραντο σκοτάδι. Καί τό ἀεροπλάνο μέ τόν κανονικό ρόγχο τῶν κινητήρων του, φαινόταν σά νά μή προχωρῆ κι ἁπλῶς ν' ἀναπνέη μηχανικά.

Γιά τούς τρεῖς συνεπιβάτες ἡ αἴσθηση τοῦ χρόνου, τῆς ἀπόλυτης ἀδυναμίας νά ἐκβιασθῆ ἡ ροή του, γινόταν διαρκῶς καί περισσότερο πιεστική. Συστρεφόμαστε διαρκῶς στά καθίσματά μας καί συσπούσαμε τά δάχτυλα χωρίς λόγο.

Γι' αὐτό ἔνοιωσα σάν ν' ἀπαλλάσσωμαι ἀπό ἕνα βραχνά, ὅταν ὁ βοηθός τοῦ πιλότου μπῆκε στό σαλονάκι μας καί μέ προσκάλεσε νά πάω μπροστά γιά νά ἀκούσω τή ραδιοφωνική ἐκπομπή πού εἶχαν πιάσει.

Προτοῦ βάλω τ' ἀκουστικά, καθισμένος πλάι στόν πιλότο, ἔψαξα μέ τό βλέμμα μήπως φάνηκαν τά φῶτα τῆς Ἀθήνας πού εἶχα σχεδόν ἑπτά χρόνια νά τά δῶ. Ἀργοῦσαν ἀκόμη. Ἦταν μεσάνυχτα ἀκριβῶς (μέ ἀφετηρία τή γαλλική ὥρα - ὥρα 2 στήν Ἀθήνα).

Ἡ ἐκπομπή πού ἄκουγα τώρα, εὐκρινέστατα στά θαυμάσια ἀγγλικά της, ἦταν τοῦ Μπί-Μπί-Σί — Γουόρλντ Σέρβις. Κι ἔλεγε:

"...Τό μεγαλύτερο πλῆθος κόσμου, πού συνάχθηκε ποτέ ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπό τούς Γερμανούς, ἔχει ξεχυθεῖ στούς δρόμους καί τίς πλατεῖες τῆς Ἀθήνας καί κατεβαίνει στό ἀεροδρόμιο γιά νά ὑποδεχθῆ τόν Κωνσταντῖνο Καραμανλῆ... Μέ λαμπάδες ἀναστάσιμες, μέ ἰαχές καί τραγούδια...".

Ἕνας κόμπος μ' ἔσφιξε στό λαιμό. Ἀπό τή συγκίνησή μου δέν μπόρεσα κἄν νά ψελλίσω "εὐχαριστῶ" στούς πιλότους, πού μοῦ εἶχαν κάνει αὐτό τό ὑπέροχο δῶρο.

Ἀπό τίς 6 τό ἀπόγευμα πού μοῦ εἶχε τηλεφωνήσει στό Λονδῖνο ὅπου βρισκόμουν ὁ πρόεδρος γιά νά μέ φωνάξη στό ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς μαζί του, εἶχα χάσει κάθε ἐπαφή μέ ὅσα ἐκτυλίσσονταν στήν Ἀθήνα. Μέσα σ' ἕνα πυρετό, σ' ἕνα κυριολεκτικά παραλήρημα φυγῆς, εἶχα κατορθώσει τό καθ' ὅλες τίς προβλέψεις ἀκατόρθωτο: Στριμώχνοντας σ' ἕνα "ἀτασέ" βαλιτσάκι λίγα χαρτιά καί δύο πουκάμισα, δανειζόμενος ἀπό ἕνα πολύτιμο φίλο ἑκατό λίρες γιά τό εἰσιτήριο (οἱ Τράπεζες εἶχαν κλείσει), βρέθηκα ἀλλάζοντας αὐτοκίνητα — ἀστραπή στό Χήθροου, ἀνέτρεψα οὐρές ἀναμενόντων ἐπιβατῶν, σκόρπισα σπάταλα πουρμπουάρ καί σπρωξιές, εἰσέπραξα βρισιές ἤ συγκαταβατικά χαμόγελα — "κάτι θἄπαθε ὁ φουκαρᾶς!..." — ἀλλά στίς 8.20 πατοῦσα τό πόδι μου στό Ὀρλύ! Καί τή στιγμή πού πήγαινα νά πάθω συμφόρηση μαθαίνοντας ὅτι ἡ ἀναχώρηση θά γινόταν στίς 9 ἀπό τό Μπουρζέ, ἡ εὐγένεια κι ἡ μεθοδικότης τῆς Γαλλικῆς Ἀστυνομίας μαζί μέ τό ζῆλο τῶν ἐκπροσώπων τῆς "Ὀλυμπιακῆς" στό Παρίσι μέ ἀπήλλαξε ἀπό κάθε ἄλλη ἀγωνία. Ἤμουν ἤδη στό Μπουρζέ δέκα λεπτά προτοῦ φθάση ἐκεῖ ὁ Πρόεδρος — ἀκριβῶς στίς 9. Κι ἡ ἀναχώρηση καθυστέρησε τελικά μιάν ὥρα, γιά λόγους ἐναερίου κυκλοφορίας...

"...μέ ἀναστάσιμες λαμπάδες, ἰαχές καί τραγούδια ἀναμένει ὁ λαός τῆς Ἀθήνας τόν Καραμανλῆ, ἀπελευθερωτή του ἀπό τήν τυραννία ἑπτά καί πλέον ἐτῶν...".

Γύρισα στό σαλονάκι. Τά μάτια μου ἦσαν βουρκωμένα. Ἀλλ' ἡ φωνή μου, ὕστερα ἀπό κάποια προσπάθεια, βγῆκε ζωηρή, ἐνθουσιώδης, καθώς σέ ὑψηλότερο τόνο προσπαθοῦσε νά μεταφέρη στόν Πρόεδρο ὁλόκληρη τήν ἐκπομπή τοῦ Μπί Μπί Σί πού μόλις εἶχα ἀκούσει:

"...Τό μεγαλύτερο πλῆθος κόσμου ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἀπελευθερώσεως!...".

Ἐκεῖνος μέ ἄκουσε ἀτάραχα. Κι ὅταν τελείωσα, ὅταν ἔψαχνα ἀχόρταγα νά δῶ τήν ἐντύπωση πού τοῦ ἔκανε τό λαχταριστό ρεπορτάζ πού μαθαίναμε, ἔτσι καθώς πορευόμαστε μέ τό λιλιπούτειο ἀεροπλάνο στό σκοτεινό ἄγνωστο, ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς μοῦ εἶπε τή φράση πού δέν θά ξεχάσω ποτέ! Μέ κατανυκτική ἁπλότητα:

"Αὐτό προσδιορίζει τό μέγεθος τῶν εὐθυνῶν μου".

Ἦταν τό αὐθεντικό σχόλιο τοῦ Ἡγέτου· ὄχι πρός ἕνα δημοσιογράφο, ἀλλά πρός τήν Ἱστορία[252].

Ἀνακαλώντας ἀργότερα τίς στιγμές ἐκεῖνες στή μνήμη του, ὁ ἴδιος ὁ Καραμανλῆς θά πεῖ:

«Συχνά σκεπτόμουν τή συγκίνηση πού θά δοκίμαζα ὅταν θά ξαναπατοῦσα τό ἔδαφος τῆς πατρίδος. Καί μπορῶ νά σᾶς ἀποκαλύψω ὅτι μέ τή σκέψη αὐτή ἐδάκρυζα προκαταβολικά. Κι ὅμως οὐδέποτε ὑπῆρξα τόσο ψύχραιμος, οὐδέποτε εἶχα τόση αὐτοκυριαρχία, ὅση τή στιγμή πού ἔφθανα στό ἀεροδρόμιο. Καί αὐτό, γιατί τό αἴσθημα τῶν εὐθυνῶν πού ἐπρόκειτο νά ἀναλάβω ἦταν τόσο ἔντονο, ὥστε νά πνίγει, νά ἐξαφανίζει κάθε ἄλλο αἴσθημα...»[253].

24 ΙΟΥΛΙΟΥ 1974, πρωί, ὥρα 2.05΄

Ὁ Κ. Καραμανλῆς φθάνει στό ἀεροδρόμιο τοῦ Ἑλληνικοῦ.

Ἀμέσως μετά, φανερά συγκινημένος, ἀπηύθυνε στόν ἑλληνικό λαό τόν ἀκόλουθο χαιρετισμό:

«Εἶμαι εὐτυχισμένος πού ἐπιστρέφω εἰς τήν πατρίδα. Ἦλθα διά νά συμβάλω μέ ὅσας δυνάμεις διαθέτω στήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος καί τῆς Δημοκρατίας.

Οἱ Ἕλληνες εἶναι λαός προικισμένος μέ πολλάς ἀρετάς. Θέλω ἑνότητα, σωφροσύνη καί ὑπομονή.

Εἶμαι αἰσιόδοξος διά τό μέλλον. Μέ πίστιν, ἀφοσίωσιν καί αἰσιοδοξίαν θά προχωρήσωμεν ἐμπρός. Ὑπάρχουν εἰς τήν ζωήν τῶν ἐθνῶν κρίσεις αἱ ὁποῖαι δύνανται νά μεταβληθοῦν εἰς ἀφετηρίαν ἀναγεννήσεως.

Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὅλαι αἱ ἐθνικαί δυνάμεις τοῦ τόπου θά καταστήσουν τό ὅραμα τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος πραγματικότητα.

Καί σᾶς παρέχω τήν διαβεβαίωσιν ὅτι θά πράξω ὅ,τι ἐξαρτᾶται ἀπό ἐμέ ὥστε νά ἀντιμετωπισθῆ ἐπιτυχῶς ἡ παροῦσα κρίσις καί νά ἴδη ἡ Ἑλλάς ἡμέρας καλυτέρας».

Κατά τήν ἄφιξή του στό ἀεροδρόμιο τοῦ Ἑλληνικοῦ, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἔγινε δεκτός ἀπό ἀμέτρητα πλήθη λαοῦ, μέ ἐνθουσιασμό καί ἐκδηλώσεις πού ἄγγιζαν τά ὅρια τοῦ παραληρήματος.

Τό κλίμα πού ἐπικράτησε, ἐπιχείρησε νά ἀποδώσει ὁ ἡμερήσιος τύπος τῆς 24ης Ἰουλίου. Χαρακτηριστική ἡ περιγραφή τῆς «Βραδυνῆς», πού ἐπανεκδόθηκε μετά από ὀκτάμηνη παύση:

Ἀμέσως μόλις ἔγινε γνωστή ἡ ἀπόφαση τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας γιά τόν σχηματισμό πολιτικῆς Κυβερνήσεως καί γιά τήν ἐπάνοδο τοῦ Καραμανλῆ, χιλιάδες λαοῦ κατέκλυσαν τίς κεντρικές λεωφόρους τῶν Ἀθηνῶν καί τίς γύρω περιοχές καί ἄρχισαν νά προβαίνουν σέ πρωτοφανεῖς ἐκδηλώσεις ἐνθουσιασμοῦ, ἐνῶ φάλαγγες αὐτοκινήτων σέ διάφορους σχηματισμούς ἄρχισαν νά περιέρχονται τήν πρωτεύουσα μέ πανηγυρικούς συριγμούς. Ἀπό τίς 7 τό ἀπόγευμα τό ἀεροδρόμιο τοῦ Ἑλληνικοῦ εἶχε κατακλυσθεῖ ἀπό πλήθη κόσμου πού ἀνέμεναν τήν ἄφιξη τοῦ Καραμανλῆ. Σημαῖες ἀνέμιζαν καί ἐθνικά συνθήματα δονοῦσαν τήν ἀτμόσφαιρα.

...Μεγάλες ὧρες... Ἀπό τό κέντρο τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τήν πιό μικρή γειτονιά, ἀπό τά μεγάλα ἐπαρχιακά κέντρα μέχρι τά ἀπώτατα χωριά, ἡ εἴδηση ἔφθασε καί πέρασε μέσα στόν κόσμο σάν ἠλεκτρικό ρεῦμα ἑκατοντάδων βόλτ. "Ἡ διακυβέρνηση τῆς χώρας στήν πολιτική ἡγεσία. Ἔρχεται ὁ Καραμανλῆς". Ὅ,τι ἀκολούθησε αὐτό τό γεγονός, μόνο ἡ ἑλληνική ψυχή μπορεῖ νά ἀποδώση. Καί ἡ ἑλληνική ψυχή ξέσπασε χθές. Ἕνα ξέσπασμα λυτρώσεως, χαρᾶς, συγκινήσεως. Καμπάνες κτύπησαν, φωτοβολίδες κατηύγασαν τόν οὐρανό, ὁ Ἐθνικός Ὕμνος ἐδόνησε τήν ἀτμόσφαιρα.

Ὥρα 8 τό βράδυ, ἔξω ἀπό τό Πολυτεχνεῖο. Ἡ συγκοινωνία ἔχει διακοπεῖ. Ὁ δρόμος ἔχει παραδοθεῖ σ' ἕνα ἔξαλλο ἀπό ἐνθουσιασμό πλῆθος πού ἑνώνει τή φωνή του σέ μιά ἀσυγκράτητη ρυθμική ἰαχή: ΕΡ-ΧΕ-ΤΑΙ. Σκαρφαλωμένοι δύο νεαροί στίς κολῶνες τῆς εἰσόδου ἔδιναν τόν τόνο τῶν ζητωκραυγῶν. Εἶναι τυλιγμένοι μέ ἑλληνικέςση-

Ὅρκωμοσία ἐνώπιον τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σεραφείμ.

μαΐες καί ὁ ἕνας κρατάει στό χέρι μιά τεράστια λευκή λαμπάδα....

Οἱ λαϊκές ἐκδηλώσεις γιά τήν ἐπάνοδο τοῦ Κ. Καραμανλῆ θά κορυφωθοῦν μέ τήν ἄφιξή του, λίγες ὧρες ἀργότερα, στήν Ἀθήνα:

Τό πλῆθος μπροστά στό ἀεροδρόμιο τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔζησε πραγματοποιημένο τό ὄνειρο μιᾶς ἑπταετίας. Τό μικρό ἀεροσκάφος τοῦ Ζισκάρ Ντ' Ἐσταίν προσγειωνόταν μπροστά σέ μιά ἀνυπόμονη ἀνθρωποθάλασσα, φέρνοντας τόν Κ. Καραμανλῆ μοναδική λύση στό ἑλληνικό πρόβλημα καί μόνο πολιτικό ἄνδρα πού οἱ Ἕλληνες πιστεύουν τόσο.

Τό Πρόπτζετ τοῦ Γάλλου Προέδρου πού διετέθη στόν πρωθυπουργό τῆς Ὀκταετίας ἀκούμπησε στό διάδρομο προσγειώσεως στίς 2 καί 2' ἀκριβῶς. Τρία λεπτά κράτησε ἡ τροχοδρόμηση καί σ' αὐτά τά τρία λεπτά στάθηκε ἀδύνατον γιά τήν ἰσχυρή ἀστυνομική δύναμη νά συγκρατήση γνωστούς, φίλους καί ἀγνώστους πού πολιόρκησε τό ἀεροσκάφος. Ἦταν σχεδόν ἀδύνατον ἀκόμη καί ἡ πτυσσόμενη σκάλα νά κατεβῆ. Ὅταν ἡ Γαλλίδα ἀεροσυνοδός κατάφερε νά τή στηρίξη, ὁ Καραμανλῆς ἐμφανίστηκε σκύβοντας στήν χαμηλή πόρτα. Τά ὑπόλοιπα χέρια πού ἁπλώθηκαν ἀπό τόν κόσμο δέν μποροῦσε πιά νά τά μετρήσει κανείς. Ὁ Καραμανλῆς σήκωσε τό χέρι ἀπαντώντας στίς κραυγές "Σῶσε τήν Ἑλλάδα"... Στάθηκε ἀδύνατος ἡ ἀστυνόμευση τῆς πρώτης ὁμάδος πού ὑποδέχθηκε τόν Πρόεδρο, δύο βήματα ἀπό τό ἀεροπλάνο. Ὁ Καραμανλῆς κυριολεκτικά σύρθηκε μέχρι τήν εἴσοδο τοῦ ἀεροδρομίου, ἐνῶ παλαιοί του συνεργάτες μέ δυσκολία μπόρεσαν νά τόν πλησιάσουν. Οἱ ἀστυνομικοί κυριολεκτικά "συμπιέζοντας" τόν ἀνύπαρκτο χῶρο γύρω ἀπό τόν Πρόεδρο, κατάφεραν νά τόν συνοδεύσουν μέχρι τό ἀσανσέρ καί νά τόν ἀνεβάσουν στόν τρίτο ὄροφο. Κόσμος πού ξεφύτρωνε ἀπό παντοῦ τόν περικύκλωσε στή βεράντα τοῦ ἀεροδρομίου. Μέσα στό πυκνό σκοτάδι, μόνον οἱ ἀνταύγειες ἀπό τά φῶτα ὑδραργύρου τῆς λεωφόρου κι ἕνας προβολέας. Κι ὅμως, 10.000 ἄνθρωποι πού περίμεναν ὧρες ἀπό κάτω δέν χρειάσθηκαν τίποτα περισσότερο ἀπό τό ἔνστικτό τους γιά νά τούς τό πῆ. Μόλις πρόβαλε στόν ἐξώστη περικυκλωμένος ἀπό τό μικρό πλῆθος πού σκαρφάλωσε κι ἔτρεξε πίσω του, ὁ κόσμος σήκωσε τά χέρια ψηλά, σημαῖες ἀνέμισαν, καί ὅλοι μέ μιά φωνή κραύγασαν ρυθμικά: Σῶσε τήν Ἑλλάδα.

Ὁ Πρόεδρος, μέ τήν ὡριμότητα ἑνός πολιτικοῦ πού ξέρει νά χαλιναγωγῆ τό πλῆθος, σήκωσε τά χέρια, οἱ φωνές σίγησαν καί χωρίς μεγάφωνα — κανείς δέν εἶχε προβλέψει τέτοιου εἴδους λεπτομέρειες — μίλησε στούς πρώτους πού εἶχαν τήν τύχη νά τόν ἀκούσουν. Χαλοῦσε ὁ κόσμος ἀπό τίς ζητωκραυγές ὅταν ὁ Καραμανλῆς ἐπέστρεψε στό κτίριο τοῦ ἀεροδρομίου... Ὁ Πρόεδρος μπῆκε σέ μιά μπλέ Μερσεντές. Τά αὐτοκίνητα πού τόν συνάντησαν τυχαῖα στό δρόμο, τόν συνόδευσαν μέχρι τό Σύνταγμα κορνάροντας μέ τά φῶτα ἀναμμένα.

Καί ἦταν σχεδόν ἀπίστευτη αὐτή ἡ ξενυχτισμένη Ἀθήνα μέ τίς φωταψίες καί τό θόρυβο ἀναστάσιμης νύχτας. Μ' ὅλο τόν ἀποκλεισμό τουλάχιστον 50.000 αὐτοκινήτων —κατά τούς ὑπολογισμούς τῆς Τροχαίας — ἔκλεισαν τελείως τή Λεωφόρο Βουλιαγμένης προσπαθώντας νά πλησιάσουν τό Ἑλληνικό. Μ' ὅλη τήν ἔνταση καί τήν ἀγωνία τῶν τελευταίων ἡμερῶν, ἕνας ὁλόκληρος λαός ἔκανε τή νεκρή πόλη νά ζωντανέψη καί νά ζήση στιγμές πού τίς ὀνειρευόταν χρόνια....

Ὥρα 2.58'. Τό αὐτοκίνητο μέ τόν Καραμανλῆ εἰσέρχεται στό Κυβερνητικό Μέγαρο ἀπό τήν εἴσοδο τῆς Λεωφ. Βασ. Σοφίας. Ἡ ἀτμόσφαιρα δονεῖται ἀπό τό σύνθημα τοῦ κόσμου: Ζήτω ὁ Καραμανλῆς.

Στήν πλατεῖα Συντάγματος ἄλλα πλήθη περίμεναν ὑπομονετικά, καθισμένα στά πεζοδρόμια, τίς πρῶτες πρωϊνές ὧρες τήν ἄφιξη τοῦ Καραμανλῆ. "Λαέ προχώρα, πέρασε ἡ μπόρα" ἦταν τό σύνθημα πού ἐπικρατοῦσε τήν ὥρα πού ὁ Καραμανλῆς ἔφθανε στήν κεντρική εἴσοδο τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων.

Ὁ τόνος καί ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς θριαμβικῆς ὑποδοχῆς τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἐπιχειρήθηκε νά ἀποδοθεῖ καί ἀπό τίς στῆλες τοῦ διεθνοῦς τύπου— ἐνδεικτικό, ἀπόσπασμα ἀπό τούς «Times» τοῦ Λονδίνου:

Χιλιάδες κόσμου ἀποθέωσαν θορυβωδῶς νωρίς σήμερα τόν ἐξόριστο Ἕλληνα ἡγέτη κ. Κωνσταντῖνο Καραμανλῆ, πού ἐπέστρεψε στήν Ἀθήνα γιά νά ἀναλάβει τά ἡνία τῆς ἐξουσίας ἀπό τούς Ἕλληνες στρατιωτικούς ἡγέτες. Ὁ λαός ἔδωσε ἡρωϊκές διαστάσεις στήν ὑποδοχή τοῦ κ. Καραμανλῆ, παρ' ὅλη τήν προχωρημένη ὥρα τῆς ἀφίξεώς του. Ὑπῆρχαν 30 μέ 40.000 αὐτοκίνητα καί ἕνα τεράστιο πλῆθος κατά μῆκος τοῦ δρόμου πού ὁδηγοῦσε ἀπό τήν πόλη στό ἀεροδρόμιο.

...Στήν Ἀθήνα, ὅταν ἔγινε γνωστό ὅτι ἡ Κυβέρνηση Ἀνδρουτσόπουλου εἶχε ἐξαφανιστεῖ, τεράστια πλήθη κατέκλυσαν τήν Πλατεία Συντάγματος καί τίς κυριότερες ὁδούς. Ζητωκραύγαζαν, γελοῦσαν καί ἔκλαιγαν γιά νά γιορτάσουν αὐτό πού ἔβλεπαν σάν τό τέλος μιᾶς ἑπτάχρονης δικτατορίας. Θύμισε τή Λισσαβώνα, τόν περασμένο Ἀπρίλιο, ὅταν τό στρατιωτικό πραξικόπημα ἀνέτρεψε τό καθεστώς Καετάνο.

...Οἱ πεζοί χαιρετοῦσαν καί ζητωκραύγαζαν τίς οὐρές τῶν αὐτοκινήτων πού κορνάριζαν καί κουνοῦσαν σημαῖες. Ἄνθρωποι ξένοι μεταξύ τους ἔσφιγγαν τά χέρια καί ἀντάλλασσαν συγχαρητήρια. Ὅλοι φαινόταν νά εἶναι στούς δρόμους: νέοι καί γέροι, ἄνθρωποι κλειστοί καί ἄνθρωποι ἐκδηλωτικοί, πλούσιοι καί φτωχοί, ὅλοι χαμογελώντας[254].

24 ΙΟΥΛΙΟΥ 1974, ὥρα 3.10

Ὁ Κ. Καραμανλῆς φθάνει στό Πολιτικό Γραφεῖο, ὅπου καί θά ὁλοκληρωθεῖ μέ τήν παρουσία του ἡ σύσκεψη τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν ὑπό τήν προεδρία τοῦ Φ. Γκιζίκη.

Ἔχοντας, στή διάρκεια μιᾶς ὥρας, ἐνημερωθεῖ σέ γενικές μόνο γραμμές, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀρνήθηκε ἀρχικά νά ὁρκιστεῖ ἀμέσως ὡς πρωθυπουργός:

«Αὐτά εἶναι θέατρον. Ἐπιθυμῶ νά ἐνημερωθῶ περαιτέρω. Αὔριον τό πρωί θά γίνουν αὐτά».

Τελικά, ὑπέκυψε στήν ἐπίμονη ἔκκληση τοῦ στρατηγοῦ Γκιζίκη καί ἰδιαίτερα τῶν στρατιωτικῶν,

οἱ ὁποῖοι ἐπεσήμαναν τούς μοιραίους κινδύνους πού συνεπαγόταν ἡ ἔστω καί μικρή ἀναβολή μέ ἀνοιχτό τό πολεμικό μέτωπο στήν Κύπρο:

«Ἀφοῦ ἤρθα, ἤρθα γιά νά ἀναλάβω εὐθύνες. Δέν μπορῶ νά τίς ἀναλάβω ὑπό τήν μορφή πού τό λέτε, ἀλλά βεβαίως ἀφοῦ ἀνέλαβα τίς εὐθύνες εἶμαι ὁ αὐριανός πρωθυπουργός. Γιά νά ἔχη καί ἡ χώρα καί ὁ Στρατός τήν πεποίθηση ὅτι θά ἔχη Κυβέρνηση, πρέπει νά ὁρκιστῶ μόνος. Καί ὡς τό ἀπόγευμα θά ἔχω ὁρκίσει τοὐλάχιστον ἕνα πρῶτο κυβερνητικό κλιμάκιο»[255].

Ὥρα 4.15, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἔδωσε, μόνος, τό νενομισμένο ὅρκο σέ παρακείμενο χῶρο, ὅπου τόν ἀνέμενε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος Σεραφείμ, ἐνῶ ἡ Ἀθήνα συγκλονιζόταν, ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρο, ἀπό μιά μυριόστομη θριαμβική ἰαχή γιά τήν κατάλυση τῆς τυραννίας.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς στή διάρκεια τῆς ἐνδεκαετοῦς παραμονῆς του στό ἐξωτερικό, ἐπικοινωνοῦσε μέ τούς φίλους καί τούς συνεργάτες του στήν Ἑλλάδα, ὅπως ἦταν φυσικό, κυρίως μέ τήν ἀνταλλαγή ἐπιστολῶν. Τό ζωηρό ἐνδιαφέρον — ἀκριβέστερα ἡ βαθύτερη ἀγωνία του γιά τήν πορεία τῆς χώρας, ἀποτυπώθηκε σέ μακρά σειρά ἐπιστολῶν, λιτῶν κατά κανόνα καί ἐπιγραμματικῶν. Ἀλλά καί, ταυτόχρονα, ἡ ἐπίγνωση τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ, παρακίνησε τούς φίλους του νά τόν κρατοῦν ἐνήμερο πάνω στά γεγονότα καί νά ἐπιχειροῦν νά τοῦ μεταδώσουν τό πολιτικό κλῖμα πού ἐπικρατοῦσε στήν Ἀθήνα. Μαρτυρίες ἀνεκτίμητες, πού ὄχι μόνο ἐμπλουτίζουν τή γνώση, ἀλλά καί εἰκονογραφοῦν καί τεκμηριώνουν τά ἱστορικά δρώμενα τῆς ἐποχῆς!

Τό πολύτιμο αὐτό ἱστορικό ὑλικό ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ Ἀρχείου πού διατηρεῖται στό Ἵδρυμα «Κωνσταντῖνος Γ. Καραμανλῆς». Σημαντικά ἀποσπάσματα ἐντάχθηκαν ἤδη στό πρῶτο μέρος τοῦ τόμου, ὅπου καί καταγράφονται συστηματικά τά γεγονότα πού συνδέονται μέ τήν ἔντονα πάντοτε αἰσθητή παρουσία τοῦ Κ. Καραμανλῆ στό δημόσιο βίο. Στό τμῆμα πού ἀκολουθεῖ, δημοσιεύονται αὐτούσιες μιά ἀκόμη σειρά ἀπό ἀνέκδοτες ἐπιστολές πού εἴτε συνέταξε ὁ ἴδιος, εἴτε ἔλαβε κατά τήν παραμονή του στό Παρίσι. Τό βασικό κριτήριο πού προσδιόρισε τήν ἐπιλογή ὑπῆρξε, αὐτονόητα, ἡ βαρύτητα, ἡ ἐγκυρότητα καί ὁ πλοῦτος τῶν ἀναφορῶν στά γεγονότα πού ἐκτυλίσσονται. Σέ λίγες μόνο περιπτώσεις, στοιχεῖα ἐξακολουθητικά ἀπόρρητα ἤ ἀπρόσφορα, γιά λόγους προσωπικούς, νά ἔρθουν στό φῶς τῆς δημοσιότητας δέν ἐπέτρεψαν τή δημοσίευση κάποιων κειμένων ἤ, πολύ σπάνια, ἐπέβαλαν τήν ἀπάλειψη — μέ τρόπο πού πάντοτε ὑποδηλώνεται — κάποιων φράσεων.

Ἡ δημοσίευση τῶν κειμένων πού συνθέτουν τήν ἀλληλογραφία τοῦ Κ. Καραμανλῆ στή διάρκεια τῆς παραμονῆς του στό ἐξωτερικό, συνοδεύεται ἀπό περιορισμένης ἐκτάσεως σχόλια καί ἀποσαφηνίσεις. Ἡ ἐκτενής ἀναφορά τῶν γεγονότων στό πρῶτο τμῆμα τῆς συγγραφῆς καλύπτει ἤδη τήν ἀνάγκη ἐνημερώσεως τοῦ ἀναγνώστη πάνω στά θέματα πού ἀναπτύσσονται ἀπό τούς ἐπιστολογράφους. Στίς περιπτώσεις, ἐντούτοις, πού κρίνεται σκόπιμο, προσφέρονται, σέ ὑποσημείωση, πρόσθετα πληροφοριακά στοιχεῖα.

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ

12 Ἰουνίου 1967

Β. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Κύριε Πρόεδρε,

Ὁ Ἀχιλλέας μᾶς ἔφερε τά καλά νέα, διά τήν ἐγχείρισιν. Αὐτό ὑπῆρξε δι' ἐμέ εὐτυχής εἴδησις —ὄχι μόνον διότι εἶμαι φίλος σας. Ἀλλά καί διότι ἐάν δέν ὑπήρχατε εἰς τό βάθος τῆς εἰκόνος, μέ ἀκμαίας τάς δυνάμεις σας, θά ἦτο ἀδιαπέραστον τό ἀδιέξοδόν μας.

Τό ἀδιέξοδον σφυρηλατεῖται τώρα διά χειρός τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐνῶ κάθε παρερχομένη ἡμέρα σμικρύνει τά περιθώρια ἀντιστάσεως τῶν ρυθμιστικῶν παραγόντων.

Ἐδῶ δέν ἔχομεν ἐκτροπήν. Ἔχομεν ἐκτροπήν... ἐκ τῆς ἐκτροπῆς. Μία δυναμική παρένθεσις εἰς τήν δημοκρατικήν διαδικασίαν θά ἦτο χρήσιμος, μόνον ἐάν ὁ Στρατός εἰσήρχετο ἀπροσώπως εἰς τήν πολιτικήν σκηνήν, ὁπότε καί θά ἐξήρχετο ἀπροσώπως, ἀφοῦ θά ἔθετεν εἰς πέρας μίαν συγκεριμένην ἀποστολήν.

Αἱ πατριωτικαί προθέσεις τῶν κινηματιῶν ἀξιωματικῶν προσπερνοῦνται ἀπό τάς συνδικαλιστικάς των ὁρμάς. Πέσαμε πάλιν εἰς ἀκάθαρτα ἔνστικτα, ἐφ' ὅσον εἰς τό ὑπόστρωμα τῆς ἐπαναστάσεως εὑρίσκεται ἡ Ἐπετηρίς.

Ἴσως ἀντιταχθῆ ὅτι ἔτσι συμβαίνει εἰς τά στρατιωτικά κινήματα. Ἀλλ' ὄχι. Ἐδῶ δέν ἔχομεν κἄν τομήν εἰς βάθος κατακορύφως, ὡς ἐκείνη τήν ὁποίαν ἐπρόλαβεν ὁ Παπάγος. Ἐδῶ ὑπάρχει σχέδιον ὁριζοντίων ἐκκαθαρίσεων (ἡ μία ἐπάνω στήν ἄλλη) εἰς τρόπον ὥστε νά στηθῆ γκιλοτίνα διά τάς τάξεις 39, 38Β, 38Α, 36 (ἤδη ὅλοι οἱ ὑποστράτηγοι ἐξουθενώθησαν), 35 (ἐπέζησαν ἐλάχιστοι ἀντιστράτηγοι), 34 (περιεσώθησαν μόνον Μανέτας, Κόλλιας, Ἀγγελῆς καί ἐλάχιστοι ἄλλοι). Ἡ Ἐπανάστασις ἐκινήθη μέ τήν τάξιν 40Α, 40Β (τούς εὐέλπιδας τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου) καί μέ μίαν ὁμάδα τῆς τάξεως 43 καί 42 ὡς καί μέ μερικούς λοχαγούς τῆς τάξεως τοῦ 50, πού ἔμεναν δέκα χρόνια στόν ἴδιο βαθμό.

Εἰς τήν Ἐπαναστατικήν Ἐπιτροπήν ἀνῆκον οἱ συνταγματάρχαι Γ. Παπαδόπουλος, ὁ ἀδελφός του Κ. Παπαδόπουλος (ἡγεῖται τώρα ἑνός συντάγματος Ἀττικῆς), ὁ Ρουφογάλης (οὐσιαστικῶς παρέλαβε τήν ΚΥΠ), ὁ Λαδᾶς (συμμαθητής τοῦ Παπαδόπουλου, ἤδη γενικός γραμματεύς ὑπ. Δημ. Τάξεως), ὁ Μέξης, ὁ Ἀσλανίδης (πρώην μαρκεζινικός, ἀνέλαβεν ἤδη τήν Γραμματεία Ἀθλητισμοῦ), ὁ Τζανέτος, ὁ Λέκκας (διευθύνει τό γραφεῖον Α/ΓΕΣ), ὁ Σταματελόπουλος, ὁ Μπαλόπουλος καί ἄλλοι 3-4 ἀποκτήσαντες βοηθητικούς δορυφόρους εἰς τά στρατιωτικά καταστήματα, τάς μονάδας καί τά ὑπουργεῖα.

Ὅλοι αὐτοί δέν βλέπουν τόν Καραμανλῆ ὡς ἀσφαλιστική δικλείδα τοῦ πραξικοπήματός των, διά τόν ἁπλούστατον λόγον ὅτι θεωροῦν τό πραξικόπημα ὡς λύσιν παγίαν τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας. Ὄχι ὡς μεταβατικήν λύσιν.

Ὅμως διά νά ἑδραιωθοῦν, πρέπει νά φθάσουν εἰς τήν ὀροφήν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων οἱ συνταγματάρχαι —πιεζόμενοι ἀπό τούς λοχαγούς. Καί διά νά φθάσουν αὐτοί οἱ συνταγματάρχαι εἰς τήν ὀροφήν, πρέπει νά ἀποκεφαλίσουν ἄλλους 180 συνταγματάρχας (10 τάξεις τῆς σχολῆς εὐελπίδων), 60 ταξιάρχους, 10 ἀντιστρατήγους, 24 ὑποστρατήγους —ὅλους ἀρχαιοτέρους των.

Ἡ ἀποκρυστάλλωσις τῶν ζωηρῶν μου ἀνησυχιῶν διά τήν ἐξέλιξιν τῆς καταστάσεως ἔχει ὡς ἑξῆς:

1. Οἱ ρυθμιστικοί παράγοντες, ὅπως καί ὅλοι ἐμεῖς πού δέν θέλουμε νά ξαναγίνη ὁ τόπος μας στίβος ἀγρίων παθῶν, προσεύχονται νά γίνη τό Σύνταγμα —ἐντός ἑξαμήνου— καί ἄλλα τινά —μέ τήν καλήν ἐλπίδα ὅτι οἱ ἀξιωματικοί θά ἐπανέλθουν εἰς τούς στρατῶνας των. Δι' ὅ καί ὁ βασιλεύς καί οἱ Ἀμερικανοί πιέζουν πρός τήν κατεύθυνσιν ταύτην.

2. Σήμερον ὁ Καραμανλῆς ἀποτελεῖ τό ὅραμα τοῦ μέλλοντος καί διά τάς κεντρώας μάζας. Διότι μόνον αὐτός, κατά κοινήν συνείδησιν, προσφέρει ἐγγυήσεις ὁμαλῆς ἀπεμπλοκῆς. Ἀλλά δέν ὑποτιμᾶται τό γεγονός ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἔχει ἀποκτήσει εὐρεῖαν λαϊκήν ὑποστήριξιν καί ὅτι οἱ στρατιωτικοί πρωτα-

γωνισταί τῆς μεταβολῆς κατέχονται καί ἀπό "πλέγμα αὐταρκείας" εἰς τήν ἀντιμετώπισιν τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος, δι' ὑπεραπλουστεύσεώς του καί διά παραγνωρίσεως τῶν ἐλλοχευόντων κινδύνων.

3. "Τά μέλη τῆς 'Επαναστατικῆς 'Επιτροπῆς (μοῦ εἶπεν ὁ Καρδαμάκης, ὡς νά ἔλεγεν τό φυσικώτερον πρᾶγμα τοῦ κόσμου) δέν ἔχουν κατασταλάξει μέχρι στιγμῆς ἐάν θά κάμουν νασερισμόν ἤ ἐάν θά μονοπωλήσουν τήν συνταγματικήν ἐξέλιξιν, διά δύο νέων κομμάτων, προερχομένων ἐκ τῶν σπλάχνων των, τά ὁποῖα 'θά ἀναμετρηθοῦν' εἰς τάς ἐκλογάς"!... Ὥστε, ἐάν πιστεύσωμεν εἰς τούς λόγους τοῦ Καρδαμάκη, ἀποκλείεται πᾶσα ἐπάνοδος εἰς κοινοβουλευτισμόν, μή φέροντα στρατιωτικόν μανδύα.

4. Πολύ φοβοῦμαι ὅτι ἐνῶ ἡμεῖς περιμένομεν τό Σύνταγμα, ὡς πανάκειαν, οἱ συνταγματάρχαι θά κυριεύσουν, μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου, τήν κορυφήν τῆς στρατιωτικῆς πυραμίδος. Τότε θά μεταφέρουν τήν 'Επανάστασιν, κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωσίν των, εἰς τήν νέαν Βουλήν.

5. 'Εάν εἶναι ἀκριβής ἡ πληροφορία μου ὅτι ὁ Τάλμποτ ἐζήτησε ἀπό τόν Παττακόν νά ἀπελαθῆ ὁ 'Ανδρέας εἰς ΗΠΑ, ἴσως ἀποκτήσωμεν καί ἐξόριστον Κυβέρνησιν, εἰς κάποιαν "Κοπεγχάγην", ὑπό τήν ἡγεσία του.

'Εφ' ὅσον οἱ ἐκτιμήσεις μου, δέν ἀπέχουν τῆς πραγματικότητος, εἶναι ἐπείγουσα ἀνάγκη νά ἀντιπαραταχθῆ, εἰς τάς ματαιοδοξίας καί τούς τυχοδιωκτισμούς τοῦ Πενταγώνου, ἕνα Τρίγωνον (βασιλεύς - 'Αμερικανοί - Καραμανλῆς) τό ὁποῖον νά ἐξαναγκάση τήν 'Επανάστασιν ὄχι μόνον νά δημιουργήση μίαν νέαν συνταγματικήν τάξιν, ἀλλά καί νά συνηθίση εἰς τήν ἰδέαν ὅτι μόνον ἐάν δημιουργηθοῦν ἀπό τώρα αἱ προϋποθέσεις δι' ἐπάνοδον τοῦ Καραμανλῆ εἰς τήν ἐξουσίαν, ἡ 'Επανάστασις θά ἐξασφαλίση τό ἀτιμώρητον καί θά δικαιωθῆ ἱστορικῶς, ἔστω καί ὡς "ἀναγκαῖον κακόν".

'Εάν ὅμως ἀποκλεισθῆ ἡ δημιουργία τῶν προϋποθέσεων τούτων, κύριε Πρόεδρε, τί ἄλλο μένει, ἀπό τό νά ἐκφράσετε, μέ τό ἐνισχυμένον σήμερον κῦρος σας, τό πνεῦμα τῆς ἐθνικῆς ἀντιστάσεως;... Εἰδ' ἄλλως θά ἔχωμεν ἐσωτερικῶς ἤ ἐξωτερικῶς, τό νέον ΕΑΜ. Καί αὐτό θά εἶναι τό τέλος».

7 Νοεμβρίου 1967

Π. ΠΙΠΙΝΕΛΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«'Αγαπητέ μου Πρόεδρε,

Πρό δύο ἡμερῶν προγευματίζοντες εἰς τό νέον ἑστιατόριον τοῦ Γκόλφ-Κλάμπ, σᾶς εὐλογούσαμε ἐν ὅλη τῇ κυριολεξίᾳ τῆς λέξεως. 'Ητο μία ἀπό τάς ὡραιοτέρας φθινοπωρινάς ἡμέρας τῆς 'Αττικῆς, μέ ἕνα φῶς μετριασμένο ἀπό τήν ἐλαφρά φθινοπωρινή ὑγρασίαν καί μίαν ἀτμόσφαιρα χαρούμενη χωρίς τήν ἐξαλλοσύνη τοῦ καλοκαιριοῦ! Καί εἰς τό βαθύ μπλέ τοῦ μακρυνοῦ ὁρίζοντος τό ἐλαφρό πράσινο τοῦ grasses καί τῶν πεύκων, πού ἐναπέθεσε τό θαυματοποιό χέρι σας, ἔδιδε μίαν σύνθεσιν ἐκπληκτικῆς πραγματικά ὡραιότητος. Δέν θά ἀπορήσετε λοιπόν ὅτι καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τοῦ συζυγικοῦ tête à tête σᾶς ἐμνημονεύαμεν καί εὐλογούσαμεν!

Αὐτό ὅμως αὔξησε κάπως καί τάς "τύψεις" μου πού δέν σᾶς ἔγραψα τόσον καιρόν. 'Η ἀλήθεια εἶναι ὅτι δέν εἶχον τίποτε τό σοβαρώτερον νά σᾶς γράψω.

Εἰδοποίησα μόλις ἔφθασα τόν Πρωθυπουργόν ὅτι ἤμην εἰς τήν διάθεσίν του διά νά τοῦ δώσω τήν ἀπάντησιν τήν ὁποίαν τοῦ ὤφειλα διά τό ζήτημα τῆς Πρεσβείας Παρισίων. Τόν εἶδον μετά τινας ἡμέρας καί τοῦ ἐξήγησα ὅτι δέν ἔβλεπον ποῖον εἰδικόν ἐθνικόν θέμα ὑπηγόρευε τήν τοιαύτην χρησιμοποίησίν μου, ὡς μοί εἶχεν ἀφεθῆ νά ἐννοήσω ἀρχικῶς· καί ὅτι ὡς ἐκ τούτου δέν ἐθεώρουν αὐτήν σκόπιμον. 'Εφάνη κατανοήσας τάς ἐξηγήσεις μου. 'Ωμιλήσαμεν ἔπειτα διά μακρῶν, κατόπιν σχετικῆς νύξεώς του ἐπί τοῦ Κυπριακοῦ. 'Από ὅσα μοῦ εἶπε συνήγαγον ὅτι τίποτε δέν ἐπέτρεπε νά ἐλπίζη κανείς προσεχῆ πρόοδον τοῦ θέματος. 'Επωφελήθην ὅμως τῆς εὐκαιρίας διά νά τοῦ ἐξηγήσω τό ἄκρως ἐπικίνδυνον τῆς συνεχίσεως τῆς παρούσης καταστάσεως καί τῶν κατά καιρούς ἀσυνήθων δηλώσεων περί τῆς "προσεχοῦς ἑνώσεως", ὡς καί τό τελείως ἀκατανόητον τῆς συναντήσεως τοῦ "Εβρου ἄνευ καταλλήλου προπαρασκευῆς.

Διεσταύρωσα ἔκτοτε τάς δοθείσας μοι ἐξηγήσεις καί πρός ἄλλας πληροφορίας ξένων πηγῶν ἐξ ὧν ἀναμφισβητήτως προκύπτει ὅτι ἡ βασική παρανόησις ἐγένετο ἀπό τόν διεξαγαγόντα τόν διάλογον Χριστόπουλον, ἰσχυρισθέντα καί ἰσχυριζόμενον ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐδέχθησαν τήν ἕνωσιν καί ὅτι τό μόνο ἐπίμαχον θέμα ἦτο ἐάν ἡ βάσις τήν ὁποίαν ἐζήτουν θά ἦτο τουρκική ἤ βάσις ΝΑΤΟ. Εἰς τήν τοιαύτην ἐσφαλμένην ἑρμηνείαν ἤρχετο ἀρρωγός καί ὁ Τούμπας ἰσχυριζόμενος ὅτι κατά τήν συνάντησιν τοῦ παρελθόντος Δεκεμβρίου μετά τοῦ Τσαγλαγιαγκίλ εἶχε "ἐπιτύχει" τήν τουρκικήν συγκατάθεσιν διά τήν ἕνωσιν μέ μόνον ἀντάλλαγμα τήν τουρκικήν βάσιν.

Ταῦτα εἶναι ἀνακριβῆ, ὡς πιστοποιεῖται σαφῶς καί ἀδιαψεύστως ἀπό τό κείμενον τοῦ ὑπογραφέντος τότε πρακτικοῦ. Χωρίς τήν παραμικράν ἀμφιβολίαν προκύπτει ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀπέκρουσαν τήν ἕνωσιν ζητήσαντες διαζευκτικῶς εἴτε ἀνεξαρτησίαν, εἴτε διαμελισμόν. Τήν βάσιν ἐζήτουν δι' ὅλας τάς περιπτώσεις. 'Επ' αὐτῆς συνεχίσθη τότε ἡ συζήτησις καί ἐπειδή συνεχίσθη ἡ συζήτησις ἐπί τῆς βάσεως ὁ Τούμπας καί ὁ Χριστόπουλος συνήγαγον τά συμπεράσματα... ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐδέχοντο τήν ἕνωσιν!

'Απόδειξη τρανή τῆς σοβαρότητος μέ τήν ὁποίαν διεξήγοντο αἱ συζητήσεις, καί τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ κ. Τούμπα!

Πάντως τό θέμα εἶχε καί τόν ἐσωτερικόν του ἀντίκτυπον, τῶν στρατιωτικῶν μελῶν καταφερομένων καί δικαίως —κατά τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ὡς παραπλανήσαντος τήν Κυβέρνησιν. Ὡς ἐξηκρίβωσα σχετικῶς κατά τήν συζήτησιν ἐπί τῆς ἐπικειμένης συναντήσεως, ἐν τῷ Ὑπουργικῷ Συμβουλίῳ, ὁ Παπαδόπουλος ἀντετάχθη ζωηρῶς εἰς αὐτήν, ἐχρειάσθη δέ νέα παρέμβασις τοῦ Χριστόπουλου διά νά παρακαμφθῆ ἡ ἀντίστασίς του. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀρχῆθεν διατυπώσει ἐπιφυλάξεις εἰς τήν περί συναντήσεως πρότασίν μας, καί μόνον κατόπιν τῆς ἐπιμονῆς τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τήν ἀπεδέχθησαν.

Ὁπωσδήποτε ὅλων αὐτῶν συνέπεια ὑπῆρξεν ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Γκούρα, ἄν καί τοῦ ὀλιγώτερον ὑπευθύνου ὡς εὑρισκομένου εἰς τό ἐξωτερικόν κατά τό προπαρασκευαστικόν στάδιον τῆς συναντήσεως. Διά τῆς ἀπομακρύνσεώς του ὅμως ἡ Κυβέρνησις ἐτέθη εἰς ἀδιαχώρητον, διότι πλήν τοῦ Παλαμᾶ ὅστις ἠρνήθη, δέν ὑπάρχει ὄντως ἄλλος τις ἱκανός νά καταλάβη τήν θέσιν του.

Ἄλλο "γεγονός" τῶν τελευταίων ἑβδομάδων ἀπετέλεσε τό ἄρθρον μου εἰς τήν "Βραδυνήν". Ἐθεώρησα ἀπαραίτητον τήν παρέμβασίν μου κατόπιν τοῦ σάλου τόν ὁποῖον εἶχον προκαλέσει αἱ δηλώσεις τῆς κυρίας Βλάχου καί τοῦ κυρίου Κανελλοπούλου. Ὁ σάλος ὑπῆρξε τόσον σφοδρός ὥστε ὄντως προέκυψεν κίνδυνος νά ἐκτροχιασθῆ πλήρως ἡ κατάστασις, εἰς στιγμήν ὅπου καμμία διάδοχος λύσις δέν εἶχε κἄν σχεδιασθῆ.

Νομίζω ὅτι ὅσα ἔγραψα συνετέλεσαν εἰς τό νά ἐπανέλθη κάποια ἠρεμία εἰς τά τελείως διασαλευθέντα πνεύματα τῶν φίλων μας. Ἐάν κρίνω δέ ἀπό ὅσας ἐπιστολάς, ἐπισκέψεις κ.λ.π. ἔλαβον, πρέπει νά συναγάγω ὅτι ὅσα ἔγραψα ὄντως ἀπήχουν τάς σκέψεις τοῦ ἐθνικόφρονος κόσμου ἐν τῷ συνόλῳ του. Ὅσα καί ἄν λέγουν τινές τῶν ἐν Ἀθήναις κυρίως καί ὅσα καί ἄν ἐπαπειλοῦνται ἀπό ἀκαίρους καί ἀσυνέτους πρωτοβουλίας των, εἶμαι βέβαιος ὅτι ἀπό τῶν ἀνωτάτων κορυφῶν τῆς πυραμίδος μέχρι τῶν θεμελίων τοῦ ἐθνικοῦ μας κόσμου, ὅλοι γνωρίζουν πόσον λεπτήν διαχείρισιν ἀπαιτεῖ ἡ ἐπιχείρησις "ἐπάνοδος εἰς τήν ὁμαλότητα" καί ἐπιθυμοῦν πρό παντός ἄλλου τήν ὁμαλήν καί ἰδίως ἀναίμακτον πρός αὐτήν πορείαν.

Μέ πολλήν ἀγάπην ἰδικός σας».

7 Νοεμβρίου

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Εἶχον ἤδη κλείσει τήν ἐπιστολήν μου τήν ὁποίαν θά ἔχετε ἤδη λάβει, ὅταν ἔλαβον τηλεφωνικήν πρόσκλησιν τοῦ κου Πρωθυπουργοῦ νά τόν ἐπισκεφθῶ διά νά τοῦ ἐπαναλάβω ὅσα τοῦ εἶχον ἤδη ἐκθέσει ἐπί τῆς διπλωματικῆς μας καταστάσεως καί εἰδικώτερον τοῦ Κυπριακοῦ ἐνώπιον καί τῶν στρατιωτικῶν μελῶν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου.

Πράγματι τόν ἐπεσκέφθην εὐθύς ἀμέσως καί ἐνώπιον καί τῶν 6 παρισταμένων ἐπανέλαβον ὅσα ἤδη εἶχον εἴπει σχετικῶς εἰς τόν Πρωθυπουργόν πρό τινων ἑβδομάδων. Ἐπεξετάθην κάπως περισσότερον ἐπί τῆς "παρεξηγήσεως" τῶν τουρκικῶν διαθέσεων καί τῆς ζημίας ἥτις προέκυψεν ἐκ τῆς ἀτυχοῦς συναντήσεως τοῦ Ἔβρου ὡς καί ἐπί τῆς γενικωτέρας ἐν τῇ Δύσει καταστάσεως συνεπείᾳ τῆς προϊούσης ἀποσυνθέσεως τοῦ NATO, τῆς καθιζήσεως τοῦ πνεύματος ἀντιστάσεως, καί τῆς ἐπηυξημένης παρουσίας τῆς Ρωσσίας εἰς τήν Μεσόγειον. Ἐπίσης ὡμίλησα ἐν τέλει καί περί τῆς ἀντιδράσεως τῆς Δύσεως ἔναντι τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος καί τήν ὡς ἐκ τούτου προκύπτουσαν ἀνάγκην τοῦ κατά τινα τρόπον συντονισμοῦ ἐσωτερικῆς καί ἐξωτερικῆς πολιτικῆς μας.

Εἰδικώτερον διά τό Κυπριακόν ἐτόνισα μεταξύ ἄλλων ὅτι ἔπρεπε νά κατανοήσωμεν ὅτι ἡ ἐπίτευξις τῆς ἑνώσεως σήμερον, μόνον κατόπιν ἐπιτυχοῦς ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου πρός κάμψιν τῆς τουρκικῆς ἀντιστάσεως, ἤ ἑλληνοκυπριακοῦ πρός ἐπιβολήν ἀπαραδέκτων πρός τήν Τουρκίαν ἀνταλλαγμάτων εἶναι δυνατή· ὡς ἐκ τούτου ἔπρεπε νά παύση ἡ τακτική τοῦ "ἡ ἕνωσις ἔρχεται" κ.λ.π. καί νά θέσωμεν ὡμῶς εἰς τούς Τούρκους ποῖα ἀνταλλάγματα ζητοῦν διά τήν ἕνωσιν —πρᾶγμα οὐδέποτε μέχρι τοῦδε γενόμενον— καί, ἐάν τά ἀνταλλάγματα αὐτά εἶναι ἀπαράδεκτα δι' ἡμᾶς, νά ἀναζητήσωμεν πρός ἄλλας κατευθύνσεις ἕνα προσωρινόν ἔστω διακανονισμόν.

Μέ ἤκουσαν ἄνευ οἱασδήποτε διακοπῆς καί μοῦ ἔθεσαν ἐν τέλει ὡρισμένα διευκρινιστικά ἐρωτήματα, μεθ' ὅ ἀπεχώρησα λέγων, ὅτι ὑπῆρξα εὐτυχής διότι ἐλάφρυνα κάπως τήν συνείδησίν μου ἐκδηλώσας πρός τούς ὑπευθύνους τάς βαρείας μου ἀνησυχίας καί ὅτι εἰς αὐτούς ἐναπόκειται νά πράξουν ὅ,τι νομίσουν.

Ἀπό πολλῶν διπλωματικῶν καί δημοσιογραφικῶν πηγῶν μοί μετεδόθη ἡ πληροφορία ὅτι ἡ Κυβέρνησις σκέπτεται νά ζητήση τήν σύμπραξίν μου εἰς τόν διπλωματικόν τομέα. Πρόκειται μήπως περί νέας ἐκδόσεως τοῦ Ambassador at large? Πάντως οὐδέν ἀπολύτως μέχρι τῆς στιγμῆς μοί ἐλέχθη ἀπό κυβερνητικῆς πλευρᾶς.

Σᾶς γράφω ἐν σπουδῇ διά νά εἶσθε ἐνήμερος ἐπιφυλασσόμενος νά συνεχίσω ἐάν παραστῆ ἀνάγκη.

Μέ ἰδιαιτέραν ἀγάπην καί ἐκτίμησιν».

24 Νοεμβρίου 1967

Β. Βασιλειου προς Κ. Καραμανλη

«Κύριε Πρόεδρε,

Μοῦ διεμηνύθη ὅτι θά μέ θέλατε γιά 15 ἡμέρες στό Παρίσι. Εἶμαι πρόθυμος —θά μέ διευκόλυνε νά ἔλθω τό ταχύτερον— ἐκτός ἐάν σεῖς δέν κρίνετε εὔθετον τήν στιγμήν. Καλόν θά ἦτο νά προειδοποιηθῶ

μίαν ἑβδομάδα νωρίτερα.

Θεωρῶ ἐξ ἄλλου πολύ πιθανόν —ἔχω προϊδεασθεῖ ἤδη νά μοῦ ζητήση ὁ Πιπινέλης νά τόν βοηθήσω. Αἰσθάνομαι ἀπόλυτον τήν ἀνάγκην νά μοῦ πῆτε τί πρέπει νά κάνω.

.....

Ἐδῶ εὑρισκόμεθα εἰς ἐθνικήν δίνην. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι εἰς χρόνον ἀνύποπτον —ἐπί Κυβερνήσεως Παπανδρέου— στό Παρίσι μοῦ λέγατε, εἰς τό ὑπνοδωμάτιόν σας, ὅτι μία δικτατορία εἰς τήν Ἑλλάδα εἶναι ἐξόχως ἐπικίνδυνον πείραμα, διότι δύναται νά τήν ὁδηγήση εἰς διεθνῆ ἀπομόνωσιν καί, ἐν μέσῳ αὐτῆς, εἰς ἐξωτερικήν περιπέτειαν. Τά βλέπουμε τώρα.

Ὡς πρός τό χρονικόν τῆς Κυπριακῆς κρίσεως, ἔχει χρονογραφικῶς ὡς ἑξῆς:

Ἀρχίζω ἀπό τό παρασκήνιον τῆς διασκέψεως τοῦ Ἔβρου.

Πρό τῆς ἑλληνοτουρκικῆς συναντήσεως τῆς μεθορίου, συνεκροτήθη σύσκεψις εἰς τό ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, παρόντων καί τῶν ἰθυνόντων ἀξιωματικῶν, κατά τήν ὁποίαν ὁ Γκούρας ἐξέθεσεν τήν πορείαν τοῦ Διαλόγου καί ἐκρίθη ὅτι τά ἀνταλλάγματα, τά ὁποῖα ἐζήτησαν οἱ Τοῦρκοι, ἔπρεπε νά γίνουν ἀποδεκτά, ἀπό ἑλληνικῆς πλευρᾶς, διά τήν Ἕνωσιν. Ὅλοι εὑρέθησαν σύμφωνοι. Τότε ἠγέρθη ὁ ἀρμόδιος τμηματάρχης τοῦ Κυπριακοῦ Θεοδωρόπουλος καί ἐτόνισεν ὅτι οὐδεμίαν ἐγγύησιν ἤ ἔστω καί θετική ἔνδειξιν ἔχομεν ὅτι ἡ ἱκανοποίησις τῶν τουρκικῶν ἀπαιτήσεων, ἐκ μέρους ἡμῶν, συνοδεύεται ἀπό τήν ἀποδοχήν τῆς Ἑνώσεως ἐκ μέρους τῶν Τούρκων. Ὁ Χριστόπουλος τότε εἶπε ὅτι ὅταν ἐζήτησε, κατά τάς παρασκηνιακάς συνομιλίας, ἀπό τόν Γενικόν Γραμματέα τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας νά συγκεκριμενοποιήση τάς τουρκικάς ἀπαιτήσεις διά τήν λύσιν τοῦ Κυπριακοῦ, ἐκεῖνος δέν ἀγνοοῦσε τάς ἑλληνικάς θέσεις. Ὁ Κόλλιας εἶπεν: "οἴκοθεν νοεῖται". Ὁ συνταγματάρχης Παπαδόπουλος προσέθεσεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις δημοσίως καί διπλωματικῶς, πρός πᾶσαν πλευράν, ἐκηρύχθη ὑπέρ τῆς Ἑνώσεως ἀνυποχωρήτως καί ὑπέμνησεν τάς δηλώσεις του πρός τόν τύπον, ὅταν μετέβη εἰς Λευκωσίαν διά νά πείση τόν Μακάριον νά δεχθῆ τουρκικήν βάσιν εἰς Καρπαθίαν. Ἐν τούτοις, μειοψηφῶν, ὁ Θεοδωρόπουλος καί χωρίς νά ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἐπέμενεν ὅτι χωρίς διευκρίνισιν τῶν τουρκικῶν ἀντιλήψεων, ἐπί τῆς Ἑνώσεως, δέν ἔπρεπε νά γίνη συνάντησις.

Δύο ἡμέρας πρό τῆς συναντήσεως, ὁ Γκούρας, συνομιλῶν μέ τόν Βρετανόν πρεσβευτήν, τοῦ ἀνήγγειλεν ὅτι τό Κυπριακόν κλείνει μέ ἀποδοχή τῆς Ἑνώσεως ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας, ἡ ὁποία θά λάβη τά ἀνταλλάγματα πού ἐζήτησε. Ὁ Ἄγγλος πρεσβευτής ἐπεσκέφθη τότε τόν Τοῦρκον πρεσβευτήν καί τοῦ εἶπε τά περί συνομιλίας του μέ τόν Γκούραν. Ὁ Τοῦρκος διέψευσεν κατηγορηματικῶς ὅτι ἡ Κυβέρνησίς του θά ἐδέχετο τήν Ἕνωσιν. Κατόπιν τούτου, ὁ Ἄγγλος πρεσβευτής ἐκάλεσε τόν Φάϊνερ, ὅστις ἀπέστειλε εἰς τό Μπί-Μπί-Σί ἀπολύτως ἀρνητικά προγνωστικά διά τήν ἑλληνοτουρκικήν συνάντησιν.

Κατά τήν πρώτην συνάντησιν, ἐπί τουρκικοῦ ἐδάφους, ὁ Κόλλιας ἐφάνη ἐνδοτικός ὡς πρός τάς τουρκικάς ἀπαιτήσεις καί ἔθεσεν ὡς ἀμετακίνητον βάσιν τήν Ἕνωσιν. Ὁ Τοῦρκος ὑπουργός Ἐξωτερικῶν ἀπέρριψεν ἀσυζητητί καί εἶπεν ὅτι δέν ὑπάρχει λόγος δευτέρας συναντήσεως, ἐπί ἑλληνικοῦ ἐδάφους. Τότε ὁ Παπαδόπουλος προέβη εἰς ἔκκλησιν νά μή δημιουργηθῆ εἰς τάς δύο χώρας ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἀνατινάσσονται αἱ ἑλληνοτουρκικαί σχέσεις καί ὁ Τοῦρκος ὑπουργός ἐδέχθη δευτέραν συνάντησιν, διά νά σωθοῦν τά προσχήματα.

Κατά τήν ἐπάνοδον τοῦ κυβερνητικοῦ κλιμακίου εἰς Ἀθήνας, συνεκλήθη τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον, ὅπου ὁ Παπαδόπουλος ἀνεγνώρισεν εὐθέως τήν ἀποτυχίαν καί τήν ἀπέδωσεν εἰς τό ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν. Ἡ παραίτησις Γκούρα ἦτο μία συνέπεια βραδυφλεγής. Ἀλλά συνετέλεσεν καί ἡ γενικωτέρα ἀνεπάρκειά του.

Αὐτά, διά τήν Ἱστορίαν καί ἐξ ἀφορμῆς τῆς παρούσης κρίσεως τήν ὁποίαν διέρχεται τό Κυπριακόν. Καί ἐπειδή ὁμιλοῦμεν περί Ἱστορίας, σημειώνω ὅτι ἐκεῖνο πού μοῦ ἀναθέσατε ἐτελείωσε καί δέν μένει παρά ἡ δακτυλογράφησις.

Συνεχίζω τήν ἐξιστόρισιν. Ἡ Κυβέρνησις, μολονότι διεπίστωσε τήν ἀδιάλλακτον τουρκικήν ἀντίθεσιν πρός τήν Ἕνωσιν, ἐξηκολούθησε νά τήν ἀναπετάση εἰς κάθε περίπτωσιν, δι' ἐπισήμων δηλώσεων εἰς Ἀθήνας καί διά τῶν ἀδιανοήτων ἐπισκέψεων τοῦ ἀντιπροέδρου της Σπαντιδάκη καί τοῦ Ἱερωνύμου εἰς Λευκωσίαν, ὅπου ἀλληλοδιαδόχως ἀμφότεροι ἐκήρυξαν τό σύνθημα, ἐπί κυπριακοῦ ἐδάφους.

Τί διαφορά ἀπό τόν Παπανδρέου;... Καί αὐτός καί ἐκεῖνοι φώναζαν 'ἡ Ἕνωσις ἔρχεται', ἐνῶ ἦσαν ἐν γνώσει ὅτι ἀπῆλθεν, αὐτός μέν ὅταν ἀπέσυρεν ἐντός 5 ὡρῶν τήν συγκατάθεσίν του εἰς τό σχέδιον Ἄτσεσον, ἐκεῖνοι δέ μετά τό διπλωματικόν ἔκτρωμα τοῦ Ἔβρου. Καί ὁ μέν Παπανδρέου ἦτο αἰχμάλωτος τῆς δημοκοπικῆς του κραιπάλης. Ἀλλ' αὐτοί, ἀσκοῦντες δικτατορικήν ἐξουσίαν, ποίαν ἀνάγκην εἶχαν;

Μετά τήν παραίτησιν Γκούρα καί λόγῳ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ Χριστόπουλου νά κινῆται εἰς στενώτερα ὑπηρεσιακά πλαίσια —προσβλέπων εἰς τήν πρεσβείαν τῶν Παρισίων— τό ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν ἔμεινε ἐντελῶς ἀκυβέρνητον. Καί ὅλοι οἱ διπλωματικοί ὑπάλληλοι εἶχαν τόν νοῦ τους εἰς μίαν ἐπιτροπήν ἐκκαθαρίσεως τῶν στελεχῶν τοῦ ὑπουργείου, ἐκ τοῦ συνταγματάρχου Τσιτσελώνου, τοῦ πρεσβευτοῦ Κουντουριώτη καί ἑνός... Διευθυντοῦ Λογιστικῶν!...

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Μακάριος μοίραζε τά τσεχοσλοβακικά ὅπλα, διεξάγων ταυτοχρόνως μυστικάς συνομιλίας μέ τούς Τούρκους. Ὅταν ἐσημειώθη τό ἐπεισόδιον Ντενκτάς, ὑπῆρχον θολαί πληροφορίαι ὅτι ἡ τουρκοκυπριακή κοινότης ὀργανοῦται εἰς κατάστασιν κάποιας στοιχειώδους πολεμικῆς ἑτοιμότητος. Ἡ τροπή τήν ὁποίαν ἔλαβεν ἡ ἐπιχείρησις Ντενκτάς —δυσμενής διά τούς Τούρκους καί μᾶλλον ταπεινωτική— ἐπέβαλεν αὔξουσαν προσοχήν, ἐκ μέρους μας, νά μή τούς δώσωμεν ἀφορμήν.

Ἀντ' αὐτοῦ, ὁ Γρίβας, εἰς μίαν ἔκθεσίν του πρός τόν Σπαντιδάκην, διά τάς δυσχερείας ἐλευθερίας διελεύσεως τῶν Ἑλλήνων εἰς τοπία γειτνιάζοντα πρός τάς τουρκικάς θέσεις, ἰδίως εἰς τό χωρίον Ἅγιοι Θεόδωροι, ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τήν ἔγκρισιν, ἄν μή τήν παρόρμησιν, πρός ἐκκαθάρισιν τοῦ ἐδάφους. Ὡς πρός τά διατρέξαντα, αὐτά πού εἶπεν ὁ Οὐ Θάντ δίδουν ἀμυδράν εἰκόνα τῶν γεγονότων, κατά τά ὁποῖα ἑξῆντα Τοῦρκοι ἐφονεύθησαν καί πάμπολλοι ἐτραυματίσθησαν μέ ἰδικόν μας ἕναν λοχία νεκρόν καί δύο τραυματίας.

Κατά τήν ἐπακολουθήσασαν ἐκρηκτικήν κατάστασιν καί μέ τήν ἀποχώρησιν τῶν ἑλληνικῶν τμημάτων καί τήν εἴσοδον τῶν κυανοκράνων εἰς τήν πληγεῖσαν περιοχήν, εἰς τό ὑπουργεῖον μας τῶν Ἐξωτερικῶν ἐκυριάρχησεν χάος καί ἡ Ἐπανάστασις, ἐν ἀναταραχῇ, πρό τῶν τουρκικῶν ἀπειλῶν, ἤρχισε νά καλῆ σέ συσκέψεις τόν Πιπινέλην, μολονότι, ὅταν ἔγραψε τό ἄρθρον, ἀπέκλειε μυκτηριστικῶς τήν χρησιμοποίησίν του, ὡς σᾶς ἔγραψα ἀναλυτικῶς.

Ὁ Πιπινέλης τότε μοῦ εἶπε ὅτι ἐνδέχεται νά τοῦ προσφερθῆ τό ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, ἐζήτησε μάλιστα τήν γνώμην μου, ἐάν πρέπει νά τό ἀποδεχθῆ, ἄν καί ὡς ἀντελήφθην, εἰς τοῦτο ἀπέβλεπε καί εἶχεν ἀπόφασιν εἰλημμένην. Ἐπίσης μοῦ ἐγνώρισεν ὅτι εἶχε δύο συνομιλίας μέ τόν βασιλέα, ἐπί θέματος ἀσχέτου πρός τήν ὑπουργοποίησίν του. Αὐτά, τρεῖς ἡμέρας πρίν σᾶς στείλη τήν ἐπιστολήν, τῆς ὁποίας τό περιεχόμενον ἀγνοῶ.

Κατά τάς παραμονάς τῆς ὑπουργοποιήσεως ἔλαβε μέρος εἰς σύσκεψιν στελεχῶν τῆς Ἐπαναστάσεως, κατά τήν ὁποίαν ἐξήγησε τούς λόγους, δι' οὕς, κατά τήν ἄποψίν του, ἡ Ἕνωσις ἀποκλείεται καί ὅσοι τήν ἐπηγγέλθησαν πρός τόν Λαόν, κατά καιρούς, τόν παρεπλάνησαν ἐσκεμμένως ἤ ἀθελήτως. Ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ἐντάσεως καί τῆς δυναμικῆς ἀποσυνθέσεως τῆς Ἐπαναστάσεως, ὡς πρός τό Κυπριακόν, δέν συνήντησεν ἀντίδρασιν εἰς τήν κατάληξίν του ὅτι ἡ πολιτική τῆς Ἑνώσεως πρέπει νά ἐγκαταλειφθῆ πλήρως.

Ὡς ὁ ἴδιος μοῦ ἐνεπιστεύθη, μετά τήν ὑπουργοποίησίν του, ἔθεσεν ὡς ὅρον διά τήν εἴσοδόν του εἰς τήν Κυβέρνησιν, νά γίνουν δεκταί δέκα γενικαί προϋποθέσεις διά τήν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου της —δέν γνωρίζω ποῖαι— καί τήν ἄσκησιν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἐν λευκῷ, ἐπί γενικῶν ἀρχῶν προκαταρκτικῶς ἀποδεκτῶν ἀπό κοινοῦ. Συνεφωνήθη ἐπίσης νά ἔχη ἀπόλυτον ἁρμοδιότητα ἐπί τῶν διοικητικῶν θεμάτων τοῦ ὑπουργείου του, ἄνευ ἐπεμβάσεων τρίτου —καί ἡ ἐπιτροπή ἐκκαθαρίσεων διελύθη— καί πέραν αὐτοῦ νά ἔχη σύμφωνον γνώμην, ἐπί πάσης ἐνεργείας, οἰκονομικῶν ὑπουργείων, ἐφαπτομένης εἰς τήν ἐξωτερικήν πολιτικήν. Τέλος τοῦ ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀνάληψις πρωτοβουλιῶν καί ἡ οὐσιαστική καθοδήγησις ἐπί θεμάτων —ἀναγομένων εἰς τάς ἁρμοδιότητας τοῦ ὑφυπουργείου Τύπου— διά τήν ἐξωτερικήν διαφώτισιν. Ἐπανεγκατέστησε εἰς τήν Διεύθυνσιν Κυπριακοῦ τόν Θεοδωρόπουλον, πού τόν εἶχαν πετάξει στήν Διεύθυνσιν Ἐκκλησιῶν.

Ἡ παρουσία του εἰς τό ὑπουργεῖον, κατά τάς κρισίμους ἡμέρας πού διερχόμεθα, ἔγινε πράγματι αἰσθητή καί ἀνέπτυξε δραστηριότητα κατευναστικήν καί ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ ἀνασταλτικήν ἐκρηκτικῶν ἐξελίξεων. Εἶμαι εἰς θέσιν νά γνωρίζω ὅτι ὁ συμμαχικός παράγων, ἀνεξαρτήτως τοῦ καταμερισμοῦ εὐθυνῶν, ἐπί τῆς προκληθείσης κρίσεως, εἶναι πολύ ἱκανοποιημένος ἀπό τήν αὐτοσυγκράτησιν καί τήν μετριοπάθειαν τῆς Ἐπαναστάσεως καί τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν, κατά τήν ὥραν αὐτήν.

Οὐσιαστικῶς ἔχει γίνει ἀποδεκτή καί ἡ παραίτησις Γρίβα καί ἡ ἀποζημίωσις τῶν θυμάτων, ἀλλά προβάλλεται ἄρνησις εἰς τήν ἀποχώρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ —τώρα καί ἀδυναμία εἰς τόν ἔλεγχον τῶν τσεχοσλοβακικῶν ὅπλων. Αἱ ἀπορριφθεῖσαι ἀντιπροτάσεις Πιπινέλη, εἰς τήν τουρκικήν νόταν, δέν ἀποτελοῦσαν ἀπάντησιν ἀπ' εὐθείας εἰς αὐτήν, ἀλλά περιεῖχον γενικώτερον διάγραμμα διά τήν περαιτέρω πορείαν ὄχι μόνον τοῦ Κυπριακοῦ, ἀλλά καί τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων, πολιτικῶν καί στρατιωτικῶν.

Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι ὁ Πιπινέλης, ὅστις ἐμαίνετο κατά τοῦ Γρίβα τήν παραμονήν τῆς ὑπουργοποιήσεώς του καί τοῦ ἀπέδιδε ἀποκλειστικήν εὐθύνην, δι' ὅσα ἔγιναν, μοῦ εἶπεν προχθές: "Ἦλθε στό ὑπουργεῖον ὁ Γρίβας καί μοῦ ἐξωμολογήθη τά παράπονά του. Διεπίστωσα ὅτι, ὡς ἐπί τό πλεῖστον, δέν εἶχε ἄδικον".

Ἐν τῷ μεταξύ, εἰς τήν Λευκωσίαν, ὡς πληροφοροῦμαι, ὁ Μακάριος καί τό Ὑπουργικόν του Συμβούλιον θεωροῦν τήν Κυβέρνησιν καί τόν Γρίβα, ὡς ὄργανόν της, ὑπεύθυνον δι' ὅσα ἔγιναν.

Ὁ Πιπινέλης τώρα βλέπει ὡς φωτεινά σημεῖα τήν καναδικήν πρότασιν, τήν ἀποστολήν ἐκπροσώπου τοῦ Τζόνσον, τήν ἀποστολήν ἐκπροσώπου τοῦ Θάντ καί τήν παράτασιν τῆς κρίσεως, ἡ ὁποία ἀπομακρύνει τόν κίνδυνον ἀναφλέξεως. Πάντως ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Τζόνσον, συνήντησεν ἀδιαλλαξίαν εἰς Ἄγκυραν.

Γενική πρόβλεψις εἶναι ὅτι, εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, θά καταλήξωμεν εἰς ἐθνικόν ἐξευτελισμόν. Καί πρέπει νά μή στερῆται θεαματικότητος, ὥστε νά δικαιολογηθῆ τό Τουρκικόν Ἐπιτελεῖον, καί ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἀγκύρας, διά τήν μή κήρυξιν πολέμου ἔναντι τῆς ἐξημμένης δημοσίας γνώμης.

Ὅποια πολιτική λύσις καί ἐάν δοθῆ εἰς τό Κυπριακόν, θά δικαιωθοῦν αἱ συμφωνίαι τῆς Ζυρίχης καί ὅλα τά ἐπακολουθήσαντα θά ἀποδειχθοῦν ἀπάται ἤ οὐτοπίαι. Προσωπικῶς, γνωρίζων τάς παλαιάς ἀπόψεις τοῦ Πιπινέλη, βλέπω μίαν φόρμουλαν ἐγγυημένης ἀνεξαρτησίας, μέ καντόνια —δηλαδή Κράτος ἐν Κράτει. Ἀλλά τί θά πράξη, εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν, ὁ Μακάριος; Ὑπάρχουν καί οἱ προφῆται ὠμοῦ ἐδαφικοῦ διαμελισμοῦ τῆς νήσου —μιᾶς ἐπισήμου διχοτομήσεως. Πάντως δέν εἶναι πλέον πιθανή ἡ κατάψυξις τοῦ προβλήματος.

Ὡς πρός τόν Πιπινέλην, ἄλλοι βλέπουν εἰς τήν ὑπουργοποίησίν του νόθευσιν τῆς φυσιογνωμίας τῆς Ἐπαναστάσεως καί ἄλλοι ἐνίσχυσίν της, ὑπό τήν ἔννοιαν τῆς πολιτικῆς διαρκείας.

Ὑποσημειώνω ὅτι κατά τό δεκαπενθήμερον, πρό τῆς κρίσεως, ὁ Τάλμποτ εἶχε φορτικῶς ζητήσει ἀπό τούς ἰθύνοντας ἡμερομηνίαν ἐκλογῶν, χωρίς νά ὑπάρξη ἔνδειξις ὅτι τό αἴτημά του εὑρίσκει πρόσφορον ἔδαφος ἤ τίθεται ὑπό μελέτην.

Ὁ Πιπινέλης μοῦ εἶπεν, ἐξάλλου, ὅτι εἶναι πολύ ἱκανοποιημένος ἀπό τήν συνεργασίαν του μέ τούς κυβερνώντας: "Γνωρίζουν νά ἀκούουν. Νά μήν διακόπτουν. Καί νά μή διανθίζουν, μέ 'ἀστείας' συνεδριάσεις, ὡς ἐγένετο ἐπί κοινοβουλευτικῶν κυβερνήσεων".

Αἱ τελευταῖαι μου πληροφορίαι εἶναι ὅτι αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι φέρονται ἀποφασισμέναι νά ἐντείνουν τήν πίεσίν των πρός τήν τουρκικήν πλευράν. Καί λέγουν ἐδῶ ὅτι τόσον τά ποσά τῆς στρατιωτικῆς βοηθείας —150 ἑκατομμύρια δολλάρια— ὅσον καί τῆς οἰκονομικῆς —ἄλλα τόσα— δέν θά καταστήσουν τήν πίεσιν ταύτην ἀνίσχυρον».

28 Δεκεμβρίου 1967

Χ. Παλαμας προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Σᾶς γράφω σήμερα λίγα λόγια γιά νά σᾶς εὐχηθῶ ὑγεία καί κάθε καλό γιά σᾶς καί γιά τήν ἀγαπητή Ἀμαλία, ἀπό μέρους τῆς Ἑλένης καί ἐμοῦ.

Τό 1967 τελειώνει ἄσχημα διά τήν Ἑλλάδα. Πολύ φοβοῦμαι μήπως τό 1968 εἶναι ἀκόμη χειρότερο. Τό ἀντικίνημα τοῦ βασιλέως προσετέθη σέ σωρεία ἄλλων σφαλμάτων. Δυστυχῶς, ἡ τελευταία αὐτή ἀποτυχία ἔφθειρε κάπως καί τήν δική σας θέσιν, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε ἐπί χρόνια ἄθικτο ἐθνικό κεφάλαιο. Πάντως, σεῖς, ἐξακολουθεῖτε νά ἀποτελῆτε τήν μόνη ὑπολογίσιμη πολιτική ἐφεδρεία. Ἀλλά σήμερα δέν ξέρει κανείς ἄν θά ὑπάρξη περίπτωσις χρησιμοποιήσεως ἐφεδρειῶν.

Οἱ ἐδῶ ἤλλαξαν τήν στάσιν τους ἐπί τό εὐνοϊκώτερον ὑπέρ τῆς Κυβερνήσεως Παπαδοπούλου. Ἐλπίζουν ὅτι καί τό ζήτημα τοῦ βασιλέως θά ρυθμισθῆ εὐνοϊκῶς. Πιστεύουν ὅτι ἡ Κυβέρνησις αὐτή θά τηρήση τάς ὑποσχέσεις της καί ὅτι θά ἐπαναφέρη συντόμως τήν δημοκρατική ὁμαλότητα. Καί ὁ μέν Παπαδόπουλος εἶναι καθώς φαίνεται εἰλικρινής. Ἐκεῖνο γιά τό ὁποῖο μπορεῖ κανείς νά ἀμφιβάλλη εἶναι ἄν θά ἔχη τήν δύναμιν νά ἐπιβάλη τάς ἀπόψεις του. Φοβοῦμαι ὅτι ἡ σκληροτέρα πρᾶξις τοῦ δράματος δέν ἔχει ἀκόμη παιχθῆ. Καί αὐτή δέν θά εἶναι ἴσως ἀναίμακτος. Στρατός χωρίς αὐστηρή ἱεραρχική πειθαρχία ἀποτελεῖ κίνδυνο σοβαρότατο γιατί ἀποτελεῖ μία ἔνοπλη ἀνωμαλία.

Ὅταν οἱ συνταγματάρχαι συλλαμβάνουν τούς στρατηγούς, θά συλλάβουν αὔριον οἱ λοχαγοί καί οἱ ταγματάρχαι τούς συνταγματάρχας. Καί αὐτό εἰς τό ἐπίπεδο τῶν ὑπαξιωματικῶν καί τῶν στρατιωτικῶν λέγεται Σοβιέτ. Ὁ Θεός ἄς λυπηθῆ τήν Ἑλλάδα.

Ὅσο γιά τό Κυπριακό βαίνει πρός ἀπώλειαν. Ὅσοι ἐδημαγώγησαν χθές ἐναντίον τῶν συνθηκῶν Ζυρίχης-Λονδίνου θά δεχθοῦν σήμερον τήν ἐκ τῶν πραγμάτων διχοτόμησιν.

Ἡ ἱστορία, ἀγαπητέ μου Πρόεδρε, θά σᾶς δικαιώση γιά μιά ἀκόμη φορά.

Μέ πολλή ἀγάπη».

1 Ἰανουαρίου 1968

Β. Βασιλειου προς Κ. Καραμανλη

«Κύριε πρόεδρε,

Ἡ γυναίκα μου καί ἐγώ, σήμερα, πρωτοχρονιά, σᾶς εὐχόμεθα καί σᾶς σκεπτόμεθα, μέ ἀφοσίωσιν καί ἀγάπη.

Ἡ ὀνομαστική μου ἑορτή μέ βρῆκε βαρύθυμο καί, γιά νά ἀποφύγουμε ἐπισκέψεις, κλείσαμε τό σπίτι καί καταλύσαμε στό ξενοδοχεῖο "Μόν Παρνές". Φάντασμα τοῦ παλαιοῦ ἑαυτοῦ του. Ρημαγμένο καί ἐξαθλιωμένο. Τί κρῖμα...

Τά τελευταῖα χρόνια, ἄν θυμᾶσθε, ἐρχόμουν πάντα στό Παρίσι, τέτοιον καιρό, νά σᾶς δῶ. Προθυμοποιήθηκα καί ἐφέτος, τό εἶπα στόν Ἀχιλλέα, σᾶς ἔγραψα μάλιστα ὅτι θά μποροῦσα νά μείνω καί ἕνα δεκαπενθήμερο. Ἀλλά ἡ ἀπάντησις ἀργοῦσε. Καί ἔπειτα, μέ καθήλωσαν τά γεγονότα.

Τό κέρδος τῆς Χούντας, ἐκ τῶν γεγονότων αὐτῶν, εἶναι ὅτι ἀπέδειξαν πόσον ξεπερασμένη ἀρετή εἶναι σήμερα εἰς τήν Ἑλλάδα... ἡ ἰσορροπία τῆς σκέψεως. Ἐγώ τουλάχιστον αἰσθάνομαι πνευματικῶς ἀφοπλισμένος, ὡς παρατηρητής τῶν ἑλληνικῶν ἐξελίξεων, ἐπιδιώξας νά βασίσω τάς μέχρι τοῦδε ἐκτιμήσεις

καί προοπτικάς μου εἰς τήν πολιτικήν λογικήν. Ὁ θρίαμβος τοῦ σουρρεαλισμοῦ εἰς τήν πολιτικήν μας ζωήν, μέ κάμει νά ἀμφιβάλω ἀκόμη καί περί τῆς ἀξίας τῶν συνεχῶν ἐπιστολογραφικῶν μου ἐκκλήσεων, ἀπό τῆς 21ης Ἀπριλίου: νά ἐξεδηλοῦτο ἀντίδρασις ἐνωρίς πρίν ἡ Ἐπανάστασις ὀχυρωθῆ συνωμοτικῶς εἰς τόν Στρατόν καί τήν Διοίκησιν. Ἀλλά δέν θέλω νά κάμω τώρα τόν ἔξυπνον —ἀντιθέτως. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι καί ἡ ἀξία ἐκείνων μου τῶν προειδοποιήσεων, μοῦ φαίνεται τώρα ἀμφίβολος. Διότι δέν ἠμπορῶ νά ξεχωρίσω σαφῶς, ἐάν τό ἀπρόβλεπτον τρόπαιον τῆς Χούντας, τήν 13ην Δεκεμβρίου, ὠφείλετο εἰς τόν συνωμοτικόν της δυναμισμόν ἤ εἰς τόν σανφασονισμόν τοῦ Κωνσταντίνου. Καί εἶναι ἴσως καιρός νά μετρήσωμεν ὄχι πόσες μεραρχίες τοῦ ἔμειναν ἕως τό τέλος πιστές, ὅταν λάκκισε, ἀλλά ποῖα τά κίνητρα καί ποία ἡ ἀπόδοσις τῶν πραξικοπημάτων τοῦ βασιλέως: 1) Καθαίρεσις Γ. Παπανδρέου, 2) Κυβέρνησις Κανελλοπούλου, 3) 13η Δεκεμβρίου. Εἰς τό βάθος καί τῶν τριῶν αὐτῶν διακρίνω τήν ἀντισυνταγματικήν του πρόθεσιν νά κυβερνάη αὐτός καί νά φράξη τόν δρόμο στόν Καραμανλῆ. Καί ὡς πρός τό "πραξικόπημα" τῆς 13ης Δεκεμβρίου, ἡ σύνθεσις τῆς Κυβερνήσεως Παπαληγούρα [sic] ἐπιβεβαιώνει, κατ' ἐμέ, τήν δολιότητα τῆς ἐπιχειρήσεως, ἡ ὁποία, σύν τοῖς ἄλλοις, ἀπέβλεπε καί εἰς τήν χάλκευσιν ἑνός Συντάγματος ἱκανοποιοῦντος τάς βασιλικάς κρυπτοφιλοδοξίας.

Ἴσως πρέπει νά σκεφθῶμεν μήπως ἀποτελεῖ, ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς, θανάσιμον δυσειδαιμονίαν, ἡ διατήρησις τῆς Βασιλευομένης, πρός χάριν τῆς ὁποίας ἀπεσύρθητε ἀπό τήν πολιτικήν, διά νά μή προκαλέσετε διχασμόν. Ὁ Ρυθμιστής τοῦ Πολιτεύματος ἔλαβεν ἔκτοτε πρωτοβουλίας πού μᾶς ἐχαντάκωσαν. Ἦσαν πρωτοβουλίαι ἀφιλοσόφητοι. Ἔπαιζε τόν "Χουσεΐν", μολονότι ἦτο, καί διά τόν ρόλον αὐτόν ἀπροπόνητος. Σήμερα ὁ θρόνος ἔχασε κάθε γόητρον καί εἰς τόν λαόν καί εἰς τήν ἰθύνουσαν τάξιν. Δέν προσπαθῶ νά ἀποκρύψω τάς προεκτάσεις τῶν σκέψεών μου.

Ἂς ἴδωμεν τώρα, χωρίς συναισθηματισμόν, ποία κατάστασις διαμορφοῦται, μετά τήν 13ην Δεκεμβρίου, εἰς τήν Ἑλλάδα.

Ι. Ἡ Χούντα, μολονότι οὐδέποτε ἐπέδειξε πολιτικήν σοβαρότητα, ὡς Κυβέρνησις, ἡ ἰδία ἐπέτυχε νά δημιουργήση αἰφνιδίως τήν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νά γελοιοποιήση τούς ἀντιπάλους της. Καί ὄχι μόνον διότι ὑπῆρξεν θεαματική ἡ ἐπικράτησίς της τήν 13ην Δεκεμβρίου. Ἀλλά καί διότι ἐξεμεταλλεύθη τήν νίκην της, ἐπίσης θεαματικῶς καί μέ ἀπροσδόκητον αὐτοσυγκράτησιν καί εὐφυΐαν. Οἱ ἐλιγμοί της, πρός τήν κατεύθυνσιν τοῦ βασιλέως καί τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ἄν καί ὑποκριτικῶς γενναιόφρονες, πέραν τῆς ἐπιδείξεως δυνάμεως, ἦσαν ἐξηυτελιστικοί καί διά τόν Κωνσταντῖνον καί διά τόν πολιτικόν κόσμον, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ περίγυρος τοῦ ἀντιπραξικοπήματός του.

ΙΙ. Ὁ Καραμανλῆς, διά τήν δημοσίαν συνείδησιν, δέν ἐφθάρη ἀπό τό φιάσκο τοῦ ἀντιπραξικοπήματος, διότι ὅλοι πλέον ἔμαθαν ἤ ἠσθάνθησαν, ὅτι ἦτο ἀμέτοχος τούτου. Μέ τήν τροπήν πού πῆραν τά πράγματα εἶναι εὐτύχημα ὅτι ὁ Καραμανλῆς ἐξεδηλώθη πολιτικῶς, ἄν καί μερικοί πιστεύουν ὅτι ἐάν ἐξεδηλοῦτο ἐνωρίτερον, θά ἔφερε ἀπτόν πολιτικόν ἀποτέλεσμα. Δέν πρέπει νά τροφοδοτηθῆ ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ Καραμανλῆς σήμερον εὑρίσκεται εἰς ἀμηχανίαν καί ὅτι ὁ ἴδιος θέτει ἐκ νέου τόν ἑαυτόν του εἰς τό περιθώριον, ἐν τῇ συνειδήσει ὅτι οὐδεμίαν δύναται νά ἀσκήση ἐπιρροήν ἐπί τῶν ἐξελίξεων. Ἡ ἐντύπωσις αὐτή σταθεροποιεῖ τήν Χούνταν καί ἐνισχύει τόν ραγιαδισμόν τῶν μεγάλων μαζῶν. Ἐπί πλέον θά ἐνομίζετο ὅτι καί ὁ Καραμανλῆς συνθηκολογεῖ πρός μίαν κατάστασιν, τήν ὁποίαν εἶχε ἀποδοκιμάσει, ὡς πράττει ὁ βασιλεύς. Ἀλλ' ἡ περίπτωσις εἶναι διάφορος καί πρέπει νά καταφανῆ ὅτι εἶναι διάφορος.

ΙΙΙ. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἡ Χούντα, παρά τήν νίκη της καί παρά τήν εὐελιξίαν της, μετά τήν 13ην Δεκεμβρίου, ὄχι μόνον δέν ἀπέκτησε λαϊκόν ἔρεισμα, ἀλλά καί εὑρέθη περισσότερον ἀπομονωμένη. Σάν νά ἐτρόμαξεν ὁ κόσμος, ἀκόμη καί οἱ ὑποστηρικταί της, ἐνώπιον τῆς προοπτικῆς ὅτι ἡ Χούντα ἐκπληρώσασα τήν 13ην Δεκεμβρίου τά τολμηρότερα ὄνειρά της (πρωθυπουργοποίησις Παπαδοπούλου, μαζικές ἀποστρατεῖες, ἰσοπέδωσις "ρυθμιστικῶν παραγόντων" καί πολιτικοῦ κόσμου) θά ἠδύνατο ἀνεμποδίστως νά προχωρήση εἰς τήν πραγμάτωσιν τῶν μακροπροθέσμων σχεδίων της. Μόλις τώρα ἀρχίζει νά αἰσθητοποιῆται ὁ κίνδυνος, ἀκόμη καί εἰς τήν ἄρχουσαν τάξιν, ἀκόμη καί μεταξύ τῶν ἐφοπλιστῶν. Ἡ διαρροή ἑλληνικῶν κεφαλαίων πρός τά ἔξω —πρός στιγμήν τό δολλάριον ἔφθασε τάς 37 δρχ.— ἀποτελεῖ μίαν ἔνδειξιν. Πάντως παραμένει τό γεγονός ὅτι ἔχει δημιουργηθῆ ὁρατότης μηδέν ἐπί τῶν παραγόντων πού θά ἠδύναντο νά ἀνατρέψουν τήν Χούνταν, ὑπό τάς σημερινάς συνθήκας. Οἱ παράγοντες αὐτοί εἶναι ἀόρατοι, διότι εἶναι ἀστάθμητοι. Ἀλλ' αἱ πρωτόγονοι δικτατορίαι προσφέρονται ἀνυπεράσπιστοι εἰς τούς ἀσταθμήστους παράγοντας.

Δύο παράγοντες θά ἠδύναντο νά χαρακτηρισθοῦν, ἐπί τοῦ προκειμένου, ὡς ἀστάθμητοι.

Ὁ πρῶτος ἀστάθμητος παράγων δύναται νά προκύψη ἀπό τά σπλάχνα τῆς Χούντας. Κατά τήν γνώμην μου ὁ Παπαδόπουλος ἦτο εἰλικρινής ὅταν ἀπειργάζετο τήν ἐπιστροφήν τοῦ βασιλέως καί τήν ἀμνήστευσιν τῶν κινηματιῶν ἀξιωματικῶν, τῶν πολιτικῶν ἐξορίστων ἤ καταδίκων καί τῶν κομμουνιστῶν τῆς Γυάρου, πλήν ἐλαχίστων. Ἀλλ' ἡ τολμηρά καί εὐφυής αὐτή πολιτική, ἡ ἀποκλείουσα τήν "ἡρωο-

ποίησιν" καί τείνουσα εἰς τόν "διασυρμόν" τῆς ἀντιδράσεως, συνήντησε τήν σφοδράν ἀρνησικυρίαν τῶν "σκληρῶν" ἀξιωματικῶν τῆς Χούντας, οἱ ὁποῖοι μέχρι στιγμῆς ματαιώνουν καί τήν ἐπιστροφήν τοῦ βασιλέως καί τήν ὑλοποίησιν τῆς 'Αμνηστίας, εἰς τήν ἐπαγγελθεῖσαν κλίμακα. Ὅμως τοῦτο ἀποτελεῖ μείωσιν τοῦ πρωθυπουργοῦ ὅστις, παρά τήν καιροσκοπικήν τώρα σύμπτυξίν του, θά ἀντεπιτεθῆ, θᾶττον ἤ βράδιον, διά νά μή χάση τόν ἔλεγχον τῆς 'Επαναστάσεως καί διά νά μή ὑπερκερασθῆ ἀπό τούς ἐξτρεμιστάς της. Τί θά βγῆ ἀπό ὅλα αὐτά; Ἕνα νέον πραξικοπηματικόν ἔκτρωμα ἤ μία ἡμιδημοκρατική διέξοδος;... Βεβαίως, τό μέλλον θά δείξη. 'Αλλά τίθεται πρός ἐξέτασιν ἐάν, ἐν ὄψει ὅλων αὐτῶν, μᾶς παρουσιάζονται ἔστω "λανθάνουσαι" εὐκαιρίαι διά νά διευκολύνωμεν τάς ἐξελίξεις, πρός κάποιαν διέξοδον. Καί ἐρωτᾶται ἐάν ὀρθῶς πράττομεν ὅσοι ἀρνούμεθα νά πλαισιώσωμεν τόν πρωθυπουργόν εἰς καίρια πόστα τοῦ κρατικοῦ ὀργανισμοῦ —ὁπότε τόν ἀφήνομεν ἀκάλυπτον εἰς τήν πίεσιν τῶν "σκληρῶν"— ἤ ἐάν δέν στερῆται κάποιου ρεαλισμοῦ ἡ "γραμμή Πιπινέλη", ἡ ἐπιδιώξασα νά ἀνακατευθοῦν τά χνῶτα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καί τῆς 'Επαναστάσεως διά νά ἀλλοιωθῆ ἀνεπανορθώτως ἡ φυσιογνωμία τῆς τελευταίας. Πάντως ἡ "γραμμή Πιπινέλη" —ἀνακοπεῖσα ἐκ τοῦ βασιλικοῦ ἀντιπραξικοπήματος— ἐκτίθεται εἰς τόν κίνδυνον συνειδητῆς ἤ ἀθελήτου ἀφομοιώσεως πρός τήν 'Επανάστασιν τῶν συνεργαζομένων πρός τήν Κυβέρνησιν στοιχείων, τά ὁποῖα βαθμιαίως ἐνδέχεται νά ἀπομακρυνθοῦν ἀπό τάς ἀρχικάς των προθέσεις, γλυκαινόμενα εἰς τήν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας. 'Εξ ἄλλου ὀφείλομεν νά γνωρίζωμεν ὅτι ἡ διάστασις τοῦ Παπαδοπούλου πρός τούς "σκληρούς" ἔγκειται μόνον εἰς τήν τακτικήν, ἐνῶ τίποτα δέν τούς χωρίζει, κατά τήν γνώμην μου, ὡς πρός τόν σκοπόν, πού εἶναι ἡ διατήρησις τῆς 'Αρχῆς δι' ὑπογραφῆς συμβολαίου μέ τήν αἰωνιότητα.

Μέ τήν διαφοράν ὅτι οἱ μέν "σκληροί" θέλουν νά παρατείνουν τήν ἐγκατάστασίν των εἰς τήν 'Αρχήν ἐπ' ἀόριστον καί ἀπροσχηματίστως, ἐνῶ ὁ Παπαδόπουλος καί οἱ περί αὐτόν φροντίζουν "νά λυθοῦν τά χέρια τους" διά νά θέσουν εἰς ἐφαρμογήν μίαν δεοντολογίαν καί μίαν διαδικασίαν ἐπηρεασμένην ἀπό τό ἱστορικόν ἀνόδου τῶν ὁλοκληρωτικῶν κινημάτων, ἀπό τά διδάγματα τοῦ ψυχολογικοῦ πολέμου καί ἀπό τήν εὐπάθειαν τῆς καταλυθείσης πολιτικῆς μας ζωῆς.

Δέν θά μέ ἐξέπληττε δηλαδή, ἐφ' ὅσον ὁ Παπαδόπουλος ἐπετύγχανε νά ἐπιβληθῆ ὁριστικῶς μεταξύ τῶν ἐπαναστατικῶν κύκλων, νά ἐπιφέρη, τότε, ἐλαχίστας μεταβολάς, ὄχι ἰδιαιτέρως προκλητικάς, εἰς τό Σύνταγμα, τό ὁποῖον τοῦ παρεδόθη, νά δημιουργήση κάποιαν ἐλευθεροτυπίαν (μέ ἕνα δρακόντειον νόμον περί τύπου ἐπιβάλλοντα εἰς τάς ἐφημερίδας αὐτολογοκρισίαν καί εἰς τάς κρατικάς ἀρχάς κατασταλτική λογοκρισίαν), νά κάμη γρήγορα δημοψήφισμα καί ὕστερα, ἀπροειδοποιήτως, νά ἀναγγείλη, ἐντός τοῦ 1968, ὅτι "σέ 45 ἡμέρες ἔχομεν ἐκλογάς" μέ ὑπηρεσιακήν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία θά εἶναι σάρξ ἐκ τῆς σαρκός του. Εἰς τάς ἐκλογάς αὐτάς, μέ πλειοψηφικόν, θά κατέβαινε ἐπί κεφαλῆς κόμματος, μέ δημοκοπικάς ἐπαγγελίας, μέ τόν Στρατόν, τά Σώματα 'Ασφαλείας, τήν Διοίκησιν, μέχρι καί τῆς τελευταίας κοινότητος, ἰδική του καί θά προκαλοῦσεν εἰς ἀναμέτρησιν τόν παλαιόν πολιτικόν κόσμον, πλήν τῶν ἀνηκόντων εἰς τήν ΕΔΑ ἤ τῶν πριμοδοτημένων, πού θά ἀπεκλείοντο ἀπό τό Συνταγματικόν Δικαστήριον. Καί βεβαίως ὁ παλαιός πολιτικός κόσμος θά ἠναγκάζετο νά δοξολογήση καί αὐτός τήν 21 'Απριλίου, κατοχυρουμένην ἀπό τό Σύνταγμα καί ἀπό τόν Νόμον περί Τύπου. Καί βεβαίως, εἰς αὐτήν τήν παρωδίαν ἐκλογῶν δέν θά κατέβαινεν ὁ Καραμανλῆς. 'Οπότε ἡ 21η 'Απριλίου, μέ "λαϊκόν χρῖσμα" —διότι καί οἱ κομμουνισταί θά ἐψήφιζον μέ ἀνοικτά ψηφοδέλτια— θά ἐπροχωροῦσε πλέον, διά τῶν ἐκλογῶν, εἰς τήν συνταύτισίν της μέ τό Κράτος, κατά τά ἐθνικοσοσιαλιστικά πρότυπα. 'Αλλ' αὐτή ἀκριβῶς ἡ πολιτική, τῆς ἀκράτου ἐπαναστατικῆς αὐτοπεποιθήσεως, ἡ πολιτική διαιωνίσεως τῆς στρατιωτικῆς ἀπολυταρχίας, ὑπό κοινοβουλευτικήν ἐπίφασιν, ἐνδέχεται νά φέρη εἰς φῶς ἕνα ἀστάθμητον παράγοντα, ἀνατρεπτικόν διά τήν Χούνταν.

Ὅπως ἐπίσης ἀστάθμητος παράγων ἠμπορεῖ νά εἶναι ἡ ἐξωτερική περιπέτεια. Κατ' ἀπολύτως ἠλεγμένα στοιχεῖα, 60.000 συμμορῖται ἔχουν συγκεντρωθῆ εἰς τήν Γιουγκοσλαβικήν Μακεδονίαν, κοντά στά σύνορα καί, ὡς γνωρίζετε, οἱ Τοῦρκοι ἐνεθυμήθησαν αἰφνιδίως τήν Θράκην, ἐνῶ ἡ "Κυβέρνησις Κιουτσούκ" χαρακτηρίζεται ἐδῶ ὡς ἄκρως ἀνησυχητική παραβίασις τῶν ἑλληνοτουρκικῶν συμφωνιῶν καί δή τῶν ἀπορρήτων.

Καί εἶναι μέν βέβαιον ὅτι ἡ 'Ελλάς στρατιωτικῶς καί πολιτικῶς φαίνεται εὐάλωτος. 'Αλλά μία ἐξωτερική περιπλοκή, ἐδῶ μέ συγκλονιστικούς ἀντικτύπους, ἴσως νά μή συνέφερε εἰς τήν Σοβιετικήν Ἕνωσιν, ἐάν θά εἶχε νά ἀντιμετωπίση σοβαράν ἐπιδείνωσιν εἰς τάς σχέσεις της μέ τάς ΗΠΑ (ἀπόδειξις ὅτι καί εἰς τήν κρίσιν τῆς Μέσης 'Ανατολῆς ἡ ΕΣΣΔ ἀπέφυγεν ἄμεσον καί ὑπεύθυνον παρουσίαν) καί εἶναι μᾶλλον ἀμφίβολον ἐάν ἡ Τουρκία θά προκαλοῦσε τάς ΗΠΑ καί τό ΝΑΤΟ, ἐπιτιθέμενη ἐναντίον τῆς 'Ελλάδος ἤ τῆς Κύπρου, καθ' ὅν χρόνον, λόγω τῆς ἑλληνικῆς ἀποκολλήσεως ἐκ τῆς νήσου, δύναται νά ἀποκομίση ἀναιμάκτως τά μεγαλύτερα κέρδη.

Σᾶς ἐξωμολογήθην τήν "κακοκεφιά" μου καί ἀπετόλμησα μίαν ἀνάλυσιν τῆς σημερινῆς πολιτικῆς πραγματικότητος, μολονότι, ὡς ἐπεσήμανα, φοβοῦμαι ὅτι σᾶς εἶναι ἐντελῶς ἄχρηστος ὁ ἐπιστολογρα-

φικός μου μονόλογος, ἐφ' ὅσον δέν γονιμοποιεῖ ἰδικάς σας σκέψεις ἤ ὑποδείξεις».

1 Μαρτίου 1968

Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

«'Αγαπητέ Κώστα,

Ἔχω καιρό νά πάρω εἰδήσεις σου. Φαίνεται ὅτι μᾶς ἄφησαν κυριολεκτικῶς ἄναυδους τά ἀπροσδόκητα καί συνταρακτικά γεγονότα τῶν τελευταίων μηνῶν. 'Η ἀμηχανία δέν εἶναι ἀδικαιολόγητη. Γιατί τί νά πῆς καί τί νά συμβουλεύσης ὅταν κανένας δέν εἶναι διατεθειμένος ν' ἀκούση;

'Εκεῖνοι οἱ ὁποῖοι θά ἔπρεπε ν' ἀγωνισθοῦν κατά τῆς παρούσης καταστάσεως ὄχι μόνον δέν συνέλαβαν ὀρθῶς καί ἐνιαίως τό πρόβλημα τοῦ τόπου, ἀλλά ἐπί πλέον σιχαίνεται νά βλέπη ὁ ἕνας τόν ἄλλον.

Πάρε ὡς παράδειγμα τά χάλια τῆς λεγομένης δεξιᾶς —Στέμμα, Στρατός, πολιτική της 'Ηγεσία, ἰθύνουσα τάξις, τύπος. Πολλοί διερωτῶνται τί κάμω ἐγώ. Τί θά μποροῦσα νά κάμω ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς; Ὅπως ξέρεις εἶμαι πάντα ἀπρόθυμος νά ἐπανέλθω στήν πολιτική. Θά ἠμποροῦσα ἴσως νά κατανικήσω τό αἴσθημα αὐτό ἐάν ὁ τόπος εἶχε ἀνάγκη καί ζητοῦσε τίς ὑπηρεσίες μου.

'Η προϋπόθεσις ὅμως αὐτή δέν ὑφίσταται. Ὅλοι μέ θέλουν ἐφ' ὅσον ἡ θέσις μου συμπίπτει μέ τίς ἐπιδιώξεις των. 'Επειδή ὅμως ἡ θέσις ἡ ἰδική μου δέν συμπίπτει μέ κανενός τίς ἐπιδιώξεις εἶναι φυσικόν νά μή μέ θέλη κανένας. 'Ιδού ἡ τραγωδία ἡ δική μου πού εἶναι προέκτασις τῆς τραγωδίας τοῦ τόπου.

Στεῖλε μου τό Σύνταγμα πού θά καταρτίση ἡ Κυβέρνησις —πρίν δημοσιευθῆ εἰ δυνατόν— μέ τίς παρατηρήσεις σου. Καί μή λησμονῆς ὅτι μοῦ κάμη χαράν νά παίρνω εἰδήσεις σου καί πρό παντός νά σέ βλέπω στό Παρίσι.

Μ' ἀγάπη».

Μάρτιος 1968

Β. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Κύριε Πρόεδρε,

Θεωρῶ ἐπίκαιρον νά σᾶς περιγράψω τήν κατάστασιν καί ἴσως δέν ἀποφύγω τόν πειρασμόν νά θέσω, ὑπό τήν κρίσιν σας, κάποια ἐρωτήματα, πού μέ βασανίζουν.

Οἱ τρεῖς πρωθυπουργικοί λόγοι, ἐντός μιᾶς καί τῆς αὐτῆς ἡμέρας προσφέρονται μᾶλλον εἰς ψυχανάλυσιν, παρά εἰς ἀνάλυσιν, ὡς θά ἁρμόζη εἰς πολιτικά κείμενα. 'Εμπνέονται ἀπό πανικόν, ἐκ τῶν πυκνῶν κυβερνητικῶν ἀδιεξόδων, ἀλλά ἀπό "πανικόν πρός τά ἐμπρός". Διότι κορυφώνονται εἰς τήν ἀπόφασιν "νά ἀφανισθῶμεν" ἐπί τῶν ἐπάλξεων τῆς ἐπαναστάσεως, ἀντί τῆς νηφαλίας συναγωγῆς συμπερασμάτων ἐκ τῆς ἀποτυχίας της εἰς τήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας. 'Η πεισιθάνατος κορωνίς τοῦ λόγου καί ἡ ἐπωδός περί "αὐτοκτονίας", ἐπαναφέρει, μέ μακάβριον ἐπιμονή, τό ρητορικόν σχῆμα "νά πέσω ἀπό τό παράθυρον", τό ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν ὁ πρωθυπουργός εἰς προηγούμενον λόγον του. Εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ὅμως ἐπαναλαμβάνεται ἐπίσης, παθολογικῶς καί μέ ηὐξημένην μανίαν, ἡ ἀλληγορία τῆς "ἐγχειρίσεως" μέ δεμένον τό ἀριστερόν καί τό "δεξί" χέρι τοῦ ἀσθενοῦς. Εἰς τήν πραγματικότητα, τό "δεξί χέρι" δέν δένεται, ἀλλ' ἀποκόπτεται, κομμάτι-κομμάτι, μέ τούς ἀπηνεῖς διωγμούς τῶν "καραμανλικῶν" εἰς ὅλα τά κλιμάκια τῆς κρατικῆς ἱεραρχίας, τοῦ στρατεύματος καί τῆς ἀστυνομίας. (Εἶναι μία ὠμότερη παραλλαγή τῆς θεωρίας τοῦ Οὔγγρου σταλινικοῦ ἡγέτου Ματίας Ρακόζι, ὁ ὁποῖος ἀνήγαγε εἰς πολιτικόν δόγμα "τό κόψιμο τοῦ σαλαμιοῦ, φέτες-φέτες"). 'Εξαιροῦνται βεβαίως ὅσοι προσφέρουν γῆν καί ὕδωρ εἰς τούς ἰθύνοντας. Καί ἐνῶ ὁ πρωθυπουργός στηλιτεύει δημοσίως, ὅσους "βάζουν καρφιά" εἰς τάς ἐκκαθαρίσεις, ταυτοχρόνως τούς περιθάλπει, δι' ἀτιμωρησίας, ἡ ὁποία τούς καθιστᾶ ἀοράτους ρυθμιστάς τῶν πολιτικῶν διωγμῶν. Καί ὁ κρατικός ὀργανισμός πλαισιοῦται ἀπό ἀποστράτους ἤ τυχαρπάστους. Ὅτσι ἔχομεν τήν πλέον κινδυνώδη ὑποτροπήν τοῦ νεποτισμοῦ καί τῆς φαυλοκρατίας. Διότι γίνεται, βεβαίως, χωρίς δυνατότητα ἀντιδράσεως, ἀνεξελέγκτως.

'Επιμένω εἰς τήν προοπτικήν πού ἐχάραξα, ἀπό τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς 'Επαναστάσεως, ὅτι ὁ Παπαδόπουλος πάει νά δημιουργήση προσωποπαγές καθεστώς. Η προοπτική αὐτή δέν μεταβάλλεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ 'Επανάστασις ἔχει, ἐπιτέλους τώρα, ἐπίγνωσιν τῆς ἀποτυχίας της, εἰς τήν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας καί εἰς τήν ἀπογύμνωσίν της ἀπό κάθε λαϊκόν ἔρεισμα. 'Η ἀποτυχία ἀποδίδεται, ὑπ' αὐτῆς, εἰς ἐξωστρεφεῖς παράγοντας. "'Εν ἀνάγκη —λέγει ὁ Παττακός— θά φυτεύσωμεν πατάτες εἰς τά μπαλκόνια καί τίς ταράτσες". Ὥστε εἶναι ἀποφασισμένοι νά μείνουν.

Τούς συγκρατεῖ ἐπίσης ἡ πλήρης ἀγγλοσαξωνική ἀνοχή καί ἡ ψευδαίσθησις τοῦ NATO ὅτι, μέ τόν πόλεμον τοῦ Βιετνάμ, τόν σοβιετικόν στόλον εἰς τήν Μεσόγειον, τήν κρισιμότητα τῆς Μέσης 'Ανατολῆς καί τήν μεταβατικότητα τοῦ Κυπριακοῦ, ἐγλύτωσεν, χάρις εἰς τούς ἀξιωματικούς, ἀπό τόν "ἑλληνικόν πονοκέφαλον". Καί εἶναι μέν γεγονός ὅτι οἱ 'Αμερικανοί πιέζουν πρός συνταγματικάς ἐξελίξεις, βραδυφλεγῶς, ἀλλά χωρίς νά προβληματίζωνται ἐάν τό Σύνταγμα θά εἶναι βιώσιμον καί τί θά προκύψη (κατόπιν τῶν λαϊκῶν διαφοροποιήσεων, ἐκ τῆς συσσωρευθείσης συγχύσεως) ἀπό ἐλευθέρας ἐκλογάς, ὀψέποτε διεξαχθοῦν.

Ὥστε, συμπέρασμα πρῶτον: 'Η ταχεῖα ἐπιδεί-

νωσις τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως, ἐξ ἐσωτερικῶν καί ἐξωτερικῶν αἰτίων, ἡ διοικητική παράλυσις, ἡ ἀνικανότης τῆς Κυβερνήσεως καί ἡ ἀμηχανία τῆς ἐπαναστάσεως, δέν πρέπει νά ἐκτρέφη τήν ἐλπίδα, ὅτι τό καθεστώς θά μᾶς παραχωρήση τήν θέσιν του, ἀφ' ἑαυτοῦ ἤ κατόπιν συμμαχικῆς πιέσεως.

Τό δεύτερον συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ καταλυτική ἔξαψις τῶν ἰθυνόντων, ἐν μέσῳ κλίματος ἐπιτεινομένης ἀβεβαιότητος καί ἀπροβλέπτων ἐξελίξεων, ἰσοπεδώνει τάς παλαιοκομματικάς ἤ ἰδεολογικάς ἀντιθέσεις, εἰς τήν βάσιν τῆς κοινωνικῆς πυραμίδος καί ἐξωθεῖ τήν ἀντίδρασιν τῶν μεγάλων μαζῶν εἰς τήν ὄχθην τῆς κεντροαριστερᾶς. Ἀπό τρίωρον συνομιλίαν, τήν ὁποίαν εἶχα μέ τόν Π. Κανελλόπουλον, τό μόνον πού συνεκράτησα ἦτο ἡ ἀγχώδης διαπίστωσίς του ὅτι παλαιοί Ἐρετζῆδες εἰς τά ἀστικά κέντρα καί τήν ὕπαιθρον —ὡς τόν διαβεβαιώνουν πανταχόθεν οἱ πρώην βουλευταί μας— ἐντυπωσιάζονται ἀπό τάς δηλώσεις καί τάς ἐπαφάς τοῦ Ἀνδρέα καί τάς ἐπικροτοῦν, διότι μόνος αὐτός ἀναπτύσσει διεθνῆ δραστηριότητα, σήμερον, ὡς φορεύς ἀντιστάσεως ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος. (Διά τήν λαϊκήν δυσφορίαν ἀποτελεῖ πολυτέλειαν ὁ συλλογισμός· τί ἀποτέλεσμα φέρει, ὁ Ἀνδρέας;)

Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι, ἐνῶ ὁ Ἀνδρέας οὐδέν ἀποτέλεσμα φέρει μέ ὅσα λέγει καί κάμει ἐναντίον τοῦ στρατοκρατικοῦ καθεστῶτος, τοῦ προσφέρει, εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν, μεγάλην ὑπηρεσίαν, μολονότι οἱ ἰθύνοντες δέν τό ἀντιλαμβάνονται. Διότι τοὐλάχιστον ὁ Ἀνδρέας, μονοπωλῶν τήν "ἀντίστασιν", ἔχει τήν βδελυγμίαν τῆς ἰθυνούσης τάξεως καί τῶν συντηρητικῶν διανοουμένων, ὡς καί τῶν στελεχῶν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, πρᾶγμα πού δέν θά συνέβαινε ἐάν ἡ ἀντίστασις κατηυθύνετο ἀπό τήν δεξιάν. Ἐπίσης ὁ Ἀνδρέας θεωρεῖται ἀπό τούς Ἀμερικανούς χολερόβλητος (δι' ὅ καί ἐξεφούσκωσε ἐκεῖ· ὁ Τύπος τόν ἠγνόησε· εἰς τήν τηλεόρασιν διεπομπεύθη). Ἀλλά δέν πρέπει νά ὑποτιμήσωμεν τάς πολιτικάς παραισθήσεις πού δημιουργοῦνται, εἰς σημαντικήν μερίδα τῆς δημοσίας γνώμης, ἐκ τῆς αὐτοπροβολῆς του, ἐκτός τῆς Ἑλλάδος, μέ συνθήματα ἐναντίον τῆς Ἐπαναστάσεως. Σήμερον, ἐδῶ, ἡ ὥρα εἶναι μηδέν. Αἱ ἀπολύσεις, μέ αὐθαίρετα κριτήρια, ἐκτρέφουν ἕνα διανοούμενον προλεταριάτον, διακομματικῆς προελεύσεως, ἑτοιμοπαράδοτον εἰς ἐξτρεμιστικάς τάσεις, τάς ὁποίας καλλιεργοῦν καί οἱ ἐκδιωχθέντες ἀξιωματικοί. Αἱ τάσεις αὐταί ἀναπτύσσονται σήμερον εἰς θερμοκήπια. Ἄὔριον ὅμως θά ἀρχίσουν αἱ παρασυναγωγαί. Καί μεθαύριον, ὅταν ἡ λαϊκή ἀπόγνωσις εὐνοήση κέντρα περιθάλψεως μιᾶς ἀνταρσίας καί ὅταν ὡριμάση ἡ διεθνής στιγμή, ὅλος αὐτός ὁ ἀκρωτηριασμένος κόσμος θά πλαισιώση μίαν κομμουνιστικήν ὀργάνωσιν μέ ἐθνικοαπελευθερωτικόν μανδύαν. Ἐνδεικτικῶς σᾶς ἀναφέρω ὅτι βγῆκα πολλές φορές ἀπ' τά ροῦχα μου, εἰς τό ἄκουσμα τοῦ ἀνατριχιαστικοῦ ἐρωτήματος: "γιατί δέν κάμουν μέτωπο Καραμανλῆς... καί Ἀνδρέας"... Ἂν καί οἱ ἐρωτῶντες εἶναι ρευστῆς συνειδήσεως, πάντως τό ἐρώτημα προκαλεῖ ρίγος, γιά τήν ἀφέλειαν ἤ διά τήν θρασύτητά του.

Καί τώρα, δανείζομαι τό τρίτον συμπέρασμα, ἀπό μίαν ἐπιστολήν σας: "'Η Ἐπανάστασις δέν ἔχει τίποτα εἰς τό κεφάλι της, διά τήν πολιτικήν ἐξέλιξιν, ἀλλά καί ὁ πολιτικός κόσμος στερεῖται στοιχειώδους σχεδιασμοῦ" εἴπατε, περίπου. Καί εἶναι μέν γεγονός ὅτι Μαρκεζίνης, Στεφανόπουλος, Τσουδερός κ.ἄ. θά ἔμπαιναν στήν Κυβέρνησιν, ὑπό ὡρισμένας προϋποθέσεις (ὁ Μαρκεζίνης μάλιστα ἤθελε τά ὑπουργεῖα Οἰκονομικῶν, Συντονισμοῦ, Βιομηχανίας, Ἐργασίας) καί ἐφάνη πρός στιγμήν ὅτι ἡ ζύμωσις κάπου θά ἔφθανεν, ἀλλά σᾶς πληροφορῶ, ἐγκύρως, ὅτι ὁ πρωθυπουργός ἀποκλείει οἱονδήποτε ἀνασχηματισμόν ἤ διεύρυνσιν τῆς Κυβερνήσεως, πρό τοῦ δημοψηφίσματος, ὑπογραμμίζων ὅτι μόνον μετά τήν διεξαγωγήν του ἡ σύνθεσις τῆς Κυβερνήσεως θά ἀλλάξη μορφήν. Πάντως καί ἐάν ἐπιτυγχάνετο ἡ διεύρυνσις αὕτη —καί ἐάν ἀκόμη συνεδυάζετο μέ ἐγγυήσεις(;) διά τό μέλλον τοῦ τόπου καί διά τήν ἀκολουθητέαν διαδικασίαν— ἦτο λίαν πιθανόν νά μεταπίπταμεν εἰς δικτατορικήν διακυβέρνησιν, παγίας μορφῆς.

Ὥστε τίθεται τό ἐρώτημα αὐτομάτως: Τί πρέπει νά πράξη ὁ πολιτικός κόσμος καί ὅλοι ἡμεῖς, πρός ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως, πρός ἐπηρεασμόν της, δι' ἐποικοδομητικάς ἐξελίξεις καί διά νά προλάβωμεν, πρίν εἶναι ἀργά, τά δεινά πού μᾶς ἔρχονται; Μόνο σέ σᾶς ἔχει ἐμπιστοσύνην ὁ κόσμος, διά νά λάβη κατεύθυνσιν.

Τό γεγονός ὅτι ἡ πολιτική σας πράξις, τοῦ παρελθόντος Νοεμβρίου, βρῆκε τόσον τεραστίαν ἀπήχησιν, εἰς τόν Λαόν καί εἰς τά ὄργανα ἐκπροσωπήσεως τῆς δημοσίας γνώμης, ἔχει πολύ μεγαλυτέραν σημασίαν ἀπό τό ὅ,τι ἡ πράξις αὐτή ἠχρηστεύθη ἀπό τόν χουσεϊνισμόν τοῦ Κωνσταντίνου. Διότι ἐπιβεβαιώνει ὅτι, σεῖς μόνος, ἔχετε τήν ἱκανότητα νά ἐπηρεάσετε τάς ἐξελίξεις, περιβεβλημένος μέ δύναμιν λαϊκήν καί νά χαράξετε κατευθύνσεις ἐπί τῆς πορείας, τήν ὁποίαν ὀφείλομεν νά ἀκολουθήσωμεν. Δέν ἠμπορῶ νά πιστεύω ὅτι εἶσθε ἀποθαρρυμένος ἀπό τήν χαλαρότητα καί τήν μοιρολατρείαν τῶν πολιτευομένων, μέχρι τοῦ βαθμοῦ, ὥστε ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου, νά ἀπέχετε ἀπό κάθε ἐκδήλωσιν ἤ καθοδήγησιν. Διαθέτετε πολιτικήν περιουσίαν, τήν ὁποίαν δέν ἔχει κανείς, τήν λαϊκήν ἐμπιστοσύνην, τό ἠθικόν κῦρος σας καί τόν διεθνῆ σεβασμόν καί ἐκτίμησιν. Τί ἀνάγκην ἔχετε τούς "πολιτευομένους"; Αὐτοί, θά ἀκολουθήσουν, ὡς συρμός.

Τά περιληπτικά στοιχεῖα τῆς καταστάσεως συ-

νοψίζονται ὡς ἑξῆς: Ἡ οἰκονομική κατάστασις σαθροτέρα, ἀπ' ὅ,τι ἐμφαίνεται καί εἰς τό ὑπόμνημα πού σᾶς ἔστειλα. Ἡ ἀγορά χτυπημένη καί ὑπό τό ἄγχος διά τήν αὔριον. Ἡ πρόβλεψις διά τόν τουρισμόν: 50% κάτω, ἐν σχέσει μέ πέρισυ.

Ἡ διοίκησις ἐξηρθρωμένη. Οἱ ὑπάλληλοι, ὄχι ἐκ πνεύματος ὀργανωμένης ἀντιδράσεως, ἀλλ' ἐξ εὐθυνοφοβίας καί δέους διά τήν τύχην των, τροχοπεδοῦν τήν κρατικήν μηχανήν.

Εἰς τόν Στρατόν, ἀνέρχεται ὁ ρόλος τοῦ Ἀγγελῆ. Κατ' οὐσίαν θά περιβληθῆ ἁρμοδιότητας ἀρχιστρατήγου, διά τῆς μελετωμένης ἑνοποιήσεως τῶν τριῶν ὅπλων. Ταυτοχρόνως ἑτοιμάζεται 35νταετία εἰς τάς ἐνόπλους δυνάμεις, διά τήν ἄμεσον ἄνοδον τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τήν κορυφήν τῆς στρατιωτικῆς πυραμίδος καί διά τήν ἀλματώδη προώθησιν τῶν μικρῶν.

Τό ἀμφίστομον καί τό διαρκῶς μετακλητόν τῶν κυβερνητικῶν ἀποφάσεων ἐπιτείνει τό χάος.

Ἡ ἐλευθεριότης, ὡς πρός τήν κριτικήν τοῦ Συντάγματος, πολύ ἀνωτέρα τῆς προβλεφθείσης. Οἱ Ἀμερικανοί καί οἱ Ἄγγλοι κακίζουν ἐδῶ τούς πολιτικούς, διότι, μποϋκοτάροντες τάς συζητήσεις διά τό Σύνταγμα, αὐτοκαταργοῦνται —κατά τήν ἐκδοχήν ταύτην— καί δίδουν ἐπιχειρήματα εἰς τήν Ἐπανάστασιν νά τούς ἀγνοήση καί νά τούς ἀποκλείση. Οὕτως ἤ ἄλλως, πρόθεσις τοῦ Παπαδοπούλου εἶναι νά μειώση εἰς τό μάξιμουμ, διά συνταγματικῶν διατάξεων —ἤ ἐκλογικοῦ νόμου συνημμένου εἰς τό Σύνταγμα, τό δικαίωμα τῶν παλαιῶν πολιτικῶν νά διεκδικήσουν τήν λαϊκήν ψῆφον. Ὡς πρός τάς ἐκλογάς, οὔτε τάς σκέπτονται κἄν· καιροσκοποῦν.

Αὐτή εἶναι ἡ κατάστασις. Προκαλεῖ μεγάλην ἐθνικήν ἀνησυχίαν, διότι ἡ ἀποτυχία μιᾶς ἐπαναστάσεως, δυναμικῶς ἑδραιωμένης καί χωρίς ἀντίπαλον δέος, εἶναι πολύ περισσότερον ἀπειλητική ἀπό τήν θητείαν τῆς χειροτέρας κοινοβουλευτικῆς Κυβερνήσεως. Δώσατέ μας "γραμμήν", ἐντάξατέ μας εἰς ἕνα σχέδιον, διότι, χωρίς αὐτά, ἤ θά καταντήσωμεν, ἀπωθημένοι εἰς τό περιθώριον, πολιτικές μούμιες, ἤ θά ἔχωμεν νά ἐκλέξωμεν μεταξύ: Μιᾶς κρατούσης καταστάσεως μέ παρανοϊκά στίγματα καί μιᾶς διασπορᾶς ἀντιστασιακῶν τάσεων (διασπορᾶς, ὠφελούσης τούς ἐχθρούς τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος, πού ξεύρουν τί θέλουν).

Δέν μοῦ διαφεύγει ὅτι πολιτική εἶναι ἡ τέχνη τοῦ ἐφικτοῦ. Δέν ἀγνοῶ ὅτι παρῆλθεν ἄπρακτος ἡ στιγμή τοῦ Νοεμβρίου, ὅταν, μέ τάς δηλώσεις σας, βρήκατε τό "σημεῖον στροφῆς" τῶν ἐξελίξεων, τάς ὁποίας ἐτορπίλλισεν ἡ δολιότης τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' αὐτό δέν σημαίνει ὅτι πρέπει νά ἀποτελματωθῶμεν τώρα, ἔστω καί ἄν δέν ἠμποροῦμεν πλέον νά ἐλπίζωμεν εἰς ριζικάς λύσεις. Ἄς συνειδητοποιήσωμεν ἕνα πλαίσιον, μίαν τακτικήν. Καί ἐδῶ γεννᾶται τό δευτερογενές ἐρώτημα: Θά ἀφήσωμεν ἀναξιοποίητον τήν ἐλευθεριότητα εἰς τήν ἄσκησιν κριτικῆς ἐπί τοῦ Συντάγματος;... Ὅταν ἡ "Ἀκρόπολις" ἐπέτυχε νά γράψη ὅτι δέν νοεῖται δημοκρατική ζωή διά τῆς ἀποτόμου ἀποκοπῆς τῆς χώρας ἀπό τήν πολιτικήν ἡγεσίαν, τήν ὁποίαν ἔχει καταξιώσει ἡ λαϊκή θέλησις καί ἡ δοκιμασία τοῦ χρόνου, ὅταν δημοσιεύωνται αἱ "ἀντιρρήσεις" τοῦ Πέτρου Ζήση* ὅτι τό Σύνταγμα τῆς Ἐπιτροπῆς Καθηγητῶν εἶναι "ἀναχρονιστικόν καί ἀνελεύθερον" καί ὅτι δι' αὐτόν καθίστανται ὑπερβολικαί αἱ προνομίαι τοῦ βασιλέως, δέν νομίζετε ὅτι προσφέρεται μία μοναδική εὐκαιρία διά νά λάβουν εὐρεῖαν δημοσιότητα αἱ ἰδικαί σας συνταγματικαί καί πολιτικαί ἀπόψεις, ἀμέσως ἤ ἐμμέσως;... Μήπως ἐάν συνέβαινε τοῦτο θά ἦτο δύσκολον καί ἴσως ἀδύνατον διά τήν Ἐπανάστασιν νά καταλήξη εἰς φασιστικόν Σύνταγμα, παρά τάς ἁμαρτωλάς της προθέσεις, ἀποκλεισμοῦ τοῦ πολιτικοῦ κόσμου;... Μήπως θά ἔπρεπε νά χτυπηθῆ καί "Συνταγματικόν Δικαστήριον", τοῦ ὁποίου αἱ ὑπερτροφικαί ἐξουσίαι δημιουργοῦν ἕνα δεύτερον "ρυθμιστικόν παράγοντα" ἀπό ἀπολιθωμένα γερόντια;... Μέ τήν ἐλευθεριότητα κριτικῆς τοῦ Συντάγματος καί μέ τάς προεκτάσεις, πού παίρνει ἡ κριτική, ἤνοιξαν οἱ ἀσκοί τοῦ Αἰόλου καί ἴσως, παρά τό σημερινόν σύνθημα τοῦ Παπαδοπούλου —"Κλείσατε τά ὦτα σας εἰς τούς ψιθυρίζοντας τήν προσωρινότητα" τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος— καί αὐτή ἡ Ἐπανάστασις καταστῆ δεσμία τῆς κριτικῆς τήν ὁποίαν ἐπέτρεψε, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἐπιδιωχθῆ συμμαχική συμπαράστασις, εἰς ὑγιεῖς συνταγματικάς ἀπόψεις».

1 Ἰουλίου 1968

Κ. Καραμανλῆς προς Ζωρζ Πομπιντου

«Κύριε Πρόεδρε,

Ἐπιτρέψτε μου νά σᾶς ἀπευθύνω τά πλέον θερμά συγχαρητήρια γιά τήν ἐκλογική σας ἐπιτυχία καί τήν νίκη τοῦ κόμματός σας.

*Ἡ νίκη αὐτή ἀποτελεῖ τόν καρπό τοῦ ἀποδοτικοῦ καί θαρραλέου τρόπου μέ τόν ὁποῖο ἀντιμετωπίσατε μία ἀπό τίς πιό κρίσιμες καταστάσεις τῆς γαλλικῆς ἱστορίας.***

Παρακαλῶ νά δεχθῆτε, Κύριε Πρόεδρε, τήν διαβεβαίωση τῶν διακριτικῶν αἰσθημάτων μου».

14 Ἰουλίου 1968

Κ. Χρυσοσταλης (σημείωμα)

«Κατόπιν τηλεφωνήματός μου μέ ἐπεσκέφθη σήμερον εἰς τάς 12 μμ. ὁ κ. Μινέικος εἰς τήν οἰκίαν μου. Μοῦ μετέφερε ὅτι ὁ ἐξάδελφός του κ. Ἀνδρέας Παπανδρέου θά ἐπιθυμοῦσε νά συναντήση τόν κ. Καραμανλῆ τήν 28ην ἤ 29ην Ἰουλίου. Ἄποψις κ. Παπανδρέου εἶναι νά μήν δοθῆ δημοσιότης εἰς τήν συνάν-

τησιν, ἐνῶ ἄποψη κ. Μινέικου εἶναι ἀπεναντίας νά δοθῆ δημοσιότης καί νά προβοῦν εἰς κοινήν δήλωσιν.

Τοῦ ἀπήντησα ὅτι θά τά μεταφέρω εἰς τόν κ. Πρόεδρον, ἀλλά μπορῶ νά τόν διαβεβαιώσω ὅτι ὁ κ. Καραμανλῆς ἐξακολουθεῖ νά μήν ἐνδιαφέρεται διά τήν ἐπάνοδόν του εἰς τήν πολιτική καί ὡς ἐκ τούτου δέν νομίζω ὅτι θά ἦτο σκόπιμος μία τοιαύτη συνάντησις· ἐκτός τούτου, τοῦ εἶπα ὅτι ὁ κ. Πρόεδρος πρόκειται νά ἀπουσιάζη κατά πᾶσαν πιθανότητα αὐτήν τήν ἡμερομηνίαν ἐκ Παρισίων.

Παρά ταῦτα ἐπέμενε καί μείναμε σύμφωνοι, ἀφοῦ προηγουμένως συνεννοηθῶ μέ κ. Πρόεδρον, νά τοῦ ἀπαντήσω τήν ἐπομένην.

Τήν ἐπομένην, 15 Ἰουλίου εἰς τάς 2 μ.μ., ἐπεσκέφθην τόν κ. Μινέικον εἰς τήν οἰκίαν του, 5 Av. Rodin (ἰσόγειον ἀριστερά), Paris 16.

Τοῦ εἶπα ὅτι πράγματι ὁ κ. Πρόεδρος ἀναχωρεῖ αὐτήν τήν ἑβδομάδα διά τήν Ἴσκια τῆς Ἰταλίας γιά λουτρά καί ὡς ἐκ τούτου δέν θά βρίσκεται εἰς τάς 28, 29 Ἰουλίου στό Παρίσι. Μοῦ εἶπε ὅτι θεωρεῖ ἀπαραίτητον ὁ κ. Παπανδρέου νά συναντήση τόν κ. Καραμανλῆν καί παρακαλεῖ πολύ νά ἐρωτήσω τόν κ. Πρόεδρον ἐάν θά ἦτο δυνατόν ὁ ἐξάδελφός του Ἀνδρέας Παπανδρέου νά πάη νά τόν βρῆ ὅπου καί ἐάν βρίσκεται ἐκείνην τήν ἐποχήν.

Ἐπεφυλάχθην καί πάλιν νά ἀπαντήσω καί τοῦ εἶπα ὅτι δέν ἀποκλείεται νά μήν γνωρίζη καί ὁ ἴδιος ποῦ θά εὑρίσκεται, διότι θά εἶναι μέ φίλους σέ κότερο, κατά πᾶσαν πιθανότητα.

Τοῦ εἶπα ὡς ἰδικήν μου ἄποψιν ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ ἐξάδελφός του θέλει τόσον πολύ νά συναντηθῆ μέ τόν κ. Πρόεδρον, τό καλύτερον πού θά εἶχε νά κάνη θά ἦτο δημοσία καί χωρίς ἐπιφυλάξεις νά ἀποκαταστήση τήν θέσιν του ἔναντι τοῦ κ. Καραμανλῆ, ἀναγνωρίζων ὅτι ἀδίκως εἰς τό παρελθόν ἡ ΕΚ κατασυκοφάντησε τόν κ. Καραμανλῆ. Αὐτό θά ἦτο μία γενναία πολιτική πράξις ἐκ μέρους του. Μοῦ εἶπε ὅτι αὐτό ἀσφαλῶς θά γίνη, ἐάν ἐπιδιώξω νά συναντηθοῦν οἱ δύο Ἀρχηγοί, εἰς τούς ὁποίους ὁ Ἑλληνικός λαός πιστεύει κ.λ.π.

Τήν ἐπομένην τοῦ ἀπήντησα ὅτι, δυστυχῶς, ὁ Πρόεδρος δέν μπορεῖ ν' ἀναλάβη ὑποχρέωσιν συναντήσεως, διότι πράγματι δέν γνωρίζει ποῦ θά εὑρίσκεται τήν ἐποχήν αὐτήν».

1 Αὐγούστου 1968

Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Λυπήθηκα βαθύτατα γιά τήν ἀσθένεια τῆς ἀδελφῆς σου. Σέ παρακαλῶ νά τῆς μεταφέρης τίς εὐχές μας γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ὑγείας της.

Τό γράμμα σου τό διάβασα, ὅπως πάντοτε, μέ προσοχή. Συμφωνῶ μέ τίς διαπιστώσεις σου ὄχι ὅμως μέ τά συμπεράσματά σου. Νομίζω ὅτι δέν εἶναι ἱκανοί νά δημιουργήσουν μόνιμο καθεστώς. Λείπουν καί οἱ ὑποκειμενικές καί οἱ ἀντικειμενικές προϋποθέσεις. Ἠμπορεῖ βέβαια νά ταλαιπωρήσουν τόν τόπο.

Νομίζω ἐπίσης ὅτι ὑπερβάλλετε τίς δυνατότητες ἰδικῶν μου πρωτοβουλιῶν. Γνωρίζεις πῶς ἀντιλαμβάνομαι τό πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος καί γνωρίζεις ἐπίσης ὅτι μόνον ἡ ἐλπίς τῆς ριζικῆς του τακτοποιήσεως θά ἦτο ἱκανή νά μέ βγάλη ἀπό τήν ἀποχή.

Δέν νομίζεις ὅτι, παρά τίς δοκιμασίες τῶν τελευταίων ἐτῶν, οἱ ἀσχολούμενοι μέ τά δημόσια πράγματα δέν ἔβαλαν μυαλό;

Μ' ἀγάπη».

16 Αὐγούστου 1968

Χ. ΠΑΛΑΜΑΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Ἔπειτα ἀπό παραμονή ἑνός μηνός εἰς τήν Ἑλλάδα ἐπιστρέφομεν εἰς Οὐασιγκτῶνα ἀτμοπλοϊκῶς, μέσω Γενεύης, ὅπου ἐμείναμε ὀλίγας μόνον ἡμέρας. Τό ἀρχικό μας σχέδιο ἦτο νά σταματήσουμε καί στό Παρίσι, ἔστω καί μόνο γιά νά σᾶς δοῦμε. Δυστυχῶς τήν τελευταία στιγμή ἐπεβλήθη ἐπίσπευση τῆς ἐπιστροφῆς μας καί διεσχίσαμε σιδηροδρομικῶς τό Παρίσι χωρίς νά σταματήσουμε.

Ἀπό τήν Οὐασιγκτῶνα σᾶς ἔγραψα ἐπανειλημμένως. Σᾶς εἶχα στείλει πρό καιροῦ καί ἕνα σημείωμα γιά τήν κατάσταση στήν Ἀμερική. Δέν ξέρω ἂν τά ἐλάβατε.

Περί τῶν ἐν Ἑλλάδι θά γνωρίζετε ἀσφαλῶς περισσότερα ἀπό ἐμένα, ἔστω καί ἂν εὑρισκόμουν ἐπί τόπου. Εἶναι φυσικό νά ἔχετε πλήρη ἐνημερότητα ἐπί τοῦ ἑλληνικοῦ θέματος.

Ἀπό τῆς ἰδικῆς μου σκοπιᾶς ἔχω νά κάμω τάς ἑξῆς διαπιστώσεις:

1. Ὅσοι νομίζουν ὅτι οἱ Ἀμερικανοί θά ἐπέμβουν δραστικῶς διά νά ἀνατρέψουν τήν σημερινήν κατάστασιν ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς προεπαναστατικῆς καταστάσεως ἀπατῶνται, ἐν πρώτοις διότι οἱ Ἀμερικανοί δέν λησμονοῦν τή προεπαναστατικήν κατάστασιν, τήν ὁποίαν τείνουν νά λησμονήσουν τινές ἐν Ἑλλάδι. Δεύτερον, διότι ἡ Οὐάσιγκτων ἀκολουθεῖ, εἰς ὅλους σχεδόν τούς τομεῖς, στάσιν παθητικήν ἤ ἀναμονῆς, λόγω ὄχι μόνον τῆς προεδρικῆς ἐκλογῆς, ἀλλά πρωτίστως ἐξ αἰτίας τοῦ πονοκεφάλου εἰς τό Βιετνάμ. Φιλικαί συστάσεις ἐπιστροφῆς εἰς τήν ὁμαλότητα ἀποτελοῦν τό μάξιμουμ.

2. Τά ἐν Ἑλλάδι παίζονται μέ ἑλληνικά, κατά βάσιν, χαρτιά καί μέ τήν μόνιμον παρεμβολήν τοῦ κομμουνιστικοῦ παράγοντος.

3. Ἡ βία πρός ἀνατροπήν τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος, ἐάν μέν ἀποτύχη θά ἐντείνη καί θά παγιώση τήν καταστολήν. Πάντως, θά ἀπομακρύνη τήν ὁμα-

λοποίησιν. Ἐάν ἐπιτύχη θά ἀνοίξη τόν δρόμον πρός τόν κομμουνισμόν, τόν μόνον ὑπολογίσιμον δυναμικόν παράγοντα τῆς βίας.

4. Τί ἀπομένει διά τούς ἐθνικῶς σκεπτομένους; Ἀπομένει ὁ διάλογος. Ἔστω καί ἄν εἶναι δύσκολος. Ἡ ζεῦξις τοῦ σήμερα πρός τό αὔριο. Ἡ δημοκρατική μέθοδος. Ἡ δημοκρατία ὅταν ἀποβῆ ἀνένδοτος, παύει νά εἶναι δημοκρατία. Αὐτό ἀπεδείχθη προσφάτως καί εἰς τήν Ἑλλάδα. Τό Σύνταγμα, τό δημοψήφισμα ἴσον ἔξοδος κινδύνου. Ἐάν ἡ ἔξοδος αὐτή κλεισθῆ, εἴτε ἀπό μέσα εἴτε ἀπό ἔξω, ἡ σωτηρία θά ἀποβῆ προβληματική.

5. Εἶναι ἐκτός πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ὁ πρωθυπουργός Γ. Παπαδόπουλος εἶναι ἄνθρωπος ἄριστων προθέσεων καί μέ προσόντα. Αὐτή εἶναι καί ἡ γενική ἀλλά καί ἡ προσωπική μου ἐντύπωσις ἀπό συνομιλίαν τήν ὁποίαν εἶχα μέ αὐτόν. Θά πρέπει νά ἐνισχυθῆ. Ἐάν συνέβαινε ποτέ νά ἀνατραπῆ ἐκ τῶν ἔνδον, θά ἐπηγαίναμε πρός νέαν, σκληράν περιπέτειαν.

6. Οἱ πολιτικοί παράγοντες ἐμμένουν καθώς ἀντιλαμβάνομαι εἰς τήν ἄρνησιν, κατατρίβονται μέ ὡρισμένας εἰδικάς περιπτώσεις. Εἰς τήν εὐθύνην διά τό παρελθόν, πολύ φοβοῦμαι ὅτι προστίθεται καί ἡ εὐθύνη διά τό μέλλον...

7. Εἰς τό ἐπίπεδον τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ὁ Πιπινέλης ἀκολουθεῖ, παρ' ὅλας τάς δυσκολίας ἐκ τοῦ παρελθόντος, τήν ὀρθήν γραμμήν. Ὕφεση εἰς τό Κυπριακό —δικαίωση τῆς πολιτικῆς τῆς Ζυρίχης— δικαίωση ἐκ τῶν πραγμάτων —βελτίωση τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων— προσοχή εἰς τήν θέσιν τῆς Βορείου Ἑλλάδος —Βαλκανικοί γείτονες.

8. Συμπέρασμα —Σεῖς προσωπικῶς, Κύριε Πρόεδρε, ἀποτελεῖτε τήν μόνην ἐθνικήν πολιτικήν ἐφεδρείαν. Τό πρόβλημα εἶναι ἄν θά χρησιμοποιηθῆ ἐγκαίρως ἡ ἐφεδρεία αὐτή. Εἴτε διότι σεῖς δέν θά τό ἐκρίνατε σκόπιμον εἴτε διότι θά ἦτο ἐκ τῶν πραγμάτων πολύ ἀργά.

Μέ τήν αὐτήν πάντοτε ἀφοσίωσιν καί ἀγάπην.

Θερμούς χαιρετισμούς ἀπό μέρους ἀμφοτέρων μας εἰς τήν ἀγαπητή Ἀμαλία».

28 Αὐγούστου 1968

Κ. Καραμανλῆς πρός Χ. Παλαμα

«Ἐχάρηκα πού πῆρα εἰδήσεις σου ὕστερα ἀπό τόσον καιρό. Βέβαια, ὅπως καταλαβαίνεις, ἡ χαρά μου θά ἦταν μεγαλύτερη ἐάν σέ ἔβλεπα προσωπικῶς.

Πρέπει νά σοῦ πῶ ὅτι τόν τελευταῖον καιρόν αἰσθάνομαι πολύ πιό δυσάρεστα. Καί διότι παρετάθη ὑπερμέτρως ἡ ἐξορία μου, καί διότι ἡ πατρίδα μας μπῆκε σέ νέαν περιπέτειαν, ἀλλά καί διότι μοῦ ἔλειψες καί ἐσύ. Γιά νά ἔχης δέ τήν εἰκόνα τοῦ καταντήματός μας, σέ πληροφορῶ ὅτι, εἴτε ἀπό φόβον εἴτε κατ' ἐντολήν, κανένας ἀπό τούς ἐδῶ ἐκπροσώπους τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως δέν μέ χαιρετᾶ.

Ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν συμφωνῶ μέ τάς διαπιστώσεις σου. Δέν συμφωνῶ, ὅμως, μέ τό συμπέρασμά σου διότι ὁ διάλογος προϋποθέτει καλήν πίστιν καί λογικήν. Καί εἶναι τά μόνα τά ὁποῖα, αὐτήν τήν στιγμήν, δέν βρίσκεις εἰς τόν τόπον μας. Ὅσον ἀφορᾶ τόν δικό μου ρόλον εἰς τόν ὁποῖον ἀναφέρεσαι, δέν τόν βλέπω. Ὅλοι μέ θέλουν γιά σύμμαχο, ἀλλά ὁ καθένας χωριστά. Καί ὁ βασιλεύς καί οἱ συνταγματάρχαι καί τά κόμματα καί προπαντός ὁ Ἀνδρέας... Ἄν δέν μποροῦν, ὅμως, νά μέ ἔχουν σύμμαχο, μέ προτιμοῦν νεκρό.

Ὅπως ξέρεις δέν ἐπιθυμῶ νά ἐπανέλθω εἰς τήν πολιτικήν. Θά ἠμποροῦσα, ἴσως, νά ἀναθεωρήσω τήν ἀπόφασίν μου, ἐάν ὅλοι αὐτοί ἀνεγνώριζαν ὅτι τά ἔκαμαν θάλασσα καί μοῦ ζητοῦσαν νά συμφιλιώσω τό Ἔθνος καί νά τό ὁδηγήσω, καθ' ὅν τρόπον κρίνω ἐγώ, σέ μιά νέα καί ὑγιᾶ πολιτικήν ζωήν. Αὐτό ὅμως, τό ὁποῖον ἐάν ἐγίνετο θά μποροῦσε νά σώση τόν τόπον, θά ἐσήμαινε, ἴσως, τόν ἀφανισμόν τόν δικό τους. Καί αὐτό, ἀκριβῶς, εἶναι ἐκεῖνο τό ὁποῖον ὅλοι προσπαθοῦν νά ἀποφύγουν.

Ἀπόδειξις, ὅτι δέν ἀξιοποίησαν τήν εὐκαιρίαν τήν ὁποίαν τούς προσέφερα τόν Νοέμβριον τοῦ 1967. Καί μολονότι δέν τό ἔκαναν, ἔχουν τήν ἀξίωσιν ἀπό μένα νά ὁμιλῶ γιά νά τούς διασκεδάζω.

Στό γράμμα σου κάνεις καί ἐσύ τό σφᾶλμα, νά μέ ἀποκαλῆς ἐθνικό κεφάλαιον, καί δέν καταλαβαίνεις ὅτι αὐτό, ἀκριβῶς, εἶναι τό δρᾶμα μου. Διότι, ἐάν δέν μέ ἐθεωροῦσαν κεφάλαιον, θά μποροῦσα νά γυρίσω εἰς τόν τόπον μου πού τόσο τόν ἔχω νοσταλγήσει. Καί γυρίζοντας, νά ἀκολουθήσω τάς συμβουλάς τῶν Στωϊκῶν πού ἔλεγαν: Γιά νά εἶσαι εὐτυχής πρέπει νά φιλοσοφῆς, νά καλλιεργῆς τόν κῆπον σου καί νά συναναστρέφεσαι λίγους καί καλούς φίλους.

Σέ παρακαλῶ νά χαιρετήσης τήν Ἑλένη ἐκ μέρους μου καί ἐκ μέρους τῆς Ἀμαλίας».

1 Σεπτεμβρίου 1968

Κ. Καραμανλῆς πρός Α. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ Ἀχιλλέα,

Μέ ἐξέπληξαν αὐτά τά ὁποῖα μοῦ γράψατε τελευταίως. Οὔτε μέ τόν βασιλέα συνηντήθην, οὔτε αὐτοί πού ἔγραψαν καί γράφουν διάφορα ἄρθρα μέ συμβουλεύονται.

Μέ τήν Κυβέρνησιν δέν ἔχω οὔτε ἄμεσον οὔτε ἔμμεσον ἐπαφήν καί διότι δέν συμπαθῶ τήν πολιτική τῶν παρασκηνίων, ἀλλά καί διότι δέν εἶναι δυνατόν νά διεξαχθῆ μαζί τους σοβαρός καί τίμιος διάλογος. Ἀπόδειξις, ἡ τελευταία των προσπάθεια νά δημιουργήσουν ψευδεῖς ἐντυπώσεις. Πάντως ἐξουσιοδοτῶ τόν Βάσο** —ὅπως παρήγγειλα καί μέ τόν Οἰκονομόπουλον— νά πῆ εἰς μέν τόν Σουλτσμπέργκερ, ὅτι ὁ*

Παπαδόπουλος δέν τοῦ εἶπε τήν ἀλήθεια, εἰς δέ τόν Σταματόπουλον, ὅτι εἶναι ἀπατεών ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι ἐπικοινωνεῖ μαζί μου.

Ὅλα αὐτά ὅμως μέ κάνουν νά λυπᾶμαι βαθύτατα διότι ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ Ἕλληνες δέν μέ κατάλαβαν, ἐφ' ὅσον πέφτουν θύματα τοῦ κάθε διαδοσία.

Μοῦ γράφετε ἐπίσης ὅτι παρεξηγεῖται ἡ σιωπή μου. Καί ὅμως τήν θέσιν μου καί ἀπέναντι τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος καί ἀπέναντι τοῦ παγίου πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας, τήν καθώρισα σαφῶς τόν περασμένον Νοέμβριον.

Καί ἐφ' ὅσον δέν τήν ἄλλαξα σημαίνει ὅτι ἰσχύει. Οἱ Ἕλληνες, ἐάν πράγματι ζητοῦσαν λύσιν στό πρόβλημά τους, δέν εἶχαν παρά τήν θέσιν ἐκείνην νά τήν κάνουν σημαία τους. Ἀντ' αὐτοῦ ἐπιδίδονται εἰς κουτσομπολιά καί ἔχουν τήν ἀξίωσιν ἀπό μένα νά ὁμιλῶ γιά νά τούς διασκεδάζω.

Ἐκεῖνο ἐπίσης τό ὁποῖον δέν καταλαβαίνω ἀπό ὅλην τήν ἱστορίαν εἶναι γιατί οἱ Ἕλληνες ἐνοχλοῦνται ἀπό τό ἐνδεχόμενον τῆς ἐπαφῆς μου μέ τήν Κυβέρνησιν, ἐάν πρόκειται ἡ ἐπαφή αὐτήν νά δώση λύσιν εἰς τό πρόβλημά τους. Στήν περίπτωσιν αὐτήν θά ἔπρεπε νά τήν εὔχωνται —ἄλλο ἐάν δέν τό θέλω ἐγώ— ἀντί νά τήν φοβοῦνται. Γιά νά τήν φοβοῦνται ὅμως, σημαίνει ὅτι ἔγιναν θύματα τῆς Κεντροαριστερᾶς, ἡ ὁποία δέν θέλει καμμίαν ἄλλην λύσιν, ἐκτός ἐκείνης, πού τήν ἐξυπηρετεῖ: Δηλαδή τόν ἐμφύλιον πόλεμον.

Πάντως παρακολουθῶ τάς ἐν Ἑλλάδι ἐξελίξεις καί ἐάν κάποια στιγμή κρίνω ὅτι μία παρέμβασίς μου θά ἦτο δυνατόν νά τάς ἐπηρεάση ἀποφασιστικά δέν θά παραλείψω νά τό κάνω. Ἐκεῖνο τό ὁποῖον θά μποροῦσα κατά τήν παροῦσαν στιγμήν νά συμβουλεύσω τούς φίλους μου εἶναι τοῦτο: Ἐφ' ὅσον δέν μποροῦν νά ἀνατρέψουν τήν Κυβέρνησιν καί δέν μποροῦν νά ματαιώσουν τό δημοψήφισμα, νά φροντίσουν ἀφανῶς καί ἀδεσμεύτως γιά τήν βελτίωσιν τοῦ Συντάγματος, τό ὁποῖον ὁπωσδήποτε θά ψηφισθῆ. Καί λέω ἀδεσμεύτως, διότι τό ἄρθρο τοῦ Ἀβέρωφ προεκάλεσε ποικίλα σχόλια καί ἑρμηνεύονται ὡς τάσις συνθηκολογήσεως μέ τό καθεστώς. Πρᾶγμα τό ὁποῖον ἐάν εἶναι ἀληθές ἀποτελεῖ σφᾶλμα καί ἀπό ἀπόψεως οὐσίας καί ἀπό ἀπόψεως τακτικῆς.

Τά ἀνωτέρω σέ παρακαλῶ νά τά διαβιβάσης στήν ὁμάδα καί στόν Βασιλείου, διότι πέραν τῶν διαψεύσεων ἐξηγοῦν καί τούς λόγους τῆς σιωπῆς μου.

Μέ ἀγάπη».

1 Σεπτεμβρίου 1968

Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΡΟΣ Π. ΚΟΝΤΑ

«Ἀγαπητέ Πάλη,

Σ' εὐχαριστῶ γιά τό γράμμα σου. Φοβοῦμαι ὅμως ὅτι δέν δύναμαι νά ἀνταποκριθῶ, διότι ὅπως κατήντησε ὁ τόπος μας σέ κανέναν δέν μπορῶ νά ἔχω ἐμπιστοσύνη. Τήν δυσπιστίαν δέ αὐτήν ὅπως ἀντιλαμβάνεσαι τήν δικαιολογεῖ ἡ μέχρι τοῦδε ἀχαρακτήριστος συμπεριφορά ὅλων ἀπέναντί μου.

Σέ πληροφορῶ ὅτι αὐτήν τήν στιγμήν προσπαθοῦν νά μέ παγιδεύσουν ἀπό ὅλες τίς πλευρές. Διότι μέ θέλουν ὅλοι ἤ σύμμαχον ἤ νεκρόν. Θά γνωρίζης ἀσφαλῶς, ὅτι ἤδη ἡ Κυβέρνησις διαδίδει ψευδῶς καί ἀνοήτως ὅτι ἔχει ἐπαφάς μαζί μου, ὅπως διέδιδε πρό καιροῦ ὅτι εἶμαι ἑτοιμοθάνατος.

Ἀνεξαρτήτως ὅλων αὐτῶν τό Σύνταγμα δέν ἀποτελεῖ παρά μέρος τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας μας, τό ὁποῖον εἶναι περισσότερον πολύπλοκον ἀπό ὅ,τι ἀντιλαμβάνονται οἱ συνομιληταί σου.

Ὅπως ξέρεις δέν ἔχω πλέον φιλοδοξίες καί συνεπῶς δέν ἔχω ἀνάγκην νά κάνω συμβιβασμούς μέ κανέναν. Ἐάν κάποτε ἀναμιχθῶ καί πάλιν εἰς τήν πολιτικήν, θά τό κάνω ὡς καθῆκον ἐθνικόν καί ἐφ' ὅσον οἱ Ἕλληνες —καί μεταξύ αὐτῶν καί σεῖς οἱ φίλοι μου— θά ἔχουν κατανοήσει τό πρόβλημά τους.

Δέν πρέπει συνεπῶς νά σέ ἀνησυχῆ τό ἐνδεχόμενον ὅτι μπορεῖ νά λησμονηθῶ. Τό γεγονός ὅμως ὅτι ἀνησυχεῖς σημαίνει ὅτι δέν ἐκτιμᾶς καλῶς τήν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν καί ὅτι εἶσαι, ὅπως καί ἐσύ ὑποπτεύεσαι, προκατειλημμένος.

Μέ ἀγάπη».

14 Ὀκτωβρίου 1968

Ε. ΑΒΕΡΩΦ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ι. Μετά τό δημοψήφισμα ἡ κατάστασις χρειάζεται μίαν νέαν καί διάφορον ἐκτίμησιν. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ἀσφαλῶς νόθον. Εἰς τήν ἐπαρχίαν δύναται νά λεχθῆ ὅτι κατ' οὐσίαν δέν ἔγινε δημοψήφισμα ἀλλά ἕνας εὐρύτατος, ἀπροσχημάτιστος, ἐξοργιστικός ἐκβιασμός. Ἀλλά:

1ον. Διεπιστώθη ὅτι παντοῦ ὑπάρχουν ὁμάδες πολιτῶν (ὄχι ἁπλῶς ὀργάνων) διατεθειμένων νά ἀσκήσουν μέσα ἐξωφρενικά πρός ἐκφοβισμόν καί ἐξαναγκασμόν.

2ον. Δέν ὑπῆρξε οὔτε ἕνα ἀνεκτόν μίνιμουμ θάρρους δι' ἀντίδρασιν, ἐνῶ ὑπῆρχε ἀρκετή ἐσωτερική διάθεσις. Σημαντικώτερον:

3ον. Εἰς τήν Διοίκησιν Πρωτευούσης τό δημοψήφισμα διεξήχθη γενικῶς καλά. Εἰς συνοικισμούς φαίνεται βέβαιον ὅτι ἀρκετά "ὄχι" μετετράπησαν εἰς "ναί" κατά τήν διαλογήν. Εἰς τάς Ἀθήνας ὅμως τά πάντα ἔγιναν ἀψόγως. Ἀναμφισβητήτως, πολλοί ἐφοβήθησαν τάς διαφόρους φήμας περί ἐρεύνης δακτυλικῶν ἀποτυπωμάτων τῶν "ὄχι", περί ἀριθμήσεως τῶν φακέλλων καί σημειώσεως τοῦ ἀριθμοῦ εἰς τόν ἐκλογικόν κατάλογον δίπλα εἰς τό ὄνομα τοῦ ἐκλογέως πού ἔπαιρνε τόν φάκελλον, καί ἄλλα τινά. Αὐτό εἶναι βέβαιον. Ὅπως ἐπίσης βέβαιον εἶναι ὅτι

πολλοί ἐψήφισαν "ναί" θεωρήσαντες ὅτι μόνον ἔτσι ὑπάρχει ἐλπίς ὁμαλοποιήσεως. Ἀλλά μέ αὐτά, δέν βγαίνει τό 75% ἐάν οἱ εὐχαρίστως ψηφίσαντες "ναί" εἶναι 10%. Βγαίνει ἄν ξεκινᾶς ἀπό τό ἥμισυ περίπου, ἤ τουλάχιστον. Βεβαίως αὐτό τό ποσοστόν —ἐξ ὅσων βλέπουμε— δέν ἦταν ἐνθουσιῶδες ὑπέρ τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἕνα μέρος ἦτο καί ἕνα ἄλλο ἔχει στάσιν θετικῆς ἀνοχῆς. Λόγοι: φοιτητικαί ταραχαί ἔξω καί ἡσυχία ἐδῶ· ἀπειλητική διεθνής κατάστασις· σταθερότης τιμῶν καί μερικαί παροχαί· ὁ φόβος τοῦ χάους καί ἡ ἔλλειψις προοπτικῆς· ἡ ἀνυποληψία τῆς πλειονότητος τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Πάντως, ἀσχέτως τῶν λόγων, νομίζω ὅτι ἀποκαλύπτεται ὅτι ἡ Ἐπανάστασις δέν εἶναι σχεδόν "γυμνή" ὡς ἐνομίζετο. Ὑποθέτω ὅτι τό ἴδιον συμβαίνει καί εἰς τήν ἐπαρχίαν.

4ον. Τό ὑπερβολικόν ἀποτέλεσμα τούς ἔβλαψε διττῶς: πρῶτον διότι ἀφ' ἑαυτοῦ ἐμείωσε τήν ἐγκυρότητα τοῦ δημοψηφίσματος, καί δεύτερον διότι πολλοί —καί φίλα φρονοῦντες— ἠγανάκτησαν μέ τά ἐξαναγκαστικά μέσα πού ἐχρησιμοποιήθησαν. Ἀλλά, βοηθούσης τῆς ἀνεμποδίστου ἐσωτερικῆς προπαγάνδας, καί τῆς χλιαρᾶς ἀντιδράσεως τοῦ ξένου τύπου, ἡ Ἐπανάστασις ἐπῆρε κάποιαν νομιμοποίησιν. Ὄχι πανίσχυρον, ὄχι ἴσως καί ἰσχυράν, ἀλλά πάντως κάποιαν.

5ον. Βοηθουσῶν καί τῶν διώξεων (αἴτινες ποικίλαι καί σκληραί), τό πνεῦμα ἀντιδράσεως ἐμειώθη μετά τήν 29ην Σεπτεμβρίου. Νομίζω ὅτι μέσα τους, ἐλάχιστοι ἀλλάζουν θέσιν. Ἀλλάζει ὅμως ἡ στάσις των. Σήμερον περισσότερον ἀπό πρίν φοβοῦνται καί βλέπουν μακράν τήν διάρκειαν.

II. Πιθανόν ἄλλοι νά μή συμφωνοῦν μέ τά ἀνωτέρω. Φοβοῦμαι ὅτι ἐκλαμβάνουν τάς ἐπιθυμίας των ὡς πραγματικότητα.

Προσωπικῶς νομίζω ὅτι τά ἀνωτέρω ἀποδίδουν τά πραγματικά δεδομένα καί ἄν τά ἀγνοοῦμε δέν κάνουμε πολιτικήν. Ἁπλῶς βγάζουμε ἄχτι —καί δή κατά τρόπον στεῖρον.

Προσθέτω ἕνα ἄλλο δεδομένον, ἀστάθμητον. Οἱ ἄνδρες τῆς Ἐπαναστάσεως ὀλίγον ἀπέκτησαν προσωπικόν κῦρος. Μερικοί ἔχουν ἴσως καί ὀλιγώτερον ἐκείνου τῆς ἀνοίξεως 1967. Πέραν αὐτοῦ μερικοί τό ἔχασαν ἐντελῶς καί θεωροῦνται γελοῖοι. Ἐξαιρεῖται ὅμως ἀσφαλῶς ὁ Παπαδόπουλος. Αὐτός ἐκέρδισε ἀνάστημα. Ἀρχίζει ν' ἀναφέρεται ὑπό ἀρκετῶν ὡς "ὁ νέος ἡγέτης τῆς δεξιᾶς". Δύσκολον νά σταθμισθῆ ἡ ἔκτασις τοῦ πράγματος, καί ἀκόμη δυσκολώτερον ἡ ἐξέλιξις αὐτη θά ἐξαρτηθῆ ἀπό τήν πορείαν του.

III. Τήν σταθερότητα τῆς Ἐπαναστάσεως —γιά τήν ὥρα— θεωρῶ καλήν. Ἐσωτερικαί γκρίνιαι ὑπάρχουν. Αὐτή τήν στιγμήν φαίνεται ὅτι ὑπάρχουν καυγάδες διά τόν ἀνασχηματισμόν (οἱ Γενικοί Γραμματεῖς πρώην ἀξιωματικοί θέλουν ὑπουργοποίησιν καί ὁ Παπαδόπουλος ἀρνεῖται). Φαίνεται ἐπίσης ὅτι ταλαιπωροῦνται καί ἀπό κυκλοφορούσας φήμας περί μεγάλων ἤ μικρῶν σκανδάλων (Δημοπρασία τηλεοράσεως, ΟΛΠ, σύμβασις Reynold's, βέβαιοι μικρολοβιτοῦραι Ματθαίου καί ἄλλα). Κατά θετικάς ὅμως πληροφορίας ὁ Παπαδόπουλος ἐλέγχει πλήρως τήν κατάστασιν βοηθούμενος καί ἀπό τούς περισσοτέρους τῆς Ἐπαναστάσεως καί ἀπό Ἀγγελῆ - Ἐνόπλους Δυνάμεις.

Οὗτος πάσχει ἀναμφισβητήτως ἀπό ἔλλειψιν ἀξίων συνεργατῶν. Πληροφοροῦμαι ἀναζητεῖ.

Τόν βοηθοῦν πολύ τά ἐξωτερικά.

Αἱ ξέναι Κυβερνήσεις διστακτικαί (ἴσως λόγω τῆς Κοινῆς Γνώμης των, ἐχθρικῆς πρός Συνταγματάρχας). Πιέζουν κάπως ὑπέρ τῆς ὁμαλοποιήσεως ἀλλά δέν ἀντιδροῦν σοβαρῶς καί νομίζω θά μαλακώσουν περισσότερον. Εἶχα πολλάς συνομιλίας σχετικῶς: "προσαρμογή εἰς τήν πραγματικότητα".

Τά οἰκονομικά προσωρινῶς "πορεύονται". Βλέπω τήν προοπτική κακήν. Ἐκτός ἄν ἀλλάξουν αἱ συνθῆκαι ἐμπιστοσύνης καί δανειοδοτήσεως ἀπό τό ἐξωτερικόν. Ἀλλά αὐτήν τήν στιγμήν "πορεύονται" καί ὀλίγοι αἰσθάνονται ἀνησυχίας. Ἴσως τά πράγματα ἀλλάξουν συντόμως πρός τό χειρότερον διότι αἱ περισσότεραι ἐσοδεῖαι ἦσαν σαφῶς μειωμέναι καί ὑπάρχει ἀζητησία τῶν καπνῶν.

Τό "ξεκόλλημα" τῆς οἰκονομίας, τό ὁποῖον ἐπεχειρήθη δι' ἐντόνου πιστοδοτήσεως πρός πολλούς τομεῖς ἔφερε ἀπό τοῦ Μαΐου μερικά θετικά ἀποτελέσματα (εἰς ἐπίπεδα πάντως χαμηλότερα τοῦ '67), ἀλλά αὐτό μπορεῖ νά ἔχη καί κακούς ἀντικτύπους ἰδίως ἐπί τοῦ συναλλαγματικοῦ, ὅπερ καί τό δυσχερέστερον.

Κατά τρόπον γενικόν, τά οἰκονομικά —ἐκτός ἀπροβλέπτων— δέν ἔχουν σπουδαίαν προοπτικήν, ἀλλά καί δέν φαίνονται νά προκαλέσουν συμφοράν.

IV. Ποία ἡ στάσις μας;

Τά μέσα μας εἶναι πολύ περιορισμένα. Καί ἡ ἐπικοινωνία ἀκόμη μέ φίλους μας εἰς τάς ἐπαρχίας εἶναι πολύ δύσκολος. Ὅποιος ἐκεῖ ἐπισκέπτεται, κάποιαν ἐνόχλησιν θά ἔχη!... Ἀφήνω τήν ἰδικήν μας συνεχῆ παρακολούθησιν.

Πολλοί ἀπό τούς συναδέλφους ὁμιλοῦν μόνο περί ἀδιαλλαξίας. Τυφλῆς ἀδιαλλαξίας. Καί σχεδόν, θά ἔλεγα, ὅποιος βρίζει περισσότερον —κατ' ἰδίαν φυσικά— αὐτός θεωρεῖται ὁ καλύτερος. Καί... τί κάνει καί τί θά κάνη ὁ Καραμανλῆς... θεραπευτής πάσης νόσου καί πάσης μαλακίας, ὅταν ἡ νόσος φαίνεται ἀνίατος... Μέ τοιαύτην ἀρνητικήν νοοτροπίαν καί "τακτικήν", μέ δεδομένην τήν φθοράν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ὡς συνόλου (ἤτις εἶναι ἐξώφθαλμος), βαίνομεν ἀσφαλῶς (ἄν δέν τσακωθοῦν μεταξύ των) πρός ἕνα σαλαζαρισμόν. Καί τό μέγα ἀτύχημα εἶναι ὅτι φαίνεται πώς θά πρόκειται δι' ἕνα κακόν σαλαζαρισμόν, διότι ὁ τόπος διοικεῖται κακῶς. Ἡ διοίκησις

ὑποσταθμίζεται καί τρέμει τάς εὐθύνας, τάς παρεμβάσεις τῶν μικρῶν βουλευτῶν ἀντικαθιστοῦν αἱ παρεμβάσεις τῆς μειοψηφίας τῶν ἀξιωματικῶν, οἱ ὁποῖοι ἀναμιγνύονται εἰς ὅλα (παράδειγμα τούτου: Εἰς τό Βασιλικόν θέατρον ἔχουν διορισθῆ μέ σημειώματα 70 κοπέλλες δῆθεν ἠθοποιοί... Καμμιά ἐπί τῶν ἡμερῶν μας).

Ὁ Παναγιώτης μόλις ἐκυκλοφόρησε, ἦτο πολύ πεσμένος. Σωματικῶς καί ἠθικῶς. "Θά κάμω ὅ,τι χρειάζεται ἀλλά δέν ἔχω πλέον δυνάμεις. Κυρία ἐλπίς ὁ Καραμανλῆς. Ἄν δέν θελήση ἐκεῖνος, νά δῆτε οἱ ἄλλοι τί μπορεῖτε νά κάμετε, κ.τ.λ.". Συμπαθής, μετρημένος. Ἤδη, χθές, πληροφοροῦμαι ἐδήλωσε εἰς πρώην βουλευτάς ὅτι ἄν γίνουν ἐκλογαί, θά ἠγηθῆ πάλιν τοῦ κόμματος ἄν δέν ἔλθη ὁ Καραμανλῆς, θά ἀγωνισθῆ κ.τ.λ. Λυποῦμαι πού τό λέω, δέν βλέπω δυνατότητα. Χρυσός καί ἅγιος, ἀλλά πεσμένος. Προσωπικά, στήν περίπτωση αὐτή, δέν θά ἀκολουθοῦσα καί θά ἔμενα σπίτι μου.

Ἄλλωστε —ἐκλογές. Πότε καί πῶς;

Ἀλλά ἄς ἐξετάσω τί δυνατόν καί τί πρέπον γενέσθαι. Δυναμικαί λύσεις —θά ἠδυνάμην ν' ἀναλύσω ἀλλά δέν χρειάζεται— νομίζω ἀποκλείονται.

Ἔριδες ἰδικαί των δέν ἀποκλείονται, ἀλλά ἐξέρχονται ἀπό τόν τομέα τῆς δεοντολογίας μας.

Θεωρίαι περί συνεργασίας μαζί των (ὑποστηριζόμεναι ἐνίοτε) ὥστε νά πολιτικοποιηθῆ σιγά-σιγά ἡ κατάστασις καί νά ὁμαλοποιηθῆ, θέλουν πολλήν πολλήν προσοχήν.

Ἀπό τούς πολιτικούς, πλήν Καραμανλῆ —πού παρά ἀρκετάς μεμψιμοιρίας διατηρεῖ μέγα κῦρος— διετήρησαν κῦρος ὀλίγα ὀνόματα. Πολύ ὀλίγα. Ἀπό τό ἄλλο μέρος τό καζάνι βράζει, καί εἶμαι βέβαιος ὅτι ἀργότερα πάντως σέ μερικά χρόνια θά βράση χειρότερα καί ἐπικινδύνως. Νέα πρόσωπα ὑπό τάς παρούσας συνθήκας, σχεδόν ἀδύνατο ν' ἀναφανοῦν. Ἄν τά διατηρήσαντα κάποιαν ἐμπιστοσύνην, πάρουν τήν σφραγίδα τοῦ φιλοδικτατορικοῦ, τότε διά τόν δημοκρατικόν κόσμον, δέν θά μείνουν παρά οἱ ἀριστεροί καί ὁ Ἀνδρέας. Ἄκρως ἐπικίνδυνον. Ἄν μποροῦσαν νά συνεργασθοῦν ἕνας-δύο (χωρίς βέβαια νά τούς διατάζη ὁ ἀπεσπασμένος ταγματάρχης...) δέν θά ἤμουν μέν μεταξύ των, δέν θά τούς ἔρριπτα ὅμως τό λίθον. Θά εἶχε μία χρησιμότητα τό πρᾶγμα. Ἀλλά γενικωτέραν συνεργασίαν θά ἔβλεπα ὀλεθρίαν δι' οὕς ἀνέφερα λόγους.

Δέν μένει παρά ἡ προσπάθεια ἐγκρίσεως ἀπό τήν ἐπανάστασιν κάποιας πολιτικῆς κινήσεως τό ταχύτερον δυνατόν, μέ συμμετοχήν εἰς ἐκλογάς διά τάς ὁποίας θά ὑπῆρχαν κάποιαι ἐγγυήσεις.

Ἐκλογαί ἀποκλείονται ἄν ὁ Παπαδόπουλος δέν ἐλέγχη πλήρως τούς ἀδιαλλάκτους. Ἐξ ὅσων πληροφοροῦμαι θά γίνουν καί ἴσως γρηγορώτερα ἀπό ὅ,τι πιστεύουμε ἄν θά ἐξαρτᾶται ἀπό αὐτόν. Ἀλλά: δέν ἔχω τήν ἀφέλειαν νά πιστεύω ὅτι θά τάς κάμη, ἔστω, ριψοκινδυνεύων νά τάς χάση. Τοῦτο τό ἀποκλείω. Ἄλλωστε μέ τήν ἀτμόσφαιραν πού ἐδημιουργήθη κατά τήν διεξαγωγήν τοῦ δημοψηφίσματος θά εἶναι καί πολύ δύσκολον νά τάς χάση. Θά ὑπῆρχε τέτοια δυνατότης μόνον ἄν ἐγίνοντο ἀπό αὐστηράν ὑπηρεσιακήν Κυβέρνησιν, καί ἠγεῖτο καλῆς ἀντιθέτου παρατάξεως ὁ Καραμανλῆς. Ἀλλά ἔτσι μπαίνουμε εἰς τόν τομέα τῶν ἐπιθυμητῶν καί ὄχι εἰς ἐκεῖνον τῶν δυνατῶν.

Ἡ μόνη λοιπόν δυνατότης μας, εἶναι νομίζω, νά ἐπιδιώξωμεν τήν ἐμφάνισιν μικρᾶς, μικτῆς ὑγιοῦς παρατάξεως, ἥτις νά ἐξασφαλίση, διά τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου λογικόν ἀριθμόν ἑδρῶν, ὡς 2ον ἤ ὡς 3ον κόμμα, καί φυσικά διαφόρους στοιχειώδεις ἐλευθερίας δράσεως. Ἔτσι τουλάχιστον θά εἴχαμε πράγματι μίαν ἀρχήν ὁμαλοποιήσεως. Βραδεῖαν, ἀλλά ὑπαρκτήν μέσα εἰς τό σημερινόν ἀδιέξοδον, τό ὁποῖον ἀφ' ἑνός εἶναι ἐπικίνδυνον διά τήν Χώραν, ἀφ' ἑτέρου μοῦ φαίνεται —πλήν ἀπροβλέπτου— ἀδιέξοδον πλῆρες. (Ἄφησε ὅτι μέ ἀγωνίαν διερωτῶμαι: Καί ὑπαρχούσης Βουλῆς, πῶς θά ἀποτραβηχθῆ ὁ Στρατός ἀπό τήν πολιτικήν ἀφοῦ θά εἶναι τό κύριον στήριγμα τῆς Κυβερνήσεως; Ἀλλά ὁμιλῶ διά περίοδον πού καί αὐτή φαίνεται μακρινή καί ἀβεβαία...

V. Ταῦτα, ἀδύνατα καί οὐτοπιστικά μέ τούς ἀδιαλλάκτους, δέν φαίνονται ἀδύνατα μέ τούς λογικούς, καί ἰδίως μέ τόν Παπαδόπουλο τόν μόνον πού ἔχει πολιτικήν σκέψιν.

Ἔκανα μερικάς ἐμμέσους ἐπαφάς. Ἔχω ὡρισμένας, μόνον ὡρισμένας, καλάς ἐνδείξεις. Διαπιστώνω ὅμως καχυποψίαν μήπως πᾶμε νά τούς γελάσουμε καί νά κάνουμε κάτι πού ξαφνικά θά τούς παρουσιάση Καραμανλῆν, ὅπερ ἄν ἀντιλαμβάνωμαι καλά, μᾶλλον θά εἶναι αἰτία ἀναστολῆς κάθε ἐξελίξεως καί πάντως ἐκλογῶν.

Δέν ἀπέκρυψα ὅτι λόγω στενοῦ προσωπικοῦ δεσμοῦ καί ἄλλων αἰτίων, οὐδέν θά ἔπραττα χωρίς τήν ἔγκρισίν του.

Πιθανώτατα θά ἔχω συνάντησιν καί μέ τόν ὑπ' ἀριθ. 1 ἐντός περίπου ἑβδομάδος, ἴσως καί ἐντός πενθημέρου. Δέν δεσμεύω κανέναν καί οὔτε τόν ἑαυτόν μου προτίθεμαι νά δεσμεύσω. (Ἐδήλωσα ἄλλωστε ὅτι ἄν τ' ἀποτελέσματα δέν εἶναι θετικά γενικῶς, καί ἀξιοπρεπῆ προσωπικῶς, "ὁ Θεός ἄς σᾶς βοηθήση καί δι' ἐμέ ὑπάρχουν καί ἄλλα εἰς τήν ζωήν").

Ἀλλά ἀντιλαμβάνομαι καλά ὅτι πρόκειται περί μιᾶς ἀρχῆς διαλόγου. Πολύ λεπτόν, ἀλλά τό θεωρῶ ὄχι ἁπλῶς χρήσιμον ἀλλά καί ἀπαραίτητον. Πιθανόν νά μήν ὁδηγήση πουθενά. Πιθανόν ὅμως καί ν' ἀποτελέση μίαν ἀρχήν.

VI. Τά ἀνωτέρω γνωρίζει πλήρως μόνον ὁ Κωστάκης* —πλήν τῶν μεσολαβούντων πού γνωρίζουν μερικά— ὅστις συμφωνεῖ ἀπολύτως.

Ἀλλά ἀμφότεροι, καί πρωτίστως ἐγώ πού παίρνω τήν εὐθύνην καί τάς μελλούσας ἐπικρίσεις, χρειαζόμεθα τήν γνώμην σου. Δέν προτίθεμαι νά προχωρήσω ἄνευ αὐτῆς. Ἄλλωστε, ἄν προχωρήσουμε περαιτέρω, δηλαδή εἰς ἐκδήλωσιν, θά πρέπει τοὐλάχιστον ἐμμέσως νά φανῆ ὅτι δέν διαφωνεῖς. Ἄλλως θά ἑρμηνευθῆ ὅτι συμφωνεῖς μέ τούς ἡμετέρους ἀδιαλλάκτους. Καί τότε προτιμῶ πάλιν τήν ἰδιωτική ζωήν καί μόνον, διότι δέν προτίθεμαι νά ἐμφανισθῶ ὡς διαρρηγνύων δεσμούς καί ἀρχίζων νά χτυπιέμαι πρός ὅλας τάς κατευθύνσεις, δεδομένου ὅτι βεβαίως δέν θά πρόκειται καί περί συνεργασίας μέ τήν Ἐπανάστασιν.

Μέ τήν ἰδίαν πάντοτε ἀγάπην».

6 Ἰανουαρίου 1969

Κ. Καραμανλής προς Κ. Παπακωνσταντίου

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Ἐχάρηκα πού πῆρα εἰδήσεις σου, ἀλλά λυπήθηκα πού δέν ἔκαμες χρήση τῆς εὐκαιρίας πού σοῦ δόθηκε νά μέ ἐπισκεφθῆς. Ἔχω νά σε δῶ καιρό καί σ' ἐπεθύμησα.

Σέ παρακαλῶ νά κάμης αὐτό πού σοῦ παρήγγειλα ἔστω καί ἄν σοῦ εἶναι ἀντιπαθές. Μοῦ διαφεύγουν ὡρισμένα πράγματα καί θέλω κάποιον ὅστις νά τά ἐκτιμήση καί νά μέ ἐνημερώση ὑπεθύνως.

Ὁ Ἀλέκος θά σοῦ πῆ σχετικῶς. Ἔχεις τίς καλύτερες εὐχές μου γιά τόν καινούργιο χρόνο.*

Μ' ἀγάπη».

1 Φεβρουαρίου 1969

Κ. Καραμανλής προς Χ. Παλαμα

«Ἀγαπητέ Χρῆστο,

Φαίνεται ὅτι μέ τήν ἀλλαγήν τοῦ καθεστῶτος στήν Ἀμερική, τό πολιτικό παρασκήνιο τοῦ τόπου μας μετεφέρθη στήν Οὐάσιγκτων. Ὅπως πληροφοροῦμαι χουντικοί καί ἀντιχουντικοί περισφίγγουν τόν Νίξον καί τούς συνεργάτας του προσπαθοῦντες νά ἐξασφαλίσουν τήν εὔνοιαν αὐτῶν ὑπέρ τῶν ἀπόψεών των.

Δέν ξέρω σέ ποίαν ἔκτασιν ὑφίστασαι καί ἐσύ τούς ἀντικτύπους αὐτῶν τῶν ἀθλιοτήτων.

Πάντως τό γεγονός ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀναζητοῦν τήν λύσιν τοῦ πολιτικοῦ των προβλήματος στήν Ἀμερική, ἀλλά καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖον τό κάνουν, δίδει τήν εἰκόνα τοῦ ἐθνικοῦ μας καταντήματος. Οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ ἀπεδείχθησαν ἱστορικῶς ἀνίκανοι νά λειτουργήσουν τήν Δημοκρατίαν τήν ὁποίαν ἐν τούτοις οἱ ἴδιοι ἀνεκάλυψαν, ζητοῦν ἀπό τούς ξένους νά ἀποφασίσουν γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον θά κυβερνηθοῦν.

Τό γεγονός δέ ὅτι οἱ Ἀμερικανοί δύνανται, καί ὀφείλουν, ἐφ' ὅσον ἀνοήτως κατέστησαν καί ἰδικό τους τό Ἑλληνικό πρόβλημα, νά ἐπηρεάσουν τάς ἐν Ἑλλάδι ἐξελίξεις, δέν μειώνει τήν σημασίαν τοῦ καταντήματός μας.

Προσφάτως εἴχαμε ἕνα καινούργιο σύμπτωμα αὐτοῦ τοῦ καταντήματος. Στό Στρασβοῦργο κατεδικάσθη ἡ Ἑλλάς σχέδον παμψηφεί καί τῆς ὑπεδείχθη νά ἀποσυρθῆ ἀπό τό Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης πρίν νά ἀποβληθῆ. Καί ἠμπορεῖ μέν ἡ ἀπόφασις αὐτή πολιτικῶς νά εἶναι περιωρισμένης σημασίας, ἀλλά εἶναι βαρυσήμαντος ἠθικῶς. Ἡ Ἑλλάς γίνεται ἀπαράδεκτος εἰς τήν εὐρωπαϊκήν οἰκογένειαν, τῆς ὁποίας ἐν τούτοις ὑπῆρξεν τό πρῶτο κύτταρο. Συνεπείᾳ ὅλων αὐτῶν ὁ Πιπινέλης εὑρέθη εἰς τήν ἀνάγκην νά παραιτηθῆ τῆς τιμῆς νά προεδρεύη ἑφέτος τοῦ Συμβουλίου τῶν Ὑπουργῶν. Ὡς ἐνδεικτικόν τοῦ καταντήματός μας σοῦ ἀναφέρω ὅτι ὁ τελευταῖος αὐτός, διελθών τόν Δεκέμβριον ἐκ Παρισίων, δέν ἔνοιωσε τήν ἀνάγκην νά μοῦ στείλη μέ ἕναν ἀπό τούς ὑποτακτικούς του χαιρετισμούς.

Καί ὅλα αὐτά διότι ἀπό μιά διεφθαρμένη δημοκρατία ἐπέσαμε σέ μιά φαιδρά δικτατορία.

Καταλαβαίνεις πόσον μέ θλίβουν ὅλα αὐτά προστιθέμενα καί στίς ἀνησυχίες πού ἔχω διά τό μέλλον τοῦ τόπου. Ἀνησυχίες στηριζόμενες στήν ἱστορική διαπίστωση ὅτι μιά ἐπιτυχημένη ἐπανάστασις ἠμπορεῖ νά γίνη εὐλογία γιά ἕναν τόπον, ἐνῶ μιά ἀποτυχημένη καταλήγει πάντοτε σέ συμφορά. Καί ἡ ἰδική μας εἶναι προφανῶς ἀποτυχημένη διότι οἱ πρωτοστατήσαντες εἰς αὐτήν, ὄχι μόνον ὑπέκυψαν στόν πειρασμόν νά γίνουν καθεστώς, ἀλλά —καί αὐτό εἶναι τό χειρότερον— δέν ἤξεραν καί πῶς νά τό κάνουν.

Χαιρετισμούς στήν Ἑλένη καί ἀπό τούς δυό μας».

14 Φεβρουαρίου 1969

Λ. Ερχαρτ προς Κ. Καραμανλη

«Ἀξιότιμε κύριε Καραμανλῆ,

Ἀνάμεσα στό πλῆθος τῶν εὐχετηρίων καρτῶν γιά τά Χριστούγεννα καί τό Νέο Ἔτος, ἤρθε τελικῶς στά χέρια μου, καί δυστυχῶς καθυστερημένα, ἡ κάρτα σας.

Σᾶς σκεφτόμουν πολύ συχνά στό διάστημα πού εἶχε μεσολαβήσει καί ἐνθυμοῦμαι πάντοτε μέ ἰδιαίτερη χαρά τήν συνάντησή μας.

Ἐπίσης δέν χρειάζεται νά σᾶς διαβεβαιώσω πόσο δυσάρεστα αἰσθάνομαι γιά τήν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων στήν πατρίδα σας, τίς τύχες τῆς ὁποίας διαχειρισθήκατε μέ τόση ἐπιδεξιότητα.

Μέ τήν παράκληση νά διαβιβάσετε τά σέβη μου στήν ἀξιότιμο σύζυγό σας, σᾶς στέλνω τούς φιλικούς μου χαιρετισμούς καί τήν ἰδιαίτερη ἐκτίμησή μου».

16 Φεβρουαρίου 1969

Κ. Καραμανλης προς Κ. Τσατσο

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Σ' ἔχω πράγματι νοσταλγήσει. Δέν διακινδυνεύεις μίαν αἴτησιν γιά ταξίδι στό ἐξωτερικό; Ἴσως, σάν φιλόσοφο, νά σέ θεωροῦν ἀκίνδυνο.

Ἕνας φίλος μου προσφέρεται νά ὀργανώση ἕνα ταξίδι γιά τήν ἄνοιξη ἑνός μηνός περίπου. Ἔρχεσαι παρέα; Ἄλλωστε, ὅπως θυμᾶσαι, αὐτό τό σχεδιάζαμε ἀπό τόν καιρό πού εὑρισκόμαστε στήν ἐξουσίαν καί περιμέναμε νά ἐλευθερωθοῦμε. Δέν ξέραμε βέβαια τότε ὅτι μᾶς ἐπερίμεναν χειρότερες δοκιμασίες.

Σέ παρακαλῶ νά μοῦ γράφης τακτικά χωρίς νά μέ παρεξηγῆς ἐάν δέν σοῦ ἀπαντῶ εἰς ὅλα. Ἄλλωστε τά νέα εἶναι στήν Ἀθήνα καί ὄχι στό Παρίσι.

Χαιρετισμούς στήν Ἄννα, στόν Μίστο, στόν Εὐάγγελο καί λοιπούς φίλους.

Μέ ἀγάπη».

14 Ἀπριλίου 1969

Β. Βασιλειου προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Ἀπαντῶ μέ μικράν καθυστέρησιν εἰς τό τελευταῖο γράμμα σας, λόγω τῆς μόλις ληξάσης Ὑπουργικῆς συνόδου τοῦ ΝΑΤΟ. Τῆς συνόδου αὐτῆς προηγήθη ἡ κηδεία τοῦ Ἀϊζενχάουερ μέ τήν ταυτόχρονον παρουσίαν ἐδῶ τοῦ βασιλέως καί τοῦ Παττακοῦ.

Ὁ βασιλεύς διέμεινεν εἰς τήν πρεσβείαν, ὁ Παττακός εἰς τό ξενοδοχεῖον. Δι' ἐμέ ἡ σύμπτωσις αὐτή ὑπῆρξε ἀληθινή περιπέτεια βαδίσεως ἐν ναρκοπεδίῳ. Εὐτυχῶς ἀπεφεύχθη ἡ ἔκρηξις νάρκης εἰς τόν ἀμερικανικόν δημόσιον χῶρον. Καί αὐτό ὑπῆρξεν εὐχάριστον ἀπό ἀπόψεως ἐθνικοῦ γοήτρου. Ἀπό ἐνδοελληνικῆς πλευρᾶς δέν νομίζω ὅτι ἐσημειώθη οἱαδήποτε πρόοδος. Τόσον ὁ βασιλεύς ὅσον καί ἡ Ἐπανάστασις παραμένουν ἀμεταθέτως εἰς τάς θέσεις των. Προοπτική; Πρόοδος μέχρι τοῦ 1970 διά τήν πλήρη ἐφαρμογήν τοῦ Συντάγματος. Ἐκτίμησις τῶν συνθηκῶν κατά τάς ἀρχάς τοῦ 1970 διά τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς περαιτέρω πορείας. Δέν ἀποκλείονται ἐκλογαί διαρκοῦντος τοῦ 1970. Αὐτό ὅμως θά ἐξαρτηθῆ ἀπό τήν ἀποκλειστικήν κρίσιν καί ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως. Ὁ βασιλεύς βεβαίως ἐπιθυμεῖ ἐπίσπευσιν τῆς ὅλης διαδικασίας. Δέν ἔχει ὅμως εἰς χεῖρας του θετικήν ἰσχύν, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ Κυβέρνησις αἰσθάνεται πολύ ἰσχυροτέρα. Ἡ καλυτέρα πολιτική; Ἡ ἀποκατάστασις ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης καί κάποιας περισσότερον ὑπευθύνου ἐπαφῆς. Δέν νομίζω ὅτι ὑπάρχει ἄλλη ἀσφαλεστέρα ὁδός διά τήν ἐπιστροφήν τοῦ βασιλέως. Ἡ τυχόν ἐπικράτησις εἰς τήν Ἑλλάδα τῶν ἀριστεροφιλελευθέρων βεβαίως, δέν πρόκειται νά εὐνοήση τήν Δυναστείαν.

Ἀπό ἄλλης πλευρᾶς, ἡ σιωπηρά ἀναμέτρησις βασιλέως καί Ἐπαναστάσεως εἰς τό πεδίον τῆς πολιτικῆς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἀπέβη ἀποφασιστικῶς ὑπέρ τῆς Κυβερνήσεως. Τά ὅσα σχετικῶς ἐδημοσιεύθησαν εἰς τόν ἀθηναϊκόν τύπον, πέραν ὡρισμένων φραστικῶν ὑπερβολῶν, ἀνταποκρίνονται εἰς τήν πραγματικότητα. Ἀπό τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἐπεβεβαιώθη πλήρως ἡ διάγνωσίς μου τῆς ἀμερικανικῆς θέσεως, ὡς σᾶς τήν περιέγραψα εἰς τάς προηγουμένας ἐπιστολάς μου. Ἐπαναλαμβάνω τά κύρια σημεῖα: 1) Ἐπίσημος θέσις τοῦ Προέδρου Νίξον εἶναι ἡ μή ἀνάμιξις εἰς τά ἐσωτερικά τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Πρόεδρος Νίξον ἠρνήθη νά δεχθῆ κατ' ἰδίαν τόν βασιλέα —τόν ὁποῖον προσωπικῶς τιμᾶ— διά νά μήν παρερμηνευθῆ ἡ ἰδιαιτέρα ἀκρόασις, ὡς ἀνάμιξις εἰς τά ἐσωτερικά τῆς Ἑλλάδος. 2) Οἱ Ἀμερικανοί ἠθέλησαν νά τιμήσουν τήν Κυβέρνησιν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ κ. Παττακοῦ. Αἱ ἐπίσημοι συνομιλίαι τάς ὁποίας ἔσχεν ἐδῶ εἰς ὅλα τά ἀνώτατα κλιμάκια δέν ἐζητήθησαν ἀπό ἑλληνικῆς πλευρᾶς. Ὠργανώθησαν ὑπό τῶν Ἀμερικανῶν καί τό περιεχόμενόν των δύναται νά συνοψισθῆ εἰς τά ἑξῆς: Αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι ἐνδιαφέρονται διά τήν διατήρησιν τῆς τάξεως καί τῆς ἡσυχίας εἰς τήν Ἑλλάδα, αὐτό εἶναι ἔργον τῆς Κυβερνήσεως.— Αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι ἐνδιαφέρονται διά τήν λελογισμένην ἀποκατάστασιν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ βίου ἐν Ἑλλάδι, καί ἐπ' αὐτοῦ ἐμπιστεύονται εἰς τήν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία ὑπεσχέθη καί ὑπόσχεται τήν βαθμιαίαν, ἀλλά καί ὁλοσχερῆ ἐφαρμογήν τοῦ νέου Συντάγματος.

Τό ἑλληνικόν θέμα εἶναι ὑπόθεσις τῶν Ἑλλήνων. Τήν ἄποψιν αὐτήν ὑπεστήριξαν αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι καί κατά τήν τελευταίαν Ὑπουργικήν σύσκεψιν τοῦ ΝΑΤΟ, ὅπου προελήφθη οἱαδήποτε περί τοῦ ἑλληνικοῦ θέματος συζήτησις, παρ' ὅλην τήν αὐτοπρόσωπον συμμετοχήν τοῦ κ. Νέννι.

Περί ὑμῶν, ἀγαπητέ Πρόεδρε, ἐγένετο λόγος, ὅπως μοῦ εἶπεν ὁ βασιλεύς, ἀπό τούς Ἀμερικανούς κατά τήν συνομιλίαν τήν ὁποίαν εἶχεν μέ τόν κ. Ρότζερς, λίαν εὐφήμως φυσικά καί μέ προοπτικήν ἀφορῶσαν τό μέλλον. Σημειωτέον, ὅτι εἰς τήν συνομιλίαν αὐτήν δέν παρέστην. Τόν βασιλέα συνώδευσεν ὁ Παπάγος.

Αὐτή εἶναι ἡ κατάστασις κρινομένη ἀντικειμενικῶς. Ἐάν εἰς τήν ἀρχήν τά περί ἀμερικανικῶν πιέσεων ἐλπιζόμενα ἠμποροῦν νά εἶχαν κάποιαν βάσιν, σήμερον ἀποτελοῦν ἀνεδαφικάς προσδοκίας. Οἱ Ἀμερικανοί ἐπλήρωσαν καί πληρώνουν ἀκριβά τήν πολιτικήν τῶν ἐπεμβάσεων. Ἐπιπροσθέτως ὑπάρχουν καί ἄλλοι σοβαροί καί βαθύτεροι λόγοι —ἀνησυχίαι διά τήν ἐπέκτασιν τῶν ἀριστερο-κομμουνιστικῶν ἐκδηλώσεων ἐν Ἰταλία καί Τουρκία— ἀδυναμία τῆς Κυβερνήσεως Νίξον ὅπως ἀσκήση δυναμικήν πολιτικήν, αὐτό δέ γενικώτερον —ἤδη δέ ἀνα-

φέρεται τό σημαντικώτατον γεγονός τῆς ἀπωλείας τῆς πυρηνικῆς ὑπεροπλίας εἰς πλείστους τομεῖς τῆς ἀρχομένης ἀποχωρήσεως τῆς Ἀμερικῆς ἀπό ἐκτεταμένας διεθνεῖς περιοχάς, μέ τάσιν σαφῆ πρός ἀπομονωτισμόν. Καί ὑπάρχουν καί ἄλλα στοιχεῖα τῶν ὁποίων ἡ ἀνάλυσις ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τῆς ἀλληλογραφίας. Δι' αὐτό οἱ ἐδῶ ἐνδιαφερόμενοι διά τήν Ἑλλάδα συμβουλεύουν συνεργασίαν πρός πλήρη ἐφαρμογήν τοῦ Συντάγματος καί οὐχί δράσιν πρός ἀνατροπήν.

Θερμούς χαιρετισμούς ἀπό μέρους ἀμφοτέρων μας εἰς τήν ἀγαπητήν Ἀμαλίαν.

Μέ πολλή ἀγάπη».

16 Ἀπριλίου 1969

Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΤΣΑΤΣΟ

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Ἕνας Γερμανός ποιητής εἶπε ὅτι αὐτό πού γυρεύεις στή φιλοσοφία τό χάνεις ὅταν τή σπουδάσης. Αὐτό ἔπαθα κι ἐγώ μέ τόν Κικέρωνα. Ἔχασα τόν θαυμασμό μου γι' αὐτόν, διαβάζοντας τούς Λόγους του.*

Ἴσως γιατί ἐξ ἰδιοσυγκρασίας ἀπεχθάνομαι τήν κενολογία καί τήν ὑποκρισία πού φαίνονται νά περισσεύουν στόν Κικέρωνα. Περισσότερο μέ ἱκανοποίησαν τά ἱστορικά σου σχόλια ἀπό τά κείμενα. Καί μιά πού μιλοῦμε γιά τόν Κικέρωνα θά χρησιμοποιήσω μιά ἄποψίν του γιά ν' ἀπαντήσω στό ἐρώτημά σου περί κινητοποιήσεως τῶν στελεχῶν τῶν κομμάτων. Ἡ Ἑλλάς ζεῖ μιά ἀπό τίς στιγμές πού εἶναι ἐχθρικές πρός τή λογική καί τήν ἀρετή. Ὅσο διαρκεῖ αὐτή ἡ στιγμή τίποτα τό σωστό δέν μπορεῖ νά γίνῃ. Ἄς ἐλπίσωμε ὅτι δέν θά εἶναι μακρᾶς διαρκείας.

Ἐκεῖνο πού μέ ἀπεγοήτευσε περισσότερο ἀπ' ὅλα, εἶναι ἡ διαπίστωσίς σου ὅτι εἶναι ἀδύνατος ἡ συγκρότησις μιᾶς ὁμάδος 20-30 ἐκλεκτῶν Ἑλλήνων πού θά μποροῦσε ν' ἀποτελέση τόν πυρήνα καί τό ὄργανο μιᾶς προσπαθείας γιά τή δημιουργία ἑνός καλυτέρου μέλλοντος.

Ὁ Νίκος θά σοῦ πῆ λεπτομερέστερα τίς σκέψεις μου γιά ὅλα αὐτά. Θά μοῦ κάμῃ χαρά νά σέ δῶ. Δέν κάμης καμμιά προσπάθεια γιά τό καλοκαίρι;

Χαιρετισμούς στήν Ἰωάννα.

Μ' ἀγάπη».

3 Μαΐου 1969

Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΡΟΣ Ν. ΜΟΜΦΕΡΑΤΟ

«Ἀγαπητέ Νῖκο,

Ὁ ὑπάλληλος τοῦ Λάμπρου δέν ἔθεσε ὑπ' ὄψιν μου δύο σχέδια, ἀλλά ἕνα καί αὐτό ἀπερίγραπτον. Τό θέμα αὐτό καθ' ἑαυτό δέν ἔχει σημασίαν, ἀλλά στό γράφω πρός ἐνημέρωσιν.

Ἠρνήθην νά συζητήσω ἐπί τοῦ περιεχομένου τῆς ἀποστολῆς του καί τοῦ ἐπεβεβαίωσα τήν γραμμήν, τήν ὁποίαν ἐχάραξα, μετά τάς φαιδράς συζητήσεις τῶν Ἀθηνῶν.

Καί αἱ μέν συζητήσεις τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρξαν φαιδραί, ἀλλά αἱ ἐπιπτώσεις των, τόσον ἐπί τοῦ γενικοῦ ὅσον καί ἐπί τοῦ προσωπικοῦ μου θέματος, ὑπῆρξαν σοβαραί.

Πρῶτον, ἀπωλέσθη μιά εὐκαιρία δεδομένου ὅτι κατά τήν στιγμή ἐκείνην συνεζητεῖτο τό πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος. Καί δεύτερον ἀπεθαρρύνθησαν αἱ δυνάμεις πού ἀγωνίζονταν γιά τήν ἀποκατάστασιν τῆς ἑλληνικῆς Δημοκρατίας καί κατ' ἀντιδιαστολήν ἐνεθαρρύνθησαν οἱ κρατοῦντες.

Πέραν ὅμως αὐτῶν ὑπέστην καί ἐγώ μίαν προσωπικήν μείωσιν τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον αὐτά συνέπεσαν μέ τό ἄκαιρο καί θά μποροῦσα νά πῶ πραξικοπηματικό δημοσίευμα τῆς κας Βλάχου. Ἐδημιουργήθη δηλαδή ἡ ἐντύπωσις εἰς τό ἐξωτερικόν, ὅτι ἐνῶ ἐγώ πῆγα γυρεύοντας ὁ πολιτικός κόσμος τῆς χώρας μοῦ ἠρνήθη τήν ἐμπιστοσύνην του.

Καί ἔτσι οἱ ἀντίπαλοί μου, εἰς τάς παλαιάς των ὕβρεις, προσέθεσαν καί νέαν ἀντί νά ἐπωφεληθοῦν τῆς εὐκαιρίας πού τούς προσεφέρθη, γιά νά ἀποκατασταθοῦν ἠθικῶς καί ἀπέναντι ἐμοῦ καί ἀπέναντι τῆς ἱστορίας.

Μοῦ λέτε πολλές φορές, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀναγνωρίζουν ἤδη τό ἔργον μου καί ὅτι κατά τήν μεγάλην τους πλειοψηφίαν στηρίζουν σέ μένα τίς ἐλπίδες των. Φοβοῦμαι, ὅτι εἶσθε θύματα παραισθήσεων. Διότι ἐάν αὐτό ἦτο ἀληθές δέν θά εὕρισκαν τρόπους νά ἐκδηλωθῆ; Δέν θά ἀπετέλει τό θέμα τῆς ἡμέρας καί δέν θά μετεφέροντο στόν τύπο τόν διεθνῆ; Πῶς ἐξηγεῖται τό γεγονός ὅτι, πᾶν ὅτι εἶναι δυσάρεστον δι' ἐμέ ἔρχεται ἀμέσως στή δημοσιότητα καί ἀποσιωπᾶται πᾶν ὅτι εἶναι εὐνοϊκόν;

Τό συμπέρασμα εἶναι ὅτι οἱ συνεργάται μου ὑπῆρξαν καί μένουν ἀδιάφοροι στό προσωπικόν μου δρᾶμα. Τό ἔργον μου, ἡ ἱστορική μου δικαίωσις καί ἡ ἐμπιστοσύνη τῶν μαζῶν πρός τό πρόσωπόν μου θά ἠμποροῦσαν νά μετασχηματισθοῦν σέ ἠφαιστιώδη πολιτικήν καί ἠθικήν δύναμιν ἀπό μία μικρά ὁμάδα ἀνθρώπων, πού νά πιστεύουν. Γιά νά μή γίνεται αὐτό σημαίνει ὅτι δέν ὑπάρχουν οἱ ὀλίγοι, ἐνῶ ὑπάρχουν οἱ πολλοί. Καί ἔτσι ἐπιβεβαιώνεται καί πάλι αὐτό πού ἔλεγα ὅταν ἤμουν στήν Ἑλλάδα, καί πού ἀπετέλεσε τό ἀσθενές σημεῖον τῆς καριέρας μου. Ὅτι δηλαδή μεταξύ ἐμοῦ καί τοῦ λαοῦ ὑπῆρχε τό κενόν.

Ὅπως σοῦ εἶπα καί παλαιότερα, "μετεπαναστατικῶς" ἐγράφησαν ἀπό κεντροαριστερούς 5 ἕως 6 βιβλία περί Ἑλλάδος, εἰς τά ὁποῖα κακοποιεῖται ἀντί νά ἐξαίρεται τό ἔργον μου.

Εἶναι τάχα σύμπτωσις, ὅτι δέν εὑρέθη οὔτε ἕνας, ἀπό ἐκείνους πού πίστεψαν καί συνέπραξαν εἰς τό

ἔργον μου, νά γράψη τήν ἀλήθεια;

Μέ τήν θρασύτητα τῶν ἀντιπάλων μου καί τήν ἀδιαφορίαν τῶν φίλων μου, ἐφθάσαμε στό σημεῖον ὥστε ἡ πτῶσις τῆς Ἑλλάδος, ἀντί νά ἀποτελῆ τήν ἰδικήν μου δικαίωσιν, νά θεωρῆται δικαίωσις τοῦ Παπανδρέου πού εἶναι ἐν τούτοις ὁ ὑπεύθυνος γι' αὐτήν.

Νά πῆς σ' αὐτούς πού μοῦ ἀπευθύνουν ἐκκλήσεις καί ὁμιλοῦν περί καθήκοντος, ὅτι πρέπει νά ἀντιληφθοῦν πρῶτα τό ἰδικόν τους, πού εἶναι ἐξ ἄλλου ἁπλό καί εὔκολο.

Πρέπει νά καταλάβουν ὅτι δέν μποροῦμε νά συζητοῦμε σοβαρῶς περί τοῦ μέλλοντος ἐάν δέν ἀποκαταστήσωμεν τήν ἀλήθειαν γιά τό παρελθόν. Γιατί ἡ ἀποκατάστασις τῆς δημοκρατίας στόν τόπο μας εἶναι ἀδύνατος χωρίς τήν θεραπείαν τῶν αἰτίων πού ὡδήγησαν εἰς τήν πτῶσιν της.

Αὐτά, θά ἠμποροῦσες νά τά λές σ' ὅποιον σ' ἐρωτᾶ γιά μένα καί εἰδικότερον σέ πέντε ἕως ἕξι ἀπό τούς συνεργάτας μου, μέ τήν προσθήκην ὅτι αἱ παρατηρήσεις μου αὐτές δέν ἀφοροῦν τήν προσωπικήν μου φιλοτιμίαν, ἀλλά τό οὐσιαστικό πολιτικό πρόβλημα τῆς χώρας.

Γιατί, πῶς θά μποροῦσα νά γίνω φορεύς τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Δημοκρατίας, ὅταν ἀντηχοῦν ἀκόμα εἰς τό ἐξωτερικόν τά ψεύδη τῶν ἀντιπάλων μου περί "καραμανλικῆς τυραννίας"; Καί πῶς θά ἠμποροῦσα νά πραγματοποιήσω τήν ἑνότητα τοῦ Ἔθνους, ἐάν ἡ μερίς πού μέ ἐκακοποίησεν δέν ἀποκατασταθῆ ἠθικῶς ἀπέναντί μου;

Αὐτά εἶναι τόσον στοιχειώδη ὥστε νά μήν ἔχουν ἀνάγκην ὑποδείξεως».

7 Μαΐου 1969

Κ. Καραμανλῆς πρός Ο. Βιδάλλη

«Ἀγαπητέ Στρατηγέ,

Ἡ ἐπιστολή τοῦ κ. Γουέμπελ χωρίς νά ἀποδίδη πλήρως τό πνεῦμα μου, δέν ἀφίσταται τῆς ἐκτιμήσεως πού κάνω γιά τήν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν. Πάντως μοῦ ἔκανε ἐντύπωσιν ὁ ἐνθουσιασμός του καί ἡ ἀγάπη του γιά τόν τόπον μας.*

Ἐπῆρα τά κείμενα πού μοῦ ἔστειλες καί σέ συγχαίρω γιά τήν δραστηριότητα πού ἀναπτύσσεις, μολονότι, ὅπως ξέρεις, τήν ἀποκατάστασιν τῆς Δημοκρατίας στόν τόπον μας τήν θεωρῶ χρέος πού βαρύνει πρωτίστως τούς Ἕλληνας. Εἶναι δέ ἀτύχημα, ὅτι ἡ ἀλήθεια αὐτή δέν ἔγινε ἀκόμα συνείδησις στήν Ἑλλάδα, ὅπως ἀποδεικνύουν τά τελευταῖα γεγονότα.

Πάντως πρέπει νά σε βεβαιώσω ὅτι παρακολουθῶ τάς ἐν Ἑλλάδι ἐξελίξεις καί δέν θά παραλείψω νά βοηθήσω, ἐάν κάποια στιγμή κρίνω ὅτι ἡ παρέμβασίς μου θ' ἀπέβαινε οὐσιαστικῶς χρήσιμος.

Μέ φιλικούς χαιρετισμούς»

24 Ἰουνίου 1969

Ε. Κεφαλογιαννης πρός Κ. Καραμανλή

«Ἀγαπητέ μου Κύριε Πρόεδρε,

Εἰς τό Λονδῖνον μετέβην μετά τοῦ κ. Μητσοτάκη. α. Τήν ἐπομένην συνηντήθην μετά τοῦ κ. Ἀρναούτη καί συνεζητήσαμεν διάφορα θέματα ὀργανωτικά διά τάς Ἀθήνας καί τήν Κρήτην. Κατά τήν συζήτησιν παρίστατο καί ὁ κ. Μητσοτάκης. Ἐξητάσαμεν τάς δυνατότητας ἐνεργοῦ καί παθητικῆς ἀντιστάσεως γενικώτερον εἰς τήν Ἑλλάδα καί εἰδικώτερον εἰς τήν Κρήτην. Ἀνάληψις πρωτοβουλιῶν δι' ἕνα ἐγχείρημα εὐρείας ἐκτάσεως εἰς τήν Κρήτην, μέ ἀντικειμενικόν σκοπόν τήν κυριαρχίαν της ἐκ μέρους μας, δέν φαίνεται ἐπί τοῦ παρόντος τοὐλάχιστον, πιθανή, διότι ἐδήλωσα, ὅτι θά ἀνελάμβανον τήν εὐθύνην ἑνός τοιούτου ἐγχειρήματος, ὑπό τήν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς ἐξασφαλίσεως, ἄν ὄχι τῆς βοηθείας ἐκ μέρους τῶν ἐν Κρήτῃ δυνάμεων τοῦ Ναυτικοῦ καί τῆς Ἀεροπορίας, τοὐλάχιστον τήν ἐξασφάλισιν τῆς οὐδετερότητός των, διά τῆς πλήρους ἀδρανείας των. Ἀλλά, ὁ κ. Ἀρναούτης δέν ἠδυνήθη νά μοῦ παράσχη καμμίαν ἐγγύησιν. Κατόπιν τούτου, ἐμείναμεν σύμφωνοι νά ἀρχίσωμεν ἐργασίαν διά ἕνα μικρότερον πρόγραμμα, μέ περιορισμένους στόχους. Δηλαδή, παρενόχλησιν τῶν Ἀμερικανῶν καί διάφορα ἄλλα μικροσαμποτάζ καί λαϊκάς κινητοποιήσεις μέ τήν προβολή αἰτημάτων κ.λ.π. Ἀνάλογος προσπάθεια θά γίνεται καί εἰς τάς Ἀθήνας. Ἰδιαιτέρως ἐπεσημάνθη ἡ ἀναγκαιότης τῆς ὀργανώσεως παθητικῆς ἀντιστάσεως εἰς ὅσον τό δυνατόν εὐρυτέραν κλίμακαν. Καί ἡ ἀνάγκη τῆς ἐνεργοποιήσεως καί κινητοποιήσεως τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας. Μοῦ ὑπεσχέθησαν τήν ἀποστολήν ὑλικοῦ.

β. Τό ἀπόγευμα τῆς ἰδίας ἡμέρας συνήντησα εἰς τό σπίτι της τήν κ. Ἑλ. Βλάχου. Ἐφαίνετο δυσανασχετοῦσα διά τήν παρουσίαν τοῦ βασιλέως καί τῆς βασιλίσσης μητρός εἰς τήν καλλιτεχνικήν ἐκδήλωσιν τῆς πριγκιπίσσης Εἰρήνης. Φρονῶ ὅτι δέν ἔχει δίκαιον καί τῆς ἐξέφρασα τήν γνώμην μου. Γενικά νομίζω ὅτι εἶναι ὀλίγον κουρασμένη καί κατέχεται ἀπό τό αἴσθημα τῆς νοσταλγίας.

Μέ ἠρώτησε γιά σᾶς καί ὑπεστήριξε τήν ἀνάγκην ἀναλήψεως εἰς τήν Ἑλλάδα ἐντόνου δραστηριότητος. Μοῦ συνέστησεν τήν πλαισίωσιν τοῦ κ. Ἰωάν. Πεσμαζόγλου καί κ. Μαγκάκη. Διότι, ὡς εἶπεν, εἶναι νέοι ἄνθρωποι, ἀδιάβλητοι καί ἔχουν διάθεσιν νά ἀγωνισθοῦν. Ἐν συνεχείᾳ, μοῦ ἀνέπτυξεν τήν θεωρίαν περί τῆς ἀνάγκης τοῦ σχηματισμοῦ ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως εἰς τό ἐξωτερικόν ὑπό τήν προεδρίαν σας. Ἐπεκαλέσθη τό ἐπιχείρημα τῆς Κυβερνήσεως τῶν Βιετκόγκ εἰς τό Βιετνάμ. Δέν συνεφώνησα μέ τήν ἄποψίν της τουλάχιστον κατά τήν ὥραν αὐτήν.

γ. Ὁ βασιλεύς μέ ἐδέχθη εἰς τό ξενοδοχεῖον του

εἰς ἰδιαιτέραν ἀκρόασιν ἐντός τοῦ δωματίου του. Μοῦ ἐζήτησε πληροφορίας ἀπό τήν Ἑλλάδα. Ἐξεδήλωσεν ἐνδιαφέρον νά πληροφορηθῆ περί τῶν δυνατοτήτων ἀναλήψεως ἀγῶνος εἰς εὐρεῖαν κλίμακα καί εἰδικώτερον εἰς τήν Κρήτην. Τοῦ ἐξέθεσα τάς γνωστάς σας, ἤδη, ἀπόψεις μου. Ἰδιαιτέρως τοῦ ἐτόνισα τήν ἔλλειψιν μέσων ὑλικῶν καί οἰκονομικῶν. Ἠθέλησε νά πληροφορηθῆ τάς ἀπόψεις ἐκ μέρους μου. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι εἶναι πολύ ἁρμοδιώτερος ἐμοῦ νά τάς γνωρίζη Ἐκεῖνος. Μέ ἠρώτησε εἰδικώτερον, ἄν σκέπτεσθε νά ὁμιλήσετε δημοσίως διά τήν ἑλληνική κατάστασιν. Τοῦ ἀπήντησα ὡς καί ἀνωτέρω.

Εἰς ἐρώτησίν μου, ἐάν ὁ βασιλεύς σκέπτεται νά ὁμιλήση, δέν τό ἀπέκλεισεν, ἐφ' ὅσον θά εἶχεν τήν σύμφωνον γνώμην σας, περί τῆς ἀναγκαιότητος τῆς στιγμῆς, διά μίαν τοιαύτην ἐκδήλωσιν.

Ὁ βασιλεύς δέν φαίνεται νά τρέφη αὐταπάτας περί τῶν σκέψεων τῶν κυβερνώντων εἰς τήν Ἑλλάδα καί ὡς πρός τάς διαθέσεις των ἔναντι τοῦ θεσμοῦ, καί δή τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως, καί ὡς πρός τάς προθέσεις των διά τήν διατήρησιν τῆς ἐξουσίας. Φαίνεται νά εἶναι ἀνήσυχος, διά τό ἐνδεχόμενον τῆς ἀναλήψεως πρωτοβουλιῶν ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως διά τήν πρόκλησιν καθεστωτικοῦ ἤ θέματος ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ βασιλέως. Μέ ἠρώτησεν ποίαν γνώμην ἔχω, ὡς πρός τάς ἀντιδράσεις τοῦ Λαοῦ καί τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, δι' ἕνα τοιοῦτον ἐνδεχόμενον. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι δέν ὠφελεῖ νά ἀποκρύψωμεν ὅτι ἡ πλειοψηφία τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, δέν εἶναι ὑπέρ τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας. Ἀλλά ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡμεῖς συνεπεῖς καί πειθαρχημένοι εἰς τήν διακηρυχθεῖσαν γραμμήν τοῦ κ. Καραμανλῆ "ὅτι πρέπει νά συσπειρωθῆ ἡ Ἑλλάς περί τόν βασιλέα της" θά ἀγωνισθῶμεν μέ ὅσην δύναμιν διαθέτομεν, μέ ὅσην σκληρότητα θά ἀπαιτήση ὁ ἀγών καί μέ ὅσην πίστιν τρέφομεν διά τόν κ. Καραμανλῆ καί τόν βασιλέα μας. Ἡ δήλωσίς μου τόν συνεκίνησε...

Κύριε Πρόεδρε, ἀπό τό ὅλον πνεῦμα τῆς συζητήσεώς μας ἀπεκόμισα τήν πεποίθησιν ὅτι ὁ βασιλεύς τρέφει ἀπέναντί σας πλούσια αἰσθήματα ἐμπιστοσύνης, ἀγάπης καί ἐκτιμήσεως. Ἀλλά καί πέραν τούτου ὅτι σᾶς ἔχει ἀνάγκη. Καί ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ σας προσμένει νά ἀξιοποιηθοῦν ὅλαι αἱ δυνάμεις τοῦ Ἔθνους καί νά ἀνοίξη ὁ δρόμος διά τήν ἀποκατάστασιν τῶν ἐλευθέρων δημοκρατικῶν θεσμῶν εἰς τήν Ἑλλάδα καί νά φωτισθοῦν οἱ ὁρίζοντες τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ διά μίαν νέαν ἀνοδικήν πορείαν προόδου καί κοινωνικῆς εὐημερίας.

δ. Τήν παραμονήν τῆς ἀναχωρήσεώς μου ἀπό τό Λονδῖνο συνήντησα τόν κ. Ἀν. Παπανδρέου. Ἡ πρωτοβουλία ἦτο ἰδική του. Συνηντήθημεν εἰς τό σπίτι τοῦ κ. Γιαννοπούλου. Ἡ συζήτησις διεξήχθη μεταξύ τῶν δύο μας μόνον. Θά προσπαθήσω νά σᾶς τήν μεταφέρω κατά ἀπομνημονευματική πρακτικογράφησιν, ὅσον μοῦ εἶναι δυνατόν ἀκριβέστερον:

Α.Π.: Τί νέα φέρνεις ἀπό τήν Ἑλλάδα;

Ε.Κ.: Ὄχι εὐχάριστα. Αἱ συλλήψεις συνεχίζονται εἰς τάς τάξεις τῶν ἀποστράτων ἀξιωματικῶν καί κυρίως μεταξύ αὐτῶν, τῶν βασιλοφρόνων ἀξιωματικῶν καί τῶν ὀπαδῶν τῆς ΕΡΕ. Ἡ Κυβέρνησις σκληρύνει τήν θέσιν της, ὁ Λαός δυσφορεῖ, τήν ἀπομονώνει καθημερινῶς καί περισσότερον, ἀλλά κατέχεται καί ἀπό αἰσθήματα ἐντόνου δυσφορίας, ἀγανακτήσεως καί ἀπογοητεύσεως, διότι δέν ἐπετεύχθη ἡ ἑνότης τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, καί διά τοῦτο σᾶς καταλογίζει τό μεγαλύτερον μέρος τῶν εὐθυνῶν.

Α.Π.: Μόνον ἀξιωματικούς συλλαμβάνουν καί μόνον ὀπαδούς τοῦ βασιλέως καί τῆς ΕΡΕ καταδιώκουν; Διατί καταλογίζουν εὐθύνας εἰς ἐμέ καί τήν ΕΚ. Κατ' ἐπανάληψιν διεκήρυξα τήν πίστιν μου εἰς τήν ἀνάγκην τῆς ἑνότητος ὅλων τῶν πολιτικῶν δυνάμεων τῆς χώρας, διά τήν ἀνατροπήν τῆς Χούντας. Καί τόν καταρτισμόν πολιτικῆς ἐπιτροπῆς ἀπό ἀντιπροσώπους ὅλων τῶν ἐν τῇ Βουλῇ κομμάτων τά ὁποῖα προῆλθον ἀπό τάς ἐκλογάς τοῦ 1964. Αὐτό δέν τό γνωρίζουν εἰς τήν Ἑλλάδα; Ἐσεῖς δέν τό ἐπληροφορήθητε ποτέ; Μόνον ὅσοι ἀρνοῦνται τήν συνεργασίαν αὐτήν δέν θέλουν νά τό γνωρίζουν. Ἀλλά ἡ θέσις μου εἶναι καθαρή, κρυστάλλινη, σαφής. Θέλω τήν συνεργασίαν καί ἐζήτησα νά μοῦ στείλετε ἐκπρόσωπον τῆς ΕΡΕ διά νά συζητήσωμεν καί τό ἐπαναλαμβάνω διά μίαν ἀκόμη φοράν. Διαβιβάσατε εἰς τόν κ. Κανελλόπουλον ἐκ μέρους μου, νά μοῦ στείλη ἕναν ἀντιπρόσωπον νά ἀρχίση ἡ συζήτησις. Νά συμφωνήσωμεν εἰς ἕνα πρόγραμμα ἐπί ὁρισμένων θέσεων, αὐτά εἶναι γνωστά, καί νά ἀποτανθῶμεν ἐν συνεχείᾳ εἰς τόν κ. Καραμανλῆ, ἐγώ δέν ἔχω ἀντίρρησιν ἤ καί εἰς ἄλλον τινά νά προεδρεύση τῆς μεταβατικῆς Κυβερνήσεως.

Ε.Κ.: Ἐπληροφορήθην ἀπό ἐκπομπάς τῶν εὐρωπαϊκῶν ραδιοφωνικῶν σταθμῶν, ἐδιάβασα καί εἰς εὐρωπαϊκάς ἐφημερίδας, συνεζήτησα καί μέ πολλούς ἐπώνυμους ἀνθρώπους καί δή φίλους τῆς ΕΚ, τάς δηλώσεις εἰς τάς ὁποίας ἀναφέρεσθε, αἱ ὁποῖαι ὁμιλοῦν περί ἑνότητος πράγματι, ἀλλά ἐν τῇ οὐσίᾳ εἶναι ἀπαγορευτικαί οἱασδήποτε σκέψεως καί δι' ἕν βῆμα πρός τήν κατεύθυνσιν πού χαράσσετε. Δέν εἶναι ρεαλιστικαί. Εὑρίσκονται ἐκτός τόπου καί χρόνου. Καί οὐδέν προσφέρουν πρός τήν κατεύθυνσιν τῆς ἐξασφαλίσεως ὁμαλότητος καί ἐξυγιάνσεως τοῦ τόσον βαρέως νοσοῦντος πολιτικοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος κατά τήν τελευταίαν ἐξαετίαν. Ἐλπίζω νά συμφωνῆς μαζί μου εἰς τό ὅτι, λόγῳ τῆς καταστάσεως ἡ ὁποία προέκυψεν ἀπό τάς ἐκλογάς, ἰδίᾳ τοῦ 1964, εἰς τήν Ἑλλάδα καί λόγῳ τοῦ πνεύματος πού ἐκαλλιεργεῖτο καί τοῦ κλίματος πού ἐπεκράτει κατά τά τελευταῖα αὐτά ἔτη, ὡδηγήθημεν εἰς τήν ἐκτροπήν. Θά

συμφωνεῖς ἐπίσης, ὑποθέτω, ὅτι λόγῳ ἀκριβῶς τοῦ κλίματος ἐκείνου καί τοῦ πνεύματος πού ἐκυριάρχει εἰς τήν πεζοδρομιοποιηθεῖσαν δραστηριότητα τοῦ Κοινοβουλίου μέχρι τήν 20ήν Ἀπριλίου 1967, οὐδείς ἀντέδρασεν τήν 21ην Ἀπριλίου κατά τοῦ πραξικοπήματος τῆς Χούντας. Ὅτι ἀντιθέτως, ἕνα τμῆμα τοῦ Λαοῦ ἐχειροκρότησεν τότε ἤ ἠνέχθη μέ ἀνακούφισιν τήν παρέμβασιν τοῦ Στρατοῦ, ὡς ἐπίστευε τότε. Εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ὀφείλεται καί τό γεγονός ὅτι ἐβράδυνεν, σχετικῶς, νά ἐκδηλωθῆ ἡ ἀντίδρασις τοῦ Λαοῦ. Δέν νομίζω ἀκόμη νά ἔχετε ἀντίθετον γνώμην, ὅτι ὁ Ἑλληνικός Λαός θά ἀγωνισθῆ μέχρι τέλους ἐναντίον τῶν κολονέλων, εἰς καμμίαν ὅμως περίπτωσιν ἐπιθυμεῖ ἤ θά ἐπιτρέψῃ νά ἐπανέλθωμεν εἰς τό πολιτικόν κλῖμα τοῦ Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1967. Δέν δυνάμεθα ἑπομένως νά ὁμιλῶμεν περί τῶν ἐκπροσώπων τῶν κομμάτων πού προέκυψαν ἀπό τίς κάλπες τοῦ 1964, ἀλλά θά πρέπει νά προχωρήσωμεν μέ τά δεδομένα τῆς παρούσης ὥρας. Καί ἡ παροῦσα ὥρα ὁμιλεῖ ὅτι αἱ ὑπάρχουσαι σήμερον πολιτικαί δυνάμεις, ἀναλύονται ὡς ἀκολούθως: α) Ἡ δύναμις τῆς ΕΡΕ ἐνισχυμένη ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ κ. Κ. Καραμανλῆ μέ ὅλα τά συντηρητικά στοιχεῖα τῆς ΕΚ. β) Ἡ δύναμις τῆς ΕΚ, ἡ ὁποία, ὑπάρχουσα ἀκέφαλος, σπαράσσεται κυριολεκτικῶς ἀπό ἐσωτερικάς ἔριδας καί ἀντιθέσεις. Ἐσύ προσωπικῶς ἐπηρεάζεις μιά μερίδα τῶν ὀπαδῶν τῆς ΕΚ, τούς νέους, τούς ἀνησύχους καί προβληματιζομένους, τήν λεγομένην προοδευτική πτέρυγα τοῦ Κέντρου. Σ' αὐτό σέ ἐβοήθησε πολύ καί ὁ ἀγώνας εἰς τό ἐξωτερικόν, ἀσχέτως σφαλμάτων πού διέπραξες. Ἀλλά πέραν τῆς ΕΡΕ καί τῆς ΕΚ ὑπάρχουν καί οἱ Ἀποστάται, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν τούς ἐπωνύμους ἀνθρώπους τῆς ΕΚ. Τά βασικά στελέχη καί τό ἐπιτελεῖον της. Ἀλλά ὑπάρχει καί ἡ Κυβέρνησις. Αὐτό ἄς μή τό λησμονοῦμεν. Ὑπάρχει ἡ Κυβέρνησις μέ τό στρατό της, τά Σώματα Ἀσφαλείας της. Ὑπάρχουν οἱ Ἀμερικανοί. Τά Ἀραβικά Κράτη, ἡ Κύπρος, ἡ Μεσόγειος. Μέ τά τεράστια συμπλεκόμενα συμφέροντα ὅλων τῶν ἀνωτέρω. Καί τό ἐρώτημα ὅλων: Ποία θά εἶναι ἡ διαδοχή; Ποῖον στιβαρόν χέρι θά ἀναλάβῃ τάς εὐθύνας. Ποία Κυβέρνησις κύρους θά διασφαλίσῃ α) τήν ἀσφάλεια τῆς περιοχῆς ἀπό ἀπόψεως ΝΑΤΟ; β) τήν ἐσωτερικήν τάξιν καί ἀσφάλειαν; γ) τήν ἐξασφάλισιν τῆς ἀπροσκόπτου, σταθερᾶς καί μονίμου λειτουργίας τῶν ἐλευθέρων δημοκρατικῶν θεσμῶν εἰς τήν Ἑλλάδα;

Ἀλλά πέραν ὅλων αὐτῶν: Διά νά ἀρχίσῃ ὁ διάλογος χρειάζονται δύο τουλάχιστον πρόσωπα. Ἡ ΕΡΕ διαθέτει τόν κ. Κ. Καραμανλῆ καί τόν κ. Π. Κανελλόπουλον. Ποῖος θά εἶναι ὁ συνομιλητής ἀπό τήν ΕΚ; Εἶσαι ἐσύ ὁ ἀρχηγός της; Μέχρις αὐτῆς τῆς ὥρας τουλάχιστον οὐδείς σέ ἤκουσεν νά τό ἰσχυρισθῆς. Μέ ποῖον λοιπόν θά συνομιλήσῃ, ἐκφράζω προσωπικάς μου ἀπόψεις, ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ κ. Κανελλοπούλου ἐρχόμενος ἀπό τήν Ἑλλάδα; Μέ τόν κ. Α. Παπανδρέου; Ὑπό ποίαν ἰδιότητα; Τοῦ Ἀρχηγοῦ ἤ τοῦ ἐκπροσώπου τῆς ΕΚ;

Προχωρήσατε εἰς τήν ἐκλογήν ἡγεσίας, δώσατε συνομιλητήν καί ἐφ' ὅσον θά ὑπάρξουν καί αἱ οὐσιαστικαί προϋποθέσεις, τάς ὁποίας ἄλλοι θά κρίνουν, θά μπορέσωμεν νά προχωρήσωμεν. Διότι ἀκριβῶς αἱ τελευταῖαι συζητήσεις πού ἐγένοντο εἰς τήν Ἑλλάδα ἐπί τοῦ θέματος αὐτοῦ ἐγένοντο μεταξύ ὑπευθυνοανευθύνων, ἐκ τῆς ἰδικῆς [sic] πλευρᾶς κατέληξαν εἰς τραγικήν ἀποτυχίαν καί εἰς μίαν στιγμήν μάλιστα πού ὁ κ. Καραμανλῆς, ἐφαίνετο νά εἶχε ἀποδεχθῆ νά ἀναλάβῃ τάς εὐθύνας τοῦ ἀγῶνος καί αἱ διεθνεῖς συνθῆκαι προσεφέροντο τόσον εὐνοϊκαί καί πρόσφοροι. Διατί ὑπεχώρησεν ἡ ΕΚ; Ποῖος εὐθύνεται; Γνωρίζεις ὅτι ὁ Ἑλληνικός Λαός σοῦ καταλογίζει τίς εὐθύνες ἐν τῷ συνόλῳ;

Α.Π.: Ἐγώ ἐπιμένω εἰς τήν ἑνότητα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, διά τήν ἀνατροπήν τῆς Χούντας. Τιμῶ τόν κ. Καραμανλῆ καί ἀναγνωρίζω τό κῦρος καί τάς ἱκανότητάς του. Εἶχα μεταβῆ εἰς τήν Ἀμερικήν, διεπίστωσα ὅτι γίνεται μία κίνησις εἰς περιορισμένην κλίμακα διά τήν ἀνατροπήν τῆς Χούντας. Ἡ πλειοψηφία ὅμως τῶν ὑπευθύνων, θέλουν ἀκόμη νά στηρίξουν τή Χούντα, ἄν ὄχι ὑπό τήν παροῦσαν μορφήν της, μέ τόν Παπαδόπουλον, ὑπό κάποιαν ἄλλην μορφήν, ἴσως μέ τόν Ἀγγελῆ. Θέλουν πάντως νά διατηρήσουν τόν στρατόν ὡς ρυθμιστήν τῆς καταστάσεως. Ὁ κ. Καραμανλῆς διαθέτει κῦρος εἰς τήν Ἀμερικήν, διαθέτει κῦρος εἰς τήν Εὐρώπην. Οἱ σοσιαλισταί δέν φθάνουν διά νά ἀνατρέψωμεν τήν Χούντα ἔχομεν ἀνάγκη ἀπό τούς συντηρητικούς τῆς Εὐρώπης, ἀπό τούς Ἀμερικανούς. Γι' αὐτό ἀκριβῶς κατεφέρθην κατά τοῦ ΝΑΤΟ καί τῶν μυστικῶν ὑπηρεσιῶν Ἀμερικῆς καί Εὐρώπης. Πρέπει ὅλοι νά πληροφορηθοῦν ποῦ εὑρίσκεται ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ. Ὁ κομμουνισμός εἰς τήν Ἑλλάδα εἶναι ἀκίνδυνος, μέ τήν ἰδικήν μου πολιτικήν τόν περιώρισα εἰς τάς φυσικάς διαστάσεις του. Συνεκράτησα τήν διολίσθησιν τῶν προοδευτικῶν στοιχείων τῆς ΕΚ πρός τόν κομμουνισμόν. Ἐξ ἄλλου, αὐτοί εἶναι διηρημένοι καί τρώγονται μεταξύ των. Εἶναι κυριολεκτικῶς διαλελυμένοι!

Ἐξακολουθῶ νά πιστεύω καί νά διακηρύσσω τήν ἀνάγκην τῆς ἑνότητος τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ἄς κάμουν μίαν Διοικοῦσαν Ἐπιτροπήν ὀλιγομελῆ τῆς ΕΚ. Δέν πρέπει νά παραλείψουν, γιά τήν Ἐπιτροπήν τούς καημένους τούς ἐξορίστους ἤ φυλακισμένους βουλευτάς (κεκρᾶκται). Ἡ Ἐπιτροπή ἄς συζητήσῃ μέ τόν κ. Κανελλόπουλον. Ἐν συνεχείᾳ, νά στείλῃ ὁ κ. Κανελλόπουλος ἕναν ἀντιπρόσωπόν του νά συμφωνήσωμεν ἐπί ἑνός προγράμματος. Νά συμφωνήσωμεν διά τό Σύνταγμα, διά τόν Στρατόν, διά τήν

διάρκειαν τῆς μεταβατικῆς Κυβερνήσεως, διά τάς ἐκλογάς, διά τόσα ἄλλα πράγματα. Νά συμφωνήσωμεν διά τό πρόσωπον τοῦ Πρωθυπουργοῦ τῆς μεταβατικῆς Κυβερνήσεως. Νά ὑποβάλωμεν τήν συμφωνίαν μας εἰς τόν Κ. Καραμανλῆν ἐάν συμπέσωμεν ἐν τῷ προσώπῳ του. Ἐγώ ἀναλαμβάνω τήν συμφωνία πού θά ὑπογράψω μέ τήν ΕΡΕ, νά τήν ὑπογράψω ἐν συνεχείᾳ μόνος μου μέ τήν ΕΔΑ. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι τιμῶ τόν κ. Καραμανλῆ καί ἀναγνωρίζω τό κῦρος καί τάς ἱκανότητας πού διαθέτει.

Ε.Κ.: Τί ἔπραξες κ. Παπανδρέου διά νά διαδηλώσης τιμήν καί τήν ἐκτίμησιν πού τρέφεις πρός τόν κ. Καραμανλῆ; Δέν νομίζεις ὅτι ὑπάρχει ἀνοικτόν θέμα καί ὅτι προβάλλει ἐπιτακτικῶς, ὡς ἠθικός νόμος, ἡ προσωπική ἠθική σου ὑποχρέωσις νά εὕρης τρόπον νά τό κλείσης. Καί γενική καί προσωπική προβάλλει ἡ ὑποχρέωσίς σου νά ἀποκατασταθῆς ἔναντι τοῦ κ. Καραμανλῆ. Γιατί ἀφήνεις νά προηγοῦνται ἄλλοι εἰς τό θέμα αὐτό; Δέν ἀντιλαμβάνεσαι τήν ἀνάγκην τῆς ἐκκαθαρίσεως τοῦ παρελθόντος, τοὐλάχιστον, εἰς αὐτό τό κεφαλαιώδους ἠθικῆς τάξεως θέμα;

Α.Π.: Προσωπικῶς, οὐδέποτε ὕβρισα τόν κ. Καραμανλῆ. Σέ προκαλῶ νά μοῦ παρουσιάσεις ἕνα κείμενον —εἴτε ἀπό τά πρακτικά τῆς Βουλῆς, εἴτε ἀπό τά κείμενα τῶν ἐφημερίδων, νά ἀναφέρη ἔστω καί μίαν φράσιν, μίαν λέξιν, ἰδικήν μου, ὑβρίζουσα τόν κ. Καραμανλῆ καί θά τήν ἀνακαλέσω ἀμέσως. Τώρα κατά τά ἄλλα ἐγώ δέν δύναμαι νά πράξω τίποτε, σεβόμενος τήν μνήμην τοῦ πατρός μου. Τά μυστικά, ἄν ὑπάρχουν, τά πῆρε μαζί του εἰς τόν τάφον. Ἐγώ ὀφείλω νά σεβασθῶ τήν μνήμην τοῦ πατρός μου.

Ε.Κ.: Ἀκριβῶς καί χάριν τῆς μνήμης τοῦ πατρός σου ὀφείλεις νά τό πράξῃς.

Ἐπεχείρησα, Κύριε Πρόεδρε, νά σᾶς μεταφέρω τόν διάλογόν μου μέ τόν κ. Α. Παπανδρέου, διά νά συναγάγητε τά ἰδικά σας συμπεράσματα.

Προσωπικῶς, πιστεύω, ὅτι κατά τήν ὥραν αὐτήν ἐπιδιώκει διάλογον μέ τήν ΕΡΕ, διά νά νομιμοποιηθῆ ὡς ἀρχηγός τῆς ΕΚ. Προτιμᾶ νά ἀνοίξῃ κουβέντα μέ τόν κ. Κανελλόπουλον, διότι τό ὑποθέτει εὐχερέστερον ἀπό ὅτι μέ ἐσᾶς. Ἕνεκα τούτου ἐτορπιλλίσθη ἡ προσπάθεια πού κατεβλήθη πρό καιροῦ εἰς τάς Ἀθήνας. Διά τόν ἴδιον λόγον δέν καθίσταται ἐφικτή ἡ ἐκλογή διοικούσης ἐπιτροπῆς τῆς ΕΚ. Καί διά τούς ἰδίους λόγους φρονῶ ὅτι θά ἦτο ἐνδεχομένως σκόπιμον νά ἐπαναρχίσῃ μέν ὁ διάλογος μέ τήν ΕΚ ἀλλά μέ κάποιον ἄλλον καί ὄχι τόν Ἀνδρέα συνομιλητήν.

Ἀγαπητέ μου Κύριε Πρόεδρε, ἠσθάνθην τήν ἀνάγκην νά σᾶς ἐκθέσω τά ἀνωτέρω· ὄχι διά νά σᾶς φωτίσω, διότι εἶμαι βέβαιος ὅτι, ὅλων, ὅσα ἐξετέθησαν ὑπ' ἐμοῦ, ἔχετε πλήρη γνῶσιν καί σαφῆ ἀντίληψιν. Ἀλλά διά νά σᾶς δώσω μίαν εἰκόνα ἀπό τήν ὀπτική γωνία ἑνός ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος κατέχεται ἀπό σοβαράς ἀνησυχίας διά τό μέλλον τοῦ τόπου αὐτοῦ καί ὁ ὁποῖος τρέφει πρός ὑμᾶς βαθεῖαν ἐκτίμησιν, ἀγάπην καί σεβασμόν.

Κύριε Πρόεδρε, ὁ ἑλληνικός Λαός σᾶς περιβάλλει μέ πλήρη ἐμπιστοσύνη. Ἡ Ἑλλάς βασανιζομένη καί κινδυνεύουσα στρέφει τά βλέμματά της πρός σᾶς καί ζητεῖ νά τήν βοηθήσητε...

Ἀναχωρῶ αὔριον διά τάς Ἀθήνας. Θά πράξω τό καθῆκον μου καί θά ἀναμένω ὁδηγίας σας.

Μέ πολλήν ἀγάπην καί σεβασμόν».

6 Αὐγούστου 1969

Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλή

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Τρεῖς αἰτήσεις μου διά τήν χορήγησιν διαβατηρίου ἀπερρίφθησαν κατά τήν τελευταίαν περίοδον καί ἡ ἄρνησις τῆς διοικήσεως μοῦ ἀνεκοινώθη ἄλλοτε ἐγγράφως καί ἄλλοτε προφορικῶς διά τοῦ διευθυντοῦ τῆς Γενικῆς Ἀσφαλείας, ἐπιφορτισμένου νά μοῦ μεταφέρη καί τήν δυσφορίαν τῶν ἁρμοδίων τῆς ΓΔΕΑ διά τάς "προκλητικάς ἐμφανίσεις" μου εἰς τήν Κορινθίαν. Ἐπρόκειτο δέ περί συμμετοχῆς εἰς τήν κηδείαν παλαιοῦ φίλου ἤ εἰς μνημόσυνον συγγενοῦς. Διότι οὔτε καί εἰς τό σπίτι μου εἰς τό Λουτράκι εἶναι δυνατόν νά πηγαίνω πλέον.

Εἶχα δέ ἀνάγκην τοῦ διαβατηρίου διά λόγους ἐπαγγελματικούς, ἐπαρκῶς ἀποδεικνυομένους. Καί ἔτσι δέν μοῦ ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νά ἐπικοινωνήσω μαζί Σας ἀπό τηλεφώνου ἐπί τέλους ἐξ ἄλλης χώρας, ἀλλά ἐλευθέρως καί ἄνευ παρακολουθήσεως.

Γνωρίζω, βεβαίως, βασικῶς τάς διαθέσεις Σας ἀπό τό 1967, πλήν ἤ ἔλλειψις ἀμέσου ἐπικοινωνίας μοῦ στοιχίζει ἐξαιρετικά καί ἀντιλαμβάνομαι ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά βασίζωμαι ἀπολύτως εἰς ὅσα δι' ἄλλων μεταδίδονται.

Τήν ἐποχήν αὐτήν διαγράφεται ἡ ἀπειλή καί περιορισμῶν εἰς τήν ἐπαγγελματικήν μου ἀπασχόλησιν. Δέν παρίσταμαι, φυσικά, εἰς τά δικαστήρια καί δέν ἐπέτρεψα τοιαύτην ἐξέλιξιν, ἀφοῦ δίς εἶχα τήν τύχην νά προΐσταμαι τῆς Δικαιοσύνης.

Εἶμαι ὅμως ὑποχρεωμένος νά ἀσχολοῦμαι μέ τό ἐπάγγελμα καί νά εὑρίσκωμαι εἰς τό γραφεῖον μου καθ' ἑκάστην. Ἀναγκάζομαι νά χρησιμοποιῶ καί τήν στέγην μιᾶς ἑταιρίας ὡς νομικός σύμβουλος διά νά ἀνταποκρίνωμαι εἰς τάς ἀνάγκας μου. Δέν ἔχω ἄλλα εἰσοδήματα καί ἐπροτίμησα νά διατηρήσω ἀκόμη τήν ἰδιότητα τοῦ δικηγόρου ἀντί τῆς μικρᾶς συντάξεως τοῦ Ταμείου Νομικῶν, ἔπειτα μάλιστα ἀπό τόν περιορισμόν καί τήν ἀρχικήν οὐσιαστικήν διακοπήν τῶν βουλευτικῶν συντάξεων. Οἱ ἐπιχειρηματίαι ὅμως δέν ἐκτίθενται εὐχαρίστως εἰς τόν κίνδυνον νά δυσαρεστήσουν τούς κυβερνῶντας μέ τήν προτίμησιν νομικοῦ συμβούλου τοῦ παλαιοῦ καθεστῶτος. Δέν [μέ] ἐνδιαφέρει ἰδιαιτέρως, δεδομένου ὅτι γνωρί-

ζω νά ἐλέγχω τάς ἀνάγκας μου καί ἀκόμη θά δυνηθῶ νά προσφύγω καί εἰς τήν ἐκποίησιν τῆς εἰς τό Λουτράκι κληρονομίας τοῦ ἀπωλεσθέντος θείου μου. Διά τούς μεγάλους κεφαλαιοκράτας δέν μπορεῖ νά γίνη ποτέ λόγος. Ὁ Ἀνδρεάδης καί ἡ λοιπή χορεία προτιμοῦν ὡς συμβούλους τούς ὑμνητάς τοῦ Παττακοῦ.

Μόνον ἡ ὑγεία τῆς ἀδελφῆς μου μέ ἀπασχολεῖ. Ἕως τώρα δέν εἶχε ἄλλας ἐκδηλώσεις, διατελοῦμεν δμως πάντοτε ὑπό τήν ἀγωνίαν τῆς ἀπειλῆς.

Ἔγραψα ὅλα αὐτά καί Σᾶς ἐκούρασα χωρίς νά τό δικαιοῦμαι διά νά καταδειχθῆ ὅτι δέν τεμπελιάζω, οὔτε εἶμαι ἀδιάφορος εἰς πᾶν ὅ,τι πρέπει νά μέ ἀπασχολῆ.

Σᾶς στέλλω σύντομον ἐπισκόπησιν τοῦ λεγομένου νέου Συντάγματος, κατόπιν τῆς σχετικῆς παραγγελίας Σας. Ἀποστέλλω ἐπίσης καί νέον σχέδιον καταστατικοῦ τοῦ κόμματος. Ὑποθέτω ὅτι εἶναι σαφές καί ἁπλοῦν. Ἔχει διατυπωθῆ ἐν ὄψει τῶν γενικῶν ὁρισμῶν τοῦ νέου Συντάγματος, θά χρειασθῆ δέ νά ὑποβληθῆ εἰς ἀναθεώρησιν μετά τήν ἔκδοσιν τῶν ἀναμενομένων "θεσμικῶν" νόμων περί ὀργανώσεως τῶν πολιτικῶν κομμάτων καί τοῦ συνταγματικοῦ δικαστηρίου. Καί αὐτήν θά εἶναι μᾶλλον εὐχερής. (Ἔχει διατυπωθῆ ἐκ νέου τό ἀρχικόν σχέδιον).

Μετά τήν δημοσίευσιν αὐτῶν θά εἶναι δυνατόν νά ἀναμένεται ὡς αἰφνιδιασμός καί ἡ προκήρυξις ἐκλογῶν, τήν ὁποίαν προσωπικῶς δέν θεωρῶ πιθανήν. Ἡ τελευταία συνέντευξις τοῦ πρωθυπουργοῦ ἔχει καταστήσει πλέον ἀπολύτως καταφανεῖς τούς σκοπούς καί τάς προθέσεις των. Δέν θέλουν νά γίνεται λόγος περί τῶν παλαιῶν πολιτικῶν καί οὔτε νά ὑπομιμνήσκεται κἄν ἡ ὕπαρξίς των. Αὐτό ἀποδεικνύει καί διά τόν καιροσκοποῦντα Μαρκεζίνην ἡ ἀπαγόρευσις τῆς δημοσιεύσεως μιᾶς ἀχρώμου καί μᾶλλον ἱκανοποιητικῆς διά τούς στρατιωτικούς συνεντεύξεώς του. Ὅπως πληροφοροῦμαι, ἀνεγνώρισεν εἰς αὐτήν τήν ἀνάγκην τῆς ἐκτροπῆς καί παρεδέχετο ὅτι ἡ μακρά διατήρησις τῆς Ἐπαναστάσεως ἀποδεικνύει τήν βαρεῖαν ἠθικήν πτῶσιν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ἀνεγνώρισε τήν σημασίαν ὡρισμένων μέτρων τῆς Κυβερνήσεως, πλήν δέν ἐνέκρινε, ὅπως μοῦ λέγουν, τήν πολυπραγμοσύνην καί τήν ἀνάμιξίν της εἰς πολλά θέματα. Προέβαινε εἰς κριτικήν τῆς ἀσκηθείσης οἰκονομικῆς πολιτικῆς καί ἐπέκρινε ὡρισμένα μέτρα. Λέγεται ὅτι εἰς τό τέλος συνιστᾶ τήν ἀποκατάστασιν εἰς σύντομον χρόνον τῆς ὁμαλότητος. Προσπαθῶ νά ἐξασφαλίσω τό κείμενον καί ἄν τό ἐπιτύχω, θά Σᾶς τό στείλω. Ἐκ τῶν παρεχομένων, ὅμως, πληροφοριῶν, προκύπτει ὅτι δέν ὑπῆρχε εἰδικός λόγος ἀπαγορεύσεως τῆς δημοσιεύσεως καί ὅτι ταύτην ἐνέπνευσεν ἡ γενική ἀρχή τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἀπό τήν δημοσιότητα καί τῆς ἁπλῆς ὑπομνήσεως τῆς παρουσίας τοῦ παλαιοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Χῶρος ὑπάρχει, ἐπί τοῦ παρόντος τοὐλάχιστον, διά τόν Πιπινέλην, προφανῶς δέ καί διά τόν Ροδόπουλον. Προϋποτίθεται ἡ πλήρης συνθηκολόγησις καί ἡ πρόθυμος ἀνάληψις ὑπηρεσίας.

. . . . . .

Σᾶς ἔχω κατ' ἐπανάληψιν γράψει ἐπί τῶν ἰδικῶν μου ἀντιλήψεων, ὥστε νά παρέλκη ἡ ἐπανάληψις. Διαπιστώνω μόνον ὅτι ἡ ἐξέλιξις καί κυρίως ἡ ἀποκάλυψις πλέον ὑπό τῶν ἰδίων τῶν πραγματικῶν διαθέσεων τῶν ἐπαναστατῶν, ἰδιαιτέρως δέ τοῦ πρωθυπουργοῦ, ὑποκρινομένου ἕως τώρα ἀρκετά ἐπιτυχῶς τόν μετριοπαθῆ καί τόν ἀγωνιζόμενον νά συγκρατῆ τάς ὑπερβολάς τῶν ἀδιαλλάκτων ὀπαδῶν του, ἔχουν δικαιώσει καθ' ὅλην τήν γραμμήν ὅσους ὑπεστήριξαν ἀπ' ἀρχῆς ὅτι οἱ ἐπαναστάται δέν πρόκειται νά ἀναζητήσουν πολιτικήν λύσιν καί ὁμαλήν διαδοχήν.

Δι' ἐμέ εἶναι φανερόν ὅτι, ἐάν αἱ διεθνεῖς ἐξελίξεις τούς ὑποχρεώσουν νά φθάσουν εἰς τήν διενέργειαν ἐκλογῶν, θά ἐμφανισθοῦν εἰς αὐτάς ὡς πολιτική παράταξις καί θά διακινδυνεύσουν ἀναμέτρησιν. Θά τήν καθυστερήσουν ὅσον τούς εἶναι δυνατόν. Μέχρις ὅτου λησμονηθοῦν ὅλοι οἱ ὑπάρχοντες, ἤ ἕως ὅτου ἡ πάροδος τοῦ χρόνου τούς ἀποστερήση τῆς αἴγλης ἤ τῶν συμπαθειῶν καί τῆς βιολογικῆς ἱκανότητας νά ἀγωνισθοῦν. Πάντως οἱ ἐπαναστάται κατερχόμενοι ὁποτεδήποτε εἰς τάς ἐκλογάς μποροῦν νά ἀναμένουν στραγγαλισμόν τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος καί ἐπιτυχίαν ἄν δέν ὑπάρχη εἰς τούς ἀντιπάλους ἐμπνέουσα ἡγεσία.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἰδική Σας παρουσία θά ἀφοπλίση τούς πραιτωριανούς καί θά ἀμβλύνη τήν αἰχμήν τῆς ρομφαίας τῶν ὀργάνων τοῦ καθεστῶτος. Καί μόνον μέ τήν παρουσίαν Σας θά ἀναθαρρήση ὁ λαός καί θά ἀναλογισθοῦν τάς εὐθύνας των οἱ χωροφύλακες.

Θά ἦτο, ἴσως, προτιμώτερον νά μή διεξαχθοῦν ἀπό τούς ἰδίους αἱ ἐκλογαί. Ἀλλά δέν νομίζω ὅτι εἶναι εὐχερής ἡ ἐξασφάλισις τοιαύτης προϋποθέσεως. Γράφω ὅτι δέν τήν θεωρῶ καί ὡς ἀπολύτως προτιμωτέραν, διότι τότε θά ξεφαντώσουν καί οἱ παλληκαράδες τῆς δημοκρατίας καί οἱ ἥρωες τῆς λεγομένης ἀντιστάσεως καί θά ἐπιδοθοῦν ὅλοι εἰς τήν προσπάθειαν τῆς συγχύσεως τοῦ λαϊκοῦ αἰσθήματος. Μέ τήν παρουσίαν τῶν ἐπαναστατῶν δέν θά ἀποτολμήση οὐδείς ἐμφάνισιν, ὅλαι δέ αἱ λαϊκαί δυνάμεις θά δώσουν τήν μάχην εἰς τό πρόσωπόν Σας. Τό ἀσθενές σημεῖον ἔγκειται εἰς τό ὅτι ἔτσι δέν ἐλέγχεται ὁ χρόνος τῆς προσφυγῆς εἰς τάς ἐκλογάς. Καί ἐν σχέσει μέ τό θέμα τοῦτο φρονῶ ὅτι ἄν δέν ἀναληφθῆ σοβαρά προσπάθεια ἀσκήσεως πιέσεως —χωρίς συμβιβασμούς καί παραχωρήσεις— δέν θά δημιουργηθοῦν αἱ συνθῆκαι, αἵτινες θά καταστήσουν ἀναγκαίαν, ἤ ἐπί τέλους πιθανήν, τοιαύτην ἐξέλιξιν.

Δέν τρέφω ἐλπίδας εἰς τήν ξένην συμπαράστασιν οὔτε ἐπίστευσα εἰς τάς ἐπαγγελίας οὐδενός. Πιθανόν

νά ὑπάρχη περιθώριον καί διά τήν ἰδικήν των συμβολήν. Ἀναγκαία, ὅμως, καί αὐτονόητος προϋπόθεσις πάσης τοιαύτης κινήσεως ἤ πρωτοβουλίας διά τήν καλλιέργειαν τῶν εὐνοϊκῶν διά τάς ἐξελίξεις συνθηκῶν, εἶναι ἡ ἐμφάνισις καί ἡ προπαρασκευή τοῦ ἀπαραιτήτου εἰς τό ἐσωτερικόν τῆς χώρας κλίματος. Μεταξύ τῶν πρώτων, ἡ διαπίστωσις τῆς δυσφορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ἡ διαμόρφωσις προϋποθέσεων σταθερᾶς διαδοχῆς.

Λογικῶς, πάντα ταῦτα δέν δύνανται νά ἐκδηλωθοῦν ἄν δέν συντρέχη ἡ προσδοκία τῆς ἐμπνεούσης ἡγεσίας. Ὑπάρχει εἰς τήν πραγματικότητα ἡ λαϊκή βάσις καί ἡ ἕνωσις μεγίστου μέρους τῶν ἐθνικοφρόνων πολιτῶν περί τό πρόσωπόν Σας. Λείπουν μόνον αἱ ἐκδηλώσεις καί τά μέσα τῆς διαπιστώσεως. Δέν ὑπάρχει εἰς τήν οὐσίαν ἑνότης τοῦ ἀστικοῦ πολιτικοῦ κόσμου, παρά τά γραφέντα καί μεταδοθέντα περί ὑπογραφῆς πρωτοκόλλου. Διότι ὁ πολιτικός κόσμος δέν κατορθώνει νά προσγειωθῆ καί ἀποβλέπων εὐθέως καί ἀμέσως εἰς τήν ἰδικήν του ἀποκατάστασιν, δυσχεραίνει τήν ἐξέλιξιν καί στηρίζει τούς ἐπαναστάτας. Σᾶς στέλλω τό σχέδιον τοῦ λεγομένου πρωτοκόλλου τῶν δύο κομμάτων. Περιῆλθε προσφάτως εἰς χεῖρας μου. Συντάκτης του εἶναι ὁ Ζίγδης καί ἀποδέκτης ὁ κ. Κανελλόπουλος. Ἡ σπουδή τῆς προβολῆς του ἐδημιούργησε τήν ἐντύπωσιν περί τῆς ὑπογραφῆς του.

Προσωπικῶς, δέν μέ ἐνθουσιάζει τό κείμενον, ἐφ' ὅσον δέν περιλαμβάνει σαφῆ πρόσκλησίν Σας. Καί τοῦτο ἐτόνισα προχθές εἰς τόν κ. Κανελλόπουλον, ὑπενθυμίζων ὅτι ὁ ἴδιος, μετά τήν ἄρνησιν Μπακοπούλου κ.λ.π., μᾶς εἶχε διαβεβαιώσει ὅτι καί εἰς τό μέλλον δέν θά δεχθῆ συζήτησιν ἐπί κειμένου μή διατρανοῦντος τήν ἐμπιστοσύνην πρός τό πρόσωπόν Σας. Διότι μόνον ἔτσι θά ἔχη ἡ ἑνότης ἀπήχησιν εἰς τήν λαϊκήν ψυχήν καί δέν θά διατρέξη τόν κίνδυνον νά ἐμφανισθῆ ὡς μία ἕνωσις διϊσταμένων καί συμπλεκομένων εἰς τό παρελθόν προσώπων, ἐπιδιωκόντων διά τῆς "ἑνώσεως" νά πείσουν ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νά κυβερνήσουν, ἐνῶ ἔχουν δώσει ἀποδείξεις περί τοῦ ἐναντίου. Δέν τόν ἱκανοποίησεν ἡ ὑπόμνησίς μου. Καί τό ἀνέμενα.

Φοβοῦμαι ὅτι εὑρισκόμεθα εἰς τάς παραμονάς νέας περιπετείας. Σᾶς παρακαλῶ νά ἐπέμβητε ἐφ' ὅσον εἶναι ἀκόμα καιρός. Εἰς τήν ὑπόμνησιν τῆς ἰδικῆς του ἐμφαντικῆς εἰς τό παρελθόν δηλώσεως ὅτι οἱ κεντρῶοι θά ὑποχρεωθοῦν ἀπό τήν ἀνάγκην τῶν πραγμάτων νά ὑπογράψουν τήν κοινήν δήλωσιν μέ τό ἀπαιτούμενον περιεχόμενον, προσγειούμενοι εἰς τήν πραγματικότητα ὅταν θά ἔχουν παρέλθει αἱ ἐντυπώσεις ἀπό τάς δηλώσεις Νέννι κ.λ.π., μοῦ ἀπήντησεν ὅτι αὐτά ἀνταπεκρίνοντο εἰς τάς τότε περιστάσεις, πλήν ἡ κατάστασις ἐπείγει, οἱ "ξένοι" θέλουν τήν ἑνότητα καί πρέπει νά γίνη ὅ,τι εἶναι δυνατόν, ἀφοῦ οἱ κεντρῶοι δέν παραμερίζουν τάς ἀντιρρήσεις των.

Σήμερον πληροφοροῦμαι —διά τοῦ προσφάτως ἐπισκεφθέντος Ὑμᾶς ἰδικοῦ μας Μανώλη— ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ σχεδίου Ζίγδης διακηρύσσει προφορικῶς ὅτι ὡς κοινήν ἡγεσίαν ἐκλαμβάνει Ὑμᾶς· καί μόνον ἐάν ἀρνηθῆτε θά παραστῆ ἀνάγκη προσφυγῆς εἰς ἄλλην.

Γνωρίζω τάς ἀντιδράσεις Σας ὅταν ἐμάθατε τάς συνεννοήσεις μετά Μπακοπούλου καί Μαύρου μέ τό ἔκτοτε γνωστόν ναυάγιον. Εἶχα λάβει γνῶσιν καί τῆς γνώμης Σας ὅτι πρέπει νά συγκρατηθῆ ἡ ἑνότης τοῦ κόμματος περί τήν σημερινήν ἡγεσίαν. Εἶχα πληροφορίας περί τούτων, ἀφοῦ δέν κατέστη δυνατόν νά ὑπάρξη ἄμεσος ἐπικοινωνία. Πρός τήν κατεύθυνσιν τῆς συγκρατήσεως τῆς ἑνότητος ἐκινούμην καί ἐγώ. Καί αὐτό ἔπραξα καί εἰς τό παρελθόν. Ὅπως δέ Σᾶς εἶχα γράψει, εἶχα πεισθῆ ὅτι ὁ κ. Κανελλόπουλος εἶχε σαφῆ ἀντίληψιν τῶν πραγματικῶν διαθέσεων τοῦ Λαοῦ καί ἦτο ἀποφασισμένος νά μή συμπράξη εἰς τήν ὑπογραφήν πρωτοκόλλου, ἐάν δέν περιελαμβάνετο ἐν αὐτῷ πρόσκλησις Ὑμῶν. Καί ταῦτα ἀνεξαρτήτως τῆς γνώμης Σας ὅτι, ἀπωλεσθείσης τῆς εὐκαιρίας τοῦ Ἀπριλίου, δέν εἶχε νόημα ἡ σπουδή διά τήν ὑπογραφήν οἱουδήποτε πρωτοκόλλου.

Πρέπει νά προσθέσω ὅτι, ἀντιθέτως πρός τάς ἰδικάς μου ἀντιδράσεις καί σκέψεις, ἡ εἴδησις περί ὑπογραφῆς πρωτοκόλλου εἶχε σχετικῶς εὐμενῆ ἐπίδρασιν εἰς ἀρκετούς κύκλους καί ἀπήχησιν, ἡ ὁποία ἐξανεμίζεται καθ' ἑκάστην μέ τήν διαπιστουμένην ἀνακρίβειαν τῆς πληροφορίας. Καί ἐπειδή ἀκριβῶς εἶχε τήν ἀγαθήν της πλευράν, δέν θά ἦτο ἐνδεδειγμένη οἱαδήποτε διάψευσις, παρά τήν παρέμβασιν τοῦ Ἀνδρέα, ἡ ὁποία ἐξοργίζει μέ τήν ἀπροκάλυπτον ἐπίθεσίν του κατά τοῦ παρενοχλοῦντος τήν θέσιν του προσώπου, ἄν καί διευκολύνη τούς διατιθεμένους νά προχωρήσουν εἰς συνεννόησιν καί συνεργασίαν.

Παρά τάς εὐνοϊκάς, ὅμως, ἀντιδράσεις μικρᾶς ἤ σημαντικῆς μερίδος τῆς κοινῆς γνώμης, εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ εἴδησις περί ὑπογραφῆς πρωτοκόλλου συνεργασίας δέν συνεκίνησε τήν λαϊκήν μᾶζαν. Πολύ περισσότερον δέν εἶχεν ἀπήχησιν εἰς τούς ἀξιωματικούς καί εἰς τούς δυναμένους νά ἐπηρεάσουν σήμερον τήν πολιτικήν κατάστασιν. Διότι δέν περιελάμβανεν ἐκεῖνο ὅπερ ὅλοι τώρα ἀναμένουν.

Φοβοῦμαι ὅτι ἐνεπλάκησαν εἰς ἀχάριστον περιπέτειαν. Μοῦ προκαλεῖ πολλάς σκέψεις τό γεγονός ὅτι ὁ Ζίγδης προθυμοποιεῖται νά παρέχη ἱκανοποιητικήν ἐξήγησιν ἐν σχέσει μέ τήν "κοινήν ἡγεσίαν", ὅταν ὁ ἰδικός μας ἐξαντλεῖται εἰς θεωρίας διά τήν ἀδυναμίαν του νά πείση τούς κεντρώους εἰς σαφῆ ἐκδήλωσιν. Ὅταν, εἰς τήν τελευταίαν συνάντησίν μας, διεπίστωσε τήν ἀπογοήτευσίν μου, ἔσπευσε νά προσθέση ὅτι καί ἐκεῖνος θά ἤθελε κ.λ.π., πλήν δέν

μπορεῖ νά ἐπιβάλη τάς ἀπόψεις μας καί ὅτι θά λυπηθῆ ἐάν εὑρεθῆ εἰς τήν ἀνάγκην νά προχωρήση μόνος πρός τήν γραμμήν τῆς συνεργασίας. Μοῦ προσέθεσε, τέλος, ὅτι δέν μπορεῖ νά γνωρίζη τάς διαθέσεις Σας καί κατά συνέπειαν δέν δύναται νά ἐπιμείνη καί νά παρασύρη τούς κεντρώους εἰς ἔκκλησιν. Διότι θά ἔχη φοβερά ἐκτεθῆ ἀπέναντι αὐτῶν καί θά μειωθῆ ἐσωτερικῶς καί ἐξωτερικῶς ἐάν δέν δοθῆ ἱκανοποιητική ἀπάντησίς σας εἰς κοινήν ἐκδήλωσιν.

Δέν ἦτο δυνατόν, φυσικά, νά ἀπαντήσω ἄλλο τι, παρά νά παρατηρήσω ὅτι ἡ ἐπιλογή τοῦ χρόνου τῆς ἰδικῆς σας δραστηριότητος ἀνάγεται ἀποκλειστικῶς εἰς τήν ἰδικήν σας πρωτοβουλίαν. Καί, ἐπί τέλους, χρήσιμον θά ἦτο νά ἐπιζητήση μίαν συνεννόησιν ἐπ' αὐτοῦ πρό τῆς ἐκδηλώσεως δημοσία οἱασδήποτε κοινῆς ἐνεργείας.

Τό παράδοξον εἶναι ὅτι, μετά τήν εἴδησιν, ἐκδηλώνει σπουδήν διά τήν κοινήν ἐκδήλωσιν. Ὑποθέτω ὅτι τό περιβάλλον του τόν ἔχει πείσει ὅτι οἱ ἀγῶνες του τόν ἔχουν ἐπιβάλει εἰς τήν κοινήν συνείδησιν, ὡς ἀρχηγόν.

Ἀντιθέτως, ὁ Μαῦρος φαίνεται ἀρκούμενος εἰς τήν προκληθεῖσαν ἐντύπωσιν καί εἰς τήν οὐσιαστικήν καθιέρωσίν του ὡς ἡγέτου τοῦ Κέντρου καί εἰς τήν προβολήν του, μή ἀμφισβητουμένην οὐδέ ὑπό τοῦ Ἀνδρέα εἰς τό στάδιον τοῦτο. Θεωρεῖ ταῦτα ἀρκετά καί εἰς τάς συζητήσεις του κρίνει ὡς περιττήν τήν ὑπογραφήν πρωτοκόλλου. Εἰλικρινῶς δέν δύναμαι νά δώσω οἱανδήποτε ἐξήγησιν εἰς τήν στάσιν του. Ἀπό ἀνεύθυνον πηγήν ἤκουσα ὅτι δέν πιστεύει εἰς τήν ἐπιτυχίαν ἐκλογικῆς ἀναμετρήσεως, οὔτε θεωρεῖ τούς ἐπαναστάτας διατεθειμένους νά προβοῦν εἰς παραχωρήσεις. Καί μέ τάς σκέψεις αὐτάς θά προετίμα ἴσως τήν γραμμήν τοῦ Βαγγέλη, πιστεύων ὅτι οἱ ἐπαναστάται θά ἔδιδαν εἰς αὐτόν τήν προτίμησιν ἔναντι τοῦ Ἀβέρωφ. Κυρίως, διότι θεωροῦν ὅτι τήν ἐθνικόφρονα παράταξιν θά τήν ἀπορροφήσουν οἱ ἴδιοι. Τούς χρειάζεται ἐπομένως ὑποτεταγμένη "δημοκρατική" ἀντιπολίτευσις. Ἀλλά περί τούτων οὔτε στοιχεῖα οὔτε ἐνδείξεις ὑπάρχουν.

Ὁ Στεφανόπουλος ἐμμένει εἰς τήν θέσιν του. Ἡ διεξαγωγή τῆς μάχης εἶναι δυνατή μόνον διά τοῦ Καραμανλῆ. Καί μετ' αὐτοῦ ὅλοι σχεδόν οἱ ἀποστάται.

Σᾶς ἔγραψα παλαιότερα ὡρισμένες σκέψεις ἐπί τῶν διαφαινομένων, ἀλλά καί τῶν ἐκδηλουμένων διαθέσεων ἀπό ὡρισμένα νέα στελέχη τοῦ Κέντρου. Ἡ ἔλλειψις, ὅμως, ἐπαφῆς δέν μέ διευκολύνει εἰς περαιτέρω κινήσεις.

Φοβοῦμαι ὅτι Σᾶς ἐκούρασα μέ ὅλα αὐτά καί ἐπανέλαβα πράγματα, τά ὁποῖα καί ἄλλοτε εἶχα θέσει ὑπ' ὄψιν Ὑμῶν. Πιστεύω ὅτι ἡ πάροδος τοῦ χρόνου δυσχεραίνει τήν ὁμαλήν ἀποκατάστασιν τῆς νομιμότητος. Παρασύρει καί τούς ἐπαναστάτας εἰς ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι τούς ἐμποδίζουν νά εὕρουν τόν δρόμον τῆς λογικῆς. Ἡ πάροδος τοῦ χρόνου περιπλέκει τά πράγματα. Καί τό ζήτημα παραμένει ὅπως ἐτίθετο καί πρό ἔτους. Ἐάν ἡ παραμονή τῶν ἐπαναστατῶν ἀποβαίνει συνεπῶς ἐπιζημία τοῦ Ἔθνους, ὅπως πιστεύω, οὐδεμία θυσία θά εἶναι ὑπερβολική καί ἀδικαιολόγητος διά τήν ἐξυπηρέτησιν τοῦ σκοποῦ.

Θά ἔχετε σύντομα ἐκτενῆ ἔκθεσιν ἐπί τῆς ὑποθέσεως Βουλπιώτη. Εἰς αὐτήν ὀφείλω τήν προβολήν τοῦ ὀνόματός μου καί ἐξ ἀφορμῆς αὐτῆς ἐκλονίσθη ἡ ὑγεία μου. Χάρις εἰς αὐτήν διεπίστωσα ἀδυναμίας, καί ἐξάρσεις τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν. Θά ἀσχοληθῶ μέ αὐτήν χωρίς ἐνθουσιασμόν ἀφοῦ τό θέλετε.

Ἰδικός Σας».

13 Αὐγούστου 1969

Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Κατά τήν σημερινήν ἐπέτειον τῆς δραματικῆς ἡμέρας τοῦ 1955, ἡ σκέψις μου στρέφεται καί πάλιν μέ εὐγνωμοσύνην πρός τό πρόσωπόν Σας διά τήν πολύτιμον συμπαράστασιν εἰς τόν ἀγῶνα τοῦ δικαίου.

Περί τοῦ θέματος ἐκείνου καί τῆς ἀναμενομένης ἐκθέσεως Σᾶς ἔγραψα εἰς τήν τελευταίαν ἐπιστολήν μου, ὥστε δέν θά ἐπανέλθω εἰς τήν παροῦσαν. Θά τήν λάβητε σύντομα διά τήν ἱστορίαν, ἐνῶ ὁ τόπος ἀναμένει νά δημιουργηθῆ ἡ ἱστορία εἰς τάς δυσχερεῖς περιστάσεις πού διέρχεται.

Ἔστειλα τήν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα ἐκτενῆ κάπως ἔκθεσιν καί παρατηρήσεις ἐπί τοῦ νέου "συντάγματος" μετά νέου καταστατικοῦ πολιτικοῦ κόμματος καί διαφόρων καταλόγων, ἐν ἀναμονῇ τοῦ παρασκευαζομένου "θεσμικοῦ" νόμου περί πολιτικῶν κομμάτων.

Μοῦ ἐδόθη ὅμως ἀπό τόν παραλήπτην καί ἔλαβα γνῶσιν τῆς τελευταίας ἐπιστολῆς Σας πρός τό πρόσωπον, περί τοῦ ὁποίου ἠσχολήθην κάπως εὐρέως εἰς τό προηγηθέν γράμμα μου. Καί ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἐπιστολῆς νομίζω ὅτι μοῦ ἐπιβάλλει νά ἐπανέλθω εἰς τό θέμα. Ἦτο φυσικόν νά προσφερθῆ εἰς τήν ἐπίδειξιν ἐπιστολῆς τοιούτου περιεχομένου. Εὔχομαι νά μή σπεύση τήν φοράν αὐτήν, νομίζω ὅμως ὅτι εὐθύς ὡς ὁ Μαῦρος ἤ Ἐπιτροπή κεντρώων δείξη διάθεσιν, θά προσέλθη εἰς τήν ὑπογραφήν πρωτοκόλλου συνεργασίας, χωρίς τούς ἀποστάτας φυσικά, τούς ὁποίους ἀποκρούουν οἱ κεντρῶοι πεισμόνως.

Διά νά λέγεται πλήρως ἡ ἀλήθεια. Πέραν αὐτοῦ ὑπάρχει καί ἡ ἰδική του, εὔλογος ἴσως, ἀποστροφή κατά Στεφανόπουλου καί Μαρκεζίνη, ἀσχέτως τῶν διαθέσεων τοῦ δευτέρου. Καί ἔτσι θά ἀρκεσθῆ νά ἐξασφαλίση κάποιαν συμμετοχήν τοῦ τελευταίου προέδρου τῆς Βουλῆς, ὡς ἐκ τῆς ἰδιότητός του καί ὄχι τῶν ἐπωνύμων.

Εἰς τό ἑξῆς θά ἐπικαλῆται τήν ἰδικήν Σας ἀπαγόρευσιν νά χρησιμοποιηθῆ ἐκ νέου τό ὄνομά Σας. Διότι αὐτήν τήν ἑρμηνείαν δίδει. Ἀνεξαρτήτως αὐτῶν καί πέραν τῆς ἰδικῆς Σας διαθέσεως, θά ἐπιχειρήσω καί αὐθις νά Σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι τοιαύτη ἐκδήλωσις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου δέν πρόκειται νά συγκινήση τόν ἑλληνικόν Λαόν. Δέχομαι τήν καλήν πίστιν πάντων καί ἀναγνωρίζω εἰς τόν κ. Κανελλόπουλον κάθε δικαίωμα νά ἐπιθυμῆ ἱκανοποίησιν δι' ὅσα ὑπέστη. Καί τόν θαυμάζω διά τό θάρρος καί τήν ἀγωνιστικήν διάθεσίν του. Αὐτά, ὅμως, δέν ἀρκοῦν εἰς τάς σημερινάς περιστάσεις. Ὁ πολιτικός βίος εἶχεν ὑποστῆ κατάπτωσιν καί ὁ πολιτικός κόσμος εἶχε περιπέσει εἰς ἀνυποληψίαν ὅταν ἐξεδηλώθη ἡ ἐκτροπή. Καί ἡ κοινή γνώμη δέν ἔχει ἀκόμη λησμονήσει. Αὐτός εἶναι καί ὁ βασικός λόγος τῆς εὐχεροῦς ἐπικρατήσεως τοῦ πραξικοπήματος καί τῆς διατηρήσεώς του. Δέν παραγνωρίζω τήν σημασίαν τῶν τεκμηρίων διά νά κινητοποιηθοῦν δυνάμεις, δυνάμεναι νά ἐπηρεάσουν τάς πολιτικάς ἐξελίξεις εἰς τήν Ἑλλάδα. Καί τά τεκμήρια συμπλέκονται μέ τά γνωστά πρόσωπα καί κόμματα. Ἐάν ὅμως χρειάζεται νά συγκινηθῆ πραγματικά ὁ ἑλληνικός Λαός ἔτι δέ πλέον, ἐάν εἶναι ἀνάγκη νά δημιουργηθοῦν συνθῆκαι, αἵτινες θά ὁδηγήσουν εἰς νέαν δυναμικήν ἐκδήλωσιν μέ πρωταγωνιστάς τούς ἀξιωματικούς, εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἡ διαδήλωσις περί τῆς ἑνότητος τοῦ παλαιοῦ πολιτικοῦ κόσμου καί τῆς ἀποφάσεώς του νά δώση ἀπό κοινοῦ ἤ νά στηρίξη Κυβέρνησιν κ.λ.π. δέν πρόκειται νά ἔχη σοβαράν ἀπήχησιν εἰς τούς κύκλους, τούς ὁποίους πρέπει νά συγκινήση.

Ἡ κοινή γνώμη καί μετ' αὐτῆς, ἤ μᾶλλον πέραν αὐτῆς, οἱ πραγματικοί στρατιῶται, ἀναμένουν ἐκεῖνο, τό ὁποῖον ἐπιγραμματικά τοποθετεῖται εἰς τήν ἐπιδειχθεῖσαν μου ἐπιστολήν. Πρέπει νά δοθῆ εἰς ὅλους ἡ ἐντύπωσις ὅτι παρασκευάζεται νέα πολιτική ζωή. Ἐγκατάλειψις τῶν παλαιῶν σχημάτων, τά ὁποῖα ἔδωσαν ὅ,τι εἶχαν νά δώσουν. Ἐκσυγχρονισμός τοῦ πολιτεύματος. Ἀνανέωσις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Οὐδείς θά ἦτο πρόθυμος νά ἀγωνισθῆ διά τήν ἀναβίωσιν τοῦ παρελθόντος, ὅσον καί ἄν ἐπιθυμῆ τήν ἀποκατάστασιν τῆς ἐλευθερίας.

Ἐκεῖ ἔχετε πολύ περισσότερα μέσα διά νά ἐκτιμήσητε ἄν καί μέχρι ποίου βαθμοῦ πρέπει νά ἔχουν σημασίαν ἤ προτεραιότητα τά τεκμήρια, ὅταν ἡ παρουσία αὐτῶν καθυστερεῖ καί ἐξασθενίζει τήν μαχητικήν διάθεσιν εἰς τό ἐσωτερικόν. Συνεννόησις τῶν κομμάτων ἀπηχεῖ σήμερον ὡς ἐπιδίωξις ἐπαγγελματικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀποστερηθέντων ἀπασχολήσεως κοινοβουλευτικῶν καί ὡς τοιαύτη δέν εἶναι δυνατό νά ἔχη εὑρεῖαν ἀπήχησιν. Εἶναι, ἐξ ἄλλου, βέβαιον ὅτι τήν ἐποχήν αὐτήν μαχητική διάθεσις ἀνευρίσκεται εἰς τούς πολιτικούς, ἐνῶ ὁ λαός ἀνέχεται παθητικά τήν κατάστασιν.

Θά ἐπανέλθω διά μίαν ἀκόμη φοράν εἰς παλαιάς διαπιστώσεις. Ἡ παρέλευσις τοῦ χρόνου ἐνισχύει τό καθεστώς, παρά τήν πλήρη ἀπογύμνωσίν του ἀπό τό λαϊκόν αἴσθημα. Τοῦ παρέχει τήν αἴγλην τῆς σταθερότητος καί τῆς δυνάμεως. Μέχρις ὅτου ἀναπόφευκτοι συνέπειαι τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς θίξουν τά συμφέροντα καί τάς ἀνάγκας τῶν πολιτῶν εἰς μεγάλην ἔκτασιν. Ἡ παρέλευσις τοῦ χρόνου, ὁμοίως, ἐνισχύει τήν θέσιν τῆς ἄλλης ἄκρης. Ὅπως πάντοτε. Ἡ κοινή γνώμη ἀναμένει τήν λύσιν τῆς καταστάσεως, χωρίς διάθεσιν νά προσφέρη θυσίας ἤ καί νά ἀναλάβη ἀγῶνα. Ὅπως ἐπισημαίνεται ἀπό ὅλας τάς πλευράς, ὁλόκληρος ὁ συντηρητικός κόσμος, ἡ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ λαοῦ, συνδυάζει τήν ἐπιθυμίαν διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ὁμαλότητος πρός τήν ἀναγέννησιν καί τήν ἀναμόρφωσιν τοῦ πολιτικοῦ βίου καί συνδέει τήν πραγματοποίησιν αὐτῶν μέ τήν ἰδικήν Σας παρουσίαν. Ἀδημονεῖ διά τήν σιωπήν τοῦ ἀρχηγοῦ καί πολλοί φοβοῦνται μήπως εἶναι τόσον ἀηδιασμένος ὥστε νά μήν ἀναλάβη ποτέ πλέον δρᾶσιν.

Θά ἐπαναλάβω ἐπίσης ἰδικήν Σας παλαιάν τοποθέτησιν ὅτι οἱαδήποτε ἐκδήλωσις πρέπει νά παράσχη εἰς τόν λαόν τήν ἱκανοποίησιν τῆς προσδοκίας του διά τήν ἀλλαγήν μεθόδων καί συστημάτων, εἰς τό πλαίσιον τῆς δημοκρατικῆς ἐλευθερίας. Ἀλλαγῆς προσώπων μέ τήν κλήσιν τῶν ἐπιθυμούντων νά ἀσχοληθοῦν μέ τά κοινά νέων. Καί τήν διαβεβαίωσιν ὅτι θά ἀποκατασταθῆ καί θά ὀργανωθῆ Κράτος ἰσχυρόν καί σοβαρόν, ἱκανόν νά προστατεύη ἑαυτό καί νά δημιουργῆ τάς προϋποθέσεις τῆς οἰκονομικῆς καί πνευματικῆς ἐξελίξεως τῶν πολιτῶν του. Ἡ ἀποκατάστασις τῆς συνταγματικῆς τάξεως διά τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ βασιλέως, τήν ἐποχήν αὐτήν ἔχει πολλούς ὀπαδούς. Περισσότερον ἀναμένουν ἐκσυγχρονισμόν τοῦ πολιτεύματος τῆς κοινοβουλευτικῆς βασιλευομένης δημοκρατίας. Τήν ἐποχήν αὐτήν διαμορφοῦται ψυχολογία ἀντιμιλιταριστική. Ἄλλα ὅμως ὑπαγορεύει ἡ φρόνησις διά τό μέλλον καί ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἐλευθερίας. Διά τούς λόγους αὐτούς εἶναι χρήσιμος καί αὐτονόητος ἡ διάκρισις μεταξύ τῶν πιστῶν καί ἀφοσιωμένων εἰς τό καθῆκον ἀξιωματικῶν ἐφ' ἑνός καί τῶν ἐπιδοθέντων εἰς τήν νομήν τῆς ἐξουσίας καί τήν καταδυνάστευσιν τοῦ λαοῦ ἀφ' ἑτέρου. Ὁ Στρατός ὑπῆρξε πάντοτε ὄργανον τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων εἰς τάς ἐξορμήσεις τῆς φυλῆς. Καί αὐτήν τήν ἀποστολήν —τοῦ φύλακα τώρα τῶν συνόρων— νοσταλγεῖ ὁ μεγάλος ἀριθμός τῶν ἀξιωματικῶν. Ὁ Στρατός μπορεῖ καί πάλιν νά ἀποδώση τάς καταπατηθεῖσας ἐλευθερίας καί νά ἀποκαταστήση τό Πολίτευμα.

Εἰς τό ἐσωτερικόν τῆς χώρας σημειοῦνται τά πρῶτα κρούσματα τῆς λαϊκῆς ἀντιδράσεως. Ἡ εὐθύνη βαρύνει τούς σφετεριστάς τῆς ἐξουσίας. Ἐπιμέ-

νουν νά τήν κατακρατοῦν χωρίς οὐδεμίαν πλέον δικαιολογίαν. Καί τούς εἴχατε εἰδοποιήσει ἐγκαίρως τόν Νοέμβριον 1967. Εἰς τούς διεθνεῖς Ὀργανισμούς διασύρεται ἡ ὑπόληψις τῆς χώρας. Ἡ εὐθύνη βαρύνει τούς ἰδίους. Διότι ἐδημιούργησαν τάς προϋποθέσεις κριτικῆς καί ἐλέγχου μέ τάς πράξεις των καί μέ τήν παράβασιν ὑποχρεώσεων, τάς ὁποίας ἔχει ἀναλάβει διεθνῶς ἡ χώρα, ἐλευθέρως συναλλασσομένη. Εἶναι πάντοτε καιρός νά ἀφήσουν ἐλεύθερον τόν τόπον, διά νά προληφθοῦν δεινά.

Ἰδικός Σας».

28 Αὐγούστου 1969

Σ. Γκικας προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Ἀκόμη εὑρίσκομαι ὑπό τήν ἐπήρειαν τῆς τόσον θερμῆς καί φιλικῆς ἀτμοσφαίρας τήν ὁποίαν ἔζησα κοντά σας κατά τήν διέλευσίν μου ἐκ Παρισίων.

Ἡ κόρη μου καί ἐγώ εἴμεθα ἰδιαιτέρως εὐγνώμονες καί πρός τήν εὐγενεστάτην Κυρίαν Καραμανλῆ διά τόν ἀπαράμιλλον τρόπον μέ τόν ὁποῖον μᾶς ἐφιλοξένησε. Μᾶς ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νά διαπιστώσωμεν δι' ἄλλην μίαν φοράν πόσον ἐπιτυχής εἶναι ὁ ὁμοθύμως καθιερωθείς τίτλος της ὡς τῆς "πρώτης Ἑλληνίδος Κυρίας".

Αἱ συνομιλίαι μας ὑπενθύμισαν τάς καλυτέρας ἡμέρας τῆς δημιουργικῆς σας ἀποδόσεως μέ τήν ἀνωτερότητα καί τήν σαφήνειαν τῶν σκέψεών σας.

Ὡς σᾶς εἶχον γνωρίσει, λόγω τῆς γνωστῆς ἠθικῆς δεσμεύσεώς μου ἔναντι τῆς ἐπαναστάσεως ἀλλά καί τῆς πίστεώς μου ὅτι ὑπό τάς σημερινάς συνθήκας διευθέτησις τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων μέ ἀντίθεσιν τῆς ἐπαναστάσεως δέν δύναται νά ἐπιτευχθῆ ἀκινδύνως διά τό Ἔθνος, δέν ἀπέκλεια μετά τήν ἐπιστροφήν μου εἰς Ἀθήνας νά συναντηθῶ μέ ἐπαναστατικόν παράγοντα. Θά ἦτο δέ σκόπιμον νά μεταφέρω τάς κρίσεις σας, αἱ ὁποῖαι πιθανόν ν' ἀπεδεικνύοντο ὠφέλιμοι διά τόν τόπον.

Πράγματι συνηντήθην μετά τοῦ Α΄ Ἀντιπροέδρου καί τοῦ ἐγνώρισα τάς ἀπόψεις σας αἱ ὁποῖαι, ὡς ἐνθυμοῦμαι, εἶναι αἱ κάτωθι:

1. Δέν ἔχετε προσωπικάς φιλοδοξίας. Ἔχετε ἀποκτήσει λαμπράν θέσιν εἰς τήν πολιτικήν ἱστορίαν τοῦ τόπου· δέν θά τήν διακυβεύσητε ἄνευ ἐκδήλου ἐθνικῆς ἀνάγκης.

2. Ἐπανάστασις ἐχρειάζετο ὄχι βέβαια ὑπό τήν σημερινήν της μορφήν ἥτις δέν εἶναι οὔτε Δικτατορία, οὔτε Δημοκρατία, οὔτε κἄν ἐπανάστασις: ὡς ἔχει στερεῖται σταθερᾶς γραμμῆς πλεύσεως καί συνεπῶς εἶναι ὑποχρεωμένη ν' αὐτοσχεδιάζη καί σχοινοβατῆ, ὁδηγουμένη οὕτω εἰς βεβαίαν ἀποτυχίαν. Ἔχασε οὕτω πλέον ἡ χώρα τήν δυνατότητα μιᾶς πραγματικῆς ἐπαναστάσεως τόσον ἀναγκαίας διά τήν πραγματικήν ἐξυγίανσιν καί ἀνάπτυξιν τῆς χώρας.

3. Ἡ ἐπανάστασις δέν ἐκπροσωπεῖ σοβαράν τινά μερίδα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ· ἄλλως θά παρεῖχε πραγματικάς ἀποδείξεις ἐπί τοῦ ἀντιθέτου καί δέν θά κατέφευγε εἰς τό ἀνειλικρινές ἐγχείρημα τοῦ Δημοψηφίσματος.

4. Ἀποτυχία εἰς τήν λειτουργίαν κρατικῆς μηχανῆς. Ἀφ' οὗ ἐπί 2 1/2 ἔτη οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι ἀνεστατώθησαν μέ τάς ἀπολύσεις, ἀλληλοκατηγορίας, συκοφαντίας, κ.λ.π., ἐπανέρχονται οἱ πλεῖστοι μέ μιά μονοκονδυλιά καί μονιμοποιοῦνται ὑπάλληλοι, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων εἶναι κατωτέρου ἐπιπέδου ἀπό πάσης πλευρᾶς. Καί ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων ἡ στάθμη τῶν ὑπαλλήλων καί συνεπῶς καί τῆς κρατικῆς μηχανῆς ὑποβιβάζεται ἐπί τῆς ἐπαναστατικῆς περιόδου. Ἀξιοκατάκριτος ἐμφανίζεται ἐπίσης ἡ τακτική τῆς ἐκτελέσεως πάρα πολλῶν ἔργων χωρίς ἀνάλογον ὀργάνωσιν καί ἰδία τῶν ὑπηρεσιῶν ἐπιβλέψεως. Θά σημειωθοῦν ἀνωμαλίαι καί μάλιστα δαπανηραί.

5. Ἡ χρησιμοποίησις ἀριστερῶν εἰς σοβαράς θέσεις τῆς κυβερνητικῆς καί κρατικῆς μηχανῆς ἐξασθενεῖ τήν συνεκτικότητα καί δυναμικότητα τῶν ἐθνικοφρόνων καί δημιουργεῖ προϋποθέσεις διαβρωτικάς τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος.

6. Οἱ καταναλωτικοί προϋπολογισμοί καί οἱ βραχυπρόθεσμοι δανεισμοί ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ διά μή ἀμέσου ἀποδόσεως παραγωγικά ἔργα, εἶναι χαρακτηριστικά μειονεκτήματα μιᾶς οἰκονομίας ἀνταποκρινομένης εἰς τήν δημαγωγίαν καί ὀλιγώτερον εἰς τάς ἀνάγκας διά τήν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας.

7. Ἐξωτερικῶς εἴμεθα ἀνυπόληπτοι. Τό κῦρος τῶν κυβερνητῶν παρουσιάζεται μειωμένον κυρίως ἐλλείψει εὐθύτητος καί εἰλικρινείας. Ἡ ἐχθρότης τῶν ὀργάνων διαφωτίσεως τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης ἐπηρεάζει σοβαρῶς τούς λαούς καί εἰς δεδομένας στιγμάς καί τάς Κυβερνήσεις τους· ἐκ τῆς ἐχθρότητος αὐτῆς εἶναι ἔκδηλοι καί αἱ οἰκονομικαί ἀκόμη ζημίαι ἐκ τῆς στερήσεως βοηθείας ἡ ὁποία τόσον ἀφειδῶς προσφέρεται ἀλλαχοῦ, ὡς τήν Τουρκίαν π.χ. (Γερμανοτουρκική συμφωνία ὡς ἀνεκοινώθη ὑπό Μπράντ ἀρχάς τρέχοντος μηνός).

Ἡ ἰδιάζουσα γεωγραφική θέσις τῆς Ἑλλάδος μέ τά ἐκτεταμένα καί ἐπισφαλῆ σύνορά της (1200 χιλιόμετρα, ἐξ ὧν 1000 μέ κομμουνιστικά κράτη καί 200 μέ τήν Τουρκία) μέ τούς γνωστούς γείτονάς της καί τάς βλέψεις αὐτῶν δι' ἴδιον ἤ τῶν αὐθεντῶν των λογαριασμόν, ἀλλά καί μέ τήν μεγάλην στρατηγικήν της ἀξίαν, τήν ἰδιαιτέρως ἐπισημανθεῖσαν μέ τά γεγονότα τῆς Μ. Ἀνατολῆς καί τῆς Μεσογείου, ἐπιβάλλει πραγματικήν ἐσωτερικήν ἑνότητα καί τήν συμπαράστασιν τῶν Κρατῶν τῆς Δύσεως, τόσον διά τήν περίπτωσιν ἀνωμαλιῶν, ὅσον καί διά τήν περίπτωσιν εἰρηνικοῦ διακανονισμοῦ τῶν διαφορῶν μεταξύ τῶν δύο κόσμων.

8. Μέ ἀσαφῆ ἰδεολογικόν προσανατολισμόν, μέ κυβερνητικούς παράγοντας ἐν ἀγνοίᾳ τῆς πραγματικότητος διατελοῦντας ἐλλείψει κριτικῆς, διαλόγου καί ἐμπειρίας, μέ ψιθύρους ἀληθεῖς ἤ ψευδεῖς, μέ χειροτέρευσιν τῆς κρατικῆς μηχανῆς, μέ χρησιμοποίησιν προσώπων εἰς ἀνωτάτας θέσεις μή ἐπαρκῶς δοκιμασθέντων, μέ ἐνόπλους δυνάμεις φερούσας νωπά τραύματα εἰς θέματα συμπνοίας, ἱεραρχίας καί πειθαρχίας, μέ ἀντίθετον μέγα μέρος τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης, εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ πάροδος τοῦ χρόνου θ' ἀναπτύσση εἰς τό ἐσωτερικόν τῆς χώρας ἀντιδράσεις αἱ ὁποῖαι θά βαίνουν αὔξουσαι καί πιεστικαί, θά διαμορφώνεται δέ κοινή γνώμη ἐχθρική πρός τάς ἐνόπλους δυνάμεις καί ἰδία πρός τό σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν. Ὅταν ἡ ἐπανάστασις θελήση ἤ ἀναγκασθῆ νά δώση ἐλευθερίας τινάς θά χαθῆ καί μετ' αὐτῆς ἴσως καί ὁ τόπος. Ὑπό συνθήκας ἐλευθερίας, ὡς ἐκυβερνήσατε τήν χώραν ἐπί 8ετίαν, ἡ ἐπανάστασις δέν θά δυνηθῆ νά σταθῆ εἰς τήν ἀρχήν οὔτε ἐπί 8 ἡμέρας. Τοῦτο ὀφείλει νά πείση τήν ἐπανάστασιν ὅτι ἡ διά τῶν ὅπλων παράτασις τῆς παραμονῆς της εἰς τήν ἀρχήν δέν εἶναι πρᾶξις πατριωτική. Δυσοίωνα σημεῖα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ καί ἐσωτερικοῦ ἐμφανίζουν τήν δυνατότητα δυσμενῶν ἐξελίξεων αἱ ὁποῖαι δέν εἶναι ἀπίθανον ν' ἀρχίσουν ἐμφανιζόμεναι ἀπό τοῦ προσεχοῦς χειμῶνος.

9. Ὑφίστασθε μεγάλας πιέσεις καί δέχεσθε συνεχῶς ἐκκλήσεις ὅπως λάβητε ἀγωνιστικήν θέσιν κατά τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπιθυμεῖτε, ὡς προελέχθη, ν' ἀποφύγητε ἀνάμιξιν δεδομένου ἄλλως τε ὅτι ἡ ἐπανάστασις δύναται ἐνεργοῦσα ἐγκαίρως νά δώση λύσιν ἐθνικήν πρός ὄφελος τοῦ τόπου καί αἱ ἔνοπλοι δυνάμεις νά ἐπαναφέρωσι ἄνευ διαταραχῆς τινός τήν ὁμαλότητα εἰς τήν πατρίδα μας. Ἐφ' ὅσον ἡ παράτασις τῆς ἀνωμαλίας συνεχίζεται καί οἱ διαγραφόμενοι κίνδυνοι ὁδηγοῦν τό ἔθνος εἰς τήν καταστροφήν δέν ἀποκλείεται νά λάβητε θέσιν τήν ὁποίαν ἐπιβάλλει ἡ συναίσθησις καθήκοντος ἔναντι τῆς χώρας.

Εἰς πολλά σημεῖα, ὁ συνομιλητής μου ἀντέδρασε ζωηρῶς, ὑποστηρίζων τάς γνωστάς θέσεις τῆς ἐπαναστάσεως, μοῦ ἐπέδειξε δέ σχετική ἀντεπαναστατικήν προκήρυξιν μέ εἰκόνας εἰς τάς ἄνω γωνίας τῆς πρώτης σελίδος τοῦ βασιλέως καί τήν ἰδικήν σας, ὑποστηρίξας ὅτι παρ' ἀμφοτέρων ὀφείλει νά γίνη ἀποδοκιμασία λόγω συσχετισμοῦ τῆς προκηρύξεως μέ τάς ριπτομένας βόμβας. Ἀπήντησα ὅτι πρῶτον οἱ συντάσσοντες τάς προκηρύξεις κακῶς ἀναμιγνύουν τό ὄνομα "Καραμανλῆς", θεμελιωτοῦ τῆς ἐπί τοῦ τουρισμοῦ πολιτικῆς, δύναται δέ οἱ συντάκται των νά εἶναι δεξιοί, ἀριστεροί ἤ καί κυβερνητικά ὄργανα ἀκολουθοῦντα τήν γραμμήν Μανιαδάκη, ἐκδότου τοῦ "Ριζοσπάστη" ἐπί Μεταξᾶ, δεύτερον δέ ὁ Καραμανλῆς οὐδένα λόγον ἔχει νά προβῆ εἰς πρᾶξιν ὑπέρ τῆς Ἐπαναστάσεως κατόπιν τῆς συμπεριφορᾶς της ἔναντι αὐτοῦ.

Ἐπιστρέψας εἰς Ἀθήνας, ἔκαμα μίαν μικράν ἔρευναν σχετικήν μέ τάς πιέσεις καί ἐκκλήσεις αἱ ὁποῖαι σᾶς ὑποβάλλονται. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἐρωτηθέντων ἐξεδήλωσαν πράγματι σφοδράν ἐπιθυμίαν ἐνεργοῦ ἀναμίξεώς σας ἐναντίον τῆς ἐπαναστάσεως· οὐδείς ὅμως ὑπεστήριξεν ὅτι εἰς πρόσκλησίν σας θά ὑπάρξη ἐκδήλωσίς τις ἀξία λόγου ἐκ μέρους τῶν ἐθνικοφρόνων. Βεβαίως, ἡ ἀνάμιξίς σας θά ἔχη ἀντικτύπους, τήν μελλοντικήν ἔκτασιν τῶν ὁποίων εἶναι δύσκολον νά προσδιορίση τις. Εἶναι δυνατόν ἐπίσης ὑπό τήν κάλυψίν σας νά σημειωθοῦν ἐκδηλώσεις ὀργανούμεναι καί ἐλεγχόμεναι κατά μέγα μέρος παρά τῶν κομμουνιστῶν. Ἀνάμιξίς σας κατά τῆς ἐπαναστάσεως δυνατόν νά ἔχη ὡς ἀποτέλεσμα καί τήν ὑποβοήθησιν τῶν προσπαθειῶν μιᾶς κλίκας ἀριστεριζόντων ἐπηρεαζούσης ἐν πολλοῖς τήν ἐπανάστασιν. Ἡ κλίκα αὐτή ἀποβλέπει εἰς τήν πλήρη ἀπομόνωσιν τῆς ἐπαναστάσεως ἀπό τόν πολιτικόν κόσμον καί τούς ἐθνικόφρονας ὡς καί τήν ἰδίαν αὐτῆς ἐπικράτησιν καί ἐπί τῶν ὑγιῶν ἐπαναστατικῶν στοιχείων, τά ὁποῖα ἐπί τοῦ παρόντος παρεμποδίζουν τήν ἐπέκτασιν τῆς ἐπιρροῆς της. Ὁ λαός παρουσιάζεται δυσανασχετῶν, ἀηδιασμένος, ὄχι ὅμως καί τόσον ἐνοχλημένος ὥστε νά διακινδυνεύση τά ὅσα σήμερον ἡσύχως ἀπολαμβάνει.

Ἀναγνωρίζεται γενικῶς ὅτι θά ἦτο ὠφέλιμος μία ἐκ μέρους σας ἐνημέρωσις λίαν ὑψηλῆς ὑφῆς ἐπί τῶν ἑλληνικῶν προβλημάτων. Ἐνημέρωσις μέ τήν γνωστήν ἀντικειμενικότητά σας, τήν σαφήνειαν τῶν ἐπιχειρημάτων σας καί τά ἀδιάψευστα ἀποδεικτικά στοιχεῖα, πραγματοποιουμένη εἰς μίαν περίοδον κυριαρχουμένην ἀπό τήν ἀερολογίαν τῆς κυβερνητικῆς προπαγάνδας καί τάς ὑπερβολάς τῶν ψιθυριστῶν, θά εἶχεν εὐεργετικήν ἀπήχησιν ἐπί ὅλων τῶν Ἑλλήνων καί ἰδιαιτέρως τῶν ἐπαναστατῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἄγνοια καί ἀπειρία ἀποτελοῦν σοβαρόν ἐμπόδιον εἰς τήν κατανόησιν τῶν ἀρχῶν βάσει τῶν ὁποίων ὀφείλει νά κυβερνᾶται τό κράτος. Θά ἐνημεροῦντο ἐπίσης ἐπί τῶν κινδύνων οἱ ὁποῖοι ἀπειλοῦν τήν χώραν καί ἐπί τῶν εὐθυνῶν των ὡς ἐπαναστατῶν ἐπωμισθέντων προσωπικῶς καθήκοντα διά τά ὁποῖα ἀπητοῦντο ἐμπειρία καί γνώσεις διάφοροι τῶν ὅσων κατέχουν. Νομίζω ὅτι ἐντός τῆς ἐπαναστάσεως ὑπάρχουν ὑγιᾶ στοιχεῖα τά ὁποῖα θά ἔκαμον ἐπανεκτίμησιν τῆς καταστάσεως, ἄν ἐπείθοντο ὅτι βαδίζουν ἀντιθέτως πρός τά συμφέροντα τῆς πατρίδος.

Ἡ ἐπαναφορά τῆς χώρας εἰς τήν ὁμαλότητα ἄνευ συμβολῆς πρός τοῦτο τῆς ἐπαναστάσεως, παρουσιάζει σοβαράς ἀδυναμίας καί πολλούς κινδύνους. Δι' ὑπό οἱανδήποτε μορφήν μεταβατικήν περίοδον θ' ἀπαιτηθῆ ἡ ὕπαρξις πειθαρχημένων στρατιωτικῶν μονάδων διά τόν ἔλεγχον τῆς καταστάσεως καί τοιαῦ-

ται μονάδες μόνον μεταξύ τῶν διοικουμένων παρά τῶν ἐπαναστατῶν εἰς τό λεκανοπέδιον Ἀττικῆς δύνανται νά ὑπάρξουν. Αἱ μονάδες αὐταί ἐλέγχονται ὡς εἶναι φυσικόν παρά τῆς Ἐπαναστάσεως διά ζητήματα ἀσφαλείας ἄνευ ἀναμίξεως ἀνωτάτων κλιμακίων τῆς ἱεραρχίας. Πάντως δέν ἔχω προσωπικήν ἀντίληψιν ἐπ' αὐτοῦ, δεδομένου ὅτι ἐπαφαί μετά τῶν στρατιωτικῶν ἡγετῶν τῇ πρωτοβουλίᾳ μας ἔχουν σταματήσει πρό πολλοῦ, ἀφ' οὗ οὔτε εἰς τάς στρατιωτικάς δεξιώσεις καλούμεθα πλέον, ὡς τοῦτο ἦτο καθιερωμένον διά τούς Ἐπιτίμους Ἀρχηγούς τῶν Ἐπιτελείων. Ἴσως αὐτό νά ὀφείλεται εἰς τόν φόβον μήπως ἐξ ἀκριτομυθιῶν διαφύγουν πληροφορίαι περί ἐσωτερικῶν ἀδυναμιῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐκεῖνο τό ὁποῖον εὐρέως κοινολογεῖται εἶναι αἱ τάσεις τῶν κατωτέρων ἀξιωματικῶν ἐκδηλούμεναι διά τῶν συνθημάτων "Ὄχι βασιλεύς", "Ὄχι Ἐκλογαί".

Ἐν τῇ ἐκτιμήσει τῆς καταστάσεως δέν πρέπει ν' ἀγνοῆται ὁ παράγων νεολαία, ὅστις δύναται νά ἐπηρεάση τόν ροῦν τῶν γεγονότων καί ὅτι τόν ἔλεγχον ἐπ' αὐτῆς κατά μέγα ποσοστόν θά διεκδικήση νά τόν ἀσκήση ἡ ἀριστερά.

Μέ πολλή ἀγάπη καί ἐκτίμησιν».

23 Σεπτεμβρίου 1969

Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Θά σέ παρακαλέσω νά βρίσκεσαι στήν Ἀθήνα ἀπό τήν προσεχῆ Κυριακήν μέχρι τῆς ἄλλης Τετάρτης. Εἶναι πιθανόν νά σοῦ στείλω μήνυμα νά χειρισθῆς μίαν λεπτήν ὑπόθεσιν.*

Σέ παρακαλῶ ἐπίσης μόλις λάβεις τήν παροῦσαν νά δώσης αὐθημερόν τό ἐσώκλειστο γράμμα στόν Ἀλέκο.

Ἐάν ἔχης τίποτα νεώτερον, γράψε μου.

Θά ἔχω ταχυδρομεῖον τήν Πέμπτη καί τήν Κυριακή.

Φιλικώτατα».

6 Ὀκτωβρίου 1969

Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (σημείωμα) [ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ]

«Κατεβλήθη προσπάθεια ἐνημερώσεως τηλεφωνικῆς κατά τό δυνατόν. Ὅλοι ἐκινήθησαν κατά τάς ὁδηγίας.

Ὅπως ἀνεμένετο, δέν κατέστη δυνατή δημοσίευσις κειμένου δηλώσεως κατόπιν ρητῆς ἀπαγορεύσεως. Οἱ δύο ἐκδόται εἶχαν δεχθῆ νά ἐπαναλάβουν παλαιοτέραν τακτικήν ἐάν ἐξεδίδετο κυβερνητική ἀνακοίνωσις. Θεωροῦν ὅτι ἀπεκλείετο ἐπανάληψις, μετά τήν προσφυγήν τῶν ἐπαναστατῶν εἰς τήν μέθοδον τῆς συνεντεύξεως, ἰδία μάλιστα ἐν ὄψει τῆς ἀπαγορεύσεως. Προφανῶς, ἔλλειψε τό θάρρος. Ὁ Σ.** ἀντέταξεν ἀπ' ἀρχῆς ἄρνησιν εἰς πᾶσαν σκέψιν συμπαραστάσεως. Οἱ ἄλλοι δύο ὑποστηρίζουν ὅτι εἰς τήν κατάδοσιν αὐτοῦ ὀφείλεται καί ἡ ἐπιλογή τῆς μεθόδου τῶν συνεντεύξεων. Νομίζω ὅτι τούς προσεφέρετο περισσότερον. Ἀξιόπιστοι πληροφορίαι φέρουν τόν κ. Πιπινέλην ὡς πρωτοστατήσαντα εἰς τήν διαμόρφωσιν τῆς κυβερνητικῆς γραμμῆς.

Ὁ τύπος τῆς Κυριακῆς δέν ἐβοήθησε. Ἰδίως οἱ τίτλοι ἦσαν ἐξωφρενικοί. Πολύ καλυτέρα ἡ ἐμφάνισις τῶν ἀπογευματινῶν ἐφημερίδων σήμερον.

Ἔχει ἤδη ὁλοκληρωθεῖ ὁ κύκλος τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ἡ ἀπήχησις τῆς δηλώσεως εἶναι καταπληκτική, γενική δέ καί ὁμόθυμος ἡ ἱκανοποίησις.

Κάτοχοι ἀντιγράφων τῆς δηλώσεως, ἀνήκοντες εἰς ὅλας τάς τάξεις καί τά ἐπαγγέλματα, ἀναπαράγουν καί διανέμουν τό κείμενον ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας.

Εἶναι χρήσιμος ἀναμετάδοσις τοῦ πλήρους κειμένου ἀπό τήν Κολωνίαν, μετά προειδοποίησιν ἀπό τῆς προηγουμένης. Θά τήν παρακολουθήσουν ἑκατοντάδες χιλιάδες ἀκροατῶν εἰς ὅλην τήν Ἑλλάδα. Ὁπωσδήποτε αἱ δύο συνεντεύξεις καί οἱ τίτλοι τῶν ἐφημερίδων ἔχουν προκαλέσει καθολικήν συγκίνησιν. Ὅλοι γνωρίζουν ὅτι ἐλύθη ἡ σιωπή καί διερωτῶνται τί θά ἐπακολουθήση.

Οἱ φίλοι ἐκλαμβάνουν τήν ἐκδήλωσιν ὡς πρῶτον βῆμα. Εἶναι ἀποφασισμένοι νά κινηθοῦν ὅσο μποροῦν διά τήν ἐκμετάλλευσιν τῆς ἐντυπώσεως κ.λ.π. μέ τά εἰς διάθεσίν των εἰρηνικά μέσα. Θά δοθῆ τό ταχύτερον ἀπάντησις εἰς τούς ἀριθμούς τοῦ Μακαρέζου, ὅπως πληροφοροῦμαι. Ἀντιμετωπίζεται ἡ ἀνάγκη συγκροτήσεως μικτῆς ἐπιτροπῆς συντονισμοῦ διά νά κατευθύνη τάς ἐδῶ προσπαθείας διακριτικά.

Θεωρεῖται ἀπαραίτητον νά ἐξασφαλισθῆ πρός τοῦτο ἀπ' εὐθείας σύνδεσις μέ ἔμπιστα πρόσωπα εἰς τάς μεγάλας ξένας πρωτευούσας διά τήν ἐπικοινωνίαν καί διοχέτευσιν πρός τόν τύπον στοιχείων καί θεμελιωμένων ἀπαντήσεων. Ἔτι ἐπείγουσα ἐκλαμβάνεται ἡ σύνδεσις κατά τρόπον ὑπεύθυνον μέ τούς κυριωτέρους τῶν ἐδῶ φιλικῶς διακειμένων ξένων ἀνταποκριτῶν.

Διά τά ἐδῶ εἶναι φυσικόν νά ἔχη τήν πρωτοβουλίαν ὁ κ. Κανελλόπουλος. Λέγουν ὅτι θά δεχθῆ προθύμως ὁδηγίας, ὅπως ἐδέχθη μέ ἐνθουσιασμόν τό μήνυμα καί ἔσπευσε πρῶτος νά ἀνταποκριθῆ. Λέγουν ἀκόμη ὅτι δέν ὑπελόγισε ὡρισμένας προσωπικάς δυσχερείας, τάς ὁποίας ἐπροκάλει μοιραίως τό περιεχόμενον τῆς δηλώσεως.

Ὅσα ἐπηκολούθησαν ἔχουν δώσει τήν ἐντύπωσιν τῆς καθολικῆς συμφωνίας τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Καί ἡ ἀντίληψις ὅτι τοῦτο εἶχε ἀπήχησιν εὐρεῖαν καί εἰς τό ἐξωτερικόν ἀσκεῖ μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τήν κοινήν γνώμην».

9 Ὀκτωβρίου 1969

Β. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ (σημείωμα) [ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ]

«Ἡ δήλωσις ὡς πολιτική πρᾶξις καί ὡς περιεχόμενον, ηὐτύχησε. Ὡς πολιτική πρᾶξις διότι ἐκαλύφθη διά προσχωρήσεων, ἐκ κάθε πλευρᾶς καί ἐκ κάθε τάσεως. Ὡς περιεχόμενον, διότι ἐπροκάλεσε ταχυπαλμίαν, εἰς εὐαισθήτους χορδάς τοῦ Λαοῦ καί τοῦ Στρατοῦ. Κατά τήν φάσιν αὐτήν, θά πρέπει νά αἰσθάνεσθε δικαιωμένος. Ἐάν ἀκολουθήσουν ἀλυσσιδωταί δηλώσεις καί ἐκδηλώσεις, εἰς τόν ὥριμον χρόνον καί μετά τῆς ἰδίας εὐστοχίας, ἀνοίγει ἡ πόρτα τῆς Ἐλπίδας.

Ἴσως ὁ ἀντίκτυπος, ἐκ τῆς δηλώσεως, νά προεκάλεσε μεγαλυτέραν ἐνθάρρυνσιν, λαϊκήν, τῆς ἐπιθυμητῆς. Δέν παραδοξολογῶ. Ἡ ὑπερβολική ἐνθάρρυνσις δημιουργεῖ ἀμέσως προσδοκίας, διά θεαματικάς ἐξελίξεις. Καί ἐπειδή τοῦτο βεβαίως δέν εἶναι ἐφικτόν, ἡ ἐνθάρρυνσις ἠμπορεῖ τότε νά γίνη ἀδελφή τῆς ἀπογοητεύσεως. Μικρό τό κακό. Διότι θέλοντας καί μή θά αἰσθητοποιήσωμε ὅλοι ὅτι ὁ Καραμανλῆς δέν εἶναι Μάγος, ἀλλ' ἀγωνιστής, τώρα, πού χωρίς τήν μεθεξίν μας τήν ἀγωνιστική, δέν θά φτάση πουθενά.

Ἀπό τήν πλευρά μας, τό δείξαμε. Ὅταν ἔγραφα αὐτό τό ἄρθρο —"ὁ ὀρθός δρόμος"— ὕστερα ἀπό πολλές κουβέντες πού εἶχα μέ τόν Τζώρτζη, οὔτε κἄν μποροῦσα νά φανταστῶ τήν ἀπήχησίν του (καί σ' αὐτές τίς γραμμές τῆς Ἐπαναστάσεως). Ἂς σᾶς τήν περιγράψουν ἄλλοι. Τό ἄρθρο γράφτηκε σέ κλῖμα ἐντατικῶν πιέσεων καί τρομοκρατίας, διότι, δέν χρειάζεται νά τό πῶ, ἀπ' αὐτήν τήν ἐλευθεροτυπίαν ἦταν πολύ ἀνετώτερη ἡ λογοκρισία. Διότι τώρα ἐκτρέφεται ἡ φοβία τοῦ Στρατοδικείου καί τοῦ Εἰσαγγελέως. Εὐτυχῶς, ὁ Τζώρτζης ἦταν ἀψήφιστος. Ὅσο γιά τόν Νάσο*, μᾶς τἄκανε μούσκεμα. Τοῦ μένει καιρός νά ξυπνήση —καί νά τολμήση.

Ἔχει δημιουργηθῆ ἕνας θρύλος, ὅτι γιά νά μιλήσετε σεῖς, θά εἴχατε ἐξασφαλίσει ἀμερικανική ὑποστήριξιν. Δέν πιστεύω στόν θρύλον αὐτόν (εἶναι πολύ ὡραῖος, γιά νά εἶναι ἀληθινός). Δι' ὅ καί ἡ πράξις σας ἔχει ἀκόμη μεγαλύτερο βάρος στή συνείδησίν μου. Ὅμως πέραν αὐτοῦ, ἡ μεταστροφή τῆς ἀμερικανικῆς πολιτικῆς, ὡς "ἀντικειμενικός σκοπός" ὅπως θά ἔλεγε... ὁ Παπαδόπουλος, δέν πρέπει νά πέση ὅλος στούς δικούς σας ὤμους. Κάτι πρέπει νά κάνουμε καί μεῖς...».

6 Ἰανουαρίου 1970

Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΤΣΑΤΣΟ

«Ἀγαπητέ Κώστα,

*Γιά τόν καινούργιο χρόνο εὔχομαι ὅ,τι ἐπιθυμεῖς. Μοῦ ἐζήτησες τάς κρίσεις μου γιά τό τελευταῖο σου βιβλίο. Δυστυχῶς δέν τό ἐπῆρα ἀκόμα. Μοῦ ἐστάλη μέσω Λονδίνου καί εὑρίσκεται ἀκόμη ἐκεῖ**.

Γιά τά πολιτικά δέν σοῦ γράφω γιατί ὅπως κατήντησε ἡ ἑλληνική ὑπόθεσις δέν ἠμπορεῖ νά ἀπασχολῆ σοβαρούς ἀνθρώπους.

Θά μοῦ κάνη μεγάλη χαρά νά σέ δῶ. Ὑποθέτω ὅτι ἐάν ζητήσης ἄδεια δέν θά σοῦ τήν ἀρνηθοῦν.

Χαιρετισμούς στήν Ἰωάννα.

Μέ φιλικούς χαιρετισμούς».

10 Φεβρουαρίου 1970

Ε. ΑΒΕΡΩΦ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Σοῦ γράφω ἀπό μέρος ἀσφαλές ὅπου εὑρίσκομαι γιά λίγην ὥρα καί γι' αὐτό γράφω ἐν βίᾳ. Ἐκτός ὅμως τῆς ἀνάγκης πού αἰσθάνομαι νά ἐπικοινωνήσω μαζί σου, νομίζω πώς πρέπει καί νά τό κάνω. Διότι νομίζω πώς ἔχουμε μίαν —προοδευτικήν ἴσως— ἀλλαγήν τῆς καταστάσεως.

Μέ τά τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης —τό ὁποῖο νομίζω δέν μποροῦσε νά κάνει ἀλλοιώτικα— ἔχουμε καί σκλήρυνσιν καί μεγαλυτέρα ἀποφασιστικότητα τοῦ "καθεστῶτος". Κρίνοντας μέ τήν εὐθιξία δημοκρατικῶν Κυβερνήσεων, θά προβλέπαμε ἀσφαλῶς ἄλλα. Κρίνοντες μέ τή δική τους: Τό πῆραν ἀπόφασιν. Εἰς διάφορον βαθμόν ἕκαστος, ἀλλά ἔτσι εἶναι. Καί δέν εἰκάζω, ἤ συμπεραίνω ἀπό πολλάς ἐνδείξεις, ἀλλά γνωρίζω. Τό κακό διά τόν τόπο εἶναι ὅτι ὁ βαθμός τῆς σκληρύνσεως μερικῶν εἶναι ἐξωφρενικός. Ζητοῦν, ὅπως τήν ὀνομάζουν "αὐτοδύναμον πολιτικήν ρυθμιζομένην ἔναντι κάθε τρίτου περιπτωσιακῶς", ἀναλόγως τοῦ τί προσφέρει καί τοῦ τί εἶναι!! Ὑπό αὐστηροτάτην ἐχεμύθειαν σοῦ μεταδίδω ὅτι, ἀπό σοβαράν ἰδιωτικήν συνομιλίαν του, γνωρίζω ὅτι τάς ἰδέας αὐτάς ἀσπάζεται καί ὁ Ἀγγελῆς, εἰς τόν ὁποῖον πολλοί ἐστήριζαν ἐλπίδας! Ἀντίθετος καί φιλοδυτική ἄλλη ὁμάς μέ ἐπί κεφαλῆς Παπαδόπουλον. Ὁ τελευταῖος φαίνεται πάντα ὁ κατά πολύ ἰσχυρότερος ἑνός ἑκάστου χωριστά, ἀλλά χωρίς νά ἐλέγχει πλήρως ὅλους τούς ἄλλους. Ὡς πρός τάς κατευθύνσεις πού θ' ἀκολουθηθοῦν πολλά θά ἐξαρτηθοῦν νομίζω ἀπό τό ἐάν ἡ Δύσις μέ τήν στάσιν της θά δώσει ἐπιχειρήματα εἰς τούς μέν ἤ τούς δέ. Μία περαιτέρω μεγάλη σκλήρυνσις τῆς Δύσεως, πιθανόν νά ἔφερνε ἐπικινδύνους ἀντιδράσεις. Μέ αὐτό τό πνεῦμα, ἀλλά πολύ πιό ἀόριστο (ὁμιλῶ περί "προσωρινοῦ πυρετοῦ" κ.λ.π.), εἶπα εἰς τούς ἐδῶ πρεσβευτάς χωρῶν τῆς Κοινῆς Ἀγορᾶς, ὅτι καλόν εἶναι ν' ἀποφευχθοῦν ζημίαι εἰς τήν πρός αὐτάς ἐξαγωγήν ἑλληνικῶν προϊόντων. Γνωρίζω ὅτι εἶναι αὐτό πού περιμένουν "οἱ σκληροί".

Ἐσωτερικῶς: Ὁ κόσμος ἀσφαλῶς δέν εἶναι μαζί τους. Τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι εἶναι ἐντελῶς γυμνοί,

ὅπως ὑποστηρίζουν μερικοί. Πιθανόν νά ἔχουν κάτι μεταξύ 10 καί 20%, πρός τό 10 (ἤ καί κάτω) εἰς τάς πόλεις, πρός τό 20 εἰς τήν ὕπαιθρον. Ἀλλά τό ἀντίθετον καί συντριπτικῶς ἀνώτερον, εἶναι πολύ παθητικόν. Οἱ πιό πολλοί, ἀπό φόβο, διότι ἡ ἀστυνόμευσις εἶναι ἀπίθανος καί ἡ δίωξις ἄμεσος καί ποικίλης μορφῆς. Ἄλλοι —ἀρκετοί, ἴσως οἱ πλεῖστοι— διότι δυσφοροῦν μέν ἤ καί μισοῦν, ἀλλά τά βολεύουν, ἔχουν ἡσυχία καί δέν βλέπουν λύσιν. Δέν βλέπουν τρόπον ἀπαλλαγῆς, δέν βλέπουν ὁμαλήν διαδοχήν, βλέπουν τή μιά κάποια ἀνοχή τῶν Ἀμερικανῶν, βλέπουν τά τῆς διεθνοῦς καταστάσεως πού τούς βοηθοῦν. Λουφάζουν δυσφοροῦντες ἀλλά καί ἀνεχόμενοι. Οἱ πλεῖστοι ἀποβλέπουν πάντα σέ σένα καί μόνον, ἀλλά δέν βλέπουν τί μπορεῖς νά κάνεις, πῶς μπορεῖς νά ἔλθεις. Τόν τελευταῖον καιρόν ἀρχίζει σαφῶς κάτι χειρότερο: ἡ συζήτησις περί τοῦ ὅτι "τίποτε δέν τούς κουνάει" ἤ "θά μείνουν δέκα χρόνια". Τοῦτο ἐντεινόμενον καί ἐξαπλούμενον μπορεῖ νά ἔχει πολλαπλάς συνεπείας.

Ἔργα δέν κάμουν ὅσα βεβαιώνουν (παρουσιάζουν συνεχῶς ὡς ὁλοκληρωμένα ἤ βέβαια, ἀρχίζοντα ἤ ἀβέβαια) ἀλλά πάντως κάνουν πολλά. Κάπως ἐντυπωσιάζουν. Στούς περισσοτέρους τομεῖς εἶναι ἀσυντόνιστα. Ἐκτός τούτου εἶναι σχεδόν πάντα ἔργα ὑποδομῆς, μακροχρονίου καί ἐμμέσου ἀποδόσεως καί πλήν τουρισμοῦ καί ἐλαχίστων ἄλλων δέν ὑπάρχουν ἔργα ἐπιδομῆς πού θ' ἀξιοποιήσουν τήν ὑποδομήν καί θ' ἀποδώσουν εἰς λογικόν χρόνον. Ἔτι χειρότερον, πού πολλά τῶν ἔργων γίνονται μέ δαπανηρόν δανεισμόν μᾶλλον βραχυπρόθεσμον. Γενικά, ὁ δανεισμός μεγάλος ὅπως καί αἱ δαπάναι. Ἐκατάλαβαν τούς κινδύνους πού τοῦτο συνεπάγεται καί ἀπό ὀλίγων μηνῶν περιορίζουν ὅ,τι μποροῦν γιά νά μήν τούς πάρει πληθωριστικός καί εἰσαγωγικός κατήφορος. Πάντα ταῦτα ὅμως δημιουργοῦν κινδύνους (καί μερικάς δυνατοτήτας) διά τό μέλλον. Σήμερα, γιά τόν πολύ κόσμο, ἡ οἰκονομία δέν ἐμφανίζεται ἄσχημα.

Ἡ ἀντίδρασις ἡ ἐνεργός, ἀσήμαντος καί πέφτει. Ἡ ἀστυνόμευσις εἶναι ἀπίθανος, πᾶσα προσπάθεια πνίγεται ἐν τῇ γενέσει. Μέσα ἐκφράσεως δέν ὑπάρχουν. Ὁ μυστικός τύπος ἤ ἐξηφανίσθη, ἤ εἶναι τόσον λίγος πού δέν τόν βλέπω.

(Ἡ ἀριστερά διηρημένη, ἀλλά ἐντελῶς σιωπηλή ἤ καί μέ συνθήματα χρήσιμα εἰς αὐτή. Π.χ. "Γιατί νά κινηθοῦμε; διά νἄχουμε ἀντί τοῦ Παπαδόπουλου τόν βασιλέα καί τόν Καραμανλῆ;")

Κατά τάς πληροφορίας μου εἰς τόν Στρατόν, χονδρικῶς, ἡ κατάστασις ὡς ἑξῆς: 15-20% μαζί τους μᾶλλον μετά φανατισμοῦ, 15-20% ἀπέκτησαν "συνδικαλιστικήν" νοοτροπίαν καί μᾶλλον συμπαθοῦν. 60-70% κατά διαφόρους βαθμούς ἀντίθετοι. Ἀλλά: τό ποσοστόν τοῦτο: α) τοποθετεῖται κατά τό δυνατόν εἰς μή μαχητικάς ἤ κάπως αὐτεξουσίας θέσεις, β) κατασκοπεύεται συνεχῶς, γ) λιγοστεύει, καί τέλος, πᾶς ὕποπτος ἀπομακρύνεται. Εἰς τά ἄλλα σώματα ἡ ἀντίθεσις πολύ μεγαλυτέρα, ἀλλά χωρίς ἐνέργειαν. Ἀντιθέτως, τά μαχητικά τμήματα τῆς Ἀττικῆς (φαίνεται καί τῆς Θεσσαλονίκης) πολύ διαλεγμένα ἀπό πλευρᾶς κατευθύνσεως καί φανατισμοῦ.

Οἱ ξένοι: Οἱ ἀριστεροί, χαμογελοῦν, σιωποῦν, χαϊδεύουν, λέν τυπικά καμμία κουβέντα ἀντιθέσεως.

Οἱ ἄλλοι, ἐκφράζουν ἀντίθεσιν, ἀλλά καί ἀδυναμίαν. Μερικοί κάπως ὑπέρ αὐτῶν, οἱ δέ Γάλλοι σαφῶς. Ἀμερικανούς εἶδα πολλούς, βουλευτάς - γερουσιαστάς - δημοσιογράφους καί τῆς Πρεσβείας. Θά δῶ Τάσκα κατά μόνας τήν ἐρχομένην ἑβδομάδα. Τό συμπέρασμά μου εἶναι ὅτι μερικοί ἐγκρίνουν καί βλέπουν μακράν διάρκειαν (δεκαετίαν), οἱ περισσότεροι, καί δή οἱ ἐπίσημοι, δέν συμπαθοῦν, ἀνησυχοῦν διά τό μέλλον, ἰσχυρίζονται ὅμως ὅτι μέ τά ὑπάρχοντα δεδομένα (προπάντων τά διεθνῆ) δέν μποροῦν νά κάνουν ἀλλοιώτικα παρά νά τά ἔχουν καλά μαζί τους, καί ὅτι θά ἐργασθοῦν διά βραδεῖαν λογικήν ὁμαλοποίησιν.

Ἐπ' αὐτῶν, οἱ συνταγματάρχαι φαίνονται διηρημένοι. Μερικοί ἀσφαλῶς δέν τήν θέλουν ἤ δέχονται μίαν ἁπλήν φάρσαν. Ὁ Παπαδόπουλος μαζί μέ ἄλλους, φαίνεται νά τήν θέλει, ἀλλά μέ σίγουρα ἐχέγγυα ἀρκετά μακρᾶς διαρκείας μεταβατικῆς καταστάσεως. Οὐδέν τό βέβαιον ὅμως. Διότι ἄγνωστος ὁ βαθμός τῆς εἰλικρινείας καί ἡ ἐλευθερία τῶν κινήσεών των. Ὑπάρχουν καί ἐλάχιστοι πού θά ἤθελαν ταχεῖαν ἐξέλιξιν μέ ἐγγυήσεις δι' αὐτούς ὅλους.

Δέν βλέπω φῶς ἀπό πουθενά, ἐκτός ἀπό τά ἀπρόβλεπτα (μεταξύ ἄλλων τό Κυπριακό πού πλέει εἰς πελάγη ἀσυνεννοησίας καί ἀρχίζει ν' ἀνησυχεῖ τούς Τούρκους).

Δι' αὐτό βοηθῶ καί θά βοηθήσω τήν τελευταία κατεύθυνσιν, ἐνδεχομένως καί τήν προηγουμένην ἐάν καί ὅταν παραχωρηθοῦν ἐγγυήσεις ὅτι "θά πᾶμε εἰς σαφῶς καλυτέραν κατάστασιν καί ὅτι αὕτη θά δύναται νά ἐξελιχθῆ εἰς λογικόν χρόνον".

Ἡ γραμμή αὐτή (ἀσχέτως πιθανοτήτων) ἔχει μεγίστην ἀνταπόκρισιν εἰς τόν κόσμον, διότι δέν βλέπει ἄλλην. Δέν ἔχει συμφώνους πολλούς παλαιούς συναδέλφους οἵτινες ἡρωικῶς μάχονται ὑβρίζοντες ἐντός τεσσάρων τοίχων. Αὐτοί μοῦ ἀποδίδουν καί προδοσίαν (ὄχι ὁ Παναγιώτης, ὅστις δέν συμφωνεῖ μέν, ἀλλά ἀναγνωρίζει καλήν πίστιν). Δέν πειράζει ὅμως. Ἕκαστος κατά τάς πεποιθήσεις του, ἰδίως εἰς ὥρας τόσον σκοτεινάς καί ἀβεβαίας.

Προσωπικά διέρχομαι μεγάλη περιπέτεια ἥτις πάει ἴσως καλύτερα αὐτές τίς ἡμέρες. Συνελήφθησαν πολλοί φίλοι, ἀπεμονώθησαν καί ἐσχηματίσθη "δικογραφία Ἀβέρωφ", ἥτις δυστυχῶς διά διαφόρους λόγους εἶναι βαρειά.

Τά κινοῦν οἱ "σκληροί" ἐπί κεφαλῆς τῶν ὁποίων

εἶναι ὁ Διευθυντής τῆς ΕΣΑ, συνταγματάρχης Ἰωαννίδης, ὅστις εἶναι (κατά Σ. Γκίκαν) δυνατός, φανατικός, ἀσκητικός τύπος. Πρόγραμμα νά εἰσαχθοῦν εἰς Στρατοδικεῖον καί νά ἐξουδετερωθοῦν. Πρό ἡμερῶν εἰς σύσκεψιν τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐθεωρήθη ὅτι τοῦτο θά εἶναι ἐπιζήμιον δι' αὐτούς. Ἔτσι, πρός τό παρόν γλυτώνω πάλι. Ἀλλά ὁ βίος ψυχικῶς δυσάρεστος. Πολύ δυσάρεστος. Θά ἔμαθες ὅτι ἔφθασαν καί εἰς ὀργανωμένας ἀποδοκιμασίας. Εἰς Τρίκαλα, ὡς ἐξηκρίβωσα μετά, ἀπό ἀξιωματικούς ἐν πολιτικῇ περιβολῇ!! Ἐκεῖ ὅμως, ἐνώπιον κόσμου ἐλογομάχησα μαζί τους μέ ἀποτέλεσμα ἄριστον. Ἀλλά... καί ἐνοχλητικόν δι' αὐτούς. Ἴδομεν.

Δέν ξέρω ἄν τά πράγματα θ' ἀλλάξουν. Σήμερα ὅμως δέν ζοῦμε εἰς τήν Ἑλλάδα πού ξέραμε καί ἀγαπήσαμε. Καί ὅλα γίνονται ὑπό τήν συνεχῆ καί ἔντονο τυμπανοκρουσία τῆς προπαγάνδας ὅτι ὅλα εἶναι χίλιες φορές καλύτερα ἀπό ἄλλοτε!

Ἐλπίζω νά σοῦ εἶναι χρήσιμη αὐτή ἡ ἀνάλυσις τῆς καταστάσεως. Ἐλπίζω ὅτι τήν κάμω μέ ὅσην μπορῶ ἀντικειμενικότητα.

Χαίρομαι μαθαίνοντας ἀπό φίλους ὅτι ἀπό ὑγεία εἶσαι πολύ καλά. Ψυχικῶς, ἐσύ πού τόσα δημιούργησες καί πού κράτησες στήν Ἑλλάδα, ὄχι τελεία, ἀλλά τήν καλύτερη πάντως δημοκρατία πού ἐγνώρισε ποτέ, ψυχικῶς ξέρω πῶς δέν μπορεῖ νά εἶσαι καλά.

Μέ πολλή ἀγάπη

Σέ φιλῶ

Υ.Γ. Δέν προφθαίνω νά ξαναδιαβάσω τό γράμμα μου. Τό στέλνω ὅπως βγῆκε "πρῶτο χέρι"».

Φεβρουάριος 1970

Γ. Χαϊηζ προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ κ. πρωθυπουργέ

Ἦταν μεγάλη τιμή καί χαρά νά σᾶς συναντήσω στό Παρίσι τήν περασμένη ἑβδομάδα. Ἐντυπωσιάστηκα πολύ ἀπό τή συνομιλία μας καί σᾶς διαβεβαιώνω ὅτι θά χρησιμοποιήσω πολλά ἀπό τά ἐπιχειρήματά σας γιά νά διαμορφώσω τή θέση μου καί, ὅποτε δυνατό, νά ἐπηρεάσω τή θέση τῆς Κυβερνήσεώς μου σχετικά μέ τή σημερινή κατάσταση στή χώρα σας.

Ὁ γενικός γραμματέας τῆς Βορειοατλαντικῆς Συνελεύσεως, κ. Ντεσόρμ, θά παραμείνει ἀναμφίβολα σέ ἐπαφή μαζί σας, φυσικά ἀνεπίσημα. Ἐλπίζω ὅτι ἡ συνέχιση αὐτῶν τῶν σχέσεων θά μοῦ δώσει νέα εὐκαιρία νά σᾶς συναντήσω στό προσεχές μέλλον».

31 Μαρτίου 1970

Κ. Καραμανλης προς Κ. Παπακωνσταντινου

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Λυποῦμαι εἰλικρινῶς διότι καί πάλιν σοῦ ἠρνήθησαν ἄδειαν ταξιδίου.

Ἔχω ζωηράν ἐπιθυμίαν νά σέ δῶ καί τοῦτο περισσότερο γιά λόγους ψυχικούς παρά πολιτικούς.

Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι στήν προσεχῆ σου ἀπόπειραν θά εἶσαι περισσότερον τυχερός.

Φαντάζομαι ὅτι οἱ διεξαγόμενες δίκες, ὕστερα ἀπό τά Κυπριακά, θά ἔχουν δημιουργήσει στήν Ἑλλάδα κλῖμα νευρικότητος. Φαίνεται ὅτι οἱ συνταγματάρχαι εἶναι ὀπαδοί τῆς θεωρίας "τοῦ ἐπικινδύνως ζῆν".

Θά σέ παρακαλέσω καί πάλιν νά μοῦ γράφης τακτικά γιά νά μήν χάνουμε τήν ἐπαφήν μας.

Σέ παρακαλῶ νά μεταφέρης τούς χαιρετισμούς μου στήν ἀδελφήν σου.

Μέ ἀγάπη».

23 Ἀπριλίου 1970

Κ. Παπακωνσταντινου προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Αἱ τελευταῖαι δίκαι συνέβαλαν οὐσιαστικά εἰς τήν ἔτι μεγαλυτέραν πτῶσιν τοῦ γοήτρου καί τοῦ κύρους τῶν κυβερνώντων εἰς τό ἐσωτερικόν. Δέν θά εἶναι ὅμως παράτολμον νά προστεθῇ ὅτι παρεσκεύασαν καί τήν προβολήν τῆς νέας ἡγεσίας. Μέ τήν πάροδον ἑκάστης ἡμέρας οἱ ἐπαναστάται χάνουν κῦρος καί μέ τήν παράτασιν τῆς καταστάσεως καθιστοῦν δυσχερεστέραν τήν ὁμαλήν ἐξέλιξιν καί ἀπεργάζονται τήν ἐπικράτησιν τοῦ ἄλλου ἄκρου.

Τήν ἐξέλιξιν αὐτήν ἐφοβήθην ἀπό τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1967. Φαίνεται ὅτι τώρα τήν ἀναμολογοῦν καί οἱ ἀνεχόμενοι τό καθεστώς, μηδέ τοῦ Ροδόπουλου ἐξαιρουμένου.

Ἀκούονται πολλά περί διαφωνιῶν μεταξύ τῶν ἡγετικῶν κύκλων τῆς ἐπαναστάσεως καί περί ἐντεινομένης δυσφορίας πολλῶν ἀξιωματικῶν. Ἀλλά δέν ἀντιλαμβάνομαι εἰς τί στρέφεται ἡ διαφωνία, ἀφοῦ δέν ἐκδηλοῦται ὡς προσπάθεια ἐξασφαλίσεως τῆς ὁμαλῆς μεταβολῆς. Καί ὅλοι γνωρίζουν πῶς εἶναι δυνατόν νά πραγματοποιηθῇ αὕτη.

Χωρίς νά ἀμφισβητῶ τήν δυσφορίαν καί τήν φυσική ἀνησυχίαν πολλῶν ἀξιωματικῶν, ἔχω τήν γνώμην, ἡ πλειοψηφία ἔχει ἐπαγγελματικήν ἀποκλειστικῶς συνείδησιν, διά νά μήν γράψω συνδικαλιστικήν. Θέλω νά πιστεύω ὅτι πολλοί ἀξιωματικοί θά ἀναμετροῦν σοβαρώτερα τώρα τάς εὐθύνας των καί θά ἐκτιμοῦν τήν σημασίαν τῆς τελευταίας δηλώσεώς Σας. Παρά ταῦτα, ὅμως ὁ Παπαδόπουλος εἰς τήν οὐσίαν καθορίζει τόν ρόλον ὅλων καί ἐμφανίζεται ὡς ὁ ἐγγυητής τῆς τάξεως καί τῆς δυνατότητος ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου.

Τήν ἐποχήν αὐτήν ἔχουν ἀναπτερωθῇ κάπως αἱ ἐλπίδες τοῦ Λαοῦ εἰς τήν πρωτεύουσαν καί εἰς τάς ἐπαρχίας. Συζητεῖται πολύ ἡ ἀπροκάλυπτος ἐχθρότης ὅλης τῆς Εὐρώπης, ἄν καί ὅλοι πιστεύουν ὅτι οἱ Ἀμερικανοί τούς ἐνισχύουν καί τούς στηρίζουν.

Σεῖς πρέπει ἀσφαλῶς νά εἶσθε πληροφορημένος ἐπαρκῶς περί ὅλων τούτων καί περί τῶν πιθανῶν ἀντιδράσεων τῶν Εὐρωπαίων συμμάχων εἰς τήν ἐπιμονήν τῶν Ἀμερικανῶν.

Εὔχομαι εἰς τήν κυρίαν Ἀμαλίαν καί εἰς Ὑμᾶς νά περάσετε μέ ὑγείαν τάς Ἑορτάς. Καί θά διακινδυνεύσω τήν εὐχήν νά ἑορτάσουμε τό Πάσχα εἰς τήν Ἑλλάδα τό προσεχές ἔτος.

Ἰδικός Σας».

Ἀπρίλιος 1970

Γ. Ράλλης προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ κύριε Πρόεδρε,

Σᾶς γράφω, μέ τήν εὐκαιρία ἀναχωρήσεως ἐμπίστου φίλου, τοῦ κυρίου Ν. Προχώρη, τήν γνώμην μου διά τήν κατάστασιν ὅπως ἐμφανίζεται σήμερον.

1. Οἱ κρατοῦντες: Οἱ δύο δίκες τούς ἔχουν βλάψει ἐσωτερικῶς διότι ὅλος πλέον ὁ κόσμος ἔλαβε γνῶσιν τῶν βασανιστηρίων. Ἡ δημοσιότης πού ἐδόθη ἀπό τάς ἐφημερίδας εἰς τάς καταθέσεις μαρτύρων —ἰδία ἡ κατάθεσις Κανελλοπούλου— τάς ἀγορεύσεις καί τάς ἐρωτήσεις-γκάφες ἐνίων στρατοδικῶν, δημιούργησε μιά κοινή γνώμη ἐναντίον τους, ἐνῶ εἰς τήν δίκην τῶν 35 τά πράγματα δέν ἦσαν οὕτω ὀλίγας ἡμέρας πρό τῆς ἐνάρξεως τῆς διαδικασίας.

Ἐπίσης, τούς ἠνώχλησε τό ἄρθρο Σταματελοπούλου εἰς τήν "Βραδυνήν", δι' αὐτό καί ὁ ἀρθρογράφος παρακολουθεῖται στενῶς καί ἐλέγχονται ὅλαι αἱ ἐπαφαί του. Ἐπειδή καί ἐγώ εὑρίσκομαι εἰς τήν ἰδίαν κατάστασιν, δέν κατόρθωσα νά ἔλθω εἰς ἐπαφήν μαζί του καί νά μορφώσω γνώμην περί τοῦ τί ἀντιπροσωπεύει.

Ἡ στάσις των πάντως παρά ταῦτα σκληραίνει καί ὅσοι τρέφουν ἐλπίδας ὅτι θά ἐπιζητήσουν, χωρίς νά πιεσθοῦν μέχρις ἀποπνίξεως, ἐξεύρεσιν διαδοχῆς, εἶναι ἐξόχως ἀφελεῖς καί μωροί.

2. Λαός: Εἶναι κατά 95% ἀντίθετος, δέν ἔχει ὅμως ὡριμάσει διά νά ἐξεγερθῆ ἤ διά νά δώση τό παρόν εἰς μίαν εὐρεῖαν παθητικήν ἀντίστασιν. Τοῦτο ἄλλωστε προϋποθέτει ἡγέτην διά νά τήν κατευθύνη καί μέσα διαβιβάσεως ὥστε νά πληροφορῆται ὁ Λαός τάς ὁδηγίας.

Ἡ ἐλπίς τοῦ Λαοῦ εἶσθε πάντοτε σεῖς καί ἐάν λ.χ. γίνουν δημοτικαί ἐκλογαί, θέσετε δέ θέμα πολιτικόν, εἶμαι βέβαιος ὅτι τοὐλάχιστον εἰς Ἀθήνας καί Θεσσαλονίκην τό ἀποτέλεσμα θά εἶναι θριαμβευτικόν.

Ὁ Κανελλόπουλος ἐπίσης ἔχει σημαντικήν ἄνοδον μεταξύ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Κέντρου.

3. Ἀμερικανοί: Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι οἱ ἰθύνοντες Ἀμερικανοί μᾶς περιπαίζουν. Ἡ πρόσκλησις ἐκ μέρους τοῦ Τάσκα τῶν τριῶν φίλων μας μαζί (μέ τήν βεβαιότητα τῆς στάσεως πού πρόκειται νά τηρήση ὁ Κασιμάτης) πείθουν περί τῶν διαθέσεών των.

Μέ ἐμέ ἔχουν διακόψει κάθε ἐπαφήν. Τήν τελευταίαν φορά τούς συνήντησα τήν 3ην Ὀκτωβρίου. Ἦτο μία πρόσκλησις τοῦ Πόττς καί ἐκτός αὐτοῦ ἦσαν παρόντες ὁ Μπλάντ, ὁ οἰκονομικός σύμβουλος τοῦ ὁποίου δέν ἐνθυμοῦμαι τό ὄνομα καί ὁ διευθυντής τοῦ Ἀμερικανικοῦ Κολλεγίου. Μεταξύ ἄλλων ἀπιθάνων ὡμίλησαν καί ἐναντίον τῶν δηλώσεών σας, ὁπότε ἐξεμάνην καί εἰς ὕφος ἤρεμον, μέ γλῶσσαν ὅμως πολύ σκληράν, τούς εἶπα ὅσα δέν ἔχουν ποτέ ἀκούσει ἀπό δεξιόν Ἕλληνα πολιτικόν. Ἔκτοτε οὔτε φωνή, οὔτε ἀκρόασις.

Ἡ Χούντα τούς λέγει ὅτι ἄν φύγουν καί λειτουργήσουν οἱ δημοκρατικοί θεσμοί πλήρως, θά ἔλθη ὁ Ἀνδρέας καί αὐτοί φαίνεται ὅτι πείθονται εἰς αὐτό τό ἐπιχείρημα καί δέν προχωροῦν.

4. Κομμουνισταί: Ἡ ἀδράνειά τους εἰς τό ἐσωτερικόν ἀπόλυτος. Φαίνονται ἱκανοποιημένοι μέ τήν κατάστασιν καί περιμένουν τήν ὥραν τους. Ἄλλωστε κανένα σχεδόν ἀπό τά στελέχη πού ἀνέλαβαν ἀξιώματα, μετά τήν σύλληψιν τῶν παλαιῶν στάς πρώτας ἡμέρας τοῦ κινήματος, δέν ἔχει διωχθεῖ καί ἄν ὑπάρχη δίκτυον τοῦτο παραμένει ἄγνωστον.

5. Συμπέρασμα: Μόνος τρόπος πτώσεως, δραστηριοποίησις τοῦ Λαοῦ μέ ἡγέτην, ὅπως ἀναφέρω εἰς τήν παρ. 2. Πιστεύω ὅτι θά μπορούσατε καί θά ἔπρεπε νά παίξετε εἰς τό θέμα αὐτό πρωτεύοντα ρόλο. Ἔχω πλῆρες σχέδιον, πού θά σᾶς τό ἐκθέσω, ἄν θέλετε, μέ ἄλλην εὐκαιρίαν. Πρός τό παρόν, μετά τήν λῆξιν καί τῆς ἄλλης δίκης, νομίζω ὅτι θά μπορούσατε νά δώσετε μίαν συνέντευξιν λ.χ. περί τοῦ θλιβεροῦ φαινομένου τά ἀδικήματα τοῦ τύπου νά δικάζωνται ἀπό τά ἔκτακτα στρατοδικεῖα παρά τό ἰδικόν τους Σύνταγμα (ὁ Βεγλερῆς θά μποροῦσε ὡραῖα νά διατυπώση τάς σχετικάς νομικάς σκέψεις) καί περί τοῦ κινδύνου τῆς ἐπεκτάσεως τῆς βίας, ἐφ' ὅσον ἐξακολουθεῖ ἡ Χούντα νά διατηρῆται βιαίως παρά τήν θέλησιν τοῦ Λαοῦ εἰς τήν ἀρχήν.

Αὐτό ἐπί τοῦ παρόντος.

Μέ πολλήν ἀγάπην».

18 Μαΐου 1970

Δ. Κουσουλας προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ κ. Πρόεδρε,

Γιά τήν ὀνομαστική Σας ἑορτή εὔχομαι Χρόνια Πολλά καί καλή ἐπάνοδο σύντομα στήν Ἑλλάδα.

Πρό τινος εἶχα λάβει ἐπιστολάς ἀπό τούς κ. Κοθρῆν καί Ράλλην οἱ ὁποῖοι ἀνέλυαν τούς κινδύνους πού διαβλέπουν λόγω τῆς συνεχιζομένης ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως καί τῆς ὑποτιθεμένης ἀμερικανικῆς ὑποστηρίξεως. Εἰς ἀπάντησιν ἀπέστειλα μνημόνιον εἰς τό ὁποῖον ἐκθέτω τήν ἀμερικανικήν πολιτικήν ὡς τήν ἀντιλαμβάνομαι. Ἐνόμισα ὅτι θά Σᾶς ἐνδιέφερε

νά διαβάσετε τό μνημόνιο αὐτό καί Σᾶς ἀποστέλλω ἀντίγραφο.

Μέ βαθύτατο σεβασμό.

ΜΝΗΜΟΝΙΟΝ

1. Οἱ φόβοι πού ἐκτίθενται καί στίς δύο ἐπιστολές καί εἰδικώτερον στήν ἀνάλυσιν τοῦ κ. Ράλλη θεωροῦνται βάσιμοι καί οἱ ἀνησυχίες δικαιολογημένες. Στήν ἀπομάκρυνσιν τῶν κινδύνων αὐτῶν (κυρίως βίαιες ἐξελίξεις λόγω παρατάσεως τῆς σημερινῆς καταστάσεως) ἀποβλέπει ἡ ἀμερικανική πολιτική.

2. Ἡ πραγματική διπλωματική προσπάθεια Τάσκα (παρά τήν ἐκάστοτε ἐπιφάνεια) συνίσταται α) στήν συνεχῆ πίεσιν πρός Παπαδόπουλον διά τήν πιστήν τήρησιν τοῦ ὑπεσχημένου χρονοδιαγράμματος, β) τήν δημιουργίαν νομικῶν καί οὐσιαστικῶν προϋποθέσεων διά τήν διενέργειαν ἐλευθέρων ἐκλογῶν μέχρι τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1971 τό ἀργότερον καί γ) ἐνίσχυσιν προσωπικήν τοῦ Παπαδόπουλου ἔναντι τῶν δικτατορικῶς σκεπτομένων ἐντός τῆς Χούντας. (Ἡ Οὐάσιγκτων μέ ἄλλα λόγια ἔχει ποντάρει στό χαρτί Παπαδοπούλου τουλάχιστον μέχρι τέλους τοῦ ἔτους γιά τήν προπαρασκευή, καί 6-8 μῆνες τό πολύ μετά, γιά τήν πλήρη ἐπιστροφή στήν δημοκρατική διαδικασία. Τί θά γίνη ἄν αὐτό δέν ἐπιτευχθῆ, δέν γνωρίζω).

3. Γίνεται πλήρως ἀντιληπτόν ὑπό τῶν ἐδῶ ὑπευθύνων ὅτι ἡ σταδιακή διαδικασία (πού συνεπάγεται ἀναποφεύκτως τήν ἀνώμαλο συνύπαρξιν "μερικῆς ἐλευθερίας" καί "καθεστῶτος στρατιωτικοῦ νόμου" μέ βαθμιαίαν ἐπέκτασιν τοῦ πρώτου σκέλους καί βαθμιαίαν μείωσιν τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ δευτέρου) εἶναι ἄκρως λεπτή καί ἀντιφατική κατάστασις καί ἐκ τῶν πραγμάτων δημιουργεῖ ζητήματα ὅπως ἡ ὑπόθεσις Ζίγδη-Ἔθνους, ἡ ἐξορία τῶν ἀξιωματικῶν κ.τ.λ. Γι' αὐτό τό συνεχές ἀμερικανικό ἐπιχείρημα πρός Παπαδόπουλο εἶναι ὅτι ἡ ὅλη διαδικασία πρέπει νά συντομευθῆ κατά τό δυνατόν καί ὄχι νά παραταθῆ ὑπό οἱανδήποτε δικαιολογίαν.

4. Ὁ Παπαδόπουλος ἔχει δώσει διαβεβαιώσεις περί τῶν προθέσεών του. Αὗται συνίστανται εἰς, α) διατήρησις τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας καί ἐπιστροφή τοῦ βασιλέως (εἰς πεῖσμα ἐσω-χουντικῶν ἀντιδράσεων ἐπί τοῦ προκειμένου), β) διατάξεις νόμου περί κομμάτων πού νά μήν παρεμβάλουν προσκόμματα εἰς οὐδένα ἐκ τῶν δημοκρατικῶς σκεπτομένων ἡγετῶν διά τήν ἐλευθέραν ὀργάνωσιν καί λειτουργίαν πολιτικοῦ κόμματος, γ) ἐλεύθερες ἐκλογές ἐντός ἔτους περίπου ἀπό τῆς δημοσιεύσεως τοῦ νόμου περί κομμάτων (ἥτις ἀναμένεται μέχρι τοῦ Ἰουλίου).

5. Οἱαδήποτε ἐνθάρρυνσις ἄλλων στοιχείων ἐντός τοῦ στρατεύματος διά τήν ἀνάληψιν πρωτοβουλιῶν κρίνεται ἐπί τοῦ παρόντος ἀσύμφορος. Πιστεύεται ὅτι μία κίνησις στρεφομένη κατά τῆς Χούντας θά ἐκλόνιζε ἀναποφεύκτως τόν Παπαδόπουλο, καί βάσει τῶν σημερινῶν δεδομένων κατανομῆς στρατηγικῶν θέσεων ἐντός τοῦ Στρατεύματος, θά ἐπέτρεπε εἰς τά δικτατορικά στοιχεῖα μᾶλλον (παρά εἰς τά δημοκρατικά) νά ἐπωφεληθοῦν τοῦ σάλου καί νά προωθηθοῦν εἰς τήν κορυφήν μέ ἀποτέλεσμα τήν ἐπιβολήν στυγνοτέρας δικτατορίας, παράτασιν τῆς ἀνωμαλίας, καί σοβαρώτερα προβλήματα δι' ὅλους. Ὅσον καί ἄν φαίνεται παράδοξον τοῦτο, μέ τόν σημερινόν συσχετισμόν δυνάμεων εἰς τό στράτευμα θά συνέβαλλε ἴσως περισσότερον εἰς τήν δημοκρατικοποίησιν ἡ ἔμμεσος ἠθική ἐνίσχυσις Παπαδοπούλου ὑπό τῶν ἐν τῷ στρατεύματι μετριοπαθῶν καί νομιμοφρόνων στοιχείων ἔναντι τῶν ἀσπόνδων του φίλων, οἱ ὁποῖοι δέν βλέπουν μέ καλό μάτι τά περί "χρονοδιαγραμμάτων" ἐκλογῶν κ.τ.λ. καί δέν ἀποκλείεται ἐν δεδομένῃ στιγμῇ νά ἐπιχειρήσουν δυναμική παρέμβασιν διά νά ἀνακόψουν ἤ νά διαστρέψουν τήν ὅλη διαδικασία τῆς δημοκρατικοποιήσεως.

Ἀναγνωρίζεται βεβαίως ἐπί τοῦ σημείου αὐτοῦ ὅτι τοιαύτη ὑποστήριξις τῶν μετριοπαθῶν καί νομιμοφρόνων ἐν τῷ στρατεύματι στοιχείων προσκρούει εἰς τά αἰσθήματά των δεδομένου ὅτι ταυτίζουν τόν Παπαδόπουλον μέ τήν Χούντα. Μολονότι αὐτό εἶναι ὀρθόν μέχρις ἑνός σημείου, ἡ ἐπικρατοῦσα ἐδῶ ἀντίληψις εἶναι ὅτι συμφέρει ὁ ὑπολανθάνων ψυχολογικός διαχωρισμός Παπαδοπούλου-σκληρῶν καί ἡ ἀποδοχή τῶν διαβεβαιώσεων Παπαδοπούλου ὡς εἰλικρινῶν καί γνησίων (παρά τίς δικαιολογημένες ἐπιφυλάξεις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου περί τῆς εἰλικρινείας τοῦ Παπαδοπούλου).

6. Τά ἀνωτέρω δέν πρέπει νά ἑρμηνευθοῦν ὡς ἀπόδειξις ὅτι οἱ Ἀμερικανοί ἔχουν πέσει θύματα ἀνοήτου αὐταπάτης ἤ ὅτι ἀνοήτως ἀδιαφοροῦν γιά τά ζητήματα πού δημιουργεῖ ἐν Εὐρώπη τό θέμα Ἑλλάς ἤ ὅτι ἀδυνατοῦν νά συλλάβουν τούς κινδύνους πού ἐγκυμονεῖ καί διά τήν Ἑλλάδα καί διά τήν συμμαχίαν ἡ παράτασις ἤ ἡ μονιμοποίησις τοῦ σημερινοῦ ἀντιδημοκρατικοῦ καθεστῶτος. Σημαίνει ὅτι ἔχει προκριθῆ ἀπό ἐπισήμου ἀμερικανικῆς πλευρᾶς ἡ σταδιακή διαδικασία πραγματικῆς ἐκδημοκρατικοποιήσεως διότι ἡ ἑτέρα διαδικασία (ἡ διά τῆς ἀνατροπῆς ἐπιβολή τῆς δημοκρατικῆς τάξεως) κρίνεται ἐπικίνδυνος χωρίς νά ἐγγυᾶται τήν ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατίας. Ἑπομένως ὅσοι, τουλάχιστον ἐντός τοῦ ὁρατοῦ μέλλοντος, ζητοῦν παρεμβάσεις πρός τήν κατεύθυνσιν αὐτήν ἤ ὑποστηρίζουν ἀνάλογον πολιτική δέν εὑρίσκουν καί δέν θά εὑρίσκουν ἀπήχησιν ἐδῶ.

7. Συνεχῶς ὑποδηλοῦται εἰς Παπαδόπουλον ἀπό ἀμερικανικῆς πλευρᾶς ὅτι δέν εἶναι δυνατή ἡ οὐσιαστική καί γνησία δημοκρατικοποίησις χωρίς τήν συμμετοχήν εἰς τήν πολιτικήν διαδικασίαν τῶν ἐκπροσώπων τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ἐδῶ ἐπιβάλλεται

μία διευκρίνισις περί τοῦ ἀκριβοῦς νοήματος τῆς φράσεως. Ἐν πρώτοις γίνεται δεκτόν ὅτι δέν εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων δυνατή ἡ δημοκρατικοποίησις ἐρήμην τῶν σήμερον κυβερνώντων· καί βασικῶς τοῦ Παπαδόπουλου. Διότι ἀποτελοῦν πραγματικότητα ἡ ὁποία δέν εἶναι δυνατόν νά ἐξαφανισθῆ μέ τήν κίνησιν τοῦ μικροῦ δακτύλου τῆς Οὐάσιγκτων, οὔτε νά ἀγνοηθῆ κλείνοντας τά μάτια. Ὑπό τούς ὅρους αὐτούς οἱ πιθανές ἐξελίξεις εἶναι α) παράτασις καί μονιμοποίησις τοῦ καθεστῶτος μέ ὅλους τούς τρομερούς κινδύνους πού τοῦτο ἐμπερικλείει, β) δημοκρατικοποίησις κατ' ἐπίφασιν ἐρήμην τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καί, τέλος, γ) δημοκρατικοποίησις οὐσιαστική μέ συμμετοχήν καί ἀποκατάστασιν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ἡ ἀμερικανική ἄποψις εἶναι ἀνεπιφύλακτος! Οὐσιαστική δημοκρατικοποίησις μέ συμμετοχήν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Συμμετοχή βεβαίως σημαίνει συμμετοχή εἰς τήν πολιτικήν διαδικασίαν καί τήν ἐκλογικήν ἀναμέτρησιν ἐπί ἴσοις ὅροις (σχηματισμός πολιτικῶν κομμάτων, συνδυασμῶν, συμμετοχή εἰς τάς ἐκλογάς χωρίς ἐμπόδια ἤ περιορισμούς, νομικούς ἤ πραγματικούς). Ἐπ' οὐδενί λόγω πρέπει νά ἐκληφθῆ ὅτι σημαίνει προσχώρησιν εἰς τήν Κυβέρνησιν Παπαδοπούλου ἤ ὑποταγή εἰς τήν "Ἐπανάστασιν". Περιλαμβάνει πάντως αὐτό πού ἀναφέρεται εἰς τήν ἐπιστολήν σας, ἤτοι κατά βάσιν ἀποδοχή τοῦ νέου Συντάγματος καί πλήρη καί οὐσιαστικήν ἐφαρμογήν του. Τό θέμα τῆς ἐν καιρῷ ἀναθεωρήσεως οὔτε ἐπεῖγον οὔτε προκείμενον εἶναι δεδομένου ὅτι τυχοῦσα ἀναθεώρησις θά ἐξαρτηθῆ ἀπό τάς μελλοντικάς πολιτικάς ἐξελίξεις καί ὡς ἐκ τούτου δέν εἶναι τοῦ παρόντος.

Ὁ Τάσκα προφανῶς δέν ἔμεινε καί τόσο ἱκανοποιημένος ἀπό τίς συνομιλίες του μέ ἐκπροσώπους τοῦ πολιτικοῦ κόσμου διότι αἱ ὑπ' αὐτῶν προταθεῖσαι λύσεις προσέκρουαν λογικῶς εἰς τά πραγματικά δεδομένα τῆς καταστάσεως. (Τό κέντρον τοῦ βάρους θά ἔπρεπε νά εἶχε τεθῆ ὄχι ἐπί τῆς ἀπομακρύνσεως τῆς Χούντας ἀλλά ἐπί τῆς κοινῆς στρατηγικῆς καί τακτικῆς γιά νά δημιουργηθοῦν καί προωθηθοῦν αἱ προϋποθέσεις γιά τήν οὐσιαστική δημοκρατικοποίησιν —καί κοινή ἄσκησις ἐπιρροῆς καί ἐνθαρρύνσεως πρός Παπαδόπουλον διά τήν ταχυτέραν καί γνησίαν δημοκρατικοποίησιν. Δυστυχῶς τό κέντρον τοῦ βάρους ἐτέθη ἐπί ἀρνητικῆς βάσεως καί προτάσεως ἀμερικανικῆς πολιτικῆς τήν ὁποίαν ἡ Οὐάσιγκτων δέν ἔχει, παρά τά περί τοῦ ἀντιθέτου θρυλούμενα, τά ἐξ ἀντικειμένου μέσα διά νά τήν ἐπιβάλη ἐπί τῶν σήμερον κυβερνώντων τήν Ἑλλάδα. Ἀποτέλεσμα ἦτο νά μήν ὑπάρξη πραγματική συνεργασία Τάσκα καί πολιτικῶν. Νομίζω ὅτι δέν εἶναι ἀργά διά νά ἐπιδιωχθῆ νέα τοποθέτησις τοῦ προβλήματος ἐπί ρεαλιστικῶν —καίτοι ψυχολογικῶς δυσαρέστων— βάσεων.

8. Εἶναι γνωστόν τοῖς πάσι ὅτι ὑπάρχουν ἰσχυρές δυνάμεις μεταξύ τῶν χουντικῶν οἱ ὁποῖες θεωροῦν τόν πολιτικό κόσμο "ξωφλημένο" καί ἀπορρίπτουν κάθε ἰδέα "συμμετοχῆς" τοῦ πολιτικοῦ κόσμου στήν πολιτική διαδικασία ὡς συνθηκολόγησιν καί προδοσία τῆς "Ἐπαναστάσεως". Οἱ δυνάμεις αὐτές κατέχουν καίρια σημεῖα στόν μηχανισμό τῆς πραγματικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἀμερικανική προσπάθεια, νομίζω, συνίσταται στήν βραχυκύκλωσιν αὐτῶν τῶν στοιχείων καί τελικῶς τήν ἐξουδετέρωσίν των μέ τό νά εὑρεθοῦν πρό τετελεσμένου γεγονότος χωρίς περιθώρια ἤ διάθεσιν ἀντιδράσεως λόγω νέων ἀντικειμενικῶν δεδομένων. (Εἰς αὐτό ἔγκειται ἡ σημασία τῆς πιστῆς ἐφαρμογῆς τοῦ χρονοδιαγράμματος ἐνῶ ἀντιφατικές ἐνέργειες δημιουργοῦν σύγχυσιν μεταξύ πιθανῶν δυναμιτιστῶν τῆς δημοκρατικοποιήσεως πού προφανῶς ἐλλοχεύουν στίς τάξεις τῶν ἀδιαλλάκτων χουντικῶν). Ἤδη ἄτομα τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἔχουν ἀρχίσει νά ἀντιλαμβάνωνται ὅτι ἀπό ἀμερικανικῆς πλευρᾶς ἡ ἐφαρμογή τοῦ χρονοδιαγράμματος εἶναι ἀμετακίνητος. Πλήν ὅμως τά στοιχεῖα αὐτά δέν ἀγνοοῦν ὅτι μέ τά πολλαπλά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει ἡ Οὐάσιγκτων τήν στιγμή αὐτή, καί διεθνῶς καί ἐσωτερικῶς, θά ἐξηναγκάζετο ἴσως νά "καταπιῆ" καί ἄλλη ἐκτροπή ἐπί τά χείρω ἐάν ἔφερναν τούς Ἀμερικανούς πρό τετελεσμένου γεγονότος. Ἡ Οὐάσιγκτων θέλει αὐτό νά τό ἀποφύγη καί ἐν τῇ προσπαθείᾳ της νά ἐξασφαλίση τήν ἀδιατάρακτο ἐφαρμογή τοῦ χρονοδιαγράμματος καί τήν οὐσιαστική δημοκρατικοποίησιν, παραβλέπει τίς διάφορες κατά καιρούς "δηλώσεις" τῶν σκληρῶν.

9. Ἐν συνόψει, παρά τίς ψυχολογικές, συναισθηματικές, ἰδεολογικές ἄν θέλετε, ἐπιφυλάξεις, πού δικαιολογεῖται νά ἔχη κάθε δημοκρατικῆς τοποθετήσεως ἄνθρωπος ἔναντι τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος, ὁ βασικός ἀντικειμενικός σκοπός τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς δημοκρατικῆς τάξεως ἐπιβάλλει κατ' ἀρχήν τήν διαμόρφωσιν στρατηγικῆς ἡ ὁποία νά μήν παραβλέπη τά πραγματικά δεδομένα, καί τά εὐνοϊκά στοιχεῖα ἀλλά καί τίς ἐξ ἀντικειμένου ἀδυναμίες. Βάσει τῶν σημερινῶν δεδομένων ἡ δημοκρατικοποίησις ἐξαρτᾶται ἀπό τήν πιστήν ἐφαρμογήν τοῦ χρονοδιαγράμματος. Ἀλλά κατά τήν ἐφαρμογήν ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νά διαστρεβλωθῆ ἡ διαδικασία. Παράδειγμα, ἡ ἄκρως ἐπικίνδυνος διάταξις τοῦ θεσμικοῦ νόμου περί δημοσίων συγκεντρώσεων, ἡ ὁποία (ἄρθρ. 8, παρ. 2) δίδει κατ' οὐσίαν ἐξουσιοδότησιν ἐν λευκῷ εἰς τόν πρῶτον χωροφύλακα "νά βαρέση στό ψαχνό" σέ δημοσία συγκέντρωσιν ἄν τοῦ πετάξη κανείς ἔστω καί μία πέτρα, καί μάλιστα αὐτό χωρίς διαταγή ἀνωτέρου του, κ.τ.λ., κ.τ.λ. Ὁ Παπαδόπουλος προεκάλεσε κριτικήν τοῦ σχεδίου. Ἐποικοδομητική κριτική τῶν ἀνοήτων (ἄρθρ. 5 παρ. 2 καί 3 καί ἄρθρ. 6 παρ. 6 ἐπί παραδείγματι) καί ἀκόμη περισσότερο τῶν ἄκρως ἐπικινδύνων ἄρθρων θά ἀπετέλει ὑπηρε-

σίαν εἰς τόν τόπον —διότι ἄς μήν παραβλέψωμεν τήν πιθανότητα τά σχέδια νά γίνουν νόμοι, χωρίς καμμίαν βεβαιότητα ὅτι μέ τό νά ἀγνοήσωμεν τήν ὕπαρξίν των θά ἐξαφανισθοῦν. Ἐάν κανείς ζητήση τήν ἐξαφάνισιν τῆς Χούντας δημοσία, εἶναι ἀναπόφευκτον νά μή φέρη κανένα ἀποτέλεσμα, ἐκτός τῆς προσωπικῆς του ἴσως ταλαιπωρίας. Ἀλλά ὁ ἀντίλογος εἶναι δυνατόν νά πάρη ἐποικοδομητικές μορφές. Εἰς αὐτό, νομίζω, θά ὑπάρξη σαφής καί θετική ἀνταπόκρισις ἀπό ἀμερικανικῆς πλευρᾶς καί εἰς τήν Οὐάσιγκτων ἀλλά πολύ ἀμεσώτερον εἰς τάς Ἀθήνας. Ἐάν τεθῆ τό κέντρον τοῦ βάρους εἰς τό πρέπον σημεῖον, ὡς καταφαίνεται, πιστεύω ἀπό τά ἀνωτέρω, ἡ ἐπίδρασις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἐπί τῆς πολιτικῆς διαδικασίας θά ἀρχίση νά γίνεται αἰσθητή ὁλοένα καί περισσότερον. Ἀντιθέτως, ἡ ἀρνητική θέσις, ὁσονδήποτε καί ἄν ἱκανοποιῆ ψυχικῶς ἤ δικαιολογεῖται βάσει τῶν ἀρχῶν καί τῆς ἱστορίας ἑκάστου, δέν συμβάλλει εἰς τήν πορείαν τῆς δημοκρατικοποιήσεως. Καί διά νά φθάση ἡ πορεία αὐτή εἰς αἴσιον πέρας, νομίζω ὅτι καί ὁ Τάσκα ἀλλά καί ὁ Παπαδόπουλος θά ἐχρειάζοντο τήν πρέπουσαν καί ἐποικοδομητικήν μορφήν πιέσεως καί ἐνθαρρύνσεως».

20 Μαΐου 1970

Β. Βασιλειου προς Κ. Καραμανλη

«Κύριε Πρόεδρε,

Ὅλες μου τίς εὐχές γιά τήν γιορτή σας. Εἶχα τήν ἐλπίδα ὅτι θά βρισκόμουν ἐκεῖ, γιά νά σᾶς εὐχηθῶ ὁ ἴδιος. Μέ εἶχε καλέσει ἡ γαλλική Κυβέρνησις γιά δύο μῆνες στή Γαλλία. Ὅμως, ἐνῶ ἡ πρόσκλησις περιελάμβανε εὐρύτατο κύκλο ἐπαφῶν μέ προσωπικότητες, ἦταν πτωχοπροδρομική στά μέσα πού διέθετε γιά τήν ἐκεῖ διαμονή μου. Κρῖμα, διότι αὐτό θά μοῦ ἔδινε τήν εὐκαιρία μιᾶς συχνῆς ζωντανῆς ἐπικοινωνίας μαζί σας.

Ἄς ἐπισκοπήσωμεν τά ἐδῶ. Ἀπό τότε πού ἔχω νά σᾶς δῶ, συνήντησα δυό φορές τόν Ἀγγελῆ καί τοῦ μετέφερα ὅ,τι ἔπρεπε ἀπό τήν τελευταία μας κουβέντα. Μοῦ εἶπεν: "Αὐτές εἶναι σκέψεις συνετοῦ ἀνθρώπου".

Ἐν τῷ μεταξύ, ἐνισχυμένος ἀπό τόν Παπαδόπουλο, ἐκίνησε μᾶλλον ἐπιτυχῶς μία διαδικασία ἀποβλέπουσα στόν πλήρη ἔλεγχο τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Ἕνας νέος σταθμός στή διαδικασία αὐτή θά εἶναι οἱ ἀποστρατεῖες, εἰς βάθος ἐντός τοῦ μηνός, καί οἱ μετακινήσεις μονάδων καί οἱ μεταθέσεις ἐπαναστατῶν ἀξιωματικῶν, δυσμεταχειρίστων, παλαιῶν καί νεοφωτίστων. Τοῦτο ἀνταποκρίνεται καί πρός ἀμερικανικές ὑποδείξεις, ταυτιζόμενες πρός τήν ὑποστήριξιν τοῦ ὁμοουσίου σχήματος Παπαδοπούλου-Ἀγγελῆ.

Ἡ ἐπιχείρησις συναντᾶ ἐμπόδια, στή Θεσσαλονίκη ἰδίως καί στό λεκανοπέδιο τῆς Ἀττικῆς, ὅμως προσωπική μου ἐντύπωσις εἶναι ὅτι ὁ πρωθυπουργός θά κόψη βαθμιαίως τούς ἐνοχλητικούς συνεταίρους του "φέτες-φέτες τό σαλάμι", γιά νά κυριαρχήση καθ' ὁλοκληρίαν τοῦ τοπίου καί νά ράψη τό πολιτικό μέλλον τῆς χώρας στά μέτρα του. Δέν θά φεισθῆ οὔτε τῶν γενικῶν γραμματέων τῶν ὑπουργείων —πού ἤθελε πρό διμήνου νά τούς ἀπαλλάξη τῶν καθηκόντων των, πλήν Ἀσλανίδη καί Καρύδα, ἀλλ' ἀντέδρασεν ὁ Ζωϊτάκης καί ἄλλοι τινές.

Τά ὑποψήφια θύματα γνωρίζουν τί τούς περιμένει, ὅμως ἡ συνεκτική των ὕλη δέν εἶναι στερεά, διότι καί αὐτοί δέν συμφωνοῦν μεταξύ τους σέ κάποιο πλάνο. Ἄν σιγά-σιγά ἡ ἐπιρροή πού σήμερα διαθέταν, σέ ὡρισμένα στρώματα τοῦ στρατοῦ, ἐξουδετερωθῆ, τότε καί ὁ "σπόκσμαν" τῆς ὁμάδας, ὁ Σταματελόπουλος, θά καταρρεύση, ὡς χάρτινος πύργος. Ἐάν πάλι ὑποθέσωμεν ὅτι θά ἀνέβαιναν αὐτοί στήν ἐξουσία, παραμερίζοντας τόν Παπαδόπουλο —πρᾶγμα πού δέν τό βλέπω— τίποτε δέν μέ πείθει ὅτι θά ἀκολουθοῦσαν τά πρότυπα τῆς τουρκικῆς ἐπαναστάσεως, γιά νά δώσουν τήν σκυτάλη εἴκοσι χρόνια στή δεξιά, ὡς λέγουν σήμερα. Τό λέγουν ἀντιπολιτευόμενοι τίς προθέσεις τοῦ Παπαδοπούλου νά πολιτικοποιηθῆ, διότι τοῦτο θά ἐσήμαινε τό τέλος των. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἐπετύγχανον τήν ἄλωσιν τῆς Ἀρχῆς, φρονῶ ὅτι θά προσανατολίζοντο σ' ἕνα καθεστώς 4ης Αὐγούστου, μέ ἐκθρονισμό ὅμως τοῦ βασιλέως.

Ὁ Παπαδόπουλος, εἰλικρινῶς κατ' ἐμέ, θέλει νά πάη σέ ἐκλογές, γιά νά κυβερνήση πορτογαλικῶς, μέ κοινοβουλευτικό μανδύα, μέχρι τοῦ 1977. Ἔχει τώρα δύο στόχους: ὁ πρῶτος εἶναι νά μή μπερδεύωνται στά πόδια του οἱ ἐπαναστάτες καί ὁ δεύτερος εἶναι νά μή ἔχη νά ἀντιμετωπίση, σέ ἐκλογές, τόν παλαιό πολιτικό κόσμο. Γιά νά ἐπιτύχη αὐτό τό δεύτερο κινεῖται ὡς ἑξῆς:

Μέχρις τέλους τοῦ ἔτους θά ἔχη ἑτοιμους τούς θεσμικούς νόμους καί θά δραστηριοποιήση ὅλο τό Σύνταγμα —πλήν ἐκλογῶν. Ἔχει ἐπίσης τήν διάθεσιν μέχρι Ἰανουαρίου τοῦ 1971 —ἴσως καί νωρίτερα— νά ἄρη τόν στρατιωτικό νόμο. (Τό βλέπω, ὡς λάθος του, παρά τά ὑποκατάστατα, πού ἔχει ὑπό μελέτην· οἱ ἄλλοι ἐπαναστάτες ἀντιδροῦν· νά δοῦμε ἄν θά γίνη).

Τό 1971 θά ἀρχίσουν νά ὀργανώνωνται τά κόμματα καί θά λειτουργήση τό συνταγματικό δικαστήριο. Ἤδη ἀνέθεσε σέ ἐπιτροπή νά θέση τίς ὀργανωτικές βάσεις τοῦ κόμματός του. Βολιδοσκοποῦνται καί "νεολαῖοι" τῆς ΕΡΕ νά μετάσχουν στή λεγομένη "Μικρά Βουλή", δηλαδή στό συμβουλευτικό σῶμα γιά τά νομοθετήματα τῆς Κυβερνήσεώς του. Ἀπ' ἐκεῖ πάει νά σχηματίση ἐπίσης κομματικούς πυρῆνες. Ἐξ ἄλλου ἡ κυοφορούμενη Διοικητική "Ἀποκέντρωσις" θά στεγανοποιήση, ὑπό τό ἔλεγχό του, ὡς ἐλπίζει, τίς περιφέρειες, ἐν ὄψει ἐκλογῶν τό '72.

Προβληματίζεται ἐάν πρέπει νά στήση νέα ψηφοδόχο —δεύτερο δημοψήφισμα— πού μεταξύ ἄλλων θά ἀποκλείση τούς διατελέσαντας βουλευτάς, ἐπί τρεῖς βουλευτικάς περιόδους (μολονότι ὁ ἴδιος διευκρίνισε, τρεῖς φορές κατά τό 1968, στά 'Υπουργικά Συμβούλια ὅτι τοῦτο θά ἰσχύση γιά τό μέλλον, δηλαδή ὄχι γιά τίς ἐπόμενες ἐκλογές, συνταχθείς τότε πρός τάς εἰσηγήσεις Πιπινέλη καί Τσέλου)· ὅμως, ὕστερα, ἡ θέσις του ἐπί τοῦ θέματος ρευστοποιήθηκε καί εἶπε ὅτι τήν "ἑρμηνεία θά τήν δώσουν οἱ συνταγματάρχαι". Προβληματίζεται ἐπίσης μέ τόν ἀποκλεισμό τῶν πολιτικῶν, πού κατά τήν τελευταία τριετία βρίσκονται στό ἐξωτερικό καί σκέπτεται νά τό θέση, ὑπό μορφήν ἐρωτήματος, στό καινούργιο δημοψήφισμα, τό ὁποῖο δέν θά γίνη, μόνον ἄν καταλήξη στήν ἀπόφασιν, ὅλα αὐτά νά τά προχωρήση μέ "ἐτσιθελικές" ἑρμηνεῖες τοῦ Συντάγματος.

Εἶναι ἐνδεχόμενον νά ἀποσυρθῆ ἀπ' τήν πρωθυπουργία τρεῖς-τέσσαρες μῆνες πρό τῶν ἐκλογῶν, γιά νά σχηματισθῆ Κυβέρνησις ἐκλογική 'Αγγελῆ, μέ τίποτα ἀπολειφάδια τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ὥστε νά ὑπάρξη κάποια πρόσοψις νομιμότητος. 'Ο Πιπινέλης γιά τήν φάσιν αὐτήν τήν μεταβατική, προσπαθεῖ νά πείση τόν Παπαδόπουλο νά χρησιμοποιήση τόν Μαρκεζίνη καί ἄλλους. Τίς νόθες αὐτές λύσεις, εὐνοοῦν καί ἐνθαρρύνουν οἱ 'Αμερικανοί. Γιά νά συσπειρώση κόσμο κοντά του ὁ Παπαδόπουλος, ἔστειλε ἔξω τόν 'Ανδρέα καί τόν Θεοδωράκη καί ἐπιτρέπει τήν ἐδῶ προβολή τῶν δραστηριοτήτων των, ὥστε νά προκληθῆ ἀστικόν δέος.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, δέν βλέπω περίπτωσιν λύσεως Καραμανλῆ, ἐκτός ἄν ἀστάθμητοι παράγοντες μᾶς φέρουν ἐνώπιον ἐθνικῆς δίνης ἤ ἐκτός ἐάν αἱ ἐνδοαμερικανικαί ἐξελίξεις —ὑπό τήν πίεσιν τοῦ πολέμου τοῦ Βιετνάμ— καταφέρουν ἀποφασιστικόν πλῆγμα κατά τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Πενταγώνου.

Δέν ὑποτιμῶ ὅτι, ἐφ' ὅσον κινηθῆ μία ὁσονδήποτε ἐπίπλαστος ἐκλογική διαδικασία, τό προδιαγεγραμμένον σχέδιον Παπαδοπούλου ἴσως ἀποδειχθῆ ἀνίκανον νά δαμάση ἀντιδράσεις (ἀπροεξοφλήτως) ἀκόμη καί στούς κόλπους τοῦ ἴδιου τοῦ κόμματός του. 'Αλλ' αὐτά εἶναι καί ἄδηλα καί μακροπρόθεσμα. Πρός τό σχέδιον τοῦτο πάντως συμμαχεῖ ἡ ἀπολιτική συνείδησις μεγάλων λαϊκῶν μαζῶν καί τό αἴσθημα ἀποκαρδιώσεως, ἄλλων μαζῶν, πρός πάσας τάς κατευθύνσεις. Τά ὁράματα τῶν προσδοκιῶν ξεθυμαίνουν. "Οπως σᾶς εἶπα καί κατά τό παρελθόν, οἱονδήποτε σύνθημα ἀποχῆς ἀπό τάς ἐκλογάς εἶναι καταδικασμένον εἰς ἀποτυχίαν. Καί ἀπό τήν ἄλλην πλευράν τῆς ὄχθης δέν ὑπάρχει ἀγωνιστική προσωπικότης λαϊκοῦ κύρους, μέ σοβαράν συνεπῆ καί ἀδιάλλειπτον μαχητική προσπάθειαν, ἱκανήν νά δημιουργήση τάς προϋποθέσεις ἔστω καί παθητικῆς ἀντιστάσεως.

Οἱ γεφυροποιοί, εἴτε δημοσίως ἐκφράζοντες τήν τάσιν αὐτήν, εἴτε ἀναμένοντες ἀθορύβως νά ἔλθη ἡ ὥρα νά τούς φωνάξουν, προσπερνῶνται ἀπό τόν ἱστορικόν χρόνον· καί κάτι ἄλλο ἀκόμη. 'Η νέα γενεά ψηφοφόρων, αὐτοί πού εἶναι ἕως 30 ἐτῶν, δέν ἔχουν βιωμένην πολιτικήν μνήμην οὔτε καί τῆς ἰδικῆς μας ὀκταετίας καί πάντως δέν δίνουν εὐνοϊκήν ἐξήγησιν εἰς τήν πολυετῆ ἀποχήν σας ἀπό τόν δημόσιον βίον.

Αὐτές εἶναι αἱ ἐκτιμήσεις μου, ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ, ὡς ἁρμόζει εἰς φίλον σας πιστόν καί ἀφοσιωμένον. Μακάρι νά πέφτω ἔξω. 'Αλλά χωρίς ἔπαρσιν διεκδικῶ τήν λυπηράν ἐπαλήθευσιν τῶν ὅσων σᾶς ἔχω γράψει, ἀπό τῆς δεκάτης ἡμέρας τῆς ἐπαναστάσεως, ἐάν ἐνθυμῆσθε καλῶς. "Ενας λόγος πού ἔχω νά σᾶς γράψω καιρό, εἶναι ὅτι στενοχωροῦμαι ἐγώ πολύ περισσότερον νά σᾶς λέγω δυσάρεστα πράγματα καί τά συμβάντα ἀπέδειξαν ἐπίσης ὅτι δέν βγαίνει τίποτα μέ τό νά σᾶς ἐκθέτω δυσαρέστους πληροφορίας καί σκέψεις δυναμένας νά ἐκληφθοῦν καί ὡς ἔλλειψις σεβασμοῦ πρός τό πρόσωπόν σας.

Δικός σας».

21 Μαΐου 1970

Α. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«'Αγαπητέ μου Πρόεδρε,

Σᾶς εὔχομαι χρόνια πολλά καί τοῦ χρόνου νά ἑορτάσωμεν ὅλοι μαζί στήν πατρίδα.

Τήν Δευτέραν, προχθές, ἐπεσκέφθην τόν κ. Κανελλόπουλον στό σπίτι τοῦ 'Αναστάση*· στήν ὑγεία του τόν βρῆκα καλά καί ὄχι στενοχωρημένον.

Μοῦ εἶπεν ὅτι θά σᾶς γράψη συντόμως, ἀλλά ὅπως πάντοτε τά γράμματά του εἶναι ἐκτενῆ καί λόγω ἐλλείψεως γεγονότων δέν σᾶς ἔγραψε τόσον καιρό.

Συζητήσαμε περίπου 1 1/2 ὥρα καί τό συμπέρασμά μου εἶναι ὅτι μᾶλλον εἶναι ἀπογοητευμένος ἀπό τήν ὅλη κατάστασιν καί ἰδιαιτέρως μέ τάς τελευταίας ἐξελίξεις καί τάς ἐμπλοκάς τῶν 'Αμερικανῶν στήν Καμπότζην· καί ἐπί πλέον ἀπό τήν συμπεριφορά τοῦ Τάσκα, ἐδῶ.

Δέν ἀποκλείει ὅτι οἱ 'Αμερικανοί ἔχουν βλέψεις γιά τήν 'Ελλάδα, ἀλλά δέν βιάζονται. Πιστεύει ἐπίσης ὅτι ἡ πίεσις τῆς Εὐρώπης δυστυχῶς θ' ἀνασταλῆ διά τό φθινόπωρον λόγω τῶν ἐκλογῶν στήν 'Αγγλία, ἀπό τήν ὁποίαν καί περιμένει πρωτοβουλίας — ὅπως ἔκανε καί τό Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης.

Δέν περιμένει πολλά πράγματα ἀπό τήν σύσκεψιν τοῦ ΝΑΤΟ στήν Ρώμην, ἀλλά τό φθινόπωρον νομίζει ὅτι θά μπορῆ ἡ πίεσις, μέ τήν συμπαράστασιν τοῦ Οὐΐλσων, ἐάν κερδίση τάς ἐκλογάς, νά εἶναι πιό θετική πρός τούς 'Αμερικανούς.

Δέν πιστεύει ὅτι οἱ διαφορές πού ἔχουν πράγματι οἱ Συνταγματάρχαι θά φθάσουν μέχρι ρήξεως, ἐπί

τοῦ παρόντος τοὐλάχιστον, ἀλλά δέν τό ἀποκλείει δι' ἀργότερον.

Πιστεύει ἐπίσης ὅτι ἡ πίεσις πού ἀσκεῖται, καί θά ἀσκηθῆ περισσότερον τό φθινόπωρον, πιθανώτερον ἀποτέλεσμα πού μπορεῖ νά ἔχη εἶναι νά τούς κάνη νά πᾶνε πρός ἐκλογάς, ἀλλά ὅλα αὐτά θά διαφανοῦν σαφέστερον ὅταν θά κάνουν τούς θεσμικούς νόμους, περί τό τέλος τοῦ '70 μέ ἀρχές '71.

Τό ἴδιο βράδυ ἤμουν καλεσμένος τοῦ Μαρκεζίνη — καί τό εἶπα τοῦ κ. Κανελλοπούλου διά νά μήν γίνη παρεξήγησις ἀφοῦ θά τό μάθαινε ὁπωσδήποτε.

Στόν Μαρκεζίνην δέν θά ἐπήγαινα, ἀλλά ἐδεσμεύθη ὁ Κώστας Διαμαντῆς, ὁ ὁποῖος ἀπεδέχθη τήν πρόσκλησιν χωρίς προηγουμένως νά συνεννοηθῆ μαζί μου, καί φυσικά τό μόνο πού μπόρεσα μετά νά κάνω ἦταν τουλάχιστον νά τό ἀναβάλω διά 3-4 ἡμέρας.

'Από τήν ὅλη κουβέντα πού κάναμε, μέχρι τίς 2 τά μεσάνυχτα, εἶναι ὅτι αὐτός αἰσθάνεται δυσάρεστα διά τήν συμπεριφοράν του ἀπέναντί σας· καί φυσικά ἡ πρόσκλησις ἦταν διότι θέλει νά ἐπανέλθουν αἱ σχέσεις καί αἱ ἐπαφαί σας ἐκεῖ πού ἦσαν πρίν.

Μοῦ εἶπεν ὅτι θά φύγη διά δύο ἑβδομάδες, ἐάν τοῦ δώσουν διαβατήριον, ἀλλά δέν μοῦ εἶπε νά σᾶς εἰδοποιήσω ὅτι θέλει νά σᾶς δῆ, ὅπως μοῦ εἶχε πεῖ τήν προηγουμένην ὁ ἰδιαίτερός του κ. Σπυρόπουλος.

Στό σπίτι του ἦταν καί ὁ Διαμαντῆς καί ὁ Γρηγοριάδης ἐκ Καβάλας καί ὁ Σπυρόπουλος, μέ τίς γυναῖκες τους. 'Η συζήτησις, ἀφοῦ μείναμε τόσες ὧρες, περιεστράφη ἐπί ὅλων τῶν θεμάτων, ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά.

Τό συμπέρασμα εἶναι, πιστεύει, ὅτι θά περάση ἡ ἑλληνική κατάστασις ἀπό ἕνα μεταβατικόν στάδιον, στό ὁποῖον Σεῖς, διά τοῦ Σπύρου, θά καθορίσετε τάς περαιτέρω ἐξελίξεις καί ὅτι ἐπ' αὐτοῦ πρέπει νά ὑπάρξη ἐκ τῶν προτέρων συνεννόησις.

Πάντοτε νομίζει ὅτι εἶναι ὁ καταλληλότερος διά τόν ρόλον αὐτόν, καί μοναδικός νά τά βγάλη πέρα — ἔστω καί σέ δύο μῆνες. Ταῦτα ὅλα μέ ἄπειρες κολακεῖες πρός τό πρόσωπόν σας καί ὅτι εἶσθε ὁ μοναδικός πού ἔχετε τό κῦρος καί τήν συμπαράστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Δέν πιστεύει ὅτι ὁ Παπαδόπουλος προσανατολίζεται δι' ἐκλογάς καί ὅτι θά μεσολαβήση ἐν πάσῃ περιπτώσει τό στάδιον πού λέγει, εἴτε δι' ἀνατροπῆς τοῦ Παπαδοπούλου, εἴτε δεχόμενος τήν λύσιν αὐτήν ὁ Παπαδόπουλος, πιεζόμενος καί ἀπό τό ἐξωτερικόν, ἀλλά καί ἀπό τό ἐσωτερικόν, ἐννοῶν τόν Στρατόν. Διά τόν λόγον αὐτόν νομίζει ὅτι πρέπει νά ὑπάρχη συνεννόησις ἐκ τῶν προτέρων διά νά μή βρεθοῦμε ἀπροετοίμαστοι εἰς ἕνα τέτοιο ἐνδεχόμενον.

Διά τόν χρόνον, πότε μποροῦν νά συμβοῦν τά ἀνωτέρω, δέν τόν προσδιορίζει (ἀνατροπή - συνθηκολόγησις).

Φαίνεται ὅτι εἶναι περισσότερον αἰσιόδοξος διότι ὁ Στρατός ἄρχισε νά ἔχη ἀνησυχίες μέ τίς τάσεις καί ἐκδηλώσεις τοῦ Παπαδοπούλου.

Μέ ἀγάπη».

28 Μαΐου 1970

Ε. Αβερωφ προς Κ. Καραμανλη

«Ἄν καί προαναγγελθέν τοῦτο τό γράμμα, ἄργησε λόγω ἀσθενείας κάποιου ἐκ τοῦ μηχανισμοῦ.

Ὕστερα ἀπό τά τελευταῖα γράμματά μου καί ἀφοῦ ἐμεσολάβησαν πολλά, βλέπω σήμερα ὅτι μικράν ἀλλαγήν ἔχουμε, γενικῶς, καίτοι ἐμφανίζονται μερικά "σημάδια". Συγκεκριμένως:

'Από τριετίας —πλήν 13ης Δεκεμβρίου '67— σπανίως ἤ ποτέ ἡ 'Επανάστασις ἀντιμετώπισε τόσους κλυδωνισμούς συγχρόνως. Αἱ δίκαι τῶν 34 καί τοῦ "Ἔθνους", μέ τήν δημοσιότητα τῶν πρακτικῶν καί τούς ἐντόνους ἀντικτύπους καί ἐδῶ καί εἰς τό ἐξωτερικό, ἡ τραγελαφική ὑπόθεσις Σραιμπέρ-Θεοδωράκη, αἱ ἐμφανίσεις τῆς νεωτέρας κυρίας Παπαδοπούλου (= μεγίστη αἴσθησις), ἄλλα ἀκόμη, ὅπως π.χ. τά ἄρθρα Σταματελοπούλου, τά Κυπριακά, τά τοῦ Βελιγραδίου καί τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Βουλγάρου ὑπουργοῦ, ἐλθόντα χρονικῶς ὅλα μαζί, προεκάλεσαν ζωηράς συζητήσεις, ἀντιδράσεις, ἐλπίδας ἤ καί αἰσιοδόξους προβλέψεις μερικῶν, ἄν μή πολλῶν.

Γενικῶς, τό πρακτικόν ἀποτέλεσμα ἀσήμαντον. 'Ο χορός καλά κρατεῖ, ἡ εὐφορία εἰς τήν πλειονότητα τῶν κρατούντων δέν ἐμειώθη, ὁ πολύς κόσμος —ὡς συμβαίνει πάντα μετά τέτοιας περιόδους— βλέπει πιό πιθανήν τήν μακράν διάρκειαν. 'Η στάσις Πιπινέλη εἰς τό Συμβούλιον τοῦ NATO, εὔκολος καί λογική ὡς ἔχουν τά διεθνῆ πράγματα, ἤρχισε, ἤδη, νά τονώνη αὐτήν τήν ἐντύπωσιν. Τήν βοηθεῖ καί ἡ ἐπανάληψις τῆς στρατιωτικῆς βοηθείας. 'Από πλευρᾶς ΗΠΑ, βλέπω μόνον πίεσιν πρός ἐξελίξεις, φοβοῦμαι μόνον πρός ἐξελίξεις πού ν' ἀποτελοῦν δικαιολογίας. 'Ενδεικτικόν ὅτι μοῦ διεβιβάσθη ἀπό Οὐάσιγκτων ἡ ἄποψις ὅτι... "Ναί μέν.. ἀλλά... κ.τ.λ... ἀλλά αὐτοί ὑπό τήν Α ἤ Β μορφήν θά μείνουν περί τά δέκα χρόνια!" (Βεβαίως, μπορεῖ αὐτό νά μεταδίδεται καί πρός ἐπηρεασμόν).

Τό λαϊκόν ὑπόβαθρον βεβαίως δέν ἀλλάζει θετικά ὑπέρ αὐτῶν, δηλ. εὐχαριστημένο, καί παρά πολλάς κοινωνικάς παροχάς καί ἔργα, πιστεύω ὅτι ἔχουν κάτι γύρω στό 10%. Τό ὑπόλοιπον ἴσως καί νά φανατίζεται περισσότερον. Φανατίζεται ὅμως μέσα του καί κατά τά ἄλλα μοιρολατρικῶς ὑποκύπτει.

'Εξ ἄλλου, τό ἀστυνομικόν κράτος καί ὁ ἔλεγχος τοῦ Στρατοῦ, συνεχίζεται καί βελτιοῦται.

Παρά ταῦτα, ὅμως, βλέπω ὁρισμένους ἐξ αὐτῶν ἀνησυχοῦντας. Οὐδέποτε ἄλλοτε μοῦ ἔγιναν τόσαι ἔμμεσαι ἐπαφαί, πρός ἐμένα ἤ πρός φίλους μου, μέ

μοτίβα: Τί βλέπεις, κάτι πρέπει νά γίνη ἀλλά τί, ἡ Ἐπανάστασις ἐπέτυχε καί θέλει τήν ὁμαλοποίησιν κ.τ.λ., κ.τ.λ...

Ὅταν ὅμως μετά τήν ἀνάλυσιν φθάνης εἰς τήν σύνθεσιν, λίγα πράγματα μένουν. Αὐτά τά λίγα εἶναι τά ἐξῆς: Φαίνεται νά ὑπάρχουν ἐλάχιστοι νά θέλουν "τόν στρατόν εἰς τούς στρατῶνας, ἀσφαλῆ καί φρουρόν τῶν ἐξελίξεων". Δηλαδή μεταβατικήν καί ὑγιᾶ πράγματα. Ἀλλά εἶναι ἐλάχιστοι. Πολλοί δέν θέλουν τίποτε, μέ τήν ἔννοιαν ὅτι γυρεύουν μίαν μάσκαν. Οἱ ἐρευνῶντες (μεταξύ τῶν ὁποίων ἀξιωματικοί μέσων βαθμῶν δηλοῦντες ὅτι "δέν εἴμεθα ἐξουσιοδοτημένοι ἀλλά ἔχουμε κάλυψιν") καί κατά τά φαινόμενα ὁμιλοῦντες ἐκ μέρους Παπαδόπουλου, ὅστις φαίνεται ἐνισχύων τήν θέσιν του, μᾶλλον ἀναζητοῦν λύσιν, ἀλλά προφανῶς λύσιν βραδέων καί ἀσφαλῶν δι' αὐτούς ἐξελίξεων. Μερικοί μέ ἐπεσκέφθησαν καί προσωπικῶς. Ἀπό τήν συρραφήν τῶν κοινῶν σημείων ὅλων τῶν συνομιλιῶν, μπορῶ ἴσως νά βγάλω τά ἐξῆς συμπεράσματα, τά ὁποῖα μεταδίδω μέ κάποιαν μόνον ἐπιφύλαξιν ἀλλά καί ἐντελῶς ἀπορρήτως:

— Δυσχέρεια διά κάθε ὁμαλοποίησιν τό θέμα βασιλέως. Κατά τό Σύνταγμα πρέπει νά ἐπανέλθη μέ τάς ἐκλογάς καί τόν θεωρῶ ἀγκάθι. Δέν ἀποκλείω καθόλου νά μελετοῦν καθεστωτικόν. Ἤ πάντως κάποιαν ρύθμισιν: ἀνακήρυξιν Παύλου π.χ. Ἔτσι μυρίζομαι ἀπό πολλά.

— Δυσχέρεια ἄλλη, Καραμανλῆς. Ἐξακολουθοῦν νά τόν φοβοῦνται πολύ. Ἔχω τήν ἐντύπωσιν, μόνον τήν ἐντύπωσιν, ὅτι ἐκ τοῦ Στρατοῦ μπορεῖ καί νά καλλιεργοῦν τήν ἀντιπάθειαν καί καχυποψίαν ἀπέναντί του.

— Πιθανή κυριωτέρα ἐπιδίωξις: Νά προσχωρήσουμε δύο-τρία γνωστά ὀνόματα εἰς νέον κόμμα τοῦ Παπαδόπουλου, ὁπότε εἶναι ἕτοιμοι νά προσχωρήσουν πολλοί καί καλοί τοῦ ἐπιστημονικοῦ, ἐπαγγελματικοῦ καί πολιτικοῦ κόσμου. Εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν, ἐκλογαί μεταξύ Σεπτεμβρίου '71 καί Ἀπριλίου '72, μέ ἐλεύθερη συμμετοχή τῶν πάντων (πλήν Κ.Κ. καί Ἀνδρέα). Τυπικά, τάς ἐκλογάς θά κάμη ἡ Ἐπανάστασις ἀλλά... μέ ὅλας τάς ἐγγυήσεις, καί θά τάς κερδίση λόγω κοινωνικῆς πολιτικῆς καί ἔργων καί λόγω εὐρύτητος παρατάξεως.

— Ἐπιδίωξις, ἤ μᾶλλον ἀναζήτησις, ἂν τά ἀνωτέρω δέν γίνωνται: Εὔσχημος τρόπος ἀποκλεισμοῦ ἀπό τάς πρώτας ἐκλογάς ὅλων τῶν πολιτευθέντων εἰς τό πρόσφατον παρελθόν, ἤ ἔστω μέ ἐλαχίστας ἐξαιρέσεις καί ἐκλογή ὡς ἀνωτέρω. (Τοῦτο δέν ὁμολογεῖται, ἀλλά ἔχω λόγους νά τό θεωρῶ βέβαιον).

Αὐταί αἱ κατευθύνσεις Παπαδόπουλου μοῦ φαίνονται σαφεῖς. Σαφές ἐπίσης εἶναι ὅτι θά ἤθελε ν' ἀναλάβουν ὑπουργεῖα ἀπό τώρα γνωστοί πολιτικοί.

Ἡ στάσις μου ὑπῆρξεν ἡ ἀκόλουθος:

— Ἐπί τῆς ἰδέας νέου κόμματος τοῦ Παπαδοπούλου καί μέ ἡμᾶς μέσα, δέν γίνεται λόγος. (Ἐξήγησα μέ εὐπρεπῆ καί ἰσχυρά ἐπιχειρήματα διατί).

— Συμμετοχή εἰς Κυβέρνησιν δυνατή μόνον κατόπιν γραπτῆς συμφωνίας ἐπί τῶν ἐξελίξεων, ἥτις συμφωνία θά πρέπει νά κοινολογηθῆ.

— Συμμετοχή εἰς ἐκλογάς πού θά κάμη ἡ Ἐπανάστασις λόγω προϊούσης ἀντιθέσεως τοῦ κόσμου, φαίνεται μᾶλλον ξεπερασμένη ὡς ἐπικουρική λύσις, ἀπομενούσης τῆς μεταβατικῆς. (Ἡ μεταβατική προκάλεσε, σέ ὅλους ὅσους ἐγώ ἤ ἄλλοι μίλησαν, ἔντονον ἀντίδρασιν). Ἐάν πάντως τήν ἀποδεχθῶ διά νά βοηθήσω τήν ἐκτόνωσιν, θά πρέπει καί εὐπαρουσίαστοι ἐγγυήσεις νά δοθοῦν καί οἱ ἀποκλεισμοί πού θά γίνουν νά μή δώσουν τήν ἐντύπωσιν τῆς συμπαιγνίας καί τῆς "κατασκευῆς" ἀντιπολιτεύσεως.

— Γενικῶς, καί ἀφοῦ μέ πολλά ἐξήγησα ὅτι καχυποψία καί ἐχθρότης κατά Καραμανλῆ ἀδικαιολόγητος, ἐτόνισα ὅτι οὐδεμία λύσις θά σταθῆ ἄνευ ἤ τῆς συμμετοχῆς του ἤ τῆς συναινέσεώς του. Ἐπέμεινα ὅτι ὁπωσδήποτε πρέπει προκαταρκτικῶς ἡ Ἐπανάστασις νά πάρη ἐπαφήν μαζί του καί να ζητήση τήν γνώμην του. Συνήντησα καί ἀντιδράσεις, ἀλλά καί κάποιαν κατανόησιν.

Θεωρῶ βέβαιον ὅτι ὁ Παπαδόπουλος προσπαθεῖ: α) Νά ἔχη τά χέρια πιό ἐλεύθερα. β) Νά κάμη ἐκλογάς ἐντός 18-24 μηνῶν. γ) Πιστεύω ὅτι τάς θέλει πάρα πολύ, ἀλλά δέν ξέρω βεβαίως τί ἐκλογάς θέλει ἤ μπορεῖ νά κάνη.

Ἐνδέχεται ἐντός τοῦ Ἰουνίου νά ἔχω ἄλλην συνάντησιν πιό σημαντικήν ἀλλά ὄχι μέ Παπαδόπουλον. Δι' αὐτήν, βολιδοσκοπηθείς, εἶπα ὅτι εὐχαρίστως, ἀλλά ὅταν θά εἶναι νά συζητηθῆ κάτι πού θά ἔχη πιθανότητας νά γίνη ἀποδεκτόν ἐκατέρωθεν.

Θά σέ τηρήσω ἐνήμερον μόλις θά ἔχω κάτι.

Ἐπίσης μόλις ὁλοκληρώσω στοιχεῖα διά μίαν ἐπίθεσιν ἀνάλογον τῶν παλαιῶν, θά σοῦ τά στείλω διά νά κυκλοφορήσουν ἔξω ἀπό κάποιαν ὀργάνωσιν ἤ ἀπό τήν ΣΕΔΕ (Σύνδεσμον Ἐθνικοφρόνων Δημοκρατικῶν Ἑλλήνων) ἐδρεύουσα ἐν Ἑλλάδι. Ἀπό ἐδῶ εἶναι πλέον ἀδύνατον νά τούς δώσουμε δημοσιότητα. Σέ παρακαλῶ πές μου μέ ἕνα ναί ἤ ἕνα ὄχι, μέσω ἀδελφοῦ σου, ἂν ἔχης κατάλληλο ἄνθρωπο γιά νά κάνη αὐτή τή δουλειά.

Παρά τό καλοκαίρι πού ἄρχισε καί μερικάς ἄλλας παρηγορίας, τό αἴσθημα τοῦ ἄγχους πολύ βαρύ.

Μέ ἀναλλοίωτο τήν ἀγάπη μου».

Μάϊος 1970

Π. ΒΑΡΔΙΝΟΓΙΑΝΝΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Στή σημερινή γιορτή στέλνω ὅλες μου τίς εὐχές γιά νά σᾶς δοῦμε ὅπως θέλομε γρήγορα. Προτοῦ ξε-

κινήσω γιά τό δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς ὁ ὁποῖος καταλαβαίνω πόσο δύσκολος θά εἶναι καί πόσα προβλήματα θά μοῦ δημιουργήση νοιώθω τήν ἀνάγκη νά σᾶς γράψω λίγα λόγια πέραν τῶν ὅσων ἀπό τηλεφώνου σᾶς εἶπα. Εἶχα νά διαλέξω μεταξύ τοῦ φρενοκομείου τοῦ ἐξωτερικοῦ —ἀφοῦ δέν κατέστη δυνατόν νά συμβιβαστῶ μέ τόν ἑαυτό μου καί νά ἐργασθῶ ἀπομακρυνόμενος ἀπό τήν πολιτική— καί τῆς μεγάλης φυλακῆς πού εἶναι ἡ Ἑλλάδα, σήμερα διάλεξα τό δεύτερο. Δέν συμβιβάστηκα οὔτε θά συμβιβασθῶ. Θά ἐργασθῶ γιά ὅ,τι πιστεύω καί θά χαρῶ νά φέρω ἀποτέλεσμα. Στήν πίκρα πού σᾶς ἔχουν ποτίσει πολλοί θέλω νά ὑπολογίζετε πάντοτε στή φιλία μου, ἡ ὁποία νομίζω ὅτι μετά ἀπό εἴκοσι δύο χρόνια δικαιοῦμαι νά τήν ἐπικαλοῦμαι ὡς πραγματική. Ποτέ δέν θά σέ κάνω νά λυπηθῆς διότι ὑπῆρξαμε φίλοι καί μοναδική μου φιλοδοξία μένει νά δῶ σύντομα αὐτό πού θέλω καί θά ἐπιδιώξω πάση θυσία. Τούς περίεργους φίλους πού δέν ἀφήνουν εὐκαιρία νά μήν δείξουν τήν ἔχθρα των καί τό μίσος των νά ἔρχωνται καί πάλιν νά θέσουν στή διάθεσή σας τίς "ὑπηρεσίες των". Τούς ἐχθρούς τούς φανερούς νά παραδέχωνται τήν ἀξία σου καί νά ἀποδέχωνται τήν ἀπόφαση τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

Ἴσως, καίτοι δέν εἶμαι πολύ αἰσιόδοξος, οἱ σήμερον κρατοῦντες τήν ἐξουσίαν μέ τή δύναμη τῶν ὅπλων ἀντιληφθοῦν ποιό εἶναι τό συμφέρον τοῦ τόπου καί τό δικό των καί δώσουν λύση. Ἔχω λόγους πολλούς καί πιστεύω ὅτι θά βρῶ κατανόηση ἀπό πολλούς οἱ ὁποῖοι καίτοι δέν εἶναι μέσα στήν κυβερνῶσα τάξη στηρίζουν τό καθεστώς.

Μήν περιμένετε βοήθεια ἀπό τούς λίγους ἐπωνύμους πού θέλουν νά σᾶς χρησιμοποιήσουν ὡς γέφυρα ἐπανόδου των εἰς τήν ἐξουσίαν. Ὑπάρχουν ἀσφαλῶς καί ἐξαιρέσεις. Ὁ ἑλληνικός Λαός θά δώση τή λύση. Τήν ὀρθόδοξη τή μόνη.

Θά ἀκούσετε νέα μου μέ πρόσωπο τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης μου σύντομα. Θά εἶναι ἕνα ἀπό τά ἀδέλφια μου. Ἄν δέν μπορῶ ὁ ἴδιος νά ἐπικοινωνήσω μαζί σας, διότι βλέπετε κανείς δέν ξέρει ποιός ἐλέγχει τά πράγματα σήμερον.

Τοῦ χρόνου νά ἑορτάσωμε σέ μιά Ἑλλάδα πού θά ἔχη Κυβέρνηση ἀπό τό Λαό μέ σᾶς ἐπί κεφαλῆς. Αὐτή εἶναι ἡ εὐχή μου στή σημερινή ὀνομαστική ἑορτή σας. Τότε ἀσφαλῶς δέν θά μέ δῆτε. Θά ἀπολαμβάνω ἀπό μακρυά τήν ἐπιτυχία τῆς προσπαθείας μου.

Δικός σας. Καλή ἀντάμωση».

20 Ἰουλίου 1970

Α. Κανελλοπουλος προς Κ. Καραμανλη

«Κύριε Πρόεδρε,

Σᾶς ἀπευθύνω τήν παροῦσαν ἐπιστολήν, τῆς ὁποίας τό περιεχόμενον ἐπιθυμῶ νά θέσω ὑπό τήν κρίσιν σας, λόγω τοῦ ὅτι ἐπανειλημμέναι προσπάθειαι νά Σᾶς συναντήσω προσέκρουσαν εἰς ἀτυχεῖς συμπτώσεις. Μιᾶς τῶν προσπαθειῶν μου αὐτῶν θά ἐλάβατε γνῶσιν ἀπό εἰδικόν τηλεφώνημα ἐκ Ρώμης.

Ὡς καλύτερον ἐμοῦ γνωρίζετε, ἡ ὑπόθεσις τῆς δημοκρατίας ἐν Ἑλλάδι διέρχεται σήμερον τήν πλέον ἴσως κρίσιμον καί λεπτήν φάσιν. Καί τοῦτο διά τρεῖς κυρίως λόγους: Πρῶτον, διότι ἡ στρατιωτική Κυβέρνησις προχωρεῖ εἰς τό ἐξ ὑπαρχῆς καταρτισθέν σχέδιόν της, τό ὁποῖον συνίσταται εἰς τήν βαθμιαίαν πολιτικοποίησίν της καί τήν σταδιακήν ἐφαρμογήν τῶν περί Συντάγματος ἀντιλήψεών της, χωρίς βεβαίως νά ἀποκλείεται καί τό ἐνδεχόμενον, ἀναλόγως τῶν συνθηκῶν, παρατάσεως ἐπί μακρόν τῆς ὑφισταμένης σήμερον ἀνοικτῆς δικτατορίας. Συμφώνως πρός ὅλας τάς ἐνδείξεις ἡ στρατιωτική Χούντα προτίθεται νά παραχωρῆ βαθμιαίως ὑποτυπώδεις ἐλευθερίας, εἰς τά πλαίσια ἑνός ἀναχρονιστικοῦ, ἀνεφαρμόστου καί ἐπικινδύνου διά τήν πολιτικήν ὁμαλότητα Συντάγματος, εἰς τό ὁποῖον ὁ στρατός θά εἶναι ἡ τετάρτη καί πλέον ἰσχυρά ἐξουσία. Κατά τάς ὑφισταμένας αὐτάς ἐνδείξεις εἶναι ἐνδεχόμενον, μετά τήν δημοσίευσιν τῶν καλουμένων θεσμικῶν νόμων, νά προκηρυχθοῦν δημοτικαί καί μετά ταῦτα βουλευτικαί ἐκλογαί, διεξαγόμεναι βάσει τοῦ "Συντάγματος τοῦ 1968", ὑπό τοῦ Παπαδοπούλου. Τοιουτοτρόπως, ἡ ἀνοικτή δικτατορία ὑπάρχει σαφής κίνδυνος νά μετατραπῆ εἰς κοινοβουλευτικήν τοιαύτην, νά ἐγκατασταθῆ ἕνα εἶδος πορτογαλικοῦ καθεστῶτος, αἱ ἑλληνικαί ἐλευθερίαι καί ἡ ἑλληνική πρόοδος νά διατηρηθοῦν ἐν ἀναστολῇ εἰς μακρόν καί νά διαμορφωθῆ διά τό μέλλον ἕνα παγίως ἐκρηκτικόν καί ἐπικίνδυνον, ὄχι μόνον πολιτικόν, ἀλλά καί κοινωνικόν πρόβλημα. Ἡ παροῦσα φάσις ἀπό τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας. Ἐάν προχωρήση ἡ ἐφαρμογή τῶν σχεδίων, πᾶσα ἀντίδρασις περαιτέρω θά βαίνη φθίνουσα ἐκ μέρους τουλάχιστον τῶν εὐρωπαϊκῶν Κυβερνήσεων καί τῶν ἐν Ἀμερικῇ πολιτικῶν φίλων τῆς Ἑλλάδος, αἱ ὁποῖαι δέν θά εἶναι διατεθειμέναι νά βοηθήσουν εἰς τήν λύσιν ἑνός προβλήματος, τό ὁποῖον θά φαίνεται εἰς τά μάτια τους τυπικῶς λελυμένον. Ὅλος ὁ ἀγών θά μεταφερθῆ ἁπλῶς εἰς τά νομικά περιοδικά, ὅπου θά σχολιάζωνται —ἐάν καί τοῦτο ἐπιτραπῆ— τά διάφορα ἄρθρα ἑνός "Συντάγματος" παγίδος. Συνεπῶς ἡ ἀποτροπή τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ μοιραίου διά τόν τόπον καί τήν κοινωνικήν ἡσυχίαν τοῦ λαοῦ σχεδίου πρέπει νά ἐπιδιωχθῆ ἀκριβῶς τώρα. Πᾶσα καθυστέρησις θά καθιστᾶ ἔτι δυσκολώτερον, πολυπλοκώτερον καί ἐπικίνδυνον τόν ἀγώνα βραδύτερον.

Δεύτερον, ἡ διαφαινομένη μονιμοποίησις τοῦ καθεστῶτος θά ὁδηγῆ βαθμιαίως εἰς διαφθοράν συνειδήσεων καί εἰς συνεχῆ μετακίνησιν διστακτικῶν

καί οὐδετέρων πρός τήν πλευράν τῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία οὕτω θά τείνη εἰς τό μέλλον νά ἀποκτήση λαϊκήν βάσιν. Μέχρι τοῦδε τόσον ὁ λαός, ὅσον καί ὁ πολιτικός κόσμος, ἐτήρησαν ἀξιοπρεπῆ καί ἀρνητικήν στάσιν, προβάλλοντες τουλάχιστον παθητικήν ἀντίστασιν καί ἀρνούμενοι οἱανδήποτε συνεργασίαν. Τυχάρπαστοι βεβαίως ὑπῆρξαν. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἐλάχιστοι. Μέχρι ποίου ὅμως σημείου ἡ ἀσκουμένη, καθ' ὅν τρόπον ἀσκεῖται, ἐξουσία, ἡ ἀποκτωμένη ἐμπειρία καί ἡ διατιθεμένη δύναμις δέν θά ἐπιτύχουν νά ἀνοίξουν ρῆγμα εἰς τάς τάξεις τοῦ ἀνθισταμένου λαοῦ; Τοῦτο θά εἶναι περισσότερον πιθανόν εἰς τό μέλλον, ὅπου ὀλιγώτερον θά διαφαίνωνται εἰς τό μέλλον αἱ δυνατότητες ἀποκαταστάσεως τῶν ἐλευθεριῶν καί ἀπαλλαγῆς ἀπό τήν στρατιωτικήν δικτατορίαν.

Τρίτον, ἐνῶ ἡ Εὐρώπη καί αἱ εὐρωπαϊκαί Κυβερνήσεις ἀρχίζουν νά κουράζωνται, ἐνῶ ὁ εὐρωπαϊκός λαός σπεύδει ἤδη νά ἐνισχύση τήν δικτατορίαν μέ τόν τουρισμόν, ὅπως ἄλλοτε τήν Ἱσπανίαν, ἀρχίζει νά διαφαίνεται κάποια ἐλπίς μεταβολῆς τῆς πολιτικῆς εἰς τήν Ἀμερικήν, ὅπως ἀπέδειξεν ἡ τελευταία ψηφοφορία ἐπί θεμάτων ἀφορώντων τήν Ἑλλάδα.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς εἶναι προφανές ὅτι ἐπιβάλλεται μία ταχεῖα καί ἀποτελεσματική ἀντιμετώπισις τῆς τεθείσης εἰς κίνησιν διαδικασίας. Αὕτη θά ἐπιτευχθῆ μόνον ἄν μεταβληθῆ ριζικῶς ἡ στάσις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καί πιστευθῆ ὅτι οὗτος εἶναι εἰς θέσιν νά ἐκπροσωπήση τόν ἑλληνικόν λαόν καί νά τόν ἐκφράση, παρέχων ταυτοχρόνως τάς ἐγγυήσεις τῆς ὁμαλῆς μελλοντικῆς ἐξελίξεως καί τῆς διατηρήσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τό δυτικόν στρατόπεδον. Ἀνεξαρτήτως τῶν ἐπιτευγμάτων καί τῆς δραστηριότητος τοῦ πολιτικοῦ κόσμου μέχρι σήμερον, ἡ εἰλικρινής αὐτοκριτική ἐπιβάλλει νά ἀναγνωρισθῆ ὅτι αἱ στρατηγικαί ἐπιδιώξεις του ἀπέτυχον, διότι κυρίως δέν κατώρθωσε νά ἐμφανισθῆ μέ ἑνότητα καί νά ἀποδείξη ὅτι ἐκπροσωπεῖ πράγματι τήν συντριπτικήν πλειοψηφίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Αἱ προσπάθειαι συνεργασίας, ἐάν ποτέ εἰλικρινῶς ἐπιχειρήθησαν, ἀπέτυχον. Καί ἦτο τοῦτο φυσικόν διότι ἐπεδιώκοντο μέ βάσιν τήν κομμουνιστικήν ἀριστεράν. Αἱ κινήσεις αὐταί οὐσιαστικῶς ἐνίσχυον, ἀντί νά κλονίσουν τήν δικτατορίαν.

Μοναδική λύσις ὑπό τάς παρούσας συνθήκας θά ἦτο ἡ ἔκφρασις τῆς ἑνότητος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ διά τῆς συνεργασίας τῶν δύο κομμάτων, τῆς ΕΡΕ καί τοῦ Κέντρου, τά ὁποῖα ἐξακολουθοῦν νά ἀποτελοῦν τά δι' ἐκλογῶν ἀνεγνωρισμένα κόμματα, εἰς τά ὁποῖα ἐντάσσεται ἡ μεγίστη πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων. Εἶναι ὅθεν ἀναγκαία ἡ ἐκδήλωσις αὐτῆς τῆς ἑνότητος, χωρίς βεβαίως τήν συμμετοχήν τῆς ἀριστερᾶς (δηλ. τῆς ΕΔΑ), διά τοῦ σχηματισμοῦ εἰς τό ἐξωτερικόν μιᾶς ἐθνικῆς ἐπιτροπῆς ἀποκαταστάσεως τῆς δημοκρατίας. Δέν εἶναι ἀνάγκη νά ἐπαναλάβω ἐδῶ, ὅ,τι πολλάκις ὑπό ὅλων σχεδόν τῶν πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος ἐλέχθη, ὅτι δηλαδή Σεῖς εἶσθε ὁ ἐνδεδειγμένος νά ἀναλάβη τήν προεδρίαν μιᾶς τοιαύτης ἐπιτροπῆς, σχηματιζομένης εἰς τό ἐξωτερικόν, ἡ ὁποία θά ἔδιδε νέας ἐλπίδας εἰς τόν ἑλληνικόν λαόν, καί ἡ ὁποία θά ἦτο ἡ μόνη, πού θά ἠδύνατο νά ἐπηρεάση τάς ἐξελίξεις, κατευθύνουσα καί συντονίζουσα πάσας τάς ἐνεργείας πρός ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατίας. Μίαν τοιαύτην κίνησιν θά ηὐνόει, ὡς διεπίστωσα, καί ὁ ἀνώτατος ἄρχων, ὁ ὁποῖος θά ἦτο διατεθειμένος νά ἐνισχύση ταύτην ὑπό διαφόρους μορφάς, ἀναλόγως τῶν συνθηκῶν. Ὁ ἑλληνικός λαός εἰς τό ἐσωτερικόν καί πάντες οἱ φίλοι τῆς Ἑλλάδος εἰς τό ἐξωτερικόν συνιστοῦν ἐκθύμως τόν σχηματισμόν μιᾶς παρομοίας ἐπιτροπῆς.

Ὑποβάλλων πρός Ὑμᾶς τήν πρότασιν αὐτήν δέν μεταφέρω ἁπλῶς τήν ὥριμον ἐπιθυμίαν τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης, ἀλλά καί ἐκφράζω τήν θέλησιν ὁλοκλήρου τοῦ ὀρθῶς σκεπτομένου ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Εἰδικώτερον ἡ ἐπιστολή μου αὐτή ἐκφράζει ἐπισήμως τήν θέλησιν τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, παρά τῶν ὁποίων ἔχω ἐξουσιοδοτηθῆ διά νά ὑποβάλω τήν πρότασιν ὅπως ἀναλάβετε τήν προεδρίαν τῆς ἐπιτροπῆς καί τήν ἀρχηγίαν τοῦ ἀγῶνος. Δύνασθε νά καλέσετε ἐξ Ἑλλάδος, οἱανδήποτε στιγμήν, οἱουσδήποτε πολιτικούς ἐξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τήν Ἕνωσιν Κέντρου καί τήν ΕΡΕ πρός σχηματισμόν τῆς ἐπιτροπῆς. Δύνασθε ἐπίσης νά καλέσετε εἰς συνεργασίαν, εἰς εἰδικάς ἐπιτροπάς, ὅλας τάς προσωπικοτήτας τοῦ ἐξωτερικοῦ, αἱ ὁποῖαι κινοῦνται τώρα αὐτονόμως, χωρίς νά πειθαρχοῦν εἰς ἕν ἐνιαῖον συντονιστικόν ὄργανον. Διά τῶν προσωπικοτήτων αὐτῶν θά ἐξεφράζετο καί τό αἴτημα τῆς ἐμφανίσεως νέων πολιτικῶν δυνάμεων καί ρευμάτων, τά ὁποῖα δέν δύνανται εὐλόγως νά ἀγνοηθοῦν. Εἰς τό ὄργανον αὐτό, πιστεύω ἐπίσης ὅτι θά μετεῖχε καλούμενος καί ὁ Α. Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος ἀνεξαρτήτως τῶν πολιτικῶν σφαλμάτων του, δέν θά ἠδύνατο νά ἀγνοηθῆ. Φυσικά εἰς τήν ἐπιτροπήν αὐτήν δέν θά μετεῖχεν ἡ ΕΔΑ. Ὁ σχηματισμός μιᾶς τοιαύτης ἐπιτροπῆς γνωρίζω ὅτι εἶναι λίαν δυσχερής. Γνωρίζω ὅμως ὅτι εἶναι ἀναγκαῖος καί ὅτι μόνον ὁ ἰδικός σας δυναμισμός, ἡ ἰδική σας θέλησις θά ἠδύναντο νά ἐπιτύχουν τήν δημιουργίαν τοῦ ἐν λόγω ὀργάνου.

Εἶναι φυσικόν εἰς τάς προγραμματικάς ἀρχάς μιᾶς τοιαύτης συντονιστικῆς ἐπιτροπῆς νά ἀνακύψουν δυσχέρειαι. Ἀλλά ὅλαι αἱ δυσκολίαι δύνανται νά παραμερισθοῦν, ἐάν ἐπιλεγοῦν ἐκεῖνα τά σημεῖα τά ὁποῖα ἑνώνουν καί ἀφεθοῦν διά τό μέλλον τά σημεῖα πού χωρίζουν. Ὅ,τι βασικῶς ἀπαιτεῖται εἶναι ἡ διακήρυξις ὅτι ἡ ἐπιτροπή ἐπιδιώκει τήν ἀπομάκρυνσιν τῆς δικτατορίας, τήν ἀποκατάστασιν πλήρους δημο-

κρατίας καί τήν διατήρησιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τά πλαίσια τοῦ δυτικοῦ κόσμου καί τῶν συμμαχιῶν της μέ αὐτόν. Σχηματισμός μιᾶς μεταβατικῆς βραχυβίου πολιτικῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία θά ἀνελάμβανεν νά διεξαγάγη τιμίας καί ἐλευθέρας ἐκλογάς βάσει τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952 θά ἦσαν ἀρκετά ὡς διακηρύξεις πολιτικαί καί ἱκαναί νά συγκινήσουν τό σύνολον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Πάντα τά λοιπά θέματα, ὡς λ.χ. ἐνδεχόμεναι τροποποιήσεις τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952, τιμωρία τῶν πραξικοπηματιῶν κ.λ.π. θά ἠδύναντο νά ἀφεθοῦν ὡς θέματα ἀφορῶντα τάς Κυβερνήσεις πού θά προέκυπταν ἐκ τῶν ἐκλογῶν. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι οἱ λεγόμενοι "ἀποστάται" δέν θά μετεῖχον εἰς ἕν τοιοῦτον ὄργανον, ὡς μή ἔχοντες τήν νομικήν προϋπόθεσιν τῆς δοκιμασίας εἰς ἐκλογάς.

Εἶμαι ἀπολύτως βέβαιος ὅτι αἱ ἐνδεχόμεναι διαφοραί θά ἠδύναντο εὐκόλως νά παραμερισθοῦν. Ἐκ μέρους τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τῆς ΕΚ σᾶς κάμνω ἔκκλησιν ὅπως ἀναλάβετε τήν πρωτοβουλίαν, καλώντας πρός τοῦτο στελέχη ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ καί τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὁ σχηματισμός τῆς ἐπιτροπῆς θά ἀνεπτέρωνε τό ἠθικό τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, θά ἔδιδεν στηρίγματα εἰς τάς Κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης καί εἰς τούς πολιτικούς της, ἤ τουλάχιστον θά ἀφήρει τά προσχήματα ἀπό αὐτές καί θά ὡδήγει εἰς σαφεστέραν τοποθέτησιν τῶν λοιπῶν παραγόντων τοῦ πολιτεύματός μας.

Μέχρι τοῦδε, ἐξ ὅσων γνωρίζω, ἀποδέχεσθε τήν ἀρχήν αὐτῆς τῆς ὑπό τήν προεδρίαν Σας ἐπιτροπῆς, ἀλλ' ἐζητούσατε ὅπως ἀναληφθῆ πρωτοβουλία ἐκ τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Σᾶς θέτω ὑπ' ὄψιν Σας ἐπισήμως τήν θέλησιν αὐτήν ὄχι μόνον τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ἀλλ' ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Διά τήν πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας αὐτῆς ὅμως εἶναι ἀνάγκη Σεῖς νά ἀναλάβετε προσωπικήν δρᾶσιν. Δοκιμάσετε, χωρίς ἐξωτερικάς ἐκδηλώσεις καί ἐν σιγῇ καί θά ἴδετε ὅτι ἡ ἐπίτευξίς της εἶναι περισσότερον εὔκολος ἀπό ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται.

Γνωρίζω ὅτι δέ θά ἀνοιγοῦν ἀμέσως οἱ δρόμοι εἰς αὐτήν τήν ἐπιτροπήν. Γνωρίζω ὅτι ἡ ἀσκοῦσα τήν ἐξωτερικήν πολιτικήν ἀμερικανική μερίς ἔχει ἰδικόν της πρόγραμμα. Ἀλλά τίποτε δέν ἐπιτυγχάνεται χωρίς ἀγώνα. Καί εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ ἀγών αὐτός θά ἐπιτύχη ἐάν ληφθῆ ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψιν ἡ τελευταία ψηφοφορία τῆς ἀμερικανικῆς Γερουσίας, ἡ ἐξέλιξις τῶν πολιτικῶν ρευμάτων εἰς Ἀμερικήν καί αἱ διαφαινόμεναι πολιτικαί ἐξελίξεις εἰς Μέσην Ἀνατολήν. Οὐδέποτε κατά τό παρελθόν ἡ Ἀμερική παρεῖχεν τόσας ἐλπίδας, ὅσας σήμερον.

Βεβαίως τό ἐν λόγω ὄργανον θά ἔχη σαφῶς πολιτικόν χαρακτῆρα. Αἱ δυνάμεις ἀντιστάσεως ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καί τῷ ἐξωτερικῷ, λόγω ἀκριβῶς τῆς φύσεώς των, θά δύνανται νά ἀκολουθήσουν ἰδίαν κατεύθυνσιν καί νά κινοῦνται αὐτονόμως.

Δέν γνωρίζω ἐάν θά καταστῆ δυνατόν νά ἐπικοινωνήσω μαζί σας ἀπ' εὐθείας. Θά Σᾶς παρεκάλουν διά τοῦτο, ἐφ' ὅσον εὑρίσκετε ὅτι ἡ ἐπιστολή μου αὐτή ἔχει κάποιαν σημασίαν, νά μᾶς διαμηνύσητε ἐν Ἑλλάδι, δι' οἱουδήποτε προσώπου τῆς ἐμπιστοσύνης Σας, τάς ἀποφάσεις Σας. Μετά βραχεῖαν παραμονήν εἰς τό ἐξωτερικόν, ὡς σύμβουλος τῆς Κυβερνήσεως τῆς Λιβύης ἐκ μέρους τοῦ ΟΗΕ, ἀπεφάσισα, θέτων τέρμα εἰς τό τριετές συμβόλαιόν μου, νά ἐπανέλθω εἰς Ἑλλάδα. Ὑπό τάς κρατούσας ἐκεῖ συνθήκας, δέν γνωρίζω ἐάν θά καταστῆ δυνατόν νά ἐξέλθω καί πάλιν τῆς Ἑλλάδος. Σᾶς παρέχω πάντως τήν διαβεβαίωσιν ὅτι ὁ πολιτικός κόσμος, σχεδόν εἰς τό σύνολόν του, εἶναι ἕτοιμος νά χρησιμοποιηθῆ, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἐφ' ὅσον σεῖς θελήσετε νά τεθῆτε ἐπί κεφαλῆς τοῦ ἀγῶνος καί νά ἀναλάβετε πρακτικήν δρᾶσιν. Ἐλπίζω ὅτι θά θελήσετε νά δώσετε συνέχειαν εἰς τήν προσπάθειαν αὐτήν, τήν ὁποίαν θά σᾶς ἀναγνωρίση καί ὁ ἑλληνικός λαός καί ἡ ἱστορία.

Μέ τήν βεβαιότητα αὐτήν, δεχθῆτε, Κύριε Πρόεδρε, τήν ἔκφρασιν τῆς βαθυτάτης ὑπολήψεώς μου καί τῆς πεποιθήσεώς μου ὅτι ὁ ρόλος τόν ὁποῖον ἐπαξίως σᾶς ἀναθέτει ὁ ἑλληνικός λαός θά εἶναι πράγματι μεγάλης ἱστορικῆς σημασίας.

Μέ βαθυτάτην ἐκτίμησιν».

29 Ἰουλίου 1970

Ε. Αβερωφ προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Σοῦ γράφω γιά μιά νέα ἐνημέρωση, καί λόγω γεγονότων καί λόγω τοῦ ὅτι, παρά τήν νέαν... ἐλευθερίαν μας, δέν προβλέπω ὅτι θά ἔλθω γρήγορα στό ἐξωτερικό. (Θά τό ἤθελα πολύ καί γιά πολλούς λόγους, ἀλλά δέ θά ταξιδέψω ἄν πρίν δέν ἀνέβη τό θεατρικό μου ἔργο. Τοῦτο διότι τό ἀδιάλλακτο τμῆμα τῆς Ἐπαναστάσεως ἐξακολουθεῖ νά μέ ἐχθρεύεται θανασίμως καί φοβοῦμαι πώς ἄν εὑρισκόμενος ἔξω ἀναγκασθῶ νά προβῶ σέ καμμιά ἔντονη ἐκδήλωση, θά τό πληρώσω μέ Α ἤ Β παρακώλυση ἀνεβάσματος τοῦ ἔργου, πού ξέρω ἤδη ὅτι μερικοί τό βλέπουν ὡς "κόλπο προβολῆς"!...)*.

Ὑποθέτω ὅτι θά ἔμαθες τά γεγονότα μεταξύ 26ης Αὐγούστου καί 3-5 Σεπτεμβρίου, καί δέν καθυστερῶ ἐπ' αὐτῶν. Ἡ κρίσις ὑπῆρξε βαθυτάτη ἀφοῦ ὁδήγησε εἰς πραγματικήν παραίτησιν Παπαδοπούλου καί ἐπί τουλάχιστον μίαν ἡμέραν ἐφαίνετο ἐπικρατοῦσα ὑποψηφιότης... Παττακοῦ. Δέν νομίζω ὅτι ἐπέρασαν ἄλλην τόσον σοβαράν. Ξεπεράσθηκε ὅμως διότι τούς ἑνώνει ἀρρήκτως τό κοινόν συμφέρον καί ὁ κοινός φόβος.

Βεβαίως αὐτό τό "ξεπέρασμα", ὅποια καί ἄν εἶναι τά ἐξωτερικά γνωρίσματα, δέν μπορεῖ νά εἶναι πλῆρες καί ὁριστικό. Ἄφησε τραυματισμούς καί φό-

βους, πού δέν μπορεῖ παρά νά ἔχη παρενέργειες ἤ καί προετοιμασίες ριζικῶν ἐνεργειῶν γιά τό μέλλον. Ἴσως, λοιπόν, εἰς τό πλῆρες ἀδιέξοδον πού βρισκόμεθα νά ὑπάρχη ἐκεῖ γιά παίξιμο κάποιο παιχνίδι. Τά ἀσφαλῆ ὅμως δεδομένα (καί ὄχι αἱ μετά περισσῆς σοβαροφανείας μεταδιδόμεναι φῆμαι...) εἶναι ὀλίγα γιά νά μπορῆ νά ὀργανώση κανείς ἐλιγμούς.

Ὁ Παπαδόπουλος (ἔχων ὅλην τήν ὑποστήριξιν τῶν Ἀμερικανῶν, τοῦ Ἀγγελῆ καί διασπάρτου μέρους τῆς Ἐπαναστάσεως, ὡς καί τήν μεγαλυτέραν ἔναντι παντός ἄλλου ἐπαναστάτου ἀνοχήν), φαίνεται νά ἐμμένη εἰς τό παλαιό του σχέδιο: ὁμαλοποίησις, ἀρκετά στά μέτρα του, τό 1972, ὥστε νά κυβερνᾶ πλέον ἐν ὀνόματι τοῦ Λαοῦ. Τοῦτο ὅμως φαίνεται ἀδύνατο ἄν δέν συντρίψη ἤ χαλιναγωγήση τούς ἄλλους, πού εἶναι πολλοί, δυνατοί καί ἀποφασισμένοι.

Αὐτοί δέν δέχονται καμμίαν ἐξέλιξιν ἤ δέχονται τοιαύτην μόνον μορφῆς φάρσας. Πρό ἡμερῶν, φίλος μου σοβαρός, ξένος, εἶδε ὅλα τά ἡγετικά στελέχη τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τήν Β. Ἑλλάδα. Τά κοινά σημεῖα των, διατυπούμενα ὠμά καί ἀποφασιστικά: θέμα βασιλέως ὁριστικά κλεισμένο· θά εἶναι μονίμως πόλος ἀντιδράσεως καί συνωμοσιῶν ἐναντίον των. Θέμα ἐκλογῶν, "ὡς τάς ἐννοοῦμε", δέν τίθεται. Ὅποιο κόμμα καί ἄν νικήση θά τούς ἐκδικηθῆ. Ἄν κάνουν οἱ ἴδιοι κόμμα —ὅπερ ἀντίθετον εἰς βασικάς διακηρύξεις των— θά χρειασθοῦν ἀπροκάλυπτον βίαν διά νά τίς πάρουν. Συνεπῶς ἡ κατάστασις οὔτε βελτιοῦται, οὐτε οὐσιαστικῶς ἀλλάζει. Ἔπαιξαν τό κεφάλι τους "γιά νά σώσουν τόν Τόπο" καί ἀφοῦ τό γλύτωσαν δέν ἐννοοῦν νά τό θυσιάσουν. Εἰς ἔτι ἐντονωτέραν τοποθέτησιν εὑρίσκονται πλέον πολλοί ἄλλοι: Οἱ πολυάριθμοι πού χρησιμοποιήθηκαν ὡς στρατοδίκαι καί προκάλεσαν ἔντονα μίση, ξέρουν ὅτι εἶναι προτιμώτερο γι' αὐτούς νά σκοτώσουν, παρά νά παραδώσουν τήν ἐξουσία. Ἄλλωστε ὁ τόπος πάει καλά.

Αὐτά καί ἄλλα ἀνάλογα, ἐλέχθησαν ἀπό ὅλους ἐκεῖ ἐπάνω πρός ξένον καί ὠμά. Εἰς τόν αὐτόν τόνον Ἰωαννίδης πρός Μῆτσον Παπασπύρου κληθέντα εἰς τήν ΕΣΑ. Τά ἴδια λέν οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν εἰς τούς στενούς των κύκλους. Νά μεταπεισθοῦν μοῦ φαίνεται πολύ δύσκολο (ἐξακολουθῶ νά τό ἐπιχειρῶ) διότι φοβοῦνται καί οὐδένα ἐμπιστεύονται. Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς καί ἄν ἀκόμα μία ὁμάς ἐπιθυμῆ ἐξελίξεις, πῶς μπορεῖ νά τάς πραγματοποιήση ἄν ἔχουν ἔστω ἕνα σοβαρό ποσοστό εἰλικρινείας;

Ἀπό τό ἄλλο μέρος, οἱ Ἀμερικάνοι καίτοι πιέζουν, μέχρι μάλιστα σημείου νά προκληθοῦν ἔντονοι ἀντιδράσεις, φοβοῦνται χειροτέρευσιν, καί νομίζω ὅτι ἄκοντες θά ἀρκεσθοῦν εἰς μάσκες τύπου δημοψηφίσματος. (Ὁ Λαίρδ ἔρχεται κυρίως διά χρύσωμα χαπιοῦ. Ἀντέδρασαν ἐντόνως εἰς τήν ἐπίμονον ἄρνησιν τοῦ Νίξον νά ἔλθη καί ἐδῶ, ἤ ἔστω τελικά νά σταματήση διερχόμενος στό ἀεροδρόμιο!... Ἐν τούτοις μέ τήν μονοπώληση τῶν μέσων διαφωτίσεως ἡ ἐπίσκεψις Λαίρδ ἀξιοποιεῖται!)

Τήν δήλωσή μου τῆς 23ης, ἥς ἐσωκλείω ἀντίγραφον, τήν ἔκαμα διότι δέν πολυπιστεύω ὅτι δημιουργεῖται σοβαρό ἀντιαμερικανικό ρεῦμα, καί ἤθελα νά δοῦν ὅτι ὑπάρχει καί εἰς τούς καλυτέρους των φίλους, στούς ὁποίους καί ὑπελόγιζαν διά συμβιβαστικάς ἐξελίξεις. Οἱ ἐδῶ, ἔγιναν ἔξω φρενῶν. Ἀλλά δέν πειράζει. Ἦταν χρήσιμο.

Ἀπό ἀπόψεως Κοινῆς Γνώμης: Καίτοι συχνά ἀκοῦς "ἔχουμε ἡσυχία", "γίνονται πολλά ἔργα" (καί ὄντως γίνονται) προσωπικά νομίζω ὅτι ἡ ἀντίδρασις αὐξάνει. Οἱ λόγοι: ἔπεσαν σχεδόν ὅλαι αἱ τιμαί τῶν γεωργικῶν προϊόντων· ὁ κόσμος "βαρέθηκε"· ὁ κόσμος εἶναι φιλελεύθερος. Αὐξάνει ὅμως καί ἡ πεποίθησις τῆς μακρᾶς διαρκείας. Ὅλα αὐτά τά εἶπα πάλι καί ἐναργέστερα στήν Ἤπειρο καί στή Θεσσαλία.

Τέλος ἀπό ἀπόψεως ἀστυνομεύσεως, ὁ χορός καλά κρατεῖ. Δέν ξεφεύγει τίποτε καί χρησιμοποιοῦνται πολλά καί εὐφυᾶ μέσα τρομοκρατήσεως. Στήν ὕπαιθρο ἀλλά καί στίς ἐπαρχιακές πόλεις ὁ κόσμος εἶναι τόσον φοβισμένος ὥστε μόνον ἄν ἡ Ἐπανάστασις φύγη πλήρως ἀπό τήν ἐξουσίαν μποροῦμε νά ἐλπίσουμε ὅτι ὁ Λαός θά εὕρη τήν παληά του, τήν καλή μορφή. Στήν Ἤπειρο πιστά στελέχη μου, βεβαιοῦντα ἀντίθεσιν κόσμου πρός καθεστώς, βεβαιοῦντα ὅτι τό κῦρος μου εἶναι περισσότερο ἀνεβασμένο ἀπό πρίν, μοῦ εἶπαν ὅλα, ὅτι καί σέ καλῶς ἀκόμη διεξαγομένας ἐκλογάς, "ἄν τίς κάνουν αὐτοί", μᾶλλον δέν θά πάρω εἰς τά χωριά τό 40% ἀπό ὅ,τι ἔπαιρνα!! Αἰτιολογία: ὁ κόσμος φοβᾶται. Καί πράγματι φοβᾶται πολύ διότι τόν ἐτρομοκράτησαν μέ πολλούς τρόπους ἀμέσους καί ἐμμέσους.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς δέν βλέπει κανείς τί μπορεῖ νά κάνη. Ἐννοῶ τό ἀποτελεσματικό καί ὄχι τό στείρως ἡρωϊκόν ἐντός τεσσάρων τοίχων. Καίτοι εἶμαι ἀποφασισμένος νά παραμείνω ἄκαμπτος, νά ἀντιπολιτεύωμαι καί νά κάνω καί πάντα ἔστω ἀπιθάνου ἀποδόσεως ἐλιγμό, ὁμολογῶ ὅτι σταματάει τό μυαλό μου ὅταν ἀναζητῶ πρακτικήν διέξοδον. Ἀκόμη λιγώτερο μπορῶ νά εἰσηγηθῶ κάτι γιά σένα, τόν ὁποῖο τό μεγαλύτερο κῦρος, ἡ μεγαλύτερη δύναμη καί ἡ παραμονή στό ἐξωτερικό βάζουν σέ πιό δύσκολη θέση. Καί στίς δυσκολίες σου πρέπει νά προσθέσω καί τούτην: οὐδένα φοβοῦνται ὅσο ἐσένα. Εἶναι τό φυσικό σύνδρομο τῆς μεγαλυτέρας δυνάμεώς σου.

Καί αὐτή ἡ ἀρνητικότης των καί ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀδυναμία μας εἶναι δραματική. Βρισκόμαστε στό ἐπίκεντρο μιᾶς θυέλλης, καί τήν ἀντιμετωπίζουμε μέ ἀπομόνωση τήν ὁποία οὐδέποτε γνωρίσαμε. Καί τήν ἀντιμετωπίζουμε μόνον καί μόνον γιατί αὐτοί οἱ κύριοι θέλουν νά μένουν στήν ἐξουσία!! Ἐξ ἄλλου συμπιέζεται τέτοιος ἀτμός καί εἶναι τέτοια τά παγκόσμια ρεύματα ἰδεῶν, πού τρέμουν τήν ἡμέραν τῆς

διαδοχῆς των. Διότι τότε, πλήν τῶν ἄλλων σαφῶν καί φοβερῶν, τό κύριο στήριγμα τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν πραγμάτων, δέν θά εἶναι τό ἴδιο: ὁ Στρατός δέν ἔχει πλέον τήν ἴδια ὑπόσταση στήν ψυχή τοῦ κόσμου, δέν ἔχει τήν ἴδια ἑνότητα, καί δέν εὑρίσκεται εἰς καλάς σχέσεις μέ τά ἄλλα ὅπλα, ἰδίως μέ τή Χωροφυλακή.

Ὁ Θεός βοηθός!... Ἀλλά σύν Ἀθηνᾶ καί χεῖρα κίνει... ὅσο βέβαια μπορεῖ νά κινηθῆ.

Μέ τήν παληά μου ἀφοσίωση καί ἀγάπη».

Αὔγουστος 1970

Β. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Κύριε Πρόεδρε,

Σᾶς γράφω ἐν τάχει, γιά νά προλάβω τό ταχυδρομικόν μέσον. Ἐδῶ εἴχαμε πράγματα καί θαύματα. Ὁ Παπαδόπουλος ἀπεκέντρωσε ὅλους τούς ἐπαναστάτας ἀξιωματικούς (φίλους του, ὡς ὁ Ρουφογάλης, ὑπόπτους φίλους του, ὡς Πετάνης, καί ἄλλους φίλους γνωστούς ἤ ἀσπόνδους, πού εἶχαν κάμει καπετανᾶτα) ἀπό "θέσεις-κλειδιά" σέ θέσεις νεκρές. Καί ἐνῶ εἰδοποιεῖτο ὅτι οἱ ἄλλοι ἐπαναστάται ἀξιωματικοί, ἰδίως οἱ μικροί, "βράζουν" καί ὅτι διά λόγους ἀσφαλείας δέν ἔπρεπε νά πάη στή Θεσσαλονίκη, κατά τά ἐγκαίνια τῆς ἐκθέσεως, εὑρέθη πρό τελεσιγράφου τῶν ἐπαναστατῶν-γενικῶν γραμματέων, μέ σύμφωνον καί τόν Μακαρέζο, ὅτι ἐφ' ἑξῆς δέν πρέπει νά λαμβάνη σημαντικές ἀποφάσεις χωρίς νά τούς ἐρωτᾶ, ὅτι δέν πρέπει νά διορίζη νέους ὑπουργούς ἐν ἀγνοίᾳ των καί ὅτι στά δικά τους θέματα δέν δέχονται νά ἐκπροσωποῦνται ἀπό τόν Γεωργαλᾶ ἤ νά φαλκιδεύωνται οἱ ἁρμοδιότητές των ἀπό ἄλλον ὑφυπουργόν-συντονιστήν, προελθόντα ἐκ τοῦ ἀνασχηματισμοῦ. Ἐφ' ὅσον οἱ ὅροι των δέν ἐγίνοντο δεκτοί ἠπείλησαν ἀποχώρησιν ἐκ τῆς Κυβερνήσεως, ἐλευθερίαν γνώμης καί διαφοροποίησιν. Ὁ πρωθυπουργός ἀπήντησεν ὅτι ἐπειδή δέν εἶναι διατεθειμένος νά δεχθῆ ὁποιαδήποτε τροχοπέδη ἐκ μέρους τῶν γενικῶν γραμματέων καί ἐπειδή ἠρμήνευσεν τούς ὅρους των ὡς ἐπανασύστασιν τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς, ὡς ρυθμιστικοῦ ὀργάνου, ἐφώναξε τόν Ἀγγελῆ καί δι' αὐτοῦ διεβίβασε εἰς τόν Ἀντιβασιλέα Ζωιτάκη τήν δική του παραίτησιν, τήν ὁποίαν, εἶπε, θά ἀνεκοίνωνε ἐπισήμως τήν Δευτέρα 7 Σεπτεμβρίου, στόν Λαό, ὥστε ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ἀντιβασιλεύς καί ὁ Ἀρχηγός Ἐνόπλων Δυνάμεων νά εὕρισκον λύσιν ἐπαναστατικῆς διαδοχῆς. Ἐπηκολούθησαν 4 συσκέψεις Ἀγγελῆ-Ζωιτάκη, ἀμφιταλαντευομένου· ἐνῶ Μακαρέζος-γενικοί γραμματεῖς ἦλθον εἰς ἐπαφήν μέ Σταματελόπουλον, ὅστις ἔγινε καί αὐτός δεκτός εἰς ἀκρόασιν ἀπό τόν Ἀντιβασιλέα. Ὁπότε ἀνῆλθε στήν Ἀντιβασιλεία, ὡς "μεσολαβητής" καί ὁ Κώστας Παπαδόπουλος (ὅστις δῆθεν εἶχε ψυχραν-θῆ μέ τόν ἀδελφό του, ἐξ αἰτίας τῆς ὑφυπουργοποιήσεως Γεωργαλᾶ). Καθ' ὅλο τοῦτο τό διάστημα ὁ πρωθυπουργός δέν πατοῦσε στό γραφεῖο του καί οὔτε Ὑπουργικά Συμβούλια συνεκροτοῦντο. Τήν μεσημβρίαν τοῦ Σαββάτου (δηλαδή 48 ὥρες πρό τῆς ἐπισήμου ἀνακοινώσεως τῆς παραιτήσεως τοῦ Παπαδοπούλου) τό θέμα ἔληξεν, δι' οὐσιαστικῆς ὑποχωρήσεως τῶν γενικῶν γραμματέων —πού μένουν "σκαντζόχοιροι". Ἡ κρίσις ἦτο πραγματική, ἀλλά ὁ Παπαδόπουλος τήν ἄφησε καί σχεδόν τήν ἐξώθησε νά ἐκδηλωθῆ —ὡς συνέβη καί μέ τό κίνημα τοῦ βασιλέως— διά νά τήν ὑποτάξη, μολονότι ἔπαιζε κάπως ἐπικίνδυνο παιχνίδι. Πάντως εἶχε ὡς "ἀσφάλεια" τόν Ἀγγελῆ καί τούς Ἀμερικανούς, πού ἀνησύχησαν σοβαρῶς, φρονοῦντες ὅτι παραίτησις τῶν γενικῶν γραμματέων θά ἐσήμαινε ἀνεπιθύμητον δι' αὐτούς διάσπασιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἤδη, ὁ Παπαδόπουλος ἐξεμεταλλεύθη τήν κρίσιν εἰδοποιήσας τούς Ἀμερικανούς ὅτι πιεζόμενος ἐκ τῶν ἔσω δέν δύναται νά ἄρη τόν στρατιωτικόν νόμον, τήν 15ην Σεπτεμβρίου, ὡς τούς εἶχεν ὑποσχεθῆ.

Θά σᾶς ξαναγράψω».

29 Σεπτεμβρίου 1970

ΟΡ. ΒΙΔΑΛΛΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Κύριε Πρόεδρε,

Τήν 24 τ.μ. συνηντήθην μέ τόν ὑφυπουργό Ἐξωτερικῶν κ. Χίλλιμπραντ, μεσολαβήσει τοῦ Στρατηγοῦ.

Προσεπάθησε νά μοῦ ἐξηγήση τήν ἔννοιαν τῆς ἀποφάσεως συνεχίσεως τῆς βοηθείας.

Μοῦ εἶπε:

"Ἡ κρίσις τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἐπέδρασε ἀποφασιστικῶς.

Ἡ Χούντα διεπραγματεύετο προμήθειαν ὑλικῶν ἀπό τούς Γάλλους καί εὑρίσκοντο εἰς τό τέλος.

Ὁ Παπαδόπουλος ἀντιμετώπιζε δυσαρεσκείας ἀπό τόν Στρατόν καί τούς σκληρούς.

Συντηρητικοί πατριῶται ἠγέται ἐρωτηθέντες συνεφώνησαν ὅτι ἡ βοήθεια καί τό πολιτικόν θέμα εἶναι ἀνεξάρτητα προβλήματα".

Καί προσέθεσε:

"Βεβαίως ἡ πολιτική μας δέν μεταβάλλεται· ἐπανελήφθη εἰς τό ἐπίσημον ἀνακοινωθέν" (ἐπισυνάπτω).

"Μᾶς ἐνοχλεῖ ἀφάνταστα ἡ στάσις τῶν βορείων Κρατῶν τῆς Συμμαχίας. Κάθε σύνοδος τοῦ NATO εἶναι ἐφιάλτης".

Βασικῶς τοῦ ἀπήντησα ὅτι οἱ Ἕλληνες δέν εἶναι δυνατόν νά διαχωρίσουν τήν βοήθειαν ἀπό τό γενικώτερο πολιτικόν πρόβλημα διότι τό ὅλον θέμα εἶναι ψυχολογικῆς σημασίας. Τά πάντα θά κριθοῦν ἀπό τά

ὅσα θά ἐπακολουθήσουν. Ἂν ἡ βοήθεια εἶναι μέσον διά τήν ἐφαρμογήν τῆς πολιτικῆς ἐπανόδου εἰς τήν ὁμαλότητα καί ἄν ἐπακολουθήσουν μέτρα ἁπτά ἐπιβεβαιοῦντα αὐτήν τήν πολιτικήν, τότε ἡ ἀπόφασις εἶναι θετικῆς σημασίας. Ἂν ἀντιθέτως οὐδέν γίνῃ, τότε θά ἀποδειχθῆ ὅτι ὑπετάγητε εἰς τόν ἐκβιασμόν τῆς Χούντας, διά τήν ἱκανοποίησιν συμφερόντων σας.

Τότε μοῦ εἶπε πώς ἴσως ἀποφασισθῆ ἡ ἀποστολή τοῦ Στρατηγοῦ Νόρσταντ πρός ἐπίσκεψιν τοῦ βασιλέως.

Τοῦ ἀντεῖπα ὅτι αὐτό εἶναι ἀπαραίτητος ἀρχή, ἀλλά εἰς τόν Στρατηγόν πρέπει νά ἀνατεθῆ ἀποστολή πλήρους διερευνήσεως τοῦ προβλήματος καί ἐπικοινωνίας του μέ ὅλους τούς Ἕλληνας ἡγέτας.

"Δέν διαφωνοῦμε, Στρατηγέ, μοῦ εἶπε, ἀλλά σεῖς βιάζεσθε περισσότερον ἀπό μᾶς".

Τήν ἐπομένην συνηντήθην μέ τόν Μώρυ ὁ ὁποῖος μοῦ εἶπε πώς εἶχατε ἐρωτηθῆ γιά τήν βοήθεια καί πώς ἡ θέσις σας ἦτο ὁμοία πρός τήν δική μου. Τοῦ ἐπανέλαβα πώς "ὁ χρόνος καί αἱ πράξεις ἤ αἱ παραλείψεις σας θά προσδιορίσουν καί τήν ἔννοια καί τήν εἰλικρίνεια τῆς φερομένης ὡς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως Νίξον".

Ἔτσι ἔκλεισε ἡ φάσις αὐτή, μέ πλήρη ἀποτυχία τοῦ ἀμερικανικοῦ παράγοντος νά συλλάβη τό πρόβλημα καί νά τολμήση.

Ἀτυχῶς θά συγκινηθῆ μόνον ἄν ἐνοχληθῆ.

Θά τόν ἐνοχλήσουν τά Κράτη τοῦ ΝΑΤΟ τόν Δεκέμβριον; Αὐτό τό τρέμουν.

Θά μπορέσωμε νά κινητοποιήσωμε τό Κογκρέσσο; Τό ἐπιδιώκω.

Βασικῶς. Θά μπορέσωμε νά κινητοποιήσωμε τό ἐσωτερικό; Αὐτό μόνον θά συγκλονίση.

Τό ἐρώτημα αὐτή τή στιγμή εἶναι ἄν θά ἀφεθῆ ἡ Χούντα ἐλευθέρα νά προχωρῆ εἰς τά σχέδιά της, πιεζομένη μόνον ἀπό τούς Ἀμερικανούς.

Αὐτή τή φορά οἱ Ἀμερικανοί θά πιέζουν ἀφορήτως γιά κάποια ἐξέλιξη γιατί εἶναι ἐκτεθειμένοι εἰς τό ἐσωτερικό τους.

Πίεσις ὅμως οὐδέν ἄλλο σημαίνει εἰ μή ἐπάνοδον εἰς κάποια μορφήν πολιτικοποιήσεως, ἔστω καί μέ ἐκλογές ἀπό τή Χούντα.

Αὐτή εἶναι ἡ κατάστασις σήμερα ἐδῶ.

Παρακαλῶ διαβιβάσατε τά σέβη μου εἰς τήν κυρίαν Καραμανλῆ.

Εἰλικρινῶς ὑμέτερος».

2 Ὀκτωβρίου 1970

Ε. Αβερωφ προς Κ. Καραμανλη

«Μεταδίδω ὡς προϊόν ἐρεύνης πού μοῦ ἔφθασε χθές ἀλλά διεξάγεται γιά μένα ἀπό καιροῦ ὅτι:

— Αἱ "νασερικαί" τάσεις πολλῶν κατωτέρων, ὄχι μόνον δέν ἐλιγόστεψαν λόγω διαφόρων "συνδικαλιστικῶν" καί ἄλλων ἱκανοποιήσεων, ἀλλά ἐνετάθησαν.

— Ἐκφράζονται κατά τρόπον ἀσεβέστατον (χυδαῖον) διά τήν ἡγεσίαν τοῦ Στρατοῦ.

— Πειθαρχοῦν εἰς τήν Ἐπανάστασιν ἀλλά δέν εἶναι ἱκανοποιημένοι διότι δέν ἔγιναν αἱ δέουσαι ριζικαί μεταρρυθμίσεις ("νά χτυπηθῆ τό Κολωνάκι") καί ἔτσι προδίδεται ἡ Ἐπανάστασις.

— Ἀνακήρυξις Δημοκρατίας ἀπαραίτητος.

Αὐτά ἠλεγμένα. Δέν γνωρίζω ἔκτασιν. Πιθανολογῶ ἀφοροῦν μικρό ποσοστό. Πάντως ὄχι ὀλίγους μεμονωμένους ἀξιωματικούς. Τό κακό εἶναι ὅτι αὐτοί οἱ ἀνερμάτιστοι καί ἐμπαθεῖς εἶναι καί δυναμικοί, ἐνῶ οἱ πολλοί ὄχι. Καί τό ἄλλο κακό ὅτι ἡ ἡγεσία τῆς Ἐπαναστάσεως, πού ἀσφαλῶς θά ξέρη πολλά, ἐπιδίδεται πρωτίστως εἰς τίς ἔριδές της, καί ἀφ' ἑτέρου εἰς τό πῶς θά κρατήση τήν ἐξουσία καί θά συκοφαντήση τούς ἄλλους».

28 Ὀκτωβρίου 1970

Χ. Παλαμας προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Ἔφθασα χθές τό ἀπόγευμα ἀπό τή Χάβρη καί φεύγω σήμερα τό πρωΐ γιά τάς Ἀθήνας. Λυποῦμαι πού βρέθηκα στό Παρίσι γιά τόσο λίγες ὥρες καί δέν μπόρεσα νά ἔρθω νά σᾶς δῶ.

Θά σᾶς τηλεφωνήσω ἄν βρῶ τόν ἀριθμό τηλεφώνου σας τόν ὁποῖο δέν ἔχω καί τόν ὁποῖο ἀναζητῶ.

Ἐλπίζω νά εἶσθε καλά καί νά παρακολουθῆτε μέ τό γνωστό ἐνδιαφέρον σας καί τά ἑλληνικά καί τά διεθνῆ πράγματα. Δέν ξέρω ἄν ἡ δική μου ἡ παρουσία στό ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν προσφέρη κάποια ὑπηρεσία στόν τόπο μας. Αὐτός ἄλλωστε ἦταν καί ὁ μοναδικός σκοπός τῆς συμμετοχῆς μου. Προσωπικές φιλοδοξίες δέν ἔχω. Ἐσεῖς πού μέ γνωρίζετε καλά εἶμαι βέβαιος ὅτι τό πιστεύετε. Ἡ πατρίδα μας βρίσκεται πιό ψηλά ἀπό τά πρόσωπα καί τά πράγματα πού ἔρχονται καί παρέρχονται. Καί ὑπάρχουν, προπάντων τή στιγμή αὐτή, θέματα ζωτικῆς σημασίας γιά τήν Ἑλλάδα. Στή Μέση Ἀνατολή δημιουργεῖται γιά πρώτη φορά περίπτωση ἀναμετρήσεως μεταξύ τῶν ὑπερδυνάμεων καί φυσικά αὐτό φέρει σέ πρώτη μοῖρα τό θέμα τῆς ἀσφαλείας γιά τόν τόπο μας.

Καί τό Κυπριακό ἀποτελεῖ πάντα ἡφαίστειο. Ὅσο γιά τό ΝΑΤΟ βρίσκεται σέ πολιτική καί ψυχολογική διάλυση. Ἀπό ἀπόψεως διερευνήσεως τοῦ τί πρέπει νά γίνῃ ἤ μᾶλλον τί μπορεῖ νά γίνῃ, ἦταν χρήσιμο τό ταξίδι μου στήν Ἀμερική. Αὐτά φυσικά ἀφοροῦν τήν ἐξωτερική πλευρά. Τήν ἐσωτερική τήν ξέρετε καί τήν παρακολουθεῖτε.

Μέ τούς πιό θερμούς χαιρετισμούς καί πολλή ἀγάπη».

3 Δεκεμβρίου 1970

Ζ. ντε Λιπκοφσκι προς Κ. Καραμανλη

«Κύριε Πρόεδρε,

Σᾶς εὐχαριστῶ θερμά γιά τό εὐγενικό γράμμα πού μοῦ ἀπευθύνατε στίς 30 Νοεμβρίου. Ἐπιτρέψτε μου νά σᾶς πῶ, μέ τή σειρά μου, μέ πόση συμπάθεια δέχθηκα τίς εὐχαριστίες σας γιά τήν τόσο ἀσήμαντη παρέμβαση πού ἔκαμα.

Ἡ Γαλλία, τό γνωρίζετε, θεωρεῖ τιμή τήν παροχή φιλοξενίας σ' ἕνα ἐπιφανῆ πολιτικό ὅπως Σεῖς, τοῦ ὁποίου ἐπιπλέον τά αἰσθήματα ἀπέναντι στήν χώρα, μά καί ἰδιαίτερα ἀπέναντι στόν στρατηγό Ντέ Γκώλ, εἶναι γνωστά.

Ἐπίσης θά ἦταν περιττό νά σᾶς πῶ ὅτι θά ἤμουν εὐτυχής, ἄν αἰσθανόσαστε τήν ἀνάγκη, νά δεχθῆτε νά μοῦ γνωρίσετε τί θά ἤμουν ἱκανός νά κάμω γιά νά σᾶς εὐχαριστήσω. Γνωρίζω ὅμως ἀκόμη ὅτι διαθέτετε πιστούς φίλους στούς κόλπους τῆς Κυβερνήσεως, τῶν ὁποίων ἔχετε κατακτήσει τήν ἐκτίμηση καί τόν θαυμασμό.

Παρακαλῶ, κύριε Πρόεδρε, νά δεχθῆτε τήν διαβεβαίωση τῆς βαθείας ἐκτιμήσεώς μου».

17 Ἰανουαρίου 1971

Κ. Καραμανλης προς Κ. Τσατσο

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Ἐκτιμῶ βαθύτατα τό γεγονός ὅτι μέ σκέπτεσαι πάντα καί μοῦ γράφεις. Θεωρῶ περιττό νά σοῦ πῶ μέ πόση χαρά θά σέ ξανάβλεπα στό Παρίσι.

Στό προτελευταῖο γράμμα σου κάμεις ὁρισμένες διαπιστώσεις, οἱ ὁποῖες σηκώνουν συζήτηση. Γιατί τό θέμα τῶν ἐπιπτώσεων πού θίγεις, ἐκτός ἀπό τήν ἀντικειμενική, ἔχει καί τήν ὑποκειμενική του πλευρά, πού γιά μένα βαρύνει περισσότερο. Τό τί σκέπτομαι γιά τό μέλλον θά σοῦ τό γράψω ἀργότερα.

Χαιρετισμούς στήν Ἰωάννα.

Μ' ἀγάπη».

20 Ἰανουαρίου 1971

Κ. Τσατσος προς Κ. Καραμανλη

«Πρόεδρέ μου,

Σ' εὐχαριστῶ γιά τό γράμμα σου. Λυπᾶμαι πού, ἐκτός ἀπό μερικές σύντομες διακοπές, μόνο ἔτσι ἐπικοινωνοῦμε τόσα χρόνια τώρα. Μέσα στά πολλά δυσάρεστα καί θλιβερά πού μᾶς συμβαίνουν εἶναι καί αὐτό.

Εὐτυχῶς μέ ἀπορροφᾶ ἡ δουλειά μου καί ἔτσι μέσα στίς ἀθλιότητες τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος ξεχνῶ τίς ἀθλιότητες τοῦ παρόντος.

Γράφω μίαν σύντομην ἱστορία τῆς ρητορικῆς γιά τήν νέαν Μεγάλη Ἱστορία τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τῆς ὁποίας ὁ πρῶτος τόμος, πού φθάνει ὡς τό 1100 π.Χ., κυκλοφορεῖ αὔριο. Θά τόν λάβης καί θά δῆς ὅτι ἀποτελεῖ ἐκδοτικό καί συγγραφικό ἐπίτευγμα. Τά δικά μου εἶναι γιά τόν δεύτερο τόμο πού θά κυκλοφορήση τό φθινόπωρο. Μέ αὐτήν τήν παρεμβολή ἐγκατέλειψα τόν Δημοσθένη πού θά μέ ἀπασχολήση ἀκόμη μῆνες. Ἐλπίζω ὅμως, καί αὐτός, τό καλοκαίρι νά τυπωθῆ.

Σοῦ εἶχα στείλει ἕνα ἀντίτυπο τῆς Κοινωνικῆς Φιλοσοφίας τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐλπίζω νά τό ἔλαβες. Πολλά πού συζητήσαμε ἐξηγοῦνται, νομίζω, ἐκεῖ πολύ ἁπλά καί πιστά.

Αὐτά δέν θά μέ ἐμπόδιζαν, ἄν ἐπραγματοποιεῖτο ἡ ἔκδοσις ἑνός 15θημέρου ἤ ἑβδομαδιαίου φύλλου νά δίνω καί ἐκεῖ ὑλικό. Κάτι γίνεται διά τήν ἐξεύρεσιν πόρων. Σέ αὐτά ἐγώ δέν ἀνακατεύομαι. Στό γράψιμο ὅμως θά προσφέρω ὅ,τι μπορῶ.

Τούτην τήν ἑβδομάδα θά ἔχης συντροφιά τόν Κώστα. Ἐλπίζω νά μείνη ἀρκετά ὥστε νά μπορέση νά κάνη καί ἕνα check-up. Ὁ Παναγιώτης ὅλον αὐτόν τόν καιρό, χωρίς νά ἐξωτερικεύεται, περνᾶ μαῦρες μέρες. Ὅπως μοῦ εἶπε καί ὁ Χαραμῆς, ναί μέν ἀπετράπη ἡ ἀπώλεια τῆς ὁράσεως ἀπό τό ἕνα μάτι, λόγω γλαυκώματος, ἀλλά ἡ ἀπειλή δέν ἐξέλιπε, οὔτε γιά τό ἕνα, οὔτε γιά τό ἄλλο. Πολύ ὀρθά κρατᾶ μυστική αὐτήν ὅλην τήν περιπέτεια. Ἐν τούτοις ζῆ μέ τήν ἀγωνία, ὅτι σέ λίγο δέν θά μπορῆ πιά νά ἐργάζεται. Προχθές ἐπέμεινα στόν Χαραμῆ, νά τοῦ συστήση αὐτός νά πάη νά δῆ καί ἔξω κανένα γιατρό. Μοῦ ἀπήντησε ὅτι ὅ,τι ἦταν νά γίνη ἔγινε καί ὅτι τόν παρακολουθεῖ συνεχῶς. Μέ τόν Θεοδωρακόπουλο ἀπεφασίσαμε νά πιέσουμε τόν Παναγιώτη νά φύγη γιά ἔξω.

Πολιτικά γεγονότα, ἀπό ὅ,τι ξέρω, δέν συμβαίνουν. Ἡ ἀλλαγή τῶν Διοικητῶν (Ἐθνικῆς, Κτηματιῆς, Ἀγροτικῆς, ΕΤΒΑ) ἀποδεικνύει ὅτι θέλουν νά βάλουν παντοῦ ἀνθρώπους πού τούς ὑπηρέτησαν, τοῦ δικοῦ των κατεστημένου, ἀλλά κυρίως ἀποδεικνύει πόσο στενός εἶναι αὐτός ὁ κύκλος. Βραβεύονται ἄνθρωποι πού ἀπεπέμφθησαν ἀπό τούς ἰδίους καί πού τούς ἔμειναν πιστοί μετά τήν ἀποπομπή τους. Παράδειγμα ὁ Βογιατζῆς (ἀποπεμφθείς ἀπό ὑπουργός ὅταν ἐγνώσθη ὅτι ὑπηρέτησε στό ΕΑΜ καί διορισθείς τώρα πρόεδρος τῆς Μικρᾶς Βουλῆς), ὁ Τοτόμης (πρώην ὑπουργός Δημοσίας Τάξεως). Δέν ξέρω ποιούς θά βάλουν στήν Κτηματική. Πάντως ἀνακατεύουν τήν κουτάλα τους μέσα σέ μιά πολύ στενή κατσαρόλα. Καί τά ψησμένα ἐκεῖ μέσα πρόσωπα εἶναι πολύ χαμηλῆς στάθμης... Αὐτό τό γεγονός καί ἡ ἐπίμονος ἀπόστασις πού ὁ λαός ὁλόκληρος διατηρεῖ ἀπέναντί τους εἶναι ἀπό τίς πιό ἀνησυχαστικές γιά τήν Χούντα ἐνδείξεις. Ἔχουν μείνει ξένο σῶμα μέσα στή ζωή τοῦ λαοῦ. Αὐτοί καί ὁ λαός εἶναι δύο χωριστά σώματα. Αὐτοί μέ τά τάνκς ἀπό τή μιά, καί ἀπό τήν ἄλλη ὁ

λαός μέ τήν ὑπομονή του.

Μοῦ γράφεις ὅτι ὑπάρχουν καί ὑποκειμενικοί ὅροι πού πρέπει νά συντρέξουν γιά νά πάρης τίς ἀποφάσεις σου γιά τό μέλλον. Ἀναμφισβήτητη ἀλήθεια. Ὅταν ὅμως μπῆκες στήν ἱστορία καί εἶσαι, εἴτε τό θές, εἴτε ὄχι, ὁ ἐκλεκτός ἑνός λαοῦ, ἀνακύπτει ἕνα μεγάλο χρέος: νά περιορίζης στό ἐλάχιστο τούς ὑποκειμενικούς ὅρους καί νά δίνης ὅλο καί περισσότερη θέση στούς ἀντικειμενικούς. Ἀλλοιῶς ἁμαρτάνεις. Καί ἐνῶ τά λέω αὐτά καί ξέρω πόσο δυσκατόρθωτα εἶναι, προμαντεύω ὅλα τά φαρμάκια πού θά ἔχης νά πιῆς ὅταν οἱ ἄλλοι θά νομίζουν ὅτι θριαμβεύεις.

. . . . . .

Μέ πολλή ἀγάπη».

Ἰανουάριος 1970

Κ. Καραμανλῆς προς Κ. Τσάτσο

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Ἐπῆρα καί τήν Κοινωνική Φιλοσοφία, πού διάβασα μ' ἐνδιαφέρον καί πού ἐνίσχυσε τήν ἐπιθυμία μου νά συζητήσω τό θέμα κάποτε ἄνετα μαζί σου, καί τήν Ἑλληνική Ἱστορία.

Ὁ πρῶτος τόμος πείθει ὅτι πρόκειται περί προσπαθείας ἡ ὁποία καλύπτει κενό ἀναμφισβήτητο στήν ἐθνική μας ζωή. Δέν ξέρω μόνο ἄν ἡ σκέψις τήν ὁποίαν σοῦ ὑπέβαλα, νά τήν κάμετε καί ἐπίτομον, στέκει τεχνικά. Δέν νομίζω ὅτι ἔχεις δίκηο γιά τό βιβλίο τοῦ Ζενεβουά. Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι ἡ δημοσίευσίς του τώρα θά προσέθετε τόνο φαιδρότητος στή γνωστή προσωπική μου περιπέτεια. Ἀργότερα θά δοῦμε.

Χαιρετισμούς στήν Ἰωάννα.

Μ' ἀγάπη».

10 Φεβρουαρίου 1971

Ε. Αβερωφ προς Κ. Καραμανλή

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Ἀπό τό συνηθισμένο μέρος σοῦ γράφω πάλι λίγα λόγια.

Μαθαίνω ὅτι εἶσαι πολύ καλά καί αὐτό μᾶς χαροποιεῖ ὅλους πάρα πολύ.

Πολλάς συζητήσεις καί πολλάς ἐλπίδας ἐγέννησεν ἡ ἐδῶ ἐπίσκεψις τῶν δύο ἀπεσταλμένων τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων τῆς Ἀμερικανικῆς Γερουσίας. Ὡς συνήθως, φοβοῦμαι ὅτι ὑπερβάλλουμε. Τό γεγονός εἶναι ἀρκετά σημαντικό, θά ἔχη ὡρισμένα ἀποτελέσματα, ἀλλά ὄχι ἀνατρεπτικά. Ἔτσι τουλάχιστον πιστεύω.

Πρόκειται περί δύο πρώην ὑπαλλήλων του Σταίητ Ντηπάρτμεντ, φαίνεται ἱκανῶν, ἀφοῦ ὑπό τήν ἰδίαν ἰδιότητα πῆγαν δύο φορές στό Βιετνάμ. Ἤθελαν νά φαίνωνται οὐδέτεροι, ἀλλά ἦταν σαφῶς ἀντίθετοι πρός τό καθεστώς. Ρωτοῦσαν πολλά, κρατοῦσαν λεπτομερεῖς σημειώσεις.

Συστηματοποιώντας κάπως τά ἀντικείμενα ἐρεύνης θά τά χώριζα εἰς τά ἑξῆς κεφάλαια: 1. Πορεία τῶν ἑλληνοαμερικανικῶν σχέσεων, ἰδία ἀπό ἀπόψεως αἰσθημάτων-φρονημάτων ἑλληνικοῦ λαοῦ. 2. Ἔρευνα δι' ἐνεργείας Ἀμερικανῶν, κατονομασθέντος τοῦ ὑφυπουργοῦ (βοηθοῦ) Ἐξωτερικῶν Νταίηβις μή κατονομασθείσης ἐδῶ Ἀμερικανικῆς Πρεσβείας, ἀλλ' ἀσφαλῶς ὑπονοουμένης. 3. Πόσον βαραίνουν "οἱ σκληροί" καί πόσον ἁπλῶς χρησιμοποιεῖται ὡς ἐπιχείρημα. 4. Ποία γενικῶς ἡ ἐδῶ κατάστασις καί ποῖαι αἱ προοπτικαί ἐξελίξεως. 5. Τί θά μποροῦσε νά κάμη ἡ ἀμερικανική πολιτική. 6. Παρεμπιπτόντως γιά τά οἰκονομικά θά βγῆ ἀσφαλῶς μιά εἰσήγησις πολύ δυσμενής. Ἄκουσαν καί πολλά φανατικά. Ἀπό μένα ἄκουσαν σκληρότατα πράγματα, πιό πιστευτά ἀπό ἐκεῖνα ἄλλων διότι ὑπῆρχαν καί ἄλλα μαλακά. Τί τούς εἶπα περίπου, τό ξέρεις ἀπό τίς ἰδέες μου, πού ἁπλῶς ἐχρωματίζοντο καταλλήλως. Ἀπό διάφορα πού εἶπα καί ἔνδειξίν των ὅτι "θά περάσουν ἀπό τό Παρίσι", εἰκάζω ὅτι θά περάσουν νά σέ δοῦν. Διά τάς πολιτικάς δυνάμεις τῆς χώρας, τοῦ εἶπα ὅτι γενικῶς εἶναι σήμερα μειωμένου ρόλου, σχεδόν χωρίς μέσα ἐνεργείας, καί γενικῶς χάνουσαι ἔδαφος. Εἶπα ὅτι κατ' οὐσίαν ὑπάρχει μόνον Καραμανλῆς, καλύπτων σχεδόν ὅλον τόν χῶρον καί "κονιορτός δυνάμεων" πού, καί συγκολλούμενος, ἄνευ Καραμανλῆ δέν σημαίνει πολλά πράγματα.

. . . . . .

Ἀλλά ὅλα αὐτά, ἀγαπητέ Πρόεδρε, εἴτε εἶναι ἔτσι εἴτε ἀλλοιῶς (καί τά περί πολιτικῶν τά θεωρῶ καί δυσμενέστερα ἀπό ὅ,τι τά εἶπα διά τήν πλειονότητα, ἤ καί ἀρκετά γνωστά ὀνόματα, ἔρχονται ἀπό μακριά δεύτερα). Αὐτά ἰσχύουν διά συζητήσεις μεταξύ πολιτικῶν καί ἐλαχίστου ποσοστοῦ τοῦ κόσμου.

Τά κύρια, τά βασικά χαρακτηριστικά τῆς καταστάσεως εἶναι: Α. Ἡ μεγάλη πλειονότης τοῦ κόσμου εἶναι παθητική, ἀδιάφορος, φοβισμένη —ἐσωτερικῶς ἀντίθετος, ἐξωτερικῶς προσεκτική καί ἀκίνητος. Β. Βαραίνει ἀπελπιστικά ἐπί τῆς καταστάσεως τό βάρος τῶν "ἐλκανταφικῶν" (ἔτσι πλέον αὐτοεπονομάζονται ἀπό τόν Ἐλ Καντάφι τῆς Λιβύης!!...) στούς ὁποίους στηρίζουν τήν πορεία τους καί οἱ διάφοροι "σκληροί". Αὐτοί ἐνισχύονται κάθε χρόνο μέ τίς φουρνιές πού βγάζουν οἱ Σχολές πού τίς ἔχουν καλά διαλεγμένες καί διαφωτισμένες. Αὐτοί ὅλοι, γνωρίζω ἀπό συγκεκριμένα γεγονότα, εἶναι πράγματι ἐλκανταφικῆς νοοτροπίας, καί ὡς ἄνθρωποι εἶναι ἀποφασιστικοί.

Ἐκεῖ εἶναι τό κλειδί, ἐκεῖ εἶναι καί ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος διά τό προσεχές μέλλον.

Αὐτοί ὁμιλοῦν μέ θαυμασμό καί πίστιν γιά τόν Παπαδόπουλο, ἀλλά... ἐπειδή πιστεύουν ὅτι τελικά θά κάνη ὅ,τι πρέπει. (Διερωτῶμαι ἄν αὐτό δέν ἀποτελῆ καί τακτικήν). Μερικοί ἀλληλοεμπιστεύονται ὅτι "ἄν δέν καθαρισθῆ αὐτός δέν γίνεται ἡ 'Επανάστασις".

Γνωρίζω τήν θεωρίαν καθ' ἥν ἡ λύσις θά ἐπέλθη διά τῆς συγκρούσεώς των. Εἶναι μία πιθανότης, δέν τήν θεωρῶ τήν μεγαλυτέραν. Αὐτή ἰσχύει ἄν μεταξύ τους χυθῆ ἀρκετό αἷμα καί ἐπικρατήσουν οἱ ἀκραῖοι. Ἄλλως τό κοινό συμφέρον, ὁ κοινός φόβος, καί ἡ ἀρκετά ριζωμένη θεωρία τῆς συλλογικῆς ἡγεσίας, θά τούς σώση. Τά ἀστυνομικά Κράτη δέν πέφτουν ἄν δέν τό θέλουν, ἐκτός περιπτώσεων ἐθνικῆς συμφορᾶς ἤ αἱματοχυσίας. Τελοῦμε ὑπό ἄριστα ὀργανωμένο ἀστυνομικό Κράτος. Μᾶς διαφεύγει αὐτό.

Καί τήν ἴδια ὥρα βλέπω μιά διολίσθησιν πρός 'Αδεσμεύτους καί 'Ανατολικούς. 'Η σημερινή ἀναγγελία τοῦ ταξιδίου τῆς Λιβύης (μέ τή διεθνῆ στάσιν της, μέ τό θέμα τῶν πετρελαίων, μέ τά περί ἑλκανταφισμοῦ ἐδῶ τά ὁποῖα γνωρίζουν) ἀποτελεῖ ἕνα ἀπίθανο λοφίο. Ἔχουν προσφάτως καταληφθῆ ἀπό ἀντιδυτικήν καί ἰδία ἀντιαμερικανικήν μανίαν!! 'Η ἐπίσκεψις τῶν δύο, καί μερικά ὄντως ἐξοργιστικά ἀπό ἀπόψεως ἐθνικῆς ὑπερηφανείας σημεῖα των, ἔχουν ἐξαγριώσει μέχρι καί τά ἀνώτατα κλιμάκια. 'Αληθινή ὑστερία. Φοβοῦμαι ὅτι αὐτά καί ἄλλα (μέ τόν Παπαδόπουλο ἐξ ὅσων ξέρω μόνον ἄκοντα ἀλλά ἀνίσχυρο), θά μᾶς κάνουν νά διολισθαίνουμε χωρίς νά τό συνειδητοποιοῦμε. Μέ τήν ἐξέλιξιν καί τῶν πραγμάτων μας ἐκτός τῆς Κοινῆς 'Αγορᾶς δέν ξέρω ποῦ θά βρεθοῦμε ἄν, ὅπως φαίνεται, τούτη ἡ δουλειά διαρκέση! Κυριολεκτικά φοβοῦμαι. Ἔχω ἕναν εἰδικώτερο φόβο μήπως εἰσήγησις τῶν δύο καί ἐπιθυμία ἐπιθέσεως Φουλμπράιτ κατά Νίξον βγάλουν χειροτέρευσιν τῆς καταστάσεως. 'Από ἐπισήμου ἀμερικανικῆς πλευρᾶς, νομίζω ὅτι θά βγάλουν δευτερεύοντα πράγματα (καμμιά δήλωση, ἴσως ἀλλαγή Τάσκα κ.λ.π.), ἀλλά ὄχι βασική ἀλλαγή πολιτικῆς ἀπέναντί των.

'Ο Παπαδόπουλος προσωπικῶς ἐμφανίζεται ὡς λογικός. 'Αδυνατῶ ὅμως νά ἐκτιμήσω πόσον τοῦτο εἶναι εἰλικρινές καί πόσον εἶναι τακτική.

Σ' αὐτή τή σκέψη βάζω ἰδίως καί κάτι ἐντελῶς πρόσφατο. Θυμᾶσαι τί εἶχα ὑποδείξει ὡς ἰδεώδη λύσιν στόν ἀξιωματικό πού μέ ἐπεσκέφθη δύο ἡμέρες μετά τόν λόγο τῶν Χριστουγέννων καί τάς τότε δηλώσεις μου. Σοῦ τά ἔγραψα λεπτομερῶς. Τά ξαναεῖπα πρό ἡμερῶν σέ πρόσωπο συνδεόμενο στενά μέ παρακείμενόν του. Τήν ἐπομένη ζήτησε νά μέ δῆ ἐπειγόντως διά νά μοῦ πῆ ὅτι "ἀπό κάπου ψηλά μοῦ παραγγέλλουν ἀπορρήτως νά μήν κουβεντιάζω αὐτήν τήν ἰδέα γιά νά μήν χάση τή θέση της εἴτε τορπιλλιζομένη εἴτε πολυσυζητημένη".

Δέν ἐγγυῶμαι βεβαίως ὅτι αὐτό δέν εἶναι: "ἔτσι θά ξεγελασθῆ καλά ὁ 'Αβέρωφ γιά νά μείνη στή γραμμή του".

Πάντως ἀπό διάφορα πού ξέρω, ὁ Παπαδόπουλος φαίνεται νά εἶναι ὁ μόνος πού ἔχει συναίσθησιν ὡρισμένων εὐρυτέρων θεμάτων, καί φαίνεται νά εἶναι ὁ σχετικά ἰσχυρότερος, ὁ προσπαθῶν νά γίνη καί ὁ ἀπόλυτα ἰσχυρότερος.

Συμπερασματικά, τά πράγματα εἶναι πάρα πολύ δύσκολα καί πολύ μακράν φοβοῦμαι ἀπό τούς πολιτικούς χειρισμούς πού νά μποροῦν νά τά ἐπηρεάσουν.

Πάντα μέ τήν ἴδια ἀγάπη».

21 'Απριλίου 1971

Ε. Αβερωφ προς Κ. Καραμανλη

«'Αγαπητέ μου Πρόεδρε,

Γράφοντας τήν ἡμερομηνία ἀντιλαμβάνομαι ὅτι σοῦ γράφω αὐτή τήν μοιραία ἡμερομηνία πού, μέ ὅλα τά μέσα τῆς δημοσιότητος, καταβάλλεται προσπάθεια νά πεισθοῦν οἱ Ἕλληνες ὅτι εἶναι ἰσότιμη τῆς 25 Μαρτίου 1821! Συμβολισμός τῆς καταπτώσεώς μας. 'Ηρωϊσμοί, θυσίαι ζωῆς, 'Ελευθερία = συνωμοτικό κόλπο, κατάργησις τῆς 'Ελευθερίας, ἐργασία ἀλλά καί πρωτοφανές βόλεμα ἡμετέρων!... Τί νά πῆς!

Καί ταῦτα μέν οὕτως ἔχουν, ἀλλά καί τά πράγματα δέν ἀλλάζουν.

'Από τό τελευταῖο γράμμα μου, τά δεδομένα τοῦ προβλήματος δέν νομίζω ὅτι ἄλλαξαν κατά τρόπον αἰσθητόν.

Ἔχουμε τάς προσκλήσεις βουλευτῶν καί ἄλλων ἀπό Παπαδόπουλον καί αὐτό ἀποτελεῖ τό θέμα τῆς ἡμέρας διά πολλούς Ἕλληνας. Φυσικόν ἀπό μιά πλευρά, ἀλλά δέν νομίζω ὅτι εἶναι μέγα γεγονός. Μία ἔνδειξις εἶναι καί κάποια ἀμφιβόλου ἀσφαλείας πηγή πληροφοριῶν.

Κύρια χαρακτηριστικά: Κάνει σέ ὅλους καλή ἐντύπωση. — Δίνει τήν ἐντύπωση ὅτι τούς μιλεῖ ἀπολύτως εἰλικρινῶς. — Βεβαιώνει ὅτι ἐπιβάλλεται, καί θέλει, ἐπιστροφήν, ὄχι εἰς τό παλαιόν σύστημα, ἀλλά εἰς ἀληθῆ δημοκρατίαν μέ τά πλαίσια τοῦ νέου Συντάγματος· αὐτό βεβαιώνει εἰς ὅλους τούς τόνους. — Ζητεῖ νά τόν βοηθήσουν.

Συνεκτιμῶν αὐτά, ἄλλες ἰδιωτικές συνομιλίες του καί ἀρθρογραφία, καταλήγω ὅτι, τακτικῶς: 'Επαφαί ἀποτελοῦν μία δικαιολογίαν πρός ξένους: ἄρχισα κουβέντες μέ πολιτικούς. 'Αποτελοῦν δοκιμαστικόν τέχνασμα, ἀλλά καί ἀπειλή πρός ἐσωτερικούς ἀντιπάλους. Στρατηγικῶς ἀποβλέπει εἰς τρεῖς βαθμίδες ἐπιδιώξεων: Α. Προσχωρήσεις εἰς νέον Κόμμα. 'Αναλόγως τῆς ἰδιότητος αὐτῶν, κάθοδος εἰς ἐκλογάς (καί ὑποθέτω βαθμός εὐπρεπείας αὐτῶν). Β. 'Ενδεχόμεναι

ἀποδοχαί ὑπουργοποιήσεων ἤ ἄλλων χρησιμοποιήσεων ἀπό πρώην πολιτευομένους, καλυτέρους τῶν σημερινῶν ὑπουργῶν. Γ. Ἄν μή τί ἄλλο, καλόπιασμα καί προετοιμασία διά μίαν εὐπρεπῆ ἀντιπολίτευσιν.

Περί τῶν ἀνωτέρω συμπερασμάτων, στηρίζομαι εἰς πολλά, ὡς καί περί τοῦ ὅτι ἔχει εἰλικρινεῖς ἀνησυχίας καί ἀναζητεῖ διέξοδον. Περί τοῦ πόσον ὅμως θέλει τή διέξοδο κομμένη εἰς τά μέτρα του, δέν γνωρίζω.

Προεκλήθησαν συζητήσεις ἄπειροι, μέ μεγάλην δόσιν κουτσομπολιοῦ, ὅπερ φυσικόν. Ἀνεπτερώθησαν ἐλπίδες, ὅπερ ὄχι πολύ βάσιμον. Προεκλήθησαν πολλαί καί ποικίλαι (μέχρι καί ὀξεῖαι) ἀντιδράσεις ἐντός τῆς ἐπαναστάσεως, ὅπερ, ἄν μή ἐπικίνδυνον, δυσκολεύει τάς ἐξελίξεις.

Ἐπί ὅλων αὐτῶν ἐπιβάλλεται προσεκτική συνεννόησις. Ὄχι μόνον γιατί πολύ σέ ἐπεθύμησα, ἀγαπητέ Πρόεδρε, ὡς ἄνθρωπο καί φίλο, ἀλλά καί γιατί ἀπό πολλές ἐνδείξεις, εἶμαι βέβαιος ὅτι εὑρίσκομαι εἰς τό ἐπίκεντρον τῆς ἀνωτέρω σκιαγραφηθείσης προσπαθείας. Ὡς τώρα μέ τρόπο, ἀλλά ἐπιμόνως, ἀποφεύγω ἀνάμιξιν. Εἰς ἐμμέσους ἀπηχήσεις, εὐρύτερα μέν παίρνω τήν θέσιν τοῦ γεφυροποιοῦ —μέ ἀρκετές ἀοριστίες— πολύ στενά δέ τήν θέσιν τῆς λύσεως πού εἶπα εἰς ἀντισυνταγματάρχην ἐπισκεφθέντα μετά τόν λόγον τοῦ "ἐγώ" καί διά τήν ὁποίαν σοῦ ἔγραψα περίπου τά Χριστούγεννα. C'est trop beau pour être vrai. Ἐν τούτοις ὅμως... Δέν ξέρει κανείς. Καί ἐκτός αὐτοῦ εἶναι καλή διαπραγματευτική θέσις, καί μαζί μέ τήν μή βίαν μου, μοῦ δημιουργεῖ μίαν οἱονεί θέσιν ἰσχύος.

Ἐπ' αὐτῶν ὅμως χρειάζεται συνεννόησις.

Καί δι' αὐτοῦ ἀπαντῶ καί εἰς ἐρώτημά σου πρός Γ. Π[εσμαζόγλου]. Θά ἔλθω προσεχῶς. Ἡ ἀργοπορία ὀφείλεται εἰς πολλά καί ἀρκετά ἐπίμονα προσωπικά μου ζητήματα ἐδῶ, καί δευτερευόντως εἰς πολιτικόν ψυχολογικόν λόγον ἀπέναντί των: δέ βιαζόμαστε, δέ μᾶς βαστᾶτε, ζοῦμε καί στήν Ἑλλάδα, μποροῦμε νά πολιτευώμαστε καί ἀπό ἐδῶ. Θέσις ἰσχύος... λόγω μή ἰσχύος».

22 Ἀπριλίου 1971

Ι. Βαρβιτσιώτης προς Κ. Καραμανλή

«Σεβαστέ μου Κύριε Πρόεδρε,

Θεωρῶ ὑποχρέωσίν μου νά σᾶς ἐνημερώσω ἐπί τῆς συναντήσεως τήν ὁποίαν εἶχα μέ τόν Γ. Παπαδόπουλον. Τό κείμενον τό συνέταξα ἀποκλειστικῶς διά Σᾶς καί προσεπάθησα νά ἀποδώσω τήν συνομιλίαν ὅσον τό δυνατόν ἀκριβέστερα. Νομίζω ὅτι τό ἐπέτυχα διότι τήν συνέταξα σχεδόν μόλις ἐτελείωσε καί μέ νωπάς ἐντυπώσεις. Πρός πληρεστέραν ἐνημέρωσίν Σας, σᾶς ὑποβάλλω καί ἕνα χρονικό τῶν πρό τῆς συναντήσεως ἐπαφῶν.

Δέν γνωρίζω ἐάν ἡ συνάντησις αὐτή θά ἔχη συνέχεια καί ποίαν. Πρός τοῦτο ἐάν ἐσεῖς κρίνετε σκόπιμον μοῦ διαβιβάζετε τάς ἐντολάς Σας.

Δεχθῆτε παρακαλῶ, Σεβαστέ μου Κύριε Προέδρε, τήν βαθυτάτην μου ἀγάπην, ἐκτίμησιν καί σεβασμόν».

ΣΗΜΕΙΩΜΑ

«Μέ τόν Ἀβέρωφ αἱ σχέσεις μου ὑπῆρξαν πάντοτε ἄκρως τυπικαί. Ἀπό τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967 εἴχομεν συναντηθῆ τό πολύ τρεῖς φορές. Εἶναι ὅμως γεγονός, ὅτι κατά τό τετράμηνον διάστημα τῆς κρατήσεώς μου ὑπό τῆς ΕΣΑ ἔδειξεν ἕνα ἰδιαιτέρως φιλικόν ἐνδιαφέρον. Τά μέσα Φεβρουαρίου περίπου ἐζήτησε νά μέ δῆ ἐπειγόντως. Ἡ συνάντησις ἐπραγματοποιήθη τήν 17.2.1971 εἰς τό γραφεῖον τοῦ ἀνηψιοῦ του Μ. Σινιόσογλου. Κατ' αὐτήν, ὁ Ἀβέρωφ μοῦ εἶπε ὅτι ἀπό δύο πολύ ἀξιόλογες πηγές (τίς ὁποῖες δέν ἠθέλησε νά κατονομάση), τελείως ἀσχέτους μεταξύ τους, ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ Παπαδόπουλος ἐξεφράσθη λίαν ἐνθουσιωδῶς περί ἐμοῦ καί κατά συνέπειαν (προσέθεσε ὁ Ἀβέρωφ ὡς κρίσιν ἰδική του) ὁ Παπαδόπουλος θά ἐπεδίωκε νά μέ δῆ. Ἡ ἰδική μου κρίσις εἶναι ὅτι ὁ Ἀβέρωφ ἐτέλει ἐν γνώσει τῆς προσεχοῦς συναντήσεώς μου μέ τόν Παπαδόπουλον. Ἠρώτησα τόν Ἀβέρωφ ἐάν θά ἔπρεπε νά ἀποδεχθῶ τήν συνάντησιν καί ποία θά ἔπρεπε νά εἶναι γενικώτερον ἡ στάσις μου. Ἡ ἄποψις τοῦ Ἀβέρωφ ἦτο ὅτι ὁπωσδήποτε θά ἔπρεπε νά ἀποδεχθῶ τήν πρόσκλησιν πλήν ὅμως κατά τήν συνομιλίαν νά εἶμαι ἐν γένει ἐπιφυλακτικός.

Δύο ἡμέρας ἀργότερον μέ ἐπεσκέφθη εἰς τό γραφεῖον μου ὁ ἐ.ἀ. ἀντιστράτηγος Γ. Καραγιάννης (τ. ἀρχηγός τῶν Κυπριακῶν δυνάμεων) μέ τόν ὁποῖον αἱ στεναί οἰκογενειακαί σχέσεις μου χρονολογοῦνται ἀπό τόν πατέρα μου. Ὁ Καραγιάννης μέ ἐπληροφόρησε ὅτι κατά τάς πληροφορίας του ὁ Παπαδόπουλος θά ἐπιδιώξη νά μέ συναντήση. Μέ παρότρυνε εἰς τήν ἀποδοχήν τῆς συναντήσεως πλήν ὅμως ὑπῆρξεν ἀπολύτως κατηγορηματικός εἰς τό νά μήν ἀποδεχθῶ καμμίαν ἀπολύτως πρότασιν συνεργασίας. Περί τῶν δύο τούτων συναντήσεων ἐνημέρωσα ἀμέσως τόν Κ. Παπακωνσταντίνου.

Τήν 2-4-1971 μοῦ ἐτηλεφώνησε ὁ Συνταγματάρχης Ἰωαννίδης (τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου) καί μοῦ ἀνεκοίνωσε ὅτι ὁ Παπαδόπουλος θά ἐπεθύμει νά μέ δῆ τήν 5-4-1971 καί ὥραν 11 π.μ. εἰς τό Πολιτικόν Γραφεῖον. Ἠρώτησα τόν Ἰωαννίδην ποῖον θά εἶναι τό θέμα τῆς συναντήσεως. Μοῦ ἀπήντησε ὅτι ἡ ἐντολή τήν ὁποίαν εἶχε περιωρίζετο εἰς τό νά κανονίση τό ραντεβοῦ καί πέραν αὐτοῦ οὐδέν ἐγνώριζε.

Εὐθύς ὡς ἔλαβον τό ἐν λόγω τηλεφώνημα ἐνημέρωσα τούς Ἀλ. καί Ἀχ. Καραμανλῆν καί τόν Κ. Παπακωνσταντίνου.

Ἡ συνάντησις ἐπραγματοποιήθη τήν καθορι-

σθεῖσαν ὥραν, διήρκεσε δέ ἀκριβῶς μίαν ὥραν. Μετά τά τυπικά ὁ Παπαδόπουλος μοῦ εἶπε ὅτι θά ἐπεθύμει νά ἀκούση τάς ἀπόψεις μου ἐπί τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας.

Κατωτέρω παρατίθεται ἐν σχήματι διαλόγου ἡ λαβοῦσα χώραν συνομιλία.

Ι. Β.: Νομίζω τό νά ζητᾶτε τάς ἀπόψεις μου ἐπί τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας εἶναι ὀλίγον σόλοικον. Διότι ἐγώ μή γνωρίζων ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ προβλήματος δέν εἶμαι εἰς θέσιν νά ἔχω ὁλοκληρωμένας ἀπόψεις, ἐνῶ ἀντιθέτως θά ἐπερίμενα ἀπό σᾶς, ὁ ὁποῖος γνωρίζετε τά συνθέτοντα τό πρόβλημα ἐπί μέρους στοιχεῖα, νά μοῦ λέγατε τάς ἀπόψεις σας.

Γ. Π.: Θά μοῦ ἐπιτρέψετε νά ἐπιμένω νά μοῦ ἐκφράσετε τάς ἀπόψεις σας μέ ὅσα στοιχεῖα γνωρίζετε.

Ι. Β.: Τότε ἄς ἀρχίσωμε ἀπό τήν ἀρχήν. Κατά τήν γνώμην μου κακῶς ἔγινε ἡ 21η Ἀπριλίου. Διότι πιστεύω ὅτι ὁ κοινοβουλευτισμός παρέχει τάς δικλείδας ἀσφαλείας οὕτως ὥστε νά ὑπερνικῶνται αἱ διάφοροι δύσκολοι στιγμαί εἰς τάς ὁποίας εἶναι δυνατόν νά εὑρεθῆ οὗτος. Αὐτή εἶναι ἡ τοποθέτησίς μου ἔναντι πάσης ἐκτροπῆς, εἴτε δηλαδή τήν ἐκτροπήν τήν ἔκανε ὁ βασιλεύς, οἱ στρατηγοί, ὁ Κανελλόπουλος ἤ ἐσεῖς. Εἶναι θέμα δηλαδή ἀρχῆς. Διότι ἀνήκω εἰς τούς ἀθεράπευτα ρομαντικούς, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν εἰς τόν κοινοβουλευτισμόν, ὡς τό καλύτερον σύστημα διακυβερνήσεως τῆς χώρας.

Βεβαίως δέν μπορῶ νά σᾶς ἀρνηθῶ ὅτι, ἐσεῖς, οὕτω ἐνεργήσας, δέν ἐκινηθήκατε ἐκ καλῆς προθέσεως διότι πιστεύατε ὅτι αἱ δικλεῖδες ἀσφαλείας δέν θά λειτουργήσουν.

Γ. Π.: Πρός ἐνημέρωσίν σας θά ἤθελα νά σᾶς πληροφορήσω ὅτι ἔκανα τό πᾶν ὥστε ἡ 21η Ἀπριλίου νά μήν γίνη. Συγκεκριμένως ὅταν ἀνέλαβε τήν πρωθυπουργίαν ὁ Κανελλόπουλος τοῦ ἔστειλα τόν Γκαντώνα, τότε ἐπικεφαλῆς τοῦ κλιμακίου ΚΥΠ Θεσσαλονίκης, ὁ ὁποῖος παρισταμένων καί τῶν Γ. Ράλλη καί Π. Παπαληγούρα τοῦ ἐνεχείρισε μίαν ὀγκώδη ἔκθεσιν εἰς τήν ὁποίαν ἀνελύοντο οἱ ἐπικείμενοι κίνδυνοι καί ἀνεπτύσσετο διά μακρῶν ἡ ἄποψις ὅτι πρέπει πάση θυσίᾳ αἱ ἐκλογαί νά ἀναβληθοῦν διότι τό ἀποτέλεσμά των θά ἔφερνε εἰς τήν ἐξουσίαν τήν Κεντροαριστεράν μέ ἀπροβλέπτους διά τόν τόπον συνεπείας. Τά ἴδια ἔπραξα καί πρός τόν βασιλέα καί πρός πολλούς ἄλλους παράγοντας. Δυστυχῶς οὐδείς ἔλαβε σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τάς ἀνησυχίας μου. Καί ὅταν ἐπρόκειτο ὁ φίλος μας ὁ Ἀνδρέας νά μπῆ εἰς τήν Θεσσαλονίκην μέ τά ἄσπρα ἄλογα τότε ἀνέλαβα τήν εὐθύνην τῆς ἐκτροπῆς.

Ι. Β.: Ἐν πάσῃ περιπτώσει τό θέμα ἀνήκει εἰς τόν ἱστορικόν τοῦ μέλλοντος ὁ ὁποῖος εἴτε θά σᾶς δικαιώση ἤ θά σᾶς κατακρίνη. Πάντως ἡ 21η Ἀπριλίου ἀποτελεῖ ἕνα γεγονός πραγματικόν ἐφ' ὅσον συμπληροῦται τετραετία κατά τήν ὁποίαν κυβερνᾶ τήν χώραν.

Γ. Π.: Ναί, καί ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πραγματικοῦ γεγονότος θά ἤθελα νά σταθοῦμε.

Ι. Β.: Ἡ 21η Ἀπριλίου, κατά τήν γνώμην μου, διέπραξε δύο τραγικά λάθη. Τό πρῶτον ὑπῆρξεν ὁ συλλήβδην διασυρμός τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ὅπως σέ κάθε συλλογικόν ὄργανον εἶναι δυνατόν νά ὑπάρξουν μέλη τά ὁποῖα νά μή ἦσαν ἀπολύτως ἔντιμα, ἔτσι καί εἰς τόν πολιτικόν κόσμον δέχομαι ὅτι ὑπῆρξαν ὡρισμέναι ἐλάχισται ἐξαιρέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐξεμεταλλεύθησαν τό ἀξίωμά τους δι' ἰδιοτελεῖς σκοπούς. Αὐτάς τάς περιπτώσεις θά ἔπρεπε ἐσεῖς νά στιγματίσετε καί νά τούς παραδώσετε εἰς τήν κοινήν περιφρόνησιν καί ὄχι νά προσπαθήσετε νά διασύρετε ὁλόκληρον τόν πολιτικόν κόσμον μέ ἀποτέλεσμα νά ἐπιτύχετε καί τόν ἐξαγνισμόν καί τῶν ὀλίγων ἰδιοτελῶν.

Γ. Π.: Ἐάν πιστεύετε ὅτι αὐτό ὑπῆρξεν τό μόνον σφάλμα τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς 21ης Ἀπριλίου τότε ἀσφαλῶς εἴσθε πολύ ἐπιεικής ἀπέναντί μας.

Ι. Β.: Τό δεύτερον σφάλμα ὑπῆρξεν ὅτι ἐνῶ ὁ τόπος εἶχε, λόγω τῆς δικτατορίας Μεταξᾶ, τῆς κατοχῆς καί τοῦ συμμοριτοπολέμου, ἀνάγκην μιᾶς καθάρσεως, τήν ὁποίαν δέν ἦτο δυνατόν νά πραγματοποιήση ὁ πολιτικός κόσμος, ἐσεῖς ἀδέσμευτοι ἀπό τό παρελθόν θά ἦτο δυνατόν νά ἱκανοποιήσετε ἐάν ὄχι πλήρως πάντως εἰς ἀρκετά μεγάλον βαθμόν τοῦτο, τό ὁποῖον ἀποτελεῖ καί τήν προσδοκίαν τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Φοβοῦμαι ὅμως ὅτι ἡ εὐκαιρία αὐτή τῆς καθάρσεως ἐχάθη πλέον ὁριστικῶς καί τοῦτο δέν δύναται βεβαίως νά ἐγγραφῆ εἰς τό ἐνεργητικόν τῆς 21ης Ἀπριλίου. Ἔτσι ὅμως περαιτέρω ὄχι μόνον κάθαρσιν δέν ἐπέτυχε ἀλλ' ἀντιθέτως ἐπλαισιώθη ἀπό πρόσωπα διά τά ὁποῖα ὁ ἐπιεικέστερος χαρακτηρισμός εἶναι ὅτι εἶναι παντελῶς ἀνίκανα.

Γ. Π.: Ποίους ἐννοεῖτε συγκεκριμένως;

Ι. Β.: Νομίζω ὅτι θά κατέλθη τό ἐπίπεδον τῆς συζητήσεως ἐάν ἐγώ ἀρχίσω νά σᾶς ἀναφέρω ὀνόματα, τά ὁποῖα ἐσεῖς γνωρίζετε καλύτερα ἀπό ἐμένα.

Γ. Π.: Ὅσον ἀφορᾶ τό δεύτερον σκέλος τῆς κατηγορίας σας, ὅτι δηλαδή ἡ ἐπανάστασις δέν ἐχρησιμοποίησε ἱκανούς ἀνθρώπους, σᾶς ἀπαντῶ. Κατέβαλα τεραστίας προσπαθείας πρός τοῦτο. Κατήρτισα πίνακα ὅλων τῶν διαπρεπῶν Ἑλλήνων του ἐξωτερικοῦ, ὅλων τῶν κατά καιρούς σπουδασάντων μέ ὑποτροφίας τοῦ Κράτους, κατήρτισα τέλος πάντως ἕναν πίνακα χιλίων ἀτόμων, ὁ ὁποῖος περιωρίσθη μέ ἕνα βαθύτερον ἔλεγχον εἰς 300. Τούς ἐκάλεσα καί τούς τριακοσίους καί τούς προέτεινα ν' ἀναλάβουν ὑπευθύνους θέσεις. Ὅλοι μοῦ ἠρνήθησαν. Ὁ ἕνας μοῦ εἶπε ὅτι ἔχει ὁρκισθεῖ εἰς τόν παπποῦ του νά μήν ἀναμιχθῆ εἰς τά κοινά, ὁ ἄλλος ὅτι ἔχει προγραμματίσει μίαν ἐπένδυσιν εἰς τήν ἐπιχείρησίν του τῆς τά-

ξεως τῶν 200 ἑκατ. Ὁ τρίτος ὅτι ἔχει πολλὰς ὑποχρεώσεις εἰς τόν ἐργοδότην του καί δέν μπορεῖ νά τόν ἐγκαταλείψη, ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅλοι ἠρνήθησαν. Γνωρίζετε πώς ὁ Φθενάκης ἔγινε ὑπουργός, ἀνεξαρτήτως ἐάν ἐπέτυχε ἤ ἀπέτυχε ὡς ὑπουργός; Τόν Φθενάκη δέν τόν ἐγνώριζα. Περιελαμβάνετο εἰς τόν κατάλογον καί τό βιογραφικόν του σημείωμα ἦτο ἀξιόλογον. Ὡς σπουδαστής εἶχε μεταβεῖ εἰς τόν Λίβανον διά νά ἐκθέση εἰς τήν Κυβέρνησιν τάς ἀπόψεις καί τά προβλήματα τῶν ἐθνικοφρόνων σπουδαστῶν. Μετέπειτα ὑπῆρξε πολύ ἐπιτυχημένος ἐπιχειρηματίας καί ὡς ἐκ τούτου τόν ἐκάλεσα. Μοῦ ἠρνήθη προφασιζόμενος διάφορα. Φεύγοντας, εἰς τήν πόρτα τοῦ εἶπα: Κύριε Φθενάκη, νά πᾶτε νά πῆτε εἰς τούς συσπουδαστάς σας ὅτι ἡ πατρίς, ἐκτιμῶσα τήν δράσιν σας, ἠθέλησε νά σᾶς χρησιμοποιήση ἀλλ' ἐσεῖς ἠρνήθητε. Τότε ὁ Φθενάκης συνεκινήθη ἔβαλε τά κλάματα καί μοῦ εἶπε ὅτι δέχεται. Ἀναμφισβητήτως ὑπάρχει μεγάλο πρόβλημα ἀνθρώπων. Ὁρίστε ἐσεῖς, κύριε Βαρβιτσιώτη, τί θέλετε; Ὅ,τιδήποτε θελήσετε καί νομίζετε ὅτι εἰς αὐτό θά ἐπιτύχετε, σᾶς τό προσφέρω.

(Δέν τοῦ ἀπήντησα ἀλλ' ἁπλῶς τόν ἐκύτταξα κατά τρόπον ὑποδηλοῦντα τήν πλήρη ἀντίθεσίν μου. Ἀμέσως ἔκαμε στροφήν 180^0 καί εἶπε:)

Γ. Π.: Δέν ἐννοῶ ἐσᾶς. Κάνετέ μου ὅμως ἕνας πίνακα 40 φίλων σας, ἱκανῶν ἀνθρώπων, νά τούς χρησιμοποιήσω ἀμέσως.

Ι. Β.: Δέν φαντάζομαι ἀλήθεια νά περιμένετε ἀπό μένα τήν σύνταξιν αὐτοῦ τοῦ καταλόγου.

Γ. Π.: Γιατί;

Ι. Β.: Θά σᾶς ἀπαντήσω μέ μιά ἑλληνική παροιμία, ὁ ἔχων τά γένια ἔχει καί τά χτένια.

Γ. Π.: Ἐγώ πάντως τόν κατάλογον αὐτόν τόν περιμένω. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, διά τήν περαιτέρω συζήτησίν μας, ὀφείλω νά σᾶς διευκρινίσω δύο σημεῖα. Πρῶτον ὅτι εἶμαι ἀποφασισμένος νά ἐπαναφέρω τήν χώραν εἰς τόν ὁμαλόν κοινοβουλευτικόν βίον καί τοῦτο διά τρεῖς εἰδικωτέρους λόγους.

α. Κάθε θαῦμα στήν Ἑλλάδα κρατάει τρεῖς ἡμέρες. Καί ἡ ἐπανάστασις ἐκράτησε τίς τρεῖς αὐτές μέρες.

β. Ἔχω προσωπικῶς πάρα πολύ κουρασθῆ καί σωματικά καί ψυχικά καί δέν τό ἀντέχω ἄλλο, καί

γ. Διότι πιστεύω ὅτι ὁ κοινοβουλευτισμός εἶναι ἡ μόνη ἐλπίς ἐπιβιώσεως τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος.

Τό δεύτερον σημεῖον εἶναι ὅτι ἐπάνοδος στήν πρό τῆς 21ης Ἀπριλίου κατάστασιν ἀποκλείεται.

Ι. Β.: Χαίρω διότι ἔχετε τήν πρόθεσιν νά ἐπαναφέρετε τήν χώραν εἰς τόν κοινοβουλευτισμόν καί θά χαρῶ ἀκόμη περισσότερον ὅταν ἡ πρόθεσίς σας καταστῆ πραγματικότης. Ὡς πρός τό δεύτερον σημεῖον, πράγματι θά εἶσθε ἄξιος γιά κρέμασμα ἐάν ἡ χώρα ἐπανέλθη, μετά τήν 21ην Ἀπριλίου, ξανά εἰς τήν 20ήν Ἀπριλίου.

Γ. Π.: Συμφωνῶ ὅτι θά εἶμαι ἄξιος γιά κρέμασμα καί γιά νά μήν σᾶς δώσω τήν χαρά νά μέ κρεμάσετε ἐσεῖς θά κρεμασθῶ μόνος μου. Ὄχι, κύριε Βαρβιτσιώτη, δέν πρόκειται ἐπ' οὐδενί νά ἐπανέλθωμεν στήν 20ήν Ἀπριλίου. Ὁ ροῦς τῆς ἱστορίας δέν κυλάει ποτέ πίσω. Διότι πιστεύω ὅτι τήν 20ήν Ἀπριλίου οἱ δημοκρατικοί θεσμοί δέν ἐλειτούργησαν, δημοκρατία δέν ὑπῆρχε, ὑπῆρχε πεζοδρόμιον καί ἀνευθυνότης. Μέ τό νέο Σύνταγμα καί τούς θεσμικούς νόμους δέν σᾶς λέγω ὅτι θά θεραπευθοῦν ὅλα τά κακά τοῦ παρελθόντος, ἀλλά ἐν πάσῃ περιπτώσει θά προσπαθήσω νά ἐξαλείψω τά κομματικά μαγειρεῖα καί τούς ἀνευθύνους συμβούλους. Διότι ξέρετε καλύτερα ἀπό μένα πῶς ἐγίνοντο οἱ συνδυασμοί. Πῶς ἐγίνετο ὁ σχηματισμός τῆς Κυβερνήσεως τοῦ πλειοψηφοῦντος κόμματος. Καί ἀληθῶς σᾶς θαυμάζω πῶς ἀποφασίσατε καί μπήκατε καί ἐπιτύχατε εἰς αὐτόν τόν κυκεώνα πού ὀνομάζετε πολιτική ζωή. Διότι οἱ νέοι ἄνθρωποι τοῦ '40 καί τοῦ συμμοριτοπολέμου εὑρίσκοντο ἀπό ἀηδίαν ἐκτός. Μᾶς κυβερνοῦσαν τά γερόντια τύπου Σοφούλη καί Τσαλδάρη, μέ ὅλην τήν κουστωδίαν τῶν γερόντων δίπλα των.

Ι. Β.: Μοῦ ἐπιτρέπετε νά σᾶς διακόψω. Ὁ Καραμανλῆς ἔκανε σοβαρές προσπάθειες ἀνανεώσεως τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καί εἰς τήν περίοδο τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας ἀπ' αὐτόν παρά πολλοί νέοι ἄνθρωποι προωθήθησαν.

Γ. Π.: Ναί, δέν λέω, ἀλλά τό 1962 ὑπηρετῶν εἰς τήν ΚΥΠ εἶχα κάνει μίαν συγκριτικήν μελέτην ἐκ τῆς ὁποίας ἀπεδεικνύετο ὅτι ὁ μέσος ὅρος τῶν μελῶν τῆς ἑλληνικῆς Βουλῆς ἦταν σχεδόν ὁ ὑψηλότερος ἐξ ὅλων τῶν Βουλῶν τῆς Εὐρώπης. Καί νομίζω ὅτι οἱ νεώτεροι τῶν πολιτικῶν ἔχουν καί μεγαλύτερο καί ὑψηλότερο αἴσθημα εὐθύνης. Προσπαθοῦν οἱ παλαιότεροι νά κάνουν ἕνα μανιφέστο ἐναντίον μου. Δικαίωμά τους. Ἀλλά εἶναι, πραγματικά, θέαμα αὐτό πού παρουσιάζουν νά διαφωνοῦν ὡς πρός τήν σειρά πού θά μποῦν οἱ ὑπογραφές τους; Ἀλήθεια πιστεύετε ὅτι ὁ κ. Παναγιωτάκης εἶναι ρεαλιστής; Θά ἤθελα νά μποροῦσα νά τόν ἀφήσω νά κυβερνήση γιά ἕξι μόνον μῆνες γιά νά ἀποδειχθῆ ἔτσι περιτράνως ὅτι θά πεθάνη ὡς Παναγιωτάκης. Περιμένω ἀπό σᾶς τούς νεωτέρους ὅτι ἔχετε ὑψηλόν αἴσθημα εὐθύνης. Περιμένω ὅτι θά συμβάλετε κατά πολύ εἰς τήν ὁμαλοποίησιν.

Ι. Β.: Ἡ συμβολή μου εἰς τήν ὁμαλοποίησιν συνδέεται μέ δύο βασικά ἐρωτήματα. Πότε καί πῶς;

Γ. Π.: Τό πότε ἐξαρτᾶται ἀπό μένα καί ὅταν θά εἶμαι ἕτοιμος θά σᾶς ἐνημερώσω σχετικῶς. Τό πῶς ἐξαρτᾶται ἀπό σᾶς τούς πολιτικούς. Γνωρίζω ὅτι ἔχετε ἐπαφάς μέ πολλούς ἀξιολόγους νέους πολιτικούς. Κουβεντιᾶστε μεταξύ σας, σκεφθῆτε τό πρόβλημα καί σκεφθῆτε τάς πιθανάς λύσεις. Δέν σᾶς ζητῶ ν' ἐκδηλωθῆτε ὑπέρ τῆς Ἐπαναστάσεως. Δέν

σᾶς ζητῶ νά ἔλθετε μαζί μου. Πολεμῆστε με, ἀλλά μέ γνώμονα τό ἐθνικόν συμφέρον καί πρός Θεοῦ μή μένετε ἀδρανεῖς. Καί εἰς αὐτήν τήν προσπάθειάν σας εἰς τόν ἐναντίον μου πόλεμον θά μέ ἔχετε συμπαραστάτην καί βοηθόν. Εἰς ὁ,τιδήποτε νομίζετε ὅτι μπορῶ νά σᾶς βοηθήσω εἰς τόν ἐναντίον μου πόλεμον εἶμαι εἰς τήν διάθεσίν σας.

Ι. Β.: Ἡ ἔννοια τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος εἶναι πολύ συγκεχυμένη. Διότι ἄλλο πιθανῶς νά ἐννοῆτε ἐσεῖς ὡς ἐθνικόν συμφέρον καί ἄλλο ἐγώ.

Γ. Π.: Δέχομαι τήν ἔννοιαν τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος ὅπως ἐσεῖς τήν ἀντιλαμβάνεσθε διότι ἔχω ἐμπιστοσύνην εἰς τόν ἐθνικόν σας προσανατολισμόν.

Ι. Β.: Ἄν μοῦ ἐπιτρέψητε νά σκεφθῶ μεγαλοφώνως ἴσως ἀπό τήν ἱστορίαν δυνατόν νά ἐξάγωμεν χρήσιμα συμπεράσματα διά τήν ἀνεύρεσιν λύσεως. Μοῦ ἔρχεται αὐτήν τήν στιγμή στό μυαλό ἡ περίπτωσις Πλαστήρα, ὁ ὁποῖος ἔκαμε μίαν ἐπανάστασιν καί ἐσκότωσε ἔξ ἡγέτας τῆς ἀντιπάλου παρατάξεως. Τόν ἐχώριζε κατά συνέπειαν αἷμα με τό 40-50% τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Λόγω ὅμως τῆς ἀποχῆς του ἀπό τήν πολιτικήν ζωήν μετά τήν ἐπανάστασιν μετεβλήθη σέ ἕνα ἐθνικόν κεφάλαιον καί κατάφερε δύο φορές μετά νά γίνη λαοπρόβλητος πρωθυπουργός. Ἴσως καί ἐσεῖς, ἀκολουθώντας τό παράδειγμα Πλαστήρα θά ἦταν δυνατόν νά μεταβληθῆτε σ' ἕνα ἐθνικό κεφάλαιο.

Γ. Π.: Δέν ξέρω τί ρόλο μοῦ ἐπιφυλάσσει ἡ μοῖρα διά τό μέλλον. Ἐκεῖνο πού ξέρω ὅτι τώρα αἰσθάνομαι ὑπερβολικά κουρασμένος.

Καί μέ αὐτή τήν φράσιν ἡ συνομιλία ἐτερματίσθη, ἀφοῦ μοῦ ἐπανέλαβε ὅτι εἶναι διατεθειμένος νά βοηθήση κατά πάντα τρόπον πᾶσαν προσπάθειαν στρεφομένην μέν ἐναντίον του διαπνεομένην ὅμως ἀπό τό γενικώτερον ἐθνικόν συμφέρον».

28 Αὐγούστου 1971

Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Πρίν θίξω ἄλλα θέματα, θά ἤθελα νά ἀσχοληθῶ μέ τό προσωπικό σου, ὅπως ἐπιβάλλει ἡ φιλία πού μᾶς συνδέει. Στό προτελευταῖο γράμμα σου διαπιστώνω μιά κάμψη τοῦ ἠθικοῦ σου, ἀδικαιολόγητη γιά μένα. Πάντως γιά νά τήν ξεπεράσης σέ καλῶ στό Παρίσι γιά μιά-δυό ἑβδομάδες. Αὐτό θά σοῦ κάμη καλό ὅπως θά κάμη καί σέ μένα.*

Ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος πού μοῦ ἐδημιούργησε ὁ Τάσκα, δέν μποροῦσε νά εἶναι διαφορετική, τόσον γιά λόγους οὐσίας ὅσον καί γιά λόγους ἀξιοπρεπείας προσωπικῆς καί ἐθνικῆς. Τοῦτο ἄλλωστε ἐπεβάλλετο καί ἀπό τόν θεαματικόν τρόπον μέ τόν ὁποῖον ἐγένετο ἀπό μέρους του ὁ χειρισμός τῆς ὅλης ὑποθέσεως.

Νομίζω ὅτι ὑπερβάλλετε τίς δυνατότητές μου ὅταν ὁμιλεῖτε περί τοῦ ρόλου τόν ὁποῖον θά ἠμποροῦσα νά παίξω εἰς τό μέλλον. Ἡ δημοτικότης ἑνός πολιτικοῦ, ὅταν δέν συνοδεύεται καί ἀπό διάθεση γιά ἀγώνα, δέν ἀρκεῖ γιά τήν ἀπομάκρυνση μιᾶς στρατιωτικῆς δικτατορίας. Τήν ἀλήθεια αὐτή, πέραν τῆς λογικῆς, τήν ἐπιβεβαιώνουν καί ἄπειρα διεθνῆ παραδείγματα.

Δέν νομίζω ὅτι εἶναι βάσιμος ὁ φόβος σου γιά τό πολιτειακό. Θά ἦσαν μικροί, ἐάν ἐπί θέματος πού δέν τούς ἐνοχλεῖ, δημιουργοῦσαν ἕνα ἐπικίνδυνο γι' αὐτούς πρόβλημα.

Μ' ἀγάπη».

30 Αὐγούστου 1971

Ν. Μομφεράτος πρός Κ. Καραμανλῆ

«Ἀγαπητέ μου Κύριε Πρόεδρε,

Σᾶς ἐπεθύμησα. Τί κρῖμα νά μή εἴμεθα μαζί. Πολλά θά ἐλέγαμε. Σᾶς γράφω μερικά:

1. Ἐπί τοῦ γενομένου κυβερνητικοῦ ἀνασχηματισμοῦ θά ἦτο δυνατόν νά παρατηρηθοῦν τά ἑξῆς:

α) Ὁ Παπαδόπουλος ἀποκτᾶ πλήρη καί ἀπόλυτον ἔλεγχον ἐπί τοῦ κυβερνητικοῦ-κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Ἀντιθέτως ἡ δύναμις τῶν Παττακοῦ καί Μακαρέζου σχεδόν μηδενίζεται. Οὕτω, ἡ ἀποξένωσις τοῦ δευτέρου ἀπό κάθε δύναμιν ἀπεδείχθη πρᾶξις εὐχερής, ἐνῶ ἐνομίζετο ὅτι ναί μέν ἀπετέλει πρόθεσιν τοῦ Παπαδόπουλου ἀλλ' ὅτι δυσχερῶς οὗτος ἠδύνατο νά τήν πραγματοποιήση.

β) Ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν ἐκ τοῦ στρατοῦ γενικῶν γραμματέων ἀπετέλεσε καί αὐτή πρᾶξιν ἐνισχυτικήν τῆς θέσεως τοῦ Παπαδοπούλου, ἐνῶ συγχρόνως οὗτος ἀπηλλάγη τῶν ἐνοχλήσεων πού τοῦ προεκάλει εἰς τό κέντρον [ἡ] παρουσία ὅλων.

γ) Ὁ θεσμός τῶν ἑπτά ὑφυπουργῶν-περιφερειακῶν διοικητῶν, εἰς τήν πρᾶξιν ναί μέν κατ' οὐδέν ἤ κατ' ἐλάχιστον θά συμβάλη εἰς τήν διοικητικήν ἀποκέντρωσιν, θά ἀποβῆ ὅμως ἐξόχως ἀποτελεσματική διά τούς σκοπούς τοῦ καθεστῶτος. Οἱ ἑπτά ὑφυπουργοί θά μεταβληθοῦν διά κάθε περιφέρειαν εἰς μίαν κινουμένην προπαγανδιστικήν μηχανήν πού θά καλλιεργῆ ἤ θά ἐπιβάλλη φιλοκυβερνητικόν κλῖμα.

δ) Ἡ κατάργησις τῶν ὑπουργείων Συντονισμοῦ, Γεωργίας, Βιομηχανίας, Ἐμπορίου καί Ἐργασίας καί ἡ συγχώνευσίς των εἰς ἕν —τό ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας— θά ἀποδειχθῆ ὀργανωτικόν σφάλμα.

2. Ἡ μή συμμετοχή εἰς τήν νέαν Κυβέρνησιν βουλευτῶν τινῶν ἐκ τῶν συνομιλητῶν τοῦ Παπαδόπουλου θά πρέπει νά ἀποδοθῆ:

α) Εἰς τήν ἀποφυγήν τῆς ἐντυπώσεως ὅτι αὐτη πραγματοποιεῖται ὑπό πίεσιν λόγω συζητήσεων εἰς

τήν 'Αμερικανικήν Γερουσίαν κ.λ.π.

β) Εἰς τό περιορισμένον κῦρος τῶν συνομιλητῶν ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλάχιστα ὀφέλη θα ἀπεκομίζοντο.

γ) Εἰς τήν ἀποφυγήν τοῦ Παπαδοπούλου νά ἐνοχλήση τούς Παττακόν, Μακαρέζον καί ἄλλους παράγοντας (οἱ ὁποῖοι κατέχονται ἀπό τήν ἔμμονον ἰδέαν τῆς μή συναλλαγῆς μέ οἱονδήποτε πρώην πολιτικόν) μιᾶς καί ἐπέτυχεν ἄλλας ὑποχωρήσεις, ἤτοι τήν οὐσιαστικήν ἐκμηδένισιν τῶν Παττακοῦ - Μακαρέζου καί τήν ἀπομάκρυνσιν τῶν γενικῶν γραμματέων.

3. 'Η νέα Κυβέρνησις ὡς μέσος ὅρος εἶναι καλυτέρα τῆς προηγουμένης. Τά μέλη της ὅμως στεροῦνται πολιτικῆς σκέψεως. Θά εἶναι ὡς καί εἰς τήν προηγουμένην Κυβέρνησιν ἁπλοί ἐκτελεσταί. Γενικοί διευθυνταί καί ὄχι ὑπουργοί.

4. Αἱ ἑλληνοαμερικανικαί σχέσεις ἔχουν λάβει τροπήν σοβαράν καί ἐπικίνδυνον. 'Η ἐξ 'Αθηνῶν ἐπίδειξις δυνάμεως μέχρι ὡρισμένου σημείου εἶναι δυνατόν νά ἀποτελῆ συμπαιγνίαν μέ τούς εἰς ΗΠΑ ὑποστηρικτάς τοῦ καθεστῶτος ὥστε νά δοθῆ εἰς τόν Νίξον, εἰς τό Πεντάγωνον κ.λ.π. τό πρόσχημα νά λέγουν πρός τούς θορυβούντας: "Τί κάμετε; Δέν βλέπετε ὅτι θά χάσωμε καί τήν 'Ελλάδα;". 'Εξ ἴσου ὅμως ἡ τακτική αὐτή ἀπηχεῖ καί τήν ἀπόφασιν τῶν κυβερνώντων νά φθάσουν εἰς τά ἄκρα. Διότι μή ἀμφιβάλλετε ὅτι, καί ἄν ἀκόμη δεχθοῦν καθολική καί ἐπίσημον πίεσιν, δέν θά ὑποκύψουν ἀλλά θά προτιμήσουν νά φθάσουν μέχρι μετατάξεως τῆς 'Ελλάδος εἰς τό στρατόπεδον τῶν οὐδετέρων.

5. 'Ως πρός τό θέμα τοῦ βασιλέως, τοῦτο θά ἀποτελέση θέμα τοῦ ἀμέσου μέλλοντος. 'Ο Παπαδόπουλος θά ἐξαντλήση κάθε δυνατότητα διά νά ἐπανέλθη ὁ Κωνσταντῖνος ἀλλά ὡς πειθήνειον ὄργανόν του· καί ὅταν διαπιστωθῆ ὅτι παρομοία λύσις εἶναι ἀνέφικτος, ἀποτελεῖ εἰλημμένην ἀπόφασιν νά ἐξευρεθῆ κάποιο πρόσχημα καί νά κηρυχθῆ ἔκπτωτος.

6. Κατά σύμπτωσιν περιέπεσαν εἰς χεῖρας μου 20 ἐκθέσεις, ἀφορῶσαι ἰσαρίθμους νομούς, μέ θέμα "Τί σκέπτεται ὁ κόσμος". Αἱ ἐκθέσεις συνετάγησαν ἀπό τά κατά τόπους πρακτορεῖα ἐφημερίδων πού ἀποτελοῦν ἕνα φορέα ἐπαφῆς μέ τήν κοινή γνώμη. Καθ' ὅ μέτρο εἶναι δυνατόν νά ἐνδιαφέρη τό περιεχόμενόν των, ἐξ αὐτοῦ προκύπτει ὅτι:

α) Μικρόν μέρος τοῦ κόσμου συμπαθεῖ τούς διοικούντας.

β) 'Ο πολιτικός κόσμος εἶναι ἀνύπαρκτος. Μόνον δι' ἐσᾶς ἀναγράφουν "εἶναι ὁ μόνος πού διατηρεῖ τό κύρος του" καί εἰς μερικάς γράφουν "διατί ὅμως μᾶς ἀφῆκε καί ἔφυγε;".

γ) Παρά τήν ἔλλειψιν συμπαθείας πρός τό καθεστώς, ἡ ἀδυναμία τῶν πολιτικῶν νά πράξουν κάτι καί ἡ σχετική οἰκονομική ἄνοδος, ἔχουν διαμορφώσει κλῖμα ἀδιαφορίας πρός τά συμβαίνοντα...

Μέ πολλή ἀγάπη».

16 'Οκτωβρίου 1971

ΑΜΕΡΙΚΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Φίλτατε κύριε Πρόεδρε,

'Επειδή εἶναι 8.00 π.μ. δέν ἠθέλησα νά Σᾶς τηλεφωνήσω. Φεύγω ἐντός ὀλίγου διά Νέαν 'Υόρκην. Πρίν ἀναχωρήσω αἰσθάνομαι ὑποχρέωσίν μου νά Σᾶς εὐχαριστήσω διά τήν ἐγκαρδιότητα, διά τήν φιλικήν καί πονεμένην συνομιλίαν καί διά τήν θερμήν φιλοξενίαν.

Εἰς τήν Περσέπολιν συνηντήθην μετά τοῦ βασιλέως. Τοῦ διεβίβασα τούς χαιρετισμούς Σας, προσεπάθησα νά τόν ἐμψυχώσω. "Ητο τρομερά ἀπογοητευμένος ἀπό τήν συνέντευξίν του μετά τοῦ "Αγκνιου. 'Εάν ἀληθεύουν αὐτά πού μοῦ εἶπεν ὁ βασιλεύς καθ' ὅλην τήν γραμμήν, τότε σημαίνει ὅτι ὁ "Αγκνιου δέν ἀγνοεῖ μόνον τήν πραγματικότητα τήν ἑλληνικήν, ἀλλά ὅτι εἶναι καί ἠλίθιος.

Προσεύχομαι, ὅπως μή κάμῃ τραγικά λάθη εἰς τήν 'Ελλάδα καί ὅπως προσέξῃ πολύ τήν εὐαισθησίαν τοῦ 'Ελληνικοῦ λαοῦ. Εὔχομαι νά μή μετανοήσῃ δι' ὅσα θά εἴπῃ καί εἴθε νά δειχθῆ φρόνιμος καί νά εἴπῃ ὀλίγα καί γενικά. 'Η ἑβδομάς θά ἀποδείξῃ, ἐάν ὁ Θεός ἀγαπᾶ τήν 'Ελλάδα. Πάντως ἐάν τό ἁγιογραφικόν "ὅν ἀγαπᾶ Κύριος παιδεύει" ἔχῃ τήν ἐφαρμογήν του καί εἰς τήν 'Ελλάδα, τότε πρέπει νά τήν ἀγαπᾶ ὁ Θεός πάρα πολύ. 'Η ἀγάπη του αὐτήν τήν φοράν ἄς θέσῃ τέρμα εἰς τό παίδευμα τοῦ λαοῦ της.

Μέ πολύ βαθεῖαν ἀγάπην καί ἐκτίμησιν».

16 'Οκτωβρίου 1971

Κ. ΤΣΑΤΣΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Πρόεδρέ μου,

"Αν ἤσουνα ἐδῶ καί ἔβλεπες τά τραβολογήματα, τίς στενοκεφαλιές καί τίς κακότητες πού φανερώθηκαν κατά τήν προσπάθεια νά συνταγῆ τό κείμενο αὐτό τῶν 170 βουλευτῶν, θά ἔλεγες πώς μᾶς ἀξίζουν λοχίες δικτάτορες καί ὄχι συνταγματάρχαι.

"Αρνηση τῶν ὀρθοδόξων Κεντρώων νά ὑπογράψουν οἱ ἀποστάται. "Αρνηση δικῶν μας (ποίων δικῶν μας, ἄς μή τό πῶ) νά ὑπογράψουν οἱ ἐπισκεφθέντες τόν Παπαδόπουλο, ἐνῶ αὐτῶνῶν ἀκριβῶς ἡ ὑπογραφή ἄξιζε δέκα δικές μας. "Αρνηση τοῦ Βαγγέλη ἀλλά καί ἄρνηση τῶν δικῶν μας νά τόν δεχθοῦν, ἐνῶ ἡ ὑπογραφή ἦταν ἡ πιό πολύτιμος. Τέλος ἄρνηση ἀρκετῶν γιά ἰδιοτελεῖς σκοπούς, ὄχι πολιτικούς, ἀλλά οἰκονομικούς. Τέλος πάντων ἔγινε καί αὐτό τό χαρτί. Λέμε πώς θά ἐργασθοῦμε ἀπό κοινοῦ καί δέν λέμε τήν λυτρωτική λέξη πού θά ἀπεδείκνυε καί θά ἐθεμελίωνε τήν ἑνότητά μας. 'Αλλά ὁ ἀθεράπευτος φανατισμός τῶν κεντρώων, ἡ πληθώρα τῶν ὑποψηφίων πρωθυπουργῶν, ἡ συρροή ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν καί πανουργιῶν, ὅλα συντείνουν ὥστε νά μένω-

με κάθε φορά στή μέση τοῦ δρόμου. Σέ δευτερεύουσες σκοπιμότητες (ἐπιβολή κυρώσεων εἰς τούς ἀπειθαρχήσαντας!) θυσιάζομε τό κύριο. Ἀλλά γιατί νά στά λέω αὐτά; Τά ξέρεις καλύτερα ἀπό μένα. Μέ αὐτό τό λεφούσι θά παλαίψης ἄν δώση ὁ Θεός καί ξανακυβερνήσης τήν Ἑλλάδα. Τώρα ἔχομε τήν δεξίωση τῆς Ἀμερικανικῆς Πρεσβείας. Φαίνεται πώς μᾶς καλοῦν. Ἄν πᾶμε θά ἐπιχειρήση ἡ Χούντα νά μᾶς ζυγώση ἤ θά φερθοῦμε ἀπρεπῶς. Μᾶλλον δέν θά πᾶμε. Αὐτό μοῦ φαίνεται πιό σοβαρό. Τό νά πᾶμε καί νά φύγωμε ἤ νά ἀπομονωθοῦμε σέ μιάν αἴθουσα ὅλοι μαζί σάν τραγιά, δέν εἶναι σοβαρό. Στήν κυβερνητική δεξίωση θά κληθοῦν οἱ 18 συνομιληταί τοῦ Παπαδόπουλου. Νά δοῦμε πόσοι ἀπό αὐτούς θά πᾶνε. Ἀπό τίς πιέσεις πού δέχεται ὁ Βαγγέλης φαίνεται τί σημασία δίνουν σέ αὐτόν τόν μισοπροσεταιρισμό.

Σέ λίγο θά ἔχωμε καί ἐλεύθερες ἐκλογές τῆς Συμβουλευτικῆς —στρατολογία μελλόντων ὑποψηφίων. Ἴσως χρόνο μέ χρόνο νά διευρύνη τήν Συμβουλευτική. Νομίζει πώς ἔτσι ὁδεύει πρός Βουλήν! Μέ τίς πονηρίες αὐτές τοῦ Μπερτοδούλου προχωροῦμε.

17.10 Τήν ὥραν πού κλείνω τοῦτο τό γράμμα δέν ἔμαθα τί τόνος ἐπεκράτησε στίς συνομιλίες τοῦ Ἄγκνιου. Φαντάζομαι ὅτι θά ἐπανέλαβε ὅσα δημοσία εἶπε ὁ Ρότζερς.

Ἡ βοήθεια ἀσφαλῶς θά δοθῆ καί ὑποσχέσεις ἀορίστους ἀσφαλῶς θά δώση ὁ Παπαδόπουλος. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα θά γίνωνται βήματα ἐπί τόπου —μερικά θεαματικά— πού δέν μᾶς πλησιάζουν οὔτε πρός ἐκλογάς, οὔτε πρός πλήρη ἄρσιν τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου, οὔτε πρός ἐξαφάνισιν τῆς φοβίας. Αὐτό τό τελευταῖο τό θεωρῶ τό σπουδαιότερο, διότι ἡ φοβία εἶναι ἐκείνη πού δίνει τήν εἰκόνα ἑνός λαοῦ ἀνεχομένου τήν Χούντα. Ζητεῖται μάγος πού θά ἀπελευθερώση ἕνα λαό ἀπό τό ζυγό, χωρίς θυσίες.

Ὁ Παπαδόπουλος ἔχει ὀργανώσει τήν ἠθική σήψη τόσο ἔντεχνα, ὥστε οὔτε στόν στρατό, οὔτε στόν λαό δέν ἀναπτύσσονται οἱ ἀναγκαῖες ἀντιδράσεις. Στόν στρατό νομίζω πώς τά πράγματα εἶναι χειρότερα ἀπό ὅ,τι στόν λαό. Καί οἱ πιό ἀδικημένοι ἔχουν τόσο εὐνοηθῆ οἰκονομικῶς πού δέχονται τήν κατάσταση σχεδόν ἀπαθῶς.

Ἀλλά καί αὐτά τά γνωρίζεις. Τί νά στά λέω; Ἀπό συνήθεια τά λέω· διότι ἐπί καιρόν πολύ τά ἐπαναλάμβανα στούς αἰσιόδοξους τῶν φίλων μας, πού τώρα τείνουν νά ἐκλείψουν.

Μέ ἀγάπη».

25 Ὀκτωβρίου 1971

Γ. Ραλλης προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ κύριε Πρόεδρε,

Ἐν συνεχείᾳ θά εὕρητε κρίσεις μου ἐπί τῆς καταστάσεως ἐδῶ, τάς ὁποίας ὅμως συμμερίζονται καί πολλοί ἄλλοι συνάδελφοι. Συνεπῶς δέν ἀποτελοῦν αἱ διαπιστώσεις μου μόνον προσωπικάς γνώμας, ἀλλά εἶναι συμπεράσματα εἰς τά ὁποῖα κατέληξα μετά συζητήσεις καί ἀνταλλαγάς γνωμῶν μέ Κ. Παπακωνσταντίνου, Βουρδουμπᾶν, Παπασπύρου, Κ. Στεφανάκη καί ἐν μέρει Π. Κανελλόπουλον, Γ. Μαῦρον, Παπαληγούραν καί ἀρκετούς ἄλλους ὀλιγώτερο ἐπιφανεῖς.

1. Κατάστασις πληθυσμοῦ: Ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἀντίθετος, κατά τήν μεγίστην πλειοψηφίαν, πρός τό καθεστώς. Ἐλάχιστοι πρώην ὀπαδοί μας —περίπου 10%-15% τοῦ συνόλου τοῦ πληθυσμοῦ— ἔχουν προσχωρήσει. Τοῦτο, εἴτε διότι φοβοῦνται τό μέλλον —οἱ περισσότεροι— εἴτε διότι ὠφελήθησαν διά παροχῶν οἱ πλούσιοι, διά διανομῆς ὀφφιτσίων καί ἀξιωμάτων οἱ ὑπόλοιποι, ὡς λ.χ. ὁ πρώην βουλευτής ἀνεκδιήγητος Πωλιουδάκης (νομάρχης) ὁ Μπερνάρης, ὁ Νάσος Μπότσης, ὁ Χολέβας, ὁ Πάτρας καί διάφοροι ἄλλοι.

Παρά τήν ἀντίθεσίν του ὅμως ὁ κόσμος δέχεται μοιρολατρικῶς τήν κατάστασιν, διότι οὐδεμίαν ἔχει διάθεσιν νά ξεσηκωθῆ (δέν εὐνοεῖ τήν ἐπανάστασιν ἡ συνεχής ἄνοδος τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἀστῶν) καί διότι ἔχει πεισθῆ ὅτι μόνον διά ἐπεμβάσεως τῶν Ἀμερικανῶν εἶναι δυνατόν νά ἀπαλλαγῆ τῶν κυβερνώντων, τούς ὁποίους εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ὄχι μόνον δέν συμπαθεῖ, ἀλλά βαθύτατα περιφρονεῖ καί μυκτηρίζει.

Εἶναι ἄλλωστε φυσικόν νά τηρῆ ὁ πληθυσμός αὐτήν τήν στάσιν, ὅταν ἐμεῖς οἱ ἴδιοι τόν ἀποτρέπομεν ἀπό τήν βίαν, ἀφοῦ ἔχομεν υἱοθετήσει τό σύνθημα "ἐπάνοδος εἰς τήν δημοκρατική ὁμαλότητα διά εἰρηνικῶν μέσων".

2. Κυβέρνησις: Ἡγεῖται αὐτῆς ἕνας σχιζοφρενής, ὁ ὁποῖος μοῦ ἐνθυμίζει, εἰς πλείστας περιπτώσεις, τόν Χίτλερ. Οἱ ὑπουργοί του δέν διακρίνονται διά τάς ἐπιδόσεις των, μοναδική δέ ἐπιδίωξίς των εἶναι ἡ διά παντός μέσου, καί κυρίως διά τοῦ ἐμπαιγμοῦ τῶν ξένων, διατήρησις τῆς σημερινῆς καταστάσεως.

Ἐδῶ πρέπει νά λεχθῆ ὅτι ὁ Παπαδόπουλος ἔχει δώσει ὁδηγίας, πού ἐφαρμόζονται σχεδόν κατά γράμμα, διά τήν ἐφαρμογήν τῆς μεθόδου πλύσεως ἐγκεφάλου. Τηλεόρασις καί ραδιόφωνο, ἐφημερίδες (πλήν "Βραδυνῆς" καί ἐν μέρει "Βήματος" καί "Νέων"), καθηγηταί ἀνωτάτων σχολῶν, ἱερεῖς, ἀστυνομικά ὄργανα, στρατός, ἔχουν ἀναλάβει αὐτήν τήν ἀποστολήν καί ἐάν ἀφεθοῦν ἀνενόχλητοι εἰς τό ἔργον τους ἐπί δύο ἤ τρία ἀκόμη χρόνια θά εἶναι εἰς θέσιν ὁ Παπαδόπουλος νά προκηρύξη ἐκλογάς σχεδόν ἐλευθέρας καί νά τάς κερδίση.

Τά τελευταῖα πέντε χρόνια, μέ τήν παντοδυναμίαν τοῦ χωροφύλακος καί τῶν ἀξιωματικῶν καί μέ τό παράδειγμα πού δίδει ἡ ἡγέτις τάξις, ἡ ὁποία ὡς

μοναδική της ἐπιδίωξιν ἔχει τήν διατήρησιν τῶν κεκτημένων —διά νά μή εἴπω τήν βελτίωσιν τῆς θέσεώς της πάση θυσία, ἔστω καί εἰς βάρος τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας— ἡ ψυχολογία τοῦ ραγιαδισμοῦ ἔχει ἐξαπλωθῆ καί εἰς μεγάλην μερίδα τῆς νεολαίας καί προσωπικῶς εἶμαι πεπεισμένος ὅτι, ἐντός δύο ἤ τριῶν ἐτῶν, θά ἔχουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες ὑποταγῆ εἰς τήν μοίραν τους, ὅπως οἱ Ρουμάνοι, οἱ Πολωνοί, οἱ Οὐγγροι.

3. Πολιτικός κόσμος. Ἀνύπαρκτος. Ἄλλοι ἀπεβίωσαν, ἄλλοι ὑποχρεώθησαν ἀπό τή ζωή νά ἐγκαταλείψουν ντέ φάκτο τήν πολιτικήν (Ψαρρέας, Μακρῆς, Γκλαβάνης, Εὐταξίας, Καλαντζῆς, Μελᾶς κ.λ.π.) ἄλλοι —ἐλάχιστοι εὐτυχῶς—, ἐρωτοτροποῦν μέ τήν Κυβέρνησιν, ἄλλοι ἀπεξενώθησαν λόγω γήρατος καί ὅλοι σχεδόν δέν ἀναγνωρίζουν τούς ἐδῶ ἀρχηγούς των. Διά τήν ΕΡΕ καί τούς λογικούς κεντρώους (δυστυχῶς ἀποστάτας ἤ ἀνωνύμους ὡς ὁ Παπαλαζάρου λ.χ. ἤ ὁ Σπανορήγας) ὁ ἀρχηγός εἶσθε ὑμεῖς, διά τούς ὑπολοίπους ὁ Ἀνδρέας.

Προσωπικῶς, παρ' ὀλίγον νά καταληφθῶ ὑπό ναυτίας ὅταν ὑποχρεώθην νά βάλω τήν ὑπογραφήν μου εἰς τήν τελευταίαν διακήρυξιν μαζί μέ τόν Κίνια, τόν Βασιλᾶτο, τόν Ι. Παπασπύρου, τόν Παπαδόπουλον τῆς Βεροίας καί ὅταν ἐπληροφορήθην ὅτι αὐτοί οἱ κύριοι εἶχαν τήν ἀξίωσιν (καί τό ἐπέτυχον) νά μή συνυπογράψουν μαζί τους οἱ λεγόμενοι "ἀποστᾶται".

Συμπέρασμα, πολιτικός κύκλος δέν ὑπάρχει, ἔχουν μόνον ἐπιζήσει ὡς ἄτομα ὡρισμένοι πρώην βουλευταί καί δυστυχῶς ἐλάχιστοι ἐξ αὐτῶν ἀνήκουν εἰς τό τέως παπανδρεϊκόν κέντρον. Οἱ ἄλλοι εἶναι τῆς ΕΡΕ ἤ τῶν ἀποστατῶν καί τό γεγονός αὐτό δυσχεραίνει τήν ἐμφάνισιν νέας κινήσεως ἐξ ὅλων τῶν παρατάξεων.

4. Νέα πολιτική κίνησις. Μόνον ἡ προβολή ἡ ἰδική σας ὡς ἑνός Ἕλληνος Ντέ Γκώλ θά γίνη εὐχαρίστως ἀποδεκτή ἀπό τό σύνολον σχεδόν τῶν Ἑλλήνων. Ἡ προβολή αὐτή παρουσιάζει τήν δυσχέρειαν περί ἧς γράφω εἰς τό τέλος τῆς προηγουμένης παραγράφου.

Προσπαθῶ ἀφ' ἑνός μέν νά πείσω τούς εἰς τήν φυλακήν κεντρώους (Ζίγδην, Ζάννα), ἀφ' ἑτέρου τόν Μαῦρον καί τόν Ι. Πεσμαζόγλου. Ἄν πεισθοῦν αὐτοί, θά βοηθήση καί ὁ Κανελλόπουλος, μολονότι εἶναι φυσικόν νά αἰσθάνεται ὁ ἴδιος πικρίαν διότι οὐδείς ἀποβλέπει εἰς τό πρόσωπόν του ὡς ἡγέτην μιᾶς νέας πολιτικῆς κινήσεως.

Φαντάζομαι ἀκόμη —τό διαισθάνθην κατά τήν συζήτησίν μου μέ Τάσκα τό τέλος Ἰουνίου— ὅτι μία τοιαύτη κίνησις θά γίνη εὐμενῶς δεκτή ἀπό τούς ξένους. Διαφωνῶ μέ ὡρισμένους συναδέλφους, ὅτι ἡ κίνησις αὐτή θά πρέπει νά ἀποβλέπη εἰς τήν περίοδον τῶν πρώτων ἐκλογῶν. Πιστεύω ὅτι ἡ πλέον δυσχερής περίοδος θά εἶναι ἡ μεταβατική καί ὁ μόνος ὁ ὁποῖος θά δυνηθῆ ἀφ' ἑνός μέν μέ τό κῦρος του νά συγκρατήση τά πάθη, ἀφ' ἑτέρου δέ νά χαράξη τάς βάσεις μιᾶς ἀληθοῦς Δημοκρατίας, θά εἶσθε ὑμεῖς. Ὑπό τήν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν α) νά διαρκέση ἡ περίοδος αὐτή τουλάχιστον 2 ἔτη, β) νά τερματίσετε καί ἐσεῖς καί οἱ συνεργάται σας, ὅσους ἐπιλέξετε, εἰς τό σημεῖον αὐτό τήν σταδιοδρομίαν σας. Ἐγώ προσωπικῶς, ἐάν μέ θέλετε, εἶμαι πρόθυμος νά συνεργασθῶ εἰς αὐτήν τήν Κυβέρνησίν σας καί πιστεύω ὅτι θά μπορέσετε καί μερικά κακῶς κείμενα νά διορθώσετε (λειτουργία τοῦ Κράτους, παιδεία, συγκοινωνιακόν καί ἀσφαλιστικόν ἐν μέρει, ἔνοπλοι δυνάμεις) καί νά προωθήσετε εἰς τόν δημόσιον βίον νέους ἱκανούς καί ἄφθαρτους.

Θεωρῶ περιττόν νά προσθέσω ὅτι μία τοιαύτη κίνησις τυχόν δημιουργημένη, θά πέση εἰς τό κενόν, ἐάν δέν τήν υἱοθετήσετε ἀμέσως καί δέν ἀναλάβετε πρωτοβουλίας.

Ἐάν ὅμως προετοιμασθῆ καλῶς καί υἱοθετηθῆ ὑφ' ὑμῶν, εἶναι νομίζω ὁ μόνος τρόπος ἀφυπνίσεως τῶν Ἑλλήνων καί ὁ μόνος τρόπος ἀπαλλαγῆς τοῦ τόπου ἀπό τό φασιστικόν καθεστώς Παπαδοπούλου, ἡ διατήρησις τοῦ ὁποίου ἐπί μακρόν χρόνον εἶναι δυνατόν νά μᾶς ὁδηγήση ἐν τέλει εἰς τό παραπέτασμα. Ἀπόδειξις, ὅτι ὁ κίνδυνος αὐτός εἶναι λίαν σοβαρός, εἶναι ἡ ἀντιδυτική καί ἀντιαμερικανική προπαγάνδα ἥτις συστηματικῶς ἀσκεῖται εἰς τό στράτευμα καί ἡ ἀντίδρασις τῶν Γεωργαλάδων κ.λ.π., πρό 3μήνου, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς τῶν ΗΠΑ ἐν σχέσει μέ τήν βοήθειαν».

11 Νοεμβρίου 1971

Κ. Παπακωνσταντίνου προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Εἰδοποιήθην ἀργά καί γράφω ἐν σπουδῇ ἐν ὄψει καί τῆς τελευταίας ἐπιστολῆς Σας, τῆς ὁποίας ἤδη ἔλαβε γνῶσιν ὁ κ. Τσάτσος.

Θά σᾶς γράψω ἐπομένως, πολύ σύντομα ἐν ἐκτάσει, διά νά εἶσθε ἐνήμερος ὅλων τῶν γενομένων καί τῶν κρυφίων ἤ ἐμφανῶν ἀντιδράσεων ἀπό ὅλας τάς πλευράς.

Ἔζησα μέ τήν ἀγωνίαν τάς τελευταίας ἡμέρας, ὅτι θά ἦτο δυνατόν νά μέ ἀναμίξουν εἰς τήν κίνησιν καί νά στηρίξουν συμπεράσματα ἄδικα καί ἀπαράδεκτα. Ἀλλά, εὐτυχῶς, οὔτε ἅπαξ ἀνεγράφη κἄν τό ὄνομά μου εἰς τήν σχετικήν εἰδησεογραφίαν.

Οὐδείς ἀμφιβάλλει ὅτι ἡ πρωτοβουλία εἶχεν ἀναληφθῆ ἐν ἀγνοίᾳ Σας καί ἄνευ οἱασδήποτε ἐνθαρρύνσεως. Ἄλλωστε καί ἡ ὅλη ἐμφάνισις τοῦ θέματος εἰς τόν Τύπον δέν ἀφήνει περιθώρια συζητήσεων καί ἀμφισβητήσεων.

Δύναμαι νά προσθέσω ἀκόμη —μέ αὐστηράν στάθ-

μισιν τῶν σημερινῶν δεδομένων— ὅτι τό κῦρος Σας ἔχει ἐπιπλέον τονωθῆ καί ἡ ἀνάγκη τῆς προσφυγῆς εἰς τό πρόσωπόν Σας κυριαρχεῖ εἰς ὅλας τάς συζητήσεις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καί τῶν κοινῶν πολιτῶν.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ἐν συμπεράσματι, ὅτι ἐνωχλήθη ἡ ἡγεσία καί διαπιστοῦται χειρισμός τό ὀλιγώτερον ὑπεραισιόδοξος, ὡς πρός τήν καλήν πίστιν καί τήν νοημοσύνην ἐπί τέλους τῶν λεγομένων κοινοβουλευτικῶν. Νομίζω, ὅμως, ὅτι τελικῶς δέν ἔβλαψε καί ἀντιθέτως ἔφερε τούς λεγομένους ἡγέτας εἰς τήν ἀνάγκην νά προβληματισθοῦν, διαπιστοῦντες ὅτι ἡ στάσις των εἶχε τεθῆ ὑπό αὐστηρόν ἔλεγχον ἀπό τούς ἁπλούς πολίτας. Ἤδη ὁ Μαῦρος ἔδωσεν δήλωσιν πρός τήν ἰταλικήν "Messaggero" ὅτι ἡ Ἕνωσις Κέντρου θά βοηθήση ἤ θά ὑποστηρίξη λύσιν ὑπό τήν κατεύθυνσίν Σας. Λυποῦμαι διότι δέν κατόρθωσα νά ἔχω τό ἀκριβές κείμενον τῆς δηλώσεως, ἡ ὁποία πρόκειται νά δημοσιευθῆ εἰς τάς ἀρχάς τῆς προσεχοῦς ἑβδομάδος. Θά συνδυασθῆ δέ, ὅπως πληροφοροῦμαι, ἡ δημοσίευσις μέ ἀνακοίνωσιν τοῦ περιεχομένου εἰς τούς ἐδῶ ἀνταποκριτάς τῶν ξένων πρακτορείων, διά νά δοθῆ μεγαλυτέρα δημοσιότης. Ἐν συνεχείᾳ, ἄγνωστον ἄν καί ἐξ ἀφορμῆς τούτων, ἔδωσεν περισσότερον θερμήν δήλωσιν ὁ κ. Κανελλόπουλος, εἰς τήν ὁποίαν τονίζονται οἱ δεσμοί τοῦ κόμματος μέ τόν Ἱδρυτήν του καί διακηρύσσεται ὅτι ὁλόκληρον τό κόμμα θά περιβάλη μέ τήν ὑποστήριξιν πρωτοβουλίας Σας ἤ λύσιν μέ Κυβέρνησιν ὑπό τήν ἡγεσίαν Σας. Ἀναμένω μέ ἐνδιαφέρον τήν δημοσίευσιν, ἀφοῦ δέν ἔχω γνῶσιν τῶν κειμένων.

Μετά τόν Τσιριμῶκον, εἰς τόν ὁποῖον εἶχα ὁμιλήσει ἀκριβῶς σύμφωνα μέ τό περιεχόμενον τῆς ληφθείσης ὑστέρως ἐπιστολῆς Σας, εἶχα σήμερον τήν ἐπίσκεψιν τοῦ κ. Πολυχρονίδη (Χανίων). Μέ εἶχαν μάλιστα εἰδοποιήσει νά περιμένω τήν ἐπίσκεψιν αὐτοῦ καί του Θαν. Κανελλόπουλου καί Μπίρη.

Τοῦ ἐτόνισα ὅτι ἀποδέχομαι συζήτησιν ὡς μέλος τῆς τελευταίας Βουλῆς καί ἀποκλειστικῶς ὑπό τήν ἰδιότητα αὐτήν. Ὁ Καραμανλῆς δέν ἔχει ἐκπροσώπους καί οὐδείς διερμηνεύει τάς ἀπόψεις του. Δέν ἔχει πολιτικάς φιλοδοξίας, ἀφοῦ ἐπί χρόνον ἄγνωστον ἤ σπάνιον εἰς τήν πολιτικήν μας ζωήν, ἐκυβέρνησε συνεχῶς τόν Τόπον, προσέφερεν ὑπηρεσίας, ἡ σημασία τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζεται πλέον καί ἀπό τούς ἀντιπάλους καί ἐτερμάτισε ζηλευτήν σταδιοδρομίαν. Τό παράδειγμα ἄλλων ἀρχηγῶν καί αἱ συνέπειαι ἀπό τήν ἐπιστροφήν εἰς τόν δημόσιον βίον εἰς βάρος τοῦ κύρους των, δέν ἐνθαρρύνουν τόν οἱονδήποτε σοβαρόν πολιτικόν νά ἐκτεθῆ εἰς τόν κίνδυνον ἀναλόγου δοκιμασίας. Ἔχει δηλώσει ὅτι εἶναι πρόθυμος νά συμπαρασταθῆ εἰς πᾶσαν προσπάθειαν ὁμαλῆς ἐξόδου, ὅπως πρέπει νά πράξη κάθε πατριώτης. Δέν ζητεῖ ὅμως πληρεξούσιον, οὔτε ἐπηρεάζεται ἀπό παρομοίας κινήσεις ἡ θέσις του. Δέν ἄφησε τίποτε ἀσαφές καί ὑποθέτω ὅτι θά ἀντελήφθη ἀκριβῶς τί τοῦ εἶπα καί θα ἐνισχύθη ἡ ἀντίληψίς του ὅτι ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ Σας εἶχεν ἀναληφθῆ ἡ γνωστή πρωτοβουλία.

Ἡ συζήτησις μου ἔδωσεν, ἐπί πλέον, τήν εὐκαιρίαν νά διαπιστώσω διά μίαν ἀκόμη φοράν, ποῖον χάος ἀντιπροσωπεύει ἡ λεγομένη Ἕνωσις Κέντρου. Ἀνήκει εἰς τόν ὅμιλον τῶν προέδρων τῶν κοινοβουλευτικῶν ἐπιτροπῶν τοῦ κόμματος καί ἐκλαμβάνει ὡς ἀνεπίδεκτον συζητήσεως τό ὅτι αὐτοί ἐκπροσωποῦν τό κόμμα. Ἐμμέσως ἀλλά σαφῶς, μοῦ ἔδωσε νά ἐννοήσω ὅτι ἡ παρέα τους δέν ἀναγνωρίζει εἰς τόν Μαῦρον δικαίωμα ἐκπροσωπήσεως. Καί πέραν ὅλων, τούς ἔχει γίνει ἐφιάλτης ὁ Ἀνδρέας καί ἡ ἀπήχησίς του εἰς τούς ἐξτρεμιστάς τῆς παρατάξεως. Δέν τολμοῦν νά ἀναλάβουν πρωτοβουλίας, συνομολογοῦν ὅτι τίποτε δέν μπορεῖ νά γίνη χωρίς τήν καθοδήγησίν Σας, ἀλλά δέν θέλουν νά τό διακηρύξουν. Δυσκολεύονται νά καταπιοῦν τό καθάρσιον. Εἶναι ὅμως, ὅπως ἐπαναλαμβάνουν, πρόθυμοι νά συμπαρασταθοῦν κ.λ.π.

Ἰδικός Σας».

22 Νοεμβρίου 1971

Κ. ΤΣΑΤΣΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Πρόεδρέ μου,

Αὐτές τίς μέρες δούλευα στό μυαλό μου τό πρόβλημα τῆς ἐπιστροφῆς σου στήν Ἑλλάδα καί ἰδού πῶς σκέφθηκα:

Τό θέμα ὑπάρχει μόνο ἄν δέν δηλώσης ὅτι παύεις νά πολιτεύεσαι. Μιά τέτοια δήλωση σήμερα θά ἦταν παράβαση καθήκοντος.

Μόλις ἐπιστρέψης θά γίνης τό ἐπίκεντρο τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ὅλοι θά περιμένουν ὅτι μέ τήν ἐπιστροφή σου κάτι θά ἀλλάξη. Καί ἡ ἀλλαγή αὐτή πού περιμένουν θά εἶναι ἡ ὀργάνωση τῆς ἀντιστάσεως στό καθαρῶς πολιτικό πεδίο. Ἄν δήλωνες π.χ. ὅτι ἐν ὄψει τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ πολιτεύματος καλεῖς ὅλους ὅσοι θέλουν τήν ἐπίσπευση τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῆς νά συνταχθοῦν μαζί σου, θά σπεύσουν νά συνταχθοῦν μαζί σου δυνάμεις πού θά ἀποτελοῦν τήν συντριπτική πλειοψηφία. Καί μόλις γίνη αὐτό θά περιμένουν ἀποτέλεσμα ἤ ἄλλως μείζονα ἔντασιν εἰς τόν ἀγώνα. Ἅμα ὅμως περάση καιρός χωρίς ἕνα τέτοιο ἀποτέλεσμα ἤ χωρίς μιάν μείζονα ἔνταση τοῦ ἀγῶνος, τότε ὁ ἐνθουσιασμός θά ἀρχίση νά πέφτη, θά ἀρχίση ἡ ἀπογοήτευσις καί μαζί καί ἡ ἀπομάκρυνση πολλῶν στελεχῶν, πού σέ θέλουν ἀρχηγό μόνο γιά νά ρίξης τή δικτατορία, ἐπιφυλασσόμενοι ὥστε νά κάνουν τά δικά τους. Ὁ λαός πάλι ὅταν δῆ ὅτι οὔτε ἔτσι δέν κατορθώνει τίποτε, θά χάση καί τήν τελευταία του ἐλπίδα καί θά ὑποταγῆ ἀκόμη περισσότερο στή δικτατορία.

Οἱ κρατοῦντες ἐν τῷ μεταξύ τί θά κάνουν; Μέτρα ἐναντίον σου δέν θά ἤθελαν νά λάβουν, διότι αὐτό θά ηὔξανε τήν ἀντιδημοτικότητά τους. Ἀλλά αὐτό ὡς ἕνα ὅριο. Ἂν ἐσύ προχωρήσης ὅλο πρός ἐντατικώτερο ἀγώνα, ἀναγκαστικῶς θά λάβουν. Δέν νομίζω πώς θά σέ καταδιώξουν, ἀλλά θά σέ ἀπομονώσουν στό σπίτι σου. Θά καταδιώκουν ὅποιον σέ πλησιάζει. Θά συλλάβουν, θά ἐξορίσουν τά στελέχη σου. Θά τά ἐξουθενώσουν ἐπαγγελματικῶς. (Γιά μηδαμινές ἀφορμές παρεμβαίνουν καί τώρα σέ Ἑταιρεῖες καί τίς διατάσσουν νά παύσουν δικηγόρους ἤ γιατρούς ἤ μηχανικούς πού ἐξεδηλώθησαν κατά τῆς Ἐπαναστάσεως). Μέ αὐτά τά μέσα θά ἀχρηστευθῆς καί ὅλη ἡ κίνηση πού θά εἶχες προκαλέσει τίς πρῶτες ἑβδομάδες θά κατέρρεε, μέ ἀποτέλεσμα τήν καθολική ἀπογοήτευση στελεχῶν καί λαοῦ.

Περίπτωση νά φθάσης νά ξεσηκώσης τό λαό, σέ σημεῖο ὥστε νά θελήση νά ἀντιμετωπίση τά τάνκς, δηλαδή σέ σημεῖο ὥστε νά εἶναι ἕτοιμος γιά θυσίες αἵματος, δέν βλέπω. Οὔτε ὁ στρατός θά ἀντέδρα κατά τοῦ καθεστῶτος. Οὔτε οἱ ξένοι θά μποροῦσαν νά βοηθήσουν ἀποφασιστικά.

Οἱ πιθανότητες νά ἐξελιχθοῦν τά πράγματα διαφορετικά καί νά κλονισθῆ ἡ δικτατορία σέ σημεῖο πού νά ἀρχίση νά καταρρέη, εἶναι ἐλάχιστες.

Ἂν οἱ δικτάτορες ἐμᾶς πού κάνομε μερικές δηλώσεις μᾶς μισοανέχονται, αὐτό ὀφείλεται στό ὅτι δέν μᾶς λογαριάζουν. Καί ὀρθῶς. Ἂν ὅμως ἔλθης ἐσύ καί, ὅπως σοῦ εἶπα, ἀναγκασθῆς νά ἀναπτύξης μιά μεγαλύτερη δραστηριότητα, δέν μποροῦν νά σέ ἀνεχθοῦν καί διαθέτουν τά μέσα νά σέ ἀχρηστεύσουν, διότι ὁ λαός δέν εἶναι ἕτοιμος νά φθάση στά ἔσχατα, καί νά ἀντιμετωπίση τάνκς.

Ἔτσι ἡ ἐπιστροφή σου θά ἦταν ἄν ὄχι ζημιά, πάντως ἀνωφελής. Ἀφήνω πώς μοιραίως πολλοί φίλοι σου θά ταλαιπωρηθοῦν χωρίς νά γίνη τίποτε.

Σκέπτομαι καί τήν πολιτική τοῦ Δουρείου Ἵππου. Εἶναι ὅμως αὐτή γιά σένα; Δέν εἶναι. Καί ἐνέχει πολλούς κινδύνους. Δέν σοῦ πᾶνε καί δέν μοῦ πᾶν τά τερτίπια.

Ἐφ' ὅσον ζῆς ἔξω —καί ἄν ἀκόμη δέν μιλᾶς— εἶσαι μιά ἐλπίδα, ἕνας μῦθος. Μόλις ἐπιστρέψης θά γίνης μιά πραγματικότητα πού δέν μπορεῖ νά ξαναγίνη μῦθος. Κατ' ἀνάγκην θά δώσης μάχη. Οἱ πιθανότητες νά τήν κερδίσης θά εἶναι ἐλάχιστες. Ἂν τυχόν δέν τήν ἔδινες ἤ τήν ἔδινες χωρίς αὔξουσα ἔνταση, θά ἔπαυες νά εἶσαι καί μῦθος καί ὑπολογίσιμη πραγματικότητα.

Σκέπτομαι τήν τραγωδία αὐτῆς τῆς ἀναγκαστικῆς ἐξορίας. Εἶναι πολύ σκληρή. Ἀλλά δέν βλέπω διέξοδο.

Νά φύγης ἀπό τήν πολιτική δέν σοῦ ἐπιτρέπεται. Νά μπῆς στήν πολιτική δέν σοῦ ἐπιτρέπουν οἱ ἄλλοι. Ἂν θελήσης πόλεμο μέχρις ἐσχάτων —ἀμφιβόλου λίαν ἐκβάσεως— δέν θά σέ ἀκολουθήση ὁ λαός. Καί χωρίς τέτοιον πόλεμο κινδυνεύης νά παγιδευθῆς ἐν Ἀθήναις καί νά ἐνταφιάσης καί τίς ἐλπίδες γιά ἕνα καλύτερο μέλλον, γιά μιά ὁμαλή διαδοχή. Σκέψου ποιοί θά διαδεχθοῦν τούς συνταγματάρχες, ἄν ἀχρηστευθῆς ἐσύ! Θά γίνουν οἱ παρασκευασταί μιᾶς νέας χειρότερης δικτατορίας. Ἄμοιρος τόπος!».

18 Ἰανουαρίου 1972

Κ. ΤΣΑΤΣΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Ἡ σιωπή σας τῶν δύο τελευταίων ἑβδομάδων, ἡ μή ἐμφάνισις τοῦ βιβλίου στίς 14, μέ ἐμβάλλουν σέ ἀνησυχίες. Σκάλωσε πουθενά τό ζήτημα;*

Εἴμουνα σχεδόν σαράντα μέρες κλεισμένος σπίτι, ἐξ αἰτίας μιᾶς γρίππης —βρογχοπνευμονίας πού πολύ μέ ταλαιπώρησε.

Ἔχω λίγες μέρες πού ἄρχισα νά ἐπικοινωνῶ πάλι μέ φίλους καί γνωστούς. Μεγάλη ἀπογοήτευση κατέχει τόν κόσμο. Ἡ ἐπί μέρες ἀπόστασις μέ ἔκανε νά αἰσθανθῶ πιό ἔντονη τήν διαφορά. Ὁ καθένας κάτι περίμενε —μιά ἀμνηστία— μία ἐλάφρυνσιν τοῦ κλίματος τῆς φοβίας, κάτι ἀόριστο, ἀλλά κάτι.

Καί στούς στενούς φίλους βλέπω τήν ἴδια ψυχολογία. Καί ἔτσι πιό ἔντονα στρέφεται ἡ σκέψη μου πρός ἐσέ, ὡς τόν μόνον δυνάμενον νά βοηθήση. Ὁ Ράλλης πού ἐκφράζει πιό ἔντονα ἀπ' ὅλους αὐτήν τήν τάση, σκέφτεται ὡς ἑξῆς. Τό μόνο à-tout πού ἔχει πιθανότητα νά βοηθήση ἀποφασιστικά εἰς τήν λύσιν εἶναι ὁ Καραμανλῆς, —χωρίς αὐτόν δέν γίνεται τίποτε. Σ' αὐτό εἴμαστε ὅλοι ἀνεπιφυλάκτως σύμφωνοι καί ὁ Παναγιώτης δέν φαίνεται διαφωνῶν. Τό περιβάλλον του φαίνεται διαφωνόν.

Ἀλλά αὐτό δέν ἔχει σημασία. Ἕως πρό ὀλίγου οἱ πιό πολλοί, ἀναγνωρίζοντες ὅτι εἶσαι πράγματι τό μόνο μας à-tout, δέν ἤθελαν νά τό δοῦν παιζόμενον ἄν δέν συντρέξουν πολλοί εὐνοϊκοί ὅροι. Εἰς τό σημεῖον αὐτό τώρα οἱ ἴδιοι ἀρχίζουν νά φρονοῦν ὅτι εὐνοϊκώτεροι ὅροι δέ θά παρουσιασθοῦν. Ἀντιθέτως, ἀρχίζει ὁ χρόνος καί ἡ λήθη καί ἡ συνεχής εἴσοδος νέων γενεῶν πού μᾶς ἀγνοοῦν καί καθιστᾶ δυσμενέστερους τούς ὅρους. Δι' ὅ καί κλίνουν πρός τήν σκέψιν ὅτι τό μέγα τοῦτο à-tout πρέπει τώρα νά παιχθῆ, διότι τώρα ἔχει τίς περισσότερες πιθανότητες. Ἀργότερα θά εἶναι πιό λίγες. Ἀναμφισβητήτως ὑπάρχει ἕνα χρονικό σημεῖο ὅπου θά ἀρχίση, λόγω τῆς μακρᾶς ἀπουσίας σου, ἡ ὕφεσις. Εἶναι ἄραγε τό σημεῖον αὐτό τό ἔτος 1972 —ἴσως τό καλοκαίρι τοῦ 1972; ἤ καί ἡ ἄνοιξις τοῦ 1972; Ἀπό προηγούμενο γράμμα μου ξέρεις πόσο αὐτό τό ἐρώτημα μέ βασανίζει. Τρομερό νά ἀφήσης ἀπό διστακτικότητα νά χαθῆ ἡ τελευταία εὐκαιρία. Ἀλλά καί τρομερό νά θυσιάσης τό μόνον καί τελευταῖο σου à-tout χωρίς πι-

θανότητες ἐπιτυχίας, μόνο γιά νά ἀποκτήσης τήν δόξα τοῦ ἀγωνιστοῦ τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τρομερό ἄν χαθῆ τό à-tout αὐτό ἀπό βιασύνη.

Σέ δύο πράγματα εἴμαστε ὅλοι σύμφωνοι: α) ὅτι ὁμαλόν καί ἀκίνδυνον γιά τόν τόπο τερματισμό τῆς δικτατορίας μόνον ἐσύ μπορεῖς νά φέρης, β) ὅτι αὐτή ἡ δυνατότης κάποια στιγμή θά ἀρχίση νά περιορίζεται. Τό τρίτο, στό σημεῖο ὅπου μερικοί ἔχομε βασανιστικούς δισταγμούς, εἶναι ὁ χρονικός προσδιορισμός αὐτῆς τῆς στιγμῆς. Ὁ Ράλλης καί πολλοί, ἴσως οἱ περισσότεροι, αὐτήν τήν στιγμήν τήν βλέπουν κοντά. Ἐγώ τήν βλέπω rebus sic stantibus ὄχι τόσο κοντά.

Δέχομαι ὅτι πρίν παύσης νά ἀποτελῆς μιά δυνατότητα λύσεως πρέπει νά κάνης μιά τελευταία προσπάθεια, ἀλλοιῶς θά κατηγορηθῆς ἀπό τήν Ἱστορία ὅτι δέν ἀπέτρεψες ἕνα κακό πού μποροῦσες νά ἀποτρέψης. Πρέπει νά μπορῆ νά λεχθῆ γιά Σένα ὅτι ἔκανες ὅ,τι ἦταν δυνατόν. Νά ποῦμε ὅτι αὐτή ἡ προσπάθεια εἶναι ἐκ προοιμίου βέβαιον ὅτι θά ἀποτύχη; Ὅτι εἶναι ματαία; Ἀποδεικνύονται αὐτά ποτέ; Σέ βλέπω σάν πρόσωπο τῆς ἱστορίας γι' αὐτό σοῦ μιλῶ ἔτσι.

Πάντως καιρός νά τά σκεφθῆς καί νά τά ξανασκεφθῆς, ὑπάρχει καί κατά τήν κρίση ἀκόμη τῶν πιό βιαστικῶν.

. . . . . .

Ὁ Ράλλης καί πολλοί ἄλλοι ἔχουν συνειδητοποιήσει πλήρως ὅτι δέν ὑπάρχουν κόμματα καί δέν ὑπάρχει πολιτικός κόσμος. Ὑπάρχει ὁ λαός, ὁ ἀνώνυμος καί ὁ ἡγέτης χωρίς ἐνδιάμεσους. Συνεργάτες του θά εἶναι ὅποιους διαλέξει αὐτός. Ἐπίσης τά κουβεντολόγια μέ τούς διαλελυμένους τά βαρεθήκαμε ὅλοι. Τό δεύτερο αὐτό κόμμα δέν κατασκευάζεται. Ἀπό ὅπου καί ἄν τό πιάσης, θρεῖ σάν μπαγιάτικο κουλουράκι.

Θά λάβης ἀπό Ράλλη καί ἀπό ἄλλους γράμματα σχετικῶς μέ αὐτό τό ἀγωνιῶδες πρόβλημα. Μήν τούς ἀγνοήσης. Ὅποιαν ἄποψη καί ἄν ἔχης, πρόσφερέ τους μιά ψυχική τόνωση, διότι ἐδῶ ἡ ζωή εἶναι πικρή καί σκληρή.

Στό γράμμα μου, ὅπου σοῦ ἐπισημαίνω τί θά εἶχες ἐσύ νά ὑποφέρης ἄν ἀποφάσιζες νά ἐπιστρέψης, σοῦ δίνω τήν ἀνάγκη [sic] τῶν ὅσων ὑποφέρουν αὐτοί πού ζοῦν ἐδῶ, ἔχοντας τήν συνεχῆ συνοδεία ἑνός χαφιέ καί τόν ἀδιάκοπο κίνδυνο νά ὑποστοῦν χειρότερα.

Λυποῦμαι πού σέ ἐνοχλῶ καί πάλι μέ αὐτό τό ζήτημα. Τό κάνω διότι θά ἐνοχληθῆς ὁπωσδήποτε ἀπό ἄλλους καί θά ἀναγκασθῆς κάτι σχετικῶς νά τούς πῆς.

Ἐλπίζω τό γαλλικό βιβλίο ἔστω καί ἀργοπορημένο [sic]. Τώρα πού βλέπω καί ἐξ ἀποστάσεως θαρρῶ πώς ἔχει ἀρετές. Καί θά ὠφελήση.

Μέ τήν ἀγάπη μου».

20 Φεβρουαρίου 1972

ΑΜΕΡΙΚΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἐξοχώτατε καί Φίλτατε Κύριε Πρόεδρε,

Ἡ συνάντησίς μας ἔστω καί βραχείας διαρκείας, ἀπό τῆς ἰδικῆς μου τοὐλάχιστον πλευρᾶς ὄχι μόνον εὐχάριστος ἦτο, ἀλλά καί ἐπωφελής. Τό νά ἀκούσω τάς ἀπόψεις σας ἐπί τοῦ γνωστοῦ θέματος ἦτο πολλαχῶς χρήσιμον διά τάς ἐνταῦθα ἐπαφάς μου, αἱ ὁποῖαι θά πραγματοποιηθοῦν περί τά μέσα Μαρτίου.

Ἐπιθυμῶ ὅμως νά μοί ἐπιτραπῆ νά ἐπαναλάβω τάς ἐξῆς διαπιστώσεις:

α. Ὅτι τό κλῖμα ἐνδέχεται νά θερμανθῆ περισσότερον, ἀλλ' οὐδέποτε ἦτο ὑπέρ τῆς ἐν τῷ προσώπῳ λύσεως, ὅσον σήμερον.

β. Ὅτι τό "πολιτικόν κλῖμα" τό σημερινόν γίνεται τόσον ἀσφυκτικόν καί διά τούς κυβερνῶντας καί κυβερνωμένους, ὅσον οὐδέποτε κατά τήν διαρρεύσασαν πενταετίαν.

γ. Ὅτι ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἑνός δέν εἶναι εἰς τήν πραγματικότητα ἐπιτυχία, ἀλλ' ἀποτυχία τῆς "κολλέκτιβ" διακυβερνήσεως, καί ὅτι ἐπισημαίνει διά μέν τούς "αἰσιοδόξους" ἐλπιδοφόρους ἐξελίξεις, ἐνῶ διά τούς ἀπαισιοδόξους προοιωνίζεται στυγνωτέραν ἤ ἀνεξέλεγκτον καί διεφθαρμένην διοίκησιν.

δ. Ὅτι ἡ σκιά σας σκιάζει τίς σκέψεις καί διαβουλεύσεις τῶν κυβερνώντων εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἴσως νά ζητήσουν διά τό ἰδικόν των συμφέρον, ἀλλά καί διά τήν δικαίωσιν τῆς "ἐπαναστάσεως", περισσοτέρας ἐπαφάς μαζί σας. Ἴσως θά εἶναι μία εὐκαιρία γνωριμίας μέ τήν προσωπικότητά σας καί τήν ἐκτός πάθους καί προκαταλήψεως πολιτικήν φιλοσοφίαν σας ἤ θεώρησιν τῆς καταστάσεως.

ε. Ὅτι αἱ ἀνωτέρω διαπιστώσεις δέν εἶναι μόνον ἰδικαί μου, ἀλλά καί τῶν πολιτικῶν σας φίλων καί συνεργατῶν, τῶν ἐν Ἀθήναις ἀμερικανικῶν κύκλων, τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῆς Ἑλλάδος καί ἐπί πᾶσι τῶν ἀντιπροσώπων-παρατηρητῶν τῶν διεθνῶν πρακτορείων τύπου.

Θά ἐπανέλθω ἀργότερον διά νά σᾶς εἴπω τήν γνώμην μου ἐπ' αὐτῶν.

Μέ βαθυτάτην ἐκτίμησιν καί ἀγάπην».

16 Ἀπριλίου 1972

Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Ἐλπίζω νά μήν ἀναβάλης καί πάλι τό ταξίδι σου. Ἔχω ὄχι μόνο ἐπιθυμία ἀλλά καί ἀνάγκη νά σέ δῶ.

Μέ τόν Παναγιώτη δέν ἀνταλλάξαμε παρά μία ἐπιστολή τά τελευταῖα αὐτά πέντε χρόνια. Θά σέ παρακαλέσω πρίν φύγης νά τόν ἐπισκεφθῆς, νά τοῦ μεταφέρης τούς χαιρετισμούς μου καί νά τοῦ πῆς νά μοῦ γράψη, ἄν θέλη, πῶς ἐκτιμᾶ τήν παροῦσα κατά-

σταση καί τί συμβουλεύει καί προβλέπει γιά τό μέλλον.

Αὐτή ἡ ἔλλειψις ἐπαφῆς, πές του, μοῦ δημιουργεῖ πολλές φορές δύσκολα προβλήματα.

Μέ ἀγάπη

Υ.Γ. Θά μοῦ δώσης διπλή χαρά ἄν πείσης καί τόν Τσάτσο νἄρθη μαζί σου».

1 Μαΐου 1972

Γ.Α ΜΑΓΚΑΚΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Κύριε Πρόεδρε,

Εἰς τήν σημερινήν σύντομον ἐπιστολήν μου, ἐπιθυμῶ νά σᾶς εὐχαριστήσω θερμῶς διά τό ἐνδιαφέρον, τό ὁποῖον ἐπεδείξατε διά τήν περίπτωσίν μου*. Ἤδη ἐλεύθερος, διακατέχομαι, ὅπως καί ἐσεῖς, ἀπό τό ἄγχος τοῦ ἐθνικοῦ μας προβλήματος. Εἶναι αὐτονόητον, ὅτι αἰσθάνομαι στρατευμένος διά τήν κοινήν ὑπόθεσιν. Ἀποτελεῖ ἐπιθυμίαν μου νά σᾶς συναντήσω. Ἡ ἐδῶ τεχνική μου τακτοποίησις θ' ἀπαιτήση ὡρισμένον χρόνον. Τό ταχύτερον δυνατόν θά ἐπικοινωνήσω μαζί σας διά νά κανονίσωμε τήν συνάντησίν μας.

Μετ' ἐξόχου τιμῆς».

15 Μαΐου 1972

ΑΜΕΡΙΚΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἐξοχώτατε καί ἀγαπητέ μοι Κύριε Πρόεδρε,

Καθ' ἥν στιγμή ἡ προσοχή μεγίστου μέρους τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου στρέφεται πρός τό πρόσωπον τῆς Ὑμετέρας φίλης καί περισπουδάστου Ἐξοχότητος, ὡς πρός "μέγα ἐθνικόν κεφάλαιον", ἐπ' εὐκαιρίᾳ μάλιστα τῆς δημοσιεύσεως τοῦ περί Ὑμῶν ἔργου τοῦ διαπρεποῦς Γάλλου ἀκαδημαϊκοῦ κ. Μωρίς Ζενεβουά, ἀπευθύνω πρός τήν Ὑμετέραν φίλην Ἐξοχότητα τά θερμότερα τῶν συγχαρητηρίων μου, ἐπί τῇ προσεχεῖ ὀνομαστικῇ Αὐτῆς ἑορτῇ.

Τό ἱερόν σύμβολον τοῦ Προστάτου Σας Ἁγίου, ὁ Σταυρός τοῦ "ἐν τούτῳ νίκα", εἶναι καί ἰδικόν σας σύμβολον, τῶν Ἑλληνορθοδόξων ἰδανικῶν, διά τά ὁποῖα ἠγωνίσθητε καί ἀγωνίζεσθε, αἴροντες τόν Σταυρόν.

Εὐχόμενος δ' ὅπως ὁ Κύριος ἐνισχύσῃ Ὑμᾶς ἐν πᾶσι, διατελῶ.

Μετ' ἐξιδιασμένης τιμῆς».

16 Μαΐου 1972

Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Εὑρίσκομαι ἐδῶ ἀπό τῆς παρελθούσης ἑβδομάδος. Σᾶς εὐχαριστῶ θερμῶς διά τάς τόσας ἐκδηλώσεις τῆς ἀγάπης Σας καί διά τήν φροντίδα, εἰς τήν ὁποία ὑπεβλήθητε διά τήν ἀδελφήν μου. Ἡ ἰδία αἰσθάνεται ἐξαιρετικά συγκεκινημένη δι' ὅλο τό ἐνδιαφέρον Σας. Θά γράψω εἰς τόν κ. Στεριανόν καί θά τόν εὐχαριστήσω διά τήν εὐγένεια καί τήν φιλοφροσύνην του. Εὐγενέστατος καί ὑποχρεωτικός ὑπῆρξε καί ὁ κ. Ἀργυρόπουλος μέ τούς συνεργάτας του.

Σκέπτομαι συχνά ὅσα ἄκουσα καί ἀντελήφθην κατά τήν ἐκεῖ παραμονήν μου καί προσπαθῶ νά μεταφέρω μέ ἀκρίβειαν ὅσα πρέπει εἰς τούς συνομιλητάς μου. Ἐγνώριζα πάντοτε, ἀλλά διεπίστωσα τώρα ἀκόμη ἔντονον τήν νοσταλγίαν ἀπό τήν ὁποίαν κατέχεσθε. Φέρετε μέ θάρρος τόν σταυρόν διά νά διαφυλαχθῆ ἀλώβητος ἡ πίστις καί ἡ ὑστάτη ἐλπίς ἑνός Λαοῦ.

Εἰς τόν βασιλέα μετεβίβασα τούς χαιρετισμούς καί τάς σκέψεις Σας. Τοῦ εἶπα ἀκόμη καί τάς ἀντιλήψεις ἐπί τῆς ἀνάγκης ὅπως ὁ πολιτικός κόσμος λάβη ἐγκαίρως θέσιν ἐπί τοῦ θέματος, τό ὁποῖον εἶναι λίαν πιθανόν νά ἀντιμετωπισθῆ σύντομα. Δέν πλανᾶται ὡς πρός τάς διαθέσεις τῶν κρατούντων καί διαπιστώνω ὅτι ὁμιλεῖ μέ σύνεσιν καί ἀποδεικνύει ὡριμότητα. Φυσικά, ἀποβλέπει μέ ἐμπιστοσύνην εἰς τό ἰδικόν Σας πρόσωπον καί εἶναι χαρακτηριστική ἡ τοποθέτησίς του ἐπί ἑνός ἑκάστου θέματος. Εἶδα καί τήν μητέρα του, ἡ ὁποία μοῦ ἀνέθεσε νά Σᾶς διαβιβάσω τήν ἐπιθυμίαν καί τήν εὐχήν νά εὑρεθῆτε σύντομα εἰς τήν Πατρίδα, ἡ ὁποία ἔχει τόσην ἀνάγκη τῶν ὑπηρεσιῶν Σας.

Ἐπανελθών, συνήντησα τόν κ. Κανελλόπουλον. Ἐξεπλήρωσα τήν ἐπιθυμίαν Σας καί ἐξέθεσα τάς σκέψεις καί τάς ἀπόψεις Σας. Ἐπέμεινα ἰδιαιτέρως εἰς τήν ἐπιθυμίαν καί τήν σύστασίν Σας πρός ὅλους τούς παλαιούς φίλους νά τόν περιβάλουν μέ τήν συμπαράστασιν καί τήν βοήθειάν τους. Ἐπεσήμανα τό γεγονός ὅτι μόνον ἐκεῖνος πρέπει νά εἶναι ἰσχυρός σήμερα, ὡς ἀρχηγός πειθαρχοῦντος κόμματος. Τοῦ εἶπα ὅτι ἡ θέσις του παρέχει πολλάς δυνατότητας καί τήν εὐχέρειαν νά καλέση καί τούς Κεντρώους εἰς τήν χάραξιν σταθερῆς γραμμῆς καί εἰς τήν διευκρίνισιν τῶν προθέσεών των, ἰδιαιτέρως δέ ἐπί τοῦ πολιτειακοῦ, ἀφοῦ ὅλοι ἔχουν πεισθεῖ ὅτι εἶναι ἤδη τεθειμένον τοῦτο. Προσέθεσα ἀκόμη ὅτι ἐάν ἡ προσπάθειά του ἀποτύχη, πρέπει νά δύναται νά χαράξη ὁ ἴδιος τήν γραμμήν. Μέ ἤκουσε μέ ἱκανοποίησιν, ἀλλά δέν παρέλειψε νά προσθέση ὅτι εὑρίσκει πάρα πολύ δύσκολα κ.λ.π. ὅσα τοῦ ἔλεγα. Δέν φαίνεται διατεθειμένος νά φανῆ δυσάρεστος καί προφανῶς τόν ἱκανοποιεῖ ὁ λιβανωτός τοῦ στενοῦ κύκλου πού τόν περιβάλλει καί ἡ διαβεβαίωσις ὅτι εἶναι ἤδη ὁ Πατριάρχης τῆς Δημοκρατίας καί ὁ παράκλητος διά τήν διεξαγωγήν τοῦ ἀγῶνος. Προφανῶς, ὅμως, ἑνός ἀγῶνος ὅπως τόν ἀντιλαμβάνονται οἱ πάσης προελεύσεως συνομιληταί του. Καί αὐτούς κυρίως δέν θέλει νά

δυσαρεστήση. Δέν συζητεῖ κἄν τήν ἄποψιν ὅτι πρέπει νά ἐπιμείνη εἰς τό θέμα τῆς δημιουργίας καθολικοῦ ἐθνικοῦ μετώπου μέ τήν συμμετοχήν καί τῶν ἀποστατῶν, ἐφ' ὅσον οἱ κεκράκται καί οἱ οὐσιαστικοί ὑπεύθυνοι τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως ἀντιτίθενται. Παρά ταῦτα, φαίνεται ὅτι τόν ἀπασχολεῖ ἡ ἰδέα συγκροτήσεως ὑπερκομματικῆς ἐπιτροπῆς ἀγῶνος, εἰς τήν ὁποίαν θά ἔχη θέσιν καί ὁ Παπασπύρου τοὐλάχιστον, ὡς πρόεδρος τῆς τελευταίας Βουλῆς, ἀφοῦ ἡ σύνθεσίς της θά εἶναι ἐξωκομματική, μέ συμμετοχήν ὡρισμένων πολιτικῶν, ἀποστράτων, ἐκπροσώπων τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας κ.λ.π.

Μετά τήν συνοπτικήν ἔκθεσιν τούτων, αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκην νά διαπιστώσω καί διά μίαν ἀκόμη φοράν, ὅτι τίποτε ἐξ αὐτῶν δέν ἔχει ἀπήχησιν εἰς τήν κοινήν γνώμην, ἰδιαιτέρως δέ εἰς ὅσους δύνανται καθ' οἱονδήποτε τρόπον νά ἀσκήσουν ἐπίδρασιν εἰς τήν δημιουργίαν προϋποθέσεων οἱασδήποτε ἐξελίξεως. Ἡ κοινή γνώμη δέν συγκινεῖται ἀπό τά χαρτιά καί τάς ὑπογραφάς ὅλων ἡμῶν. Ἄλλο τήν ἀπασχολεῖ καί αὐτό δέν εἶναι μυστικόν, ἐδῶ τοὐλάχιστον. Ὅπως ἔμαθα εἰς τήν ἐπιστροφήν μου ἀπό φίλον μας, ἀκόμη καί ὁ Πεσμαζόγλου, τήν παραμονήν τῆς ἀπελάσεώς του, ὡμίλει περί τῆς ἀνάγκης τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ σημερινοῦ κύρους καί τῆς αἴγλης τοῦ ὀνόματός Σας, τόν ἀπησχόλει δέ ὁ τρόπος, μέ τόν ὁποῖον θά ἔπρεπε νά παρασυρθῆ εἰς τήν γραμμήν αὐτήν ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ.

Συνεχίζονται αἱ φῆμαι ὅτι ὁ ἀρχηγός τοῦ καθεστῶτος ἀντιμετωπίζει ἐσωτερικάς ἀντιδράσεις.

Ἡ ζήτησις τοῦ βιβλίου φαίνεται ὅτι ἀνεθερμάνθη, ἤδη δέ ἐτέθη εἰς κυκλοφορίαν ἡ γ΄ ἔκδοσις. Μελετᾶται τί χρειάζεται ἤ τί θά ἦτο δυνατόν νά προστεθῆ εἰς τήν φάσιν αὐτήν.

Εἶδα τόν Τζώρτζη καί ἐμιλήσαμε γιά ὅλα τά γνωστά θέματα. Σύντομα θά Σᾶς ἐνημερώσω ἐπί τῶν ἐνδεχομένων ἐξελίξεων.

Ἐπιθυμῶ νά ἐπαναλάβω ὅτι προσωπικῶς δέν ἔχω λόγους νά εἶμαι ὀπωσδήποτε ἐνοχλημένος ἀπό τήν φιλόφρονα καί ἄκρως εὐγενική στάσιν τοῦ ἀρχηγοῦ, πλήν θά ἐδικαιολόγουν καί οἱανδήποτε ἐπιφύλαξίν του ὡς πρός τό πρόσωπόν μου, λόγω τῆς εἰδικῆς θέσεως, τήν ὁποίαν μοῦ ἔχουν προσδώσει. Ἐμμένω, ὅμως εἰς ὅσα κατ' ἐπανάληψιν εἶπα καί λυποῦμαι διότι αἱ συνθῆκαι δέν τοῦ παρέχουν τήν ἄνεσιν νά ἀσκήση ἡγετικόν ρόλον εἰς τάς δυσκόλους αὐτάς περιστάσεις.

Ἰδικός Σας».

9 Ἰουνίου 1972

Γ. Λυχνος προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ Πρόεδρε,

Εὐχαριστῶ πολύ γιά τή νέα σας φωτογραφία μέ τήν τιμητική ἀφιέρωσιν. Εἶναι μία εἰκόνα νεότητος, σφρίγους καί ὀρέξεως γιά δουλειά. Δέν τολμῶ νά σᾶς πῶ πώς θά εἶναι πολύ σύντομος ὁ χρόνος πού θά τήν ἀναλάβετε, ἐάν δέν μεσολαβήσουν μεγάλα νέα γεγονότα λίαν ἀπροόπτα καί ἀνεπιθύμητα.

Ὁ Ἀχιλλεύς μοῦ ὑπενθύμισε τήν ἐπιθυμίαν νά σᾶς γράψω τίς σκέψεις μου. Εἶναι ἀλήθεια πώς ἀπό πολύ καιρό τίς διέκοψα καί τίς ἀντικατέστησα κάποτε κάποτε μέ ξένες πληροφορίες πού νόμιζα ἀρκετά σοβαρές. Ἐγώ πληροφορίες δικές μου δέν ἔχω, οὔτε καί κανένας ἄλλος ἀπό μᾶς μπορεῖ νά ἔχει, ἐκτός ἀπό τίς ἐλπίδες καί τίς ἐπιθυμίες μας πού τόσον συχνά, ἤ μᾶλλον τόσο συστηματικά, διαψεύδονται. Καί ὅταν δέν ἔχεις πληροφορίες γιά τά συμβαίνοντα, ποῦ καί ποιά νά στηρίξεις σχόλια. Παραιτήθηκα λοιπόν ἀπό αὐτήν τή φιλοδοξία, πού γιά σᾶς μποροῦσε νά εἶναι καί ἐπικίνδυνη. Γιατί, βασιζόμενος σέ ἀβάσιμες πληροφορίες καί ἀστήρικτες σκέψεις, μπορούσατε καί σεῖς νά παρασυρθεῖτε σέ ὄχι ὀρθές ἐνέργειες.

Αὐτός εἶναι ὁ μόνος λόγος γιά τόν ὁποῖον σταμάτησα τήν προσωπική μου ἀλληλογραφία καί ὄχι ἄλλος κανείς.

Ἄν ἐπρόκειτο ὅμως νά σᾶς δώσω μιάν εἰλικρινῆ εἰκόνα τῆς καταστάσεως, ὅπως ἐγώ τήν βλέπω σήμερα, θά σᾶς ἔλεγα ὅτι δέν βλέπω οὔτε τό μέσο, οὔτε τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον θά μποροῦσε νά μεταβληθεῖ. Τά στηρίγματα τῆς ἐξουσίας ὄχι μόνον ἐξακολουθοῦν νά εἶναι ἰσχυρά, ἀλλά καί καθημερινά γίνονται ἰσχυρότερα. Ὁ κ. Παπαδόπουλος δέν ἀφήνει βελονιά πού νά φαίνεται πώς ξεφεύγει ἀπό τό πλέγμα του χωρίς νά φροντίσει νά τήν κλείσει πάραυτα. Αὐτή νομίζω πώς εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἱκανότης του. Οἱ ἀξιωματικοί καί μάλιστα τῶν καιρίων θέσεων εἶναι στενά συνδεδεμένοι καί τελείως ἀλληλέγγυοι μέ τό καθεστώς, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρκετά μακρά διάρκεια, ἡ ἐντελῶς ἀνεμπόδιστη, ἐμπνέει τώρα ἐμπιστοσύνη στό ἐσωτερικό καί στό ἐξωτερικό. Κάθε ἰδέα ἀλλαγῆς θά ἔθιγε πάρα πολλά καί πολύ μεγάλα δημιουργηθέντα συμφέροντα γιά νά πιστέψει κανείς ὅτι θά ἦταν εὔκολο νά συλληφθεῖ καί μάλιστα νά ἐκτελεσθεῖ. Καί μόνον ὁ φόβος ὅτι θά ἔχαναν τά ἀποκτηθέντα προνόμια θά ἔκανε ὅλον αὐτόν τόν κόσμο πού συνεργάζεται μέ τό καθεστώς νά ἐξεγερθεῖ καί νά ἀμυνθεῖ.

Ἡ ἀρχική καταφορά τῶν ξένων δημοκρατικῶν, φιλελευθέρων καί σοσιαλιστικῶν κύκλων —οἱ κομμουνιστές φαίνονται πάντα νά τήν συμπαθοῦν σάν μιά ἀδελφική τους κατάστασιν— ἔχει πιά ξεθυμάνει, τά δέ ὑλικά συμφέροντα τῶν Κρατῶν καί τῶν Κυβερνήσεων ἐξουδετερώνουν πιά τίς ἰδεολογικές καί ἠθικές ἀξιώσεις ὁρισμένων στρωμάτων τῆς κοινωνίας των. Ἡ ἐξωτερική πίεσις δέν προχωρεῖ πέραν τῶν ἀρχικῶν ἐπιτυχιῶν της, τῆς ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος ἀπό τό Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης καί τοῦ παγώματος τῆς συμφωνίας μέ τήν Οἰκονομικήν Κοινότητα. Ὁ αἰώ-

νας μας εἶναι πολύ ὑλιστικός γιά νά περιμένει κανείς ἀπό τήν ἠθική ξένην βοήθειαν σοβαρόν ἐπηρεασμόν τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς καταστάσεως. Καί αὐτά ἀκόμη τά μικρά σκανδιναβικά Κράτη πού φοβοῦνται τήν ἐπέκτασιν τοῦ μολύσματος σχεδόν ἔπαυσαν πλέον νά τό προσέχουν. Τό συνήθισαν.

Οἱ Ἀμερικάνοι ἔχουν κάποιο δίκιο νά ἰσχυρίζονται ὅτι καί ἄν δέν ξανάδιναν τήν βοήθειαν ὁ Παπαδόπουλος δέν θά ἐσυγκινεῖτο ἰδιαιτέρως καί θά ἐξακολουθοῦσε τόν δρόμο του, μάλιστα μέ μεγαλύτερη ἐλευθερία παρά σήμερα, ὅπως συνέβαινε καί ἐπί τῆς προεδρίας τοῦ Τζόνσον πού πολύ ἤ λίγο, εἰλικρινά ἤ ὄχι, τήν εἶχε κάπως διακόψει. Τό σημερινό ἑλληνικό καθεστώς ἐξυπηρετεῖ τούς Ἀμερικανούς. Καί αὐτοί δέν ἔχουν καμμίαν ἐγγύησιν γιά τό τί θά πράξουν οἱ ἄγνωστοι κληρονόμοι του. Τά κηρύγματα τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου, πού τόν πιστεύουν καί ἴσως νά εἶναι ὁ γνήσιος πολιτικός κληρονόμος τοῦ πατέρα του, δέν τούς ἐμπνέουν φυσικά ἐμπιστοσύνην. Γιατί νά θέλουν νά φύγει ὁ Παπαδόπουλος; Οἱ δικές τους ἀνάγκες δέν τό ζητοῦν. Ὁ ἑλληνικός λαός δέν τό ζητεῖ. Γιατί νά τό θέλουν;

Γιά τόν ἑλληνικό λαό δέν μπορεῖ κανείς νά ξέρει ἐάν θέλει καί τί εἶναι αὐτό πού θέλει σήμερα. Δέν ὑπάρχουν πειστικά σημάδια τῆς θελήσεώς του. Ἐκεῖνα πού εἶναι γνωστά εἶναι μᾶλλον ὑπέρ τῆς Κυβερνήσεως Παπαδόπουλου. Ἀνεξάρτητα ἀπό τό πῶς κατασκευάζεται καί ἀπό τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι στήν ἐπιφάνεια ὁ κόσμος ἄν δέν εὐημερεῖ καί ἄν δέν ἔχει μέσον εἰσόδημα χιλίων δολλαρίων, πάντως, φαίνεται νά τά φέρνει εὔκολα βόλτα. Αὐτό συμβαίνει στήν Ἀθήνα καί ἀπό τίς ἐπαρχιακές πόλεις ἡ ἐντύπωσις δέν εἶναι διαφορετική. Χρῆμα κυκλοφορεῖ ἄφθονο. Καί ὁ κόσμος τό ξοδεύει. Τό στρατιωτικό καθεστώς προσπαθεῖ νά συνεχίσει τή δική σας πολιτική, τῶν ἔργων, τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως καί τοῦ τουρισμοῦ. Στή γραμμή αὐτή δέν ἔχει ἀλλάξει τίποτε καί ἀποδίδει γιατί ἦταν καί μένει ὀρθή πολιτική. Ἄσχετα ἄν τώρα γίνεται σχεδόν μυστικά μέ τήν ἀναγγελία σχεδίων καί ἀποφάσεων τίς ὁποῖες κανείς δέν συζητεῖ, μέ συνέπεια τίς μεγάλες ἀποτυχημένες συμβάσεις —Λύτον, Ὠνάση, Ἐγνατίας καί ἄλλων— ἐνῶ ἐσᾶς σᾶς ἔβγαλαν τήν ψυχή μέ τό Ἀλουμίνιο, πού ἐξακολουθεῖ νά εἶναι πάντα ἡ μεγαλύτερη καί ἐξαγωγικότερη βιομηχανία τῆς χώρας. Καί μέ τά ξενοδοχεῖα πού τώρα φοβοῦμαι ὅτι γίνονται πάρα πολλά γιά νά μπορέσουν νά εἶναι ἀληθινά ξενοδοχεῖα καί γιά νά μή μεταβληθοῦν σέ τουριστική δυσφήμιση τοῦ τόπου μας, χωρίς παράδοση, χωρίς πεῖρα, χωρίς προσωπικό. Ὁ Θεός νά μᾶς φυλάξει ἀπό τέτοιον κίνδυνο. Ἔχομε χάσει τό μέτρο σ' αὐτή τήν ὑπόθεση.

Ὁ ἑλληνικός λαός εἶναι σχεδόν τελείως ἀπληροφόρητος γιά τό τί συμβαίνει καί τί γίνεται καί γιατί καί πῶς γίνεται. Ἡ ἀντιπολίτευσις ἔχει περιορισθεῖ σέ δύο δικαιολογημένα φοβισμένα φύλλα καί ἀκούει πολλά δημοσιογραφικά καί τά ἀποκλειστικά κυβερνητικά ἠλεκτρονικά ὄργανα προπαγάνδας. Οἱ ἀραιές κροτίδες πού ἐκρήγνυνται κάθε τόσο καί οἱ κινήσεις τῶν διανοουμένων δέν φαίνονται θά θίγουν βαθύτερα κανένα. Οἱ δειλές φοιτητικές ἐκδηλώσεις καί κάποιες ἐπαγγελματικές ἀνησυχίες εἶναι προορισμένες νά σβήνουν μές στόν ἀσφυκτικό κλοιό τῆς στρατιωτικῆς καί ἀστυνομικῆς ἀσφάλειας. Ἡ μεγάλη μάζα μένει φοβισμένη ὅπως τίς πρῶτες μέρες μετά τό κίνημα καί φαίνεται ἀσυγκίνητη, ἀδιάφορη σέ ὅσα συμβαίνουν γύρω της. Τείνει κανείς νά πιστεύει ὅτι ὁ ἑλληνικός λαός δέν ἔχει τό αἴσθημα τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Τήν καταχρᾶται ὅταν τήν ἔχει. Καί ὅταν τοῦ τήν ἀφαιροῦν μένει ἱκανοποιημένος μέ τό αἴσθημα ὅτι τοῦ τήν ἔχουν ἀφαιρέσει Ἕλληνες καί ὅτι μαζί τους μπορεῖ νά βολεύεται στά ὑλικά του συμφέροντα.

Λυποῦμαι, ἀγαπητέ μου κ. Πρόεδρε, ὅτι μέ ὅλα αὐτά σᾶς δίνω μιά πολύ στεγνή καί ἀπογοητευτικήν εἰκόνα τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς καταστάσεως. Ἀλλά ἄν τήν ἐνόθευα μέ ψεύτικες γιά μένα ἐλπίδες καί ἐντυπώσεις θά αἰσθανόμουν τόν ἑαυτό μου ἔνοχον ἀπέναντί σας. Μετά τό κίνημα, ὅπως καί πρίν, ἔγιναν πολλά καί μεγάλα σφάλματα ἀπό τόν πολιτικό κόσμο, πού δεν μποροῦν νά ἐπανορθωθοῦν σήμερα. Εἶναι πλέον πολύ ἀργά. Ἐνομίσαμε ὅτι, ἀπομονώνοντας ἠθικά καί πολιτικά τό κίνημα, θά τό ἐξαντλούσαμε. Συνέβη τό ἀντίθετο. Στήν ἀπομόνωσίν του ἔδειξε θεληματική δύναμιν καί στερεώθηκε, τό ἀφήσαμε, μᾶλλον τό ἐσπρώξαμε νά γίνει αὐτοδύναμο. Ὁ Παπαδόπουλος ἔδειξε μεγάλην ἐπιτηδειότητα στήν ἐκμετάλλευση τῶν σφαλμάτων τῶν ἀντιπάλων του. Καί ὅσοι περιμένουν τώρα νά ἐκτελέσει τίς δημοκρατικές μισοϋποσχέσεις του ἀπατῶνται βαθύτατα. Ξέρει ὅτι ὁ λαός τόν ἀνέχεται καί ὅτι τήν ἐλάχιστη δημοκρατική παραχώρησιν θά κινδύνευε νά τήν ἐκμεταλλευθεῖ. Καί ὁ ἴδιος νά τό ἤθελε θά τόν ἐμπόδιζαν ὅσοι ἔχουν μπλεχθεῖ στό παιγνίδι του καί εἶναι τώρα πολλοί, πολύ περισσότεροι ἀπό τά δυναμικά του στηρίγματα. Εἶναι ἀρκετά ἔξυπνος, αὐτό ἤδη μέ τό παραπάνω τό ἔδειξε, ὥστε νά μή θέλει νά ἐπισύρει ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του, καί μάλιστα δίχως ἀνάγκη, τά φαινόμενα πού ἀντιμετωπίζουν τώρα στήν Ἱσπανία ὁ Φράνκο καί στήν Πορτογαλία ὁ Γκαετάνο, πού ἐκεῖνοι βρέθηκαν στήν ἀνάγκη νά κάμουν λίγες παραχωρήσεις στό λαό. Ἐμεῖς θά τίς λέμε, ἀλλά δέν θά τίς κάνομε. Καί ἄν καμμιά φορά τίς δώσομε μέ τό ἕνα χέρι, θά τίς παίρνομε μέ τό ἄλλο, τό ἀστυνομικό.

Μέ ἀγάπη, δικός σας».

Ἰούνιος 1972

Β. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Εὐχαριστῶ γιά τό γράμμα. Ἔχω τήν ἰδέα ὅτι πολύ περισσότερο ἀπό τό χρονογράφημα ὑπῆρξε χρήσιμο τό κύριο ἄρθρο, πού ἀπαντοῦσε στίς κυβερνητικές ἐφημερίδες, οἱ ὁποῖες φρόντισαν νά δημιουργήσουν ἐντυπώσεις ἐκ τῆς ἐπιστολῆς πρός τόν Τσάτσο, ὑπό τήν ἔννοιαν ὅτι καί ὁ Καραμανλῆς παρακινοῦσε τάχα νά γίνη ὅ,τι ἔπραξε ὁ Παπαδόπουλος. Διά τοῦ ἄρθρου μας, θρυμματίσαμε τά παραμορφωτικά κάτοπτρα τῆς ἐπιστολῆς καί, μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, προβάλαμε προγενέστερες δηλώσεις —μισοξεχασμένες— τοῦ Καραμανλῆ, δικαιωμένες ἐκ τῶν μετέπειτα ἐξελίξεων*.

Ἡ ζήτησις τοῦ βιβλίου σημαίνει ὅτι τό ὄνομά του καταξιώνεται στήν ἱστορική μνήμη τοῦ ἔθνους —καί ἀντέχει ἀκόμα στίς σημερινές προσδοκίες του. Τό βιβλίο ἀπευθύνονταν μόνο στή μνήμη καί ἄφηνε ἄδεια τήν γεύση τῆς προσδοκίας. Πάντως ἀνταποκρίθηκε στόν στόχο του. Εἶχε τήν ζεστασιά τῆς γαλλικῆς λογοτεχνικῆς γραφῆς, χωρίς ρομαντικές διογκώσεις —ἀρετή του— καί εἶχε τό μειονέκτημα —ἰδίως γιά τόν ξένο ἀναγνώστη, μά καί γιά τόν Ἕλληνα νεαρᾶς ἡλικίας— ὅτι ἐνῶ ἔδινε ἀναλυτικά, πειστικά, πῶς ἔβλεπε τό πολιτικό πρόβλημα ὁ Καραμανλῆς, ποιές ἦσαν οἱ ἀπωθήσεις του καί ποιοί οἱ ὁραματισμοί του καί οἱ ἐπιρροές πού δέχτηκε ἀπό τό ἀγωνιστικό περιβάλλον του καί ἀπό τόν συνειρμό τῶν ἐθνικῶν περιπετειῶν, πρίν ἀνέβη στήν ἐξουσία, ἐνῶ δηλαδή ἔδειχνε μέ ἐνάργεια, εἰς τί κατέτεινε, δέν ἔδωσε, ἔπειτα, τί ἔπραξε ὡς κυβερνήτης τῆς χώρας, γιά νά ὑλοποιήση τά ἰδεώδη του. Καταλαβαίνω ὅτι σκοπός τοῦ βιβλίου δέν ἦταν νά ἀναπτύξη τό ἔργο τῆς ὀκταετίας, ὅμως τό κενόν ἔγκειται στό ὅτι δέν αἰσθητοποιεῖται κἄν ἀπό τόν ἀπληροφόρητο ἀναγνώστη, ἡ ἀνταπόκρισις τοῦ ἔργου, στούς τεταγμένους σκοπούς, πού ἐνέπνευσαν τήν εἰσδοχή τοῦ Καραμανλῆ στή δημοσία ζωή —παρά τίς οἰκογενειακές ἀντιδράσεις. Αὐτό θά μποροῦσε νά γίνη χωρίς πλατειασμούς μέ δύο-τρεῖς μεστές σέ νοήματα καί στοιχεῖα τυπογραφικές σελίδες.

Πάντως ἦταν βιβλίο καλῆς ποιότητος καί ἄν δέν ἄκουσα νά σχολιάζεται εὐρέως, ὥστε νά μπορῶ νά συνοψίσω αὐθεντικά τίς ἐξ αὐτοῦ ἐντυπώσεις τοῦ κόσμου, τοῦτο ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ἡ ἔκδοσίς του δέν ἱκανοποίησε τά καυτά αἰτήματα τῆς Στιγμῆς. Ἦταν μιά ἀκαδημαϊκή προσφορά, ὅπως ἀκαδημαϊκός ἦταν ὁ συγγραφεύς του. Γιά ὅσους μάλιστα νοιώθουν καταπιεσμένα, ἐκ τῶν περιστάσεων, τά πολιτικά τους ἐνδιαφέροντα καί κατατρύχονται ἀπό εὔλογες ἀνησυχίες γιά τήν μοίρα τοῦ τόπου μας, τό βιβλίο ἦταν ἕνας ἐκτός χρόνου πλεονασμός. Διότι τό ἔργο καί ἡ δημιουργική προσωπικότης τοῦ Καραμανλῆ ἵσταται, ἀπό καιροῦ, πάνω ἀπό τίς προεκλογικές κομματικές διαιρέσεις καί προκαταλήψεις καί ἡ παλλαϊκή αὐτή συνείδησις, πού ἀναγνωρίζει τήν ἀξία του, δέν χρειάζεται ἱστορικοφιλολογικές πριμοδοτήσεις, οἱ ὁποῖες ἐνῶ τίποτα δέν προσθέτουν, δίνουν ἀθελήτως ἔμφασιν στό γενικό ἐρώτημα: καλά ὅλα αὐτά, ἀλλά τί γίνεται τώρα; Τό ἀγχῶδες ἐρώτημα (πού διεκδικεῖ ἔντονη καί διηνεκῆ παρουσία τῆς Ἡγεσίας γιά τήν ἀντιμετώπισιν τῆς παρατεινομένης καί ἐπιδεινουμένης δοκιμασίας) δέν ἀνακουφίζεται ἀπό τίς συνημμένες στό βιβλίο δηλώσεις, περί τῆς σημερινῆς καταστάσεως, δηλώσεις διορατικές ἀλλ' ἀνενεργές. Ὁ κόσμος πιστεύει ὅτι, μέ τίς δηλώσεις αὐτές, ὁ Καραμανλῆς περιορίστηκε νά ἐκφράση τήν ἀποστροφή του πρός τά συμβαίνοντα, χωρίς νά κινήση τίς δυνατότητές του καί τό λαϊκό δυναμικό πού τόν ἐμπιστεύεται, χωρίς νά ἔλθη κοντά του, νά ζήση αὐτά πού τραβᾶμε μαζί μας καί νά διακινδυνεύση μαζί μας, ἐναντιούμενος στή Χούντα, ὅπως προκρίνει αὐτός καί πλαισιούμενος ἀπό ὅλους πού σήμερα θάβουν κάθε διάθεσίν τους νά ἀντιταχθοῦν, στή διαπίστωσιν ὅτι χωρίς ἡγεσία δυναμένη νά ἀσκήση ἐπιρροή στόν Στρατό καί στόν Λαό, δέν γίνεται τίποτα.

Ἐπειδή λοιπόν ὁ κόσμος πιστεύει ὅτι μόνο ὁ Καραμανλῆς ἔχει τό κῦρος νά ἀσκήση μιά τέτοια ἐπιρροή, ἀκόμα καί οἱ πιστότεροι φίλοι του τραυλίζουν ἀσθενῆ ἐπιχειρήματα, ὅταν ἀκούουν νά τοῦ ἀποδίδεται, ὄχι κακοπίστως, εὐθύνη γιά τή συνεχιζομένη του ἀπουσία. Ὡς καί ἐκεῖνοι πού ἔλεγαν ὅτι ἡ σιωπή τοῦ Καραμανλῆ εἶναι μιά ἀπειλή στό κεφάλι τῶν ἰθυνόντων, δέν τό λέγουν πιά, ἀλλά φρονοῦν ὅτι ἡ σιωπή αὐτή τώρα, χωρίς νά τό θέλει, προικοδοτεῖ τήν ἄνεσιν τῶν κρατούντων.

Ὡς πρός ἐμέ, γνωρίζετε τί φρονῶ. Σέ ὅλες μας τίς συναντήσεις, πού ἦταν γιά μένα φροντιστήριο πολιτικῆς σκέψεως, δέν μπόρεσα νά πεισθῶ ὅτι ἡ ἀχίλλειος πτέρνα τοῦ Παπαδοπούλου εἶναι ὅτι δέν ἀποτελεῖ καθεστώς, διότι δικτατορεύει, ἐνῶ ἐπαγγέλθηκε δημοκρατία καί συνέταξε Σύνταγμα, μέ θεμελιώδεις δημοκρατικές διατάξεις. Ἐκεῖνο πού ἔλεγα πάντα εἶναι ὅτι ἀφοῦ δέν ὑπάρχουν ἀποφασιστικῆς σημασίας ἐσωτερικές καί ἐξωτερικές ἀντιδράσεις στήν παραπλάνησιν, αὐτή ἡ ἴδια ἡ παραπλάνησις γίνεται καθεστώς, χωρίς ἐπίφοβους ἀντιπάλους. Καί στήν τελευταία μας συνάντηση σᾶς εἶχα εἰπεῖ ὅτι τό 1972 θά εἶναι τό ἔτος τῆς προσαρμογῆς. Ἡ ἀνάληψις ὅλων τῶν ὑπάτων ἐξουσιῶν ἀπό τόν Παπαδόπουλο, μετά τήν ἀνώδυνη —μέ ἕνα φύσημα— πτῶση τοῦ Ζωιτάκη, εἶναι γι' αὐτόν πολύ πιό ἀβανταδόρικη, ἀπό μία μεταπολίτευσιν σέ προεδρική δημοκρατία. (Ἄλλωστε εἶναι ἐκτός πραγματικότητος οἱ φανταζόμενοι ὅτι καί ἐάν τυχόν, σέ μία στροφή τῶν ἐξελίξεων, ξυσθῆ ὁ Θρόνος, θά ἔχωμε προεδρικές ἐκλογές,

ὅπως αὐτές πού γίνονται στήν Ἀμερική ἤ στήν Γαλλία ἤ ἔστω ὑπό ἀστυνομικήν πίεσιν καί στρατοκρατίαν. Οὔτε κἄν αὐτό. Θά ἔχωμε αὐτοχειροτόνητη Προεδρία, ὅπως στήν Ἀφρική καί στή Λατινική Ἀμερική. Γνώμη μου εἶναι ὅτι ὁ Παπαδόπουλος ἔχει περισσότερες εὐτυχισμένες στιγμές, παρά "στριμώγματα", μέ τίς πιέσεις τῶν νεοφωτίστων ἐπαναστατῶν τοῦ λεκανοπεδίου Ἀττικῆς καί τοῦ Πενταγώνου, πού ζητοῦν νά ἀφεθοῦν κατά μέρος τά προσχήματα καί νά σκληρυνθῆ ἡ κατάστασις, ἀνακαλύπτοντας τό πραγματικό πρόσωπό της, χωρίς νά λογαριάση κανέναν. Πρώτη ἐκδήλωσις αὐτῆς τῆς ἀνενδοιάστου πολιτικῆς, ἦταν τό Διάγγελμα κατά τήν 21η Ἀπριλίου —στόν ἑορτασμό τῆς πενταετίας. Προσεκτικῶς συντεταγμένο καί χωρίς φουσκωμένες διατυπώσεις, ὄχι μόνον δέ ἔκαμε λόγον —ἔστω καί γιά τά μάτια— περί συντάγματος καί δημοκρατίας, ἀκόμη καί γιά τό μέλλον, ἀλλά καί εὐθυγράμμισε ὅλα τά συστήματα τά ἱστορικά καί τά σύγχρονα, τυραννίες, φασισμούς, κομμουνισμούς, δημοκρατίες, σέ παρονομαστή ἐπιδεικτικῆς οὐδετερότητος καί ἰδεολογικῆς ἀνεξιθρησκίας. Οὐδεμία ἀντίδρασις εἰς τό ἐσωτερικόν καί τό ἐξωτερικόν. Ὕστερα ἄρχισαν οἱ διαλύσεις ὀργανώσεων, οἱ συλλήψεις φοιτητῶν, οἱ ἐκτοπισμοί ἐπιστημόνων —καί ὡς πρός ἐμέ προειδοποιήσεις, διά στόματος τοῦ ἁρμοδίου ὑφυπουργοῦ, ὅτι "ἡ μῆνις τῶν ἐπαναστατικῶν κλιμακίων καί τῶν ὑπηρεσιῶν, ἔχει ἀποκορυφωθῆ, μέχρι τοῦ βαθμοῦ, ὥστε ἡ κυβερνητική ἡγεσία νά μή μπορῆ νά τήν κρατήση στήν πλάτη της". Καί ἄλλα πολλά τέτοια —νά μή σᾶς κουράζω. Τό βέβαιο εἶναι ὅτι ἔταξαν ὡς σκοπόν (ἐκφραζόμενοι πάντα ἐναντίον τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ καί τῆς δικτατορίας) νά πάρουν πίσω καί τό μίνιμουμ τῶν ἐλευθεριῶν πού ἄλλωστε ποτέ δέν μᾶς ἔχουν προσφέρει αὐτοί, ἀλλ' ἐμεῖς κατακτήσαμε —ὁ Θεός καί ἡ ψυχή μας ξέρει πῶς— ἐκμεταλλευθέντες τήν τακτική τῆς ἐξαπατήσεως καί τοῦ καιροσκοπισμοῦ των. Τώρα λοιπόν, ἐνῶ αὐτοί θά ἰσοπεδώνουν τά περιθώρια πού δημιουργήσαμε καί θά μᾶς κόβουν τήν ἀναπνοή μας, θά ἀπολύουν ποῦ καί ποῦ κανένα πολιτικό κρατούμενο καί θά ἐμφανίζουν ὡς μέτρον φιλελευθερισμοῦ, γιά νά ἀπαντᾶ ὁ Λαίρνς καί ὁ Ρότζερς στούς ἐνοχλητικούς τοῦ Κογκρέσσου. Ἐάν αὐτό δέν σημαίνη προσαρμογή τῶν πάντων στόν ἀνοιχτό ἐμπαιγμό, τότε μόνον ἔπεσα ἔξω στίς προβλέψεις καί ἐκτιμήσεις μου, πού ἔχουν ὡς προσημείωσιν τό γράμμα πού σᾶς ἔστειλα 20 ἡμέρες μετά τήν Ἐπανάστασιν, ὅταν φίλοι καί συγγενεῖς καλλιεργοῦσαν τήν ψευδαίσθησιν ὅτι αὐτοί εἶναι καλά παιδιά καί θά φύγουν, γιά νά ἔλθωμε ἐμεῖς.

Καί ἐπειδή μιλᾶμε γιά φίλους, τολμῶ νά σᾶς γράψω, ὅτι ὅσοι σᾶς λέγουν νά μείνετε ἔξω καί νά μήν ἔλθετε στήν Ἑλλάδα, εἴτε καλοπροαιρέτως τό λέγουν —πιθανώτατον— εἴτε ἐπειδή κατά βάθος δέν θέλουν νά βάλουν μπελά στό κεφάλι τους, σέ τόσον κρισίμους καιρούς, πάντως δέν σᾶς προσφέρουν καλάς ὑπηρεσίας. Εὐτυχῶς πού ἡ ἡγετική στόφα σας δέν ἐπηρεάζεται ἀπό τέτοια καί ἐάν δέν εἶσθε ἐδῶ, τοῦτο ὀφείλεται, ὄχι ἐπειδή ἐπηρεάσθητε ἀπό ὅσα σᾶς λέγει ὁ ἕνας καί ὁ ἄλλος, ἀλλά διότι μέ τά δικά σας κριτήρια, δέν λάβατε τήν ἀπόφασιν μέχρι στιγμῆς.

Ἄν τήν λάβετε, ὡς θά εὐχόμην καί ἐγώ μαζί μέ ὅλο τόν κόσμο, δέν θά ἀγνοῆτε βεβαίως ὅτι καί νά τό θέλατε δέν θά μπορούσατε νά μή πάρετε πρωτοβουλίες ἐδῶ. Κατ' ἐμέ τό πρόβλημα εἶναι ἡ χρυσή τομή μεταξύ τοῦ εἴδους τῆς ἐπιρροῆς πού θά ἦταν ἐνδεδειγμένη πρός τήν κατεύθυνσιν τῶν ἐπαναστατῶν ἀξιωματικῶν καί ἐκείνης πού χρειάζεται νά ἀσκηθῆ πρός τόν πνευματικό κόσμο, τόν κρατικό μηχανισμό καί τούς κοινωνικούς λειτουργούς. Ἡ μία ἐπιρροή, ὡς θά ἀσκῆται δέν πρέπει νά προκαλῆ αἰσθηματικές ἀντιδράσεις στήν ἄλλη —ὡς ἔγινε κάπως μέ τήν ἐπιστολή πρός τόν Τσάτσο. Ὅμως αὐτά δέν εἶναι ἀνασχετικά, παρά μόνο γιά τούς ἔχοντας προδιάθεσιν νά τά θεωρήσουν ἔτσι.

Ἐξ ἐντιμότητος, ὀφείλω νά σᾶς γράψω τί εἶπα στόν Κανελλόπουλο, πρό ἡμερῶν. Τοῦ εἶπα ὅτι ἐάν οἱ Παπαδόπουλοι μείνουν ἀκόμα τρία χρόνια καί ἔπειτα πέσουν, θά ἔχουμε πρό αὐτῶν ταφῆ στή συνείδησιν τοῦ Λαοῦ, ὅμως καί στήν μετεπαναστατική φάσιν, ὅλοι ἐμεῖς ἀδιακρίτως, οἱ συνδεθέντες μέ τήν κοινοβουλευτική Ἑλλάδα, ἀπό τῆς κορυφῆς, μέχρι τῶν ἐπαρχιακῶν παραγόντων. (Ὁ Κανελλόπουλος μελαγχολικῶς συνεφώνησε λέγων: "Πλεῖστοι ἐξ ἡμῶν θά ἔχουμε καί βιολογικῶς ἐκλείψει"). Ἤδη ἀρχίζομε νά μή μιλοῦμε τήν ἴδια γλῶσσα μέ τούς φοιτητάς —πού τό 1963 ὅταν φύγατε ἦσαν παιδιά τοῦ δημοτικοῦ σχολείου πού δέν ἔχουν προσλαμβανούσας παραστάσεις. Ἀκούουν ὅτι ὁ Καραμανλῆς ἦταν σπουδαῖος πολιτικός ἄνδρας καί τί τοῦ ὀφείλομε τό βλέπουν —χωρίς νά τό ἔχουν ζήσει καί χωρίς νά μποροῦν νά αἰσθητοποιήσουν τήν ἡγετική διάστασίν του, στήν ἀποχή του. Ἕνας τεταρτοετής τῆς Νομικῆς μοῦ εἶπε:

— Ἐσύ πού τόν ξέρεις, μπορεῖς νά μοῦ ἐπιβεβαιώσης ἄν εἶπε πράγματι σέ κάποιον πρώην βουλευτή του, πού τόν παρακινοῦσε νά γυρίση στήν Ἑλλάδα, ὅτι δέν πρόκειται ὡς ἐθελοντής νά πέση στά χέρια τῶν ἐχθρῶν του;... Μά δέν καταλαβαίνει ὅτι δέν θά τολμοῦσε νά τόν πιάση κανείς, ἀλλ' ἄν τοῦτο συνέβαινε θά ἦταν δυνατότερος καί ἀποτελεσματικώτερος στόν Κορυδαλλό, παρά στό Παρίσι;

Ἔτσι σκέπτονται νέοι —καί γέροι— καί ἄν δέν σᾶς τά ἔγραφα ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα τά ἀντικειμενικά, θά διέψευδα τήν ἀγάπη, πού πολύ σωστά διακρίνατε στά δημοσιεύματά μου τά συνδεδεμένα μέ τό ὄνομά σας. Τίποτα τό εὐκολώτερο ἀπό τό νά σᾶς

γράψω ἕνα γράμμα προωρισμένο νά σᾶς εὐχαριστήση. Ἂν ὅμως οἱ ἄνθρωποί σας κρύβουν ἀπό σᾶς τίς σκέψεις καί τίς διαπιστώσεις τους (ἀκόμη καί ἄν λαθεύουν) τοῦτο εἶναι ἀνάξιο τῆς ἐμπιστοσύνης, μέ τήν ὁποία τούς περιβάλλετε.

Ὅσα ἐπράξατε γιά τήν Ἑλλάδα εἶναι τόσον οὐσιαστικά καί μεγάλα, ὥστε νά εἴχατε τό ἀνθρώπινο δικαίωμα νά ἀποσυρθῆτε ὁριστικῶς τῆς δημοσίας ζωῆς. Ὅμως οὔτε σεῖς αἰσθάνεσθε ὅτι τελειώσατε —εὐτυχῶς, παρ' ὅσα κατά καιρούς λέτε, σέ κανένα συνομιλητή σας δέν ἀφήνετε ἐντύπωσιν ἀπομάχου, οὔτε οἱ Ἕλληνες πιστεύουν ὅτι ὅσα εἴχατε νά δώσετε, τά δώσατε. Ἐάν ὅμως πεισθῆ ὁριστικῶς ὁ κόσμος ὅτι δέν εἶσθε διατεθειμένος νά ἀπαλλαγῆτε ἀπό τόν ρόλο τοῦ μακρυνοῦ παρατηρητοῦ καί ἐάν κάποτε πέση ἡ Χούντα, χωρίς δική μας στήν πτώση της συμβολή, τότε οἱ ἐρχόμενες γενεές θά ζήσουν κάτω ἀπό ἄλλους ἀστερισμούς καί ἡ Ἱστορία πού θά μαθαίνουν, δέν θά μοιάζη σέ τίποτα μέ τό βιβλίο τοῦ Ζενεβουά.

Ἐκθέτοντας αὐτούς τούς συλλογισμούς, δέν ἀπιστῶ στήν πεποίθησίν μας, ὅτι ἀφοῦ ἐμπιστευόμαστε σέ σᾶς, μόνο σεῖς, καί ὄχι ἐμεῖς μέ τίς εἰσηγήσεις μας, θά σταθμίσετε τί δέον γενέσθαι. Ἔχω ἐπίσης τήν ἰδέα ὅτι ὅπως ἡ τέχνη, ἔτσι καί ἡ πολιτική, ἀποτελεῖ ἔκφρασιν μιᾶς ἰδιοσυστασίας.

Δικός σας».

19 Σεπτεμβρίου 1972

Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Μοῦ ἔδωσες μεγάλη χαρά μέ τήν ἐπίσκεψή σου στήν Ἔλβα. Ἐλπίζω νά σέ ξαναδῶ τώρα τό φθινόπωρο στό Παρίσι. Θά σοῦ πῶ ὡρισμένες σκέψεις μου καί θά μοῦ χρειασθῆ ἴσως ἡ γνώμη σου ἐπ' αὐτῶν.

Ἡ πολιτική κατάστασις τοῦ τόπου μας, μέ τήν ἀσυναρτησία πού τήν χαρακτηρίζει, δέν μπορεῖ νά συζητεῖται μεταξύ σοβαρῶν ἀνθρώπων. Ἔχετε μιά Κυβέρνηση πού δέν ξέρει ποῦ πηγαίνει καί μιά ἀντιπολίτευση πού δέν ξέρει τί γυρεύει. Ὅπως σοῦ εἶπα, εἶναι ἀνεδαφικό τό νά ζητοῦμε νά φύγη ἡ Χούντα χωρίς νά προσφέρουμε λύσεις ἀσφαλεῖς γιά τό μέλλον. Λύσεις πού νά ἀποκλείουν τήν ἐπάνοδο στό παρελθόν καί νά καθησυχάζουν ἐκείνους πού στηρίζουν τή Χούντα. Τό θέμα εἶναι τόσο ἁπλό ὥστε νά ἐκπλήσσεται κανείς μέ τήν ἀδυναμία τῶν Ἑλλήνων νά τό συλλάβουν. Ὅσον ἀφορᾶ τό ρόλο τό δικό μου, προτιμῶ νά μή γίνεται συζήτησις. Γιατί νομίζω ὅτι ἡ συμπεριφορά τοῦ πολιτικοῦ καί τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, τόν κατέστησε ἤδη ξεπερασμένο.

Σέ παρακαλῶ νά μοῦ γράφης τακτικά καί χωρίς νά τό ἐξαρτᾶς ἀπό τίς ἀπαντήσεις μου.

Μ' ἀγάπη».

5 Ὀκτωβρίου 1972

Δ. Τουσης πρός Κ. Καραμανλή

«Κύριε Πρόεδρε,

Λόγοι ἀποκλειστικῶς συνειδήσεως καί συναισθήσεως εὐθύνης μου ὡς πολίτου μέ ὑποχρεώνουν νά Σᾶς ἀπευθύνω τήν παροῦσαν καθαρῶς προσωπικήν ἐπιστολήν.

Δέν πρόκειται νά Σᾶς ἀπασχολήσω μέ τήν ἱστόρησιν τῶν γεγονότων οὐδέ μέ οἱανδήποτε πληροφορίαν. Ὑμεῖς, ἀναλαβόντες θελήσει τοῦ Λαοῦ καί διαχειρισθέντες τήν ὑψίστην εὐθύνην τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Τόπου ἐπί τόσα ἔτη, ἀσφαλῶς καί γνωρίζετε καί παρακολουθῆτε ὅ,τι συμβαίνει σήμερον.

Ἐκεῖνο τό ὁποῖον μέ ὁδηγεῖ εἰς τήν παροῦσαν εἶναι ἡ βαθυτάτη ἀνησυχία μου διά τήν σήμερον καί τήν αὔριον. Καί πρέπει πᾶς πολίτης νά σκεφθῆ τό ποῦ πηγαίνομεν. Περνοῦμεν τήν πλέον κρίσιμη καμπήν τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ ἀδιαφορία διά τά κοινά ἐξαφανίζει κάθε Ἰδεῶδες εἰς τόν τόπον αὐτόν. Καταστρέφει ἀκριβῶς ἐκεῖνο μέ τό ὁποῖον οἱ αἰῶνες τό θεμελίωσαν. Καταντήσαμεν εἰς τήν λατρείαν ποδοσφαίρου καί τοῦ χρυσοῦ μόσχου τοῦ πλουτισμοῦ, τοῦ ἀναιδοῦς πλουτισμοῦ, τοῦ καταστροφικοῦ. Τό πνευματικόν μας ἐπίπεδον καταπίπτει καί εἰς τήν μορφωτικήν μας πρόοδον καθημερινῶς μεγαλύνομεν, μέ παθητικόν εἰς βάρος μας, τό χάσμα ἀπό τούς ἄλλους λαούς τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τόν ὁποῖον ἀνήκομεν. Τά Ἰδεώδη συνεχῶς ἐξαφανίζονται καί μία θανάσιμη διά τήν Χώραν ἀδιαφορία τῶν πολλῶν πολιτῶν ἐξαπλοῦται.

Καί ὅμως ἡ Χώρα αὐτή δέν εἶναι πτωχή εἰς καλούς πολίτας πατριώτας, ἐλλείπει ὅμως ὁ συντονισμός τῶν προσπαθειῶν τῶν καλῶν αὐτῶν πολιτῶν.

Σήμερον, ἐκεῖνο τό ὁποῖον προέχει εἶναι ἡ συνένωσις τῶν πνευματικῶν καί ἠθικῶν δυνάμεων τῆς Πατρίδος, ὅλων ἀνεξαιρέτως, χωρίς διακρίσεις, χωρίς ἀτομικάς φιλοδοξίας. Δέν ὑπάρχουν διαφοραί οὔτε πολιτικαί, οὔτε πολιτειακαί, οὔτε κοινωνικαί εἰς τό ἀστικόν καθεστώς. Οἱ εὐγενεῖς ἀνταγωνισμοί, αἱ εὐγενεῖς φιλοδοξίαι εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τό ὁποῖον συνθέτει τό μεγαλεῖον τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος.

Εἰς τόν ἀγώνα διά τήν ἀνάκτησιν τῶν ὅσων ἀπώλεσεν ὁ πολίτης, ἀδιάφορον διά ποίαν αἰτίαν, καί τήν ἀπόκτησιν ἐκείνων πού δικαιοῦται, πρέπει πάντες νά συνεισφέρωσιν ὅ,τι δύνανται. Καί ἡ πρώτη καί μεγίστη εἰσφορά τῶν δημοσίων ἀνδρῶν εἶναι αἱ ἔμφυτοι ἤ αἱ ἀποκτηθεῖσαι ἐν τῇ διαχειρίσει τῶν δημοσίων πραγμάτων ἱκανότητες, ὡς καί τό κῦρος καί τό γόητρον τό ὁποῖον διαθέτουσιν ἔναντι τοῦ Λαοῦ.

Ὑμεῖς, Κύριε Πρόεδρε, εὐτυχῶς, καί τά πρῶτα καί τό δεύτερον πλήρως διαθέτετε.

Τό ἀναμφισβήτητον κῦρος Σας ἐντός καί ἐκτός τῆς Χώρας εἶναι περιουσία τῆς Πατρίδος, ἡ ὁποία

καί ἐλπίζει ὅτι καί τό κῦρος Σας καί τάς ἱκανότητάς Σας θά τάς θέσητε τό ταχύτερον καί ἐγκαίρως εἰς τήν διάθεσίν Της.

Ἐστέ βέβαιος, Κύριε Πρόεδρε, ὅτι μόνη μου φιλοδοξία εἶναι νά πεισθῆ ὁ κύκλος μου ὅτι ἔδωσα εἰς τήν Πολιτείαν ὅ,τι ἠδυνάμην, πέραν αὐτοῦ οὐδεμίαν ἄλλην φιλοδοξίαν ἔχω. Ἀλλά αἰσθάνομαι καί μίαν ἄλλην ἐσωτερικήν ἀπαίτησιν. Νά συμβάλω μέ τίς μικρές δυνάμεις μου στό νά πεισθοῦν καί οἱ ἄλλοι ὅπως ἐγώ, ὅτι δέν ὑπάρχουν περαιτέρω περιθώρια χρόνου διά νά περισωθῆ ὅ,τι εἶναι δυνατόν.

Σᾶς εὔχομαι, Κύριε Πρόεδρε, ὑγείαν καί χαράν.

Μέ ἐξαίρετον τιμήν».

10 Ὀκτωβρίου 1972

Π. ΠΑΠΑΛΗΓΟΥΡΑΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Κι ἐγώ θά ἤθελα πάρα πολύ νά συναντηθοῦμε. Μόλις μπορέσω νά ξεπεράσω διάφορες ἀντιξοότητες προσωπικές, θά ζητήσω διαβατήριο —νομίζω ὅτι δέν θά τολμήσουν νά μήν μοῦ τό δώσουν— καί θά ἔλθω νά σέ δῶ στό Παρίσι.

Μόλις ἔλαβα τό γράμμα Σου, ἄρχισα νά ὀργανώνωμαι γιά νά ἐκτελέσω τήν παραγγελία: νά γράψω ἕνα σύντομο κομμάτι 20-30 σελίδες περιγραφικό τοῦ ἔργου τῆς Ὀκταετίας στόν οἰκονομικό τομέα καί ταὐτόχρονα ἀποδεικτικό τοῦ ὅτι καί σήμερα ἀκόμη ἡ ἑλληνική οἰκονομία στηρίζεται στίς προϋποθέσεις καί τά ἔργα πού δημιουργήθηκαν τότε. Ὅμως, τό ἐγχείρημα δέν εἶναι εὔκολο. Γιά πολλούς λόγους. Εἶναι δύσκολο νά ἐξηγήση κανείς, ὅσο δέν ὑπάρχει ἀνοικτή οἰκονομική κρίση καί ὅσο τά εἰσοδήματα ὅλων τῶν συνηθισμένων Ἑλλήνων —ἐκτός τῶν ἀγροτῶν καί ὡρισμένων κατηγοριῶν δημοσίων ὑπαλλήλων— ἀνεβαίνουν, ὅτι ἡ σημερινή "εὐφορία" καί "εὐημερία" στηρίζονται σέ ἀνεπίτρεπτες ὑποθηκεύσεις τοῦ μέλλοντος. Γιατί τά μεγέθη τῆς οἰκονομίας —εἰσόδημα, ἐπενδύσεις, ἀποταμίευση, κ.λ.π., κ.λ.π.— αὐξάνουν καί θ' αὐξάνουν ἀκόμα γιά ἕνα-δυό-τρία χρόνια. Ἐκεῖνο πού χειροτερεύει μέ ἰλιγγιώδη ταχύτητα εἶναι ἡ ποιότης τῶν ἐπενδύσεων πού ἐπιχειροῦνται, ὅπως νομίζω ὅτι προκύπτει κι ἀπό τά ἐκλαϊκευτικά ἄρθρα μου στή "Βραδυνή"*. Ἂν ὅμως κανείς θελήση περισσότερο αὐτή τήν κακή ποιότητα νά τήν ἀναλύση, θά τοῦ χρειασθοῦν πέρα ἀπό τά στοιχεῖα πού ἐπίσημα, ἔστω καί ἐν μέρει χαλκευμένα, δημοσιεύονται —καί στοιχεῖα πού ἀναφέρονται στούς ὅρους διαφόρων συμβάσεων, ἀκόμα καί τίς πηγές τῆς χρηματοδοτήσεως κ.λ.π. Καί ἐκεῖ προκύπτει παμμέγιστη δυσκολία. Λίγοι ἀπό τούς παλαιούς συνεργάτες μας ὑπαλλήλους Τραπεζῶν καί Δημοσίου ἐξακολουθοῦν νά ὑπηρετοῦν καί δέν δείχνουν καμμιά προθυμία, ἐκτός ἀπό ἐλάχιστους καί ἐξαιρετικούς, νά μᾶς πληροφορήσουν. Εἶναι ἐπίσης δύσκολο σ' ἕνα σύντομο κείμενο νά δοκιμάση κανείς:

(α) ν' ἀποδείξη ὅτι πολλά ἀπό τά "ἐπίσημα" στοιχεῖα εἶναι εἴτε ἀνακριβῆ εἴτε δίνονται μέ τρόπο παραπλανητικό,

(β) νά ἐξετάση προβλήματα διαρθρώσεως τοῦ ἰσοζυγίου τῶν ἐξωτερικῶν πληρωμῶν, ὅσο διατηρεῖται ἡ ἐλευθερία τῶν εἰσαγωγῶν καί

(γ) νά μιλήση γιά ὑπερδανεισμό τοῦ Δημοσίου καί τῶν ὀργανισμῶν κοινῆς ὠφελείας, ὅσο ἀκόμα

γα) δέν διαφαίνεται ἀπότομη πτώση τῆς ἐσωτερικῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος καί

γβ) δέν δημιουργοῦνται προβλήματα ἐξυπηρετήσεως τῶν χρεῶν μας σέ συνάλλαγμα.

Οἱ κρατοῦντες, χάρις στήν τύχη καί τή δική Σου ὑποδομή, κρατοῦν ἀκόμα. Βέβαια, κάποτε τό ἀπόστημα θά σπάση καί θ' ἀντιμετωπίση ἡ Χώρα ἀνοικτή συναλλαγματική κρίση. Ὡς τότε ὅμως ὅλοι περνᾶν καλά, ἐκτός τίς κατηγορίες πού προεμνημόνευσα, καί δέν καταλαβαίνουν τί τούς μέλλεται νά πληρώσουν καί δι' αὐτό "ἀνέχονται" ἤ καί, μερικοί, "βολεύονται". Σημειωτέον ὅτι οἱ ἀγρότες —τῶν ὁποίων, πράγματι, φαλκιδεύθηκε θεαματικά τό πραγματικό εἰσόδημα— ἀστυνομεύονται καί τρομοκρατοῦνται τόσο εὔκολα, πού δέν βρίσκουν τρόπο ἀντιδράσεως, ὅσοι εἶναι νέοι καί δυναμικοί, παρά μέ τό νά μεταναστεύσουν.

Σ' αὐτό τό κλῖμα ζοῦμε.

Ἀκόμα πιό δύσκολο μοῦ φαίνεται νά ἐξηγήση κανείς τήν ποιοτική χειροτέρευση τῆς ὅλης καταστάσεως ἀπό ἀπόψεως γενικωτέρας οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ἀντί νά ἐξακολουθήσουμε τόν δρόμο πρός τόν ἐξευρωπαϊσμό πού χαράχθηκε ἐπί τῶν ἡμερῶν σου, ξαναγινόμαστε —ὑπό τάς εὐλογίας τῆς ἀμερικανικῆς καί τῶν περισσοτέρων εὐρωπαϊκῶν Κυβερνήσεων— μεσανατολίτες. Κι ἐδῶ εἶναι δύσκολο νά φέρη κανείς ἀπτάς καί καταληπτάς ἀπό τόν πολύ κόσμο ἀποδείξεις.

Παρά ταῦτα, ἐπεχείρησα νά κινητοποιήσω δύο-τρεῖς νέους φίλους μας γιά νά μέ βοηθήσουν στή συγκέντρωση στοιχείων καί, φυσικά, μόλις ἔχω ἀρκετό ὑλικό, θά γράψω τό δοκίμιο, θά στό στείλω καί Σύ θά δῆς τί μπορεῖς νά τό κάνης.

Ἀπό Κωστάκην, συμπατριώτην μου, ἔμαθα τά τελευταῖα νέα Σου. Συμφωνῶ μέ ὅσα διαμηνύεις καί θά προσπαθήσω, ὅσο μπορῶ καί ἐγώ, πρός αὐτή τήν κατεύθυνση νά ἐπηρεάσω.

Ἡ Μπούμπα καί ἐγώ σοῦ στέλνουμε τούς πιό θερμούς μας χαιρετισμούς. Πολύ-πολύ Σέ σκεπτόμαστε ἀπομονωμένο στό Παρίσι, μακρυά ἀπό αὐτόν τόν τόπο πού παρ' ὅλες του τίς ἀθλιότητες εἶναι τόπος μας.

Μέ πολλήν ἀγάπην».

27 Ὀκτωβρίου 1972

Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ κύριε Πρόεδρε,

Ἐπαγγελματικαί ὑποχρεώσεις πρός τάς ἑταιρίας τῶν ὁποίων εἶμαι νομικός σύμβουλος καί ὡρισμέναι ἐπείγουσαι ὑποθέσεις δέν μοῦ ἐπιτρέπουν νά ἀπομακρυνθῶ πρό τῆς παρελεύσεως τριῶν τουλάχιστον ἑβδομάδων καί κατά συνέπειαν, ὑπολογιζομένης καί τῆς ἰδικῆς Σας ἀπουσίας, δέν θά μπορέσω νά ἔλθω πρό τῆς 20ῆς περίπου Νοεμβρίου.

Ἐδῶ συνεχίζεται ἀδιατάρακτος ἡ κυβερνητική ἀσυδοσία, ἐνῶ διάφοροι ἐκδηλώσεις ἔχουν ἐντυπωσιάσει τήν κοινήν γνώμην, ἀδιάφορον ἄν, δικαίως ἤ παραλόγως, ὅπως μετάθεσις Τάσκα, ἄρθρον Σουλτσμπέργκερ* κ.λ.π. Μόνον ἡ ἡγεσία τῶν κομμάτων φαίνεται ἀδιαφοροῦσα.

Ἔχετε γνῶσιν τῆς κινήσεως τῶν λεγομένων νέων κοινοβουλευτικῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀπογοητευθῆ ἀπό τήν ἡγεσίαν τῶν δύο κομμάτων καί στρέφονται πρός τό πρόσωπόν Σας. Ὑπολογίζουν νά εὕρουν τήν δυνατότητα ἐξόδου ἐκ τῆς χώρας καί νά Σᾶς ἐπισκεφθοῦν περί τάς ἀρχάς Νοεμβρίου. Ἔχουν φιλόδοξον σχέδιον καί ἀποβλέπουν εἰς γενικωτέραν πολιτικήν μεταβολήν καί εἰς πολιτικήν ἀνανέωσιν, διατηρουμένης τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος. Μεταξύ αὐτῶν περιλαμβάνονται αὐτοαποκαλούμενοι σοσιαλισταί τῆς Ἑνώσεως Κέντρου κ.λ.π. Ἔχουν ἀσχοληθεῖ μέ τήν κατάρτισιν σχεδίων καί προγραμμάτων, τά ὁποῖα θέλουν νά θέσουν ὑπ' ὄψιν Σας, μέ τήν ἐλπίδα ὅτι δέν θά τούς ἀποθαρρύνετε νά προχωρήσουν. Καί οὐδείς ἐντεῦθεν δύναται νά τούς ἐμποδίση νά ἔλθουν, ἄν τούς δώσουν διαβατήρια. Εἶναι, κατ' ἀρχήν, καλῆς πίστεως. Προσωπικῶς καί ἄν μοῦ ἐζητῆτο ἡ γνώμη πιστεύω ὅτι εἶναι σκόπιμον νά τούς δεχθῆτε καί νά τούς ἀκούσετε. Γνωρίζουν ἀπό τώρα ὅτι δέν πρόκειται νά τούς ἀποκαλύψετε τά σχέδιά Σας, οὔτε ἀναμένουν ὅτι μποροῦν νά Σᾶς παρασύρουν εἰς ἐκδηλώσεις. Βασίζονται, ὅμως, εἰς τήν ἐπωδόν τῆς δηλώσεως τοῦ Σεπτεμβρίου 1969 ὅτι εἶσθε ἀποφασισμένος, ἄν τό καλέσουν αἱ περιστάσεις, νά βοηθήσητε καί προσωπικῶς διά τήν ὁμαλήν ἀποκατάστασιν τοῦ ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου. Ἀπό τῆς πλευρᾶς μου, κατ' ἐπανάληψιν τούς ἐδηλώθη ὅτι οὐδείς γνωρίζει τάς διαθέσεις Σας, πολύ δέ περισσότερον οὐδείς Σᾶς ἐκπροσωπεῖ. Ὅσοι, ὅμως, Σᾶς πλησιάζουν καί ἔχουν γνωρίσει τήν σύνεσιν καί τήν ἀγάπην πρός τόν Τόπον, δέν μποροῦν νά ἔχουν ἀμφιβολίαν ὅτι δέν θά ἀρνηθῆτε ποτέ τάς ὑπηρεσίας Σας, ὅταν Σεῖς τό κρίνετε ἀπαραίτητον. Δέν θέλουν νά ἀκούσουν περί ἐπιστροφῆς εἰς τήν πρό τῆς ἐπαναστάσεως κατάστασιν.

Παραλλήλως ἐξεδηλώθη κίνησις ὑπογραφῆς διακηρύξεως τῶν βουλευτῶν τῶν δύο κομμάτων διά τήν ἀνάγκην ὅπως κληθῆτε νά ἀναλάβητε τήν προσπάθειαν ὁμαλῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐλεύθερου ἐπίσης, πολιτικοῦ βίου. Ποδηγετεῖται ἀπό ἐξωπολιτικούς κύκλους, οἷος κάποιος ἐκ τῶν συνομιλητῶν Σας τοῦ τρέχοντος ἔτους, ἀφοσιωμένος κυρίως εἰς τήν Ρώμην. Ἀποβλέπουν εἰς τήν κινητοποίησιν καί τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας κ.λ.π., δέν δύναμαι ὅμως νά γνωρίζω ἄν καί ποίας ἐκτάσεις ἐπιτυχίαν θά ἔχη ἡ προσπάθειά των. Ἀπευθύνομαι βασικῶς εἰς τό στάδιον τοῦτο πρός τούς παλαιούς βουλευτάς, τούς ἀπογοητευμένους ἀπό τήν ἀδράνειαν τῆς ἡγεσίας καί τῶν δύο κομμάτων καί ἀπό τήν ἀδιαφορίαν, μέ τήν ὁποίαν ὁ Ἑλληνικός Λαός ὑποδέχεται τάς ἑκάστοτε ἐκδηλώσεις των καί τά τυποποιημένα μανιφέστα.

Τούς ἐδήλωσα ὅτι ἐκτιμῶ τήν προσπάθειάν των, πλήν δέν δύναμαι νά ἔχω προσωπικήν ἀνάμιξιν, ἀφοῦ, οἱαδήποτε ἐκδήλωσίς μου εἶναι ἐνδεχόμενον νά θεωρηθῆ ὡς κατευθυνομένη. Τό κείμενον τῆς διακηρύξεώς των εἶναι ἐκτάκτως ἱκανοποιητικόν, καίτοι μακρόλογον. Ἔχει ὑπογραφεῖ ἀπό ἀρκετούς βουλευτάς τῆς ΕΡΕ καί μικρόν ἀριθμόν κεντρώων. Πληροφοροῦμαι ὅτι ὁ Μαῦρος ἀδιαφόρησε διά τήν πρωτοβουλίαν καί τήν ὑπογραφήν των ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ ἴδιος εὑρίσκεται εἰς στενήν ἐπαφήν μεθ' Ὑμῶν καί ὅτι ὅταν θά λάβη τήν "συμπεφωνημένην εἰδοποίησίν Σας", θά κινηθῆ καί θά καλέση τούς ὀπαδούς τῆς παρατάξεώς του νά πράξουν τότε ὅ,τι ἐπιβάλλεται. Ἀντιλαμβάνομαι ὅτι ἔχει χολωθῆ ἀπό τήν προθυμίαν τῆς ὑπογραφῆς τῆς διακηρύξεως καί δέν τοῦ ἀρέσει νά παρουσιάζεται ὅτι οἱ βουλευταί τόν ἀγνοοῦν. Εἰς τό τελευταῖον ἔχει προφανῶς δίκαιον. Ἐσχάτως μόλις, ὡρισμένοι ἐκ τῶν στελεχῶν τοῦ Κέντρου διετύπωσαν καί θέτουν πρός ὑπογραφήν παρηλλαγμένην ἔκκλησιν πρός Ὑμᾶς. Ἐξ αὐτῆς παρέχεται γενικῶς ἡ εἰκών ὅτι ζητοῦν νά παραδοθῆ εἰς τήν λήθην τό παρελθόν, ἀναλαμβάνουν δέ τήν ὑποχρέωσιν νά συμπαρασταθοῦν εἰς τάς ἀποφάσεις Σας καί "εἰς τήν τακτικήν" πού θά χαράξετε, διά νά διασφαλισθῆ ἡ ὁμαλή ἐξέλιξις. Θά εἶναι ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον τό ἀποτέλεσμα τῆς προσπαθείας των. Ἡγεῖται ὁ ἀγροτικός Μπαλτατζῆς, ἐνδέχεται δέ νά φέρουν καί τόν Μαῦρον εἰς τήν ἀνάγκην νά ξεκαθαρίση τήν θέσιν του. Ὑποτίθεται ὅτι ὅλα τά κείμενα θά παραδοθοῦν εἰς Ὑμᾶς καί δέν θά δοθῆ τίποτε εἰς τήν δημοσιότητα ἐάν δέν τό ἐγκρίνετε.

Οἱ ἰδικοί μας βουλευταί ἐκπλήσσονται διότι δέν ἔχουν ἀκόμη ὑπογράψει οἱ στενοί συνεργάται εἰς τάς Κυβερνήσεις Σας. Πολλοί μέ ἐρωτοῦν ἄν ἔχω γνῶσιν καί τί θά πράξω. Τούς παρέχω τας ὀφειλουμένας ἐξηγήσεις. Ἀλλά, κάποτε θά τεθῆ ὠμά τό ζήτημα. Καί ἐπειδή τό πρᾶγμα ἔφθασε καί εἰς γνῶσιν τοῦ σημερινοῦ ἀρχηγοῦ, ὑπεβλήθην εἰς τήν δοκιμασίαν νά τόν ἐπισκεφθῶ μόνος, ἔπειτα ἀπό τήν τελευταίαν συνάντησιν τῆς πεντάδος, περί τῆς ὁποίας ὁ κ. Τσάτσος καί ἐγώ Σᾶς ἐγράψαμε**. Τοῦ εἶπα ὅτι τά γεγονότα μᾶς

ἐξεπέρασαν καί ὅτι ἤδη ἔχω λάβει καί ἐγώ γνῶσιν τῆς νέας κινήσεως καί τῆς ὑπογραφομένης διακηρύξεως, ἡ ὁποία δημιουργεῖ ζήτημα καί δι' αὐτόν καί δι' ἡμᾶς. Εὑρῆκε ἱκανοποιητικόν τό κείμενον, πλήν ἀδικαιολόγητα ἐκτενές. Ἐξεδήλωσε πικρίαν διότι ἔτσι παραγκωνίζεται ὡς ἀρχηγός, πλήν ἀναγνωρίζει ὅτι οἱ κινούμενοι ἔχουν δίκιο κ.λ.π. Μοῦ συνέστησε νά ὑπογράψω καί ἐγώ —ἐάν συγκεντρωθοῦν ἀρκεταί ὑπογραφαί— καί μέ προέπεμψε λέγων ὅτι εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν θά ἐκδηλωθῆ καί ὁ ἴδιος μέ χωριστήν, ἀλλά ἀνάλογον δήλωσιν. Τόν ἐλυπήθηκα, ἀλλά δυστυχῶς δέν κατορθώνει νά ἀπαλλαγῆ ἀπό ἀτυχῆ συμπλέγματα. Τό διάβημά μου θά ἀκολουθήσουν —ὅπως ἀκούω— καί ὁ Τσάτσος, μέ Ράλλην καί Παπαληγούραν.

Σύντομα θά ἔχω περισσότερα νά Σᾶς γράψω.

Ἰδικός Σας».

28 Ὀκτωβρίου 1972

Ε. Αβερωφ προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Ἀσφαλῶς μέ φιλοπαίγμονα διάθεσιν μοῦ ἔγραψες πώς οἱ λογοτεχνικές μου ἀπασχολήσεις μέ ἔκαμαν νά λησμονῶ τούς φίλους καί νά μήν τούς γράφω.

Οἱ λογοτεχνικές ἀπασχολήσεις —καί πλῆθος ἄλλες— ὑπῆρχαν πάντα καί ἁπλῶς εἶναι σέ μιά ἔνταση αὐτές τίς ἡμέρες λόγω θεάτρου. Ἄν δέν σοῦ ἔγραψα, αὐτό ὀφείλεται στό ὅτι ἔχουν νόημα μόνο οἱ μακρές ἐνημερωτικές ἐπιστολές πού σοῦ ἔγραφα ἄλλοτε, αὐτές δέ ἦταν δυνατές μόνο μέ τήν ἄνεση τοῦ παληοῦ συστήματος. "Ἐτσαγκίστηκα" ὅμως τόσο πολύ μέ αὐτό, ὥστε καί τώρα μέ δυσφορία τό ξαναχρησιμοποιῶ, ἔστω καί ἄν πρόκειται νά τό κάνω ἀραιότατα.

Κατά τά ἄλλα δέν ξεχνῶ οὔτε ἐχθρούς(!) οὔτε φίλους, ἰδιαιτέρως δέ μερικούς φίλους πού ἀληθινά ἀγάπησα καί ἐξετίμησα.

Κατάλαβα καί πληρέστατα δικαιολόγησα τήν πικρία σου γιά τήν ἀπουσία τῆς Ἑλλάδος ἀπό τή Διάσκεψη τῶν Ἐννέα, ἐνῶ ἡ Ἑλλάς ἦταν ἡ μόνη πού ἀπό δεκαετίας εἶχε ἐγγράψει πρώτη ὑποθήκη. Καί οἱ συνέπειες τοῦ πράγματος θά ἤθελαν πολλές σελίδες γιά νά ἐκτεθοῦν "καί διηγώντας τα νά κλαῖς"...

Παρά ταῦτα, ἐδῶ, ὁ χορός καλά κρατεῖ. Δηλαδή, γιά νά μήν ἀνακριβολογοῦμε γενικεύοντας:

Ἀπό ἀπόψεως κοινῆς γνώμης. Ἡ ἀπάθεια συνεχίζεται, μέγα μέρος τῶν νέων, ἀλλά καί τῶν μεγάλων, παρακολουθεῖ ἑκατό φορές ἐντονώτερα τ' ἀποτελέσματα τοῦ ποδοσφαίρου (ἰδίως ὅταν ἑλληνικές ὁμάδες παίζουν μέ ξένες. Διαπίστωση βαρυσήμαντη νομίζω: ὁ πατριωτισμός κατέβηκε γιά πολλούς στά πόδια. Καί τά πόδια δέ σκέπτονται. Οὔτε συναισθηματικά ἀντιδροῦν. Ἀντιδροῦν στόν πόνο καί στήν κούραση), παρά τή σύνδεση μέ τήν Κοινή Ἀγορά ἤ ἄλλα τέτοια θέματα. Οἱ νέτα σκέτα "καλοπερασόπουλοι" εἶναι ἀσυγκρίτως περισσότεροι ἀπό ἄλλοτε καί —ἄν δέ γελιέμαι— πληθύνονται συνεχῶς.

Ἀλλά: παρά ταῦτα, ἡ ἀντιπάθεια πρός τό καθεστώς ἔχει ἐνταθεῖ καί ἡ γκρίνια ἐκδηλώνεται πολύ περισσότερο ἀπό ὅ,τι πρό δύο ἤ καί πρό ἑνός ἔτους. Αὐτό εἶναι βέβαιο. Πιθανά αἴτια: μιά ἀρκετά μεγάλη ὕψωσις πολλῶν τιμῶν, ἡ μορφή καί ἡ διάρκεια τοῦ καθεστῶτος, ἡ συρροή γελοιοτήτων καί ἀδικιῶν.

Τοῦτο ὅμως δέν σημαίνει ὅτι εἶναι πολλοί ἐκεῖνοι πού εἶναι διατεθειμένοι νά κινηθοῦν ριψοκινδυνεύοντας ἔστω ἐλάχιστα. Ὁ ἀριθμός τους πολύ περιορισμένος καί ἰδίως μεταξύ τῶν φοιτητῶν καί τῶν διανοουμένων.

Σέ τοῦτο παίζει ἀσφαλῶς μεγάλο ρόλο ἡ πεποίθηση πού ἔχει δημιουργηθεῖ καί συνεχῶς ἐδραιώνεται περισσότερο, ὅτι "τίποτε δέν μπορεῖ νά τούς κουνήση".

Σ' αὐτό τό σημεῖο πρέπει νά πῶ δυό λόγια γιά τή δημοσιευθεῖσα "κατάθεση" Τάσκα. Ἀπό τή μιά πλευρά δυνάμωσε τήν ἐντύπωση τοῦ κόσμου γιά τήν ὁποία μόλις μίλησα. Ἀπό τήν ἄλλη ὅμως εἶχε μιά πολλή εὐχάριστη πλευρά: ἔδειξε urbi et orbi καί ἐπισήμως ποῦ κλίνει ἡ ἐκτίμησις, συμπάθεια καί προτίμησις τῶν Ἀμερικανῶν.

Σχετικά μ' αὐτά θά ἔμαθες, ὑποθέτω, τά ψιθυριστά λεγόμενα ἀπό... ἡγετικά στελέχη τοῦ Κέντρου: Ὁ Τάσκα ἐξετέλεσε τόν Καραμανλῆ διότι τόν ἐμφανίζει δικαιολογοῦντα τήν Ἐπανάσταση. Ἔτσι κατέστησε δυσχερῆ (κατ' ἄλλους ἀδύνατη!...) τή συνεργασία μαζί του, ὑπό τήν ἡγεσία του...

Φυσικά, τό κείμενο ἐπιτρέπει ἀποστομωτικές ἀπαντήσεις, ἀλλά αὐτό δείχνει τίς διαθέσεις ὅπως δείχνει καί πόσο ὁ "πολιτικός κόσμος" εἶναι φτωχός ἀπό πολλῶν ἀπόψεων.

Ἄς σοῦ σημειώσω ἐδῶ ὅτι ὁ "πολιτικός κόσμος", ἐλλείψει ἄλλου παράγοντος ἀντιπροσωπεύει ἀκόμα ἕνα ἴσκιο. Δέν τόν θεωρῶ ὅμως ἰσχυρό. Ὅσοι δέν ζοῦν μόνιμα στίς ἐπαρχίες τους ἔχασαν καί τήν ἐπαφή μέ τόν κόσμο τους, γιατί οἱ ἐπισκέψεις γίνονται ὑπό τέτοιες συνθῆκες (φόβος τοῦ κόσμου, σχετική ἀπομόνωσις κ.λ.π.) πού οἱ ἐπισκέψεις ἀποφεύγονται. Καί ἐγώ ἀκόμη πάω συχνά στό Μέτσοβο, πολύ ἀραιά στά Γιάννενα, καθόλου ἀλλοῦ. Εἶμαι συχνά Λάρισα-Τρίκαλα.

Ἔτσι "πολιτικός κόσμος" ὑφίσταται περισσότερο πλασματικά παρά πραγματικά καί μόνο ἐλλείψει ἄλλου ἀναλόγου παράγοντος. Ὀνόματα ὑφίστανται ὄχι πολλά, μέ μεγαλύτερη ἤ ὀλιγώτερη ἀπήχηση καί πρῶτο ἀπ' ὅλα τό δικό σου.

Τά ἀνωτέρω στοιχεῖα ὅμως συνθέτουν εἰκόνα ἀποθαρρυντική. Ἀκόμη περισσότερο ἄν σ' αὐτά προσθέσης τή μονοπώληση τῶν μέσων ἐπικοινωνίας

μέ τό Κοινό (ἤ τήν τρομοκράτηση ἄλλων) πού δυσχεραίνει φοβερά κάθε ἀγώνα.

Ἀπό ἀπόψεως ἰσχύος τοῦ καθεστῶτος. Παρά τήν αὐξηθεῖσα ἀντιπάθεια τοῦ κόσμου, ἀλλά καί παράλληλα μέ τήν περιγραφεῖσα ἀπάθεια, ἡ ἰσχύς παραμένει μεγάλη. Ἀστυνόμευσις τῶν πάντων, ἔγκαιρη καί σχεδόν ἀπόλυτη. Στελέχωσις τῶν πάντων μέ ἀποστράτους. (Τοῦτο ἀποτελεῖ καί δέλεαρ γιά τούς ἐν ἐνεργείᾳ). Ἔλεγχος τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, μετακινήσεις, προαγωγαί, ἔτσι ὥστε νά ἐξασφαλίζουν τό καθεστώς.

Ὑπάρχει ὅμως κάποιος προβληματισμός σέ ὡρισμένους ἀξιωματικούς. Δύσκολο νά ἐκτιμήσω σέ πόσους. Ὅλα λέγονται κρυφά κι ἀπόκρυφα. Ἀκούω ὅτι προβληματίζονται καί μερικοί ἐκ τῶν ἱκανῶν καί συμπαθούντων τόν Παπαδόπουλο. Ἀκούω —ἀπό διάφορες πηγές— ὅτι καί ὁ ἴδιος δέν ἔχει τήν εὐφορίαν τῶν ἄλλων συναδέλφων του τῆς 21ης Ἀπριλίου '67, οἱ ὁποῖοι ἐκδηλώνονται ἔντονα ὑπέρ τῆς ἰσοβιότητός των... τουλάχιστον. Φαίνεται ἤ μοῦ μεταδίδεται σκόπιμα, ὅτι τόν ἀνησυχεῖ: ἡ διάρκεια, τό θέμα τῆς ΕΟΚ, τά γύρω του σκάνδαλα, τό ξεχαρβάλωμα τῆς Διοικήσεως.

Συνδυάζοντας πολλά, πιστεύω πώς κάτι τό ριζικό σκέπτεται νά κάνη ἀρκετά γρήγορα. Θά ἔλεγα, ἴσως, ἐντός μηνῶν. Τί θά εἶναι αὐτό τό κάτι, δέν μπορῶ νά πῶ. Ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ πονηρά, αἰφνιδιαστικά, κατόπιν λεπτομεροῦς προετοιμασίας. Ἔχω σοβαράς ἐνδείξεις ὅτι θά κάνη κάτι. Δέν ἔχω καμμίαν γιά τό περιεχόμενό του. Πιθανολογῶ ὅμως ὅτι δέν θά εἶναι τίποτε τό ριζικό, τό γενναῖο, ἔστω τό ὑγιῶς μεταβατικό. Θά ἔχη ἴσως τά ἐξωτερικά γνωρίσματα αὐτῶν τῶν ἰδιοτήτων, ἀλλά τό περιεχόμενο θά εἶναι νά ἐξασφαλίζη ἀφ' ἑνός καλύτερη ἐμφάνιση τοῦ καθεστῶτος, ἀφ' ἑτέρου νά ἐξασφαλίζη τόν ἴδιον ὡς μοναδικό ἄξονα τοῦ καθεστῶτος. Μακάρι νά γελιέμαι.

Δέν βλέπω φῶς. Δέν βλέπω τί τό ἀποτελεσματικό μποροῦμε νά κάνουμε. Ὅσο μποροῦμε, καί —δυστυχῶς— ὅπως καθένας μπορεῖ, πρέπει βέβαια νά κινούμεθα γιά νά βλέπη καθαρώτερα ὁ κόσμος, καί γιά νά διασώζουμε τήν ὑπόστασή μας. Εἶναι κάτι, διατηρεῖ κάπως ζωντανή μία προϋπόθεση ἐξελίξεων, ἀλλά κάθε ἄλλο παρά μπορεῖ νά προκαλέση ἐξελίξεις. Αὐτές μποροῦν νά τίς προκαλέσουν μόνο ἀπρόβλεπτα μεγάλα γεγονότα ἤ οἱ ἴδιοι (Παπαδόπουλος - Ἐπανάστασις - Ἔνοπλες Δυνάμεις) ἄν τό θελήσουν.

Ἐκεῖνο πού δέν ἐξηγῶ εἶναι τήν ἐπιμονή τοῦ Τάσκα (ἀπό τήν ἀρχή τοῦ ἔτους περίπου) περί τοῦ ὅτι θά ἔχουμε καλές ἐξελίξεις. Ὄχι πλήρεις ἀλλά ἱκανοποιητικές. Δέν τό ἐξηγεῖ, δέν τό ἐδραιώνει σέ συγκεκριμένα ἐπιχειρήματα, ἀλλά ἐπιμένει ὅτι τό θεωρεῖ βέβαιον. Αὐξάνει ἡ ἀντίδρασις, λέει, ἡ διάρκεια φθείρει, δέν μπορεῖ νά μήν καταλάβουν κ.λ.π. Καί ὅσο καί ἄν τοῦ λέω τά ἀντίθετα, ἐπιμένει. Περίεργο.

Ἄλλο ἐνδιαφέρον ὡς πρός ξένους ὁ Κάριγκτον, πού ἄν καί σέ ἀνεπίσημο ταξίδι ἐδῶ, εἶδε τόν Παπαδόπουλο, τοῦ εἶπε σταράτες κουβέντες περί ἀνάγκης ἀποκαταστάσεως τῆς Δημοκρατίας. Τό γνωρίζω θετικά.

Φυσικά δέν θεωρῶ τέτοια γεγονότα ἄξια νά προκαλέσουν ἐξελίξεις.

Τά οἰκονομικά: "Στό σύνολό τους" οὔτε πᾶνε ἄσχημα, οὔτε ἀνησυχοῦν τόν πολύ κόσμο. Ὑπάρχει κάποια γκρίνια, ἐνίοτε μεγάλη, γιά τίς τιμές, γιά τή φορολογία πού ἔγινε βαρύτατη γιά τίς μεσαῖες τάξεις, καί περισσότερο ἀπ' ὅλα στόν ἀγροτικό κόσμο, γιά τίς τιμές τῶν γεωργικῶν προϊόντων. (Διάβασες τό ἄρθρο μου γιά τό πρόβλημα τοῦ κρέατος στήν "Ἀκρόπολη", πρό μηνός περίπου; Ἄν ὄχι εἰδοποίησέ με νά σοῦ τό στείλω. Πρέπει νά τό δῆς. Εἶχε ἄλλωστε πρωτοφανῆ ἀπήχηση στήν ὕπαιθρο).

Ἀπό τό ἄλλο ὅμως μέρος, ὑπάρχει "τζίρος" πολύ μεγαλύτερος, οἱ ἐργάτες περιζήτητοι καί μέ ἡμερομίσθια ἀπίθανα, ἔργα γίνονται πολλά, ἰδίως ὁδοποιητικά.

Ἀνεξαρτήτως ἐντυπώσεων τοῦ κόσμου, ἡ οἰκονομία εἶναι διογκωμένη πολύ ἐν σχέσει πρός τό παρελθόν καί ἔχει ἔκδηλο πληθωρισμό πού εἶναι κι αὐτός ἕνα σημαντικό αἴτιο τῆς διογκώσεώς της. Λόγω μορφῆς τοῦ καθεστῶτος ὅμως, σέ πολλούς τομεῖς εἶναι ἕνας πληθωρισμός ἐλεγχόμενος.

Βέβαια, μιά ἀναποδιά μπορεῖ νά διαταράξη τόν ἔλεγχο αὐτό καί τότε οἱ συνέπειες εἶναι ἀσυγκρίτως πιό βαριές σέ μιά τόσο διογκωμένη οἰκονομία. Σ' αὐτά ὅμως τά θέματα νομίζω πώς δέν χωροῦν προβλέψεις. Ἔτσι, π.χ., ἡ πρό 1-2 ἐτῶν πιό ἐπικίνδυνη πλευρά τῆς οἰκονομίας, ἡ συναλλαγματική, πού φαινόταν τότε ἀθεράπευτη, εἶναι σήμερα ἡ καλυτέρα πλευρά τῆς οἰκονομικῆς δομῆς τῆς χώρας.

Προσωπικά, βραχυχρονίως, δέν βλέπω καμμία σοβαρά διαταραχή τῆς οἰκονομίας. Τά θεμέλια πού ἔχτισες καί διάφορες εὐτυχεῖς συγκυρίες (τῆς μόδας οἱ διακοπές στήν Ἑλλάδα, κ.λ.π.) σηκώνουν πολλά. Μακροχρονίως, φοβᾶμαι γιατί δέν ὑπάρχει κανένας συντονισμός, ὑπάρχει ὑπερβολή ἔργων χωρίς ἀξιολόγηση αὐτῶν, ὑπάρχει κάθε φύσεως σπατάλη, ὑπάρχουν δημαγωγικές παροχές, καί βασιλεύει τέλος στούς ὑπευθύνους μιά ἐπικίνδυνη εὐφορία πού θεωρεῖ ὅτι ὅλα πᾶν περίφημα στόν οἰκονομικό τομέα.

Ἀλλά στά οἰκονομικά, πιστεύω ὅτι οὔτε βραχυχρόνια, οὔτε μακροχρόνια χωροῦν ἀσφαλεῖς προβλέψεις. Τά ἐπηρεάζουν πολλοί παράγοντες καί ἀρκετοί ἀπό αὐτούς ἤ εἶναι περίπλοκοι ἤ εἶναι ἀστάθμητοι. Δυστυχῶς γιά τόν τόπο χωρεῖ ἡ πρόβλεψη ὅτι ἄν διαρκέση τό καθεστώς θά χάσουμε πιθανώτατα τά τεράστια ἀγαθά τῆς ἐνσωματώσεως τῆς ΕΟΚ.

Γιά Παρίσι, ἄν καί τό θέλω πολύ, δέν ξέρω ἄν καί πότε θά ἔλθω. Καί τοῦτο μολονότι ἔχω πάντα ἀναπο-

διές μέ τήν ἔκδοση τοῦ γαλλικοῦ βιβλίου μου, πρᾶγμα πολυπλεύρως δυσάρεστο.

Πάντως γιά τήν ὥρα εἶμαι πνιγμένος μέ τό θέατρο, πού θά ἀρχίση στίς 15 ἤ καί στίς 10 Νοεμβρίου. Καί ἔχω κάποιο τράκ... Τό πήδημα εἶναι μεγάλο. Νά δοῦμε.

Ἔχει ὅμως πολύ μεράκι κι αὐτή ἡ δουλειά. Μόλις πάντως μπορέσω, θά ἔρθω νά τά ποῦμε ἀπό κοντά.

Μέ πολλή φιλία».

5 Νοεμβρίου 1972

Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Διά τῆς τελευταίας μακρᾶς ἐπιστολῆς μου ἐπεζήτησα νά Σᾶς ἐνημερώσω ἐπί τῶν συντελουμένων εἰς τά παρασκήνια καί τῶν ἀναγραφομένων ἐκδηλώσεων, ἰδία μάλιστα ἔπειτα ἀπό τήν δημοσίευσιν τῆς καταθέσεως Τάσκα, τῶν δύο ἄρθρων τοῦ ξένου δημοσιογράφου. Μένω μέ τήν ἐντύπωσιν ὅτι Σᾶς ἔχω ἤδη καταστήσει γνωστόν ὅτι εἶδα τόν κ. Κανελλόπουλον εὐθύς μετά τήν κυκλοφορίαν τοῦ "πρωτοκόλλου" μεταξύ τῶν παλαιῶν βουλευτῶν. Σᾶς ἔγραψα ἐπίσης περί τῶν ἀντιδράσεών του καί τῆς δηλώσεώς του ὅτι ἐν καιρῷ θά ἀκολουθήση καί ὁ ἴδιος μέ ἀνάλογον δήλωσιν. Τήν παρελθοῦσαν Δευτέραν εὑρέθημεν εἰς τήν ἀνάγκην νά τόν ἐπισκεφθῶμεν ὁμαδικῶς μετά τῶν κ. κ. Τσάτσου καί Ράλλη, ἐκπροσωποῦντες καί τόν συμπέθερόν του, εὑρισκόμενοι πρό τῆς ἐπιμόνου πιέσεως πολλῶν ἐκ τῶν παλαιῶν συνεργατῶν.

Εἰς τήν οὐσίαν, ἐπανέλαβε τά ὅσα μοῦ εἶχε εἴπει κατά τήν ἀρχικήν ἐπίσκεψίν μου καί διάφορα ἄλλα, περί ὧν ἐν καιρῷ, χωρίς νά προσθέση καί τήν δήλωσιν ὅτι θά ἀκολουθήση καί ὁ ἴδιος.

Ἐν τῷ μεταξύ, οἱ βουλευταί τοῦ Κέντρου διετύπωσαν ἰδίαν διακήρυξιν, ἀντίγραφον τῆς ὁποίας θά ἔχετε ἤδη λάβει. Μέχρι τῆς στιγμῆς ὁ ἀριθμός τῶν ὑπογραψάντων εἶναι μικρός καί συνεκεντρώθη δέ μέ τήν πρωτοβουλίαν τοῦ ἀγροτικοῦ Μπαλτατζῆ. Ἀπό τῆς μεσημβρίας ὅμως τῆς χθές (Σαββάτου), τό ζήτημα προσέλαβε νέαν μορφήν, κατόπιν τοῦ ἄρθρου τῆς "Βραδυνῆς", ἡ ἀπήχησις τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε σημαντική, διά νά μήν χρησιμοποιήσω ἐντονωτέραν ἔκφρασιν.

Παραλλήλως, συνεχίζεται καί ἡ μικτή κίνησις τῶν "ἀνανεωτικῶν" περί τῆς ὁποίας Σᾶς ἔγραψα κατ' ἐπανάληψιν. Δέν θά εἶναι ὑπερβολή ἡ διαπίστωσις ὅτι ἐξεπλάγησαν κάπως διότι ἄλλοι, ἐξ ἄλλης πλευρᾶς, τούς "προσπέρασαν" εἰς τήν ἀντίληψιν ὅτι ἡ προσπάθεια πρός τήν ὁμαλότητα πρέπει νά ἐπιδιωχθῆ διά τῆς ἰδικῆς Σας ἐμφανίσεως.

Ἐπειδή δέν ἔχουν ἀκόμη ἐξασφαλίσει διαβατήριο τά ἔχοντα τήν πρωτοβουλίαν τῆς κινήσεως πρόσωπα (ἰδία δέ οἱ ἐκ τοῦ Κέντρου προερχόμενοι) εἶναι ἀποφασισμένοι νά ζητήσουν ἐπαφήν δι' ἑνός ἀπεσταλμένου, μᾶλλον διά τοῦ Γεωργίου Βογιατζῆ (Εὐβοίας). Καί κανείς δέν εἶναι δυνατόν, οὔτε φρόνιμον νά τούς ἐμποδίση. Πληροφοροῦμαι ὅτι θά φύγη ἐντεῦθεν τήν προσεχῆ Τρίτην ἤ Τετάρτην. Ἔχουν φιλοδοξίας καί ὄνειρα καί, ἐλπίζω, ἀγαθήν προαίρεσιν. Ἴσως νά εἶναι μόνον ἐγωϊστική αὕτη ἡ τακτική καί ὑπερβολική ἡ αὐτοπεποίθησις. Θέλουν πολιτικήν ἀνανέωσιν καί ἀλλαγήν μεθόδων. Ὅλα ὅσα περιελάμβανεν ἡ συνέντευξίς Σας τοῦ Νοεμβρίου 1967 καί συνεπλήρωσεν ἡ δήλωσις τοῦ 1969.

Εἶναι βέβαιοι ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά ἀρνηθῆτε τήν προσωπικήν συμβολήν Σας εἰς τήν προσπάθειαν ἀποκαταστάσεως τῆς ὁμαλότητος καί ὅτι ἰσχύει πάντοτε ἡ τελευταία σχετική δήλωσις, ἡ ὁποία οὐδέποτε ἀνεκλήθη ἔκτοτε. Ὁ ἀπεσταλμένος των θά ἐπιζητήση νά Σᾶς συναντήση διά νά ἐκθέση τάς ἀπόψεις τῆς ὁμάδος των καί διά νά ὑποβάλη ὅσα θεωροῦν ὡς ὑπαγορευόμενα πλέον ἀπό τάς περιστάσεις διά τήν ἔξοδον ἀπό τήν σημερινήν δυσχέρειαν, χωρίς ὅμως ἐπιστροφήν εἰς τό παρελθόν. Ἡ ὅλη τοποθέτησίς των ἔχει ὡς ἀφετηρία τήν ἀναγνώρισιν τῶν ὑπερβολῶν τῆς τακτικῆς τοῦ Κέντρου καί ἰδιαιτέρως τήν ἀναγνώρισιν τοῦ ἰδικοῦ Σας ἔργου καί τῆς ἱστορικῆς δικαιώσεώς Σας.

Δέν μπορῶ νά ἀμφισβητήσω τάς ἀγαθάς προθέσεις των, εἶναι ὅμως προφανές ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά συγκεντρώση ἡ κίνησίς των τόν ὄγκον τοῦ λεγομένου πολιτικοῦ κόσμου. Δέν εἶναι σκόπιμον νά ἀποκαρδιωθοῦν, θά εἶναι δέ χρήσιμον νά "συντονισθοῦν" καί ἐκεῖνοι, ἐν καιρῷ, πρός τάς διαγραφομένας εὐρυτέρας ἐκδηλώσεις.

Θά εἶναι πολύ χρήσιμον ἐάν ἔχωμεν ἰδικάς Σας πληροφορίας καί τάς ἐντυπώσεις ἀπό τήν συνάντησιν.

Ἰδικός Σας».

7 Νοεμβρίου 1972

Γ. ΛΥΧΝΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Εὐχαριστῶ γιά τό γράμμα σας τό σχετικό μέ τό βιβλίο μου γιά τόν Τύπο. Ἦταν ἕνα ἀπό τά πιό οὐσιαστικά πού ἔλαβα σ' αὐτή τήν περίστασιν. Εὐχαριστῶ καί πάλι.

Τίς πρῶτες καί μόνες πληροφορίες πού ἔλαβα γιά τήν γνώμην πρώην βουλευτῶν πρός ὑπογραφήν πρωτοκόλλου ἑνότητος ὑπό τήν ἡγεσία σας πρός σχηματισμόν μεταβατικῆς Κυβερνήσεως ἦταν ἀπό τίς ἐφημερίδες καί τό ξένο ραδιόφωνο. Ἀπό τό Παρίσι ἄκουσα τό μεσημέρι ὅτι ἡ στάσις σας ὑπῆρξε ἀρνητική, χωρίς νά θέλετε νά θίξετε καί τούς σχόντας τήν πρωτοβουλίαν τῆς κινήσεως καί τούς ὑπογράψαντας.

Ἦταν ἡ μόνη ὀρθή στάσις πού μπορούσατε νά πάρετε σέ μιά τέτοια περίστασιν, ὅπου ἀθέλητά σας προσπάθησαν νά σᾶς μπλέξουν σ' ἕνα πολιτικό ἀδιέξοδο.

Σέ μένα δέν ἦλθαν νά ὑπογράψω, πρᾶγμα πού δέν θά ἔκανα. Τί ἐπεδίωκαν αὐτοί οἱ ἄνθρωποι; Νά δείξουν ὅτι εἶσθε ὁ μόνος ἐνδεδειγμένος νά διαδεχθεῖτε τούς στρατιωτικούς, ὅταν αὐτοί ἀποφασίσουν νά φύγουν; Αὐτό ὅμως τό ξέρει καί τό θέλει ὅλος ὁ κόσμος καί στό ἐσωτερικό καί στο ἐξωτερικό καί πρῶτα οἱ ἴδιοι οἱ στρατιωτικοί, πού θά ἔχουν συμφέρον νά σᾶς καλέσουν. Γιά νά σᾶς δώσουν δύναμιν νά ἐπιβληθεῖτε; Ἀλλά τήν ἔχετε χωρίς τή συνδρομή τους. Ὅλοι ἐμεῖς οἱ βουλευτές τῆς τελευταίας Βουλῆς καλά ἤ κακά ἐπάψαμε νά ἐκροσωποῦμε ὁ,τιδήποτε. Ἐκάμαμε ὅ,τι κάμαμε καί ἔχει δίκιο ὁ λαός νά μή μᾶς ἔχει ἐμπιστοσύνη καί μάλιστα νά μή μᾶς γνωρίζει. Δέν κάμαμε ἀπό τότε τίποτε σοβαρό γιά νά μᾶς ξέρει. Κι ὅταν θά ἐπανέλθετε, ἄν εἴμαστε ἀρκετά τυχεροί νά ἐπανέλθετε ἐγκαίρως, δέν θά εἴμαστε τό καλύτερο ὑλικό πού θά μπορούσατε νά χρησιμοποιήσετε. Κι ὅσοι εἶχαν τήν πρωτοβουλία κι ὅσοι ὑπέγραψαν δέν μπορεῖ νά εἶναι τόσον ἁπλοϊκοί ὥστε νά μή τά ξέρουν αὐτά. Κι ἴσως τό μόνο πού ἤθελαν νά πετύχουν ἦταν νά δείξουν ὅτι ἀκόμη ὑπάρχομε καί ὅτι ζοῦμε ἀκόμη. Ἄν ὄχι καί νά ρίξουν στούς ὤμους σας ἕνα φορτίο δυσβάστακτο καί περισσότερο ἀκόμη ἄχρηστο. Καί γιά σᾶς καί γιά τόν τόπο. Καί νά ποῦν ὅτι δώσαμε στόν Καραμανλῆ τό εἰσιτήριο τῆς ἐπανόδου καί τῆς Κυβερνήσεως κι ὅτι αὐτός δέν τό χρησιμοποίησε. Ἕνα εἰσιτήριο πού δέν ἦταν στή δύναμίν τους νά ἐκδώσουν.

Ὁ ἑλληνικός λαός εἶναι βέβαιο ὅτι σᾶς θέλει καί σᾶς περιμένει. Ἀλλά δέν ἔχει τή δύναμιν νά τό δείξει καί νά τό ζητήσει. Εἶναι στήν κατάστασιν ἐπιθυμητῆς καλοζωΐας, τήν ὁποία καθημερινά τοῦ ὑπόσχονται, τό μόνο πού τοῦ ὑπόσχονται, καί τῆς νάρκης πού σᾶς περιέγραψα παλαιότερα. Καί περιμένει τόν ἀπό μηχανῆς Θεό πού θά σᾶς φέρει, χωρίς αὐτός οὔτε νά κουραστεῖ, οὔτε νά ἐκτεθεῖ γι' αὐτό. Ὅλοι τό λένε σιγά για νά μή τούς ἀκούσει ὁ διπλανός. Κι ἴσως δέν φταίει κι ὁ λαός γιά τοῦτο. Γιατί οἱ ἐκδηλώσεις, καί μιλῶ πάντα γιά εἰρηνικές καί νομοταγεῖς ἐκδηλώσεις, θέλουν κι αὐτές κάποια προετοιμασία καί κάποιαν ὀργάνωσιν πού φυσικά δέν ὑπάρχει κι οὔτε εἶναι εὔκολο νά γίνει μέ τά μέσα πού διαθέτει τό καθεστώς.

Δέν εἶμαι ἀπελπισμένος. Ἡ ἐλπίδα βγαίνει ἀπό τόν ἄνθρωπο μετά τήν ψυχή του. Ἀλλά οἱ ἐλπίδες ὅταν δέν εἶναι πραγματοποιήσιμες εἶναι ἐπικίνδυνες ὅσο δέν ἔχουν τά μέσα τῆς πραγματοποιήσεως. Πάντως οἱ εἰλικρινεῖς φίλοι σας πού δέν βρίσκουν πώς εἶναι ἀναγκαῖο νά καταστραφεῖ τό ἐθνικό κεφάλαιο πού εἶναι ἀποτεθειμένο στά χέρια σας μέ ἀπερίσκεπτες παρακινήσεις, δέν μποροῦν παρά νά εἶναι ἱκανοποιημένοι ἀπό τή στάσιν σας καί σ' αὐτή τήν περίστασιν.

Μέ πολλήν ἀγάπη».

7 Ἰανουαρίου 1973

Ε. Αβερωφ προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Σοῦ εὔχομαι ὁλοψύχως χρόνια πολλά, εὐτυχισμένο τό 1973.

Ὅ,τι κι ἄν πῆς γιά τή μακρά σιωπή μου — μιά πού φαίνεται νά ὑπάρχη σίγουρος ταχυδρόμος — ἔχεις δίκηο. Εἶναι ἀσυγχώρητη. Ὁ λόγος δέν ἦταν τόσο οἱ πράγματι πολλές ἀσχολίες μου (θέατρο, ἐργασία μου σέ μιά ἑταιρεία, τρεχάματα στή Θεσσαλία καί στήν Ἤπειρο, συνέχιση... μικροεξυπηρετήσεως παληῶν πιστῶν φίλων κ.λ.π. — γιά συμπλήρωση τῆς εἰκόνος πρόσθεσε ἀρρώστειες, ἄλλα γραπτά καί ἀτυχῶς ἀρκετή κοσμική κίνησις), ἀπό τό ὅτι δέν εἶχαν συμβεῖ γεγονότα πού ν' ἀλλοιώνουν πολύ τήν κατάσταση. Ἕνα πού πήγαινε νά τήν ἀνατρέψη, τό οἰκονομικό (θά ἐπανέλθω ἐπ' αὐτοῦ) γιά τήν ὥρα φαίνεται ν' ἀνεστάλη.

Κατά τά ἄλλα, ἡ προσωπική μου γνώμη, εἶναι πώς ὑπάρχουν μέν βαθειές ἀλλαγές μερικῶν ἀπόψεων, ἀλλά ὅτι ἡ γενική ἄποψις εἶναι ἡ ἴδια ἤ καί χειρότερη.

Συγκεκριμένα. Ὁ κόσμος νομίζω ὅτι τούς ἀντιπαθεῖ περισσότερο διά διαφόρους λόγους (διάρκεια, τιμές, φῆμες περί σκανδάλων, πεποίθησις ὅτι ψεύδονται, ἔλλειψις ἐλευθερίας, χρησιμοποίηση ἀποστράτων, διορισμός τοπικῶν καί ἄλλων ἀρχόντων — μοῦ φαίνεται πώς κατά σύμπτωσιν σοῦ ἀνέφερα ὅλους τούς λόγους πού θά ἔλεγα κι ἄν μιλοῦσα ἀναλυτικά). Ἐπίσης ὁ κόσμος ἀνησυχεῖ περισσότερο. Τέλος μιλεῖ περισσότερο, ἀλλά χωρίς νά ἔχη αὐξηθεῖ καί ἡ διάθεσις γιά ἐνεργό ἀντίδραση.

Τό τελευταῖο αὐτό διότι παράλληλα πρός τά ἀνωτέρω ἐδραιώνεται ἡ πεποίθησις ὅτι "τίποτε δέν μπορεῖ νά τούς κουνήση".

Καί ἐδῶ, παρά τή φυσική μου αἰσιοδοξία καί μαχητικότητα, νομίζω ὅτι ἡ ἄποψις εἶναι δικαιολογημένη. Ἡ κατασκόπευσις τῶν πάντων ἐξακολουθεῖ καί ἴσως βελτιώνεται. Εἰς τόν Στρατό, ὅπου ὑπάρχει σέ μερικούς ἕνας προβληματισμός, ἄνθρωπος πού πρέπει νά ξέρη μοῦ εἶπε τά ἑξῆς: μόνιμοι ὑπαξιωματικοί ἔγιναν διά νόμου κανονικοί ἀξιωματικοί — μεγίστη εὐεργεσία — καί αὐτοί, πλαισιωμένοι, εὑρίσκονται σέ κάθε μονάδα καί ἔχουν ἀσύρματο διά τοῦ ὁποίου ἐπικοινωνοῦν ἀπ' εὐθείας μέ Ὑπηρεσίαν ἐπανδρωμένην μέ ἀπολύτως πιστούς εἰς τόν πρωθυπουργόν.

Ἔτσι οἱ Ἔνοπλες Δυνάμεις ἐλέγχονται στενώτατα. Ἐκτός τούτου ἕνα μέρος των εἶναι ἀφοσιωμένο καί συνεχῶς ἐνισχύεται μέ τούς νεοεξερχομένους

ἀπό τίς Σχολές, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κατάλληλα διαπαιδαγωγηθεῖ καί φανατισθεῖ ἐναντίον τοῦ παρελθόντος.

Τά μέσα ἐπικοινωνίας τῶν ἀντιφρονούντων μέ τό Λαό ἐλέγχονται. Ραδιόφωνο-τηλεόραση πληρέστερα, τύπος ἐπαρκῶς. Τόν ἔχουν τρομοκρατήσει μέ σπανίας ("Βραδυνή") καί ὄχι πλήρεις ἐξαιρέσεις. Τόν Νοέμβριο ἔκαμα τρεῖς δυνατές ἐκδηλώσεις [sic] καί μία μόνο ἔφθασε ἀκεραία, μονάχα στή "Βραδυνή".

Ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἀποστράτων ἔχει φθάσει σέ ἀπίθανο σημεῖο καί ἔτσι ἔχει ἐπανδρωθεῖ ὅλος ὁ κρατικός μηχανισμός, ὅλοι οἱ ὀργανισμοί, ὅλα τά Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου.

Πλέγμα εὐρύτατο καί δυνατό, ἀφ' ἑνός κατέχει καί ἐλέγχει τά πάντα, ἀφ' ἑτέρου διευρύνει πολύ τόν κύκλο τῶν ἀνθρώπων πού ἔχουν μεγάλο συμφέρον νά ἐπιβιώση ἐπί μακρόν τό καθεστώς.

Σ' αὐτά πρέπει νά προσθέσης δύο πολύ σημαντικούς παράγοντας. Πρῶτον, ὅτι μέχρι τῆς στιγμῆς, ἀκόμη, ὁ κόσμος ἄν καί ἀνησύχησε ἤ καί ἐνίοτε ἐδυσφόρησε, δέν εἶναι δυσαρεστημένος. Ὑπάρχει πλήρης ἀπασχόλησις, τά ἡμερομίσθια ἀνῆλθαν περισσότερο ἀπ' τίς τιμές, τζίρος ὑπάρχει, εἰς πεῖσμα ἑνός καλπάζοντος πληθωρισμοῦ ἔγιναν πλεῖστα ἔργα (ὁδοποιία, καί στά βουνά ἀκόμη, λαϊκές κατοικίες, σχολεῖα κ.λ.π.) μή παραγωγικά μέν ἀλλά ἐξυπηρετικά καί ἐντυπωσιακά. Δεύτερον, τό καθεστώς εἶναι ἀπιστεύτως χονδρόπετσο καί μπορεῖ νά ἐνοχλῆται ἀλλά δέν ἐπηρεάζεται οὔτε ἀπό τεράστια ὑλικά ἤ ἠθικά θέματα (ΕΟΚ, ραπίσματα τοῦ διεθνοῦς τύπου, τοῦ Olivier στό Coven Garden, τῆς σημαίας στό ΝΑΤΟ κ.λ.π.). Τόν παχυδερμισμόν, στοιχεῖον ἀπαίσιον διά τό Ἔθνος, θεωρῶ μεγάλον στοιχεῖον δυνάμεως διά τή διάρκειά τους. Μερικοί συμπαθοῦντες θεωροῦν ὅτι πολλοί εἶναι καλόπιστοι διότι τά παθήματα εἶναι ἀσήμαντα μπροστά στήν ἀναμόρφωση τοῦ τόπου πού προκαλοῦν.

Ὑπό ὅλας αὐτάς τάς συνθήκας δέν βλέπω κι ἐγώ νά μπορῆ νά γίνη κάτι. Δέν βλέπω τίποτε. Βεβαίως τό τέλος θά εἶναι κακό. Ὅσο διαρκεῖ τό πράγμα, τόσο θά εἶναι χειρότερο, γιατί τίποτε νομίζω δέν μπορεῖ νά σταματήση αὐτό τό κρυφό σιγανό βράσιμο. Δέν τό νικάει οὔτε ἡ μεγαλυτέρα καί σταθερωτέρα ὑλική πρόοδος. (Θά ἐπανέλθω ἐπ' αὐτῆς).

Παρά ταῦτα δέν βλέπω νά ὑπάρχη καμμιά μέθοδος διά νά ἐπιτευχθῆ ἀλλαγή.

Ἀντιθέτως πρός ἄλλους, ἐμένα μερικές ἐξελίξεις μοῦ λέν ὅτι, ἀπό ὅλη τήν ἡγετική ὁμάδα τῆς 21ης Ἀπριλίου, μόνον ὁ Παπαδόπουλος ἔχει ἀνησυχίες καί προβληματίζεται. Οἱ ἴδιες ὅμως ἐνδείξεις μοῦ λέν ὅτι: α) καίτοι ὑπερβάλλει τόν κίνδυνο, δέν ἔχει τά χέρια ἐντελῶς ἐλεύθερα, β) καί ἄν τά εἶχε, μᾶλλον δέν θά προχωροῦσε σέ λύση ριζική καί γενναία, ἐντός λογικοῦ χρονικοῦ διαστήματος.

Περιέργως ἐμφανίζεται αἰσιόδοξος ὁ Τάσκα, τόν ὁποῖον εἶδα ἐπανειλημμένως. Αἰσιόδοξος μέ σχετικῶς σύντομη προθεσμία (1973) "διά μεταβατική ἀλλά ὑγειᾶ λύση". Ὅσο ὅμως κι ἄν τόν ἔσφιξα, δέν θεμελίωσε τήν ἄποψή του σέ συγκεκριμένα ἐπιχειρήματα. Ἀοριστίες. Πρό δεκαημέρου περίπου τοῦ εἶπα ὅτι εἶμαι τόσον ἀπογοητευμένος ὥστε προσεχῶς θά προβῶ σέ θεαματική ἀνακοίνωση λέγων "ὅτι ἡ ἐξουσία κατεκτήθη διά νά κρατηθῆ δυναμικά ἐπί μακρόν, ὅτι διά νά εἶμαι ἔντιμος ἔναντι τοῦ Λαοῦ δηλώνω ὅτι ἡ πολιτική τῆς γεφύρας, πού κάτι προσέφερε, εἶναι πλέον ἀδύνατος καί ὅτι δι' αὐτό ἐγκαταλείπω ὁριστικά τόν δημόσιο βίο καί ἀποσύρομαι εἰς τά χωράφια μου καί τά γραπτά μου". (Αὐτά διεμήνυσα καί εἰς τόν Παπαδόπουλον, ὡς ἀντίδρασίν μου εἰς τόν λόγον του τῆς 16ης Δεκεμβρίου, προσθέτων ὅτι τοῦτο θά ἐξαρτηθῆ ἀπό τό ἐάν τά ἐξαγγελθησόμενα ἐντός τοῦ '73 θά εἶναι φάρσα ἤ κάτι τό σοβαρόν).

Ἡ ἀντίδρασις Τάσκα — δέν τοῦ εἶχα πεῖ πότε θά τό κάμω — ὑπῆρξε ζωηροτάτη. Ἐθεώρει τήν ἐνέργεια ἐγκληματική, διότι μόνον διά τῆς γεφύρας θά ὑπάρξη λύσις. Εἶπα ὅτι αὐτό θά φανῆ μέ τάς ἀνακοινώσεις πού προανήγγειλε διά τό 1973.

Λίγο ἀργότερα μοῦ ἐπανέλαβε πιό ἐπίμονα ὅτι πρέπει νά ὀργανώσουμε ταξίδι μου στήν Οὐάσιγκτων "διά νά διαφωτίσω ὡρισμένους ἀνθρώπους".

Εἶπα ὅτι τό ταξίδι εὔκολο καί ἡ ἀφορμή (πρόσκλησις διά διάλεξιν π.χ.) βρίσκεται, ἀλλά ὅτι θά πήγαινα μόνον ἄν ἦταν νά δῶ, μεταξύ ἄλλων, Νίξον ἤ Κίσινγκερ.

Κατά Χρῆστον Λαμπράκην (καί κατ' ἄλλους) ἔχει ἀποφασισθεῖ διά Μάρτιον-Ἀπρίλιον σύσκεψη ἀρμοδίων ἀπό Νίξον δι' ἐπανεξέτασιν τῆς πολιτικῆς ΗΠΑ ἔναντι Ἑλλάδος καί καθορισμόν στάσεως. Ὁ Χρ. Λαμπράκης πιστεύει (καί συμφωνῶ πλήρως) ὅτι ἡ στάσις θά εἶναι ἡ ἴδια, διαφέρουσα ἴσως εἰς nuances.

Τά ἴδια συνάγω καί ἀπό συνομιλίες μέ ἄλλους πρεσβευτάς ἐδῶ, ἰδίως Γάλλον, Ἄγγλον καί τόν νέον Γερμανόν — τόν τελευταῖο ἴσως ἐπί κεφαλῆς.

Καί ὅλα αὐτά, κατ' ἐμέ, δέν ἔχουν καμμία σχέση μέ τή διαδοχή καί τήν ἀσφάλεια ὅτι ἡ διάδοχος κατάστασις θά εἶναι φιλοδυτική. Καί ἄν ἀκόμη τό λέν αὐτό, ἀποτελεῖ δικαιολογίαν. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι δέν βλέπουν πῶς μποροῦν νά τούς ρίξουν χωρίς ἐξωφρενικά μέτρα, καί χωρίς νά ριψοκινδυνεύσουν μήπως ἀτελέσφορα μέτρα πιέσεως ὁδηγήσουν τό καθεστώς εἰς μείωσιν τῶν διευκολύνσεων ἤ καί εἰς χειρότερα πράγματα ἀκόμη. Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἔτσι σκέπτονται. Καί χωρίς βεβαίως νά τούς τό λέγω, φοβοῦμαι πώς ἔχουν δίκηο: ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἀπίθανη παχυδερμία, ἡ ὁποία ἐσωτερικά ἐλέγχει δυναμικά τά πάντα.

Λυποῦμαι πού σοῦ γράφω τόσο ἀπαισιόδοξα. Ἀλλά ποτέ δέν ἤμουν τόσο ἀπαισιόδοξος. Φοβοῦμαι ὅτι γιά ἀρκετά χρόνια ἐκτός ἀπό μία μεγάλη συμφορά — πού ἄλλωστε ἀπεύχομαι — καί ἐκτός ἀπό ἕναν σπαραγμό μεταξύ τους — πού δέν πολυβλέπω — τίποτε δέν θά τούς κάμη νά φύγουν ἀπ' τήν ἐξουσία.

Ἡ μεγάλη συμφορά, πρός στιγμήν διεγράφη εἰς τόν ὁρίζοντα. Χρειάσθηκε νά φανῆ καθαρά διά νά ξυπνήσουν. Καί ἐνῶ εἶχαν μόλις ἀνακοινώσει ἕνα πληθωριστικό προϋπολογισμό μαμούθ, ἐνῶ ἐκαμάρωναν τήν ὕψωση τῶν τιμῶν τοῦ χρηματιστηρίου ὡς δεῖγμα ἀνθηρότητας τῆς οἰκονομίας, αἰφνιδίως κατάλαβαν ὅτι ὁ ἐλεγχόμενος πληθωρισμός πού ἀκολουθοῦσαν, εἶχε γίνει μή ἐλεγχόμενος. Τό χρηματιστήριο εἶχε κυριολεκτικά τρελλαθεῖ καί διά τούς ἀντιλαμβανόμενους λίγο τόν ἀστάθμητο καί πολύπλοκο μηχανισμό τῆς πιάτσας ἡ συμφορά διεγράφετο ὡς ἑξῆς: ὕψωσις, περαιτέρω ὕψωσις, τρελλή ὕψωσις τοῦ χρηματιστηρίου. Συνειδητοποίησις τούτου καί ἀπότομος πτῶσις ἀπό πολύ ψηλά. Πανικός, ἀποκρύψεις, χρυσοφιλία, ἴσως ἀθρόα ἀνάληψις καταθέσεων.

Κατάλαβαν καί δώδεκα παρά πέντε ἔλαβαν μέτρα πού μόνο ὁλοκληρωτικό καθεστώς μπορεῖ νά λάβη. Θά ἤθελα πολλά γιά νά τά σχολιάσω καί δέν θά ἤμουν ἴσως καί εἰς θέσιν νά τό κάμω καλά καί ἀναλυτικά. Σοῦ λέω, ὅμως, συνθετικά τή γνώμη μου: Ἐπέτυχαν μιά ἀρίστη συγκράτηση τοῦ κακοῦ. Πρόβλεψη γιά πιό πέρα δέν χωρεῖ εὔκολα. Ἐξαρτᾶται, κατ' ἐμέ, ἀπό τό ἐάν θά δημιουργηθοῦν σέ πολλούς τομεῖς παράλληλες ἀγορές (μαῦρες), ποιά ἔκταση θά ἔχουν, καί ποιά διαφορά θά ἔχουν ἀπό τήν ἐπίσημη. Τοῦτο μπορεῖ νά συμβῆ στό χρηματιστήριο, στόν χρυσό, στίς πιστώσεις (πού ἀφοῦ ἔδωσαν ἀφειδῶς τώρα στραγγάλισαν) καί στά διάφορα εἴδη. Ἄν τοῦτο συμβῆ ὑπό τάς συνθήκας πού ἐσημείωσα, τότε θά πᾶμε πρός μεγάλες οἰκονομικές ἀνωμαλίες. Ἄν, ἀντιθέτως, περιορισθοῦν προσεκτικά καί παρακολουθήσουν σοβαρά τά πράγματα, τότε θά τούς μένη ν' ἀντιμετωπίζουν μιάν ἀναπόφευκτη νομίζω ὕψωση τῶν τιμῶν. Ἀναπόφευκτη γιά πολλούς λόγους.

Πάντως γιά τήν ὥρα δέν βλέπω σεισμό ἀπό τά οἰκονομικά.

Προσπάθησα νά σοῦ δώσω μιά γενική εἰκόνα τῆς καταστάσεως. Ἄν θέλης περισσότερα γιά ἕνα εἰδικό θέμα σέ παρακαλῶ νά μοῦ τό διαμηνύσης.

Ἔρχομαι τώρα σέ κάτι πού μοῦ εἶπε ὁ Κωστάκης. Τό περί ἑνός εἴδους ἐπιτροπῆς στήν ὁποία νά εἶμαι κι ἐγώ.

Πρῶτον, μοῦ εἶναι ψυχικά ἀδύνατο νά συνεργασθῶ μέ ὡρισμένους ἀνθρώπους πού μοῦ φέρθηκαν προστυχώτατα — ἰδίως ἕνας, ἀλλά συχνά παρασύρει καί ἄλλον καί πολλούς ἄλλους... (δέν ἐννοῶ φυσικά τόν Κωστάκη καί τόν Κώστα).

Δεύτερον, εἰλικρινῶς δέν τό θεωρῶ χρήσιμο. Ἐγώ, καλό εἶναι, λίγο ἀκόμα, νά εἶμαι ἄς ποῦμε ἀνεξάρτητος, νά εἶμαι "ὁ ἄνθρωπος τῆς γεφύρας...". Νομίζω πώς ἔχεις ἐμπιστοσύνη — καί πρέπει νά ἔχης —στόν χαρακτήρα μου, καί γι' αὐτό προτιμῶ νά μήν πῶ περισσότερα σέ γράμμα. Ἀλλά εἶμαι πεπεισμένος πώς ἔτσι εἶναι σ' αὐτή τήν κατάσταση ὅπου δέ φαίνεται καμμία διέξοδος.

Τό θεατρικό ἔργο μετά ἀπό μιά ὀξεῖα καί ἀνέντιμη ἐπίθεση ἄκρας ἀριστερᾶς, ἀνδρεϊκῶν καί... μερικῶν ἄλλων, πάει καλά. Οἱ θεαταί, μεταξύ τῶν ὁποίων "οἱ τά πρῶτα φέροντες" καί πολλοί φοιτηταί, τό κρίνουν σέ ἀναλογία 9 στούς 10 μέ ἐνθουσιασμό. Ἔτσι ἐξαναγκάσθηκαν καί οἱ ἐφημερίδες "Ἀκρόπολις", "Βῆμα" σέ ἐπανόρθωση, μέ δωρεάν ρεκλάμες καί μέ δημοσιεύματα. (Ἐσωκλείω νέαν κριτικήν "Ἀκροπόλεως"). Οἱ παραστάσεις συνεχίζονται καί εὐτυχῶς ὁ ἀριθμός τῶν θεατῶν αὐξάνει παρά τήν ὀξεῖαν κρίσιν τοῦ θεάτρου γενικῶς. Μόλις τυπωθῆ θά σοῦ τό στείλω.

Ἔχω μπελάδες μέ τό γαλλικό βιβλίο περί συμμοριτοπολέμου*. Δέν ξέρω πότε θά βγῆ καί δυστυχῶς ἀρχίζω αὐτοῦ [sic] δικαστικόν ἀγώνα.

Θά σοῦ γράψω προσεχῶς μερικά χαρακτηριστικά περιστατικά γιά νά βγάλης συμπεράσματα περί τῆς καταστάσεως.

Μέ τήν ἴδια πάντοτε ἀγάπη,

Σέ φιλῶ».

12 Φεβρουαρίου 1973

Β. Βασιλειου προς Κ. Καραμανλη

«Κύριε Πρόεδρε,

Ἄργησα νά σᾶς γράψω, διότι ἤθελα ἡ ἐπιστολή μου νά φέρη εἰς γνῶσιν σας τί βγῆκε ἀπό τόν κύκλο τῶν ἐπαφῶν μου. Καί δέν ἔσπευσα ἀμέσως νά ἔχω τίς ἐπαφές αὐτές, ἐπειδή ἤθελα, μέ τά πλούσια στοιχεῖα πού ἀπεκόμισα ἀπό τήν συνάντησίν μας, νά ὡριμάση στό μυαλό μου ἡ ἐνδεδειγμένη ἐπιχειρηματολογία, γιά κάθε μου ἐπαφή. Μιά τέτοια διανοητική προεργασία θά ἦταν βέβαια περιττή, ἄν εἶχες νά κάμης μέ πολιτικούς ἄνδρες πού νά βλέπουν τό πρόβλημά μας, μέ τήν τετραγωνικότητα τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐδῶ πρόκειται γιά κομπλεξικούς, ὄχι μόνον ἀπέναντί σας, ἀλλά καί στίς μεταξύ τους σχέσεις! Ἀπόδειξις ὅτι, καθώς μετά λύπης διεπίστωσα, Κανελλόπουλος - Μαῦρος - Ζίγδης εἶχαν νά συναντηθοῦν ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλον 4-5 μῆνες καί τό πρῶτο πού ἐπέτυχα ἦταν αὐτό. Πέρα ἀπ' τούς καθ' ἕκαστον ψυχολογικούς χειρισμούς, πού προέκρινα, ἐμεθόδευσα τήν διαλεκτική μου, σέ μιά κλιμάκωση, πού κατέληγε στό "ἔξω ἀπό τά δόντια", ὡς πρός τόν ἀντικειμενικό σκοπό τῶν ἐπαφῶν καί ὡς πρός τήν ἐπισήμανση τῆς εὐθύνης τοῦ καθενός. Μέχρι στιγμῆς ἀποδείχθηκε

τοῦτο τό ἀποτελεσματικώτερο, ὡς θά δῆτε, καί δέν ἔγινε ἐκ μέρους μου ἀδαπάνως (ὕστερα ἀπό ἐνάμιση χρόνο ἐλέγχου τῆς πιέσεώς μου ἔφτασε στό 21) διότι κοντά στ' ἄλλα καί οἱ τρεῖς ἔχουν μιά ἀνθρώπινη πλευρά, πού γεννᾶ τή συμπάθεια, μιά ἀρνητική συναισθηματική κατάσταση πάντως, στήν ὁποία ἄν συνθηκολογοῦσα, δέν θά γινόταν τίποτα.

Δέν θά σᾶς κουράσω λοιπόν, μέ τόν λαβύρινθο αὐτῆς τῆς διαλεκτικῆς, μά θά σᾶς μεταφέρω πιστῶς τά κύρια σημεῖα της καί τά πορίσματά της.

Τά εἴπαμε μέ τόν Κανελλόπουλο ἐπί τρεῖς ὧρες. Ὅπως καί μέ τούς ἄλλους, πού εἶδα κατόπιν, ἀνέπτυξα ἀπόψεις δικές μου, ἐπισημαίνοντας ὅτι δέν τίς θεωρῶ ἀφιστάμενες ἀπό τίς βασικές σας ἰδέες ἐπί τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας. Ὁ Κανελλόπουλος μοῦ εἶπε ὅτι ἡ πλήρους ἀνιδιοτελείας ἀγωνιστικότης μου, ἐγγυᾶται γιά τήν εἰλικρίνειά μου. Σᾶς ἔγραψε, μοῦ εἶπε, ὅτι αὐτό πού τοῦ καταμαρτυροῦν, ὅτι ἐμπόδισε τήν προώθηση τῆς μεταβατικῆς, ἀπετέλεσε συκοφαντία. Ἀπήντησα ὅτι πουθενά δέν ἄκουσα ὅτι τήν ἐμπόδισε, ἀλλά ἀπό παντοῦ ἀκούω ὅτι δέν εἶναι πρόθυμος νά ἐπενδύση δημοσίως αὐτή τήν πρόταση, μέ τό ἡγετικό του κῦρος. Τοῦ ἐξέθεσα γιατί, ἐν ὄψει ἐπανεξετάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στίς ΗΠΑ, δέν μπορεῖ παρά νά ἔχη δυσμενέστατες ἐπιπτώσεις ὅτι δέν ὑπάρχει μιά ἀποσαφηνισμένη πρότασις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ὡς πρός τήν ἔξοδο ἀπό τήν παροῦσα κατάσταση. Μοῦ ἀμφισβήτησε χαλαρά ἄν αὐτή ἡ στιγμή εἶναι ἀποφασιστική, μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἄν θέλουν οἱ Ἀμερικανοί νά ἀχθοῦν σέ ἀναπροσανατολισμό τῆς πολιτικῆς τους, τοῦτο μπορεῖ νά γίνη ἀνά πᾶσαν στιγμήν καί μοῦ ἐξέφρασε τόν σκεπτικισμό του γιά τίς προθέσεις τους. Ἀπήντησα ὅτι ἡ ρευστότης τῶν προθέσεών των ἐνισχύεται, ἀπό τόν ἰσχυρισμόν τους ὅτι ὁ πολιτικός κόσμος ἐδῶ δέν λέγει τίποτα περισσότερο ἀπ' ὅ,τι λέγουν αὐτοί, ὅτι δηλαδή ἐπιθυμοῦν ἐπάνοδο στή Δημοκρατία, χωρίς νά συγκεκριμενοποιοῦν πῶς τό ἀντιλαμβάνονται καί χωρίς νά χαράσσουν πολιτικές θέσεις ἐπί τοῦ προκειμένου. Τοῦ ἀνέφερα ὅτι, μισή ὥρα πρίν πάω σπίτι του, ἤμουν στό κοκτέϊλ τοῦ Σκαλιστήρη καί ἐκεῖ μέ πλησίασε ὁ Ἀμερικανός ἐπιτετραμμένος Μπίργκιν (πού ὅποτε εἶχα κουβεντιάσει μαζί του μοῦ φάνηκε προσκείμενος στήν Χούντα) καί μοῦ εἶπε ὅτι, μετά τήν εἰρήνη στό Βιετνάμ, βρίσκεται ἐν κινήσει μιά διπλωματική πρωτοβουλία στή Μέση Ἀνατολή καί ἄν σημειωθῆ ἐκεῖ πρόοδος θά ἀνοίξουν οἱ φάκελλοι τῶν εὐρωπαϊκῶν ὑποθέσεων, σέ συσχετισμό μέ τό ταξίδι τοῦ Νίξον στίς δυτικές χῶρες, συνεπῶς καί οἱ φάκελλοι τοῦ Ἑλληνικοῦ. Ἀμέσως ἐν συνεχείᾳ ὁ Μπίργκιν πρόεβη στήν διαπίστωση ὅτι τό θέμα Καραμανλῆ βρίσκεται σέ ἔξαρση, "ἀλλά τί φρονεῖ ὁ πολιτικός κόσμος ἐδῶ;"... Ἀπήντησα ὅτι μέ τίς διακοπές μου στόν ἔξω κόσμο ἔχασα τό νῆμα, ἀλλά πρόκειται, μετά ἀπό τό κοκτέϊλ, νά συναντήσω τόν κ. Κανελλόπουλο. Ὁ Μπίργκιν μοῦ ἀποκρίθηκε ἐπί λέξει: "Mais c' est lui qui résiste". Ἀφηγούμενος αὐτήν τήν στιχομυθία στόν ἴδιον, προσέθεσα ὅτι οἱ ἐρετζῆδες καί οἱ κεντρῶοι τ. βουλευταί, βυζαντινολογοῦντες, καταλήγουν πάντως στήν ἐπωδό ὅτι, ἐπί τοῦ θέματος Καραμανλῆ, ὁ μέν Κανελλόπουλος λέγει ὅτι δέν τό ἀποδέχεται ὁ Μαῦρος, ὁ δέ Μαῦρος ὅτι δέν τό προχωρεῖ ὁ Κανελλόπουλος. Ὁ Κανελλόπουλος εἰς ἀπόδειξιν περί τοῦ ἀντιθέτου, μέ διαβεβαίωσε ὅτι τό 1969 εἶχε προβεῖ εἰς σχετικάς βολιδοσκοπήσεις πρός τούς κεντρώους καί ὅτι ἀνεπιτυχῶς εἶχε ἐπίσης συστήσει στόν Μαῦρο νά ὑπογράψουν τό πρωτόκολλο οἱ βουλευταί τῆς ΕΚ. Ἀπήντησα ὅτι τό πρωτόκολλο ἦταν μία τυφλή καί ἀστέγαστος ἀντίδρασις, ἀποδοκιμασθεῖσα καί ἀπό σᾶς τόν ἴδιον καί τοῦ ἀνέφερα ὅτι ἐγώ σταμάτησα πρό διημέρου μιά ἀντιηγετική δημοσία ἐκδήλωση 45 βουλευτῶν τῶν δύο κομμάτων, διότι ἡ ἀπαίτησις τῆς στιγμῆς εἶναι νά προβληθῆ ὁ πολιτικός κόσμος, ἑνωμένος ἀπό τῆς κορυφῆς μέχρι τῆς βάσεως, σ' ἕνα κοινό πολιτικό σκοπό καί ὄχι ν' ἀποσυντεθῆ. Ὁ Κανελλόπουλος μοῦ εἶπε ὅτι δέν ἀγνοεῖ τήν ἄρνησή μου νά συντάξω καί νά ἐνθαρρύνω τό πρωτόκολλο καί εἶναι ἐν γνώσει τῶν ἀντιηγετικῶν κινήσεων. "Ἐάν δέν ἔλαβα νέα πρωτοβουλία γιά μιά δήλωση τῶν ἡγετικῶν παραγόντων τοῦ Κέντρου, μεθ' ἐμοῦ — εἶπε — εἶναι διότι ἐάν ἀντιμετώπιζα ἄρνηση, θά ἔπρεπε νά θεωρηθῶ ἀποτυχημένος, στήν ἀξιοποίηση ἑνός τόσο σημαντικοῦ θέματος, ὁπότε δέν θά μοῦ ἔμενε παρά νά ἀποσυρθῶ τῆς ἡγεσίας". Τοῦ εἶπα ὅτι ἄν ἀποσυρθῆ εἶναι ὡς νά ἀλείβη βούτυρο στό ψωμί τοῦ Παπαδόπουλου καί θεμελιώδη σημασία ἔχει ἄν ὁ ἴδιος φρονῆ, κατά συνείδησιν, ὅτι μιά τέτοια δήλωσις θά ἦταν ἐθνοφελής. Ἀνεγνώρισε τότε ὅτι ("ἄν καί στή νεολαία ὁ Καραμανλῆς δέν ἔχη ἀπήχηση") γεγονός εἶναι: 1ον) ὅτι μπορεῖ νά εὕρη ἀπήχηση εἰς τόν Στρατόν, ἐνῶ ὁ ἴδιος δέν μπορεῖ — μολονότι πολλά ὑπέρ αὐτοῦ ἔπραξε. 2ον) ὅτι καί βάση ἔχει στόν Λαό, εὐρεῖα, ὁ Καραμανλῆς καί συμπαθῶς ἀκούεται τό ὄνομά του στούς συμμάχους, ἀλλ' ὅτι μιά τέτοια δήλωση οὐδόλως θά ἔπρεπε νά συνδυασθῆ πρός αὐτούς δημοσίως. (Συνεφώνησα λέγων ὅτι οὔτε αὐτό θά τό θέλατε, διότι πρωτίστως ἡ δήλωσις ἐκφράζει τό λαϊκόν αἴσθημα). 3ον) ὅτι καί ὁ Λαμπράκης καί οἱ σύν αὐτῷ φέρονται ὡς ἀποδεχόμενοι μεταβατική βραχείας διαρκείας. (Τοῦ εἶπα ὅτι δέν νομίζω ὅτι σεῖς θά τήν θέλατε μακροχρόνιον). 4ον) ὅτι καί ὁ Πεσμαζόγλου, κατόπιν ὑποδείξεως καί τοῦ Μαγκάκη, ἐκ Βόννης, δέχεται μίαν μεταβατικήν Καραμανλῆ, ἡ ὁποία θά ὁδηγήση συντόμως τήν χώραν εἰς ἐκλογάς. 5ον) ἀλλά ὅτι κάποιοι Κεντρῶοι ἀκόμη τήν ἀπεύχονται.

Ἀπήντησα ὅτι χαίρω γιά τήν τόσον ἀντικειμενικήν, ἐκ μέρους του, παράθεσιν αὐτῶν τῶν στοιχείων

καί ὅτι θά θεωροῦσα φυσικόν νά μήν ἐμποδίση τήν ὑλοποίησιν τῆς δηλώσεως ἡ ἐσχάτη μειοψηφία τῶν ἀντιδράσεων πού μοῦ ἀπαρίθμησε στό τέλος. Ἀπήντησε ὅτι ὁ ἴδιος νοιώθει πολύ κουρασμένος, ὅτι εἶναι γέρος καί δέν βλέπει ἑαυτόν διαδραματίζοντα πολιτικόν ρόλον στό μέλλον, ἐνῶ τό ἴδιο δέν μπορεῖ νά λεχθῆ γιά σᾶς — ἀλλά οὔτε καί γιά τόν Μαρκεζίνη κάν, ἄν καί αὐτός ἀσκῆ καί τώρα ἀπομονωτική πολιτική. Τοῦ εἶπα ὅτι ὁ τόπος τόν χρειάζεται, καί ἐξῆρα τήν πνευματικότητα καί τό πολιτικό του ἦθος, ζητώντας του νά μοῦ συγχωρήση τήν εὐθεῖα ἀνάπτυξη τῶν ἀπόψεών μου, ἀλλά δέν θά θεωροῦσα ἔντιμον ἀπέναντί του, ἄλλα νά σκέπτωμαι, ἄλλα νά λέγω στούς φίλους μου, ἄλλα νά γράφω καί νά ἐκφράζωμαι μέ μισόλογα ὅταν ὁμιλῶ μαζί του. Τότε μέ ἐκοίταξε σιωπηλός καί μοῦ εἶπε: "Θά δοκιμάσω... Καί θά ἐπιμείνω...". Ἐδεσμεύθη πρός ἐμέ, "νά θέση τό θέμα ἀμέσως" πρός τόν Μαῦρον, τόν Ζίγδην καί ἄλλας τινάς ὁμάδας καί μοῦ ἀνέφερε ὡς ἀντιδρῶντα ἕνα "κύκλο φιλελευθέρων", στήν Θεσσαλονίκη, περί τόν Τερζόγλου. Τοῦ εἶπα ὅτι ἄν ἐπεκταθῆ εἰς ὁμάδας, τότε τό πρᾶγμα θά ναυαγήση καί ἄν δέν γίνη γρήγορα, θά γίνη ἀντικείμενον ἐκμεταλλεύσεως ἀπό τήν Χούντα, ὡς τό πρωτόκολλον. Συνεφώνησε καί μοῦ εἶπε: "Δέν θά ἐπεκταθῶ πέραν τοῦ δέοντος". Μείναμε ἐπίσης σύμφωνοι νά δῶ τήν ἐπομένη τόν Μαῦρο.

Εἶδα τόν Μαῦρο, ἐπί μακρόν. Ὕστερα ἀπό κινεζικές φιλοφρονήσεις, ἐκ μέρους του, μοῦ εἶπεν ὁ ἴδιος ὅτι ἄλλη λύσις, πλήν τῆς μεταβατικῆς, δέν χωρεῖ. Τόν ἠρώτησα πῶς συμβιβάζεται αὐτή ἡ τοποθέτησίς του μέ τήν σημειωθεῖσαν ὑπαναχώρησίν του ἐπί τῆς δηλώσεως, τήν ὁποίαν ὁ ἴδιος ὑπαγόρευσε στόν Γρανίτσα. Μοῦ τήν διάβασε τήν δήλωση, στήν ὁποία μάλιστα εἶχε προσθέσει τό ὄνομα τοῦ Καραμανλῆ, στήν πρόταση περί μεταβατικῆς — τό ὄνομα αὐτό δέν ὑπῆρχε στό ἀρχέτυπο — ἀλλά μοῦ εἶπε ὅτι ἔπρεπε ἡ δήλωσις νά γίνη... στό κατάλληλο "τάϊμ"!.. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι δέν ὑπάρχει στιγμή ἐπιτακτικότερη ἀπό αὐτή καί τοῦ εἶπα ὅτι 7 χρόνια τώρα περιμένω... τό "τάϊμ" καί ἄν καί ἡ εὐκαιρία αὐτή χαθῆ, ἐδῶ θά γίνη φασισμός τήν 21ην Ἀπριλίου 1973, ὑπό μορφήν συμβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς πορτογαλιζώσης. Μοῦ εἶπε ὅτι εἶναι πρόθυμος νά δηλώση τά διαλαμβανόμενα στό κείμενο πού συνέταξε ὁ ἴδιος, ὑπό μορφήν συνεντεύξεως σέ ξένο δημοσιογράφο, ἀμέσως τώρα, μέσα σέ 4-5 καί ἄλλες ἐρωτήσεις πού θά τοῦ ἔθετε ἐκεῖνος. Εἶμαι πρόθυμος νά τό κάμω αὐτό, μοῦ προσέθεσε, διότι τά εἶχα εἰπῆ πρό καιροῦ καί στό "Μεσαντζέρο" καί παραδόξως δέν ἐδημοσιεύθησαν. Μοῦ ζήτησε νά δῶ τόν Κανελλόπουλο, διά νά πληροφορηθῶ ἄν τοῦ γράψατε, εἰς ἀπάντησιν τῆς ἐπιστολῆς του καί τί...

Ἀντ' αὐτοῦ, διεμήνυσα στόν Κανελλόπουλο τά λεχθέντα καί τοῦ ἐπεσήμανα ὅτι, κατά τήν γνώμη μου, ἡ συνέντευξη, ἀντί κοινῆς δηλώσεως, δέν συνιστᾶ τήν πλέον ἐνδεδειγμένη ἀντιμετώπισιν τοῦ θέματος καί δέν καλύπτει ἐπαρκῶς τήν ἀνάγκην τῆς στιγμῆς.

Ὁ Κανελλόπουλος εἶδε τόν Μαῦρο στό σπίτι τοῦ Παπαπολίτη, τόν πῆρε μαζί του, στό δικό του σπίτι, καί τοῦ ἔθεσε τό θέμα, μή θεωρήσας καί αὐτός ὡς ἀρκετήν τήν συνέντευξιν, ἐπιμείνας ἐπί τῆς δηλώσεως — ὡς μοῦ εἶχεν ὑποσχεθεῖ — καί θέσας εἰς τόν Μαῦρον 5νθήμερον προθεσμίαν, γιά νά ἀπαντήση.

Εἶδα χθές καί τόν Ζίγδην, ὁ ὁποῖος μοῦ εἶπεν ὅτι ἔχει αὔριον (σήμερα) ραντεβοῦ μέ τόν Κανελλόπουλο, κατόπιν προσκλήσεως τοῦ τελευταίου. Μοῦ εἶπε, κατόπιν πολλῶν, ὅτι θεωρεῖ τήν δήλωσιν χρήσιμον, ἀλλά καί μέ γενικήν ἀγωνιστικήν κινητοποίησιν, μέ προσυμφωνημένους στόχους καί περιεχόμενον.

Αὐτά — ἐν πεμπτουσίᾳ. Ἐπειδή ὅλοι δέχθηκαν τά ἐπιχειρήματά μου, θά ἔπρεπε νά εἶμαι αἰσιόδοξος, ἀφοῦ ἀνέλαβαν καί κάποιες δεσμεύσεις πρός τήν κατεύθυνση τῆς δηλώσεως, οὕτως ἤ ἄλλως. Ὅμως ἀκριβῶς αὐτό τό "οὕτως ἤ ἄλλως" συντηρεῖ τίς ἐπιφυλάξεις μου, διότι ἐνῶ λ.χ. ὁ Ζίγδης μοῦ εἶπε "ὅλο ἐπειδή... ἐπειδή... ἐπειδή εἴμαστε", χωρίς νά φτάνωμε στό "διά ταῦτα" δέν μοῦ ἀπεσαφήνισε πλήρως ἐάν αὐτή ἡ "ἀγωνιστικότης", τήν ὁποίαν θέτει ὡς ὅρον, εἶναι σχῆμα πρωθύστερον διά τήν δήλωσιν ἤ τήν βλέπει ὡς μετ' αὐτῆς ταυτιζομένην. Δέν θά ἦταν σωστό νά σᾶς ἀποκρύψω ὅτι: Ἄν καί, μέ τίς ἐπαφές μου αὐτές, τό θέμα τῆς δηλώσεως εἶναι πιό προωθημένο ἀπό κάθε ἄλλη φορά, γίνεται ἐκ μέρους των μέ κρύα καρδιά λόγω προσωπικῶν πλεγμάτων καί ὡς ἐκ τούτου δέν μπορῶ νά ἐγγυηθῶ γιά τήν τροπή πού θά πάρη. Θά σᾶς καταστήσω ἐνήμερον.

Ἡ γυναῖκα μου καί ἐγώ σᾶς εὐχαριστοῦμε γιά τήν ζεστασιά μέ τήν ὁποία μᾶς περιβάλλατε κατά τήν διέλευσίν μας στό Παρίσι.

Δικός σας».

28 Μαρτίου 1973

Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλή

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Ἐθεώρησα χρήσιμον νά Σᾶς ἐνημερώσω ἐπί τῶν ἐξελίξεων τῶν τελευταίων ἡμερῶν. Δέν ἀποκλείεται, ὡς συνέχεια αὐτῶν, νά ὑλοποιηθῆ ἡ γενική πλέον διάθεσις ὅπως ἀναζητηθῆ καί προβληθῆ λύσις τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος ρεαλιστική. Δέν θά Σᾶς ἀπασχολήσω μέ λεπτομερείας τῶν διαφόρων κινήσεων, οὔτε θεωρῶ χρήσιμον τώρα νά ἀναζητήσω τήν ἐξήγησιν τῆς μεταστροφῆς συγκεκριμένων παραγόντων. Εἶναι δεδομένον, πάντως, ὅτι ὁ πολιτικός κόσμος εὐθυγραμμίζεται πρός τήν ἐπιταγήν τῆς κοινῆς γνώμης. Εὔχομαι ἡ ἐκδηλουμένη διάθεσις νά εἶναι εἰλικρινής. Διότι δέν μπορῶ νά ἀποκλείσω καί τό

ἐνδεχόμενον ὅτι αἱ τελευταῖαι ἐκδηλώσεις ἀποτελοῦν ἐλιγμόν. Αὐτό θά ἔχη διευκρινισθῆ ἴσως ἐντός τῆς ἑβδομάδος.

Ἐάν τά φαινόμενα δέν ἀπατοῦν, τά δύο κόμματα, διά κοινῆς διακηρύξεως τῶν βουλευτῶν τῆς τελευταίας Βουλῆς — ἀποφασίζουν νά διακηρύξουν τήν ἀνάγκην ὅπως ἡ κοινή των πολιτική προσπάθεια πρός ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος τεθῆ ὑπό τήν ἡγεσίαν Σας. Ὁ πολιτικός κόσμος — τά δύο κόμματα δηλαδή, ἀφοῦ τό Κέντρον ἀποκλείει τήν συμμετοχήν τῶν ἀποστατῶν εἰς τήν ἐκδήλωσιν — θά ζητήσουν νά ἀποδυθῆτε εἰς ἀγώνα διά τήν ὁμαλήν ἐπιστροφήν εἰς τήν συνταγματικήν τάξιν. Ὁ πατριωτισμός καί ἡ πεῖρα Σας θά κληθοῦν νά ὑπηρετήσουν τόν Τόπον.

Μέ τήν συναίνεσιν τοῦ κ. Κανελλόπουλου πραγματοποιεῖται αὔριον συνάντησις τεσσάρων ἐξ ἡμῶν — Τσάτσου, Ράλλη, Παπαληγούρα καί ἐμοῦ — μέ ἀντιπροσωπευτικήν ὁμάδα τοῦ Κέντρου. Πλήν τοῦ Μαύρου, καθιερωμένου ἐκπροσώπου, θά μετέχουν ὁ Θαν. Κανελλόπουλος, ὁ Μπαλτατζῆς, ἴσως δέ καί ὁ κ. Ζίγδης, ἐνδεχομένως δέ καί τις ἄλλος.

Ἀπό τά μέχρι σήμερον γνωσθέντα καί ἔπειτα ἀπό ἔλεγχον κ.λ.π. τῶν πληροφοριῶν, ἀναμένεται ὅτι κατά τήν αὐριανήν συζήτησιν θά τεθῆ πρότασις παραλλήλου καί ταυτοχρόνου ὑπογραφῆς δύο διακηρύξεων. Εἰς τήν μίαν θά ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἀπόφασις περί κοινῆς δράσεως καί θά διαγράφωνται οἱ ἐπιδιωκόμενοι σκοποί: Ταχεῖα καί ὁμαλή ἔξοδος ἀπό τήν συνταγματικήν ἐκτροπήν, διά νά δυνηθῆ ὁ τόπος νά ἀποκτήση τήν θέσιν του μεταξύ τῆς Δύσεως, εἰς τήν Ἀτλαντικήν Συμμαχίαν καί εἰς τήν οἰκονομικήν κοινότητα. Καί ἐν τέλει, ἡ ἀναγνώρισις ὅτι τά δύο κόμματα διαπιστώνουν τήν ἀνάγκην ὅτι ἡ κοινή προσπάθεια πρέπει νά τεθῆ ὑπό τήν ἡγεσίαν "πολιτικῆς" ἤ "ἐθνικῆς" προσωπικότητος εὐρυτέρας ἀποδοχῆς.

Εἰς τήν ἄλλην θά διακηρύσσεται ἡ κοινή ἀπόφασις νά κληθῆτε Σεῖς νά ἀναλάβητε τήν πρωτοβουλίαν καί τήν διεύθυνσιν τοῦ ἀγῶνος. Ἡ πρώτη διακήρυξις θά δοθῆ τό ταχύτερον εἰς τήν δημοσιότητα. Ἡ δημοσίευσις τῆς δευτέρας θά ἐξαρτηθῆ ἀπό τήν ἰδικήν Σας ἔγκρισιν καί ἀπό τήν ἐκτίμησίν Σας ὡς πρός τόν ἐνδεδειγμένον πρός τοῦτο χρόνον. Θά Σᾶς τήν παραδώσουν ἐκπρόσωποι τῶν δύο κομμάτων διά νά λάβητε τήν ἀπόφασιν.

Δέν ἀντιλαμβάνομαι τήν σκοπιμότητα τῆς ὑπογραφῆς δύο κειμένων, ἀφοῦ θά γίνη παραλλήλως καί ταυτοχρόνως. Διαπιστώνω, ὅμως, ὅτι ἐπιμένουν εἰς τήν μεθόδευσιν αὐτήν ὡρισμένα στελέχη τοῦ Κέντρου διά διαφόρους λόγους. Καί προσθέτουν ὅτι ἔτσι ἀφοπλίζεται ἡ ἐνδόμυχος διάθεσις ὡρισμένων (ἀπό τούς τά πρῶτα φέροντας) νά ματαιώσουν τήν ἐκδήλωσιν ὑπό διάφορα προσχήματα. Προσθέτων μάλιστα ὅτι τήν ματαίωσιν εὔχονται τινες καί ἐκ τῆς ἰδικῆς μας πλευρᾶς.

Ἀνεξαρτήτως τῶν εἰς τό σημεῖον τοῦτο ἐπιφυλάξεών μου, δέν δύναμαι νά ἀρνηθῶ ὅτι ἡ ἀξία τῆς προτάσεως θά ἐξαρτηθῆ ἀπό τό κείμενον τῶν δύο διακηρύξεων. Εἶναι φυσικόν ὅτι τά κόμματα δέν εἶναι δυνατόν νά ἀναγνωρίσουν τήν χρεωκοπίαν των καί νά παραδεχθοῦν ὅτι δέν ἔχουν λόγον ὑπάρξεως. Ἄλλως τε, εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν, θά ἦτο ματαία ἡ ἐκδήλωσίς των. Καί ὅπως ἀκούω, προκειμένου περί τῶν ξένων, σημασίαν ἔχει νά ἐκδηλωθῆ ἡ κοινή θέσις τῶν κομμάτων, ὡς κατά τεκμήριον ἐκπροσωπούντων τήν λαϊκήν θέλησιν. Διά τήν προσωπικήν μου θέσιν εἰς τό σημεῖον αὐτό Σᾶς ἔχω κατ' ἐπανάληψιν ὁμιλήσει. Ὑποθέτω δέ ὅτι ἀποδίδω τήν διάθεσιν τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ Λαοῦ. Δέν θά ἐπιμείνω τώρα εἰς τάς προσωπικάς ἀντιλήψεις μου, ἀφοῦ γενικώτεροι λόγοι συνηγοροῦν ὑπέρ τῆς ἀντιθέτου ἀπόψεως. Ἐπιμένω, ὅμως, εἰς τήν ἀντίληψιν ὅτι τά κόμματα, μέ τήν διακήρυξιν τῶν γενικῶν πλαισίων τῶν ἐπιδιώξεων, πρέπει νά ἀφήνουν πρωτοβουλίαν εἰς τήν τακτικήν καί τήν δρᾶσιν τῆς ἡγεσίας. Καί διά τόν λόγον τοῦτον θεωρῶ ὅτι ἡ ἀξία τῆς προβαλλομένης λύσεως θά κριθῆ ἀπό τό περιεχόμενον τῶν δύο κειμένων.

Ἰδικός Σας».

«Υ.Γ. Περιττεύει νά προσθέσω ὅτι εἰς ὅλας τάς συζητήσεις καί εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν τονίζεται ἡ ἰδική Σας θέσις, ὅπως τήν ἔχετε ὁ ἴδιος διακηρύξει. Δέν ἔχετε φιλοδοξίαν οἱανδήποτε. Δέν ζητεῖτε, πολύ περισσότερον, οἱανδήποτε ἀναγνώρισιν κ.λ.π. Καί ἐμμένετε εἰς τήν τελευταίαν δημοσίαν δήλωσιν. Θά συμπαρασταθῆτε προσωπικῶς, ἄν κριθῆ ὅτι χρειάζεται ἡ προσωπική συμβολή Σας. Καί οἱ ἐκ τῆς ἄλλης παρατάξεως παραδέχονται ὅτι δέν πρόκειται νά Σᾶς κάμουν παραχώρησιν. Ἀκολουθοῦν τήν κοινήν ἀναγνώρισιν καί ζητοῦν νά ἀναλάβητε εὐθύνας καί τάς ἀναποφεύκτους πικρίας. Ἀλλά πόσοι εἶχαν αὐτήν τήν εὐκαιρίαν εἰς τήν ἱστορίαν ὅλων τῶν λαῶν;

Ἐν σχέσει πρός τήν θέσιν τῶν ἀποστατῶν: Ἐπιμένω εἰς τήν ἄποψιν ὅτι ἡ ἱκανοποίησις τῆς ἐπιθυμίας τοῦ Κέντρου εἶναι καί πρέπει νά ἀναγνωρισθῆ ὡς παραχώρησίς μας, χάριν τοῦ κοινοῦ σκοποῦ. Ὁπωσδήποτε, εἶναι δεδομένον ὅτι τίποτε δέν ἐμποδίζει τούς ἀποκαλουμένους ἀποστάτας νά διακηρύξουν αὐτοτελῶς ὅτι εἶναι σύμφωνοι μέ τήν δήλωσιν τῶν δύο κομμάτων, ἤ ἀκόμη ὅτι ἐκεῖνοι προηγήθησαν εἰς τήν τοποθέτησιν αὐτήν».

29 Μαρτίου 1973

Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Ἐπωφελοῦμαι τῆς παρεχομένης εὐκαιρίας διά νά

συμπληρώσω τήν διά χθεσινῆς ἐπιστολῆς μου ἐνημέρωσίν Σας. Ἐλπίζω νά εὑρίσκεται εἰς χεῖρας Σας τό προσεχές Σάββατον καί ἡ προηγηθεῖσα ἐκείνη ἐπιστολή.

Ὁρισθεῖσα διά τήν μεσημβρίαν τῆς σήμερον συνάντησις τεσσάρων ἐξ ἡμῶν μετά ἀντιπροσωπευτικῆς ὁμάδος τοῦ Κέντρου ἐματαιώθη τήν τελευταίαν στιγμήν κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ κ. Ζίγδη καί τοῦ ταλαντευομένου κ. Μαύρου, ἐνῶ ὁ ἴδιος εἶχε προκαλέσει γιά τό σπίτι του τήν συνάντησιν. Ἐτέλει ἐν γνώσει καί ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, ὁ ὁποῖος καί ὑπέδειξε τούς τέσσαρας ὡς ἐκπροσώπους τοῦ ἰδίου καί τοῦ κόμματος.

Ἡ συνάντησις ἐθεωρήθη ἐπιβεβλημένη διά νά ἀντιμετωπισθῆ ἡ κοινή λαϊκή ἀξίωσις περί τῆς ἀνάγκης νά ἀναζητηθῆ ἐπώνυμος ἡγεσία τῆς προσπαθείας πρός ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος. Σύρονται πρός τήν λύσιν αὐτήν "οἱ τά πρῶτα φέροντες" εἰς τό Κέντρον, ἀλλά καί δέν θέλουν νά τήν ἀναγνωρίσουν εὔκολα. Ἀπό τῆς πλευρᾶς μας — ἰδιαιτέρως ἀπό ἐμέ — ἐτονίσθη κατ' ἐπανάληψιν καί διευκρινίζεται εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν ἡ πραγματική θέσις Σας καί ἡ δυσφορία διά τήν συνέχισιν συζητήσεων περί τό ὄνομά Σας. Δέν ἔχετε φιλοδοξίας καί δέν ζητεῖτε νά Σᾶς ἀναθέσουν ἐντολάς.

Τήν ἐποχήν αὐτήν ὅλοι τους — κατ' ἰδίαν μάλιστα — ἀναγνωρίζουν ὅτι δέν ὑπάρχει ἄλλη λύσις καί ὅτι, ἀσφαλῶς, δέν γίνεται παραχώρησις πρός τόν Καραμανλῆν. Τό κῦρος καί τήν πεῖραν του ζητᾶμε ὅλοι.

Φαίνεται ὅτι ἀντιμετωπίζουν ἐσωτερικά προβλήματα. Ὅλοι τους καί ἰδιαιτέρως ὁ Μαῦρος ζοῦν μέ τό ἄγχος τοῦ Ἀνδρέα καί αὐτό προσδιορίζει τήν στάσιν τους.

Εἰς ὅλα τ' ἄλλα συμπλέγματά τους προστίθεται τώρα καί ὁ φόβος μήπως ἡ πρόσκλησις πρός Καραμανλῆν θεωρηθῆ ὡς ἀποτέλεσμα πρωτοβουλίας ἄλλων ἡγετικῶν στελεχῶν κ.λ.π.

Λέγουν ἀπεριφράστως ὅτι ἀναγνωρίζουν τήν ἀνάγκην τῆς προσκλήσεως Καραμανλῆ. Ἐκδηλοῦνται διαφοροποιήσεις εἰς τή μεθόδευσιν. Ἴσως, μόνος ὁ Ζίγδης θεωρεῖ πρόωρον τήν πρόσκλησιν. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἐζήτουν μίαν διαδικασίαν εἰς δύο φάσεις. Κοινήν διακήρυξιν περί κοινῆς δράσεως καί δευτέραν διακήρυξιν διά τό ὄνομα τῆς ἡγεσίας. Τά ἐπαναλαμβάνω, ἀφοῦ θά λάβητε γνῶσιν ἐνωρίτερα τῆς παρούσης.

Τούς ἐδηλώθη ὅτι αὐτά ἀποτελοῦν ἀπαράδεκτον διά τάς περιστάσεις ἐλαφρότητα. Ὅλοι περιμένουν τό δεύτερον — τόν ἀρχηγόν. Καί κατά συνέπειαν ἡ διακήρυξις πρέπει νά εἶναι μία καί ἐνιαία.

Ἐστράφησαν ἐν συνεχείᾳ πρός τήν ἰδέαν τῆς ταυτοχρόνου καί παραλλήλου ὑπογραφῆς δύο κειμένων. Εἰς τό πρῶτον θά γίνεται ἡ διακήρυξις τῶν κοινῶν στόχων κ.λ.π. καί θά ἀναγνωρίζεται ἡ ἀνάγκη ἐξασφαλίσεως ἡγεσίας "γενικωτέρας ἀποδοχῆς". Ἡ δημοσίευσις θά εἶναι ἄμεσος — εἰς τό δεύτερον, θά γίνεται πρόσκλησις πρός Ὑμᾶς νά ἀναλάβητε τήν ἡγεσίαν κ.λ.π. Διά τήν δημοσίευσιν αὐτοῦ θά προηγηθῆ συνεννόησις μεθ' ὑμῶν, διά νά ἔχητε τήν πρωτοβουλίαν εἰς τόν καθορισμόν τοῦ χρόνου.

Ἐπαναλαμβάνω ὅτι δέν μπορῶ νά ἐξηγήσω τάς πραγματικάς ἐπιδιώξεις τῆς προτεινομένης μεθοδεύσεως, ἀφοῦ τά δύο κείμενα θά ὑπογράφωνται ταυτοχρόνως, οὔτε εἶμαι εἰς θέσιν νά ἀντιληφθῶ πῶς αὐτή ἡ λύσις τούς διευκολύνει ψυχολογικῶς καί αἴρει τάς τυχόν ἀντιρρήσεις ἤ δισταγμούς».

10 Ἀπριλίου 1973

Κ. Παπακωνσταντίνου προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Θά ἔχετε ἀσφαλῶς πληροφορηθῆ ὅτι ἡ προσδιορισθεῖσα συνέλευσις ἀνεβλήθη κατ' αἴτησιν τῶν δύο καθιερωμένων ἐκπροσώπων τοῦ Κέντρου, Μαύρου καί Ζίγδη. Διετύπωσαν τό σχετικόν αἴτημα εἰς ἰδιαιτέραν συνάντησίν των μέ τόν Παναγῆν, τόν συμπολίτην μου, προβάλλοντες τήν ἀνάγκην νά προηγηθῆ ἡ ἐκκαθάρισις τῶν ἀπόψεων τῆς παρατάξεώς των εἰς ἰδιαιτέραν σύσκεψιν τῶν διαφόρων ὁμαδαρχῶν. Μένω μέ τήν ἐντύπωσιν ὅτι καί οἱ δύο δυσκολεύονται νά διακηρύξουν δημοσίᾳ ὅσα καί οἱ ἴδιοι ὑποστηρίζουν εἰς τάς κατ' ἰδίαν συζητήσεις χαμηλοφώνως, τοῦ Ζίγδη ἐπιμένοντος ἐπί πλέον εἰς τήν ἄποψιν ὅτι πρέπει νά γίνη πρῶτα ἡ ὀργάνωσις καί νά ἀναληφθῆ δρᾶσις καί ἔπειτα, "ἐν καιρῷ" νά ἐπακολουθήση ἡ προσφυγή εἰς ἐπώνυμον ἡγεσίαν. Ὁ συνομιλητής των δέν ἠθέλησε νά τούς κακοκαρδίση... Πολλοί πιστεύουν ὅτι ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν μίαν πτυχήν "κοινῆς" προσπαθείας νά παρελκυσθῆ ἡ διακήρυξις, μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά ξεπερασθῆ ἡ ὑπόθεσις καί θά σταματήση ἡ πίεσις τῆς λαϊκῆς βάσεως καί ἡ ἔντονος ἀξίωσις πρός τήν πολιτικήν ἡγεσίαν νά λάβη κάποτε μίαν γενναίαν ἀπόφασιν. Εὔχομαι νά ἀπατῶνται καί νά πρόκειται περί τῆς γνωρίμου ἀναποφασιστικότητος καί ἀβουλίας. Καί ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει δέν πρόκειται περί κοινῆς προσπαθείας τῶν ἡγουμένων τῶν δύο μεγάλων (;) κομμάτων.

Ἐν τῷ μεταξύ ἐξεδηλώθησαν ἀντιδράσεις ἄλλων ὁμάδων τοῦ Κέντρου καί ἐπιμονή εἰς τήν ἰδέαν τῆς κοινῆς ἐκδηλώσεως καί δή διά τῆς ταυτοχρόνου ὑπογραφῆς δύο κειμένων, σχέδια τῶν ὁποίων ἔχουν διατυπώσει καί τά ὁποῖα δέν εἶχα τήν εὐκαιρίαν νά ἰδῶ.

Εἰς τούς προσφεύγοντας εἰς ἐμέ ἀπαντῶ στερεοτύπως ὅτι ὁ πολιτικός κόσμος ἔχει τήν εὐθύνη νά προτείνη σαφῆ καί ρεαλιστικήν γραμμήν. Χρειάζεται ἡ λῆψις σοβαρᾶς ἀποφάσεως, ἡ ὁποία δέν μπορεῖ νά

εἶναι συνέπεια ἀνεπιδέκτων "συμβιβασμῶν". Προκειμένου δέ νά καταλήξουμε εἰς ἡμίμετρα κ.λ.π., εἶναι καλύτερα νά ἀναμείνουμε πρῶτα νά ἠρεμήση εἰς τήν σκέψιν ὅλων ἡ ἐπιβαλλομένη λύσις.

Παρά ταῦτα καί παρά καί τά ἰδικά μας ἐσωτερικά καί τάς ἀνεδαφικάς φιλοδοξίας κ.λ.π., διαισθάνομαι ὅτι σύντομα θά ὁδηγηθοῦν ὅλοι εἰς τήν μόνην, ὑπό τάς σημερινάς πάντοτε συνθήκας, λύσιν. Καί ἀκόμη, παρά τήν προσωπικήν μου ἀντίθεσιν, ἡ ταυτόχρονος ὑπογραφή τῶν δύο διακηρύξεων μέ φραστικάς ἐνδεχομένως μεταβολάς — πρέπει νά θεωρῆται ὡς ἡ ὑπό τῶν πραγμάτων προσδιοριζομένη θέσις. Δέν μοῦ εἶναι συμπαθής καί θά τήν ἀποκρούσω. Πλήν δέν νομίζω ὅτι ἔχω τό δικαίωμα νά ματαιώσω, μόνος, τήν συνεννόησιν.

Συζητῶ ὅλα αὐτά καί παρασύρομαι εἰς ὅλην αὐτήν τήν στενόκαρδον, ἀκατανόητον καί μικροχαρῆ τακτικήν, ὑπείκων εἰς τήν διακηρυσσομένην ἀνάγκην τῆς κοινῆς ἐκδηλώσεως τῶν κομμάτων. Διότι τήν κοινή γνώμην, εἰς ὅλα τά στρώματα, δέν ἀπασχολεῖ ποσῶς ἡ θέσις τῶν κομμάτων. Ἀντιθέτως μάλιστα, ἡ ὑπόμνησίς των ἀμβλύνει τήν ἀντίθεσιν πρός τό καθεστώς.

Ἰδικός σας».

3 Μαΐου 1973

Κ. ΤΣΑΤΣΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Πρόεδρέ μου,

Ὅ,τι δέν γινότανε ἐκ τῶν κάτω, ἔγινε ἐκ τῶν ἄνω, μέ ἕνα μήνυμά σου — μιά ἔστω καί ὑποτυπώδης ἕνωσις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου — τό κενόν περιεχομένου αὐτό αἴτημα μερικῶν ξένων.

Ὁ κόσμος ἀνεθάρρυσε, ἴσως ὑπερβαλλόντως. Νομίζει πώς κάτι κρύβεται πίσω ἀπό τούς λόγους σου καί περιμένει ταχέως καλύτερα νέα.

Ἐπιβεβαιώθηκε ἡ μή φθορά σου ἀπό τήν παρέλευση τοῦ χρόνου καί τήν ἀπουσία σου. Μάλιστα φρεσκάρισε ἡ δημοτικότης σου.

Τό κείμενό σου ἐπεβλήθη. Χάρις στήν κλασσική του δομή κατέστησε σέ ὅλους σαφῆ τά νοήματα πού ἤθελες νά σημάνης ἤ νά ὑποσημάνης. Ἐνῶ εἶναι αὐστηρό, πουθενά δέν μπορεῖ νά θεωρηθῆ θῆγον καί τόν αὐστηρότερο νόμο.

Ἐντυπωσίασε ἡ θετικότητά του. Προσέφερες μιά θετική λύση. Μιά λύση. Τήν μόνη λύση πού δέν θά συγκλονίση τόν τόπο. Καί ὥρισες χρονικά ὅρια γιά τήν ἐφικτότητά της. Καί αὐτό ὁ κοσμάκης τό κατάλαβε.

Κατάλαβε, ὅμως, πρό παντός, ὅτι κοιτάζεις πρός τό μέλλον καί ὄχι πρός τίς ἁμαρτίες τοῦ παρελθόντος, ὄχι πρός τίς κυρώσεις, καί δή τίς αἱματηρές, ἀλλά πρός τήν δημιουργία νέων συνθηκῶν δημοκρατικῆς ζωῆς. Φαίνεται πώς ὁ κόσμος, κουρασμένος, ἰδίως ὁ δικός μας κόσμος, ἡ silent majority, θέλει ὁμαλές ἐξελίξεις, διαλλακτικότητα καί μετριοπάθεια, ἀντιθέτως πρός τούς "ἀντιστασιακούς", τούς ὀργισμένους, τούς παρασυρομένους ἀπό τό πάθος τους, ἔστω καί δικαιολογημένα.

Ἀπό τήν πρώτη στιγμή ἔλεγα ὅτι ἄν οἱ κρατοῦντες εἶχαν μυαλό θά κοίταζαν μέ τήν μεγαλύτερη δυνατή σιωπή νά κάνουν τό πᾶν γιά νά λησμονηθῆ ἡ δήλωσίς σου. Καί αὐτό ἔγινε μέ τήν ἀποφυγή κάθε ἀπαντήσεως, πού ἦταν ἄλλωστε δυσχερεστάτη. Ἐξ ἄλλου ὅμως διέπραξαν τήν ἀνοησία τῆς κατασχέσεως τῆς "Βραδυνῆς" διά τοῦ Εἰσαγγελέως μέ συνέπειες μή δυνάμενες νά προβλεφθοῦν. Γιατί τό ἔκαναν; Διότι εἶναι βέβαιον ὅτι τό ἄφησαν νά γίνη, καί παρασκηνιακῶς ἔσπρωξαν πρός τά ἐκεῖ. Καί τώρα ἤ θά μειωθῆ ἡ Κυβέρνησις διά μιᾶς ἄρσεως τῆς κατασχέσεως κατά τήν προδικασίαν καί διά μιᾶς παύσεως πάσης διώξεως τῆς "Βραδυνῆς" ἤ θά ζημιωθῆ διά τῆς δημοσιότητος τήν ὁποίαν ἐφαίνετο ὅτι ἤθελε νά ἀποφύγη σιωπῶσα.

Καί τώρα φθάνομε στό χειρότερο: στήν δίωξη τή δική σου. Δέν περίμενα τέτοια ἠλιθιότητα.

Καί τώρα ἐξεταστέον τί πρέπει νά κάνης ἐσύ.

Ὑποτεθείσθω ὅτι τελικῶς παραπέμπεσαι, νομίζω ὅτι θά προσέλθης νά δικασθῆς. Δοξασμένος ἄν καταδικασθῆς καί δοξασμένος ἄν ἀθωωθῆς. (Στήν τελευταία περίπτωση θά σηκώση κεφάλι καί ἡ Δικαιοσύνη). Ἀφήνω τόν σάλο, τόν παγκόσμιο σάλο καί τίς ἐκδηλώσεις τοῦ λαοῦ.

Πάντως, ἄν καταδικασθῆς, ἡ ἡμέρα τῆς καταδίκης σου καί ἐκτελέσεως τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως, θά σημάνη καί τήν ἡμέρα τῆς ἐνάρξεως τῆς πραγματικῆς ἀντιστάσεως. Ἡ ἀντίστασις θά πάρη τέτοιες διαστάσεις ὥστε θά ἀναγκασθοῦν νά λάβουν μέτρα βίας ἔξαλλα — θά παύσουν νά εἶναι (θέλουν δέν θέλουν) ἤπια δικτατορία.

Ἄν ἀθωωθῆς, θά εἶσαι ἐλεύθερος νά ἀποφασίσης νά μείνης ἤ νά μήν μείνης στήν Ἑλλάδα, συνεχίζοντας τήν δράση σου. Πιστεύω πώς μᾶλλον τό δεύτερο θά πρέπει νά γίνη. Οἱ βλάκες σοῦ προσέφεραν μίαν εὐκαιρία νά ἐπιστρέψης θριαμβευτικά στήν Ἑλλάδα — δέν θά τήν ἀφήσης νά χαθῆ. Ἐκτός ἄν διαπιστώσης ὅτι δέν ὡρίμασαν ἀκόμη οἱ καιροί.

Τώρα ἄς δοῦμε ἄν παραπέμψουν τήν "Βραδυνή" καί ὄχι Ἐσένα — νομικῶς ἀδιανόητος λύσις — θά ἔλθης τότε ὡς μάρτυς τῆς "Βραδυνῆς";

Αὐτοί οἱ ἀνόητοι Ἐσένα μέν ἤθελαν νά ἀποσιωπήσουν, ἀλλά καί νά κλείσουν τήν "Βραδυνή" καί ἔτσι ἔκαναν ἀντιφατικές ἐνέργειες — σιωπή καί δίωξις!.

Ὁ κόσμος περιμένει ὅτι θά ἔλθης καί ὡς μάρτυς, ὄχι μόνο γιά νά δείξης τήν ἀλληλεγγύη σου μέ τόν μόνο ἰδιοκτήτη ἐφημερίδος πού δέν εἶναι ἔμπορος —ἀλλά καί γιά γενικώτερους λόγους. Οἱ ἐχθροί σου

θά ἐκμεταλλευθοῦν τήν μή προσέλευσή σου.

Βέβαια ἐδῶ δέν παρουσιάζεται τόσο ἐπιτακτική ἡ ἀνάγκη τῆς ἀφίξεώς σου. Ἀλλά ὑπάρχουν ὑπέρ αὐτῆς λόγοι ἰσχυροί. Τό ἄρθρο "Τίς πταίει" ἐγράφη ἀνωνύμως καί συνελήφθη ὁ Κανελλίδης, διευθυντής τῆς ἐφημερίδος. Μόλις συνελήφθη ἐδήλωσε ὁ Τρικούπης ὅτι τό ἄρθρο εἶναι δικό του καί ἀμέσως συνελήφθη.

Ἀκούω πώς μερικοί δικασταί προσπαθοῦν, γιά νά ἀποφύγουν τήν δίωξη Καραμανλῆ, νά ὑποστηρίξουν ὅτι τό ἄρθρο δέν ἐδημοσιεύθη ἐνυπογράφως καί ἐπομένως τήν εὐθύνην φέρει ἡ ἐφημερίς. Ἐνώπιον μιᾶς τοιαύτης παραπομπῆς τί θά πράξης, δέν θά παρέμβης εἰς ὑποστήριξιν τῆς ἐφημερίδος;

Αὐτά βλέπω τούτη τή στιγμή. Αὐτές τίς μέρες θά ἔχωμε πολλές ἐναλλαγές γνωμῶν καί θέσεων. Τό τέλμα γέμισε κυματάκια καί δέν ἀποκλείεται νά γίνη πέλαγος.

Μέ τήν ἀγάπη μου».

4 Μαΐου 1973

Ε. Αβέρωφ προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Περίμενα λίγες ἐξελίξεις ὥσπου νά σοῦ γράψω ἀλλά ἔλαβα τό μήνυμα καί λέω τά ὅσα βλέπω μέχρι σήμερα. Γράφω κάπως περιληπτικά γιατί φεύγω γιά Λάρισα (= κουμπάρος σέ πολύ θεαματικό γάμο στόν Ἀλμυρό...) καί θέλω νά προφθάσω ταχυδρομεῖο. Ἄλλωστε θά λάβης συγχρόνως ἕνα λεπτομερές καί λίαν ἐνδιαφέρον "πρακτικό" πού εἶχα συστήσει νά σοῦ στείλουν αὐθημερόν καί ἀπορῶ πῶς ἄργησε τόσο. Αὐτό καλύπτει πλήρως μία πλευρά τοῦ ὅλου θέματος, ὅπου θά προσθέσω πολύ λίγα.

Οἱ δηλώσεις σου ἦταν ἄριστες. Αὐτή ὑπῆρξε ἡ γενική ἐντύπωσις. Ὁ ἀντίκτυπός των τεράστιος καί γενικευμένος καί ἐδῶ καί στήν ἐπαρχία. Στήν ἐπαρχία ἐγνώσθησαν περισσότερο ἀπό τά ραδιόφωνα, (πού δέν εἶναι τό ἴδιο διότι δέν προφταίνει νά δουλέψη ὁ στοχασμός καί ἡ συζήτηση), ἀλλά φίλοι ἔκαμαν πολλάς ἀποστολάς ἀντιτύπων καί πρό πάντων φωτοτυπιῶν. Γενικῶς τό impact ἦταν πρωτοφανές.

Ἀνάλυσις αὐτοῦ. Θετικά σημεῖα:

Πρῶτον. Ἀνετάραξε ἀπίστευτα τό λιμνάζον τέλμα, πρᾶγμα χρησιμώτατο πολυπλεύρως. (Συζητήσεις κόσμου ἀποθαρρημένου, προβληματισμοί ἀμέσως ἤ ἐμμέσως ὑπευθύνων κ.λ.π.).

Δεύτερον: Ἐσταμάτησε καί γιά πολλούς ἀνέστρεψε μιά κάποια φθορά σου πού ἐσημειοῦτο ἐκ τῆς μακρᾶς σιωπῆς καί τῶν ἀποριῶν πού δημιουργοῦσε. Καί ἄνθρωποι ἀσυμπαθῶς διακείμενοι, ἄλλαξαν θέση. Ἀνεξαρτήτως τοῦ προσωπικοῦ θέματος, δεδομένου τοῦ μοναδικοῦ ρόλου πού παίζεις, τοῦτο τό θεωρῶ πολύ σημαντικό. "Ἔκαμες παραγραφή καί ξαναπῆρες προθεσμία" ἴσως μακρά.

Τρίτον. Ἡ ἐνιαία ἐμφάνισις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου πού ἀπετύγχανε παρ' ὅλες τίς προσπάθειες, ἐπραγματοποιήθη πλήρως χάρις στίς δηλώσεις. Μικροτέρας μέν σημασίας λόγω μειωμένης σημασίας τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἐν σχέσει μέ ἄλλοτε, ἀλλά ἀξιόλογο.

Τέταρτον. Σταμάτησε πολλάς προσχωρήσεις, πού μοῦ φαίνεται προετοιμαζόταν ἐπ' εὐκαιρίᾳ ΕΠΟΚ καί θρυλουμένου ἀνασχηματισμοῦ Κυβερνήσεως.

Ἀρνητικόν σημεῖον. Τό χαρακτηρίζω ὡς πολύ μεγάλο, χωρίς ὅμως νά νομίζω ὅτι αὐτό ἐξουδετερώνει τήν ἀξία τῶν θετικῶν σημείων. Νά περί τίνος πρόκειται:

Οἱ δηλώσεις ἀνεπτέρωσαν πολύ τάς ἐλπίδας. Πλεῖστοι πιστεύουν ὅτι ἔγιναν βάσει κάποιου σχεδίου, κατόπιν διαφόρων συνεννοήσεων ἴσως καί ἐνθαρρύνσεων ἀπό ξένους. Πλεῖστοι ἀναμένουν συνέχεια, πολλοί ἐλπίζουν εἰς ἀποτελέσματα. Αὐτά εἶναι τόσο ἔντονα καί τόσο γενικά, ὥστε ἄν διαψευσθοῦν μετά 2-4 ἑβδομάδες, ψυχολογικά, θά πέσουμε πολύ χαμηλά. Θά τονωθῆ ἡ πεποίθησις ὅτι εἶναι ἀμετακίνητοι, ὁ ραγιαδισμός θά ἐπεκταθῆ, αἱ προσχωρήσεις θά πραγματοποιηθοῦν, σιγά-σιγά πυκνούμεναι. (Τό θέμα τῶν προσχωρήσεων εἶναι σημαντικό διά τούς ἀνθρώπους τούς κάτω τῶν 40 ἤ καί τῶν 50 ἐτῶν).

Αὐτή εἶναι ἡ ἀνάλυσή μου γιά τήν ὥρα, ὅσο δηλαδή δέν ἔχουν περισσότερο ἐξελιχθῆ τά πράγματα.

Ποιά ἡ ἐξέλιξις δέν μπορῶ νά προβλέψω. Τό "πρακτικό" πού θά σοῦ ἔλθη, θά σέ διαφωτίση ὡς πρός μιά πλευρά. Κατά τίς πληροφορίες μου, αὐτή εἶναι ἡ τάση ἐκεῖ γενικῶς. Ὑπάρχουν φαίνεται παραλλαγαί ἐκ τοῦ τρόπου ἀντιμετωπίσεως — δέν τάς γνωρίζω — ἀλλά γενικῶς ἡ σκέψις εἶναι: πῶς θ' ἀποφύγουμε κάθε ζημίαν. Δέν ἔχω ἀπό πουθενά ἔνδειξιν ὑποχωρήσεως, διαλόγου καί ἀναλόγων λύσεων. Τέτοιες ἀντιδράσεις ὑπῆρξαν πολλές εἰς τόν κόσμο, καί ἐκεῖ, εἰς τούς μή ἔχοντας θέσεις κλειδιά ἤ θέσεις ὑπευθύνους.

Πῶς σκέπτονται διά διώξεις ἐφημερίδων, ἤ ἐνδεχομένως καί ἐσοῦ, νομίζω κανείς δέν γνωρίζει. Προσωπικῶς πρέπει νά σημειώσω, ὅτι πιστεύω ὅτι οἱαδήποτε σχετική δίκη καί ἄν γίνη, καλόν εἶναι νά ἔλθης, εἴτε ὡς μάρτυς εἴτε ὡς... κατηγορούμενος. Τό γράφω αὐτό γιά πρώτη φορά, καί ἀφοῦ πολύ ἐδίστασα. Ἐδίστασα γιατί δέν μπορῶ νά προβλέψω τί συνεπείας θά ἔχη τό πρᾶγμα μέ τόν δυναμικό παχυδερμισμό τῶν μέν καί τόν ραγιαδισμό τῶν πολλῶν. Παρά ταῦτα ὅμως γιά διαφόρους λόγους, αὐτό μοῦ φαίνεται τό ὀρθότερο.

Τό ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀμέτρητη παχυδερμία καί ἔχασαν τή ντροπή τους, συμβολίζεται ἄριστα

ἀπό τάς δηλώσεις τοῦ Παττακοῦ περί χαμηλοτέρων (ἤ ἀλλοῦ περίπου ἴσων) τιμῶν τό 1967 καί τό 1973, καί ἀπό τά ὅσα εἶπε στήν ἑλληνοαμερικανική ἐφημερίδα τῆς Νέας Ὑόρκης περί Δημοκρατίας, λαϊκῆς βάσεώς των κ.λ.π. Αὐτόχρημα πρωτοφανές.

Αἱ ἀντιλήψεις μου περί τῶν γενικωτέρων ἐξελίξεων δέν ἄλλαξαν ἀπό τόν καιρό πού σέ εἶδα. Ἀλλά αὐτά ἀποτελοῦν καθαρῶς προσωπικάς ἀντιλήψεις, καί γιά νά κρίνης θά ἔχης ἀσφαλῶς καί ἄλλες πού ἴσως λαμβάνεις ὑπ' ὄψιν περισσότερο.

Μέ τήν ἴδια πάντα ἀγάπη».

9 Μαΐου 1973

ΑΜΕΡΙΚΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Χριστός Ἀνέστη. Καί ἡ ἀλήθεια αὐτή εὔχομαι νά σᾶς τονώνῃ στίς στιγμές λιποψυχίας, πού δυστυχῶς εἶναι ἀναπόφευκτες. Πιστεύω στό Πασχαλινό τηλεγράφημά μου νά ἐδώσατε τήν ὀρθή ἑρμηνεία. Τώρα μετά τίς δηλώσεις τῆς 23ης Ἀπριλίου ἐπιβάλλεται συνέχεια καί συνέπεια. Καί σάν λόγος καί σάν ἐνέργεια. Καί ὑπό τίς δύο μορφές. Καμμιά εὐκαιρία δέν θἄπρεπε νά περνᾶ ἀνεκμετάλλευτος.

Παρίσι-Ρώμη-Ἀθῆναι θἄπρεπε νά συγχρονίζωνται, νά δροῦν συγχρόνως. Δέν εἶναι ἀνάγκη βέβαια νά ἀκούεται πάντοτε δημοσία ἡ φωνή σας. Φθάνει, ὅτι ἀκούεται τό τρίξιμο τοῦ "σιδήρου" τῆς δυνάμεως, πού ἄρχισε νά σκουριάζῃ ἐπικίνδυνα. Δέν ἔχουν σήμερα οὔτε τοῦ Τάσκα τήν ἀνοχή. Αὐτό βεβαίως δέν σημαίνει, ὅτι θά πέσουν ὅσοι στρογγυλοκάθονται στήν ἐξουσία.

Ἄν θά πέσῃ, ὅμως, ὅπως τουλάχιστον φαίνεται νά ἔπεσεν ἀνεπανόρθωτα τό κῦρος καί τό γόητρο τοῦ Νίξον, τό ὁποῖον ἔφθειρεν ἡ ἐξουσία καί ἡ προσπάθεια νά συγκεντρώσῃ ὅσο δυνατόν περισσοτέρα δύναμιν καί δόξα, ποιό ἄλλο θἄταν δυνατόν νά σταθῇ; Μπορεῖ νά ἀγνοῆται ὁ λαός πολλές φορές. Ἀλλ' ἐκδικεῖται. Αὐτός γράφει τήν ἱστορία. Ὄχι οἱ δικτάτορες.

Χρόνια πολλά γιά τήν ἑορτή σας, πλουτισμένα μέ ὑγεία, ὁραματισμούς, πίστιν, σοφία, πατριωτισμό καί ἀνεξάντλητο δυναμισμό, καί μέ τή χαρά νά δῆτε τόν ἀγώνα σας νά ὑλοποιῆται σέ πανευτυχῆ πραγματικότητα. Νά μή πέσῃ ποτέ στό κενό.

Μέ πολλή ἀγάπην».

10 Μαΐου 1973

Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Ἡ χθεσινή νέα δήλωσις ἦτο ἀπαραίτητος καί διά τήν δικαστικήν πλευράν τῆς ὑποθέσεως καί διά τήν πολιτική. Καί ὁ Τζώρτζης τήν ἀνέμενε, ὅπως διεπιστώθη ἀπό τήν σχετικήν μετ' αὐτοῦ συζήτησιν ἐν συνεχείᾳ τῆς τηλεφωνικῆς ἐπικοινωνίας μας.

Θεωρῶ περιττόν νά ἐπιμείνω εἰς τό θέμα τῶν ἐντυπώσεων, τάς ὁποίας ἐπροκάλεσαν εἰς τό ἐσωτερικόν τῆς Χώρας αἱ δηλώσεις Σας. Εἶσθε ἐνημερωμένος καί δέν χρειάζεται νά προσθέσω τίποτε εἰς ὅσα Σᾶς εἶπα κατά τάς ἐπανειλημμένας τηλεφωνικάς ἐπικοινωνίας τῶν τελευταίων ἡμερῶν. Ἡ ἀπήχησις ἐδῶ ἦτο καταπληκτική. Ἴδωμεν πῶς θά γίνῃ ἡ δέουσα ἐκμετάλλευσις.

Ἡ δημοσίευσις τῶν δηλώσεων ἐτερμάτισε τάς παρατεινομένας ἐδῶ συνεννοήσεις καί τάς συζητήσεις διά τήν ἐκδήλωσιν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ κοινή γνώμη ἱκανοποιήθη περισσότερον ἀπό τήν ἰδικήν Σας πρωτοβουλίαν. Σᾶς ἀναζητεῖ ὡς ἡγέτην καί ὄχι ὡς πρόσωπον ἁπλῶς τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν κομμάτων. Ὅλα αὐτά εἶναι δεδομένα καί δέν χρειάζεται ὑπόμνησίς των.

Προσωπικῶς ἐδοκίμασα αἰφνιδιασμόν. Εἶχα μείνει μέ τήν ἐντύπωσιν, ἔπειτα μάλιστα ἀπό τήν προσωπικήν ἐπικοινωνίαν μας κατά τόν παρελθόντα Δεκέμβριον, ὅτι δέν ἐσχεδιάζατε δημοσίαν ἐκδήλωσιν ἄν δέν ἐμεσολάβουν γεγονότα, τά ὁποῖα θά Σᾶς ἐδημιούργουν τήν ἀνάγκην αὐτήν.

Ἡ πρωτοβουλία Σας πρέπει νά ἔχῃ συνέχειαν. Δέν μᾶς μένει ἄλλο στήριγμα διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος, παρά ἡ ἰδική Σας παρουσία καί ἡ ἀπήχησις τοῦ ὀνόματος καί τῆς προσωπικότητός Σας. Διά τό συμφέρον τῆς κοινῆς καί μεγάλης ὑποθέσεως ἀναγκάζομαι νά ὑπενθυμίσω καί τήν ὥραν αὐτήν ὅτι ὡρισμένα πρόσωπα ἀπό τούς δεδηλωμένους ἀντιπάλους τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος, θά εὐχαριστηθοῦν ἄν δέν διατηρηθῆ εἰς τήν ἐπικαιρότητα ἡ ἐκ τῶν δηλώσεων ἐντύπωσις. Ἐνοχλοῦνται μᾶλλον ἀπό τήν ἰδικήν Σας παρουσίαν, παρά ἀπό τήν παραμονήν τοῦ καθεστῶτος.

Αἰσθάνομαι τό χρέος ὅτι πρέπει νά Σᾶς ἐνημερώσω ἐπί τῆς πραγματικότητος, ὅσον καί ἄν ὡρισμένα πράγματα προκαλοῦν ἀπογοήτευσιν, ὅπως μοῦ εἴπατε εἰς πρόσφατον τηλεφωνικήν ἐπικοινωνίαν.

Ἡ Κυβέρνησις προσπαθεῖ νά πνίξη τό ζήτημα. Αὐτή εἶναι ἡ κρατοῦσα ἐντύπωσις. Ἐάν αὐτό εἶναι ἀληθές, θά χρειασθῆ νά λάβη ἐν συνεχείᾳ σχετικά μέτρα. Διότι ἡ ἐπικύρωσις τῆς κατασχέσεως διαπιστώνει τήν ὕπαρξιν ἐπιληψίμου δημοσιεύματος καί οἱ εἰσαγγελεῖς πρέπει νά κινήσουν ποινικήν δίωξιν.

Δέν πρέπει νά ἀποκλεισθῆ καί ἡ σκέψις ὅτι οἱ κυβερνῶντες θέλουν καί θά προκαλέσουν τήν δίωξιν. Καί τήν παρασκευάζουν συστηματικῶς. Ἐπιζητοῦν νά ἐξασφαλίσουν τήν διατήρησιν τῆς κατασχέσεως μέ τήν καλλιέργειαν τῆς ἐντυπώσεως ὅτι θά κλείση ἐκεῖ τό ζήτημα, διά νά ἔχουν ἔπειτα δημιουργήσει τήν ὑποχρέωσιν διά τούς εἰσαγγελεῖς νά κινηθοῦν.

Εἶχα τήν εὐκαιρίαν νά Σᾶς ἐνημερώσω ἐπί τῶν ἐντυπώσεών μας διά τήν θέσιν τῶν δικαστῶν.

Πολλά πρέπει νά γίνουν διά τήν πολιτικήν ἐκμετάλλευσιν τῶν δηλώσεων. Τό δεκαπενθήμερον τῶν διακοπῶν καί τῆς γενικῆς ἐξόδου λόγω τοῦ Πάσχα, δέν παρεῖχε μεγάλας εὐκαιρίας. Τώρα ἔχουν ὅλοι ἐπιστρέψει. Γίνεται προσπάθεια πρός πολλάς κατευθύνσεις.

Εἰς τούς βουλευτάς ὑπάρχει διάθεσις ἐκδηλώσεως. Πρέπει, ὅμως, νά ἐμφανισθῆ κείμενον ἀξιόλογον — ἀνταποκρίσεως εἰς τήν πρωτοβουλίαν Σας καί ἀναγνωρίσεως τῆς ἡγετικῆς θέσεως. Καί πρέπει, ἐπίσης, νά συγκεντρωθῆ σημαντικός ἀριθμός, ἄν μή τό σύνολον τῶν ἐπιζώντων. Διότι ἄλλως εἶναι ἐνδεχόμενον νά καταστραφῆ ἡ ἐντύπωσις ἀπό τάς ἕως τώρα δηλώσεις τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν τοῦ Κέντρου κυρίως.

Θεωρεῖται γενικῶς ὡς πολύ χρήσιμος ἡ ἐκδήλωσις τοῦ προσώπου, διά τό ὁποῖον ἐμιλήσαμε τηλεφωνικῶς. Ἀπό τήν πρώτην συνάντησιν διεφάνη ὅτι δέν εἶχε τήν διάθεσιν. Πιθανόν νά τόν ἐμποδίζη ἡ κατάστασις τῆς ὑγείας του. Δέν ἀποκλείεται νά πιστεύη ὅτι πρέπει νά ἔλθη εἰς ρῆξιν μέ τούς κρατούντας, διά νά τόν χρησιμοποιήσουν οἱ ἴδιοι ὡς λύσιν ὅταν πεισθοῦν ὅτι δέν μποροῦν νά παραμείνουν περισσότερον. Ὁ Ἀχιλλεύς εἶχε καί νεωτέρας ἐπικοινωνίας μετ' αὐτοῦ καί, ὅπως ἀκούω, ἔχει ἀπογοητευθεῖ.

Δέν μπορεῖ νά γίνεται λόγος περί τῶν ὑπηρεσιακῶν πρωθυπουργῶν τοῦ παρελθόντος. Οἱ δύο πρεσβύτεροι εἶναι ἀφοσιωμένοι ἤ συνδεδεμένοι μέ τό καθεστώς. Οἱ ἄλλοι εἶναι ἀνύπαρκτοι.

Γίνεται σκέψις νά ἐπιζητήσωμεν ἐμφάνισιν καί προφορικήν ἀνάπτυξιν τῶν ἀντιλήψεών μας ἐπί τῆς κατασχέσεως καί εἰς ἕν ἤ δύο ἀπό τά μεγαλύτερα Ἐφετεῖα τῶν ἐπαρχιῶν. Εἰς τήν Θεσσαλονίκην καί ἐνδεχομένως εἰς τήν Λάρισαν καί τά Χανιά. Διά τήν ἐντύπωσιν μόνον. Διότι, ὅπως γενικῶς προβλέπεται, ἡ λύσις θά δοθῆ εἰς τό Ἐφετεῖον Ἀθηνῶν καί τά ἄλλα θά εὐθυγραμμισθοῦν.

Ἰδικός Σας».

15 Μαΐου 1973

Ἀμερικης Ἰακωβος προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου κ. Πρόεδρε,

Χριστός Ἀνέστη!

Δέν σᾶς ἔγραψα διά πολύν καιρόν διότι δέν εἶχα τίποτα ἀξιόλογον νά Σᾶς εἴπω. Σᾶς ἐτηλεγράφησα διά τό Πάσχα καί Σᾶς ἔγραψα, καί ἐκφράζω καί πάλιν τήν ἐλπίδα, ὅτι δέν θά πέσουν εἰς τό κενόν αὐτήν τήν φοράν αἱ δηλώσεις Σας καί ὅτι πρέπει ἡ ἐνόχλησις νά γίνεται εἰς κάθε παρουσιαζομένην εὐκαιρίαν.

Τό κάπως ἐνδιαφέρον διά τό ὁποῖον θά σᾶς γράψω εἶναι ὅτι ὁ κ. Ἄγκνιου προχθές, πρό τῆς ἱερολογήσεως τοῦ γάμου τοῦ υἱοῦ του εἰς Βαλτιμόρην, μετά ἀπό τήν συζήτησιν τήν ὁποίαν εἴχομεν διά τά ἐδῶ, μοῦ εἶπε: "Τί περιμένει ὁ Παπαδόπουλος διά τήν ἐπιστροφήν εἰς τήν ὁμαλότητα; Ἔπρεπε νά τήν εἶχε κάμει, ὅταν ἦτο εἰς τό ζενίθ τῶν ἐπιτυχιῶν του, ὅπως τοῦ εἶπα. Οἱαδήποτε παράτασις τοῦ χρονικοῦ διαστήματος τῆς δικτατορίας του, φοβοῦμαι ὅτι θά ἔχῃ κακόν τέλος".

Δέν θά τά ἔλεγε αὐτά ὡρισμένως, ἐάν δέν ἔβλεπε, ὅτι ἀπό τώρα θά κυβερνᾶ τό Κογκρέσσον καί ὄχι ὁ πολλαπλῶς καί πολλαχῶς μειωθείς Νίξον. Ἀναμένεται στροφή ἑκατόν μοιρῶν ἀπό τόν Νίξον ὑποτασσόμενον πλέον εἰς τό Κογκρέσσον. Καλόν νά τό ἔχετε ὑπόψη, καί ἐπί πᾶσι, ὅτι τό Κογκρέσσον ἐν τῷ συνόλῳ του σήμερον δέν συμπαθεῖ οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον πρός τό καθεστώς Ἀθηνῶν. Δέν γνωρίζω ποίαν στρατηγικήν κατεστρώσατε ἐν προκειμένῳ, καλόν ὅμως θά εἶναι νά ἔχητε ὑπ' ὄψιν σας τά γενόμενα (ἐδῶ) ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, τά ὁποῖα ἦσαν θρίαμβος τοῦ τύπου καί τῆς ἐννοίας τῆς δημοκρατίας ἐναντίον παντός φιμώτρου καί πάσης Νιξονικῆς-δικτατορικῆς τάσεως.

Μετ' ἀγάπης βαθείας καί τιμῆς».

15 Μαΐου 1973

Β. Βασιλειου προς Κ. Καραμανλη

«Κύριε Πρόεδρε,

Ἄν μέ θυμηθήκατε αὐτόν τόν καιρό, δικαίως θά ἀπορήσατε πῶς δέν ἔσπευσα νά σᾶς γράψω, πρῶτος, γιά τίς δηλώσεις σας, ἀφοῦ ξέρατε, πόσο τίς εὐχόμουν καί τίς περίμενα, ἐκφράζοντάς σας τή γενική προσδοκία τους, προφορικῶς καί γραπτῶς. Ἀλλ' οἱ ἐπιπτώσεις στήν ἐφημερίδα, αὐτῶν τῶν δηλώσεων —ἐπιπτώσεις πού ἄλλωστε τίς εἴχαμε καί προεξοφλήσει καί συζητήσει ἐκ προοιμίου — μέ κράτησαν καί μέ κρατᾶνε σ' ἕνα τέτοιο φόρτο ἐντατικῆς ἀπασχολήσεως, περί τό θέμα, ὥστε ἡ ὑπερθεμάτισις, αὐτονόητη ἀπό κάθε πλευρά, τοῦ περιεχομένου τους, ἐκ μέρους μας, νά μήν ἔφτασε σέ σᾶς, ἀπό τῆς πρώτης στιγμῆς.

Εἶναι ἕνα κείμενο, πού θά μείνη στήν πολιτική ἱστορία τοῦ τόπου. Τά λέγει ὅλα, ἀπό τῆς περιωπῆς πού σᾶς ἔθεσε ἡ μεγάλη προσφορά σας στή γενεά μας, κατά τό αἴτημα τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων, πού μέσα τους ἔβραζαν αὐτές οἱ ἀλήθειες ἀκαταστάλαχτες καί τώρα πῆραν μιά πλαστική μορφή, συνενώνουσα ὅλες τίς τάσεις καί πεποιθήσεις τῶν ἀφθόγγων σήμερα πολιτῶν. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ ἡ δικαίωση, σ' αὐτό πού σᾶς ἔλεγα πάντα, ὅτι ἡ ἀνάληψη πρωτοβουλίας ἐκ μέρους σας, ἀρκεῖ γιά νά διαρρήξη καί τά τελευταῖα στεγανά τῶν παλαιῶν κομμάτων, ἐκ τῶν ἄνω καί ἐκ

τῶν κάτω, ἀλλά καί τά πράγματα τῆς κατά σφραγῖδα ἤ κατ' εὐφημισμόν ἡγεσίας των. Ἤδη, οὔτε κανείς ἐκ τῶν ἐδῶ ἰθυνόντων, οὔτε κανείς ἐκ τῶν κατεστημένων τῆς Δύσεως, μπορεῖ νά ἐπικαλεσθῆ, ὅπως ἄλλοτε, τό ἐπιχείρημα ὅτι ὁ πολιτικός κόσμος καί τό ὑπόβαθρό του, δέν εἶναι ἐνωμένος σέ μιά συγκεκριμένη πρόταση κύρους, γιά τήν ἔξοδο ἀπό τήν κατάσταση. Οἱ δηλώσεις Κανελλόπουλου, Μαύρου — παρά τό πονηρόν τῆς τελευταίας της παραγράφου, στό ὁποῖο κανείς δέν ἀπέδωσε σημασία —, Ζίγδη, ἀλλά καί τῶν ἀριστερώτερον αὐτῶν ἱσταμένων καί τῶν νέων ἀνδρῶν, πού τούς ἀνέδειξε στήν κοινή συνείδηση ἡ ἐνεργός ἐναντίωσίς τους πρός τό καθεστώς — πού οὔτε καθεστώς κἄν συνειδητό εἶναι — ἀλλά καί ἡ πανελλήνια ἀπήχηση τῶν δηλώσεων, προσέφερε, γιά πρώτη φορά, ἀπό τίς 21 Ἀπριλίου 1967, μιά εὐρυτάτη ἑνότητα, ἐπί προσδιορισμένου σκοποῦ καί ὑπό ἀδιαμφισβήτητη ἡγεσία, τῆς ὁποίας τόν πατριωτισμό καί τό γόητρο δέν τολμᾶ νά θέση ἐν ἀμφιβολίᾳ οὔτε ἡ Κυβέρνηση, ὅπως ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ἀμηχάνου της σιωπῆς, ἀλλά καί ἐκ τῆς τροπῆς τήν ὁποίαν λαμβάνει ἡ ὑποκινηθεῖσα δικαστική διαδικασία.

Θά ἤθελα ἀκόμη νά σᾶς ἐκφράσω τόν θαυμασμό μου, ἐπειδή ἕνα τόσο ἐκτεταμένο κείμενο, εἶχε τόση πυκνότητα καί μεστότητα, στήν κάθε παράγραφό του, ἀλλά καί διότι οἱ ἐκτιμήσεις καί θέσεις του ἦσαν τόσον προοδευτικές, ἄρα καί ἀφοπλιστικές, γιά ὅσους δέν ἦσαν ποτέ ψηφοφόροι σας. Θεωρῶ ὅσα εἴπατε γιά τούς ἀγρότες πολύ σημαντικά καί οὐσιώδη. Ἔτσι καί τά ἀξιολόγησε ἡ δημόσια γνώμη. Ὅπως καί ὅσα εἴπατε γιά τό μέλλον, πού σᾶς καθιστοῦν φορέα τῶν νέων δυνάμεων.

Τό κείμενο εἶναι τέτοιο, ὥστε νά σᾶς δίνη τήν πιό μεγάλη ὑποδομή, χωρίς νά κολακεύη καμμία ἀδυναμία. Τώρα πρέπει νά δείξωμε πολιτική φαντασία καί πρακτική ἐπίσης ἀντίληψη, γιά τήν ἀξιοποίησή της. Τό πρόβλημα εἶναι πῶς θά γίνη αὐτό, μέσα στά ἀσφυκτικά πλαίσια τά σημερινά.

Δέν θά σᾶς διαφεύγη ὅτι ἄλλοι καλοπίστως —καί εἶναι ἡ πλειοψηφία — καί ἄλλοι, μέ κάποια ἀπωθημένα ὑπολείμματα, λέγουν ὅτι ἡ δήλωση "θά ξεφουσκώση" ἄν δέν συνοδευθῆ καί εὕρη τή συνέχειά της, μέ ἄλλες πράξεις πολιτικές, δυνάμενες νά ταρακουνήσουν τίς συνειδήσεις καί νά τίς ὑποχρεώσουν νά ἐνεργοποιήσουν τίς εὐθύνες τους. Ἀκούγεται ἀκόμα ποῦ καί ποῦ μήπως ὁ Καραμανλῆς τά εἶπε αὐτά γιά νά παύσουν νά τόν ρωτοῦν τί σημαίνει ἡ σιωπή του καί μήπως καταβυθιστῆ πάλι σ' αὐτήν. Ὅπως καί ἄλλοι φρονοῦν ὅτι, ἀφοῦ ὁ Καραμανλῆς, πού τόσο καιρό σώπαινε, μίλησε τώρα, τοῦτο σημαίνει ὅτι βασίζεται σέ κάτι, πού μόνον ἐκεῖνος τό ξεύρει. Καί τό ἕνα καί τό ἄλλο, φρονῶ, ὅτι πρέπει νά ἀντιμετωπισθῆ, μέ ὅσα θά ἐπακολουθήσουν τῆς δηλώσεως.

Ξεκινώντας ἀπό τήν ἀρχή ὅτι θά εἴμαστε ἐμεῖς πού θά σᾶς δείξωμε τί θά κάμετε καί μή ἔχοντας τήν ψευδαίσθηση ὅτι ἐπαναληπτικές δηλώσεις, ἀφοῦ μάλιστα αὐτές πού ἔγιναν ἦσαν τόσον διεξοδικές, εἶναι ἀναγκαῖες — πάντως θά μποροῦσαν καί νά ρουτινοποιήσουν τήν πρωτοβουλία σας — πιστεύω εἰς τήν ἀναγκαιότητα τῆς συνεχείας, ὑπό ἄλλες μορφές, ἐκφράζουσες τίς φάσεις ἑνός σχεδίου. Αὐτές οἱ μορφές ὑλοποιούμενες, ἀπό σᾶς καί ἀπό μᾶς, ἐντός τῶν νομίμων πλαισίων, ἀπαιτοῦν ὀργάνωση ἐπί διακομματικοῦ ἐπιπέδου καί θά πρέπει νά προσδιορισθοῦν καί νά κλιμακωθοῦν. Ἄν ἴσως χρειάζεται ἐξ ἄλλου μία νέα δήλωση, αὐτή νομίζω δέν πρέπει νά ἀναφέρεται τόσο στήν κρατοῦσα κατάσταση (πού ἡ ἀνάλυσή της ἔχει, σέ μεγάλες γραμμές, ὁλοκληρωθεῖ διά τῆς πρώτης), ὅσο στήν ἐκφώνηση τῶν "θέσεών" σας γιά τή νέα Δημοκρατία. Ὑπό τήν ἔννοια αὐτή θά ἀποτελῆ συμπλήρωση τῆς πρώτης. Ἄν μέ ρωτήσετε, δέν τό θεωρῶ πρόωρο, γιά τούς ἀκόλουθους λόγους καί ἐπιπλέον, ἀπ' ὅσα κατά καιρούς μοῦ εἴπατε, πιστεύω ὅτι ἔχουν ὡριμάσει στό πνεῦμα σας οἱ "θέσεις" αὐτές καί ὅτι μποροῦν ν' ἀνθέξουν στή δοκιμασία τοῦ χρόνου.

Μία, ἐκ μέρους σας, πλατφόρμα γιά τή νέα Δημοκρατία, ἐξ ὀκτώ ἤ δέκα σημείων, πρῶτον θά ἔκλεινε τό στόμα τῶν "καταστασιακῶν" καί τῶν "ἀντιπολιτευομένων", ἔστω καί ἄν εἶναι λίγοι αὐτοί πού, ἐσκεμμένως ἤ μή, ἀναστρέφοντας τήν ἔννοια τῆς προτάσεώς σας, λέγουν ὅτι ὁ Καραμανλῆς ζητεῖ νά συντηρήση αὐτός ἐπ' ἀόριστον, στά μέτρα του, τό καθεστώς τῶν ἐκτάκτων ἐξουσιῶν.

Δεύτερον, θά ἔδειχνε ὅτι ἡ στάση σας, ὡς πρός τό πολιτικό πρόβλημα τῆς χώρας, δέν περιορίζεται μόνο σέ ἔκφραση ἀντιθέσεως πρός τήν κρατοῦσα κατάσταση καί σέ πρόταση ἐξόδου ἀπό τό τέλμα της. Δέν εἶναι δηλαδή μόνον ἀρνητική, ἀλλά καί θετική, μέ ἕνα συνειδητοποιημένο σχέδιο δημοκρατικῆς διαδοχῆς της. Μέ ἕνα πλάνο διά τό πῶς θά κυβερνηθῆ ὁ τόπος μας, ὅταν ἡ μεταβατική τῶν ἐκτάκτων ἐξουσιῶν ἐκπληρώση τήν ἀποστολή της.

Αὐτό θά εἶχε δύο καλά. Πρῶτον: Ὅτι μέ τό θεμέλιο τῆς μεταβατικῆς ἀποκολλᾶσθε συνάμα ἀπό τό σχῆμα της, πού ὅσο καί ἄν κρίνεται ἀναγκαῖο εἰς τήν κοινή συνείδηση, δέν μπορεῖ νά εἶναι δημοφιλές καί συνοδεύεται ἀπό τό ἐρώτημα "μετά ἀπ' αὐτό τί θά γίνη".

Δεύτερον, ὅσοι ἀντιστρατεύονται μέ ἔκδηλη ἤ ὑποβόσκουσα διάθεση ἐναντίον τῆς καταστάσεως, δέν θά ἀγωνίζονται μόνον γιά τόν τερματισμό της, ἀλλά καί γι' αὐτό πού θἄρθη. (Τοῦτο ἀπολύτως ἀπαραίτητο γιά τούς νέους ἰδίως ἀνθρώπους). Ἀποτελεῖ σπουδαῖο πρᾶγμα, πού οὔτε ἐγώ τό ἤλπιζα, ὅτι μέ τή δήλωσή σας ἔσπασε ὁ πάγος ἐπί τοῦ θέματος Καραμανλῆ, στούς σπουδαστικούς κύκλους. Ὅμως γιά νά μήν τρέφουμε αὐταπάτες, σήμερα ἁπλῶς λέν —

ἔχουν πεισθεῖ — ὅτι ἀπ' τόν Παπαδόπουλο, χίλιες φορές καλύτερος ὁ Καραμανλῆς. Ἐνῶ γιά ν' ἀγωνισθοῦν γι' αὐτόν, πρέπει νά πιστεύσουν σ' αὐτό πού θά τούς φέρη. Κατά τοῦτο, μιά "πλατφόρμα" γιά τό δημοκρατικό μέλλον, θά μποροῦσε νά ἀσκήση τεραστία ἐπιρροή. Διότι οἱ νέοι θέλουν σέ κάτι νά πιστεύσουν καί σήμερα δέν ξέρουν οὔτε κι οἱ ἴδιοι τί θέλουν.

Πρόγευσις ἤ ἀνάλυσις αὐτῆς τῆς πλατφόρμας θά μποροῦσε νά γίνη διά κυρίων ἄρθρων τῆς "Βραδυνῆς". (Ἄν κατ' ἀρχήν δέν σᾶς φαίνεται κακή ἡ ἰδέα, θά μποροῦσα νά συνοδεύσω γιά τρεῖς μέρες στό Παρίσι τή μητέρα μου, πού ἔρχεται ἐκεῖ γιά βελονισμούς. Ὥστε νά μοῦ δώσετε γραμμή).

Θά ἤθελα νά προσθέσω ὅτι καί στό τελευταῖο χωριό, ἀπ' τούς ξένους ραδιοσταθμούς ἤ τίς φωτοκόπιες τῶν δηλώσεών σας ἤ τά λαθραῖα φύλλα τῆς "Βραδυνῆς" ἐκ τῶν κατασχεθέντων, ὁ κόσμος τώρα εἶναι γιομάτος ἐλπίδα καί περιμένει τί θά γίνη... Ἡ πίστις ἤ καί ἡ προσδοκία εἶναι φυσικό νά ὑπερβάλλη καί τίς πραγματικές δυνατότητες. Ὅμως ἡ ἀποκαρδίωση, ἄν δέν ὑπάρξη μιά κάποια συνέχεια, μπορεῖ καί νά ἀλέση στόν μύλο τῶν κρατούντων. Ἐπειδή ἀκριβῶς ἡ συνέχεια ἐξαρτᾶται κατά μέγιστο μέρος ἀπ' τούς ἐδῶ (ἀρκεῖ νά εἶναι συντονισμένη καί μέσα στήν κοίτη μιᾶς προοπτικῆς) δέν πρέπει ν' ἀφήσωμε ὅσους θά θέλουν νά πάρουν τή σκυτάλη της, χωρίς τροφή καί κατεύθυνση πρός τίς ἐνδεικνυόμενες δραστηριότητες.

Τελειώνοντας, δέν θ' ἀποφύγω τόν πλεονασμό, ὅτι χωρίς τήν εὐψυχία, μά καί τήν ψυχραιμία τοῦ Τζώρτζη, ἡ ἀπήχηση δέν θά ἔπαιρνε αὐτή τή διάσταση τήν πανελλαδική καί χωρίς τή δοκιμασία του, στήν ὁποία σταθήκατε τό ἀλεξικέραυνο, δέν θά ἐδημιουργεῖτο κλῖμα τόλμης καί παραδειγματισμοῦ. Ἡ δικαστική τροπή, πού ξεγύμνωσε τίς ἀντιφάσεις τῶν κρατούντων, ἀπαιτοῦσε σκέψη ἐκ μέρους μας, ὄχι τόσο νομική ὅσον πολιτική, καί ἐλπίζουμε ὅτι, μέσα στίς ὠμές συνθῆκες καταπιέσεως καί τά ἀλυσσιδωτά ρίσκα, τιμήσαμε τήν ἐμπιστοσύνη σας. Ἀρκεῖ νά μήν μᾶς κοπῆ ἡ ἀναπνοή. Διότι τώρα ἔγινε ὑπέρ ποτέ ἄλλοτε γνωστό, τό ὅριο τοῦ ἐπιτρεπτοῦ, ἀπ' τό διώξιμον.

Δικός σας».

18 Μαΐου 1973

Κ. Τσατσος προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Σοῦ γράφω ἀπό τό γραφεῖο μου στήν Ἐκδοτική* γιά νά προφτάση ὁ Ἀχιλλεύς νά πάρη τό γράμμα μου.

Ὁ ἀντίλαλος ἀπό τή δήλωση οὔτε ἔπαυσε, οὔτε μειώθηκε. Τοῦτο ὀφείλεται στήν οὐσιαστικότητά της, στήν μετριοπάθειά της, πού ὅλοι τονίζουν. Ὀφείλεται ὅμως καί σέ μιά ἀνομολόγητη ἐντύπωση ὅτι κάτι κρύβεται πίσω ἀπό αὐτήν. Αὐτό τό τελευταῖο εἶναι δυσάρεστον, διότι μετά κάποιο χρονικό διάστημα θά ἐπηρεάση τήν δημιουργηθεῖσαν ἐντύπωση. Τό θέμα τῆς πληρεστέρας ἐκμεταλλεύσεως τῶν δηλώσεων τό συζητήσαμε — εἰδικώτερα τό συζήτησα καί μέ Παναγιώτη. Δέν φαίνεται ἐπί τοῦ παρόντος ἐφικτή μιά ἐμφάνιση καθηγητοῦ καί διανοουμένου μέ δηλώσεις πού θά ἐξαίρουν τήν προτεινομένην λύσιν. Ἐπικρατεῖ μιά γενική ἀτονία (διότι ἐδῶ δέν ὑπάρχει καί κανένας κίνδυνος, ὥστε νά φοβοῦνται).

Ἐλπίζω ὁ Στέφανος Πεσμαζόγλου νά γράψη κάτι.

Περίμενα ὅτι ὁ Γκίκας θά ἔκανε κάτι. Ἀλλά καθώς μοῦ λέει ὁ Γιῶργος Ράλλης, καί αὐτός εἶναι ἄτονος. Δυσάρεστο, αὐτή ἡ ψυχολογία νά ἐμποδίζη τήν πληρέστερη ἐκμετάλλευση — ἀλλά ἀπό ἐτῶν αὐτή εἶναι ἡ ψυχολογία πού διέπει τή ζωή μας ἐδῶ.

Μή νομίσης ὅτι ἐξηρτᾶτο ἀπό μᾶς τούς πολιτικούς νά κάνωμε περισσότερα καί δέν τά κάναμε. Αἱ ἀδυναμίαι εἶναι ἀντικειμενικαί. Αὐτοί εἶναι οἱ ἄνθρωποι καί ἡ νοοτροπία τους. Γι' αὐτό ἄλλωστε ἐπεβλήθη τόσο ἄνετα ἡ δικτατορία καί ἐλέγχει ἀκόμη σήμερα τά πάντα.

Τό ΕΠΟΚ θά τό χτυπήσωμε καί στά "Πολιτικά Θέματα". Ἰδίως κατά τό σημεῖο πού βάλλει, χωρίς νά ἀναφέρη ὄνομα, κατά τῶν δηλώσεών σου. Κατά βάθος πρόκειται γιά κωμικήν ὑπόθεση. Ἄν ὅμως γίνουν ἐκλογές βίας, τότε τό ΕΠΟΚ θά μετουσιωθῆ σέ Παπαδοπουλικό κόμμα καί θά ἀποτελέση τήν νέα μορφή τῆς συνεχιζόμενης δικτατορίας. Δέν ξέρω ὡς ποιό σημεῖο πρέπει νά τοῦ δώσωμε σημασία. Μήπως μιά μεγάλη πολεμική καταντήση γι' αὐτούς διαφήμισις;

Ἡ "Βραδυνή" κέρδισε σέ κυκλοφορία μέ τή δήλωση. Εἶναι δέ πάντως καλό τό πολιτικό ρεπορτάζ (Ἀναστασόπουλος) καί ἡ πολιτική της ἀρθρογραφία. Κατά τά ἄλλα, ὁ Τζώρτζης φρονεῖ ὅτι δέν συμφέρει ἡ ἀλλαγή.

Σχετικῶς μέ τίς δίκες κατά "Βραδυνῆς", προσπαθῶ νά συντάξω ἕνα σημείωμα πού θά εἶναι χρήσιμον ἄν γίνη ἀναίρεσις στόν Ἄρειο Πάγο τῶν βουλευμάτων, ἀλλά καί γενικῶς στή δίκη. Τό σημείωμα θά ἀφορᾶ τήν ἐπιστημονικήν ἀνάλυσιν τοῦ νεοπαγοῦς ἀδικήματος τῆς "προκλήσεως ἠττοπαθείας" (défaitisme).

Ὁ Τσουκαλᾶς ἀπεπέμφθη, ὅπως λέω γιά τόν κακό χειρισμό τοῦ θέματος "Βραδυνῆς". Δέν ξέρω, ὅμως, ἄν τοῦ καταλογίζουν τό λάθος ὅτι ξεκίνησε τήν δίωξη καί χάλασε ἔτσι ἐν μέρει τήν ὀρθή πολιτική τῆς σιωπῆς, ἤ ἄν τόν κατηγοροῦν διότι μερικά δικαστήρια δέν συμμορφώθηκαν μέ τίς ὁδηγίες πού

μετά πείσματος διεβίβαζε στίς ἐπαρχίες τηλεφωνικῶς ὁ Εἰσαγγελέας τοῦ Ἀρείου Πάγου — ὁ κ. Θεράπος, πού ἀσφαλῶς δέν ἐκινήθη μόνος του.

Αὐτά γιά σήμερα.

Χρόνια πολλά γιά τήν ὀνομαστική σου γιορτή. Εἴθε τελευταία φορά νά τήν γιορτάσης ἔξω ἀπό τήν Ἑλλάδα.

Μέ ἀγάπη».

Μάιος 1973

Γ. Ραλλης προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ κύριε Πρόεδρε,

Δέν σᾶς ἔγραψα ἀμέσως διότι ὅλα εἶναι ρευστά καί κανείς δέν μπορεῖ νά πῆ μέ βεβαιότητα τί πρόκειται νά ἀποφασίση τό Συμβούλιο Ἐφετῶν. Ἐγώ πάντως ἔχω τή γνώμη πώς ψάχνουν νά βροῦν τρόπο ἐπικυρώσεως τῆς κατασχέσεως καί ταυτόχρονα προσπαθοῦν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τό "προφανῶς στασιαστικό" πού τούς δημιουργεῖ θέματα μέ τήν ποινική δίωξη.

Ἀσχέτως αὐτοῦ, τό κείμενο ἦταν ἐξαιρετικό καί ἔκανε κατάπληξη. Τίς ἀντιδράσεις τῶν πολιτικῶν τίς γνωρίζετε, ἦταν καλές καί ἐπέδειξαν γιά πρώτη φορά πλήρη συμφωνίαν. Τό γεγονός αὐτό πρέπει νά τό ἐκμεταλλευθοῦμε καί ἑτοιμάζω σχετικό ἄρθρο μέ τήν ὑπογραφή μου στά "Πολιτικά Θέματα" πού θά κυκλοφορήσουν στίς 15 τοῦ μηνός.

Ἐκεῖνο πού δέν γνωρίζετε (θά τό γράψω ἐν αὐτῷ) εἶναι ἡ ὁμοιόμορφη ἀντίδραση τοῦ κόσμου. Ἡ "Βραδυνή" σέ μιά ὥρα ἔγινε ἀνάρπαστη. Στήν Καβάλα λ.χ. ἐπί 600 κατασχέθηκαν μόνον 80. Ὅταν μαθεύτηκε ἡ ἐνέργεια τῆς κατασχέσεως πολλοί φωτοτύπησαν τήν πρώτη σελίδα καί μοίραζαν τή φωτοτυπία σέ ὅσους ζητοῦσαν. Οἱ ἐκπομπές BBC καί Κολωνίας ποτέ δέν εἶχαν τόσους ἀκροατάς καί ἄν καί πέρασαν 10 μέρες ἐξακολουθεῖ τό ἐνδιαφέρον καί ὁ θόρυβος.

Παρακάλεσα τόν Γκίκα διά τοῦ Ἀχιλλέα νά μᾶς κάνη μιά συνέντευξη γιά τό περιοδικό ἤ τήν ἐφημερίδα. Θά ἦταν ἕνα σημαντικό γεγονός καί θά ἐνοχλοῦσε τή Χούντα, ἐνῶ θά ἐντυπωσίαζε τόν στρατό.

Κινοῦνται ἐπίσης ἄλλοι στρατιωτικοί ἐ.ἀ., πρώην ἀνώτατοι δικαστικοί καί ὁ Λοῦρος. Ἐλπίζω κάτι νά βγῆ καί ἀπό ἐκεῖ.

Εἶναι περιττό νά ἐπαναλάβω πώς δέν ἄλλαξα γνώμη ὡς πρός τήν ἐπιστροφή σας ἐδῶ. Ἀντίθετα, ἡ ἀνταπόκριση τοῦ λαοῦ καί οἱ δηλώσεις τῶν πολιτικῶν — καί νά ἤθελαν δέν μποροῦσαν νά κάνουν ἀλλοιῶς λόγω κοινῆς γνώμης — μέ κάνουν νά πιστεύω ὅτι πρέπει αὐτός νά εἶναι ὁ στόχος σας. Βεβαίως πρέπει νά μελετηθῆ καλά τό πότε καί τό πῶς· αὐτά ὅμως δέν μποροῦν νά ἐξετασθοῦν τώρα.

Στό τέλος τῆς ἄλλης ἑβδομάδας, ὁπότε θά ἔχουμε καί τίς ἀποφάσεις τῶν ἐφετείων θά σᾶς γράψω καί πάλι.

Πολλούς χαιρετισμούς ἀπό τή Λένα.

Μέ ἄπειρη πάντοτε ἀγάπη».

20 Ἰουνίου 1973

Κ. Τσατσος προς Κ. Καραμανλη

«Πρόεδρέ μου,

Ἔλαβα τούς χαιρετισμούς πού μοῦ στείλατε μέ τόν Μπακατσέλο καί σᾶς εὐχαριστῶ.

Τοῦτες τίς μέρες μέ βασανίζει ἡ σκέψις τῆς ἐπιστροφῆς σου. Ἤμουν μέ τόν Παπακωνσταντίνου ἀπό τούς διστακτικούς. Ἤθελα νά βρεθῆ καί ἤλπιζα ὅτι θά βρεθῆ μιά πιό κατάλληλη εὐκαιρία γιά νά πάρης τήν ἀπόφαση τῆς καθόδου. Δυστυχῶς οἱ πιθανότητες γιά μελλοντικές εὐκαιρίες ἐλαττώθηκαν ἤ μετατίθενται σέ ἀπώτερο χρόνο, τόσον ἀπώτερο ὥστε νά μήν εἶναι πιά γιά σένα ἐνδιαφέρουσες.

Ὁ Παπαδόπουλος δέν θά κάνη μόνο ἕνα εἰκονικό δημοψήφισμα. Θά κάνη καί ψεύτικες ἐκλογές. Ὁ Ἕλλην θά ἀργήση πολύ νά ἀπαλλαγῆ ἀπό τό κλῖμα τῆς φοβίας. Ἐξ ἄλλου ὁ φόβος τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης δέν ἐπηρεάζει πιά τούς κρατούντας ὅσο ἄλλοτε. Ξέρουν ὅτι ὑπό οἱουσδήποτε ὅρους θά εἶναι δεκτοί — ἤ τουλάχιστον ἀνεκτοί. Ἔτσι δέν θά διστάσουν νά ἀσκήσουν ἀσυστόλως βία γιά νά φτιάξουν μία Βουλή δική τους.

Ὑπό αὐτάς τάς ἀπαισιοδόξους προοπτικάς ὁ ἀγών ἔχει σκοπό νά καταστήση ἐμφανῆ τήν νοθεία, ὄχι νά τήν ἀποτρέψη. Μελλοντικῶς ἡ διαπίστωσις τῆς νοθείας μπορεῖ νά ἔχη σημασία. Ἀλλά καί γι' αὐτό τόν περιωρισμένο σκοπό δέν διαθέτει ὁ ἐδῶ πολιτικός κόσμος ἐπαρκές κῦρος, μόνον, οὐχί καί τήν ἀναγκαία ἑνότητα.

Ἐν συνεχείᾳ σκέπτομαι ὅτι αὐτή εἶναι ἡ τελευταία μάχη πού πρόκειται νά δώσωμε. Ὕστερα ἀπό αὐτήν θά συνεχισθῆ ἡ δικτατορία ὥσπου νά πέση ἐκ τῶν ἔνδον. Αὐτό ἀσφαλῶς κάποτε θά γίνη. Ἀλλά εἶναι ἀπώτερο. Τίθεται ἐπομένως τό ἐρώτημα ἄν σέ αὐτή τήν τελευταία μάχη, ὁποιαδήποτε καί ἄν εἶναι ἡ προοπτική τῆς ἐκβάσεώς της, δικαιοῦσαι νά ἀπουσιάσης. Ἄν μπορούσαμε νά πιθανολογήσωμε μία ἄλλη μελλοντική εὐκαιρία — καί σέ αὐτό τό θέμα ἔχεις ἐσύ περισσότερα στοιχεῖα γιά νά κρίνης τήν κατάσταση — τότε ἀσφαλῶς ἔπρεπε νά διαφυλαχθῆς γι' αὐτή τήν καλύτερη μελλοντική εὐκαιρία. Ἄν ὅμως εἶναι ὀρθή ἡ ἄποψις ὅτι τέτοια καλύτερη μελλοντική εὐκαιρία δέν φαίνεται πιά πιθανή μέσα σ' ἕνα λογικό χρονικό διάστημα, τότε γιατί σ' αὐτήν τήν τελευταία μάχη νά μή συμμετάσχης; Διότι εἶναι σχεδόν ἄπελπις ὁ ἀγών; Εἶναι αὐτό ἀρκετή δικαιολογία γιά τήν ἀπουσία σου; Ἔτσι τίθεται τό ζήτημα. Εἶναι καθαρά προσωπικό καί συνάπτεται μέ τήν προσωπική σου ἱστορία.

Ἂν ἀποφάσιζες νά ἔλθης, ἡ Κυβέρνησις, πρίν προλάβης νά φθάσης στήν Ἑλλάδα, θά ἔσπευδε, μέ τίς γνωστές δικαιολογίες, νά σοῦ ἀφαιρέση τήν ἰθαγένεια. Ἂν δέν προλάβαιναν νά σοῦ τήν ἀφαιρέσουν, μέ οἱαδήποτε πρόχειρη δικαιολογία, θά σέ φυλάκιζαν ἤ θά σέ περιώριζαν οἴκοι, θά σέ ἐμπόδιζαν νά διεξαγάγης ἀγώνα. Ἀλλά τό μέγιστο ἐπιχείρημα γιά τή νοθεία τοῦ ἀγῶνος θά ἦταν ἡ παρεμπόδιση αὐτή. Θά κερδίζαμε τή μάχη ἄν, ὅπως νομίζω, κύριος σκοπός της εἶναι ἡ ἀπόδειξη τῆς νοθείας.

Ἀλλά καί ἄν δέν θελήσης νά κατέλθης, ἔχω τήν ὑπόνοια ὅτι αὐτοί ἐδῶ θά ἐπιδιώξουν ὁπωσδήποτε, μέ τήν ἀφαίρεση τῆς ἰθαγενείας, νά ἐμποδίσουν τήν μελλοντική σου ἀνάμιξη στήν πολιτική. Ἀφορμές βρίσκονται εὔκολα.

Μόνο ἡ αἰφνιδιαστική καί μυστική κάθοδός σου ἐδῶ θά ματαίωνε αὐτή τήν πρόθεσή τους, ὁπότε, μετά μίαν περιπέτειαν μερικῶν μηνῶν, θά βρισκόσουν καί θά ἔμενες στήν Ἑλλάδα.

Πάντως ἡ ἀπουσία ἀπό αὐτόν τόν ἀγώνα ἐδῶ, μέσα στόν τόπο, φοβοῦμαι πώς θά ἔχη κακόν ψυχολογικόν ἀντίκτυπο.

Αὐτά σκέφθηκα νά σοῦ γράψω γύρω ἀπό τό δύσκολο προσωπικό σου θέμα. Ἂν ἀποφασίσης νἄρθης δέν πρέπει νά τό ἀνακοινώσης σέ κανένα, νἄρθης ξαφνικά, ἀπό ἀπίθανο μικρό λιμάνι σέ ἠπειρωτικό ἔδαφος, ὁπουδήποτε. Νά μή τό ξέρη κανένας ἐκτός ἀπό τούς ἀπαραιτήτους. Καί οὔτε νά μοῦ ἀπαντήσης σέ αὐτό τό γράμμα.

Ὁ Βαγγέλης καί ἡ οἰκογένειά του εἶναι καλά. Δυστυχῶς δέν θέλει νά συνεργασθῆ μέ τούς ἄλλους, ἐνῶ δέν διαφωνεῖ σέ τίποτα.

Μέ ἀγάπη».

21 Ἰουνίου 1973

Ε. Αβερωφ προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Ἔλαβα τό ὑπό χθεσινή ἡμερομηνία μήνυμά σου μέσω τοῦ κοινοῦ φίλου σταλέν μέ... πολυτεχνίτην.

Ἀφοῦ μετέδωσες τήν παραγγελία μου εἰς τόν ἐκδότη μου, κατά τά ἄλλα, ὡς πρός τό εἰδικό θέμα γιά τήν ὥρα δέν ἔχουμε τίποτα νά κάνουμε.

Ὡς πρός τήν πλεκτάνη τή βλέπω καθαρά διαγραφομένη ἀπό ἐνδείξεις καί ἀπό τό ἀνακοινωθέν τους. Θά ὑποστηριχθῆ ὅτι σοῦ ἔφερα μήνυμα τῶν ναυτικῶν, ὅτι τούς ἔφερα ἀπάντησίν σου. Ὡς ἐκείνη πού ἐδημοσιεύθη εἰς τάς ἐφημερίδας καί ὅτι μετά δι' ἄλλου προσώπου (δέν ἔμαθα ποιόν θά ποῦν) ἔστειλες πολύ θετικώτερο μήνυμα. Σκοπός: νά σοῦ ἀφαιρέσουν ἰθαγένεια, ἤ νά σέ συλλάβουν καί νά σέ παραπέμψουν ἄν ἔλθης. Ὡς πρός ὅ,τι ἀφορᾶ ἐμέ, ὅ,τι καί νά κάνουν, δέν θά γίνω ὄργανο τῆς πλεκτάνης τους, διότι οὔτε κανένα εἶδα, οὔτε μηνύματα μετέφερα, σύ δέ, καί τώρα καί πέρυσι στό Παρίσι, μοῦ μιλοῦσες περί πλήρους ἀδυναμίας τῶν μαχητικῶν λύσεων ἰδίως μετά τήν 13ην Δεκεμβρίου 1967. Ὑποθέτω ὅτι εἶμαι ἀρκετά στενός φίλος σου διά νά μοῦ εἶχες πεῖ κάτι ἄν ἤσουν ἀναμεμιγμένος. Ἀπό αὐτήν τήν πλευρά λοιπόν δέν ὑπάρχει θέμα.

Εἶχα πληροφορίας ὅτι ἐπέκειτο τίς πρῶτες μέρες σύλληψίς μου. (Ξέρω θετικά ὅτι εἰς ἀεροδρόμια-λιμάνια ἀπηγορεύθη ἡ ἔξοδός μου ἀπό τή χώρα). Εἶχα τεθεῖ ὑπό φοβερά παρακολούθησιν διακοπεῖσα πρό ἡμερῶν. Δέν γνωρίζω γιατί δέν ἔγινε. Ἴσως λόγω βολιδοσκοπήσεων ἐμμέσων (ἐνίοτε σχεδόν ἀμέσων) περί πρωθυπουργίας μου. Τήν θέλουν περιέργως καί μερικοί στυλοβάται τοῦ καθεστῶτος. Αὐτονόητον ὅτι ἀποκλείεται. Τό εἶπα, ἀλλά τό ἐξήγησα μαλακά. Εἶδες καί σχετικές δηλώσεις μου. Ἂν καί ὕφος των ἀπό μιᾶς πλευρᾶς κακό, τακτική καρποφόρος διότι ἐν περιπτώσει παραπομπῆς μου θά γίνουν ρεζίλι ὅταν ἀποκαλύψω ὀνόματα καί πράγματα καί φανῆ ὅτι ἀπό τό ἕνα μέρος μέ θεωροῦσαν στασιαστή, ἀπό τό ἄλλο μέ ἤθελαν πρωθυπουργό!!

Ἀλλά τοῦτο δέν μπορεῖ νά διαρκέση. Πρό τοῦ δημοψηφίσματος θά λάβω θέση ὑπέρ τοῦ "ὄχι" καί κατά τῆς αἰσχρᾶς φάρσας πού παίζεται.

Καί ἐδῶ ἔρχεται τό προσωπικό σου θέμα γιά τό ὁποῖο εἶχες δύο λόγια στό χθεσινό σημείωμα. Σωστό ὅτι δέν πρέπει νά συζητῆται ἡ ἐπιστροφή σου. Πρέπει ὅμως νά γνωρίζης ὅτι συζητεῖται ἀπό ὅλους, καί ἀπό τούς πιό ἀφοσιωμένους φίλους. Νομίζω πρέπει νά τό σκεφθῆς, ἐκτός ἄν σκέπτεσαι ν' ἀποσυρθῆς ὁριστικά ἀπό τόν δημόσιο βίο. Εἶδες ὅτι εἶχα δίκηο ὅταν σοῦ ἔλεγα ὅτι καί Σύνταγμα 68 καί ὅλα μποροῦσαν νά καταργήσουν. Μετά τό Δημοψήφισμα θά ἐγκατασταθοῦν σκληρά καί γιά πάντα. Τί σοῦ ἀπομένει; Ἤ ὁ ὁριστικός καί πλήρης ἰδιωτικός βίος, ἤ ὁ ἀγών τώρα. Βέβαια ὁ τελευταῖος μέ πολλάς ταλαιπωρίας ἀλλά καί μέ ἠθικάς ἀμοιβάς. Ὁ κόσμος δυσαρεστημένος. Λόγω ἀκρίβειας ἀλλά καί διότι, εἰς ὅλας τάς τάξεις, ἐθίγη φοβερά ἀπό τήν ποιότητα τῆς κωμωδίας.

Οἱ κρατούμενοι εἰς πλήρη ἀπομόνωσιν, πληρεστάτην, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ Χριστοφόρου Στράτου.

Μέ τήν ἴδια πάντοτε ἀγάπη».

26 Ἰουνίου 1973

Κ. Παπακωνσταντινου προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Καθημερινῶς διαπιστοῦται λαϊκή ἀντίδρασις πρός τά σχέδια καί τήν δραστηριότητα τοῦ καθεστῶτος εἰς ὁλόκληρον τήν Ἐπικράτειαν. Διατηρεῖται, ὅμως, εἰς τό βάθος ἡ φοβία, παρά τάς ἀντιθέτους ἐκ-

δηλώσεις εἰς πολλάς περιφερείας. Ἤδη, ἔχει ἀρχίσει ἡ καλλιέργεια τοῦ συνθήματος ὅτι ἡ καταψήφισις δέν πρόκειται νά ἔχη ἀποτέλεσμα, διότι τά ὄργανα διεξαγωγῆς τῆς ψηφοφορίας θά δώσουν εἰκονικά ἀποτελέσματα καί θά ἀλλάξουν τά ψηφοδέλτια, ἄν μή καί ὁλοκλήρους τάς ψηφοδόχους ἄν παραστῆ ἀνάγκη. Χρειάζεται συνεχής καί ἐπίμονος ἀντίδρασις, ἀλλά λείπουν τά μέσα. Ὁ τύπος καθημερινά συρρικνοῦται καί μόνον ἡ "Βραδυνή" συνεχίζει τήν προσπάθειαν. Ἀλλά δέν ἀρκεῖ.

Χρειάζεται γενική κινητοποίησις, ἐξόρμησις εἰς τήν ὕπαιθρον, ὅπου μάλιστα δέν ἰσχύει κἄν στρατιωτικός νόμος. Δέν ἔχει ξεκινήσει καί δέν ἔχει ἀκόμη ὀργανωθῆ.

Ὁ ἐκδοθείς νόμος ἀποκλείει τήν παρουσίαν ἀντιπροσώπου τῶν ἀντιτιθεμένων εἰς τό καθεστώς. Εἰς τό δημοψήφισμα 1946, ἀντιθέτως, εἶχεν ἐπιτραπῆ ἡ παρουσία δύο ἀντιπροσώπων τοῦ ΟΧΙ εἰς ἕκαστον τμῆμα. Ἡ συγκρότησις τῶν ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν γίνεται μέ στρατολογίαν τῶν διατιθεμένων νά συμπράξουν εἰς τό παρασκευαζόμενον πραξικόπημα. Καί ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς θά διορισθοῦν, κατά προτίμησιν ὑπάλληλοι τοῦ Δημοσίου καί τῶν Ὀργανισμῶν.

Καί μέ αὐτάς, ὅμως, τάς συνθήκας θά ἦτο δυνατόν νά γίνη ἡ μάχη, ἄν ὑπῆρχε ἡγεσία ἀποφασιστική καί ἐμπνέουσα. Καί αὐτό οὔτε ὑπάρχει, οὔτε γίνεται μέ τούς ὑπάρχοντας ἐδῶ. Δέν ἔχουν ἀντιληφθῆ ἀκόμη ὅτι διεξάγεται τώρα ὁ τελευταῖος ἀγών, πρό τῆς ὁριστικῆς καί μονίμου ἐπιβολῆς τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ. Μετά τήν ἐπιβολήν τοῦ νέου συντάγματος δέν νοεῖται πολιτική ζωή καί κομματική δραστηριότης. Μέ τόν Παπαδόπουλον συνταγματικόν δικτάτορα, μέ ὑπερτροφικάς ἐξουσίας καί μέ Βουλήν σκιώδη, τί θά εἶναι δυνατόν νά γίνη καί ἄν ἀκόμη τό καθεστώς ἠνείχετο κάποιαν ἐλευθερίαν εἰς τήν ἐνέργειαν τῶν ἐκλογῶν; Ἀμφιβάλλω ἄν καί αὐτός ὁ Μαρκεζίνης θά εἶναι διατεθειμένος νά παίξη πλέον τόν ρόλον τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ὅλοι, ὅμως, πιστεύουν ὅτι, ἐπανερχόμενος, θά ἐκδηλωθῆ ἐπισήμως ὑπέρ τῆς νέας ὀργανώσεως.

Καί ὅμως ἡ ἡγεσία δέν ἔχει ἀντιληφθῆ ὅτι δέν θά δοθῆ ἄλλη εὐκαιρία, εἰς τήν ἰδικήν μας τοὐλάχιστον γενεάν. Ὅλοι σχεδόν, ἀλλά βασικῶς καί κυρίως ἡ γνωστή πλευρά, εἶναι ἀνίκανος νά ξεπεράση τάς ἀνοήτους καί μικροχαρεῖς ἐσωτερικάς διενέξεις. Καί ὁ Κανελλόπουλος ὑποχωρεῖ συνεχῶς, μέ συντριβήν καί ἀηδίαν συχνά. Ἀλλά, δέν μπορεῖ νά ἀντιδράση.

Ἡ παρουσία ἡγέτου εἶναι δυνατόν — καί πολύ πιθανόν — νά μεταβάλη ριζικά τήν κατάστασιν. Οὐδείς συγκεντρώνει τήν ἐποχήν αὐτήν τήν κοινήν ἐμπιστοσύνην καί κανείς δέν ἐμπνέει, ἐκτός ἀπό Ὑμᾶς. Εἰς τήν τελευταίαν ἐπιστολήν μου Σᾶς ἔγραψα τήν γνώμην μου ἐπί τῆς ἀντιδράσεως τοῦ καθεστῶτος εἰς περίπτωσιν ἐπιστροφῆς Σας. Δέν ἔχω λόγους νά ἀποστῶ ἀπό ὅσα ἔγραφα.

Τό πιθανώτερον εἶναι νά ἐμποδίσουν τήν εἴσοδον μέ στέρησιν τῆς ἰθαγενείας. Δέν ἀποκλείεται ἡ ἀπαγγελία κατηγορίας τινος, μέ ὅλα τά ἐπακόλουθα καί μέ συνεπείας μέχρι τῆς διεξαγωγῆς τοῦ δημοψηφίσματος. Θά τό χάσουν καί θά ἐξαφανισθοῦν. Ἀλλά καί ἄν ἐμφανισθοῦν ἐπιτυγχάνοντες, μοιραίως καί ἀναποτρέπτως θά προχωρήσουν εἰς θεαματικάς παραχωρήσεις. Θεωρῶ τότε ὡς βεβαίαν τήν ἀπόλυσιν ὅλων τῶν κρατουμένων διά πολιτικά ἀδικήματα καί τήν ἀμνήστευσιν. Καί ἡ σκέψις αὐτή μετριάζει τάς ἀνησυχίας μου διά τήν τύχην τοῦ Τζώρτζη. Ὅ,τι ὅμως καί ἄν γίνη, ἐνδεχομένη ἐπιστροφή, θά ἔχη συγκλονιστικάς ἐπιπτώσεις, ὅπως καί εἰς τήν προηγηθεῖσαν ἐπιστολήν μου ἔγραφα. Εἴτε ἀπαγορευθῆ ἡ ἀποβίβασις, εἴτε μάλιστα ἄν διαταχθῆ περιορισμός.

Τό ζήτημα εἶναι πολύ σοβαρόν καί θέλει πολλήν σκέψιν. Συνάπτεται μέ ταλαιπωρίας καί δοκιμασίας. Ὄχι, ὅμως, μέ ταπείνωσιν καί μείωσιν οἱασδήποτε μορφῆς. Ὁ,τιδήποτε καί ἄν γίνη αἱ συνέπειαι θά εἶναι εἰς βάρος τῶν κρατούντων. Πρό τοῦ νέου πραξικοπήματος εἶχα τήν γνώμην ὅτι δέν ἔπρεπε νά γίνεται λόγος περί ἐπισπεύσεως τῆς ἐπιστροφῆς. Ἔπρεπε νά ἔλθη ἡ κατάλληλος εὐκαιρία καί νά ἐπιστῆ ὁ χρόνος. Διά νά μή διακινδυνεύση ὁ θρῦλος καί ἡ ἐλπίς ὁλοκλήρου λαοῦ. Τώρα βλέπω ὅτι οὔτε μετά δεκαετίαν δέν διαγράφονται αἱ δυνατότητες μιᾶς ἐκρηκτικῆς ἐπιστροφῆς. Πρό τοῦ πραξικοπήματος, ἡ ἐπιστροφή ἦτο ἀνώδυνος. Τώρα συνδέεται μέ δοκιμασίας καί ἐνδεχομένως μέ ταλαιπωρίας. Τότε, ἦτο δυνατόν νά ἔχη ἀντίκτυπον εἰς τό γόητρον καί τό κῦρος. Τώρα, κάθε δοκιμασία θά χαλυβδώνη τήν λαϊκήν πίστιν καί θά ἐγγράφεται τό ἐνεργητικόν ἐθνικοῦ ἡγέτου.

Μέ τάς σκέψεις αὐτάς, ἐνόμιζα ὅτι δέν ἐχρειάζετο σπουδή καί ἔπρεπε νά προηγηθῆ ἡ ἐκδήλωσις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καί μία ἐπίσημος ἐκ μέρους του πρόσκλησις. Αἱ σημεριναί περιστάσεις καθιστοῦν ἀναπόφευκτον τήν ἀναθεώρησιν τῶν παλαιῶν ἀντιλήψεων. Δέν τολμῶ καί δέν μπορῶ νά δώσω τώρα γνώμην περί τῆς προτιμητέας στάσεως. Διότι δέν ἔχω στοιχεῖα, πέραν τῶν ἐμφανιζομένων εἰς τόν τύπον. Δέν ἀποκλείεται νά ὑπάρχουν σοβαροί λόγοι, διά τούς ὁποίους ἐπιβάλλεται νά μή ἀπωλέσετε οὐδ' ἐπί στιγμήν τήν πρωτοβουλίαν καί τήν ἀκώλυτον εὐχέρειαν οἱασδήποτε κινήσεως.

Ἀτυχῶς τό καθεστώς ἔχει κοινοποιήσει διαταγήν ἀπαγορεύουσαν τήν ἔξοδόν μου. Καί αὐτό θά ἰσχύση τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ δημοψηφίσματος καί τῆς ἐμφανίσεως τῶν μέτρων κατευνασμοῦ καί εἰρηνεύσεως κατά τάς ἀντιλήψεις τοῦ καθεστῶτος.

Τό θέμα τῆς κατασχέσεως τῆς "Βραδυνῆς" βαίνει πρός τό μοιραῖον καί ἐκ τῶν προτέρων γνωστόν τέρμα. Τίποτε δέν μποροῦμε νά ἀναμένουμε ἀπό τήν συζήτησιν τῆς ἀναιρέσεως. Ὅλα τά 'Εφετεῖα ἀπεφάνθησαν, ὑπολείπεται δέ μόνον τό βούλευμα τῶν 'Ιωαννίνων. Συμπέρασμα θλιβερόν διά τούς θεσμούς τοῦ νέου Κράτους. 'Απομένει μόνον ἡ φωτεινή ἐξαίρεσις τοῦ 'Εφετείου Θράκης καί, εἰς δευτέραν μοῖραν, ἡ περίτεχνος διατύπωσις τῶν 'Εφετῶν Ναυπλίου. 'Ο δρόμος διά τήν συντριβήν τοῦ 'Αθανασιάδη ἔχει ἀνοίξει. Εἶναι πλέον δεδομένον ὅτι ἠσκήθη δίωξις ἐναντίον του καί ἐνταῦθα ἀπό τῆς πρώτης ἡμέρας καί μόνον ἡ ἀπουσία του ἠμπόδισε τήν εἰσαγωγήν εἰς τό αὐτόφωρον. 'Από τῆς ἐπομένης ἐπεχειρήθη ὁ παραμερισμός τοῦ θέματος τῆς ποινικῆς διώξεως. Συνήργησαν αἱ εἰσαγγελικαί ἀρχαί τῆς Πρωτευούσης καί ἐνέπαιξαν τούς δικηγόρους καί ὅλους τούς ἐκδηλώσαντας ὁπωσδήποτε ἀνησυχίαν διά τάς συνεπείας ἐνδεχομένης δημοσίας δίκης. Μόνον ὁ Εἰσαγγελεύς Κοζάνης ἐξεδηλώθη δημοσία καί, ὅπως λέγεται, συνεκρατήθη ἕως τώρα ἀπό τόν προϊστάμενόν του ἐν Λαρίσῃ.

Θεωρῶ ὡς μᾶλλον ἀποκλειόμενον τό ἐνδεχόμενον δίκης κατά 'Αθανασιάδη κατά τήν περίοδον αὐτήν διά τήν δημοσίευσιν τῶν δηλώσεων. Καί ἀποκλίνω περισσότερον εἰς τήν σκέψιν ὅτι μετά τό δημοψήφισμα θά ἀμνηστευθοῦν τά ἀδικήματα τοῦ τύπου. Φοβοῦμαι, ὅμως, ὅτι ἡ συντριβή του εἶναι ἀποφασισμένη καί ἔχει τεθῆ εἰς ἐφαρμογήν ἡ διαδικασία. Θά τόν συντρίψουν μέ ἀλλεπαλλήλους δίκας καί μέ τάς οἰκονομικάς κυρώσεις. Βλέπω πολύ συχνά τόν κ. Τσάτσον. Γενικά συμφωνοῦμε εἰς τήν ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως. 'Ο Ράλλης εἶναι ἀσυγκράτητος καί ὁρμητικός. Καί χωρίς ἱκανοποίησιν ἀπό τά ἀποτελέσματα τῆς προσπαθείας του. 'Η ἀηδία κατά τοῦ καθεστῶτος καθολική. Τήν συμμερίζονται καί οἱ πλεῖστοι ἀπό τούς θιασώτας τοῦ καθεστῶτος μέχρι τῆς τελευταίας μεταβολῆς. Μόνον οἱ κονδυλοφόροι ἐμφανίζονται ἱκανοποιημένοι. Εἶναι οἱ παλαιοί μας φίλοι.

'Ιδικός Σας».

11 'Ιουλίου 1973

ΑΜΕΡΙΚΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Φίλτατε κ. Πρόεδρε,

'Εχάρην νά ἀκούσω τήν φωνήν σας, ἔστω καί ἀπό τηλεφώνου. 'Υπεσχέθην νά σᾶς γράψω. Θά περιορισθῶ παρά τοῦτο εἰς μίαν μόνον μικράν καί πικράν φράσιν: δέν θά προκύψῃ τίποτε τό ἀγαθόν ἤ ἐλπιδοφόρον ἀπό τήν 29ην 'Ιουλίου. Προπαρασκευάζεται ὄχι ἡ δημοκρατία, ἀλλ' ἡ δικτατορία ὑπό στυγνοτέραν μορφήν. Καί φοβοῦμαι, ὅτι ὁ λαός ὁδηγεῖται ἤ πρός μίαν κατάστασιν ἀπαθοῦς (καί ἐπομένως ἀπελπιστικῆς ἀπό ἀπόψεως ἤθους, πνεύματος καί φρονήματος) ὑποδοχῆς ἤ πρός μίαν βραδεῖαν, ἀλλά βεβαίαν σύγκρουσιν καί αἱματοχυσίαν μέ τό κράτος τοῦ ψεύδους καί τῆς ἀπάτης πού ἐνσαρκώνει ὁ Παπαδόπουλος, μέ τό κράτος τῆς ναζιστικῆς ἤ Λενινιστικῆς καί Σταλινικῆς ἀνακριτικῆς μεθόδου ἤ πλύσεως τοῦ ἐγκεφάλου τοῦ 'Ιωαννίδου, ὡς καί μέ τό κράτος τῆς ἀτέγκτου δικτατορικῆς πολιτείας, τήν ὁποίαν ἐκφράζει ὁ 'Αγγελῆς.

Καί λοιπόν δέν ὑπάρχει καμμιά ἐλπίς; Κατ' ἐμέ ὄχι, ἐάν δέν ἐπίστευα, ὅτι ὁ Θεός ὁ ἀόρατος κυβερνᾶ τάς τύχας τῶν λαῶν καί ὅτι δέν ἀφήνει κανέναν "νά πειρασθῇ ὑπέρ ὅ δύναται". Λυποῦμαι, ὅτι διά μίαν φοράν ἀκόμη ἀληθεύει ἐκεῖνο, πού εἶπεν ὁ Δημοσθένης. Ὅτι δηλαδή "τό παρ' ἀξίαν εὖ πράττειν ἀφορμή γίνεται τοῖς ἀνοήτοις τοῦ κακῶς φρονεῖν". 'Η σωφροσύνη δέν φαίνεται νά ἔχῃ καμμίαν σχέσιν μέ τούς Σταματόπουλον, Γεωργαλᾶν, Παναγιωτάκην καί ὅλους τούς διαμορφωτάς τῆς ἀπειλητικῆς καί ἐκβιαστικῆς προπαγάνδας τοῦ δημοψηφίσματος. Διά νά ἐπαναλάβω μιάν παλαιάν φράσιν σας δέν νοσοῦμεν ἁπλῶς, ἀλλά "πάσχομεν ἀπό μαζικήν σχιζοφρένιαν".

'Η στάσις τοῦ κ. Τάσκα εἶναι ἡ ἐμπρέπουσα. 'Αλλ' ἦλθεν ὀλίγον ἀργά ἐκεῖνο πού ἔπρεπεν ἐξ ἀρχῆς νά εἶχεν ἔλθει: ἡ ἐξ ἀντικειμένου ἐκτίμησις τῆς "ἐπαναστάσεως". Τώρα ἡ 'Αμερική δέν ἠμπορεῖ οὔτε πρός τήν 'Ελλάδα νά ὁμιλήσῃ ἐκ θέσεως ἰσχύος. Καί βεβαίως ὁ κ. Τάσκα ἐπείσθη ἐκ τῶν πραγμάτων, ὅτι Σεῖς μόνον εἶσθε τό ὑγιές ἐθνικόν κεφάλαιον, ἀλλά καί τοῦτο ἦλθε πολύ ἀργά. Σεῖς, κατά τόν κ. Τάσκα, εἶσθε ὁ μόνος, ὁ ὁποῖος ἐμπνέει φόβον εἰς τούς κυβερνοῦντας. Θά γίνετε ὅμως καί ὁ ἐφιάλτης των; Ἤ θά ἀφεθοῦν αὐτοί νά γίνουν οἱ ἐφιάλται-προδόται τοῦ καταδυναστευομένου λαοῦ καί μάλιστα εἰς τάς χεῖρας τῶν κομμουνιστῶν;

Φέρεται βεβαίως καί τό ὄνομα τοῦ κ. Μαρκεζίνη, ὡς ἐνδεχόμενου πρωθυπουργοῦ. Πιστεύω, ὅτι εἶναι ἀρκετά εὐφυής. Περισσότερον εὐφυής παρά φιλόδοξος. Λέγεται, ὅτι ἐάν γίνουν δεκτοί οἱ ὅροι του θά δεχθῇ, διά νά ὁδηγήσῃ τήν παροῦσαν κατάστασιν εἰς ὁμαλοποίησιν καί τήν χώραν πρός τήν κοινοβουλευτικήν ὁμαλότητα. Πρέπει ὅμως νά εἶναι κανείς πολύ ἀφελής διά νά πιστεύσῃ ὅτι ὁ Παπαδόπουλος ἀντιλαμβάνεται κἄν τί σημαίνει δημοκρατία. Ἕνας πολιτικός πρωθυπουργός δέν εἰμπορεῖ νά ἔχῃ καλυτέραν τύχην ἀπό ἐκείνην πού εἶχον οἱ συνεργάται του Σπαντιδάκης καί Ζωιτάκης, δηλ. πέταγμα εἰς τήν ἀφάνειαν καί μάλιστα ὑπό ἐπιτήρησιν. Τί φοβοῦμαι; ἁπλούστατα: ὅτι ἡ χώρα ὁδηγεῖται ἀργά ἤ γρήγορα πρός τόν ἀλληλοσπαραγμόν. Καί διά τοῦτο παρακαλῶ τόν Θεόν νά μή ἐπιτρέψῃ αὐτό τό κακόν εἰς ἕνα λαόν βασικῶς ἐπιπόλαιον, ἀλλά καί βασικῶς καλόν.

Μέ πολύν πόνον, ἀλλά καί μέ πολλήν ἀγάπην καί ὅλας τάς εὐχάς μου».

15 Ἰουλίου 1973

Σ. ΓΚΙΚΑΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Ἐλυπήθην πολύ διότι δέν ἐξεπλήρωσα τήν ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν σας. Ἐλπίζω νά ἔχετε ἤδη πληροφορηθεῖ τούς λόγους. Αἱ ἀριστουργηματικαί δηλώσεις σας ἦσαν ἐντυπωσιακαί δι' ὅλους, πλήν τῶν στηριζόντων τήν ἐπανάστασιν ἀξιωματικῶν. Ἡ πρότασις κλήσεως τοῦ βασιλέως ἐθεωρήθη ὡς στρεφομένη ἐναντίον των. Μοῦ εἶχε δοθῆ εὐκαιρία καί ἄλλοτε νά σᾶς ἐκθέσω ὅτι μεταξύ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς ἐπαναστάσεως κυριαρχεῖ φανατικός ἀντιβασιλισμός, πρός τόν ὁποῖον ἀντετίθετο δῆθεν ὁ Παπαδόπουλος ὥστε ἡ ἀνακήρυξις τῆς Δημοκρατίας(!!) νά φαίνεται ὡς ἰδική του παραχώρησις πρός τούς ἀδιαλλάκτους.

Σοβαρά ἐκτίμησις τῆς καταστάσεως εἶναι πολύ δύσκολος μέ τά ἐλάχιστα ἐξηκριβωμένα στοιχεῖα τά ὁποῖα ἄλλωστε συνεχῶς μεταβάλλονται.

Δυναμικοί ὀργανωμένοι παράγοντες εἶναι δύο —οἱ κομμουνισταί καί ὁ στρατός τῆς ξηρᾶς ὁ ἀμέσως ἐλεγχόμενος παρά τῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ ὑπόλοιπος στρατός νομίζω ὅτι διά ποικιλίαν δικαιολογημένων λόγων εὑρίσκεται εἰς ἀδυναμίαν νά μεταβάλη τόν ροῦν τῶν πραγμάτων. Τελευταίως ἤρχισε νά παρουσιάζη δυναμισμόν τινα καί μέρος τοῦ λαοῦ ἐξαγριωθέντος διά τό ἀντικείμενον καί τάς μεθόδους διεξαγωγῆς τοῦ δημοψηφίσματος. Ἔντονος ὅμως λαϊκή ἀντίδρασις κατά τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπικουρουμένη ἴσως καί ἀπό τήν σπουδάζουσαν νεολαίαν, δέν γνωρίζομεν ποῦ εἶναι δυνατόν νά καταλήξη καί ποῖοι θά ἐπωφεληθοῦν τῆς ἀναρχίας ἡ ὁποία θά προκύψη. Εἶναι πολλοί οἱ πιστεύοντες ὅτι ἡ λύσις αὐτή εἶναι ἡ ἔχουσα σοβαράς πιθανότητας ἐπιτυχίας καί ἡ μόνη ἐνδεδειγμένη· τήν στηρίζουν εἰς τό ὅτι κύριοι παράγοντες τῆς Ἐπαναστάσεως εἶναι ἐμπεπλεγμένοι εἰς οἰκονομικάς ἀνωμαλίας καί θά προτιμήσουν νά πέσουν παρασύροντες καί τόν τόπον εἰς τήν πτῶσιν των παρά νά παραχωρήσουν τήν θέσιν των ἑκουσίως. Προσωπική μου γνώμη εἶναι νά ἐπιδιωχθῆ ὁ ἐξαναγκασμός τῆς ἐπαναστάσεως ὅπως τραπῆ πρός πραγματικήν ὁμαλότητα. Μέσον πρός τοῦτο ἡ πίεσις ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν. Ἂν ἀρθῆ ὁ Στρατιωτικός Νόμος καί τροποποιηθῆ ὁ περί τύπου, τ' ἀποκαλυπτικά στοιχεῖα διά τούς κινδύνους τῆς πατρίδος, τά σκάνδαλα, τά λάθη ἐν συνδυασμῷ μέ τά ἀνακύπτοντα προβλήματα συνεπείᾳ τῆς ἀσυναρτήτου πολιτικῆς τῆς Ἐπαναστάσεως, ἴσως καταστοῦν ἱκανά νά πείσουν τά δυναμικά στηρίγματά της ὅτι παράτασις τῆς καταστάσεως εἶναι εἰς βάρος τῆς πατρίδος καί συντελέσουν εἰς τήν ἀλλαγήν πλεύσεως τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ ἀνάμιξις τοῦ ὄχλου δι' ἐπίτευξιν λύσεων μέ φοβίζει. Ἡ αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κομμουνιστῶν, ἡ τολμηρά ἐμφάνισίς των εἰς τά στρατοδικεῖα, αἱ περιορισμέναι ἴσως δυνατότητες τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων ν' ἀντιμετωπίσουν λαϊκάς μάζας ἐχούσας ἐθνικόφρονα προμετωπίδα, ἡ ἀποδιοργάνωσις τοῦ Κράτους καί τό ἀνοργάνωτον τῶν ἐθνικοφρόνων πρέπει νά ἀποκλείσουν λύσεις τῇ συμμετοχῇ τοῦ ὄχλου. Τά ἀποτελέσματα τοῦ δημοψηφίσματος τά ὁποῖα θ' ἀνακοινωθοῦν δέν πιθανολογεῖται ὅτι θά ἔχουν σχέσιν μέ τά πραγματικά. Μετά τό δημοψήφισμα θ' ἀπαιτηθῆ ἴσως νά δοθῆ γραμμή ρεαλιστική ἱκανοποιοῦσα τό λαϊκόν αἴσθημα χωρίς νά ἔρχεται εἰς πλήρη ἀντίθεσιν μέ τά στηρίγματα ἐκεῖνα τῆς Ἐπαναστάσεως τά μή ἔχοντα ἀνάμιξιν εἰς ἀθεμίτους χρηματισμούς...

Ὁ Παπαδόπουλος προσπαθεῖ πάλιν ν' ἀναμίξη τό ὄνομά σας εἰς τήν ὑπόθεσιν τῶν δύο ἀντιτορπιλικῶν. Νομίζω ὅτι ἡ ἀνάμιξις τοῦ ὀνόματός σας εἰς τά τοῦ ναυτικοῦ γίνεται πρός τόν σκοπόν ὅπως ἐμποδίσουν μίαν αἰφνιδιαστικήν σας ἐμφάνισιν εἰς τήν Ἑλλάδα πρό τοῦ δημοψηφίσματος ἡ ὁποία εἶχε κυκλοφορήσει ὡς διάδοσις. Γι' αὐτό τραινάρουν καί τό πόρισμα τῆς ἀνταρσίας τοῦ ναυτικοῦ, ἤτις τό μόνον ἀξιόλογον στοιχεῖον πού ἐπαρουσίασεν ἦτο ὁ ἀνδρισμός τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ναυτικοῦ, ἀσκόπως ὅμως καί αὐτός ἐξουδετερωθείς διά μίαν ὑπόθεσιν καταδικασμένην ἐκ τῶν προτέρων...

Ἐλπίζω αὐτάς τάς ἡμέρας νά δημοσιευθῆ ἄρθρον μου.

Μέ πολλή ἀγάπη καί ἐκτίμηση».

24 Αὐγούστου 1973

Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Γράφω ἐν συνεχείᾳ τῆς πρωϊνῆς τηλεφωνικῆς ἐπικοινωνίας.

Νέαι συνθῆκαι ἔχουν ἤδη διαμορφωθῆ.

Οἱ κυβερνῶντες ἔχουν ἀσφαλῶς διαπιστώσει τό ἀκριβές ποσοστόν τῶν φιλικῶν ψήφων καί τόν ὄγκον τῶν ἐναντίον. Τά ἀποτελέσματα τῆς ἀσκηθείσης βίας ψυχολογικῆς — κυρίως εἰς τά χωρία καί τάς κωμοπόλεις — συνεπλήρωσεν ἡ φοβία μεγάλου ἀριθμοῦ ἐκλογέων εἰς τό ἐκλογικόν τμῆμα (ὑπάλληλοι μετά τῶν οἰκογενειῶν κ.λ.π.) καί ἡ ἀσύδοτος ἀλχημεία κατά τήν διαλογήν. Ἡ δικαιοσύνη ἔχει τό μεγαλύτερον μέρος τῆς εὐθύνης δι' ὅσα συνετελέσθησαν.

Οἱ κυβερνῶντες ἐφάνησαν "γενναιόδωροι", ἀφοῦ δέν ἦτο δυνατόν νά γίνη ἄλλως. Καί τώρα φαίνονται ἐπισπεύδοντες τήν διεξαγωγήν βουλευτικῶν ἐκλογῶν. Λέγεται ὅτι θά τήν προτάξουν τῆς ἐνεργείας δημοτικῶν ἐκλογῶν. Καί εὐλόγως, διότι εἰς τήν

ἐκλογήν αὐτήν εἶναι δυσχερής κάπως ὁ βιασμός τῆς λαϊκῆς θελήσεως. Δέν θέλουν, προφανῶς, νά χάσουν τήν συνδρομήν, τήν ὁποίαν ἐξασφαλίζουν οἱ διορισμένοι δήμαρχοι καί κοινοτάρχαι. Καί δέν πρέπει νά ἀντιληφθοῦν οἱ πολῖται ὅτι δέν κόβονται κεφάλια ἄν κανείς ψηφίση κατά συνείδησιν.

Βουλευτικαί ἐκλογαί διεξαγόμεναι ὑπό τό σημερινόν κλῖμα θά εὐνοήσουν τό καθεστώς. Οἱ ἐκλογεῖς σκέπτονται ὅτι ἡ ἀρνητική ψῆφος των ἀποβαίνει εἰς μάτην μέ τήν σημερινήν κρατικήν διάρθρωσιν.

Ἀπομένει νά διαπιστωθῆ τί θά κάμη ἡ ἀναμενομένη πολιτική Κυβέρνησις. Ἐκ τῶν μέχρι σήμερον πληροφοριῶν, φαίνεται μᾶλλον πιθανή ἡ ἀνάθεσις τῆς ἐντολῆς εἰς τόν κ. Μαρκεζίνην, εἰς τόν ὁποῖον ὁ δικτάτωρ θά ἀναθέση καί τό ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν.

Θά ἔχετε πληροφορηθῆ ἤδη τήν ἀποφυλάκισιν τοῦ κ. Ἀβέρωφ καί ὅλων τῶν κρατουμένων διά τήν ὑπόθεσιν τοῦ Ναυτικοῦ. Ὑπῆρξαν, κατά τήν παραπεμπτικήν διαταγήν, ὑπόνοιαι καί εἰς βάρος μου, δι' ὅ καί ἠσκήθη ποινική δίωξις καί διετάχθη ἡ διεξαγωγή τακτικῆς ἀνακρίσεως. Σημειωτέον ὅτι ὁ ναύαρχος Μηναΐος, ὁ ὁποῖος φέρεται ἐνημερώσας με περί τῶν συζητήσεων περί κινήσεως εἰς τό Ναυτικόν, εἶχε κριθῆ προσωρινῶς ἀπολυτέος καί εἶχεν ἀποφυλακισθῆ, ἐπειδή δέν ὑπῆρχαν ἐπαρκῆ εἰς βάρος του στοιχεῖα.

Σύμφωνα μέ τό 168 διάταγμα τῆς παρελθούσης Δευτέρας ἀμνηστεύονται ὅλα τά εἰς τό ἐσωτερικόν τελεσθέντα ἀδικήματα, τά ἔχοντα σχέσιν πρός τήν "ἐκ τῆς Ἐπαναστάσεως τῆς 21ης Ἀπριλίου... δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν καί ἔτεινον ἤ ὁπωσδήποτε ἀπέβλεπον εἰς τήν ἀνατροπήν τῆς καθεστηκυῖας τάξεως". Κατά συνέπειαν δέν ἀμνηστεύονται αἱ τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου πράξεις, ἐφ' ὅσον ἐτελέσθησαν εἰς τό ἐξωτερικόν. Παρά τήν ἀσάφειαν τῆς διατυπώσεως, πρέπει νά γίνη δεκτόν ὅτι πρόκειται περί αὐτοτελῶν πράξεων, τελεσθεισῶν εἰς τό ἐξωτερικόν. Ἡ κατηγορία περί συμμετοχῆς ὁπωσδήποτε εἰς πρᾶξιν τελεσθεῖσαν εἰς τό ἐσωτερικόν, δέν εἶναι αὐτοτελής καί ἄν ἡ συμμετοχή ἐξεδηλώθη εἰς τό ἐξωτερικόν. Ἀνεξαρτήτως αὐτῆς, δέν συμφέρει τό καθεστώς δίωξις, ἐξ ἀφορμῆς ὑπονοιῶν περί ἐνθαρρύνσεως τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Ναυτικοῦ, ἐναντίον Σας, πολύ δέ περισσότερον μία δίκη, κατά τήν ὁποίαν θά προβληθῆ εἰς τό προσκήνιον ὅλη ἡ ὑπόθεσις τοῦ Ναυτικοῦ. Πρός συμπλήρωσιν τῆς γενομένης προχείρως ἐνημερώσεως, θά ἀναγράψουν τήν παράγραφον 2 τοῦ πρώτου ἄρθρου τοῦ μνησθέντος διατάγματος. "'Ἐκ τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ ἐγκλημάτων, τά διά τοῦ τύπου τελεσθέντα, ὡς καί τά ὑπό τοῦ Ν.Δ. 346/1969 περί τύπου προβλεπόμενα, ἀμνηστεύονται καί ἐάν ἔτι ἐτελέσθησαν διά τῆς κυκλοφορίας τῆς ἐφημερίδος ἤ τοῦ ἐντύπου ἐκτός τῶν ὁρίων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας". Ἀφορᾶ, προφανῶς, αὐτοτελεῖς πράξεις, τελεσθείσας εἰς τό ἐξωτερικόν, ἐφ' ὅσον συνετελέσθησαν διά τῆς κυκλοφορίας ἐφημερίδος ἤ ἄλλου ἐντύπου.

Δέν γνωρίζω ἄν ἤρθη ἡ ἀπαγόρευσις τῆς ἐξόδου μου, μετά τήν ἀμνήστευσιν τῆς παραδόξου κατηγορίας ἐπί συνεργείᾳ. Θά φροντίσω νά πληροφορηθῶ. Διότι ἔχω ζωηράν ἐπιθυμίαν νά Σᾶς ἴδω, μεθ' ὅσα μάλιστα ἔλαβον χώραν.

Ἰδικός Σας

Υ.Γ. Σημεριναί πληροφορίαι φέρουν ὡς βεβαίαν τήν ἀνάθεσιν τῆς ἐντολῆς εἰς τόν κ. Μαρκεζίνην.

Εἰς τόν κοινόν ποινικόν κώδικα προβλέπεται ὡς ἰδιώνυμον ἀδίκημα ἡ μή ἀναγγελία πρός τάς ἀρχάς μελετωμένου κακουργήματος ἀριθ. 232 Π.Κ. Τίθεται ὡς προϋπόθεσις ὅτι πρέπει νά συντρέχη καί τό στοιχεῖον ὅτι ὁ λαβών τήν πληροφορίαν ἀπέδωσε πίστιν εἰς αὐτήν. Τό ἀδίκημα τοῦτο εἶναι ἴσως δυνατόν νά θεωρηθῆ ὡς αὐτοτελές καί μή καταλαμβανόμενον ὑπό τῆς ἀμνηστείας. Τιμωρεῖται, ὡς πλημμέλημα, μέ φυλάκισιν. Ἀλλά καί εἰς τήν ἀπίθανον ἐντελῶς περίπτωσιν μιᾶς τοιαύτης διώξεως, εἶναι προφανές ὅτι θά προβληθῆ καί πάλιν εἰς τήν δημοσιότητα ἡ ὅλη ὑπόθεσις. Καί δέν νομίζω ὅτι τό καθεστώς θά ἐπεθύμει τοιαύτην συνέχειαν».

7 Σεπτεμβρίου 1973

Κ. Τσάτσος προς Κ. Καραμανλη

«Πρόεδρέ μου,

Ὑπό τήν προϋπόθεση ὅτι ἡ σύνθεση τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου θά εἶναι σχετικῶς καλή καί κάπως ἱκανοποιητικές οἱ προγραμματικές δηλώσεις τοῦ μέλλοντος Πρωθυπουργοῦ καί ὑποφερτή ἡ σύνθεση τῆς Κυβερνήσεως, ὑπό τήν προϋπόθεση αὐτή τίθεται σέ ὅλους ἐδῶ ἕνα δίλημμα. Στόν καθένα τίθεται κατά διαφορετικό τρόπο. Γιά μερικούς λίγους, ὅπως τόν Κανελλόπουλο, τόν Μαῦρο καί μερικούς ἄλλους, μέ κάποιο ἰδιαίτερο προσωπικό γενικώτερο κῦρος, τίθεται κατά τόν α΄ τρόπο. Στούς πολιτευτάς τοπικῆς σημασίας τίθεται κατά τόν β΄ τρόπο. Οἱ πρῶτοι, ἄν ἀποφασίσουν νά πολιτευθοῦν στά ἤδη τεθειμένα πλαίσια, προσφέρουν στόν Παπαδόπουλο αὐτό πού τό νόθο δημοψήφισμα κατά τι μόνο τοῦ ἔδωσε: τήν καθιέρωση. Συγχρόνως, τόν ἀγώνα γιά τήν κατάργηση τοῦ ἡμιολοκληρωτικοῦ συστήματος καί γιά τίς ἐπιβαλλόμενες συνταγματικές μεταρρυθμίσεις τόν ἀδυνατίζουν. Οἱ δεύτεροι, αὐτήν τήν καθιέρωση τήν προσφέρουν σέ πολύ μικρότερο βαθμό, ἄν καί συμβάλλουν καί αὐτοί σέ αὐτήν, ἐφόσον ὑποταγοῦν. Γι' αὐτούς, ἑπομένως, ἀπό μιᾶς ἀπόψεως τό δίλημμα εἶναι λιγώτερο σκληρό. Θά ἐπωφεληθοῦν τῆς εὐκαιρίας νά ἐπιτύχουν τήν ἀλ-

λαγή ἀγωνιζόμενοι μέσα στή Βουλή.

Ἡ διαφορετική αὐτή τοποθέτηση δημιουργεῖ καί διαφορετικές ἀντιδράσεις. Οἱ τά πρῶτα φέροντες, μετά τούς ἀρχηγούς, δέν φαίνονται διατεθειμένοι νά μετάσχουν μιᾶς πολιτικῆς ζωῆς τῆς ὁποίας δέν θεωροῦν δημοκρατικά τά πλαίσια. (Δέν μιλῶ γιά τούς συναισθηματικούς λόγους πού σπρώχνουν πρός αὐτή τήν κατεύθυνση). Οἱ ἄλλοι πολιτευταί βλέπουν πώς ἄν δέν πολιτευθοῦν, θά προσκολληθοῦν τά στελέχη τους σέ ἄλλους πού θά πολιτευθοῦν καί θά μποροῦν νά τά ἐξυπηρετήσουν. Καταλαβαίνουν — καί ὀρθῶς — ὅτι ἀποχή σημαίνει κατά πᾶσαν πιθανότητα καί λήθην καί αὐτοί θέλουν ὁπωσδήποτε νά ἐπιζήσουν.

Οἱ ἐφημερίδες "Βραδυνή" καί "Βῆμα" συμπαθοῦν τήν λύση τῆς συμμετοχῆς. Μαζί μέ τούς συμμετέχοντας θά μποροῦν ἀνετώτερα νά ἀγωνισθοῦν μέσα σέ πλαίσια νομιμότητος.

Τί λέει ὅμως ὁ κόσμος; Πρέπει νά ὁμολογηθῆ ὅτι μέ τήν πολιτική πού ἀκολούθησε ὁ Παπαδόπουλος (πολιτική Κυβέρνησις, ἐξόντωσις τῶν στρατιωτικῶν, ὑπόσχεσις ἐκλογῶν κ.τ.λ.) ἡ ἀντίδρασις κατά Παπαδοπούλου ὑπέστη μιάν αἰσθητήν ὕφεση. Ἄν ὁ Παπαδόπουλος πολιτευθῆ εὐφυῶς, βοηθοῦντος καί τοῦ Μαρκεζίνη, θά ἀποκτήση κάποιο λαϊκό ἔρεισμα. Ἀπό τό 5-7% πού εἶχε ὡς τήν ἄνοιξη θά ἀνεβῆ ψηλότερα. Καί ἄν σχηματισθῆ παπαδοπουλικόν κόμμα ἤ παπαδοπουλίζον κόμμα, θά μαζέψη ψήφους. Ἄν ἀντιθέτως παρασυρθῆ — ὅπερ ἀπίθανο — σέ βιαιότητες, θά ἐπιστρέψωμε στίς παληές ἀναλογίες.

Πάντως, τώρα ὁ κόσμος εἶναι ἐφεκτικός, δέν εἶναι πιά φανατικός. Ἀσφαλῶς δέ ἐξακολουθῆ νά φοβᾶται. Δηλαδή ἡ νοθεία σέ προσεχεῖς ἐκλογές θά εἶναι καί πάλι δυνατή καί μέ ἥπια μέσα. Ὁ κόσμος ἐραγιαδοποιήθη, αὐτό δέν πρέπει νά τό ξεχνοῦμε. Τούτων δοθέντων, ὁ κόσμος μας κατά μέρος μέν σπρώχνει πρός τήν ἀποχή καί κατά μέρος δέ πρός τήν συμμετοχή. Καί ἴσως οἱ δεύτεροι νά εἶναι σήμερα περισσότεροι. Ἀναλόγως δέ τῶν ἐξελίξεων ἡ δύναμη τῶν δύο αὐτῶν ροπῶν θά μεταβάλλεται συνεχῶς. Ἄς ποῦμε, χονδρικῶς, ὅτι τώρα ἡ κοινή γνώμη εἶναι διχασμένη.

Ἐπίδρασιν ὅμως ἐπί τῆς διαμορφώσεώς της θά ἀσκήση πρῶτα ἡ δική σου τοποθέτησις καί ἡ ὁμαδική ἐκδήλωσις τῶν κομμάτων. Ὅ,τι καί νά πῆς, ὅ,τι καί νά ποῦμε, ἕνα μέρος τῆς ἀντιπαπαδοπουλικῆς γνώμης θά μᾶς ἀποδοκιμάση. Ἐσύ μπορεῖ νά συγκρατήσης περισσοτέρους καί ἀπό τά στελέχη καί ἀπό τούς κοινούς πολίτας πρός τό μέρος τῆς ἀποχῆς. Τά κόμματα λιγώτερους. Καί πρός τήν συμμετοχή μπορεῖ νά σπρώξης πάλι περισσότερους — ὄχι ὅμως ὅλους.

Αὐτά εἶναι τά δεδομένα. Ἄς δοῦμε τό δέον γενέσθαι.

Ἡ συμβολή στή διατήρηση τοῦ καθεστῶτος Παπαδόπουλου μέ τό τεράστιο στρατιωτικό δίκτυο καί τίς ἱκανότατες μυστικές ὑπηρεσίες πού τό στηρίζουν βλάπτει τόν τόπο. Κάποια στιγμή θά ξηλωθῆ ἀπό τό πεζοδρόμιο. Ἄρα ἡ καθιέρωσις καί ἡ συμμετοχή ζημιώνουν τόν τόπο. Μόνο ἄν ἡ συμμετοχή στήν κοινοβουλευτική διαδικασία μποροῦσε νά γίνη ἕνας δούρειος ἵππος, θά εἶχε κάποια δικαιολογία. Ἀλλά ἔχουν γνῶσιν καί δύναμιν οἱ φύλακες καί οἱ χωροφύλακες. Ὁ Παπαδόπουλος διατηρεῖ τή δυνατότητα καί νόθες ἐκλογές νά κάνη, ὅποτε θέλει καί ὅπως τίς θέλει, καί ὁπωσδήποτε νά ματαιώση τή δράση κάθε ἐπικίνδυνης γι' αὐτόν πολιτικῆς παρατάξεως. Ὁ Παπαδόπουλος εἶναι σέ θέση — συντελοῦντος ἀποφασιστικῶς καί τοῦ ραγιαδισμοῦ — νά ἀφήση νά κινοῦνται ἐλευθέρως οἱ ἀκίνδυνες γι' αὐτόν πολιτικές δυνάμεις καί νά ἀφοπλίση ἐγκαίρως καί μέ μίαν ἐπίφαση νομιμότητος ἤ καί μέ συγκεκαλυμμένες νοθεῖες ὅλες τίς ἐπικίνδυνες γι' αὐτόν δυνάμεις. Μπορεῖ καί τόν συμφέρει νά ἀφήση νά λειτουργῆ τυπικά μιά ἀναιμική δημοκρατία κάτω ἀπό τήν ὀμβρέλλα τῆς δικτατορίας του.

Ἐν συμπεράσματι, δέν βλέπω πῶς μέ τήν συμμετοχή μας θά ὑπηρετήσωμε τόν κύριο σκοπό μας, τήν οὐσιαστική βελτίωση τῶν πολιτικῶν συνθηκῶν. Μόνο στίς λεπτομέρειες μπορεῖ νά συμβάλωμε. Ἀλλά ἀξίζει γι' αὐτό τό λίγο πού θά μποροῦμε νά κάνωμε ὡς βουλευταί ἤ ἀκόμα καί ὡς μέλλοντες ὑπουργοί, νά χαρίσωμε στόν Παπαδόπουλο τήν καθιέρωσή του;

Ἔτσι σκέπτομαι καί νομίζω πώς ἔτσι σκέπτονται καί οἱ στενοί σου συνεργάται. Πάντως, μετά μιά περίοδο νεκρᾶς ἀναμονῆς θά πρέπει νά ἀποφασίσουν καί φυσικά περιμένουν πρωτίστως τή γνώμη σου πού καί αὐτή γιά νά διαμορφωθῆ θά πρέπει νά γίνουν κάπως πιό φανερές οἱ πιθανές ἐξελίξεις ὡς τό '74.

Ὁ Κανελλόπουλος ὁπωσδήποτε δέν θά πολιτευθῆ — θά συνεχίση ὅμως τόν ἀγώνα του μένοντας ἀπ' ἔξω.

Τώρα θέλω νά θίξω τό ζήτημα τῆς ἐπιστροφῆς σου. Νομίζω πώς ἄν μέ τίς δηλώσεις Μαρκεζίνη σχηματισθῆ ἕνα ἀνεκτό κλῖμα, πρίν τυχόν ἀρχίσουν οἱ ἀπογοητεύσεις, παρουσιάζεται ἡ εὐκαιρία νά ἐπανέλθης στήν Ἑλλάδα, χωρίς νά εἶσαι ἀναγκασμένος ἀμέσως νά λάβης θέση στά διλήμματα πού σοῦ ἀνέπτυξα. Ἄν ἐπιστρέψης ὡς τά τέλη Ὀκτωβρίου θά μπορῆς νά ἐπιφυλαχθῆς καί νά δηλώσης ὅτι θά λάβης θέση, ὅταν θά τό ἐπιτρέψουν οἱ περιστάσεις. Ὅπως κατά τύπους εἶσαι καί τώρα, θά μείνης γιά ἕνα διάστημα ἀκόμα ἀνωδύνως ἐκτός τῆς ἀμέσου πολιτικῆς δράσεως. Ἡ ἐπιστροφή σου μέσα σέ αὐτά τά χρονικά ὅρια θά εἶναι ἕνα ἁπλό γεγονός καί δέν θά σέ ὑποχρεώση οὔτε νά μπῆς ἀμέσως στήν πολιτική δράση, οὔτε καί νά δηλώσης ὅτι δέν πολιτεύεσαι. Θά ὑπάρξη γιά καιρό μιά οὐδέτερη κατάσταση. Αὐτός

εἶναι ὁ μόνος δυνατός καί ἀνώδυνος τρόπος ἐπανεγκαταστάσεώς σου στήν Ἑλλάδα. Δέν ὑπάρχει πιά λόγος οὔτε νά συνεχίζης νά ἰδιωτεύῃ, οὔτε καί νά μήν ἰδιωτεύῃς στά ξένα.

Θά σοῦ γράψη καί ὁ Κώστας.

Μέ τήν ἀγάπη μου».

8 Σεπτεμβρίου 1973

Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς ἐξόδου μου εἰς τό ἐξωτερικόν ἐξακολουθεῖ νά ἰσχύη, ὅπως ἐπληροφορήθην κατά τρόπον ἀσφαλῆ. Λέγεται ὅτι ὁ σχετικός κατάλογος περιλαμβάνει ἑκατόν περίπου ὀνόματα καί προστίθεται ὅτι ἡ ΓΔΕΑ παρέχει κατά κανόνα τήν ἄδειαν ἐπί τῇ ὑποβολῇ τῆς σχετικῆς αἰτήσεως τοῦ ἐνδιαφερομένου. Λέγεται ἀκόμη ὅτι περί τά μέσα τοῦ μηνός θά χωρήση καθολική ἀνάκλησις τῆς ἀπαγορεύσεως. Θά περιμένω, ἐπομένως, διότι δέν ἐπιθυμῶ νά ὑποβάλω αἴτησιν. Ἐξ ἄλλου, θεωρῶ βέβαιον ὅτι ἡ ἀναμενομένη πολιτική κυβέρνησις θά ἀκυρώση τήν ἀπαγόρευσιν, ἄν ὁ Παπαδόπουλος τό παραλείψη.

Θεωρῶ βέβαιον ὅτι ὁ Μαρκεζίνης θά μετάσχη εἰς τάς ἐκλογάς ὡς φορεύς τῶν ἰδεῶν τῆς Ἐπαναστάσεως. Πιστεύω ἀκόμη ὅτι ὁ Παπαδόπουλος δέν θά ἐπιτρέψη ἐλευθέρας ἐκλογάς καί ἄν ἀκόμη θά εὕρη ἀντιμέτωπον τόν Μαρκεζίνην. Διότι ἐπιτυχία τῆς ἀντιπολιτεύσεως θά δώση τήν ἀπόδειξιν τῆς γνησιότητος τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ δημοψηφίσματος.

Ἔχω λόγους νά πιστεύω ὅτι ὁ κ. Κανελλόπουλος δέν θά μετάσχη εἰς τάς ἐκλογάς. Ἡ ἰδία διάθεσις ἐπικρατεῖ καί εἰς τά παλαιότερα στελέχη. Ἀκόμη καί εἰς τόν Ράλλην. Ὑπάρχουν ὅμως καί οἱ ἀνησυχοῦντες διά τήν πολιτικήν των θέσιν εἰς τήν ἐκλογικήν περιφέρειαν ἄν δέν μετάσχουν εἰς τάς ἐκλογάς. Ἡ κοινή γνώμη ὑπό τάς σημερινάς συνθήκας ἐπιθυμεῖ μᾶλλον τήν συμμετοχήν τῶν κομμάτων εἰς τάς ἐκλογάς. Ἐκουράσθη ἀδρανοῦσα ἐπί ἑπταετίαν καί ἐπιζητεῖ τήν ἀνάμιξιν ὅλων εἰς τήν πολιτικήν ζωήν. Ἐάν δέν ἐπροδίδετο ἡ ἐπιθυμία συμμετοχῆς εἰς τάς ἐκλογάς, θά ἦτο ἴσως δυνατόν νά προβληθοῦν καί νά ἐξασφαλισθοῦν ὡρισμέναι ἐγγυήσεις. Τώρα κάθε ἕνας κάνει δική του πολιτική, φοβοῦμαι δέ ὅτι ἡ ἐκλογική ἀναμέτρησις θά νομιμοποιήση τό καθεστώς ἄν ὁ ἀγών διεξαχθῆ ἄνευ ἡγεσίας.

Ἰδικός Σας».

2 Ὀκτωβρίου 1973

Κ. ΤΣΑΤΣΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Πρόεδρέ μου,

Τά νέα εἶναι πάλι λίγα. Ὁ Μαρκεζίνης, ἐνῶ πῆρε χθές τήν ἐντολή, θά ὁρκίση τήν Κυβέρνηση μετά 8 μέρες, ἐκκρεμότης πού καί στόν οἰκονομικό τομέα βλάπτει. Ρίξαν ὡς σύνθημα ὅτι ἡ ἐξουσία του θά εἶναι "δοτή". Ἀνόητο σύνθημα, διότι, μή ὑπαρχούσης Βουλῆς, ἀπό ποῦ διάολο θά ἔπαιρνε τήν ἐντολή. Τό ἄλλο εἶναι σωστό, ὅτι δέχθηκε μιά πρωθυπουργία πού εἶναι ὑποπρωθυπουργία, μέ περιωρισμένες ἐξουσίες, ὅτι δέχθηκε νά φορτωθῆ "τοποτηρητάς" καί ὅτι δέχθηκε νά ἀνταλλαγοῦν αἱ σήμερον δημοσιευθεῖσαι ἐπιστολαί. Ἰσχυρίζονται οἱ Παπαδοπουλικοί ὅτι ὁ Παπαδόπουλος διατηρεῖ ὅλες αὐτές τίς ἐξουσίες διότι ἄλλως θά ἔχανε αὐτός τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ Στρατοῦ. Ἐγώ ἐξακολουθῶ νά πιστεύω ὅτι ὁ Παπαδόπουλος θέλει νά διατηρήση τήν ἐξουσία αὐτή ἀκέραιη, ὅπως τοῦ τή δίνει τό Σύνταγμα, καί ὅτι δημοκρατία δέχεται μόνο περιωρισμένη μέσα στούς κλοιούς τῶν δικῶν του ἐξουσιῶν. Γι' αὐτό νομίζω πώς ὁ Μαρκεζίνης θά κάνη ἐλεύθερες ἐκλογές μόνο ἐφ' ὅσον εἶναι βέβαιο ὅτι τό ἐκλογικό σῶμα πού θά προκύψη θά δεχθῆ νά μήν εἶναι πηγή τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Μόλις δημιουργηθῆ ἡ ὑποψία ὅτι οἱ ἐκλογές μπορεῖ νά γίνουν ἀφετηρία περιορισμοῦ τῶν ἐξουσιῶν τοῦ Παπαδόπουλου, τότε οἱ ἐκλογές θά νοθευθοῦν. Πολιτικήν ἐλευθερίαν δέχεται ὁ Παπαδόπουλος μόνο κάτω ἀπό τά πόδια του. Παρά ταῦτα ἡ ὄρεξη νά πολιτευθοῦν κατέχει πολλούς. Τούς συγκρατεῖ ἡ δική μας ἐφεκτικότης. Λάθος ὑπῆρξε ὅτι ἐξεδηλώσαμε πολύ νωρίς τήν ἀπόφασή μας νά μήν πολιτευθοῦμε. Αὐτό ἔπρεπε νά γίνη ἀσφαλῶς, ἀλλά ἀργότερα. Τώρα ἔπρεπε νά τούς ἀφήσωμε στήν ἀβεβαιότητα καί, ἄν μπορούσαμε, νά τούς ἀποσπάσωμε λίγη περισσότερη ἐλευθερία.

Τό ἀναγνωστικό κοινό εἶναι ὑπέρ τῆς ἀδιαλλάκτου στάσεως. Τό "Βῆμα" πού εἶχε μιά ἔντονη ἀρθρογραφία, σέ αὐτό τό πνεῦμα, ηὔξησε τήν κυκλοφορία του.

Τώρα θά σοῦ ἐπαναλάβω ὅτι πλησιάζει ἡ ὥρα πού πρέπει νά ἐπιστρέψης, διότι μπορεῖς νά ἐπιστρέψης ἀνωδύνως — ὅσο θά διαρκῆ ἡ περίοδος τῆς προσδοκίας, ὅσο θά μπορῆς νά λές "θά δῶ, θά δοῦμε", "Ἄν τοῦτο ἤ ἄν ἐκεῖνο". Ὅταν περάση αὐτή ἡ περίοδος καί μποῦμε στήν περίοδο τῶν ἀπογοητεύσεων ἡ ἐπιστροφή θά πρέπει νά συνοδευθῆ μέ κάποια ἄμεση ἐκδήλωση καί γι' αὐτό θά εἶναι πιό δύσκολη. Θά δοῦμε ἄν συμφέρη νά προαναγγείλης τήν ἄφιξή σου ἤ ὄχι. Σέ αὐτό δέν ἔχω κατασταλάξει.

Ἀπό τίς ἐπαρχίες (Αἰτωλοακαρνανία, Καρδίτσα) ἔχω ἀμέσως πληροφορίες ὅτι ὁ κόσμος ἄρχισε νά ξεθαρρεύη, οἱ παλληκαράδες τῆς δικτατορίας κάπως

μαζεύτηκαν, ἀρχίζουν νά βλέπουν πώς μπορεῖ νά ὑπάρξη κάποια ἀλλαγή. Ἂν γίνονταν ἐλεύθερες ἐκλογές — καί αὐτό οἱ χουντικοί τό τρέμουν — καί σήμερα ἀκόμη οἱ οἱοιδήποτε ἀντικυβερνητικοί συνδυασμοί, οἱ ἐκδήλως ἀντιτιθέμενοι στόν Παπαδόπουλο θά πλειοψηφοῦσαν. Τούτου δοθέντος φαντάζεσαι ὅτι θά εἶναι δυνατόν νά γίνουν ἐλεύθερες ἐκλογές; Ἐλεύθερες ἐκλογές θά γίνουν μόνον μεταξύ ὑποτεταγμένων κομμάτων. Ἐπιτρέπει ὁ Παπαδόπουλος στούς ὑπηρέτες του νά παλαίψουν γιά νά διαπιστωθῆ ποιός εἶναι ἀξιώτερος νά τόν ὑπηρετήση.

Πάντως, ἄν τό ξεθάρρεμα προχωρήση, σέ κάποιο σημεῖο θά ἀναχαιτισθῆ, ὥστε οἱ ἐκλογές νά γίνουν μεταξύ προσκυνημένων. Ἔτσι τό βλέπω.

Ὁ Μακαρέζος ἔκανε αὐτή τή θεαματική παρατήρηση ἀμυνόμενος. Διεῖδε ὅτι τόν ἑτοίμαζαν ὁ Παπαδόπουλος καί ὁ Μαρκεζίνης γιά ἀποδιοπομπαῖο τράγο τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως, πού μέ τή ταχεῖα ὕψωση τῶν τιμῶν ἔχει ἐξεγείρει τόν κόσμο. Γι' αὐτό προκαταβολικῶς διεφώνησε μέ τήν πολιτική τοῦ Μαρκεζίνη ὡς προηγγέλθη ἀπό τήν "Ἑστία". Συγχρόνως νά ἐμφανισθῆ ὡς ἀρχηγός τῶν σκληρῶν πού δέν ἀπαρνήθηκαν τήν Ἐπανάσταση. Γι' αὐτό ζήτησε τήν ἔξοδο ὅλων τῶν ὑπουργῶν καί τῶν μή στρατιωτικῶν. Ἀλλά ὅλα αὐτά τά θυμήθηκε πολύ ἀργά ὅταν ἦταν ξεδοντιασμένος καί ὅταν οἱ Ἀμερικανοί ἔδιναν ἄλλες πιά ὁδηγίες στόν Παπαδόπουλο — οἱ Ἀμερικανοί, οἱ ὁποῖοι, χάρις στήν ἐπανάσταση τοῦ Ναυτικοῦ, ἄνοιξαν τά μάτια τους καί χάρις στό ἀληθινό νόημα τοῦ δημοψηφίσματος, καί εἶπαν ἐπιτέλους "Ὡς ἐδῶ καί μή παρέκει".

Ἀπό τούς Ἀμερικανούς ἐμπνεόμενος καί ὁ Ζαγοριανάκος θέλει φαίνεται νά ἐπαναφέρη ὁριστικῶς τούς ἀξιωματικούς στούς στρατῶνες — πρᾶγμα πού ἄλλωστε ἤθελαν καί ἡ πλειοψηφία τῶν ἀξιωματικῶν — (ἔτσι ἐξασφαλίζουν καί τά κεκτημένα). Δέν ξέρω τί θά κάνη ὁ Ζαγοριανάκος, ὅσο ἐλέγχει τό στρατό, ἄν ἡ ἐκλεγησομένη πλειοψηφία ζητήση ἀλλαγή τοῦ Συντάγματος, τόν περιορισμό τῶν ἐξουσιῶν τοῦ Προέδρου καί τήν ἔξωση τοῦ Παπαδόπουλου, ἄν ἡ ἐκλεγησομένη πλειοψηφία πῆ: Καραμανλῆς.

Μέ ἀγάπη».

4 Νοεμβρίου 1973

Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλή

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Σᾶς εὐχαριστῶ διά τήν διά μίαν ἀκόμη φοράν ἐκδήλωσιν τῆς ἀγάπης Σας. Ἐπέστρεψα ἀπό τό Παρίσι ἱκανοποιημένος ἀπό τάς συζητήσεις μας καί ἀποφασισμένος νά ἐνεργήσω εἰς τό πλαίσιον αὐτῶν.

Ἤρχισα νά ἀσχολοῦμαι μέ τό θέμα τῶν ἀπαραιτήτων καί στοιχειωδῶν μεταβολῶν καί ἐν καιρῷ θά Σᾶς στείλω τά κείμενα.

Συνηντήθην μέ τόν Τζώρτζη καί τοῦ μεταβίβασα τάς σκέψεις Σας. Ἐπέμεινα εἰς τάς συστάσεις καί τοῦ παρέστησα τήν ἀνάγκην τοῦ στοιχειώδους ἐκσυγχρονισμοῦ εἰς τάς παραμονάς τῆς βεβαίας ἐπανεμφανίσεως ἰσχυρῶν ἀνταγωνιστῶν. Προβάλλει συνεχῶς τήν ἔλλειψιν ἐπαρκῶν στελεχῶν καί ἐμφανίζεται πανικόβλητος διότι ἀποχωρεῖ ὁ ἀρχισυντάκτης. Ὑποθέτω ὅτι τώρα εἶναι εὐκαιρία διά τήν ἐπιστροφήν τοῦ Λαμπρίας, ἐκτός ἄν ἔχη ἄλλας δεσμεύσεις.

Ἐπεσκέφθην ἅμα τῇ ἐπιστροφῇ τόν κ. Κανελλόπουλον καί τοῦ διεβίβασα ὅσα μοῦ εἴπατε. Τήν ἀγάπην Σας κ.λ.π. ἀφ' ἑνός καί τήν λύπην διότι δέν ἔχετε ἀπό τόν ἴδιον μίαν συνοπτικήν εἰκόνα τῆς καταστάσεως, ὅπως διεμορφώθη μετά τό δημοψήφισμα καί ὅπως τήν βλέπει ὁ ἴδιος. Προθύμως ἀνεγνώρισε τήν παράλειψιν καί τήν ἐδικαιολόγησε μέ τήν ρευστότητα τῆς καταστάσεως καί τήν ἀνάγκην νά εὕρη χρόνον ἐπαρκῆ διά νά ἐκθέση μέ ἄνεσιν τάς σκέψεις του. Προσέθεσεν ὅτι θά τό ἐπιχειρήση ταχέως.

Ἐρωτηθείς, τοῦ ἐξέθεσα τάς ἀντιλήψεις Σας καί ἀπόψεις Σας, ἀφοῦ ἐφρόντισα νά διευκρινίσω ὅτι τά ἐκτιθέμενα ἀποτελοῦν τό συμπέρασμά μου ἀπό τάς συζητήσεις μας καί ὄχι συστάσεις ἤ ὁδηγίας ἰδικάς Σας ἀπευθυνομένας πρός οἱονδήποτε.

Ἐπέμεινα εἰς τήν ἀνάγκην τῆς ἑνότητος καί τῆς κοινῆς ἐμφανίσεως ὑπό ἐπώνυμα πρόσωπα, ἀναστελλομένης μάλιστα τῆς δραστηριότητος τῶν κομμάτων κατ' ἰδίαν. Ἐξεδήλωσε τήν συμφωνίαν του, ἀλλά καί ἐπέμεινεν ἐπί τῆς δυσκολίας νά ἐξασφαλισθῆ συνεννόησις μέ τό Κέντρον. Καί δέν ἔχει ἄδικον ἐν τούτῳ. Θεωρεῖ ἀνυποχώρητον τήν ἀντίθεσιν τοῦ Κέντρου πρός πᾶσαν ἔννοιαν συνεργασίας μέ τούς ἀποστάτας. Δέχονται τήν συμμετοχήν τοῦ Παπασπύρου, ὑπό τήν ἰδιότητα τοῦ Πρόεδρου, εἰς τό συζητούμενον ὄργανον τῆς συνεργασίας τῶν κομμάτων, φαίνεται ὅμως ὅτι τήν φορά αὐτήν ἀρνεῖται τήν συμμετοχήν ὁ Παπασπύρου ἐξ ἀλληλεγγύης πρός τούς συνεργάτας του.

Ὁ κ. Κανελλόπουλος θεωρεῖ ὡς εὐχερῆ μίαν συνεννόησιν μέχρι τῶν παρυφῶν τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς, ὑπό τήν ἡγεσίαν ἤ τήν πρωτοκαθεδρίαν του, δέχεται ὅμως ὅτι τοιαύτη ἐμφάνισις δέν θά ἐντυπωσιάση καί δέν θά ἠλεκτρίση μεγάλας μάζας λαϊκάς. Θεωρεῖ, ἐξ ἄλλου, δυνατήν τήν ὑπό τό πρόσωπόν Σας σύμπηξιν στενωτέρας συνεργασίας, ἡ ὁποία, ὅμως, θά ἔχη μεγαλυτέραν λαϊκήν ἀπήχησιν.

Προϊούσης τῆς συζητήσεως διεπίστωσα ὅτι εἶναι διστακτικός εἰς τάς συζητήσεις καί εἰς τήν προσπάθειαν νά ἐξασφαλισθῆ ἡ πολιτική ἑνότης, διότι εἶναι βέβαιος ὅτι ἐμφάνισίς Σας ὁποτεδήποτε θά διαλύση τήν προσπάθειαν καί θά τόν παραμερίση. Ἀντελήφθην ἐκ τῶν συμφραζομένων ὅτι δέν ἀνέχεται νά παραμερισθῆ ἐκ τῶν ὑστέρων, πρᾶγμα τό ὁποῖον εἶναι

προφανές ὅτι τόν ἀνησυχεῖ. Προσεποιήθην ὅτι δέν ἀντελήφθην τήν ἔννοιαν τῶν λόγων του. Καί δέν θά ἔπρεπε νά πράξω ἄλλως διότι μόνον ἀπό τήν ἔκφρασιν καί τά συμφραζόμενα ἦτο καταφανής ἡ σκέψις πού τόν βασανίζει.

Δέν ἐπείσθην ὅτι ἡ ἀντίθεσίς του πρός πᾶσαν ἔννοιαν παραμερισμοῦ θά τόν ἐμποδίση νά ἀναλάβη ὁ ἴδιος ἀπ' ἀρχῆς τήν προσπάθεια τῆς ἑνότητος εἰς τό πρόσωπόν Σας. Διότι, ἔτσι, θά ἐμφανίζεται ὁ ἴδιος ὡς πρωτεργάτης τῆς ἐπιστροφῆς Σας καί ὄχι ὡς παραμεριζόμενος ἀπό τήν ἐξέλιξιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως καί ἀπό τήν κατανόησιν τῆς ἀνάγκης ἀναζητήσεως ἰσχυρᾶς ἡγεσίας.

'Αλλά καί δέν εἶμαι, ἐξ ἄλλου, βέβαιος ὅτι θά χειρισθῆ κατά τόν ἐπιβαλλόμενον τρόπον τοιαύτην προσπάθειαν, κυρίως λόγω τῶν ἐπιδράσεων τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος, εἰς τό ὁποῖον προεξέχει ὁ δικηγόρος Μαγκάκης καί ὁ ἀνεψιός του Λιβανός.

'Αξιοθρήνητος εἶναι ἡ ἐμφάνισις τοῦ Κέντρου. 'Ο Μαῦρος ἀγωνίζεται νά χρισθῆ ἐκπρόσωπος, συμπαραστατούμενος ἀπό ὀλιγομελῆ 'Επιτροπή. Μέ τήν ἐπιμονήν τῶν φιλοδοξούντων συμμετοχήν ὁ ἀριθμός μελῶν τῆς 'Επιτροπῆς αὐξάνει καθ' ἑκάστην. Καί εἰς τό τέλος φαίνεται ὅτι παραμερίζεται, πρός τό παρόν τοὐλάχιστον, ἡ ἀνάδειξις 'Επιτροπῆς. 'Εκτός ἄν ἄλλα ἀποφασισθοῦν εἰς τήν εἰς τό γραφεῖον τοῦ Μαύρου ἐπιμνημόσυνον συγκέντρωσιν τῶν πρώην βουλευτῶν, μετά τό πρωϊνόν μνημόσυνον*.

'Ο Ζίγδης ἀρνεῖται δημοσίᾳ συνεργασίαν εἰς τήν ἀνάδειξιν διοικούσης ἐπιτροπῆς καί συνιστᾶ ἑνότητα ὑπό ἑνιαίαν ἡγεσίαν. "Αλλην κατεύθυνσιν ὑποδεικνύει τό "Βῆμα", ἐνῶ ὁ Μαῦρος, ὅπως θά ἔχετε διαπιστώσει ἀπό τάς ἀλλεπαλλήλους δηλώσεις του, ἀγωνίζεται νά χρισθῆ πρῶτον ἐκπρόσωπος τοῦ Κέντρου καί ὡς δεύτερον βῆμα υἱοθετεῖ τήν ἀνάδειξιν μιᾶς κοινῆς ἐπιτροπῆς ἀγῶνος, εἰς τήν ὁποίαν ἡ "Ενωσίς των θά ἔχη τήν προέχουσαν θέσιν βάσει τῶν τεκμηρίων τῶν ἐκλογῶν 1964. 'Αμφιβάλλω ἄν θά ἀνεχθῆ κἄν τόν κ. Κανελλόπουλον ὡς πρόεδρον τῆς 'Επιτροπῆς. "Εως τώρα, φαίνεται ἀποδεχόμενος τήν σύστασιν 'Επιτροπῆς ἀπό ἰσότιμα μέλη μέ ἐκπροσώπησιν ἀνάλογον μέ τήν ἐτυμηγορίαν τοῦ 1964.

Συμπίπτει ὅλων ἡ γνώμη ὅτι ὁ Μαῦρος ἔχει ὑπερτιμήσει τήν θέσιν του καί ἐπιδιώκει νά ἐξασφαλίση καί τήν ἀναγνώρισιν τοῦ κόμματος, ὥστε ἀπό θέσεως ἰσχύος, κατά τάς ἀντιλήψεις του, νά συζητήση καί μεθ' 'Υμῶν, ἄν ἀποφασίσητε ἀνάμιξιν... Δέν ἔχει λαϊκήν ἀπήχησιν, πλήν μία ὀργανωμένη ἀντίδρασις στελεχῶν τοῦ Κέντρου εἶναι φυσικόν νά ἐπηρεάση τήν σκέψιν καί τήν θέσιν ἑνός μέρους τῶν ψηφοφόρων τοῦ Κέντρου.

Πολλοί ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ ἐμφάνισίς Σας θά διαλύση τά πάντα καί θά συγκεντρώση τόν ἐθνικόφρονα κόσμον, ἀνεξαρτήτως πολιτικῆς τοποθετήσεως.

'Ο 'Ανδρέας, ὑποστηρίζει καί μάχεται διά μίαν χωρίς συζητήσεις καί ἐλέγχους ἀποχήν. Πόσοι θά τόν ἀκούσουν, ἀφοῦ μάλιστα ἡ ἀπειλή ποινικῆς διώξεως καί ἄλλων συνεπειῶν θά φέρη ὅλους τούς ἐκλογεῖς, πρό τῆς κάλπης; 'Ενώπιον αὐτῆς, πολύ λίγοι θά ἀνθέξουν νά ρίψουν λευκόν ψηφοδέλτιον.

'Η ἄκρα ἀριστερά, ἀντιθέτως, σχεδιάζει καί διαπραγματεύεται συμμετοχήν εἰς τάς ἐκλογάς. Τό σημερινόν ἄρθρον 'Ηλιοῦ εἶναι ἀποκαλυπτικόν.

Οἱ ψηφοφόροι τῆς ἀριστερᾶς εἶναι πειθαρχικοί καί παρ' ὅλα τά λεγόμενα ὅτι καί αὐτοί ἀναζητοῦν Καραμανλῆν διά νά διεξαχθῆ ἐπιτυχῶς τό β΄ στάδιον τοῦ ἀγῶνος, μετά τάς ἐκλογάς, πολύ ἀμφιβάλλω, ἄν ἕνα σημαντικόν ποσοστόν ἐξ αὐτῶν θά ἀγνοήση τήν κομματικήν γραμμήν.

Οὐδείς, φυσικά, παραγνωρίζει ὅτι ἡ μετά τάς ἐκλογάς ἀντιμετώπισις τῆς καταστάσεως ἔχει μεγαλυτέραν ἀνάγκην ἰσχυρᾶς ἡγεσίας, ἡ ὁποία δύναται ἴσως νά ἐπηρεάση καί τήν θέσιν τῶν 'Ενόπλων Δυνάμεων, ἀπό τήν στάσιν τῶν ὁποίων, ἐξαρτᾶται ἡ ἀξιοποίησις τῆς λαϊκῆς ἐτυμηγορίας.

Προσπαθῶ νά μεταδώσω γενικήν καί σαφῆ εἰκόνα τῆς καταστάσεως. 'Επιχειρῶ εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν νά καταστήσω ἀνάγλυφον τήν ἀνάγκην νά διευκρινισθοῦν αἱ δυνατότητες καί αἱ πραγματικαί διαθέσεις τοῦ Μαρκεζίνη. Πρέπει νά διαγνωσθῆ ἄν θέλη καί δύναται νά παράσχη ἐγγυήσεις ἐλευθέρας λαϊκῆς ἐτυμηγορίας. Καί εἶναι ἀνάγκη νά πεισθοῦν περί τούτου καί οἱ "Ελληνες ψηφοφόροι, ἀλλά καί ἡ διεθνής γνώμη. 'Η ἀποχή πρέπει νά δικαιολογῆται ἀπό τήν διευκρίνισιν τῶν κυβερνητικῶν διαθέσεων καί δυνατοτήτων.

'Ο ἁπλός λαός δέν μπορεῖ νά συνηθίση μέ τήν ἔννοιαν τῆς ἀποχῆς. Καί ἡ ἐπαρχία περισσότερον. 'Η "διανόησις" τῆς πρωτευούσης, ἀντιθέτως, συμπαθεῖ τήν ἀποχή. Πολλοί ἐπηρεάζονται, προφανῶς, ἀπό τήν στάσιν τοῦ Παπανδρέου.

Καί ἐνῶ αὐτά καί ἄλλα παραπλήσια σημειοῦνται εἰς τά πολιτικά παρασκήνια, οἱ πολῖται, ἀδιακρίτως τοποθετήσεως — ἐξαιρουμένης τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς — ἐκδηλοῦνται χωρίς ἐπιφυλάξεις, καί ἐντονώτερα μέ τήν πάροδον τοῦ χρόνου, καί ζητοῦν τήν ταχεῖαν ἐπιστροφήν σας καί τήν ἀνάληψιν τῆς ἡγεσίας τοῦ ἀγῶνος χωρίς διαπραγματεύσεις καί συμβιβασμούς μέ τά κόμματα. 'Αναζητοῦν νέαν πολιτικήν ζωήν καί ἀνανέωσιν τῶν στελεχῶν. Πολλοί ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ λαϊκή ἐκδήλωσις θά παραμερίση τάς μικροχαρεῖς ἀντιδράσεις τῶν φιλοδόξων. 'Από ὅσα ἀκούω καί πληροφοροῦμαι, θεωρῶ βέβαιον ὅτι τήν ἐπιστροφήν σας θά ὑποδεχθοῦν ἑκατοντάδες χιλιάδων λαοῦ. 'Εάν ξεκινήσετε ἀπό τήν Βόρειον 'Ελλάδα ἡ κάθοδος θά προσλάβη μορφήν δημοψηφίσματος. Καί θά κόψη τά γόνατα τῶν κυβερνητικῶν — δηλαδή τοῦ Παπαδοπούλου καί τῶν φιλοδόξων.

Τήν ἀνάμιξίν Σας ζητεῖ ἄφοβα ὁ λαός εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν. Φαίνεται ὅτι τήν ἀναζητοῦν καί στελέχη τοῦ Κέντρου, ἰδίᾳ ἐκ τῆς Βορείου Ἑλλάδος. Εἰς τό σημερινόν μνημόσυνον ὁ ὑπέργηρος Μόδης μέ ἠρώτα μέ ἐπιμονήν πότε θά ἔλθη ὁ Κώστας καί ἐτόνισε ὅτι "πρέπει νά ἔλθη". Ὑπελόγιζε καί αὐτός νά καταθέση τόν στέφανον ὡς ὁ ἀρχαιότερος (λόγῳ ἡλικίας) βουλευτής. Τόν ὑπερφαλάγγισε ὁ Ταλιαδοῦρος ὡς ὁ ἀρχαιότερος τῶν βουλευτῶν τῆς τελευταίας Βουλῆς μέ τήν πλειοψηφίαν τοῦ ἀποθανόντος. Οὔτε τήν κατάθεσιν τοῦ στεφάνου δέν ἠδυνήθη ἕως τήν ὥρα τοῦ μνημοσύνου νά ἐξασφαλίση ὁ Μαῦρος.

Ἔδωσα τήν ἀπάντησίν Σας εἰς τήν ὁμάδα τῶν νέων. Χθές ἐδημοσιεύθη τό κείμενον τῆς ἐκθέσεώς των εἰς ὅλον τόν τύπον.

Θεωρῶ ἐπιβεβλημένην τοῦ λοιποῦ στενήν ἐπαφήν καί συχνήν ἐνημέρωσίν Σας. Ἀπό Σᾶς ἐξαρτᾶται νά ὑποδείξετε τόν τρόπον.

Ἰδικός Σας».

5 Νοεμβρίου 1973

Α. Παπαλας προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Ὅσο τά ἀδιέξοδα στήν πολιτική ζωή τοῦ τόπου μας γίνονται δραματικώτερα καί ὅσο στενεύουν τά περιθώρια γιά λύσεις σωφροσύνης, τόσο πιό ἔντονη γίνεται ἡ συνείδησις τῆς μεγίστης πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ μας ὅτι σεῖς εἶσθε par excellence τό ἐθνικόν κεφάλαιον. Καί ἡ μόνη λύσις.

Παρά τή βαθειά σύγχυση πού χαρακτηρίζει ἀκόμη τό σκηνικό, ἀρχίζουν ἐν τούτοις νά γίνωνται πιό εὐδιάκριτοι ὡρισμέναι διαστάσεις του. Ἔτσι, π.χ., τά κόμματα δέν ἠμποροῦν πλέον νά ἀποκρύψουν τά χάσματα τῆς ἀσχετότητος καί ἀδυναμίας των διά νά προσφέρουν κάτι τι περισσότερον τοῦ ξηροῦ "ἀντί". Ἰδιαίτερα εἰς τόν "κεντρῶον" χῶρον εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἀναμάσησις εἶναι τό ὑποκατάστατον νέων ἰδεῶν καί ἐννοιῶν. Ὅλοι ὁμιλοῦμε ἐκεῖ διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατίας, τοῦ συγχρόνου κράτους δικαίου, κοινωνικῆς δικαιοσύνης κ.λ.π., ἀλλά κανείς δέν σκέφθηκε νά προσδιορίση τί σημαίνουν ὅλα αὐτά καί ἄλλα ἀκόμη διά τήν Ἑλλάδα τοῦ 1974 ἤ τοῦ 1984. Ἔχουμε μόνον περιορισθῆ εἰς τήν ἐπανάληψιν τῶν γενικοτήτων καί ἀφηρημένων ἰδεῶν ἐπισείοντας δημαγωγικότατα σύμβολα καί σημαίας. Καί δέν ἔχουμε καί ὑπόνοια γιά τίς βαθειές ἀλλαγές πού ἔχουν στό μεταξύ ἐπισυμβῆ εἰς τήν Δ. Εὐρώπην ἤ ἀλλαχοῦ, καθόσον ἀφορᾶ καί στό περιεχόμενο καί στήν ἀνανέωση ἰδεῶν, σχημάτων καί προοπτικῶν.

Ἀπό τήν ἄλλην πλευράν, ὁ "πρωτουργός" τοῦ καθεστῶτος ἔφθασε πλέον εἰς τό χαμηλότερον σημεῖον. Εἶναι σαφές ὅτι ἡ "πολιτική" του δέν ἔχει πολλά περιθώρια καί οὔτε εἶναι, ἔτσι ὅπως σήμερα, βιώσιμος πολιτική.

Εἰς τόν στρατόν ἀρχίζει νά διαφαίνεται ἀναπτυσσόμενον ἕνα, δειλόν ἀκόμη, αἴσθημα ἐνοχῆς καί ἀμηχανίας διά τήν κατάστασιν εἰς τήν ὁποίαν ἔχει περιέλθει ἡ χώρα.

Ἡ "Κυβέρνησις" μέχρι τώρα ἐπέτυχε νά τονίση τάς ἀντιφάσεις τοῦ καθεστῶτος. Ἀλλά ὁ τόπος παραμένει ἀκυβέρνητος.

Εἰς τήν οἰκονομίαν μέ τά νέα μέτρα θά ἐπιτευχθῆ ἕνα μούδιασμα τιμῶν. Ἀλλά πολύ προσωρινό. Μετά τά Χριστούγεννα νέα πληθωριστικά κύματα θά ξεσπάσουν. Ἡ ὅλη οἰκονομική πολιτική εἶναι μικρόπνοη καί πρό πάντων ἀντιφατική. Παράδειγμα: ἡ πολιτική τιμῶν καυσίμων, ἠλεκτρικοῦ ρεύματος καί ἄλλων στοιχείων βασικοῦ κόστους.

Θά ἠμποροῦσε κανείς νά ὑποστηρίξη ὅτι μέχρι σήμερα τό κοινωνικό κόστος τῆς παράφρονος ἀναταραχῆς τῶν ἑπτά τελευταίων ἐτῶν ἦταν σχετικά συγκρατημένο. Ὅμως, καθώς ὁ βόμβος καί ἡ παραζάλη ἀπό τήν εἰκόνα τῆς εὐημερίας κατακάθονται, καί καθώς τά μεγάλα προβλήματα παραμένουν ἄλυτα, θά ὑπάρξουν ἀπρόβλεπτες ἀλλά προκλητικές εὐκαιρίες γιά βίαιες ἀναμοχλεύσεις (ἤ καί συγκρούσεις ἀργότερα). Αἱ βιαιότητες θά ἐκπηγάσουν ἀπό ὅλες τίς πλευρές. Καί τό στρατό καί τό λαό καί τό πεζοδρόμιο. Ἀλλά χωρίς ἐγγύηση λύσεων.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὑπάρχουν ὡρισμένες ἐνδείξεις ὅτι ἐκτρέφονται ἀντίστροφα ρεύματα: Συγκεκριμένα, ἡ νέα γενεά μας εἶναι ἀπό ἄλλη ποιότητα. Εἶναι κοινωνιολογικῶς ἐνδιαφέρουσα ἡ περίπτωση πῶς μέσα σέ 10-15 χρόνια ἄλλαξε ἡ γενηά μας σάν νά ἔχουν ἐπιταχυνθῆ οἱ βιολογικές συνδέσεις. Εἶναι Εὐρωπαῖοι, σοβαροί, μέ σωφροσύνη καί μέτρον. Ἐπί πλέον, ὑπάρχουν σοβαροί θήλακες ἀνθρώπων συγχρόνων, μεταξύ 40-55 ἐτῶν ἡλικίας, μέ εὐρωπαϊκό outlook καί σύγχρονη ἔκφραση. Αὐτοί ἔχουν κατορθώσει νά διατηρήσουν τήν ἰσορροπία τους καί νά προβληματίζωνται συνετά. Αὐτά εἶναι ἐνθαρρυντικά σημεῖα καί ὑποδηλοῦν τήν ὕπαρξη σοβαρῶν δυνάμεων γιά τήν σωτηρία τοῦ τόπου μας.

Ἀξιότιμε Κύριε Πρόεδρε, ἔλαβα τήν ἐλευθερία γιά νά σᾶς γράψω αὐτά ἐπειδή θέλω νά ἐκφράσω καί τήν ἰδικήν μου ἀγωνίαν γιά τήν πορεία τῆς χώρας μας καί γιά νά σᾶς εἴπω ὅτι πολλοί ἀπό μᾶς πιστεύουν εἰλικρινῶς ὅτι ἀπό σᾶς κατ' ἀνάγκην καί τελικῶς θά ἐκπηγάση ἡ λύση τοῦ προβλήματος τῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς μας. Σεῖς θά ἀνανεώσετε καί ἔτσι θά λύσετε κατά τρόπον βιώσιμον καί μακροχρόνιον τά σημερινά ἀδιέξοδα.

Μέ πολλήν ἐκτίμησιν καί αἰσθήματα σεβασμοῦ καί ἀγάπης».

17 Δεκεμβρίου 1973

Χ. Παλλμας προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μας Κύριε Πρόεδρε,

Γιά τά Χριστούγεννα καί τόν Καινούργιο Χρόνο ἡ Ἑλένη καί ἐγώ σᾶς στέλνουμε τίς πιό εἰλικρινεῖς καί θερμές εὐχές μας ὑγείας καί εὐτυχίας. Δέν σᾶς ξεχνᾶμε — καί σήμερα ὅπως καί πάντοτε. Τώρα ὅμως ἀρχίζουν καί σᾶς θυμοῦνται καί ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἔκαναν τό πᾶν γιά νά σᾶς ξεχάσουν. Κάποτε ἐλέγατε ὅτι ἄν ποτέ συμβῆ αὐτό θά ἐσήμαινε ὅτι ἡ κατάστασις θά ἦταν πολύ κακή. Εἴχατε μιλήσει προφητικά.

Μέ φιλικά αἰσθήματα».

1 Φεβρουαρίου 1974

Αμερικης Ιακωβος προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Εἰς τάς Ἀθήνας κατῆλθον, διότι ἀσθενεῖ ἀπό καρκίνον ὁ ἀδελφός μου. Σήμερον τήν πρωΐαν ἦλθε καί μέ παρέλαβε μέ τό αὐτοκίνητόν του, ἐπί τῷ σκοπῷ νά ἴδῃ καί αὐτός τόν ἀδελφόν μου (παλαιόν του πολιτικόν φίλον), ὁ κ. Κώστας Ράλλης. Ὁδηγός τοῦ αὐτοκινήτου ἦτο ἕνας συμπαθής καί πολιτισμένος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁδηγός καί τοῦ δικοῦ σας αὐτοκινήτου. Μάλιστα μοῦ εἶπεν (ὁ ὁδηγός), ὅτι μᾶς ὡδήγησε πολλάκις ἤ στήν Καρνεάδου ἤ στήν Γλυφάδα, ὅπου εἴχατε τήν καλωσύνην νά μέ καλῆτε εἰς τά λιτά προγεύματά Σας.

Ὁ κ. Ράλλης δέν ὡμίλησε παρά διά τάς πολλάς ἀπασχολήσεις του. Ἐγώ κανένα θέμα δέν ἔθιξα, διότι ἦτο ἡ δευτέρα φορά εἰς τήν ζωήν μου πού τόν ἔβλεπα. Ἡ ἐντύπωσίς μου; Πολυπράγμων.

Εἰς τό βραχύ διάστημα τῆς παραμονῆς μου (μιάμιση ἡμέρα) εἶχα δύο μᾶλλον ἐνδιαφέρουσας συνομιλίας χθές (31 Ἰαν. 1974). Μίαν μέ τόν κ. Τάσκα, πού διήρκεσε 1 1/2 ὥραν καί μίαν μέ τόν κ. Μαρκεζίνην, πού διήρκεσε δύο ὥρας. Εἰς ἀμφοτέρας τάς περιπτώσεις ἤμουν ὁ ἀκροατής. Διέκοπτα μόνον διά παρατηρήσεις ἤ ἐρωτήσεις.

Συνεφώνησαν καί αἱ δύο ἐπί τῶν ἑξῆς σημείων: α) ὅτι ἡ κατάστασις εἶναι πᾶν ἄλλο ἤ ὁμαλή, β) ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξε τόση ἀστυνόμευσις καί τόση καταπίεση, γ) ὅτι ἡ "σιδηρᾶ χείρ" εἶναι ὁ Μίμης Ἰωαννίδης, δ) ὅτι ὁ "πρόεδρος" εἶναι "figure head", ε) ὅτι ὁ στρατός δέν εἶναι στρατός οὔτε ἡνωμένος οὔτε σαφῶς τοποθετημένος, στ) ὅτι αἱ ἀπειλούμεναι παραπομπαί εἰς δίκην ὑπουργῶν, οἱ ὁποῖοι κατεχράσθησαν τῆς θέσεως καί τῶν προνομίων των θά διαιρέσουν περισσότερον καί τόν στρατόν καί τό ἔθνος, ζ) ὅτι ἀναζητεῖται πρωθυπουργός, ἀρνουμένων καί τῶν κ.κ. Στεφανοπούλου καί Ἀβέρωφ, καί τῶν κ.κ. Νόβα-Ἀθανασιάδη καί Μακαρέζου, η) ὅτι στενεύουν πολύ μέ τήν πάροδον τοῦ χρόνου τά οἱαδήποτε πλαίσια ἤ σταθεροποιήσεως ἤ ἐξομαλύνσεως τῆς καταστάσεως, θ) ὅτι ὁ Ἰωαννίδης προσπαθεῖ νά "ἐμψυχώσῃ" τούς ἀξιωματικούς μέ διαβεβαιώσεις "θριαμβολογικάς", ὅτι ὅλα πηγαίνουν καλά, καί ι) ὅτι οὔτε ὁ βασιλεύς οὔτε Σεῖς εἶσθε ἐπιθυμητός ἀπό τόν Ἰωαννίδη.

Εἰς δύο σημεῖα διέφερον οἱ συνομιληταί μου: ὁ μέν Τάσκα φρονεῖ ὅτι δύναται ἡ Ἀμερική νά βοηθήσῃ μέ μίαν σθεναράν δήλωσιν: ὅτι δηλ. αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι εἰς τάς φιλίας καί συμμαχίας των πρέπει νά ἐπιδιώξουν τήν φιλίαν καί τήν συμμαχίαν τῶν λαῶν καί οὐχί τῶν Κυβερνήσεων των καί ὅτι ἡ ἐλευθερία καί ἡ ἀξιοπρέπεια τῶν λαῶν πρέπει εἰς τήν ἀμερικανικήν ἐξωτερικήν πολιτικήν νά καταλάβουν τήν θέσιν, τήν ὁποίαν σήμερον ἔχει "ἡ μή δημιουργία νέων προβλημάτων" τοῦ Κίσινγκερ.

Ὁ κ. Μαρκεζίνης δέν βλέπει, ὅτι εἶναι δυνατόν ἡ Ἀμερική νά ἴδῃ τήν Ἑλλάδα ὡς λαόν, ἀφοῦ ἡ ὅλη θεώρησις τῆς Βορειοατλαντικῆς Συμμαχίας γίνεται ὑπό τό πρῖσμα τοῦ ἀμερικανικοῦ συμφέροντος ἤ ἰδιοτελοῦς ὑπολογισμοῦ.

Ἐπί πλέον, ἐνῶ ὁ κ. Τάσκα βλέπει ζοφεράν τήν εἰκόνα καί τρομερά ἐπικίνδυνον οἱανδήποτε στροφήν ἤ κίνησιν εἰς τά σημερινά ἑλληνικά πράγματα, ὁ κ. Μαρκεζίνης εἶναι περισσότερον ἀπαισιόδοξος. Βλέπει ἐπερχόμενον ἐμφύλιον σπαραγμόν, ὁ ὁποῖος θά ἠδύνατο νά ἀποτραπῇ μόνον ἐάν ἐκαλεῖτο καί πάλιν ὡς πρωθυπουργός καί ἐάν τήν φοράν αὐτήν συνειργάζοντο τά κόμματα (ἤτοι Μαῦρος, Κανελλόπουλος, Στεφανόπουλος καί ἄλλοι) καί οὕτως ἐξησφαλίζετο ἐπιτυχία τῶν ἐθνικοφρόνων καί ἀποτυχία παταγώδης τῶν παπανδρεϊκῶν καί ἐδαϊκῶν.

Ἐγώ τί λέγω; Ὁ Θεός νά βάλῃ τό χέρι του. Σωτηρία ἄλλη δέν ὑπάρχει.

Ὑμέτερος πάντοτε».

15 Φεβρουαρίου 1974

Θ. Κουλουμπης προς Κ. Καραμανλη

«Σεβαστέ μου κύριε Πρόεδρε,

Εὐχαριστῶ γιά τό γράμμα σας τῆς 30/1/74*.

Σᾶς γράφω δύο λόγια πάλι γιά νά σᾶς ἐνημερώσω σχετικά μέ δύο συναντήσεις μου τῆς περασμένης ἑβδομάδος. Εὔχομαι οἱ σκέψεις αὐτές νά εἶναι βοηθητικῆς φύσεως.

Κυριακή 10 Φεβρουαρίου 1974. Συναντήθηκα σέ φιλικό σπίτι μέ τόν Κλίφ Χάκετ (παρών ἦταν καί ὁ φίλος Νῖκος Σταύρου γιά νά ἀκούσουμε τίς ἐντυπώσεις τοῦ Χάκετ ἀπό τό ταξίδι Χάκετ-Φραίηζερ) στήν Ἑλλάδα, τέλη Ἰανουαρίου.

Μᾶς εἶπε ὅτι συναντήθηκαν μέ συνολικό ἀριθμό 45 ἀνθρώπων. Ἀπό πλευρᾶς Κυβερνήσεως εἶδαν τόν Τετενέ. Ἀπό πλευρᾶς πολιτικοῦ κόσμου εἶδαν

Κανελλόπουλο, Μαῦρο, Πεσμαζόγλου, Α. Ξύδη, Κοθρῆ, Ἀλλαμανῆ, Μητσοτάκη καί ἄλλους. Ἀπό πρώην στρατιωτικούς Κουμανάκο, Τζαννετῆ, Ἔρσελμαν καί ἄλλους. Ἐπίσης εἶδαν καί μερικούς παράγοντες τῆς ἀριστερᾶς (ἀλλά δέν γνωστοποιοῦν τό ὄνομά τους), καθώς καί μερικούς πού γνωρίζουν γιά τή φοιτητική κίνηση. Ἀπό δικαστικούς εἶδαν τόν Γ. Μαγκάκη. Ἐπίσης Τάσκα, Μπράντιν κ.λ.π.

Γενική ἐντύπωση τοῦ Χάκετ ἦταν ὅτι τό νέο καθεστώς εἶναι ἀσταθές, ὅτι ἔχει οἰκονομικά προβλήματα καί ὅτι δέν ὑπάρχει σταθερότης στίς σχέσεις ἀνωτέρων στρατιωτικῶν καί Ἰωαννίδη. Ὁ κόσμος ἔχει στενοχωρεθεῖ φοβερά μέ τά γεγονότα τοῦ Πολυτεχνείου καί κατά τόν Χάκετ ἡ λύση Κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Ἑνότητος (i.p. Καραμανλῆς) εἶναι μέν ἡ προτιμότερη ἀλλά χάνει ἔδαφος μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου. Πάλι κατά τόν Χάκετ, βλέπει μετά τό Πολυτεχνεῖο ἕνα "radicalization" καί μία σχετική ἐπιτυχία στή δημιουργία νέων ὀπαδῶν τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου.

Ὁ Τάσκα τούς συμπεριφέρθηκε μέ τρόπο πού ἔδειχνε ὅτι ἡ πολιτική του (λύση Παπαδόπουλου) ἀπέτυχε. Μεταξύ ἄλλων ἔδωσε καί δεξίωση ἡ Πρεσβεία πρός τιμήν τῶν ἐπισκεπτῶν, οἱ ὁποῖοι — ὅπως ξέρετε — θεωροῦνται σκληροί ἐχθροί τῆς "Χούντας" στήν Ἀμερική. Στή δεξίωση ἦλθαν κυρίως "ἀποστάται (ΦΔΚ)", ἀλλά ὄχι Κανελλόπουλος κ.λ.π. Μεταξύ τῶν ἐπισκεπτῶν ἦταν καί ὁ Στρατῆς Ἀνδρεάδης.

Ὁ Χάκετ μᾶς εἶπε ὅτι ὁ Congressman Μπέν Ρόζενταλ (προϊστάμενος τοῦ Χάκετ καί Chairman to Subcommittee on Europe of the House Committee on Foreign Affairs) σκοπεύει νά ἔχη "hearings on Greece", ὅπου θά καταθέση ὁ Χένρυ Τάσκα τόν Μάρτιο.

Τή Δευτέρα, 11 Φεβρουαρίου, ἔφαγα μαζί μέ τόν Τζών Νταίη καί τόν Γιάννη Νικολόπουλο. Ὁ Τζών Νταίη ἐξακολουθεῖ νά προβλέπη "κίνηση" στήν κατάσταση τῆς Ἀθήνας ἐντός τοῦ Μαρτίου. Δέν συμφωνεῖ ὡς πρός τήν "δημοτικότητα" τοῦ Ἀνδρέα. Ἡ "δημοτικότης" αὐτή δέν φαίνεται νά ὑπάρχη ἀπό τίς δικές του πληροφορίες. Αὐτό πού παραμένει ἀβέβαιο εἶναι γιατί ἀποφασίστηκε νά μήν προχωρήση φέτος ἡ Ἀμερική μέ τόν ἐλλιμενισμό τοῦ ἀεροπλανοφόρου; Μήπως γιατί ἡ σημερινή ἑλληνική Κυβέρνηση ζητᾶ περισσότερα (airplanes credit sales) γιά ἀντάλλαγμα; Δυστυχῶς ἡ ἐρώτηση αὐτή ἔμεινε αἰωρούμενη. Ποιός πιέζει ποιόν περισσότερο; Ὁ Νταίη μᾶς εἶπε ὅτι δυσκολεύονται κυρίως στή συλλογή καλῶν (σωστῶν) πληροφοριῶν κυρίως στούς τομεῖς τῶν α) φοιτητικῶν καί β) στρατιωτικῶν "καπετανάτων" στήν Ἀθήνα.

Τήν ἐπόμενη Τετάρτη (20 Φεβρ. '74) θά φᾶμε μαζί μέ τούς Τζών Νταίη καί Τζώρτζ Τσῶρτσιλ. Ἕνα ἀπό τά θέματα πού θά συζητηθῆ εἶναι ὁ ἀντικαταστάτης τοῦ Τάσκα. Ἀκούγεται ἀπό τό Σταίητ Ντηπάρτμεντ τό ὄνομα τοῦ Ρότζερ Νταίηβις. Τό Κογκρέσσο ὅμως θά τόν καταψηφίση (γιατί ἔχει ἐκτεθεῖ σοβαρά στίς προβλέψεις του ἐπί τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀπό τό '69 καί μετά). Θά χρειαστῆ πρεσβευτής τῆς καριέρας, ὁ ὁποῖος δέν ἔχει "κόψει τίς γέφυρές του" μέ τόν ἀντιδικτατορικό κόσμο.

Μέ συγχωρεῖτε πού γράφω συγκεκριμένα (μέ ὀνόματα ἀνθρώπων κ.λ.π.). Εἶναι κάτι πού δέν συνηθίζω οὔτε μοῦ ἀρέσει. Κάνω ἐξαίρεση γιά σᾶς στόν κανόνα μου γιατί οἱ καιροί εἶναι δύσκολοι καί γιατί αὐτήν τήν ὥρα εἶστε ἱστορικά ὁ ἄνθρωπος πού μπορεῖ νά ξαναφέρη τή δημοκρατία στήν Ἑλλάδα.

Μέ πολλή ἐκτίμηση».

28 Φεβρουαρίου 1974

Β. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκη νά σᾶς γράψω γιά νά σᾶς δώσω μιάν εἰκόνα τῆς καταστάσεως, ὅπως τήν συνθέτουν ὅσα στοιχεῖα της ἐμπιστεύομαι ὡς αὐθεντικά, μέ τίς σκέψεις πού μοῦ γεννοῦν.

Ὑπάρχει μιά γενική συνείδηση ὅτι δέν πᾶμε διόλου καλά. Ἴσως γιά πρώτη φορά αὐτό αἰσθητοποιεῖται εὐρύτατα καί στίς γραμμές τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Τό σλόγκαν "ὁ στρατός εἰς τούς στρατώνας" ἀπό τά χείλη τῶν πολιτικῶν πέρασε στά λόγια τῶν ἀξιωματικῶν. Μέ τήν διαφορά ὅτι, ὅπως ἀλλιῶς ἀντιλαμβάνονται τό νόημα καί τήν ἀποστολή τῆς 21ης Ἀπριλίου ὅσοι τήν ἔκαμαν καί ὅσοι τήν στήριξαν ἐνεργῶς, ἔτσι καί διαφοροτρόπως νοοῦν τήν ἀπαγκίστρωση, ὁ ἕνας κι ὁ ἄλλος.

Ἀκόμα κι ἡ ἰθύνουσα ὁμάς λέγει "ὁ στρατός εἰς τούς στρατώνας" ὑπό τήν ἔννοιαν ὅμως ὅτι ἐκεῖθεν θά διοικοῦν, ὑπεράνω ἀκόμα καί τῶν δικῶν τους θεσμικῶν καταστάσεων — ὡς συνέβη μέ τήν περίπτωση τῆς "Βραδυνῆς" κ.ἀ. — διά μιᾶς Κυβερνήσεως — σκεύους. Δηλαδή, στήν προκειμένη περίπτωση, κατ' οὐσίαν, "ὁ στρατός εἰς τούς στρατώνας" πλήν αὐτῶν, πού τό συνθηματολογοῦν.

Ὁ Θεός νά μέ βγάλη ψεύτη, ἀφοῦ μάλιστα τίποτα δέν θά εὐχόμουν περισσότερο ἀπό τό νά διαψευσθῶ, ἀλλ' ἐγώ τουλάχιστον δέν βλέπω ὅτι ἡ ἀξιολόγηση τῆς σημερινῆς καταστάσεως μᾶς ὁδηγεῖ στήν κοίτη τῆς ὁμαλότητος. Ὑπό τήν πίεσιν τῆς γενικῆς δυσφορίας, ἡ ἰθύνουσα ὁμάς ἀποδυναμοῦται καί κανείς δέν προβλέπει τήν ἐπιβίωσή της, ὅμως πολύ φοβοῦμαι ὅτι ἀντί μιᾶς μεταβατικῆς Κυβερνήσεως βραχείας διαρκείας πού θά μᾶς ἔφερνε σέ ἕνα κοινοβουλευτισμό, μέ ἀσφαλιστικές δικλεῖδες, θά πᾶμε σέ μιά νέα Χούντα, ἴνα πληρωθῆ τό ὑπό τοῦ Μακαρίου προβλεφθέν, στή συνομιλία πού εἶχα μαζί του.

Ἡ ὑποφώσκουσα ἔνταση μεταξύ Βορείων καί Νοτίων στίς τάξεις τῶν ἀξιωματικῶν κορυφοῦται, ἀλλά πρόκειται περί οὐέστερν πού τό ἄγραφο μέρος τοῦ σεναρίου του ἐνδέχεται ν' ἀλλάξη κατεύθυνση τήν ἀποφασιστική στιγμή, ὅπως ἔγινε καί στήν 25η Νοεμβρίου. Ἄν καί ὑγιεῖς τάσεις ἀναπτύσσονται στό σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν, γιά μία διέξοδο, τά προσωπικά πλέγματα ὑποφώσκουν καί ἡ σύγχυση τῶν ἰδεῶν καί τῶν ἐπιδιώξεων δέν ἔχει ξεπερασθῆ μέχρι τοῦ βαθμοῦ ὥστε νά ἔχουν συγχωνευθῆ ὅλες οἱ ἐναντιωματικές τάσεις πρός μία ἀποκρυσταλλωμένη ἐκ προοιμίου ἐξέλιξη.

Ὅλοι τους σέ σᾶς ἀποβλέπουν γιά τό ἐγγυημένο μέλλον τοῦ τόπου — μά εἶναι καί αὐτή ἡ προσδοκία τους θολή, ἐπειδή ὁ καθείς ἐπίσης ἔχει μιάν ἄλλην ἄποψη γιά τό τί θά ἔπρεπε νά κάμη ὁ Καραμανλῆς. Ἔτσι, αὐτοῦ ἀπουσιάζοντος, πιθανώτατο εἶναι νά παρασυρθοῦν σέ ἐνδιάμεσες λύσεις ἐπειδή δέν σᾶς νοιώθουν ἐγγύς των ἐδῶ.

(Χαρακτηριστικό, τό ὑποσημειούμενο, ὅτι τό ὄνομα τοῦ Γκίκα προκαλεῖ ἀλλεργία στούς Ἀμερικανούς, οἱ δέ Ἄγγλοι τῶν Ἀθηνῶν προβλέπουν δύο τουλάχιστον δυναμικές φάσεις ἀκόμα, πού θά κρατοῦσαν μέχρι δύο χρόνια, μέχρις ὅτου πᾶμε σέ κάποιον κοινοβουλευτισμό).

Αὐτονόητο τυγχάνει ὅτι ἡ παροῦσα ἀποτελμάτωση εἶναι βοηθητική τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἰθύνουσας κάστας τῶν Ἀθηνῶν πού ἔχει στά χέρια της τούς μηχανισμούς ἀσφαλείας καί τῆς διακυβερνήσεως. Ἔτσι οἱ ἀπωθήσεις τῆς "περιφερείας" πρός τό "κέντρον" γίνονται ὁλοέν καί λιγώτερο ἀπειλητικές καί ἄς μή ἀποκλείομεν μέ τόση βεβαιότητα, νά ἀνατραπῆ ἡ σύνθεση τοῦ συμβουλίου κρίσεως, διά τῆς ἀχρηστεύσεως, ἄν μή καί τοῦ προσεταιρισμοῦ, δύο-τριῶν ἀντιστρατήγων, ἀπ' ἐκείνους πού τώρα ἐδῶ κυριαρχοῦν, ἀντί νά λυώση στά πόδια της ἡ ἰθύνουσα ὁμάς, ὅπως θά ἤθελαν οἱ "δυναμικοί" τῆς περιφερείας, πού δέν βρίσκουν ὡστόσο ἐλκυστική τήν ἰδέα νά ξαναβγοῦν τάνκς στούς δρόμους καί νά ξανακοποῦν τά τηλέφωνα. Τοῦτο, κατά τούς "περιφερειακούς", ἐπαναλαμβανόμενο γίνεται "ρεζιλίκι" — ὅπως καί κατά τούς ἐλέγχοντας τό λεκανοπέδιον Ἀττικῆς, ἡ δικαστική ἀποκάλυψη τῶν σκανδάλων τῆς ἑπταετίας θά ἔπληττε τό γόητρον τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, πού κατά κοινήν συνείδησιν, στήριζαν τό καθεστώς της.

Μέ αὐτά καί μέ ἄλλα, ἡ κατάσταση μένει ἀμετάβλητη, μέ κάποιες ἐνδημικές πιέσεις τῶν "βορείων" πρός τούς "νοτίους". Δηλαδή, οἱ ἀνικανοποίητοι ἐκ τῆς θητείας τῶν χειριζομένων τά κοινά "περιφερειακοί" περιορίζονται σέ ἀνούσιες πιέσεις πρός τήν κατεύθυνση τῶν Ἀθηνῶν, ὡς πράττουν καί... οἱ Ἀμερικανοί.

.....

Σέ τοῦτο τό μεταξύ ὅλοι οἱ πολιτικοί μας ἡγέτες ἐδῶ δέχονται ἐπισκέψεις "καλοπροαιρέτων ἀξιωματικῶν" πού συζητώντας μαζί τους, ἐπί τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος, τούς ἀποκοιμίζουν.

Τί νά εἰπῆ κανείς; Τί ἄλλο νά εἰπῆ ἀπ' τό ὅτι ὅλα αὐτά τά θλιβερά ἤ καταγέλαστα (ὅπως τά πάρει κανείς) ζυμώνονται μόνον καί μόνον ἐπειδή δέν ὑπάρχει ἀνάμεσά μας οὔτε ἔστω ἡ σκιά μιᾶς ἡγεσίας ἀπ' τήν ὁποία νά ἐμπνέεται λαός, στρατός καί κόσμος πολιτικός;...

Οἱ σημερινές συνθῆκες γιά τήν ἔλευσή σας ἐδῶ σήμερα πού εἶναι γενικευμένη, πλήν ἀπροσδιόριστη, ἡ ἔφεση τῆς ἀλλαγῆς, ὅταν αὔριο ξεπερασθοῦν ἐξ ἀνορθοδόξων ἐξελίξεων, θά χαρακτηρίζωνται ὡς ἀνεπανάληπτες (ἄν καί ὑπῆρξαν κατά τά ἑφτά αὐτά χρόνια καί ἄλλες στιγμές ἐξ ἴσου πρόσφορες πρός τοῦτο. Ὅμως νέες στιγμές δέν θά ὑπάρξουν). Καί εἶναι ἡ πρώτη φορά που ὁ ἐρχομός σας δέν θά εἶχε ἀνάγκη οὔτε δηλώσεων, οὔτε κἄν θεαματικῶν ἐπαφῶν. Καί μόνη ἡ παρουσία σας θά γίνονταν σηματοδοτική γιά τόν δρόμο τόν σωστό — τό "ἐν λευκῷ". Ἄλλωστε μόνον ἔτσι θά σᾶς ἔνιωθε ὁ λαός καί θά σᾶς ἔγραφε ἡ Ἱστορία, ὡς φορέα τῶν ἐξελίξεων καί ὄχι ὡς παραλαμβάνοντα, ἐξ οἱασδήποτε διαδικασίας ἤ "μεσοβασιλείας", μιά κατάσταση προκατασκευασμένη.

Οὐδέποτε εἶχα τάση πρός ὑπεραπλούστευση καί ἐφ' ὅσον στό ταπεινό μερίδιο πού ἀναλογεῖ στήν προσφορά μου, αὐτά τά χρόνια, ἀπέδειξα ὅτι δέν μοῦ λείπει τό ἔνστικτο τῆς αὐτοάμυνας, θά ἤμουν ὁ τελευταῖος πού θά ἔβλεπε ὡς λύσιν τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος, νά παραδοθῆτε "στά χέρια τῶν ἐχθρῶν σας". Ἀλλά τώρα οἱ μέν φίλοι σας νοιώθουν τά χέρια τους ἀδειανά, διά τῆς ἀπουσίας σας, καί ἀδρανοποιοῦνται. Οἱ δέ ἐχθροί σας ἐκμεταλλεύονται συκοφαντικῶς τήν σιωπή σας, ἀποδίδοντάς την σέ... βιολογική κάμψη κι ἀκόμα χειρότερα. Ἀκριβῶς ἐπειδή καταλαβαίνουν ὅτι ὁ ἐρχομός σας θά γίνονταν καταλύτης τῶν κακῶς κειμένων, ἐπιδιώκουν νά τόν ἀποκλείσουν, μέ κάποια ἀόριστα συστατικά ἀπειλητικῶν ἐνδεχομένων. Ὅμως δέν ἔχουν οὔτε τά κότσια μιᾶς ὑποθέσεως Ματτεότι, οὔτε καί πᾶς τις μή παροικῶν εἰς Ἱερουσαλήμ θά μποροῦσε σοβαρά νά προβλέψη ὅτι κάτι τέτοιο θά μποροῦσε νά γίνη ἐδῶ. (Ἄν κάποιος τρελλός τό σχεδίαζε θά μποροῦσε νά γίνη μόνον ἐκεῖ καί οὔτε...). Ἐπειδή τιμᾶτε τήν πολιτική μου προσήλωση, πρός τό πρόσωπό σας καί διά τῆς προσωπικῆς σας φιλίας, θά ἤμουν ἀνάξιός της ἄν δέν πίστευα ἐντελῶς ὅσα σᾶς γράφω.

Ἄν ὑποθέσωμε, τέλος, ὅτι δημιουργοῦνται συνθῆκες περιοριστικές πρός τήν κατεύθυνσή σας. Αὐτό θά πιστοποιοῦσε ἔτι μᾶλλον τήν δύναμή σας, θά ὑλοποιοῦσε, ἀντί νά ἐξαφανίση, τήν ἐπιρροή σας καί θά γονιμοποιοῦσε ἀντιδράσεις. Ἀκόμα κι ἄν δέν

ἀνοίγατε τά χείλη σας, θά γινόσαστε σύμβολο καί θά ξαναγράφατε ἱστορία. Ἐνῶ τώρα τί θά γραφῆ στήν ἱστορία γιά σᾶς — καί κατ' ἐπέκτασιν γιά μᾶς — ἀφοῦ προκύπτει τό οὐσιωδέστατο ἐρώτημα: Ἀπό ποιούς θά γραφῆ;

Ἀρνοῦμαι κάθε παραλληλισμό τοῦ παθήματος τοῦ Ἐλευθέριου Βενιζέλου, κατά τό 1935, πρός τίς ὅλως διάφορες συνθῆκες τοῦ 1974. Ἐδῶ τώρα, ἄν δέν δημιουργηθοῦν οἱ προϋποθέσεις μιᾶς στροφῆς τῶν ἐξελίξεων, βρισκόμαστε ἐν ὄψει καταστροφῆς. Καί ἄν φτάσουμε σέ ὥρα ἐθνικῆς συμφορᾶς θά θεωρηθοῦν, ἀπ' τίς νεώτερές μας γενιές, ὅλοι συνυπεύθυνοι καί ὄχι μόνον οἱ ἐξουσιάζοντες.

Διότι ἡ ἀναρχοποίησις τῶν σκέψεων, προθέσεων, πράξεων τῶν κρατούντων ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τήν προϊοῦσα ἀναρχοποίησιν τῶν αἰσθημάτων καί τῶν τάσεων τῆς λαϊκῆς βάσεως. Τό ἕνα φέρνει τό ἄλλο.

Δέν εἶμαι ἀπ' ἐκείνους πού μέσ' στήν ἀπόγνωσή τους σᾶς ἀποδίδουν ἰδιότητες ὑπερφυσικές, ὅμως πιστεύω ὅτι ἡ ἔλευσίς σας, ἀκόμα καί στό χωριό σας, θά προκαλέση καιρίως ψυχολογικούς ἀντικτύπους, πού θά ρίψουν τό εἰδικό βάρος τους στήν ὁμαλοποίηση. Ἐνῶ ἡ παράτασις τῆς αὐτεξορίας σας ἐνδέχεται νά ζυμώση, ἐπ' ὀνόματί σας, κινήσεις ξένες πρός τίς ἀπόψεις σας. Ὅπως δέν μπορεῖς νά μάθης μιά ξένη γλῶσσα δι' ἀλληλογραφίας, ἔτσι καί δέν εὐδοκιμοῦν κινήσεις ἀποκομμένες ἐκ τῆς ἡγεσίας των, ἐκ γεωγραφικῆς ἀποστάσεως. Ἄλλωστε οὔτε οἱ Ἕλληνες εἶναι Ἀργεντινοί, οὔτε σεῖς ἐπολιτεύθητε ποτέ ὡς Περόν (καί γι' αὐτό σᾶς περιβάλλουμε μέ τόση ἀγάπη καί ἐμπιστοσύνη).

Θεώρησα καθῆκον μου νά ἐπανέλθω σέ μιά ἄποψη πού τόσα χρόνια σᾶς ἐκθέτω προφορικῶς καί γραπτῶς, ἐπειδή, πρῶτον, οὐδέποτε τό ἔδαφος ἦταν τόσο πρόσφορο γιά τήν δικαίωσή της, δεύτερον διότι ἄλλη εὐκαιρία δέν θά παρουσιασθῆ καί, τρίτον, διότι εἰλικρινῶς φρονῶ ὅτι ἄν δέν γίνετε συντελεστής τῆς ἀλλαγῆς, ἀνάμεσά σας ἐπιτοπίως [sic], εἴτε θά εἶναι τέτοια πού δικαίως δέν θά τήν ἀποδεχθῆτε, εἴτε ἀποδεχόμενος αὐτήν δέν θά δυνηθῆτε νά τήν ἐλέγξετε. Καί τιμῶ βαθύτατα κάτι πού πολλοί φίλοι σας δέν τό προσμετροῦν: ὅτι ἔχετε τό κουράγιο, χάρις καί στό λαϊκό βάθρο σας, νά ἐπωμισθῆτε εὐθύνες καταδαμάσεως πολλαπλῶν, καυτῶν καί συσσωρευτικῶν προβλημάτων, στήν διακυβέρνηση. Ἴσως, παρ' ὅλα αὐτά, νά μή σᾶς ἔστελνα τό γράμμα αὐτό, ἄν ὁ ἀδελφός σας δέν μοῦ ἔλεγε ὅτι τό περιμένετε, διότι δέν ἀγνοῶ ὅτι δέν συμφωνεῖτε μαζί μου καί φυσικά οὐδείς δικαιοῦται νά εἰπῆ σέ σᾶς τί πρέπει νά κάμετε. Μά ὅσα σᾶς γράφω ἀνταποκρίνονται στό αἰσθητήριο ὅλων μας, πλήν δύο-τριῶν πού νομίζουν ὅτι σᾶς προστατεύουν ἀπό κάθε ρίσκο, ὡς νά ἔχουν ἐφεύρει ἀσφαλιστική ἑταιρεία γιά τίς πολιτικές πράξεις καί δή εἰς κρισιμωτάτους στιγμάς.

Στό τέλος τῆς γραφῆς, τί φίλος σας θά ἤμουν ἄν δέν σᾶς ἔλεγα πῶς νοιώθουμε ὅλοι καί ὅτι μόνον ἡ ἀφή σας τῆς καταστάσεως (ἀντί τῶν πάσης φύσεως "πληροφοριῶν" ἐκδοχῶν καί διαδόσεων), μόνον ἡ ζωντανή παρουσία σας γρήγορα, θά ἦταν ἱκανή νά κάμη ὅλες τίς ὑγιεῖς δυνάμεις νά γρηγορήσουν; Καί ὅτι, ὡς ἔχει σήμερα ἡ κατάστασις, ἀκμάζει πανταχόθεν ἡ δύναμις τῆς ἀδρανείας;

Δικός σας».

14 Μαρτίου 1974

Θ. Κουλουμπης προς Κ. Καραμανλη

«Σεβαστέ μου κύριε Πρόεδρε,

Συνεχίζω σήμερα τά ἐνημερωτικῆς φύσεως γράμματά μου καί εὔχομαι κατά κάποιο τρόπο νά τά βρίσκετε χρήσιμα. Τό πρόβλημά μου — ὅπως φαντάζομαι καί πολλῶν ἄλλων — εἶναι ὅτι θέλω νά φανῶ χρήσιμος στήν προσπάθεια πού γίνεται γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα, ἀλλά δυσκολεύομαι στήν ἐπιλογή καί τή σκοπιμότητα πεδίων δράσεως. Καί φυσικά αἰσθάνομαι τήν ἀδυναμία τῆς μονάδος ἔναντι πολυσυνθέτων ἱστορικῶν καταστάσεων καί ἐξελίξεων.

Σήμερα ξανασυναντήθηκα μέ τούς Τσῶρτσιλ καί Νταίη. Μοῦ εἶπαν περίπου τά ἑξῆς:

α. Ἡ κατάστασις παραμένει ρευστή. Περιμένουν σύντομα ἀλλαγές στήν κυβερνητική σύνθεση κ.λ.π.

β. Ὁ Χένρυ Τάσκα ἐπιστρέφει τήν ἐπόμενη ἑβδομάδα στήν Οὐάσιγκτων. Θά ἐμφανιστῆ στήν ὑποεπιτροπή τοῦ Ρόζενταλ (Χάκετ) τήν 27η Μαρτίου. Ἡ συζήτηση θά εἶναι κλειστή (executive session) στό κοινόν.

γ. Τούς ζήτησα νά μοῦ κλείσουν συνάντηση μέ τόν Τάσκα καί ὑποσχέθηκαν ὅτι θά προσπαθήσουν.

δ. Γίνεται ἀναδιοργάνωσις στό ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν καί τά τμήματα Ἑλλάδος, Τουρκίας καί Κύπρου φεύγουν ἀπό τήν ἁρμοδιότητα τοῦ Bureau of Near East & South Asian Affairs καί ἔρχονται ὑπό τήν ἁρμοδιότητα τοῦ Bureau of European Affairs. Αὐτό εἶναι συμβολικά χρήσιμο (ἡ Ἑλλάς στήν Εὐρώπη), ἀλλά οἱ ὑπάλληλοι δέν ἔδειξαν — μᾶλλον γιά στενά ἐπαγγελματικούς λόγους — ἱκανοποίηση μέ τήν ἀλλαγή.

ε. Ὁ Παναγιωτάκος συναντήθηκε γιά 1 1/2 λεπτό μέ τόν Νίξον καταθέτοντας τά διαπιστευτήριά του. Ὁ Νίξον τόν ρώτησε ἄν ἤξερε τόν φίλο του Τόμ Πάππας. Ἡ ἀπάντησις ἦταν... βεβαίως, πολύ καλά.

ζ. Ἀνησυχοῦν γιά τό Κυπριακό. Φοβοῦνται κυρίως ὅτι οἱ συζητήσεις (διακοινοτικές) μπορεῖ νά φθάσουν σέ ἐπίσημο ἀδιέξοδο.

η. Βλέπουν μιά σοβαρή ὄξυνση στίς ἑλληνοτουρκικές σχέσεις πάνω στό θέμα τῶν πετρελαίων,

ὑφαλοκρηπίδος κ.ο.κ.

Κατόπιν συναντήθηκα μέ τόν Τόμας Μπόγιατ (διευθυντή τοῦ γραφείου Κυπριακῶν Ὑποθέσεων). Εἶναι ἔξυπνος καί πολιτικά εὐέλικτος ὑπάλληλος. Ἀνησυχεῖ καί αὐτός γιά τήν κατάσταση στήν Κύπρο. Βρίσκει ὅτι ἡ νέα στρατιωτική ἡγεσία στήν Ἀθήνα εἶναι πολύ ἐθνικιστική, σχεδόν κανταφική. Τό ἔχουν δείξει σέ δύο τρεῖς διαφορετικές περιπτώσεις. Σύντομα "θά γυρεύουν" τήν Κωνσταντινούπολη, Μεγάλη Ἰδέα κ.λ.π. Τό νέο καθεστώς φαίνεται νά ὑποθάλπη τήν ΕΟΚΑ, τό ὄνομα τοῦ νέου ἀρχηγοῦ τῆς ὁποίας δέν θέλησε νά μοῦ πῆ.

(Ἐν τῷ μεταξύ κυκλοφοροῦν φῆμες ἐδῶ ὅτι ἡ ΕΟΚΑ Γ΄ [sic] ἀποφάσισε νά δολοφονήση τόν Μακάριο πρίν τό Πάσχα καί ὅτι δῆθεν τυγχάνει ὑποστηρίξεως Ἀθηνῶν καί CIA).

Τήν 5η Μαρτίου συνέφαγα μέ τό νέο πρεσβευτή τῆς Κύπρου στήν Οὐάσιγκτων (Δημητρίου) καί τόν Δημήτρη Κούσουλα. Ἡ συνάντηση αὐτή ἦταν περισσότερο κοινωνικῆς/διερευνητικῆς φύσεως καί λιγότερο οὐσιαστικῆς. Ἡ τακτική τοῦ Δημητρίου μοῦ θύμιζε λίγο Ἀμερικανό διπλωματικό. Λέει πολλά καί γενικά ἐλάχιστα συγκεκριμένα καί προτιμᾶ νά ἀκούη γνῶμες παρά νά δίδη γνῶμες. (Μᾶλλον, ἐντός ὁρίων, καλά γνωρίσματα). Θά συνεχίσουμε τίς ἐπαφές στό μέλλον. Ὁ Δημήτρης Κ. ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἔνθερμος ὑποστηρικτής "λύσεως Καραμανλῆ". Ἡ ἀλλαγή του τούς τελευταίους 5 μῆνες ἔχει ὑποσκάψει τό ἠθικό τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς Χούντας στήν Ἀμερική.

Αὐτά τά σημερινά μου, Κύριε Πρόεδρε. Περιμένουμε πρωτοβουλία σας σύντομα. Ἡ ἀκινησία μέ φοβίζει.

Μέ πολλή ἐκτίμηση».

Μάρτιος 1974

Π. ΒΑΡΔΙΝΟΓΙΑΝΝΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Μετά τήν ἄνευ ἀποτελέσματος προσπάθειαν ἡ ὁποία κατεβλήθη τήν 25ην Νοεμβρίου 1973 διά τήν συμμετοχήν μου εἰς τήν Κυβέρνησιν ἐπραγματοποιήθησαν τρεῖς συναντήσεις μέ διάφορα πρόσωπα ἐκ τῶν ἐμφανιζομένων σήμερον ὡς κρατούντων, αἱ ὁποῖαι προεκλήθησαν τῇ ἰδικῇ των πρωτοβουλίᾳ καί μέ σκοπόν τό νά πεισθῶ διά νά συμμετάσχω εἰς τήν Κυβέρνησιν. Πλήν τῶν ἀνωτέρω ἐπαφῶν ἐγένοντο καί ἄλλαι βολιδοσκοπήσεις μέσω μή στρατιωτικῶν, εἰς τάς ὁποίας ὅμως δέν πρέπει νά ἀποδοθῆ βαρύνουσα σημασία. Ὅλαι αἱ ἐπαφαί ἔλαβον χώραν μεταξύ 15 Ἰανουαρίου καί 15 Φεβρουαρίου καί εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

1. Ὁμάς ταγματαρχῶν - ἀντισυνταγματαρχῶν (Κούτρας, Ματάτσης, Μπαλαΐνης).

2. Συνταγματάρχης Πηλιχός.

3. Ἀστυνομικός Διευθυντής Ντόντος.

Ἐκ τῶν ὡς ἄνω προσώπων μόνον ὁ τελευταῖος μοῦ εἶπεν ὅτι ἐκτελεῖ ἐντολήν τοῦ Δ.Ι[ωαννίδη]. καί ὅτι εἶναι ἐπιφορτισμένος νά μεταφέρη αὐτολεξεί τάς ἀπόψεις μου, καί ὡς ἐκ τούτου ἐτήρει σημειώσεις. Οἱ ἄλλοι ἐνεφανίζοντο ὡς ἀναπτύσσοντες ἰδικήν των πρωτοβουλίαν, πρᾶγμα τό ὁποῖον δέν πιστεύω, διότι ὅλοι ἐγνώριζον τάς προηγουμένας ἐπαφάς μου καθώς καί τάς ἀπόψεις μου.

Ἐκτεθεῖσαι ἀπόψεις των:

1. Ἐπιθυμία ὅπως ὁ στρατός περιορισθῆ εἰς τά καθαρῶς στρατιωτικά του ἔργα ἀποκαθισταμένης τῆς ἱεραρχίας καί πειθαρχίας.

2. Σχηματισμός ἱκανῆς Κυβερνήσεως ἡ ὁποία θά εἶναι ἀπολύτως ἐλευθέρα εἰς τήν ἄσκησιν τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. (Τοῦτο δέν σημαίνει ὅμως ὅτι εἶναι ἕτοιμοι νά προβοῦν εἰς καμμίαν ἀπολύτως παραχώρησιν πολιτικοῦ χαρακτῆρος).

3. Κάθαρσις σκανδάλων παρελθόντος (εἰς τό σημεῖον τοῦτο ἐνεφανίζοντο καί κατηγορηματικοί καί ἀποφασισμένοι).

4. Θέμα ἐκλογῶν θά ἀντιμετωπισθῆ ἐν καιρῷ ἀπό κοινοῦ ὑπό Κυβερνήσεως καί Στρατοῦ.

5. Πλήρης ἔλλειψις ἐμπιστοσύνης πρός παλαιάν πολιτικήν ἡγεσίαν (ἀνεφέρθησαν ὀνομαστικῶς εἰς Κανελλόπουλον, Μαῦρον, Ζίγδην, Παπαληγούραν). Ὡς πρός Καραμανλῆν, ὁμιλοῦν μέ σεβασμό. Διαισθάνομαι ὅτι φοβοῦνται ὅτι δι' αὐτοῦ θά ἐπανέλθη εἰς τό προσκήνιον καί ἡ παλαιά πολιτική ἡγεσία καί ὅτι εἶναι ἐνδεχόμενον δι' αὐτοῦ νά χάσουν τόν ἔλεγχο τῶν ἐνόπλων Δυνάμεων. Κατά συνέπειαν θά καταβάλουν προσπαθείας ὅπως ἀναδείξουν νέαν ἡγεσίαν προερχομένην ἐκ τῶν νεωτέρων τοῦ πολιτικοῦ κόσμου (πρᾶγμα τό ὁποῖον ρητῶς μοῦ εἶπαν).

Ἐκτεθεῖσα γραμμή μου:

Ὀρθῶς ἐγένετο ἡ 25η Νοεμβρίου. Διότι ἄλλως ὁδηγούμεθα εἰς παράτασιν τῆς ἀνωμαλίας, ταύτης καλυπτομένης ὑπό Κοινοβουλευτικόν μανδύα. Πλήν, ὅμως, ἡ δοθεῖσα λύσις εἶναι νόθος. Ἐμφανίζεται ὡς συνέχεια τοῦ προηγουμένου καθεστῶτος, δέν ἀνταποκρίνεται πρός τό αἴσθημα τοῦ λαοῦ καί εἶναι ἀνίκανος νά ἀντιμετωπίση τήν πληθύν καί τήν σοβαρότητα τῶν προβλημάτων, τά ὁποῖα ὑφίστανται εἰς ὅλους τούς τομεῖς (οἰκονομικόν, σπουδαστικόν, κοινωνικόν κ.λ.π.) καί τά ὁποῖα καθημερινῶς ὀξύνονται. Ὁ τόπος δέν ἀντέχει ἄλλην νόθον λύσιν. Ἐπιτακτικόν καθῆκον τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων εἶναι νά δώσουν λύσιν διά τῆς ὁποίας, γεφυρουμένου τοῦ χάσματος τό ὁποῖον ὑφίσταται μεταξύ λαοῦ καί στρατοῦ, θά δημιουργηθοῦν αἱ προϋποθέσεις ὁμαλῆς πορείας πρός μίαν πραγματικήν Δημοκρατίαν. Περιθώρια μεγάλα δέν ὑφίστανται. Ἡ λύσις εἶναι μία καί μόνη: Ἡ παρουσία εἰς τό προσκήνιο μιᾶς ἰσχυρᾶς προσωπικότητος, πανελληνίου κύρους καί προβο-

λῆς, ἐγνωσμένων ἱκανοτήτων, διεθνοῦς ἀκτινοβολίας, μή διαπνεομένης ἀπό αἰσθήματα ἀντεκδικήσεων καί διαιρετικάς προκαταλήψεις καί ἡ ὁποία δύναται νά πραγματοποιήση τήν πολιτικήν ἀνανέωσιν. Καί τοιαύτη προσωπικότης δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τόν Κ. Καραμανλῆν.

Ἐτονίσθη ἐπίσης ὅτι τό πρόβλημα εἶναι δευτερευόντως οἰκονομικόν, ἐκπαιδευτικόν, κοινωνικόν κ.ο.κ. καί προεχόντως πολιτικόν. Κατά συνέπειαν οἱαδήποτε Κυβέρνησις, καί ἡ πλέον ἱκανή, εἶναι καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν ἐάν δέν δοθῆ ταυτοχρόνως λύσις τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος. Ἐτονίσθη ἐπίσης ὅτι οἱ πολιτικές ἡγεσίες δέν δημιουργοῦνται διά διορισμοῦ ἐκ τῶν ἄνωθεν ἀλλά ἀναφαίνονται βαθμηδόν διά τῆς λειτουργίας τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν.

Ἐκ τῶν συζητήσεων διεπίστωσα ὅτι δέν ἔχει συνειδητοποιηθῆ ἡ ὀξύτης τοῦ προβλήματος καί τό τραγικόν ἀδιέξοδον εἰς τό ὁποῖον ὁδηγούμεθα ἐκ τῆς παρατάσεως καί ὅτι, κατά συνέπειαν, πρός τό παρόν τουλάχιστον, δέν ἀντιμετωπίζεται ὑπ' αὐτῶν προσφυγή εἰς Κ. Καραμανλῆ. Εἰς τό σημεῖον τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νά μεταφερθοῦν αὐτολεξεί ἐκφρασθεῖσαι γνῶμαι: Πηλιχός: "Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀποτελεῖ μία τῶν λύσεων ἀλλά δέν εἶναι ἡ μόνη. Πάντως συντόμως θά ἀρχίση σοβαρά βολιδοσκόπησίς του". Ντόντος: "Ἀργά ἤ γρήγορα θά καταλήξουμε στόν Κ. Καραμανλῆ. Παρά τάς προσπαθείας μου (τοῦ Ντόντου) δέν ἔχω κατορθώσει νά τούς πείσω ὅτι πρέπει νά καταλήξουμε τό συντομώτερο στόν Κ. Καραμανλῆ διότι ἐάν ἀργήσουμε εἶναι ἐνδεχόμενον καί ὁ Κ. Καραμανλῆς νά μήν ἀποτελεῖ λύσιν".

Κατά τήν συνέχειαν τῆς συζητήσεως ἐπανῆλθον εἰς τό θέμα σχηματισμοῦ νέας Κυβερνήσεως ὑπό ἄλλον Πρωθυπουργόν καί ἀνέφεραν τά ὀνόματα Ζολώτα, Παλαμᾶ, Ζομπανάκη καί ἐρώτησαν τήν γνώμην μου. Ἡ ἄποψίς μου ὑπῆρξεν ὅτι, ἐάν ἐπιθυμοῦν πράγματι τήν δημιουργίαν τῶν προϋποθέσεων διά τήν ἐνεργοποίησιν τῶν πολιτικῶν διαδικασιῶν καί ἐφ' ὅσον βεβαίως δέν ἀποδέχονται ἀκόμη τήν λύσιν Κ. Καραμανλῆ, τότε θά ἦτο δυνατόν νά μεθοδευθῆ μία μεταβατική κατάστασις τῆς ὁποίας ὅμως ὁ πρωθυπουργός θά πρέπει νά πληροῖ τάς ἀκολούθους προϋποθέσεις: ἀνοχήν λαοῦ, ἐμπιστοσύνην ἐνόπλων δυνάμεων, δυνατότητα συζητήσεως μέ πολιτικόν κόσμον. Καί ἀνέφερα τά ὀνόματα Γκίκα, Ἀβέρωφ, Γ. Ράλλη. (Ἀντίδρασις μᾶλλον καλή διά τά δύο πρῶτα ὀνόματα). Εἰς ἐρώτησιν, ἐάν θά συμμετεῖχον εἰς τοιαύτην Κυβέρνησιν, ἀπήντησα ὅτι, πέραν τοῦ προσώπου τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἡ σχηματισθησομένη Κυβέρνησις θά πρέπει νά εἶναι βραχυτάτης χρονικῆς διαρκείας, μετά τό πέρας τῆς ὁποίας θά πρέπει νά ὁδηγηθοῦμε εἰς ἐκλογάς (ὑπό μελέτην ἐάν θά πρέπει νά προηγηθοῦν αἱ προεδρικαί ἐκλογαί, αἱ ὁποῖαι τότε μπορεῖ νά διεξαχθοῦν συντομώτατα). Διάγγελμα τῶν ἐνόπλων δυνάμεων ἐγγυομένων τήν λύσιν αὐτήν, μή συμμετοχή τῶν προσώπων τά ὁποῖα θά ἀπαρτίσουν τήν Κυβέρνησιν αὐτήν εἰς τάς πρώτας ἐκλογάς, πρᾶγμα τό ὁποῖον θά προσδώση τό ἀδιάβλητον τῶν προθέσεών των.

Ἄλλαι πληροφορίαι (τήν ἀκρίβειαν τῶν ὁποίων δέν γνωρίζω) ἐξαχθεῖσαι ἐκ τῶν συζητήσεων:

1. Στρατιωτικοί ἐκ τῶν κρατούντων εὑρίσκονται εἰς ἐπαφήν μέ τούς Κανελλόπουλον καί Μαῦρον.

2. Καλαντζάκος προέτεινε ὡς μεταβατικόν πρωθυπουργόν Θεοτόκην. Ἀντίδρασις τῶν κρατούντων εἰς τό ὄνομα αὐτό ἦτο εὐμενής.

3. Ἡ 25η Νοεμβρίου ἤρχισε προετοιμαζομένη ἀπό τῆς ἐπομένης τοῦ Δημοψηφίσματος καί Παπαδόπουλος ἀντιληφθείς ἀπώλειαν ἐλέγχου στρατοῦ τήν Παρασκευήν 16.11.73 (πρό τῆς κηρύξεως στρατιωτικοῦ νόμου) ἐσκέφθη ἤ προσεπάθησε νά ἔλθη εἰς ἐπαφήν μέ Κ. Καραμανλῆ».

22 Ἀπριλίου 1974

Σ. Γκικας προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Ἔχω καιρόν νά σᾶς γράψω. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἔλλειψιν ἀξιολόγων πληροφοριῶν καί ἀκριβῶν στοιχείων τά ὁποῖα θά μοῦ ἐπέτρεπον νά κάμω μίαν ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία θά ἦτο ἀξία νά φθάση μέχρι τῶν χειρῶν σας. Εἰς τήν ἰδίαν κατάστασιν ἀπό πλευρᾶς καί πληροφοριῶν εὑρίσκομαι καί σήμερον, ὅτε σᾶς γράφω κατόπιν καί τῆς διαβιβασθείσης ἐπιθυμίας σας. Ὅ,τι ἀναφέρεται κατωτέρω προέρχεται ἀπό προσωπικάς μου ἐντυπώσεις.

1. — Τό πραξικόπημα τῆς 25ης Νοεμβρίου 1973 ἀνεμένετο· ἡ ἀποτυχία τοῦ Παπαδόπουλου εἰς τήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας δέν ἠμφισβητεῖτο· ἡ ἠθική σῆψις ἦτο ἔκδηλος, ἡ ἀχαλίνωτος φιλοδοξία τοῦ Παπαδόπουλου ὡς ἐνεφανίσθη διά τῶν ἐρωτημάτων τοῦ δημοψηφίσματος ἦτο παρανοϊκή καί ταπεινωτική διά κάθε Ἕλληνα, ἔθιγε δέ καί αὐτούς τούς ὀπαδούς του τοῦ στρατεύματος. Εἶχον ἀνέκαθεν τήν γνώμην ὅτι αἱ σύγχρονοι δικτατορίαι πίπτουν ἐκ τῶν ἔνδον ἤ διά τοῦ πεζοδρομίου. Ἦμην τόσον βέβαιος ὅτι ἔφθασε τό πλήρωμα τοῦ χρόνου ὥστε, εἰς ἄρθρον μου εἰς τήν "Βραδυνήν" διά τό τελευταῖον δημοψήφισμα, κατέληγον: "ἡ ἐπανάστασις ἡ ὁποία θά εἶναι ἐνήμερος τῆς ψήφου τοῦ λαοῦ, ὀφείλει νά μᾶς παρουσιάση ἄλλην κυβερνητικήν μορφήν ἡ ὁποία... θά προχωρήση πρός ὁμαλοποίησιν κατά τρόπον ἀποδεκτόν ἀπό τόν λαόν καί τάς Ἐνόπλους Δυνάμεις". Καί ἡ μέν ἀλλαγή ἐγένετο, ἡ ἀνωμαλία ὅμως συνεχίζεται. Οἱ ἀπομακρύναντες τό συγκρότημα Παπαδόπουλου εἶναι ἔντιμοι καί πολεμισταί· διαθέτουν δηλαδή προσόντα τά ὁποῖα δέν ἐκόσμουν τούς πρό τῆς

25ης Νοεμβρίου 1973 κυβερνήτας. Διατί ὅμως δέν μᾶς ὁδηγοῦν εἰς ὁμαλοποίησιν ἐν ὄψει μάλιστα τῶν ἐσωτερικῶν προβλημάτων καί τῶν ἐμφανῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων;

2. — Ἡ ἀπάντησις εἰς τό ἐρώτημα εἶναι δυσχερής. Δύναται ν' ἀναφέρεται εἰς ἄγνοιαν, ἔλλειψιν ἐμπειρίας, φιλοδοξίας, σύγχυσιν ἀρμοδιοτήτων καί ἐξουσιῶν μεταξύ ἐπαναστατικῶν παραγόντων, ἀνευθυνότητα, φόβους ἀντεκδικήσεων κ.λ.π. Θά διηυκολύνετο μία ἀποδεκτή ἀπάντησις ἄν ἦτο γνωστόν ποῖος ἤ ποῖοι ἐκπροσωποῦν τήν δύναμιν ἡ ὁποία κυβερνᾶ τήν χώραν· καί τό τελευταῖον αὐτό εἶναι δύσκολον νά ξεκαθαρισθῆ. Ἡ Κυβέρνησις ἔχει πρωτοβουλίαν εἰς τόν χειρισμόν ἀρκετῶν θεμάτων τῆς ἁρμοδιότητός της. Τά βασικά ὅμως θέματα ἀπαιτοῦν ἐντολάς ἀπό τούς διορίσαντας αὐτήν. Τό κίνημα τῆς 25ης Νοεμβρίου ἐξεδηλώθη κατόπιν συνεννοήσεως τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν Διοικητῶν Μεγάλων Μονάδων. Ὡς συντονιστής τῶν δυνάμεων τοῦ κινήματος καί πρωταγωνιστής τῶν περαιτέρω ἐξελίξεων παρουσιάζεται ὁ Ταξίαρχος Ἰωαννίδης ὁ ὁποῖος φέρεται καί ὡς διαθέτων ἰδιαιτέραν δυναμικήν ὀργάνωσιν περιωρισμένης ἐκτάσεως. Ὁ ἴδιος, εἰς γενομένας ὁμιλίας του ἐνώπιον συγκεντρώσεων ἀξιωματικῶν, παρουσιάζεται ὡς σύνδεσμος μεταξύ τῆς ἡγεσίας τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καί τῆς Κυβερνήσεως καί ὑποστηρίζει τήν ἀνάγκην μακρᾶς παραμονῆς τῆς χώρας ὑπό τήν σημερινήν κατάστασιν. Πολλοί καί φίλοι του ἀκόμη, διπλωματικώτεροι αὐτοῦ προφανῶς, ἀμφισβητοῦν παρομοίας προθέσεις καί ὑποστηρίζουν ὅτι διά λόγους τακτικῆς ἡ ὁμαλοποίησις θά ἐπιτευχθῆ αἰφνιδιαστικῶς μόλις ἐπιτευχθοῦν ὡρισμέναι προϋποθέσεις, ὑπαινισσόμενοι τήν ἀνάγκην περιορισμοῦ τῶν κινδύνων ἐκ τοῦ πεζοδρομίου. Τινές μάλιστα ἀναφέρονται εἰς τήν ἐπικειμένην ἐπαναφοράν τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952. Μεταξύ τῶν δύο ἀκραίων αὐτῶν λύσεων, κυκλοφοροῦν φῆμαι καί δι' ἄλλας λύσεις ὥστε νά δημιουργῆται ἀδυναμία εἰς τό νά κατανοήση τις πρός ποῦ πορευόμεθα. Ἴσως εἶναι συζητήσιμον καί ἄν ἐκεῖνοι πού ἔχουν ἤ νομίζουν ὅτι ἔχουν τήν δύναμιν γνωρίζουν τί θέλουν καί ποῦ ὁδηγεῖται ὁ τόπος.

3. — Ἡ ἐσωτερική κατάστασις τῆς χώρας φέρει τήν σφραγῖδα τῆς ἀνερματίστου καί ἐγκληματικῆς Διοικήσεως τοῦ Παπαδόπουλου: Οἱ σημερινοί ἄρχοντες προσπαθοῦν κατά δύναμιν νά λύσουν τά ὑπάρχοντα καί τά δημιουργούμενα ἐν τῷ μεταξύ τρέχοντα προβλήματα. Νομίζω ὅτι ἐπ' αὐτοῦ καταβάλλουν καί μερικάς ἐποικοδομητικάς προσπαθείας. Ἡ κακή ὅμως κληρονομιά καί ἡ ἐχθρότης τῆς κοινῆς γνώμης ἔναντι τῆς δικτατορίας περιορίζουν τήν ἀπόδοσιν τῶν καταβαλλομένων προσπαθειῶν. Πάντως τ' ἀποτελέσματα — ἄν λάβη τίς ὑπ' ὄψιν καί τά συμβαίνοντα ἀλλαχοῦ — δέν εἶναι ἀσήμαντα κατά τήν γνώμην μου. Αὐτό ὅμως ἀμφισβητεῖται ἐντόνως τόσον ἀπό τούς πολιτικούς ὅσον καί ἀπό τό πλεῖστον τοῦ λαοῦ, οἱ ὁποῖοι νομίζω ὅτι κάπως ἐπηρεάζονται ἀπό τά αἰσθήματά των. Ὁ ἀριστερισμός νομίζω ὅτι διογκοῦται ἰδίᾳ μεταξύ τῶν νέων. Τό χειρότερον εἶναι ὅτι ἔχει δημιουργηθῆ πνεῦμα ἀνοχῆς τῶν ἀστῶν ἔναντι τῶν κομμουνιστῶν καί τό πνεῦμα αὐτό εἶναι φυσικόν νά σταθεροποιῆται ἐφ' ὅσον παρατείνεται ἡ δικτατορία. Καί ἐκ μόνον αὐτοῦ τοῦ γεγονότος θά ἠδύνατο νά διαπιστωθῆ ἡ ἀποτυχία τῆς Ἐπαναστάσεως τῆς 21ης Ἀπριλίου, τῆς ὁποίας ἡ 7η ἐπέτειος τόσον ἀψυχολογήτως ἑορτάσθη ἐπισήμως... Ἡ ἀνακοπή τοῦ ἀριστερισμοῦ καί τῆς ἀντιπαθείας τοῦ λαοῦ πρός τούς ἀξιωματικούς εἶναι δύσκολον νά ἐπιτευχθῆ ἄνευ μεταβάσεώς μας εἰς τήν ὁμαλότητα, ἥτις θά παρουσιάση καί προβλήματα, δεδομένου ὅτι αἱ νεώτεραι κλάσεις ψηφοφόρων εἶναι ἐπηρεασμέναι ἀπό σοσιαλιστικάς ἰδέας καί εἶναι ἐμποτισμέναι μέ μῖσος κατά τῆς δεξιᾶς ὡς ὑπευθύνου τῆς δικτατορίας. Ἀσυναρτησία παρουσιάζεται σχετικῶς μέ τάς ἀποκαλύψεις καί τάς ἀνακρίσεις διά τήν λεηλασίαν τοῦ Δημοσίου χρήματος. Παρά τήν διαπίστωσιν τῆς λεηλασίας ὑμνεῖται τό πνεῦμα τῆς Ἐπαναστάσεως τῆς 21ης Ἀπριλίου καί εἶναι ἀνεκτή ἡ προκλητική καί πολυτελής διαβίωσις τοῦ Παπαδόπουλου καί τῆς παρέας του. Ἄν δέν ὑποκρύπτεται τί ἄλλο, ἡ ἐπιεικεστέρα ἐξήγησις εἶναι ἡ ἀνωριμότης τῶν Κυβερνητῶν.

4. — Ἡ ἀνωριμότης τῶν Κυβερνητῶν εἶναι πλέον ἔκδηλος εἰς τόν χειρισμόν τῶν ἐξωτερικῶν προβλημάτων πού τόσον ἀπειλητικά ὀρθοῦνται ἔναντι τῆς πατρίδος μας. Οἱ περιορισμοί τοῦ τύπου εἶναι κοντόφθαλμοι. Ξένα Κράτη καί ἠγέται των θίγονται κατά τρόπον ἀνεπίτρεπτον παρ' ὡρισμένων ἐφημερίδων αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται ὡς ἐλεγχόμεναι πλήρως — ὡς πράγματι συμβαίνει — παρά τῆς δικτατορίας. Ἡ ἀνακάλυψις πετρελαίου εἰς τήν Θάσον, ὡς προβάλλεται καί μεγαλοποιεῖται ἐν συνδυασμῷ μέ δημοσιευμένας πληροφορίας ἡμετέρων καθηγητῶν καί ξένων εἰδικῶν περί ὑπάρξεως ἐν ἀφθονίᾳ πετρελαίου καί οὐρανίου εἰς τήν Δυτικήν Θράκην, διαφημίζεται κατά τρόπον ἀνοήτως ἐντυπωσιακόν δημιουργοῦντα, ὡς εἶναι φυσικόν, ἐπικινδύνους ὀρέξεις εἰς τούς γείτονας εἰς μίαν περίοδον πολλαπλῆς μας ἀδυναμίας.

Αἱ ἀπαντήσεις μας εἰς τάς προκλήσεις τῶν γειτόνων μας δέν γνωρίζομεν ποῖαι εἶναι. Ἀντιλαμβανόμεθα κάπως τήν λῆψιν ὡρισμένων στρατιωτικῶν μέτρων, δέν φαίνεται ὅμως νά ἀξιοποιοῦνται αἱ δυνατότητές μας ὥστε νά εἴμεθα ἐγκαίρως προπαρασκευασμένοι διά τήν ἀντιμετώπισιν τῶν πιθανῶν μελλοντικῶν ἐξελίξεων οἱανδήποτε μορφήν καί ἄν λάβουν αὗται.

Ἡ ἀξιοποίησις τῶν δυνατοτήτων μας, αἵτινες καί

μόνον αὐταί θά ἦταν ἴσως δυναταί ν' ἀποτρέψουν ἐχθρικάς ἐπιβουλάς ἐναντίον μας, πλήν τῶν καθαρῶς στρατιωτικῶν μέτρων, θά ἦσαν:

— Ἡ ἑνότης τῶν Ἑλλήνων.

— Ἡ συμφιλίωσις τοῦ λαοῦ μέ τάς Ἐνόπλους Δυνάμεις.

— Ἡ ἐπανάκτησις τῆς φιλίας τῶν λαῶν καί τῶν δημοκρατικῶν Κρατῶν ἄνευ τῆς ὁποίας ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος θά εἶναι πάντα μειονεκτική.

Τ' ἀνωτέρω προϋποθέτουν φυσικά τήν ἐπάνοδο εἰς τήν ὁμαλότητα ὥστε τά ἡνία τοῦ Κράτους νά περιέλθουν εἰς τάς γνωστάς ἱκανάς χεῖρας ὥστε νά προετοιμασθῶμεν ἐγκαίρως διά πᾶν ἀπρόοπτον.

5. — Παρά πολλῶν ὑποστηρίζεται ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιστροφῆς σας εἰς τήν Ἑλλάδα ὡς δυναμένης νά δημιουργήση τάς προϋποθέσεις διά τήν ἐπαναφοράν εἰς τήν ὁμαλότητα. Αἱ πιθανότητες ὅμως τῆς προβλέψεως αὐτῆς νομίζω ὅτι εἶναι περιορισμέναι. Παρασύρονται ἴσως οἱ ὑποστηρίζοντες τήν ἐπάνοδόν σας ἀπό τό ἀδιέξοδον εἰς τό ὁποῖον εὑρισκόμεθα καί ἀπό τήν ἀνησυχίαν λόγω τῆς ἐμφανίσεως κινδύνων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ταῦτα ἰσχύουν διά τάς συνθήκας τῆς παρούσης στιγμῆς.

Ἐκεῖνο τό ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἀναμένεται ἀπό τό σύνολον τῶν πατριωτῶν, εἶναι αἱ συμβουλαί σας πρός τόν ἑλληνικόν Λαόν, τόν πολιτικόν κόσμον, τούς ἐπαναστάτας (Ἐνόπλους Δυνάμεις). Νομίζω κι ἐγώ ὅτι ἐνδείκνυται ν' ἀπευθύνητε ἕν βραχύ διάγγελμα ἐθνικῆς ἑνότητος ἐπισημαίνοντας κινδύνους καί εὐθύνας καί κάμνοντας ἔκκλησιν εἰς τήν ἀνάγκην ἐπικρατήσεως, εἰς τάς σκέψεις, ἀποφάσεις καί ἐνεργείας ὅλων, πνεύματος ὑψηλοῦ πατριωτισμοῦ ὥστε νά δοθῆ ταχύς ρυθμός εἰς τήν ἀξιοποίησιν τῶν δυνάμεων τοῦ Ἔθνους, προκειμένου ν' ἀποτραπῆ ἤ ἀντιμετωπισθῆ κατά τόν καλύτερον τρόπον ἡ ἐπαπειλουμένη θύελλα. Ὑπάρχει πιθανότης τό διάγγελμά σας νά ἐπηρεάση καί τάς ἐπαναστατικάς Ἐνόπλους Δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι συμφέρει διά τόν τόπον νά πρωτοστατήσουν εἰς τήν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος καί μάλιστα πρό τῆς ἀπομακρύνσεως στρατηγῶν καί ἀξιωματικῶν αἱ ὁποῖαι θά πραγματοποιηθοῦν διά τῶν ἀποστρατειῶν τοῦ προσεχοῦς Μαΐου.

Μέ πολλή ἀγάπη κι ἐκτίμηση».

26 Ἀπριλίου 1974

ΑΜΕΡΙΚΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Ὅπως Σᾶς εἶχον ὑποσχεθῆ γράφω σήμερον ἀναφορικῶς πρός τήν ἐπίσκεψιν τοῦ κ. Νικολάου Μακαρέζου.

Ὁ κ. Ν. Μακαρέζος ἀφίχθη ἐκ Washington εἰς τό ἀεροδρόμιον Kennedy τήν Μεγάλην Τετάρτην τό ἑσπέρας καί ἐκεῖθεν ὡδηγήθη εἰς τόν ἱ. Ναόν τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου Παύλου ἐν Hempstead, NY, ὅπου εἶχε προγραμματισθῆ νά χοροστατήσω κατά τήν Ἀκολουθίαν τοῦ Μυστηρίου τοῦ Ἁγίου Εὐχελαίου. Ἐκκλησιάσθη ἐκεῖ, τόν εἶδον ἐπ' ὀλίγον μετά τό τέλος τοῦ ἱ. Μυστηρίου εἰς τό γραφεῖον τοῦ ἱερέως, τήν πρωΐαν (9 π.μ.) δέ τῆς Μ. Πέμπτης, 11ην Ἀπριλίου, προσῆλθε καί ἐκκλησιάσθη καί ἐκοινώνησεν εἰς τό παρεκκλήσιον τῆς ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς κατ' ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν του. Μετά τήν ἀπόλυσιν προσῆλθεν εἰς τό γραφεῖον μου, ὅπου ἐπί δίωρον εἴχομεν μακράν, ἀναλυτικήν καί ἐξονυχιστικήν ἐξέτασιν τῆς παρούσης ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως.

Τά κυριώτερα σημεῖα τῆς μακρᾶς αὐτῆς συζητήσεως, τά ὁποῖα ἴσως θά Σᾶς ἐνδιέφερον εἶναι τά ἑξῆς:

1. Πιστεύει (δέν νομίζει ἁπλῶς), ὅτι πρό τοῦ Σεπτεμβρίου θά λάβουν εἰς Ἑλλάδα χώραν τοιαῦται ζυμώσεις καί ἀνακατατάξεις, ὥστε νά μή ἀποκλείηται ἐπανάστασις, αὐτήν τήν φοράν προερχομένη ἐκ τοῦ λαοῦ. Χαρακτηριστικῶς εἶπεν, ὅτι ἐάν κληθοῦν ὁ στρατός καί τά τάνκς διά νά τήν πατάξουν, θά εὑρεθοῦν αὐτήν τήν φοράν ἀλληλέγγυοι μέ τούς ἐπαναστάτας.

Οἱ λόγοι, οἱ ὁποῖοι τόν κάμουν νά πιστεύῃ εἰς τά ἀνωτέρω εἶναι, ὅτι ὁ στρατός θά θεωρηθῇ ὡς ὁ ὑπεύθυνος διά τήν ὅλην ἔκρυθμον κατάστασιν, τήν ὁποίαν ἐδημιούργησεν ἡ ἐνεργειακή κρίσις, ὁ πληθωρισμός, ἡ ἀνακοπή τῆς ἀνεγέρσεως τῶν οἰκοδομῶν, ἡ ὁλοέν μειουμένη ἀγοραστική δύναμις τῆς δραχμῆς, ἡ αὔξουσα ἀνεργία καί ὁ συνεχῶς ἀνερχόμενος τιμάριθμος τῆς ζωῆς.

2. Πιστεύει (δέν νομίζει ἁπλῶς), ὅτι ὁμάς στρατηγῶν προσπαθεῖ νά πείσῃ τήν σημερινήν Κυβέρνησιν νά παραιτηθῇ, ἡ δέ διακυβέρνησις τῆς χώρας νά ἀνατεθῇ εἰς μεταβατικήν Κυβέρνησιν μέ πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας ὑμᾶς, διότι εἶσθε ὁ μόνος κατά τήν κρίσιν των ὁ ὁποῖος θά ἠδύνατο νά προστατεύσῃ τήν χώραν ἀπό τοῦ νά περιπέσῃ εἰς μίαν ἐκ τῶν δύο ἀποφευκτέων ταπεινωτικῶν διά τήν Ἑλλάδα καταστάσεων. Ἐκ τούτων ἡ πρώτη θά ἦτο (ἔστω καί ἐάν αὕτη προβλέπεται μικρᾶς διαρκείας) νά ἐγκαθιδρυθῇ Κανταφικόν καθεστώς ἀπό τήν μερίδα τῶν 30 περίπου νεαρῶν ἀξιωματικῶν, οἱ ὁποῖοι τελοῦν εἰς ἐπαφήν μετά τοῦ Καντάφι διά τοῦ συνταγματάρχου Μανουσοκάκη, μέχρι πρό ὀλίγου στρατιωτικοῦ ἀκολούθου παρά τῇ ἑλληνικῇ πρεσβείᾳ Καΐρου, ἡ δέ δευτέρα θά ἦτο νά κατολισθήσῃ ἡ Ἑλλάς βραδέως, ἀλλ' ἀσφαλῶς ὑπό τήν Σοβιετικήν ἐπιρροήν, τήν ὁποίαν ἀντιπροσωπεύει μερίς ἐν τῷ στρατεύματι, τελοῦσα ὑπό τήν ἐπήρειαν τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν τοῦ Ἀνδρέου Παπανδρέου.

Ὁ κ. Ν. Μακαρέζος θεωρεῖ τό δεύτερον ἐνδεχόμενον χεῖρον τοῦ πρώτου, καθ' ὅτι ἡ Γιουγκοσλαβία, μετά τό ἀναμενόμενον τέλος τοῦ Τίτο, θά κατεκλύζετο ἀπό τον χείμαρρον τῆς Σοβιετικῆς ἐπιρροῆς, τοῦ

ὁποίου ἡ ἀναχαίτισις δέν θά ἦτο δυνατή οὔτε εἰς τά πρός τήν Γιουγκοσλαβίαν σύνορα οὔτε εἰς τήν βόρειον ἤ τήν λοιπήν Ἑλλάδα.

3. Πιστεύει (δέν νομίζει ἁπλῶς), ὅτι μία μόνον λύσις θά ἦτο δυνατόν νά ὑπάρξῃ (καί ὑπέρ αὐτῆς ἐργάζεται). Αὕτη δέ θά ἦτο ἡ λύσις Κωνσταντίνου Καραμανλῆ, πρός τήν ὁποίαν τό σημερινόν καθεστώς φαίνεται ἀντιδρῶν ὀλιγώτερον ἀπό ὅ,τι ἀντέδρα πρό δύο μηνῶν. Βεβαίως ἀντιλαμβάνεται, ὅτι οὐδείς καλούμενος, ἤ καί παρακαλούμενος πολιτικός ἡγέτης, θά ἐδέχετο νά ἀναλάβῃ τήν μεγάλην εὐθύνην ἀνασυντάξεως τῆς χώρας, ἐάν δέν ἐξησφαλίζοντο προηγουμένως αἱ ἀπαραίτητοι προϋποθέσεις ἐπιτυχίας, διότι οὔτε ἡ Πρωθυπουργία, οὔτε ἡ Προεδρία τῆς Δημοκρατίας, ὅπως ἔχουν σήμερον τά πράγματα, εἶναι δυνατόν νά ἐλκύσουν ἀκόμη καί τόν μετριώτερον ἡγέτην.

Μέ τήν φράσιν "ἀπαραίτητοι προϋποθέσεις", ὁ κ. Μακαρέζος εἶπεν ὅτι ἐννοεῖ τά ἑξῆς:

α) Τήν ἐπιστροφήν τοῦ στρατοῦ εἰς τούς στρατῶνας καί τήν ἀποκατάστασιν ἀδιαταράκτου ἐνότητος εἰς τάς τάξεις του.

β) Τόν ἐκσυγχρονισμόν τοῦ ἐξοπλισμοῦ του καί τήν ἐπίδοσίν του εἰς στρατιωτικάς ἀσκήσεις, αἱ ὁποῖαι θά τόν ἱκάνωναν νά τελῇ οὐχί ἁπλῶς ἐν ἐγρηγόρσει, ἀλλ' ἐν ἀμφισβητήτῳ ἑτοιμότητι ἀνά πᾶσαν στιγμήν. Θεωρεῖ δέ τοῦτο ἀπαραίτητον διά τόν ἑξῆς λόγον: ἡ Τουρκία, φοβουμένη τάχα τήν διείσδυσιν τῆς Σοβιετικῆς ἐπιρροῆς διά τῆς Γιουγκοσλαβίας εἰς Ἑλλάδα, ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως ἐκμεταλλευομένη τήν σημερινήν ἀδυναμίαν καί μειονεκτικήν θέσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἐπιχειρεῖ ἕνα πόλεμον νεύρων (βεβαιούμενον καί ἀπό τήν Μεγαλοσαββατιάτικην ὀγκώδη διαδήλωσιν τῶν Τούρκων φοιτητῶν καί ἐργατῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει), ὁ ὁποῖος ἀποβλέπει εἰς τήν ἱκανοποίησιν τῶν τουρκικῶν βλέψεων ἐπί τῶν νήσων Μυτιλήνης, Χίου καί Σάμου, ἀπροστατεύτων δυνάμει τῆς συνθήκης τῆς Λωζάννης, καί τάς ὁποίας θά ἤθελον ἰδικάς των οὐχί διά τά πετρέλαια, ἀλλ' ὡς σύνορά των ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος.

γ) Τήν ἐνίσχυσιν (οὐχί ὅμως δεσμευτικῶς) τοῦ κ. Καραμανλῆ ἀπό τήν ὁμάδα τῶν στρατηγῶν διά τήν ἐξασφάλισιν τάξεως καί ἀσφαλείας, ἀπαραιτήτους διά τήν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου τῆς ὑπ' αὐτόν μεταβατικῆς κυβερνήσεως.

δ) Ἐξαγγελίαν ὑπό τοῦ κ. Κ. Καραμανλῆ, κατά τήν ἰδίαν ἡμέραν ἀναλήψεως τῶν εὐθυνῶν του, σαφοῦς χρονοδιαγράμματος τῆς μεταβατικῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία θά ὡδήγει εἰς ἐλευθέρας ἐκλογάς. Τό τοιοῦτο θά ἀνεπτέρωνε τό ἠθικόν ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου θά ἔστρεφε διά πρώτην φοράν μετά τόσα ἔτη τήν κοινήν εὐρωπαϊκήν γνώμην ἀπό "ἐχθρικήν" εἰς συμπαθῆ καί φιλικήν πρός τήν Ἑλλάδα.

Τό τελευταῖον τοῦτο τό θεωρεῖ ἀπαραίτητον ὁ κ. Μακαρέζος, διότι ἀφ' ἑνός θά ἐνεθάρρυνε καί πάλιν τά ξένα κεφάλαια δι' ἐπενδύσεις εἰς Ἑλλάδα, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου θά ἐδημιούργει κλῖμα ἐμπιστοσύνης παρά ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις ἤ ἀκόμη καί παρά τῷ ἀραβικῷ κόσμῳ, ἀπό ὅπου θά ἦτο δυνατόν ἡ Ἑλλάς νά ἀναμένῃ τό δάνειον, διά τοῦ ὁποίου καί μόνον θά ἀπεφεύγετο ἡ κήρυξις χρεωστασίου. Κατά τούς μετριωτέρους του ὑπολογισμούς, ἡ Ἑλλάς πρό τοῦ Σεπτεμβρίου θά χρειασθῇ τό ποσόν τῶν $1.800.000.000, διά νά δυνηθῇ νά ἀποφύγῃ τήν κήρυξιν χρεωστασίου. Ἐκ τῶν δύο ἀνωτέρων χωρῶν, πρός τάς ὁποίας θά ἠδύνατο νά ἀπευθυνθῇ ἡ Ἑλλάς, ὁ κ. Μακαρέζος θά προετίμα τάς Ἡνωμένας Πολιτείας, διά τάς ὁποίας ἔχει τήν γνώμην ὅτι παρά τά ἐσωτερικά των προβλήματα ἐξακολουθοῦν νά διατηροῦν τήν ἡγεσίαν τοῦ ἐλευθέρου κόσμου, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ Εὐρώπη σήμερον δέν εἶναι ἁπλῶς διηρημένη, ἀλλά καί ἀνίσχυρος λόγῳ τῆς πλεονασματικῆς οἰκονομίας της, ἡ ὁποία καί τήν ἄγει πρός τό κλείσιμον ἐργοστασίων καί ἀπολύσεις ἐργατῶν.

Ἀντιλαμβάνεται βεβαίως, ὅτι Σεῖς δέν θά ἐπεθυμεῖτε νά λάβητε δάνειον ἀπό τάς Ἡνωμένας Πολιτείας, διότι γνωστοποιουμένου τούτου θά ἐδημιουργεῖτο ἐν Ἑλλάδι ἡ ἐντύπωσις, ὅτι αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι ἐπεμβαίνουν πάλιν καί ἐπιβάλλουν τήν ἰδικήν των λύσιν εἰς τό πολιτικόν πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος.

Τήν σύναψιν δανείου ἀπό τάς ἀραβικάς χώρας, καί δή ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἐλέγχουν τάς περισσοτέρας πετρελαιοπηγάς καί αἱ ὁποῖαι ἀπό τήν ἀνατίμησιν τοῦ πετρελαίου ἀναμένουν νά εἰσπράξουν ἐθνικόν εἰσόδημα $60.000.000.000 ἐπί πλέον τοῦ 1973, τήν βλέπει περισσότερον εὔκολον, δεδομένου, ὅτι ἡ Ἑλλάς ἀπέναντί των ἐκράτησε στάσιν οὐδετέραν εἰς τή διένεξίν των μετά τοῦ Ἰσραήλ, ἐπέδειξε δέ καί πνεῦμα φιλίας καί συνεργασίας μετά τῶν περισσοτέρων ἀραβικῶν χωρῶν.

Τέλος ὁ κ. Μακαρέζος πιστεύει, καί τό ἐτόνισε καί πάλιν ὅτι τό "πιστεύει" καί ὄχι ἁπλῶς τό νομίζει, ὅτι ἐάν δέν συντελεσθῇ μία ριζική ἀλλαγή εἰς τόν πολιτικόν τομέα καί δέν εὑρεθῇ ἤ ἐπιστρατευθῇ ἡ δυναμική ἡγεσία, ἡ ὁποία θά ἦτο δυνατόν νά ἀντιμετωπίσῃ ὅλους τούς ἐπαπειλοῦντας τήν Ἑλλάδα ἐσωτερικούς καί ἐξωτερικούς κινδύνους, ἡ Ἑλλάς θά ὁδηγηθῇ πρῶτον εἰς χρεωκοπίαν, δεύτερον εἰς βαθυτέρα διαίρεσιν, τρίτον εἰς ἐξασθένησιν τῶν δημοκρατικῶν της δυνάμεων καί τέταρτον εἰς συμπύκνωσιν καί ἀνακατάταξιν τῶν κομμουνιστικῶν μονάδων μέ ἀποτέλεσμα ἀκόμη καί νέον ἐμφύλιον σπαραγμόν.

Τελευτῶν, μέ παρεκάλεσε νά κάμω ὅ,τι νομίζω καλόν ἤ δυνατόν ἐνταῦθα, ὥστε ἡ ἀμερικανική Κυβέρνησις νά ἐνημερωθῇ πλήρως περί τῆς σοβαρωτά-

της καταστάσεως ἐν Ἑλλάδι, ὡς καί ἐπί τῶν ἐπικειμένων κινδύνων, οἱ ὁποῖοι θά ἔπρεπε νά τύχουν τῆς ἰδιαιτέρας προσοχῆς τοῦ ἀμερικανικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, οὐχί βεβαίως πρός ἐπέμβασιν, ἀλλ' ὑπεύθυνον πληροφόρησιν καί τῶν ἄλλων μελῶν τοῦ NATO, ὅτι χειροτέρευσις ἐπί πλέον τῆς καταστάσεως ἐν Ἑλλάδι θά εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον τήν παράλυσιν τῆς δυνάμεως τῆς νοτιοανατολικῆς πτέρυγος τοῦ NATO, ἀλλά καί τήν ἰσχυράν καί προκλητικήν παρουσίαν τοῦ παράγοντος κομμουνισμός.

Ἐπίσης, μέ παρεκάλεσε νά ἀσκήσω, ἐάν τό ἐνέκρινον, πᾶσαν πειθώ παρά τῷ κ. Καραμανλῆ, διά νά δεχθῇ νά προσφέρῃ ἀκόμη μίαν φοράν τάς ὑπηρεσίας του, διά νά ἀποφευχθῇ τελικῶς τό μέγα κακόν, τό ὁποῖον βλέπει ἐπερχόμενον κατά τούς θερινούς μῆνας καί πρό τῆς λήξεως τοῦ φθινοπώρου. Τοῦτο δέ — προσέθεσε — ἀποτελεῖ καί τό ἀνέκφραστον αἴσθημα, τήν ὀδυνηράν ἀγωνίαν καί τήν προσμονήν καί προσευχήν τῶν 93,6% τῶν Ἑλλήνων. Τό ποσοστόν αὐτό εἶχε τήν εὐκαιρίαν νά τό διαπιστώσῃ ἀπό ἓν εἶδος polls, τό ὁποῖον διενεργήθη μεταξύ 500 Ἀθηναίων πάσης τάξεως, μορφώσεως καί ἐπαγγέλματος καί περί οὗ τελεῖ ὑπό τήν ἐντύπωσιν ὅτι ἔχετε γνῶσιν.

Ἡ ὅλη συζήτησις εἶχε τήν μορφήν μᾶλλον "ἐξομολογήσεως" τῶν φόβων του διά τό μέλλον τῆς Ἑλλάδος, διά τό ὁποῖον παρεδέχθη, ὅτι φέρει τό ἰδικόν του μέρος εὐθύνης, ἐφ' ὅσον ἦτο ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς ἐπαναστάσεως τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967.

Ταῦτα πρός ἐνημέρωσίν Σας καί δι' ἥν τήν σχετικήν ἀξίαν πιθανόν πού ἔχουν.

Μετ' ἄκρας τιμῆς καί ἀγάπης».

3 Μαΐου 1974

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΠΡΟΣ Σ. ΤΕΤΕΝΕ

«Ἔλαβον ἐν καιρῷ τήν ἀπό 12ης παρελθόντος Μαρτίου ἐπιστολήν σας, ἀναφερομένης εἰς συνομιλίαν μου μετά τοῦ Πρέσβεως κ. Λαγάκου, κατά τήν ὁποίαν ἐξέφρασα δυσαρέσκειαν καί παράπονα δι' ὡρισμένας ἐνεργείας καί δραστηριότητας ὑπηρετούντων ἐν Κύπρῳ ἀξιωματικῶν ἐξ Ἑλλάδος.

Εὐχαριστῶ διά τό ἐπιδειχθέν ὑφ' ὑμῶν ἐνδιαφέρον ἐπί τοῦ θέματος τούτου, ἀνταποκρινόμενος δέ εἰς ἐκφραζομένην ἐν τῇ ἐπιστολῇ σας ἐπιθυμίαν παραθέτω τά κάτωθι:

Ἡ συμπεριφορά καί αἱ ἐνέργειαι μερικῶν ἀξιωματικῶν ἐντός καί ἐκτός τῶν στρατοπέδων εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἡ μεγάλη πλειονότης τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ νά μή τρέφῃ τήν δέουσαν ἐκτίμησιν καί ἐμπιστοσύνην πρός τό ἔργον καί τήν ἀποστολήν τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς. Ἡ ἐπικρατοῦσα μεταξύ τοῦ λαοῦ ἐντύπωσις εἶναι ὅτι ἡ στελεχουμένη ὑπό ἀξιωματικῶν ἐξ Ἑλλάδος Ἐθνική Φρουρά εἶναι εἷς τῶν κυριοτέρων παραγόντων τῆς σημερινῆς διασπάσεως καί ἀνωμαλίας τοῦ ἐσωτερικοῦ μας μετώπου καί ὅτι ἀποτελεῖ ἐπίσης πηγήν τροφοδοσίας τῆς παρανόμου ὀργανώσεως "ΕΟΚΑ Β΄". Ἀναφέρω χαρακτηριστικά ὡρισμένας περιπτώσεις:

Ὁ ἀξιωματικός Θεόδωρος Παπούλιας, ἀρχικελευστής εἰς τό στρατόπεδον Πολεμιδίων, ἐν συνεργασίᾳ μετά Κυπρίων στρατιωτῶν διέρρηξεν ἀποθήκην τῆς ἐν Κύπρῳ Εἰρηνευτικῆς Δυνάμεως τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν καί ἀπεκόμισε συσσωρευτάς, στολάς ἀγγαρείας, ἄρβυλα καί φυσιγγιοθήκας, παρέδωσε δέ τά κλαπέντα εἰς τήν "ΕΟΚΑ Β΄" διά τοῦ στελέχους αὐτῆς Νίκου Τσιρίδη.

Ὁ ἀξιωματικός Δημήτριος Πυρόβολος, ὑπηρετῶν εἰς τήν κωμόπολιν Ριζοκαρπάσου, ἐπεσκέφθη τό οἴκημα τῶν Ἐθνικοφρόνων Σωματείων. Λαβών ἀφορμήν ἀπό τήν ἐντός τοῦ οἰκήματος ἀνηρτημένην φωτογραφίαν μου, τῆς ὁποίας ἐπιμόνως ἐζήτησε τήν ἀπομάκρυνσιν, ἤρχισε δημοσίᾳ ἐκτοξεύων βαρείας ὕβρεις κατ' ἐμοῦ. Ὁ ἴδιος ἀξιωματικός, ἐν συνεργασίᾳ μετά Κυπρίου ἐκπαιδευτικοῦ ὠργάνωσε διαδηλώσεις μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου Ριζοκαρπάσου τήν 19ην παρελθόντος Φεβρουαρίου, ἐπέτειον τῆς ὑπογραφῆς τῶν Συμφωνιῶν Ζυρίχης-Λονδίνου, εἰς ἔκφρασιν διαμαρτυρίας καί ἀντιθέσεως πρός τάς συμφωνίας.

Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Στυλιανός Μιχόπουλος, Διοικητής τοῦ Τακτικοῦ Συγκροτήματος Κυρηνείας, συχνάκις ἐκφέρει χυδαίας ὕβρεις κατ' ἐμοῦ εἰς ἐπήκοον πολλῶν.

Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Παῦλος Κουρούπης, Διοικητής τοῦ Τάγματος 251 εἰς Κυρήνειαν, ἀπήτησε τήν ἀπομάκρυνσιν φωτογραφίας μου ἀπό τό γραφεῖον Κυπρίου ἀνθυπολοχαγοῦ, λέγων ὅτι δέν ἐπιτρέπονται φωτογραφίαι κομματαρχῶν εἰς στρατιωτικά γραφεῖα.

Ὁ ταγματάρχης Ἀλέξανδρος Μανιάτης, ὑποδιοικητής τοῦ Τάγματος 251 εἰς Κυρήνειαν, ἐπανειλημμένως ἠκούσθη ὑβρίζων καί χαρακτηρίζων με ἄλλοτε ὡς κομμουνιστήν, ἄλλοτε ὡς συνοδοιπόρον.

Ὁ ταγματάρχης Ἀνευλαβής, ὑπηρετῶν εἰς τό 2ον Ἐπιτελικόν Γραφεῖον ἐν Λεμεσῷ, πολλάκις μετέσχε συσκέψεων ἀντιπολιτευομένων καί παρανόμων εἰς Λεμεσόν. Μία τῶν σοβαρωτέρων συσκέψεων, ἥτις διήρκεσεν ἐπί δίωρον, ἔγινε τήν 5ην παρελθόντος Μαρτίου εἰς τό οἴκημα τοῦ Συλλόγου "Πανῖκος Συμεών", μετέβη δέ εἰς αὐτήν μετά πολλῶν προφυλάξεων.

Ὁ ταγματάρχης Τσατσάνης, Διοικητής τῆς 33ης Μοίρας Καταδρομῶν, μετέβη εἰς τό χωρίον Τροῦλλοι καί παρέστη εἰς σύσκεψιν ἀντιπολιτευομένων καί παρανόμων, ἥτις ἔγινεν εἰς τήν οἰκίαν τοῦ Χρίστου Κολουμπρῆ. Μεταξύ τῶν λαβόντων μέρος εἰς

τήν σύσκεψιν αὐτήν ἦσαν καί δύο καταζητούμενοι, μέλη τῆς "ΕΟΚΑ Β΄".

Ὁ ὑπολοχαγός Παντελῆς Γιαννακόπουλος, ὑπηρετῶν εἰς τόν Λόχον 276 τοῦ Τάγματος Πεζικοῦ εἰς Παχύαμμον ὁμιλεῖ συχνάκις κατά τῆς Κυβερνήσεως καί ἰδιαιτέρως κατ' ἐμοῦ, καθ' ὅν χρόνον γίνεται ἡ σύνταξις τοῦ Λόχου. Εἰς μίαν περίπτωσιν εἶπε τάς φράσεις: "Αὐτός τά φταίει ὅλα, ὁ τραγογένης".

Ὁ ἀνθυπολοχαγός Γεώργιος Παππᾶς, ὑπηρετῶν εἰς τό χωρίον Λιθροδόντα, κατέστη ὀργανωτής πολλῶν ἀντικυβερνητικῶν ἐκδηλώσεων, προσφάτως δέ, λόγω προκλητικῆς ἐνεργείας του, ἐδάρη ὑπό κατοίκου τοῦ χωρίου καί ἡ ὑπόθεσις κατέληξεν εἰς τά πολιτικά δικαστήρια.

Ἀνώτατος ἐπιτελικός τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς εἶπεν εἰς φίλον του ὅτι δέν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος ἐξουδετερώσεώς μου, εἰμή ὁ πόλεμος φθορᾶς μου. Δέν ἀναφέρω τό ὄνομά του, διότι ὡς πληροφοροῦμαι, οὗτος ἀναχωρεῖ ἐκ Κύπρου τόν προσεχῆ Ἰούνιον.

Πέραν τῶν περιπτώσεων ἀναρμόστου συμπεριφορᾶς ἤ δραστηριότητος ὡρισμένων ἀξιωματικῶν, ἀναφέρομαι ἐν συντομίᾳ καί εἰς μερικάς ἄλλας ἀνεπιτρέπτους καταστάσεις:

Ἄρθρα καί σχόλια τοῦ ἀντιπολιτευομένου τύπου κατά τῆς Κυβερνήσεως γράφονται πολλάκις κατ' ἔμπνευσιν ἤ ἐπιταγήν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, ὑπηρετούντων εἰς τό 2ον Ἐπιτελικόν Γραφεῖον. Ἀρθρογράφοι τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἔχουν καθημερινήν σχεδόν ἐπαφήν μετά τοῦ 2ου Ἐπιτελικοῦ Γραφείου καί λαμβάνουν παρ' αὐτοῦ "γραμμήν" ἤ εἰδήσεις "κατ' ἀποκλειστικότητα", προερχομένας συνήθως ἐξ ἀπορρήτων ἐγγράφων.

Εἰς ὀργανούμενα ὑπό τῆς ἀντιπολιτεύσεως μνημόσυνα πεσόντων καλοῦνται καί προσέρχονται Ἕλληνες ἀξιωματικοί. Καί γίνονται οὗτοι ἀκροαταί ἐκφωνουμένων ὑβριστικῶν ὁμιλιῶν κατά τῆς Κυβερνήσεως καί θεαταί ἀναγεγραμμένων συνθημάτων ὑπέρ τῆς παρανόμου ὀργανώσεως "ΕΟΚΑ Β΄" ὡς καί ἄλλων συνθημάτων στρεφομένων κατά τῆς Κυβερνήσεως. Δημιουργεῖται οὕτω ἡ εὔλογος ἐντύπωσις ὅτι Ἕλληνες ἀξιωματικοί διά τῆς παρουσίας των συμμερίζονται τά λεγόμενα καί ἐπικροτοῦν τά κατά τῆς Κυβερνήσεως συνθήματα.

Ἀξιωματικοί καί στρατιῶται εὑρίσκονται συχνάκις μεταξύ τῶν "ἐκκλησιαζομένων" εἰς τάς λεγομένας "κατακόμβας" τάς ὁποίας παρανόμως ἔκτισαν σχισματικοί ἱερεῖς.

Οἱ πλησίον πολλῶν στρατοπέδων χῶροι, τοῖχοι, δένδρα, δρόμοι, εἶναι διακεκοσμημένοι με ἀντικυβερνητικά συνθήματα διά βαφῆς ἀναγραφόμενα, τῶν ὁποίων δράσται εἶναι στρατιῶται. Δέν εὑρέθη διοικητής στρατοπέδου ἤ οἱοσδήποτε ἀξιωματικός ὅστις νά διατάξη τήν ἀπάλειψίν των.

Ἐντός τῶν στρατοπέδων οὐχί σπανίως ἀκούονται συνθήματα ὑπέρ τοῦ Γρίβα καί τῆς "ΕΟΚΑ Β΄". Ἀκόμη, καί ἔξωθεν τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς διμοιρία στρατιωτῶν μέ ἐπί κεφαλῆς τόν ἐξ Ἑλλάδος ἀνθυπολοχαγόν Μυλωνᾶν Κωνσταντῖνον ἐκραύγαζε ρυθμικῶς τοιαῦτα συνθήματα, ἐπακολούθησε δέ ἐπεισόδιον μετ' ἀνδρῶν τῆς Ἀστυνομίας, ὑπηρετούντων εἰς τήν Προεδρικήν Φρουράν.

Εἰς τελεσθέν πρός ἑβδομάδος εἰς λεγομένην "κατακόμβην" μνημόσυνον τοῦ ἐκ τοῦ χωρίου Ζώδια Γεωργίου Κουντουρέση παρέστησαν καί Ἕλληνες ἀξιωματικοί καί κατέθεσαν στέφανον, ὡς ἐδημοσιεύθη καί εἰς τόν ἀντιπολιτευόμενον τύπον. Ἦτο δέ ὁ Κουντουρέσης μέλος τῆς "ΕΟΚΑ Β΄" καί ἐφονεύθη κατ' ἀνταλλαγήν πυρῶν εἰς διενεργηθεῖσαν ἐπίθεσιν ἐναντίον ἀστυνομικοῦ σταθμοῦ.

Ἐντός τῶν στρατοπέδων γίνονται ὁμιλίαι ὑπό ἀξιωματικῶν ὑπέρ τῆς Ἑνώσεως μετά σαφῶν ὑπαινιγμῶν ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος εἶναι ἀνθενωτικός.

Συχναί εἶναι αἱ κλοπαί ὁπλισμοῦ, εἰς μεγάλας ἤ μικράς ποσότητας, ἀπό ἀποθήκας τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς. Αἱ πρός τόν ἀντιπολιτευόμενον τύπον ὁδηγίαι τῶν ὑπευθύνων τοῦ 2ου Ἐπιτελικοῦ Γραφείου εἶναι ἡ μή προβολή καί μᾶλλον ἡ συσκότισις τῶν κλοπῶν. Εἰς δύο περιπτώσεις σοβαρᾶς κλοπῆς ὁπλισμοῦ ὑπό μελῶν τῆς "ΕΟΚΑ Β΄" ὑπεύθυνος τῶν ἀποθηκῶν ἦτο ὁ ἴδιος ἀξιωματικός, ὁ ταγματάρχης Παπαμιχαήλ.

Ἡ Παγκύπριος Ὁμοσπονδία Ἐφέδρων Ἀξιωματικῶν συνδεομένη ἤ μᾶλλον ὑπαγομένη εἰς τό Γενικό Ἐπιτελεῖον τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς, ἀναπτύσσει ἀντικυβερνητικήν δραστηριότητα ὑπό ποικίλας ἐκδηλώσεις καί μορφάς καθ' ἅπασαν τήν Κύπρον. Πλεῖστα μέλη τῆς Ὁμοσπονδίας εἶναι δρῶντα στελέχη τῆς "ΕΟΚΑ Β΄". Ἀπό τινος ἡ Ὁμοσπονδία αὕτη κυκλοφορεῖ μεταξύ τῶν μαθητῶν Μέσης Παιδείας δελτία φέροντα τήν ἐπίσημον σφραγῖδα της, διά τῶν ὁποίων καλεῖ τούς μαθητάς ὅπως ἐγγραφῶσι μέλη εἰς τήν ἱδρυθεῖσαν ἀντικυβερνητικήν ὀργάνωσιν "Ἐθνική Νεολαία Διγενῆ". Πολλοί μαθηταί, ἰδίως τῆς Στ΄ τάξεως, ἐγγράφονται εἰς τήν "Ἐθνικήν Νεολαία Διγενῆ", κατόπιν δεδομένης εἰς αὐτούς ὑποσχέσεως ὅτι θά ἐπιλεγῶσιν ὡς δόκιμοι ἀξιωματικοί, ὅταν καταταχθῶσιν εἰς τήν Ἐθνικήν Φρουράν διά τήν ἐκπλήρωσιν τῆς στρατιωτικῆς θητείας των.

Νομίζω τά ἀναφερθέντα δίδουν μίαν εἰκόνα τῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία, ἐάν δέν διορθωθῆ θά ἔχη πολλάς δυσαρέστους συνεπείας. Δέν εἶναι, βεβαίως, ἔργον μου ἡ παρακολούθησις τῆς συμπεριφορᾶς Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, στελεχούντων τήν Ἐθνικήν Φρουράν. Ἀποτελεῖ τοῦτο εὐθύνην τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Καί ἔχει, ὡς πιστεύω, ἡ ἑλληνική Κυβέρνησις τήν δύναμιν καί τόν τρόπον διορθώσεως τῆς καταστάσεως ἐάν ὑπάρξη πρός τοῦτο θέλησις.

Μετ' ἐγκαρδίων εὐχῶν».

18 Μαΐου 1974

Θ. ΚΟΥΛΟΥΜΠΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Σεβαστέ μου κύριε Πρόεδρε,

Εὐχαριστῶ γιά τό γράμμα σας τῆς 2/5/74. Συμφωνῶ ὅτι μόνο μέ ὑπεύθυνη πολιτική συζήτηση μπορεῖ νά γίνη ἡ διάγνωση καί ἡ θεραπεία τῶν ἑλληνικῶν προβλημάτων. Ἡ σιωπή τῶν ὑπευθύνων ἀνθρώπων φυσικά εὐνοεῖ τήν κατάσταση τῆς συγχύσεως καί τοῦ κουτσομπολιοῦ μέσα στήν ὁποία πνίγεται ὁ τόπος.

Μιά ἀπό τίς λογικότερες λύσεις εἶναι ἡ δημιουργία Κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Ἑνότητος ὑπό τόν Καραμανλῆ, τῆς ὁποίας ὁ σκοπός θά εἶναι νά προετοιμάση τόν τόπο γιά ἐλεύθερο δημοψήφισμα (πολιτειακό, συνταγματικό) καί ἐλεύθερες ἐκλογές. Ἴσως — δυστυχῶς — χρειαστῆ ἄλλη μιά στρατιωτική ἐπέμβαση γιά νά γίνη κάτι τέτοιο. Ἡ ἐλπίδα μου ἦταν ὅτι οἱ κινηματίες τῆς 25ης Νοεμβρίου θά ἐκινοῦντο πρός τήν λύση αὐτή — ἀλλά ὁ καιρός περνᾶ καί ὁ Ἀνδρουτσόπουλος παραμένει στόν ἄχαρο ρόλο του.

Τώρα μερικά ἀπό τά νέα μου. Τό Σάββατο, 11η Μαΐου, πῆγα στή Ν. Ὑόρκη. Τό βράδυ συναντήθηκα, σέ μία συνεδρίαση μέ περίπου 35 ἀνθρώπους, καί μέ τόν Ἀνδρέα Παπανδρέου.

Ἡ τοποθέτηση τοῦ Ἀνδρέα — ὁ ὁποῖος μιλάει ὡραῖα ἑλληνικά καί μπορεῖ νά συγκινήση τό πλῆθος — περιεῖχε τά ἑξῆς:

1. Ἀρχές ἀντιστασιακῶν ὁμάδων εἶναι δύο: Ἐθνική Ἀνεξαρτησία καί Λαϊκή Κυριαρχία.

2. Ἑπομένως, ὁ ἀγώνας δέν εἶναι ἁπλῶς "ἀντιχουντικός" ἤ "ἀντιδικτατορικός" ἀλλά ἐθνικοαπελευθερωτικός ἀπό τίς ἀποικιακές δυνάμεις κατοχῆς τοῦ ἀμερικανικοῦ ἰμπεριαλισμοῦ.

3. Τό "Πολυτεχνεῖο" δείχνει ὅτι ἡ Χούντα ἀπέτυχε οἰκονομικά, πολιτικά καί κοινωνικά καί ὅτι οἱ ἀντικειμενικές συνθῆκες — μέσω τοπικῶν ἐπιτροπῶν Ἀγώνα — εἶναι φτιασμένες γιά τήν ἔνοπλη ἀναμέτρηση μέ τίς κομπραδόρικες δυνάμεις κατοχῆς τῆς Ἑλλάδος.

4. Δυστυχῶς δέν ὑπάρχει ξένη Κυβέρνηση διατεθειμένη νά βοηθήση ὑλικά (ὅπλα κ.λ.π.) τόν ἑλληνικό ἐθνικοαπελευθερωτικό ἀγώνα. Τά ὅπλα θά βρεθοῦν μέ τόν ἀφοπλισμό τῶν δυνάμεων κατοχῆς (δηλ. τῶν ἑλληνικῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καί ὀργανισμῶν ἀσφαλείας). Ὁ ἀγώνας ἑπομένως θά εἶναι πιό δύσκολος... ἀλλά συγχρόνως θά ἀποφευχθοῦν καί ἄλλες πρόσθετες ἐξαρτήσεις.

5. Μετά τήν πτώση τῆς Χούντας, ὁ Ἑλληνικός λαός θά ἀποφασίση γιά τό μέλλον του μόνος καί ἀπερίσπαστος. Τό ΠΑΚ θά ὑποστηρίξη ἀβασίλευτη δημοκρατία (μέ πρόεδρο πού ἐκλέγεται ἀπό κοινοτικά συμβούλια τοῦ τόπου), μέ "κοινωνικοποίηση" τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τοῦ τόπου καί μέ ἀδέσμευτη ἐξωτερική πολιτική.

6. Οἱ Ἀμερικάνοι βλέποντας τό πείραμα Μαρκεζίνη νά καταρρέη ἔρριξαν τόν Παπαδόπουλο καί τόν ἀντικατέστησαν μέ τό σημερινό σχῆμα. Φυσικά μπορεῖ νά ξαναμαγειρέψουν πάλι "ψευτολύσεις" μέ πολιτικούς τύπου Σ. Στεφανόπουλου κ.λ.π. Οἱ προσπάθειες αὐτές θά συντριβοῦν στόν γρανίτη τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

7. Ἡ Ἑλλάδα ἔχει μεταβληθῆ σέ "ξέφραγο ἀμπέλι" τῶν Ἀμερικάνων ὅπου σήμερα βρίσκονται 7 (τουλάχιστον) πυρηνικές βάσεις.

Στή συζήτηση πού ἐπακολούθησε ἄνοιξα μία μικρή θεωρητική ἀνταλλαγή ἀπόψεων μαζί του, πού ὅπως ἔμαθα ἀργότερα τήν χαρακτήρισε μᾶλλον "προβοκατορική" ἐκ μέρους μου.

Συγκεκριμένα, τόν ρώτησα νά συγκρίνη τήν Ἑλλάδα καί τό Βέλγιο ὡς πρός τίς σχέσεις τους μέ τήν Ἀμερική. Μικρές χῶρες καί οἱ δύο, ἐξηρτημένες οἰκονομικά καί στρατηγικά ἀπό τήν Ἀμερική καί σύμμαχοί της στά πλαίσια τοῦ ΝΑΤΟ. Ὑφίσταται καί στό Βέλγιο ἀμερικανική κατοχή.

Δεύτερον, ἄν μπορέσουμε μέ πολιτικές λύσεις νά πᾶμε ἀπό τήν σημερινή "κατοχή" (τύπου Ἑλλάδος) στήν "ἐξάρτηση" (τύπου Βελγίου). Θά ὑποστήριζε αὐτές τίς λύσεις ἤ θά ἐπέμενε στίς ἔνοπλες ἐθνικοαπελευθερωτικές λύσεις;

Τρίτον, ἄν ὑποθέσουμε ὅτι οἱ Ἀμερικάνοι κατέχουν τήν Ἑλλάδα καί εἶναι διατεθειμένοι νά διατηρήσουν τήν κατοχή ὅπως στό Βιετνάμ (καί ξέροντας ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀντιστασιακοί — ἀντίθετα μέ τούς Βιετκόνγκ — δέν ἔχουν ἐξωτερικούς ὑποστηρικτάς), ἔχει ὑπολογίσει τίς θυσίες πού πρέπει νά γίνουν σέ αἷμα καί σέ πλοῦτο καί τίς πιθανότητες ἐπιτυχίας ἑνός τόσο δύσκολου ἐγχειρήματος;

Τέταρτον, ἔστω καί σέ "ψευτοδημοκρατικές" λύσεις δίδονται μεγαλύτερες εὐκαιρίες γιά τήν ὀργάνωση καί τόν ὁπλισμό τοῦ Λαοῦ. Γιατί, τότε, τίς μποϋκοτάρει μέ κάθε εὐκαιρία;

Οἱ ἀπαντήσεις του ἦταν περίπου ὡς ἑξῆς:

1ον. Τό Βέλγιο δέν ἠμπορεῖ νά συγκριθῆ μέ τήν Ἑλλάδα. Ἡ Ἑλλάδα ἔχει μεταπραττικό καί κομπραδόρικο κεφάλαιο. Τό Βέλγιο (δυτικοευρωπαϊκό) εἶναι στήν κορυφή τῆς ἱεραρχίας τῶν ἀμερικανικῶν σχέσεων μέ ἄλλα Κράτη. Δηλαδή, ἐνῶ μέ τό Βέλγιο οἱ Ἀμερικάνοι συνεργάζονται, τήν Ἑλλάδα τήν ἐκμεταλλεύονται.

2ον. Τίς "πολιτικές ψευτοδημοκρατικές" λύσεις δέν μπορεῖ νά τίς ὑποστηρίξη γιατί θά τόν διαγράψη καί αὐτόν ὁ Λαός, ὁ ὁποῖος θέλει καθαρές λύσεις ἀνεξάρτητες ἀπό τίς δυνάμεις κατοχῆς. Φυσικά, θά ἐκμεταλλευθῆ τίς περιορισμένες ἐλευθερίες πού οἱ ψευτολύσεις θά ἀναγκασθοῦν νά ἐπιτρέψουν γιά νά συνεχίση τόν ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος.

3ον. Σχετικά μέ τίς θυσίες. Ἡ ἐλευθερία προϋποθέτει ἀνθρώπους πού εἶναι διατεθειμένοι νά θυσιαστοῦν γιά τήν ἀπόκτηση τῆς ἐλευθερίας τους. Ἡ νοοτροπία τῆς ἡττοπάθειας ἀπέναντι στίς μεγάλες δυνάμεις — ἄν εἶχε ὑπερισχύσει — θά κρατοῦσε τούς Ἕλληνες, ἀκόμη ὡς σήμερα, κάτω ἀπό τόν Ὀθωμανικό ζυγό.

Τήν ἑπομένη, στίς 4.00 τό ἀπόγευμα, ἐπανέλαβε μέ περισσότερο πάθος περίπου τά ἴδια μπροστά σέ ἀκροατήριο γύρω στίς 2.000 στό Hunter College Auditorium.

Γυρίζοντας μέ τό τραῖνο στήν Οὐάσιγκτων, τήν Κυριακή τό βράδυ, ἤρθα στά ἑξῆς συμπεράσματα γιά τόν Ἀνδρέα:

1ον. Γεμίζει ἕνα χῶρο τοῦ ἀντιαποικιακοῦ ἀντιαμερικανικοῦ ἀντιιμπεριαλιστικοῦ ἀγώνα — πού οὔτως ἤ ἄλλως κάποιος θά τόν γέμιζε.

2ον. Ἔχει δημιουργήσει τόσο τεράστια πολιτικά χαρακώματα γύρω του... ὥστε νά εἶναι σχεδόν ἀδύνατο νά ἀλλάξη θέση χωρίς νά γελοιοποιηθῆ.

3ον. Μικροπρόθεσμα — πιθανῶς — προσπαθεῖ νά ἐπηρεάση τούς μικρούς "κανταφικούς" ἀξιωματικούς μέ καθαρή γραμμή, δηλαδή ἐθνικιστική, οὐδετεριστική καί σοσιαλιστική — γραμμή πού ὑποτίθεται ὅτι συγκινεῖ τούς "καντάφηδες".

4ον. Μακροπρόθεσμα — σέ περίπτωση πού ὕστερα ἀπό μερικά χρόνια γίνη Λαϊκή ἐξέγερση — νά γυρίση πίσω σάν μεῖγμα μεταξύ Λένιν καί Ντέ Γκώλ.

5ον. Θά εἶναι λάθος γιά ἄλλους ἀντι-χουντικούς παράγοντες νά ἀνοίξουν δεύτερο μέτωπο ἐναντίον τοῦ Ἀνδρέα. Τό ἀποτέλεσμα θά ἦταν νά ὠφεληθῆ ἡ Χούντα καί οἱ ὑποστηρικτές της.

Τήν Τρίτη τό βράδυ, 14 Μαΐου, μίλησε στό Πανεπιστήμιό μας ὁ Ντόναλντ Φραίηζερ (Dem. Minnesota) μέ θέμα τήν προστασία τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων καί τίς ἑλληνοαμερικανικές σχέσεις. Ἦταν καλός. Εἴχαμε περίπου 110 ἀνθρώπους στό ἀκροατήριο, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ Ι. Ζίγδης.

Χθές τό μεσημέρι, 17η Μαΐου, φάγαμε μαζί μέ τόν Γιάννη Νικολόπουλο καί Τζών Νταίη. Ὁ Νταίη ἐπανέλαβε τά περί ρευστότητος τῆς καταστάσεως, περί κινδύνου Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου, κ.λ.π.

Ὁ Νικολόπουλος εἶπε στόν Νταίη ὅτι ὁ Μίκης Θεοδωράκης τηλεφώνησε στόν Γιῶργο Ἀποστολάκη (ΟΗΕ - Νέα Ὑόρκη), ὁ ὁποῖος εἶπε στόν Νικολόπουλο ὅτι, σύμφωνα μέ τόν Θεοδωράκη, οἱ προϋποθέσεις ἐπιστροφῆς Καραμανλῆ στήν Ἑλλάδα εἶναι:

Κοινή δήλωση Ἑλλήνων διακεκριμένων στήν πολιτική καί ἄλλους τομεῖς πού ζητᾶ ἀπό Καραμανλῆ νά ἡγηθῆ Κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Ἑνότητος.

Ἐπίσης ὁ Θεοδωράκης εἶπε ὅτι, ἄν οἱ Ἀμερικανοί θέλουν νά δοῦν τόν Καραμανλῆ, πρέπει νά τό πράξουν ἐπισήμως, μέ μεγάλη προσωπικότητα, καί ὄχι μέσω τρίτων.

Τέλος, γύρω στίς 2.30 μ.μ. πήγαμε στό Fairfax, ὅπου ὁ Ἠλίας Δημητρακόπουλος εἶχε Press Conference γιά ἕνα Ἕλληνα στρατιωτικό γιατρό (Γιῶργο Σφακιανάκη, πού ἐργάζεται τώρα στό Columbus Ohio). Ὁ Σφακιανάκης ὑπέβαλε ἐπισήμως τήν παραίτησή του ἀπό τίς τάξεις τῶν ἑλληνικῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων — λόγω τοῦ ρόλου των, πού ἀφαιρεῖ ἀπό τούς Ἕλληνες τίς ἐλευθερίες των.

Ἐδῶ τελειώνω τό μακροσκελές αὐτό γράμμα μου. Θέλω νά κλείσω μέ δύο λόγια σχετικά μέ τό πῶς ἔχω προσδιορίσει τόν δικό μου ρόλο ἐδῶ στήν Οὐάσιγκτων, τήν τελευταία ἐπταετία τῆς χουντοκρατίας.

Ἐπειδή βλέπω τήν Ἑλλάδα νά διέρχεται ἐθνική κρίση, πιστεύω ὅτι πρέπει νά βοηθῶ οἱονδήποτε Ἕλληνα (ἀσχέτως τῆς πολιτικῆς του τοποθετήσεως στό παρελθόν) πού ἀγωνίζεται γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς Δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα. Συγχρόνως προσπαθῶ μαζί μέ τούς ἄλλους φίλους μου ἐδῶ νά ἐπηρεάσω ἀρθρογραφικά ἤ μέ ὁμιλίες, κ.λ.π., τήν ἀμερικανική πολιτική καί κοινή γνώμη ὥστε νά προωθηθοῦν τά συμφέροντα τῆς ἐπιστροφῆς Δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα.

Μετά τό '68 ἦλθαν ἐδῶ πολλοί ἄνθρωποι, στήν κατηγορία τῶν ἀντιχουντικῶν: π.χ. Ὀρέστης Βιδάλλης, Ἠλίας Δημητρακόπουλος, Κωνσταντῖνος Μητσοτάκης, Γιῶργος Μυλωνᾶς, Μανώλης Κοθρῆς, Στέλιος Ἀλλαμανῆς, Γεώργιος Ράλλης, Δημήτριος Παπασπύρου, Ἀνδρέας Παπανδρέου, Μελίνα Μερκούρη, Μίκης Θεοδωράκης, Γιάννης Ζίγδης καί ἄλλοι. Ὅπως βλέπετε, ἀντιπροσωπεύεται σχεδόν ὁλόκληρο τό τοπίο τῶν ἑλληνικῶν πολιτικῶν δυνάμεων (ἤ μᾶλλον τάσεων). Προσπαθήσαμε ἐδῶ, σέ κάθε περίπτωση, νά βοηθήσουμε ὅσο τό δυνατόν περισσότερο τόν καθένα χωρίς προκατάληψη ἤ ἰδιαίτερη περιποίηση γιά κανένα. Εὔχομαι ὅτι τελικά ἡ οὐσιαστική συσπείρωση ὅλων τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων στήν Ἑλλάδα νά φέρη τό ποθητό ἀποτέλεσμα πού ὅλοι μας τόσο ἐπιθυμοῦμε.

Τέλος, Κύριε Πρόεδρε, θέλω νά σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι ἴσως γιά πρώτη καί τελευταία φορά στή ζωή μου ἔλαβα τήν ἀπόφαση νά γράφω γράμματα (τύπου ἀναφορᾶς σκέψεων καί προθέσεων ἄλλων ἀνθρώπων). Εἶναι κάτι πού εἶναι βασικά ἀντίθετο στίς ἀρχές μου.

Ἡ κατάσταση, ὅμως, εἶναι κρίσιμη — ὁ ρόλος σας ἱστορικός καί πρέπει νά εἶσθε ὅσο τό δυνατόν πιό ἀπόλυτα ἐνημερωμένος. Λυποῦμαι μόνο ὅτι οἱ ἐπαφές μου δέν εἶναι μέ κύκλους ἀμερικανικούς —στό ἐπίπεδο Kissinger et al. Ἑπομένως, καταλαβαίνω ὅτι οἱ "ἀναφορές" μου σέ ἐσᾶς ἔχουν περισσότερο συναισθηματική παρά οὐσιαστική πληροφοριακή ἀξία.

Σᾶς εὔχομαι χρόνια πολλά γιά τήν ἐπέτειο τῆς γιορτῆς σας καί τοῦ χρόνου στήν Ἀθήνα.

Μέ ἐκτίμηση καί τιμή».

4 Ἰουνίου 1974

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΠΡΟΣ Γ. ΝΤΕΝΙΣΗ

«Στρατηγέ μου,

Ὑπό τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ἐθνικῆς Φρουρᾶς ὑπεβλήθη πρό τινος πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον διά τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν καί Ἀμύνης κατάλογος ὑποψηφίων Ἐφέδρων Ἀξιωματικῶν, οἵτινες, ἀφοῦ θά ἐτύγχανον εἰδικῆς ἐκπαιδεύσεως, θά ἐστελέχουν τήν Ἐθνικήν Φρουράν ὡς Δόκιμοι Ἔφεδροι Ἀξιωματικοί.

Τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον δέν ἐνέκρινε πάντας τούς ἐν τῷ ὑποβληθέντι καταλόγῳ ὑποψηφίους, διεβιβάσθη δέ πρός ὑμᾶς ὀνομαστικός κατάλογος τῶν μή ἐγκριθέντων. Εἰς ἐπακολουθήσασαν μετ' ἐμοῦ συνάντησιν ἐξήγησα εἰς ὑμᾶς ἐκτενέστερον τούς λόγους τῆς μή ἐγκρίσεως, τονίσας ἰδιαιτέρως ὅτι δέν ἐνδείκνυται ἡ ἀνάδειξις εἰς βαθμόν ἀξιωματικοῦ προσώπων μή νομιμοφρόνων.

Παρά ταῦτα, τό Γενικόν Ἐπιτελεῖον Ἐθνικῆς Φρουρᾶς, περιφρονῆσαν καί οὐδόλως λαβόν ὑπ' ὄψιν τήν ἀπόφασιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἐνέγραψε τούς μή ἐγκριθέντας εἰς τάς Σχολάς Ἐκπαιδεύσεως Ἀξιωματικῶν καί ἐζήτησεν ἀκολούθως τήν πρός αὐτούς καταβολήν τῶν προνοουμένων δι' ἀξιωματικούς ἀποδοχῶν.

Θεωρῶ ἀπολύτως ἀπαράδεκτον τήν τοιαύτην στάσιν καί ἐνέργειαν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ἐθνικῆς Φρουρᾶς. Βάσει τοῦ περί Ἐθνικῆς Φρουρᾶς Νόμου, ὡς σαφῶς ἐν τῷ ἄρθρῳ 13 ἀναγράφεται, οἱ ἀξιωματικοί διορίζονται ὑπό τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καί ὑπό τοιούτους ὅρους ὡς ἤθελε τοῦτο καθορίσει. Οὔτε ὁ Διοικητής οὔτε τό Γενικόν Ἐπιτελεῖον οὔτε οἱοσδήποτε ἄλλος ἔχει δικαίωμα νά ὀνομάζῃ καί νά διορίζῃ ἀξιωματικούς τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς. Τό δικαίωμα τοῦτο ἔχει μόνον ἡ Κυβέρνησις. Εἶναι, βεβαίως, ἐπιθυμητόν ὅπως ἀκούῃ ἡ Κυβέρνησις ἐπί τοῦ θέματος συμβουλάς καί εἰσηγήσεις τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας. Οὐδεμίαν, ὅμως, ἔχει ὑποχρέωσιν ὑποδοχῆς τῶν οἱωνδήποτε εἰσηγήσεων καί διατηρεῖ εἰς ἀπόλυτον βαθμόν τό δικαίωμα νά διορίζῃ τούς ἀξιωματικούς τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς. Εἶναι γεγονός ὅτι ἐπί ἔτη τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον ἀπεδέχετο ἄνευ συζητήσεως τάς ἐν προκειμένῳ εἰσηγήσεις τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου. Ἡ ἀνεπιφύλακτος, ὅμως, αὕτη ἐμπιστοσύνη εἰς τό θέμα τῆς ἐκλογῆς τῶν Δοκίμων Ἐφέδρων Ἀξιωματικῶν κατέληξεν εἰς δυσαρέστους καταστάσεις ἐντός καί ἐκτός τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς. Δόκιμοι Ἔφεδροι Ἀξιωματικοί εἶναι ἐντός καί ἐκτός τῆς Φρουρᾶς συστηματικοί προπαγανδισταί κατά τῆς κυπριακῆς Κυβερνήσεως, ὀργανοῦντες καί πρωτοσταντοῦντες εἰς ἀντικυβερνητικάς ἐκδηλώσεις. Συχνάκις, εἶναι ἥρωες πολλῶν ἐπεισοδίων στρεφομένων κατά τῆς Κυβερνήσεως καί διά τῶν ὅλων ἐνεργειῶν των καθιστοῦν τήν Ἐθνικήν Φρουράν χῶρον ἐκκολάψεως καί ἐκτροφῆς ἀντικυβερνητικῶν στοιχείων, διά τῶν ὁποίων τροφοδοτεῖται καί ἡ τρομοκρατική ὀργάνωσις "ΕΟΚΑ Β'". Παγκοίνως γνωστόν τυγχάνει, ἐξ ἄλλου, ὅτι εἰς ὅλας τάς περιπτώσεις σοβαρᾶς κλοπῆς ὁπλισμοῦ ἀπό ἀποθήκας τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς ἐνέχονται πάντοτε Δόκιμοι Ἀξιωματικοί. Αὐτή εἶναι ἡ θλιβερά κατάστασις, ἥτις ὡδήγησε τήν Κυβέρνησιν εἰς τήν ἀπόφασιν νά ἀποδίδῃ τοῦ λοιποῦ ἰδιαιτέραν σημασίαν ὡς πρός τά στελεχοῦντα τήν Ἐθνικήν Φρουράν πρόσωπα. Ἐπιθυμοῦμεν Ἐθνικήν Φρουράν, ἥτις νά εἶναι ὄργανον τοῦ Κράτους καί ὄργανον ἐθνικῆς ἀσφαλείας, οὐχί δέ, ὡς σήμερον συμβαίνει, ἑστία ἀνωμαλιῶν καί ὑπόβαθρον συνωμοσίας. Γνωρίζομεν ὅτι σεῖς προσωπικῶς καταβάλλετε ἐντόνους προσπαθείας διά τήν θεραπείαν τῶν κακῶς ἐχόντων, ἀλλά βαθεῖα εἶναι ἡ ρίζα καί μεγάλη ἡ ἔκτασις τοῦ κακοῦ.

Εἰς τήν ἐπιστολήν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ἐθνικῆς Φρουρᾶς πρός τό ὑπουργεῖον Ἐσωτερικῶν καί Ἀμύνης γίνεται ἀπόπειρα αἰτιολογίας διά τήν ἐγγραφήν εἰς τάς Σχολάς Ἐκπαιδεύσεως Ἀξιωματικῶν τῶν μή ἐγκριθέντων ὑπό τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου προσώπων. Μεταξύ ἄλλων ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὅτι δέν παρέχονται συγκεκριμένα ἐπιβαρυντικά στοιχεῖα διά τούς μή ἐγκριθέντας καί ὅτι ὁ χαρακτηρισμός των ὡς μή νομιμοφρόνων εἶναι γενικός καί ἀόριστος καί ὅτι τό Γενικόν Ἐπιτελεῖον ἔχει ἐνισχυμένας ἀμφιβολίας ὡς πρός τήν ὀρθότητα τῆς μή ἐγκρίσεως ὑπό τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Ἐπιθυμῶ ἐν προκειμένῳ ἐμφαντικῶς νά τονίσω ὅτι τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον οὐδεμίαν ὑποχρέωσιν ἔχει νά θέτῃ ὑπό τήν κρίσιν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς οἱαδήποτε στοιχεῖα, ἐπί τῶν ὁποίων βασίζει τάς ἀποφάσεις του. Ἀλλ' οὔτε καί δικαιοῦται τό Γενικόν Ἐπιτελεῖον καθ' οἱονδήποτε τρόπον νά ἀμφισβητῇ, πολύ δέ περισσότερον νά παραγνωρίζῃ τάς ἀποφάσεις τῆς Κυβερνήσεως καί νά ἐνεργῇ ἀντιθέτως πρός τόν Νόμον. Ἡ παραγνώρισις τῆς ἀποφάσεως τῆς Κυβερνήσεως ἐπί τοῦ θέματος τοῦ διορισμοῦ ἀξιωματικῶν τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς καί ἡ ἀπόπειρα δημιουργίας τετελεσμένων γεγονότων δημιουργεῖ ζήτημα ἠθικῆς τάξεως καί συνιστᾶ κατάστασιν, ἡ ὁποία δέν εἶναι δυνατόν νά γίνῃ ἀποδεκτή. Δι' αὐτόν καί δι' ἄλλους λόγους, οἵτινες ἐκλόνισαν τήν ἐμπιστοσύνην πρός τήν Ἐθνικήν Φρουράν, ἡ Κυβέρνησις μελετᾶ τρόπους ἐξυγιάνσεως τῆς καταστάσεως.

Μετά θερμῶν εὐχῶν».

22 Ἰουλίου 1974

Θ. ΚΟΥΛΟΥΜΠΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Σεβαστέ μου κύριε Πρόεδρε,

Ἄργησα νά σᾶς γράψω γιατί οἱ δραματικές ἐξελίξεις τοῦ Κυπριακοῦ ἀπό τίς ἀρχές Ἰουλίου καί ἐντεῦθεν ἔχουν μετατρέψει τίς τελευταῖες δύο ἑβδομάδες σέ κυριολεκτικό ἐφιάλτη.

Λυποῦμαι πού ἡ λύσις Κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Ἑνότητος δέν ἐφαρμόσθηκε νωρίτερα ὥστε ἡ Χούντα τοῦ Ἰωαννίδη νά μή μᾶς φέρη στήν τραγική Ἐθνική περιπέτεια τῶν τελευταίων ἡμερῶν. Ἡ εὐχή μου εἶναι ὅτι μετά τήν παύση πυρός στήν Κύπρο θά ἀναλάβη ἔστω καί ἀργά Κυβέρνησις Ἐθνικῆς Ἑνότητος, ἡ ὁποία θά ἔχη κῦρος, πεῖρα καί προσωπικό γιά τίς πολύ δύσκολες διαπραγματεύσεις πού εὔχομαι νά ἀρχίσουν στή Γενεύη (ἤ Βιέννη). Ὁπωσδήποτε, ἡ καταστροφή μᾶς θυμίζει τήν τραγική περίοδο τοῦ 1922/23. Εἶναι θέμα περισυλλογῆς τῶν "ναυαγῶν".

Αὐτή τή στιγμή πού σᾶς γράφω ἀκούω νέα ὅτι γίνεται κίνημα στήν Ἀθήνα. Εὔχομαι νά εἶναι τό κίνημα πού θά φέρη τήν Κυβέρνηση Ἐθνικῆς Ἑνότητος. Φυσικά τά προβλήματα τῆς Κυβερνήσεως αὐτῆς θά εἶναι τεράστια καί θά χρειασθῆ σοφία, ὑπομονή, σταθερότης καί ἐγκράτεια.

Δέν γράφω πιά λεπτομέρειες γιατί σύντομα θά εἶσθε τόσο πνιγμένος πού δέν θά ἔχετε χρόνο παρά μόνο γιά τεράστια ἐθνικά καί δημόσια προβλήματα. Καλή Δύναμη!».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΕΞΙΣΤΟΡΗΣΙΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ΤΑ ΟΠΟΙΑ ΩΔΗΓΗΣΑΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΝ ΑΛΛΑΓΗΝ ΤΗΣ 23 ΙΟΥΛΙΟΥ 1974

Φ 1Β., Π. Ἀραπάκης, ἀντιναύαρχος ἐ.ἀ., πρός Κ. Καραμανλῆ, 17 Ἀπριλίου 1975

Κατόπιν τῆς διαβιβασθείσης πρός ἐμέ ἐπιθυμίας σας ὅπως βάλω σύντομον ὑπόμνημα ἐν ᾧ θά περιγράφονται τά γεγονότα ὡς ταῦτα ἔζησα ἀπό τῆς θέσεώς μου ὡς Ἀρχηγοῦ τοῦ Ναυτικοῦ, τά ἀναγόμενα εἰς τήν μεταβολήν τῆς 25ης Νοεμβρίου 1973, τό πραξικόπημα καί τήν πολιτικήν ἀλλαγήν τοῦ Ἰουλίου 1974, ἔχω τήν τιμήν νά ὑποβάλω τό παρόν σύν τῇ ἐπιβεβαιώσει ὅτι περιωρίσθη εἰς ἀναφοράν μόνον τῶν ὅσων εἶχον ἄμεσον προσωπικήν ἀντίληψιν γεγονότων.

Εἰσαγωγή

Ἀπό τοῦ Μαΐου τοῦ 1972 διεφαίνετο ὅτι τόν τότε Ἀρχηγό τοῦ Ναυτικοῦ θά ἀντικαθίστα ὁ ὑπογράφων τήν παροῦσαν ἔκθεσιν κατόπιν τῆς κατά πάντα φυσιολογικῆς ἐξελίξεως τῶν ἀνωτάτων στελεχῶν τοῦ Ναυτικοῦ.

Ἐν τούτοις παρά τήν ἀλλαγήν τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἄλλων δύο κλάδων, Στρατοῦ καί Ἀεροπορίας, κατόπιν ἀξιώσεως τοῦ Στρατηγοῦ Ἀγγελῆ, ὁ ναύαρχος Μαργαρίτης διετηρήθη εἰς τήν Ἀρχηγείαν μέχρι καί τοῦ Μαΐου 1973.

Κατά Μάρτιον τοῦ ἔτους 1973 ὁ ναύαρχος Μαργαρίτης ἀνεκοίνωσε εἰς τήν ἡγεσίαν τοῦ Ναυτικοῦ ὅτι ἐνετάλη νά γνωστοποιήσῃ ἐπισήμως τήν κατά Μάϊον 1973 ἀντικατάστασίν του, ἥτις καί ἐπραγματοποιήθη κατ' Ἰούνιον τοῦ 1973, ὁρισθέντος ἐμοῦ ὡς Ἀρχηγοῦ τοῦ Ναυτικοῦ, ὅστις ἤμην ὁ ἀμέσως μετ' αὐτόν κατ' ἀρχαιότητα.

Τόν Μάϊον τοῦ 1973 ἐξεδηλώθη ἡ πρός ἀνατροπήν τῆς ἐπαναστάσεως κίνησις τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Ναυτικοῦ, ἥτις ὡς εἶναι γνωστόν ἀπέληξεν εἰς τάς γνωστάς κατ' αὐτῶν συλλήψεις καί ἀποτάξεις.

Οἱ συμμετασχόντες εἰς τήν κίνησιν ἀξιωματικοί συμφώνως μέ πληροφορίας παρασχεθείσας μοι ὑπό τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς ἀμύνης Κου Ἀβέρωφ κατά τήν ἔναρξιν τῆς προσφάτου ὑπουργείας του, ἐπεθύμουν ζωηρῶς ὅπως μοί γνωστοποιήσουν ταύτην προκειμένου νά ἡγηθῶ τούτων.

Ἡ ἐν τῷ μεταξύ ὅμως γνωσθεῖσα ὡς ἐπερχομένη ἀνάδειξίς μου εἰς Ἀρχηγόν τοῦ Ναυτικοῦ παρημπόδισε τούτους εἰς τήν τοιαύτην ἐπιδίωξίν των.

Εἰς τό σημεῖον τοῦτο δέον νά σημειωθῇ ὅτι διά καταλλήλων χειρισμῶν ἐν οἷς καί τῆς ἀποφασιστικῆς θέσεως ἣν ἔλαβον, ἀπό τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἡγεσίας μου, ἐπέτυχον ὅπως παύσουν αἱ συνεχιζόμεναι συλλήψεις τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Ναυτικοῦ.

Τοῦτο ἀναγνωρίζεται ὑπό τῶν λοιπῶν ἐνεχομένων ἀξιωματικῶν εἰς τό κίνημα, οἵτινες παρ' ὅτι ἀνέμενον τήν σύλληψίν των αὐτη οὐδέποτε ἐπραγματοποιήθη.

Ἐν ὄψει τῶν ἐμφανῶν ἀπειλούντων τήν ἀκεραιότητα τῆς χώρας κινδύνων ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων μου ὑπῆρξεν α) ἡ ἐνίσχυσις τοῦ Ναυτικοῦ διά νέων μονάδων ἐν αἷς καί αἱ παραγγελθεῖσαι τέσσαρες μεγάλες πυραυλάκατοι (μείζονος τύπου) αἵτινες ἐξοπλίζονται διά κατευθυνομένων βλημάτων ἐπιφανείας — ἐπιφανείας καί δι' ἰσχυρῶν αὐτομάτων ἀντιαεροπορικῶν πυροβόλων καί αὐτοκατευθυνομένων τορπιλλῶν. β) ὁ ἐκσυγχρονισμός τῶν παλαιῶν τοιούτων καί γ) ὁ ἀνεφοδιασμός τοῦ Ναυτικοῦ εἰς καύσιμα, πυρομαχικά καί κρίσιμα ἀνταλλακτικά.

Παραλλήλως ἐνδιεφέρθην ζωηρῶς διά τήν ἑνότητα καί σύμπνοια τῶν στελεχῶν τοῦ Ναυτικοῦ ἔτι δέ διά τήν ἐξύψωσιν τοῦ ἠθικοῦ διά τῆς βελτιώσεως τῆς θέσεως αὐτῶν ἵνα καταστῶσι καί πάλιν ἀποδοτικοί, τό δέ ναυτικόν ἀξιόμαχον.

Τά ὡς εἴρηται ἐπιτεύγματα καί ὁ ἀναπτυχθείς ψυχικός δεσμός τοῦ ἐμψύχου ὑλικοῦ μετ' ἐμοῦ, συνετέλεσεν ἀποφασιστικά εἰς τήν διατήρησίν μου ὡς Ἀρχηγοῦ τοῦ Ναυτικοῦ καί κατά τήν μεταβολήν τῆς 25 Νοεμβρίου 1973 περί ἧς ἀμέσως κατωτέρω.

Μεταβολή 25 Νοεμβρίου 1973

Τήν 4ην πρωϊνήν τῆς 25 Νοεμβρίου 1973, εἰσῆλθον εἰς τήν ἐν Σκαραμαγκᾷ οἰκίαν μου (ἐντός τῆς περιοχῆς τοῦ Ναυτικοῦ) ὁ Πλωτάρχης Κούβαρης, ὑπασπιστής μέχρι τότε τοῦ Γ. Παπαδοπούλου μετ' ἑνός λοχαγοῦ ἐπιβαίνοντες αὐτοκινήτου ΙΧ, προφανῶς εὑρισκομένου εἰς τήν χρῆσιν τῆς ΕΣΑ ὁδηγουμένου ὑπό τοῦ λοχαγοῦ.

Οὗτοι παραβιάσαντες τό ὑπνοδωμάτιόν μου, μοῦ ἐζήτησαν νά ἐνδυθῶ τήν στολήν μου καί νά τούς ἀκολουθήσω εἰς τό Πεντάγωνο πρός συνάντησιν τοῦ ταξιάρχου Ἰωαννίδη, ὅστις καί θά μέ ἐνημέρωνε ἐπί τοῦ σκοποῦ τῆς ἐν σπουδῇ μεταβάσεώς μου.

Ἡ παρουσία τοῦ λοχαγοῦ μέ ἐνέβαλεν εἰς ὑποψίας περί τοῦ ὅτι κάτι τό ἀνώμαλον συνέβαινεν, ἐπί θεμάτων δημοσίας τάξεως. Ἡ ἐντύπωσίς μου αὕτη ἐνετάθη κατά τήν πρός Πεντάγωνον διαδρομήν λόγῳ τῶν κατά διαστήματα ἀσκουμένων ἐλέγχων ὑπό τῶν εὐελπίδων καί τῶν ἐσταθμευμένων πλησίον ἁρμάτων.

Εἰς τό Πεντάγωνον ὡδηγήθην εἰς γραφεῖον παρακείμενον πρός τό τοιοῦτον τοῦ Ἀρχηγοῦ Στρατοῦ, ἔνθα εὑρίσκοντο ὁ Ταξίαρχος Ἰωαννίδης, ὁ Ἀντιστράτηγος Γκιζίκης καί ὁ ἐν ἀποστρατείᾳ ἀρχηγός Τσούμπας.

Πρῶτος μοί ἀπηύθυνεν τόν λόγον ὁ Ταξίαρχος Ἰωαννίδης, ὅστις μοῦ εἶπεν:

«Κύριε Ἀρχηγέ, ἡ κατάστασις ἐπέβαλε πρός σωτηρίαν τῆς Πατρίδος τήν ἀνατροπήν τοῦ Παπαδοπούλου. Ἡ ἀλλαγή ἐγένετο διά νά διευκολύνῃ τάς ἐξελίξεις. Θά ἀναλάβῃ Πρωθυπουργός

ὁ κ. Ἀνδρουτσόπουλος. Σᾶς παρακαλῶ ὅπως παραμείνητε ὡς Ἀρχηγός διά νά διατηρηθῇ ἡ ἑνότης τοῦ Ναυτικοῦ, διότι μόνον ἐσεῖς μπορεῖτε νά διατηρήσετε ταύτην».

Ὁ παριστάμενος ἀντιστράτηγος Γκιζίκης μοῦ εἶπεν:

«Κύριε Ἀρχηγέ, τά πράγματα εἶναι ὡς τά ἐξέθεσεν ὁ κ. Ἰωαννίδης. Παρακαλῶ καί ἐγώ ὅπως δεχθῆτε».

Ἐπειδή ἐπίστεψα εἰς τάς ἐπικαλουμένας ἐξελίξεις, ἀλλά καί κυρίως εἰς τήν ἀνάγκην διατηρήσεως τῆς ἑνότητος τοῦ Ναυτικοῦ ἀπήντησα καταφατικῶς.

Ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς ἀμέσως ἀνωτέρω παραγράφου σαφῶς καί πλήρως διαφαίνεται ὅτι πρό τῶν ἱστορουμένων περιστατικῶν τῆς πρωΐας τῆς 25 Νοεμβρίου, οὐδεμίαν γνῶσιν εἶχον περί τῆς ἐπιβληθείσης καί συντελεσθείσης μεταβολῆς.

Μόνη σχετική συζήτησίς μου μετά τοῦ ταξιάρχου Ἰωαννίδη εἰς ὅλως ἀνύποπτον χρόνον, ἦτο κατά τήν ἐπίσκεψιν τούτου εἰς τό γραφεῖον μου πρό ἑνός περίπου μηνός ἐκ τῶν γεγονότων τῆς 25 Νοεμβρίου, ὅτε μοί εἶπεν ὅτι οἱ Ἀμερικανοί τοῦ συνέστησαν νά ἀνατρέψῃ τόν Γεώργιον Παπαδόπουλον, ἀλλ' οὗτος δέν τό ἔπραξεν.

Κατά τάς πληροφορίας μου μεταξύ τῶν λόγων ἐπιβολῆς τῆς 25 Νοεμβρίου ἦτο καί τό γεγονός ὅτι νέοι ἀξιωματικοί τοῦ στρατοῦ ἐπισκεπτόμενοι τόν Ἰωαννίδην τοῦ ἐζήτουν τήν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Παπαδοπούλου.

Ἐπίσης ὅτι κατά τήν αὐτήν περίοδον ὁ Παπαδόπουλος εἶχε καταστήσει γνωστήν εἰς τόν Ἰωαννίδην τήν ἐπιθυμίαν τοῦ ὅπως τόν ἀπομακρύνῃ ἐκ τῆς ἡγεσίας τῆς ΕΣΑ.

Πραξικόπημα 15 Ἰουλίου 1974

Ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐντάσεως τῶν σχέσεων μετά Μακαρίου εὗρον τήν εὐκαιρίαν νά εἴπω εἰς τόν τότε Ὑπουργόν τῶν Ἐξωτερικῶν παρουσίᾳ καί τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ κ. Τζούνη, ὅτι θά ἦτο προτιμώτερον νά ἀποκατασταθῶσιν αἱ σχέσεις μας μετά τοῦ Μακαρίου ἐν ὄψει τῶν ἐγγυήσεων, τάς ὁποίας εἶχεν ἐξασφαλίσει οὗτος διά τήν ἀνεξαρτησίαν καί τήν ἐδαφικήν ἀκεραιότητα τῆς Νήσου, ἀφ' ἑνός, καί ἀφ' ἑτέρου τοῦ κύρους πού ἀπελάμβανεν διεθνῶς, ἀλλ' ἔτι πλέον καί λόγῳ συμπαραστάσεως πρός αὐτόν τῶν ἀδεσμεύτων.

Εἰδικώτερον διότι τόσον διά τοῦ κύρους του ὅσον καί διά τῆς ἐπιρροῆς τῶν ἀδεσμεύτων θά ἠδύνατο νά ἐξασφαλίσῃ καί ἡ Ἑλλάς διεθνῶς ἐπί τῶν προβλημάτων της τήν μείζονα διεθνῆ ἀναγνώρισιν.

Ὑπό ἴδιον πνεῦμα ὡμίλησα καί εἰς τόν Πρεσβευτήν τῆς Ἑλλάδος κ. Λαγᾶκον συναντηθέντες εἰς τόν προθάλαμον τοῦ στρατηγοῦ Γκιζίκη.

Οἱ προρρηθέντες Διπλωμᾶται συμφωνοῦντες μοῦ συνέστησαν νά ὑποστηρίξω τάς ἀπόψεις αὐτάς καί πρός ἕτερα ἁρμόδια πρόσωπα, ἐννοοῦντες προφανῶς τόν ταξίαρχον Ἰωαννίδην. Πράγματι τάς σκέψεις μου αὐτάς ἐξέθεσα πρός αὐτόν.

Δυστυχῶς ὅμως οὗτος δέν υἱοθέτησε τάς ἀπόψεις μου, χωρίς νά μοί ἐκθέσῃ ἑτέρας σκέψεις του ἤ προθέσεις του.

Μετά πάροδον μηνός περίπου καί ἐνῷ εὑρισκόμην εἰς τήν Σχολήν τῶν Δοκίμων διά τήν ὁρκωμοσίαν τῶν νέων σημαιοφόρων εἰδοποιήθην τηλεφωνικῶς ὑπό τοῦ Ὑπαρχηγοῦ μου ὅτι ἐδολοφονήθη ὁ Μακάριος εἰς Κύπρον.

Μετά τό τηλεφώνημα ἐπηκολούθησεν ἡ ἄφιξις τῶν λοιπῶν Ἀρχηγῶν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, παρά τῶν ὁποίων ἔλαβον γνῶσιν περί τοῦ πραξικοπήματος.

Κατά τάς μεταβάσεις μου εἰς τό γραφεῖον τοῦ Ἀρχηγοῦ Ἐνόπλων Δυνάμεων διεπίστωσα ὅτι ὁ Ταξ. Ἰωαννίδης διηύθυνεν ὁμοῦ μετά τοῦ ταξιάρχου Κονδύλη τάς ἐπιχειρήσεις ἐν Κύπρῳ, ἐκ θαλάμου ἐπιχειρήσεων τόν ὁποῖον πρός τοῦτο εἶχεν ἐγκαταστήσει εἰς τό Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ.

Ὡς ἐπληροφορήθην ἐκ τῶν ὑστέρων, ἡ ἐντολή διά τήν ἐκτέλεσιν τοῦ πραξικοπήματος ἐδόθη μυστικῶς τήν δευτέραν (2αν) Ἰουλίου παρά τοῦ στρατηγοῦ Μπονάνου, εἰς τό γραφεῖον του, παρισταμένου καί τοῦ ταξιάρχου Ἰωαννίδη ὡς καί τοῦ ὑποστρατήγου Παπαδάκη, πρός τόν ταξίαρχον Γεωργίτσην καί συνταγματάρχην Κομπόκην, κληθέντων πρός τοῦτο ἐκ Κύπρου.

Ὁ ταξίαρχος Γεωργίτσης μετά τό πέρας τῶν ἐντολῶν ἐξεδήλωσεν δισταγμούς καί ἀμφιβολίας περί τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐπιδιωκομένου ἐγχειρήματος, εἰπόντος ὅτι δέν διαθέτουν ἐπαρκεῖς δυνάμεις, καί ὅτι εἶχον ἀνάγκην μείζονος χρόνου πρός προπαρασκευήν.

Παρά ταῦτα οἱ ἐντολεῖς ἐπέμενον διά τήν ἄμεσον ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιχειρήσεως.

Οἱ δύο ὡς ἄνω διαταχθέντες, ἐπιστρέψαντες εἰς Κύπρον ἀπέστειλαν τήν 6ην Ἰουλίου τόν Ταγματάρχην Κοντόσην πρός τόν Ἀρχηγόν Ἐνόπλων Δυνάμεων ἐκ μέρους των διά νά ζητήσῃ τήν ἀναβολήν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ πραξικοπήματος.

Ἡ αἴτησίς των ἀπεκρούσθη ἐκ νέου, ὁ δέ ταγματάρχης Κοντόσης ἐπέστρεψεν εἰς Κύπρον τήν 9 Ἰουλίου ἔχων ἀποστηθίσει τά ὀνόματα τῶν μελῶν τῆς σχηματισθησομένης νέας Κυβερνήσεως μετά τό πραξικόπημα ὡς καί τό περιεχόμενον τοῦ διαγγέλματος πού θά ἐκφωνεῖτο.

Χαρακτηριστικόν τῆς ἐπικρατησάσης αὐστηρᾶς μυστικότητος εἶναι τό γεγονός ὅτι ὁ Ναυτικός Διοικητής Κύπρου ἀντιπλοίαρχος Παπαγιάννης οὐδέποτε μέ ἐνημέρωσε ἐπί τῶν σχετικῶν διαταγῶν πού ἔλαβεν, παρά τάς πρός τοῦτο ὑποδείξεις ὑφισταμένων του ἀξιωματικῶν τοῦ Ναυτικοῦ.

Πρός μείζονα κατανόησιν τοῦ κρατήσαντος πνεύματος εἰς τό σημεῖον τοῦτο σημειώνω ὅτι τό θέμα τῆς Κύπρου ἀπό στρατιωτικῆς πλευρᾶς ὑπάγεται εἰς τήν ἀποκλειστικήν ἁρμοδιότητα τοῦ Ἀρχηγοῦ τῶν Ἑν. Δυνάμεων ὡς ἐπίσης καί ἅπαν τό προσωπικόν τῶν ἐν Κύπρῳ ὑπηρετουσῶν δυνάμεων καί τῶν τριῶν Κλάδων.

Ἀλλ' ἀκόμα σημειώνω ὅτι ἐπί τῶν ἐπιχειρήσεων τούτων δέν προεβλέπετο οὔτε συμμετοχή εἰς τάς ἀποφάσεις οὔτε ἐνημέρωσις ἐπί τῶν ἐξελίξεων τῶν Ἀρχηγῶν τῶν Κλάδων. Προκειμένου νά ἐνημερωθῶμεν, ἔστω καί στοιχειωδῶς, εἴχομεν καθιερώσει τήν καθημερινήν μετάβασίν μας εἰς τό Γραφεῖον Ἀρχηγοῦ Ἐνόπλων Δυνάμεων ὅπου διά τῆς συζητήσεως προσπαθούσαμε νά ἐνημερωθῶμεν ἀλλ' ἡ ἐνημέρωσις αὕτη ἦτο ὅλως ἀνεπαρκής, καθιερωθεῖσα μόνον μετά τήν ἀπόβασιν τῶν Τούρκων ἐν Κύπρῳ. Ἐξαίρεσις πρός τήν ἀνωτέρω τακτικήν ἀπετέλεσεν σύσκεψις λαβοῦσα χώραν τήν 13 Ἰουλίου ἡμέραν Σάββατον εἰς τήν αἴθουσαν συσκέψεως τοῦ ΑΕΔ περί ὥραν 12 μ.μ., καθ' ἣν ἐκλήθημεν οἱ Ἀρχηγοί μεθ' ἑτέρων Ἀξιωματικῶν τοῦ Στρατοῦ, Ἐπιτελῶν ΑΕΔ καί Ἀξιωματικῶν κληθέντων ἐκ Κύπρου ἵνα ἀποφασίσωμεν περί τῆς ἀξιώσεως τοῦ Μακαρίου εἰς ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐν Κύπρῳ ὑπηρετούντων Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν χωρίς νά ἐνημερωθῶμεν ἐπί τῶν μέχρι τῆς ἀξιώσεως ταύτης γεγονότων ἐγγράφων καί ἐν γένει στοιχείων. Τοιαύτη δέ ὑπῆρξεν ἡ ἄγνοιά μας ἐπί τῶν ὑπό σύσκεψιν θεμάτων ὥστε ἠναγκάσθην νά ἐρωτήσω: «Ποῖον εἶναι τό ἀντικείμενον τῆς συσκέψεως; καί ὅτι θά ἔδει νά εἴχωμεν ἐνημερωθεῖ. Ἀπό ὅ,τι ἀκούω συμπεραίνω ὅτι ἡ ληφθησομένη ἀπόφασις εἶναι περισσότερον πολιτική παρά στρατιωτική».

Ἡ σύσκεψις διεκόπη διά τήν προσεχῆ Δευτέραν 15 Ἰουλίου ὅτε καί ἐματαιώθη λόγῳ τοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἐκδηλωθέντος πραξικοπήματος. Ὑποψιάζομαι ὅτι ἡ σύσκεψις αὕτη ἦτο προσχηματική ἀποβλέπουσα εἰς τήν ἀπομάκρυνσιν ἐκ Κύπρου τοῦ Ἀντιστρατήγου Ντενίση καί τινων ἄλλων ἀξιωματικῶν, οἱ ὁποῖοι θά ἀπετέλουν ἐμπόδιον διά τό προαποφασισθέν Πραξικόπημα.

Τήν μεσημβρίαν τῆς 18 Ἰουλίου ἡμέρα Πέμπτη, κατά τήν ἔξοδόν μου ἐκ τῆς δεξιώσεως τοῦ Ἱσπανοῦ πρέσβεως εἰς τό Ξενοδοχεῖον Χίλτον, συνήντησα τόν Γερμανόν Πρέσβυν εἰσερχόμενο εἰς τήν δεξίωσιν, ὅστις μέ ἠρώτησε ἀγγλιστί «Ποῖα εἶναι τά νέα;» Ἐγώ τοῦ ἀπήντησα ἀνεξέλεγκτα καί ἐκεῖνος μοί ἀπήντησεν

«Θά δοῦμε ἐάν θά ἔχετε ἡσυχίαν αὔριον καί μεθαύριον».

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω στοιχομυθίας ἐμόρφωσα τήν γνώμην ὅτι οὗτος εἶχεν ὑπ' ὄψιν του θετικάς πληροφορίας περί μελλοντικῶν ἐξελίξεων ἐν Κύπρῳ, διά τοῦτο καί τήν πληροφορίαν ταύτην μετέφερα εἰς τόν στρατηγόν Μπονᾶνον.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν 18 Ἰουλίου ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας ὁ Ἀμερικανός Ὑφυπουργός κ. Σίσκο, ὅστις μετά τοῦ τότε Πρωθυπουργοῦ Ἀνδρουτσοπούλου, τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Κυπραίου, τοῦ Ἀρχηγοῦ Ἐν. Δυνάμεων καί τινων ἄλλων, ἐπραγματοποίησαν σύσκεψιν ἐπί τῶν Κυπριακῶν ἐξελίξεων, μετά τήν λῆξιν τῆς ὁποίας ἀνεχώρησεν ὁ Ἀμερικανός Ὑπουργός εἰς Ἄγκυραν, προκειμένου νά ἐμποδίσῃ τούς Τούρκους εἰς τάς περί ἀποβάσεως ἀπειλάς των.

Τήν προτεραίαν 17ην εἶχεν κληθῆ ὁ Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Κυπραῖος νά μετάσχῃ ἐν Λονδίνῳ συσκέψεως μετά τοῦ κ. Σίσκο καί τῶν συναδέλφων του Μεγ. Βρεταννίας καί Τουρκίας, εἰς ἣν ὅμως οὗτος δέν μετέβη. Τήν πληροφορίαν ταύτην ἔσχον παρά Ἀμερικανοῦ Ἀξιωματικοῦ, ὅστις συνώδευε τόν Ἀμερικανόν Ὑφυπουργόν Σίσκο κατά τάς ἐν Ἑλλάδι ἐπαφάς του.

Προσωπικῶς εἶχον σοβαράς ἀνησυχίας περί τῶν ἐξελίξεων ἐν Κύπρῳ διά τοῦτο τήν 19 Ἰουλίου ἀπέστειλα εἰς περιοχήν Ρόδου, διά πᾶν ἐνδεχόμενον καί πρός προστασίαν τῆς τε Κύπρου καί Ρόδου, τά καινουργῆ ὑποβρύχια «Γλαῦκος», «Νηρεύς» καί «Τρίτων», ἵνα εὑρίσκωνται κατά τό δυνατόν πλησιέστερον πρός Κύπρον ἐνημερώσας σχετικῶς περί τῆς ἀποστολῆς των τόν Ἀρχηγόν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων.

Τουρκική Ἀπόβασις

Τήν πρωΐαν καί περί ὥραν 5.45΄ τῆς 20 Ἰουλίου Τουρκικά ἀποβατικά καί ἀεροπορικαί δυνάμεις ὁρμώμεναι ἐκ Νοτίου Τουρκίας, ἐπραγματοποίησαν τήν ἀπόβασίν των διά ρίψεως ἀλεξιπτωτιστῶν καί δι' ἀποβάσεως στρατευμάτων.

Περί τήν 7.30΄ ὥραν εἰσήρχετο εἰς τό γραφεῖον τοῦ Ἀρχηγοῦ ἐνόπλων Δυνάμεων ὁ Ὑφυπουργός Ἐξωτερικῶν κ. Σίσκο μετά τῆς ἀκολουθίας του ὡς καί τοῦ ἀναπληρωτοῦ Ὑφυπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης Ἔλσγουωρθ ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νά παρεμποδίσῃ τήν κήρυξιν πολέμου ὑπό τῆς Ἑλλάδος κατά τῆς Τουρκίας.

Οὗτος εἶπεν συγκεκριμένως ὅτι ἡ κατάστασις κατά τήν προηγουμένην ἐπίσκεψίν του ἦτο δραματική, τώρα ὅμως ἐξελίχθη εἰς τραγικήν. Ἐπεδείξατε σύνεσιν καί δώσατέ μου τόν ἀνάλογον χρόνον διά νά ἐνεργήσω πρός ἀποτροπήν συρράξεως ἡ ὁποία θά εἶναι καταστροφική δι' ὅλους.

Τότε ἐπενέβη ὁ παριστάμενος ταξίαρχος Ἰωαννίδης ἐγερθείς ἐκ τῆς θέσεώς του, ὁ ὁποῖος ἐν καταφανεῖ ταραχῇ εἶπεν: «Μᾶς ἐξηπατήσατε. Ἡμεῖς θά κηρύξωμεν πόλεμον» καί ἐξῆλθεν ἐκ τῆς αἰθούσης.

Ἐπιστρέψας ἐκ νέου ἄφησε διά νευμάτων νά νοηθῆ ὅτι ἡ ἔκρηξίς του ἦτο σκόπιμος πρός ἐκφοβισμόν τῶν Ἀμερικανῶν.

Ἡ φράσις αὐτή τοῦ Ἰωαννίδη ὅτι μᾶς ἐξηπατήσατε πρός τόν Σίσκο καί ἡ ἀπόφασίς του κατά τήν ἐπομένην ἡμέραν νά κηρύξῃ τόν πόλεμον κατά τῆς Τουρκίας, περί τῆς ὁποίας θά ἀναφέρω ἐν συνεχείᾳ, καταδεικνύει ὅτι οὗτος εἶχεν πεισθῆ ὅτι τό παρ' αὐτοῦ ἀποφασισθέν πραξικόπημα δέν θά κατέληγε εἰς τήν ὑπό τῶν Τούρκων ἀπόβασιν ἐπί Κυπριακοῦ ἐδάφους.

Σχετικῶς κατά τήν ἀναχώρησίν του πρός ἔκτισιν τῆς ἐπιβληθείσης αὐτῷ ἐξαμήνου ἀργίας μετά τήν ἀκολουθήσασαν μεταπολίτευσιν, οὗτος ἀπευθυνόμενος πρός ἐμέ μοί εἶπεν: «Κύριε Ἀρχηγέ ὅταν κάποτε πληροφορηθῆτε τά εἰς χεῖρας μου στοιχεῖα καί τάς ἐνθαρρύνσεις ἃς εἶχον θά μέ δικαιολογήσητε» ἐννοῶν τό πραξικόπημα εἰς Κύπρον.

Περί ὥραν 8.30΄ τῆς 20 Ἰουλίου καί μετά τήν ἀποχώρησιν τοῦ Σίσκο ἀπό τό Πεντάγωνο, ἔλαβεν χώραν Πολεμικόν Συμβούλιον εἰς ὅ μετέσχον: οἱ Γκιζίκης, Ἀνδρουτσόπουλος, Κυπραῖος, Λατσούδης, Ἠλίας Μπαλόπουλος, Τσούμπας, Κων/νος Ράλλης, οἱ Ἀρχηγοί Ἐνόπλων Δυνάμεων καί τινες ἄλλοι.

Κατά τό ἐν λόγῳ Πολεμικόν Συμβούλιον εἷς ἕκαστος τῶν Ἀρχηγῶν ἐξέθεσεν τήν κατάστασιν εἰς ἣν εὑρίσκετο ὁ Κλάδος του, ὁ δέ Στρατηγός Μπονᾶνος εἰσηγήθη τήν κήρυξιν Γενικῆς ἐπιστρατεύσεως, ἥτις, τελικῶς ἐγένετο ἀποδεκτή μέ τό αἰτιολογικόν τοῦ ἐκφοβισμοῦ τῆς Τουρκίας καί τῶν Ἀμερικανῶν ἀλλ' ἔτι πλέον καί εἰς οὐσιαστικήν προετοιμασίαν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων.

Οὐδεμία ἄλλη ἀπόφασις ἤ διαταγή ἐδόθη.

Εἰς τό Ναυτικόν ἐφήρμοσα μερικήν ἐπιστράτευσιν πρός ἀποφυγήν ἀνωμαλιῶν καί διότι διά τοῦ τρόπου αὐτοῦ τῆς μερικῆς ἐπιστρατεύσεως ἐκάλυπτα πλήρως τάς ἀνάγκας τοῦ Ναυτικοῦ εἰς ἔμψυχον ὑλικόν.

Ὁ κ. Ἠλίας Μπαλόπουλος ἐζήτησεν νά μή ἀνακοινωθῆ ἡ περί Γενικῆς Ἐπιστρατεύσεως ἀπόφασις, ἵνα δυνηθῆ καί θέσῃ ἐπιβαλλομένους περιορισμούς εἰς τήν διακίνησιν τῶν κεφαλαίων εἰς τάς Τραπέζας.

Πέραν τοῦ μέτρου τῆς Γενικῆς Ἐπιστρατεύσεως οὐδεμία ἄλλη ἀπόφασις ἐλήφθη.

Παρά ταῦτα τήν μεσημβρίαν τῆς ἰδίας ἡμέρας ἐν συνεννοήσει μετά τοῦ Στρατηγοῦ Μπονάνου διέταξα πρός ἀποφυγήν ἀπωλείας πολυτίμου χρόνου τά δύο ἐκ τῶν ἀνωτέρω τριῶν ὑποβρυχίων νά πλεύσουν πρός Κυρήνεια προκειμένου κατόπιν νεωτέρας διαταγῆς νά ἀναλάβουν τομεῖς πολεμικῆς περιπολίας μεταξύ Κύπρου καί Τουρκίας, διά τήν προσβολήν τῶν Τουρκικῶν Ναυτικῶν μονάδων, τήν ὁποίαν θά ἐξετέλουν.

Ἡ φράσις αὕτη κατόπιν νεωτέρας διαταγῆς ἐτέθη εἰς τήν διαταγήν ἀπόπλου ὡς ἦτο φυσικόν, διότι ἡ κυβέρνησις οὐδεμία μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀπόφασιν εἶχεν λάβει περί κηρύξεως πολέμου ἤ προσβολῆς Τουρκικῶν δυνάμεων.

Κατά ἐξηκριβωμένας πληροφορίας μου μετά τήν ἀναχώρησίν του ὁ Σίσκο ἐκ τοῦ Ἀρχηγείου Ἐνόπλων Δυνάμεων ἠτήσατο ἀπό τήν Τουρκικήν Κυβέρνησιν ἄδειαν προκειμένου νά ἐπισκεφθῆ ταύτην εἰς Ἄγκυραν. Εἰς μάτην ὅμως ἀνέμενεν ἐπί ὥρας τήν ἀπάντησιν. Ἡ Τουρκική Κυβέρνησις δέν τοῦ ἀπαντοῦσε. Κατόπιν τούτου οὗτος ἀπεφάσισεν τήν ἄνευ ἀδείας τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως πτῆσιν πρός Ἄγκυραν, ὅπου τελικῶς ὑπεχρεώθη ἡ Τουρκική Κυβέρνησις νά τοῦ χορηγήσῃ ἄδεια προσγειώσεως εἰς Ἄγκυραν ἐν πτήσει.

Τήν πρωΐαν τῆς ἑπομένης 21 Ἰουλίου ἐκλήθημεν εἰς τό γραφεῖον Ἀρχηγοῦ Ἐνόπλων Δυνάμεων, οἱ Ἀρχηγοί καί ὑπαρχηγοί τῶν Κλάδων. Κατ' αὐτήν ὁ Στρατηγός Μπονᾶνος ὅστις εἶχεν ἐπιστρέψει ἐξ ἄλλης συσκέψεως μετά τοῦ Στρατηγοῦ Γκιζίκη καί ταξιάρχου Ἰωαννίδη μᾶς ἀνεκοίνωσε τήν ἀπόφασιν τούτων ὅπως ἡ Ἑλλάς κηρύξῃ πόλεμον κατά τῆς Τουρκίας.

Μετά τήν περί κηρύξεως πολέμου ἀνακοίνωσιν ἐδόθη ὁ λόγος εἰς τόν Ἀρχηγόν Ἀεροπορίας Α. Παπανικολάου ὅστις εἶπεν ὅτι ἡ ἀεροπορία εἶναι ἑτοίμη μέ τάς γνωστάς ἀδυναμίας τάς ὁποίας καί ἄλλοτε εἶχεν ἀναφέρει.

Ἐπειδή ἐκ τῆς ὡς εἴρηται ἀπαντήσεώς του κατέλιπεν τήν ἐντύπωσιν περί ὑφισταμένης ἐν τῷ σώματι ἑτοιμότητος ἥτις δέν ἦτο σύμφωνος καί συνεπής πρός ἀναφερθείσας προγενεστέρως συναφεῖς ἐπιφυλάξεις του ἠναγκάσθην νά ἐρωτήσω τοῦτον τί ἀκριβῶς ἤννοει λέγων ὅτι ἡ ἀεροπορία ἦτο ἑτοίμη διά πόλεμον.

Οὗτος διηυκρίνισεν ὅτι: ἡ Ἀεροπορία ἔχει ἀνάγκη ἀρκετοῦ χρόνου προκειμένου νά προαγάγῃ τήν μαχητικήν αὐτῆς εὐρωστίαν διά τῶν ὑπό παραγγελίαν νέων ἀεροσκαφῶν καί λοιπῶν μέσων, εἰς ἐπίπεδα ἐγγυώμενα ἐπιθυμητόν τό ἀποτέλεσμα μιᾶς τοιαύτης συρράξεως.

Ἀκολούθως ὁ λόγος ἐδόθη εἰς ἐμέ ὅστις εἶπον ὅτι τό Ναυτικόν ἦτο ἕτοιμον (δοθέντος τοῦ μεγάλου βαθμοῦ τῆς ἐπιχειρησιακῆς ἑτοιμότητος αὐτοῦ), πλήν ὅμως θεωρῶ ὅτι ἡ ἀπόφασις περί κηρύξεως πολέμου δέν εἶναι ὀρθή καί εἶναι δυνατόν νά ὁδηγήσῃ τόν τόπον εἰς Ἐθνικάς Περιπετείας.

Ἐάν μᾶς ἐκήρυσσεν ἡ Τουρκία τόν Πόλεμον θά ἦτο διαφορετικόν, διότι καί ὁ τελευταῖος στρατιώτης θά ἠγωνίζετο σθεναρῶς πρός προάσπισιν τοῦ πατρίου ἐδάφους.

Ἀκολούθως ὡμίλησεν ὁ Ἀρχηγός τοῦ Στρατοῦ Α. Γαλατσᾶνος ὅστις εἶπεν ὅτι ὁ Στρατός δέν ἦτο ἕτοιμος καί ὅτι θά ἀπητοῦντο ἡμέραι τινές μέχρις ὅτου ἀφιχθοῦν αἱ ἀπαιτούμεναι μονάδες διά τήν ἀποτελεσματικήν ἄμυναν τῶν συνόρων. Ὑπό τό αὐτό πνεῦμα ὡμίλησεν καί ὁ Ὑπαρχηγός Στρατοῦ ἀντιστράτηγος κ. Ἐπιτήδειος.

Εἰς τό σημεῖον τοῦτο ἀξίζει νά σημειωθῇ ὅτι, καθ' ἃ μέ ἐβεβαίωσεν ὁ Στρατηγός Μπονᾶνος μετά τήν ἀποστρατείαν του, κατά τήν ἐπίσκεψίν του τῆς 22ας Ἰουλίου εἰς περιοχήν Ἔβρου διεπίστωσεν ὅτι τό Γ' Σῶμα Στρατοῦ δέν εἶχεν εἰσέτι προβῆ εἰς τήν προβλεπομένην ναρκοθέτησιν τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς εἰς Ἔβρον.

Κατόπιν τῶν διατυπωθεισῶν ἀνωτέρω ἀπόψεων, ὁ Στρατηγός Μπονᾶνος ἐπεφυλάχθη ὅπως μεταφέρῃ ταύτας πρός τούς ἀποφασίσαντας τήν κήρυξιν τοῦ Πολέμου.

Μετά τό πέρας τῆς ἐν λόγῳ συσκέψεως ὁ Στρατηγός Μπονᾶνος μοί ὑπέδειξεν νά διατάξω τά δύο ὡς ἄνω ὑποβρύχια ἅτινα ἔπλεον πρός Κυρήνεια, εὑρισκόμενα περίπου εἰς τό μέσον τῆς ἀποστάσεως μεταξύ Ρόδου — Κυρηνείας, ὅπως ἐπιστρέψουν.

Εὑρών τήν ἄποψιν ὀρθήν ἐν ὄψει τοῦ ἐνδεχομένου κηρύξεως τοῦ πολέμου, παρά τάς ἡμετέρας ἀντιθέσεις, ὅτε τό κυρίως θέατρον τῶν ἐπιχειρήσεων θά ἦτο τό Αἰγαῖον διέταξα τήν ἐπιστροφήν τούτων εἰς περιοχήν Ρόδου, τήν ὁποίαν ἐθεώρουν ὡς πρωταρχικόν στόχον τῶν τουρκικῶν δυνάμεων ἐν περιπτώσει πολέμου.

Μετά ταῦτα διετάχθησαν οἱ ὑπαρχηγοί νά ἀποχωρήσουν τῆς συσκέψεως, καί οὕτω παρεμείναμεν μόνον οἱ 4 Ἀρχηγοί πρός συνέχισιν τῆς συζητήσεως.

Ἐκεῖ λαβών τόν λόγον διεμαρτυρήθην διά τήν προχειρότητα μεθ' ἧς ἐλαμβάνοντο τόσον κρίσιμες ἀποφάσεις. Ὑπό τό αὐτό πνεῦμα ὡμίλησαν καί οἱ ἄλλοι Ἀρχηγοί, ὅτε ἐδημιουργήθη καθολικόν κλῖμα ἀπαγοητεύσεως. Αἰσθανόμενοι ὑπεύθυνοι ἔναντι τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ εὑρέθημεν σύμφωνοι καί ἡνωμένοι ὅπως ἐνεργήσωμεν πρός ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως διά τῆς ἐπαναφορᾶς τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας.

Συνεφωνήθη προσθέτως ἡ τήρησις ἀπολύτου μυστικότητος αἱ δέ πρός τοῦτο ἀποφάσεις νά λαμβάνωνται ὁμοτίμως.

Κατά τήν στιγμήν ταύτην, ὅμως, δέν ἐγνωρίζαμεν πότε καί πῶς θά συνετελεῖτο ἡ ληφθεῖσα ἀπόφασίς μας.

Τάς ἀπογευματινάς ὥρας τῆς ἰδίας ἡμέρας Κυριακῆς 21 Ἰουλίου ἐκλήθημεν οἱ τέσσαρες Ἀρχηγοί παρά τοῦ στρατηγοῦ Γκιζίκη εἰς τό Γραφεῖον αὐτοῦ ἔνθα ἀνέμενεν καί ὁ ταξίαρχος Ἰωαννίδης.

Κατά τήν πραγματοποιηθεῖσαν σύσκεψιν ἐπροτάθη ἡ ἀποστολή ἀεροσκαφῶν ὡς καί ἐνισχύσεις διά θαλάσσης εἰς Κύπρον, ὑπό τοῦ στρατηγοῦ Γκιζίκη καί τοῦ Ταξιάρχου Ἰωαννίδη.

Καί οἱ τέσσαρες ἀρχηγοί, εἷς ἕκαστος δι' ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων, ἀντέδρασαν λέγοντες τά ἑξῆς περίπου:

Ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν μαχητικῶν ἀεροσκαφῶν θά ἦτο κατ' ἀρχήν μικρός καί ὅτι μετά ὀλιγόλεπτον παραμονήν ἄνωθι τῆς Κύπρου θά ἔδει εἴτε νά ἐγκαταλειφθοῦν παρά τῶν πιλότων των, εἴτε νά προσγειωθοῦν εἰς ἄλλα γειτονικά ἀεροδρόμια.

Ἐπίσης ὅτι αἱ διά θαλάσσης μεταφοραί ἄνευ ἀεροπορικῆς καλύψεως θά ὑφίσταντο σοβαρωτάτας ἀπωλείας.

Οὕτω θά ὑφιστάμεθα μίαν ἀπομείωσιν τῶν δυνάμεών μας ἄνευ πρακτικοῦ ἀποτελέσματος.

Τελικῶς τάς ἀπόψεις τῶν ἀρχηγῶν ἀπεδέχθησαν οἱ Γκιζίκης καί Ἰωαννίδης, ἀντ' αὐτῶν ὅμως κατά τήν νύκτα τῆς 21 πρός 22 Ἰουλίου διετάχθη ἡ διά νυκτός μεταφορά ἑνός τάγματος καταδρομῶν διά δέκα πέντε μεταφορικῶν ἀεροσκαφῶν τύπου Noratlas τῆς Πολεμικῆς Ἀεροπορίας.

Καί διερωτᾶται τις πῶς ἦτο δυνατόν νά ἀποφασισθῇ τό πραξικόπημα, χωρίς προηγουμένην ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως καί στοιχειώδη προπαρασκευήν πρός ἀποτροπήν ἐνδεχομένων συνεπειῶν, ἤτοι χωρίς νά ἔχουν μεταφερθῇ προγενεστέρως πλησίον τῆς νήσου αἱ ἀπαραίτητοι δυνάμεις διά τήν ἀπόκρουσιν πάσης ἐχθρικῆς ἐκδηλώσεως καθ' ἥν στιγμήν μάλιστα αἱ ἤδη ὑπάρχουσαι ἐν τῇ Νήσῳ δυνάμεις δέν ἦσαν ἐπαρκεῖς δι' αὐτό τοῦτο τό πραξικόπημα, τοσοῦτον μᾶλλον μετά τόν ἐπελθόντα διχασμόν καί τήν φθοράν αὐτῶν ἐκ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Κάθε μετέπειτα μεταφορά μόνον συμβολικόν χαρακτῆρα ἠδύνατο νά ἔχῃ.

Μετά τήν ρηθεῖσαν σύσκεψιν ἐπεστρέψαμεν εἰς τό γραφεῖον τοῦ στρατηγοῦ Μπονάνου εἰς τό Πεντάγωνον ὅπου μετ' ὀλίγον ἐνεφανίσθη ὁ κ. Σίσκο μετά τῆς ἀκολουθίας του μόλις ἐπιστρέψας ἐξ Ἀγκύρας.

Οὗτος μετά τάς προσπαθείας του ἐν Ἀγκύρᾳ ἀνεζήτει σημεῖον συνεννοήσεως πρός κατάπαυσιν τοῦ πυρός πλήν ὅμως δέν εὗρεν ἀνταπόκρισιν εἰς τό αἴτημά του ἀπό Ἑλληνικῆς πλευρᾶς, δεδομένου ὅτι ἐπιστεύετο ὅτι οἱ Τοῦρκοι δέν εἶχον εἰλικρινεῖς προθέσεις.

Ἕτεραι κινήσεις ναυτικῶν μονάδων

1. Πέραν τῶν ἀνωτέρω ἱστορουμένων κινήσεων τῶν τριῶν ὑποβρυχίων ἀναφέρεται ὅτι τό τέταρτον ὑποβρύχιον «Πρωτεύς», ἀνέλαβε περιπολίαν εἰς τήν περιοχήν τῶν Δαρδανελλίων.

2. Πέντε ἐκ τῶν τορπιλλακάτων μας διετάχθησαν καί κατέπλευσαν τήν 20 Ἰουλίου εἰς Ἅγιον Νικόλαον Κρήτης.

3. Τό ἀρματαγωγόν «Λέσβος» ὑπό τόν Κυβερνήτην Πλωτάρχην Χανδρινόν, ἔχον παραλάβει τούς ἐπαναπατριζομένους κατά τήν κανονικήν αὐτῶν ἀντικατάστασιν, ἄνδρας τῆς ΕΛΔΥΚ τήν πρωΐαν τῆς 20 Ἰουλίου 1974 καί ἐνῷ περιέπλεεν τάς νοτίας ἀκτάς τῆς Κύπρου ἐπιστρέφον εἰς Ἑλλάδα, διετάχθη νά πλεύσῃ καί ἀποβιβάσῃ τούτους εἰς τήν πλησιεστέραν περιοχήν, πρᾶγμα πού ἔπραξεν εἰς Πάφον.

Διά τῶν πυρῶν του ὑπεβοήθησεν τάς ἐπιχειρήσεις τῆς Ἐθνοφρουρᾶς καί ἀπῆλθεν πλέον Νοτιοδυτικῶς πρός ἀποφυγήν ἐντοπισμοῦ του ὡς εἶχεν ἐντολήν.

4. Δι' ἀρματαγωγῶν καί ἑτέρων πλοίων διεξήχθησαν μετακινήσεις στρατιωτῶν, ἁρμάτων, ὅπλων καί ὑλικῶν ἀπό διαφόρους περιοχάς εἰς τάς νήσους καί τήν Βόρειον Ἑλλάδα.

5. Ἅπαντα τά λοιπά πλοῖα ἐξῆλθον τῶν Ναυστάθμων καί ὡδηγήθησαν εἰς θέσεις μή προβλεπομένας ὑπό τῶν ὑφισταμένων ἀπό μακροῦ σχεδίων καί τοῦτο ἵνα μή καθίσταται δυνατός ὁ ἐντοπισμός τούτων ὑπό τῆς ἐχθρικῆς ἀεροπορίας.

Συμφωνία καταπαύσεως πυρός

Κατά τήν νύκτα τῆς 21 πρός 22 Ἰουλίου καί περί ὥραν 01.20' πρωϊνήν, ἐνῶ εὑρισκόμην εἰς τήν παρά τό γραφεῖον μου κλίνην ἐκστρατείας ἐζητήθην εἰς τό τηλέφωνον ὑπό τοῦ κ. Σίσκο ὅστις μοῦ εἶπεν:

«Ἐπιμόνως ἐπεζήτησα νά ἐπικοινωνήσω τηλεφωνικῶς μέ ὅλους τούς ἁρμοδίους, δυστυχῶς δέν ἠδυνήθην νά εὕρω κανέναν. Εἶμαι εὐτυχής πού εὑρίσκω ἐσᾶς, καί σᾶς παρακαλῶ νά μέ βοηθήσητε εἰς τήν προσπάθειάν μου πρός κατάπαυσιν τοῦ πυρός εἰς τήν Κύπρο».

Τοῦ εἶπα ὅτι θά προσπαθοῦσα νά συνεννοηθῶ μετά τῶν ἁρμοδίων καί θά τόν ἔπαιρνα εἰς τό τηλέφωνον.

Πράγματι ἐτηλεφώνησα διαδοχικῶς εἰς τούς Μπονᾶνον, Ἀνδρουτσόπουλον καί Κυπραῖον, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μέν πρῶτος εἰς τόν ὁποῖον ἀνέφερα τό συμβάν μοί ἐδήλωσεν ὅτι δέν ἐπεθύμει νά ἔλθῃ εἰς ἐπαφήν μετ' αὐτῶν, διότι ἐθεώρει ἑαυτόν ἀναρμόδιον.

Ἐν συνεχείᾳ ἦλθον εἰς ἐπαφήν μετά τοῦ Πρωθυπουργοῦ Ἀνδρουτσοπούλου, τόν ὁποῖον ἐνημέρωσα σχετικῶς.

Ἡ πρός ἐμέ ἀπάντησίς του ἦτο:

— «'Αφῆστε τους κ. 'Αρχηγέ. Αὐτοί μᾶς κοροϊδεύουν. Δέν εἶναι εἰλικρινεῖς. Καί χθές ἐζήτησαν νά κάνουμε κατάπαυση τοῦ πυρός, τήν ὁποίαν καί δέν ἐπραγματοποίησαν. 'Αφῆστε τους, αὔριο βλέπουμε».

— «Κύριε Πρωθυπουργέ, τοῦ εἶπα, νομίζω ὅτι θά πρέπει νά συζητήσωμε μαζί τους. Αἱ συνθῆκαι τῆς Κύπρου τό ἐπιβάλλουν».

«Συζητῆστε ἐάν νομίζετε».

Πιστεύων ὅτι ἔπρεπε νά ἐνημερωθῆ καί ὁ 'Υπουργός τῶν 'Εξωτερικῶν ἐπεκοινώνησα μαζί του καί τοῦ ἀνέφερα τό περιεχόμενον τῆς μετά τοῦ Σίσκο συζητήσεώς μας.

'Εκεῖνος μοῦ εἶπε:

— «Γνωρίζω τήν προσπάθεια τῶν 'Αμερικανῶν. 'Υπάρχουν ἀμφιβολίαι διά τήν εἰλικρίνειάν των. 'Εσεῖς πάντως κάνετε τήν προσπάθειάν σας».

'Εγώ τοῦ εἶπα ὅτι θά δώσω πράγματι συνέχεια καί ὅτι θά τόν τηρήσω ἐνήμερον.

'Ακολούθως κατέβαλα προσπάθεια νά ἔλθω εἰς ἐπαφήν μετά τοῦ Ταξιάρχου 'Ιωαννίδη, πρᾶγμα πού κατέστη ἀδύνατον.

Κατόπιν τούτου, ἐν ὄψει τῆς κρισιμότητος τῆς καταστάσεως ἰδίᾳ μετά τάς ἐκ Κύπρου ἀναφοράς, περί τοῦ ὅτι ἐστεροῦντο πυρομαχικῶν, καί τάς αἰτήσεις ἀποστολῆς τοιούτων, προσέτι τῶν μετά τό πραξικόπημα συνθηκῶν αἵτινες ἦσαν πᾶν ἄλλο ἤ ἐγγυώμεναι ἐπιτυχεῖς στρατιωτικάς ἐξελίξεις, ἐθεώρησα ἐπιβαλλομένην τήν ἀνακωχήν ὡς ὑπαγορευομένην ὑπό τοῦ ὑψίστου 'Εθνικοῦ συμφέροντος πρίν ἤ οἱ Τοῦρκοι ἀντιληφθοῦν τήν ἀμέσως ἀνωτέρω ἀναφερομένην κατάστασιν καί πρίν ἤ ἐξατμισθῆ ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς μέχρι τότε σθεναρᾶς ἀντιστάσεως.

'Υπό τοιαύτας σκέψεις διακατεχόμενος ἐτόλμησα νά ἀναλάβω τήν πρωτοβουλίαν μέ πλήρη συναίσθηση τῶν εὐθυνῶν μου καθ' ὅσον ἀφορᾶ τάς τύχας τοῦ "Εθνους καί τῆς Νήσου. 'Εκάλεσα εἰς τό τηλέφωνον τόν κ. Σίσκο μέ πρόθεσιν νά πραγματοποιήσω ὁπωσδήποτε τήν κατάπαυσιν τοῦ πυρός.

'Ο Σίσκο μέ ἠρώτησε ἐάν ἐκπροσωπῶ τήν Κυβέρνησιν (are you authorized to speak for your goverment;).

'Ηναγκάσθην νά τόν ἐπιβεβαιώσω. Τό ἴδιο ἔπραξα καί ὅταν μέ ἠρώτησεν εἰδικῶς ἐάν εἶναι σύμφωνος καί ὁ Ταξίαρχος 'Ιωαννίδης. 'Απαντῶν ὡς ἄνω καταφατικῶς ἐπίστευα ὅτι οὕτω προέβαλε τό 'Εθνικόν Συμφέρον καί ὅτι ἦτο ὁ μόνος τρόπος διά νά φθάσω εἰς θετικόν ἀποτέλεσμα.

'Αμέσως μέ ἠρώτησε ἐάν θά μποροῦσε νά μέ πάρη εἰς τό τηλέφωνον ὁ κ. Κίσινγκερ τόν ὁποῖον εἶχεν εἰς ἑτέραν γραμμήν, προκειμένου νά μιλήσω ἀπευθείας μαζί του.

Τοῦ εἶπον ὅτι ἐφ' ὅσον εὑρίσκετο εἰς τηλεφωνικήν ἐπαφήν μετά τοῦ Κίσινγκερ θά ἠδύνατο ἄμεσα νά τοῦ μεταβιβάζῃ τήν συνομιλίαν μας καί νά ἔχῃ τάς ἀπόψεις του.

'Από τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ συζήτησις διεξήγετο κατ' αὐτόν τόν τρόπον, δηλαδή πᾶν ὅ,τι μεταξύ μας συνεζητεῖτο μετεβιβάζετο εἰς τόν Κίσινγκερ ὅστις ἐξέφερε ἀμέσως γνώμην.

Οὕτω μοί ἐπροτάθη ὅπως ἡ 'Ελλάς ἀνακοινώσῃ τήν κατάπαυσιν τοῦ πυρός τήν 03.00 τῆς ἰδίας ἡμέρας ἐνῷ κατά τήν στιγμήν ἐκείνην ἡ ὥρα ἦτο 02.10΄ περίπου. 'Επειδή τοῦτο ἐκ τῶν πραγμάτων δέν ἦτο ἐφικτόν ὡς ἐκ τῆς ὥρας, τόν ἠρώτησα ἐάν ἦτο βέβαιος ὅτι καί ἡ Τουρκική πλευρά εἶχεν συμφωνήσει.

Μοῦ ἀπήντησεν ὅτι ὁ 'Ετσεβίτ εἶχεν βολιδοσκοπηθῆ καί εἶχεν ἤδη ἀποδεχθῆ.

'Αποβλέπων εἰς δέσμευσιν τῆς Τουρκίας, ἀλλά καί τῆς 'Αμερικῆς ἐπί τῆς συμφωνίας αὐτῆς ἐζήτησα ὅπως ἡ ἀναγγελία περί καταπαύσεως τοῦ πυρός ἐξαγγελθεῖ τό πρῶτον ὑπό τῆς 'Αμερικανικῆς Κυβερνήσεως.

Πρός τοῦτο καί εὑρέθημεν μετά τοῦ Σίσκο σύμφωνοι καί ἐπί τοῦ κειμένου τῆς 'Αμερικανικῆς ἀνακοινώσεως ὅπερ ἔχει ὡς ἀκολούθως:

The Governments of Greece and Turkey agree to ceaze all firing as provided in the Security Council Resolution of July 20th 1974. The ceasefire to come into effect at 14.00΄ GMT July 22nd.

This announcement will be confirmed by the Greek and Turkish Governments at 9 a.m. Athens.

'Ο Κίσινγκερ ὅμως ἐνεφανίζετο διστακτικός καθ' ὅσον ἀφορᾷ τήν ὑπό τῆς 'Αμερικανικῆς Κυβερνήσεως ἀνακοίνωσιν. Πρό τῆς πιέσεώς μου ἀπεδέχθη ἀλλ' ὑπηγόρευσεν εἰς τόν Σίσκο ἕτερον κείμενον ἔχον οὕτω:

The US Government has been informed by the Greek and Turkish Governments that they accept the ceasefire as provided in this Security Council Resolution of July 20th. at 14.00΄ GMT. This announcement will be confirmed by the Greek and Turkish Governments at 9 a.m. Athens.

'Επειδή δέν συνεφώνησα ὑπέβαλεν ἕτερον σχέδιον κειμένου μέ ἀσήμαντον τροποποίησιν τοῦ προηγηθέντος ἔχον καί τοῦτο οὕτω: The US Government has been informed that the Greek and Turkish Governments agree to cease all firing as provided in this Security Council Resolution of July 20th at 14.00΄ GMT.

This announcement will be confirmed by the Greek and Turkish Governments at 9 a.m. Athens.

Εἰς τό σημεῖον τοῦτο ὑπῆρξα ἀνένδοτος καί ἐζήτησα τήν ἀνακοίνωσιν τοῦ πρώτου κειμένου.

Πρό τῆς ἐπιμονῆς μου ἐδήλωσεν καί ὁ Κίσινγκερ ὅτι ἀπεδέχετο τελικῶς τήν ἀνακοίνωσιν συμφώνως πρός τό πρῶτον κείμενον.

Εἰς τό σημεῖον τοῦτο ἐκμεταλλευόμενος μίαν τηλεφωνικήν διακοπήν ἐνημέρωσα τόν 'Υπουργόν 'Εξωτερικῶν Κυπραῖον τηλεφωνικῶς, ὅστις ἐπεκρότησε πλήρως τόν γενόμενον ὑπ' ἐμοῦ χειρισμόν συστήσας ὅπως ἐπιμείνω ἐπί τῆς 'Αμερικανικῆς ἀνακοινώσεως.

'Επί τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω συμφωνιῶν μετά τοῦ Σίσκο ἀπεφασίσθη ὅπως:

α) 'Η κατάπαυσις τοῦ πυρός λάβῃ χώραν τήν 4ην ἀπογευματινήν τοπικήν ὥραν 'Ελλάδος τῆς 22 'Ιουλίου, ἡμέρα Δευτέρα.

β) 'Η ἀνακοίνωσις ἀπό ἀμερικανικῆς πλευρᾶς γίνῃ τήν 6ην πρωϊνήν τῆς ἰδίας ἡμέρας.

γ) 'Η 'Ελλάς καί ἡ Τουρκία ἀνακοινώσουν τήν συμφωνίαν τήν 9η πρωϊνήν τῆς ἰδίας ἡμέρας προκειμένου νά παρασχεθῆ χρόνος καί καταστῆ ἀπό 'Ελληνικῆς πλευρᾶς δυνατή ἡ ἐξαγγελία. Διά τοῦτο καί ἡ ὥρα 9 πρωϊνή συνεπληρώθη ἐκ τῶν ὑστέρων εἰς τά κείμενα. 'Επί τούτοις ἐπεκαλέσθην εἰς τάς συζητήσεις μας τήν ἀποφασισθεῖσαν ἤδη σύγκλησιν τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου διά τήν 8ην πρωϊνήν ὥραν, ὅτε καί θά ἐνημεροῦτο τό 'Υπουργικόν Συμβούλιον.

Κατά μίαν διακοπήν τῶν συνομιλιῶν μας ὁ Κίσινγκερ μοῦ εἶπεν ὅτι εἰς προηγηθεῖσαν πρό ὀλίγων λεπτῶν συνομιλίαν του μετά τοῦ 'Ετσεβίτ ὁ τελευταῖος τοῦ παρεπονεῖτο ὅτι 14 'Ελληνικά πολεμικά πλοῖα ἐπεσημάνθησαν πλέοντα πρός Κύπρον, τά ὁποῖα οἱ Τοῦρκοι θά προσέβαλλον, ἐάν δεν ἀπεμακρύνοντο ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν ἐπιχειρήσεων.

'Εγώ παρ' ὅτι ἐγνώριζα καλῶς ὅτι δέν ὑφίσταντο τά πλοῖα μας ἐκεῖ ἐν τούτοις δέν διέψευσα τήν ἐντύπωσιν. 'Η σχηματισθεῖσα οὕτω πεπλανημένη παρ' αὐτῶν ἐντύπωσις συνέτεινε εἰς τήν δημιουργηθεῖσαν ἤδη σύγχυσιν, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἐξελάμβανον τουρκικά πλοῖα ὡς ἑλληνικά.

Περαίνων τό κεφάλαιον περί συμφωνιῶν μου διά τήν κατάπαυσιν τοῦ πυρός ἀναφέρω ὅτι ἠξίωσα ὅπως ἅμα τῇ ἐξαγγελίᾳ ὑπό τῶν 'Αμερικανῶν τῆς συμφωνηθείσης ἀνακοινώσεως εἰδοποιηθῶ σχετικῶς.

Τήν 06.20΄ ὥραν ἐζητήθην εἰς τό τηλέφωνον ὑπό τοῦ Σίσκο, ὁ ὁποῖος μοῦ ἀνέφερεν ὅτι ἔχει τήν ἐντολήν τοῦ Κίσινγκερ νά μέ βεβαιώσῃ ὅτι τήν 06.00΄ προέβη εἰς ἐπίσημον ἀναγγελίαν κατά τά συμπεφωνημένα καί παρεκάλεσεν ὅπως καί ἡ 'Ελλάς προβῆ εἰς τήν συμφωνηθεῖσαν ἀνακοίνωσιν κατά τήν καθορισθεῖσαν ὥρα.

Μετά ταῦτα ἐκάλεσα ἐκ νέου εἰς τό τηλέφωνον τόν κ. Κυπραῖον καί τόν ἐνημέρωσα. 'Επέστησα δέ τήν προσοχήν αὐτοῦ

ἐπί τῆς ἀνάγκης συμμορφώσεως πρός τά συμφωνηθέντα.

Οὗτος μέ διεβεβαίωσεν ὅτι μετά τήν ἐνημέρωσιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου θά προέβαινεν εἰς τήν ἐξαγγελίαν.

Ἐν συνεχείᾳ ἡ μέν Τουρκία ἀνήγγειλεν τήν κατάπαυσιν τοῦ πυρός τήν ἐξαγγελθεῖσαν ὥραν ἡ δέ Ἑλλάς μέ σχετικήν καθυστέρησιν.

Συνέπεια τῶν ὑπ' ἐμοῦ ἀναληφθεισῶν πρωτοβουλίαν περί καταπαύσεως τοῦ πυρός ὑπῆρξεν ἡ σχηματισθεῖσα ἐντύπωσις παρά τοῦ Κίσινγκερ ὅτι εἶχεν συντελεσθῇ ἀλλαγή τις εἰς τήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας, ἀφοῦ ἀπό Τουρκικῆς πλευρᾶς αἱ διαπραγματεύσεις ἐγίνοντο ὑπό τοῦ Ἐτσεβίτ, ἀπό δέ τῆς Ἑλληνικῆς ὑπ' ἐμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐνεφανιζόμην ὡς περιβεβλημένος πλείονας ἐξουσίας.

Τοῦτο ἀπετέλεσε τήν κυρίαν αἰτίαν, ἵνα ἐξαγγείλῃ ὅτι ἐν Ἑλλάδι κατά πρόβλεψιν θά συνετελεῖτο Κυβερνητική ἀλλαγή.

Ἐν ἀναμονῇ ἐξελίξεως τῶν γεγονότων, ἰδίᾳ μετά τήν ἀποκρυστάλλωσιν τῆς πεποιθήσεως ὅτι δέν θά ἐκηρύσσαμεν πόλεμον κατά τῆς Τουρκίας, διέταξα τά δύο ὑποβρύχια «Γλαῦκος» καί «Νηρεύς» περί τήν 22.45΄ ὥραν νά πλεύσουν πρός τούς τομεῖς περιπολίας των, μεταξύ Κύπρου καί Τουρκίας.

Ἐν ὄψει τῆς κατά τήν 4ην ἀπογευματινήν ὥραν συμφωνηθείσης καταπαύσεως τοῦ πυρός, οἱ Τοῦρκοι κατέβαλον ἀπεγνωσμένην προσπάθειαν ἵνα μέχρι τῆς ὥρας ταύτης ἐπιτύχουν τήν κατάληψιν τῆς Κυρηνείας καί τήν σταθεροποίησίν των ἐπί τοῦ προγεφυρώματός των.

Τήν 4ην ἀπογευματινήν ὥραν Ἑλλάδος ἐπραγματοποιήθη ἡ κατάπαυσις τοῦ πυρός συμφώνως καί πρός ἀναφοράς ἐκ Κύπρου.

Παρά ταῦτα καί ἐν συνεχείᾳ ἐγένετο προσπάθεια ὑπό τῶν Τούρκων βελτιώσεως τῶν ὁριακῶν θέσεων τούτων ἐπί τοῦ προγεφυρώματος.

Ἡ προσπάθειά των αὐτή, συνδρομῇ καί τῆς ἐκδήλου διαθέσεως τούτων πρός κατάληψιν τοῦ ἀεροδρομίου τῆς Λευκωσίας, ἐδημιούργησεν σοβαράς ἀνησυχίας τόσον εἰς Λευκωσίαν, ὅσον καί εἰς Ἀθήνας.

Ὑπό τήν ἐπιρροήν τῶν εἰδήσεων τούτων μετέβημεν εἰς τό Γραφεῖον τοῦ Προέδρου Γκιζίκη, οἱ τέσσαρες Ἀρχηγοί ὡς καί οἱ Ἀνδρουτσόπουλος, Κυπραῖος καί Ἰωαννίδης ἐπί σκοπῷ ἀντιμετωπίσεως τῆς καταστάσεως. Κατόπιν ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων ἐθεωρήθη σκόπιμον ὅπως ζητηθῇ ἐπαφή μετά τῶν κ.κ. Σίσκο καί Τάσκα. Πρός τοῦτο ὁ κ. Κυπραῖος ἐπεκοινώνησε μέ τόν κ. Τάσκα εἰς τόν ὁποῖον εἶπε τάς ἀνησυχίας μας. Ὁ κ. Τάσκα δέν συνεφώνησε.

Ὁ κ. Κυπραῖος ἐζήτησε ἐν συνεχείᾳ ὅπως ἐπικοινωνήσῃ μετά τοῦ κ. Σίσκο προκειμένου νά τοῦ ὁμιλήσῃ καί ὁ Ἀνδρουτσόπουλος.

Ὁ Τάσκα τοῦ εἶπεν ὅτι μετέβη εἰς τό ἀεροδρόμιον προκειμένου νά ἀναχωρήσῃ δι' Ἀμερικήν.

Ἐν συνεχείᾳ ἀνεζητήθη εἰς ἀεροδρόμιον καί εἰδικώτερον παρά τήν ἀμερικανικήν πτέρυγα ἀπό ὅπου ἀνεφέρθη ὅτι μόλις εἶχεν ἀπογειωθῇ τό ἀεροσκάφος τοῦ ὁποίου ἐπέβαινε.

Ἡ βάσις εἰδοποίησε τόν κ. Σίσκο περί τῆς ἀναζητήσεώς του ὑπό τοῦ Πρωθυπουργοῦ καί Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν ὁπότε οὗτος (ὁ κ. Σίσκο) διέταξε τό ἀεροσκάφος του νά προσγειωθῇ καί πάλιν εἰς τό Ἑλληνικό.

Μετά τήν προσγείωσιν ἦλθεν εἰς ἐπαφήν μετά τοῦ Ἀνδρουτσοπούλου, τόν ὁποῖον καί καθησύχασε, λέγων ὅτι οἱ Τοῦρκοι δέν θά προέβαιναν εἰς τοιαύτην ἐνέργειαν.

Ἀλλαγή

Κατά τήν σύσκεψιν ταύτην καί μετά τήν κατάπαυσιν τοῦ πυρός ἀνηγγέλλετο ἡ πρόσκλησις τῆς Ἑλλάδος εἰς Γενεύην δι' ἄμεσον ἔναρξιν διαπραγματεύσεων.

Τήν πρωΐαν τῆς ἐπομένης Τρίτης 23 Ἰουλίου μετέβην εἰς τό γραφεῖον τοῦ Στρατηγοῦ Μπονάνου, εἰς τόν ὁποῖον κατά τήν μετ' αὐτοῦ συζήτησιν ἐξέφρασα τάς ἀνησυχίας μου καί ἀπογοητεύσεις μου μετά τήν ὄψιν ἣν ἐνεφάνιζεν ἡ ὑπεύθυνος ἡγεσία τοῦ Ἔθνους ἥτις ἦτο αὐταπόδεικτον ὅτι δέν ἠδύνατο νά χειρισθῇ περαιτέρω τάς τύχας αὐτοῦ. Ἐν ὄψει δέ καί τῆς προηγηθείσης συμφωνίας μας περί ἀλλαγῆς εὑρέθημεν σύμφωνοι μετά τοῦ Στρατηγοῦ Μπονάνου ὅτι εἶχεν ἤδη ἐπιστῇ ἡ στιγμή.

Ὁ Στρατηγός Μπονᾶνος ἐκάλεσε εὐθύς ἀμέσως τούς Ἀρχηγούς Γαλατσᾶνον καί Παπανικολάου πρός λῆψιν ἀποφάσεων.

Μετά τήν προσέλευσιν τῶν Ἀρχηγῶν καί μετά σχετικήν συζήτησιν ἀπεφασίσθη ὅπως προχωρήσωμεν εἰς τήν ἀλλαγήν ἀπό Στρατιωτικῆς εἰς τήν Πολιτικήν Ἡγεσίαν.

Πρός τοῦτο ἀπεφασίσθη ὅπως ὁ Στρατηγός Μπονᾶνος μεταβῇ εἰς τόν Στρατηγόν Γκιζίκην καί μεταφέρῃ τάς ἀποφάσεις τῶν Ἀρχηγῶν καί διερευνήσῃ τάς σκέψεις ἐκείνου.

Ἡμεῖς θά ἀνεμέναμεν εἰς τά γραφεῖα μας σχετικήν εἰδοποίησιν τοῦ στρατηγοῦ Μπονάνου διά νά μεταβῶμεν ἐν συνεχείᾳ εἰς τό γραφεῖον τοῦ Γκιζίκη.

Εἰς τό μεσοδιάστημα τοῦτο ἐκάλεσα εἰς τό γραφεῖο μου τούς Ἀνωτάτους Ἀξιωματικούς τοῦ Ἀρχηγείου Ναυτικοῦ καί τούς ἐνημέρωσα ἐπί τῶν προθέσεών μου, διά τήν ἀλλαγήν καί ἐζήτησα τήν συμπαράστασίν των. Εἰδικώτερον τούς εἶπον ὅτι, ἐάν δέν ἔχωμεν τάς ἀναμενομένας ἐξελίξεις κατά τήν μετ' ὀλίγον μετάβασίν μας εἰς τό γραφεῖον Γκιζίκη, τό Ναυτικόν νά παρέμενεν ἑνωμένον πρός ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐχθροῦ.

Ἅπαντες μέ διεβεβαίωσαν ὅτι τιμοῦν τήν ἐνέργειάν μου καί ὅτι δύναμαι νά βασίζωμαι εἰς αὐτούς καθ' ὅσον εὑρίσκοντο παρά τό πλευρόν μου.

Εἰδοποιηθείς κατά τήν στιγμήν ταύτην ἀνεχώρησα διά τό γραφεῖον τοῦ Στρατηγοῦ Γκιζίκη ὅπου συνεκεντρώθημεν οἱ τέσσαρες ἀρχηγοί.

Ὁ κ. Γκιζίκης ἤκουσε ἕναν ἕκαστον τῶν ἀρχηγῶν οἵτινες διετυπώσαμεν τήν ἀπόφασίν μας ὅπως ἀνατεθῇ εἰς τούς πολιτικούς ἀρχηγούς ἡ διακυβέρνησις τῆς χώρας.

Κατόπιν αὐτοῦ ὁ Γκιζίκης ἔθεσεν τήν παραίτησίν του εἰς τήν διάθεσίν μας, τό ἴδιο δέ ἔπραξε καί ὁ Ἀρχηγός Στρατοῦ Γαλατσᾶνος.

Τότε ἐπενέβην καί εἶπον ὅτι δέν εἶναι ὀρθή ἡ θέσις πού λαμβάνουν διά τῶν παραιτήσεων, διότι θά πρέπει νά ἐμφανισθῶμεν ἑνωμένοι ἐνώπιον τοῦ Λαοῦ, ἵνα καταστῇ ἐμφανής ἡ προσπάθεια ἀλλαγῆς ὑπό τοῦ συνόλου τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων. Ἰδίας ἀπόψεις διετύπωσαν καί οἱ Μπονᾶνος καί Παπανικολάου καί οὕτω συνεφώνησαν ἅπαντες καί οἱ παραιτηθέντες ἀπέσυραν τάς παραιτήσεις των.

Κατόπιν αὐτοῦ ἐνεφανίσθη ὁ Ταξίαρχος Ἰωαννίδης κληθείς ὑπό τοῦ Γκιζίκη εἰς ὃν οὗτος ἀνεκοίνωσε τάς ἀποφάσεις μας.

Ἠκολούθησε ἐπιβεβαίωσις ὑφ' ἑνός ἑκάστου ἐξ ἡμῶν πρός τόν Ἰωαννίδην τῆς ἀποφάσεώς μας περί τῆς ἀλλαγῆς.

Ὁ Ἰωαννίδης διαπιστώσας τήν ὁμόθυμον ἀπόφασίν μας εἶπεν: «— Κύριοι, ἐγώ δέν συμφωνῶ, ἔχω διαφορετικάς ἀντιλήψεις, ἀλλ' ἐφ' ὅσον καί οἱ πέντε εἶσθε ἀποφασισμένοι ἐγώ ἀποσύρομαι καί ζήτησα διήμερον ἄδειαν ἀπό τόν Ἀρχηγόν τοῦ Στρατοῦ».

Τόσον ὁ Πρόεδρος Γκιζίκης, ὅσον καί οἱ Ἀρχηγοί ἐζητήσαμεν ἀπό τόν Ἰωαννίδην ὅπως δώσῃ τόν λόγον του ὅτι δέν θά ἀντιδράσῃ καί ὅτι θά πῇ εἰς τούς ἀξιωματικούς οἱ ὁποῖοι τόν ἀκολουθοῦν νά πειθαρχήσουν. Πράγματι αὐτός ἔδωσε ὑπόσχεσιν ὅτι θά συμμορφωθῇ καί τότε ὁ Γκιζίκης τοῦ εἶπε νά εἰδοποιήσῃ τόν Ἀνδρουτσόπουλο ὅτι ἡ Κυβέρνησίς του τελεῖ ὑπό παραίτησιν.

Μετά ταῦτα διά τοῦ Συνταγματάρχου Μπραβάκου (Διευθυντοῦ τοῦ Στρατιωτικοῦ Γραφείου τοῦ Προέδρου Γκιζίκη) ἐκλήθησαν οἱ Πολιτικοί παράγοντες Κανελλόπουλος, Μαῦρος, Ἀβέρωφ, Ἀθανασιάδης - Νόβας, Μαρκεζίνης, Στεφανόπουλος, Γαρουφαλιᾶς καί Ζολώτας ἵνα συγκεντρωθοῦν τήν 2 μ.μ. εἰς τό Γραφεῖον τοῦ Γκιζίκη. Ἡμεῖς ἐπανήλθομεν εἰς τάς ὑπηρεσίας.

Μεταξύ τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐνεργειῶν μου τῶν στιγμῶν ἐκείνων ἦτο καί ἡ διαταγή ἐπανάπλου τῶν ὑποβρυχίων εἰς τήν ἀνατολικῶς τῆς Ρόδου περιοχήν, δεδομένου ὅτι εἶχεν πραγματοποιηθῆ ἡ κατάπαυσις τοῦ πυρός καί ἀποφασισθῆ ἡ συμμετοχή μας εἰς τήν διάσκεψιν τῆς Γενεύης.

Τήν 2 μ.μ. ὥραν ἐπιστρέψαμεν εἰς τό παρακείμενον γραφεῖον τοῦ Γραφείου Γκιζίκη μέχρις οὗ ἀνακοινώσει οὗτος εἰς τούς πολιτικούς τάς ἀποφάσεις μας.

Ὁ κ. Γκιζίκης ἀνεκοίνωσεν τήν ἀπόφασιν τῶν Ἀρχηγῶν ὅπως τήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας ἀναλάβῃ ἡ πολιτική Ἡγεσία καί ὅτι ἐφ' ὅσον δέν θά εἶχον σοβαράς ἀντιρρήσεις προετείνετο ἡ διατήρησις τῶν Ὑπουργείων Ἐθνικῆς Ἀμύνης, Δημοσίας Τάξεως καί Ἐσωτερικῶν ὑπό τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων. Ἐπειδή ἡ πρότασις αὐτή δέν ἦτο ἀρεστή εἰς τούς πολιτικούς ὁ κ. Γκιζίκης διευκρίνισεν ὅτι δέν ἀποτέλει ὅρον καί τήν ἀπέσυρεν ἀμέσως.

Ἐκδηλωθείσης τῆς ἐπιθυμίας τῶν πολιτικῶν νά ἴδουν τούς ἀρχηγούς κατόπιν σχετικῆς ὑποδείξεως τοῦ κ. Γκιζίκη εἰσήλθομεν ἀπό τό παραπλήσιον γραφεῖον εἰς ὃ παρευρισκόμεθα οἱ τέσσαρες ἀρχηγοί εἰς τό Γραφεῖον Γκιζίκη, ὅπου εἷς ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ἐπεβεβαίωσεν τούτους ὅτι ἐπιθυμοῦμεν νά ἀναλάβουν οἱ πολιτικοί τήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας καί ὅτι διατηροῦμεν τόν ἀπόλυτον ἔλεγχον εἰς τούς Κλάδους μας.

Εἷς ἐκ τῶν κ.κ. Πολιτικῶν ἠρώτησεν εἰδικώτερον ἐάν ὁ Ταξίαρχος Ἰωαννίδης, τελεῖ ἐν γνώσει καί εἶναι καί οὗτος σύμφωνος.

Ὁ κ. Γκιζίκης ἀπήντησεν ὅτι ὁ Ταξίαρχος Ἰωαννίδης εἶναι ἔντιμος ἀξιωματικός καί εἶναι σύμφωνος (τοῦτο βεβαίως δέν ἦτο ἀκριβές ἀλλ' ἡ δήλωσις αὕτη ἐγένετο διά νά μή δημιουργηθοῦν σκέψεις φοβίας εἰς τούς Πολιτικούς).

Ἐν συνεχείᾳ ὁ κ. Γκιζίκης τούς εἶπε ὅτι αἱ περιστάσεις ἐπιβάλλουν τόν ἄμεσον σχηματισμόν Κυβερνήσεως καί ὅτι δέν θά ἔπρεπε νά ἐξέλθουν τοῦ γραφείου του χωρίς νά σχηματίσουν Κυβέρνησιν.

Οἱ πολιτικοί κατ' ἀρχήν ἐδήλωσαν ὅτι εἶναι σύμφωνοι.

Ἡ ἐν γένει στάσις καί συμπεριφορά τους ἐδείκνυε ὅτι μετά χαρᾶς θά ἐπελαμβάνοντο ἀπηλλαγμένοι ἀπό πᾶσαν μνησικακίαν ἐκδηλοῦντες θαυμαστήν ἀνωτερότητα.

Πλήν ὅμως δέν ἦτο δυνατός ὁ ἄμεσος σχηματισμός Κυβερνήσεως διότι θά ἔδει νά ἔλθουν εἰς ἐπικοινωνίαν μετά τῶν περί αὐτούς παραγόντων τῶν Κομμάτων των.

Ὁ κ. Μαρκεζίνης εἶπεν ὅτι δέν θά ἔπρεπε νά γίνῃ πολιτική Κυβέρνησις ἀλλά ὑπηρεσιακή «ἑνός ἀνδρός» ὑπό τόν κ. Παλαμᾶ, διά νά κάνῃ ἐκλογάς.

Οἱ κ.κ. Ἀθανασιάδης - Νόβας, Στεφανόπουλος καί Γαρουφαλιᾶς ἐτόνισαν ὅτι ἔπρεπε νά γίνῃ Κυβέρνησις τῇ συμμετοχῇ ὅλων τῶν Πολιτικῶν.

Ὁ κ. Ζολώτας εἶπεν ὅτι δέν ἦτο πολιτικός, ἀλλ' ἐπίστευε ὅτι οἱ πολιτικοί ἔδει νά ἀναλάβουν τήν διακυβέρνησιν καί ὅτι ἐκεῖνος ἐπροθυμοποιεῖτο νά προσφέρῃ τάς ὑπηρεσίας του.

Ὁ κ. Κανελλόπουλος εἶπεν ὅτι δέν ἦτο δυνατόν νά γίνῃ κατ' ἐκείνην τήν στιγμήν Κυβέρνησις, ὅτι θά ἔδει νά ἀποσυρθοῦν πρός συνεννόησιν, καί νά συνεκτιμηθῇ ὅτι ὑπῆρχε καί ὁ κ. Καραμανλῆς, παρ' ὅτι εὑρίσκετο εἰς τό Ἐξωτερικόν.

Εἰς τό σημεῖον τοῦτο παρενέβη ὁ στρατηγός Γκιζίκης ὅστις εἶπεν ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά ἀναμείνωμεν τήν ἔλευσιν τοῦ κ. Καραμανλῆ διότι εὑρίσκεται ἐκτός Ἑλλάδος καί μάλιστα ἐπί μακρόν.

Εἰδικώτερον ὁ κ. Μαῦρος εἶπεν ὅτι θά ἔπρεπε νά ἐπικοινωνήσῃ τῶν παραγόντων τοῦ Κόμματός του, ἄλλωστε ἦταν ὑπό τήν ἄμεσον ἐπιρροήν τῆς παρά τῶν Ὀργάνων Ἀσφαλείας παρακολουθήσεώς του. Ἀναφερθείς περαιτέρω δέ εἰς τόν Μακάριον ἔπλεξε τό ἐγκώμιόν του.

Τελευταῖος ἔλαβε τόν λόγον ὁ κ. Ἀβέρωφ, ὁ ὁποῖος ἔπλεξε τό ἐγκώμιον τοῦ κ. Κανελλοπούλου, ὡς πνευματικοῦ ἀνδρός καί ἐν συνεχείᾳ τοῦ κ. Καραμανλῆ ὡς πολιτικοῦ ἡγέτου τόν ὁποῖον καί προέκρινεν ὡς τόν πλέον κατάλληλον νά ἀναλάβῃ τήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας κατά τάς παρούσας κρισίμους στιγμάς καί καταλήγων εἶπεν ὅτι ἐάν τοῦτο δέν εἶναι ἐφικτόν τότε ἀναμφισβητήτως ὁ κ. Κανελλόπουλος θά πρέπει νά ἀναλάβῃ τόν σχηματισμόν Κυβερνήσεως.

Ὁ στρατηγός Γκιζίκης ἐμμένων εἰς τάς ἀντιλήψεις καί ἀπόψεις του ὅτι ἔδει νά σχηματισθῇ ἀμέσως Κυβέρνησις παρεκάλεσε τόν κ. Κανελλόπουλο ὅπως ἀναλάβῃ τόν σχηματισμόν Κυβερνήσεως.

Πρός στιγμήν ἐσκέφθην νά ἐκφράσω τάς ἀντιρρήσεις μου πρός ὅσα ὁ κ. Γκιζίκης εἶπεν, εἰσάγων εὐθέως τάς περί ἐλεύσεως τοῦ κ. Καραμανλῆ ἀπόψεις μου. Προτίμησα ὅμως καί κατόπιν τῶν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀπόψεων τοῦ Πολιτικοῦ Κόσμου ἐπί τοῦ θέματος νά ἐνισχύσω τήν θέσιν τοῦ κ. Ἀβέρωφ λέγων ὅτι συμφωνῶ μετά τούτου εἰς ὅσα εἶχεν οὗτος προείπει καί νά ἀναπτύξω περαιτέρω δραστηριότητα ἐπί τῷ σκοπῷ τούτῳ.

Ὁ κ. Κανελλόπουλος ἐδέχθη ὑπό τήν προϋπόθεσιν ὅτι θά συνειργάζετο μέ τήν Ἕνωση Κέντρου. Τελικῶς ἡ σύσκεψις ἔληξεν μέ ἀνάθεσιν ἐντολῆς εἰς τόν κ. Κανελλόπουλον, παρακληθέντος ὅπως κατά τήν 8ην ἀπογευματινήν ὅτε θά ἐπανήρχοντο θά παρουσίαζεν τήν ὑπ' αὐτοῦ Κυβέρνησιν.

Κατά τήν ἀποχώρησιν τῶν πολιτικῶν ἐπλησίασα τόν κ. Ἀβέρωφ καί τόν παρεκάλεσα νά παραμείνῃ μαζί μας (ἐμοῦ καί τῶν Ἀρχηγῶν) διά νά συνεχίσωμεν ἀπό κοινοῦ τήν προσπάθειαν πρός ἐπάνοδον τοῦ κ. Καραμανλῆ.

Οὗτος παραμείνας μοῦ εἶπεν ὅτι ἡ θέσις του ἦτο λεπτή ἔναντι τῶν ἄλλων πολιτικῶν, ἐγώ τοῦ ἀπήντησα ὅτι κατά τήν στιγμήν αὐτήν δέν χρειάζεται τοιαύτη λεπτότης.

— Δέν νομίζετε κ. Ἀβέρωφ ὅτι Κυβέρνησις ὑπό τόν κ. Καραμανλῆ θά ἦτο ἐπιβεβλημένη ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων;

Οὗτος κινῶν τήν χεῖρα του ἐμφανῶς μοῦ εἶπεν:

«— Μή τό συζητᾶτε, θά εἶναι πολύ καλλιτέρα».

Μετά ταῦτα ἐπλησίασα τόν στρατηγόν Μπονᾶνον ὅστις παρεκάθητο πλησίον τοῦ Γκιζίκη εἰς τό γραφεῖον τοῦ τελευταίου καί τοῦ εἶπον ὅτι δέν εἶναι ὀρθόν νά σχηματισθῇ Κυβέρνησις χωρίς τόν κ. Καραμανλῆ. Οὗτος ὡς εἶναι γνωστόν διαθέτει διεθνῶς κῦρος. Ἡγετικά ἀπαράβλητα προσόντα, τεραστίαν πεῖραν διακυβερνήσεως τῆς χώρας καί τήν ἐμπιστοσύνην τοῦ Λαοῦ. Δέν χάθηκε ὁ κόσμος ἐάν ἀναμείνωμεν ὀλίγας ὥρας προκειμένου νά ἔρχετο ὁ κ. Καραμανλῆς.

Ὁ στρατηγός Μπονᾶνος συνεφώνησε καθώς καί ὁ στρατηγός Γκιζίκης.

Ἀκολούθως παρεκάλεσε τόν κ. Ἀβέρωφ νά ἐπικοινωνήσῃ ἀπό τηλεφώνου μετά τοῦ κ. Καραμανλῆ καί νά τοῦ ἀνακοινώσῃ τάς ἀποφάσεις μας.

Πράγματι ὁ κ. Ἀβέρωφ μετά διαδοχικά τηλεφωνήματα εἰς Παρισίους ἐπιτυγχάνει τήν ἐπικοινωνίαν μετά τοῦ κ. Καραμανλῆ, εἰς τόν ὁποῖον ἀνήγγειλε τάς ἀποφάσεις τῆς ἡγεσίας τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων.

Ὁ κ. Καραμανλῆς ἀπεδέχθη ἀλλ' ἐτοποθέτησε τήν ἐπιστροφή διά τήν ἐπομένην.

Ἀκολούθως ἀποβλέπων εἰς ἄμεσον ἐπιστροφήν τοῦ κ. Καραμανλῆ ἐν ὄψει τῶν κρισίμων στιγμῶν ἐζήτησα καί ὡμίλησα μετ' αὐτοῦ, εἰπών ὅτι ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ἐπιστροφή του αὐθημερόν, διότι ἄλλως θά ἐδίδετο ἄλλη λύσις ἥτις θά ἐδυσκόλευε τάς διά τούτου ἐπιδιωκομένας ἐξελίξεις.

Ὁ κ. Ἀβέρωφ ὑπέδειξε νά ὁμιλήσῃ εἰς τό τηλέφωνον καί ὁ κ. Γκιζίκης.

Ἀκολούθως ὡμίλησε μετά τοῦ κ. Καραμανλῆ ὁ στρατηγός Μπονᾶνος καί ὁ Ἀντιπτέραρχος Παπανικολάου. Ὁ τελευταῖος συνεννοήθη μετ' αὐτοῦ περί τῆς δι' ἀεροπλάνου ἐλεύσεώς του.

Μετά τήν ἀποδοχήν τοῦ κ. Καραμανλῆ καί περί ὥραν 18.30 ὁ κ. Ἀβέρωφ ἐτηλεφώνησεν εἰς τόν κ. Κανελλόπουλον πρός ἐνημέρωσίν του.

Ἀκολούθως καί ἀπό τῆς 8ης βραδυνῆς ἤρξατο ἡ προσέλευσις τῶν πολιτικῶν. Εἰς τούτους ἐγένετο ἡ προσήκουσα ἐνημέρω-

σις καί ἀπεφασίσθη ὅπως ἀναμείνουν οὐτοι τήν ἄφιξιν τοῦ κ. Καραμανλῆ ὅστις εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ διαμηνύσει ὅτι θά ἤρχετο μέ τό ἀεροσκάφος τοῦ Ζισκάρ Ντ' Ἐσταίν.

Ἐν τῷ μεταξύ ἐπειδή ἐξηκολούθουν αἱ πληροφορίαι περί καταλήψεως τοῦ ἀερολιμένος τῆς Λευκωσίας καί αἱ προσπάθειαι τῶν Τούρκων πρός τοπικήν βελτίωσιν τῶν θέσεών των, οἱ πολιτικοί ὑπέδειξαν νά προσκληθοῦν οἱ Πρέσβεις Ἀμερικῆς, Ἀγκύρας καί Γερμανίας, διαδοχικῶς, οἵτινες καί προσῆλθον εἰς τό Γραφεῖον τοῦ Στρατηγοῦ Γκιζίκη μετά τῶν ὁποίων ἀντηλλάγησαν ἀπόψεις καί ἐπεζητήθη ἡ παρέμβασίς των.

Ἐπίσης ἐν τῷ αὐτῷ πλαισίῳ οἱ κ.κ. Κανελλόπουλος καί Μαῦρος ἐπεκοινώνησαν τηλεφωνικῶς μετά τοῦ Κίσινγκερ, μεσολαβήσαντος τοῦ κ. Τάσκα, πρός ὅν Κίσινγκερ ὁ κ. Κανελλόπουλος τοῦ εἶπεν ὅτι ἐάν οἱ Τοῦρκοι προελάσουν πρός τό ἀεροδρόμιον πολύ ἐφοβεῖτο ὅτι θά ἔχωμεν γεγονότα δυσάρεστα εἰς τήν περιοχήν. Ὑπό τό αὐτό πνεῦμα ὡμίλησε καί ὁ κ. Μαῦρος. Ὁ Κίσινγκερ πῆρε τόν Ἔτσεβιτ εἰς τό τηλέφωνον καί τοῦ μετέφερε τάς ἀπόψεις τοῦ κ. Κανελλοπούλου οὐχί βεβαίως ὡς ἀπειλήν ἀλλ' ὡς πραγματικήν κατάστασιν καί ἐν συνεχείᾳ ἐτηλεφώνησε εἰς τούς κ. Κανελλόπουλον καί Μαῦρον τούς ὁποίους καί ἐνημέρωσεν σχετικῶς.

Μετά ταῦτα ἅπαντες ἀναμένομεν τήν ἄφιξιν τοῦ κ. Καραμανλῆ ἥτις ἐπραγματοποιήθη τήν 3ην πρωϊνήν εἰς τό Γραφεῖον τοῦ κ. Γκιζίκη.

Ὁ κ. Καραμανλῆς κατά τήν ἐπακολουθήσασαν σύσκεψιν ἐζήτησε πίστωσιν χρόνου προκειμένου νά ἐνημερωθῇ καί νά ὁρκισθῇ ὡς Πρόεδρος τῆς νέας Κυβερνήσεως τήν 10ην πρωϊνήν.

Ἐπειδή ὅμως ἡ χώρα ἦτο ἄνευ Κυβερνήσεως καί ἐπειδή ὁ Ἑλληνικός λαός ἀνέμενε νά ἀκουσθῇ ὅτι ὁ κ. Καραμανλῆς ἀνέλαβε τάς τύχας τοῦ Ἔθνους οὗτος ἀπεδέχθη πρό τῆς ἐπιμονῆς ἁπάντων τῶν παρισταμένων καί ὡρκίσθη Πρόεδρος Κυβερνήσεως τήν τετάρτην (4ην) πρωϊνήν.

ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ - Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ

Φ 2Β., Α. Παπανικολάου, ἀντιπτέραρχος, ἀρχηγός Ἀεροπορίας, πρός Κ. Καραμανλῆ, 20 Σεπτεμβρίου 1974

.....

25. Ἡ αὐλαία τοῦ δράματος ὑψώθη τήν 15ην Ἰουλίου 1974. Ὁ Στρατηγός Μπονᾶνος ἐκάλεσεν εἰς τό γραφεῖον του ἅπαντας τούς Ἀρχηγούς Κλάδων Ἐνόπλων Δυνάμεων τήν 08.00 ὥραν, καί ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτούς ὅτι ἡ Ἐθνοφρουρά ἀνέτρεψε τόν Μακάριον, ὅστις μᾶλλον εἶχε φονευθῇ.. Ἦτο ἡ πρώτη φορά καθ' ἣν ὁ ὑποφαινόμενος ἐπληροφορεῖτο περί τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως, εἰς σχετικήν δέ ἐρώτησίν του ἔλαβεν ὡς ἀπάντησιν ὅτι «ὅλα θά ἐξελιχθοῦν καλῶς». Ἐν συνεχείᾳ ἡ Ἡγεσία τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων ἀνεχώρησε διά τήν Σχολήν Δοκίμων, ἔνθα παρέστη εἰς τήν ὁρκωμοσίαν τῶν νέων Σημαιοφόρων. Μετά τήν τελετήν, περί τήν μεσημβρίαν τῆς ἰδίας ἡμέρας ὁ ὑποφαινόμενος μετέβη εἰς τήν Γαλλικήν Πρεσβείαν ἵνα παραστῇ εἰς τήν ἐκεῖ διδομένην ἐπίσημον δεξίωσιν ἐπί τῇ ἐπετείῳ τῆς Ἐθνικῆς Ἑορτῆς τῆς Γαλλίας. Ἐκεῖ ἐξετέθη εἰς καταιγισμόν ἐρωτήσεων ἐκ μέρους τῶν ξένων ἀκολούθων, ἰδιαιτέρως δέ τῶν Βρετανῶν, ἐπί τῶν ὁποίων οὐδεμίαν ἀπολύτως ἀπάντησιν ἦτο εἰς θέσιν νά δώσῃ. Τάς ἀπογευματινάς ὥρας τῆς ἰδίας ἡμέρας ὁ ὑποφαινόμενος, μεταβάς εἰς τό Ἀρχηγεῖον Ἐνόπλων Δυνάμεων, ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, διεπίστωσεν ἀνησυχίαν διά τήν σημειωθεῖσαν εἰς Πάφον ἀντίστασιν καί τήν διαφυγήν τοῦ Μακαρίου.

26. Τήν πρωΐαν τῆς ἑπομένης, 16ης Ἰουλίου, μεταβαίνων εἰς τό γραφεῖον τοῦ Στρατηγοῦ Μπονάνου, ὁ ὑποφαινόμενος συνήντησεν εἰς τόν διάδρομον τοῦ τρίτου ὀρόφου τοῦ Ἀρχηγείου, ἔξωθι τοῦ γραφείου τοῦ Ἀρχηγοῦ Στρατοῦ, τόν Ταξίαρχον Ἰωαννίδην συνομιλοῦντα μετ' ἄλλων ἀξιωματικῶν. Αὕτη ἦτο ἡ πρώτη μετ' αὐτοῦ συνάντησις ἀπό τῆς ἐπισκέψεώς του εἰς τό Γραφεῖον τοῦ ὑποφαινομένου τήν 20ήν Μαρτίου. Ὁ ὑποφαινόμενος, ἀφοῦ ἐχαιρέτησεν ἅπαντας τούς παρευρισκομένους ἀξιωματικούς, ἐκάλεσε τόν Ταξίαρχον Ἰωαννίδην ἰδιαιτέρως καί ἐζήτησεν παρ' αὐτοῦ ὅπως ἐνημερωθῇ ἐπί τῶν ἐξελίξεων εἰς Κύπρον. Οὗτος ἐδήλωσεν ὅτι τά πάντα βαίνουν καλῶς καί ὅτι ἔπρεπε νά ἀνατραπῇ ὁ Μακάριος διά νά μή χαθῇ ἡ Κύπρος. Εἰς ἐρώτησιν τοῦ ὑποφαινομένου ὡς πρός τήν προετοιμασίαν, τήν λῆψιν τῶν καταλλήλων μέτρων, καί τήν ἐξέτασιν τῶν ἐνδεχομένων ἐπιπτώσεων, οὗτος ἀπήντησεν ὅτι οὔτε οἱ Ἀμερικάνοι οὔτε οἱ Τοῦρκοι ἐπεθύμουν τόν Μακάριον, καί ὅτι «παρ' ὅλον ὅτι καί οἱ ἄλλοι Ἀρχηγοί διετύπωσαν ἀρχικῶς ἀντιρρήσεις, οὗτοι συνεφώνησαν τελικῶς ἐπί τοῦ ἐγχειρήματος». Περιττόν νά σημειωθῇ ἐνταῦθα ὁποίαν ἀνησυχίαν προεκάλεσαν εἰς τόν ὑποφαινόμενον αἱ ἐξελίξεις αὗται, αἵτινες ἀπετέλουν συνέπειαν λήψεως καί ὑλοποιήσεως τοιούτων ἀποφάσεων, καί δή ἐν ἀγνοίᾳ του. Κατέστη ἑπομένως σαφές εἰς τόν ὑποφαινόμενον ὅτι ἡ ἀπό μακροῦ τήρησίς του μακράν συζητήσεων καί ἀποφάσεων ἐπί ζητημάτων ὑψίστης Ἐθνικῆς σημασίας ὑπῆρξεν σκόπιμος καί ὠφείλετο εἰς τήν ἀποφυγήν βεβαίων ἐκ μέρους αὐτοῦ ἀντιδράσεων ἀπροβλέπτου ἐκτάσεως καί ἐπιπτώσεως.

27. Ἡ ἐπιδείνωσις τῆς καταστάσεως ὡδήγησε τόν ὑποφαινόμενον εἰς τό νά εἰσηγηθῇ εἰς τόν Στρατηγόν Μπονᾶνον, τήν 18ην Ἰουλίου, τήν μεταστάθμευσιν τῶν ἀεροσκαφῶν τῶν προοριζομένων συμφώνως τῷ ὑφισταμένῳ σχεδίῳ, δι' ὑποστήριξιν ἀγῶνος εἰς Κύπρον, εἰς τά ἀεροδρόμια Ἡρακλείου καί Καστελλίου Κρήτης. (Τά ἀεροσκάφη ταῦτα ἀπό τῆς 19ης Ἰουλίου ἐτηροῦντο ἐν ἑτοιμότητι ἀπογειώσεως 2-15 λεπτῶν). Ἐν τῷ μεταξύ, καί περί τήν 19.00 ὥραν τῆς 19ης Ἰουλίου, ὁ Στρατηγός Μπονᾶνος συνεκάλεσε σύσκεψιν τῶν Ἀρχηγῶν Κλάδων Ἐνόπλων Δυνάμεων καί ἀνεκοίνωσεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, τά διαμειφθέντα κατά τάς συναντήσεις τῆς ἡμέρας ἐκείνης μετά τοῦ ἐκπροσώπου τῶν ΗΠΑ, κ. Σίσκο, εἰς τάς ὁποίας μετέσχεν. Κατά τόν Στρατηγόν Μπονᾶνον ἡ κατάστασις δέν ἐνεφανίζετο ἐξόχως ἀνησυχητική, καίτοι εἶχον περιέλθη πληροφορίαι, καθ' ἃς Τοῦρκοι, ἐπιβιβασθέντες σκαφῶν ἀποβάσεως εἶχον ἀποπλεύσει ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Μερσίνης. Ὁ Στρατηγός Μπονᾶνος ἄφησε νά ἐννοηθῇ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐζήτησαν παραχώρησιν λιμένος ἐλευθέρας εἰσόδου εἰς Κύπρον, τήν ὁποίαν αἱ Ἑλληνικαί ἀρχαί ἠρνήθησαν, ὡς δέ προσέθεσεν, ἠτήσατο οὗτος παρά τοῦ κ. Σίσκο, ὅστις θά ἀνεχώρει τάς ἀπογευματινάς ὥρας δι' Ἄγκυραν, ὅπως μεταφέρῃ τούς χαιρετισμούς του εἰς τόν Τοῦρκον Ἀρχηγόν Ἐνόπλων Δυνάμεων, συστήσῃ δέ εἰς αὐτόν ὅπως παύσῃ τάς φορτώσεις καί ἐκφορτώσεις σκαφῶν, πρός ἀποφυγήν δημιουργίας ἀνεπιθυμήτων καταστάσεων. Περί τήν 22.30 ὥραν, ὁ ὑποφαινόμενος συνεκέντρωσε τούς κυριωτέρους ἐπιτελεῖς τοῦ Ἀρχηγείου Ἀεροπορίας ὡς καί ἅπαντας τούς ἐν αὐτῷ ὑπηρετοῦντας Ἀνωτάτους Ἀξιωματικούς, ἀφοῦ δέ ἐνημέρωσε τούτους ἐπί τῆς κρισιμότητος τῆς καταστά-

σεως, διέταξε τούτους ὅπως τελοῦν ἐν ἑτοιμότητι διά πᾶσαν ἐξέλιξιν, μή ἀποκλειομένης καί τῆς συγκρούσεως μετά τῆς Τουρκίας.

20 Ἰουλίου 1974

28. Τήν πρωΐαν τῆς 20ῆς Ἰουλίου, καί περί ὥραν 08.00, κατέφθασαν εἰς τό γραφεῖον τοῦ Ἀρχηγοῦ Ἐνόπλων Δυνάμεων, ἐκτός τῶν Ἀρχηγῶν τῶν Κλάδων, καί ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, ὁ Πρωθυπουργός, καί ὁ Ταξίαρχος Ἰωαννίδης. Ἡ εἰσβολή εἰς τήν Κύπρον εἶχεν ἀρχίσει διά βομβαρδισμῶν ἀεροσκαφῶν καί ῥίψεων ἀλεξιπτωτιστῶν δι' ἀεροσκαφῶν καί ἑλικοπτέρων. Περί τήν 08.30 ὥραν κατέφθασεν ἐσπευσμένως εἰς τό ὡς ἄνω γραφεῖον ὁ κ. Σίσκο μόλις ἀφιχθείς ἐξ Ἀγκύρας, μετά τοῦ Ἀμερικανοῦ Πρέσβεως κ. Τάσκα. Οὗτοι ἐζήτησαν ἀπεγνωσμένως ὅπως ἀποφύγωμεν τόν πόλεμο μετά τῆς Τουρκίας, ἀναλογιζόμενοι τάς συνεπείας. Οὗτοι ἐδέχθησαν ὅτι ἡ κατάστασις ἦτο ἐξόχως κρίσιμος, ὑπεστήριξαν ὅμως ὅτι τά πάντα ἦτο δυνατόν νά τακτοποιηθοῦν δι' αὐτοσυγκρατήσεως. Ἦτο πράγματι ἀγωνιώδης ἡ ἐπιμονή τούτων ὅπως μή κηρύξωμεν τόν πόλεμον κατά τῆς Τουρκίας. Εἰς μίαν στιγμήν, ὁ Ταξίαρχος Ἰωαννίδης, ἐγερθείς, ὕψωσεν ὠργισμένος τήν φωνήν του καί ἐκραύγασεν εἰς τήν Ἑλληνικήν ὅτι οἱ Ἀμερικανοί δέν εἶναι συνεπεῖς «μᾶς ἐξηπάτησαν» καί ὅτι δέν ἀπομένει διά τήν Ἑλλάδα οὐδέν ἕτερον πλήν τῆς γενικῆς ἐπιστρατεύσεως καί τοῦ πολέμου. Οὗτος ἐξῆλθε τοῦ γραφείου ἐν ὀργῇ, ἐπανελθών μετ' ὀλίγον, ἐξηγήσας ὅτι «ἔπαιξεν ὀλίγον θέατρον» διά νά πιέσῃ τούς Ἀμερικανούς. Οἱ Ἀμερικανοί ἀπεχώρησαν μετ' ὀλίγον, ἐνῶ διετάσσετο ἡ γενική ἐπιστράτευσις. Συγκεχυμέναι καί ἀλληλοσυγκρουόμεναι ἔφθανον αἱ πληροφορίαι περί τῆς καταστάσεως εἰς Κύπρον. Παρά τούς βομβαρδισμούς τῶν Τούρκων, γενική ἦτο ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἡ κατάστασις διά τήν ἡμέραν ἐκείνην, ἠδύνατο νά χαρακτηρισθῇ ὡς αἰσιόδοξος, ἐξετιμᾶτο δέ ὑπό τοῦ Ἀρχηγείου Ἐνόπλων Δυνάμεων ὅτι κατά νύκτα θά ἀπέβαινεν ὑπέρ τῶν Ἑλληνοκυπρίων διά τῆς ἐκκαθαρίσεως ὅλων τῶν θυλάκων καί τῆς νευραλγικῆς θέσεως τοῦ Ἁγίου Ἱλαρίωνος. Σχετικῶς, ἐλήφθη ἀπόφασις ὅπως κατά τήν νύκτα τῆς 20ῆς πρός τήν 21ην Ἰουλίου ἐκτελεσθῇ ἐπιχείρησις ἀερομεταφορᾶς μιᾶς μοίρας Καταδρομῶν, διά τεσσάρων ἀεροσκαφῶν τύπου Boeing τῆς Ὀλυμπιακῆς Ἀεροπορίας ἀπογειουμένων ἐκ τοῦ ἀεροδρομίου Μίκρας, μέσῳ τοῦ ἀεροδρομίου Σούδας. Ἡ ἀποστολή αὕτη ἐματαιώθη τελικῶς εἰς τό σκέλος τοῦ ἀεροδρομίου Σούδας, λόγῳ:

α. καθυστερήσεως τῆς συγκεντρώσεως τῆς μοίρας Καταδρομῶν εἰς ἀεροδρόμιον Μίκρας,

β. βλάβης ἑνός τῶν ἀεροσκαφῶν, σημειωθείσης εἰς τό ἀεροδρόμιον Σούδας,

γ. ἀδυναμίας, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἀντιξοοτήτων, ἐκτελέσεως τῆς ἀποστολῆς, κατά τήν διάρκειαν τῆς νυκτός, δεδομένου ὅτι μόνον ὑπό τήν κάλυψιν τοῦ σκότους ἦτο δυνατή ἡ ἀποφυγή τῆς Τουρκικῆς ἀεροπορίας.

29. Ἀργά κατά τό ἑσπέρας τῆς 20ῆς Ἰουλίου, ὁ ὑποφαινόμενος, προσπαθῶν νά ταξινομήσῃ τάς σκέψεις του, προέβη κατ' ἰδίαν εἰς αὐτοκριτικήν, ἐπιδιώκων νά ἐντοπίσῃ τήν θέσιν του ἐντός τῆς δραματικῆς καταστάσεως, εἰς ἣν εἶχε περιέλθη ἡ Πατρίς. Καί ἐνῶ οὐδεμίαν ἀνάμιξίν του ἐνετόπιζεν εἰς τά γεγονότα τῆς Κύπρου, ἀνεζήτει νά ἐντοπίσῃ τήν ἐποχήν καθ' ἣν θά ἔδει ἐνδεχομένως νά εἶχεν ὑποβάλει τήν παραίτησίν του ἐκ τῆς θέσεως τοῦ Ἀρχηγοῦ Ἀεροπορίας (ἀπόφασιν εἰς ἣν ἐπανειλημμένως εἶχε καταλήξει, πρό τῶν γεγονότων, λόγῳ οὐσιαστικῆς παρεμποδίσεώς του ἐκ τῆς προσφορᾶς θετικῶν ἴσως ὑπηρεσιῶν πρός τήν Πατρίδα πέραν τῶν εἰς τόν χῶρον τῆς Ἀεροπορίας ὑπ' αὐτοῦ προσφερομένων νά προσδιορίσῃ δέ ἐάν καί κατά πόσον μία τοιαύτη ἐκ μέρους του ἐνέργεια θά ἦτο πράγματι ἡ ἐπιβεβλημένη. Συντόμως, ἐν τούτοις ὁ ὑποφαινόμενος κατέληξεν εἰς τό συμπέρασμα ὅτι ὀρθῶς ἔπραξεν μή ὑλοποιήσας τήν περί παραιτήσεως ἀπόφασίν του, διότι μία τοιαύτη ἐκ μέρους του ἐνέργεια προσελάμβανεν εἰς τήν συνείδησίν του διαστάσεις ἐγκαταλείψεως «ἀποστολῆς ἐμπεπιστευμένης εἰς αὐτόν ὑπό τῆς Πατρίδος» καί οὐχί θέσεως προσφερθείσης εἰς αὐτόν ὑπό ἀτόμων, καί ἀρνήσεως δικαιώσεως τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐναποτεθεισῶν εἰς τό ἀξίωμά του προσδοκιῶν. Τέλος, ἀνελογίσθη τήν ὑπεράνθρωπον τῷ ὄντι προσπάθειαν εἰς ἣν ὡδήγησεν ὁ ἴδιος τήν Ἑλληνικήν Ἀεροπορίαν, προσπάθειαν ἥτις ἀπέδωσε μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης καρπούς πέραν πάσης προσδοκίας, προσπάθειαν ἥτις κατέστησεν τήν Ἑλληνικήν Ἀεροπορίαν καθ' ὅλα ἑτοίμην νά ἀνταποκριθῇ ἀνά πᾶσαν στιγμήν εἰς τό κέλευσμα τοῦ καθήκοντος, καί ἔκρινεν καί διά τόν λόγον τοῦτον τήν παραμονήν του, ἐκ τῶν πραγμάτων, ἐπιβεβλημένην. Ἡ θέσις του, ἐπομένως, ἦτο συγκεκριμένη, ἦτο θέσις ὑπερτάτης ἐναντι τῆς Πατρίδος εὐθύνης, ἰδιαιτέρως εἰς τάς δυσχερεῖς ταύτας δι' αὐτήν στιγμάς.

21 Ἰουλίου 1974

30. Τήν ἐπομένην, Κυριακήν 21ην Ἰουλίου, ἡ κατάστασις ἀντί βελτιώσεως ἐνεφάνισεν ἐπιδείνωσιν. Ἡ Ἀεροπορία, ἀπό τῆς ἑσπέρας τῆς 19ης Ἰουλίου, εἶχεν ἀνέλθη εἰς ὕψιστον βαθμόν πολεμικῆς ἑτοιμότητος. Ἦτο καθ' ὅλα ἑτοίμη νά θυσιασθῇ διά τήν Πατρίδα, καί κατά τοιοῦτον τρόπον ὥστε ἡ θυσία της αὕτη νά μή ἀπέβαινεν ἐπί ματαίῳ, καί νά ἦτο ἀνταξία τῶν προσδοκιῶν τοῦ Ἔθνους καί τῶν ἡρωϊκῶν του παραδόσεων. Κατά τάς ἀπογευματινάς ὥρας τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀπεφασίσθη ἡ ἀποστολή τῆς μοίρας Καταδρομῶν εἰς Λευκωσίαν διά 15 μεταφορικῶν ἀεροσκαφῶν τύπου Noratlas τῆς Ἑλληνικῆς Ἀεροπορίας, κατά τήν διάρκειαν τῆς νυκτός τῆς 21ης πρός τήν 22αν Ἰουλίου. Ὁ ὑποφαινόμενος προέβη προσωπικῶς εἰς τήν παροχήν ὁδηγιῶν καί κατευθύνσεων διά τήν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποστολῆς ταύτης, ἥτις παρίστατο ἀνάγκη νά διεξαχθῇ κατ' ἀνορθόδοξον τρόπον εἰς λίαν χαμηλόν ὕψος, τῶν ἀεροσκαφῶν ἱπταμένων μακράν τῶν παραλίων τῆς Τουρκίας, πρός ἀποφυγήν ἐντοπισμοῦ των ὑπό ἐχθρικῶν συσκευῶν Radar καί ἀντιμετωπίσεως ἀεροσκαφῶν ἀναχαιτίσεως. Πρός τοῦτο ἐπέβλεψε προσωπικῶς καί εἰς τήν ἐπιλογήν τῶν πλέον πεπειραμένων πληρωμάτων, καί διέταξεν τήν ἐκδήλωσιν τῶν ἀπαραιτήτων ἐνεργειῶν διά τήν ἐπιβεβαίωσιν τῆς διαθεσιμότητος τοῦ διαδρόμου προσγειώσεως τοῦ ἀεροδρομίου Λευκωσίας, ἐπί τοῦ ὁποίου ἐν τῷ μεταξύ εἶχον διανοιγεῖ κρατῆρες συνεπείᾳ βομβαρδισμῶν ὑπό Τουρκικῶν ἀεροσκαφῶν. Πέραν τούτων ἐζήτησεν ἐκ τοῦ Ἀρχηγείου Ἐνόπλων Δυνάμεων καί ἁπασῶν τῶν ἐμπλεκομένων ἀρχῶν ὅπως ληφθοῦν μέτρα ἵνα ἡ ἀποστολή τηρηθῇ ἐν ἀπολύτῳ μυστικότητι. Τά μέτρα ταῦτα, δι' ὅ,τι ἀφορᾶ εἰς τήν Ἑλληνικήν Ἀεροπορίαν, διέταξε προσωπικῶς ὁ ἴδιος. Τέλος, ἀφοῦ ἐπεβεβαιώθη ὅτι κατά τάς πρώτας νυκτερινάς ὥρας ὁ διάδρομος προσγειώσεως εἶχεν ὄντως ἐπισκευασθῇ, ἔδωσεν τήν ἐντολήν ἐκτελέσεως τῆς ἀποστολῆς. Ἐπρόκειτο περί μιᾶς ἀποστολῆς ἥτις ὑπό τοῦ ξένου τύπου ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἡρωϊκή, ἐν πολλοῖς δέ ὡς ἀποστολή αὐτοκτονίας. Ἓν ἐκ τῶν ἀεροσκαφῶν κατερρίφθη εἰς τήν περιοχήν Λευκωσίας ὑπό ἀντιαεροπορικοῦ πυρός τῆς Ἐθνοφρουρᾶς, διότι ὑπό τάς συνθήκας πλημμελοῦς ἐλέγχου ὑπό τάς ὁποίας ἐτέλουν τά τμήματά της, δέν κατέστη δυνατόν νά ἐνημερωθοῦν ἅπαντα ἐπί τῆς προσεγγίσεως τῶν ἡμετέρων ἀεροσκαφῶν. Ἀποτέλεσμα τῆς καταρρίψεως ὑπῆρξεν ἡ ἀπώλεια τῶν τεσσάρων μελῶν τοῦ πληρώματος καί εἰκοσιοκτώ ἐκ τῶν εἰκοσιεννέα ἐπιβαινόντων ἀνδρῶν τῶν δυνάμεων Καταδρομῶν. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἀεροσκαφῶν, τρία ἀκόμη βληθέντα ὑπό ἀντιαεροπορικοῦ πυρός ὑπέστησαν βλάβας καί μή δυνάμενα νά ἀπογειωθοῦν ἐκ νέου, ἀνετινάχθησαν εἰς τό ἀεροδρόμιον τῆς Λευκωσίας ὑπό φιλίων τμημάτων, κατόπιν διαταγῆς τοῦ ὑποφαινομένου, διά νά μή γίνουν ἀντιληπτά ὑπό τοῦ ἐχθροῦ ἤ εἰς τήν δυσμενεστέραν περίπτωσιν νά μή περιέλθουν εἰς χεῖρας του. Τελικῶς ἐκ τῶν δεκαπέντε ἀεροσκαφῶν, ἅτινα ἔλαβον μέρος εἰς τήν ἐπιχείρησιν ταύτην, ἐπέστρεψαν τά ἕνδεκα, ἐάν δέ ληφθῇ ὑπ'

ὄψιν ἡ κατάστασις τῶν ἀεροσκαφῶν τούτων, τά ὁποῖα λόγῳ παλαιότητος περιωρισμένην μόνον ἐγγύησιν ἐπιτυχίας τῆς ὅλης ἀποστολῆς ἠδύναντο νά παράσχουν, ἀντιλαμβάνεται τις διατί ἡ ἀποστολή ἐχαρακτηρίσθη ὡς τοιαύτη αὐτοκτονίας. Σημειοῦται σχετικῶς εἰς τό σημεῖον τοῦτο ὅτι, ὅτε μετά τινας ἡμέρας ἐγένετο σκέψις ἐπαναλήψεώς της, ἡ ἐν λεπτομερείᾳ σχεδίασίς της ἐπί τῇ βάσει ἁπάντων τῶν ὑπεισερχομένων παραγόντων, ἀπεκάλυψεν ὅτι αἱ πιθανότητες ἐπιτυχίας διεξαγωγῆς της ἀνήρχοντο εἰς τόσον χαμηλόν ποσοστόν ὥστε ἐχαρακτηρίσθη σχεδόν ἀδύνατος. Σημειοῦται ὡσαύτως ὅτι κατά τήν ἐπομένην ἐλήφθη σῆμα τοῦ Διοικητοῦ τῶν Βρεταννικῶν Δυνάμεων εἰς Κύπρον, δι' οὗ ἐδηλοῦτο ὅτι εἰς περίπτωσιν ἐπαναλήψεως τοιούτων πτήσεων, τά ἀεροσκάφη τῆς 'Ελληνικῆς 'Αεροπορίας θά ἀνεχαιτίζοντο ὑπό Βρεταννικῶν: μία εἰσέτι ἀπόδειξις τῆς Βρεταννικῆς συμπαιγνίας εἰς τό ὅλον ἐγχείρημα. 'Εν τῷ μεταξύ, καί πρό τῆς διεξαγωγῆς τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης, περί ὥραν 21.00, ὁ Στρατηγός Μπονάνος, ἐπιστρέψας προφανῶς ἐκ τοῦ γραφείου τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, συνεκάλεσεν εἰς τό γραφεῖον του σύσκεψιν 'Αρχηγῶν Κλάδων 'Ενόπλων Δυνάμεων καί 'Υπαρχηγῶν τῶν ἀντιστοίχων 'Αρχηγείων. Κατ' αὐτήν ἀνεκοίνωσεν εὐθέως ὅτι μετέφερεν ἀπόφασιν βάσει τῆς ὁποίας θά ἔπρεπεν νά προχωρήσωμεν εἰς σύρραξιν μετά τῆς Τουρκίας καί ἐζήτησεν νά ἐκφρασθοῦν αἱ σχετικαί ἀπόψεις τῶν παρισταμένων, ἀρχῆς γενομένης ἐκ τῶν ἐκπροσώπων τῆς 'Αεροπορίας. 'Ο ὑποφαινόμενος ἀπήντησεν πάραυτα ὅτι ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐπιτάσσει τό ὕψιστον τῆς Πατρίδος συμφέρον, ἡ 'Αεροπορία εἶναι καθ' ὅλα ἑτοίμη. "Απαντα τά ὑπ' αὐτῆς διατιθέμενα ἀεροσκάφη, ἅτινα δύνανται νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς μαχητικά, ἁπάντων τῶν τύπων, εἶναι ἔμφορτα πυρομαχικῶν, τά δέ πληρώματα, ἔχοντα πλήρη γνῶσιν τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἀποστολῆς των καί τῶν στόχων τούς ὁποίους πρόκειται νά προσβάλουν, ἀναμένουν τήν διαταγήν ἀπογειώσεως. Πέραν τούτων ἅπαντα τά ἀεροσκάφη λοιπῶν τύπων καί τά ἀντίστοιχα πληρώματα εἶναι ἕτοιμα νά φέρουν κατά τόν πλέον ἀποτελεσματικόν τρόπον εἰς πέρας τάς ἀποστολάς των, ὡς συμβαίνει καί δι' ἅπαντα ἀνεξαιρέτως τά λοιπά μέσα καί προσωπικόν. 'Επιπροσθέτως δέ ἅπαντα τά κέντρα ἐπιχειρήσεων 'Αρχηγείων καί μονάδων τελοῦν ἐν ὑψίστῃ ἀναπτύξει καί πλήρει λειτουργίᾳ. Εἰς τό σημεῖον τοῦτο ὁ 'Αντιναύαρχος 'Αραπάκης ἠρώτησεν τόν ὑποφαινόμενον τί ἐννοεῖ λέγων ὅτι ἡ 'Αεροπορία εἶναι ἑτοίμη πρός πόλεμον, καί ποῖον θά ἦτο τό ἀποτέλεσμα τούτου. 'Ο ὑποφαινόμενος ἐπανέλαβεν ὅ,τι εἶχεν εἴπει προηγουμένως προσθέσας ὅτι τήν κατάστασιν τῆς 'Αεροπορίας εἶχεν πλειστάκις περιγράψει, ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ, κατά τό παρελθόν, προφορικῶς καί ἐγγράφως, εἶχεν δέ προβῆ καί εἰς ἐμπεριστατωμένην σύγκρισιν ταύτης πρός τήν τοιαύτην τῆς Τουρκικῆς 'Αεροπορίας. Προσέθεσεν ὡσαύτως ὅτι, ὡς εἶχεν δηλώσει, ἡ 'Ελληνική 'Αεροπορία ἔχει ἀνάγκη χρόνου δύο ἕως τεσσάρων ἐτῶν διά νά προαγάγῃ τήν μαχητικήν αὐτῆς εὐρωστίαν, διά τῶν ὑπό παραγγελίαν νέων ἀεροσκαφῶν καί λοιπῶν μέσων, εἰς ἐπίπεδα ἐγγυώμενα ἐπιθυμητόν τό ἀποτέλεσμα μιᾶς τοιαύτης συρράξεως. Κατά τήν στιγμήν ὅμως ταύτην, τελοῦσα ἤδη ἐν μεγίστῃ ἀναπτύξει καί ἐπανδρώσει τῶν μέσων τά ὁποῖα διαθέτει καί ἐν πλήρει ἐπανδρώσει καί παρατάξει 17 ἔναντι τῶν ἐν καιρῷ εἰρήνης 12 πολεμικῶν μοιρῶν της, καί ἐν πλήρει ἀραιώσει, εἶναι καθ' ὅλα ἑτοίμη νά βιφθῇ εἰς τήν μάχην καί νά ἀγωνισθῇ κατά τρόπον ἐξασφαλίζοντα τά μέγιστα δυνατά ἀποτελέσματα. 'Ο 'Αντιναύαρχος 'Αραπάκης ἔλαβεν ἐκ νέου τόν λόγον εἰπών ὅτι τό Πολεμικόν Ναυτικόν δέ εἶναι εἰσέτι ἕτοιμον. Δύο ἀντιτορπιλλικά καί δύο ὑποβρύχια εὑρίσκονται εἰς τόν Ναύσταθμον ἐν ἀδυναμίᾳ ἐπανδρώσεως καί κινήσεως. 'Ως δέ προσέθεσεν, δέν ἐνόμιζεν ὅτι εἴμεθα ἕτοιμοι πρός πόλεμον πρό τῆς παρελεύσεως ὡρισμένου χρόνου, ἐθεώρει δέ δυσχερῆ τήν διεξαγωγήν πολέμου. 'Εν συνεχείᾳ τόν λόγον ἔλαβεν ὁ 'Αντιστράτηγος Γαλατσᾶνος, εἰπών ὅτι καί ὁ Στρατός Ξηρᾶς δέν ἦτο ἀκόμη ἕτοιμος πρός πόλεμον. Αἱ δυνάμεις μας, προσέθεσεν, καί τά τεθωρακισμένα δέν ἔφθασαν ἀκόμη εἰς "Εβρον, ἡ ἐπιστράτευσις τελεῖ εἰσέτι ἐν ἐξελίξει καί ἀπαιτοῦνται τοὐλάχιστον τρεῖς εἰσέτι ἡμέραι διά νά εὑρεθῶμεν ἐν πλήρει ἑτοιμότητι. Οὗτος δέν συνεφώνησεν πρός τήν ἄποψιν τῆς καταφυγῆς εἰς σύρραξιν. Τήν αὐτήν θέσιν, καί μάλιστα εἰς ἔντονον τόνον, ὑπεστήριξεν καί ὁ Α' 'Υπαρχηγός 'Αρχηγείου Στρατοῦ, 'Αντιστράτηγος 'Επιτήδειος. Τελικῶς ἡ σύσκεψις ἔκλεισε διά τοῦ γενικοῦ συμπεράσματος ὅτι δέν εἴμεθα ἕτοιμοι νά προχωρήσωμεν εἰς σύρραξιν κατ' ἐκείνην τήν στιγμήν καί ὅτι ἀπητοῦντο δύο ἕως τρεῖς ἡμέραι ἀκόμη προετοιμασίας, ἐνῷ ἡ ἔκβασις τῆς συρράξεως θά ἦτο ἀμφίβολος.

22 'Ιουλίου 1974

31. Τήν πρωΐαν τῆς Δευτέρας, 22ας 'Ιουλίου, ἡ κατάστασις καί πάλιν δέν ἐνεφάνιζεν σημεῖα αἰσιοδοξίας. Αἱ 'Ελληνο-Κυπριακαί δυνάμεις, παρά τάς σημειωθεῖσας ὑπ' αὐτῶν ἐπιτυχίας εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς νήσου, εἰς τό στήριγμα 'Αγίου 'Ιλαρίωνος καί εἰς τήν Κυρήνειαν οὐδέν οὐσιαστικόν εἶχον ἐπιτύχει. Πέραν τούτου, ὁ ἐχθρικός βομβαρδισμός καί γενικῶς ἡ πίεσις προσέλαβε ἐντατικώτερον ρυθμόν. 'Από τῆς προηγουμένης, ἡ 'Ελληνική 'Αεροπορία εἶχεν ἐκτιμήσει ὅτι ἐντός πέντε ὡρῶν ἀπό τῆς λήψεως σχετικῆς διαταγῆς θά ἦτο εἰς θέσιν νά ἐπέμβῃ εἰς Κύπρον δι' ἀεροσκαφῶν τύπου Phantom, κατά τρόπον ἐξασφαλίζοντα τήν ἀποτελεσματικήν αὐτῶν δρᾶσιν ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλά καί τήν μεγίστην πιθανότητα ἐπιστροφῆς των, δεδομένης τῆς τεραστίας σημασίας ἣν τά ἀεροσκάφη ταῦτα ἐνεῖχον εἰς περίπτωσιν γενικῆς μετά τῆς Τουρκίας συρράξεως. Σημειοῦται ἐνταῦθα ὅτι τά ἐν λόγῳ ἀεροσκάφη, σταθμεύοντα εἰς τά ἀεροδρόμια 'Ανδραβίδας καί Τανάγρας, βάσει σχεδίων ἀντιμετωπίσεως Τουρκικῆς ἐνεργείας κατά τῆς χώρας, καί ἔχοντα συγκεκριμένας ὡς ἐκ τούτου ἀποστολάς ὤφειλον νά μεταστασθμεύσουν καί ἐπανεξοπλισθοῦν εἰς τό ἀεροδρόμιον 'Ηρακλείου, μή δυνάμενα, λόγῳ ἀποστάσεως, νά φέρουν εἰς πέρας μίαν τοιαύτην ἀποστολήν ἐκ τῶν ἀρχικῶν αὐτῶν θέσεων. Σημειοῦται ἐπίσης ὅτι μόνον εἰς τάς ἀρχικάς αὐτάς θέσεις τίθεντο κατάλληλα μέσα καί προσωπικόν εἰδικῶς ἐκπαιδευμένον γιά τήν ἐξυπηρέτησιν τῶν τελείως νέων τούτων ὁπλικῶν συστημάτων. 'Εντεῦθεν καί ἡ ἀνάγκη πενταώρου περίπου ἀπαιτήσεως προετοιμασίας διά τήν ἀντίληψιν τῆς τοιαύτης ἀποστολῆς. Τό καταστρωθέν σχέδιον δράσεως προέβλεπε τήν ἀποστολήν ἑπτά συνολικῶς ἀεροσκαφῶν τύπου Phantom, τεσσάρων χρησιμοποιουμένων εἰς ρόλον προσβολῆς καί τριῶν εἰς τοιοῦτον καλύψεως, δι' ἐξασφάλισιν τῆς ἐπιβιώσεως ἁπάσης τῆς δυνάμεως ἐκ τῆς ἐχθρικῆς ἀντιδράσεως. Περαιτέρω, τό σχέδιον προέβλεπε τήν μετάβασιν τῶν ἀεροσκαφῶν εἰς τήν νῆσον εἰς μέγα ὕψος, τήν προσβολήν τοῦ ἔξωθι τοῦ λιμένος τῆς Κυρηνείας εὑρισκομένου Τουρκικοῦ στόλου, ἐν συνεχείᾳ δέ τήν ἐπιστροφήν των, διεξαγομένην ἐπίσης εἰς μέγα ὕψος. Οὕτω ἔχοντος τοῦ σχεδίου ἐπεμβάσεως τῶν ἀεροσκαφῶν Phantom, ἐδόθη ἡ ἐντολή μεταστασθμεύσεως εἰς ἀεροδρόμιον 'Ηρακλείου τήν 08.00 ὥραν. Τά ἀεροσκάφη ἐξεφορτώθησαν πάραυτα τῶν ὅπλων διά τῶν ὁποίων θά ἐξετέλουν τήν βάσει τοῦ σχεδίου γενικῆς συρράξεως, ἀποστολήν των, καί ἤρχισαν ἀπογειούμενα διά τό ἀεροδρόμιον 'Ηρακλείου, ἔνθα, εὐθύς ἅμα τῇ προσγειώσει των, ἤρχισαν ἐπανεξοπλιζόμενα διά τήν ἐκτέλεσιν τῆς νέας, εἰδικῆς αὐτῶν ἀποστολῆς. 'Η κρίσιμος στιγμή, κατά τήν ὁποίαν ἀπητεῖτο ἡ ἐπέμβασις τῆς 'Αεροπορίας, εἶχε προσδιορισθῆ μεταξύ 11.00 καί 13.00 ὥρας. Λόγῳ ὅμως ἐλλείψεως ἀεροσκαφῶν ἅτινα προωρίζοντο νά διαδραματίσουν ρόλον βομβαρδιστικόν ἐντός τοῦ ἀρχικῶς ἐκτιμηθέντος πενταώρου, τό ὁποῖον ἐκ τῶν πραγμάτων ἀπεδεικνύετο ὅτι θά ἔδει νά ἦτο ἑξάωρον ἤ ἑπτάωρον. Πέραν τούτου, κατά τήν προσγείωσιν εἰς τό ἀεροδρόμιον 'Ηρακλείου, ἐν τῶν ἀεροσκαφῶν, ἅτινα προωρίζοντο νά διαδραματίσουν ρόλον καλύψεως καί εἶχον ἀπογειωθῆ ἐκ τοῦ ἀεροδρομίου τῆς Τανάγρας, ἔνθα ἐνίσχυον τήν ἐκεῖ σταθμεύουσαν δύναμιν ἀναχαιτίσεως, ὑπέστη ἀτύχημα, συνεπείᾳ σφάλματος τοῦ χειριστοῦ, ἐπί τοῦ διαδρόμου

προσγειώσεως, τόν ὁποῖον καί ἔθεσεν ἐκτός ἐνεργείας. Οὕτω, ὅτε μεταξύ 13.00 καί 14.00 ὥρας, κατέστη δυνατή ἡ πλήρης προετοιμασία ὡρισμένων τῶν ἀεροσκαφῶν τούτων, δέν καθίστατο δυνατή ἡ ἀπογείωσίς των καί διά τόν ἐπιπρόσθετον λόγον τῆς καταστάσεως τοῦ διαδρόμου προσγειώσεως. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἀντιξοοτήτων, μία ἐπιχείρησις ἤτις εἰς τήν συνείδησιν ἁπάντων τῶν πυκνούντων τάς τάξεις τῆς Ἑλληνικῆς Ἀεροπορίας, ἐκπροσωπούσης κατά τήν στιγμήν ἐκείνην ὁλόκληρον τό Ἔθνος, θά ἀπετέλει μοναδικήν εὐκαιρίαν ἀποδείξεως τοῦ ἀνυπερβλήτου σθένους τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς, ἐματαιοῦτο, καί δή τόσον ἀδόξως. Ὑπό τό κράτος τοιούτων συναισθημάτων, καί διαβλέπων ἐκ τῶν συνεχῶν ἐπαφῶν, ἃς εἶχεν διά τήν παρακολούθησιν τῆς πορείας προετοιμασίας τῆς ἐν λόγῳ ἐπιχειρήσεως, τήν ἀποστέρησιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀεροπορίας τῆς δυνατότητος παροχῆς βοηθείας εἰς τούς μαχομένους εἰς Κυρήνειαν ἀδελφούς καθ' ἣν στιγμήν ἡ βοήθεια αὕτη θά ἦτο τόσον δι' αὐτούς ζωτική, ὁ ὑποφαινόμενος, περί ὥραν 10.00, προέβη εἰς παραστάσεις πρός τόν Στρατηγόν Μπονᾶνον, τῇ συνεργασίᾳ τοῦ ὁποίου ἀπεφασίσθη ἡ ἐκ τοῦ ἀεροδρομίου Καστελλίου ἀποστολή 12 ἀεροσκαφῶν τύπου F-84F διά τήν προσβολήν τοῦ Τουρκικοῦ στόλου. Ἡ ἀποστολή αὕτη θά ἀπετέλει ἐπίδειξιν ὑπερόχου ἡρωϊσμοῦ, δεδομένου ὅτι τά ἀεροσκάφη ταῦτα, λόγῳ παλαιότητος, σοβαρῶν ἐκ ταύτης περιορισμῶν εὐελιξίας, χαμηλῶν ἐπιδόσεων, καί ἐλλείψει καυσίμου, θά ἐξετίθεντο εἰς τήν δρᾶσιν τῆς ἐχθρικῆς ἀεροπορίας, μετά δέ τήν προσβολήν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ὅσα ἐξ αὐτῶν θά κατώρθωνον νά ἐπιβιώσουν θά ἦσαν ὑποχρεωμένα ἤ νά προσγειωθοῦν εἰς Βρεταννικά ἀεροδρόμια τῆς νήσου ἤ νά ἐγκαταλειφθοῦν. Καί ὅμως, εἰσηγούμενος τήν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποστολῆς ταύτης, ὁ ὑποφαινόμενος ἐξεπροσώπει σύσσωμον τήν Ἑλληνικήν Ἀεροπορίαν, ἀλλά καί τήν φωνήν τῆς Πατρίδος, τήν φωνήν τῶν ἐν ἀγανακτήσει τελούντων τέκνων της καί τήν καθολικήν αὐτῶν ἐπιθυμίαν ὅπως ἀντί πάσης θυσίας ἔλθουν ἀρωγοί εἰς τούς δεινῶς δοκιμαζομένους ἀδελφούς των. Κατόπιν τῆς συμφώνου γνώμης καί τοῦ Στρατηγοῦ Μπονάνου, ὁ ὑποφαινόμενος, μεταξύ 11.00 καί 12.00 ὥρας ἔδωσεν δίς τήν διαταγήν ἀπογειώσεως τῶν ἀεροσκαφῶν, δίς δέ ἠκύρωσεν ταύτην, κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, ὅστις, ἐνημερούμενος εἰς ἑκάστην περίπτωσιν ὑπό τοῦ Στρατηγοῦ Μπονάνου, δέν ἐνέκρινε τήν ἐκτέλεσίν της, ἐκτιμῶν ἐνδεχομένως τήν κατάστασιν βάσει πλειόνων στοιχείων. Τελικῶς, ἡ Κυρήνεια κατέρρευσεν περί ὥραν 14.00, ὅτε, συμφώνως πρός τήν ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας, θά ἔδει νά εἶχον καταπαύσει αἱ ἐχθροπραξίαι. Ὡς γνωστόν, οἱ Τοῦρκοι εἶχον θέσει ὡς ὥραν καταπαύσεως τοῦ πυρός, ἀπό ἰδικῆς των πλευρᾶς, τήν 18.00.

32. Περί ὥραν 20.00 τῆς ἰδίας ἡμέρας, ὁ ὑποφαινόμενος μετέβη μετά τῶν ἄλλων Ἀρχηγῶν εἰς τό γραφεῖον τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, ἔνθα προσῆλθον καί ὁ Πρωθυπουργός, ὁ Ὑπουργός Ἐξωτερικῶν καί ὁ Ταξίαρχος Ἰωαννίδης. Κατά τήν ἐπακολουθήσασαν σύσκεψιν, κατεβλήθη μάταιος προσπάθεια ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων ἐπί τῆς καταστάσεως. Ἡ Ἑλλάς ἀπεδέχθη τήν περί συσκέψεως εἰς Γενεύην πρότασιν. Παραλλήλως ἐκ Κύπρου περιήχοντο πληροφορίαι περί ἐπικειμένης ἁλώσεως τῆς Λευκωσίας. Ἐν μέσῳ καταθλιπτικῆς καί ἐξόχως δραματικῆς ἀτμοσφαίρας, ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἐζήτησε παρά τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν ὅπως ἐπικοινωνήσῃ τηλεφωνικῶς μετά τοῦ Ἀμερικανοῦ Πρέσβεως καί αἰτήσῃ μέσῳ αὐτοῦ τήν ἐπέμβασιν τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν τῶν ΗΠΑ. Πράγματι, ὁ κ. Κυπραῖος ἦλθεν εἰς τηλεφωνικήν μετά τοῦ κ. Τάσκα ἐπαφήν, περί ὥραν 22.00, καί προσπάθησε νά μεταφέρῃ εἰς τοῦτον, εἰς τήν Ἀγγλικήν, τάς ὁδηγίας τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Ἀμέσως σχεδόν μετά τό πέρας τῆς τηλεφωνικῆς ἐπαφῆς, ὁ κ. Κυπραῖος ἀνεχώρησεν προκειμένου, ὡς εἶπεν νά μεταβῇ εἰς τό γραφεῖον του δι' ἑτέραν σοβαράν ἀπασχόλησιν. Ὁμοίως, ἀνεχώρησεν ἀμέσως καί ὁ Πρωθυπουργός διά τό γραφεῖον του, ἔνθα, ὡς εἶπεν, τόν ἀνέμεναν Ὑπουργοί. Ἡ ἀναχώρησις αὕτη τοῦ κ. Ἀνδρουτσόπουλου ἀπετέλεσεν καί τήν ἀπαρχήν νέων Πολιτικῶν ἐξελίξεων ὡς, τοὐλάχιστον, ἔζησεν ταύτας ὁ ὑποφαινόμενος. Τελῶν ἐν καταπλήξει ἐκ τῆς παρακολουθήσεως τῆς ἀπό τηλεφώνου συνομιλίας τῶν κ. Κυπραίου καί Τάσκα, ἐστράφη πρός τόν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας καί εἰς ἔντονον ὕφος παρετήρησεν: «Μέ συγχωρεῖτε Κύριε Πρόεδρε. Δέν γνωρίζω ἄριστα τήν Ἀγγλικήν γλῶσσαν, ἀλλά καί μέ αὐτά τά Ἀγγλικά τά ὁποῖα γνωρίζω, ἀντελήφθην ὅτι ὁ Κυπραῖος δέν ἠδυνήθη νά μεταφέρῃ εἰς τόν κ. Τάσκα ὅ,τι τοῦ ἐζητήσατε νά μεταφέρῃ. Τά Ἀγγλικά του εἶναι πάρα πολύ πτωχά καί ἐνῶ ἄλλα τοῦ εἴπατε, οὗτος ἄλλα ἔλεγεν καί ἄλλα ἠννόει. Εἶμαι δέ βέβαιος ὅτι ὁ κ. Τάσκα δέν ἠννόησεν ὅ,τι τοῦ ἐλέχθη καί ἁπλῶς ἀπήντησεν εἰς τόν κ. Κυπραῖον δι' ἑνός "Ο.Κ." Πῶς εἶναι δυνατόν νά μεταβῶμεν εἰς τήν Γενεύην κατ' αὐτήν τήν τραγικήν φάσιν τῆς Ἱστορίας μας μέ Ὑπουργόν Ἐξωτερικῶν ὁ ὁποῖος δέν γνωρίζει τήν Πολιτικήν, τήν Διπλωματίαν καί τήν Ἀγγλικήν γλῶσσαν;» Εἰς τό σημεῖον τοῦτο ὁ Ταξίαρχος Ἰωαννίδης ἐκραγείς διέκοψεν τόν ὑποφαινόμενον λέγων: «Τόν κατενόησεν ὁ Τάσκα. Καί ἐμένα μέ καταλαβαίνουν οἱ Ἀμερικανοί». Ὁ ὑποφαινόμενος ὅμως τοῦ ἀπήντησεν: «Πότε σᾶς καταλαβαίνουν, κ. Ταξίαρχε; Ὅταν τούς ὁμιλῆτε Ἑλληνικά;» Στραφεῖς δέ ἐν συνεχείᾳ πρός τόν Ἀντιναύαρχον Ἀραπάκην εἶπεν: «Κύριε Ἀραπάκη, ἐπειδή οἱ ἄλλοι Κύριοι δέν γνωρίζουν Ἀγγλικά, καί ἂς μέ συγχωρήσουν διότι τό ἀναφέρω σέ παρακαλῶ νά διαψεύσῃς ἤ νά ἐπιβεβαιώσῃς αὐτά τά ὁποῖα εἶπον, διά τόν κ. Κυπραῖον, ἐσύ ὁ ὁποῖος γνωρίζεις Ἀγγλικά». Ὁ Ἀντιναύαρχος Ἀραπάκης πρός στιγμήν ἐδίστασεν νά λάβῃ θέσιν, ἀλλά τότε ὁ ὑποφαινόμενος ἐπενέβη καί ἐν ὀργῇ προσέθεσεν: «Κύριε Ἀραπάκη, ἀπαντήσατε εὐθέως. Ἀντελήφθητε τί ἔλεγεν ὁ κ. Κυπραῖος; Γνωρίζει Ἀγγλικά διά νά μεταβῇ εἰς τήν Γενεύην;». Καί, ὁ Ἀντιναύαρχος Ἀραπάκης συνεφώνησεν τελικῶς δι' ὅλα ὅσα εἶχεν εἴπει ὁ ὑποφαινόμενος διά τόν κ. Κυπραῖον. Ἐν τῷ μεταξύ πρό τῆς ἀναχωρήσεως τῶν Ἀρχηγῶν διά τό γραφεῖον τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, καί καθ' ὃν χρόνον εὑρίσκοντο ἅπαντες εἰς τό γραφεῖον τοῦ Ἀρχηγοῦ Ἐνόπλων Δυνάμεων, κατά τάς ἀπογευματινάς ὥρας, συσκεπτόμενοι μετά τήν εἴδησιν τῆς πτώσεως τῆς Κυρηνείας, εἶχεν ἐπιτευχθῆ μεταξύ των ἓν εἶδος σιωπηρᾶς συμφωνίας. Συνεφωνήθη ὅτι παρίστατο ἀνάγκη λήψεως ἀποφάσεως, οὐδείς ὅμως προέτεινεν τί ἐν προκειμένῳ. Συνεφωνήθη πάντως, ὅπως οἱ Ἀρχηγοί παραμείνουν ἡνωμένοι καί ἀντιμετωπίσουν ἀπό κοινοῦ τήν κατάστασιν, ἔδωσαν δέ ἅπαντες ἐπ' αὐτοῦ τόν λόγον των εἰς τόν Στρατηγό Μπονᾶνον.

23 Ἰουλίου 1974 - Πολιτική Μεταβολή

33. Τήν πρωΐαν τῆς Τρίτης, 23ης Ἰουλίου, περί ὥραν 08.00 ἅπαντες οἱ Ἀρχηγοί συνεκεντρώθησαν ἐκ νέου εἰς τό γραφεῖον τοῦ Στρατηγοῦ Μπονάνου. Μετά σύντομον ἀνασκόπησιν τῆς καταστάσεως, ὁ Ἀρχηγός Ἐνόπλων Δυνάμεων ἀνεχώρησεν διά τό Γραφεῖον τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, ἐζήτησεν δέ ὅπως οἱ Ἀρχηγοί τῶν Κλάδων ἀναμείνουν τηλεφωνικήν αὐτοῦ εἰδοποίησιν ἵνα μεταβοῦν καί ἐκεῖνοι ἐκεῖ. Πράγματι, περί ὥραν 09.15, ἅπαντες εὑρίσκοντο εἰς τό γραφεῖον τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Κατά τήν ἐπακολουθήσασαν συζήτησιν, καί ἐνῶ εἶχον ἀνταλλαγῆ ὡρισμέναι ἀόριστοι σκέψεις χωρίς νά ἔχει προταθῆ παρ' οὐδενός τί τό συγκεκριμένον, εἰσῆλθεν εἰς τό γραφεῖον τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ὁ Ταξίαρχος Ἰωαννίδης καί ἐκάθησεν εἰς τό ἀριστερόν τοῦ ὑποφαινομένου. Καί πάλιν ἐσυνεχίσθη ἐπ' ὀλίγον ἡ ἀποφυγή ὑφ' ἁπάντων διατυπώσεως συγκεκριμένης τινός προτάσεως, ὅτε ὁ ὑποφαινόμενος ὑπό τό κράτος ἐντόνου ἐξάρσεως καί ἐν ἀπολύτῳ πεποιθήσει ὅτι ἐξεπλήρου Ἐθνικόν χρέος, ἐστράφη πρός τόν Ταξίαρχον Ἰωαννίδην καί ἐν πλήρει πνευματικῇ διαυγείᾳ εἶπεν εἰς αὐτόν: «Κύριε Ταξίαρχε, σᾶς ἐγνώρισα διά πρώτην φοράν κατά τήν 25ην Νοεμβρίου 1973. Ἔλαβον μέρος εἰς τήν μεταβολήν διά τό καλόν τῆς Πατρίδος.

Δέν εἶμαι εἰς θέσιν νά ἐκτιμήσω τί καλόν ἐπράξατε δι' αὐτόν τόν τόπον, πρέπει ὅμως νά παραδεχθῆτε ὅτι ἐπράξατε καί κακόν. Ἔχετε κάνει λάθος ἐκτιμήσεις καί κατ' αὐτήν τήν στιγμήν ἡ Πατρίς εὑρίσκεται εἰς τραγικήν θέσιν. Λέγων ὅλα αὐτά, γνωρίζω ὅτι εἶναι δυνατόν νά σᾶς προκαλέσω νά σύρετε τό περίστροφόν σας καί νά μέ φονεύσετε. Ὅμως, ἐν ὀνόματι τῶν παιδιῶν μου, καί ἐννοῶ κυρίως τά παιδιά μου πού εἶναι κατά τήν στιγμήν αὐτήν δεμένα μέσα στά ἀεροπλάνα, καί ἐν ὀνόματι ὅλων τῶν στρατευμένων παιδιῶν μας καί ὁλοκλήρου τῆς Πατρίδος, σᾶς παρακαλῶ νά μᾶς ἀφήσετε ἡσύχους νά ἴδωμεν πῶς θά ἐξέλθωμεν ἀπό τό ἀδιέξοδον καί νά προλάβωμεν μεγαλύτερα δεινά. Σᾶς παρακαλοῦμεν ὅλοι μας νά μᾶς ἀφήσετε». Εὐθύς ἅμα τῷ πέρατι τῶν λόγων τοῦ ὑποφαινομένου, ὁ Ταξίαρχος Ἰωαννίδης ἠγέρθη, ἐφόρεσεν τό πηλήκιόν του καί στραφείς πρός τόν ὑποφαινόμενον εἶπεν: «Δέν γνωρίζει καλά ποῖος εἶμαι, ὁ κ. Ἀρχηγός τῆς Ἀεροπορίας, ἀλλά ἀφοῦ βλέπω ὅτι ὅλοι σας συμφωνεῖτε, δέν ἔχω θέσιν ἀνάμεσά σας καί φεύγω». Ἐνῶ ἀπήρχετο, ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας τοῦ εἶπεν: «Στάσου, πρέπει νά βοηθήσῃς». Καί ἐκεῖνος ἀπήντησεν: «Καλά. Δέν θά ἀντιδράσω». Τότε ὁ ὑποφαινόμενος παρενέβη καί πάλιν προσθέσας: «Κύριε Ταξίαρχε, πρέπει νά διατάξετε τούς ἀνθρώπους σας νά πειθαρχήσουν εἰς ὅ,τι ἀποφασίσωμεν». Ἐπ' αὐτοῦ ἐπέμειναν ἅπαντες, καί οὗτος, πρό τῆς θύρας τῆς ἐξόδου, ἀπήντησεν: «Καλῶς. Θά πράξω τοῦτο». Καί, χαιρετήσας στρατιωτικῶς ἀνεχώρησεν. Ἀκολούθως, ἅπαντες συνεφώνησαν ὅτι ἔπρεπε νά αἰτηθῇ ἡ βοήθεια τῶν Πολιτικῶν προσωπικοτήτων, τούς ὁποίους ἀνέλαβεν νά καλέσῃ διά τήν 14.00 ὥραν ὁ Διευθυντής τοῦ γραφείου τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Κατά τήν διάρκειαν τῆς φάσεως ταύτης τῆς συζητήσεως ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἐδήλωσεν ὅτι ἐπεθύμει νά παραιτηθῇ διά νά διευκολύνῃ τήν κατάστασιν. Διάθεσιν παραιτήσεως ἐξεδήλωσεν καί ὁ Ἀρχηγός τοῦ Στρατοῦ καί μάλιστα μετ' ἰδιαιτέρας ἐπιμονῆς. Ὑπό τῶν ὑπολοίπων ὅμως, ἐλέχθη εἰς αὐτούς ὅτι ἡ στιγμή δέν ἦτο κατάλληλος διά τοιαύτας ἐνεργείας, οὔτε διά καταλογισμόν εὐθυνῶν. Ἐτονίσθη δέ εἰς αὐτούς ὅτι ἅπαντες ἀνεξαιρέτως ἔχουν εὐθύνην ἔναντι τῆς Πατρίδος, καί ὅτι παρίστατο ἀνάγκη νά παραμείνουν εἰς τάς θέσεις των, τοὐλάχιστον μέχρις ὅτου ἐξήρχετο ἡ χώρα ἐκ τοῦ ἀδιεξόδου. Αὕτη ἦτο καί ἡ κατάληξις τῆς συσκέψεως, μετά τήν ὁποίαν, ἐνῶ οἱ Ἀρχηγοί μετέβησαν εἰς τά Ἀρχηγεῖα διά νά προετοιμάσουν τούς Ἀξιωματικούς τούτων καί τούς Διοικητάς τῶν μεγάλων μονάδων τῶν τριῶν Κλάδων ἐπί τῆς ἐπικειμένης μεταβολῆς, μερίμνῃ τοῦ γραφείου τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας προσεκαλοῦντο αἱ πολιτικαί προσωπικότητες διά τήν 14.00 ὥραν.

Συνάντησις μετά τῶν πολιτικῶν προσωπικοτήτων

34. Οἱ Ἀρχηγοί ἐπέστρεψαν εἰς τό γραφεῖον τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κατά τήν προκαθωρισθεῖσαν ὥραν, μετά δέ ὀλιγόλεπτον ἐπαφήν τοῦ Στρατηγοῦ Γκιζίκη μετά τῶν πολιτικῶν προσωπικοτήτων, ἐκλήθησαν εἰς μετ' αὐτῶν σύσκεψιν. Κατά τήν σύσκεψιν ταύτην ἐκτός τῶν Ἀρχηγῶν καί τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, παρέστησαν οἱ κ.κ. Ἀθανασιάδης-Νόβας, Κανελλόπουλος, Στεφανόπουλος, Μαρκεζίνης, Μαῦρος, Ἀβέρωφ, Ζολώτας, Γαρουφαλιᾶς, ὡς καί ὁ Διευθυντής γραφείου τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας Συνταγματάρχης Μπραβάκος. Ἀτυχῶς, οὐδείς ἐτήρει πρακτικά, πλήν ὡρισμένων ἐκ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἐτήρουν σποραδικάς σημειώσεις, καί τοῦ ὑποφαινομένου ὅστις ἐτήρει μᾶλλον λεπτομερεῖς τοιαύτας. Ἐν ἀρχῇ, ὁ Στρατηγός Γκιζίκης ἐπανέλαβεν τήν πρόθεσιν τῶν Ἑνόπλων Δυνάμεων ὅπως παραδώσουν τήν διακυβέρνησιν τῆς Χώρας, τῆς ὁποίας ἦσαν αἱ ἐγγυήτριαι, εἰς τούς πολιτικούς ἄνδρας, ἀποσυρόμενοι εἰς τά κύρια αὐτῶν καθήκοντα. Οὗτος ἐπανέλαβεν, ὡσαύτως, τήν ἐπιθυμίαν του ὅπως παραιτηθῇ, καί ἠτήσατο παρά τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν ὅπως σχηματίσουν Κυβέρνησιν καί ἀναλάβουν οὗτοι τήν εὐθύνην τῆς πορείας τῆς χώρας. Ἀκολούθως, πρωτοστατοῦντος τοῦ κ. Ἀβέρωφ, ὅστις ὑπῆρξεν ἰδιαιτέρως κατηγορηματικός, ὡμίλησαν ὁ εἷς μετά τόν ἄλλον οἱ πολιτικοί ἄνδρες, αἰτήσαντες ὅπως ἐνημερωθοῦν περί τῆς ἐν προκειμένῳ θέσεως τοῦ Ταξιάρχου Ἰωαννίδη, ὡς καί ἐπί τοῦ κατά πόσον οἱ Ἀρχηγοί ἠδύναντο νά ἐγγυηθοῦν περί τῆς πειθαρχίας τῶν Κλάδων εἰς τάς ἐντολάς των. Ὑπό τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἐδηλώθη εἰς τούς πολιτικούς ἄνδρας ὅτι ὁ Ταξίαρχος Ἰωαννίδης δεν θά ἀναμιχθῇ. Ὑφ' ἑκάστου δέ τῶν Ἀρχηγῶν, ὅτι οἱ Κλάδοι τελοῦν ὑπό τόν ἀπόλυτον αὐτῶν ἔλεγχον. Τελευταῖος ὡμίλησε ὁ ὑποφαινόμενος, ὅστις μετά τήν δήλωσίν του περί ἀπολύτου πειθαρχίας καί ὑπακοῆς τῆς Ἀεροπορίας, προσέθεσε: «Κύριοι, ἐπειδή συμβαίνει νά εἶμαι νεώτερος εἰς ἡλικίαν εἰς τήν σύσκεψιν ταύτην, θά παρεκάλουν νά μοί ἐπιτρέψητε νά ὁμιλήσω ὀλίγον περισσότερον. Ἔζησα καί ἐγώ τήν ἀταξίαν τῆς Χώρας μας κατά τά τελευταῖα ἔτη. Θά ἤθελα ὅμως νά ἐπισημάνω ὅτι τά σφάλματα δέν ἀρχίζουν ἀπό τήν 21ην Ἀπριλίου 1967. Ὑπῆρξεν ἡ πρό τῆς ἡμέρας ἐκείνης περίοδος ἡ ὁποία ἐπέτρεψεν τήν δημιουργίαν τῆς 21ης Ἀπριλίου. Συνεπῶς, οὐδείς δύναται νά ἐντοπίσῃ ἀπό πότε ἀρχίζουν τά σφάλματά μας. Θά ἔλεγα ὅτι ἀρχίζουν ἐδῶ καί τρεῖς χιλιάδες χρόνια, ἀπό τότε πού ὑπάρχουν Ἕλληνες. Ἐνῶ δέ ἡμεῖς δηλοῦμεν καί ὑποσχόμεθα ὅτι θά πειθαρχήσουν οἱ Κλάδοι μας, θά πρέπει καί ὑμεῖς, πρίν ἐγερθῆτε ἀπό αὐτό τό τραπέζι, πρίν ἐξέλθητε ἀπό αὐτήν τήν πόρτα, νά ὑποσχεθῆτε ὅτι θά πράξητε ὅ,τι ἐπιβάλλεται διά τήν Πατρίδα, ὥστε νά προχωρήσῃ εἰς ὀρθήν πορείαν καί ὅτι δέν θά ἐπιτρέψητε ποτέ νά ὑπάρξῃ πάλι μία 21η Ἀπριλίου». Ὁ παρακαθήμενος τοῦ ὑποφαινομένου κ. Ἀθανασιάδης - Νόβας ἀνεφώνησεν εἰς τό σημεῖον τοῦτο: «Πέστα παιδάκι μου. Ἔτσι εἶναι. Μυαλό δέν βάζουμε». Μετά ταῦτα ἐπηκολούθησεν συζήτησις καθ' ἣν προετάθη ὡς λύσις ὁ σχηματισμός Κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Ἑνότητος, τῇ συμμετοχῇ εἴτε ἁπάντων, εἴτε μέρους τῶν παρισταμένων πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἅπαντες δέ ἐνεφανίζοντο μᾶλλον ἀποδεχόμενοι μίαν Κυβέρνησιν τῶν κ.κ. Κανελλοπούλου-Μαύρου, τῇ ἐξαιρέσει τοῦ κ. Ἀβέρωφ, ὅστις εὐθύς ἀμέσως ἔθεσεν ἐπί τάπητος τήν λύσιν Καραμανλῆ ὡς μοναδικήν διέξοδον. Συγκεκριμένως, ὁ κ. Ἀβέρωφ εἶπεν ὅτι παρά τήν ἐκτίμησιν ἣν τρέφει πρός τούς προαναφερθέντας, διά μιᾶς λύσεως Καραμανλῆ θά ἀντιμετωπίζετο ἀποτελεσματικώτερον τό Ἐθνικόν μας θέμα, λόγω τοῦ κύρους καί τῆς προϊστορίας τοῦ ἀνδρός. Κατέληξεν δέ δηλώσας ὅτι, ὡς πιστεύει, ὁ κ. Καραμανλῆς θά ἐδέχετο νά ἀναλάβῃ τήν ἱστορικήν εὐθύνην τῆς διακυβερνήσεως τῆς Χώρας εἰς τοιαύτας δυσκόλους στιγμάς. Ὁ Στρατηγός Γκιζίκης ἀπήντησεν εἰς τόν κ. Ἀβέρωφ ὅτι δέν ἔχει ἀντίρρησιν, πλήν ἡ κατάστασις εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐπείγουσα. Ὁ κ. Καραμανλῆς ἀπουσιάζει. Ἡ χώρα στερεῖται Κυβερνήσεως ἀπό τῆς πρωΐας. Δέν γνωρίζομεν ἐάν ὁ κ. Καραμανλῆς ἐπιθυμῇ νά ἀναλάβῃ τήν Κυβέρνησιν. Πῶς θά ἐπιστρέψῃ; Κατά τήν φάσιν ταύτην τῶν συζητήσεων, δέν ἤλλαξεν ἡ ἀρχική ἄποψις τῆς λύσεως Κανελλοπούλου-Μαύρου, περί ὥραν δέ 17.00, οἱ πολιτικοί ἄνδρες ἀνεχώρησαν διά τήν διενέργειαν ἰδιαιτέρων συνομιλιῶν. Ὁ κ. Ἀβέρωφ, ὅμως ἐπανῆλθεν ἀμέσως εἰς τό γραφεῖον τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί ἐπέμεινεν καί πάλιν ἐπί τῆς λύσεως Καραμανλῆ. Τοῦ ἐζητήθη τότε ὑπό τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί τῶν Ἀρχηγῶν, νά τηλεφωνήσῃ εἰς τόν κ. Καραμανλῆ. Τοῦτο ἐγένετο ἀμέσως ἐκ τοῦ γραφείου τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Ὁ κ. Καραμανλῆς δέν ἀνευρέθη εἰς τήν οἰκίαν του, εὑρέθη ὅμως εἰς ἑτέραν οἰκίαν. Μετά τάς πρώτας ἐξηγήσεις τοῦ κ. Ἀβέρωφ, τοῦ ὡμίλησεν ἀπό τοῦ τηλεφώνου ὁ Στρατηγός Γκιζίκης, ὅστις καί τοῦ ἀνέπτυξεν τήν κατάστασιν καί τό ἐπιβεβλημένον τῆς ἐπιστροφῆς του. Εἰς τό σημεῖον ἐκεῖνο ὁ ὑποφαινόμενος ἀντελήφθη ὅτι ὁ κ. Καραμανλῆς διετήρει ἐνδοιασμούς ἰδίως ὡς πρός τόν τρόπον τῆς ἐπιστροφῆς του. Τότε ἐζήτησεν τό τηλέφωνον παρά τοῦ Στρατηγοῦ Γκιζίκη καί ὁμιλών διά δυνατῆς φωνῆς, εἰς τόν κ. Καραμανλῆν, εἶπεν: «Κύριε Πρόεδρε, σᾶς ὁμιλεῖ ὁ Ἀρχηγός τῆς Ἀεροπορίας, Ἀντιπτέραρχος Παπανικολάου. Σᾶς πα-

ρακαλῶ καί ἐγώ. Εἶναι ἀνάγκη νά ἐπιστρέψητε ἀπόψε εἰς τήν Πατρίδα διά νά βοηθήσητε». Ἐπειδή δέ ὁ κ. Καραμανλῆς διετήρει ἀκόμη ἐνδοιασμούς, ὕψωσεν περισσότερον τόν τόνον τῆς φωνῆς του καί ἐπέμεινεν εἰς τήν ἄμεσον ἐπιστροφήν του. Ὁ κ. Καραμανλῆς εἶπεν τότε: «Δέν γίνονται αὐτά τά πράγματα. Πῶς νά ἔλθω αὐτήν τήν ὥραν;» Ὁ ὑποφαινόμενος, ὅμως, ἐσυνέχισεν: «Πρέπει νά ἔλθετε. Μόλις κλείσετε τό τηλέφωνον, θά τηλεφωνήσετε εἰς τόν Ἕλληνα Πρέσβυν, καί θά γνωρίσετε εἰς αὐτόν τό σημεῖον εἰς τό ὁποῖον θά εὑρίσκεσθε. Μετά μίαν ὥραν, ἀφοῦ θά ἔχετε ἑτοιμάση τήν βαλίτσα σας, θά ἔλθῃ νά σᾶς πάρῃ αὐτοκίνητον διά νά σᾶς μεταφέρῃ εἰς τό ἀεροδρόμιον. Ὅλα τά ἄλλα θά τά ρυθμίσω μετά τῆς Πρεσβείας, ἡ ὁποία θά ὑπενοικιάσῃ ἀεροσκάφος διά νά σᾶς φέρῃ ἀπόψε ἐδῶ». Τελικῶς ὁ κ. Καραμανλῆς ἐδέχθη. Μετά τό πέρας τῆς συνομιλίας του μετά τοῦ κ. Καραμανλῆ, ὁ ὑποφαινόμενος ἐκάλεσεν τόν πρέσβυν κύριον Καβαλλιεράτον εἰς Παρισίους, καί τοῦ ἔδωσεν ὁδηγίας. Τοῦ ἐζήτησεν νά προβῇ εἰς ὑπενοικίασιν ἀεροσκάφους τῆς Air France, νά αἰτήσῃ παρά τοῦ πληρώματος ὅπως καταβάλῃ πᾶσαν προσπάθειαν ὥστε ἡ πτῆσις δι' Ἀθήνας νά ἐκτελεσθῇ μετά τῆς μεγαλυτέρας δυνατῆς ταχύτητος, νά ἀναμένῃ δέ τηλεφώνημα τοῦ κ. Καραμανλῆ. Τελικῶς, ὡς γνωστόν, ὁ κ. Καραμανλῆς ἔφθασεν ἐνταῦθα δι' ἀεροσκάφους τό ὁποῖον διέθεσεν ὁ Πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας.

35. Ἐν τῷ μεταξύ, ἀπό τῆς 21.00 ὥρας μέχρι τῆς 24.00 (περίπου), καί ἐνῷ ἀνεμένετο ἡ ἄφιξις τοῦ κ. Καραμανλῆ, ἀνεπτύχθη ἔντονος διπλωματική δραστηριότης ἐκ μέρους τῶν κ.κ. Κανελλοπούλου, Μαύρου καί Ἀβέρωφ, μέσω τηλεφωνικῶν ἐπαφῶν των μετά Πρέσβεων καί προσωπικοτήτων τῶν διαφόρων Χωρῶν, τῶν ὁποίων ἐζητήθη ἡ ἐπέμβασις πρός ἀποφυγήν σφαγῶν καί δηώσεων εἰς Κύπρον, ἰδιαιτέρως δέ εἰς Λευκωσίαν. Ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν ἀνωτέρω προσπαθειῶν, ἐκλήθησαν εἰς τό γραφεῖον τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, οἱ Πρέσβεις τῶν ΗΠΑ, τῆς Μ. Βρεταννίας καί τῆς Γερμανίας, οἵτινες καί ἐξεδήλωσαν πάραυτα ἐνεργείας πρός τάς Κυβερνήσεις των.

Ἄφιξις κ. Καραμανλῆ

36. Ὁ κ. Καραμανλῆς ἀφίχθη εἰς τό γραφεῖον τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, περί ὥραν 03.10 τῆς 24ης Ἰουλίου. Ἀμέσως ἐπραγματοποιήθη σύντομος αὐτοῦ ἐνημέρωσις ἐπί τῆς καταστάσεως. Παρεσχέθησαν εἰς αὐτόν, ἐκ νέου, διαβεβαιώσεις ἐκ μέρους τῶν Ἀρχηγῶν εἰς ὅ,τι ἀφεώρα εἰς τήν πειθαρχίαν καί τήν ὑπακοήν τῶν ὑπ' αὐτούς Κλάδων. Ἐπίσης, ὑφ' ἁπάντων τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν παρεσχέθησαν διαβεβαιώσεις ὑποστηρίξεως τοῦ κ. Καραμανλῆ εἰς τήν προσπάθειαν ἄρσεως τοῦ ἀδιεξόδου εἰς ὃ εἶχεν περιέλθει ἡ Χώρα καί περαιτέρω χειρισμοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ θέματος. Εἰς ἐρώτησιν τοῦ κ. Καραμανλῆ περί τῆς παλαιᾶς Κυβερνήσεως, ἐδόθη εἰς αὐτόν ἡ ἀπάντησις ὅτι αὕτη ἔχει παύσει ὑφισταμένη ἀπό τῆς πρωΐας τῆς 23ης Ἰουλίου. Παρά τήν ἐπιμονήν ἁπάντων τῶν παρευρισκομένων, περί ἀμέσου ὁρκωμοσίας του ὡς Πρωθυπουργοῦ, ὁ κ. Καραμανλῆς ἀντέδρασεν δι' ἴσης ἐπιμονῆς, λέγων: «Αὐτά εἶναι θέατρον. Ἐπιθυμῶ νά ἐνημερωθῶ περαιτέρω. Αὔριον τό πρωΐ θά γίνουν αὐτά». Πρός στιγμήν συνεζητήθη ἡ λύσις τῆς ἐκ μέρους τοῦ κ. Καραμανλῆ ἀποδοχῆς ἐντολῆς σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως, τῆς ὁρκωμοσίας ἀναβαλλομένης διά τήν πρωΐαν. Ἡ λύσις αὕτη, ὅμως, ἀπερρίφθη ἀμέσως, ἅπαντες δέ ἐπέμενον ὅπως ἡ ὁρκωμοσία πραγματοποιηθῇ πάραυτα, δεδομένου ὅτι πᾶσα παράτασις τῆς ἐκκρεμότητος καθίστατο ἄκρως ἐπικίνδυνος. Παρά ταῦτα ὁ κ. Καραμανλῆς παρέμενεν ἀνένδοτος. Ἐπεθύμει νά ὁρκισθῇ τήν 10.00 ὥραν. Εἰς τήν ἐπιμονήν ὅλων προσετέθη καί ἡ τοιαύτη τοῦ ὑποφαινομένου, ὅστις κύπτων ἐλαφρῶς πρό τοῦ καθημένου κ. Καραμανλῆ, καί ἐπιδεικνύων εἰς αὐτόν τό ὡρολόγιόν του, εἶπεν: «Κύριε Πρόεδρε, ἡ ὥρα ὅπως βλέπετε εἶναι 04.10. Κατά τήν στιγμήν αὐτήν ὅλα μας τά ἀεροσκάφη εἶναι φορτωμένα διά πυρομαχικῶν καί ἕτοιμα νά πολεμήσουν. Οἱ χειρισταί μας εὑρίσκονται μέσα εἰς τά ἀεροσκάφη ἕτοιμοι νά ἀπογειωθοῦν. Διά τῶν ἀκουστικῶν των παρακολουθοῦν τάς ἐκπομπάς τοῦ ραδιοφώνου διά νά μάθουν ποῖος θά εἶναι ὁ Πρωθυπουργός, ποῖος θά τούς διατάξῃ νά ἀπογειωθοῦν ἐάν χρειασθῇ νά ἐπιτεθοῦν ἐκεῖνοι πρῶτοι ἤ τούς ἐπιτεθῇ ἡ Τουρκική Ἀεροπορία. Ἐγερθῆτε Κύριε Πρόεδρε, εἶναι ἀνάγκη νά ὁρκισθῆτε τώρα ἀμέσως». Τελικῶς ὁ κ. Καραμανλῆς ἐκάμφθη καί συνοδευόμενος ὑπό τῶν εὐχῶν ἁπάντων τῶν παρισταμένων, μετέβη μετά τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας εἰς παρακείμενον χῶρον ἔνθα ἀνέμενεν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος καί ἔδωκεν τόν νενομισμένον ὅρκον τοῦ Πρωθυπουργοῦ.

ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΩΝ Γ΄ ΣΩΜΑΤΟΣ ΣΤΡΑΤΟΥ*

Διακόσιοι πενήντα ἀξιωματικοί τοῦ Γ΄ Σώματος Στρατοῦ ἀπό τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ καί μέχρι τοῦ Ταξιάρχου, εὑρισκόμενοι στήν πρώτη γραμμή τῶν συνόρων τῆς Ἑλληνικῆς πατρίδος καί ἐκπροσωποῦντες τήν συντριπτικήν πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν Στρατοῦ, Ναυτικοῦ καί Ἀεροπορίας, ἀποφασίσαμε μετά ἀπό ἀστραπιαία συνεννόησή μας τήν ἔκδοση τῆς ἀκολούθου κοινῆς ἀνακοινώσεως.

«Ἐν ὄψει τοῦ κινδύνου ὅστις ἀπειλεῖ τήν χώραν, τήν ἀνεξαρτησίαν καί τήν ἐθνικήν τιμήν της μετά τήν τουρκικήν ἐπέμβασιν εἰς Κύπρον δηλοῦμεν ὅτι εἴμεθα ἕτοιμοι νά πολεμήσωμεν μέχρις ἐσχάτων διά τήν προάσπισιν βωμῶν καί ἑστιῶν καί τῶν ἀπαραγράπτων δικαιωμάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τήν μαρτυρικήν Μεγαλόνησον. Οὐδεμία περί τούτου ἀμφιβολία πρέπει νά μείνῃ εἰς τούς Τούρκους εἰσβολεῖς. Διά τοῦτο καλοῦμεν ὅπως εὐθύς ἀμέσως διακόψουν τάς ἐπιχειρήσεις των εἰς Κύπρον ἄλλως θά εὕρουν ἀντιμέτωπον τό Ἑλληνικόν Ἔθνος ἡνωμένον. Ἡ ἀπάντησίς του θά εἶναι ἐνιαία καί τελεσίδικος. Ἡ Τουρκία θά πρέπει νά παύση χρησιμοποιοῦσα τά προσχήματα καί τάς δικαιολογίας πού τούς παρεχώρησε ἡ ἐγκληματική καί ἀνεύθυνος πολιτική τῆς κυβερνώσης ὁμάδας εἰς τάς Ἀθήνας καί νά συμμορφωθῇ πρός τάς ἀποβάσεις τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν. Εἰς ἀντίθετον περίπτωσιν πρέπει νά γνωρίζῃ ὅτι κλείει πᾶσαν θύραν μελλοντικῆς συμφιλιώσεως καί συνεργασίας μεταξύ Ἑλλάδος καί Τουρκίας. Καί ὅτι διανοίγει ἀγεφύρωτον χάσμα μεταξύ τῶν δύο λαῶν μας.

Ἀποτεινόμενοι πρός τόν στρατηγόν Φαίδωνα Γκιζίκην καί τήν ἡγεσίαν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τούς καλοῦμεν παρά τό γεγονός ὅτι δέν ἔχομεν ἐλπίδας νά εἰσακουσθῶμεν ὅπως:

1. Εὐθύς ἀμέσως συγκαλέσουν Συμβούλιον Ἐθνικῆς Σωτηρίας εἰς τό ὁποῖον νά κληθοῦν νά μετάσχουν πλήν τοῦ στρατηγοῦ Γκιζίκη, τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τοῦ Στρατοῦ, τοῦ

Ναυτικοῦ καί τῆς Ἀεροπορίας ὡς καί τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Γ΄ Σώματος Στρατοῦ στρατηγοῦ Ντάβου, ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς τέως Βασιλεύς μέχρι τελικῆς ρυθμίσεως τοῦ θέματός του ὑπό τοῦ κυριάρχου ἀλλά καί ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ πρώην πρωθυπουργός Κων. Καραμανλῆς ὡς καί ἀνά εἷς ἐκπρόσωπος τῶν δύο μεγάλων παρατάξεων τῆς χώρας καί τῶν νέων πολιτικῶν δυνάμεών της πού ἀνεδείχθησαν κατά τήν διάρκειαν τῆς τελευταίας ἐξαετίας.

2. Ὡς πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου τούτου θά πρέπει νά ὁρισθῆ ἐξουσιοδοτημένος μέ ὅλας τάς ἁρμοδιότητας ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους καί πρωθυπουργοῦ ὁ κ. Κων. Καραμανλῆς, ὡς συγκεντρώνων τήν ἐμπιστοσύνην της μεγάλης πλειοψηφίας λαοῦ καί στρατοῦ. Οὗτος θά πρέπει ἐν ἀγαθῇ συμπνοίᾳ μετά τοῦ προέδρου Μακαρίου καί τοῦ νομίμου διαδόχου τοῦ στρατηγοῦ Γρίβα ταγματάρχου Καρούσου νά προβῆ σέ προτάσεις μέ τήν Μεγ. Βρεταννίαν καί τήν Τουρκίαν διά τήν ἄμεσον ἔναρξιν διαπραγματεύσεων πρός ἐπίλυσιν τῆς Κυπριακῆς κρίσεως διά τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ συνταγματικοῦ καθεστῶτος τό ὁποῖον ἴσχυε πρό τοῦ πραξικοπήματος τῆς 15ης Ἰουλίου.

3. Ὁ πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Ἐθνικῆς Σωτηρίας μετά τήν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου νά προβῆ εὐθύς ἀμέσως εἰς τήν προκήρυξιν ἐλευθέρων ἐκλογῶν διενεργηθησομένων τό ἀργότερον ἐντός ἑξαμήνου ἀπό τῆς ἡμέρας ἐκείνης διά νά δυνηθῆ ὁ ἑλληνικός λαός νά καθορίση ὁ ἴδιος τό μέλλον του.

4. Ἀποτεινόμενοι πρός τούς ἀσκούντας σήμερον ἐπ' ὀνόματι τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τήν ἐξουσία δηλοῦμεν ὅτι εἶναι εἰς ὅλους μας ὡς καί εἰς ὁλόκληρον τόν Ἑλληνικόν λαόν γνωσταί αἱ ἐγκληματικῶς ἀνεύθυνοι ἐνέργειαί των αἱ ὁποῖαι μᾶς ὡδήγησαν εἰς τό χεῖλος τῆς Ἐθνικῆς καταστροφῆς. Αἱ ἐνέργειαι αὐταί ἐγγίζουν τήν ἐθνικήν προδοσίαν. Εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν δέν προχωρήσουν ἀμέσως εἰς τήν συσπείρωσιν τῶν ἐθνικῶν μας δυνάμεων τήν ὁποίαν ἐπιβάλλει ὑψίστη ἐθνική ἀνάγκη τότε πλέον θά εἶναι ὑπόδικοι ἐνώπιον Στρατοῦ καί Λαοῦ δι' ἐσχάτην προδοσίαν.

5. Δι' αὐτήν τήν περίπτωσιν τήν ὁποίαν ἀπευχόμεθα καλοῦμεν ὅλους τούς ἐν ἐνεργείᾳ συναδέλφους μας, ἕκαστος κατά συνείδησιν καί εἰς χρόνον ὅστις θά ἐπιτρέπη τοῦτο ἀπό ἀμυντικῆς τῶν συνόρων μας ἀπόψεως ὅπως προχωρήσουν εἰς ἐκεῖνο πού τούς ἐπιτάσσει ὁ ὅρκος των πρός τήν πατρίδα. Εἰς ἄμεσον δηλαδή ἀνατροπήν καί ἐκτέλεσιν ἐπί τόπου παντός ἀσκοῦντος ἐξουσίαν καί μή ἀποδεχομένου τούς προαναφερομένους ὅρους.

6. Ἀπευθυνόμενοι πρός τούς ἐφέδρους συναδέλφους μας, ἀξιωματικούς καί ὁπλίτας, τούς καλοῦμεν ὅπως μή ἐπιστρέψουν τά ὅπλα των τήν στιγμήν πού θά τούς ζητηθοῦν. Διότι τήν στιγμήν ἐκείνην θά ἔχουν ἐκτελέσει μέν τό καθῆκον τους ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐξωτερικήν ἄμυναν τῆς χώρας θά τούς ἀναμένη ὅμως τό ἐξ ἴσου ἐπιτακτικόν καθῆκον τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς νομίμου τάξεως τῆς χώρας καί τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος τοῦ καταδυναστευομένου ἀπό τήν ἐπιμένουσα παρά ταῦτα νά ἀσκῆ τήν ἐξουσίαν ὁμάδα τῶν ἐθνοπροδοτῶν.

Ἅπαντες ἀπό κοινοῦ μόνιμοι καί ἔφεδροι ἀξιωματικοί, ὑπαξιωματικοί καί ὁπλῖται ὀφείλομεν τήν στιγμήν πού οἱ ὑπεύθυνοι διά τήν ἐθνικήν μας ταπείνωσιν κηρύξουν τό τέλος τῆς ἐπιφυλακῆς τοῦ Ἔθνους μέ σκοπόν προφανῶς νά ὑποχωρήσουν εἰς τάς πιέσεις ξένων καί νά δεχθοῦν ἀπαραδέκτους διά τήν Ἑλλάδα λύσεις νά κατέλθωμεν ὁπλισμένοι εἰς τάς Ἀθήνας διά νά τούς ἀνατρέψωμεν. Οὐδεμία ὀλιγωρία θά ἐπιτραπῆ τήν στιγμήν ἐκείνην καί τοῦτο διότι δέν θά εἴμεθα ἡμεῖς ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι θά θέσωμεν ἐν κινδύνῳ τήν ἐσωτερικήν εἰρήνην, ἀλλά οἱ ἐπιμένοντες νά σφετερίζωνται, παρά τήν προδοσίαν των τήν ἐξουσίαν.

7. Ἀπευθυνόμενοι πρός τούς ἐκπροσώπους τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς χώρας, τούς καλοῦμεν νά ἐπιδείξουν ἐπιτέλους μετά ἑπτά ἔτη καθυστερήσεως τό ἀπαραίτητον αἴσθημα εὐθύνης καί νά διακόψουν ἀμέσως τήν ἔκδοσιν πάσης περαιτέρω καθ' ἰδίαν ἀνακοινώσεως ἀποπροσανατολιζούσης τόν λαόν καί ἐξυπηρετούσης μόνον τήν αὐτοπροβολήν των. Ἀντ' αὐτοῦ ὀφείλουν νά ἀπαιτήσουν καί αὐτοί τήν ἐθνικήν συσπείρωσιν καί ἐν πάσῃ περιπτώσει νά ἐπιδείξουν τήν ἰδικήν των.

Στρεφόμενοι τώρα πρός τούς Δυτικούς Συμμάχους τῆς χώρας καί ἰδίως πρός τούς Ἀμερικανούς τούς καλοῦμεν νά σταματήσουν ἀμέσως τήν ἀπό 7ετίαν παρεχομένην πρός τήν κυβερνῶσα ὁμάδα Ἀθηνῶν ὑποστήριξίν των καί νά συμβάλουν καί αὐτοί εἰς τήν δικαίαν ἐπίλυσιν τοῦ κυπριακοῦ προβλήματος. Δέν τούς ζητοῦμεν ἐπέμβασιν εἰς τάς ἐσωτερικάς μας ὑποθέσεις, αὐτάς θά τάς ἐπιλύσωμεν μόνοι. Ἐκεῖνο πού πρέπει νά ἀντιληφθοῦν ἐν τούτοις εἶναι ὅτι συνέχισις τῆς παροχῆς ἀδιαντρόπου πλέον ὑποστηρίξεως πρός τήν ἀποτυχημένην καί ἀνεύθυνον ὁμάδα πού ἀσκεῖ ἀκόμη τήν ἐξουσίαν εἰς τάς Ἀθήνας θά τούς φέρη τελεσιδίκως ἀντιμετώπους καί πρός τόν Ἑλληνικό λαό καί πρός τόν Ἑλληνικό Στρατό.

Συνάδελφοι, αἱ στιγμαί εἶναι ἱστορικαί. Ὁ Ἑλληνικός λαός δικαιοῦται μετά τάς ἐπανειλημμένας θυσίας του νά διατηρήση τά ἀναφαίρετα ἐθνικά του δικαιώματα καί νά ἐπανακτήση τά πολιτικά του τοιαῦτα πού τοῦ στεροῦν ἐπ' ὀνόματι ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν.

Ἐμεῖς πάντως δηλοῦμεν ὅτι θά πράξωμεν τό πρός τήν πατρίδα καί τόν λαό καθῆκον μας».

*Τό κείμενο γνώρισε μεγάλη δημοσιότητα καί ἐπέδρασε στήν πορεία τῶν γεγονότων, χωρίς νά ἐπιβεβαιωθεῖ ὁριστικά ἡ γνησιότητά του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ*

* Προκειμένου ν' ἀποφευχθεῖ ἡ ἄσκοπη ἐπιβάρυνση τοῦ κειμένου, δέν κρίθηκε σκόπιμη ἡ παραπομπή στόν ἡμερήσιο τύπο τῆς ἐποχῆς γιά κοινά εἰδησεογραφικά στοιχεῖα, καθώς καί γιά δηλώσεις ἤ ἀνακοινώσεις πού δόθηκαν γιά δημοσίευση στά μέσα ἐνημερώσεως γενικῶς. Οἱ παραπομπές στόν ἡμερήσιο τύπο ἀφοροῦν σχόλια, εἰδικές πληροφορίες, αὐτούσια κείμενα εἰδησεογραφικῶν δελτίων ἤ ἀποκλειστικές συνεντεύξεις.

1. Φ. Βεγλερῆ, «Ὑπόμνημα γιά ἕνα Σύνταγμα τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Τό συνταγματικό χρονικό τῆς Δικτατορίας», (Ἀθήνα 1975), σσ. 24-5.
2. Φ. 38Α, [Π. Πανουργιᾶ], Ἐκτίμησις καταστάσεως, Ὀκτώβριος 1967.
3. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Κανελλόπουλο, 1 Αὐγούστου 1969.
4. Βλ. Ἰ. Πεσμαζόγλου, «Ἀγωνιστικά», (Ἀθήνα 1974), σσ. 119-130.
5. «New York Times», 12 καί 17 Μαΐου 1967.
6. Φ. 38Α, «Ἐκτίμησις καταστάσεως» (ἔκθεσις Προκόπη).
7. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
8. C. M. Woodhouse, «Ἡ ἄνοδος καί ἡ πτώση τῶν Συνταγματαρχῶν», (Ἀθήνα χ.η), σ. 67.
9. Φ. 38Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Κόλλια, 20 Ἰουνίου 1967.
10. Φ. 38Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 25 Ἰουνίου 1967.
11. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
12. Φ. 38Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 22 Ἰουλίου 1967.
13. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
14. Γενικά στοιχεῖα γιά τήν Κύπρο στήν περίοδο τῆς Δικτατορίας στήν Ἑλλάδα, βλ. κυρίως Ν. Κρανιδιώτη, «Οἱ διεθνεῖς διαστάσεις τοῦ Κυπριακοῦ», (Ἀθήνα 1983 Μ. Ἀλεξανδράκης - Β. Θεοδωρόπουλος - Ε. Λαγάκος, «Τό Κυπριακό, 1950-1974. Μία ἐνδοσκόπηση», (Ἀθήνα 1987), (β΄ ἔκδ.).
15. Φ. 38Α, «Β΄ συνομιλία Σεβ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς Ἰακώβου μετά τοῦ Βασιλέως, πρωΐα, Τετάρτη, 13 Σεπτεμβρίου 1967.
16. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
17. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
18. Φ. 38Α, [Σημείωμα Κ. Χρυσοστάλη, Νοέμβριος 1967].
19. Ἀνακοίνωση Πρακτορείου Ρώϋτερ, 18-19 Σεπτεμβρίου 1967.
20. Ἀναλυτική διαπραγμάτευση τοῦ θέματος, βλ. Δ. Κώνστα, «Ἡ ἑλληνική Ὑπόθεση στό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης, 1967-1969. Θεωρία καί πρακτική πολιτικῆς πιέσεως ἀπό διεθνεῖς ὀργανισμούς», (Ἀθήνα 1976).
21. Π. Κανελλοπούλου, «Ἱστορικά Δοκίμια», (β΄ ἔκδ.), (Ἀθήνα 1979), σ. 202.
22. Βλ. «Κείμενα Παναγιώτη Κανελλοπούλου ἀπό τόν ἀγώνα του ἐναντίον τῆς Δικτατορίας 1967-1974», ἐπιμέλεια Δ. Ἀλικανιώτη, (Ἀθήνα 1987), σσ. 51-4.
23. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
24. Φ. 38Α, Κ. Καραμανλῆς πρός βασιλέα Κωνσταντῖνο, 9 Νοεμβρίου 1967.
25. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
26. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
27. Φ. 38Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Ε. Ἀβέρωφ.
28. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
29. Φ. 38Α, Π. Κόντας πρός Κ. Καραμανλῆ, 24 Νοεμβρίου 1967.
30. Φ. 38Α, Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 25 Νοεμβρίου 1967.
31. Φ. 38Α, [Συνάντηση μέ Θ. Χρηστίδη (χειρογρ. σημ. Κ. Καραμανλῆ)].
32. Φ. 38Α, Σ. Κωνσταντόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 25 Νοεμβρίου 1967.
33. Βλ. «Ἐλεύθερος Κόσμος», 17 Νοεμβρίου 1967.
34. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
35. Φ. 38Α, «Συνομιλία μέ Minor» [Σημ. Κ. Καραμανλῆ].
36. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
37. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 24 Ἰανουαρίου 1968.
38. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 1 Σεπτεμβρίου 1968.
39. Βλ. ταυτόχρονη δημοσίευση κειμένου συνεντεύξεως καί κυβερνητικής ἀνακοινώσεως, «Βραδυνή», 5 Δεκεμβρίου 1967.
40. Φ. 38Α, Β. Βασιλείου πρός Κ. Καραμανλῆ, 10 Δεκεμβρίου 1967.
41. Φ. 38Α, Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμᾶς πρός Κ. Καραμανλῆ, 10 Δεκεμβρίου 1967.
42. Φ. 71Β, Αφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
43. Φ. 38Α, [Συνομιλία μέ Minor (χειρογρ. σημ. Κ. Καραμανλῆ)].
44. Φ. Βεγλερῆ, ὅ.π., σ. 39.
45. Φ. Βεγλερῆ, ὅ.π., σ. 42.
46. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Χ. Ξανθόπουλο-Παλαμᾶ, 11 Νοεμβρίου 1969.
47. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
48. Φ. 39Α, Συνομιλία μέ Α. Παπανδρέου [μνημόνιο Κ. Χρυστοστάλη], 7 Μαρτίου 1968.
49. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
50. Π. Τζερμιᾶ, «Ὁ Καραμανλῆς τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγώνα. Ἱστορική ἀποτίμηση μιᾶς δύσκολης ἐποχῆς (1967-1974)», (Ἀθήνα 1984), σσ. 60-1.
51. Φ. 39Α, Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμᾶς πρός Κ. Καραμανλῆ, 16 Αὐγούστου 1968.

52. Ρ. Μασσίπ, «Καραμανλῆς, ὁ Ἕλληνας πού ξεχώρισε», (4η ἔκδ.), (Ἀθήνα 1982), σ. 114.
53. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
54. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 2 Μαρτίου 1968.
55. Φ. 39Α, [Μνημόνιο συνομιλίας Κ. Καραμανλῆ μέ Λ. Παπάγο (28 Φεβρουαρίου 1968)].
56. Φ. 39Α, [Μνημόνιο συνομιλίας Κ. Καραμανλῆ μέ Λ. Παπάγο (4 Ἀπριλίου 1968)].
57. Βλ. παραπάνω, σ. 42-44.
58. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 14 Ἰουλίου 1968.
59. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
60. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Στρατηγό Ντε Γκώλ, 1 Ἰουλίου 1968.
61. Ἡμερολόγιο Γεωργίου Ράλλη (ἀνέκδοτη ἐγγραφή).
62. Κείμενο (δακτυλογρ.) ἐπιστολῆς Ἰ. Πεσμαζόγλου πρός δημοσίευση στόν ἡμερήσιο τύπο, 24 Ἰουνίου 1968.
63. Γ. Ράλλη, «Πολιτικές ἐκμυστηρεύσεις», Ἱστορική καταγραφή - ἐπιμέλεια Π. Πετρίδη, (Ἀθήνα 1990), σσ. 122-3.
64. Φ. 39Α, Κ. Χρυσοστάλη (σημ.): «Συνάντησις Κ. Χρυσοστάλη μέ Α. Παπανδρέου, 14 Ἰουλίου 1968».
65. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
66. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
67. Φ. 39Α, Α. Παπανδρέου πρός Κ. Καραμανλῆ, 24 Αὐγούστου 1968.
68. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
69. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
70. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
71. Φ. 71Β, (Σημείωμα Κ. Καραμανλῆ).
72. πρβλ. Σ. Γρηγοριάδη, «Ἱστορία τῆς Δικτατορίας, 1967-1974», Α΄, σσ. 212-5.
73. Φ. 39Α, Ε. Ἀβέρωφ πρός Κ. Καραμανλῆ, 14 Ὀκτωβρίου 1968.
74. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
75. Φ. Βεγλερῆ, ὅ.π., σσ. 43-6.
76. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 17 Σεπτεμβρίου 1968.
77. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
78. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Ε. Ἀβέρωφ, 24 Νοεμβρίου 1968.
79. Φ. 39Α, Ε. Ἀβέρωφ πρός Κ. Καραμανλῆ, 14 Ὀκτωβρίου 1968.
80. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Ε. Ἀβέρωφ, 24 Νοεμβρίου 1968.
81. Φ. 39Α, [Κείμενο συνεντεύξεως G. Anastoplo], Chicago, Illinois WCIU-TV (Channel 26), November 23, 1968.
82. Φ. 40Α, Κ. Καραμανλῆς πρός G. Anastoplo, [1970].
83. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
84. βλ. Δ. Κώνστα, ὅ.π., σσ. 95-6.
85. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Χ. Ξανθόπουλο-Παλαμᾶ, 1 Φεβρουαρίου 1969.
86. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Ἀρχιεπίσκοπο Ἀμερικῆς Ἰάκωβο, 1 Φεβρουαρίου 1969.
87. Φ. 39Α, Γ. Κουρᾶτος πρός Κ. Καραμανλῆ, 22 Φεβρουαρίου 1969.
88. Φ. 39Α, Γ. Κουρᾶτος πρός Κ. Καραμανλῆ, 15 Νοεμβρίου 1969.
89. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
90. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Κανελλόπουλο, 16 Ἀπριλίου 1969.
91. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Ν. Μομφεράτο, 2 Ἀπριλίου 1969.
92. Βλ. ἐνδεικτικά, σχετικές παρατηρήσεις: Φ. 38Α, «Ἐκτίμησις καταστάσεως» (Ἔκθεσις Προκόπη), Ὀκτώβριος 1967.
93. Φ. 39Α, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 16 Ἰανουαρίου 1969.
94. Φ. 39Α, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 6 Αὐγούστου 1969.
95. Φ. 39Α, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 13 Αὐγούστου 1969.
96. Ἐφημ. «Ἕλλάς», 16 Ἰουλίου 1969.
97. «New York Times», 5 Μαΐου 1969.
98. Π. Τζερμιᾶ, ὅ.π., σ. 56.
99. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Κανελλόπουλο, 1 Αὐγούστου 1969.
100. πρβλ. Σ. Γρηγοριάδη, ὅ.π., Β΄, σσ. 75-83.
101. Ὅ.π., σ. 53.
102. Φ. 39Α, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 2 Σεπτεμβρίου 1969.
103. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 4 Σεπτεμβρίου 1969 Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 5 Σεπτεμβρίου.
104. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 28 Σεπτεμβρίου 1969.
105. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Σ. Γκίκα, 28 Σεπτεμβρίου 1969.
106. Φ. 39Α, Γ. Ράλλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 6 Ὀκτωβρίου 1969 (συμπληρ. σέ ἐπιστολή Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 6 Ὀκτωβρίου 1969.
107. Φ. 39Α, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 5 Ὀκτωβρίου 1969.
108. Φ. 39Α, Π. Κόντας πρός Κ. Καραμανλῆ, 15 Ὀκτωβρίου 1969.
109. «Le Figaro», 3 Ὀκτωβρίου 1969.
110. Φ. 39Α, Σ. Γκίκας πρός Κ. Καραμανλῆ, 11 Ὀκτωβρίου 1969.
111. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Σ. Γκίκα, 17 Ὀκτωβρίου 1969.
112. Βλ. ἐφημερίδες, 1η Ὀκτωβρίου 1969.
113. Φ. 39Α, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 24 Ὀκτωβρίου, 7 Νοεμβρίου 1969.
114. Φ. 39Α, Π. Παπαληγούρας πρός Κ. Καραμανλῆ, 24 Ὀκτωβρίου 1969.
115. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
116. Φ. 39Α, Ι. Σιώτης πρός Κ. Καραμανλῆ, 2 Δεκεμβρίου 1969.
117. «Neue Zurcher Zeitung», 9 Δεκεμβρίου 1969, πρβλ. Π. Τζερμιᾶ, ὅ.π., σ. 63.
118. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
119. Π. Τζερμιᾶ, ὅ.π., σ. 73.
120. Γ. Ράλλη, «Πολιτικές ἐκμυστηρεύσεις...», σσ. 139-140.
121. Φ. 40Α, Β. Βασιλείου πρός Κ. Καραμανλῆ, 14 Ἀπριλίου 1970.
122. Φ. 40Α, Ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς Ἰάκωβος [πρός πρόεδρο Η.Π.Α.] (σημ.), 20 Φεβρουαρίου 1970 Ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς Ἰάκωβος πρός Κ. Καραμανλῆ, 21 Φεβρουαρίου 1970.
123. Γιά τίς ἐπαφές μέ Κάμποτ - Λοτζ καί Χαίηζ, βλ. Φ. 40Α, Γ. Χαίηζ πρός Κ. Καραμανλῆ, Φεβρουάριος 1970.
124. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Ο. Βιδάλλη, 7 Μαΐου 1969.
125. Φ. 40Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 31 Μαρτίου 1970.
126. «New York Times», 12 Ὀκτωβρίου 1969.
127. Θ. Κουλουμπῆ, «Προβλήματα Ἑλληνοαμερικανικῶν σχέσεων», Ἀθήνα, σ. 40.
128. Φ. 40Α, Β. Βασιλείου πρός Κ. Καραμανλῆ.
129. Χ. Σαζανίδη, «Ξένοι, βάσεις και πυρηνικά στήν Ἑλλάδα. Ἡ Ἑλλάδα καί οἱ σχέσεις της μέ τίς Μεγάλες Δυνάμεις 1821-1981», (Θεσσαλονίκη 1985), σσ. 281-2.
130. Γ. Ράλλη, ὅ.π., σσ. 143-4.

131. Βλ. ἐφημερίδες, 14 Νοεμβρίου 1970.
132. Φ. 40Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Στρατηγό Ντε Γκώλ, 29 Ὀκτωβρίου 1970.
133. Βλ. ἐφημερίδες, 17 Νοεμβρίου 1970.
134. Φ. 40Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, [Φεβρουάριος 1971].
135. «Κείμενα Π. Κανελλοπούλου...», σ. 87.
136. «Τό Βῆμα», 25 Ἀπριλίου 1971.
137. Φ. 39Α, Ε. Ἀβέρωφ πρός Κ. Καραμανλῆ, 14 Ὀκτωβρίου 1968. Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 24 Νοεμβρίου 1968.
138. Φ. 39Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 8 Δεκεμβρίου 1968.
139. Φ. 40Α, Ε. Ἀβέρωφ πρός Κ. Καραμανλῆ, 20 Μαΐου, 29 Ἰουλίου, 28 Νοεμβρίου 1970.
140. Φ. 40Α, Ε. Ἀβέρωφ πρός Κ. Καραμανλῆ, 21 Ἀπριλίου 1971.
141. Φ. 40Α, Ἰ. Βαρβιτσιώτης πρός Κ. Καραμανλῆ, 22 Ἀπριλίου 1971, βλ. ἐπίσης, «Βραδυνή», 7 Αὐγούστου 1971.
142. Βλ. σχετικά, Ν. Κρανιδιώτη, ὅ.π., 74 κ.ε. Μ. Ἀλεξανδράκης - Β. Θεοδωρόπουλος - Ε. Λαγάκος, ὅ.π., σ. 64 κ.ε.
143. «Τό Βῆμα», 29 Ἰουλίου 1971.
144. «Τό Βῆμα», 31 Ἰουλίου 1971.
145. Φ. 40Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 28 Αὐγούστου 1971.
146. «Τό Βῆμα», 4 Ὀκτωβρίου 1971.
147. «Le Point», 10-27 Νοεμβρίου 1972.
148. «New York Times», 11 Νοεμβρίου 1970.
149. Φ. 40Α, Ε. Ἀβέρωφ πρός Κ. Καραμανλῆ, 10 Φεβρουαρίου 1971. Ἡ ἔκθεση ἔχει ἡμερομηνία, 11 Μαρτίου 1971.
150. Βλ. ἐφημερίδες, 24 Ἀπριλίου 1971.
151. «Τό Βῆμα», 14 Νοεμβρίου 1971.
152. Φ. 40Α, Ἀχ. Καραμανλῆς πρός Κ. Καραμανλῆ, 28 Ἀπριλίου 1971. Ε. Ἀβέρωφ πρός Κ. Καραμανλῆ, 19 Σεπτεμβρίου 1971. Γ. Ράλλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 29 Ἰανουαρίου 1971.
153. Φ. 40Α, [Ἰδιόγραφο σημείωμα Κ. Καραμανλῆ ἐπί τηλεφωνικῆς ἐπικοινωνίας μέ βασιλέα, 7-8 Ἰουλίου 1971].
154. Βλ. Ἰ. Πεσμαζόγλου, «Ἀγωνιστικά», (Ἀθήνα 1974), σσ. 131-2.
155. Φ. Βεγλερῆ, ὅ.π., σ. 49-50.
156. Φ. 41Α, Β. Βασιλείου πρός Κ. Καραμανλῆ, Ἰούνιος 1972.
157. Φ. 41Α, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 20 Ἀπριλίου 1972.
158. Φ. 41Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 5 Μαΐου 1972.
159. Βλ. δημοσιεύματα τύπου, Φ. 356Α.
160. Βλ. σχετικά κείμενα, φ. 41Α.
161. Φ. 40Α, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 11 Νοεμβρίου 1971.
162. Φ. 40Α, Γ. Ράλλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 10 Δεκεμβρίου 1971.
163. Φ. 41Α, Β. Βασιλείου πρός Κ. Καραμανλῆ, [Φεβρουάριος 1972].
164. Φ. 41Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 19 Σεπτεμβρίου 1972.
165. Φ. 41Α, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 27 Ὀκτωβρίου 1972. Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 27 Ὀκτωβρίου 1972.
166. «Τό Βῆμα», 7 Νοεμβρίου 1972.
167. Φ. 41Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 9 Νοεμβρίου 1972.
168. Φ. 41Α, Π. Λαμπρίας πρός Κ. Καραμανλῆ, 23 Νοεμβρίου 1972 (συνημμ. δακτυλογραφημένο κείμενο ἄρθρου).
169. Φ. 42Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Γ. Ράλλη, 21 Ἰανουαρίου 1973.
170. Φ. 42Α, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 12 Ἰανουαρίου 1973.
171. Φ. 42Α, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 2 Φεβρουαρίου 1973.
172. Φ. 42Α, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Π. Κανελλόπουλο, 30 Ἰανουαρίου 1973.
173. Φ. 42Α, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 31 Ἰανουαρίου 1973.
174. Φ. 42Α, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 28 Φεβρουαρίου 1973.
175. Φ. 42Α, Γ. Ράλλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 1 Μαρτίου 1973.
176. Φ. 42Α, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 11 Μαρτίου 1973.
177. Φ. 42Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, Φεβρουάριος 1973.
178. Φ. 42Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Γ. Ράλλη, 25 Μαρτίου 1973.
179. Φ. 42Α, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 28 Μαρτίου 1973.
180. Ἐφημ. «Ἐθνικός Κήρυξ», 14 Μαΐου 1971.
181. «Athens News», 20 Ὀκτωβρίου 1972, ἀναδ. «Βραδυνή», 4 Νοεμβρίου 1972.
182. Φ. 41Α, Α. Σισμανίδης πρός Κ. Καραμανλῆ, 15 Δεκεμβρίου 1972.
183. Φ. 40Α, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 16 Ἰουνίου 1971.
184. Φ. 42Α, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 23 Μαρτίου 1973.
185. Φ. 42Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 20 Ἀπριλίου 1973.
186. Γ. Ράλλη, ὅ.π., σ. 163.
187. Φ. 42Α, Γ. Ράλλης πρός Κ. Καραμανλῆ, [Μάϊος 1973].
188. «International Herald Tribune», 28 Ἀπριλίου 1973.
189. «Le Figaro», 28 Ἀπριλίου 1973.
190. Φ. 42Α, Μ. Βαν Ντερ Στούλ πρός Κ. Καραμανλῆ, 24 Ἀπριλίου 1973. Μ. Ντρυόν πρός Κ. Καραμανλῆ, 24 Ἀπριλίου 1973.
191. Φ. 42Α, Β. Βασιλείου πρός Κ. Καραμανλῆ, 15 Μαΐου 1973.
192. Φ. 42Α, Ε. Ἀβέρωφ πρός Κ. Καραμανλῆ, 10 Μαΐου 1973.
193. Φ. 42Α, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 10 Μαΐου 1978.
194. Φ. 42Α, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 3 Μαΐου 1973.
195. Φ. 42Α, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 10 Μαΐου 1973.
196. Σ. Μαρκεζίνη, «Ἀναμνήσεις 1972-1974», (Ἀθήνα 1979), σ. 154.
197. Φ. 42Α, «Τό Κίνημα τοῦ Ναυτικοῦ» (σημ.) [Αὔγουστος 1973]. Ἐπίσης, βλ. ἀναλυτικά τά γεγονότα, Ν. Παπαδημητρίου, «Τό κίνημα τοῦ Π. Ναυτικοῦ, Μάιος 1973», (Ἀθήνα 1985).
198. Φ. Βεγλερῆ, ὅ.π., σ. 51.
199. Φ. 42Α, Ε. Ἀβέρωφ πρός Κ. Καραμανλῆ, 4 Ἰουνίου 1973.
200. Φ. 42Α, Ε. Ἀβέρωφ πρός Κ. Καραμανλῆ, 21 Ἰουνίου 1973.
201. Βλ. ἐφημερίδες, 14 Ἰουλίου 1973.
202. Φ. 42Α, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 21 Ἰουλίου 1973.
203. Βλ. ἐκτενῶς, κείμενα ἀπολογιῶν, Ν. Παπαδημητρίου, ὅ.π., σ. 653 κ.ἑ.
204. Βλ. ἐφημερίδες, 14 Ἰουλίου 1973.
205. Βλ. ἐφημερίδες, 13 Σεπτεμβρίου 1973.
206. Φ. 42Α, Γ. Ράλλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 12 Ἰουνίου 1973.
207. Φ. 42Α, Π. Παπαληγούρας πρός Κ. Καραμανλῆ, 28 Ἰουνίου 1973.
208. M. Genevoix, «The Greece of Karamanlis», transl. by D. Trollope, London (Doric Public. Ltd.), 1973.

209. Βλ. δημοσιεύματα τύπου, Φ. 356Α.
210. Φ. 42Α, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 1 Αὐγούστου 1973.
211. Βλ. ἐφημερίδες, 14 Αὐγούστου 1973. Τό πλῆρες κείμενο τῆς ἀποφάσεως, 17 Αὐγούστου 1973.
212. «Κείμενα Παναγιώτη Κανελλόπουλου...», σ. 210-1.
213. Φ. 42Α, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 22 Αὐγούστου 1973.
214. Βλ. ἐκτενῶς, Σ. Μαρκεζίνη, «Ἀναμνήσεις 1972-1974», (Ἀθήνα 1979).
215. «Ἀκρόπολις», 17 Μαΐου 1975.
216. «Βραδυνή», 22 Σεπτεμβρίου 1973.
217. Φ. 42Α, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 22 Αὐγούστου, 7 Σεπτεμβρίου, 2 Ὀκτωβρίου, 4 Νοεμβρίου 1973. Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 24 Αὐγούστου, 8 Σεπτεμβρίου, 4 Νοεμβρίου 1973.
218. «Μακεδονία», 27 Ὀκτωβρίου 1973.
219. Φ. 42Α, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 4 Νοεμβρίου 1973.
220. «Τό Βῆμα», 11 Νοεμβρίου 1973.
221. Φ. 42Α, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 4 Νοεμβρίου 1973.
222. Γ. Ράλλη, ὅ.π., σ. 173. Ἐπίσης, Σ. Γρηγοριάδη, ὅ.π., Γ΄, σ. 40.
223. Κ. Μαρδᾶ, «Ἡ Ἑλλάδα στά δίχτυα τῶν Βάσεων. Ἀπό τό Δόγμα Τροῦμαν στόν Α. Παπανδρέου», Χ. Σαζανίδη, ὅ.π., σσ. 168-9 Σ. Μαρκεζίνη, ὅ.π., σ. 462.
224. Φ. 42Α, «Τά γεγονότα τοῦ Πολυτεχνείου», (σημ.), (25 Νοεμβρίου 1973).
225. Φ. 42Α, Α. Παπανδρέου πρός Καραμανλῆ.
226. Βλ. ἐφημερίδες, 21 Νοεμβρίου 1973.
227. «Le Monde», 22 Νοεμβρίου 1973.
228. Βλ. «Ὁ Ἐθνάρχης Καραμανλῆς», (Ἀθήνα, χ.ἡ.), σ. 535.
229. Φ. 42Α, Γ. Λύχνος πρός Κ. Καραμανλῆ, 28 Νοεμβρίου 1973.
230. Φ. 42Α, Σ. Κωνσταντόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, Δεκέμβριος 1973.
231. Φ. 43Α, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 19 Ἰανουαρίου 1974.
232. Φ. 43Α, Ε. Ἀβέρωφ πρός Στρατηγό Φ. Γκιζίκη, 19 Ἀπριλίου 1974 (αὐστηρότατα ἀπόρρητον).
233. Φ. 43Α, Ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς Ἰάκωβος πρός Κ. Καραμανλῆ, 24 Ἀπριλίου 1974.
234. Φ. 351Α, Κ. Καραμανλῆς πρός Θ. Κουλουμπῆ, 30 Ἰανουαρίου 1974.
235. Φ. 43Α, Ἀχ. Καραμανλῆς πρός Κ. Καραμανλῆ, 24 Ἀπριλίου 1974.
236. Φ. 43Α, Ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς Ἰάκωβος πρός Κ. Καραμανλῆ, 10 Ἀπριλίου 1974.
237. Φ. 351Α, Θ. Κουλουμπῆς πρός Κ. Καραμανλῆ, 18 Ἰανουαρίου 1974.
238. Φ. 351Α, Θ. Κουλουμπῆς πρός Κ. Καραμανλῆ, 25 Φεβρουαρίου 1974.
239. Φ. 351Α, Θ. Κουλουμπῆς πρός Κ. Καραμανλῆ, 27 Ἰουνίου 1974.
240. «Le Figaro», 21 Μαΐου 1974.
241. Φ. 43Α, Ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς Ἰάκωβος πρός Κ. Καραμανλῆ, 1 Φεβρουαρίου 1974.
242. Φ. 43Α, Ε. Ἀβέρωφ πρός Κ. Καραμανλῆ, 9 Ἰουλίου 1974.
243. Βλ. χαρακτηριστικά, «The Guardian», 3 Ἰουνίου 1974.
244. Βλ. Ἰ. Πεσμαζόγλου, «Μιά δεκαετία (1967/1976), (Ἀθήνα 1976), σ. 81.
245. «Κείμενα Παναγιώτη Κανελλόπουλου...», σ. 237-8.
246. Φ. 43Α, 9 Ἰουλίου 1974.
247. Κ. Γούντχαους, «Καραμανλῆς: ὁ ἀνορθωτής τῆς ἑλληνικῆς Δημοκρατίας», (Ἀθήνα 1982), σσ. 265-266.
248. Βλ. «Τό Βῆμα» 31 Αὐγούστου 1974.
249. Φ. 43Α, «Τό χρονικό τῆς 20ῆς Ἰουλίου» (Σημ. Κ. Καραμανλῆ).
250. Πρβλ. Στ. Ψυχάρη, «Τά παρασκήνια τῆς ἀλλαγῆς», (Ἀθήνα 1975), σσ. 186 κ.ἑ.
251. Πρβλ. Σ. Γρηγοριάδη, ὅ.π., Γ΄, σ. 287.
252. Τ. Λαμπρία, «Στή Σκιά ἑνός Μεγάλου», (Ἀθήνα 1989), σσ. 52-54.
253. Κ. Γούντχαους, «Καραμανλῆς: Ὁ ἀνορθωτής τῆς ἑλληνικῆς Δημοκρατίας», σ. 273.
254. «The Times», 25 Ἰουλίου 1974.
255. Βλ. Στ. Ψυχάρη, ὅ.π., σσ. 195, 238-9.

Παρατηρήσεις καί διευκρινίσεις στό περιεχόμενο τῶν ἐπιστολῶν (σσ. 249-347):

Σελ. 249*
Πέτρος Ζήσης, δικηγόρος, διακεκριμένος νομικός.

**
Ἀναφορά στά γεγονότα τοῦ Μαΐου 1968, στό Παρίσι.

Σελ. 251*
Βλ. «New York Times», 23, 25 καί 28 Αὐγούστου 1968.

**
Βάσος Βασιλείου

Σελ. 254*
Κωνσταντίνος Τσάτσος

Σελ. 255*
Ἀλέκος Γ. Καραμανλῆς, ἀδελφός τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

Σελ. 257*
Παρατήρηση μέ ἀφετηρία τήν ἔκδοση τῶν λόγων τοῦ Κικέρωνα ἀπό τόν Κ. Τσάτσο «Κικέρων (τέσσερις λόγοι κατά Καταλίνα, οἱ λόγοι γιά τόν Μάρκελλο καί τόν Λιγάριο)», Μετάφραση, εἰσαγωγικά σημειώματα καί σχόλια Κωνσταντίνου Τσάτσου, (Ἀθήνα 1968).

Σελ. 258*
Πρόκειται γιά ἐπιστολή πού ἀπηύθυνε ὁ Τζαίημς Γουέμπελ, ἀπόστρατος Ἀμερικανός ἀξιωματικός πού εἶχε ὑπηρετήσει στήν Ἀθήνα ὡς σύνδεσμος ΓΕΕΘΑ-ΝΑΤΟ, στόν Ὀρέστη Βιδάλλη, τό κείμενο τῆς ὁποίας ἀναφέρεται σέ συνομιλία πού εἶχε μέ τόν Κ. Καραμανλῆ στό Παρίσι, στίς 4 Μαρτίου 1969 (Φ. 39Α, Τζ. Γουέμπελ πρός Ο. Βιδάλλη, 5 Μαρτίου 1969).

Σελ. 268*
Ἀναφορά στήν ἐπικείμενη ἀποστολή τοῦ κειμένου τῶν δηλώσεών του, πού δόθηκαν στή δημοσιότητα στίς 30 Σεπτεμβρίου (βλ. παραπάνω, σσ. 112 κ.ἑ.).

**
Σάββας Κωνσταντόπουλος, ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας «Ἐλεύθερος Κόσμος».

Σελ. 269*
Νάσος Μπότσης, ἐκδότης τῶν ἐφημερίδων «Ἀκρόπολις» καί «Ἀπογευματινή».

**
Πρόκειται γιά τό συγγραφικό ἔργο τοῦ Κ. Τσάτσου

«Ἀφορισμοί καί διαλογισμοί (τρίτη σειρά)», Ἀθήνα, 1969.
Στήν ἰδιόχειρη ἀφιέρωση πού ἀπευθύνει στόν Κ. Καραμανλῆ, ὁ Κ. Τσάτσος γράφει χαρακτηριστικά: «Τοῦ Κώστα Καραμανλῆ. Ἄς εἶναι τό τελευταῖο πού τοῦ στέλνω στήν ἐξορία».

Σελ. 276*
Ἀναστάσης Κανελλόπουλος, ἀδελφός τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου.

Σελ. 281*
Πρόκειται γιά τό θεατρικό ἔργο τοῦ Ε. Ἀβέρωφ «Ἐπιστροφή στίς Μυκῆνες», τό ὁποῖο τελικά ἀνεβάστηκε τό ἔτος 1972.

Σελ. 296*
Ἀναφορά στήν ἀναμενόμενη κυκλοφορία, καί σέ ἑλληνική μετάφραση, τῆς βιογραφίας τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπό τόν Μωρίς Ζενεβουά (Βλ. σχετικά, παραπάνω σ. 146 κ.ἑ.).

Σελ. 298*
Ὁ Γ.-Α. Μαγκάκης, δύο χρόνια μετά τήν καταδίκη του σέ 18ετή κάθειρξη, ἀφέθηκε ἐλεύθερος γιά λόγους ὑγείας καί, σχεδόν ἀμέσως, ἀναχώρησε αἰφνιδιαστικά γιά τή δυτική Γερμανία ἐπιβαίνοντας σέ γερμανικό στρατιωτικό ἀεροπλάνο πού ἀπογειώθηκε ἀπό τήν ἀμερικανική βάση τοῦ Ἑλληνικοῦ.

Σελ. 301*
Βλ. σειρά ἄρθρων τοῦ Β. Βασιλείου, «Βραδυνή», 3 Ἀπριλίου - 5 Ἰουνίου 1972.

Σελ. 304*
«Βραδυνή», 21 Σεπτεμβρίου 1972.

Σελ. 305*
Βλ. «New York Times», 13 Ὀκτωβρίου 1972 ἐπίσης, 15 Ὀκτωβρίου 1972. Ὁ Στάϋρους Σουλτσμπέργκερ ἐπισημαίνει τήν φθορά καί διακρίνει τήν πορεία πρός τήν τελική πτώση τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστῶτος.

**
Βλ. ἐπιστολή Κ. Τσάτσου πρός Κ. Καραμανλῆ, 6 Ὀκτωβρίου 1972 (Φ. 41Α).

Σελ. 311*
Ἀναφέρεται στήν πρώτη ἔκδοση, στά γαλλικά, τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου του μέ τίτλο «Φωτιά καί τσεκούρι». Μετά τήν ἔκδοσή του ἀπό τόν γαλλικό οἶκο «Breteuil» (1973), τό ἔργο ἐκδόθηκε σέ ἑλληνική μετάφραση (1974).

Σελ. 321*
Ὁ Κ. Τσάτσος ὑπῆρξε μέλος τῆς ἐποπτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς πολύτομης Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἀπό κοινοῦ μέ τούς Ι. Θεοδωρόπουλο, Γ. Μυλωνᾶ, Α. Ξυγγόπουλο, Αλ. Βακαλόπουλο καί Κ. Μπαστιᾶ, διατηρώντας — εἰδικότερα — τήν ἄμεση ἐποπτεία στή σύνταξη καί ἔκδοση τοῦ ἔργου.

Σελ. 331*
Ἀναφορά στό ἐτήσιο μνημόσυνο τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου.

Σελ. 333*
Βλ. παραπάνω, σ. 212.
Ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε, στήν ἐπιστολή αὐτή, ἐκδηλώσει ἐνδιαφέρον γιά τίς πληροφορίες πού τοῦ διοχέτευε ὁ Θ. Κουλουμπῆς, παροτρύνοντάς τον νά συνεχίσει τή σχετική ἀλληλογραφία.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Στό εὐρετήριο μνημονεύονται ὀνόματα τῶν προσώπων πού ἔχουν συμμετοχή στά γεγονότα, τοπωνύμια, ὡς βασικά σημεῖα ἀναφορᾶς συγκεκριμένων γεγονότων, καί θεματικά λήμματα μέ ἀναφορά στά γεγονότα πού συνθέτουν τόν κεντρικό ἱστό τῆς δραστηριότητας τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

Α

Ἀβέρωφ, Γ., 227
Ἀβέρωφ-Τοσίτσας, Ε., 46, 70, 82, 84, 86, 105, 116, 139, 176, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 197, 214, 217, 222, 225, *252, 264, 269, 270, 277, 281, 284, 286, 287, 288, 292, 293, 306, 309, 317, 323, 327, 333, 338*· καταδίκη-ἀποφυλάκιση — (1967), 32· ἐπιστολή — πρός Γκιζίκη, 207-212
Ἀγγελῆς, Ο., ἀντιστράτηγος, 60, 180, 194, 234, *249, 253, 260, 269, 275, 276, 282, 283, 325*
Ἄγκνιου, Σ., (Agnew, Spyros), ἀντιπρόεδρος ΗΠΑ, 135, *292, 293, 319*
Ἀθανασιάδης, Γ. (Τζώρτζης), 47, 48, 117, 119, 161, 163, 173, 177, 206, 214, *269, 299, 318, 321, 324, 325, 330*
Ἀθανασιάδης-Νόβας, Γ., 224, 225, *333*
Ἀϊζενχάουερ, Ν., (Eisenhower, Dwight), 97, 131, *256*
Ἀλεξιάδης, Γ., 195
Ἀλλαμανῆς, Σ., *334, 345*
Ἀναστόπουλος, Γ. (Anastaplo, George), καθηγητής Πανεπιστημίου Σικάγο, 87, *321*
Ἀνδρεάδης, Σ., *262, 334*
Ἀνδριώτης, Δ., ἀντιστράτηγος, α΄ ὑπαρχηγός ΓΕΣ, 18
Ἀνδρουτσόπουλος, Α., 202, 205, 214, 225, 234, *344*
Ἄννινος-Καβαλλιεράτος, Φ., πρεσβευτής στό Παρίσι, 230
Ἀντενάουερ, Κ. (Adenauer, Konrad), 209
Ἀντωνάκος, Δ., ἀντιπτέραρχος, ἀρχηγός Ἀεροπορίας, 60
Ἀποσκίτης, Χ., 180, 181
Ἀραπάκης, Π., ἀντιναύαρχος, ἀρχηγός ΓΕΝ, 199, 224, 226, 227
Ἀρμπούζης, Δ., ἀντιστράτηγος, Β΄ ὑπαρχηγός ΓΕΣ, 18, 103
Ἀρναούτης, Μ., 42, 44, 51, 79, 103, *258*
Ἀσλανίδης, Κ., γ. γραμματέας Ἀθλητισμοῦ, *239, 275*

Β

Βάνς, Σ., (Vance, Cyrus), μεσολαβητής στό Κυπριακό, 46, 48, 49
Βαρβιτσιώτης, Ι., 139, *288, 290*
Βαρδινογιάννης, Β., 180· —, Ν., 180· —, Π., 101, 197, *278, 337*
Βασιλείου, Β., 56, 119, 131, 135, 146, 151, 160, 161, 162, 175, *239, 240, 244, 247, 252, 256, 269, 275, 283, 301, 311, 319, 334*· —, Ι., 134
Βατικιώτης, Π., καθηγητής Πανεπιστημίου Λονδίνου, 189
Βεγλερῆς, Φ., 17, 60, 83, 145, *272*
Βενιζέλος, Ἐλευθ. Κ., 69, 88, *336*· —, Νικ. Κ., 100, 101, 180, 181, 183, 185· —, Σοφ., 80, 101
Βεντήρης, Ν., δημοσιογράφος, 87
Βέρρος, Δ., ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., 44
Βιδάλλης, Ο., ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., 98, 108, 132, *258, 283, 345*
Βλάχος, Α., γενικός γραμματέας ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, 216
Βλάχου, Ε., 73, 189, *241, 257, 258*
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ, σχέσεις Ἑλλάδος μέ—, 209-210
Βοῦλτσος, Α.-Κ., 195
Βουρδουμπᾶς, Δ., *293*

Γ

Γαλατσᾶνος, Α., ἀντιστράτηγος, ἀρχηγός Στρατοῦ, 224, 226
Γαρουφαλιᾶς, Π., 48, 178, 181, 224, 225
Γεωργακόπουλος, Κ., πρώην πρωθυπουργός, 173
Γεωρκάτζης, Π., ὑπουργός Ἐσωτερικῶν Κύπρου, 80, 132
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ, σχέσεις Ἑλλάδος μέ—, 209-210
Γκαετάνο, Μ. (Caetano, Marcello), Πορτογαλίας, *300*
Γκιζίκης, Φ., 202, 212, 214, 218, 220, 224, 225, 226, 227, 230, 234
Γκίκας, Σ., 117, 120, 121, 214, *266, 271, 321, 326, 335, 338*
Γκώλ, Σ. ντε (Gaulle, Charles de), πρόεδρος Γαλλικῆς Δημοκρατίας, 73, 74, 136, 137, 143, *285*· —, Υ. (Yvonne), 136, 209
Γουέμπελ, Τζ. (Webel, James), Ἀμερικανός στρατιωτικός ἐ.ἀ., *258*
Γουλανδρῆς, Ν., 69
Γούντχαουζ, Κ., (Woodhouse, Christopher), 28, 189
Γρηγοριάδης, Ν., 195
Γρίβας, Γ., 46, 48, 49, 50, 139, 141, 206, 215, *243, 343*

Δ

Δημητρακόπουλος, Η., δημοσιογράφος, *345*
Δρόσος, Γ., δημοσιογράφος, 155

Ε

Ἐγκολφόπουλος, Κ., ἀντιναύαρχος ἐ.ἀ., 178, 180
ΕΙΡΗΝΕΥΣΕΩΣ ΜΕΤΡΑ (1955-1963), 88
Εἰρήνη, πριγκήπισσα, *258*
ΕΚΛΟΓΕΣ (1961), καταγγελίες περί—, 90
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, γενικός ἀπολογισμός

'Οκταετίας, 91
ΕΟΚ, ἀναστολή βασικῶν διατάξεων Συμφωνίας Συνδέσεως, 20-25· διεύρυνση—, 145, 155, *306*
Ἔρχαρτ, Λ. (Erhard, Ludwig), καγκελλάριος ΟΔ Γερμανίας, *255*
Ἔγς, Τ., δημοσιογράφος, 57
'Ετσεβίτ, Μ. (Eçevit, Bulent), Τοῦρκος πρωθυπουργός, 214, 221
Εὐταξίας, Λ., 195, *294*

Ζ

Ζαγοριανάκος, Δ., ἀντιστράτηγος, ἀρχηγός 'Ενόπλων Δυνάμεων, 194, 202, *330*
Ζαρντινίδης, Ν., 139
Ζαχαράκης, Ι., ταξίαρχος, ὑπαρχηγός ΚΥΠ, 103
Ζενεβουά, Μ., (Genevoix, Maurice), μέλος Γαλλικῆς 'Ακαδημίας, συγγραφέας βιογραφίας Κ.Κ., 69, *285, 298, 303*· ἔκδοση βιογραφίας ΚΚ, 146-149, 189-190
Ζήσης, Π., δικηγόρος, *249*
Ζίγδης, Ι., 100, 117, 134, 155, 160, 161, 162, 163, 174, 175, 181, 187, *263, 273, 294, 311, 313, 314, 315, 320, 331, 337, 345*
Ζισκάρ Ντ' 'Εσταίν, Β. (Giscard d'Estaing, Valery), πρόεδρος Γαλλικῆς Δημοκρατίας, 230, 234
Ζίφκωφ, Τ., 209
Ζολώτας, Ξ., 224, 225, *338*
Ζουρνατζῆς, Σ., 202
Ζωϊτάκης, Γ., 18, 47, 60, *275, 283, 301, 325*

Η

'Ηλιοῦ, Η., 197, *331*
ΗΠΑ, στάση — ἔναντι Χούντας, 25-26, 34-37, 59, 68-69, 97-98, 122-124, 130-132, 134-136, 141-145, 212-213, 218, *251, 255, 256-257, 258, 272-274, 277, 282, 283-284, 286-287, 291, 292, 300, 307, 310, 312, 319, 325, 330, 333-334, 336-337, 345*

Θ

Θάντ, Οὐ, γενικός γραμματέας ΟΗΕ, *243*
Θεοδωράκης, Μ., 130, *276, 277, 345*
Θεοδωρόπουλος, Β., διευθυντής Β΄ Πολ. Διευθύνσεως ΥΠΕΞ, *242, 243*
Θεοτόκης, Σπ., *338*
Θεράπος, Π., εἰσαγγελέας 'Αρείου Πάγου, *322*

Ι

'Ιάκωβος, 'Αρχιεπίσκοπος Βορείου καί Νοτίου 'Αμερικῆς, 32, 34, 37, 58, 94, 131, 213, *292, 297, 298, 318, 319, 325, 333, 340*
'Ιερώνυμος, 'Αρχιεπίσκοπος 'Αθηνῶν καί πάσης 'Ελλάδος, 26, 50, 57, 206, *242*
'Ιορδανίδης, Γ., ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., 134
'Ιωαννίδης, Δ., 169, 202, 205, 206, 214, 217, 218, 226, *271, 282, 325, 333, 334, 337, 339, 347*

Κ

Καλλίας, Κ., 177
Κάμποτ Λότζ, Χ., (Cabot Lodge, Henry), 'Αμερικανός πρέσβης, 122, 132
Κάμρε, Μ., (Camre, Mogens), στέλεχος σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος Δανίας, 38
Κανελλόπουλος, Α., *279, 295, 314*· —, Π., 15, 19, 32, 38, 39, 46, 72, 73, 82, 84, 89, 97, 100, 102, 116, 117, 118, 134, 138, 141, 142, 151, 152, 153, 155, 156, 158, 160, 161, 162, 163, 166, 174, 175, 177, 180, 181, 187, 193, 194, 197, 199, 202, 217, 224, 225, 226, 227, 230, *241, 245, 248, 254, 259, 260, 261, 263, 265, 268, 270, 272, 276, 277, 285, 290, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 302, 308, 311, 312, 313, 314, 320, 321, 324, 327, 328, 329, 330, 331, 333, 334, 337, 338*· δηλώσεις — (Σεπτέμβριος 1967), 399
Καράγιωργας, Δ., 134
Καραμανλῆς, Α., 55, 212, *244, 251, 276, 288, 299, 319, 321, 322*
Καραμανλῆς, Κ. passim, δηλώσεις: (23.4.67), 19-20· (28.11.67), 51-59, *251-252*· (30.9.69), 112-124, *268-269*· (23.4.73), 169-173· (1.6.73), 181-182· (19.6.73), 182· (16.7.73), 190-193, *316-322, 325-326*· (29.5.74), 214· (15.7.74), 220· (23-24.7.74), 230, 232· ταξίδια — στίς ΗΠΑ, 26-28· στίς Βερμοῦδες, 69-70· ἐπιστολές πρός: Κ. Κόλλια (20.6.67), 28-31, 52· βασιλέα Κωνσταντῖνο (9.11.67), 42-46, 62· Νίξον (20.2.70), 131-132· Ντέ Γκώλ, 136-137· ἐπικοινωνία μέ βασιλέα Κωνσταντῖνο, 44-46, 62-64, 70-72, 77-79, 91-92, 143· πρόταση παραπομπῆς — ἐνώπιον Εἰδικοῦ Δικαστηρίου, 80· ἀνάθεση σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως στόν — (1955), 89· παραίτηση — ἀπό πρωθυπουργία (1963), 89-90· λύση —, εὐρύτερες συζητήσεις γιά προώθησή της, 97-102, 106-112, 130, 136, 145-146, 149-164, 187-189, *257-258, 262-265, 272, 278-279, 280-281, 286, 292-293, 294-299, 301-306, 308-209, 311-316, 322-324, 328-338, 340-342, 344-345, 347*· συναντήσεις μέ Τάσκα, 141-145, 212-214, *291*· ἐπάνοδος — στήν 'Αθήνα, 224-237
Καραμανλῆ, Α., *251, 257, 266, 272, 284*
Καραμῆτσος, Γ., ἀντιπλοίαρχος, 186
Καρδαμάκης, Β., ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., 39, 40, 42, 44, 51, 103, 120, *240*
Κασιμάτης, Γρ., 104, 105, *272*
Κάτρης, Ι., δημοσιογράφος, 154
Κατσαδήμας, Ι., ἀντιστράτηγος, διοικητής Στρατιᾶς, 103
Καψάλης, Θ., 195
Κεφαλογιάννης, Ε., 110, 181, *258*
Κίσινγκερ, Χ., (Kissinger, Henry), ὑπουργός 'Εξωτερικῶν ΗΠΑ, 212, 213, 218, 221, 224, *310, 333*
Κιουσόπουλος, Δ., πρώην πρωθυπουργός 121, 173
Κληρίδης, Γ., πρόεδρος κυπριακῆς Βουλῆς, 224
Κοθρῆς, Ε., 146, 155, 202, *272, 334, 345*
Κόκκας, Π., δημοσιογράφος, 80
Κολιγιάννης, Α. ἀντιπλοίαρχος, 180, 186·—, Κ., 55, 117
Κόλλιας, Κ., πρωθυπουργός, 28, 29, 31, 32, 34, 43, 47, 70, *242*· Κυβέρνηση —, 15-17
Κονοφάος, Σ., πλοίαρχος ἐ.ἀ., 178, 180
Κόντας, Π., 47, 119, *252*
Κοτσαρίδας, Σ., Δημοσιογράφος, 178, 180
Κουλουμπής, Θ., καθηγητής 'Αμερικανικοῦ Πανεπιστημίου Οὐάσιγκτων, 212, 213, *334, 336, 344, 347*
Κουρᾶτος, Γ., δικηγόρος, 94, 96
Κούσουλας, Δ., καθηγητής Πανεπιστημίου Χάουαρντ, *272-337*
Κουσούρης, Κ., ἀντιπλοίαρχος, 185
Κράγκ. Γ.-Ο. (Krag, Gens-Otto), πρωθυπουργός Δανίας, 38
Κυπραῖος, Κ., ὑπουργός 'Εξωτερικῶν, 214, 225
Κυπριανοῦ, Σ., ὑπουργός 'Εξωτερικῶν Κύπρου, 46, 137
ΚΥΠΡΟΣ, ζήτημα—, κρίση (Νοέμβριος 1967), 46-49, 51, 54, *240-241, 242-244*· ἔνταση στίς σχέσεις μέ 'Αθήνα, 132, 139-141, 206, 214-220, *342-343, 346-347*· πραξικόπημα κατά Μακαρίου, 220· τουρκική εἰσβολή στήν —, 220-224
Κυριαζίδης, Ν., πρώην ὑποδιοικητής Τραπέζης τῆς 'Ελλάδος, 108, 109, 110

Κυριακόπουλος, Α., 155
Κωνσταντῖνος, βασιλεύς, 26, 34, 37, 42, 44, 46, 59, 60, 62, 63, 64, 70, 77, 92, 97, 110, 119, 143, 175, 183, 186, *248, 256, 258, 259, 292, 298*· στάση — ἔναντι Χούντας, 15-17, 31-32, *244*· ἐπίσκεψη — σέ Καναδᾶ καί ΗΠΑ, 34-37· ἀντικίνημα —, 59-64, 70-72, *245-246*
Κωνσταντόπουλος, Ν., 134 —, Σ., δημοσιογράφος, 49, 50, 51, 106, 117, 203, 205, *268*.

Λ

Λαδᾶς, Ι., συνταγματάρχης, 18, 34, *239*
Λαμπράκης, Χρ., 117, *310, 312*
Λαμπρίας, Π., 153, 222, 230, *330*
Λιάπης, Μ., 230, 231
Λιβανός, Δ., *331*
Λιπκόφσκυ, Ζ. ντε, (Lipkowsky, Jean de), *285*
Λούνς, Γ. (Luns, Joseph), γενικός γραμματέας ΝΑΤΟ, 222, 224
Λοῦρος, Ν., 155, 161, *322*
Λύχνος, Γ., Δημοσιογράφος, 203, *299, 308*

Μ

Μαγκάκης, Γ., 105, 106, 108, *258, 331, 334*· —, Γ.-Α., 134, *298, 312*
Μάινορ, Χ. (Minor, Harold), Ἀμερικανός διπλωμάτης, 54, 59
Μακαρέζος, Ν., 15, 17, 18, 47, 48, 49, 60, 65, 74, 76, 120, 194, *268, 283, 291, 292, 330, 333, 340, 341*
Μακάριος, Ἀρχιεπίσκοπος, πρόεδρος Κυπριακῆς Δημοκρατίας, 48, 49, 51, 132, 137, 139, 141, 164, 206, 207, 214, 216, 217, 218, 221, 224, 226, *242, 243, 244, 334, 337, 342, 346*· ἐπιστολή — πρός Γκιζίκη, 214-216
Μακναμάρα, Ρ. (Macnamara, Robert), ὑπουργός Ἀμύνης ΗΠΑ, 26, 34, 35
Μακρῆς, Δ., *294*
Μανέττας, Ι., ἀντιστράτηγος, 60
Μάραντος, Β., ἀντιστράτηγος, γενικός ἐπιθεωρητής Στρατοῦ, 103
Μαργαρίτης, Κ., ἀντιναύαρχος, ἀρχηγός Ναυτικοῦ, 180
Μαρῆς, Γ., δημοσιογράφος, 114
Μαρκεζίνης, Σ., 111, 119, 121, 177, 194, 200, 214, 224, 225, 226, *248, 262, 264, 276, 277, 313, 333*· Κυβέρνηση —, 195-199, *324-325, 327-329, 331-332, 344*· ἀνατροπή —, 202-205
Μαρσώ, Μ. (Marceau, M.), δημοσιογράφος, 58
Μαυρομιχάλης, Σ., πρώην πρωθυπουργός, 119, 173
Μαῦρος, Γ., 73, 100, 111, 116, 117, 119, 134, 142, 151, 152, 155, 157, 160, 161, 162, 163, 174, 175, 177, 181, 187, 199, 202, 224, 225, 226, 227, 230, *263, 264, 293, 294, 295, 305, 311, 312, 313, 314, 315, 320, 327, 331, 332, 333, 334, 337, 338*
Μασσίπ, Ρ. (Massip, Roger), 175
Μελᾶς, Γ., *294*
Μεντερές, Α. (Menderes, Adnan), 57
Μέξης, Α., συνταγματάρχης, 34, *239*
Μερκούρη, Μ., *345*
ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ, πόλεμος στή — (1967), 28, 34· (1973), 199
Μηναΐος, Ι., ὑποναύαρχος, 178, 180, *327*
Μήνης, Α., 134
Μητρέλιας, Χ., 28, 83, 195
Μητσοτάκης, Κ., 117, 118, *258, 334, 345*· δήλωση — ὑπέρ «λύσεως Καραμανλῆ», 79-80
Μινέϊκος, Α., 37, 38, 66, 76, 96, *249, 250*
Μινωτῆς, Α., 155
Μομφεράτος, Ν., 98, 116, 130, 194, 195, *257, 291*
Μόραλης, Γ., ὑποναύαρχος, 178
Μπακατσέλος, Γ., 146, *322*
Μπακόπουλος, Ν., 84, 100, 108, *263*
Μπαλτατζῆς, Α., 149, *305, 308, 314*
Μπέκετ, Μ., 96
Μπεράρ, Α. (Berard, Armand), δημοσιογράφος, 149
Μπίτσιος, Δ., 37
Μπονᾶνος, Γ., στρατηγός, ἀρχηγός Ἑνόπλων Δυνάμεων, 217, 224, 226
Μπότσης, Ν., δημοσιογράφος, 117, 119, 194
Μποῦτος, Ι., 57
Μπράντ, Β. (Brandt, Willy), καγκελλάριος ΟΔ Γερμανίας, 124, *266*
Μπριλλάκης, Α., 94, 109, 117
Μυλωνᾶς, Γ., *345*

Ν

ΝΑΤΟ, Διάσκεψη κορυφῆς — στήν Οὐάσιγκτων (1969), 97-99
Νικολαΐδης, Ν., ἐκπρόσωπος ΕΚ στό ἐξωτερικό, 125
Νικολόπουλος, Π., ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., 103, 121, *334, 345*
Νίξον, Ρ. (Nixon, Richard), πρόεδρος ΗΠΑ, 98, 108, 122, 130, 131, 132, 142, 143, *255, 256, 282, 284, 287, 292, 310, 312, 318, 319, 336*
Νόρσταντ, Λ. (Norstand, Lauris), 108, 132, *284*
Ντάβος, Ι., ἀντιστράτηγος, διοικητής Γ΄ ΣΣ, 224
Νταίη, Τ. (Day, John), Ἀμερικανός διπλωμάτης, 212, 213, *334, 336, 345*
Νταίηβις, Ρ., (Davis, Roger), ὑφυπουργός Ἐξωτερικῶν ΗΠΑ, 135, 213, *286, 334*
Ντεμιρέλ, Σ. (Demirel, Suleiman), Τοῦρκος πρωθυπουργός, 34, 48, 125
Ντενίσης, Γ., *346*
Ντενκτάς, Ρ. (Denktas, Rauf), *243*
Ντρυόν, Μ. (Druon, Maurice), μέλος Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, 175

Ξ

Ξανθόπουλος-Παλαμᾶς, Χ., πρεσβευτής στήν Οὐάσιγκτων (1968-1970)· ὑφυπουργός Ἐξωτερικῶν (1970-1972)· ὑπουργός ἀναπληρωτής (1972)· ὑπουργός Ἐξωτερικῶν (1973), 57, 60, 68, 94, 141, 195, 225, *241, 244, 250, 251, 255, 284, 333, 338*
Ξύδης, Α. *334*

Ο

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ (1955-1963), 90, *304, 307*
Οἰκονόμου-Γκούρας, Γ., ὑπουργός Ἐξωτερικῶν, 28, 34, 47, *241, 242*
Ὀλτσάϋ, Ο. (Olçay, O.), Τοῦρκος ὑπουργός Ἐξωτερικῶν, 141
Οὐΐλσον, Χ. (Wilson, Harold), Βρετανός πρωθυπουργός, 221

Π

Παναγούλης, Α., 80
Πανουργιᾶς, Π., 18, 46
Παπαγεωργόπουλος, Κ., ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., 103
Παπάγος, Α., 18, 89, *239*· —, Λ., 63, 70, 72, 77, 79, 92, 178, 184, 186, *256*
Παπαδᾶτος, Χρ., ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., 103, 104
Παπαδόγγονας, Α., ἀντιπλοίαρχος, 177, 178, 180, 184, 185, 186· —, Β., ἀντιπλοίαρχος, 178
Παπαδόπουλος, Γ., 15, 17, 18, 25, 34, 35, 47, 48, 50, 51, 57, 58, 60, 63, 65, 68, 70, 80, 83, 86, 92, 103, 106, 120, 121, 135, 137, 138, 139, 141, 143, 145, 154, 157, 161, 166, 180, 181, 187, 193, 194, 195, 199, 202, 203, 205, 213, 217, *239, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 249, 251, 252, 253, 254, 260, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 287, 288, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 299, 300, 301, 302, 307, 310, 312,*

319, 321, 322, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 334, 338, 339, 344· πρόεδρος Δημοκρατίας, 181, 194· ἀνατροπή —, 202-205· —, Κ., 178, 205, *239, 283*
Παπακωνσταντίνου, Κ., 31, 72, 100, 105, 116, 121, 151, 152, 153, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 173, 176, 177, 181, 187, 193, 194, 197, 205, *247, 250, 255, 261, 264, 268, 271, 288, 293, 294, 297, 298, 303, 305, 308, 313, 314, 315, 318, 322, 323, 326, 329, 330*
Παπαλαζάρου, Ζ., 146
Παπαληγούρας, Π., 32, 104, 105, 122, 153, 155, 160, 161, 181, 187, 194, *245, 289, 293, 304, 306, 314, 315, 337*
Παπαναστασίου, Α., 96· —, Κ., 96
Παπανδρέου, Α., 37, 38, 65, 66, 68, 76, 77, 96, 103, 108, 109, 110, 111, 117, 119, 154, 163, 164, 200, 202, *240, 248, 254, 272, 276, 278, 280, 289, 295, 300, 315, 331, 334, 340, 344, 345*· ἐπιδίωξη — συνεργασίας μέ Κ.Κ., 37-38, 65-68, 76-77, 108-110, 163-164, *249-251, 259-264*· —, Γ., 15, 19, 38, 48, 72, 73, 80, 82, 98, 105, 175, 199, *242, 245, 258*· θάνατος —, 84· «πολιτική διαθήκη» —, 94-96
Παπανικολάου, Α., ἀντιπτέραρχος, ἀρχηγός Ἀεροπορίας, 224, 226, 227
Παπαπολίτης, Σ., *313*
Παπασπύρου, Δ., 117, 118, 134, 146, 155, 158, 177, 181, 202, *282, 293, 294, 299, 330, 345*
Παππᾶς, Ν., ἀντιπλοίαρχος, 177, 178, 180, 181, 183, 186
Πάππας, Τ., *336*
Παρασκευόπουλος, Ι., πρώην πρωθυπουργός, 103, 121, 173
Πασαλίδης, Ι., 15
Παττακός, Σ., 15, 17, 18, 39, 47, 48, 60, 63, 65, 97, 120, 131, 203, *240, 247, 256, 262, 281, 291, 292, 318*
Πεπελάσης, Α., *332*
Πεπονῆς, Α., 108
Πεσμαζόγλου, Ι., 20, 74, 76, 145, 161, 173, *258-288, 294, 299, 312, 334*· — Στ. *321*
Πιπινέλης, Π., 32, 34, 47, 48, 56, 57, 62, 63, 64, 68, 72,77, 79, 82, 92, 94, 101, 103, 105, 119, 125, 126, 134, *240, 243, 244, 246, 251, 255, 262,268, 276, 277*
Πλαστήρας, Ν., *291*
ΠΟΛΕΜΙΚΟ ΝΑΥΤΙΚΟ, κίνημα —, 177-181, 182-187, *323, 326-327, 330*
Πομπιντού, Ζ. (Pompidou, Georges), Γάλλος πρωθυπουργός, *249*
Ποταμιάνος, Χ., 63, 80
Πρωτοπαππᾶς, Χ., 134

P

Ράλλης, Γ., 15, 32, 73, 74, 76, 104, 105, 116, 117, 130, 136, 138, 151, 153, 154, 155, 160, 161, 162, 173, 174, 181, 187, 194, 197, 199, *272, 273, 289, 293, 296, 297, 306, 308, 314, 321, 322, 325, 338, 345*· —, Κ., *333*
Ράσκ, Ν. (Rusk, Dean), ὑπουργός Ἐξωτερικῶν ΗΠΑ, 25, 34, 35, 63, 68
Ραφαηλάκης, Ν., ὑποστράτηγος, 185, 205
Ρέντης, Α., 146
Ρικμόν, Ζάκ ντέ, (Ricaumont, Jacques de), δημοσιογράφος, 148
Ροδόπουλος, Κ., 105, *262, 271*
Ρουσσέας, Στ., καθηγητής Πανεπιστημίου Νέας Ὑόρκης, 37, 38, 66
Ρουφογάλης, Μ., ταξίαρχος, 18, 203, 205, *239, 283*
Ρωμαῖος, Γ., δημοσιογράφος, 151, 152

Σ

Σαμψών, Ν., 220, 224
Σέκερης, Γ., ἀντιπλοίαρχος, 177, 178, 180, 181, 185, 186· —, Γ., πρέσβης, 222
Σεραφείμ, Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος, 206, 234
Σερβάν-Σραιμπέρ, Ζαν-Ζακ, (Servan-Schreiber, Jean-Jacques), 130, *277*
Σεφεριάδης (Σεφέρης), Γ., 102· δήλωση — γιά τή δικτατορία, 96
Σιμόν, Π.-Α. (Simon, Pierre-Henri), μέλος Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, 146
Σισμανίδης, Α., 164
Σιφναῖος, Π., 195
Σιώτης, Ι., 125, 128
Σκεμπέας, Γ., ταξίαρχος, 178
Σουλτσμπέργκερ, Σ. (Sulzberger, Cyrus), 135, *252-305*
Σοφούλης, Θ., *290*
Σπανίδης, Α., ἀντιναύαρχος ἐ.ἀ., 104
Σπαντιδάκης, Γ., ἀντιπρόεδρος Κυβερνήσεως, 17, 18, 34, 44, 46, 50, 57, 103 104, *242, 243, 325*
Σταματελόπουλος, Σ., 18, 178, 206, *239, 272, 275, 277, 283*
Σταματόπουλος, Β., 87, 142, 143, 177, 180, 195, *252, 325*
Στασινόπουλος, Μ., πρόεδρος Συμβουλίου Ἐπικρατείας, 112
Σταύρου, Ν., καθηγητής Πανεπιστημίου Χάουαρντ *333*
Στεφανάκης, Κ., 177, *293*
Στεφανόπουλος, Στ., 79, 80, 89, 103, 117, 118, 224, *248, 264, 333, 344*
Στούλ, Μάξ Βάν ντέρ, (Stoel, Max van der), εἰσηγητής «ἑλληνικῆς ὑποθέσεως» στό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης, 73, 82, 94, 124, 175
Στράτος, Χ., 180, 181, *323*
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ, δίωξη σέ βάρος —, 112
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ, ἀντιδράσεις — κατά δικτατορίας, 20, 37, 38, 73· ἔξωση Ἑλλάδος ἀπό —, 92-94, 125-128, *255, 269*
ΣΥΝΤΑΓΜΑ, (1952), ἀναστολή —, 17, 35· κατάρτιση σχεδίου νέου — 28, 52-53, 65, 72-73, 77-79, *246, 249, 251*· δημοψήφισμα (1968), 80-84, *252-253*· ἐφαρμογή ἄρθρων —, 132-134, 137, *275-276, 279-280*· διορισμός Γ. Παπαδόπουλου ὡς ἀντιβασιλέως, 145· τροποποίηση (1973), 181-182· δημοψήφισμα (1973), 193-194, *323-327*

Τ

Ταλιαδοῦρος, Α., *332*
Τάλμποτ, Φ. (Talbot, Ph.), πρεσβευτής ΗΠΑ στήν Ἀθήνα, 68, 130, *240-244*
Τάσκα, Χ. (Taska, Henry), πρεσβευτής ΗΠΑ στήν Ἀθήνα, 130, 141, 142, 143, 212, 213, *270, 272, 273, 274, 275, 276, 287, 291, 294, 305, 306, 307, 308, 310, 318, 333, 334, 336*
Τετενές, Σ., ὑπουργός Ἐξωτερικῶν, 214, *333, 342*
Τζερμιᾶς, Π., συγγραφέας-δημοσιογράφος, 66, 102
Τζόνσον, Λ., (Johnson, Lyndon), πρόεδρος ΗΠΑ, 34, 37, 46, 48, 68, *243, 300*
Τζούνης, Ι., γενικός διευθυντής ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, 216
Τίτο, Ἰωσήφ Μπρόζ, 209, 210, 213, *340*
Τούμπας, Ι., 34, *240*
ΤΟΥΡΚΙΑ, σχέσεις Ἑλλάδος μέ —, 34, 124-125, 207-209, 214· βλ. καί ΚΥΠΡΟΣ
Τούσης, Δ., ἀρεοπαγίτης, *303*
Τουτουντζῆ-Ξηράκη, Υ., 96
Τρικούπης, Χ., 88
Τσαγλαγιαγκίλ, Ι. Σ. (Çaglayangil, Ihsan Sabri), Τοῦρκος ὑπουργός Ἐξωτερικῶν, 34, *240*
Τσακαλῶτος, Θ., 119
Τσαλδάρης, Α., 137· —, Κ., 137, *290*
Τσάτσος, Κ., 55, 69, 84, 105, 118, 132, 137, 139, 146, 153, 155, 160, 161, 164, 176, 177, 181, 183, 189, 194, 197, *254, 256, 257, 269, 285, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 301, 302, 304, 305, 306, 308, 311, 314, 316, 321, 322, 325, 327, 329*
Τσάτσου, Ιω. Κ., *257, 269, 285*
Τσέρβι, Μ. (Cervi, Mario), δημοσιο-

γράφος, 58
ΤΣΕΧΟΣΛΟΒΑΚΙΑ, εἰσβολή στήν —, 80
Τσιριμῶκος, Η., *295*
Τσολάκας, Κ., ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., 121
Τσουκαλᾶς, Α., *321*

Φ

Φάινερ, Λ., δημοσιογράφος, *242*
ΦΟΙΤΗΤΩΝ, ἐξέγερση, (Φεβρουάριος 1973), 164-166· ἐξέγερση Πολυτεχνείου, 199-202
Φουλμπράϊτ, Ο. (Fulbright, William), Ἀμερικανός Γερουσιαστής, 34, *287*
Φούφας, Ζ., 178, 181, 184
Φράνκο, Φ. (Franco, Fransisco) ἀρχηγός ἱσπανικοῦ Κράτους, *300*
Φρειδερίκη, βασίλισσα, 148
Φροντιστής, Α., ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., 103, 119, 121

Χ

Χαίηζ, Γ. (Hays, Wayne), πρόεδρος Συνελεύσεως NATO, 132, *271*
Χάκετ, Κλ. (Hakett, Clifford), 143, *333*
Χόρν, Ι., 155, 163, 166· συνέντευξη Κ.Κ. πρός —, 166-167
Χουάν Κάρλος, (Juan Carlos), πρίγκηπας Ἀστουριῶν, 79
Χρηστίδης, Θ., ἀντιπρόσωπος Ἑλλάδος στόν ΟΟΣΑ, 49
Χριστόπουλος, Γ., *240, 242*· —, Κ., 195· —, Χ., δημοσιογράφος, 214
Χρυσοστάλης, Κ., 38, 66, 76, 230, 231, *249*
Χρυσόστομος, Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος, 26

Ψ

Ψαρρέας, Ι., *294*

Ω

Ὠνάσης, Α., 222, *300*